ئەبەيدۇللا ئىبراھىم

تۇندىكى چاقماق

Abaydulla Ibrahim

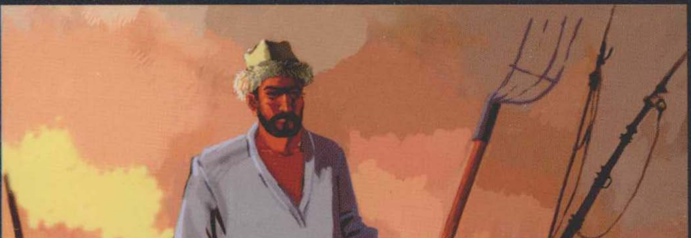

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئەسەرلىرى

تۈندىكى چاقماق

بەشىنچى ئوغۇل

ئاجايىپ كۆزلەر

ساياھەتنامە

ئۈچ غەزەل

بوز دالا

داغ

ISBN 978-7-228-11528-0

定价: 50.00 元

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئەسەرلىرى

تۈندىكى چاقماق

(رومان)

常州大学图书馆
藏书章

4

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

深夜霹雷：维吾尔文/艾拜都拉·易卜拉欣著. —乌鲁木齐:新疆人民出版社,2010. 1
ISBN 978—7—228—11528—0

Ⅰ. 深… Ⅱ. 艾… Ⅲ. 长篇小说—中国—当代—维吾尔语（中国少数民族语言） Ⅳ.I247.5

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2010)第 001426 号

作　　者	艾拜都拉·易卜拉欣
责任编辑	阿不都热合曼·艾白
责任校对	阿依古丽·莎比提
特约校对	海丽且木·孜亚吾顿
美术设计	艾克拜尔·沙力
插　　图	买·阿尤甫. 阿·阿布力孜
美 术 字	苏·司马义·哈力
出版发行	新疆人民出版社
电　　话	(0991)2827472
地　　址	乌鲁木齐市解放南路 348 号
邮　　编	830001
印　　刷	新疆新华印刷厂
经　　销	新疆维吾尔自治区新华书店
开　　本	880×1230 毫米 1/32
印　　张	19.75
插　　页	10
版　　次	2010 年 1 月第 1 版
印　　次	2010 年 1 月第 1 次印刷
印　　数	1—3000
定　　价	50.00 元

تۇندىكى چاقماق

ئاپتورى : ئەبەيدۇللا ئىبراھىم
مەسئۇل مۇھەررىرى : ئابدۇراخمان ئەبەي
مەسئۇل كوررېكتورى : ئايگۇل سابىت
تەكلىپلىك كوررېكتورى : خەلچەم زىياۋۇدۇن
گۈزەل سەنئەت لايىھىلىگۈچى : ئەكبەر سالىھ
رەسسام : مۇھەممەت ئايۇپ ، ئابدۇراخمان ئابلىز
خەتتات : سۇلايمان ئىسمايىل خالى
نەشر قىلىپ تارقاتقۇچى : شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى
تېلېفون : 0991—2827472
ئادرېسى : ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 - نومۇر
پوچتا نومۇرى : 830001
باسقۇچى : شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتى
ساتقۇچى : شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسى
فورماتى : 880×1230 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى : 19.75
قىستۇرما ۋارىقى : 10
نەشرى : 2010 - يىلى 1 - ئاي 1 - نەشرى
باسمىسى : 2010 - يىلى 1 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى : 1—3000
كىتاب نومۇرى : ISBN 978—7—228—11528—0
باھاسى : 50.00 يۈەن

ئاپتور ھەققىدە

شائىر ، يازغۇچى ئەبەيدۇللا ئىبراھىم — ئۆزىگە خاس ئىجادىيەت يولى ۋە ئىجادىيەت مۇۋەپپەقىيىتى ئارقىلىق يېڭى دەۋر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ، گۈللىنىشىگە كۆرۈنەرلىك تۆھپە قوشقان ، ئەسەرلىرى كەڭ ئوقۇرمەنلەر ۋە ئەدەبىيات ساھەسىدىكىلەرنىڭ قايىللىقىغا ، يۇقىرى باھاسىغا ئېرىشكەن مۇنەۋۋەر ئەدىبلىرىمىزنىڭ بىرى . ئۇ ئەدەبىي ئىجادىيەتنىڭ ھەممە ساھەلىرىدە دېگۈدەك قەلەم تەۋرەتكەن ، لىرىكىلىرىدا مىللىتىمىزنىڭ مەدەنىيىتى ، ئۆرپ ـ ئادەتلىرى ، خاراكتېر ئالاھىدىلىكلىرىنى ئىپادىلىگەن بولسا ، داستانلىرىدا دەۋرنىڭ مۇھىم مەسىلىلىرىنى ئەكس ئەتتۇرگەن ؛ ھېكايىلىرىدە مۇرەككەپ ئىجتىمائىي رېئاللىقنى ، كىشىلىك مۇناسىۋەتلەرنى ، ھايات مەسىلىلىرىنى يازغان بولسا ، رومانلىرىدا زور تارىخىي ۋەقەلەرنى تەسۋىرلىگەن . ئۇنىڭ ھەرقايسى ژانىرلىرىدىكى ئىجادىيىتى خاس ئالاھىدىلىكلەرگە ۋە ئورتاقلىقلارغا ئىگە ، بولۇپمۇ ئۇنىڭ لىرىكا ۋە رومان ئىجادىيىتىدىكى مۇۋەپپەقىيىتى ئالاھىدە گەۋدىلىك . ئۇ مۇنەۋۋەر ئەدىبلىرىمىزنىڭ بىرى بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى يەنە دەۋرىمىزدىكى داڭلىق ژۇرنالىستلارنىڭ بىرى . ئۇنىڭ ژۇرنال باشقۇرۇش ، ژۇرنال چىقىرىش جەھەتلەردىكى نەتىجىسىمۇ ئومۇمىي ئېتىراپقا ئىگە .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم 1951 ـ يىلى خوتەن ۋىلايىتىنىڭ چىرا ناھىيىسىدە مەرىپەتپەرۋەر ھۇنەرۋەن ئائىلىسىدە تۇغۇلغان ، 1957 ـ يىلىدىن 1966 ـ يىلىغىچە باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇغان . 1966 ـ يىلىدىن 1972 ـ يىلىغىچە «قايتا تەربىيە» ئېلىش ئۈچۈن ئۆز يېزىسىغا قايتۇرۇلۇپ ، دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان . 1972 ـ يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا كىرگەن . 1976 ـ يىلى ئوقۇش

پوتتوروپ ، «شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلى رېداكسىيىسىگە تەقسىم قىلىنغاندىن بۇيان ، شۇ رېداكسىيە قارىمىقىدىكى «شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلى ۋە خەنزۇ تىل - يېزىقىدا نەشر قىلىنىدىغان «سۇبىي» ژۇرنالىرىدا باش مۇھەررىر بولۇپ ئىشلىگەن. ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ھازىر «شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلىنىڭ ئالىي مۇھەررىرى. ئاپتونوم رايونلۇق يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى.

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم 1964 - يىلى «خوتەن گېزىتى» دە ئېلان قىلىنغان «تالمايدىكەن بىلىكى» ناملىق شېئىرى بىلەن ئەدەبىي ئىجادىيەت ساھەسىگە كىرىپ كەلگەن. گەرچە ئۇنىڭ ئىجادىيىتى ھەر خىل ژانىرلاردا بولسىمۇ، دەسلەپكى باسقۇچتا شېئىرىيەت ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. ئۇ ئىجادىيەتكە يېڭى كىرىشكىنىگە، ئىجادىيەت ساھەسىدە شەكىللىۋازلىق، شوئارۋازلىق، سولچىللىق ئاساسلىق خاھىش بولۇپ كەتكىنىگە قارىماي، شۇ يىللاردا يەنە «يۇلغۇن چېچىكى»، «ياشلىق ناخشىسى»، «تېرىم پەسلى»، «ھاياتتىن خاتىرىلەر»، «گۈل يېزام» قاتارلىق بىر تۈركۈم شېئىرلارنى يېزىپ، بۇ شېئىرلاردا ۋەتەننى، خەلقنى، ئەمگەكنى ئۇلۇغلاپ ۋە مەلۇم بەدىئىي سەۋىيە يارىتىپ، ئۆزگىچە ئىجادىيەت يولى تۇتقان ۋە ئۆزىنىڭ شېئىرىيەت ئىجادىيىتىدىكى ئوتتەك قىزغىنلىقى ھەم شېئىرىي تالانتىنى ئاشكارىلىغان. شائىر 1970 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرى، 1980 - يىللارنىڭ دەسلەپىدە شېئىرىيەت ئىجادىيىتىنىڭ ئەڭ گۈللەنگەن بىر دەۋرىنى باشلاپ، ئۆزىنىڭ كىشىلەرنى قايىل قىلىدىغان شېئىرىي تالانتىنى، ئۆزگىچە كۆزىتىش، ئۆزگىچە پىكىر قىلىش، ئاجايىپ شېئىرىي ئوبوم پەيدا قىلىش ئىقتىدارىنى «ئۈچ غەزەل»، «خوتەن قەغىزى»، «ئەتلەسكە مۇخەممەس»، «مۇقام ھەققىدە مۇخەممەس» قاتارلىق ئېسىل لىرىكىلىرىدا نامايان قىلغان. بۇ لىرىكىلار ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ ئاشۇ يىللاردىكى شېئىرىيەت ئىجادىيىتىنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە ۋەكىللىك قىلىپ، ئوقۇرمەنلەر ئارىسىدا ۋە ئەدەبىيات ساھەسىدە كۈچلۈك تەسىر قوزغىغان. شائىرنىڭ «قەشقەردە كەچ»، «قەشقەر باغچىسى»، «قەشقەر ئۆستىڭى» قاتارلىق

شېئىرلاردىن تەشكىل تاپقان «ئۈچ غەزەل» — ئەبەيدۇللا ئىبراھىم لىرىكىلىرىنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە ۋەكىللىك قىلىپلا قالماستىن، بەلكى يېڭى دەۋردىكى غەزەلچىلىكىمىزدىمۇ ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. قەشقەر ھەققىدىكى بۇ بىر يۈرۈش غەزەللەردە شائىر بۇ قەدىمكى مەدەنىيەت مەركىزىدىكى تىپىك، ۋەكىللىك خاراكتېردىكى جانلىق كۆرۈنۈشلەرنى ئاجايىپ ھاياجان، قىزغىن مۇھەببەت، ئېسىل مىسرالار ئارقىلىق تەسۋىرلەپ، تىل بىلەن ئىپادىلەپ بولغۇسىز بىر خىل ئېستېتىك ئۇنۇم ياراتقان. «خوتەن قەغىزى»، «ئەتلەسكە مۇخەممەس»، «مۇقام ھەققىدە مۇخەممەس» قاتارلىق شېئىرلىرىدىمۇ شائىر ئىجادكار، ئەمگەكچان، مەدەنىيەتلىك ئەجدادلىرىمىز ياراتقان قەغەز، ئەتلەس، مۇقاملارنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى ھاياتىمىزدىكى رولىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈپ، يۈكسەك دەرىجىدىكى ۋەتەنپەرۋەرلىك، خەلقپەرۋەرلىك روھىنى ئىپادىلىگەن. بۇ شېئىرلاردىن كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەسكى، ئەبەيدۇللا ئىبراھىم كلاسسىك شەكىللەردە ياخشى يازالايدىغان ۋە ئۇنىڭ مەلۇم سەۋىيىسىنى ياراتقان ھازىرقى زامان شائىرلىرىمىزنىڭ بىرى. بۇ شېئىرلارغا ئوبزورچىلار يۇقىرى باھالارنى بېرىشكەن. يۇقىرىدا ئىسمى ئاتاپ ئۆتۈلگەن ئاشۇ شېئىرلاردا شائىر خەلقىمىزنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى ئىجادچانلىقىنىڭ مەھسۇلى بولغان، ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ قىممەتلىك بايلىقى ھېسابلىنىدىغان مۇقام، مەشرەپ، ئۆرپ - ئادەت، گىلەم، ئەتلەس، قەغەز··· قاتارلىقلارنى قىزغىن مۇھەببەت بىلەن مەدھىيىلەپ، ئۆزىنىڭ ئىجادكار ئەجدادلىرىمىزغا بولغان چەكسىز ھۆرمىتىنى بەدىئىي يۈكسەكلىكتە تولۇق ئىپادىلەپ بەرگەن.

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئىجادىيىتىدە داستانچىلىقمۇ ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. ئۇ 1970 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا داستان يېزىشقا كىرىشكەن، 1970 - يىللارنىڭ ئاخىرلىرى، 1980 - يىللارنىڭ باشلىرىدا داستانچىلىقتا ناھايىتى زور ئىجادىيەت مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشكەن. 1978 - يىلدىن 1983 - يىلغىچە بولغان قىسقىغىنا بەش يىل ئىچىدە ئۇ ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ، «گۈلزۇپەر»، «پولات»، «دوستۇمنىڭ خاتىرىسى»، «چىمەندە

تـوي » ، «قارا ۋە ئاق » ، «ھەسەن ـ ھۆسەن » قاتارلىق يىرىك داستـانـلارنـى يـېـزىپ ، يېڭى دەۋردىكى ئۇيغۇر داستانچىلىقىغا مۇناسىپ تۆھپىلەرنى قوشتى . شائىرنىڭ بۇ بىر قاتار داستانلىرى ئىچىدە «قارا ۋە ئاق » داستانى ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە بولۇپ ، شائىر بۇ داستاندا سانائەت تېمىسىنى يازغان ، ئۇنىڭدا كۆمۈركان ئـىـشـچـىـسـى تـەلـئـەتـنـىـڭ كەسىپ ۋە مۇھەببەت جەھەتتىكى سەرگۈزەشتىلىرىنى ئەكس ئەتتۇرگەن . داستاندا شائىر ۋەقەلىكنى بـايـان قىلىش بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي ، يەنە ھايات ھەققىدە ، گـۈزەللىك ھەققىدە ، كەسىپ ھەققىدە ، قەلب ھەققىدە چوڭقۇر مۇھاكىمىلەرنى ئېلىپ بارغان ھەم يېڭىچە قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ، ئەسەرنى مەزمۇن جەھەتتىن يۇكسەكلىككە ئىگە قىلغان . «دوستۇمنىڭ خاتىرىسى » — شائىرنىڭ يەنە بىر يىرىك داستانى بولۇپ ، ئۇنىڭغا باش قەھرىمان سەرسانىينىڭ ئاپەتلىك يىللار — «مـەدەنـىـيـەت زور ئـىـنـقـىـلابـى » مەزگىلىدىكى ئېچىنىشلىق سـەرگـۈزەشـتـلىرى ، پاجىئەلىك تەقدىرى ئارقىلىق ، بىر ئەۋلاد زىـيـالـىـيلار باشتىن كەچۈرگەن ئېچىنىشلىق قىسمەتلەر ئەكس ئـەتـتۇرۇلگەن . شائىر داستاندا مۇكەممەل بىر پۈتۈن ۋەقەلىك ئـارقـىلىق دەۋر رېئاللىقىنى كەڭ ۋە ماھىيەتلىك كۆزەتكەن ۋە مـۇھـىـم مـەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويغان ، ئوخشىمىغان خاراكتېر ئالاھـىـدىـلـىـكـلەرگە ئىگە بىر تۈركۈم پېرسوناژلار ئوبرازىنى يـارىـتـىـپ ، ھـايـات ھـەقىقىدىكى ئويلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان . داسـتـانـدىـكـى كـەسكىن زىددىيەت ـ توقۇنۇشلار ، ئوخشىمىغان تەقدىرلەر كىشىگە چىنلىق تۇيغۇسى بەخش ئەتسە ، كۈچلۈك لىرىكا ۋە ئۆزگىچە مۇھاكىمىلەر كىشىگە بەدىئىي زوق بېغىشلايدۇ .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئۆز نۆۋىتىدە يەنە تونۇلغان يازغۇچى . ئۇ 1980 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدىن تارتىپ ھېكايە ئىجادىيىتى بىلەن شـۇغـۇلـلـىـنىپ ، «ئاجايىپ كۆزلەر » ، «يەر » ، «كۆن نەدىن چىقىدۇ » ، «سىرىق سەبدە » ، «ھـەي ئـادەمـلەر » ، «ئىنـسان قـەدرى » ، «كۆلەيمۇ يا يىغلايمۇ » قاتارلىق بىر تۈركۈم ياخشى ھـېـكـايـىـلـەرنـى يېزىپ ، ئوقۇرمەنلەرگە سۇندى . يازغۇچىنىڭ كۆزىتىش نۇقتىسى ، پىكىر قىلىش ئۇسۇلى ئۆزگىچە بولغاچقا ، بۇ

ھېكايىلەردە تۇرمۇشنىڭ ئاددىي كۆرۈنۈشتىكى تەرەپلىرى يېزىلىپ، ماھىيەتلىك مەسىلىلەر ئەكس ئەتتۈرۈلگەن، بۇ ھېكايىلەر كۈچلۈك تەسىرلەندۈرۈش كۈچىگە ئىگە، كىشىنىڭ قەلبىنى ھاياجانغا سالىدۇ. يازغۇچى بۇ ھېكايىلىرىدە تۇرمۇشتىكى ئەمەلىي، جانلىق ۋەقەلەرنى، خاراكتېرلارنى يۇكسەك دەرىجىدە ئومۇملاشتۇرۇپ ھەم ئەدەبىيلەشتۈرۈپ يېزىپ، دەۋرىمىز كىشىلىرىنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسى، ئەخلاق قارىشى، ئادەملىك ساپاسى ھەققىدىكى كۆزىتىشلىرىنى، مۇلاھىزىلىرىنى، قاراشلىرىنى قىزىقارلىق، تەسىرلىك ۋەقەلىك ۋە جانلىق بەدىئىي ئوبرازلار ئارقىلىق ئوتتۇرىغا قويغان. يازغۇچى ئۆزىنىڭ بۇ بىر تۈركۈم مۇنەۋۋەر ھېكايىلىرى ئارقىلىق ئادەم ھەققىدە ئىزدەنگەن، ھاياتلىقنىڭ قىممىتى، ئەھمىيىتى ھەققىدە مۇھاكىمە يۈرگۈزگەن، بۇ جەھەتتىن قارىغاندا ئۇنىڭ ھېكايىلىرىدىكى ۋەقەلىك ۋە پېرسوناژلار مەقسەت ئەمەس. ئۇنىڭ ھېكايىلىرى ھەجىم جەھەتتىن ئىخچام، ئاممىباب، ئۆزگىچە قۇرۇلما ماھارىتى بىلەن يېزىلغان؛ ئۇنىڭ ھېكايىلىرىدە تىل ناھايىتى ماھىرلىق بىلەن ئىشلىتىلگەن بولۇپ، كىشىگە كۈچلۈك ئېستېتىكىلىق زوق بېغىشلايدۇ.

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم كېيىنچە ھېكايە ئىجادىيىتىدىن رومان ئىجادىيىتىگە ئۆتۈپ، 1988 ـ يىلى «تۇندىكى چاقماق» ناملىق تارىخىي رومانىنى، 1996 ـ يىلى «داغ» ناملىق تارىخىي رومانىنى، 2006 ـ يىلى «بوز دالا» ناملىق تارىخىي رومانىنى نەشر قىلدۇردى. يازغۇچىنىڭ بۇ ئۈچ پارچە رومانى مۇۋەپپەقىيەتلىك يېزىلغان رومانلار بولۇپ، قىزغىن ئالقىشقا، يۇقىرى باھالارغا سازاۋەر بولدى. يازغۇچىنىڭ تۇنجى رومانى ھېسابلىنىدىغان «تۇندىكى چاقماق»تا خوتەننىڭ چىرا ناھىيىسىدە مىلادىيە 20 ـ ئەسىرنىڭ 10 ـ يىللىرىدا يۈز بەرگەن، خەلقنىڭ چىڭ سۇلالىسىنىڭ مۇستەبىت، چىرىك ھۆكۈمرانلىقىغا، يەرلىك فېئودال بەگ ـ ئەمەلدارلارنىڭ دەھشەتلىك زۇلمىغا ۋە چەت ئەل تاجاۋۇزچى كۈچلىرىگە قارشى ئېلىپ بارغان بىر قېتىملىق كۆلىمى چوڭ دېھقانلار قوزغىلىڭى تەسۋىرلەنگەن. يازغۇچى مول تارىخىي بىلىمى، ئەتراپلىق تۇرمۇش بىلىمى ۋە كۈچلۈك بەدىئىي

تەسەۋۋۇرى ئاساسىدا تارىخىي ۋەقەلەرنى ، شەخسلەرنى قايتىدىن جانلاندۇرۇپ بېرىپ ، روماننى ھەم تارىخىي چىنلىقئا ، ھەم بەدىئىي تەسىرلەندۈرۈش كۈچىگە ئىگە قىلغان . يازغۇچى رومانىدا خەلق قوزغىلىڭىنىڭ تارىخىي مۇقەررەرلىك ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپلا قالماستىن ، بەلكى يەنە چوڭقۇر مۇھاكىمىلەرنىمۇ يۈرگۈزۈپ ، ماھىيەتلىك مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قويغان . رومانىدا سۇپۇرگە ئاخۇن ، سېيىت ھاجى ، ئابلىز قارى ، ئابدۇللا چاققان قاتارلىق بىر تۈركۈم روشەن خاراكتېر ئالاھىدىلىكىگە ، تىپىك ئەھمىيەتكە ئىگە پېرسوناژلار ئوبرازلىرى يارىتىلغان بولۇپ ، يازغۇچىنىڭ ئوبراز يارىتىش جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكى ھەقىقەتەن كىشىنى قايىل قىلىدۇ . يازغۇچى رومانىدا تارىخىي تەركىبلەر بىلەن بەدىئىي توقۇلمىنىڭ مۇناسىۋىتىنى ناھايىتى ياخشى بىر تەرەپ قىلغاچقا ، بۇ رومان ئىسمى - جىسمىغا لايىق تارىخىي رومان بولۇپ چىققان .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم «تۇندىكى چاقماق» رومانى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ رومانچىلىقىغا ئاساس سالغان بولسا ، «داغ» رومانى ئارقىلىق رومان ئىجادىيىتىنىڭ يۇقىرى پەللىسىنى ياراتقان . «داغ» تارىخىي رومان بولۇپ ، ئۇ ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە يىرىك ئەسىرى ، شۇنداقلا يېڭى دەۋردىكى ئۇيغۇر رومانچىلىقىدا مەيدانغا كەلگەن نادىر رومانلارنىڭ بىرى . رومانىدا مىلادىيە 19 - ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا يۇرتىمىزدا يۈز بەرگەن بىر قاتار تارىخىي ۋەقەلەر ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنىپ ، ئەكسىيەتچى ، مۇستەبىت ھۆكۈمرانلار ، زالىم بەگ - ئەمەلدارلارنىڭ ئەل - يۇرتقا ئېلىپ كەلگەن تۈگىمەس بالايىئاپەتلىرى ، ۋەيرانچىلىقلىرى ، بۇنىڭغا چىداپ بولالمىغان خەلق ئاممىسىنىڭ قوزغىلىپ ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرى تەسۋىرلەنگەن . يازغۇچى مول تارىخىي بىلىمى ئاساسىدا ئەسەرنى كۈچلۈك تارىخىي چىنلىققا ئىگە قىلىپ ، خەلقىمىز تارىخىدىكى ئاشۇ بىر قىيىنلىق جەڭگىۋار كۈرەشنى بەدىئىي يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈپ تەسۋىرلىگەن . يازغۇچى تارىخنى يازغاندا توقۇل تارىخ بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي ، بەلكى يەنە بەدىئىي تەسەۋۋۇر ، توقۇلمىلار بىلەن ئەسەرنىڭ بەدىئىي جەلپ قىلىش كۈچىنى زور دەرىجىدە ئاشۇرغان . تېخىمۇ قىممەتلىك

بولغىنى شۇكى ، يازغۇچى تارىخىي ۋەقەلەرنى ، تارىخىي شەخسلەرنى قايتىدىن كۆرسىتىپ قويۇش بىلەنلا چەكلىنىپ قالماستىن ، بەلكى ئاشۇ تارىخىي ۋەقەلەردىن ، تارىخىي شەخسلەردىن بۈگۈنكى زامان كىشىلىرى ئۈچۈن ساۋاق بولىدىغان تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەپ ، روماننىڭ ئىجتىمائىي ئۈنۈمىنى زور دەرىجىدە ئاشۇرغان . يازغۇچى ئۆز ئىجادىيەت ئالاھىدىلىكى بويىچە تارىخ ئارقىلىق بۈگۈنگە ئىبرەت قىلغان ، ئىنسان ھەققىدە ، ھايات ھەققىدە چوڭقۇر قاراشلىرىنى ئىپادىلىگەن ، ئاجايىپ جەلپكار ۋەقەلىك ئارقىلىق ئەسەر سۇژىتىنى قانات يايدۇرغان ، يۇكسەك بەدىئىي ماھارەتنىڭ مەھسۇلى بولغان ، كىشىگە ئۆزگىچە تەسىرات بېرىدىغان نىياز ھېكىمبەگ ، كېپەك دەرۋىش قاتارلىق يېگانە پېرسوناژلار ئوبرازىنى ياراتقان . ئۇنىڭدىن باشقا ، روماننىڭ تەسۋىرلەش ، بايان قىلىش ، تىل ئىشلىتىش ، قۇرۇلما ئورۇنلاشتۇرۇش ماھارەتلىرىمۇ ناھايىتى ئۇستۇن .

روماننىڭ ئەڭ چوڭ مۇۋەپپەقىيىتى نىياز ھېكىمبەگ ، كېپەك دەۋرىش قاتارلىق پېرسوناژلار ئوبرازىدا گەۋدىلىنىدۇ . «نىياز ھېكىمبەگ قۇۋلۇق ، شۇملۇق بىلەن سۇيىقەست ۋە ھىيلە ـ مىكىردە تەڭدىشى يوق بىر ئادەم . ئۇنىڭ ئۈچۈن ئورۇن ۋە مەرتىۋە ئۆز ھاياتىدىنمۇ ئەزىز ۋە قىممەتلىك . ئۇنىڭچە ۋاپا ۋە ساداقەت دېگەنلەر ياشاش ئىقتىدارى بولمىغان يارامسىز ئادەملەرنىڭ ئويلاپ تاپقان نەرسىسى . ئۆزىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ئۈچۈن باشقىلارنىڭ ھايات يولىنى كېسىش نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئۆزگەرمەس ھايات مەنتىقىسى . ئۇ رەزىللىك ۋە مۇناپىقلىقنىڭ جانلىق تىپى ، ياۋۇزلۇق ۋە قانخورلۇقنىڭ كەم تېپىلىدىغان ئۈلگىسىدۇر . ئۇنىڭ ئۈچۈن دۇنيادا ئەڭ قورقۇنچلۇق نەرسە ھەققەت ۋە ئادالەت ، دەردمەن ، بىچارىلەرنىڭ ئۆز ـ ئۆزىنى چۈشىنىپ يېتىشى . يازغۇچى ... ئۇنى ماھىيىتى تۈپتىن ئوخشاش بولمىغان ئىككى خىل زىددىيەت قايىنىمىغا ، يەنى ئەمگەكچى خەلق ۋە ئۆز كۈشەندىلىرى بىلەن بولغان توقۇنۇشلار ئېقىمىغا تاشلايدۇ . نەتىجىدە ، نىياز ھېكىمبەگ بۇ شەپقەتسىز ئېلىشىشتا ئارزۇسىنىڭ ئەكسىچە ئىككىلا سەپتە ئوخشاشلا مەغلۇپ بولۇپ ، ئۆزىنىڭ جىنايەتلىك شەرمەندە ھاياتىنى يىرگىنچلىك ئۆلۈم بىلەن ئاخىرلاشتۇرىدۇ» ، «كېپەك دەرۋىش خەلق ۋە ئۇنىڭ غايىلىرىنى

ھەمـمىدىن ئەلا بىلىدىغان، بۇ يولدا ئۆمۈر بويى ئىزدىنىش ۋە رىـيـازەت چـېـكىشنى ۋىجدانىي بۇرچى ھېسابلايدىغان، خەلقنىڭ تەقدىرى ۋە كېلەچىكىدىن باشقا ھېچقانداق غەم، تەشۋىشى بولمىغان ھالال بىر ئادەم. ئۇ ھايات چۈشەنچىسى كەڭ، تۇرمۇش بىلىمى چـوڭـقـۇر، ھـەمـمـە نـەرسىگە ئۆزگىچە قارايدىغان، ھەرقانداق مۇرەككەپ ۋەقە ـ ھادىسىلەرنىڭ سىر، ھېكمەتلىرىنى ئۆزىنىڭ ساددا پىكىر، مۇلاھىزىلىرى بىلەن روشەن يورۇتۇپ بېرەلەيدىغان ئـالاھـىـدە ئـەقـىـل ئـىگىسى». «كېپەك دەرۋىش بىلەن نىياز ھـېـكـىـمـبـەگ ئـوبرازلىرى ئەدەبىياتىمىزدا ھازىرغىچە قەلەمگە ئـېلىنمىغان، پروزىمىزدا ھېچقانداق بەدىئىي ئىزناسى بولمىغان پـۈتۈنلەي يېڭى ئوبرازلار، ئۇلارنى ئاپتور ئۆزىنىڭ ماھارەتلىك قەلىمى بىلەن ئەدەبىياتىمىزغا بىرىنچى بولۇپ ئېلىپ كىردى»[1].

ئـەبەيدۇللا ئىبراھىم بۇنىڭدىن باشقا يەنە دراما ئىجادىيىتى بـىـلەن شۇغۇللىنىپ، «نازۇگۇم» دىرامىسى، كىنو سېنارىيىسى ئـىـجـادىـيـىـتـى بـىـلـەن شـۇغـۇلـلـىنىپ، «سىرلىق كارۋان» سېنارىيىسىنى يازغان. ئۇنىڭ ئەرەب يېرىم ئارىلى، چاۋشيەن، ياپونىيە، ئامېرىكا ۋە ياۋروپا ئەللىرى قاتارلىق ئەللەرگە قىلغان زىيارىتى ئاساسىدا يېزىلغان زىيارەت خاتىرىلىرىمۇ ناھايىتى ياخشى يېزىلغان بولۇپ، جەمئىيەتتە كۈچلۈك تەسىر قوزغىدى.

ئـەبـەيـدۇللا ئىبراھىم ئىجادىيىتىدە ئالاھىدە تىلغا ئېلىشقا تېگىشلىك بولغىنى شۇكى، ئۇ يەنە ساياھەت خاتىرىلىرىنى ئاساس قىلغان خاتىرە ئەدەبىياتى ئىجادىيىتىدىمۇ گەۋدىلىك نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈپ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى بۇ يېڭى ئەدەبىي تۈرنىڭ تـەرەقـقـىـياتى ۋە مۇۋەپپەقىيىتى ئۈچۈن گەۋدىلىك تۆھپىلەرنى قوشتى.

ئـازاد رەھـمـىتۇللا سۇلتان، كېرىمجان ئابدۇرېھىم: «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى» نىڭ «ئۇيغۇر بۈگۈنكى زامان ئەدەبىياتى تارىخى» قىسمى

---

[1] مـۇھـەمـمەت پـولات: «داغ» — «ئەدەبىياتىمىزنىڭ يېڭى مۇۋەپپەقىيىتى»، «ئەدەبىيات — چىنلىق ۋە گۈزەللىك زېمىنى»، 53 ـ، 63 ـ، 73 ـ بەتلەر.

كىرىش سۆز ئورنىدا

ئالتە ـ يەتتە ياش چاغلىرىم بولسا كېرەك ، بىر قىشلىقى بىر كېچىدىلا تۆت ئىلىك قېلىنلىقتا قار ياغدى . قار — ئۇ قىشتىن بۇ قىشقىچە كەمدىن ـ كەم قار چۈشىدىغان يۇرتىمىزنىڭ بالىلىرى ئۈچۈن ئاز ئۇچرايدىغان كۆڭۈللۈك بىر ئەمەك ھېسابلىناتتى . خېلى بۇرۇن تەييارلاپ قويغان قىسماقنى قارلىرى ئۇدۇللۇق ئېرىپ تۇرىدىغان كۆللۈكلەرگە كۆمۈپ قويۇپ ، تامنىڭ ياكى قېرى سۆگەتنىڭ دالدىسىدا ماراپ ئولتۇرۇش ، ئۈچۈپ كەلگەن ۋە كەتكەن ، كۆللۈككە چۈشكەن ۋە يەمچۈككە يېقىنلاشقان ئاق قۇشقاچلارنى ھاياجانلىنىپ تۇرۇپ كۆزىتىش نېمىدېگەن قىزىقارلىق ـ ھە !

مېنىڭ قىسمىقىم يوق ئىدى . باشلانغۇچ كوپېراتسىيىنىڭ داغدۇغىلىرى بىلەن بېشىنى ئالالمايۋاتقان دادامنىڭ ماڭا قىسماق ياساپ بەرگىلى چولىسى تەگمەيتتى . بىلەتتىمكى ، ئاداشلىرىمنىڭ قىسماقلىرىنى ئۇلارنىڭ ئاقساقال بوۋىلىرى ئېدىتلاپ تەييارلاپ بېرەتتى ، ھەتتا قىسماقنى قانداق نىقابلاش ، يەمچۈكنى قانچىلىك چېقىرىش ، سەگەك ئاق قۇشقاچنى قانداق ئالداش ھۈنەرلىرىدە نەۋرىلىرىگە نەق مەيداندا يېتەكچىلىك قىلاتتى . مەن ئەقىللىق ، مېھرىبان بوۋىلىرى بىلەن پەخىرلىنىپ ، تۇتۇۋالغان قۇشقاچلىرىنى يېڭىگە سولاپ شوخلۇق قىلىدىغان ئاداشلىرىمنى تولىمۇ بەختلىك دەپ ھېسابلايتتىم ، ئۇلارغا كۆزلىرىمنى مۆلدۈرلىتىپ ھەۋەس قىلىشتىن ئۆزگە ھېچبىر ئامالىم يوق ئىدى .

بىر كۈنى ئۆيگە سالپايغان ھالدا قايتىپ كىرىپ ، كۆلۈڭغا پۇتۇمنى تىقىپ ئوتىسىنغاچ ، دادام ئىبراھىمئاخۇندىن سورىدىم :

— دادا ، مېنىڭ نېمىشقا بوۋام يوق ؟

دادام بۇ سوئالىمغا جاۋاب بەردى :

— بوۋاڭ قازا قىلىپ كەتكەن ، ئوغلۇم ، شۇڭا سىنىڭ بوۋاڭ يوق .

— ئۇ قاچان قازا قىلغان ، دادا ؟

— قىرىق نەچچە يىل بۇرۇن .

— نىمە بولۇپ قازا قىلغان ؟

— ئابلىزقارىنىڭ كۆلى بىشىدىكى جەڭدە قازا قىلغان ، ئۇ چاغدا مەن 14 ياشتا ئىدىم ...

دادام غىرىبسىنىپ قالغىنىمنى تۇيغان چىغى ، شۇ ئاخشىمىلا باشمالتاق تومۇقىدىكى بىر تال ئانار شىخىنى قوقاسقا پۇچىلاپ ئىگىپ ، قوشنىمىزدىن ئىككى غىرىچ زەي تىلەپ قىسماق ياساپ بەردى . مىنى قىزىقتۇرغان قار ئەتىسىلا ئىرىپ كەتكەن بولسىمۇ ، لىكىن بوۋام بولمىسىمۇ ، قىسمىقىم بارلىقىنى يەتكۈچە كۆز - كۆز قىلىۋىلىشقا ئۈلگۈردۈم .

دادام ۋەقە خۇمار ، ئوقۇمۇشلۇق كىشى بولغاچقا ، كىيىنكى كۈنلەردە ئۆيىمىز تۇرۇشلۇق سىرىق مەھەللىسى بىلەن بىر چوڭ زاراتـگـاھـلـىـق ئـارقـىـلـىـقلا ئايرىلىپ تۇرىدىغان توغرىقىغىل مـەھەللىسىدىكى كۆل بىشىدا قاچانلاردىدۇر بولۇپ ئۆتكەن جەڭ ھـەقـقـىـدە خىلى بىرنىمىلەرنى ئىيتىپ بەردى . بىراق ، يىشىم كىچىك ، ئەقلىم كالتە بولغانلىقتىنمۇ ، بۇ ۋەقەلەرنى بىر رىۋايەتكە قىياس قىلىپ ، ئاڭلاپلا قويغان بولدۇم .

مەكتەپكە كىردىم ، ساۋاتىم چىقىپ ، ئەقلىمگە ئانچە - مۇنچە ئەقىل قوشۇلدى . قىشنىڭ ئۇزۇن ئاخشاملىرى دادام قۇرداشلىرى بىلەن ئەدەبىيات ۋە تارىخ كىتابلىرىنى ئوقۇپ ، سۆھبەت قۇرغاندا قـۇلاق مـولـلـىسى بولۇپ ، ئۇلارنىڭ سۆھبەتلىرىنى تىڭشىدىم ، دەرسلىكلەرنىڭ قىزىقتۇرۇشى ۋە ئائىلىۋى مۇھىتنىڭ تەسىرىدە قـولـۇمـغا چۈشكەنلىكى كىتابنى ئوقۇيدىغان بولدۇم ، دادامنىڭ سۆھبىتى ۋە ئاللا ئۇزۇن ئۆمۈر بەرگەن مەھەللە مويسىپىتلىرىنىڭ گەپلىرىدىن «ئابلىزقارىنىڭ كۆلى بىشىدىكى جەڭ» توغرىسىدا يەنە

بەزى يېڭى ئۇچۇرلارغا ئىگە بولدۇم. شۇنىڭ بىلەن «بۇ جەڭ زادى قانداق جەڭدۇ، كىملەر بىلەن كىملەر جەڭ قىلغاندۇ؟» دېگەن سوئاللار بىئىختىيار كاللامغا كىرىپ كەلدى.

تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ يېزىغا قايتقاندىن كېيىن ماڭا دېھقانلار بىلەن ۋاستىسىز ۋە كەڭ ئۇچرىشىش ئىمكانىيىتى تۇغۇلدى. ئەمگەك ئارىلىقلىرىدا، دەم ئېلىش كۈنلىرىدە دەپتەر - قەلىمىمنى كۆتۈرۈۋېلىپ شۇ چاغلاردا ھايات ياشاۋاتقان «تىرىك تارىخ»لاردىن ھېلىقى «جەڭ» ھەققىدە سۈرۈشتۈرۈشكە كىرىشتىم، ھېلىمۇ سېدە ۋە بېھى دەرەخلىرى بىلەن قورشىلىپ تۇرغان «ئابلىزقارىنىڭ كۆلى» بېشىغا بېرىپ، خارابە ئىزلىرىغا ئۇزاقتىن - ئۇزاق تىكىلدىم، تارىخنىڭ يوقالغان سەھىپىلىرىنى ئاختۇردۇم.

بىراق، ئۇ چاغلاردا «ئابلىزقارىنىڭ كۆلى» بېشى ئۆز قىياپىتىنى تامامەن ئۆزگەرتكەن، كۆل بېشىدا يېڭى ھۆكۈمەت ئىشخانىلىرى پەيدا بولغان، پەقەت ئۆتمۈشتىن دېرەك بەرگۈچى يوغان كۆللا ئۆز پېتى ساقلىنىپ قالغانىدى.

بىلگەن ۋە ئىگىلىگەن تەپسىلاتلىرىم شۇنى چۈشەندۈرەتتىكى، ئۇ يەردە بولغان جەڭ — ئاتا - بوۋىلىرىمنىڭ، شۇنداقلا ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئۆز تۇپرىقىنى، ئۆز ئىززەت - ھۆرمىتىنى قوغداش يولىدا ئېلىپ بارغان جەسۇرانە كۈرەشلىرىنىڭ بىرى ئىدى. ئۇ كۈرەش مەن تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتقىمۇ، مېنى بېقىپ چوڭ قىلغان خەلقىمۇ شان - شۆھرەتلەر ئاتا قىلغان بىر شانلىق سەھىپە ئىدى.

1977 - يىلى يازدا خىزمەت قىلىۋاتقىنىمغا ئەمدىلا بىر يىل بولغان ئۈرۈمچىدىن يۇرتۇم چىرىيىگە كاماندىروپكىغا باردىم ۋە مەرھۇم دادام بىلەن بىللە يۈرۈپ، ئەستىن كۆتۈرۈلۈپ كېتەي دېگەن تارىخنى يېڭىۋاشتىن يادلاپ، خاتىرەمگە ئولتۇرغۇزدۇم، قىسقىغىنا بىر ئاي ۋاقىتتىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىپ ئۇنىۋېرسىتېتتا ئوقۇۋاتقان چاغلىرىمدا ئۆگەنگەن، توپلىغان، رەتلىگەن

ماتېرىياللىرىم ئاساسىدا ئىسپاتلاش خاراكتېرلىك قايتا تەكشۈرۈش ئېلىپ باردىم. چېرىيىنىڭ شۇ تارىخىي ۋەقە يۈز بەرگەن چاغدىكى مەمۇرىي ئەھۋالىنى كۆرسىتىدىغان ماسشتابلىق رەڭلىك خەرىتىدىن ئۈچنى ئىشلەپ چىقتىم، شۇ يىلىلا تۇنجى ئەمگىكىم — كىنو سىنارىيىسى «يىپەك ۋادىسىدا كارۋان» يېزىلىپ چىقتى. بۇ سىنارىيە تارىخقا مەسئۇلىيەتسىزلىك بىلەن مۇئامىلە قىلغۇچىلارنىڭ ئەسەرنىڭ باش قەھرىمانىنى ئۆزگەرتىش توغرىسىدىكى يولسىز تەلەپلىرى ۋە مېنىڭ بۇ تەلەپنى رەت قىلىشىم ئارقىسىدا ئېكرانغا چىقىرىلىشتىن مەھرۇم بولغان بولسىمۇ، لېكىن سىنارىيىنىڭ يېزىلىشى ماڭا ئەڭ مۇھىم بەدىئىي مەشىق بولۇپ قالدى. ۋەقە ئۈستىدە ئىزدىنىشتىن، ۋەقەنىڭ تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشىنى تەھلىل قىلىشتىن ئەسلا توختاپ قالمىدىم.

«چېرىيە ۋەقەسى» دەرۋەقە يېرىم ئەسىردىن بۇيان نۇرغۇن رەسمىي ۋە غەيرىي رەسمىي تارىخىي ئەسەرلەردە تولا قەيت قىلىندى. چەت ئەل تارىخچىلىرىمۇ بىلگەنلىرىنى يازدى، مەملىكىتىمىز تارىخچىلىرىمۇ بۇ ۋەتەنپەرۋەرلىك كۆرىشىنى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ماختاشتى.

لېكىن، كۆپىنچە تارىخچىلارنىڭ، شۇنداقلا بەزى نوپۇزلۇق كىشىلىرىمىزنىڭ بۇ ۋەقەنىڭ «باش قەھرىمانى» توغرىسىدىكى مەلۇماتلىرى مېنى تولىمۇ ئەپسۇسلاندۇردى. بەزىلەر ھەتتا ئاغدۇرمىچى كۈچلەر بىلەن تىغمۇتىغ كۈرەش ئېلىپ بارغان سۇپۇرگەئاخۇننىڭ نامىنى تىلغا ئېلىپمۇ قويمىدى. تىز پۈكمەس يەرلىك خەلقنىڭ تارىخىي رولىنى زۇرۇرىي ئەھمىيىتىدىن مەھرۇم قىلدى. ۋەتەننىڭ غەربىي تېررىتورىيىسىنىڭ پۈتۈنلۈكىنى قوغداش تۆھپىسىنى (باشقا بەزى تارىخىي ۋەقەلەرنىڭ تۆھپىسىنى قوشۇن تارتىپ كەلگەن ئىككى ـ ئۈچ ھەربىي سەركەردىگە ۋە باشقىلارغا مەنسۇپ قىلىۋەتكەندەك) چىڭ سۇلالىسى ھاكىمىيىتىنىڭ خوتەندىكى قالدۇق قىسىملىرىغا تېگىشلىك نىسبەتسىدىن نەچچە ھەسسە ئارتۇق مۇبالىغە بىلەن قوشۇپ تەقدىم قىلىۋەتتى.

بىراق، يېزىۋاتقىنىم بىر ئەدەبىي ئەسەر بولغىنى ئۈچۈن، بۇ ئەسەردە «چىرىيە ۋەقەسى»نى ئۆز رېتى، ئۆز ئەينى بىلەن بايان قىلىپ، تارىخنى ئويۇنچۇق ئورنىدا كۆرىدىغان ھېلىقىدەك كىشىلەر بىلەن زاكونلاشماقچى ئەمەسمەن. مۇددىئانى پەقەت تارىخىي رېئاللىق سەھنىسىدىن ئورۇن ئالغان ياخشى ـ يامان قەھرىمانلىرىمىنىڭ ئىختىيارىغا ۋە ئەقىللىق ئوقۇرمەنلىرىمىنىڭ تەپەككۇرىغا تاپشۇرىمەن. مۇبادا تارىخىي چىنلىقتا ئارتۇقچە ئەھمىيەت بېرىپ، ئەسەر بەدىئىيلىكىگە سەل قارىغان ياكى بۇنىڭ ئەكسىچە يول تۇتقان مەقسەتتىن تاشقىرى نۇقسانلىرىم سېزىلسە، ئوقۇرمەنلىرىم تۈزىتىش كۆزى بىلەن قاراپ، ئەپۇ خىسلەتلىرى بىلەن پېقىرنى رازى قىلار دېگەن ئۈمىدتىمەن.

— ئاپتوردىن

Abaydulla Ibrahim

مۇندەرىجە

بىرىنچى بۆلۈم نىقابلىق مېھمان

1 . سىرلىق «تاۋاپچى» 3
2 . «تاۋاپچى» كەلگەن يول بىلەن 13
3 . ئاچلار ۋە توقلار ئارىسىدا 22
4 . ساھىبخانىنىڭ ھوزۇرىدا 37
5 . باش ئاغرىقى 43
6 . ھاجىمنىڭ سېخىيلىقى 51
7 . توسما بېشىدىكى جېدەل 61
8 . خاسىيەتلىك يامغۇر 73
9 . يۇرت قازىسى ھۆكۈم قىلدى 82
10 . بازار بېگى — نادىرخان 96
11 . تېرەكلىك ھويلا 112
12 . خالىس زاراخەتمە 127
13 . «كۆيئوغۇل» بىلەن سۆھبەتلەر 143
14 . كۆز كەلدى 151

ئىككىنچى بۆلۈم يوشۇرۇن قىلتاق

15 . قورقۇنچلۇق چاغلار 169
16 . «چېرىك كەلدى» 182
17 . غەلىتە باشپاناھلىق 196
18 . ساداقىقا چۈشكەن ئوق 213
19 . سۈرۈك مەزگىلىدىكى سورۇقچىلىق 220

20 . تور يېپىلماقتا 232
21 . «دۆلەت قۇشمۇ ياكى قۇزغۇنمۇ» 247
22 . «قارچىغا» ھەققىدە پاراڭ 260
23 . «چەككە چىكىلدىماڭ» 276
24 . كېيىنكى ۋەقەلەر 299
25 . كارۋان قايتىپ كەلدى 323

ئۈچىنچى بۆلۈم غەزەپ تاشقىنى

26 . قانلىق پەيشەنبە 351
27 . تۈلكە يولۋاسنىڭ پېيىدا 370
28 . چۆلدىكى توغراق 382
29 . ۋەھىمىلىك بىر پاي ئوق 401
30 . سەكرات پەيتىدىكى پەم 418
31 . قەسەمخور يەنە قەسەم قىلماقتا 436
32 . قانلىق ياش 451
33 . قەپەستىكى مەھبۇس 465
34 . «يۇرت بىزنىڭ ، ھەقىقەت بىزنىڭ» 481
35 . ئەلچىگە «ئۆلۈم» 495
36 . غەزەپ يالقۇنى 510
37 . «ئاھ خۇدا ، بىزنى نېمىدەپ ...» 530
خاتىمە 551

قوشۇمچە :

«تۇندىكى چاقماق»تىن كەلگەن تەسرات ....
.... مۇھەممەت پولات 1
«تۇندىكى چاقماق» رومانى ھەققىدە ....
.... ئابدۇللا مەتقۇربان 8
ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىنىڭ بەزى ئالاھىدىلىكلىرى
ھەققىدە .... ئابدۇللا مەتقۇربان 40

نىقابلىق مېھمان

ئۇ ھىيلە - مىكىر تەدبىرگە قەدەم قويۇپ ،
مەككارلىق تۇزاقلىرىنى يېيىپ ، يالغانچىلىق
ئۇرۇق دانلىرىنى چېچىپ ... مۇراد - مەقسەت
گۈلىنىڭ تەسەۋۋۇر جىلۋىسىنى كۆردى .
شۇئان بېشىنى ئۇستىلىق كۆتۈرۈپ نۇسرەت
قىياپەتلىك قوشۇنلىرىغا نەزەر سالدى - دە :
«راسلىنىپ تەييار بولۇڭلار ، مازارى شەرىپ
زىيارىتىگە بارىمىز !» دەپ ئالىي پەرمان قىلدى .

موللا مۇسا سايرامى: «تارىخى ھەمىدىي» دىن

1 . سىرلىق «تاۋاپچى»

مىلادىيە 1911 ـ يىلى ياز ئايلىرىنىڭ باشلىرى ، تەكلىماكان دەشتىنىڭ جەنۇبىي گىرۋىكى بىلەن قاراقورۇم تېغىنىڭ ئېتىكى ئارىسىغا يېيىلغان چىرىيە بوستانلىقى ئۆز تارىخىدىكى ئەڭ ئېغىر ، مۇسىبەتلىك كۈنلەرنى بېشىدىن كەچۈرمەكتە ئىدى . ئاسمان ـ زېمىن ئارىسىدىكى جىمى نەرسىنى «لاپ» قىلىپ ئوت ئالدۇرۇۋېتىدىغاندەك ئەلپازدا قىزدۇرۇپ تۇرغان قۇياشنىڭ رەھىمسىز تەپتى تىنىمسىز غۇرقىراپ تۇرىدىغان شامالغا قوشۇلۇپ ، تاغ تەرەپكە كېچە ـ كۈندۈز ئۇرۇپ تۇرسىمۇ ، يىگىرمە نەچچە مىڭ چاڭقاق ئادەم تۆت كۆزى بىلەن تەلمۈرۈۋاتقان دەريادا كۆز يېشىچىلىكمۇ سۇ كۆرۈنمەيتتى . يىراقتا ، ئايىغاق بۇلۇتلار ئارىسىدا بېشىغا قېتىق تۆكۈۋېتىلگەندەك ئاقىرىپ تۇرغان تاغ چوققىلىرى كۆز ئالدىدا يۈز بېرىۋاتقان پاجىئەنى تاماشا قىلىۋاتقان تاش يۈرەك ، مۇز تەلەت ئادەمدەك مەمەدانلارچە قىياپەتتە گىدەيگەنىدى . ئاخىرقى نەپەسلىرىنى توپلاپ ، نالە ـ پەرياد ئىچىدە دۇئا ـ تەلەپ قىلىۋاتقان تەشنالارنىڭ يىلىنىپ ، يالۋۇرۇشلىرىمۇ ياكى تەڭرىگە ، ياكى تەبىئەتكە زىنھار تەسىر قىلمايتتى . مەشھۇر يادىچىلارنىڭ يادا تاشلىرىنى[①] كۆز يېشى بىلەن نەملەپ تۇرۇپ ئوقۇغان مۇناجاتلىرى ، كارامەتچىلەرنىڭ كارامەتلىرى ئۆز كۈچىنى

---

① يادىچىلار ۋە يادا تېشى — كارامەت كۆرسىتىپ ، يامغۇر ياغدۇرىدىغانلار ۋە ئۇلارنىڭ كارامەتلىك تېشى ئەل ئىچىدە «يادىچى» ۋە «يادا تېشى» دېيىلىدۇ . تۈركىي خەلقلەرنىڭ بۇ قەدىمىي كارامىتى خوتەن تاغلىقلىرى ئارىسىدا تاكى ھازىرغىچە ساقلىنىپ كەلمەكتە . موللا مۇسا سايرامىنىڭ «تارىخى ئەمنىيە» دېگەن ئەسىرىدە بۇ ھەقتە مۇنداق مەلۇمات بېرىلگەن :

«… ياپەسنىڭ ئەۋلادى ناھايىتى تېز كۆپەيدى ، ئەمما سۇ بار يەردە ئوت يوق ، ئوت بار يەردە سۇ يوق ، تەڭلىكتە قالدى . بۇ ئەھۋالنى ئاتىلىرى نوھ ئەلەيھىسسالامغا ئەرز

يوقاتقانىدى.

سۇ... سۇ... سۇ...

باش ئەتىيازدا بىر ئاش پىشىم پۇرسەتتە تاسادىپىي يېغىپ ئۆتكەن قارا يامغۇرنىڭ شەپقىتى بىلەن كۆكلىگەن زىرائەتلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى يەر بېتىگە باغرىنى يېقىپ، چوغ ئۇستىگە تاشلانغاندەك تولغىناتتى. زىمىستان قىشنىڭ سوغۇقلىرىغا بەرداشلىق بېرىپ، باش باھاردىلا بىخ يېرىپ چىققان، ئەمدىلىكتە بولسا ئوتقاش بىلەن كۆيدۈرگەندەك قورۇۋاتقان دەرەخ يوپۇرماقلىرى سەكراتقا چۈشكەن چالدەك شۈرلىيتتى. ياز كىرگەندىن بېرى سۇ دىدارىنى كۆرمىگەن ئېرىق ئىچى قولاققا ئاڭلانغۇدەك شىتىرلاپ يېرىلاتتى. تەكلىماكان بويلاپ قوتراپ تۇرىدىغان سېرىق بورانغا قوشۇلۇپ كۆك قەرىگە ئۆرلىگەن قۇم دانچىلىرى يۇرت ئاسمىنىغا كېلىپلا توختاپ قالاتتى-دە، خالىغان چېغىدا يەر يۈزىگە تاشلىنىپ، يېشىل ھاياتلىق جىسمىدىن ئاداققى نەمنى سۈمۈرۈۋېلىشاتتى. كەنت ياقىسىدا ئۇ يەر-بۇ يەرگە تاشلاپ قويۇلغان دۈبۈلغىلارغا ياكى قۇملۇققا چۆككەن تۆگىلەرنىڭ لوككىسىغا ئوخشاپ كېتىدىغان بارخانلار خۇددى غايىب قول بىلەن

قىلدى. نوھ ئەلەيھىسسالام تەڭرىنىڭ دەرگاھىغا ئىلتىجا قىلدى. ئىلتىجاسى ئىجابەت بولۇپ، جەبرائىل ئەلەيھىسسالامدىن ئىسمى ئەزەم (ئۇلۇغ ئىسىملار)نى ئەۋەتتى. بۇ ئىسمى ئەزەمنى تاشقا ئويۇپ ياپەسكە بەردى. قاچان خالىسا شۇ چاغدا يامغۇر ياغاتتى. بۇ تاشنى ئەرەب تىلىدا «مەجرۇل مەتەر» دەيدۇ. تۈرك تىلىدا «يادا تېشى» نامى بىلەن مەشھۇر، بۇ تاش ياپەسكە تەۋە زېمىندا كارغا كېلىدۇ. سامغا تەۋە بولغان ئەرەبىستان زېمىنىدا كارغا كەلمەيدۇ.»

ئەرەب ساياھەتچىسى تەمىم ئىبنى بەھىرنىڭ 9-ئەسىرنىڭ 20-يىللىرىدا ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ پايتەختىگە قىلغان سەپىرىدە يازغان خاتىرىسىنىڭ 14-بۆلىكىدە: «بۇ تۈركىي خەلقلەرنىڭ دۆلىتىدىكى بىر غەلىتە ئىش شۇكى، ئۇلارنىڭ بىرمۇنچە يادا تاشلىرى بولۇپ، ئۇلار شۇ تاشلىرى بىلەن ئۆزلىرى خالىغان چاغدا قار-يامغۇر ياغدۇرار ئىمىش، ھاۋانى سوۋۇتار ئىمىش. بۇنداق تاش توغرىسىدىكى رىۋايەت ئۇلارنىڭ ئىچىدە ناھايىتى كەڭ تارقالغان بولۇپ، ئۇنى ھەممە ئادەم بىلەر ئىمىش، تۈركىي خەلقلەر ئىچىدە ئۇنى ھېچكىممۇ ئىنكار قىلماس ئىمىش، بۇ تاشلار پەقەت توققۇز ئوغۇزلار خانىغىلا مەنسۇپ بولۇپ، باشقا خانلارنىڭ ھېچقايسىسىدا يوق ئىمىش» دېيىلگەن.

پېشاڭ سېلىپ كۆتۈرگەندەك قوزغىلىپ، سىلجىپ تۇراتتى. تەھدىت بىلەن قىستاپ كېلىۋاتقان بۇ سېرىق ئەجدىھا ئېتىزلىقلارنى، دەل - دەرەخلەرنى دەم تارتىپ، ئېكىنزارلىق ئورنىدا يېڭى - يېڭى باياۋاننى پەيدا قىلاتتى.

سۇ... سۇ... سۇ...

زاۋالغا كۆزى يەتكەن، ئۇششۇك ھەرسىدەك غالجىرلاشقان چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىنىڭ زۇلمى ۋە بەگلەرنىڭ قاقشاتقۇچ ئالۋان - ياساقلىرى ھەممىنى ھالىدىن كەتكۈزگەن، گۆردىن ئېچىۋالغان مۇردىغا ئوخشاپ قالغان يېتىملارنىڭ چىرايىدىن ئۆتۈپ كەتكىنىگە ئالتە ئاي بولغان ئاغرىق - سىلاقنىڭ[1] ئالاقزادىچىلىكى تېخى ئۆچمىگەن، قېپىدىن

① ئاغرىق - سىلاق — مىلادىيە 1910 - يىلىنىڭ ئاخىرى ۋە 1911 - يىلىنىڭ باشلىرىدا خوتەن ۋىلايىتى تەۋەسىدىكى ئىلچى، لوپ، كېرىيە ناھىيىلىرىدە تارقالغان دەھشەتلىك چۇما كېسىلى. بۇ يۇقۇملۇق كېسەلنىڭ ئاسارىتى ئايرىم جايلاردا ھەتتا 1912 — 1913 - يىلغىچە داۋام قىلغان. ئەينى ۋاقىتتا يۇقىرىقى ئۈچ ناھىيىدىكى مىڭدىن ئارتۇق چەت ئەل سودىگەرلىرى (بۇنىڭ ئىچىدە ھىندى، ئافغانلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئەنگلىيە تەۋەلىكىدىكى سودىگەرلەر 510، رۇسىيە تەۋەلىكىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا سودىگەرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان رۇسىيە سودىگەرلىرى 704 ئەتراپىدا) بۇ كېسەلنىڭ دەھشىتىدىن قورقۇپ چاررۇسىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسى ئارقىلىق قەشقەر دوتيىدىن جىددىي تەدبىر قوللىنىشنى تەلەپ قىلغان. ئاخىرىدا بۇ تەلەپ مەركىزىي ھۆكۈمەتكە مەلۇم قىلىنغان، ئۆلكە تەرەپنىڭ ھۆكۈمەتكە يوللىغان مەلۇماتىدا: «ئىلچى ئامبىلى شى ۋېنگاۋ، كېرىيە ئامبىلى پىڭ سىجىن، لوپ ئامبىلى گۇي فېنلەر ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ئاشۇ ناھىيىلەردىكى يۇقىرىلاردىن ۋابادا ئۆلگەنلىرى كۆپ بولغاندا بىرنەچچە ئون مىڭ، ئاز بولغاندىمۇ نەچچە مىڭغا يەتكەنلىكىنى مەلۇم قىلىشتى ...» دېيىلگەن. تاشقى ئىشلار ۋەزارىتىنىڭ تېلېگراممىسىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئاندىن ھەرىكەتلىنىشكە مەجبۇر بولغان شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت كېسەل بىلەن ئۆلىدىغانلار ئۆلۈپ بولغاندا، ئاندىن گاۋ جۇنسۇڭ قاتارلىق ئۈچ تېۋىپنى تۆت ھارۋا كۆمىلاچ دورا بىلەن خوتەنگە ئەۋەتىشكە مەجبۇر بولغان. بۇ تېۋىپ ۋە دورىلار ئۈرۈمچىدىن خوتەنگىچە بولغان 60 ئۆتەڭنى بېسىپ، ئۈچ ئايدا ئاران خوتەنگە يېتىپ كەلگەندە كېسەللىك يەرلىك تېۋىپلارنىڭ داۋالىشى ۋە تەبىئىي سەۋەب بىلەن تىزگىنلىنىپ بولغان. ئۈرۈمچى ھۆكۈمىتىنىڭ «ئادەمگەرچىلىكى»نى ئەكەلگەن بۇ ئۈچ تېۋىپ ھەر ئايلىقىغا 80 سەردىن قەشقەر تىزىسى ئېلىپ ئالتە ئاي لاغايلاپ يۈرۈپ، كېسەلنىڭ تىزگىنلەنگەنلىكىنى تۆھپە دەپتىرىگە يېزىپ كېتىپ قېلىشقان.

چىقىپ كەتكەن يۈرەكلەر ئىزىغا چۈشمىگەن، جانجىگەر قېرىنداشلىرىنى كۆمۈپ قويۇپ جۇدالىق دەردىدە دەرمانىدىن كەتكەنلەر ئەمدى تەقدىرىنىڭ ئىككىنچى پەشۋاسى ئاستىدا مىجىلىپ، هايات - مامات سىزىقى ئۈستىدە جان تالاشماقتا ئىدى.

يۇرتنىڭ تۇپرىقى ۋە ئاسمىنى تەشنالىقتىن چاك - چاك يېرىلغان لەۋلەرگە ئايلىنىپ «سۇ ... سۇ» دەپ مىدىرلايتتى. پۈتكۈل تەبىئەت نامايەندىلىرى قۇرۇپ كەتكەن تىلدەك ساڭگىلىغانىدى.

سۇ نەدە؟ هاياتلىقنىڭ شەربىتى، ئۆلۈۋاتقان دۇنيانىڭ شىپاسى بولمىش سۇ نەدە؟

«چىرىيىلىك بول، چىرىيىدە تۇرما» دېگەن ئاتا ۋەسىيەتلىرىنى قايتىلاپ يادىغا ئېلىشقان بەزى كىشىلەر يالغۇز جېنىنى ئېلىپ بېشى قايغان، پۇتى تايغان تەرەپلەرگە پىتىراپ كېتىشتى. ئاتا - بوۋىلىرى قەدىمدىن تارتىپ تىرىكچىلىك قىلىپ كەلگەن، قان - تەرلىرى بىلەن بىنا قىلغان بۇ ئەزىز يۇرت مۇستەھكەم رىشتىگە ئايلىنىپ، يەنە نۇرغۇن يۈرەكلەرنى ئۆزىگە باغلاپ قېلىۋەردى. ئەجدادلىرىنىڭ چىرىغىنى ئۆچۈرگۈسى كەلمىگەنلەر، قېرىنداشلىرىنىڭ غېرىبانە قەبرىسىنى ئەگىپ يۈرگەنلەر نېمىدىندۇر ئۈمىدلىنەتتى، گويا ئىمام جەئفەر تەيرانغا[1] شاخ يېرىپ تۇرۇپ قىلغان ئەرزلىرى قوبۇل كۆرۈلۈپ، ۋاپاسىز تەبىئەت ۋە تۇخسۇنى تۇشقان مۇشتۇمزورلار

---

① ئىمام جەئفەر تەيران — «تەيران» — ئەرەبچىدە «ئۇچقان» دېگەن سۆز بولۇپ، «ئىمام جەئفەر تەزكىرىسى»دە ئىمامى جەئفەرنى «ئۇچۇپ كەلگەن ئادەم» دەپ كۆرسەتكەن. «مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ نەسەبنامىسى» دېگەن كىتابتا قەيت قىلىنىشىچە، ئىمام جەئفەر ھىجرىيىدىن 33 يىل بۇرۇن سۇرىيىنىڭ غەسسا دېگەن يېرىدە تۇغۇلۇپ، ھىجرىيىنىڭ 3 - يىلى شامنىڭ قۇددۇس شېرىپ شەھرىدە ۋاپات بولغان. بەزىلەر ئۇ شېھىت بولغاندىن كېيىن ئۇچۇپ كېلىپ، چىرىيىنى ماكان تۇتقان، دەپ بۇ مازارنى تاۋاپ قىلىشىدۇ. بۇ مازار چىرىيە ناھىيىسىنىڭ مازار كۆل كەنتىدە.

جازالىنىدىغاندەك ياكى بولمىسا ئىمام مەھدى ئاخىر زامان[①] تىرىلىپ قوپۇپ، ئۇتلۇق دېمى بىلەن تىكىلىك تاغلىرىنى[②] ئېرىتىپ، تەشنالىق ئىسكەنجىسىدە قالغان بۇ زېمىنغا سۇ باشلاپ كېلىدىغاندەك تاتلىق تەمەددە يۈرەتتى ...

تۇنۇگۈن گۈگۈم بىلەن تەڭ ھۇۋۇلاشقا باشلىغان بوران كۈن ئۆرلىشى بىلەن تەڭلا پەسكويغا چۈشۈشكە باشلىدى. بامداتقا ئۇلگۈرگەن ئىككى مېيىتنىڭ نامىزىنى ئۇزىتىپ بولۇپ، مەسچىتتىن كېيىنرەك قايتىشقان جامائەت تاختا كۆۋرۈك بېشىغا كەلگەندە، نېرىقى كوچىدىن چىقىپ كېلىۋاتقان سۇپۇرگەئاخۇن مىراب بېگى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى.

— جامائەت، — دېدى مىراب بېگى نېرىقى مەھەللىدىكى ئىمىنئاخۇننىڭ سەكراتقا چۈشۈپ قالغانلىقىنى ئېيتقاندىن كېيىن سۆزىنى يۆتكەپ، — مازار غوجام ئاھىمىزغا يەتكەن ئوخشايدۇ، تاڭ ئاتارغا يېقىن چۈشۈمدە مۇنداق بىر ئىش ئايان بولدى، بىر ئاقساقال كىشى پېقىرغا: «قالماقدۆڭ يېنىدىكى بۇلاقنى قاز، ئۆستەڭ ئال!» دەپلا غايىب بولدى. يەنە بۇلاقتىن سۈزۈك سۇنىڭ بۇلدۇقلاپ ئېتىلىپ چىققان ئۈنىنىمۇ ئاڭلىدىم!

بۇ خەۋەر جامائەتنى خۇددى قايىنامدا ئېقىپ كېتىۋېتىپ ئۇشتۇمتۇت قىرغاققا چىقىپ قالغاندەك ھاياجانلاندۇرۇۋەتتى.

— بۇ، ياخشىلىقتىن بېشارەت.

— مازار غوجام ئەھلى مۇسۇلمانلارغا قىلىدىغان ئىلتىپاتىنى ئاۋۋال چۈشىدە ئايان قىلار ئىمىش، مىراب بېگىم، ئاللاتائالامۇ

---

① ئىمام مەھدى ئاخىر زامان — ئەسلي ئىسمى ئەبۇلقاسىم مۇھەممەد بىننى ھەسەن ئەسكىري. مىلادىيە 875 ـ يىلى باغدادتا دۇنياغا كەلگەن. مىلادىيە 892 ـ يىلى ئۇشتۇمتۇت غايىب بولغان، ئۇ ئاخىر زامان قۇتۇلدۇرغۇچىسى سۈپىتىدە ئەل ئاغزىدا (بولۇپمۇ شىئە مەزھىپىدىكىلەر ئاغزىدا) مەشھۇردۇر. بەزىلەر ئۇنىڭ قەبرىسى چىرىيە ناھىيىسىنىڭ چاقار يېزىسىدا دەپ قارايدۇ ۋە ئۇ يەردىن ئېقىپ ئۆتىدىغان چىرىيە دەرياسىنىڭ بويىدىكى مازارنى نىشان قىلىپ كۆرسىتىدۇ.

② تىكىلىك تاغلىرى — قاراقورۇم تېغىنىڭ چىرىيىگە يېقىن يېرىدىكى بىر ئاساسي چوققا. دېڭىز يۈزىدىن 5466 مېتىر ئېگىز.

«يارىتىشتا مەن ياراتتىم ، يارىلىشىڭ ئۆزۈڭدىن» دېگەنىكەن . ئەزرائىلنى كۈتۈپ تۇرماي ، قۇربىتىمىزنىڭ يېتىشىچە سەۋەب قىلىپ باقىلى . مازار غوجامىنىڭ بېشارىتى بەرھەق !

سەككىز غۇلاچ چوڭقۇرلۇقتا قېزىلغان مۇزخانىدىكى مۇزلارمۇ ئېرىپ كېتىۋاتقان ئىسسىقتا تېخىچە قىشلىق چاپان ، كونا چورۇق ، تېرە تەلپەك كىيىپ يۈرگەن كىشىلەرگە بىردىنلا جان كىرىپ قالغاندەك ، توپا باسقان چىرايلىرىدا ئۈمىد نۇرى جىلۋىلەندى .

جامائەتنىڭ مازار غوجامىنىڭ «بېشارىتى»نى ھېچ ئىككىلەنمەيلا قوبۇل قىلغاندىن ئەجەبلەنگىلىمۇ بولمايتتى . چۈنكى ، تۇزلۇق سايغا تۇز كولىغىلى بېرىپ ـ كېلىپ تۇرىدىغان ھەربىر كىشى قالماقدۆڭ يېنىدىكى كىگىز ئورنىچىلىك يەرنىڭ يىل بويى ياشلانغان كۆزدەك نەملىشىپ ، لۆمشۈپ تۇرىدىغانلىقىنى تالاي قېتىملاپ كۆرۈشكەنىدى .

بولاق ۋە ئۆستەڭ ھەققىدىكى ئۈمىدلىك خىيال مىراب بېگىنىڭ چۈشىدە ئايان بولغان بېشارەتمۇ ياكى ئۇ ئۆز ئالدىغا ئويلاپ تاپقان چارىمۇ ، بۇنىڭ بىلەن ھېچكىم ھېسابلىشىپ ئولتۇرمىدى . ئېغىزدىن ـ ئېغىزغا كۆچۈپ ، پۈتكۈل كەنتنى ئارىلاپ چىققان بۇ خەۋەر نۇرغۇن پىدائىيلارنى جەلپ قىلىپ ، چۈشكۈنلۈك تۇمانى بىلەن قاپلانغان كۆڭۈللەردە ئۈمىد شامىنى ياندۇردى . چۈشكە يېقىن ئىشنىڭ ئېپى ـ جېپىنى بىلىدىغان كىشىلەرنىڭ بىر توپى سۈپۈرگەئاخۇننىڭ باشلامچىلىقىدا قالماقدۆڭ تەرەپكە قاراپ يول ئالدى .

دەريا قىنىنىڭ شەرقىي يامزىلىغا ياندىشقان قالماقدۆڭ مەھەللىگە ئانچە يىراق ئەمەس ئىدى . دەريا بويىغا تاشلاپ قويغان تەلپەك قېلىپىغا ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ دۆڭدە تۇرۇپ قارىغاندا ، كەنت دەرەخزارلىقلىرىنى خېلى ئېنىق كۆرگىلى بولاتتى . دەريا قىنىغا ساڭگىلاپ تۇرغان قىسمى قاتتىق سېغىز تاشتىن تۈزۈلگەن بۇ «تەلپەك قېلىپى»نىڭ چوققىسىدا گۈللەپ تۇرغان چوڭ بىر تۈپ يۇلغۇن خۇددى دۇبۇلغىنىڭ پۆپۈكىگە ئوخشايتتى . قايسى زاماندا

كـولانـغانلىقى نامەلۇم بولغان قىزىل توپىلىق ئۇچاقلار، سېرىق توپىسى كـەتـمـەـگەن گۈلخان ئىزلىرى دۆڭ باغرىدا ئوچۇق كـۆرۈنـەـتـتى. ئىسلىشىپ كەتكەن مورا ئىزناسى قانداقتۇر بىر رىۋايەتنى ھەقىقەتكە ئايلاندۇرماقچى بولۇپ، تامغا يۆلىنىپ خىيال سۈرۈۋاتقان ئادەمدەك تىك تۇراتتى.

چـولاق كەتمەنلەرنى، ئۇپراپ بۇقىنىڭ ماڭلىيىدەك بولۇپ قالغان جوتۇلارنى كۆتۈرگەن كىشىلەر ھايال ئۆتمەي بۇ يەردە پەيدا بولـۇشـتـى. ئـۇلار ئـەتـراپـقـا تارىلىپ يەر شەكلىنى پىششىق كۆزەتكەندىن كېيىن ئىككى توپقا بۆلۈندى ـ دە، بىر توپى بۇلاق كۆزىنى ئېچىشقا قالدى. يەنە بىر توپى سۇپۇرگەئاخۇنغا ئەگىشىپ، دەريا قىنىنى بويلاپ سايغا چىقىشتى. ئۇلار ئۆز تەجرىبىسى بويىچە بۇلاق كۆزىدىن ھېچبولمىغاندا بىر تۇگمەنلىك سۇ چىقىرالىشىغا ئىشەنگەن، بۇلاق ئورنىدىن كولىغان كىچىككىنە ئورەككە يىغىلغان سـۈزۈك سۇ بۇ ئىشەنچنى ئىسپاتلىغانىدى. بۇلاق سۈيى تاغدىن سـارقـىـپ كېلىپ دۆڭ يېنىدا بوران ھەيدەپ كەلگەن قۇملارغا سىڭىـپ كېـتىۋاتقان سۇ بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ دەرياغا باشلانغان تەقدىردىمۇ، چاڭقاق ئېتىزلارغا يېتىپ بارالىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. دەريا قىنىغا تولۇپ تۇرغان كۆچمە قۇملار، قىزىپ ئوت بولۇپ كەتكەن قورام تاشلار، تۇزلۇق چۆكمىلەر تۆت تۇگمەنلىك سۇ بولسىمۇ سۈمۈرۈپ ئۆلگۈرەتتى. سۇدىن نەپ ئالماق ئۈچۈن، دەريا قېشىغا يانداپ ئۆستەڭ ئالماي بولمايتتى.

دېـھـقـانـلار يـۈرەكـلـىرىدە خۇددى سۇغا قانغان مايسىدەك كـۆكـلـەۋاتقان ئۈمىدنى ئۆمرىنىڭ تەڭدىن تولىسىنى سۇ بىلەن ھـەپـىلىشىپ ئۆتكۈزگەن، ئەمدىلىكتە 49 ـ 50 ياشلارغا تاقاپ قـالـغـان مـىـراب بېگكە باغلاشقانىدى. مىراب بېگى دېھقانلارنى ئەگەشتۈرۈپ، دەريا قاسنىقىنى بويلاپ كەڭ كەتكەن سايغا چىقىپ كەلدى ـ دە، بوي جەھەتتىن ئانچە پەرق قىلمايدىغان كىشىلەردىن بـەش ـ ئالتىنى تاللاپ، ھەر 100 قەدەمدە بىردىن تۇرغۇزدى. تـەلـپـىـكـىـنـى پـۇلاڭلىتىپ ئۇلارنى بىر تۈز سىزىق ئۈستىگە

كەلتۈرگەندىن كېيىن ، سايىدا ئوڭدىسىغا يېتىپ جۈپلەنگەن پۇتىنىڭ ئۇچىغا قاراپ سول كۆزىنى قىستى . قاتار تۇرغانلارنى نېرى - بېرى قىلىپ يۇرۇپ ئۆستەڭ ئىزىنى بېكىتتى . ئوڭ كۆزىنىڭ كۆرۈش سىزىقى بىلەن پۇت بارماقلىرىنىڭ ئۇچىنى بىرلەشتۈرۈپ ، قەيەرنىڭ قانچىلىك كولىنىدىغانلىقىنى بەلگىلىدى .

كۈن ئېگىلىشى بىلەن تەڭ ، غەرب تەرەپتىن ئاسمان - پەلەك توپا توزىتىپ كەلگەن قويۇن ئۇلارنىڭ ئىشىغا كاشىلا تۇغدۇردى . بىر ئۇچى سارغىيىپ تۇرغان كۆك قەرىگە ، بىر ئۇچى قىزىرىپ كەتكەن يەر بېتىگە تۇتاشقان بۇ قويۇن غۇررەكتەك[1] تېز پىرقىرايتتى . يىلتىزى ئۈزۈلگەن قامغاقلار قويۇننى دەۋر قىلىپ دومىلايتتى . قويۇن مەركىزىگە كىرىپ قالغانلىرى بولسا خۇددى قانات چىقارغاندەك تېزلىك بىلەن ئاسمانغا ئۆرلەيتتى - دە ، يۇقىرى بېسىملىق هاۋا ئېقىمىنىڭ زەربىسى بىلەن كۇكۇم - تالقان بولۇپ ، يەرگە قار ئۇچقۇنلىرىدەك تاشلىناتتى .

قويۇن ئۆتۈپ كەتتى . قويۇن ئۇچۇرۇپ كەتكەن تەلپىكىنى ئەكېلىۋاتقان ئابدۇللا قولى بىلەن ئىلچى[2] يولىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ :

— قاراڭلار ، ئاۋۇ دۆڭنىڭ كەينىدىن بىر ئادەم چىقىپ كېلىۋاتىدۇيا ؟ — دېدى .

سۇپۇرگەئاخۇن ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئۇ كۆرسەتكەن تەرەپكە قاراشتى .

دېگەندەك ، خېلىدىن بېرى رەۋەندىلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلگەن ، قۇم كۆمۈپ كېتەي دەپ قالغان كارۋان يولىدا كېلىۋاتقان ئېشەكلىك ئادەم بارغانسېرى يېقىنلاۋاتاتتى .

---

① غۇررەك — ياڭاق بىلەن ياسىلىدىغان بالىلار ئويۇنچۇقى . بىر ياڭاق ئۇستىگە جايلاشتۇرۇلغان . ئوق بىلەن بەند قىلىنغان يەنە بىر ياڭاق ئۆز ئىنېرتسىيىسى بىلەن تېز پىرقىرايدۇ .

② ئىلچى — خوتەن شەھىرىنىڭ بىر خىل ئاتىلىشى .

يـولـۇچـى ئـۇلارنـىڭ يېنىغا يېتىپ كېلىپ سالپاڭ قۇلاق ئـېـشـەكـىـنـى ھـېچ كۈچىمەيلا توختاتتى . بىنەملەردە ئۆسكەن چاتقاللاردەك گىجەكلىشىپ كەتكەن چاچ ـ ساقاللىرى ئارىسىدىن چاڭ باسقان قىزىلكوس يۈزى ئاران كۆرۈنۈپ تۇرغان بۇ ئادەم كەم دېگەندە 54 ـ 55 ياشلاردا ئىدى . بېشىدىكى ئۇچلۇق كۇلاھى ، ئۇچىسىدىكى قۇراق جەندىسى ، ئۇچى ئاسمانغا قاراپ تۇرغان كەشى ئـۇنـى خـېلى سېھىرلىك قىلىپ كۆرسىتەتتى . يوغان بېشى ۋە تـۈكـلـۈك قېشى بىلەن نىسبەتلەشتۈرگەندە ، چوڭ قاپاقلا ئويۇپ قويغان كىچىككىنە تۆشۈككە ئوخشاپ كېتىدىغان كۆزلىرى خۇددى چاشقان ماراۋاتقان ھۈۋقۇشنىڭ كۆزىدەك توختىماي ھەرىكەتلىنىپ تۇراتتى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ، مۇسۇلمانلار ، — يولۇچى ئېشىكىدىن چۈشمەيلا ئېگىلىپ تۇرۇپ سالام بەردى ، — ئىمام جەئفەر تەيران غوجامنىڭ مازارى مۇشۇ يۇرتتىمۇ ؟

— ۋەئەلەيكۇمئەسسالام ، — دېدى ئابدۇللا ئالدى بىلەن سالام ياندۇرۇپ ، — مازارغوجام مۇشۇ يۇرتتا .

يـولـۇچىنىڭ چىرايىدا بىلىنەر ـ بىلىنمەس ھاياجان ئەكس ئـەتتى . كۆزلىرى بارغانسېرى كىچىكلەپ ، نەزەرى بىر نۇقتىغا جەملەندى :

— خۇداغا مىڭ قەتلە شۈكۈر ، پىقىرنى ئاخىر مازارغوجامنىڭ ۋەسلىگە يەتكۈزىدىغان بولدى . بالىلىرىم ، سۈيۈگۈلار بولسا ، بىر ئوتلام ئىچىۋالسام ، خۇدا سىلەرگە رەھمەت قىلسۇن .

يولۇچىنىڭ كۆزى بېلىگە ئېسىلغان قاپاقتا تىكىلگەنلىكىنى كۆرگەن ئابدۇللا ئۇنىڭ ئىلتىماسىنى شۇ زامانلا بەجا كەلتۈردى .

چاپاق باسقان كۆزلىرىنى چىڭ يۇمۇپ ، بېشىنى ساڭگىلىتىپ تۇرغان چامبۇل ئېشەككە ۋە قاپاقتىن بۇلدۇقلىتىپ سۇ ئىچىۋاتقان يولۇچىغا ئېچىنغۇسى كەلگەن سۈپۈرگەئاخۇن سورىدى :

— مـېـھمان ، بەك يىراقتىن كەلگەن ئوخشايدىلا ، ھېلىمۇ

ئۇچالىقنىڭ ، تىنالىقنىڭ دەرمانىنى قۇرۇتىدىغان بۇ دەشتتىن سالامەت ئۆتتۈۋاپتىلا .

— بۇ ، ئاللانىڭ ئىرادىسى ، — دېدى يولۇچى گۆشلۈك قولىنىڭ كەينى بىلەن ئاغزىنى ئېرتىۋېتىپ ، — پېقىر بىر جاھانكەزدى ئادەم ، ئاللا ۋە ئۇنىڭ بەندىلىرىنىڭ ئىشقىدا مۇشەققەت داۋىنىدىن ئاتلاپ ، رىيازەت دەشتىسىنى كېزىپ يۈرۈپتىمەن . مانا ئەمدى ئىمام جەئفەر تەيران غوجام ، ئىمام جەئفەر سادىق پادىشاھىم[1] بىلەن دىدارلىشىش ئىشقىدا مۇشۇ يۇرت تەرەپكە يول ئالغىنىمدىن بېرى ، تۆت كۈن تېنەپ يۈرۈپتىمەن . ئاللا ئۆز بەندىسىنى كۆلپەت دەشتىدە مانا مۇشۇنداق سىنايدىكەن ، ئاخىر ئەۋلىيالىرىمىزنىڭ روھى مەدەت قىلىپ قارارگاھىمغا يېقىنلاشتىم .

ئۇنىڭ كۆزىدىن سىرغىپ چۈشكەن ئىككى تامچە ياش قاپاققا چاپلىشىۋالغان پاقىدەك كەڭ ۋە قىسقا بۇرنىنىڭ ئىككى تەرىپىنى بويلاپ بۇرۇتى ئارىسىغا كىرىپ غايىب بولدى . بېشىغا كەلگەن مالامەت دەستىدىن دىلى ئاللاغا يېقىنلىشىپ ، كۆزى يىغىغا ئۆگىنىپ قالغان دەردمەنلەر ئېسىلىۋاتقان ئۆپكىسىنى ئاران تەسلىكتە بېسىپ ساغرىسىغا ئېسىلغان ساپايىنى شىرىقلاتقىنىچە يىراقلىشىۋاتقان ئېشەكىنىڭ قارىسىغا قاراپ قېلىشتى .

بۇ ئاداشقان «تاۋاپچى» كۈنچىقىشتىن كۈنپېتىشقىچە 10 مىڭ قەدەم ، ئوغرىقارىشتىن مازار كەنتىگىچە 15 مىڭ قەدەم كېلىدىغان بۇ يۇرتنىڭ كوچا ـ كويلىرى بىلەن بەش قولدەك تونۇش ئىدى . ئۇ دوقمۇشقا يېتىپ كەلگەندە ھېچ تېڭىرقىمايلا كېرەكلىك يولغا

---

① ئىمام جەئفەر سادىق — ئىمام مۇھەممەد باقىرنىڭ ئوغلى ، مىلادىيە 702 ـ يىلى مەدىنە شەھىرىدە تۇغۇلغان ، مىلادىيە 765 ـ يىلى يەنە مەدىنە شەھىرىدە ئالەمدىن ئۆتۈپ ، ئاتىسىنىڭ يېنىغا دەپنە قىلىنغان . لېكىن ، بەزىلەر ئۇنى شىنجاڭدا ۋاپات بولغان دەپ ھېسابلاپ ، ھازىرقى نىيە ناھىيىسىدىكى ئىمام جەئفەر سادىق مازىرىنى زىيارەت قىلىپ ئۇلۇغلايدۇ .

بۇرۇلاتتى . ئادەم ئانچە ئاياغ باسمايدىغان بوشلۇقلارغا تاشلانغان تاپلار ئۈستىدە زوڭزىيىپ ئولتۇرغان قاغا ـ قۇزغۇنلارغا ، كۈنچىقىش تەرىپى ساپسېرىق قۇملار بىلەن تا ئۆگزىلىرىگىچە تىرىلىپ تۇرغان ۋەيرانە ئۆيلەرگە ، چىغرىقى غىچىرلاپ ئايلىنىۋاتقان قۇدۇق بېشىغا توپلىنىۋېلىپ ، مىننەتخور تەقسىماتچى بولۇپ بېرىۋاتقان سۇنى سوغىلىرىغا ، قاپاقلىرىغا بىر نوگاي ـ بىر نوگايدىن قاچىلاۋاتقان ئالامانغا قىزىقىش نەزەرىدە قاراپ قوياتتى .

ئۇ توغرىقېغىل مەھەللىسى بىلەن سېرىق مەھەللىسىگە ئايرىلىدىغان يول ئاغزىغا كەلگەندە ، كۆكيۈن بىلەن ھەپىلىشىپ كېلىۋاتقان ئېشىكىنىڭ بېشىنى ئىككىلەنمەيلا توغرىقېغىل يولىغا بۇرىدى . بىر چۆگۈن قايىنىغان پۇرسەتتە ماڭغاندىن كېيىن ، بېھى دەرەخلىرى ۋە سۆۋادان تېرەكلەر بىلەن قورشالغان ھەشەمەتلىك قەسىرنىڭ ئۆگزىسىدە بىراۋنى تەستەكلەۋاتقاندەك شەپە چىقىرىپ لەپىلدەۋاتقان ئاق ئەلەمنى[1] كۆرگەندە ، تۇنجى قېتىم مەسچىدى ھەرەمنىڭ قۇببىسىنى كۆرگەن تاۋاپچىدەك خۇشال بولۇپ كەتتى . قاڭالتىر بىلەن چەمبەرلەنگەن قارا دەرۋازىنىڭ ئېغىر قاناتلىرى ھاۋا گۈلدۈرلىگەندەك شەپە چىقىرىپ ئېچىلدى . ئۆزىگە جەننەتنى مەئۋانىڭ ئىشىكى ئېچىلغاندەك ھېس قىلغان يولۇچى ئېشىكىنى باغلاشنىمۇ ئۇنتۇدى ـ دە ، دەرۋازا ئىچىگە ئۆزىنى ئالدى .

2 . «تاۋاپچى» كەلگەن يول بىلەن

«قالماقدۆڭدىكى بۇلاقتىن سۇ چىقىپتۇ» دېگەن خەۋەر خۇددى چاقماق سۇرئىتىدە ئۇچىدىغان قاناتلىق قۇشقا ئوخشاش ، پۈتۈن كەنت ئاسمىنىنى كېزىپ چىقتى . دەسلەپتە بىر تۇگمەنلىك

[1] ئاق ئەلەم — ئۆز ۋاقتىدا 100 يامبۇ بايلىققا ئىگە بولغان بايلار بايلىقىنى كۆز ـ كۆز قىلىش مەقسىتىدە تۇغلۇكىدىن ئاق ئەلەم چىقىراتتى .

دېيىلگەن سۇ ئەمدى كىشىلەر ئاغزىدا تۆت تۇگمەنلىككە، ھەتتا ئالتە تۇگمەنلىككە يەتتى. قىيامەت ۋەھىمىسىدە كۇن ئۆتكۇزۇۋاتقان يۇقرالار ئاشۇ بۇلاق سۇيىدىن قېنىپ ئىچىپ، تەشنا يۇرىكىنى سەگىتكەندەك جانلىنىپ قالدى. ئىككى ئادەم ئۇچرىشىپ قالسىلا، مۇشۇ خۇش خەۋەر ئۇستىدە سۆزلىشەتتى، ھەتتا تىلسىزلارمۇ چۇشەنگىلى بولمايدىغان ئىما- ئىشارەتلەر بىلەن ئۆز خۇشاللىقىنى ئىزھار قىلىشاتتى. ئاخىرەتلىكىنىڭ تەييارلىقىنى قىلىپ قويغان قېرىلارمۇ كېچە- كۇندۇز دېگۇدەك جايىنامازدىن چۇشمەي، ساقاللىرى نەملەشكۇچە يىغلاپ، سېخىي ئاللانىڭ بۇ ھىممىتىگە ھەشقاللا ئېيتاتتى. شەربەت تېمىپ تۇرىدىغان شېرىن مېۋىلەرنى بېرىدىغان دەرەخلىرىنىڭ ئەمدى نابۇت بولمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن دېھقانلار قالماقدۆڭ ئۆستىڭىنىڭ پاتراق پۇتۇشىنى زارىقىپ كۇتمەكتە ئىدى.

قالماقدۆڭدىكى بۇلاقتىن سۇ چىقىش ئېھتىمالىنىڭ بارلىقى ۋە مىراب بېگى باشلىق بىر توپ يۇقرانىڭ قالماقدۆڭگە ئاتلانغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەر يۇرت بېگى[①] ئابلىزقارىنىڭ قۇلىقىغىمۇ يېتىپ كەلدى. ئۇ ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ، ئاخىر بۇ ئىشنىڭ ئۆزىگە قىل چاغلىق زىيان كەلتۇرمەيدىغانلىقىنى بىلدى. «قازاندا بولسا،

---

① بەگ — چيەنلۇڭ خانىنىڭ 24- يىلى (مىلادىيە 1759- يىلى) چىڭ سۇلالىسى ھۆكۇمىتى شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۇرگەندىن كېيىن، ئۇيغۇرلار رايونىدىكى ھاكىمبەگلىك تۇزۇمىنى داۋاملىق يولغا قويغان. لېكىن، ئۇيغۇر بەگلەر ۋەكىللىكىدىكى يەرلىك كۇچلەرنىڭ بارغانچە زورىيىپ كېتىۋاتقانلىقىدىن تەشۋىشكە چۇشكەن چىڭ ئەمەلدارلىرى — لى سىجىڭ، نايەنچىڭ بەگلىك تۇزۇمىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئۇيغۇر بەگلەرنىڭ ھوقۇقىنى ئاجىزلاشتۇرۇش توغرىسىدا مەركىزىي ھۆكۇمەتكە ھەدەپ مەلۇمات يوللىغان. گۇاڭشۇينىڭ 6- يىلى (مىلادىيە 1880- يىلى) زو زۇڭتاڭ بۇيرۇققا بىنائەن مەمۇرىي ئاپپارات تەسىس قىلىشنىڭ لايىھىسىنى ئىشلەپ چىققان. شۇنىڭ بىلەن گۇاڭشۇينىڭ 10- يىلى (مىلادىيە 1884- يىلى) شىنجاڭدا ئۆلكە تەسىس قىلىنىپ، جەنۇبىي شىنجاڭدا ھاكىم بەگلىك ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ۋىلايەت، ئوبلاست، مەھكىمە، ناھىيە قۇرۇلغان. ئەسلىدىكى بەگلەرنىڭ ئەمىلىنى ئېلىپ تاشلاپ، جەرىكە قالپاقلىرىنى ۋە تەمىناتىنى قىسمەن ساقلاپ قالغان. بىراق، ھەرقايسى كەنتلەر ۋە چەت- ياقا، يىراق رايونلاردا بولسا، ئىلگىرىكى بار بەگلەر ۋاقتىنچە قىسقارتىلمىغان، كەم بولسا تولۇقلانمىغان.

چۆمۈچكە چىقىپتۇ » دېگەندەك ، سۇ تېپىلىپ قالسا ، دېھقانلاردىن ئالىدىغان ئالۋان ـ ياساقمۇ كەم قالدۇرۇلماي يىغىۋېلىناتتى . تىلخەت ۋە ئېقى قەغەز ، قارىسى سىياھ بىلەن توشۇپ تۇرغان قازناقمۇ نەق بايلىق بىلەن تولدۇرۇلاتتى . زامان ـ زامانلاردىن بېرى ئۆز جەمەتىنىڭ ئىلكىگە توپلانغان يەرلەرمۇ ئاق تاشلىنىپ قالمايتتى . تۇسۇن ئاتتەك ، پات ـ پات مۇڭۇپ تۇرىدىغان پۇقرانى سۇدىن ئىبارەت بۇ مۇستەھكەم ئارغامچا بىلەن ھاكىمدارلىق قوزۇقىغا باغلاپ تۇرغىلى بولاتتى .

ئۇ بىر ـ ئىككى مۇلازىمىنى قالماقدۆڭگە ئەۋەتىپ خەۋەرنىڭ راستلىقىنى ئىسپاتلىغان كۈنىلا جىددىي كېڭەش ئۆتكۈزۈپ ، بۇلاق كۆزىنى كولاش ۋە ئۆستەڭ چېپىش ئىشىنى ئۆز قولىغا ئالىدىغانلىقىنى جاكارلىدى . بۇ ھۇزۇرىدا ئىككى كۈن مېھمان بولۇپ كەتكەن قەدىناس بۇرادىرى — «تاۋاپچى»نىڭ ئاقىلانە مەسلىھەتىگىمۇ ئۇيغۇن ئىدى .

بۇ جاكار جۈمە نامىزىدىن كېيىن غوجىدار جاپپار موللا ئارقىلىق كەنتتىكى يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغانلارنىڭ ھەممىسىگە ئۇقتۇرۇلدى . قىيامەت نەغمىسىنى چېلىپ ئۇۋۇسىدىن چىققان جەددالدەك پىتىراشقان يۈزبېشى ، ئونبېشىلار ئۆرە تۇرالايدىغان چوڭلارنىڭ ، كەتمەن تۇتالايدىغان كىچىكلەرنىڭ ھەممىسىنى ھاشارغا ھەيدەشكە باشلىدى . ياشاش ئۈمىدىنى قالماقدۆڭگە باغلىغان پۇقرالار ئۆزلىرى كۆنۈپ كەتكەن تىل ـ ئاھانەتلەرنى كۆڭلىگە ئېلىپمۇ كەتمەي ھاشارچىلار قاتارىغا قوشۇلۇشتى .

بىراق ، قۇرۇق تاغار ئۆرە تۇرمىغاندەك ، ئاغرىق ـ سىلاق ۋە ئاچلىق ئازابىدىن دەرماندىن كېتىپ ، قۇرۇق قاقشال بولۇپ قالغان ھاشارچىلار پاتلا ھالسىزلىنىشقا باشلىدى . ئوتتەك قىزىۋاتقان قۇياش جەزىرىدە خۇددى چۈمۈلىدەك مىدىرلاۋاتقان يالىڭاچ كىشىلەرنى ئۆز تەپتى بىلەن قىينايتتى . تىلىم ـ تىلىم بولۇپ كەتكەن تاپانلار زىختەك قىزىق ئۇچلۇق تاشلار ئۈستىدە چېكىم ـ چېكىم قان داغلىرىنى قالدۇراتتى . مۇستەھكەم ئۇيۇل

تاش ئۈستىدىن قاڭقىغان جوتۇ ، پەيلىرى بۆرتۈپ چىققان بۆلجۈڭ گۆشلەرنى سىرقىرىتىپ ، ئۈگىلەرنى ئاجرىتاتتى . كەنتتىن سوغا بىلەن كۈنىگە ئۈچ قېتىم كەلتۈرۈلىدىغان قۇدۇق سۈيى ئادەم بېشىغا بىر جامدىنلا تارقىتىلاتتى . نامازخانلار پەقەت توپا تەرەت بىلەنلا پەرھىزنى ئادا قىلىشاتتى . داش قازان تېگىدىن ئۈسۈلىدىغان بىر چۆمۈچ ئۇماچ موزايلىق كالىغا بېرىلىدىغان ئاداپتەك سۈيۈق ئىدى . تەلەتىدىن تەرسالىق يېغىپ تۇرىدىغان خاتىپ بەگزادە ۋە ئۇنىڭ ئىككى - ئۈچ يىگىتى قوپۇرۇلۇۋاتقان قاشتىن ئانچە يىراق بولمىغان جايدىكى ئۈچ تەرىپى توسۇلغان سايىۋەن كەپىدە راھەتلىنىپ راخاپ ئىچكەچ ، ھاشارچىلار ئۈستىدىن نازارەت قىلاتتى . خاتىپنىڭ كۆز ئىشارىسىنى قەغەزگە پۈتكەن پەرماندەك چۈشىنىدىغان يىگىتلەر پات - پاتلا كەپىدىن ئىتىلىپ چىقاتتى - دە ، «ئىش بېشىدا سۈسلۈق قىلدىڭ» دەپ كىملەرنىدۇر تىللاپ كېتەتتى .

ھەي ، مەن نېمە قىلىپ قويدۇم ؟ — دەپ ئويلايتتى پىژغىرىم ئاپتاپتا ھاشارچىلار بىلەن جوتۇ چېپىۋاتقان مىراب بېگى چوڭقۇر ئۇھ تارتىپ قويۇپ ، — گەپنى مەن چىقارمىغان بولسام ، بۇ بىچارىلەر مۇشۇنداق كۈنگە قالارمىدى - ھە !

بىراق ، ھېچكىم بۇ ئاقمۇەتلەر تۈپەيلى ئۆزىدىن ئاغرىنمايدىغانلىقى ئۇنىڭغا مەلۇملۇق ئىدى . دەسلىپىدە ئۇ بۇ ئىشقا پەقەت ئەل — يۇرت غېمى بىلەنلا تەۋەككۈل قىلدى . ھەممە مەئىشەتلىرى ئېشىپ - تېشىپ تۇرغان ئابلىزقارىنىڭ ئۆلۈم گىردابىغا بېرىپ قالغان پۇقرالارنىڭ ئاھۇزارى بىلەن كارى بولمىغانلىقى ئۇنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرگەنىدى . بۇ ئىشقا بەل باغلىغاندا ، باغدا شاپتۇل پىشقاندا ئوغرىنىڭ تاغدىن چۈشىدىغانلىقىنى كىم ئويلىغان ؟

سۈپۈرگەئاخۇن بۆلجۈڭ گۆشلىرى بۇقىنىڭ گەدىنىدەك تۈرۈلگەن قوللىرى بىلەن جوتۇنى شۇنچىلىك غەزەپ بىلەن چاپماقتا ئىدىكى ، قۇلىقىغىچە پاتقان جوتۇ ئالتە كەتمەن كەلگۈدەك شېغىلنى بىر يولىلا قومۇرۇپ چىقاتتى . دىلى سۇنۇق بولغاچقىمۇ ياكى

لەۋلىرىنى مىدىرلاتقۇدەك ھالى قالمىغانلىقتىنمۇ ھېچكىم ھېچكىمگە گەپ قىلمايتتى، بۇ ھال سوپۇرگەئاخۇنغا خىيال كەپتىرىنى كەچۈرمىشلەر ئاسمىنىدا پەرۋاز قىلدۇرۇشقا ئىمكان بېرەتتى.

بوي ـ بەست جەھەتتە تۆگىنى، كۈچ ـ قۇۋۋەتتە بۇقىنى ئەس- لىتىدىغان قارامتۇل يۈزلۈك، قويۇق ساقاللىق، قوي كۆزلۈك بۇ كىشى تەكلىماكان دەشتى بىلەن تۇتىشىدىغان توپا مەھەللىسىدە ھال ـ كۈنى يامان ئەمەس ئائىلىدە تۇغۇلۇپ چوڭ بولدى. بىنا بولغاندىن باشلاپلا قۇم ـ بوران بىلەن ئېلىشىپ كەلگەن بۇ مەھەللە ۋە ئائىلە مۇھىتى ئۇنىڭغا كەسكىن مىجەز ۋە ئېغىر ـ بېسىقلىقنى بەخش ئەتتى. دادىسى نەزەرغوجا ئىگىلىككە پىششىق ۋە تىرىشچان ئادەم ئىدى. ئىلكىدىكى تېرىلغۇ يەرلىرىمۇ ئاچ يولۋاسنىڭ ئاغزىدىن گۆش تارتىۋالغاندەك جاسارەت بىلەن قۇملۇق ئارىسىدىن ئۆزلەشتۈرۈلگەن يەرلەر ئىدى. سوپۇرگەئاخۇن مەدرىسىدە ئوقۇۋاتقىنىدا دادىسى قۇدۇق كۆمۈرۈلۈپ چۈشكەن سەۋەب بىلەن قازا تاپتى. ئارقىدىنلا ئانىسىمۇ كېتىپ قالدى. تىكەندەك قالغان بۇ يالغۇز ئوغۇل ئوقۇشىنى توختىتىپ، ئائىلە ئىگىلىكىنى قولىغا ئالدى. ئۇنىڭ كامالەتكە يەتكەن بىلىملىك ئادەم بولۇش ئارزۇسىنى ئاخىر ئىگىلىكنى داۋاملاشتۇرۇش زۆرۈرىيىتى بېسىپ چۈشتى. ئەگەر ئۇ ئۆز دائىرىسىنى داۋاملىق كۆكەرتىپ، دەل ـ دەرەخ تىكمىسە، بوران ئېغىزىدىكى مەۋجۇت ئىماتە ۋەيران بولۇپ كېتىپ، پۈتۈن يۇرت بېشىغا كېلىدىغان خەۋپنىڭ ھەسسىلەپ كۈچىيىشى تۇرغان گەپ ئىدى.

بىراق، ئۇ ئۇزۇن ئۆتمەي سۇنىڭ پۈتكۈل مەۋجۇداتلار ئالىمىدىكى تۇتقان ئورنىنىڭ مۇھىملىقىنى تېخىمۇ ئوبدانراق چۈشەندى. بولۇپمۇ ياز كۈنىلا كېلىدىغان تاغ سۈيىگە قاراشلىق بولغان بۇنداق يۇرتتا، سۇنىڭ قىممىتى قان بىلەن باراۋەر توختايتتى. سوپۇرگەئاخۇن ئورتاقچىلار بىلەن بىللە ئىككى قىش ئېتىشىپ، سۇنىڭ ئۆستىدىكى كۆپۈكتەك كۆچۈپ تۇرىدىغان بارخانلار ئارىسىدىن ئۆتىدىغان كاڭكال ئۆستەڭنى كېڭەيتىپ، توپا

كەنتكە تېخىمۇ كۆپ سۇ ئەكەلدى ، بۇ سۇ بىلەن بوستانلىق تەرەپكە كۆچۈپ تۇرىدىغان قۇم يولىنى ئۈزۈپ تاشلىدى . ئەسىرلەر داۋامىدا قاغجىراپ ياتقان چۆلدە يۇلغۇن ، يانتاق ، توغراق ، قامغاق دېگەندەك گىياھلار ئۈنۈپ چىقىپ ، كۆچمە قۇملار ئارىسىغا مۇستەھكەم يىلتىز تارتتى . سۇپۇرگەئاخۇننىڭ نامىمۇ يۇرت ئەھلىگە تونۇش بولۇپ كەتتى ...

مانا ئەمدى ئۇنىڭ بۇ يۇرتنىڭ مىراب بېگى بولۇپ قالغىنىغا تۆت يىل تولاي دېدى . يېشىمۇ ئۇلغىيىپ قاپلاننىڭكىدەك يوغان بېشىدىكى قويۇق چاچلىرى ئارىسىدا ئاندا ـ ساندا ئاق كۆرۈنۈپ قالدى . ئۇ ھاياتلىق تەقدىرى سۇ بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان ئەل ـ يۇرت ئۈچۈنلا كۆزگە كۆرۈنۈپ قالغان ئىگىلىكىنى رەپىقىسى چىنار ئايىمغا تۇتقۇزۇپ قويۇپ ، بۇ مۇشەققەتلىك ئەمەلنى ئۆز زىممىسىگە ئالغانىدى .

ئارامخۇدا تۇرمۇشىدىن ۋاز كېچىپ ، جەبىر ـ جاپانى ئىزدەپ تېپىۋالغىنى ئۈچۈن تەقدىر ئۇنىڭدىن ئاغرىنىپ قالدىمۇ ـ نېمە ، سۇپۇرگەئاخۇننىڭ كۆرگەن ئەزىيەتلىرىمۇ ئاز بولمىدى ، ئاغرىق ـ سىلاقتا بىرەھىم قىسمەت ئىككى ئوغلىنى ئۇ ئالەمگە ئەكەتتى . ئۇ يامغۇردەك ياش تۆكتى ، نېمە گۇناھ قىلغىنىغا ئۆزىنى مۇنچە دەھشەتلىك جازالايدىغانلىقى توغرىسىدا تەقدىرگە سوئال قويۇپمۇ باقتى . ئاخىرىدا ، ئۆي ـ ئۆيلەپ قىرىلىپ كېتىۋاتقانلارغا قاراپ ، يەنە تەقدىرگە تەن بەردى ـ دە ، ساق قالغانلارنىڭ تەقدىرى يولىدا باش قاتۇرۇشقا باشلىدى .

بۇ يىل ئەتىياز كېلىشى بىلەنلا ئۆرۈكلەر تولۇق چېچەكلىدىيۇ ، ئالا قۇرت ۋە بوران ئاپتى بىلەن چېچەكلەر توزۇپ ، غورىلارنىڭ تېگى دېگۈدەك تۆكۈلۈپ كەتتى ، نەچچە ئون يىل مابەينىدە يېتىشتۈرۈلگەن ئۈجمە ، ياڭاق دەرەخلىرىمۇ يېرىم قاقشال بولۇپ قالدى . بىر ئامال بىلەن تېرىۋېلىنغان زىرائەتلەرگە ، ھەتتا يېيىق سۈيىمۇ بېرىلمىدى . ئەل ئۆمرىدە كۆرمىگەن قۇرغاقچىلىق پۇقرالارنىڭ ئىلىكىنى قۇرۇتىدىغان دەرىجىگە يېتىپ باردى ، يۇرت پۇقرالىرى خۇددى خۇداغا

ئــشەنگەندەك ئىشىنــىدىغان سۇپۇرگەئاخۇن راستىتــنلا قۇرۇق ئۆستەڭگە مىراب بولۇپ قالدى ...

قــايــىبىر كۈنى ئۇ يېقىن سىردىشى سەپەر بوۋاينىڭكىگە باردى . ئۇ مىراب بولغان يىلى كۆزدىلا تاسادىپىي سەۋەب تۈپەيلى ، ئــاۋۋال بــۇ بوۋاي بىلەن ، كېيىن ئۇنىڭ ئوغلى ئابدۇللا بىلەن دوســتلىشىپ قالغانىدى . بىرەر نەرسىدىن ئىچى پۇشسىمۇ ياكى خۇشال بولسىمۇ ، كۆڭلى بوۋاينى تارتىپ قالاتتى ـ دە ، ئاياغلىرى ئــىخــتــيارسىز مۇشۇ ياققا سۆرەيتتى . مىجەزى چۇس بولغىنى ئۈچۈنمىكىن ، بەزى كىشىلەر بۇ بوۋاينىڭ ئەسلىدىكى «چاققان» دېگەن لەقىمىنى قايرىپ قويۇپ «سەپەر سەپرا» دېيىشكە ئۆگىنىپ كەتكەن ، لېكىن ئۇ كاج ، تەرسا بولغىنى بىلەن بەكمۇ ئاق كۆڭۈل ، تەدبىرلىك ، مۇڭداشقاق ئادەم ئىدى .

قالماقدۆڭدىكى بۇلاق توغرىسىدىكى گەپمۇ ئۆتكەن قېتىمقى بىر پاراڭ ئارىسىدا چىقىپ قالغانىدى . بوۋاينىڭ ئېيتىشىچە ، بۇ گــەپ قالماقلار زامانىسىغا چېتىشلىق ئىكەن . زامانىسىدا ، ئۆز توپىدىن ئايرىلىپ ، ئادىشىپ قالغان بىر توپ قالماق لەشكەرلىرى هــازىرقى قالماقدۆڭگە كېلىپ چۈشۈپتۇ . ئۇلار ناتونۇش بولغان يــۇرتــنــى بــېــســۇېلىشقا پېتىنالماپتىيۇ پۇقرالارغا خېلى ئېغىر تــەلــەپــلەرنى قويۇپتۇ . بۇ تەلەپلەرنى ئورۇنداشتىن باش تارتقان خــالايىق ئاخىر بىر يولباشچىنىڭ مەسلىھىتى بىلەن قالماقلارنى هــەيدىۋەتمەكچى بولۇپ تەييارلىنىپتۇ . قالماقلار پۇقرالارنىڭ بۇ نــيــيــتــنــنى تــۇيــۇپ قــالــغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇلارغا تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى بىلىدىكەن . ئاخىر قېچىش ئالدىدا نەچچە ئون تۆگىدە يۇڭ توشۇپ كەپتۇ ـ دە ، يۇرت ئەھلىدىن ئەبەدىيلىك ئۆچ ئالماقچى بولۇپ دۆڭ يېنىدىكى بۇلاق كۆزىنى يۇڭ بىلەن ئېتىپ تاشلاپتۇ . شۇنىڭدىن باشلاپ ، چىرىيە كەنتىدىكى سۇ مەنبەسىنىڭ بىر قىسمى ئۈزۈلگەنىكەن .

بۇ رىۋايەت شۇ كېچىسىلا ، يۇرتنى ۋە يۇرتداشلىرىنى ئاپەت

بالاسىدىن قوتولدۇرۇۋىلىشىنىڭ چارىسى ئۈستىدە كېچە ـ كۈندۈز باش قاتۇرۇۋاتقان مىراب بېگىنىڭ چۈشىدە ئايان بولغانىدى …

هاشارچىلارغا خۇدانىڭ رەھمى كەلدى بولغاي ، كەچ كىرىشى بىلەنلا هاۋا خېلى سالقىنداپ قالدى . كۈنپېتىشتىن چىققان شامال سايدىكى قامغاقلارنى دوملىتىشقا ، قاشقا دۆۋىلەنگەن شېغىل ئارىسىدىكى توپىلارنى ئۇچۇرۇشقا باشلىدى . كۈن چىققاندىن بېرى كاۋاپ بولۇپ كېتىشتىن ئەنسىرەپ ، ئۆۋىلىرىدا ياتقان پاتمىچۇقلارمۇ بېشىنى چىقىرىپ ، ئاپئاق پوكانلىرىنى تىترىتىشىپ ، تېز ـ تېز نەپەس ئالدى .

سوپۇرگەئاخۇننىڭ ئىلتىماسى بىلەن بىر پەس ئارام ئېلىشقا رۇخسەت قىلىنغان هاشارچىلارنىڭ بەزىسى قورام تاشلارغا بېشىنى قويغىنىچە ئۇخلىسىغا ياتاتتى ، بەزىلىرى قاش يانتۇلۇقىدا سۇنايلىنىپ يېتىشاتتى .

كولدۇڭ … كولدۇڭ … كولدۇڭ …

ئوتلۇق شامال ئەكەلگەن كولدۇرما ئاۋازى ئانچە جاراڭلىق بولمىسىمۇ ، لېكىن هاشارچىلارنىڭ دىققىتىنى قوزغىماي قالمىدى . ئۆستەڭ ئىچىدە ياتقانلار قاش ئۈستىگە چىقىپ زوڭزىيىپ ئولتۇرۇشتى . قاشنىڭ كەينىدە ئارام ئېلىۋاتقانلار قاشنىڭ ئالدىغا ئۆتۈشتى .

— هوي ، بۇ رەۋەندىلەر قەيەردىن كەلگەندۇ ؟

— قۇلاق سالسىلىيا ، رەۋەندىنىڭ كولدۇرمىسى بۇنداق بوم چىقامدۇ ؟

— تولا تالاشماڭلار ، بۇ تۆگە كارۋىنىنىڭ كولدۇرمىسى !

ئاۋاز ئېگىزرەك بىر دۆڭنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتاتچقا ، هەركىم هەرنېمىدەپ قىياس قىلىشىۋاتاتتى . تالاش ـ تارتىش تۆگىمەيلا دۆڭنىڭ كەينىدىن ئېشەكلىك مەتە[1] نىڭ ، ئاندىن كېيىن بىرىنچى

---

① مەتە — تۆگە يېتىلەش (قىسمەن تۆگە بېقىش) بىلەن مەخسۇس شۇغۇللىنىدىغانلار مەتە دېيىلىدۇ .

تۆگىنىڭ ، ئىككىنچىسىنىڭ ... بېشى كۆرۈندى .

كارۋان ئۆستەڭ قېشىغا 30 قەدەم كېلىدىغان يەردىن ئۆتۈشكە باشلىدى .

— بىر ... ئىككى ...

ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنى ئون تۆگىلىك كارۋان ئىدى . يۈك ئارتىلمىغان بىرىنچى ۋە ئىككىنچى تۆگىلەردە قاسقانلىرى يوغان سەللە ئورىغان ، كىمخاب گۈللۈك سېغىزرەڭ پەرىجە كىيگەن سالاپەتلىك كىشىلەر ئولتۇراتتى . تۆگىلەرگە ئارتىلغىنى يوغان ساندۇقلار ۋە تايلانغان ئالىنىپىلەر ئىكەنلىكى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ھاشارچىلار ئارىسىدا يەنە غۇلغۇلا باشلاندى .

— بۇ گالۋاڭ سودىگەرلەر نېمىدەپ كېلىدىكىنە بۇ يۇرتقا ، يا پۇقرانىڭ يانچۇقىدا پۇل - پۇچەكنىڭ تايىنى بولمىسا ؟

— كەلسە كەلمەمدۇ ، بىزنىڭ نېمە چاتىقىمىز !

— بەلكى كېرىيە تەرەپكە ياكى چەرچەن تەرەپكە ئۆتۈپ كەتسە كېرەك . ئۇ يەرلەردىكى خەقلەرنى خېلى باي دەيدۇ .

...

— تۇرۇڭلار ، تۇرۇڭلار ، نامازشامدىن بۇرۇن بۆلۈپ بەرگەن چامنى تۈگەتمىسەڭلار بولمايدۇ !

ھاشارچىلار نازارەتچىلەرنىڭ ھەيۋىسى بىلەن كولدۇرمىلىرىنى كولدۇرلىتىپ ، ئۇزاپ كېتىۋاتقان كارۋاندىن كۆزىنى ئۈزمەي كەينىچە - يېنىچە مېڭىپ ئىش ئورۇنلىرىغا باردى - دە ، سايمانلىرىنى ئېلىشتى .

قاش ئۇستىدە قولىنى ئارقىسىغا تۇتقان پېتى قاراپ تۇرغان مىراب بېگى كارۋاننىڭ كېرىيە يولىغا ئەمەس ، بەلكى ئاق ئەلەملىك قەسىر تەرەپكە قايرىلغانلىقىنى ئېنىق كۆردى - دە ، ئابلىزقارىنىڭ نەچچە كۈنلەردىن بېرى كاتتا مەرىكە ئۆتكۈزىدىغانلىقى ھازىرلىق قىلىۋاتقانلىقىنى ئېسىگە ئالدى .

3 . ئاچلار ۋە توقلار ئارىسىدا

كەچ ، ئابلىزقارىنىڭ توغرىقبېغىل كۆلى بويىغا جايلاشقان ھەشەمەتلىك قەسرىسى ھېيت تەنتەنىسىگە چۆمۈلگەن . ئېگىز سېپىلىنىڭ ئىچى ساپال چىراغ ۋە رۇس شاملىرى بىلەن يورۇپ تۇراتتى . يىلىغا ئاران ئىككى - ئۈچ قېتىملا ئېچىلىدىغان ياسداق مېھمانخانا كۆزنىڭ يېغىنى يېگۇدەك دەرىجىدە بېزەلگەن ، تۇخۇم ئېقى ۋە توزغاقتا يۇغۇرۇلغان لاي بىلەن سۇۋالغان گەج نەقىشلىك تاملار ، گۇللۇك دىرەۋزۇنلەر تورۇسقا ئېسىلغان پانارنىڭ يورۇقىدا جۇلالىنىپ تۇراتتى . تام بويلىتىپ سېلىنغان كۆرپىلەردە ماموق ياستۇقلارغا يۆلىنىپ ئولتۇرغان مېھمانلار ، ھۆل - قۇرۇق مېۋىلەرنى يېيىشكەچ پاراڭلاشماقتا ئىدى .

نېپىز لەۋلىرىنى يېپىپ تۇرغان ئىنچىكە بۇرۇتىنى سىلاپ تۇرۇپ ئۆز تەرەپ مېھمانلارنى كۆز ئىشارىسى بىلەن دىققەتكە چاقىرغان ئابلىزقارى تۆردە ئولتۇرغان مېھمانغا قارىۋالغاندىن كېيىن سۆز باشلىدى :

— بۈگۈن سېيىت ھاجىم ۋە قەدىنىسىمىز ھاپىز مەخسۇم ئۇلۇغ ئاقپاششانىڭ[1] بىزدەك ئاجىز پۇقرالارغا ئەۋەتكەن سالىمىنى ئېلىپ مۇبارەك قەدەملىرىنى بۇ يىراق قۇملۇقتىكى يۇرتىمىزنىڭ ئەرزىمەس تۇپرىقىغا باستى ، بۇ قىممەتلىك قەدەمنىڭ قەدرى بىلەن

---

① ئاقپاششا — نىكولاي II ، يەنى ئالېكساندىر III نىڭ چوڭ ئوغلى ، چاررۇسىيىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى بىر پادىشاھى . ئۇ 1894 - يىلىدىن 1917 - يىلىغىچە پادىشاھلىق تەختىدە ئولتۇرۇش جەريانىدا نۇرغۇن ئەسكىلىكلەرنى قىلغان ، پېتېربۇرگ ئىشچىلىرىنىڭ 1905 - يىلى 1 - ئاينىڭ 9 - كۈنىدىكى نامايىشىنى قانلىق باستۇرغان ، 1906 - يىلى 6 - ئاينىڭ 3 - كۈنى دۆلەت دۇماسىنى تارقىتىۋېتىپ ، دۇما تەركىبىدىكى سوتسىيال دېموكرات ئىشچىلار پارتىيىسىنىڭ ئەزالىرىنى قولغا ئالغان ، سىرتقا قارىتا كېڭەيمىچىلىك ، ئاغدۇرمىچىلىق ھەرىكەتلىرى بىلەن كەڭ شۇغۇللانغان ، فېۋرال ئىنقىلابىدىن كېيىن قولغا ئېلىنىپ ، ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن ئېتىپ تاشلانغان . ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدىكى بىر قىسىم مۇسۇلمان مىللەتلەر ئۇنى «ئاقپاششا» دەپ ئاتىغان .

بېشى ئاسمانغا تاقاشقان پېقىر ئەزىز مېهمانلىرىمغا بۇرادەرلىك هۆرمىتىنى بايان قىلىمەن!

سورۇنغا تەكلىپ قىلىنغان مىڭبېشى ۋە يۈزبېشىلەر ئابلىزقارىنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ، يادىغا يەتكەن، تىلىغا كەلگەن ياخشى سۆزلەرنى قىلىشتى. يارىتىلىشتا ئىنساندا بولىدىغان كۆرۈمسىزلىكلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆز جىسمىغا جەملىگەن جاپپار موللا سىم ساقىلىنى تىترىتىپ تۇرۇپ بارىكاللا قىچقاردى.

— ئاللانىڭ بۈگۈنكى قۇتلۇق كۈنىدە، — دەپ سۆز باشلىدى سېيىت ھاجى قاتار كەتكەن ئالتۇن چىشلىرىنى پارقىرىتىپ تۇرۇپ، — ئاللانىڭ قۇدرىتى ۋە ئاقپاششانىڭ دۆلىتىدە، پايىۋ-قەدىمىمىز يېپەك، قاشتېشى، ئېسىل گىلەملىرى بىلەن داڭ چىقارغان بۇ يۇرتنىڭ بېگى ئابلىزقارىمنىڭ بوسۇغىسىغا يەتتى. ھالا بۈگۈنكى كۈندە، خاقانى چىندىن نۇسرەت قېچىۋاتىدۇ. بۇ يۇرتمۇ ھۆكۈمەتسىزلىك قىسمىتىگە گىرىپتار بولغۇسى. شۇ ۋەجىدىن، ئۇلۇغ ئاقپاششايىم ئىگە-چاقىسىز قالمىش پۇقرالارغا ئۆز بىساتىدىن كارۋان ئەۋەتتى. بىزمۇ رايىش بۇرادىرىمىز ئابلىزقارىمنىڭ قەسرىسىدىن پاناھ تاپتۇق، شۇڭا ئاقپاششا ئىلىنىڭ ئەرزىمەس ماللىرىدىن راسلانغان ئاددىي سوۋغىمىزغا بۇرادىرىمىزنىڭ ئىلتىپات قىلىشىنى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئۆتۈنىمەن.

يىپىنىڭ يۆتەل ئاۋازى بىلەن تەڭ، ھاپىز مەخسۇم سوۋغات بىلەن تولۇپ تۇرغان ئالتە چوڭ پەتنۇسنى ئارقىمۇئارقىدىن داستىخان ئۈستىگە قويدى.

نەپىس ئىشلەنگەن چىنە-چەينەك، رەڭمۇرەڭ تاۋار-دۇردۇن، زەر باسقان قوش-قوش كىمخاب تون، كالۋاتون قوشۇپ توقۇلغان ياغلىق قاتارلىقلار سورۇن ئەھلىنىڭ كۆزىدىن ئوت چاقنىتىۋەتتى. خۇشاللىقىدىن ئاغزى يۇمۇلماي قالغان ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا بېرىپ قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇپ ھەشقاللا ئېيتتى-دە، پەتنۇسلارنى ئىككى قوللاپ ئېلىپ، ئاشقا تەلپۈنگەن ئاچتەك تاقەتسىزلىنىپ تۇرغان ئوغلى خاتىپقا

تۇتقۇزدى .

قويۇق دامان ساقىلىنى توختىماي سىلاۋاتقان سېيىت ھاجى بۇ كۆرۈنۈشلەرنى كۆلۈمسىرىگىنىچە كۆزىتىپ ئولتۇراتتى . پارقىراپ تۇرغان چوڭ - چوڭ كۆزلىرىدىن مەسخىرە ياكى رازىمەنلىكنى بىلگىلى بولمايدىغان بىر خىل ئالامەت ئەكس ئېتەتتى ، پەرىجىسىنىڭ ۋال - ۋۇل قىلىپ چاقناۋاتقان زەر ياقىسى بىلەن ھەدەپ ئۆزىنى يەلپۈيتتى . كۆزگە ئالاھىدە تاشلىنىپ تۇرىدىغان چوڭ قۇلاقلىرى بىرەر شەپىنى سەزگەن سەزگۈر ئاتنىڭ قۇلىقىدەك دىڭ تۇراتتى . پېشانىسىدىكى سۇس ئۈچ تال قورۇق گاھ تارىيىپ ، گاھ كېڭىيەتتى . ئاياللارنىڭكىگە ئوخشاپ كېتىدىغان ئىنچىكە ، ئۇزۇن قاشلىرى توختىماي لىكىلدايتتى . ئوڭ يېنىدا قوللىرىنى يوتىسىغا تاشلاپ يۈكۈنگەن پېتى ئولتۇرغان ھاپىز مەخسۇمغا نېمىلەرنىدۇر پىچىرلىغانلىرىدا بۇغداي ئۆڭلۈك چىرايىدىن روشەن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان قىزغۇچ لەۋلىرى كىشىگە خۇش خەۋەر يەتكۈزۈۋاتقاندەك تۈيغۇ بېرەتتى .

— قېنى ، ئەزىز مېھمانلار ، ئاشقا بېقىشسىلا ، پاقلان گۆشى دېگەننىڭ ھېچقانداق مۇزەررىتى يوق ، — دېدى ئابلىزقارى ئۇزۇن ، ئىنچىكە قوللىرىنى كېرىپ تۇرۇپ .

— ئالدى بىلەن مۆھتەرەم ھاجىم قول سېلىپ بەرسۇن ، — دادىسىنىڭ گېپىنى قۇۋۋەتلىدى خاتىپ بەگزادە . سېيىت ھاجى ھېچبىر تۇزۇت قىلمايلا جۇپلەنگەن بارماقلىرى بىلەن پاقلان گۆشىنى ئالدىغا چۇشۇردى - دە ، پولۇنى قۇزا بېشى قىلىپ ئاغزىغا ئاتتى .

— قارىم ... قارىم ...

مۇلازىم قىيا ئېچىلغان ئىشىككە سەللىلىك بېشىنى تەسلىكتە پاتۇرۇپ تۇرۇپ بىرقانچە قېتىم چاقىرىپ باققان بولسىمۇ ، سۆزىگە ھېچكىم قۇلاق سالمىدى . ئۇ پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ مېھمانخانىغا كىرىپ كەلدى - دە ، پۇتۇن دىققىتى بىلەن پولۇغا بېرىلگەن ئابلىزقارىغا ئېگىشىپ تۇرۇپ :

— سۈپۈرگە مىراب بېگىم كەپتىكەن، ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشمىدىغان زۆرۈر ئىش بار ئىدى، دەيدۇ، — دېدى.

—زۆرۈر ئىش؟—ئابلىزقارى گۆش چايناشتىن توختىدى - دە، مۇشتۇمدەك كۆپۈپ تۇرغان ئاغزى بىلەن مۇلازىمغا ئىشارەت قىلىپ — ھە، چۈشەندىم، چۈشەندىم، زۆرۈر ئىش بار دېگىنى يالغان. بۇرنىغا پولۇنىڭ ھىدى پۇرىغان گەپ! كىرسۇن، كىرسۇن، مېھمانلىرىم بىلەن كۆرۈشۈپ كۆزىنى ئاچسۇن، قارنىنى تويغۇزۇۋالسىمۇ ئەجەب ئەمەس! — دېدى.

مۇلازىم «خوش - خوش» دېگىنىچە چىقىپ كەتتى، ئۇزۇن ئۆتمەي يەنە قايتىپ كىرىپ ئابلىزقارىغا مەلۇم قىلدى:

— كىرگىلى ئۇنىمىدى، سىلىنى چىقسا دەيدۇ.

— بۇ گەپچە مىراب بېگىنى تەكلىپ قىلغىلى ئۆزۈم چىقسام بولىدىكەن - دە! — خوجايىنىنىڭ چاچراپ چىققۇدەك چەكچەيگەن كۆزلىرىدىن قورقۇپ كەتكەن مۇلازىم «يوقسۇ، يوقسۇ» دېگەچ كەينىگە داجىۋىدى، ئابلىزقارى ئۇنى بىر ئىشارەت بىلەنلا توختىتىۋېلىپ دېدى:

— مىراب بېگىگە ئېيتىپ قوي، كىرسە تولا تۇزۇت قىلماي كىرسۇن، بولمىسا ئەتە كەلسۇن.

— خوش … خوش …

مۇلازىم چىقىپ كەتتى، ئابلىزقارى سېپىت ھاجىنىڭ پاراڭ ۋە ئاش بىلەن بولۇپ كېتىپ مۇلازىم بىلەن قىلىشقان گەپلىرىگە دىققەت قىلمىغانلىقىغا ئىشەندى - دە، كۆڭلىنى تىندۇرۇپ لېگەنگە قول ئۇزاتتى.

مېھمانلار ھەددىدىن تاشقىرى ئېچىرقاپ كەتكەنمۇ ياكى پولۇ بەك تېتىپ كەتكەنمۇ، داستىخان ئەھلى ئۆز ئىشتىھاسى بىلەنلا ئاۋارە ئىدى. قول ئىشارىسى بىلەن ئاربلاپ خوش ئېيتىشكەندىن ئۆزگە، ھېچكىم بىر ئېغىز زۇۋان سۈرمەيتتى، پەقەت تومۇز ئىسسىقتا قوش سۆرەۋاتقان كالىدەك پۇشۇلدىغان ئاۋازلا جىمجىتلىقنى بۇزاتتى. كىمدۇر بىرى بارماقلىرىغا چاپلىشىپ

قالغان گۇرۇچنى شورىغاندا ، ئۇشتەك چالغاندەك شەپە چىقىراتتى . لىپىگەنلىرىنى بۇرۇنىراق قۇرۇقداپ بولغانلار تازا سوزۇپ كىپكىرىۋالغاندىن كېيىن ، مۇشۇ نېمەتكە ئېرىشتۈرگەن ئاللاغا شۈكۈرلەر ھەدىيە قىلاتتى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم !

ئابلىزقارى لېگەندىن بېشىنى كۆتۈرۈپ ، ئۆرە تۇرغان مىراب بېگىگە قارىدى ، ئارقىدىنلا بوسۇغا تېشىدا تۇرغان ئابدۇللاغا كۆزى چۈشۈپ ، خۇپسەنلىك بىلەن :

— ھوي ، رەھمەت ، ئىشىكنى يېپىۋەت ، ئۆيگە چىۋىن كىرىپ قالمىسۇن ! — دېدى .

ئىشىك مۇشۇك مىياڭلىغاندەك غىچىرلاپ يېپىلدى ، مىراب بېگىنىڭ ئابلىزقارىنىڭ ئابدۇللا چاققانغا قىلغان بۇ مۇئامىلىسىگە ئىچ - ئىچىدىن ئاچچىقى كەلدى ۋە ھەدەپ ئۆز يېنىدىن يەر كۆر-ستىۋاتقان ئابلىزقارىغا پەس ئاۋازدا :

— قارىم ، سىرتقا چىقامدىكىن دېسەم چىقمىدىلا ، مەسلىھەتلىشىدىغان زۆرۈر ئىش بار ئىدى ، بىر ئېغىز گەپ بىلەن جاۋاب بېرىۋەتسىلىلا مەنمۇ قالماقدۆڭگە قايتىپ كېتەتتىم ، — دېدى .

— نېمە ئىش ؟

مىراب بېگىنىڭ ۋاقىتسىز كېلىپ ئاۋارە قىلغىنىغا نارازىلىقى بىلىنىپ تۇرغان ئابلىزقارى ئۇنى دەرپەردىنىڭ كەينىگە تارتىپ سورىدى .

— پۇقرالارنىڭ يېمەك - ئىچمىكى ئۈزۈلۈپ قالدى ، ئىزداھام ...

— ۋاي ، شۇنچىلىك گەپمىدى ، — دېدى ئابلىزقارى ئاۋازىنى قويۇۋېتىپ ، — بۇنىڭغا ئەتە بىر نېمە دېيەكمۇ بولىدۇ ئەمەسمۇ ، ھاشارچىلار ئاچ قالغانغا ئۆلۈپ كېتىدىغان شۇنچە نازۇك ئادەملەرمىدى ؟ ! ئاچلىقتا ئۆلىدىغان ئىش بولسا ، ھېلىغىچە نەچچە ئۆلۈپ ، نەچچە تىرىلەر ئىدى !

— بۇ نېمە دېگەنلىرى؟ — دېدى ھەيران قالغان مىراب بېگى ئۇنىڭ بىلىكىنى قامالالاپ ئۇلگۇرگەن قولىنى بوشىتىۋېتىپ.

— يۇرسىلە، تولا تۇزۇت قىلماي، بۇنداق ئەزىز مېھمانلار بىلەن ھەمداستىخان بولىدىغان پۇرسەت كۇندە تېپىلىۋەرمەيدۇ...

سۇپۇرگەئاخۇن ئاللىقاچان دەرپەردە ئارقىسىدىن چىقىپ مېھمانلارغا يۈزلىنىپ قالغانىدى. ئۇ قوللىرىنى يالىغاچ، ئۆزىگە تىكىلگەن مىڭبېشىلارنىڭ سالاسى بىلەن ئابلىزقارىنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى.

مىراب بېگىنىڭ قولىغا سۇ بېرىشكە ئىشارەت قىلىۋەتكەندىن كېيىن، ئابلىزقارى ناتونۇش مېھمانغا قىزىقسىنىپ قاراپ ئولتۇرغان سېيىت ھاجىنى تونۇشتۇردى:

—بەزمىمىزنىڭ تۆرىدىن ئورۇن ئالغان بۇ مۆھتەرەم، بۇيۈك ئاقپاشا ئېلىنىڭ سودا ئاقساقىلى سېيىت ھاجىم جانابلىرى بولىدۇ، مانا بۇ مۆھتەرەم، قەدىناس بۇرادىرىمىز ھاپىز مەخسۇم...

ئۇ چوكىدەك ئۇزۇن كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى مىراب بېگكە چېنەپ تۇرۇپ تونۇشتۇرۇشىنى داۋام قىلدى:

— بۇ ھۆرمەتلىك مېھمان — يۇرتىمىزنىڭ تەدبىرلىك مىراب بېگى سۇپۇرگەئاخۇن، پېقىرنىڭ باغۋارانلىرى، ئېتىز - قىرلىرى بېگىمنىڭ ھىممىتى بىلەن كۆكلەيدۇ.

ئۇچ كىشى كۇلۇمسىرىگەن پېتى باشلىرىنى سەل ئېگىپ سالام بېرىشتى، مىراب بېگى بىلەن ھاپىز مەخسۇمنىڭ كۆزلىرى ئۇچراشقاندا بولسا، غەلىتە ھال سادىر بولدى. ئىككى تەرەپنىڭ نەزىرى خۇددى بىر - بىرىنى قويۇۋەتكۇسى كەلمىگەن چېلىشچىلاردەك بىر پەس گىرەلەشتى. چوڭ - چوڭ ئېچىلغان، ھەيرانلىق تېشىپ تۇرغان كۆزلەر پەقەت ھاپىز مەخسۇمنىڭ يول بېرىشى بىلەنلا تىكىلگەن نۇقتىلىرىدىن ئايرىلدى...

دەرۋازا پەشتىقىدا تاقەتسىزلىنىپ ئولتۇرغان ئابدۇللا چىقىپ كېلىۋاتقان سۇپۇرگەئاخۇننىڭ قارىسىنى كۆرۈپلا ئۇنىڭ ئالدىغا باردى:

— قانداق بولدى بېگىم، قارىم باش لىڭشىتتىمۇ؟
— ...
سۇپۇرگەئاخۇن قولىنى ھەمراھىنىڭ مۈرىسىگە تاشلىدىيۇ، بىر ئېغىزمۇ ئۈنچىقمىدى. ئۇنىڭ ئەلەملىك پۇشۇلدىشىدىن، كۆزلىرىنىڭ پارقىرىشىدىن ئابدۇللا ھەممىنى چۈشەنگەنىدى.
ئۇ ئالدىراپ سورىدى:
— ھەي، بىچارە ھاشارچىلارغا ئۇۋال بولىدىغان بولدى، ئەمدى قانداق قىلىمىز بېگىم؟
— قانداق قىلاتتۇق، ئەتە كۈن بىلەن تەڭ يەنە كېلىمىز، ئابلىزقارى ھاشارچىلارغا ۋەدە قىلغان تېرىقنىڭ تېخى يېرىمىنىمۇ بەرگىنى يوق، ئەگەر ئۇ لەۋزىدە تۇرمىسا ...
— لەۋزىدە تۇرمىسا ئىش قىلغىلى ئۇنىمايلى، ئۆستەڭنى ئانىسىغا چاپتۇرسۇن بۇ كاپىر!
مىراب بېگى ئاي قاراڭغۇسىدا سوغۇق كۈلۈپ قويدى ۋە بېشىنى چايقاپ تۇرۇپ:
— قارا سېنىڭ كىچىك بالىدەك گەپ قىلغىنىڭنى، پىتنىڭ ئاچچىقىدا چاپاننى ئوتقا سالغىلى بولامدۇ، ئاشلىقنىمۇ ئالىمىز، ئۆستەڭنىمۇ چاپىمىز!
ئۇلار قاپقاراڭغۇ كوچىدا يانمۇيان كېتىپ باراتتى. ئاسماندا غۇۋا پارقىراۋاتقان ئاندا ـ ساندا يۇلتۇزدىن ئۆزگە ھېچقانداق يورۇق كۆرۈنمەيتتى. مولچىلىق يىللىرىدا بولىدىغان كەچلىك قايناق ھايات قەيەرلەرگىدۇر غايىب بولغان، نە بالىلارنىڭ قىيقاس ـ چۇقانلىرى، نە ئۆي ھايۋانلىرىنىڭ ئاۋازى ئاڭلانمايتتى. لەھەتتەك جىمجىتلىققا چۈمگەن قاراڭغۇ ئاخشام كۆڭۈللەرگە قورقۇنچ سالاتتى.
ھۇق ... ھۇق ... ھۇق ...
يېقىنلا بىر يەردە بىر ھۇۋقۇش ھۇۋلىۋىدى، يول بويىدىكى قېرى سۆگەتتىن، ئەجدىھانىڭ ئاغزىدەك قارىيىپ تۇرغان تېرەك كامىرىدىن، مەسچىت يېنىدىكى قاقشال سېدىدىن شۇنىڭغا

ئوخشىغان ئاۋازلار تەڭلا كۆتۈرۈلدى. قولىقىغا مۇشت ئۇرغاندەك ئاڭلىنىۋاتقان بۇ سەت ئاۋازغا چىداپ تۇرالمىغان مىراب بېگى ئېرىق بويىنى سىلاشتۇرۇپ يۈرۈپ بىر تال داڭگال تېپىۋالدى ـ دە، قېرى سۆگەتكە قارىتىپ كۈچ بىلەن ئاتتى.

— بىلىۋاتامسەن ئابدۇللا، — دېدى ئۇ قولىنى قېقىۋەتكەندىن كېيىن، — كەتىمىزدە ھۇۋقۇشلار بارغانسېرى كۆپىيىۋاتىدۇ، بۇ ياخشىلىقنىڭ ئالامىتى ئەمەس.

— نېمىشقا ئۇنداق دەيدىلا بېگىم؟

ھۇۋقۇش قەيەرگە ئۇۋا سالسا، شۇ يەر چۆل قالىدۇ. داداڭدىن ئاڭلىمىغانمۇ، ھۇۋقۇش دېگەن شۇملۇقنىڭ ئەلچىسى، ئۇ ھەر قېتىم «ھۇق» دېگەندە ئاغزىدىن بىر تامچە قان ئېتىلىپ چىقارئىمىش. يەنە بىر قېتىم «ھۇق» دېگەندە قان يەنە ئاغزىغا كىرىپ كېتەرئىمىش، ئالمادىس قاننى يۇتۇۋالالمىسا...

— ئۇلۇغ خۇدا ئۆزى ساقلىسۇن.

ئۇلار پاراڭ بىلەن بولۇپ كېتىپ سۇپۇرگەئاخۇننىڭ ئۆيىگە بارىدىغان كوچا ئاغزىدىن ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى سەزمەي قېلىشتى.

— بېگىم، توپا يولدىنمۇ ئۆتۈپ كېتىپتۇق، ئەمدى كەينىلىرىگە يېنىپ يۈرمىسىلە، بۇگۇن ھاشارچىلار قېشىغا قايتمايدىغان بولغاندىكىن، بىزنىڭ ئۆيدىلا قونۇپ قالساق قانداق؟ — دېدى ئابدۇللا ئۆتۈنۈش ئاھاڭى بىلەن.

سۇپۇرگەئاخۇن يەنە بەس ـ بەس بىلەن ھۇۋلاشقا باشلىغان ھۇۋقۇشلارنى تىللاپ قويغاندىن كېيىن، بېشىنى لىڭشىتىپ رازىلىق بەردى.

ئۇلار تالدىن توقۇلغان ھويلا ئىشىكىنى شەپىسىزلا ئېچىپ ئۆيگە كىرىپ كەلگەندە، ئابدۇللانىڭ ئىككى بالىسى كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىغىنىچە بۆزچىلىك دۇكىنىدا ماتا توقۇۋاتقان بوۋىسىنىڭ يېنىدا شۈمشىيىشىپ ئولتۇراتتى.

ئالتە ـ يەتتە ياشلارنىڭ قارىسىنى ئېلىپ قالغان قوشكېزەك ئاكا ـ ئۇكىلار ئاياغ تىۋىشى بىلەن تەڭ كەينىگە بۇرۇلۇپ

قارىدى ـ دە ، ئۆينى كۆتۈرۈۋەتكۈدەك يىغا ـ زار قىلىشىپ ، دادىسىنىڭ قۇچىقىغا ئۆزلىرىنى ئاتتى . ئابدۇللا سەبىي تۇرۇپلا تۇرمۇش ئازابىنىڭ قايىنىمىغا چۈشۈپ جۇدەپ كەتكەن بالىلىرىنىڭ پېشانىسىگە سۆيۈپ قويدى .

— قارچىغىلىرىم ، ھېلىغىچە ئۇخلىماپسىلەرغۇ ؟

— بوۋام مۈشۈك بىلەن چاشقاننىڭ ھېكايىسىنى دەپ بەردى ! ھەسەن بىلەن ھۈسەن تالىشىپ تۇرۇپ جاۋاب بېرىشتى .

— ھېكايىگە مەلىكە قىلىپ تۇرمىسام ، قورسىقىمىز ئېچىپ كەتتى دەپ غەلۋە قىلغىنى قىلغان بىچارىلەر ، — دېدى سەپەر بوۋاي بۆز توقۇۋېتىپ .

دۇكاننىڭ قېشىغىلا تاشلاپ قويۇلغان تېرىدىن ئورۇن ئېلىشقان ئابدۇللا بىلەن سوپۇرگەئاخۇن بەللىرىدىكى تۈگۈكلۈك زاغرىنى ئېلىپ بالىلارغا بۆلۈپ بەردى . دادىسىغا تەلمۈرۈپ ، ئۇ يەر ـ بۇ يېرىنى ئاختۇرۇشقا باشلىغان بالىلار خۇددى ئانىسى ئەكەلگەن كىچىككىنە يەمگە ئېرىشكەن قۇش بالىلىرىدەك خۇشال بولۇشۇپ كەتتى ـ دە ، قېتىپ تاشتەك بولۇپ كەتكەن زاغرىنى ناۋات چاينىغاندەك كاراسلىتىپ يېگىلى تۇردى .

ئاغرىق ـ سىلاقتا ئانا مېھرىدىن ئايرىلغان بالىلار تەقدىر تۈگمىنىنىڭ بالايى گەردان تاشلىرى ئارىسىدا چوڭلار بىلەن ئوخشاشلا يانجىلغانىدى . بىر يىلدىن بېرى بىر قېتىممۇ تويغۇدەك تاماق يېمىگەن بۇ يېتىملار كونا لاتا بىلەن ئوراپ قويۇلغان قاقشالغىلا ئوخشاپ قالغان ، تۇزۇك چاچ چىقمايۋاتقان باشلىرى ئورۇقلاپ چوكىدەك بولۇپ قالغان پاچاقلىرىغا ماس كەلمىگەن ھالدا يوغانىدى . بوۋىسىنىڭ جىنىدىن ئارتۇق كۆرۈپ پەرۋىش قىلىشلىرىمۇ ، ئابدۇللانىڭ ئاچ قالغىنىغا قارىماي يېگۈزۈشلىرىمۇ تەنلىرىگە ئەت قوندۇرۇشقا ئامالسىز ئىدى ، چىرايىدا كۆلكە كۆرۈنگەن چاغلاردا بولسا ، پىچاقنىڭ بىسىدەك چىقىپ قالغان قاڭشىرىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئۈچۈۋاتقان چوغدەك پارقىراپ تۇرغان گۆنسىز كۆزلىرىنىڭ ئەتراپىدا يىپ سۆرىگەندەك ئۇششاق قورۇقلار

پەيدا بولاتتى . قاتتىق زاغرىنى ئاچ كۆزلۈك بىلەن غاجىلاۋاتقان بالىلارغا قارىغىنىدا ، مىراب بېگىنىڭ يۈرىكى يىڭنە سانجىغاندەك ئېچىشىپ كەتتى ، ئاغزىدىن ئوغۇز سۈتىنىڭ پۇرىقى كەتمىگەن بۇ سەبىي يېتىملارغا كەلگەن كەلگۈلۈكتىن كۆزىگە ياش قاپلاشتى . بۇ سەبىي جانلارغا ئىچى ئاغرىمىغان رەھىمسىز ، تاش يۈرەك تەقدىرنى ئىچىدە يۈزمىڭنى تىللىدى .

دېمىسىمۇ ، ئاشۇ تاش يۈرەك تەقدىر بۇ مۆمىن دېھقان ئائىلىسىگە ئەزەلدىن ئوڭ كۆزىدە قارىمىغان ، نەسەبىنى سۈرۈشتۈرگەندە ، ئەۋلادمۇئەۋلاد مۇشۇ يۇرتتا تەر تۆكۈپ كەلگەن بۇ ئائىلىنى تا ھېلىغىچە كۆك نامرات ھالىتىدە تۇتۇپ كەلگەنىدى . سەپەر بوۋاينىڭ چەپ قولى ئۇ يىگىت ۋاقتىدا خوتەن پادىشاھى ھەبىبۇللاخان غوجىغا① قىلىنغان سۇيىقەستكە قارشى ئىلچىگە ئاتلانغانلار سېپىنىڭ ئەڭ ئالدىدا كېتىۋاتقىنىدا ئازراق زەخىم يېگەن ، قىرىق نەچچە مىڭ شېھىتنىڭ ئارىسىدىن ئۆمىلەپ قوپۇپ يۇرتىغا قايتقان يىلى ئۆيلىنىۋالغان . ئارىدىن ئون نەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن ئاندىن ئوغلى ئابدۇللا جاھانغا كۆز ئاچقانىدى . كېيىنكى كۈنلەردە ئۇ يېشىنىڭ ئۇلغىيىپ قالغىنىغا قارىماي ، مەھەللىدىكى ئىسمايىل چەكمەنگە شاگىرتلىققا كىرىپ ، شايىچىلىقنى ، بۆزچىلىكنى ئۆگىنىۋالدى . دۇكان ئاچىپ چىققاندىن كېيىن ، توقۇغان رەختلىرى خېلىلا بازار تاپتى . بار - يوقى ئىككى ئېتىز يېرىگە تېرىغان كېۋەز ھوسۇل بەرگەندە ، كاسىنا ھۈنەر قىلدى . بولمىسا بويرۇتما ئىش بىلەن مەشغۇل بولدى . ئۇنىڭ قولىدىن چىققان ماتا شۇنچىلىك پىششىق ئىدىكى ئۇستىدە سۇ توختايتتى ، توقۇغان تاملىرىنى ئۆزى ئۇشتە قىلىپ ئاندىن

① ھەببۇللاخان غوجا — مىلادىيە 1864 - يىلى كۇچا شەھىرىدە كۆتۈرۈلگەن راشىدىنخان خوجا باشلىق مۇسۇلمانلار قوزغىلىڭىنىڭ تۈرتكىسىدە خوتەندە ئىسلام ئېچىپ ، پادىشاھ بولغان موللا ھەببۇللا مۇپتى ھاجى . خوتەن مۇسۇلمانلىرى ئۇنى «ھاجى ئاتام» ، «ھاجى پادىشاھىم» دەپمۇ ئاتىغان . 1866 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا بەدۆلەت تەرىپىدىن سۇيىقەست بىلەن قەتل قىلىنغان .

بازارغا سالاتتى . پۇقرالار : سەپەر سەپرا توقۇغان تۆت تەپكىلىك چەكمەندە تىكىلگەن چاپان 20 يىل چىدايدۇ ، دېيىشەتتى .

ھۈنىرىدىكى ئۇستىلىق ، دىلىدىكى پاكلىق ئۇنىڭ ئىناۋىتىنى ئۇستۈن قىلدى . مەھەللىدىكىلەرنىڭ قايسىبىرى مەسلىھەتكە موھتاج بولسا ئۇنىڭ ئىشىكى ئالدىدا پەيدا بولاتتى ، قايسىبىر پېقىرنىڭ ئۆيىدە ئۆلۈم ـ يېتىم بولۇپ كېپەنلىككە قۇربى يەتمىسە ، ئۇنىڭ ئالدىغا كېلەتتى ـ دە ، كېلەر جۈمەدىكى بازارغا ئاتالغان ماتاغا ئېرىشىپ ، بوۋاينىڭ شەپقىتى ئۈچۈن دۇئا قىلىپ قايتاتتى .

ئون يىل ئالدىدا يۈز بەرگەن بىر كېلىشمەسلىك سەپەر بوۋاينى بۇ ھۈنىرىدىن قول ئۈزۈشكە قەسەم قىلدۇردى . ئۇ ئابلىزقارىنىڭ ھاپىز بۆزچى دەيدىغان بىر ئادەم بىلەن شېرىكلىشىپ ئەندىجان تەرەپلەرگە ماتا چىقىرىپ ، پۇل تېپىۋاتقان چاغلىرى ئىدى . ئابلىزقارى يېزىدىكى پۈتۈن بۆزچىلەرگە ئىش تارقىتىپ بېرەتتى . بىر كۈنى غوجىدار جاپپار موللا سەپەر بوۋاينىڭكىگە توقۇلغان ماتالارنى ئەكەتكىلى كەلدى . ئۇ 45 قەرى① ماتانى كۆرۈپلا : «ساڭا بېرىلگەن ئۆرۈش يىپ 50 قەرى ئىدى ، بەش قەرى ماتانى نېمە قىلدىڭ ؟ » دەپ ۋارقىرىغىنىچە تۇردى . بوۋاي ئۆرۈشنىڭ پاتلاش ۋە توقۇلۇش داۋامىدا قىسقىرايدىغانلىقىنى ، 50 قەرى ئۆرۈشتىن 45 قەرى ماتا چىقىدىغانلىقىنى ھەرقانچە قىلىپمۇ چۈشەندۈرەلمىدى . ئاخىرىدا ئۇ يازلىق كىيىم ـ كېچەككە ئاتاپ ساقلاپ قويغان ماتاسىدىنمۇ ئايرىلىپ قالدى ـ دە ، «مۇكىنى ئىككىنچى قولۇمغا ئالىدىغان بولسام ، 30 پارە قۇرئان جېنىمنى تۇتسۇن» دەپلا قەسەم قىلىۋەتتى ...

دادىسىنىڭ يەنە ماتا توقۇغىلى تۇرغىنىنى كۆرگەن ئابدۇللا ھەيرانلىقىنى زادىلا باسالمىدى . ئۇ ئەسلىدە دادىسىنىڭ قەسىمىنى يادىغا سېلىپ ، كونا يارىسىنى قوزغىماقچى ئەمەس ئىدى . بىراق ،

---

① قەرى — خوتەندە ئۇزۇنلۇق ئۆلچەم بىرلىكى . ئۆز ۋاقتىدا مەشۇت توقۇلمىلىرىنى گەز بىلەن ، پاختا توقۇلمىلىرىنى قەرى بىلەن ئۆلچەيتتى .

ئاغزىدىن گەپنىڭ قانداق چىقىپ كەتكەنلىكىنى ئۆزىمۇ تۇيماي قالدى :

— دادا ، ئۆلۈشكۈن تېخى ھېچ گەپ يوق ئىدىغۇ ، كىمنىڭ ئىشى بۇ ؟

سەپەر بوۋاي تۆت ـ بەش مۇكا ئېتىۋەتكەندىن كېيىن ، يەرنىڭ تېگىدىن چىققاندەك پەس ئاۋاز بىلەن :

— كىمنىڭ بولاتتى ، ئابلىزقارىنىڭ ! — دېدى .

— بۇ ... بۇ ... — ئابدۇللا ئاچچىقلانغانلىقىدىن ئۆرە تۇرۇپ كەتتى ـ دە ، ئىككى قەدەم كەڭلىكتىكى ئاراشتا ئۇيان ـ بۇيان ماڭغاندىن كېيىن ، — 30 پارە قۇرئاننى تۇتۇپ تۇرۇپ قىلغان قەسىمىڭىزنى ئۇنتۇدىڭىزمۇ دادا ، بۇ گۇناھ ئەمەسمۇ ؟ ھەي ... — دېدى .

بوۋاي تەپكە بېسىشتىن توختاپ ، ئېتىۋاتقان مۇكىسىنى دەپتىنە ئالدىغا تاشلىدى ـ دە ، گۇناھكارلاردەك بېشىنى ئەگدى .

تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن بۇ ئىشنىڭ تېگى ـ تەكتىگە يېتەلمىگەن مىراب بېگى قوپاللىق قىلغىنىنى ئەيىبلىگەندەك ، ئابدۇللاغا ئالىيىپ قويدى .

بىراق ، ئابدۇللا ئاسانلىق بىلەن ئاچچىقىدىن ياندىغاندەك ئەمەس ئىدى . ئۇ لەۋلىرىنى يالىشىپ ، بولۇۋاتقان كۆڭۈلسىزلىككە ئېتىراز بىلدۈرگەندەك ، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ تۇرغان بالىلىرىنى بىر تەرەپكە ئىتتىرىۋەتتى ـ دە ، دۇكاننىڭ يېنىغا كېلىپ ، پەركاغا قولىنى قويغىنىچە يەنە ئەزۋەيلەپ كەتتى :

— خۇدادىن قورقساق بولمامدۇ ، قۇرئاندىن قورقساق بولمامدۇ ، يەنە كېلىپ ئاشۇ ئۆلگۈر ئابلىزقارىنىڭ ئىشى ...

سەپەر بوۋاي تۇرگىگە تايىنىپ ، ھالسىرىغان ئاياغلىرىنى تەپكە ئورنىدىن تەسلىكتە چىقاردى ـ دە ، دەلدۈگۈنۈپ ئۆرە بولدى . ئۇنىڭ قارىيىپ تۇرغان يۈز مۇسكۇللىرىنىڭ تىترەشكە باشلىغىنى بىلىنىپ تۇراتتى . قىزىرىپ ، ئىششىپ كەتكەن كۆزلىرىدىن تۆكۈلگەن ئىككى تامچە ياش ئاقىرىپ كەتكەن بۇرۇتى ئۇستىدە

توختاپ قالدى .

— گۇناھ بولىدۇ دېدىڭمۇ ؟ مەن تۇغۇلۇشتىنلا گۇناھكار ، — ئۇ ئوغلى تەرەپكە دېۋەيلەپ كېلىشۋېتىپ دېدى ، — كۆزۈڭنى ئېچىپ قاراپ باق ، ماۋۇ نارەسىدە باللار نېمە گۇناھ قىلغان ؟ ئۇلار نېمە كۈنلەرنى كۆرۈۋاتىدۇ ؟ مەن قەسەمنى بۇزدۇم ، ئۇلۇغ پەرۋەردىگار ئالدىدا گۇناھ قىلدىم . ئاللانىڭ قانداق جازالايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىمەن ، بىر پۇتۇم گۆرگە ساڭگىلاپ قالدى ، ئاللانىڭ دەرگاھىغا كېتىدىغان ۋاقتىم ئاز قالدى ، مۇشۇ يېتىملەر بولسىمۇ كۈننىڭ سېرىقىنى كۆرسۇن دېدىم !

بوۋاي سۆزلىگەنسېرى بەزگەكتەك تىترەيتتى . ئۇنىڭ كۆزى ياش پەردىسى بىلەن تامامەن توسۇلغان بولسا كېرەك ، سىلاشتۇرۇپ يۈرۈپ ئوغلىنى تېپىۋالدى ـ دە ، ئۇنىڭ مۈرىسىدىن تۇتۇپ سىلكىپ تۇرۇپ گېپىنى داۋام قىلدى :

— قەسەمنى بۇزۇش بىر مۆمىن بەندىگە شۇنچە ئاسانمۇ ؟ پەقەت بىر گۇناھ نەۋرىلىرىمنى دەپلا ھەممىگە چىدىدىم ، بىلەمسەن ؟ ! ...

قوشنىلىرىدىن : ئابلىز قارى ماتا توقۇتۇشقا يىپ تارقىتىۋېتىپتۇ ، ئون قەرى ماتاغا بىر جىڭ تېرىق بېرىدىكەن ، دېگەن خەۋەرنى ئاڭلىغان دادىسىنىڭ بىرمۇنچە باش قاتۇرۇشتىن كېيىن ئاخىر قەسەمنى بۇزۇش نىيىتىگە كەلگەنلىكىنى ، قەسىرگە بېرىپ يېلىنىپ ـ يالۋۇرۇپ يۈرۈپ 30 قەرىلىك ماتاغا يىپ ئالغانلىقىنى ، نەۋرىلىرىمنى بۇرۇنراق تويغۇزىمەن دەپ كۆزىنىڭ ئاجىزلىقىغا قارىماي كېچىلەپ دۇكاندا ئولتۇرغانلىقىنى بىلگەن ئابدۇللا ئۆپكىدەپ تۇرۇپ دادىسىنىڭ ئايىغىغا يىقىلدى . بۇ تاسادىپىيلىقتىن چۆچۈگەن باللارمۇ خۇددى سادىر ئۇركۈگەن چۈجىلەردەك قىرقىراشقىنىچە بوۋىسى بىلەن دادىسىنىڭ ئارىسىغا قىسىلدى .

ئۇلارنى بەزلەشكە تۇتۇنغان سۈپۈرگەئاخۇنمۇ يۈرىكىنىڭ مۇجۇلۇپ ئازابلىنىۋاتقانلىقىنى سەزدى . خېلىدىن بېرى ياشلىنىشقا

باشلىغان كۆزى تۈز قۇيغاندەك ئېچىشىپ كەتتى . شۇ تاپتا ، ئۈچ ئەۋلادنىڭ يىغا ـ زارىغا ئاسمان كۆمتۈرۈلۈپ ، يەر ـ زېمىننىڭ كۆكۈم ـ تالقان بولمىغىنىغا ئۇ ھەيران ئىدى ...

ئۇزۇن ئۆتمەي ، كۆزلەرنىڭ يېشى قۇرۇشقا ، يۈرەكلەرنىڭ رىتىمى ئىزىغا چۈشۈشكە باشلىدى . سۇپۈرگەئاخۇن بىلەن ئابدۇللا بىردىن بالىنى تىزىغا ئولتۇرغۇزۇپ ، بوۋاي ئولتۇرغان كىگىزگە يۆكۈنۈشتى .

— كەمبەغەلنىڭ سۈيى چىشقا داۋا ، دەپتىكەن مىراب بېگىم ، ئۆز بولغاندىكىن بىر قاچا سوغۇق سۇ بولسىمۇ سۇ قۇياي ، — دېدى سەپەر بوۋاي سۇپۈرگەئاخۇنغا ئىلتىپات كۆرسىتىپ .

— يوقسۇ ، يوقسۇ .

سۇپۈرگەئاخۇن ئادىتى بويىچە نوگاينى ئىككى قوللاپ ئالدى ـ دە ، سۇنى غورتۇلدىتىپ ئىچىۋېتىپ :

— ئىنىم ئابدۇللا ، قايسى كۈنى قالماقدۆڭدە ئۈچرىغان تاۋاپچى يادىڭىزدىمۇ ؟ — دېدى .

ئابدۇللا دەرھال جاۋاب بەردى :

— يادىمدا ، قانداق ، بۇنى سوراپ قالدىلىغۇ بېگىم ؟

سۇپۈرگەئاخۇن ئېڭىكىنى تۇتۇپ خىيال سۈرۈۋالدى ـ دە :

— بايا ئابلىزقارىنىڭ مېھمانلىرى ئارىسىدا ئۇنى كۆرگەندەك قىلدىم ، — دېدى .

— توۋا دېسىلە بېگىم ، ئۇنداق جۇلدۇر كىيىپەن ئادەمنى ئابلىزقارى مېھمانخانىسىغا يولاتماق تۈگۈل ، بوسۇغىسىدىنمۇ ئاتلاتمايدۇ .

— ئۇ تېخى تۈردە ، سېيىت ھاجى دېگەننىڭ يېنىدىلا ئولتۇرۇپتۇ ، ئىسمىنى ھاپىز مەخسۇم دېدىمۇ نېمە خۇدايىم ، سالاپىتىنى دېمەمسەن تېخى ، سۆلتىنى ئۈچ ئات قوشقان مەپىمۇ تارتالمايدۇ .

نەۋرىلىرىنىڭ بېشىنى سىلاپ ئولتۇرغان سەپەر بوۋاي

سەگەكلەشتى ۋە سورىدى :
— بېگىم ، ھاپىز مەخسۇم دەمدىلا ؟ ھاپىز دېسىلە بىر ئىش يادىمغا يېتىۋاتىدۇيا ! مەسىلەن ، چىرايى قانداقراق ئىكەن ، بۇرنىنىڭ يېنىدا بىر تاتۇق بارمۇ ؟
— ھەي دادا ، نەدىكى گەپلەرنى قىلىپ يۈرىسىز ، خۇدانىڭ بەندىلىرى ئارىسىدا تاتۇقى بار ئادەملەر ئازمىدى ، مانا مېنىڭ ...
— سوپۇرگەئاخۇن ئابدۇللانىڭ سۆزىنى قول ئىشارىسى بىلەن ئۈزۈپ تاشلىدى ، بوۋاينىڭ كۆزىدىن كۆزىنى ئۈزمەي تۇرۇپ :
— دۇرۇس ... دۇرۇس ... ئۇنىڭ سول يۈزىدە يارماقچىلىق تاتۇق بار . ئۇ بۇرۇتىنى شۇ تەرەپكە تاراپلا ئولتۇرىدىكەن ، — دېدى .
— بۇرنى ئۆتۈكچىنىڭ كۇۋىسىغا ئوخشامدۇ ؟
— دۇرۇس ... دۇرۇس ...
— بويى بىزنىڭ ئابدۇللانىڭ بويىچىلىك بارمۇ ؟
— دۇرۇس ... دۇرۇس ...
ئارىدا بىر پەس جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى . ئىككىيلەننىڭ سۆھبىتىدىن ھەيرانلىق ھېس قىلغان ئابدۇللا جىمجىتلىقنى بىرىنچى بولۇپ بۇزدى :
— ئۇ ھېلىقى چاغدا نېمىشقا راست گەپ قىلمىغاندۇ ئەمىسە ، بىر كۈن تاۋاپچى مەن دەپ يۈرسە ، بىر كۈن ھۆرمەتلىك مېھمان بولۇپ تۆردە ئولتۇرسا ... ھەي ... ھەي ... مەن ھېچنېمىنى ئۇقمىدىم .
— ئاكا ، سىلى ئۇنى كۆرگەنمۇ ؟ قانداق ئادەم ئۇ ؟
— بېگىم ، بۇنى بىر دېمىسىلە ، ئۇ ئادەم بىر مەرەز ، نائەھلى ، ئاقپاشانىڭ قېشىدىن كەلدىم دەمدۇ ، كۆك پاشانىڭ قېشىدىن كەلدىم دەمدۇ ، ئىشقىلىپ زۇلۇكتەك بىر نېمە .
— ھەي ... — دېدى سوپۇرگەئاخۇن مۇشتۇمى بىلەن ئالىقىنىغا ئۇرۇپ قويۇپ ، — تېپىشماقتەك ئىش بولۇۋاتىدۇغۇ بۇ جاھاندا ، ھېچ ئەقلىم يەتمەيۋاتىدۇيا ، بۇ كارۋانغا ...

4 . ساھىبخانىنىڭ ھوزۇرىدا

يۈرت جامائىتى ئارىسىدا ئابلىزقارىغا قاراشلىق بولغان بۇ قەسىرنىڭ قايسى زاماندا ۋە كىم تەرىپىدىن بىنا قىلىنغانلىقى توغرىسىدىكى تەپسىلاتنى بىلىدىغانلار ئىنتايىن ئاز . بەزىلەر ئۇزۇن ساقلىنىنى شاھىت قىلىپ تۇرۇپ : «ئەقلىمگە كەلگەندىمۇ مۇشۇ پېتى ئىكەن» دېسە ، يەنە بەزىلەر : «يەر يىرىلىدىغان يىلى تاغ تەرەپكە ئەللىك قەدەم كېڭەيتىلگەن» دەيدۇ . يەنە بەزىلەر : «خاتىپ بەگزادىنىڭ تويىنى قىلغان يىلى قەسىر سىپىلى بىر ئادەم بويى ئېگىزلىتىلگەن» دەپ گۇۋاھلىق بېرىدۇ . بۇلارنىڭ ھەممىسى راست بولغاندىمۇ ، كېيىنكى گەپلەر . جەددى - جەمەتىنىڭ قىساسنامىسى ياكى ئائىلە نەسەبنامىسى ھەققىدە يازما يادىكارلىق قالدۇرۇشقا ئادەتلەنمىگەن قوۋمنىڭ بىر ئەزاسى بولغان ئابلىزقارىمۇ بۇ ھەقتە ھېچنېمە بىلمەيدۇ . ئۇنىڭ سەككىز ياشقا كىرگەندە خەتنىسىنى بەك ئىچكىرى قىلىۋەتكىنى ئۈچۈن بىرئاي ئاغرىق تارتىپ ئىشتانسىز يۈرگەندىن باشلاپ ئەقلىنى بىلگەنلىكىنى ئۆزى ھېكايە قىلىپ يۈرگىنىگە قارىغاندا ، قەسىرنىڭ مەۋجۇتلۇقىنىمۇ شۇ چاغدىن باشلاپ ھېس قىلغان بولۇشى تۇرغانلا گەپ . بىراق ، قەسىرنىڭ قەدرى ئۇنىڭغا پەقەت مەرھۇم دادىسى ئىلياس بەگ جەھەننەمگە سەپەر قىلغاندىن كېيىنلا ئۆتۈلگەن . مىراسقا تولۇق ۋارىسلىق قىلىش سەۋداسى يۈرىكىگە ئورناشقاندىن باشلاپ ، قەسىردىكى ھۇجرا سانىنى ، مال - مۈلۈك ، بىساتلارنى دەپتەرگە ئولتۇرغۇزغان ، تۆت قېتىم ئەرگە تەگكەن ئاچىسىنى مىراستىن مەھرۇم قىلىش مەقسىتىدە ئاتىسىنىڭ ئۇنى تۆت قېتىم ئەرگە بېرىش ئۈچۈن خەجلىگەن پۇلىنىڭ ئۇنىڭغا تېگىشكە تەيىن

قىلىنغان مىراسقا تەڭ تۇرىدىغانلىقى توغرىسىدا كېرىيە ئامبىلىغىچە[1] دەۋا قىلغانىدى.

بۇ كاتتا قەسىرنى ئەتراپلىق كۆزەتكەن كىشى قەسىرنى پىلانلىغان ئۇستىنىڭ ئەقلىگە ھەيران قالىدۇ. جايلاشقان ئورنى جەھەتتىن، ئۇ يۇرتنىڭ دەل كىندىكىگە توغرا كېلىدۇ، كۆلىمى ئون مودىن ئاشىدىغان مېۋىلىك باغ قەسىرنىڭ ئەتىگەندىن ـ كەچكىچە كۈن چۈشۈپ تۇرىدىغان جەنۇب تەرىپىگە بىنا قىلىنغان. باغ بىلەن قەسىر ئوتتۇرىسىدىن توغرىقېغىل ئۆستەڭگى كېسىپ ئۆتىدۇ. يولنىڭ قەسىر دەرۋازىسىغا روبىرو تۇرىدىغان ئۇ تەرىپىدە كۈن چۈشمەيدىغان تەرەپكە بولسا، ئىككى مو كەلگۈدەك كۆل قېزىلىپ، ئەتراپىغا قويۇق بېھى دەرىخى قويۇلغان. ئىككى قۇببىلىق دەرۋازا ئالدىدىن بازارغا ئۇدۇل بارغىلى بولىدىغان چوڭ يول ئۆتىدۇ. يولنىڭ قەسىر دەرۋازىسىغا روبىرو تۇرىدىغان ئۇ تەرىپىدە تۆپتۆز كەتكەن مۇنبەت ئېتىزلار بار. ئابلىزقارىغا ئاتا ـ بوۋىسىدىن مىراس قالغان بۇ يەرنىڭ بىر تەرىپىگە جامائىتى ئەڭ

---

① كېرىيە ئامبىلى — چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ 33 يىل ئۆتكەندىن كېيىن، يەنى چيەنلۇڭ خانىنىڭ 57 ـ يىلى (مىلادىيە 1792 ـ يىلى) 3 ـ ئايدا چىڭ ئەمەلدارى لى سىجىڭ شىنجاڭدا ھاكىم بەگلىك تۈزۈمىنى ئەمەلدىن قالـ دۇرۇپ، ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكىگە ئوخشاش ۋىلايەت، ئوبلاست، ناھىيە تەسىس قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكى ئۈستىدە مەركىزىي ھۆكۈمەتكە يوللىغان مەلۇماتنامىسىدە: «كېرىيە شەھىرىنىڭ 4 ـ جەرىكىلىك ھاكىم بېگى مۇھەممەت نەزەر ئۆز مەنپەئىتىنى كۆزلەپ، قول ئاستىدىكى مىڭبېشىلارغا يول كۆرسىتىپ، تامېغىلىغا ئاھالە كۆچۈرمەكچى بولغان. يەنە بەگ ئالىم غوجا پۇقرالاردىن ھەر خىل باھانە بىلەن 2000 تويتىن ئارتۇق ماتا يىغىۋالغان» دەپ يازغان. شۇنىڭ بىلەن گۇاڭشۈي خانىنىڭ 10 ـ يىلى (مىلادىيە 1884ـ يىلى) ھاكىم بەگلىك تۈزۈمى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ ناھىيە تەسىس قىلىنغاندا، كېرىيىدىمۇ پۈتۈن شىنجاڭدا بىرىنچى تۈركۈمدە تەسىس قىلىنغان توققۇز ناھىيىنىڭ بىرى سۈپىتىدە ناھىيە تەسىس قىلىنغان. سۇلتان سەئىدخان زامانىسىدىن باشلاپ، تاكى لوپ (1902 ـ يىلى ناھىيە بولغان)، چىرىيە (1929 ـ يىلى ناھىيە بولغان)، نىيە (1951 ـ يىلى ناھىيە بولغان)، چەرچەن (1914 ـ يىلى ناھىيە بولغان) ناھىيىلىرى رەسمىي ناھىيە تەسىس قىلىنغىچە بولغان ئارىلىقتا يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىن تاكى چەرچەنگىچە بولغان كەڭ زېمىن كېرىيىنىڭ مەمۇرىي تېررىتورىيىسى بولۇپ ھېسابلىناتتى. ھازىرقى چىرىيە ناھىيىسىمۇ 1929 ـ يىلىغىچە كېرىيە ناھىيىسىگە قاراشلىق بىر مۇھىم بازار، چوڭ كەنت ئىدى. دەۋا ئىشلىرىمۇ كېرىيىگە قارايتتى.

كۆپ بولغان ئاق مەسچىت جايلاشقان .
بايا قەيت قىلغىنىمىزدەك ، ئىككى ئادەم ئېگىزلىكىگە باراۋەر كېلىدىغان سېپىل بىلەن قورشالغان قەسىر ئىچىمۇ ئۆزگىچە بىر دۇنيا . پەقەت تەبىئىي ئېگىزلىكنىڭلا مەدىتى بىلەن ئۆرە تۇرىدىغان تىپىك ئۇيغۇر پومپىشچىكلىرىنىڭ ئۆۋىسى بولغان بۇ دۇنيا ئوتتۇرا ئەسىر بىناكارلىقىنىڭ چوڭ مۇزېيىغا ئوخشاپ كېتىدۇ . يەر يۈزىدىن ئىككى قەدەم كۆتۈرۈلۈپ تۇرىدىغان بەش باسقۇچلۇق پەلەمپەيدىن كىرگەن كىشى قويۇق ئۈزۈم باراڭلىرى بىلەن يۆركەنگەن ئۇزۇن كارىدورغا دۇچ كېلىدۇ . سول قول تەرەپكە تامغا يۆلەپ سېلىنغان قازناق تام تېشىدىغان ئوغرىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن يۇلغۇن بىلەن ۋادەك قىلىپ ياسالغان . قازناق ئالدىدا قالايمىقان تاشلاپ قويۇلغان مەدەك تاغارلىرىنىڭ ئۇ تەرىپىدە ئاتخانا ۋە سامانلىق بار . ئاتخانا ئۈستىگە ئۈستى - ئۈستىلەپ دۆۋىلەنگەن بېدە پىچىنى يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۆز رەڭگىنى يوقاتقان ، خوجايىن بەلگىلەپ بەرگەن نورمىسىدىن تاشقىرى ھېچنېمىگە ئېرىشەلمەيدىغان ئاتلارمۇ بۇ قالدۇق بېدىلەرگە كۆز قىرىنى سالمايدىغان بولۇپ قالغان .
نەچچە ئەۋلاد قۇشقاچنى ئۆز پاناھىدا يېتىشتۈرگەن قاپقارا كامارلار بىلەن ئۆتمۈشتۈشۈك بولۇپ كەتكەن مالايلار ئۆيى ئاتخانىغا تۇتاش سېلىنغان . باراڭ كارىدورىنىڭ بىر بېشىدا قەسىر جەمەتىنىڭ ئۆيى بار ، ئادەتتىكى مېھمانلار مېھمانخانا ۋە ياتىدىغانلار ئۈچۈن ياتاق ئورنىدا خىزمەت قىلىدىغان بۇ ئۆيلەرنىڭ دېرىزىسى جەنۇب تەرەپكە قارايدۇ . بۇ يۇرتتا كەمدىن - كەم تېپىلىدىغان پىششىق خىشتا سېلىنغان بۇ ئۆيلەرنىڭ ئالدى توخۇلار دانلاپ يۈرىدىغان بىر سەينادىن ئىبارەت . تۇغمىغان كۈنلىرى خوجايىنىنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە تېگىشلىك داندىن مەھرۇم قىلىنىدىغان توخۇلار دائىم بۇ سەيناغا كېلىپ ، ئۆتكۈر تىرناقلىرى بىلەن تاتىلاپ ، ئۇ يەرنى خۇددى ئاختامىلىقىقا ئوخشىتىپ قويىدۇ .
ئابلىزقارى بۇ ھالنى كۆرۈپ قالغان كۈنىلا ، ئائىلە ئەزالىرى توخۇ

گۆشى يېيىش پۇرسىتىگە ئىگە بولىدۇ .
تال بارىڭىنىڭ ئوڭ تەرىپى يەنە باشقا بىر دۇنيا . ئۇ يەردە بۇك ـ باراقسان ئۆسكەن بېھى ، ئالما ، ئەينۇلا دەرەخلىرى ئارىسىدا ئىككى مېھمانخانا قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ . قەسىر ئۆز قولىغا ئۆتكەندىن كېيىن سېلىنغان بۇ مېھمانخانىلارغا ئابلىزقارىنىڭ يۈرەك قېنى ئاز سىڭمىگەن ، بولۇپمۇ چوڭ مېھمانخانىغا كەلگەندە ئۇ بىراقلا قولى ئوچۇق كىشىگە ئايلىنىپ كەتكەن .
ئېيتىپ كەلسەك قىزىق ، توققۇز ـ ئون يىللار ئالدىدا ھاپىز مەخسۇم بىلەن ھەمكارلىشىپ يۈرۈشتۈرگەن ماتا سودىسى تازا پايدا بەرگەن يىللاردا ئاتىسى زامانىدىكى تۆگىخانىنىڭ ئورنىغا سېلىنغان بۇ مېھمانخانا ، ھازىر يەنە سېيىت ھاجى بىلەن ھاپىز مەخسۇمنىڭ تۇرالغۇسى بولۇپ قالغاندى . قەسىر خوجايىنىنىڭ نەزىرىدە تېپىلغۇسىز ئادەملەردىن ھېسابلىنىدىغان بۇ مېھمانلار بۇ يەردە شاھانە نېمەتلەر بىلەن كۈتۈلۈۋاتقىلى 20 كۈن بولۇپ قالدى . كەلگەن كۈنىلا قايتىپ كەتكەن كارۋاندىن چۈشۈرۈۋېلىنغان ساندۇقلار مۇشۇ مېھمانخانىنىڭ بىر تەرىپىدە تۇراتتى . ئۇنىڭ ئىچىدە زادى نېمىلەرنىڭ بارلىقى ھەر كۈنى كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا نەچچە قېتىم قاراپ ئۆتىدىغان ئابلىزقارى ئۈچۈنمۇ بىر تېپىشماق ئىدى . سېيىت ھاجىمۇ بۇ ساندۇقلارغا بولغان نازارىتىنى بوشاشتۇرماسلىق ئۈچۈن ئەتەي شۇنداق قىلغاندەك ، ئەتىگەندىن ـ كەچكىچە مېھمانخانىدىن چىقمايتتى . كۈن بويى جاينامازدىن چۈشمەي ئولتۇرۇشى ھەرقانداق بىر خۇداگۇي مۇسۇلماننى تەسىرلەندۈرمەي قالمايتتى . پەقەت ھاپىز مەخسۇملا ھەر كۈنى دېگۈدەك تاشقىرىدا يۈرەتتى . بامدات نامىزىدا ئاق مەسچىتتە بولسا ، پېشىن نامىزىدا ئوغرىئېرىق مەسچىتىدە پەيدا بولاتتى . جۈمە نامىزىدىن يانغان كىملەردۇر بىلەن ئۇزۇن ـ ئۇزۇن پاراڭلىشاتتى .
يۇرت بازىرىغا بارغاندا بولسا ، ئۆزىگە ھېچكىمنى ھەمراھ قىلمايتتى . بىرەر مۇلازىمنى ياكى ئوغلىنى قوشۇپ قويماقچى بولغان ئابلىزقارىغا مەيدىسىگە ئۇرۇپ قويۇپ :

— ئەنسىرىمىسلە بۇرادىرىم، كۆزۈم تېگىپ قويۇلغان تەقدىردىمۇ قەسىرلىرىدىن ئەندىجانغىچە ئارىلاپ چىقالايمەن، — دەپ جاۋاب بېرەتتى.

دېمىسىمۇ، ئۇ شۇنداق قىلالايتتى. بۇ قېتىم تاۋاپ قىلغۇچىلاردەك قىياپەت بىلەن كونا بۇرادىرىنى چېكىپ كۆرگىلى كەلگەندە ئۆزىنى يەنە بىر قېتىم سىناپ كۆرگەن، بۇ يۇرتقا كىرىپ كەلگەن كۈنىلا بۇ يەردە ئۆزى ئايرىلغان يىللاردىن بېرى، خارابىلىشىشتىن ئۆزگە ھېچقانچە ئۆزگىرىش بولمىغىنىغا ئىشەنگەنىدى.

ئون يىل مۇقەددەم، ئۇ تاسادىپىي سەۋەب بىلەن ئەلچى شەھىرىدە ئابلىزقارىغا يولۇقۇپ قېلىپ، ئۇنىڭ ھىمايىسىدە بۇ يۇرتقا كەلگىنىدە ئىككى تاغ كەتنىنى ۋە ئۈچ يېزىنى قويماي ئارىلاپ چىققان. ئۆمرىدە بازار يۈزى كۆرمىگەن نادان، گول چارۋىچىلارنىڭ يۈك - تېرىسىنى ئەرزىمەس قايچا، پىچاقلارغا تېگىشىپ، يىراق - يىراقلارغىچە توشۇغان. گولاخما يېزىسىنىڭ پاختىسى بىلەن چىرىيە يېزىسىنىڭ پىلىسىدىن تاكى ئورۇنبورگلارغىچە كارۋان ماڭدۇرغان. ماتا سودىسى بىلەن تاشكەنت بازىرىدا يۈز تاپقانىدى. يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ سودىدىن ئالىدىغان بېجىنىڭ ئۆسۈپ كېتىشى ۋە پۇقرالارنىڭ كۆزى ئېچىلىپ قېلىشى تۈپەيلى ئايرىلىشقا مەجبۇر بولغان بۇ يۇرت شۇنچە يىللاردىن بېرى يادىدىن زادى چىقىپ كەتمىگەنىدى.

بۇ قېتىم ئۇنىڭ سودا ئاقساقىلى سېيىت ھاجىغا ھەمراھ بولۇپ بۇ يۇرتقا كېلىشىدىكى مەقسەت ئاللادىن ئۆزگە، پەقەت ئىككىلا ئادەمگە ئايان ئىدى. بۇ ئىككى ئادەم بولسا ئاخشاملىرى ئەل ئايىغى بېسىققاندىلا مەقسەتلىرى ئۈستىدە مەسلىھەت قىلىشاتتى.

تومۇز بولۇشىغا قارىماي مەھكەم يېپىلغان مېھمانخانا ئىشىكى ئاستا چېكىلدى. تەسۋى سىيرىگەچ پاراڭلىشىۋاتقان ئىككى مېھمان ئىجازەت بەرگەندىن كېيىنلا بوسۇغىدا بىر ئەر كىشى پەيدا بولدى.

ئىككى ئىززەتلىك مېھمىنىنىڭ دىۋانە سوپەت دەرۋىش بىلەن قەدىناسلاردەك قۇچاقلىشىپ كۆرۈشكەنلىكىدىن ھەيرانلىق ھېس قىلغان ئابلىزقارى دەرۋىشنى دەرۋازا تۈۋىدىن ئىككى قېتىم ھەيدىۋەتكىنىگە پۇشايمان قىلىپ، لېۋىنى چىشلىگەن پېتى قېتىپ قالدى.

— قارىم، ئىلتىپات قىلىپ، غىزا كەلتۈرۈلسە.

ئۇلارنىڭ سۆھبىتى ئابلىزقارىنىڭ پۇكلىنىپ تەزىم قىلىپ چىقىپ كېتىشى بىلەن تەڭلا باشلاندى. ئۇچ باش بىر پەلەكنىڭ خەمەكلىرىدەك بىر يەرگە كەلدى.

— پېقىر تولىمۇ ئەنسىرەپ قالدىم، يولدا بىرەر ئىش كۆرۈلمىگەندۇ؟

— يوقسۇ، ھەممە قورۇلدىن توسالغۇسىز ئۆتتۇم، خۇداغا شۈكۈر.

— كونسۇلدىن تاپشۇرۇق بارمۇ؟

— بار ... بار ...

39 ـ 40 ياشلاردىكى پاكار، قارىمۇتۇق كەلگەن دەرۋىش دوپپىسىغا يۆگەلگەن كىرلاش ماتا ئارىسىدىن تۆت ئىلىك قىلىپ قاتلانغان بىر خەتنى چىقىرىپ سېيىت ھاجىغا ئىككى قوللاپ ئۇزاتتى. روجەكنى ھىم ياپتۇرۇۋەتكەندىن كېيىن، خەتنى ئوقۇشقا باشلىغان سېيىت ھاجىنىڭ چىرايىدىكى تېپىز قورۇقلار كېڭىيىشكە، كۆزلىرى كىچىكلەشكە باشلىدى. ئۇنىڭ پادىشاھ زىياپىتىگە باغاق تاپشۇرۇۋالغاندەك ھاياجانلىنىۋاتقانلىقى كۆرۈنۈپلا تۇراتتى.

— قانداق، يەنە يېڭى گەپلەر بارمۇ؟ — سورىدى سېيىت ھاجى دەرۋىشكە يەنىمۇ يېقىنلىشىپ.

— كونسۇل ئەپەندىم ھەممە گەپنى خەتكە يازدىم دېدى، — دەپ جاۋاب بەردى دەرۋىش.

— كونسۇل يەنە نېمىلەرنى بۇيرۇپتۇ؟

ھاپىز مەخسۇمنىڭ سوئالىغا سېيىت ھاجى قىسقىلا جاۋاب

بەردى :

— «ئۈزۈمنى يە ، سېپىنى سورىما» دەپتىكەن ، ئىشقىلىپ سودا ئاقساقىلى دېگەن گۇۋاھنامە قولىمىزدا ، قالدى گەپ كېيىن ...

ئۇلار شۇ ئولتۇرۇشىدا نامازشامنىمۇ قازا قىلىشتى ، ئابلىزقارىنىڭ قاشاڭ توخۇلىرى چىللاشقا باشلىغاندىلا دەرۋىشنى يولغا سېلىپ بولۇپ ، ماموق ياستۇققا باش قويۇشتى .

5 . باش ئاغرىقى

بۇنىڭدىن بەش يىل بۇرۇن ئابلىزقارى قانداقتۇر زۇرۇرىيەت بىلەن كېرىيىلىك بىر بەگنىڭ ساراڭ قىزىنى كىچىك خوتۇنلۇققا ئالغان كۈنىلا بۇ قەسىردە قىيامەت قايىم بولغانىدى . ھەنىپە خېنىم ئېرى شىپى كەلتۈرگەن ھەرقانداق سەۋەبنى قوبۇل قىلمىدى . ئۇ ، نىكاھ ئوقۇلۇۋاتقاننىڭ ئۈستىگە بېسىپ كىرىپ ھېلىقى بەگ بىلەن ئابلىزقارىنىڭ جەددى - جەمەتىگىچە چىشلەپ تارتىپ شۇنچىلىك تىلىلىدىكى ، قىز يەڭگىسى بىلەن ئاخۇنۇممۇ قېچىپ چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولۇشتى . كىچىك خوتۇن ئابلىزقارىنىڭ ئەمرىدە بىرەر يىل تۇرا - تۇرمايلا سەۋەبسىز قازا قىلدى . بىراق ، زىيان ئابلىزقارىغا بولدى . ھەنىپە خېنىم ئۇنىڭ گەجگىسىگە شۇنداق مىنىدىكى ، كۆرگۈلۈكنى كۆرسىتىپ ، قولىدىكى قونچاققا ئايلاندۇرۇپ قويدى . خوتۇنىنىڭ سىزغان سىزىقى ئۇنىڭغا بەش ۋاخ نامازدىنمۇ بەكرەك پەرھىز ئىدى .

ئابلىزقارى ھەنىپە خېنىمنى نىكاھىغا ئالغىلى 25 يىل بولدى . ئۇ تويدىن كېيىن ئۇزاق ئۆتمەي ، بۇرۇنقى ياۋاش ، مۇلايىم خوتۇنى مەسئۇدەخاننىڭ ۋاقىتسىز ئۆلۈمىگە ئېچىنىپ پىنھان كۆز يېشى قىلغان بولسىمۇ ، لېكىن بولغۇلۇقنىڭ بولغانلىقىنى پاتلا ھېس قىلغانىدى . ھەنىپە خېنىم ئۇنداق - مۇنداق ئادەمنىڭ قىزى ئەمەس

ئىدى . خالىغان ۋاقىتىدا تالاق قىلىۋېتىش ئۇنىڭ قولىدىن كەلمەيتتى . تۇنجى خوتۇنىدىن بولغان قىزى بۇۋىمەريەمخانىنىڭ 26 ياشقا كىرگەندىمۇ ئولتۇرۇپ قېلىشىنى مۇشۇ خوتۇنىنىڭ هازازۇللۇقىدىن كۆرەتتى . ئۆگەينىڭ ئۆگەي ئانىدىن خورلىنىشى ئادەتتىكى ئىش ، ئۇنىڭغا ئابلىزقارىمۇ هېچقانچە ئىچ ئاغرىتىپ كەتمەيتتى . بىراق ، ئۇنى ئادەتتىكى پۇقراغا بېرىشكە ئۇنىڭ ئابرۇيى يول قويمايتتى . يېقىنقى كۈنلەردە هەنپە خېنىمنىڭ بىر نەۋرە ئىنىسى نادىرخان بازار بېگى قۇدا چۈشكەن بولسىمۇ ، ئابلىزقارى قوربىنىڭ يېتىشچە كەينىگە سورۇپ كېلىۋاتاتتى . چۈنكى ، بۇ ئەقىلنىڭ ئۇنىڭغا خوتۇنى تەرىپىدىن ئۆگىتىلگەنلىكى ، كۈيئوغۇلغا بېرىلىدىغان بىساتنىڭ ئاز بولمايدىغانلىقى ، ئۆزىگە ئالىمادىس قازاۋۇ قەدەر يېتىپ قالسا ، پۈتۈن ئىگىلىكىنىڭ ئاچا - ئىنى ئىككىسىنىڭ بولۇپ كېتىدىغانلىقى روشەن ئىدى . شۇڭا ، ئۇ ئۆتكەن ئايدا جاپپار موللىغا : «بۇۋىمەريەم خېنىمغا بېلى باغلاقلىق سۇپۇرگە بولسىمۇ مەيلىدى » ... دەپ زارلىنىپ بەردى .

بۈگۈنكى دەتالاش يەنە مۇشۇ ئىش ئۈستىدىن باشلاندى .

سېيىت هاجىنىڭ ئۆزى كۆرمىگەن ، ئاڭلىمىغان قانداقتۇر شەهەرلەر ، مال - دۇنياسىنىڭ هەددى - هېسابى يوق بايلار هەققىدە ئېيتقانلىرىنى خۇددى چۆچەك ئاڭلاۋاتقان بالىدەك ئاڭلاپ ئولتۇرغان ئابلىزقارى خوتۇنىنىڭ خاس دېدىكىنى كۆرۈپلا ئورنىدىن چاچراپ تۇردى ۋە هەنپە خېنىمنىڭ هۇجرىسىغا كىرىپ سورىدى :

— قىچقىرتىپتىكەنسىلە ، بىرەر زۆرۈر ئىش بارمىدى ؟

قوتاز قۇيرۇقىدىن قىلىنغان يەلپۈگۈچتىن كەلگەن سالقىن شامالدىن هۇزۇرلىنىپ ، قاتمۇقات كۆرپىلەر ئۈستىدە سۇنايلىنىپ ياتقان هەنپە خېنىم ئاراشتا ئۆزىگە تەلمۈرگىنىچە ئۆرە تۇرغان ئېرىگە قاراپمۇ قويمىدى . ئۇنىڭ بىلىنەر - بىلىنمەس چېچەك ئىزى بىلەن قاپلانغان ، قاش - كىرپىكىنىڭ تايىنى يوق ، ئادەمنىڭ تىزىغىلا ئوخشايدىغان چىرايىدىن مۇز يېغىپ تۇراتتى . تام تۈشۈكىدەك يۇملاق كۆزلىرى قەيەرلەرگىدۇر تىكىلگەن . دوراي

كالپۇكلىرى سۇيدۇك پۇرىغان ئىشەكنىڭ كالپۇكلىرىدەك غەلىتە بىر تۇستە پۇرۇلگەندى. قوناق سوقىدىغان غولدىغا ئوخشاپ كېتىدىغان دىقماق قوللىرى كۆكسىدە گىرەلەشكەن. سامان تىقىلغان 20 چارەكلىك تاغارنى ئەسلىتىدىغان تېنى دوخاۋا تاشلىق كۆرپىلەر ئۇستىدە خۇددى نورمىدىن زىيادە يوك بېسىلغانلىقتىن چۆكۈپ كېتىۋاتقان قېيىققا ئوخشايتتى.

25 يىللىق خوتۇنىنىڭ مىجەزىنى ئۆزىنى بىلگەندەك بىلىدىغان ئابلىزقارى قىپقىزىل گىلەم سېلىنغان سۇپىغا چىقىپ، دېدەكتىن يەلپۇگۈچنى تارتىۋېلىپ خوتۇنىنى يەلپۈپ تۇرۇپ يەنە سورىدى:

— تاۋىڭلار يوقمۇ نېمە؟ تېۋىپ چاقىرتقۇزايمۇ، ئەۋرىشىم شەربىتى خېلى مەنپەئەت قىلغاندەك قىلىۋىدى.

ھەنپە خېنىم ئىشەك يۇمىلىغاندەك يۇمىلاپ، زەدىۋاللىق تامغا يۆلەندى ۋە:

— سىلىدىن بىر گەپنى سورايمەن، تولا ئىنجىقلىماي راستىنى دەڭلا، — دېدى تۇيۇقسىز بوينى يوق قاپاقتەك بېشىنى بۇراپ.

— ھەي خوتۇن، مەن سىلىگە قاچان يالغان ئېيتقان...

— ھىم ئۆزۈڭلە ئۆمرۈڭلىدە يالغان ئېيتمىغانمۇ، — ھەنپە خېنىم قاپاقتىن سۇ تۆكۈلگەندەك پىخىلداپ كۈلدى، — ھېلىقى مېڭىسىنى قاغا چوقۇلىۋالغان ساراڭنى ئالغاندا يالغان ئېيتقانلىقىڭلىنى ئۇنتۇپ قالدىڭلىمۇ، ئاغزىغا توپا سۇۋۇغىنىنى، ماۋۇ داپ يۈزنىڭ!

ئابلىزقارىنىڭ زۇۋانى تۇتۇلدى. ئاغزىدىن ھى ... ھى ... دېيىشتىن ئۆزگە زۇۋان چىقمىدى.

— ماڭا قاراڭلا، ياردىن ئۆچتى، قانتى سۇندى، دەپ تولا ئەزمىلىك قىلماي توغرىسىنى دەڭلا، سىيىت ھاجىم ھېلىقى ئەر ياراتمىغان قىزىڭلىنى نېمە قىلماقچىكەن؟

ئابلىزقارى سەگەكلەشتى. يەلپۇگۈچنى يېنىغا تاشلاپ قويدى ـ دە، خوتۇنى تەرەپكە سۇرۇلدى:

— نېمە قىلماقچىكەن دېدىڭلىمۇ؟

— تولا خۇپسەنلىك قىلماڭلا ، سېيىت ھاجىم بۇۋىمەرىيەمنى باغدا چۆرگىلىتىپ يۈرگەندە كۆزۈڭلىگە بىر نېمە كىرىپ كەتمىگەن بولغىيدى !

— تـوۋا دەڭـلا ، ئـۇنـداق ئـىـش بـولمىغاندۇ خوتۇن ، بۇ دېدەكلەرنىڭ ياكى مالايلارنىڭ تاپقان يالغان - ياۋىداق گېپىدۇ …

ھەنىپە خېنىم دىمىغىدا پىننە سوروپ قويدى - دە ، ئېرىنىڭ كۆزلىرىگە تىكىلىپ تۇرۇپ :

— يالغان - ياۋىداق دەيدۇ تېخى ماۋۇ ئاۋلاق ، مانا مۇشۇ كۆزۈم بىلەن كۆردۈم . مانا مۇشۇ كۆزۈم بىلەن كۆردۈم ، — دېدى كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى كۆزىگە كىرىپ كەتكۈدەك چېنەپ تۇرۇپ .

خـوتـۇنىنىڭ بۇ سوئال - سورىقىدىن بەك چېكىنىۋالغاندەكلا گـاڭـگـىـراپ قـالـغـان ئابلىزقارى تۇيۇقسىز بىر ئىشنى يادىغا كەلتۈردى . قايسى كۈنى ئۇ مالايلارنى ئىشقا سېلىشنىڭ ئېسىل مېھمانلار ئالدىدا ھۆرمەتسىزلىك بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ ، بـىـر لېگەن پولۇ ۋە بىر ئاياق قېتىقنى ئۇلارنىڭ ئالدىغا قىزى ئـارقـىـلىقلا كىرگۈزگەنىدى . ئۇ ، نېمە ئىش بىلەندۇ قىزىنىڭ ئارقىسىدىنلا مېھمانخانىغا كىرىپ قالدى ۋە سېيىت ھاجى بىلەن قـىـزىـنـىڭ بىر ئوبدان پاراڭ سېلىشىۋاتقىنىغا كۆزى چۈشۈپ ، پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ چىقىپ كەتكەنىدى .

— قانداق ، دېمىـگلار ئىچىگلىـگە چۈشۈپلا كەتتىغۇ ، — دېدى خىيالغـا پاتـقان ئېرىنـىڭ پېشانىسـىدىن نوقۇپ قويـۇپ ھەنىـپە خېنىم ، — راست دەپتىمەنمۇ ؟

— راست … راست …

ئابلىزقارى كۆزىنى بىر نۇقتىدىن يۆتكىمەي تۇرۇپلا جاۋاب بەردى . ھەنىپە خېنىم تۇيۇقسىز چالۋاقاپ كەتتى :

— بوينىڭلىنىڭ تۆپىسىدىكى قاپاقمۇ ياكى كاللىمۇ ؟ بۇنىڭ ئـاقـىـۋىتى نېمە بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ كۆردۈڭلىمۇ - يوقمۇ ؟ سېيىت ھاجىم ئۇرا تۇۋى قىزىڭلىنى كىچىك خوتۇنلۇققا سوراپ قالسا ، نېمە دېگۈلۈك ئەمدى ؟

— شۇنداقمۇ بولارمۇ ؟
— مانا ... مانا ... دېمىدىممۇ ، كاللاڭلا ھېچنېمىگە ئىشلىمەيدۇ سىلىنىڭ ، شۇنداق بولمايچۇ ؟ !

ئىبرىنىڭ تۇيۇقسىز قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىشى خوتۇننى چۆچۈتۈۋەتتى . ئابلىزقارى ئورنىدىن تۇرۇپ بېلىنى تۇتقىنىچە ئۆينى بىر ئايلىنىپ چىقتى ـ دە ، ھاياجىنىنى ئاران بېسىپ تۇرۇپ :

— ئۇنداق بولسا ، ئىشىمىزنىڭ ئوڭدىن كەلگىنى خوتۇن ، ھاجىم ئىبغىز ئاچقان ھامان ئىككى يېنىمىزغا قارىمايلا ماقۇل دەيمىز ـ دە ! — دېدى .

ئىبرىنىڭ ئويلىمىغان يەردىن قىلغان بۇ سۆزى كالىنىڭ قېرىنىدەك لىغىرلاپ تۇرغان يوغان كۆكسىنى ئاران كۆتۈرۈۋاتقان ھەنپە خېنىمنى ناھايىتى تېزلا ئاياغقا تۇرغۇزدى . ئۇ ئاچچىقىدا يەرگە ئىككىنى تەپتى ، ئىبرىنىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ بېرىپ ياقىسىدىن «كاپ» قىلىپ ئالدى :

— ھىم ، نىيىتىڭ شۇمىدى سەن پوق ساقالنىڭ ! ؟ قىزىڭغا ئەر چىقماي ، ئەر جانپىدىن كۆزى تۆت بولغاندا ، ۋاي نادىرخانغا ئۇنى دەيلى ، بۇنى دەيلى ، دەپ قولاق ئۇردۇڭ . مەن مەيلى ، ئەرسىزنى ئەرلىك قىلىپ ئاز ـ تولا ساۋاب تاپسام ئەجەب ئەمەس ، دەپ ئۇنى باشلاپ كەلسەم بوسۇغاڭدىن ئاتلاپ بولغۇچە ئۇنداق كۈيئوغلۇم ، بۇنداق كۈيئوغلۇم دەپ ئاغزىڭ قۇلىقىڭغا يەتتى . مېھرى ھەققىگە ھېسابلاب بەرگەن بەش تۆگە بىلەن بىر مالايىنىمۇ موك سالدىڭ ، توي كۈنىگە ئاز قالغاندا ، ئەمدى ئاغزىڭغا توپا سۇۋامسەن ، ۋاپاسىز ! ؟ ...

خوتۇنى ئۇنىڭ ياقىسىدا ئىلەڭگۈچ ئۇچماقتا ئىدى . چىرايى تويىدەك تاتىرىپ كەتكەن ئابلىزقارى نېمە دېيىشىنى بىلمەي دۇدۇقلايتتى .

— تۆگىلەرنىمۇ سېتىپ خەجلەپ بولدۇڭ ، ئەمدى قۇسە تۆگىلەرنى ! بىلەمسەن ، ئۇكام نادىرخان دېگەن دادامنىڭ بىر تۇغقىنىنىڭ ئوغلى جۇمۇ !

خوتۇننىڭ دېگەنلىرىنىڭ ھەممىسى راست ئىدى . ئۇ خوتۇنى مۇشۇنچە بىشەملىك قىلغاندا باش ـ كۆزىنى لەختە ـ لەختە قان قىلىۋېتىشى ھېچ گەپ ئەمەس ئىدى ، ئۆزىنىڭ كۈچى يەتمىسە ، ئۆزگە سادىق مالاي رەھمەتنى ياردەمگە چاقىرغانمۇ بولاتتى . بىراق ، خوتۇنى مەيدىسىگە ئۇرغاندەك ئۇنىڭ دادىسى كېرىيىدىكى ئەڭ چوڭ بايلارنىڭ بىرى ، تەسىرى جەھەتتىن ئالغاندا ، ئابلىزقارى ئۇنىڭ ئالدىدا ھېچ نەرسىگە ئەرزىمەيتتى . ئەگەر بۇ جېدەلنى زىخمۇ كۆيمەيدىغان ، كاۋاپمۇ كۆيمەيدىغان چارە بىلەن بېسىقتۇرمىسا ، خوتۇنىغا بىر نەۋرە تۇغقان كېلىدىغان نادىرخان بازار بېگى ئادەملىرىنى باشلاپ كېلىپ ، مىجىقىنى چىقىرىۋېتىشى تامامەن مۇمكىن ئىدى .

— ھوي خوتۇن ، خاپا بولماڭلا ، مېھمانلار ئاڭلاپ قالسا سەت بولىدۇ ، ئۇلار تېخى سىلىگە نۇرغۇن سوۋغا ـ سالاملارنى تەييارلاپتۇ ، ئۇلارنى رەنجىتمىگىنىمىز دۇرۇسمىكىن ...

ئابلىزقارى خوتۇنىغا قانداق تاقابىل تۇرۇشنى ئوبدان بىلەتتى . ئۇ «ئۇستىرا كاپقا ئۇلتۇرىدۇ ، خوتۇن لاپقا» دېگەن تەمسىلنى ئوبدان بىلگەچكە ، خوتۇنىنىڭ ئاغزىغا يەنە لاتا ـ پۇتا بىلەن ئۇردى ـ دە ، يار كەتكەن ئۆستەڭنى پاخال بېسىپ توختاتقاندەك ، ئۇنىڭ ئاغزىنى ئەيۋەشكە كەلتۈردى . شۇنىڭ بىلەن كۆڭلىدە ئۆز مەقسىتىگە داۋاملىق يول ئېچىش ئىشەنچى تۇغۇلدى .

— ماڭا قاراڭلا خوتۇن ، كونىلاردا «ئىشەكنىڭ ساغرىسىغا ئاپتاپ چۈشسە ، قولۇڭنى قاقلا» دېگەن بىر گەپ بار . ئەتە ـ ئۆگۈن جاھان نېمە بولىدۇ ، بۇنى ھېچكىم بىلمەيدۇ . سېيىت ھاجىم ھازىرقى ھۆكۈمەتتىكىلەر لىڭشىپ قالدى ، دەۋاتىدۇ . ئالمادىس بېشىمىزغا كۈن چۈشسە ، مۇرەببە بولىدىغانغىمۇ ئادەم لازىم . سېيىت ھاجىم ئۇنداق ـ مۇنداق ئادەم ئەمەس ، نىكىنەينىڭ (نىكولاينى دېمەكچى) سودا ئاقساقىلى ، قول ئىلكىدىمۇ بار ، بۇ ھۆرمەتلىكنىڭ نەزىرى قىزىمىزغا چۈشۈپ قالدى دېگەن گەپ ، بېشىمىزغا دۆلەت قۇشى قوندى دېگەن گەپ . ئۇ چاغدا سىلى سېيىت

ھاجىمنىڭ قىيىنانىسى بولسىلە ئەمەسمۇ ؟

ئىبرىنىڭ ياقىسىدىن قولىنى بوشىتىپ پەسكويىغا چۈشكەن ھەنىپە خېنىم ئەمدى ئىبرىنىڭ گەپلىرىگە ئەستايىدىل قۇلاق سېلىشقا باشلىدى .

— بىز تېخى ئاسماندىكى غازنىڭ شورپىسىغا نان چىلاپ يەۋاتىمىز خوتۇن ، سېيىت ھاجىم قىزىمىزنى يارىتامدۇ - ياراتامدۇ ، بۇ تېخى بىر گەپ .

— ھوي ئادەم ، بۇ نېمىدېگىنىڭلا ؟ — ھەنىپە خېنىمنىڭ غەلۋىرنىڭ شىرىسىدەك چوقۇر يۈزىدە دانە - دانە تەر تامچىلىرى پەيدا بولدى ، — مەن تېخى سىلىگە مېھمانلاردىن بىرەر بېشارەت بولدىمىكىن دەپتىمەن ، ھاجىم قىزىمىزنى ياراتمايمۇ قالارمۇ ؟

— كېسىپ بىرنېمە دېگىلى بولمايدۇ خوتۇن ، سىلى مۇشۇنداق سوقۇشۇۋېرىسەڭلا ، مېھمانلار ئاڭلاپ قالسا ، بۇلار بەك نادان ئىكەن ، دەپ قىزىمىزنى ياراتماي قېلىشى ئېھتىمال .

ھەنىپە خېنىم ئۆزىنىڭ بىشەملىكىنى يۈزىگە سېلىپ ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلىمەكچى بولغان ئىبرىگە يەنە دومسايدى - دە :

— بوپتۇ ياراتمىسا ، تۆشۈكى بار مونچاق يەردە قالماپتۇ دەپتىكەن . نادىرخانغا تويىنى قىلىپ قويايلى ئەمىسە ! — دېدى .

— يوقسۇ ··· يوقسۇ ··· يوقسۇ ، — ئابلىزقارى ئىككى ئالقىنىنى ئالدىغا سوزۇپ ۋەزىيەتنى ئوڭشىۋېلىشقا ئالدىرىدى ، — قىزىمىزنى يارىتىدىغانلىقىدا گەپ يوق ، سەمىڭلىگە سېلىپ قوياي ، مېھمانلار ئالدىڭلىغا سوۋغاتنى كۆتۈرۈپ كىرگەندە قىزىمىز يېنىڭلىدا بىللە بولسۇن ، ئۇقتۇڭلىمۇ ؟ ···

ھەنىپە خېنىم بارمىقى بىلەن ئېڭىكىنى تىرەپ تۇرۇپ تازا بىر ئويلىنىۋالدى ۋە دانە - دانە قىلىپ :

— سېيىت ھاجىم «ئېشىكىم ئۆستەڭدىن ئۆتكۈچە» دېگەندەك ، قىزىمىزنى ئەمرىگە ئېلىپ بولۇپلا بىزنى تاشلىۋەتسىچۇ ؟ — دېدى .

— ھەي ، نېمىلەرنى ئويلاپ كەتتىڭلا ، — ئابلىزقارى كۈلۈپ

تۇرۇپ قولىنى چىۋىن ئۇركۇتكەندەك پۇلاڭلاتتى ، — تاشلىۋېتىش ئۇياقتا تۇرسۇن ، ۋاپا قىلغاندىمۇ ۋايىغا يەتكۈزۈپ قىلىدۇ ، ھېلى ھاجىمىنىڭ ئېيتىشىچە ، بىزنى تېخى ئاقپاشاغا پۇقرا قىلىپ قويىدىغاندەك .

— نېمە دېدىڭلا ؟ — ھەنىپە خېنىم ئېرىنىڭ گېپىنى چۈشەنمىگەندەك كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ تۇرۇپ سورىدى ، — يەنە بىر دەڭلا ؟

— بىزنى نىكىنەي پاششاغا پۇقرا قىلىپ قويغۇدەك .

— نىكىنەي دېگىنىڭلا كىم ئۇ ، ئۇنىڭغا پۇقرا بولسا نېمە بولغۇدەك ؟

— ھەي ، تولىمۇ كوچىلاپ كەتتىڭلا ، بىر يىلى تېرە سېتىۋالغىلى كەلگەن سېرىق چاچ ، كۆزى ئۇسىمدەك كۆك بىر كىشىنى كۆرگەنمىدىڭلا ؟

— كۆرگەن ... كۆرگەن ، نىكىنەي دېگىنىڭلا شۇمىدى ، ۋاي قوۋۇرغامەي ، ئۇنداق كىشىگە پۇقرا بولۇپ نېمە كەپتۇ ؟

— ئۇنىڭغا ئەمەس ، ئاشۇنداق تائىپىنىڭ بىر پادىشاھى بار ، شۇنىڭغا پۇقرا بولىدىكەنمىز . ئۇنىڭغا پۇقرا بولۇپ قالساق ، كۈنىمىز تۇغدى دېگەن گەپ ، خەقنىڭ ئالدىدا بېشىمىز ئېگىز بولىدۇ . گېپىمىزنىڭ تورى بولىدۇ ، خاقانى چىنغا باجمۇ تۆلىمەيمىز ، ئەندىجان ، نامانگان دېگەن يەرلەرگە كارۋان ـ كارۋان مال ماڭغۇزۇپ تۇرىمىز ، ھەي ئۇ چاغدا ...

— ھە ، ئۇ چاغدا نېمە ؟ — ھەنىپە خېنىمنىڭ چىرايى يەنە جىددىي تۇس ئالدى ، قوشۇمىلىرىدىكى قورۇقلار كۆپەيدى ، — گېپىڭلىنىڭ ئاخىرىنى يۇتۇۋەتتىڭلىغۇ ، ئۇ چاغدا مېنى قويۇپ بېرىپ ، ئۇ يەردىن خوتۇن ئالاي دەمسىلە ؟

— يوقسۇ ... يوقسۇ ، نەدىكى گەپلەرنى قىلىپ يۈرىسىلە خوتۇن . بىز 25 يىل ئۆي تۇتقان تۇرساق ، يەنە نېمىدەپ ...

ھەنىپە خېنىم چوڭ تىنىپ قويدى . يۈرىكى جايىغا چۈشتى بولغاي :

— ئۇ چاغدا قەيەرگە بارساڭلا مېنى بىللە ئېلىپ بارسىلە جۇمۇ ، مېنىڭ ئۈستۈمگە ھېلىقى ساراڭنى ئالغان ئادەمنى ھەر نېمىدەپ بولمايدۇ ، — دېدى نازلانغان ھالدا .

— كۆڭلۈڭلىنى توق تۇتۇڭلا ، تاۋار - دۇردۇنلارغا كۆمۈۋەتمىسەم ھېساب ئەمەس !

ھەنپە خېنىمنىڭ كۆزىگە ئېرى بىراقلا بەش قول ئېگىزلەپ قالغاندەك كۆرۈندى . ئۇ ئىچ - ئىچىگە پاتماي كەتكەن خۇشاللىقنى يوشۇرۇش ئۈچۈن قەستەن يۆتىلىپ قويدى ۋە :

— سىلىگە شۇنىمۇ دەۋالاي ، بايام مېھمانلار ماڭا سوۋغا تەييارلاپتۇ دېدىڭلىغۇ ، بىر - ئىككى كۈنگىچە بىر گەپ بولمىسا ئۇلارنىڭمۇ ، سىلىنىڭمۇ گېپىڭلىگە ئىشەنمەيمەن جۇمۇ ، ئۇ چاغدا ئۇكام نادىرخاندىن قانداق قۇتۇلغىنىڭلىنى بىر كۆرەي ، — دېدى .

— ھەي ، ئۇلار بەرمىسە ئۆزۈم ئېلىپ بېرىمەن ، قانچە پۇل كەتسىمۇ ، مەيلى .

— گېپىڭلىدە تۇرۇڭلا جۇمۇ !

6 . ھاجىمنىڭ سېخىيلىقى

ئۇستى قۇملۇق ، ئاستى تاشلىق چۆلدىن ئۆستەڭ ئېلىش ئىشى كىچىكىدە ئانىسىنىڭ ئەمچىكىنى قاتتىق چىشلەپ قويغان ياكى ئاللانىڭ قارغىشىغا ئۇچرىغانلار ئۈچۈن جازا تەرىقىسىدە يارىتىلغان مېھنەت بولسا كېرەك ، بولۇپمۇ تومۇز كۈنلىرىدە مۇنداق مېھنەت بىلەن مەشغۇل بولغۇچىلار ئۆلمەي تۇرۇپلا دوزاخ ئازابىغا دۇچار بولىدۇ . بىر كەتمەن قۇمنى تەسلىكتە تارتىۋالساڭ ، ئۇنىڭ ئورنىنى سۇدەك ئېقىپ چۈشكەن ئالتە كەتمەن قۇم تولدۇرۇپ ئۈلگۈرىدۇ . شېغىل ، تاشلار ئوچاقتىن ئەمدىلا ئېچىۋالغان تۇخۇمدەك قىزىپ كېتىدۇ . پېشانىڭدىن تۆكۈلگەن تەرلەرنى «پاژ» قىلىپلا ھورغا ئايلاندۇرۇۋېتىدىغان قورام تاشلارنى خۇددى مەشنى قۇچاقلىغاندەك

قـوٌچاقلاپ قاشقا ئالـسەن . موٌشوٌنداق چاغدا كوٌتوٌروٌلگەن شامال ئوچاقتىن ئېتىلىپ چىققان يالقوٌندەك يوٌز - كوٌزلىرىڭنى كوٌيدوٌروٌپ ئوٌتىدوٌ . كوٌزلىرىڭگە قوٌم تىقىپ ، ئېچىشتوٌروٌۋېتىدوٌ . چىشلىرىڭ تېرىق چاينىغاندەك غوٌچوٌرلايدوٌ ...

قـالـمـاقدوٌڭ ئوٌستىڭدە جان تالىشىۋاتقانلار كەنت تەرەپكە كوٌنسېرى يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى . ئوٌن نەچچە كوٌن كولانغان بوٌلاقتىن ئېتىلىپ چىققان ئىككى توٌگمەنلىك سوٌ يېڭى ئېلىنغان ئـوٌستەڭگە سىڭىپ كېتىپ ، بىر توٌگمەنلىكلا قالغان بولسىموٌ ، ئىشقىلىپ هاشارچىلار ئارقىسىدىن خوٌددى كوٌچوٌكتەك ئەگىشىپ كـېـلـىـۋاتاتتى . مەھەللىدىن كەلتوٌروٌلگەن ، خاتىپ بەگزادىنىڭ تەقسىماتىغا قاراشلىق بولغان ئازغىنە سوٌ بىلەن يوٌرىكىنى نەملەپ تـوٌرغان هاشارچىلار ئەمدى تەشنالىقتىن قىينالمايدىغان بولدى . ئـەمـما ، ئېغىر ئەمگەكتە خوراۋاتقان دەرمانلىرىنى تولدوٌروٌشقا ئىمكان بەرمەيۋاتقان ئاچلىق ئوٌلارنىڭ بېشىدا خوٌددى جان ئالغوٌچى ئـەزرائـىلدەك ھەر ۋاقىت ئەگىپ يوٌرەتتى . مىراب بېگى بىلەن ئابدوٌللا چاققاننىڭ ئابلىزقارىنىڭ چاڭگىلىدىن يوٌلوٌۋالغان ئاشلىقى ھەربىر هاشارچىنىڭ بىر ۋاخلىقىغا ئاران يېتەتتى . ئەتىگەندە مىتە چوٌشوٌپ كەتكەن گوٌلە ياكى قاغا جىگدىسى سېلىپ ئېتىپ بېرىدىغان داش قازان ئوٌمىچىدىن ئوٌزگە ، پەقەت كەچ كىرگەندىلا بىر ئادەمگە بىـر ئـوچـوٌمـدىـن كېپەك ئارىلاشتوٌروٌلغان قوناق ئوٌنى بوٌلوٌپ بېرىلەتتى . ھەر كىم ئوٌز ئاياقلىرىدا خېمىر يوٌغوٌراتتى - دە ، تەمەچ تـېـرىـپ كـېـلـىـپ ئوت يېقىپ ، كوٌمەچ كوٌموٌشكە باشلايتتى . غولدوٌرلاۋاتقان قورساق ۋە خوراۋاتقان دەرمان كوٌمەچىنىڭ ۋايىغا يېتىپ پىشىشىغا يول قويمايتتى . هاشارچىلار كوٌل ئارىسىدا ئەمدىلا قـېـتـىـشـىـشـقا باشلىغان قاپقارا خېمىرنى ئوٌچ - توٌت يالماپلا يـوٌتـوٌۋېـتـىـشەتتى . ئاپتاپتا كوٌيوٌپ ، چوٌچىلىغا ئوخشاپ قالغان كىشلەر ئارىسىدا ئىشلەۋېتىپ توٌيوٌقسىز يىقىلىپ قالىدىغانلارموٌ بولاتتى .

— خالايىق ، يەنە ئىككى كوٌن چىداشلىق بېرىڭلار ! ئوٌستەڭ

مەھەللە ئېرىقىغا تۇتاشقان كونى ھەممىڭلارغا ھېيت بولىدۇ، — دەيتتى قاشتىكى سايىۋەن ئاستىدا ئولتۇرغان خاتىپ سىرلىق كۈلۈمسىرەپ.

خاتىپ بەگزادىنىڭ مۇتتەھەملىكىنى بىلمىدىغان كىشىلەردىن ئۇنىڭدىن قورقمايدىغىنى يوق ئىدى. ئۇ ئادەتتە مەيلى ئاتلىق سەپەرگە چىقسۇن ياكى پىيادە بولسۇن چوڭ بارماق تومۇلۇقىدىكى قامچىسىنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ يۈرەتتى. «خاتىپ بەگزادە ئۇخلىغاندىمۇ قامچىسىنى تەكىيە ئاستىغا قويۇپ ئۇخلارئىمىش» دېگەن گەپلەرنىڭ تارقىلىپ يۈرۈشىمۇ بىكار بولمىسا كېرەك. غىزا يېگەندىمۇ ئوڭ قولىغا قوشۇق ئالسا، سول قولى قامچا تۇتۇش ئىشىنى بېجىرەتتى. قارامتۇل، دىقماق بۇرۇتىنى قۇلىقىغىچە يەتكۈزۈپ قويۇۋەتكەن بەگزادىنى كۆرگەن باللار خۇددى ئۈركۈگەن قۇشقاچلاردەك پىنھان جايلارغا مۆكۈشەتتى. ئېگىز قاسقانلىق قارا بوز يارلىق تەلپەكنى قېشىنى باستۇرۇپ كىيىپ، سەل كالتىراق تىكىلگەن بەقەسەم يەكتىكى ئۈستىدىن يېنىچە باغلانغان كەشتىلىك ياغلىقتا ئىككى غېرىچ كېلىدىغان خەنجەر غىلىپىنى ئېسىپ يۈرگىنى ئۈچۈنمىكىن، كىشىلەر ئۇنىڭ ئارقىسىدىن «ھەزىلەك بايۋەچچە» دەپ تىللىشاتتى.

مەئىشتى ئېشىپ - تېشىپ تۇرغان ئائىلىدە چوڭ بولغان خاتىپ بەگزادە كىچىكىدىمۇ ئۇششۇق، مۇتتەھەم ئىدى. ئۇ يوقسۇللارنىڭ باللىرىنى تۇتۇۋېلىپ ھەرە ئۇۋىسى ئالدىغا باشلاپ باراتتى - دە، قولىغا بىر تاياقنى تۇتقۇزۇپ، ھەرە كۆنىكىنى كوچىلاپ بېرىسەن، دەپ تۇرۇۋالاتتى. بۇنىڭغا ئۇنىمىغان باللارغا ئېسىلىۋېلىپ زادى قويۇپ بەرمەيتتى. باللارنىڭ ئاتا - ئانىسىمۇ ئۇنى ھېچنېمە قىلالمايتتى. ئىلاجىسىز قالغان باللار ئاخىر ماتا كۆڭلىكىنىڭ پېشى بىلەن يۈز - كۆزىنى يېپىپ، ھەرىنىڭ ئۇۋىسىغا ياغاچ تىقاتتى. تىنچ تۇرمۇشىنىڭ بۇزۇپ تاشلانغىنىغا غەزەپلەنگەن ھەرىلەر جان - جەھلى بىلەن ئۇچۇشۇپ چىقاتتى - دە، باللارنىڭ كەلگەنلا يېرىگە زەھەرلىك نەشتىرىنى سانجىيتتى. قاش - كۆزى

ياڭاقتەك ـ ياڭاقتەك ئىششىپ چىققان باللار جان ئاچچىقىدا چىرقىرايتتى، يۇملايتتى. دەرەخنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋېلىپ تاماشا كۆرۈۋاتقان خاتىپ بولسا، ئۇچەيلىرى ئۈزۈلگۈدەك كۈلۈپ مەززە قىلاتتى ...

بىر كۈنى يېشى خاتىپتىن چوڭراق بولغان ئىككى بالا ئۆچ ئالماقچى بولۇپ، قەسىرنىڭ كەينىدە ئۇخلاپ قالغان خاتىپنى ئاستا كۆتۈرۈپ بىر كونا تاملىقتىكى ھەرە ئۇۋىسىنىڭ يېنىغا ئاپىرىپ قويۇپتۇ. ئۇنى سېرىق ھەرە ئەمەس، بەلكى قارا ھەرە چېقىۋاپتۇ ـ دە، ئوڭ يۈزىنى مۇشتتەك ئىششىتىۋېتىپتۇ. تېۋىپلار تۈز لېيى سۈركەپ، سىركە ئىچۈرۈپ ئامال قىلىپ باققان بولسىمۇ، ئىششىق زادى يانغىلى ئۇنىماپتۇ. نامرات باللارنىڭ ئۆچى بولغان ئاشۇ ھۆررەك ھازىرمۇ ئۇنىڭ يۈزىدە چاپلىشىپ قالغان ئېشەك تېزىكىدەك كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى.

خاتىپ بەگزادە ھەنىپە خېنىمنىڭ بىردىنبىر يالغۇز ئوغلى بولغاچقىمۇ، پەۋقۇلئاددە ئىمتىيازغا ئىگە ئىدى. ئۇ 17 يېشىدا بىر قېتىم ئۆيلەندى. خوتۇنى تۇغۇتتا قازا قىلغاندىن كېيىن، ئاتا ـ ئانىسىنىڭ يەنە ئۆيلەپ قويۇش توغرىسىدىكى گەپلىرىگە پىسەنت قىلىپمۇ قويمايدىغان بولۇۋالدى. ئۇ توزغا كۆنگەن ئىتتەك، بىچارە پۇقرالارنىڭ قىزلىرىنى بوزەك قىلىپلا يۈرەتتى. بىرەر قىزغا كۆزى چۈشۈپ قالدىمۇ، كانىدەك چاپلىشاتتى ـ دە، ئاياغ ئاستى قىلماي قويمايتتى. بەزىدە يۇرت ئارىلاپ قەيەرلەرگىدۇر كېتىپ قالاتتى، بىر چاغلاردا قاپىقى كۆكەرگەن ياكى پۇت ـ قولى سۇنغان ھالدا قايتىپ كېلەتتى. ئاپارغان پۇل ـ مېلىنى تاۋكادا ئۇتتۇرۇۋېتىپ سولىشىپ يېنىپ كەلگەن چېغىدىلا، قولىقى ئانچە ـ مۇنچە بۇمشاپ قالاتتى. بۇ قېتىم دادىسى ئۇنى ئۆستەڭگە نازارەتچىلىككە ئەۋەتكەندىمۇ ئۇنىڭغا نۇرغۇن پۇل ۋەدە قىلغانىدى.

كۈن غەربكە ئېگىلگەن چاغ. ئوچۇق ئاسماندا بىر پارچىمۇ بۇلۇت يوق. تۇخۇم كۆمسە پىشقۇدەك قىزىپ تۇرغان سايدا شەيتان سۈيىدۈكىدىن ئۆزگە ھېچنېمە كۆرۈنمەيتتى. ئۆستەڭنى كەنت

ئىرىقىغا ئۇلاشقا 20 غۇلاچچە قالغان، تۇمۇرچى قادىرئاخۇن قاقرامغا قۇرۇۋالغان ئوچىقىدا ئۇچقۇن چاچرىتىپ ئۇچى قايرىلغان جوتۇلارنى، چولاق كەتمەنلەرنى بولقىسىنىڭ زەربى بىلەن تۈزلىمەكتە. تۇمۇر تۇمۇرگە سوقۇلغاندا چىقىدىغان يېقىمسىز ئاۋاز چۆل قوينىدا جاراڭلىماقتا ئىدى. سۇپۇرگەئاخۇن مىستەك پارقىراپ كەتكەن قولىدىكى ئېغىر بازغان ئارقىلىق، ئۆستەڭنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدا چوقچىيىپ تۇرغان يوغان قارا تاشنى جاھىللىق بىلەن كۈچەپ پارچىلىماقتا ئىدى. بازغان زەربىسىدە يالت ـ يۇلت ئۇچقۇن چىقىرىپ كۆيگەن تاشنىڭ پۇرىقى بۇرۇننى ئېچىشتۇراتتى. قارىيىپ، كۆيۈپ كەتكەن دۇمبىسىدىن خۇددى ماتا خالتىغا ئېلىنغان قېتىقنىڭ سۇزمە سۇيىدەك تەپچىپ چىققان تەرلەر ئومۇرتقىسىنى بويلاپ سىرغىيتتى ـ دە، تاپىنى ئاستىدىكى شېغىلنى ھۆل قىلاتتى.

مەھەللە تەرەپتىن كۆتۈرۈلگەن ئاسمان ـ پەلەك بوغۇناق ئارىسىدا تامدەك مەزمۇت قاشقا ئاتقا مىنگەن غوجىدار كۆرۈندى. ئۇ تۇياقلىرى يەرگە تەگمەي چېپىۋاتقان ئاتقا ھەدەپ قامچا ئۇرغان پېتى كەپە يېنىغا كەلدى ـ دە، ئېتىنى يىگىتلەرنىڭ بىرىگە تۇتقۇزۇپ قويۇپ، خاتىپقا بىرنېمىلەرنى پىچىرلىغىلى تۇردى. قارىماققا ئۇ مۇھىم بىر ئىش بىلەن كەلگەندەك قىلاتتى. ئۇ خاتىپ قېشىدا كۆپ ھايال بولمىدى. چاپچىپ تۇرغان قاشقىغا ئۆزىنى تاشلىدى ـ دە، قانداق كەلگەن بولسا، شۇنداق قايتىپ كەتتى.

ھاشارچىلار ئوقتەك كېلىپ، ئوقتەك قايتقان جاپپار موللىغا ۋە ئۇلارنىڭ بىرنېمە دېيىشىشلىرىگە ئانچە دىققەت قىلىپ كەتمىدى. ئۇلارنىڭ كۈتىدىغىنى كۈن ئولتۇرۇپ، ئاسماندا يۇلتۇزلار جىمىرلاشقا باشلىغاندا ئاندىن يېتىپ كېلىدىغان ئىشنى يىغىش ۋاقتى ئىدى. ئۇلارنىڭ يەردىن باش كۆتۈرسىلا قارايدىغىنى ئاسمان گۈمبىزىدە ھارغىنلىق يەتكەن تۆگىدەك سىلجىۋاتقان قۇياش ئىدى. ئۇلارنىڭ قۇياشنىڭ بوينىغا سالما تاشلاپ، ئۇپۇق تەرەپكە سۆرەپ، يىراقتا كۆرۈنۈپ تۇرغان ئەڭ چوڭ قۇم دۆڭگە چاپلىۋەتكۈسى

كىلەتتى . بار مالامەت قوياشتىن كېلىۋاتقاندەك ، ھەممىسى قاراپ قويىدىغانلارمۇ بار ئىدى .

جاپپار موللىنىڭ قارىسى يوقار - يوقىمايلا خاتىپ ۋە ئۇنىڭ خاس يىگىتلىرى كەينىدىن يېتىپ چىقىشتى ۋە ھاشارچىلارنى ئالدىرىتىشقا باشلىدى .

خاتىپ ئۆكۈزنىڭ گەدەن تېرىسىنىڭ تاسمىسىدىن ئۆرۈلگەن ، ئۇچى پارقىراپ كەتكەن قامچىسىنى كىملەرنىڭدۇر قولاق تۇۋىدە قارسىلدىتىپ تۇرۇپ :

— كۆزلىرىڭ ئېچىلىپ قالىدىغان بولدى سەن نادانلارنىڭ ، ئاقپاشا ئېلىدىن كەلگەن سېيىت ھاجىمنىڭ دىدارىنى كۆرۈشكە نېسىپ بولۇشىدىغان بولدۇڭ ، ئوبدان ئىشلەش جۇمۇ ! — دەپ ۋارقىرىدى .

مەھەللە تەرەپتىن كۆرۈنگەن ئالمان بىر پەستىلا ئۆستەڭ بويىغا يېتىپ كەلدى . بۇلار سېيىت ھاجى ، ھاپىز مەخسۇم ، ئابلىزقارى ، جاپپار موللا قاتارلىقلار ئىدى . رەھمەت سېيىت ھاجىنىڭ بېشىغا سايىۋەن تۇتقانىدى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم پۇقرالار !

ئاتتىن چۈشۈپ قاش ئۆستىڭە كەلگەن سېيىت ھاجى كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ ھاشارچىلارغا سالام بەردى . ئاغزىنى مىدىرلاتقۇچىلىك دەرمانى قالمىغان ئىشلەمچىلەر سېيىت ھاجىنىڭ سالىمىغا جاۋاب بېرەلمىدىمۇ ياكى بۇ سالامنى ئىلىك ئالغۇسى كەلمىدىمۇ ، ئەيناۋۇر تۇتۇنغان ئىشى بىلەن مەشغۇل بولىۋەردى . پەقەت خاتىپلا قامچىسىنى بېلىگە قىستۇرۇپ قويۇپ ، ئىككى قولىنى سوزغانچە سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا دوگىلاپ باردى .

مىراب بېگى ئەدەپ يۈزىسىدىنلا سالامغا سالام قايتۇردىيۇ ، قول بەرمىدى . ئۇنىڭ كۆزى سېيىت ھاجىنىڭ ئارقىسىدا ئېسىل باھالىق كىمخاب تون كىيگەن ھالدا گىدىيىپ تۇرغان ھاپىزدىن ئۈزۈلمەيتتى . نېمىلەرنىدۇر ئويلاپ ، ئەتراپىدا يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارغا ئانچە زەن قويمايتتى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم جامائەت ! — ئابلىزقارى يۇمۇلۇپ گازىردەك قالغان پىت كۆزلىرىنى ئالىقىنى بىلەن ئاپتاپنىڭ چىقىشىدىن توسۇپ تۇرۇپ، ھاشارچىلارنىڭ جاۋابىنى كۈتمەيلا دېدى، — بۇگۈن ھۆرمەتلىك تۆرەم سېيىت ھاجىم بىلەن ھاپىز مەخسۇم ئىسسىقنى ئىسسىق، چۆلنى چۆل دېمەي قېشىڭلارغا كېلىپ، ھەرقايسىڭلارغا مۇبارەك نەزىرىنى سالدى. قېنى، ئوبدان ئىشلەڭلار، ھاجىم پۇقرالىرىمىزنىڭ كارامىتىدىن سۆيۈنسۇن!

ئۇ ئارقىدىنلا سېيىت ھاجى تەرەپكە بۇرۇلدى - دە:

— مانا بۇ پېقىرنىڭ يۇرت ئەھلىگە باشچىلىق قىلىپ يۇرگۈزگەن ئىشىم، — دېدى.

سېيىت ھاجى ئۆستەڭ قېشى بىلەن ھاشارچىلار قاتارىنى كۆزىدىن كەچۈرۈۋېتىپ، ئۇنلۇك قىلىپ:

— ئوبدان، ئوبدان، تولىمۇ بەلەن ئىش بوپتۇ قارىم، ھەممەتلىك يۇرت بېشى ھەر زامان پۇقرالىرىغا ئاتىدارچىلىق قىلىدۇ، بۇ بۇرۇن ئۆتكەن ئادىل پادىشاھلىرىمىزدىن قالغان ئۇدۇم! — دېدى.

«ۋايجان! ...»

تۇيۇقسىز ئاڭلانغان ئەنسىز ئاۋاز سېيىت ھاجىنى چۆچۈتۈۋەتتى. ئۇنىڭ تۆت قەدەم نېرىسىدا ئىككى تاش ئارىسىدا قالغان قولىنى چوغ تۇتۇۋالغاندەك سىلكىۋاتقان ھىمىت قاشقا ئىگرىماقتا ئىدى. قاپقارا قان ئۇيۇپ قالغان بارمىقىنى دەم ئاغزىغا سېلىپ شورايتتى، دەم دۇتار چېلىۋاتقاندەك سىلكىيتتى. 45 ياشتىن ھالقىپ قالغان بۇ كىشىنىڭ ھالى يامان ئىدى. تولا ئىشلەتكەن تۇلۇمدەك كىرلىشىپ، پارقىراپ كەتكەن تېرىسىنى پۇرچاقتەك - پۇرچاقتەك تەر قاپلىغانىدى. قارىمۇتۇق چىرايى بىلەن روشەن سېلىشتۇرما بولۇپ ئاقىرىپ كەتكەن ساقال - بۇرۇتى تىنىمسىز تىترەيتتى.

— ھاي ... ھاي، بەگزادەم!

سېيىت ھاجىنىڭ ھېلىلا كۈلكە يېغىپ تۇرغان چىرايى بىردىن

جىددىي تۇس ئالدى . ئالدىغا ئىككى قەدەم چامدىدى ـ دە ، ھىممىت قاشـقـىـنـى نوقۇش ئۈچۈن قامچا كۆتۈرگەن خاتىپنىڭ قولىنى تۇتۇۋېلىپ ، سىلكىۋەتتى .

— بۇ ··· بۇ ، — ئۆمرىدە قىلمەن دېگەن ئىشنى تۇنجى قېـتـىم قىلالماي قالغان بەگزادە نېمە قىلارىنى بىلمەي ئۆزىنى ئاقلىدى ، — بۇ بەك ھىيلىگەر ئادەم ···

سېيىت ھاجى «توۋا ، توۋا» دېگىنىچە توختىماي ياقىسىنى چىشلەيتتى . ئۇ ، ئوغلىنىڭ گۇناھىنى دادىسىنىڭ يۈزىگە سالماقچى بولغاندەك ، ئابلىزقارىغا قاراپ بېشىنى چايقاپ قويۇپ :

— ئاللا ئۆز بەندىسى ئۈچۈن غەرەز ئۇقتۇرسۇن دەپ تىل ئاتا قىـلغاندۇر ، مۇسۇلمان بەندىنىڭ جىسمىنى بۇنداق قامچا بىلەن ئـازابـلاش ھـاكـىـمـلار ئۈچۈن چوڭ گۇناھ ، ھەدىستە قۇللارنى ئازابلىماسلىق ۋەجىدىن ئۇلۇغلىرىمىز نېمە دېگەن؟ — دېدى .

ئـابـلـىـزقـارى جاۋابتا تۇتۇلدى ـ دە ، «ئېشەككە كۈچۈڭ يەتـمـىـسـە ، ئـۇر تـوقۇمنى» دېگەندەك ، ئاچچىقىنى ئوغلىدىن چىقاردى :

— يـەنـە نېمىگە قامچاڭنى كۆتۈرۈپ تۇرسەن ، ھاجىمنىڭ گېپىنى ئاڭلا !

خاتىپ دادىسىغا يېۋەتكۈدەك ئالىيىپ قويدى ـ دە ، قېيىدىغان پـېـتـى بـېـرـىـپ بىر تاش ئۈستىدە ئولتۇردى . ئۇنىڭ ھەربىر ھومىيىشىدىن ئابلىزقارى ئەندىشە ئىچىدە تىترەيتتى . ئوغلىنىڭ جامائەت ئالدىدا ئۆزىگە يېنىشىدىن ئەنسىرەيتتى .

— داد تەقسىرىم ! داد !

ئاغرىق ئازابى ۋە خاتىپ بايۋەچچىنىڭ ئاھانىتى تۇپەيلى تاشاي دەپ يـەنە سىڭىپ كەتكەن ياش ھىممىت قاشقىنىڭ كۆزىنى قايتا تـولدۇردى ـ دە ، تېشىپ چىقتى . ئۇ بېشىغا توپا چاچقان پېتى سـېـيـىـت ھـاجـىـنـىڭ مەسلىك ئايغىغا يېقىلدى . بۇ بىچارە ھاشارچىنىڭ ئېچىنىشلىق ئاۋازى تەسىر قىلدىمۇ ـ نېمە ، سېيىت ھاجى كۆزىگە ياش ئالدى ۋە دەرھال ئېگىشىپ ، داد ئېيتقۇچىنى

يۆلەپ تۇرغۇزدى :

— ئاللاغا شۈكۈركى ، ئۇ بىزگە پاختىدەك يۇمشاق كۆڭۈل ، ھەرنە دەردكە دەرمان بولغۇدەك تاقەت بەخش ئەتكەن ، ھەرقانداق دەردىڭىز بولسا ئېيتىڭ ، ئادالەت تارازىسى ھەق بىلەن ناھەق ئالدىدا سەزگۈردۇر .

ئــابلىــزقارى ، خاتىپ بەگزادە ۋە جاپپار موللىلار «ئەمدى قــانــداق قــىــلغۇلۇق» دېگەندەك ، كۆز بېقىشىۋالدى . ھېلىغىچە بــولقىسىنى تاشلىماي تۇرغان قادىر تۆمۈرچىمۇ سۇپۇرگە مىراب بــېــگــىــنىڭ ئىشارىسى بىلەن پىچىرلىشىۋاتقان ھاشارچىلار توپى ئارىسىغا كەلدى .

— ھۆرمەتلىك تۆرەم ، — دېدى ئۆپكىدەپ تۇرۇپ ھىمىت قاشقا ، — مۇسۇلمان بەندىگە ئىچ ئاغرىتىدىغان رەھىمدىل تۆرىنى ئۆمرۈمدە تۇنجى قېتىم كۆرۈپ تۇرۇۋېتىمەن ، تەۋەككۇل قىلىپ ، ئــۆزلىرىنىڭ ئالدىدا ئىككى ئېغىز دەردىمنى ئېيتىشقا رۇخسەت بولارمىكىن ؟

ھىمىت قاشقا پۈتۈن جاسارىتىنى توپلاپ سۆزلىمەكتە ئىدى . ئىختىيارىمدىن تاشقىرى قورقۇپ قېلىپ ، پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قــويــمــاي دېگەندەك ، ئۆگسۈلى قاچقان ئابلىزقارىغا قارىماسلىققا تــىرىشاتتى . ئۇ سېپىت ھاجىنىڭ رۇخسىتى بىلەن ياش تۆكۈپ تۇرۇپ ئەرزىنى بايان قىلدى :

— مــانا كــۆرۈپ تــۇرۇپلا تۆرەم ، بىز بۇ چۆلدە ئۆستەڭ چــېــپــىۋاتقىلى بىر ئايغا يېقىنلىشىپ قالدى ، پۇقرانىڭ ئىلكىدە يــېــگــۈدەك ھېچنېمە يوق . قازناقلىرىدا ئاشلىق - دان سېسىپ ياتسىمۇ ، قارىمىنىڭ بىزگە رەھمى كەلمىدى . مىراب بېگىم بار - يوق بىساتى بىلەن دەردىمىزگە ئاز - تولا دەرمان بولدى . ئۆزلىرىنى ئــادالــەتــنــىــڭ ھــىــمايىچىسى سۈپىتىدە ساۋابلىق ئىش قىلىپ ، دەردىمىزنى ئاز - تولا يەڭگىللىتەرمىكىن دېگەن ئۈمىدتىمەن . بىز ئۈنتۈپ قالساق ، خۇدا ئۈنتۇماس .

خۇددى تۇتقاقلىق كېسىلى تۇتۇپ قالغاندەك تىترەۋاتقان خاتىپقا كۆزى چۈشكەن ئابلىزقارى ئوغلىغا قاراپ، قاپىقىنى تۈرۈپ قويدى.

يۇقىرىلارنىڭ يۈرىكىنىڭ تامامەن ئېزىلىپ تۈگىمىگەنلىكىگە ئىشەنگەن مىراب بېگى ئادەتتە ئايىغىدا چۇمۇلە ئۆلمەيدىغان ھىممەت قاشقىنىڭ جاسارىتىگە ئىچ - ئىچىدىن قايىل بولماقتا ئىدى.

سېيىت ھاجى پەرىجىسىنىڭ يېڭى بىلەن كۆزىنى سۈرتۈپ قويۇپ:

— مۇسۇلمان ھاكىمدارنىڭ مۇسۇلمان بەندىگە كۆيۈنۈشى توغرىسىدا قۇرئان كەرىمدىمۇ ئايەت نازىل بولغان. ھالا بۈگۈنكى كۈندە، مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىمنىڭ ھالىنى كۆرۈپ، كۆڭلۈم بۇزۇلدى. ئاللا دىلىمغا خەير - ساخاۋەت نىيىتىنى سالدى، شۇل ۋەجىدىن، ئۇلۇغ ئاقپاششا ھۇزۇرىدىن ئەۋەتىلمىش كارۋىنىمنىڭ كىرىمىدىن كىشى بېشىغا ئۈچ تەڭگىدىن زاكات بېرىمەن ۋە ھەمدە يۇقىرا دەردىنى ئۆز ۋاقتىدا بايان ئەتكەن بۇ مويسىپىتقا بەش تەڭگە ئىنئام قىلىمەن، بۇ تەڭگە بۈگۈنچە زىممەمدە قەرز.

ئابلىزقارىنىڭ بېشىنى بېسىپ تۇرغان تۈگمەن تېشى يەرگە چۈشۈپ كەتتى. ئۇ، كۆلكە ئۈچكىنىگە خېلى زامانلار بولغان چىرايلاردا كۆتۈرۈلگەن كۆلكىلەرنى كۆرگۈسى كەلمىگەندەك، يۇقىرادىن نەزىرىنى يۇلۇۋالدى - دە، سېيىت ھاجىنىڭ سايىۋىنى ئاستىغا ئۆزىنى ئېلىپ قول كۆتۈردى:

— ساخاۋەتلىك تۆرەم سېيىت ھاجىمغا ئاللا رەھمەتلەر قىلسۇن، ئامىن ...

ھاياجانلىنىشقا باشلىغان ھاشارچىلار دۇئاغا قول كۆتۈردى.

ھاپىز مەخسۇمنىڭ چىرايىدىن قانداقتۇر بىر سىرلىق تارىخ كىتابىنى ئوقۇۋاتقاندەك كۆزىنى ئۇزمەي تۇرغان سۇپۇرگە مىراب بېگىمۇ قول كۆتۈردى. كۆز يېشىنى ھېلىغىچە توختىتالمايۋاتقان ھىممەت قاشقا قولىنى ئەڭ كېيىن چۈشۈردى.

7 . تومسا بېشىدىكى جېدەل

«ئاللاھۇ ئەكبەر ، ئاللاھۇ ئەكبەر ...»

چولاق مەزىننىڭ لاۋۇلداپ ئوت كۆيۈۋاتقان پېچ تۇرخۇنىدەك قىرىپ كەتكەن ئەزانخانىدا تۇرۇپ توۋلىغان ئاۋازى شۇنچىلىك سوزۇك ۋە مۇڭلۇق ئىدىكى ، ئۇ ئاۋاز تىترەپ تۇرغان ھاۋا ئېقىمى بىلەن قوشۇلۇپ ، دولقۇنلىنىپ يىراق - يىراقلارغا تارىلاتتى - دە ، ئۆزىنىڭ مۇقەددەس بۇرچىنى ئادا قىلىشقا دەۋەت قىلىنىۋاتقانلىقىنى بىلىدىغان ھەربىر مۇسۇلماننىڭ ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سالاتتى .

مۇشۇ كۈنلەردە ئاللاغا بولغان ئېتىقادىلا چىرىيە پۇقرالىرىنىڭ بىردىنبىر مەنىۋى تۈۋرۈكى ئىدى . ئۇ يۈرەكلەر قېتىغا بارغانچە چوڭقۇر يىلتىز تارتىۋاتاتتى ، يورۇق دۇنيا بىلەن ۋىدالىشىش مىنۇتلىرىنىڭ قورقۇنچى بىلەن تىترەۋاتقان جانلارغا تەسەللى ئىدى ، دەرد ـ ئەلەم دەشتىدە تېنەپ يۈرگەنلەرگە بولسا ، تۈندە يانغان چىراغتەك ئۈمىد ئىشارىسى قىلاتتى . تەبىئەت ئاتا قىلغان خالىس نېمەتتىن ياكى ئۆز ئەمگىكىنىڭ مېۋىسىدىن مەھرۇم قالغاندا ، بەندىلەرنىڭ ئېتىقاد تارازىسىدىكى ئاللا ۋە ئاللا بۇيرۇغان پەرھىزنىڭ سالمىقى ھەممىنى بېسىپ چۈشسە كېرەك ، ئۆمرىدە پېشانىسى توپا ، تېنى تەرەت كۆرمىگەن بىنامازلارمۇ بۈگۈنكى كۈندە توۋا ـ ئىستىغپارنى قولدىن بەرمەيدىغان ئەڭ مۆمىن مۇخلىسلاردىن بولۇپ قالغانىدى .

مەسچىتنىڭ ئىككى سەيناسى ئىككىنچى ئەزان چىقماي تۇرۇپلا شام تىكلىگەندەك زىچ تۇرغان نامازخانلار بىلەن تولۇپ كەتتى . قىبلەتامنى ئويۇپ ياسالغان نەقىشلىك مېھراب كۈچلۈك ماگنىت تاشقا ئوخشاش ، جامائەتنىڭ مەنىۋى رىشتىسىنى ئۆزىگە مەھكەم باغلاپ تۇراتتى . كىملەردۇر مېھرابقا يېقىنلىشىش ئۈچۈن كىشىلەر

تـوپــــنى يېرىپ ، ئالدىنقى سەپ ئارىسىغا شىنادەك قىسىلاتتى ، كىملەردۇر دۇرۇت ئوقۇغاچ ، مېھراب تەرەپكە قاراپ قوياتتى .

پـېـشـــن نـامىزىغا مۇنچىلىك كۆپ جامائەتنىڭ يىغىلىشى خېلىدىن بېرى تېخى تۇنجى قېتىم ئىدى . بىر ئايدىن بۇيان سايدا يۇرۇپ توپا تەرەت بىلەنلا ناماز ئۆتىگەنلەرنىڭ ئېتىقادى مەسچىت ۋە جامائەت سېغىنغانلىقى ئۇچۇنمۇ ياكى بۇگۈنكى نامازدا بىرەر خىسلەت بارمۇ ، بىلگىلى بولمايتتى . ئىشقىلىپ ھاشاردىن ئازاد قىلىنغانلارنىڭ ھەممىسى دېگۇدەك سەپتە ئىدى .

«لائىلاھە ئىللاللاھۇ ، لائىلاھە ئىللاللاھۇ ... »

بەكـمـۇ قائىدىلىك ۋە جاراڭلىق تەكبىر پۈتۈن ئىخلاسىنى ئىمامغا ئاتىۋەتكەن نامازخانلارنىڭ قەلبىدە ھاياجان قوزغىدى . بۇ مەسچىتتە تۇنجى قېتىم ياڭرىغان بۇ جازىبىلىك تەكبىر ئېيتقۇچى ئىمامنىڭ رۇخسارىنى كۆرۈش ئارزۇسى ، ئاللادىن باشقا ھېچكىمنى يادىغا كەلتۈرمەسلىك قەيت قىلىنغان ناماز قائىدىسىنى بۇزۇشقا مـەجبۇر قىلدى . پۈتۈن بار ـ يوقىنى دىنىي ئىسلامغا بەخشەندە قــىلغانلىقىنى ئىپادە قىلىپ ، باش ئېگىپ تۇرغانلارنىڭ بەزىسى كـۆزىــنىڭ قۇيرۇقىدا مېھراب تەرەپكە قاراشتى ، بەزىلەر يېنىدا تـۇرغـانـلارنـى «بـۇ نېمە كارامەت» دېگەندەك ئاستا جەينەكلەپ قويۇشتى . رەسۇل ئىمامنىڭ چىلگىدەك پوقىقىنى تىترىتىپ تۇرۇپ قىلغان قىرائىتىگە كۆنۈپ كەتكەن جامائەتنىڭ ھەرقاندىقى بۇگۈنكى خۇش ئاۋاز ئىمامنىڭ كىملىكىنى بىلگۇسى كېلەتتى .

قالماقدۆڭ ئۆستىڭىدىن كەلگەن ھاشارچىلار تىترەپ تۇرغان ئـاۋازى بــىـلـەن : «سېيىت ھاجىم» دېيىشتى . سېيىت ھاجىنى تونۇمايدىغانلار بولسا ، ئۇنى تونۇيدىغانلارغا ھەۋەس قىلىشتى .

دېــمـــســـمـــۇ ، سېيىت ھاجىنىڭ قىرائىتى ۋە تەلەپپۇزى ھەرقانداق سادىق مۇسۇلماننىڭ يۈرەك بېغىشىغا تەگكۇدەك جەلپكار ئــىـدى . ئـۇنــىـڭ مېھرابتىكى سالاپىتى رىۋايەتلەردىكى تەقۋادار ئـەۋلىيانى ئەسلىتەتتى . بېشىدىكى يەتتە ئورام قىلىپ يۆگەلگەن سـۈس ھــاۋارەڭ سـەلــلــىسى سۆلىتىنى ھەسسىلەپ ئاشۇراتتى . ئــىــنـچـــكە كۆكۈچ يوللۇق ، ئاق تەگلىك پەرىجىسى ئىسكالاچ

مەسىسنىڭ تۇمشۇقىنى يىپىپ تۇراتتى . چىرايىدىن چىقىپ تۇرغان مۆمىنلىك ۋە ئىخلاسمەنلىك ئالامەتلىرى ئوقۇۋاتقان سۈرە ئاھاڭىغا شــۇنچىلىك ماسلىشاتتىكى ، كىشىگە خۇددى ئاللانىڭ بەندىلەرگە بولغان مېھىر ـ شەپقىتى ۋە بەندىلەرنىڭ ئاللاغا بولغان رەھمىتى ئىمامنىڭ ۋاستىسى بىلەن بىر ـ بىرىگە يەتكۈزۈلۈۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەتتى .

ئىمام ئادەتتىكىدىن ئۇزۇن داۋام قىلغان دۇئادىن كېيىن ، ئــالــلادىــن بەنـدىلەرگە شاپائەت تىلەپ ، قول كۆتۈردى . ئۇنىڭ جـۇپـلـەنـگەن ئالىقانلىرىنىڭ بارماقلىرى كۆرسەتكەن يۆنىلىشكە تىكىلگەن كۆزلىرى بىر نۇقتىغا قادالغان ۋە نەملەنگەنىدى .

نـامـاز تـەنتەنىسىدىن خالاس بولۇپ ، ئاللا بىلەن ئۆزلىرى ئارىسىدا تۇرۇۋاتقان بۇ خالىس زاتنىڭ دىدارىنى كۆرۈۋېلىش ئۈچۈن پـۇرسـەت تـاپـقانلار مۇنبەر ئالدىدا ئۆزلىرىگە تونۇشلۇق بولغان ئابلىزقارىنى كۆرۈشتى . ئۇنىڭ بېشى ئاران كۆتۈرۈپ تۇرغان يوغان سـەلـلـىـسـى بىر مۆمىن نامازخاننى ئەسلەتسە ، زەر جىيەكلىك پــەرىجـىـســى ئۇنى بايۋەچچە سودىگەرلەرگە ئوخشىتىپ قويغان . پەرىجىسىنىڭ ئۇزۇن يەڭلىرى بارماقلىرىنى تاكى تىرناقلىرىغىچە يېپىپ تۇراتتى . ئۇنى كىچىكىدىن باشلاپلا بىلىدىغان قېرىلارنىڭ : «ئـابـلـىــزقارى مانجۇلار بىلەن ئۇلپەت بولۇپ يۈرۈپ ، چىرايى بارغانسېرى مانجۇغا تارتىپ كېتىۋاتىدۇ» دېيىشلىرىمۇ بىكار ئەمەس ئىدى . ئۇنىڭ سانىۋالغۇدەك بىرقانچە تال تۈكتىن ئىبارەت سىم بـۇرۇتـى ۋە يـاپما قاپىقى شۇ تاپتا ئۇنى راستتىنلا مۇسۇلمانچە كىيىنىۋالغان مانجۇدەك كۆرسەتتى .

ئـۇ گېلىنى قىرىپ يۆتىلىپ قويدى ـ دە ، يېڭى ئىمامنىڭ تەرىپىنى قىلىشىپ سەپنى بۇزۇشىمۇ ئۇنتۇپ كەتكەن جامائەتنى تىنچلاندۇردى .

— ئى جامائەت ، ئى ئاللانىڭ مۆمىن بەندىلىرى ، — دېدى ئۇ ، ھەربىر ئېغىز سۆزىدىن كېيىن سېپىت ھاجىنىڭ كۆزىگە بىر قــېتىم قاراپ ، — بۇگۈن يەر ـ جاھاننى تىترەتكۈچى ئاقپاششا مەملىكىتىنىڭ ئەتىۋارلىق مۆتىۋىرى سېپىت ھاجىم ئۇلۇغ پېشىن

نامىزنى بىز بىلەن بىللە ئوقۇدى . تۆرەمنىڭ مېھرابىمىزغا باسقان قۇتلۇق قەدىمىگە دۇئا قىلايلى ، ئامىن !

— ۋاھ ، ئۇ تەرەپلەردىمۇ مۇشۇنداق كامىل موللا چىقىدىكەن ـ ھە ؟

— ئاقپاشىشا دېگەن قانداق تائىپىدۇ ؟

— قانداق تائىپە بولاتتى ، بىر چاغلاردا تېرىپۇرۇشلۇق قىلىپ يۈرگەن ئادەملەرچۇ !

ئەڭ ئالدىدىكى سەپتە ھېلىغىچە ئۈندىمەي تۇرغان ھاپىز جامائەتنى دىققەتكە چاقىردى . ئابلىزقارى سۆزىنى ئۇلىدى :

— ئەمدى ، ئاللانىڭ ئىرادىسى بىلەن ماقۇل كۆرۈلگەن بىر ئىشتىن جامائەتنى خەۋەردار قىلماقچىمەن ، يەنى دىنىي ئىسلامنىڭ مەربىەت ئوچىقى بولغان بۇخارائى شەرىپتە تەلىم ئالغان ، تەكتى ـ زاتى سەئىد ئەۋلادى بولمىش① سېيىت ھاجى تۆرەمنى مەسچىتىمىزنىڭ ئىماملىقىغا تەكلىپ قىلدۇق ، كەمىنە ، مەسچىت قوۋمىنىڭ بۇ زاتقا ئىقتىدا قىلىشىنى ئۈمىد قىلىدۇ .

ھايات يىلتىزىنىڭ قۇرۇپ كەتمەسلىكىنى كاپالەتلەندۈرگۈچى سۈنىڭ كەنت بوسۇغىسىغا يېتىپ كەلگەنلىكىنى ئۇلۇغ ئەۋلىيا ـ ئەنبىيالارنىڭ شەپقىتى بىلەن ئاشكارا بولغان كارامەت دەپ خۇشال بولۇشقان پۇقرالار بۇ خۇش خەۋەرنىمۇ ھاياجان ئىچىدە تۇرۇپ ئاڭلاشتى . رازىمەنلىك كۆز ئىشارىسى بىلەن بىر ـ بىرىنى تەبرىكلەشتى . ئۇلار بۇنداق ئۇلۇغ ئىمامنىڭ مەسچىتتە پەيدا بولۇشى بىلەن بارلىق گۇناھى كەبىرلەر كۆتۈرۈلۈپ كېتىدۇ ۋە ئاللا ئاشۇ گۇناھى كەبىرلەر تۈپەيلى بەندىلەرگە ئەۋەتكەن ئازاب ـ ئوقۇبەت ئەمدى ئاخىرلىشىدۇ ، دەپ ھېسابلاشتى .

— كۆرۈۋاتامسىلەر جامائەت ، — دەيتتى ھىمىت قاشقا خۇشاللىق ياشلىرىنى سۈرتۈۋېتىپ ، يېنىدىكىلەرنى نوقۇپ تۇرۇپ ، — يۇرتىمىز ئۇلۇغ بىر زاتقا يېتىشتى . ئۇ راستتىنلا ئەھلى ئىلمى ، ئاق كۆڭۈل ، پۇقراپەرۋەر ئادەم ئىكەن دېمىدىمۇ ،

① نەسەب جەھەتتە مۇھەممەت مۇستاپاغا تۇتىشىدىغانلار «سەئىد» دېيىلىدۇ .

ئۇنىڭ ئۇلۇشكۇنكى، سېخىيلىقى تېخى يادىڭلاردا باردۇ...

جامائەت ئارىسىدا بۇ ئومۇمىي ھاياجانىنىڭ تېشىدا تۇرغۇچى بىر كىشى — پەقەت رەسۇل ئىمام ئىدى. 54 - 55 ياشلاردىكى بۇ كىشى جامائەتنىڭ سۆزىگىمۇ قوشۇلمايتتى. ئۆزى ئۇن نەچچە يىلدىن بېرى ئەسرارلىشىپ كېلىۋاتقان، ئەمدىلىكتە باشقىلارغا مەنسۇپ بولۇپ قالغان مېھرابتىن كۆزىنى ئۈزمەيتتى. ئۆچكە ساقاللىق، يۇمىلاق يۈزلۈك، پوكىنىدا يارىشىقى بار، پاكارغىنا كەلگەن بۇ ئادەم بىرلا دەتتىكام بىلەن جىمى بىساتىدىن ئايرىلىپ قالغان تەۋەككۇلچىدەك مەيۇس ۋە غەمكىن ئىدى.

ئۇ ئۆزىگە تاسادىپىي ئۇرۇلغان تەستەكتەك تەسىر قىلغان ھۆكۈمگە قارشى چىقسۇنمۇ ياكى ئەل - جامائەت ئالدىدىكى ئىززەت - ھۆرمىتىدىن مەھرۇم قىلغان يېڭى ئىمامغا ئېتىراز بىلدۈرسۇنمۇ؟ ياق، ئۇنىڭدا مۇنداق جۈرئەت، مۇنداق قۇدرەت يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئىمامەتچىلىك قىلىشىغا ئابلىزقارى ئۆز ۋاقتىدا ئاز كۈچ چىقارمىغان. دىنىي ئەھكاملارغا ئۆزىدىن پىششىق بولغان بىر قانچە رەقىبلىرىنىڭ زەربىسىدىن پەقەت ئابلىزقارىنىڭ باشپاناھلىقى بىلەنلا غالىب كەلگەن. ئىمام بولغۇچى كىشى دىنىي ئىسلامغا چىن دىل بىلەن ئىخلاس قىلىپ، مال - دۇنيانىڭ قىزىقتۇرۇشىدىن ئۆزىنى تارتىشى لازىم ئىدىيۇ، لېكىن ئۇ بازاردا ئاچقان دۇكىنى ئارقىلىق ئانچە - مۇنچە ئوقەتمۇ قىلاتتى. تاپقان پايدىسىنىڭ بىر بۆلىكى ئابلىزقارىنىڭ چۆنتىكىگە كىرىپ كەتسىمۇ، ئۆزىگە تەۋە نېسىۋىدىن، مەئىشىتىدىن رازى ئىدى. يۇرتتىكى توي - تۆكۈن، ئۆلۈم - يېتىملاردا تۆر ئۇنىڭغا تەئەللۇق ئىدى. ئانچە - مۇنچە كېلىپ تۇرىدىغان سەدىقە، ناماز ھەققىدە ئۇنىڭ چوڭ ھەسسىسى بولاتتى. ئەمدى ئويلىمىغان يەردىن ھەممىدىن قۇرۇق قالغانلىقىنى بىلگىنىدە، ئۇنىڭ بەدىنى يېنىك تىترەشكە باشلىدى. جامائەتكە كەلسەك، ئۇنىڭغا سايىدەك ئەگىشىپ يۈرىدىغان ئابلا مىتە ۋە روزى ئاق باشلاردىن ئۆزگە ھېچكىم ئۇنىڭ تەرىپىنى ئالماسلىقى مۇمكىن ئىدى. بەزىلەرنىڭ ئۆزىگە ئاڭلىتىپ تۇرۇپ: «قورسىقىدا ئۇمىچى يوق بۇ پوقاق

نېمىسىگە ئۆزىنى ئىمام دەپ يۈرىدىغاندۇ» دېگەنلىكىنى ئۇ يەنە بىر قېتىم يادىغا ئالدى. دېمىسىمۇ، مەدرىسىدە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدا ئىلىم بارىدىن ھېچنېمىگە ئېرىشەلمىگەن. بۇ چالا موللا بىرقانچە قېتىم قۇرئان ئايەتلىرىگە خاتا مەنە ئېيتىپ كۈلكىگە قالغانىدى. ئۇنىڭ ئايالالىرىنىڭكىدەك ئىنچىكە چىقىدىغان ئاۋازى جامائەتنى شۇنچىلىك بىزار قىلاتتىكى، ئۇلار ناماز تۈگىمەستىنلا مەسچىتتىن قېچىپ كەتكۈدەك بولاتتى. ئۇ مۇشۇ تاپتا سېيىت ھاجىنى بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرگۈدەك بولغان جامائەتكە ۋە يېڭى ئىمامغا تەلمۈرۈپ، ئاغزىنى ھاڭ ئېچىپ تۇرۇشقان ئابلا مىتە بىلەن روزى ئاق باشقا كۆزى چۈشكەندە، ئىچىدە بىر خۇمداننىڭ ئوتى كۆيۈۋاتقاندەك ئازابلىنىپ كەتتى. سېيىت ھاجى بىلەن ئۇزەڭگە سوقۇشتۇرۇشقا ئۇ ئاجىز ئىدى. ئۇ قېنى كېيىن قاراپ باقارمىز، دەپ ئويلىدى ـ دە، «ئىلاجكامنىڭ ئۆيى يىراق» دېگەندەك، چوڭقۇر ئۇھ تارتىپ قويدى.

— دەۋا ـ دەستۇرلارنى سوراش خىزمىتى ئەسلىدىنلا ئادىل، لىللا بىر مۆتىۋەرگە تەئەللۇق بولۇشى كېرەك ئىدى، قۇتلۇق سائەتكىم، بۇ بوشلۇق ھەم مۆھتەرەم ھاجىم بىلەن تولدۇرۇلغۇسى...

ئابلىزقارىنىڭ ۋەزى تۈگىشىگىلا جامائەت ئارىسىدا يەنە ھاياجانلىق پىچىرلاشلار ئاڭلىنىشقا باشلىدى. مانجۇلارنىڭ ۋە مانجۇلارنىڭ تاپىنىنى يالايدىغان ئابلىزقارىنىڭ شەرىئەت قائىدىسىنى خالىغىنىچە ئاياغ ئاستى قىلىپ يۈرگۈزگەن ئادالەتسىزلىكىدىن جاق تويغان پۇقرا ئۆز دۇئالىرىنىڭ ئىجابەت بولغانلىقىغا ئەمدى چىنپىششىق ئىشەنگەنىدى. قاچاندۇر بىر چاغلاردا ناتوغرا ھۆكۈمنىڭ قۇربانى بولغانلار، ناھەق ئۆلگەنلەر ئەمدى تىرىلىپ قوپىدىغاندەك، ئادالەت قۇياشى پارلاپ، پۈتكۈل ناھەقچىلىكنى كۆيدۈرۈپ تاشلايدىغاندەك كۆز يېشى قىلىشىۋاتاتتى، بەزىلەر ھەتتا مۇشۇنداق ئادىل كىشىنى يۇرتقا باشلاپ كېلىپ، ئەدلى ـ ئادالەت ئورنىتىلغان ئابلىزقارىنىڭ ھەممە ئەسكىلىكىنى بىراقلا كەچۈرۈم قىلىپ، ئۇنىڭغا تېخىمۇ چوڭ نۇسرەت تىلەشكە

رازى ئىدى .

شۇ ئەسنادا مېھراب ئالدىدا تۇرغان سېيىت ھاجى تەنتەنىلىك قىياپەتتە سەللىسىنى رۇسلاپ ، پەرىجىسىنىڭ ياقىسىنى تۈزەشتۈرۈپ قويدى ، ئابلىزقارىغا ، ئاندىن جامائەتكە چوڭقۇر ئېگىلىپ تەزىم قىلغاندىن كېيىن ، قورۇنغاندەك قىياپەتتە :

— رەببىمنىڭ مەرھەمىتىگە مىڭ شۈكۈركىم ، پېقىر بۈگۈن يۇرت كاتتىسى ئابلىزقارىمنىڭ دەۋىتى بىلەن ئاق مەسچىتنىڭ ئىماملىقىنى زىممەمگە ئالدىم . بۇ دەۋەتكە ئۆزرە قويۇشقا دىنىي ئىسلام ئالدىدىكى مەجبۇرىيىتىم يول قويمىدى . بىراۋنىڭ ياخشى تەكلىپىگە رازىلىق بىلدۈرۈش ، ساۋابلىق ئىشتىن باش تارتماسلىق بىزگە ئۇلۇغلىرىمىزدىن قالغان مىراس ، شۇ ۋەجىدىن ، دىنىي قېرىنداشلىرىمنىڭ خىزمىتىگە ھازىر بولدۇم ، — دېدى .

سېيىت ھاجى ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ ، جامائەتكە قايتا تەزىم قىلغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋام قىلدى :

— ئەپسۇسكى ، كاپىرلارنىڭ ھاكىملىقى ۋە قارا سىپەچلەرنىڭ[1] مالىمىنى پۇقرانى ئەندىشىگە سېلىپ تۇرۇپتۇ .

① قارا سىپەچلەر — بۇ پارسچە «سەرپوشە» (ياغلىق ، ياپقۇچ رەخت) «سىرپىچ» (ئىسلام دىنىدىكى ئەرلەرنىڭ بېشىغا ئورايدىغان ياغلىقى) دېگەن سۆزلەردىن ئۆزگەرگەن بولۇپ ، «قارا ياغلىقلىقلار» دېگەن مەنىدە قوللىنىلغان ، گېلاۋخۇي (قېرىنداشلار ئۇيۇشمىسى)غا قاتناشقانلارنىڭ يەرلىك تىلدا ئاتىلىشى . چىڭ سۇلالىسىنىڭ چيەنلۇڭ خان زامانىسىدا خەلق ئىچىدە پەيدا بولغان بۇ مەخپىي تەشكىلات ۋەيران بولغان دېھقانلار ، ئىشسىز قول ھۈنەرۋەنلەر ، كونا ھەربىيلەر تەرىپىدىن قۇرۇلغان بولۇپ ، شيەنفېڭ ، تۇڭجى خان يىللىرىدا ئەڭ روناق تاپقان . بۇ تەشكىلاتنىڭ ئەزالىرى گۇاڭشۈي خان زامانىسىدا ياقۇپبەگكە جازا يۈرۈشى قىلغان زو زۇڭتاڭ ئارمىيىسى بىلەن شىنجاڭغا كىرگەن . چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئارمىيىسى ياقۇپبەگنى يوق قىلىپ ، شىنجاڭنى قايتۇرۇۋالغاندىن كېيىن قوشۇن قىسقارتقاندا ، بەزى گېلاۋخۇيچىلار ئىچكىرىگە كەتكەن ، بەزىسى شىنجاڭدا قېلىپ يەرلىككە ئۆزلەشكەن ، ھەتتا بەزىلىرى ئەمەلدارمۇ بولغان . ئېيتىلىشىچە ، خۇيزۇ ، ئۇيغۇر ، قازاق ، موڭغۇل ، قىرغىزلار ئارىسىدىنمۇ بەزى كىشىلەر گېلاۋخۇيغا قاتنىشىپ ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى ئۆزتۈرما ھەرىكەتلەرنى ئېلىپ بارغان . ئۆز ۋاقتىدا گېلاۋخۇي پائالىيىتى نىسبەتەن بەكرەك جانلانغان خوتەندە بۇ تەشكىلاتقا قاتناشقان ئۇيغۇرلار باشقىلاردىن پەرقلىنىش ئۈچۈن ، سەللىسىنىڭ ئالدى تەرىپىگە بىر پارچە قارا لاتا قادىۋالغان . شۇڭا ، يەرلىك كىشىلەر ئۇلارنى «قارا سىپەچلەر» دەپ ئاتىغان . كېيىنكى بىرقانچە قېتىملىق تارىخىي ۋەقەلەردىمۇ قاراسىپەچ تاقاش ئارقىلىق ئۆزلىرىنى ئوخشىمىغان پىكىردىكىلەردىن پەرقلەندۈرگەن ئەھۋاللارمۇ بولغان .

پېقىر يۇرت پۇقرالىرىنى ئەمىنلىك ، ئىناقلىقتا باشلاش يولىدا باش قاتۇرماقتىمەن . بۇ يەردىمۇ ئاقپاششا يېرىدىكىگە ئوخشاش تەرتىپ ـ قائىدە ئورنىتىشقا ، ئاۋاتلىق ، مەمۇرچىلىق بەرپا قىلىشقا ...

پاساھەتلىك جۇملىلىرى بىلەن ئاۋام رايىنى ئۆزىگە قاراتقان سېيىت ھاجى كۆزىنى يېرىم يۇمۇپ ، بار ئىشتىياقى بىلەن سۆزلەۋاتقان بولسىمۇ ، مەسچىت تېمىنىڭ سىرتىدا دۈپۈرلىگەن تۇياق ئاۋازىنى سەزمەي قالمىدى . دەرۋازا ئالدىدا شۇم خەۋەر ئەكەلگەن ئەلچىدەك جىددىي تۇس ئالغان چاپپار موللا ۋە ھېلىلا سۇدىن چىققاندەك تەرلەپ كەتكەن قۇلا ئات كۆرۈنگەندە بولسا ، سۆزىدىن توختاپ ، چاپپار موللىدىن كۆزىنى ئۈزمەيۋاتقان ئابلىزقارىغا مەنىلىك قاراپ قويدى .

چاپپار موللا كونا تام يىقىلغاندەك «گۇپ» قىلىپ ئاتتىن چۈشتى ـ دە ، تىزگىننى تاشلاپ ، مەسچىتكە كىرىپ كەلدى . ئۇنىڭ قىزىلكوس چىرايى تېخىمۇ قىزىرىپ كەتكەن بولۇپ ، ئىلمەك بۇرنىنىڭ ئىككى تەرىپىگە يىغىلغان تەر دانچىلىرى خۇددى ھىندى خوتۇنلىرىنىڭ بۇرۇن مۇنچىقىدەك پارقىرايتتى . سەللىسىنىڭ چۇۋۇلۇپ كەتكەن پەتتاسى دۈمبىسىدە ئۇچۇپ يۈرەتتى . يۇرتنىڭ ئېسىل شايىسىدىن تىكىلگەن ئاق يەكتەكنىڭ پەشلىرى خۇددى جەڭدە يېڭىلگەنلەر كۆتۈرگەن ئاق ئەلەمگە ئوخشاش لەپىلدەيتتى . ئاغزىنى ئاپتاپتا قالغان بېلىقتەك ئېچىپ ھاسىرىشىغا قارىغاندا ، كىشىگە ئات ئۇنى ئەمەس ، بەلكى ئۇ ئاتنى كۆتۈرۈپ كەلگەندەك تەسىراتنى بېرەتتى .

ئۇ جامائەتنىڭ چەكچىيىپ كەتكەن كۆزلىرىدىن چاچراپ تۇرغان ھەيرانلىق نۇرلىرىنىڭ نازارىتىدە سەپ ئارىسىدىن يول ئېچىپ مېھرابنىڭ ئالدىغا كەلدى ـ دە :

— يامان ... يامان بولدى ، — دېگەن گەپنى ئاغزىدىن ئاران چىقىرالىدى .

قارا يامغۇردا قالغان يولۇچىدەك چىلىق ـ چىلىق تەرگە چۆمۈلۈپ كەتكەن ئابلىزقارى نېمىنىڭ يامان بولغانلىقىنى كوچىلاپ

ئـولتۇرمىدى . ئۇ سېيىت ھاجىنىڭ قۇلىقىنى يالىغۇدەك بولۇپ بىرنېمىلەرنى پىچىرلىدى ۋە «يامان بولدى» دېگىنىچە ئەرۋاھى ئۇچقان ھالدا تاشقىرىغا قاراپ يول ئالدى . سەپنىڭ ئالدىدىن ئايرىلىپ چىققان ئۈچ ـ تۆت كىشىمۇ دان تەمەسىدە مېكىياننىڭ كەينىگە ئەگەشكەن چۈجىلەردەك ئۇنىڭ كەينىدىن يۈگۈرۈشتى . ئابلىزقارىنىڭ كېيىشنى سېپىۋېلىشىنىمۇ ئۇنتۇپ مەسچاق چىقىپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەن سېيىت ھاجى چاتاقنىڭ تېگى ـ تەكتىنى بىلىدىغاندەك نېمىنىدۇر غۇلغۇلا قىلىشقا باشلىغان جامائەتنى سەپراس بولۇشقا چاقىرىپ ، قايسىبىر ئايەتكە مەنە ئېيتىشقا باشلىدى . بىراق ، سەپ ئارىسىدىكى بوشلۇق بارغانسېرى كۆپەيگىلى تۇردى .

— سۇ كەلدى ... سۇ كەلدى ...

يېڭى ئۆستەڭدىن سۇ كېلىدىكەن دېگەن خەۋەرنى ئاڭلاشقان كەنت ئەھلى قىممەتلىك مېھمىنىنىڭ ئالدىغا چىققاندەك ، كەنت ئاغزىغا خېلى بۇرۇنلا جەم بولۇشقان ، ئەمدىلىكتە بولسا ، تەشنا يەر بېتى بىلەن سۆيۈشۈپ ، ئۇزاق مۇددەتلىك جۇدالىقتىن قۇتۇلغان ئاشىقتەك ۋىلىقلاپ كۈلۈپ ئېقىۋاتقان سۇ بىلەن بىللە يۈگۈرۈشۈپ كېلىشمەكتە ئىدى . قىن ـ قىنىغا پاتماي كەتكەن جۇلدۇر كېيەن باللار مىرابلارنىڭ تارلىق قىلىپ ھەيدىشىگە قارىماي ئېرىق ئىچىگە چۈشۈۋالاتتى ـ دە ، سۇنىڭ ئالدىدا قاچقىنىچە «كۈچۈكۈم ، كۈچۈكۈم» دەپ سۈرەن سېلىشاتتى . پۇچقاقلىرىنى تىزىغىچە تۈرۈپ خۇددى بورانلىق ھاۋادا سۇ تۇتۇۋاتقان سۇچىلاردەك ۋارقىرىشىپ كېلىۋاتقان ئەركەكلەر سۇ يولىدىكى كىچىككىنە توسالغۇلارنىمۇ كەتمەنلىرى بىلەن يوق قىلىشاتتى .

— قېنى ئابدۇللا ئۇكام ، ماۋۇ چاشقان تۆشۈكىنى ئېتىۋەتكىنە !

— بۇ قاش بەك بوش تۇرىدۇ ، چىڭدىۋەتمىسەك سۇ قاچىدۇ ، قېنى ئۆستەڭگە چىقىپ تازا دەسسىۋەت !

— بۇ قاشقا تۆت كەتمەن توپا سېلىۋەتسىلە ، ئاكا !

بىر ئايلىق ھاردۇقنى پۈتۈنلەي ئۇنتۇپ كەتكەن سۈپۈرگە مىراب بېگى چوڭ قوشۇنغا باشچىلىق قىلىۋاتقان ئەسكەر بېشىدەك ئالدىراش ئىدى. بىرتامچە سۇ ئىسراپ بولۇشى مۇمكىن بولغان ھەرقانداق يوشۇرۇن يوچۇقمۇ ئۇنىڭ دىققىتىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايتتى. يۈگۈرگەندە بولسا، پاچىقىدىكى ئۇزۇن تۈكلەرگە چاپلىشىپ قېتىپ كەتكەن لاي دانچىلىرى بېزەك مارجانلىرىدەك پىلدىرلايتتى. بۇژغۇن چاچرىتىپ ئېقىۋاتقان سۇ ئۆزىنى چوڭقۇر يەر قاتلاملىرىدىكى زۇلمەتلىك دۇنيادىن يورۇقلۇققا باشلاپ چىققۇچىنىڭ شەنىگە تەشەككۈر ئېيتقاندەك، توختىماي شارقىرايتتى. ئېتىزلىقلارغا پاتراق يېتىپ بېرىپ ئۆز شەپقەتچىلىرىنىڭ دەرد يارىسىغا مەلھەم بولۇپ قۇيۇلۇش ئۈچۈن ئالدىرايتتى.

بىراق، شوخ سۇ مەھەللە ئىچىگە يېتىپ كېلىپ، چوڭ توسمىغا دۈچ كەلدى ۋە ناخشىسىنى توختىتىپ، كەينىگە ياندى. سۇ بىلەن تەڭ چېپىپ كېلىۋاتقان بالىلارمۇ، ھايات دەرىخىنىڭ قايتا كۆكلىشىگە ئىشىنىپ كۆڭلىنى تىنچىتقان كىشىلەرمۇ توسما بېشىغا كېلىپلا توختاپ قېلىشتى. ئۇلار كۆردىكى، ئۆستەڭ سۈيىنى ئابلىزقارىنىڭ ئېكىنزارلىقىغا باشلايدىغان توسما بېشىدا تەلپىكىنى كۆزىگە تاشلىغان خاتىپ بەگزادە خۇددى يول توسۇغان ئېيىقتەك ئوڭدىسىغا ياتاتتى. گىرەلەشكەن قوللىرى گەجگىسىگە قويۇلغانلىقتىن، بېشى سەل كۆتۈرۈلگەن، مىنگەشتۈرۈلگەن پۇتلىرى يىغىلغانىدى. ئۇنىڭ بۇ ھالىتىدىن مۇغەمبەرلىك ۋە ھېچنېمىنى كۆزگە ئىلمايدىغان مۇتتەھەملىك چىقىپ تۇراتتى. توسمىنىڭ يەنە بىر بېشىدا زوڭزىيىپ ئولتۇرغان جاپپار موللا ئاۋامغا قاراپ مەنسىتمەسلىك كۈلكىسىنى كۈلمەكتە ئىدى. گۈللۈك شايى ياغلىقىنى ساغرىسىدىن ئارتىلدۇرۇپ باغلاشقان ئۈچ - تۆت كىشى توسما بېشىدا لاغايلاپ يۈرۈشەتتى.

چاۋار - چانقاللارنى ئېقىتىپ كېلىۋاتقان ئىككى تۈگمەنلىك سۇ تۇيۇقسىز زەربىگە دۈچ كەلگەندەك توسمىغا ئۇسۇپ كەينىگە

ياندىيۇ ، ئۆستەڭنى تولدۇرۇشقا ، ئابلىزقارىنىڭ تىرىلغۇسىغا تۇتىشىدىغان ئېرىققا ئېقىشقا باشلىدى . تىرىكچىلىك ئۈمىدىنىڭ يوققا چىقىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن پۇقرالار چۆل ـ جەزىرىدە چەككەن چىدىغۇسىز رىيازەتلىرى ، تۆككەن قان ـ تەرلىرى ئۈچۈن قاتتىق ئېچىندى . پارتلاش ئالدىدىكى ۋولقاننىڭ كۈچلۈك زىلزىلىسىدەك تىترەپ تۇرغان ۋۇجۇدىنى زورىغا باستى . جەڭ ئېتىدەك چاپچىپ تۇرغان غەزىپىنىڭ تىزگىنىنى تارتتى . پەقەت چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ ، مۇشتلىرىنى تۈگۈپ ، توسما بېشىدىكى نائىنساپلارغا قاراپ ھومىيىشتى . بۇ ، زۇلۇم زىقى بىلەن يۇرەك ـ باغرى داغلانغان ، ئەركى ئاسارەت زەنجىرى بىلەن چىرماپ تاشلانغان بىچارە كىشىلەرنىڭ قولىدىن كېلىدىغان ئەڭ چوڭ نارازىلىق شەكلى ئىدى .

شۇنداقمۇ ھاللار بولىدۇكى ، ئەركىنلىك دېگەن ئۇقۇمنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى بىلمەستە ، ئەركىنلىك ئۈچۈن كۈرەش دېگەن ئىرادىمۇ بولمايدۇ . كىمكى ئەركىنلىكنىڭ تەمىنى تېتىپ بىلمىگەنىكەن ، ئۇ ئەركىنلىكنىڭ نېمىلىكىنى ئۇقمايدۇ ، ھەتتا پېقىرلارغا بېرىلىدىغان ئەركىنلىك دېگەن نەرسە مەۋجۇت ئەمەس ، دېگەن ئەخمىقانە تەبىرگە ئىشىنىدۇ . تەقدىردىن ئۆزىگە تەقسىم قىلىنغىنى قۇللۇقتىن باشقا نەرسە بولمايدىغانلىقىغا ئۆز ئىختىيارى بىلەن چىنپۇتىدۇ . ئازغىنە نېسىۋىگە شۈكۈر ـ قانائەت قىلىپ ، زوراۋانلارغا ھومىيىپ قاراشتىنمۇ ئەيمىنىدۇ . ئەركىنلىك شۇنداق بىر مېۋىكى ، ئۇنى تىكەنلەر ئارىسىدىن ئۈزۈۋېلىپ ، تەمىنى بىر قېتىم تېتىپ كۆرگەنلەر ئۇنى ئۆمۈرۋايەت قوغلىشىدۇ . بىراق ، بۇنداق مېۋىنى ئارزۇ قىلىشتىنمۇ قورقىدىغان ھالغا چۈشۈپ قالغان پۇقرالار يەنە ئادىتى بويىچە ئۈمىد كۆزلىرىنى سۇپۇرگە مىراب بېگىگە يۆتكەشتى .

سۇپۇرگە مىراب بېگى پۇقرادىكى بۇ ئىللەتلەر تۈپەيلى ئۇلاردىن خاپا بولمايتتى . بەلكى بۇ ئالامەتلەرنى ئىللەت دەپمۇ ھېسابلىمايتتى . چۈنكى ، ئۇ مۇشۇ پۇقرالار بىلەن بىر زېمىندا

تـوغـولۇپ ، بىللە چوڭ بولغان . ئۇلارنىڭ بېشىغا نېمە كۈنلەر كەلگەنلىكى ئۇنىڭغا ئاپتاپتەك روشەن ئىدى . ئەركىنلىك مېۋىسىگە قول ئۇزاتقانلارنىڭ قولى ، مۇشتۇمزورلارغا تىل تەگكۈزگەنلەرنىڭ تىلى كېسىلگەنلىكىنىمۇ ئوبدان بىلەتتى . بىر چاغلاردا يانغىن كەبى يالقۇنجاپ جاھالەت ئارىسىغا زىلزىلە سالغان بەھەيۋەت چوغمۇ ھازىر كـۈل ئـاستىدا قالغاندەك بارغانسېرى كىچىكلەپ ، كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر يېرىدە كۆمۈلۈپ ياتاتتى . سۆيۈرگە مىراب بېگى بۇ چوغنى مەدەت شامىلى بىلەن يالقۇنجىتىشقا بەل باغلىدى . ئۇ كەتمىنىنى ئۈشىنىسىگە سالغان پېتى سالماق قەدەم بىلەن توسما ئۈستىگە چىقتى ، ئۆزىگە چەكچىيىپ قاراپ تۇرۇشقان يالاقچىلار ئارىسىدىن ئۆتۈپ ، ئۇدۇل خاتىپ بەگزادىنىڭ يېنىغا باردى ـ دە ، يەرگە غەزەپ بىلەن بىرنى تەپتى .

خـاتـىپ بەگزادە كۆزىنى ئېچىپ ئالدىدا تۇرغان كىشىنىڭ مىراب بېگى ئىكەنلىكىنى تۇيۇپ ، پەرۋاسىز قىياپەتتە سورىدى :

— نېمە گەپ مىراب بېگى ، ئېرىقىمىزغا سۇ چىقتىمۇ ؟

— بەگزادەم ، — دېدى مىراب بېگى دانە ـ دانە قىلىپ ، — ئورۇنلىرىنى يۆتكەپ ئاندىن ئۇخلىسىلا بولارمىكىن ، بولمىسا سۇغا غەرق بولۇپ كېتىدىلا !

— ھە ؟ مەن سۇغا غەرق بولامدىكەنمەن تېخى ، چاقچاق قىلىپ ئـارامـىمنى بۇزمىسىلا مىراب بېگى ، — دېدى خاتىپ بەگزادە .

مـــىــراب بېگىنىڭ باشلامچىلىقىدا ئۈمىد چوغى قايتا يالقۇنلىغان كىشىلەر توسما يېنىغا توپلىنىشقا باشلىدى .

— قانداق قىلىشماقچى سەنلەر ، توسمىغا بىر كەتمەن سېلىپ باق قېنى ، ئون جېنىڭ بولسىمۇ بىرىنى قويمايمەن !

ئـەھـۋالــىــنىڭ ئـۆزـىگە پايدىسىز بولۇۋاتقانلىقىنى سەزگەن بايۋەچچە : «قورققان ئاۋۋال مۇشت تەڭلەپتۇ» دېگەندەك جامائەتكە ھۆركىرىگەندىن كېيىن ، ياندىقچىلىرىغا «تەييار بولۇش» دېگەن مەنىدە قاراپ قويدى .

— بوپتۇ ئەمىسە ، ھۆرمەتسىزلىك قىلدى ، دەپ ئاغرىنىپ

يۇرمىسىلە !

سۇپۇرگەئاخۇن كىشىلەر تۇپىغا بىرقۇر كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى ـ دە ، ئابدۇللا چاققانغا ئىشارەت قىلدى . ئىككىيلەن كەتمىننى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ توسمىغا چاپتى . خاتىپنىڭ يىگىتلىرى ئۇقتەك ئېتىلىپ كېلىپ ، ئابدۇللاغا يېپىشىپ بولغۇچە نەملىشىپ ھالۇىدەك تەييار بولۇپ قالغان توسما بىردىنلا يار ئالدى . 200 قەدەم نېرىسىغىچە چىڭقىلىپ تۇرغان سۇ توسمىنى كەسكەندەك يېرىپ ئۆتۈپ ، كەلكۈن كەبى شارقىراپ ئېقىشقا باشلىدى . شىددەتلىك كېڭىيىۋاتقان يار كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە توسمىنىڭ يوغان بىر پارچىسىنى يىقىتىپ ، پۇقرانىڭ جۇرئىتىنى كەم ساناپ ، چارپاقىدەك كېرىلىپ ياتقان بەگزادە بىلەن قوشۇپ لاي سۇغا ئاغدۇردى . «ۋايجان» دېيىشكىمۇ ئۈلگۈرەلمىگەن خاتىپ دوغاپتەك لاي سۇدىن بىر دەم قوللىرىنى ، بىردەم ئاياغلىرىنى چىقىرىپ پۇلاڭلاتقانچە تۆۋەنگە قاراپ ئېقىپ كەتتى .

— قۇتۇلدۇرۇڭلار ... قۇتۇلدۇرۇڭلار ...

ئورىغا چۈشكەن توڭگۇزدەك تىپىرلاۋاتقان جاپپار موللا ئادەملىرىنى ئېقىن بويلاپ يۈگۈرۈشكە ، بەگزادىنى سۇزۇۋېلىشقا ئالدىراتتى ، ئۆزى بولسا قولىا ئاتقا سەكرەپ مىنىپ مەسچىت تەرەپكە قاراپ چاپتى . بىردەمدىن كېيىن بېشىغا يىغى بىر كېلىشمەسلىكنىڭ كېلىدىغانلىقىنى پەملىگەن پۇقرالار بەگزادىنىڭ كۆلكىلىك ئەپتىنى تاماشا قىلىشنى تاشلاپ ، ئېتىز بېشىغا كېتىپ قېلىشتى . چۈنكى ، ئۇلار بۇ سۇنىڭ ئۆز ئىلكىدە ئانچە ئۇزۇن تۇرالمايدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى .

8 . خاسىيەتلىك يامغۇر

بەندە جۇملىسىدىن بولغان ھېچبىر ئىنسان ئادەمزات تارىخى بىلەن تەڭ ياشاش ئىمتىيازىغا ئېرىشەلمىگىنى ئۈچۈنمىكىن ،

چىرىيە دېگەن بۇ يۇرتنىڭ ئاۋات قىلىنىش تارىخى ئۈستىدە ئىشەنچلىك بىرنېمە دېيەلەيدىغان بىرەرمۇ شاھىت يوق . پەقەت يۇرت ئۆلىمالىرى ئارىسىدىكى بەزى كىشىلەرلا بۇ جاينىڭ بىنا بولۇش تارىخىنى يىراق ئىسلام جاھاتلىرىغا باغلاپ بايان قىلىدۇ . ئۇلارنىڭ دەلىللىشىچە ، ئەرەبلەر زېمىنىدا ئىسلام ئۈچۈن بولغان جاھاتلارنىڭ بىرىدە ، ئىمام جەئفەر تەيران كاپىر لەشكەرلىرى تەرىپىدىن شېھىت قىلىنىپتۇ . ئاللانىڭ ئىلتىپاتى بىلەن شاھادەتلىك دەرىجىسىگە يەتكەن بۇ ئىمام تېنىدىن جۇدا قىلىنغان بېشىنى قولتۇقىغا قىستۇرۇپتۇ - دە ، «يا چىرا ، يا كېيىيا» دەپ بىرلا نەرە تارتىپ ، كۆك قەرىگە قاراپ ئۇچۇپتۇ ، ئۇچۇپتۇ ، ئاخىر چىرىيە ئاسمىنىغا كەلگەندە تۆۋەنگە نەزەر تاشلاپتۇ ، تېخى جەزىرە پېتى تۇرغان بۇ جاي ئۇنىڭ خاھىشىغا خوپ كەپتۇ - دە ، يەرگە چۈشۈپتۇ ، ئارىدىن خېلى چاغلار ئۆتۈپتۇ ، ئىمام جەئفەر تەيراننىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلىپ يولغا چىققىنىغا نەچچە يىل بولغان جەڭچىلەر مۇشۇ يەرگە يېتىپ كەپتۇ ۋە ئۆز ئىمامىنىڭ جىسمىنى تېپىپ ، مۇڭلۇق مەرسىيىلەر ئوقۇپ دەپنە قىپتۇ . نىشانە ئۈچۈن تۇغ - ئەلەملەرنى قاداپتۇ . لېكىن ، بۇ كىشىلەر ئۇلۇغ ئىمامىنىڭ قەبرىسىنى تاشلاپ كەتكۈسى كەلمەي ، مۇشۇ يەردە تۇرۇپ قاپتۇ ، قەبرە ئەتراپىدىكى بىنەملەرنى ئۆزلەشتۈرۈپ مەئىشىتى ئۈچۈن ئىمكانىيەت ھازىرلاپتۇ ، بارا - بارا ئادەملەر كۆپىيىپتۇ . مازارنى مەركەز قىلىپ كېڭىيىۋەرگەن زېمىن ئاخىر يۇرت بولۇپ ئاۋاتلىشىپتۇ . چىرا دېگەن ناممۇ ئىمام جەئفەر تەيراننىڭ ئۈچۈش ئالدىدا تارتقان نەرىسىگە تەقلىد قىلىپ قويۇلغانىكەن .

ئۆلىمالارنىڭ بۇ رىۋايىتىگە باھا بېرىش يەنىلا بىر قىيىن مەسىلە . مەيلى بۇ جاي يۇقىرىقى سەۋەب بىلەن بىنا قىلىنغان بولسۇن ياكى دۇنيادا ئادەمزات ئاپىرىدە بولۇش بىلەن تەڭلا پەيدا بولغان بولسۇن ، بۇ يۇرتنىڭ ناھايىتى قەدىمىيلىكىدە گەپ يوق . زامانىي ئاۋۋالدىلا ئۆزۈتنات ، دەندەن ئۆيلۈك دېگەنناملار بىلەن ئاتىلىپ كەلگەن بۇ دىيارنىڭ نامى ئىسلام تارىخىغا چېتىشلىق

رىۋايەتلەردە يەنە باشقاناملار بىلەنمۇ كۆزگە چېلىقىدۇ. ئۆز زامانىسىدىكى ئاكا - ئۇكا يېتەكچىلەر — چۇقتارەشىد ۋە نۇقتارەشىدلەر تەرىپىدىن شېھىت قىلىنغان قاراخانىيلارنىڭ ئىسلام ئاچقۇچى باھادىرلىرىنىڭ قەبرە زىيارەتگاھىمۇ بۇ يۇرتتا ئاز ئەمەس.

تەزكىرە ۋە رىۋايەتلەردە قەيت قىلىنىشىچە، سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان قەشقەردە ئىسلام ئېچىپ 40 يىل ئۆتكەندىن كېيىن ئاندىن ئۇنىڭ ۋارىسلىرى خوتەنگە كىرىشكە مۇۋەپپەق بوپتۇ. دەۋەتچى قوشۇن خوتەن لەشكەرلىرىنى تاغ تەرەپكە سۈرۈپ تاكى چىرىيە زېمىنىغا قەدەر قوغلاپ بېرىپتۇ. بىر كۈن ھېرىپ - چارچىغان ئىسلام لەشكەرلىرى تاغ ئارىسىغا چۈشكۈن قىلىپ شېرىن ئۇيقۇغا كېتىپتۇ. بۇ ئەپلىك پۇرسەتتىن پەم بىلەن پايدىلانماقچى بولغان چۇقتارەشىد ۋە نۇقتارەشىدلەر ئۆز قوشۇنى ئىچىدىن چېۋەر سېھىرگەردىن ئىككىنى تاللاپ ئۇلارنىڭ ئارىسىغا ئەۋەتىپتۇ. بۇ سېھىرگەرلەر سېھىري جادۇدا كامالەتكە يەتكەنلەر ئىكەن. ئۇلار جۈۋىلىرىنى تەتۈر كىيىپ، ئىت سۈرىتىگە كىرىپتۇ - دە، شېرىن ئۇيقۇدا ئۇخلاۋاتقان ئىسلام قوشۇنى ئارىسىغا سوقۇنۇپتۇ. ئۇلار بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولماپتۇ. بۇ ئىككى سېھىرگەر چېدىر - بارگاھلارنى ئارىلاپ يۈرۈپ، يانىغا كىرىچىنى، ئېگەرنىڭ ئۈزەڭگىسىنى ئۈزۈپ تاشلاپتۇ، يا ئوقلىرىنى سۇندۇرۇپ تۆكۈپتۇ. قىلىچ - شەمشەرلەرنى دەرياغا تاشلاپتۇ.

ئەتىسى سەھەردە خوتەن لەشكەرلىرىنى قوغلاشنى داۋاملاشتۇرماقچى بولغان قوشۇن، ئاتقا مىنىمەن دېسە، ئاتتىن يىقىلىپتۇ، يانى قولىغا ئالسا، كىرىچى ئۈزۈك تۇرغۇدەك، ئوق ۋە نەيزىلىرىمۇ قولىغا چىقماپتۇ. بۇ ھالدىن خەۋەر تاپقان خوتەن لەشكەرلىرى ئىسلام قوشۇنىنىڭ ئالدىدا كەتكەن بىر توپنىڭ كەينىدىن ئىز بېسىپ قوغلاپ، چىرىيە يېزىسىنىڭ سايباغ كەنتىگە يېتىپ كېلىپ قارىغۇدەك بولسا، ئىسلام لەشكەرلىرى ناماز

ئۆتكىلى سەپتە تۇرغانىكەن . ئۇلار ئارقا سەپتىن دەسلەپ قىلىپ قەتل ـ قىرغىن باشلاپتۇ . ئىسلام ئىماملىرى مۇقەددەس نامازنى قازا قىلىشتىن ھەزەر ئەيلەپ ، سەپنى زادىلا بۇزماپتۇ . ئالدىنقى سەپتە تۇرغان تۆت ئىمام[1] «ئامىن» دەپ دۇئاغا قول كۆتۈرگەندە ئۇلارنىڭ بېشىغىمۇ قىلىچ چۈشۈپتۇ . ئۇلار «لائىلاھە ئىللاللاھۇ» دەپلا قان ئارىسىغا يىقىلىپتۇ . قاراخانىيلار لەشكەرلىرىنىڭ خوتەن دىيارىغا ئىككىنچى قېتىم يۈرۈش قىلغىنىدىن بۇيان يۈز بەرگەن بۇ دەھشەتلىك پاجىئە ئاياغلىشىپ ئۇزۇن ئۆتمەي ، ئۆزىنى ئوڭشاپ ئۈلگۈرگەن ھېلىقى قوشۇن بۇ يەرگە يېتىپ كېلىپ ، جەڭ مەيدانىدا جانبازلىق كۆرسىتىپ خوتەن لەشكەرلىرىنى يېڭىپتۇ . تۆت ئىمامنىڭ بېشى بىلەن تېنىنى توغرىلاپ شېھىت بولغان يېرىگە دەپنە قىلىپ ، مۇقىم شەيخ ۋە ۋەخپىلەرنى قالدۇرۇپ كەتكەنىكەن . ئاشۇ شەيخ ئەۋلادلىرى چىرىيىنىڭ سايباغ ۋە ئىماملىرىم كەنتلىرىنى بەرپا قىلغانىمىش .

ئىشقىلىپ ، بۇ يۇرتنىڭ ئاۋات قىلىنىش تۆھپىسى كىمنىڭ ھېسابىغا يېزىلمىسۇن ، يەرلىك خەلق كوئېنلۇن تېغى بىلەن تەكلىماكان بارخانلىرى ئارىسىدىكى بۇ گۈزەل ، باي يۇرتنى ئۆز قان ـ تەرى بەدىلىگە قۇرۇپ چىققان .

خۇدانىڭ رەھمى كېلىپ يامغۇر ياغدۇرۇپ بەرگەن ياكى تېكىلىك تاغلىرىنىڭ مۇزلۇقلىرىدىن تاغ سۈيى ئەۋەتكەن يىللىرى جەننەتتىنمۇ چارا بولغان بۇ باغۇبوستانلىقتا يېتىلگەن ھەرخىل مېۋىلەردىن شېكەر تامىدۇ . «سۇ بولسىلا ، ئالتۇن تېرىسىمۇ ئۈنىدۇ» دېيىلىدىغان مۇنبەت تۇپرىقىدىن يىغىۋېلىنىدىغان دان نەلەرگە توشۇلىدۇ . ئىشچان ۋە ماھىر خوتەن قىزلىرى باققان پىلىدىن چىقىرىلغان ئاپئاق شولىدەك مەشۇتلەرنىڭ داڭقى ھەممە

① تۆت ئىمام — ئىسلام سەركەردىلىرى . ئۇلار ئىمام نەسىرىدىن ، ئىمام موئىددىن ، ئىمام زوھۇرىددىن ، ئىمام قەۋمىددىنلاردۇر . يۈسۈپ قىدىرخان بۇ تۆت ئىمامنى زور قوشۇن بىلەن خوتەن بۇددىستلىرىنىڭ ئۈستىگە ئەۋەتكەن .

يەرگە مەشھۇر. ئەقەللىيسى، قولى ئەپچىل قىرمىچىلارنىڭ ھۈنىرىنىڭ جەۋھىرى بولغان ياغاچ قوشۇق تاكى مەككە مۆكەررەم ۋە مەدىنە مۇنەۋۋەرلەرگىچە ئېلىپ بېرىلىدۇ، چىرىيە كەنتىنىڭ ئانار، گۈلە ـ قاقلىرى، گۈلاخما كەنتىنىڭ① پاختىسى، دامىكۇنىڭ② بۇغدىيى، چاقار ۋە نۇرى③ كەنتلىرىدىن كەلتۈرۈلىدىغان چارۋا مەھسۇلاتلىرى ئىلچى، كىرىيە بازارلىرىدىكى بازىرى چاپ ـ چاپ ماللاردىن بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئىماملىرىمدىكى ئالتۇن، قاشتېشى كانلىرىغا نى ـ نى سودىگەرلەر كۆز قىزارتىشىدۇ.

ھالبۇكى، تاتلىق نەرسىنىڭ ھىدىنى ئېلىپ قالغان ھاشار چۈمۈلىلىرى نە ـ نەدىن كېلىپ ھەسەلگە ياماشقاندەك، چاققاق ھەرىلەر پىشىپ قىيامىغا يەتكەن ئۈزۈمگە ئېتىلغاندەك، بۇ يۇرتنىڭ ئېسىل ماللىرىغا شۆلگەيلىرىنى ئېقىتىپ يۈرگەنلەر بۇ دىيارغا نۆۋەتلىشىپ دېگۈدەك چاڭگال سېلىپ، ئادەملىرىگە زادىلا خوۋلۇق كۆرسەتمىدى. ياۋاش ۋە توغرىلىقنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلغان خەلق تۇغۇلۇشىدىنلا قۇل بولۇپ تۇغۇلغاندەك، ئۇزاق تارىختىن بۇيان ئۆز ئىشىنى ئۆز ئالدىغا جوڭقۇرۇشنىڭ تەمىنى بىر قېتىممۇ تېتىيالمىدى. ئەل سۇلتان سەئىدخان④ دەۋرىدە ئالۋان ـ ياساقتىن بىر مەزگىل خالاس بولۇۋىدى، مەڭزىگە شۇ ھامانەم قان يۈگۈردى.

---

① گۈلاخما — چىرىيە بازىرىدىن پىيادە ئۈچ سائەتلىك مۇساپىدە. چىرىيىگە قاراشلىق بۇ يېزا پارسچە «گۈلئەھمەر»، «گۈلخۇمار» دېگەن سۆزلەردىن ئۆزگەرگەن دېگۈچىلەرمۇ بار. پاختىسى ھازىرغىچە داڭلىق.

② دامىكۇ — چىرىيە بازىرىدىن پىيادە بەش سائەتلىك مەنزىلدىكى بىر يېزا، شەرقىي كېرىيىگە تۇتىشىدۇ. بەزىلەر بۇ يېزىنىڭ نامىنى پارس تىلىدىكى «دامىكوھ» دېگەن سۆزدىن كەلگەن دەپ ئىزاھلايدۇ. «دامىكوھ» بىزچە، «تاغ باغرىدىكى يۇرت» دېگەن مەنىدە ئىمىش.

③ چاقار، نۇرى كەنتلىرى — قاراقورۇم تېغى ئارىسىدىكى ئىككى كەنت، چىرىيىگە قاراشلىق، بۇ يەردىكى ئاھالە يېرىم چارۋىچىلىق، يېرىم دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

④ سۇلتان سەئىدخان — تارىختا مەشھۇر سەئىدىيە خانلىقىنىڭ تۇنجى سۇلتانى، تۇغلۇق تۆمۈرخاننىڭ يەتتىنچى ئەۋلادى. ئۇ مىلادىيە 1514 ـ يىلى يەكەن خانلىقىنى قۇرۇپ، مىلادىيە 1533 ـ يىلى تىبەتكە قىلغان يۈرۈشىدە كېسەللىك سەۋەبى بىلەن قازا تاپقان. يەكەندىكى «ئالتۇنلۇق» ئۇنىڭ قەبرىستانلىقى.

بىراق ، ئەمدىلا مەشھۇر گۇلاخما ئۆستىڭىنى[1] چىپىپ ، ئۆتەڭ ـ راباتـلارنى بـەرپا قىلىپ تۇرۇۋىدى ، جۇڭغارلارنىڭ ۋەھشىيلىكى ھاكىمىيەت ئاسمىنىدىن ئادالەت قۇياشىنى ئۆچۈردى . ئارقىدىنلا مانجۇلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقى زۇلۇم تىغىنى يۇرت ئەھلى ئۇستىگە يىقىتتى . ئۇنىڭدىن كېيىن تىلى شېكەر ، دىلى زەھەر نىياز ھېكىم بەگنىڭ[2] ئىككى يۈزلىمىلىك سىياسىتى پۇقرانى ئۆلۈم گىردابىغا قـىستاپ كەلدى . خەلق غەزەپتىن نەرە تارتتىيۇ ، يەنە بىرىدىن قـۇتۇلۇپ ، بىرىگە تۇتۇلدى . چىرايىدىن كۆلكە ياغدۇرۇپ ياكى قانلىق قىلىچىنى ئويىنىتىپ كېلىدىغان ھەرقانداق باسمىچىغا يۇرت تەقدىرىنىڭ تىزگىنىنى ئىككى قوللاپ تۇتۇپ بېرىشكە ئۆگىنىپ كـەتـكەن ئابلىزقارى ۋە ئۇنىڭ لەنىتى ئەجدادلىرى مانجۇلارنىڭ قامچىسى بىلەن ئەل تېنىدە يېڭىدىن ـ يېڭى جاراھەت ئوچاقلىرىنى پەيدا قىلىپ تۇردى . ئۇلارنىڭ نەزىرىدە قوينىڭ قوزىسىدەك ياۋاش ، ئەيلىگەن تېرىدەك يۇمشاق دەپ قارىلىپ كەلگەن پۇقرا بەزىدە ئۇنىڭ زومىگەرانە قىلمىشلىرىغا قارشى مۇشت كۆتۈردى . لېكىن ، بۇنداق مۇشت كۆتۈرۈش چەمبەرچاس باغلىۋېتىلگەن ياكى تۆمۈر قەپەسكە بەند قىلىنغان يولۋاسنىڭ رەقىبىگە خىرىس قىلغىنىغا ئوخشايتتى . يولۋاس قانچە خىرىس قىلغىنى بىلەن ئاسارەتلىك زەنجىر ـ كىشەننى ئۈزۈپ تاشلاشقا ئاجىز ئىدى .

زامـانـلارنـىـڭ سـۈرۈلـۈشـى بىلەن ، مازار ـ ماشايىخلارغا سېغىنىپ ، شاخ يېرىپ ، ياغ پۇرىتىپ ، ئەۋلىيا ـ ئەنبىيالاردىن مەدەت تىلەپ ، نەتىجىسىز ئۈمىد بىلەن ئۆتۈشكە ئۆگىنىپ قالغان پۇقرالارنىڭ بىرنەچچىسى بۈگۈن يەنە نامازشام باھانىسىدە ئىمام

---

[1] گۇلاخما ئۆستىڭى — بەزى تارىخىي ھۆججەتلەردە بۇ كەنت سەئىدىيە خانلىقى دەۋرىدە راسا ئاۋۇتىغا كەلگەن دېيىلگەن . كونا گۇلاخما ئۆستىڭىمۇ شۇ دەۋردە قېزىلغان .

[2] نىياز ھېكىم بەگ — يەكەندە تۇغۇلغان ، مەنچىڭ زامانىسىدا مەھرەم ، تۆتىنچى جەرىكىنىڭ ئىشىكئاغا قاتارلىق مەنسەپلەردە بولغان . بەدۆلەت خوتەننى ئىشغال قىلغاندىن كـېـيـىـن ، خـوتەن ھاكىمى بولۇپ تەيىنلىنىپ ، قىلمىغان ئەسكىلىكى قالمىغان . ئۇ ساتقۇنلۇق ، مۇناپىقلىق بابىدا ئەبەدىلئەبەد ئىبرەتلىك شەخس . ئاخىرىدا ئەسكىلىكىگە لايىق ئىت ئۆلۈمىدە ئۆلگەن .

جەئفەر تەيران مازىرىدىكى چوڭ مەسچىتكە جەم بولۇشتى . قىيامەت ئـازابــىـنـى تـارتــىــپ باشـلاپ كەلگەن سۈيىنىڭ ئابلىزقارىنىڭ تـېـرىـلغۇسىغا قايرىلىۋېلىنغانلىقى ، «بەگزادىنى ئۇردى» دېگەن گـۇناھ ئارتىلىپ ، قېرىندىشى ئابدۇللانىڭ تۇتۇپ كېتىلگەنلىكى ئۇلارغا قاتتىق ئەلەم قىلغانىدى .

جامائەت نامازدىن يانغاندا يەر ـ جاھان زۇلمەت ئىچىگە غەرق بولغان ، ئەتراپ ماتەم قايغۇسىغا چۆمگەندەك جىمجىت ئىدى . نە ئــەۋلىيا كۆلىدىكى پاقىلارنىڭ كۇركىراشلىرى ، نە تومۇزغىنىڭ چىرىلداشلىرى ئاڭلانمايتتى .

ئۇلار بىردىن ، ئىككىدىن بولۇپ سۈمە يېنىدىكى شاخ تاشلاپ تۇرغان چوڭ يۇلغۇننىڭ تۈۋىگە كېلىشتى ـ دە ، قۇم تۇمانلىرى ئــارىسىدا غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇرغان يېڭى ئايغا قاراپ دۇئا قىلىپ بولۇپ ، كۇندۇزلۇك ھارارىتى تېخى يانمىغان كۆك توپا ئۇستىگە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇشتى .

مــازارنــىــڭ كېچىلىك مەنزىرىسى كىشىنى ئەيمەندۇرگۈدەك سۈرلۈك ئىدى . سۈمەنىڭ قۇببىسى ئۇستىگە ئورنىتىلغان قاڭالتىر ھــىلال ئاينى بارغانسېرى چوڭىيىۋاتقاندەك كۆرسەتتى . بىر ـ بــىـرىدىن بوي تالىشىپ بەس ـ بەس بىلەن ئۆرلەۋاتقاندەك تىك تۇرغان شەددىلەر ئادالەت يولىدا كۆتۈرۈلگەن نەيزىلەردەك كۆك قەھرىگە ھەيۋە سالاتتى . رىۋايەتتىكى غازاتچىلار ئەلەمدارى ئىمام جەئفەر تەيراننىڭ ھۆرمىتىگە ۋە خاتىرىسىگە ئورنىتىلغان نەچچە ئونلىغان ئەلەملەر تۇرۇپ ـ تۇرۇپ شاخ ئوشتۇغاندەك قارسىلداپ ئاۋاز چىقىراتتى . مۇڭلانغان قەلبلەردىن ئېتىلىپ چىققان نەپرەتنى سىياھ قىلىپ قەغەز يۈزىگە چۈشۈرۈلگەن يۈزلىگەن ئەرزنامىلەر خــاســيەتلىك يۇلغۇن شاخلىرىدا ئاقىرىپ كۆرۈنەتتى . يۇلغۇن ئەتراپىدا ئۆسۈپ كەتكەن قومۇشلار گويا بۇ خىسلەتلىك دەرەخنى ئۆز ھىمايىسىدە ساقلايدىغانلىقى ھەققىدە قەسەم ئىچىۋاتقاندەك ياكى بۇ ئەۋلىيا تىككەن يۇلغۇننىڭ بارلىق خاسىيەتلىرىنى بىچارە دەۋاگەر تاۋاپچىلارغا بايان قىلىپ بېرىۋاتقاندەك ، ئاستا شىۋىرلايتتى . مازار

غوجامنىڭ يېشىل يوپۇقلۇق قەبرىسىنى قورشاپ تۇرغان سۇمەنى مەركەز قىلىپ يىراقلاردا سوزۇلغان قەبرىلەر قاتار چۆكتۇرۇلگەن بېھېساب تۆگىلەردەك غۇۋا كۆرۈنەتتى . كىچىككىنە تىنۇشمۇ ، ئۆزىنى مازار غوجام بىلەن مۇڭدىشىۋاتقان ھالەتتە ھېس قىلىۋاتقان تاۋاپچىلارنىڭ دولقۇنسىز سۇدەك تىنچ تۇرغان كۆڭلىگە ئارتۇقچە ۋەھىمە بولۇپ تۇيۇلاتتى . ھېسابسىز نامازخانىلار پىچىرلاپ دۇرۇت ئوقۇۋاتقاندەك سادا بېرىۋاتقان تېرەك ياپراقلىرىنىڭ يېنىك شىلدىرلاشلىرى يۇلغۇن تۇۋىدىكىلەرنى خىيالىي دۇنيانىڭ ئەڭ ئىچكىرىسىدىكى سىرلىق سارايلارغا باشلاپ بارماقتا ئىدى .

دۇئا ـ تەكبىردىن كېيىن ئۇلار ئۇيۇشۇپ كەتكەن ئاياغلىرىنى تۇزلەشتى ـ دە ، كېلىشىۋالغانلىرى بويىچە ئەرز ـ دادقا كىرىشتى . ياشتا چوڭراق بىرى ئەرزنامىنى بىر ئامال قىلىپ ، يۇلغۇننىڭ خېلى ئېگىزدىكى بىر شېخىغا ئىلىندۇردى ـ دە ، يامغۇردەك ياش تۆكۈپ تۇرۇپ بىر شاخنى «شارت» قىلىپلا يىرىۋەتتى . بۇ يەردە ئۆزلىشىپ كەتكەن ئادەت بويىچە مازارغوجامغا ئەرز سۇنۇپ ، خاسىيەتلىك يۇلغۇننىڭ بىر تال شېخىنى يىرىۋەتسە ، ئەرز قىلغۇچى ئاشۇ شاخنىڭ قۇرۇپ كېتىشىگە ئەگىشىپ ، قان قۇسۇپ ئۆلىدۇ دەپ قارىلاتتى . ئەگەر ئەرز قىلغۇچىنىڭ ئەرزى راست بولمىسا ياكى تۆھمەت بولۇپ قالسا ، بۇنداق ئەرز مازار غوجامنىڭ قوبۇلىغا ئېرىشەلمەيلا قالماي ، بەلكى شاخ يىرغۇچىنىڭ ئۆزى شاخ بىلەن تەڭلا تۇگىشىدۇ ، دېيىلەتتى . شۇ ۋەجىدىن ئەرز قىلىپ شاخ يىرغۇچىلارمۇ ئۇلۇغلارنىڭ قارغىشىغا كەتمەسلىك ئۈچۈن ، ئاسانلىقچە شاخ يىرمايتتى . مۇشۇ مىنۇتتىكى شاخ يىرغۇچىلار ئەرزىنىڭ ئۆزگە يېنىپ قېلىشىدىن قىلچە ۋايىم يېمەيتتى . شۇڭا ، ئۇلار ئابلىزقارىنى ئەڭ يامان قارغىشلار بىلەن قارغىدى . مۇرىتلىرىنىڭ بېشىنى سىلاپ ، ئاھىغا يەتكۈچە مازارغوجامدىن كۇپۇرلۇق يولىنى تۇتقان ، ئەلنى قان يىغلاتقان ئابلىزقارىنى قاتتىق جازالاپ ، ئەنتىنى ئېلىپ بېرىشنى ، يوقسۇللارنىڭ كۆز ئالدىدا جەھەننەمگە راۋان قىلىشنى ئۆتۈنۈشتى .

جىمى ئەس ـ يادىنى جەم قىلىپ ، بىشىغا كەلگەن كۆلپەتتىن هەق ئالدىدا دەرد تۆكۈپ ، تېۋىنىۋاتقان بۇ كىشىلەر تەبىئەت قوينىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى دەماللىققا ھېس قىلالمىدى . تاغ تەرەپتىن تورۇلۇپ كەلگەن قارا بۇلۇت بىردەمدىلا ئاسمان گۈمبىزىگە يېيىلىپ ئۈلگۈردى . قارا بۇلۇتلارنىڭ باغرىنى غايەت زور شەمشەردەك قاق ئىككى پارچىغا بۆلۈپ ۋاللداپ ئۆتكەن چاقماق زىلزىلىسىدىن كېيىن ، ئۇلار ئۇلۇغ مازار بىلەن بىر تەن ، بىر جان بولۇپ كەتكەن روھنى قايتۇرۇۋېلىپ ، سەزگۈسىنىڭ كۆچلۈك ئىنكاسى ئالدىدا بىردىنلا تېز چۆكتى ـ دە ، خۇشاللىقىدىن ۋارقىراپ كېتىشتى :

«ياما ... ياما ... يامغۇر ... »

«يامغۇر ياغدى ... يامغۇر ياغدى... »

ئۇلار چىن ئىخلاسى بىلەن قىلغان دۇئا ـ تەلپىنىڭ ئاللا تەرىپىدىن شۇنچىلىك چاپسان ئىجابەت قىلىنغانلىقىغا ئىچ ـ ئىچىدىن خۇشال بولۇشتى . تۇنجى تامچە يامغۇر سۈيى تەلەيلىك دۇئاگۇيلارنى خۇددى زەمزەم سۈيى بىلەن يۇغاندەك جانلاندۇرۇۋەتتى . پەرىشتىلەر ئاسمان دەرياسىنىڭ تومىسىنى بىردىنلا ئېچىۋەتكەندەك شارقىراپ چۈشۈۋاتقان يامغۇر ئۇلارنىڭ دىللىرىنى كۆلدۈردى . ئۆز ئىلتىجاسىنى ئۇلۇغ زاتنىڭ نەزىرىدىن ئۆتكۈزۈپ ، يۇرتقا ئەڭ كېرەكلىك چاغدا يامغۇر ياغدۇرالىغىنىغا چەكسىز پەخىرلىنىۋاتقانلار مازارغا قىسقا ۋە سەممىي دۇئالىرىنى تەقدىم قىلدى ـ دە ، بۇ بەرىكەتتىن ، بۇ ھاياجانلىق مىنۇتلاردىن يۇرتداشلىرى بىلەن تەڭ بەھرىمەن بولۇش ئارزۇسىدا مەھەللە تەرەپكە قاراپ يۈگۈرۈشتى . ئۇلار يىقىلىپ ـ قوپۇپ دېگۈدەك يۈگۈرۈپ كېلىۋېتىپ ، يوقىلىپ كەتكىنىگە خېلى زامانلار بولغان كۆلكە ئاۋازىنى ئاڭلاشتى . مەھەللىلىكلەر ئىشىكلىرىنى تاراقلىتىپ ئېچىپ ، ئۆيلىرىدىن ئوقتەك ئېتىلىپ چىقاتتى ـ دە ، يامغۇر گويا ئۆزىنىڭ ئۈگزىسىگىلا ياغقاندەك ، قوشنىلىرىغا خۇش خەۋەر يەتكۈزۈشەتتى . بەزىلىرى ئاياق بولامدۇ ، كاساڭ بولامدۇ كۆتۈرۈپ

چىقىپ يامغۇر سۇلىرىنى تولدۇرۇشاتتى . مەھەللىگە خۇددى كەلكۈن باستۇرۇپ كېلىۋاتقاندەك بىر ـ بىرىنىڭ ئىسمىنى چاقىرىشىپ ، چۇقان كۆتۈرەتتى . بۇ يامغۇر كىشىلەرنى ھاياتلىقنىڭ داۋاملىشىدىغانلىقىدىن ئۈمىدلەندۇرگەن خاسىيەتلىك يامغۇر ئىدى...

9 . يۇرت قازىسى ھۆكۈم قىلدۇ

تۈنۈگۈن جاپپار موللىنىڭ مەلۇماتى بىلەن ئۇن نەچچە يىگىتنى ئەگەشتۈرۈپ ، سۇ جىددىي يۈز بەرگەن تۇغان بېشىغا يېتىپ كەلگەن ئابلىزقارى يۈز بەرگەن ۋەقەنى كۆرۈپ ، ھوش ـ كاللىسىدىن كەتتى . ئۇ بەگزادىسىنى ئېقىننىڭ خېلى تۆۋىنىدىكى لاي ئارىسىدىن تارتىۋالغاندىن كېيىن ، تۇغاننى يەنە توسقۇزۇپ ، سۇنى ئۆز يېرىگە بۇيرۇدى . ئارقىدىنلا بەخىرامان سۇ تۇتۇۋاتقان ئابدۇللانى تۇت تۇت دەپ ، قولىنى مەھكەم باغلاتقۇزدى ـ دە ، ئات ئالدىغا سېلىپ كېلىپ ، ئاتخانا يېنىدىكى ھەپسىگە قامىۋەتتى .

ھەي ، مىراب بېگىم بولغان بولسا ، بۇ قانخور بۇنچە ھەددىدىن ئاشالماس ئىدى ، دەپ ئويلىدى ئابدۇللا ۋەقە يۈز بەرگەندە سۇپۇرگەئاخۇننىڭ سۇنىڭ تۆۋەنكى ئېقىنىغا كېتىپ قالغىنىنى يادىغا ئېلىپ .

تۈنۈگۈن كەچ ئېچىرقاپ كەتكەن چىلبۆرىدەك ۋەھشىيلەشكەن خاتىپ ھەپسىگە باستۇرۇپ كىرىپ ، ئۇنى قوللىرى تېلىپ كەتكۈچە ئۇردى . كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرسەتمىسەم ئۇنداقچى بولۇپ كېتەي ، بۇنداقچى بولۇپ كېتەي ، دەپ بىرمۇنچە پوپوزا قىلدى . قول ـ پۇتى چۇشەلگەن ئابدۇللا باش ـ كۆزىگە قارا يامغۇردەك تېگىۋاتقان تاياقلا لىۋىنى چىشلەپ تۇرۇپ چىدىدىيۇ ، ئۇنىڭ پوپوزىسىغا دىققەت قىلمايمۇ قالمىدى . ئۇ خاتىپنىڭ مىجەزىنى خېلى ئوبدان چۈشىنەتتى . ئۇنىڭ ھەرقانداق يامانلىقتىن باش تارتمايدىغان ، قان تۆكۈپ ، جان ئېلىشنى بىر قۇشقاچنىڭ بېشىنى ئۈزگەندەكمۇ كۆرمەيدىغان بىر ئۇششۇق ئىكەنلىكىنى بىلەتتى . بىراق ، ئۇنىڭ

جىمى ئەس ـ يادى يېشى خېلى بىر يەرگە بېرىپ قالغان دادىسى ۋە بىر جۈپ نارەسىدە بالىسىدا ئىدى . ئەگەر ياخشى كۈننىڭ يامىنى بولۇپ قالسا ، ئۇلار نېمە يەپ جان باقار ؟ يەنە قانداق سورۇقچىلىقلارنى تارتار ؟ ئابدۇللانىڭ پەرزەنتلىرىنى ئانا مېھرىدىن مەھرۇم قىلغان ، بۇ ۋەيرانە ئائىلىگە يەتكۈچە دىشۋارچىلىق ئەكەلگەن تەقدىرنىڭ يەنە تاش يۈرەكلىك قىلىپ ، هايات قالغانلارنى قايتا ئازابقا دۇچار قىلىشىغا زادىلا ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى .

ئابدۇللا : «ئەتە ئەتىگەندە جېنىڭنى جەھەننەمگە يوللىمىسام خەپ» دەپ قەسەم ئىچىپ چىقىپ كەتكەن خاتىپنىڭ ئۇلۇغ ئاشۋاقتى بولۇپ قالغىنىغا قارىماي ئۆزىنى كۆرسەتمىگىنىگە هەيران بولۇپ تۇرغاندا ، سېيىت هاجىنىڭ هوجرىسىدا دەل مۇشۇ ئىش ئۈستىدە پاراڭ كېتىپ باراتتى .

— بايۋەچچىنى ئابدۇللاغا چىقىلماسلىقتا كۆندۈردۇقمۇ قارىم ؟ — دەپ سورىدى سېيىت هاجى ئۆزىنىڭ قارشىسىدا خۇددى نامازدا ئولتۇرغان مۇخلىستەك يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان ئابلىزقارىغا قاراپ .

— كۆندۈرمەمدىغان هاجىم ، كۆندۈرمەمدىغان ، دەسلىپىدە نەسىھەت قىلىۋىدىم ، مېنى پوش دېدى ، هەزرەتلىرىنىڭ خاھىشىنى تىلغا ئېلىۋىدىم ، بىرئاز بېسىققاندەك بولدى .

— بېسىققاندەك قىلدىمۇ ياكى دېگىنىمدەك قىلىدىغان بولدىمۇ ؟

ئابلىزقارى سېيىت هاجىنىڭ تۈيۈقسىز كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ ئۆزىگە قادالغانلىقىنى كۆردى ، گۈپۈلدەپ ئۇرۇشقا باشلىغان يۈرىكى ئۈستىگە قوللىرىنى جۈپلەپ قويۇپ ، دەرھال جاۋاب بەردى :

— ئۆزلىرى دېگەندەك قىلماسلىققا پېقىرنىڭ ۋە ئەۋلادىمنىڭ هەددى ئەمەس هاجىم ، كۆرسەتمىلىرى بىز ئۈچۈن تولىمۇ قىممەتلىك ...

سېيىت هاجىنىڭ كۆزلىرى يەنە يۇمۇلدى . ئۇنىڭ بارماقلىرى

سەدەپ ئۇرۇقلارنى بىر ـ بىرلەپ ئۆتكۈزەتتى . قايسىدۇر بىر ئۇرۇق تەقدىرى شەرىئەت تارازىسىدا ئۆلچىنىۋاتقان گۇناھكاردەك ، نازۇك بارماقلار ئارىسىدا توختاپمۇ قالاتتى . بەزىدە بولسا ، تۆت ـ بەشى بىر بولۇپ ، تەقدىرى سائادەتكە يۈزلەنگەن كىشىلەردەك بىر يولدىلا ئۆتۈپ كېتەتتى . يەنە قايسىدۇر بىر ئۇرۇق قاراۋۇلنىڭ رۇخسىتى بىلەن قورۇلدىن ئۆتكۈزۈلگەن ، ئەمما قانداقتۇر بىر گۇمان تۈپەيلى ، يەنە كەينىگە ياندۇرۇپ كېلىنگەن تەتۈر پېشانە يولۇچىدەك ، ئەسلىي ئورنىغا قايتۇرۇلاتتى . ئۇستازىدىن ساۋاق ئېلىۋاتقان ئىنائەتمەن تالىپ سىياقىدا ئەدەپ ساقلاپ ئولتۇرۇۋاتقان ئابلىزقارى ئۆمرىدە مۇنداق تەسۋى سىرىغۇچىنى كۆرمىگەندەك ياكى بارماق ئارىسىدىن ئۆتۈۋاتقان ئۇرۇق بىلەن تەقدىرىگە پال ئېچىۋاتقاندەك ، ھەربىر ئۇرۇققا مىختەك قادالماقتا ئىدى . ئۇ مەلۇم بىر ئۇرۇقنى ئۆزىگە قىياس قىلاتتى ـ دە ، شۇ ئۇرۇقنىڭ بارماقلار ئارىسىدىن قانداق ئۆتىدىغانلىقىنى كۆزىتەتتى . بۇ ئۇرۇق ھېچ قارشىلىقسىز ئۆتۈپ كەتتىمۇ ، ئۇنىڭ يۈرىكى ھاياجان بىلەن دۈپۈلدەشكە باشلايتتى . ئەگەر بارماقلار ئارىسىدا توختاپ قالسا ، خۇددى ئەزرائىلدىن بېشارەت كەلگەندەك ۋەسۋەسىگە چۈشەتتى . كەينىگە قايتۇرۇلغاندا بولسا ، پۈتۈن ۋۇجۇدى دوزاخقا سۆرەپ كېتىلىۋاتقان گۇناھكارنىڭكىدەك تىترەشكە باشلايتتى .

كۈنلەر ئۆتكەنسېرى ، ئابلىزقارىنىڭ ئەۋلىيا سۈپەت بۇ كىشىگە بولغان ئېتىقادى بارغانچە كۈچلىنىپ بارماقتا ئىدى ، بولۇپمۇ ئۇ يۇرت ئۆلىمالىرى بىلىپ ـ بىلمەي ئوتتۇرىغا تاشلىغان قىيىن مەسىلىلەرگە ھېچ توختاپ قالماي جاۋاب بېرىپ ، قۇرئان ئايەتلىرى ۋە ھەرخىل نۇسخىدىكى ھەدىسلەردىن ئاساس كۆرسىتىپ جامائەتنى ھەيران قالدۇرغاندا بولسا ، ئۇنى تەڭداشسىز ئەللامە قىياپىتىدە كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى . 12 ۋاخ ، 24 سائەتنىڭ تولىسىنى ئىستىقامەت بىلەن ئۆتكۈزۈپ ، تەسۋىنى قولىدىن چۈشۈرمىگىنىگە قاراپ ، ئۇنىڭ سەئىد ئەۋلادى ئىكەنلىكىگە قىلچە

شەك كەلتۈرمەيتتى . تېخى يېقىندا ئۇ تىرىلگەن ئاخىرقى زامان پەيغەمبىرىنى چۈشىدە كۆرگەندە ، ئۇ زاتنى سېيىت ھاجىنىڭ قىياپىتى بىلەن كۆرگەندى .

ئابلىزقارى مېھمىنىنىڭ ئىلمىگىمۇ ، مال ـ دۇنياسىغىمۇ ھەۋەس قىلاتتى ، بۇ تەڭداشسىز مېھمان ئۆز ھۇزۇرىغا ئاياغ باسقان مىنۇتتىن ئېتىبارەن ، ئادەمگەرچىلىكتە چاندۇرۇپ قويۇشىدىن ھەر ۋاقىت ئەندىشە قىلىپ كەلدى . دەرۋازا ئالدىغا كەلگەن ئابدالغا بېرىلىدىغان بىر بۇردا نان ئۇچۇنمۇ ئۆز تەستىقىنى مىزان قاتارىدا ئۆزلەشتۈرگىنىگە قارىماي ، تاغلارغا ئادەم ئەۋەتىپ ئۇلار ، كەكلىك گۆشلىرىنى كەلتۈردى . مېھمىنىنىڭ يېڭى گۆش يېيىشكە ئادەتلەنگەنلىكىنى ئۇقۇۋالغاندىن كېيىن ، ھەر ۋاخلىق غىزاغا بىردىن پاقلان سويۇشقا رۇخسەت قىلدى . ئاتايىن ئۈچ چارەك ياڭاق مېغىزىدا ياغ تارتتۇرۇپ ، پولۇغا تەم كىرگۈزدى .

ئابلىزقارى ئەھلى ئىلمى كىشلەرنىڭ ھەممىسىنىلا ئېسىل نازۇنېمەتلەر بىلەن بېقىۋېرىدىغان ئادەم ئەمەس . مەنپەئەت ئېلىش ئۈچۈن تېرىقتا ئۇشكە قويىدىغان ، پاختىدىن پىلىك ئېشىپ تامغا قاقىدىغان بۇ كىشى مەيلى نېمە ئىش قىلمىسۇن ، ئالدى بىلەن تۆلەيدىغان بەدىلى ۋە تاپىدىغان پايدىسى ئۈستىدە چوت سوقۇپ ئاندىن رەسمىي بىر قارارغا كېلەتتى . يوقىتىدىغىنىدىن ئېرىشىدىغىنى كۆپ بولىدىغانلا بولسا ، ھەرقانداق مۇئامىلىدە قولى ئوچۇق ۋە مەرد ئادەم بولۇپ قالاتتى . بەدەلدىن پايدا ئاز بولۇپ قالىدىغانلىقىغا كۆز يەتسە ياكى بەدەل بىلەن پايدىنىڭ تەڭشىلىپ قېلىش ئېھتىمالىنى سېزىپ قالسا ، ئېلىم ـ بېرىم ئىشىدىلا ئەمەس ، ئادەمگەرچىلىكتىمۇ قوشقۇنغا ئولتۇرۇۋېلىپ بىر قەدەممۇ ئالدىغا سىلجىمايتتى . ئەسسالامۇئەلەيكۇم دەپ كەلگەنلا مېھماننى سېيىت ھاجىنى باققاندەك بېقىۋەرگەن بولسا ، ئىلكىدىكى مۇشۇنچە كەڭ ئېگىلىك ۋە مال ـ دۇنيا ئاللىبۇرۇن توزۇپ تۈگىمەسمىدى ؟

ئۇ ئىككى تاشنىڭ ئارىسىدا قالغان چېغىدا ئاسماندىن

چۇشكەندەك يېتىپ كەلگەن بۇ مېھماننى ئاللانىڭ رەھمىتى ۋە مەرھەمىتى دەپ ھېسابلايتتى. مۇشۇنداق كاتتا ئادەمنى ئۆزىگە تونۇشتۇرغىنىنىڭ، ھۇزۇرىغا باشلاپ كەلگىنىنىڭ ھەشقاللىسى سۇپىتىدە، ئون نەچچە يىل ئالدىدا ھاپىزنىڭ گەدىنىدە قالغان 300 تەڭگىلىك ھەققىنى بىر ئېغىزمۇ تىلغا ئالمىدى. بەلكى بۇ كونا چۆپقىتىگە ئىچىدە يەنە 1000 تەڭگىلىك تەشەككۇر بىلدۈردى.

مانا ئەمدى ئۆز نامى سېيىت ھاجىنىڭ نامى بىلەن قوشۇلۇپ، يىراق - يىراقلارغا پۇر كەتتى. بۇ ئۆلىماغا قول بېرىشكە ئاقاق - ئۆرۈش كېلىپ تۇرىدىغانلار ئالدىدا ئابرۇيىمۇ بىردىنلا ئۆسۈپ كەتتى. گەپ ئاڭلىماس بولۇپ قالغان مالايلارمۇ يېنىدىن ئۆتسە توققۇز تەزىم بىلەن ئېگىلىپ ئۆتىدىغان بولدى. ياغاچقۇلاق، بەڭۋاش ئوغلىمۇ خېلى ياۋاشلاپ قالغاندەك بىلىندى.

ئىككى - ئۈچ ئايدىن بېرى، ئۇنىڭ كۆڭلى ئارقىمۇئارقا ئاڭلىنىۋاتقان بەزى كۆڭۈلسىز خەۋەرلەر تۈپەيلى غەش بولۇپ تۇراتتى. «نۇرغۇن ئادەملەر ھۆكۈمەتكە قارشى كۆتۈرۈلۈپتۇدەك»، «ئىلچى بىلەن كېرىيىدە قاراسىپەچلەر كۆپىيىۋېتىپتۇدەك»، «بۇ يەردىن پالانى قاراسىپەچلەرگە بولۇشۇپتۇ، بولۇشۇپ پۇستانى دەپتۇ»، «ھۆكۈمەت يىقىلغۇدەك» دېگەن خەۋەرلەر قۇلاق تۈۋىگە ئارقىمۇئارقا ئۇرۇلغان مۇشتەك، تېنىگە تىترەك ئولاشتۇرماقتا ئىدى.

ئۇ مانجۇلاردىن ئايرىلىپ قالغاندىن كېيىنكى كۈنلىرىنى تەسەۋۋۇر قىلىشتىن قورقاتتى. ئۆزىنى باراقسان دەرەخ سايىسىدە كۆكلىگەن بىر تال چۆپكە ئوخشىتاتتى ۋە دەرەخ ئۆرۈلسىلا، قۇرۇپ كېتىدىغانلىقىغا كۆزى يېتەتتى.

ئۇنىڭ تېخى يادىدا، نىياز ھېكىم بەگ ۋە بىك بەچچىلەرنى ھەيدىۋەتكەن مانجۇلار ھېلىمۇ ياخشى، دادىسىنىڭ يۈزىنى قىلدى. ئاتا - بالا ئىككىيلەننىڭ ئۆز ۋاقتىدا نىياز ھېكىم بەگ بەرگەن ئەمەل بىلەن خۇدىنى يوقىتىپ، مانجۇلار ئۇنداقچى، مانجۇلار مۇنداقچى ... دەپ يۈرگەنلىكىنى تەگەپ ئولتۇرمىدى.

ئۆزگە تېخى مۇئاۋىن يەتتىنچى جەرىكلىك[1] مەرتىۋىسىنى بېرىپ، قەشقەرگىچە كېڭەشكە چاقىردى. ئۇ مانجۇلار ھەدىيە قىلغان ئۇزۇن دۇردۇن پەرىجە ۋە پەيلىك تەقىيىنى كىيىپ، ساقال - بۇرۇتىنى تامامەن قىرىپ تاشلاپ، مەرتىۋە مۆھۈرىنى كاتتا زىننەتلەنگەن تەختىراۋانغا ئېلىپ يۇرتمۇيۇرت كۆز - كۆز قىلىپ يۈرگەندە ئۆزىنى ھەقىقەتەن ئامەتلىك، تەڭدىشى يوق زات، دەپ ھېسابلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن مانجۇلارغا ۋاپا يۈزىسىدىن ساداقەت كۆرسىتىپ، مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرمەكچى بولدى، يۈز بېشىدىن مىڭبېشىغىچە بولغان ئەمەلدارلارغا مانجۇچە پەرىجە كىيىشنى، ئۆزى بىلەن كۆرۈشكەندە بىر پۇتى بىلەن تىزلىنىپ ئولتۇرۇشنى بۇيرۇدى. چۆنتىكىدىن ئاشقان باج - خىراجنى ۋاقتى - قەرەلىدە يوللاپ تۇردى ...

مانا ئەمدى ئۇ ھېلىقى ۋەھىمىدىن قۇتۇلدى. سېيىت ھاجى كەلگەن كۈنىنىڭ ئەتىسىلا تەقىيە ۋە پەرىجىنى چۆرۈپ تاشلاپ، ئۈستىگە بىرقانچىنى دەسسىدى، بېشىغا سەللە قوندۇردى. ئىنئام ئالغان تونىنى كىيىپ، تون ئىچىدىن بېلىنى باغلىدى، مانجۇلاردىن ئىبارەت كونا تاغ ئۆرۈلۈپ كەتسىمۇ، يەنە بىر يېڭى يۆلەنچۈك تاغ تېپىلدى ...

ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ تەسۋى سىيرىشىدىن

---

① جەرىكە — ئەمەل دەرىجىسى نامى. ئەمەل دەرىجىسىنى جەرىكە بىلەن پەرقلەندۈرىدىغان بۇ تۈزۈم ئەڭ دەسلەپتە ۋېي، جىن سۇلالىلىرىدىن باشلاپ قوللىنىشقا باشلىغان. لېكىن، ئۇ چاغلاردا بىرىنچى جەرىكىدىن باشلاپ، توققۇزىنچى جەرىكىگىچە بولغان بۇنداق دەرىجىلەرنىڭ يەنە ھەربىرىدە رەسمىي ۋە مۇئاۋىن دېيىلىدىغان ئىككى دەرىجە بولاتتى. پەقەت مىڭ، چىڭ سۇلالىلىرىگە كەلگەندىلا ئەمەل دەرىجىسىدىكى رەسمىي ۋە مۇئاۋىن دېيىلىدىغان مۇرەككەپلىك تۈزىتىلىپ، بىرىنچى جەرىكىدىن توققۇزىنچى جەرىكىگىچە بولغان دەرىجىلا ساقلاپ قېلىنغان، بىرىنچى جەرىكە ئەڭ چوڭ، توققۇزىنچى جەرىكە ئەڭ كىچىك ھېسابلانغان. دەرىجىگە ئېرىشكەن ئەمەلدارلارنىڭ پەرىجىسىگە ئېسىلىدىغان مونچاقتىن باشلاپ، دەرۋازا ئالدىغا ئورنىتىلىدىغان شىر ھەيكىلىنىڭ يالىدىكى تۈگۈنچەكلەرگىچە جەرىكە بويىچە ئۆلچەم قويۇلغان. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ۋىلايەت، ئوبلاست دەرىجىلىك ئەمەلدارلار تۆتىنچى جەرىكلىك، ناھىيە دەرىجىلىك ئەمەلدار يەتتىنچى جەرىكلىك بولاتتى. ئايرىم يۇرتلارنىڭ بەگلىرىمۇ يەتتىنچى جەرىكىگە ئېرىشەلەيتتى.

لەززەتلەنمەكتە ۋە كارامەت كۆرمەكتە . ئۇنىڭ يۈز - كۆزلىرىگە خـۇددى مـەشۇقىنىڭ دىدارىغا تويمىغان ئاشىقتەك ھېرىسمەنلىك بىلەن سەپسالماقتا ئىدى .

لېكىن ، ئۇ سېيىت ھاجىنىڭ مىجەزىدىكى كىچىككىنە بىر سىرنى زادىلا چۈشىنەلمەيۋاتاتتى ، يەنى يۇقىرى ئابرۇيغا ، ئېسىل نـەسـەبـكە ، دۇنيادەپىنىگە ئىگە بۇ زاتنىڭ ئېلىپنىڭ سۇنۇقىنى ئۇقمايدىغان قارا قورساق پۇقرانىڭ سالىمىنى ئېلىك ئېلىپ ، سالام قـايـتـۇرغـىـنـى كاللىسىدىن ئەسلا ئۆتمەيتتى . ھېلىقى كۈنى بۇ ھۆرمەتلىك مېھمان ھارامزادە ھاشارچىلارغا تەگكە ئىنئام قىلغاندا تۇغـۇلـغـان بـۇ تـېـپـىـشماق ئۇنىڭ كۆڭلىدە تاكى بۈگۈنگىچە يېشىلمىگەنىدى .

ئـۇ تـۈنۈگۈن ئوغلىنى سۇغا باستۇرۇۋەتكەن ، يەنە كېلىپ ھـەددىـدىـن ئـېـشـىـپ تۇغانغا كەتمەن سالغان ئابدۇللانى تۇتۇپ كـېـلـىـۋىـدى ، سـېـيـىـت ھاجى ئانچە كايىپ كەتمىدى ، پەقەت «جـاراھـەتـلـەنـدۈرۈپ ، ئىشنى بۇزماڭلار ، پۇقرالاردىن بىرەرى تۇتقۇننىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلىپ كەلسە ، مەن بىخەۋەر قالماي» دېـگـەنـنـى ئـالاھىدە تاپىلىدى . مانا بۇ بىر قاتار چۈشىنىكسىز ئـالامـەتلەر ئۇستىدە كاللا قاتۇرۇپ مېڭىسىنىڭ قېتىقى چىقىپ كېتەي دېگەن بولسىمۇ ، ئۇ ھېچبىر نەتىجە چىقىرالمىدى . ئاخىرىدا ئۆزىگە ئۆزى مەدەت بېرىپ ، يۈرىكىنى توختاتتى - دە ، تەۋەككۇل قـىـلـىـپ سېيىت ھاجىدىن توغرىدىن - توغرا سوراپ كۆرمەكچى بولدى .

— ھـۆرمـەتـلـىـك تۆرەم ، مالال كەلمىسە ھەزرەتلىرىدىن سورايدىغان كىچىككىنە بىر گېپىم بار ئىدى .

— ...

سېيىت ھاجى روھ بىلەن تەنھا سۆھبەت قۇرۇۋاتقاندەك ياكى ساھـىـبـخـانىنىڭ ئىلتىماسى قۇلىقىغا كىرمىگەندەك ، خېلىغىچە ئـۈنـچـىـقـمـىـدى . لـەۋلـىـرى تـۈگـمـەس دۇرۇتنىڭ ئاخىرىغا چىقالمايۋاتقاندەك مىدىرلاۋەردى .

مېھمانخانا ئىشىكىنىڭ تۇيۇقسىز ئېچىلىشى، ئورۇنسىز ياكى قاملاشمىغان سوئال قويۇپ سالدىممىكىن دېگەن دەرگۇمان بىلەن دەككە - دۈككىدە تۇرغان ئابلىزقارىنى بىردىنلا چۆچۈتۈۋەتتى. ئۇ بەخىرامان تەسۋى سىيرىۋاتقان مېھمىنىنىڭ چىرايىغا ئەيمىنىش نەزەرى بىلەن قارىۋالغاندىن كېيىن كەينىچە سۇرۇلۇپ، پەگاھقا چۈشتى - دە، چۈشىنىكسىز بىرنېمىلەرنى پىچىرلاۋاتقان رەھمەتنى شەرەت قىلىپ، تاشقىرىغا چىقتى.
كۆردىكى، دەرۋاز بوسۇغىسىدىن ئاتلاپ، ھويلىغا كىرىپ بولغان بىر توپ يۇقىرا مېھمانخانا ئىشىكىگە كۆز تىكىپ غەلىتە بىر قىياپەتتە تۇرۇشاتتى. بۇلار سۇپۇرگەئاخۇننىڭ مەسلىھىتىگە لايىق، يۇرت «قازىسى» ئالدىغا ئەرزگە كەلگەنلەر ئىدى. ئابلىزقارىنى بىر قاراشتىلا قارا تەرگە چۆمۈلدۈرگىنى لېۋىنى چىشلەپ، ھەيۋە بىلەن تۇرغان سۇپۇرگە مىراب بېگى بولدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىمۇ چاڭگال سالماقچى بولغان ئۆلجىنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىنى سەگەكلىك بىلەن پايلاپ تۇرغان قارچىغىنىڭ كۆزلىرىدەك پارقىرايتتى. پۈتۈن بەستى بىلەن يارمىغان توغراق كۆتىكىنى ئەسلىتىدىغان قادىر تۆمۈرچىنىڭ بارغانسېرى چوڭىيىپ كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. قوللىرىنى كەينىگە تۈتقىنىچە مەنسىتمەسلىك نەزىرى بىلەن قاراپ تۇرغان ھېمىت قاشقىنىڭ كۆزلىرىدىن مەسخىرە كۈلكىسى ئۇچۇپ چىقىۋاتقاندەك قىلاتتى.
ئەگەر توپ ئىچىدە سۇپۇرگە مىراب بېگى بولمىغان بولسا ئابلىزقارى ئۇلارنى ئەلۋەتتە ناھايىتى ئوڭايلا ھەيدەپ چىقارغان بولار ئىدى. تىلدىمۇ، كۈچتىمۇ مىراب بېگىگە تاقابىل تۇرغۇدەك ئىقتىدار يا ئۆزىدە، يا بىرەر مۇلازىمىدا يوق ئىدى. بىراق، نەزىرىدىكى بۇ ئۆكتىچىلەرنىڭ بۇ قەسىرگە نېمە ۋەجىدىن قەدەم باسقانلىقىنى ئۇبدان بىلسىمۇ، ئۇلارنىڭ مۇنچىلىك سۈر بىلەن كېلىشىنى ئويلاپمۇ كۆرمىگەنىدى. «ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق؟»
ئابلىزقارى بىرەر قارارغا كېلىپ بولغۇچە، كەينىدىن ئاۋاز كەلدى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم مۇسۇلمانلار ...

ئالدى بىلەن ھىممەت قاشقا ، ئاندىن كېيىن سۇپۇرگەئاخۇن مېھمانخانا ئالدىغا چىقىپ تەسۋى سىيرىگەچ تۇرۇپ سالام بەرگەن سېيىت ھاجىنىڭ سالىمىنى مۇنداقچىلا ئىلىك ئېلىپ قويدى .

سېيىت ھاجى سالماق قەدەم تاشلاپ ، شۇمشىيىپ تۇرغان ئابلىزقارىنىڭ يېنىغا كەلدى ۋە :

— مېھمانغا قانداق ئەدەپ كۆرسىتىدىغانلىقى ئەسلىرىدىن چىقىپ قالدىمۇ قارىم ، قېنى مېھمانلار مېھمانخانىغا ئىلتىپات قىلسۇن ، — دېدى كۇلۇمسىرەپ تۇرۇپ .

— لەببەي ! ...

ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ گېپىنى ئاڭقىرالمىغاندەك خۇپسەنلىك بىلەن يېنىشلاپ سورىدى ـ دە ، نېمىدىندۇر بېشارەت بەرمەكچى بولۇپ ، چورۇق ، كونا كەش كىيگەن ئاياغلارغا قاراپ تۇمشۇقىنى ئۇشلاپ قويدى .

سېيىت ھاجىنىڭ ئەمدى ئابلىزقارى بىلەن كارى بولمىدى . ئۇ تەسۋىنى بىلىكىگە ئۆتكۈزۈۋېلىپ ، يوقرالار ئالدىغا كەلدى ـ دە ، سۇپۇرگەئاخۇندىن باشلاپ ، ھەممەيلەنگەن قول بەردى .

— قېنى مۇسۇلمانلار ، مېھمانخانىغا مەرھەممەت قىلىشسىلا ، — دېدى ئۇ ھەربىرەيلەنگە ئايرىم ـ ئايرىم ئىلتىپات كۆرسىتىپ . كەلگەنلەر سېيىت ھاجىنىڭ گېپىنى خاتا ئاڭلاپ قالدۇقمۇ نېمە دېگەندەك بىر ـ بىرىگە قارىشىۋالدىيۇ ، ھېچكىم ئالدىراپ قەدەم تاشلىمىدى .

— قېنى مىراب بېگى ، ئىلتىپات قىلسىلا .

كىشىلەر ، سۇپۇرگەئاخۇنغا ئەگىشىپ ئورنىدىن قوزغالدى ۋە تەسەۋۋۇردىنمۇ زىيادە بېزەلگەن مېھمانخانىغا كىرىپ ، پۇتلىرىنى قېقىشقا ئۈلگۈرمەيلا قىپقىزىل گىلەملىك سۇپىغا چىقىپ ، دۇئاغا قول كۆتۈردى .

يوقرالار گىلەمگە ئەمەس ، بەلكى يۇزىگە ئاياغ باسقاندەك پۇچۇلىنىپ كېتىۋاتقان ئابلىزقارى ، سېيىت ھاجىدىن تەپ تارتمىسا

ئىدى ، ئۆزىنى چاغلىمايدىغان بۇ جۈندەكلەرنى يۈز مىڭنى تىللاپ ، كۆتىگە تېپىپ قوغلىۋەتكەن بولاتتى . مۈشۈ تاپتا ، يۇمشاق كۆرپىلەر ئۈستىگە چۈشكەن چاڭ ـ توزان خۇددى كۆز قارىچۇقىغا قونغاندەك ، كۆزىنى ئېچىشتۇرماقتا ئىدى .

ئابلىزقارى دۇئادىن قول چۈشۈرگەن سېيىت ھاجىنىڭ تۆۋەندىن ئورۇن ئالغانلىقىنى كۆرگەندە زادى چىداپ تۇرالمىدى . ئۇ سېيىت ھاجىلا ئەمەس ، ئۆزىنىڭمۇ ھاقارەتكە ئۇچراۋاتقانلىقىنى بىلدى ـ دە ، چاققانلىق بىلەن ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ :

— ھاجىم ، بۇ نېمە قىلغانلىرى ، ئۇلۇغنىڭ پەگاھتا ، ئاۋامنىڭ تۆردە ئولتۇرغىنى نەدە بار ؟ — دېدى .

سېيىت ھاجى ھېچ ئىش بولمىغاندەك كۈلۈمسىرەپ قويدى ـ دە :

— ھېچ ۋەقەسى يوق ، ھەممىمىز بىر دىنني قېرىنداش ، — دېدى .

— بۇ … بۇ … بۇنداق بولسا …

سېيىت ھاجى تۆردە ئولتۇرۇپ ، بىر ـ بىرىگە كۆز بېقىشىپ پىچىرلىشىۋاتقان يۇقرالارغا قاراپ قويۇپ گېپىنى داۋام قىلدى :

— مەشھۇر ئۆلىما قازى نىيازنىڭ «شىفا» دېگەن كىتابىدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆز ساھابىلىرىگە : «مەنمۇ بىر بەندە ، يېمەك ـ ئىچمەكتە ، ئولتۇرۇپ ـ قوپۇشتا سىلەر بىلەن ئوخشايمەن» دېگەنلىكى قەيت قىلىنغان ، روسۇلىللا شۇنداق دېگەن ۋە شۇنداق قىلغان يەردە ، سىلى ، بىز يەنە قانداق قىلماقچىدۇق !

ئاغزىغا تەستەك تەگكەندەك زۇۋانى تۇتۇلغان ئابلىزقارى ئادەتتە ئالدىدىن توغرا ئۆتمەيدىغان يۇقرالار ئالدىدا شۇنچىلىك ئوسال ئەھۋالغا چۈشتى ، سىم بۇرۇتلىرى كامار ئىزدەۋاتقان چاشقاننىڭ بۇرۇتىدەك قىمىرلاپ ، قۇلاقلىرى خورازنىڭ تاجىسىدەك قىزىرىپ كەتتى . ئۇ نېمە دېيىشنى بىلمەي ، پەگاھتا تۇرۇپ ، بىر پەسكە گاڭگىرىدى ـ دە ، ئۆزىنى ئاران قولغا ئېلىپ : «ئېيتقانلىرى دۇرۇس ، دۇرۇس» دېگىنىچە سۇپىنىڭ لېۋىدە يىڭنە

ئۈستىگە ئۈلتۈرغاندەك ئولتۇردى .
سېيىت ھاجىنىڭ ئىشارىتى بىلەن تۆرىدىكىلەرگە داستىخان كەلتۈرۈلدى . دۇئادىن كېيىن سېيىت ھاجى مىراب بېگىگە قاراپ :
— ھەرقايسىلىرىنىڭ پايۇ قەدەملىرى ھۇزۇرىمىزغا يەتكىنى سەۋەبلىك بەكمۇ خۇشال بولدۇم ، بىلمىدىم ، قېرىنداشلىرىمىز پېقىرنى نېمە خىزمەتكە بۇيرۇيدىكىن ؟
ھېلىغىچە ئۆز تۇغقىنىنىڭ ھۇزۇرىدىكىدەك بەھۇزۇر ئولتۇرۇۋاتقان ھەمىت قاشقا تۆمۈرچىنىڭ تىزىنى بېسىپ قويغىنىغىمۇ پەرۋا قىلماي ، ئالدى بىلەن سۆز قىلدى . ئۇ سېيىت ھاجىغا چىن كۆڭلىدىن قايىل ئىدى . ئاجىزلارنى يۆلەپ ، ئادالەتنى ئەۋج ئالدۇرىدىغان بۇ ئاق كۆڭۈل ئۆلىماغا ساددا كۆڭلىنىڭ تۆرىدىكى ھۆرمەت تەختىدىن ئورۇن بەرگەنىدى . يەنە قېرىندىشى ئابدۇللانىڭ خۇددى قالماقدۆك ھاشىرىدىكىگە ئوخشاش ، ئۆزىنىڭ شەخسەن تىرىشچانلىقى بىلەن قويۇپ بېرىلىشىنى خالايتتى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ سېيىت ھاجىنى ماختاپ ئۇچۇرىدىغان يېڭى بىر دەسمايىگە ئىگە بولاتتى .
ئۇ چورۇق تارتىۋالغان ئاياغلىرىنى ئازراق تۈزلەپ ، ئۇيۇشۇپ كەتكەن تىزىغا دوك ـ دوك ئۇرۇپ قويۇپ ، قوشنىلىرىغا گەپ قىلىۋاتقاندەك تەلەپپۇزدا دېدى :
— تۈنۈگۈن ھۆرمەتلىك قارىم كىچىككىنە ئاچچىقنىڭ كەينىگە كىرىپ ئابدۇللائاخۇننى تۇتۇپ ئەكەلدى . بۇ ئىش بەلكىم ئۆزلىرىنىڭ سەمىگىمۇ يەتكەندۇ دەپ ئويلايمىز ، ئەمدى ... بۇ يېتىمنىڭ بىر پۈتى گۆرگە ساڭگىلاپ قالغان دادىسى ، ئىككى نارەسىدە بالىسى قانداقمۇ قىلار ، دەپ قالدۇق ... — دېدى .
— ئابلىزقارىم ئۆزلىرىنى يۇرتىمىزنىڭ قازىسى دەپ جاكارلىغىنى يادىمدا ، — دېدى پۇقرالارنىڭ دەۋىتى بىلەن ھەمىت قاشقىنىڭ سۆزىنى تولۇقلىماقچى بولغان مىراب بېگى كەسكىن ئاھاڭدا ، — ھەرقايسىلىرىغا مالال كەلمىسە ، قىلغۇلۇقنى كىم قىلغانلىقىنى ئايرىپ بېرىشسىلە . «سەن تاز دېگۈچە ، مەن تاز

دەۋالاي» دېگەندەك ، سەۋەنلىك بەگزادىدە تۇرۇپ ، ئابدۇللائاخۇنغا ئازار بەرسەك ئانچە دۇرۇس بولماسمىكىن؟!

— شۇنداق ... شۇنداق ...

— مىراب بېگىم دۇرۇس دەيدۇ ...

ئولتۇرغانلار خامانغا چۇشكەن قۇشقاچتەك تەڭلا ئىغىز ئىچىپ ، سۇپۇرگەئاخۇننىڭ گېپىنى قۇۋۋەتلىگىلى تۇردى .

ئابلىزقارى ھېلى ئۇ ساغرىسىنى ، ھېلى بۇ ساغرىسىنى مىدىرلىتاتتى ، ئېڭىكىنى تىرەپ تۇرغان قولىنى ھەدەپ ئالماشتۇراتتى . بىر سېيىت ھاجىغا ، بىر تۆردىكىلەرگە قاراپ ، ئاغزىنىڭ ئۇچىغا كەلگەن گەپنى يۇتۇۋېتەتتى .

سېيىت ھاجى ئابدۇللانىڭ قىسمىتى توغرىسىدىكى گەپنى ئاڭلاپلا خۇددى كۇتمىگەن بىر كۆڭۈلسىزلىك يۈز بېرىپ قالغاندەك ئەندىكتى . چىرايىدىن كۇلكە ئۆچۈپ ، جىددىي تۇس ئالدى . ئابلىزقارىنىڭ كىيىنىشىنى بىرقۇر تەكشۈرۈپ باقماقچى بولغاندەك ، ئۇنىڭ بەستىگە باشتىن - ئاخىر كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىپ ، كۆزىنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىغا قادالدى ۋە :

— ھە ، مۇشۇنداق ئىش يۈز بەردىما تېخى؟ — دەپ سورىدى .

— يوقسۇ ... يوقسۇ ... ھېلىقى ... — ئۇ سېيىت ھاجىنىڭ ھېچنېمە ئۇقماس قىياپەتكە كىرىۋېلىپ ، ئۆزىدىن مۇنداق سوئال سوراۋاتقانلىقىنى زادىلا چۇشىنەلمىدى . ئۇ دۇدۇقلىغاچ ، بۇ خۇپسەنلىكنىڭ تەكتىدە ئۆزى بىلمەيدىغان مۇھىم بىر مەقسەت بولسا كېرەك ، دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى - دە ، مۇقامنى ئۆزگەرتىپ قويۇلغان سوئالغا نەق جاۋاب بەردى ، — شۇنداق تەقسىر ، شۇنداق .

سېيىت ھاجى «ھىم» دەپ قويۇپ ، بىر چوڭ تىن ئېلىۋالدى ، بېشىنى چايقاپ تۇرۇپ سورىدى :

— ئابدۇللائاخۇن ھازىر قەيەردىكىن ، ئۇ رىيازەت چېكىپ قالمىغاندۇ؟

— يوقسۇ ... يوقسۇ ...

سېيىت ھاجىنىڭ تۇتقۇنىنىڭ ئۇبدانلا ئەدەپلەنگەنلىكىنى بىلىپ تۇرۇپ، يەنە رىيازەت چەككەن - چەكمىگەنلىكىنى سورىغىنىغا قاراپ، ئابلىزقارى خېلى سەگەكلىشىپ قالدى. بۇ ئەزىز مېھمىنىنىڭ ئۆزىدىن نەچچە ھەسسە ئەقىللىق، چوڭقۇر پىكىرلىك ئىكەنلىكىگە يەنە بىر قېتىم قول قويدى. ئەسلىدە ئۇ بەگزادىسىگە ئۇۋال قىلىنغانلىقىنى ئېيتىپ، ئابدۇللانى يەتكۈچە قارىلاپ، ئۆز گېپىنى يورغىلاتماقچى، پۇقرالار ئالدىدا بەگلىك ھەيۋىسىنى تازا بىر كۆرسىتىپ قويماقچى بولۇۋىدى، ئەمدى بۇ نىيىتىدىنمۇ يېنىپ قالدى. مېھمىنىنىڭ كۆزىگە قاراپ يول تۇتۇشىنىڭ ئۆزىگە زىيان ئەكەلمەيدىغانلىقىنى بىلدى.

— توۋا ··· توۋا، — دېدى سېيىت ھاجى پەگاھتا قولىنى كەينىگە تۇتۇپ مېڭىپ يۈرۈپ، — دۇنيادا مۇشۇنداق ئىشلارمۇ بار ئىكەن، قاراپ تۇرۇپ بىر مۇسۇلماننى قوشنى قەپەسكە، ھايۋاننى ئېغىلغا بەند قىلغاندەك بەند قىلغانمۇ بارمۇ؟

تۆردە ئولتۇرغانلار سېيىت ھاجىنىڭ ئۆزلىرى ئۈچۈن گەپ قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، بىر - بىرى بىلەن كۆز بېقىشتۇالدى. يۇت - قوللىرىنى ئىختىيارىغا قويۇۋېتىپ، «مەن نېمىدېگەنىدىم» دېگەندەك مەغرۇر نەزەردە ھەممەيلەنگە بىرمۇبىر قاراپ چىققان ھەممەت قاشقا قوللىرىنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ تۇرۇپ، سېيىت ھاجىنىڭ گېپىنى قۇۋۋەتلىدى:

— شۇنى دېمەمدىغان، بىر بەندىنى قۇربانلىق قىلىدىغان قوينىڭ پۇتىنى چۈشىگەندەك چۈشەپ، ئېشەك سولاپ قويغاندەك سولاپ قويسا، ئاللا كۆتۈرمەيدۇ - دە!

سۇپۇرگەئاخۇن كۆپ گەپ قىلمىدى. پەقەت ئارىلىقتا جىمجىتلىق چۈشكەندىلا:

— ھاجىمنىڭ مەرھەمىتى بىلەن قېرىندىشىمىزنى بىللە ئەكېتىشكە مۇمكىن بولارمىكىن؟ — دېدى.

ھەرە چېقىۋالغاندەك تولغىنىپ كەتكەن ئابلىزقارى مىراب بېگىگە نېمىدۇر دېمەكچى بولۇپ تەمشىلىۋىدى، سېيىت ھاجىنىڭ

كۆزى بىلەن بىلدۈرگەن تەقىبىگە دۇچ كەلدى .
— قارىم ، — دېدى سېيىت ھاجى ئابلىزقارىنى ئىشارەت بىلەن ئۆزىگە قارىتىپ ، — يۇرت - جامائەتنىڭ دەۋا - دەستۇرلىرىنى كىم سورايدۇ ؟
ئۇ قان تەپچىپ تۇرغان بارماقلىرى بىلەن ساقىلىنى سىلىغاچ ، بېشىنى قىيسايتقىنىچە ئابلىزقارىغا تىكىلدى . كۈلۈمسىرەپ قارىدى .
— يۇرت قازىسى ... يۇرت قازىسى سورايدۇ !
— يۇرت قازىسى كىم ؟
— ئەلۋەتتە ئۆزلىرى ، ئەلۋەتتە ئۆزلىرى ...
— ئەھۋال ئۇشبۇ تەرىقىدە ئىكەن ، بۇ دەۋاغا پىقىر ھۆكۈم قىلسا بولارمۇ ؟
— ئەلۋەتتە بولىدۇ ، ئەلۋەتتە بولىدۇ .
سېيىت ھاجى تىمتاسلىققا چۆمگەن مېھمانخانىدا سەللىسىنى تۈزلەپ كىيىپ ، تونىنىڭ ياقىسىنى تەمكىن ھەرىكەت بىلەن تۈزەشتۈردى - دە ، يېنىك قەدەم تاشلاپ تۆرگە ئۆتۈپ ، مىراب بېگى بىلەن ھېمىت قاشقىنىڭ ئارىسىدىن ئورۇن ئالدى ، دۇئا قىلغاندىن كېيىن گېلىنى ياساپ ، تەنتەنىلىك سۈرئەتتە جاكارلىدى :
— مۆمىن مۇسۇلمان سەپەرئاخۇن چاققان ئوغلى ئابدۇللائاخۇن بىگۇناھ بولغانلىقى سەۋەبلىك ئۆز ئەركىگە قايتۇرۇلىدۇ . ئۇنىڭغا ئازار بەرگەن بەندە بىر ياۋاش مۇسۇلماننى ئەركىدىن مەھرۇم قىلغىنىغا چىن كۆڭلىدىن پۇشايمان يەپ ، خۇدا ئالدىدا توۋا قىلغاي ، ئامىن !
قارىنىڭ قازى بولغاندىن بېرىقى تۇنجى ھۆكۈمى ھەممەيلەنگە يېقىپ كەتتى . ئۇتۇقلۇق دەۋادىن خۇرسەن بولۇپ ، قېرىندىشىنى سېغىنغان كۆزلىرى ئىشىككە تىكىلدى .
— ھەرقايسىلىرىغا خوپ چۈشسە ، — دېدى سېيىت ھاجى پۇقرالارنىڭ نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى چۈشەنگەندەك ، — ئابدۇللائاخۇن ناھەق بەند قىلىنغانلىقى ۋەجىدىن پەرھىز نامىزىنى

قازا قىلدى . بۇ قازانىڭ قەرزى ئەلۋەتتە پىقىرنىڭ بويىنىدا . يۇرت قازىسى بولۇپ تۇرۇقلۇق ، تۇنۇگۈنكى بۇ كېلىشمەسلىكتىن بىخەۋەر قاپتىمەن . بولمىسا ، ئابدۇللائاخۇن بۇنداق سورۇقچىلىقنىمۇ تارتماس ھەم نامىزىمۇ قازا بولماس ئىدى . ھېلىمۇ ھەم خۇداغا شۈكۈر ، بۇ ئىش ھەرقايسىلىرىنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشى بىلەن سەمىمىزگە يەتكەچ ، ئۇلۇغ ئىگەم بىزنى ئارتۇقچە سەۋەنلىكتىن ساقلاپ قالدى . مۇبادا قازا ئادا قىلىنمىسا ، قادىر ئاللا ئالدىدا ھەممىمىز پاسىق گۇناھكار بولىمىز . مۇنداق بولسۇن ، ھەرقايسىلىرى خاتىرجەم قايتىپ تۇرۇشسىلا ، ئابدۇللائاخۇن ناماز ئەسرنى بىز بىلەن بىللە ئوقۇسۇن ، نامازدىن كېيىن توۋا ـ ئىستىغپار قىلىپ ، ئۆزرىمىزنى بىلدۈرەيلۇق ، ھۆرمەتلىك ئىنىمىزنى ئۆزىمىز يولغا سېلىپ قويايلۇق .

بەزىلەرنىڭ يۈركى سېيىت ھاجىنىڭ تاتلىق سۆزى بىلەن خۇددى قىزىق چايغا سېلىنغان قەنتتەك ئېرىپ كەتتى . ئابدۇللانى پاتراق يولغا سېلىپ قويۇشنى ئۆتۈنگەندىن كېيىن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى .

سېيىت ھاجى ھەممەيلەنگە ئامانلىق ـ ئاسايىشلىق تىلەپ دۇئا بەردى ـ دە ، ئۇلارنى ئۇزىتىپ دەرۋازا ئالدىغىچە چىقتى .

10 . بازار بېگى — نادىرخان

خاتىپ ھۇجرىسىدا پىچىۋېتىلگەن بۇقىدەك ھۆركىرىمەكتە ئىدى . ئۇنىڭ يەل توشقۇزۇلغان تۇلۇمغا ئوخشاپ كېتىدىغان تېنى كېزىك ھارارىتىدە قىينىلىۋاتقان بىتابىنىڭكىدەك لاغىلداپ تىترەيتتى . گۇرەن تومۇرلىرى كەكە سېپىدەك بۆرتۈپ چىققان ، يۈزىدىكى ھېلىقى ھۇررەك چىڭقىلىپ تۇرغان يوز مۇسكۇللىرى بىلەن كىرىشىپ كەتكەنىدى . خەنجىرىنىڭ مۇڭگۈز سېپىنى شۇنچىلىك قاتتىق سىققانىدىكى ، توم ـ توم بارماقلىرى خۇددى بەش

تال قىزىلمۇچتەك قىزارغان، پۇلتىيىپ چىققان كۆزلىرى نېمە قىلارىنى بىلمەي، بىلىدىغانلىكى تاتلىق سۆزلىرى بىلەن يالۋۇرۇۋاتقان دادىسىغا قادالغانىدى.

— سەۋر قىل، سەۋر قىل دەيدىلا، قانداقمۇ سەۋر قىلىمەن؟ ئىككىڭلار بېشىڭلىنى بىر يەرگە قىلىۋېلىپ كۇسۇرلاشقىنىڭلار كۇسۇرلاشقان، قەستىڭلار مەندىمىديا؟ بولدى، مېنى قويۇۋەتسىلە، ئابدۇللا دېگەن بىرنېمىنىڭ تېرىسىنى تەتۈر سويۇۋېتىمەن، بېشىمنى ئېلىپ يۇرتتىن چىقىپ كېتىمەن، ئەمدى بۇ ئۆيدە تۇرغۇچىلىكىم قالمىدى. ئورنۇمغا سېيىت ھاجىنى بالا قىلىۋالارلا!

— ھوي ئوغلۇم، خۇش بولۇپ كېتەي، ئاغزىڭنى يىغىشتۇر، ھاجىم ئاڭلاپ قالسا، سەت ئەمەسمۇ؟

ئەسلىدە، تۈنۈگۈن ئابدۇللانى ئاتىنىڭ ئالدىغا سېلىپ كېلىپ بىرھازا دۇمبالىغاندىن كېيىن، ھېرىپ كەتكەن بەگزادىنىڭ نەشە خۇمارى قوزغالغانىدى. ئۇ قامچىسىنى تاشلىماي تۇرۇپ «رەھمەت!» دەپ ۋارقىرىديۇ، دادىسى بىلەن تۈزگەن ئاغزاكى كېلىشىمى يادىغا يېتىپ، «لەببەي بېگىم!» دەپ قول باغلاپ تۇرغان رەھمەتنى يەنە قايتۇرۇۋەتتى.

بۇ قەسىرگە جايلاشقاندىن كېيىنكى ئۈچىنچى كۈنى بولسا كېرەك، پاراڭ ئارىلىقىدا سېيىت ھاجى بىردىنلا سەگەكلەشتى ـ دە، بۇرۇن تۆشۈكىنى كېڭەيتىپ چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ، نېمىنىدۇر پۇرىغاندىن كېيىن ئابلىزقارىدىن:

— بۇ، نېمىنىڭ پۇرىقى، تەقسىر، ئەجەب ياتلا پۇراققۇ؟ — دەپ سورىدى ئەجەبلەنگەن ھالدا.

— ھى ... ھى ... — دېدى ئابلىزقارى ھېچقانداق يات پۇراقنى سەزمىگەندەك، — مالايلارغا ئەخلەتلەرنى كۆيدۈرۈۋېتىڭلار دېۋىدىم، ئېھتىمال شۇنىڭ پۇرىقىدۇر يا بولمىسا كۆيگەن توخۇ پوقىنىڭ ھىدىدۇر.

بۇ گەپكە سېيىت ھاجى ئانچە ئىشىنىپ كەتمىدىمۇ، مەنىلىك

كۆلۈپ قويدى .
ئـابـلـىـزقارى بىر ئىشنى باھانە قىلىپ ، سىيىت ھاجىنىڭ ئالدىدىن يېنىپ چىقىپ ، ئۇدۇل ئوغلىنىڭ ھۇجرىسىغا كىردى . خاتىپ ھۇجرىدا يەنە بىر ھەقەمسايىسى بىلەن تەكىيىگە يۆلەنگىنىچە تازا مەززە قىلىشىۋاتقانىكەن .
ئـابـلـىـزقـارى ئوغلىنى نەشە چەكمەسلىككە كۆندۈرمەكچى بـولـدىيۇ ، لېكىن گېپىنى زادىلا ئۆتكۈزەلمىدى . ئاخىرىدا كونا چـارىـسىنى ئىشقا سېلىپ ئاززاق چىقىم تارتتى ـ دە ، خاتىپنى نەشىنى ھۇجرىسىدا ئەمەس ، بەلكى خالىي بىر جايدا چېكىشكە ئاران ماقۇل كەلتۈردى . شۇنىڭدىن باشلاپ خاتىپ خۇمارى تۇتقاندا ياكى بازاردىكى نادىرخانىنىڭكىگە كېتەتتى ، ياكى باغنىڭ ئىچكىرىسىدىكى لەمپە ئاستىغا باراتتى .
تۈنۈگۈن ئۇ يەنە بازار بېگى نادىرخان بايۋەچچىنىڭ ھۇزۇرىغا كەلگەن ۋە سەيخانە مەجلىسى قۇرۇپ ، تاڭ ئاتقۇزغان ، قەسىرگە قـايـتـىـپ كـېـلـىپلا ئانىسىدىن ئابدۇللانىڭ قويۇۋېتىلگەنلىكىنى ئاڭلاپ ، دادىسى بىلەن ھېساب ـ كىتاب قىلىشنى باشلىۋەتكەنىدى .
ئـابـلـىـزقـارى ئـىشـىككە قاراپ بەئەينى ئولجىغا ئېتىلغان قاپلاندەك تاشلانغان ئوغلىنى قۇچاقلاپلا تۇتۇۋېلىپ :
— جېنىم ئوغلۇم ، سەۋر قىل ، «سەۋر قىلساڭ ، غورىدىن ھالۋا پۇتەر» دەپتىكەن ، ھازىرچە بۇ دەردنى ئىچىمىزگە يۇتماقتىن ئۆزگە ئامال يوق ، — دەپ يالۋۇرغىلى تۇردى .
دادىسىنىڭ كۆزلىرى نەملىنىشىۋاتقانلىقىنى ، قىياپىتىنىڭ بەكلا بىچارىلىشىپ كەتكىنىنى كۆرگەن خاتىپ سەل ـ پەل يۇمشىغاندەك بولدى ـ دە :
— دادا ، ئويلاپ باقسىلا ، نېمە ئىشلار بولۇۋاتىدۇ بۇ جاھاندا ؟ پۇقرالار ئىتائەتتىن باش تارتسا ، خوجايىنىنى لايىغا مىلەپ بوزەك قىلىشقۇچە بېرىپ يەتسە ، سىيىت ھاجى ئاش ـ تۇزىمىزنى يەپ تۇرۇپ ، يەنىلا ئاشۇلارنىڭ كەتمىنىنى چاپسا ... — دېدى .
— ئـوغلۇم ، بۇنى بىر دېمەي قوي ، — دېدى ئابلىزقارى

ئوغلىنى ئاچچىقى يېنىپ قالدى دەپ ئويلاپ، — پۇقرا دېگەن ئەبگارلار مۇشۇ كۈنلەردە راستىنلا ھەددىدىن ئېشىۋاتىدۇ، لېكىنزە، ئۇلار چۆچۈرىنى خام ساناشمىسۇن!

ئۇ پۇقرالارنى يۈزمۇيۈز تۇرۇپ تىللاۋاتقاندەك بىرھازا قايىندى، ئۇلارنىڭ مېھمانخانىدا ئەيمەنمەي كىرىلىپ ئولتۇرۇشقانلىقىنى سۆزلەپ بەردى.

كىم بىلسۇن، خاتىپ دادىسىنىڭ ئاھ ئۇرۇپ تۇرۇپ سۆزلەپ بەرگەنلىرىنى ئاڭلاپ، يەنە چىچاڭشىشقا باشلىدى، ئۇ ئەمدىلا غىلاپقا كىرگەن خەنجىرىنى يەنە سۇغۇردى.

— دادا، مېنى قويۇۋەتسىلە، مەن بۇ جۆندەكلەرنىڭ بۇنداق ئۇششۇقلۇقىغا چىداپ تۇرالمايمەن، يا ئابدۇللانى بوغۇزلاپ مېڭىسىدە ئۆتۈكۈمنى ياغلايمەن، يا سېيىت ھاجىنى كەلگەن يېرىگە قوغلىۋېتىمەن!

ئابلىزقارى ئالىلقاچان ئەيۋەشكە كەلگەن ئوغلىنى ئىككى ئېغىز ھەسرەت چېكىش بىلەن قايتا قوزغىتىپ قويغانلىقىنى بىردىنلا پەملەپ، چىلىق - چىلىق تەرگە چۆمۈلدى. ئوغلىنىڭ مۇشۇ ئاچچىقىدا بىرەر پالاكەت تېرىپ قويۇشىغا كۆزى يەتتى.

— ئاچچىقىڭغا ھاي بەر، بالام، — دېدى ئۇ تەلەپپۇزىنى ئۆزگەرتىپ، — بىز تاش سانغىنىمىز بىلەن سېيىت ھاجىم قۇم سانايدۇ، ئۇ بىزگە يامانلىق كۆزلىمەيدۇ، قاغا قاغىنىڭ كۆزىنى چوقۇغان نەدە بار؟

— دادا، سىلىزە بۇ يۇرتتىن چىقىپ باقمىغان ئادەم، بۇنداق ئادەملەر بەك قۇۋ كېلىدۇ، ئولتۇرغىلى سۇپا بەرسەك، كېيىن ھۆججەت چىقارمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ. مۇبادا سىلى يۈز كېلەلمىسىلە ماڭىلا قويۇپ بەرسىلە، ئۇنى ئۆزۈم ھەيدىۋېتىمەن. ئىككى قوچقارنىڭ بېشى بەرىبىر بىر قازانغا سىغمايدۇ!

ئوغلىنىڭ يەنە تۇتقاقلىق كېسىلى قوزغالغان كىشىدەك جالاقلاپ تىترەشكە باشلىغىنىنى كۆرگەن ئابلىزقارى بۇ ئالامەتلەرنىڭ نېمىگە ئاپىرىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلگەچ، قايسىبىر

مانجۇ ئەمەلدارى ھەدىيە قىلغان كەشتىلىك تاۋار ھەمىيىنىنى شاراقلىتىپ قويۇپ، نەسىھەتنىنى داۋاملاشتۇردى :

— ئوغلۇم، سەنمۇ ئاڭلىغانسەن، ھۆكۈمەت پات يېقىندا يىقىلغۇدەك، شۇنداق ئەھۋال سادىر بولسا، يۆلەنگەن تېغىمىزدىن ئايرىلىپ قالىمىز. شۇڭا، ھازىردىن باشلاپ سىيىت ھاجىمنىڭ پېشىنى تۇتمىساق بولمايدۇ. قەسسەمبىللا ئۇنىڭدىن بىزگە يامانلىق كەلمەيدۇ، تۇۋۇرۇكسىز لاپاس ئۆرە تۇرمىغىنىدەك، بىزمۇ تايانچىسىز ئۆرە تۇرالمايمىز بالام ...

بۇ گەپلەرنىڭ بىر ئېغىزىمۇ خاتىپنىڭ قۇلىقىغا كىرمەيتتى. ئۇنىڭ كۆزى ھەميانغىلا تىكىلگەنىدى. ئۇ :

— مېنىڭ كىمنىڭ يىقىلىپ، كىمنىڭ تىرىلىشى بىلەن كارىم يوق، قېنى، پۇللىرىنى چىقارسىلىچۇ، ماڭا بىر دەملىك بولسىمۇ كۆڭۈل خۇشلۇقى ئەۋزەل، — دېدى ۋە دادىسىنىڭ يېشىشىگىمۇ تاقەت قىلالماي، ھەميانىنى تارتىپلا يۇلۇۋالدى.

— بۇ ... بۇ ... بۇ ...

ئابلىزقارىنىڭ ئاغزى ئېچىلىپ، قوللىرى ھاۋادا ئېسىلىپلا قالدى. ئۇ لىق تەڭگە قاچىلانغان ھەميان ئەمەس، بەلكى يۈرىكى سۇغۇرۇۋېلىنغاندەك ھېس قىلغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ بالايىئاپەتتىن قۇتۇلدۇرغان خۇداغا ئىچىدە شۈكۈرلەر ئېيتتى.

ئات باقار بىر نەرە بىلەن تۈكلىرى پارقىراپ تۇرغان قاراشەھەر ئارغىمىقىنى تەييار قىلدى. بىر ھەميان پۇل بىلەن يۈرىكىگە يۈرەك قېتىلغاندەك جانلىنىپ كەتكەن خاتىپ بەگزادە سىيىت ھاجى تۇرىدىغان مېھمانخانا تەرەپكە ھومىيىپ قاراپ قويدى ــ دە، ئۈزەڭگىگە پۇتىنى ئېلىپ، چاپچىپ تۇرغان ئاتقا قامچا ئۇردى. قەسىر دەرۋازىسىدىن ئوقتەك ئېتىلىپ چىققان ئات ئاسمان ــ پەلەك بوغۇناق ئۆرلىتىپ، بازار يولىغا قاراپ راۋان بولدى.

ئابلىزقارىنىڭ ئاتا جەمەت پۇشتىنىڭ بۇ قەسرىنى ئاۋات بازارغا ئەمەس، بەلكى بازارغا ئىككى پوتەي كېلىدىغان يەرگە بىنا

قىلغانلىقى ھېچكىمنىڭ ئەقلىگە سىغمايتتى . ئەمەل ۋە مال ـ دۇنيا يېقىندىن ئالغاندىمۇ ، ئۇ قەسىر ئىمارىتىگە بازارنىڭ قاق ئوتتۇرىسىنى ئىگىلىيەلىشى مۇمكىن ئىدى . بازارنى ھازىرقى قەسىر ئەتراپىغا يۆتكەپ كېلىشمۇ ھەم قولىدىن كېلەتتى . بەزىلەر ئابلىزقارىنىڭ بوۋىسىنىڭ باشقىلارنىڭ بۇ توغرىدىكى مەسلىھەتىگە قارىتا قىسقىلا قىلىپ «پۇل بولسا ، جاڭگالدا شورپا» دەپ جاۋاب بېرىپتىكەن ، دېيىشىدۇ . «ئورتاقچىلىرىم نازارىتىمنىڭ تېشىدا قالمىغىنى ياخشى» دەپتىكەن ، دېگەن گەپمۇ بار .

ئىشقىلىپ ، ئۆز تۇرالغۇسىنى ئۆزىگە تەئەللۇق تېرىلغۇ ئەتراپىغا قۇرۇش ، يەر دېسە جان بېرىدىغان يەر ئىگىسىنىڭ ئەقلىگە سىغىدۇ . چۈنكى ، قەسىردىن تارتىپ تاكى يۇرت بازىرىغىچە بولغان تېرىلغۇ يەرلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئابلىزقارىغا قاراشلىق ، بۇ يەرلەردە ئورتاقچىلىق قىلىپ ، جېنىنى جان ئېتىدىغان پۇقرالارمۇ ئابلىزقارىغا قاراشلىق . ئۇنىڭ بازار ئىچىدىمۇ ۋاكالەتخانىلىرى ، سودا دۇكانلىرى يوق ئەمەس ، بازاردىن تېگىدىغان نەپمۇ ئوخشاشلا چۆنتىكىگە كىرىۋېرىدۇ . ئۆزىنى بۇ يۇرتنىڭ ئالاھىدە خوجايىنى دەپ قارايدىغان خاتىپمۇ ھەممىنى بىلىدۇ . ئۇ ئادەتتە ئېلىپنى چوماق دېيەلمىگىنى بىلەن ، خوجايىنلىقىنىڭ پەيزىنى سۈرۈشكە ئۇستا . ئادەتتە كوچىغا چىقتىمۇ ، ئاتنى بەيگىگە چاپتۇرغاندەك چاپتۇرىدۇ . قامچىسى قولىدا توختىماي ئوينايدۇ . ئۇ ، كۆتەكتەك مەزمۇت ۋە سالاپەتلىك يىگىتلىرى ئارىسىدا ئۆزىنى زىيارەتكە كېتىپ بارغان پادىشاھتەك ياكى شەھەر ئالغىلى كېتىپ بارغان سەرداردەك كاتتا چاغلايدۇ . ئالدىغا ئۇچرىغانلىكى نەرسىنى ئادەم ياكى ھايۋان دەپ ئايرىپ ئولتۇرماي چەيلەشتىنمۇ يانمايدۇ . كوچىدا بوغۇناق كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرگەنلا كىشى خاتىپنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى پەملەيدۇ ـ دە ، ئۆزىنى چەتكە ئالىدۇ . دائىم كۆرۈلۈپ تۇرىدىغان بەختسىزلىكلەر سەۋەبىدىن يۈرەكئالدى بولۇپ كەتكەن ئاتا ـ ئانىلار بالىلىرىنى كوچا بويىدا ئويناشتىن چەكلىشىدۇ .

خاتىپ ۋە ئۇنىڭ يىگىتلىرى ئۇۋ قورشىغاندەك «هايت ـ هۇيت» قىلىشىپ، توغرىقىغىل يولىدىن چىقىپ كېلىشتى ـ دە، كۆپۈك پۇركۈپ چىپىۋاتقان ئاتلىرىنىڭ بېشىنى بازارنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىگە بۇراشتى.

يازنىڭ مەمۇرچىلىق بولىدىغان پەسلى بولۇشىغا قارىماي، تاۋاپچىسىز مازاردەك چۆلدەرەپ قالغان بازار زاتىل كېسىلىنىڭ ئۇزۇن يىللىق ئازابى تۈپەيلى يىقىلىپ، بېشىنى پاختىلىق قۇملۇقىغا، ئايىغىنى چىغلىقئېرىق مەھەللىسىدىكى سازلىققا قويۇپ سۇنايلىنىپ ياتقان گىگانت يېتىمچىغا ئوخشايتتى. بۇ يېتىمچىنىڭ چۇۋۇلغان پوتىسىدەك سوزۇلۇپ تۇرغان مەخمەل ئۆستىڭىدە ئېقىۋاتقان ئاززاق دوغ سۇ ئاچ كۆز قۇملارنىڭ سۇمۇرۇپ كېتىشىدىن ياكى رەھىمسىز قۇياشنىڭ پارلاندۇرۇۋېتىشىدىن قۇتۇلماقچى بولغاندەك، شىمال تەرەپكە جۆنىشەتتى.

ئۆستەڭدىكى چوڭ تاختا كۆۋرۈك ئەتراپىغا بالىخانىلىق ۋە بالىخانىسىز ئاشپۇزۇللار جايلاشقان. ئۆز ۋاقتىدا ئىشىكىنىڭ ئالدىغا چىقىۋېلىپ چىرايلىق قوشاقلار بىلەن خېرىدار چاقىرىدىغان ئاشپەز خوجايىنلارنىڭ ياڭراق، كۈلكە جاراڭلاپ تۇرىدىغان ئاۋازى قەيەرگىدۇر يوقالغانىدى. خېرىدارلارنىڭ چۇقان ـ سۈرەنلىرىمۇ ئاڭلانمايتتى. ياغ تەپچىپ تۇرىدىغان گۆش گىردىلەر، گىردىلەر تىزىلىدىغان پەشخۇنلار ئەمدىلىكتە قاغجىراپ ياتاتتى. پەقەت دەسمايىسىدىن ئايرىلمايدىغانلارنىڭلا مورىسىدىن ئۆرلەۋاتقان ئاق ئىس ئۇدۇل ئاسمانغا ئۆرلەپ، ئۆزىنى يىراق يۇرتلارغىچە بېرىپ كۆز ـ كۆز قىلماقچىدەك، بۇلۇتلارغا قوشۇلاتتى. بىكارچىلىق دەستىدىن زېرىكىپ يىگە ئەرمەك ئىزدەيدىغان، چاي ئۇتلىغاچ تاۋكا تۇزۇپ ئوشۇق ئاتىدىغان بىكارچى بايۋەچچىلەرلا بۇنداق ئاشپۇزۇللارغا كىرىپ ـ چىقىشاتتى.

تاختا كۆۋرۈكنىڭ 30 قەدەم نېرىسىدىن باشلىنىدىغان دۇكانلار قاتارى تاكى كونا جۇۋا دەپ ئاتىلىدىغان توپىلىق مەيدانغىچە سوزۇلاتتى. ئەمدىلىكتە، بۇ دوكانلارنىڭ كۆپىنچىسىدە تىجارەت

توختىتىلغان ، كۆز چېقىپ تۇرىدىغان ھىندى ، پەرەڭ گەزلىمىلىرى كۆرۈنىدىغان كۆزنەك ھازىر تۆت قول قىلىنىلىقتىكى تاختايلار بىلەن توسۇۋېتىلگەنىدى . دۇكانلارنىڭ ئالدىغا خېرىدارلار ئەمەس ، بەلكى دان تاتىلاپ يۈرگەن توخۇلار ۋە قورساقلىرىنى يەرگىچە ساڭگىلىتىپ ، بىر پارچە سۆڭەكنىڭ ئىشقىدا ساراڭ بولغان لالما قانجۇقلار كۆرۈنەتتى . يۇقىرىلارغا كۈندە لازىم بولۇپ تۇرىدىغان لاۋازىمەتلىكلەرنىڭ تىجارىتى يۈرت بويىچە ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدىغان سودىگەرلەرنىڭ ۋە بىرقانچە ئافغان ، ھىندىلارنىڭ دۇكىنىدىلا يۈرۈشەتتى .

ئىككى تەرىپىگە ئۆگزىلىرى تۇتىشىپ كەتكەن چوڭ ـ كىچىك دۇكانلار جايلاشقان تار يولنىڭ بىر بېشىدا كونا جۇۋا مەيدانى سوزۇلۇپ ياتاتتى . نامى ئانچە چىرايلىق ئاڭلانمىغىنى بىلەن ، چىرىيە بازىرىنىڭ كۆزى ھېسابلىنىدىغان بۇ توپىلىق مەيدان تىجارەتچىلەرنىڭمۇ ، خېرىدارلارنىڭمۇ ، زېرىككەنلەرنىڭمۇ ، تېرىككەنلەرنىڭمۇ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتىدىغان جاي ئىدى . يىل ئوبدان كەلگەندە ، دائىرىسى ئۈچ ـ تۆت مو كېلىدىغان مەيداننىڭ توپا يولى تەرىپىدە ئاشلىق بازىرى قىزىپ كېتەتتى . تاغ يولىغا تۇتىشىدىغان يېرىگە مال بازىرى جايلاشقان ، يەنە بىر تەرىپىدە بولسا ، گۈلە ـ قاق ، تۇز بازىرى بولاتتى ، ئۇنىڭ يېنىدىرەك كەپتەرۋازلار ئېلىم ـ بېرىم ئىشلىرىنى بىجىرىشەتتى . مەيداننىڭ يەنە بىر يېرىگە تەلپەكسازلارنىڭ ، دوپپا ـ تۇماقچىلارنىڭ جاھازلىرى جايلاشقان ، بۇ سودا ـ سېتىق مەركىزى ھېيت ـ ئايەملەردە يەنە باشقىچە تۈس ئالاتتى . مەيداننىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى ئېگىز ئۆگزىلەرنىڭ بىرىگە ناغرا ـ سۇنايچىلار جايلىشاتتى ـ دە ، ئەتىگەندىن باشلاپلا مۇقام پەدىلىرىنى چاڭ كەلتۈرۈۋېتەتتى . ھېيتلىق كىيىملىرىنى كىيىپ ياسىنىشقان قىز ـ چوكانلار مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىغا ئورنىتىلغان ئېگىز چاقپەلەكنىڭ ئارغامچىلىرىغا ئېسىلاتتى ـ دە ، زەبەردەس يىگىتلەرنىڭ تىرەجەپ تۇرۇپ پىرقىرىتىشى بىلەن كۆككە ئۆرلەيتتى . تال ـ تال قىلىپ

ئـۆرۈلگەن چاچلـىرىنى ۋە رەڭمۇرەڭ كۆڭـلەك ، ياغلىقلىـرىنى يەلـپـۈلـدىـتـىپ ، ئاسماننـىڭ قەھرىدە ئۇچۇۋاتقان قىزلارنىـڭ ئـەنـدىـشـىلـىـك قىيقاس ـ سۈرەنلـىرى چاقپەلەك چۆرىگۈچى يىگىتلەرنـىڭ ھە ـ ھۇلىرى بىلەن قوشۇلۇپ خۇشاللىق تاشقىنىدەك گۈرۈلدەيتتى . چاقپەلەكنىڭ يېنىغا ئورنىتىلغان چوڭ كاجۇۋىلاردا پـىـرقـىـراۋاتـقـان بـالـىـلار بـىر كۆتۈرۈلۈپ ، بىر تۆۋەنلەپ ، قارلىغاچتەك پەرۋاز قىلىشاتتى .

بۇ يۇرتتا ئانچە ـ مۇنچە پەيدا بولۇپ قالىدىغان سېھىرگەر ، دارۋازلارمـۇ مۇشۇ مەيداندا ئۆز ماھارەتلىرىنى نامايان قىلاتتى . پەقـەت يۇرتتا ئەمىنلىك ۋە پۇقرا توقلا بولىدىكەن ، كونا جۇۋا مـەيـدانـى پـورۇقلاپ قايناۋاتقان ھاياتلىق قازىنىدەك ، بىردەممۇ تىنچىمايتتى .

بـىـراق ، بۇ كۈنلەردە يېقىن ـ يىراقتا نامى بار بۇ مەيدان بەئەينى خادىسىز گۆرىستانلىقتەك ، قەبرىسىز مازاردەك خارابىلىشىپ كەتكەنىدى . ئۆتكەن يىلقى دەھشەتلىك ئاغرىق ـ سىلاق بىلەن تەڭلا باشـلانغان ماتەم قايناۋاتقان قازانغا سوغۇق سۇ قۇيغاندەكلا ، بۇ مەيداندىن كۈلكە ۋە ھايات ئالامەتلىرىنى يوقاتتى ، ئاغرىق ـ سىلاق بىلەن پۈكلەنگەن گەۋدىسىنى تۆپىلەپ ئاچلىق تىغى يانجىۋەتكەن قـىـسـمـەن پۇقرالارنى قورساق ۋە جان ھەلەكچىلىكىدىن ئۆزگە قىزىقىشتىن مەھرۇم قىلغانىدى . مەيداننىڭ ئەتراپىدىكى سۈزۈك سۇ ئېقىپ تۇرىدىغان چوڭقۇر ئېرىقلارمۇ ھازىر بوران ئۇچۇرۇپ كەلگەن قۇملار بىلەن تىندۇرۇلغان ، يېرىم قاقشال بولۇپ قالغان سـەگـىـتـىـرەكـلـەرنـىـڭ يـىـلـتىزى ئۈزۈن يىللىق مۇمىيانىڭ بىلەكلىرىدەك ئۇچۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ناغرا ـ سۇناي چالىدىغان ئـۆگـزىـنـىڭ يېنىدىكى ئېگىز چېقىر ئۇجمىنىڭ بۆرتۈپ چىققان يـىـلـتىزلىرى نامىسىز يولۇچىنىڭ قۇملۇقتا قالغان سۆڭەكىدەك ئـاقـارغـان ، ئۇنىڭ ئەتراپىدا جاراڭلىق ، شوخ مۇقام پەدىلىرى ئەمەس ، بەلكى قاغىلارنىڭ قاقىلداشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى .

مەيداندىن قاپاق ۋە چۆگۈنلىرى بىلەن مەخمەل ئۆستىڭىدىن

سۇ ئەكېلىۋاتقانلار ۋە ئېشەكلىرىگە سوغۇق قۇدۇق سۇلىرى قاچىلانغان يوغان سوغىلارنى ئارتىپ ، سۇ سېتىپ يۈرگەنلەر ئۆتۈپ قالمىسا ، جان ھەلەكچىلىكىدىن ئۆزگە زۆرۈرىيەت بىلەن ھېچكىم بۇ يەرگە يولىمايتتى . قوقاستەك ئېقىپ ، توزۇپ تۇرىدىغان بىر غېرىچ قېلىنلىقتىكى قۇم مەيدان يۈزىنى بەئەينى باياۋانغا ئوخشىتىپ تۇراتتى . بىر چاغلاردا سەبىي قىزلارنى پىرقىرىتىپ ، ئۇلارنىڭ ھېيتلىق ھاياتىغا خۇشاللىق بەخش ئەتكەن چاقپەلەك مومىسى بىر چەتتە پاچاقلىنىپ ياتاتتى . ھېيتلىق ئالغان باللارنىڭ قوڭغۇراق ئاۋازىدەك زىل كۈلكە ـ چۇقانلىرى قەيەرلەرگىدۇر سىڭىپ كەتكەن . يۈزگە پالتا سالغاندەك تىلىم ـ تىلىم يېرىلىپ كەتكەن كاجۇۋا ئۆز مېھمانلىرىنىڭ كۈلكىسىنى سېغىنغاندەك ، ئاپتاپتا قاقلىنىپ تۇراتتى .

تارازىچىلارنىڭ توقلۇقنى ، باياشاتلىقنى نامايان قىلىدىغان «بىر چارەك ، ئىككى چارەك» دەپ ۋارقىراشلىرى خۇددى تاڭ ئالدىدىكى چۈشتەك يوقالغانىدى . ئاچلىق دەردىدىن ئۆلەر ھالغا كەلگەنلەر بازارغا ئەمەس ، بەلكى يەر ئىگىلىرىنىڭ ، بايلارنىڭ ئىشىكى ئالدىغا بېرىپ ، تىلەمچىلەردەك تەلمۈرۈشەتتى ، بازار ئاشۇلارنىڭ ھەشەمەتلىك دەرۋازىسى ئالدىغا كۆچكەن ، بۇنداق بازارلاردا كۈلكە ئەمەس ، يىغا ـ زار ، ئاھ ـ پەرياد ھۆكۈمران ئىدى .

خاتىپلار قۇرغاق كوچىلارنى بېشىغا كىيگەن پېتى توپا يولى ئاغزىدىكى كاتتا جامەنىڭ ئالدىدا يىغىلىپ قالغان نامازخانلار توپى ئارىسىنى يېرىپ ئۆتتى ـ دە ، جامەگە ئانچە ئۇزاق بولمىغان جايدىكى چوڭ سارايىنىڭ جەنۇبقا قاراپ تۇرىدىغان دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەتتى .

مەخسۇم ھاجىنىڭ سارىيى دېيىلسە ، چوڭ ـ كىچىك ھەممە كىشى بىلىدىغان بۇ كارۋان سارىيى چىرىيە بازىرىدىكى خېلى چوڭ سارايى بولۇپ ھېسابلىناتتى . دەرۋازىدىن كىرىپلا ئوڭ قولغا بۇرۇلسا ، پېشايۋانلىق مېھمانخانىغا ئۆتكىلى بولىدىغان مەخسۇس

ئىشىك كۆزگە چېلىقاتتى . ھازىر بازار بېگى نادىرخان بايۋەچچىگىلا قاراشلىق بولغان بۇ مېھمانخانىنى سارايىنىڭ باشقا قىسىملىرىدىن ئايرىپ تۇرىدىغان تورۇسقا تۇتاش رېشاتكىنىڭ ئۇ تەرىپىدە ئۆتكەن ـ كەچكەنلەرگە ئىجارە بېرىلىدىغان ھۇجرىلار جايلاشقان . سىلىنغىنىغا 40 — 50 يىل بولغان ھۇجرىلارنىڭ تاملىرى سويۇلغان ، كېشەكلىرى ياكى ئىشىكلىرى ئۆز شەكلىنى يوقىتىشقا باشلىغانىدى . ھۇجرىلارنىڭ قارشى تەرىپىدە سەينا ، سەينانىڭ بىر تەرىپىدە ئەللىكچە تۆگە سىغىدىغان ئېگىز تۆگىخانا تۇراتتى . تۆر تەرىپىدە بولسا ئۆگزىسىگە پېچان دۆۋىلەنگەن ئاتخانا بار ئىدى .

خاتىپ ۋە ئۇنىڭ يىگىتلىرى ئاتلىرىنىڭ تىزگىنىنى ئالدىلىرىغا يۈگۈرۈپ كەلگەن خىزمەتكارلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ ، ئاتخانىغا ئەۋەتتى ـ دە ، مەخسۇس ئىشىك بىلەن بازار بېگىنىڭ ھۇزۇرىغا كىرىپ كېتىشتى .

خاتىپقا ناتونۇش بولغان سودىگەر قىياپىتىدىكى يېشى توختالغان بىر كىشى بىلەن بارماقلىرىنى ئېگىپ تۇرۇپ قىزغىن پاراڭلىشىۋاتقان نادىرخان بايۋەچچە خاتىپنىڭ سالىمىنى خۇشىياقمىغان تەرزدە ئىلىك ئالدى . ئۇ ئورنىدىن قوزغالمايلا خاتىپقا چەپ موردىكى كۆرپە ئۈستىدىن ئورۇن كۆرسەتتى . ئۇنىڭ قارشىدىن ۋە سۇس تەكەللۇپىدىن «بۇ يەردىن كەتكىنىڭگە ئۇزۇن بولماي تۇرۇپ ، يەنە نېمىشقا كەلدىڭ» ياكى «ناقۇلاي چاغدا كەلگىنىڭنى قارا» دېگەندەك مەنە چىقىپ تۇراتتى .

ئۇلارنىڭ پارىڭى قايناپ تۇرغان قازاننىڭ ئوتىنى تارتىۋەتكەندەكلا جىمىپ قالدى . نادىرخان بايۋەچچە خاتىپ ۋە ئۇنىڭ يىگىتلىرىگە كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى ـ دە ، ئۇلارنىڭ بۇ يەردىن پات قوزغالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ ، ھېلىقى كىشىگە نائىلاج ئىجازەت بەردى . ئۈچ بارمىقىنى ھېلىغىچە بېسىپ تۇرغان ئۇ كىشى خاتىپقا ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدا بەداشقان قۇرۇپ كېرىلىشىپ ئولتۇرغان يىگىتلەرگە بىر قۇر قاراپ قويدى . ئېشىغا توپا چاچقان بۇ

بشەملەرگە ئالىيىپ «ئالە شەھىرىڭنى» دېگەندەك ، تېز - تېز قەدەملەر بىلەن چىقىپ كەتتى .

بازار بېگى خاتىپ بىلەن تەڭ دىمەتلىكتەك كۆرۈنگىنى بىلەن ، 30 ياشتىن ھالقىغان كىشى ئىدى . يەل بەرگەن تولۇمدەك سېمىز ، ئاقپىشماق ، ئىنچىكە ، ئۇزۇن بۇرۇتىنى سىلاپلا تۇرىدىغان چېقىر كۆزلۈك بازار بېگى تام - تورۇسقا قارىغىنىچە بىپەرۋا ئولتۇرغان ئاغىنىسىگە يېڭىۋاشتىن ئىلتىپات كۆرسەتكەندەك ، ئاستا قىمىرلاپ قويدى ۋە ئۇنىڭغا «نېمە خىزمەت» دېگەندەك تىكىلدى .

تۆت - بەش يىل مابەينىدە ، ئۇتتۇرۇپ قويغان سەۋەبلىك بىر-نەچچە قېتىم قىزىرىشىپ قالغىنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، قوناقچىلىك نەشە تاپسىمۇ بىر - بىرىنى سېغىنىدىغان بۇ ئۇلپەتلەر مىجەزلىرىنى ئوبدانلا چۈشىنىشەتتى . شۇ تاپتا نادىرخان بۇ ئاغىنىسىنى قوغلاپمۇ قوغلىۋېتەلمەيتتى . تىللاپمۇ گەپ ئۆتكۈزەلمەيتتى . خاتىپمۇ بازار بېگىنى بەزدەك بېزىرىپ ئولتۇرۇۋېرىپ ئەيۋەشكە كەلتۈرۈشنى ئوبدان بىلەتتى ، شۇڭا ئۇ :

— ئاغىنە ، قولۇمغا مەكتىنىڭ چۈشۈپ قالدىمۇ ، كۆڭلۈم سېنىلا تارتىدىكەن ، — دېدى ۋە تۇردى بۇقا دەيدىغان بەتبەشىرە يىگىتكە كۆز ئىشارىسى قىلدى . يىگىت كاۋا چېچىكى رەڭلىك يۇڭ پوتىسىنى ئالدىرىماي يەشتى ، قاقچىلىك نەشىنى چىقىرىپ ، ھەربىر بارمىقىنىڭ ھەرىكىتىنى ناھايىتى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىپ تۇرغان نادىرخانغا ئۇزاتتى .

نادىرخان كۆكۈچ نەشىنى يىگىتنىڭ قولىدىن خۇددى ھەدىيە ئالغان مالايدەك ھۆرمەت بىلەن ئالدى ، ئۇنى بۇرنىغا يېقىن ئەكېلىپ پۇرىقىنى ئاچ كۆزلۈك بىلەن سۇمۇرۇشكە باشلىدى ۋە ھاياجان بىلەن :

— راستىنلا مەكتىنىڭكى ئىكەن ، راستىنلا ... — دەۋەتتى .

مەكىت نەشىسى خۇمارلىق نەشكەشلەر ئارىسىدا ئالتۇن باراۋىرىدە ھېسابلىناتتى . بۆشۈكىدىنلا چىلىم كۆتۈرۈپ قوپقان بۇ بايۋەچچىلەر مەكىت نەشىسىنىڭ تەمىنى ئاللىبۇرۇنلا تېتىپ

ئۆلگۈرگەن . ئەمما ، يېقىنقى يىللاردىكى مالىمانچىلىق ، يولنىڭ خاتىرجەمسىزلىكى بىلەن ، بۇنداق ئەتىۋار نەشىدىن ھۇزۇرلىنىش ئۇلارغا نېسىپ بولماپتاتتى . ئۇلار ئادەتتە چېكىپ يۈرگەن نەشە نەشىكەشلەرنىڭ بىرى ھېسابلىنىدىغان باۋۇدۇن بەگنىڭ قولىدىن چىققانلىقىغا قارىماي ، رەڭگى تۆگە قۇمىلىقىدەك قارا ئىدى . كۆز كۆنلىرى نەشە كەندىرنىڭ يۇمران يوپۇرماقلىرىنى ئۇزۇۋېلىپ شەبنەمدە نەملەپ ، سايىدا ئۈچ - تۆت كۈن قۇرۇتقاندىن كېيىن سوقۇپ ئەلگەكتىن ئۆتكۈزۈلۈپ ، ئۆچكە مېيى بىلەن قازاندا قورۇلىدىغان ، قولدا ياكى ئاياغنىڭ پېتىكى ئاستىغا سېلىنىپ ، مىجىقلىنىپ پىشۇرۇلۇپ ياسالغان بۇنداق نەشە كەندىر كۈنجۈرىسىدەك سېسىق پۇرايتتى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، چىلىم سەيخانىسىغا كۆپرەك چوغ قويۇلمىسا ئاسانلا ئۆچۈۋالاتتى . كەيپ تارقالغاندىن كېيىنلا باش ئاغرىتاتتى . مەكىت نەشىسى بولسا ، زۆرۈرىيەتتىن تاشقىرى پۇراقلاردىن خالىي بولۇپ ، شۇنچىلىك خوش كەيپ قىلاتتىكى ، ھۇزۇرلانغۇچى ئۆزىنى پاختىدەك يەڭگىل ، پەرىشتىدەك ئۇچقۇر ھېس قىلىپ ، ئەرشئەلادا خىيالەن پەرۋاز قىلاتتى .

نادىرخان بازار بېگى ئالىقىنىدىكى نەشىگە گۆھەرنىڭ راست - يالغانلىقىنى ئايرىماقچى بولغان سەرراپتەك ئىخلاس بىلەن تىكىلىپ قارىدى . كۆزلىرى چوڭ - چوڭ ئېچىلىپ ، سارغىيىپ كەتكەن لەۋلىرى بىلىنەر - بىلىنمەس تىترىدى . گۆشگىردىدەك كۆپۈپ تۇرغان ئىككى قوۋۇزى ئېخىمۇ كۆبجۈشكە باشلىدى .

— قېنى بەكرى سەن ، چىلىم كەلتۈر ! — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ ماتا يىرتقاندەك سەت چىقىدىغان ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ ، — سەيخانىنى قىرىۋەت ، چىلىمنىڭ سۈيىنى يەڭگۈشلە ، ئۆرۈك ئوتۇنىنىڭ چوغىنى تەييارلا ، — دەپ بۇيرۇق قىلدى ئۇ ئاخىرىدا .

ئالتۇندەك سارغىيىپ كەتكەن نەقىشلىك نەپىس چىلىم قولدىن قولغا ئۆتۈشكە باشلىدى . مېھمانخانا ئىچى يېڭىلا ئوت تۇتاشتۇرۇلغان تونۇر ئىچىدەك قويۇق دۇت بىلەن قاپلانغانىدى .

چىلىمچى بەكرى تام بويلىتىپ قويۇلغان تەكچىلەرگە يېرىم يانپاشلىغان بەگلەر ئارىسىدا موكىدەك قاترايتتى، كىمدۇر چىلىم ئۆز ئىلكىدە تۇرغان قىسقا ۋاقىتتىن تولۇقى بىلەن بەھرە ئېلىش ئۈچۈن شۇنچىلىك قاتتىق شورايتتىكى، قايناۋاتقان چۆگۈندەك پورۇقلاۋاتقان ئاچچىق سۇ بوغۇزىنى كۆيدۈرگەندىلا ئاندىن تەلمۈرۈپ تۇرغان بىرىگە چىلىمنى بېرىۋېتىپ، ئىچ-قارنىنى يېنىپ چىققۇدەك يۆتىلىپ، قېقىلاتتى. كىمدۇر تۈتۈن تۆشۈكىنى قويۇۋەتمەي تا نەپەسى يار بەرگۈچە، ئۆپكىسى تولغۇچە سۈمۈرەتتى-دە، چىلىمنى دىر-دىر تىترىتىۋېتەتتى.

بەكرى سەيخاننى ئىككى-ئۈچ قېتىم تولدۇردى، سېرىق تاماكا بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ سېلىنىدىغان نەشە قوناقتەك، بۇغدايدەك ئۇزۇلۇۋېرىپ، ئاخىر تۈگىدى. يەكمۇيەك بەل تۇتۇشقان ياكى بىر مەيدان كەسكىن ئېلىشىشتىن قايتىپ كەلگەن لەشكەرلەردەك سۇنايلانغان كىشىلەرنىڭ كۆزلىرى ئەمدىلا جېنى چىققان بۇقىنىڭ كۆزىدەك ئالىيىشقا باشلىدى. ئادەتتە مەكىت نەشىسىنىڭ كارامىتىنى بىلمەيدىغان، نېرۋىلىرى باۋۇدۇن بەگنىڭ كۈچسىز نەشىسىگىلا ئۆگىنىپ كەتكەن يىگىتلەرنىڭ ئاغزىدىن شۆلگەي ئېقىتىشىپ، تورۇسقا قادالغىنىچە يېتىشىۋاتقىنىنى كۆرگەن خاتىپ، بەكرى كەلتۈرگەن بىر چىنە دوغاپنى گۇپۇلدىتىپ ئىچىۋەتتى-دە، دادىسى بەرگەن ھەممە پۇلنى دو تىكىپ قولغا كەلتۈرگەن نەشىنى بازار بېگى بىلەن ئورتاقلاشماقچى بولغانلىقىنىڭ مەقسىتى ئۈستىدە ئېغىز ئېچىش پەيتىنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى ھېس قىلدى.

ئۇ كەسلەنچۈكتەك سۇرۇلۇپ بازار بېگىنىڭ يېنىغا كەلدى، خۇمارلاشقان كۆزلىرى بىراقلا باشقا بىر تۈسكە كىردى. گەپنى ئەگىتىپ يۈرمەيلا سېيىت ھاجىنىڭ ئۆز ئۆگەي ئاچىسى بۇۋىمەريەم خېنىمنى ئەگىپ يۈرگەنلىكىنى، دادىسىنىڭ كۆڭلىگە نېمىلەرنى پۈتكەنلىكىنى بىراقلا ئېيتىۋەتتى.

خاتىپ مال-دۇنيا ۋە نام-ئەمەل بارىدا كېرىيە دىيارى بويىچە يۇقىرى ئورۇندا تۇرىدىغان باينىڭ ئوغلى نادىرخان بايۋەچچىنىڭ

ئاستىغا قوپارغۇ سىلىپ، كۆڭلىگە كۈنداشلىق ئوتىنى يېقىش ئارقىلىقلا ياللاڭتۆش پۇقرالارنىڭ خورىكىنى ئۆستۈرۈپ قويغان سېيىت ھاجىدىن، ئەجدادىدىن قالغان ئىززەت - ئابرۇيىنى بىر كەلگۈندىنىڭ رايى بىلەن خاراب قىلىۋاتقان «كەم ئەقىل» دادىسىدىن دەھشەتلىك تۈردە ئۆچ ئالماقچى، ھېچبولمىسا ئېسىدە قالغۇدەك چۆچۈتۈپ قويماقچىدى. كۆزىگە جىندىنمۇ سەت كۆرۈنىدىغان ئۆگەي ئاچىسىنىڭ كىمگە ياتلىق بولۇشى ئۇنىڭ ئۈچۈن بەرىبىر بولسىمۇ، بىراق ئانىسىنىڭ ئۆگەتكەن ئەقلى بىلەن ئۇ، بۇ يولنى تاللىۋالغانىدى.

نادىرخان بازار بېگى ھېلىلا سۇ كېچىپ كەلگەن ئىتتەك بىرلا سىلكىنىدى - دە، مەستلىكىدىن يېشىلدى. كىرپىكسىز كۆزلىرىگە جان كىرىپ مىدىرلاشقا باشلىدى. قوشۇمىسىنى شۇنداق تۈرۈپ، قولىغا تايىنىپ تامغا يۆلەندى، كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ، مەسخىرە قىلغاندەك كۈلۈمسىرەپ تۇرغان خاتىپىنىڭ ياقىسىدىن كاپلا قىلىپ تۇتۇۋالدى.

خاتىپىنىڭ ئانىسى ھەنىپە خېنىم بىلەن نەۋرىلىك تۇغقان كېلىدىغان نادىرخان بايۋەچچە مەيلى دۇنيادەپىنە، نام - مەنسەپ، يۈز - ئابرۇي يېقىدىن بولسۇن، ئۆزىنى خاتىپتىن نەچچە دەرىجە ئۈستۈن چاغلايتتى. «كىشى يۇرتىدا يالغۇزلۇق تارتىپ قالغان» ئاچىسى ھەنىپە خېنىمنىڭ مەسلىھەتى ئارقىسىدا، دادىسى مەخسۇم ھاجى كېرىيە ئامبىلىغا نۇرغۇن سوۋغا - سالاملارنى شۇڭغۇتۇپ، ئۇنى چىرىيە بازىرىغا بازار بېگى قىلىپ تەيىنلەتكەنىدى. بۇنداق بولۇشىدا ھەنىپە خېنىمنىڭمۇ، مەخسۇم ھاجىمنىڭمۇ ئۆز ئالدىغا كۆزلىگەن مەقسەتلىرى بار ئىدى. ئەگەر نادىرخان بۇ يۇرتتا بازار بېگى بولۇپ تۇرسا، ھەنىپە خېنىمنىڭمۇ يۈرىكى توم بولاتتى. مەخسۇم ھاجىمۇ چىرىيىنىڭ تىجارەت ئىشلىرىنىڭ تىزگىنىنى ئۆز ئىلكىدە تۇتالايتتى. تەدبىر جەھەتتە يەنە بىر قەدەم ئىلگىرىلىگەن ھەنىپە خېنىم ئۆتكەن يىلى ئۆيىگە قايتقاندا مەخسۇم ھاجىغىمۇ، نادىرخان بايۋەچچىگىمۇ ئابلىزقارىغا قۇدا بولۇش توغرىسىدا يول كۆرسەتتى. بۇ گەپ ئابلىزقارىنىڭ كەلگۈسى مىراسىغا كۆزى

تىكىلگەن ۋە بەشىنچى خوتۇننى تېتىپ كۆرۈش كويىدا يۈرگەن بايۋەچچىگە قىرى كالىغا پىچاق ياققاندەك يېقىپ كەتتى ـ دە ، ئۇزۇن ئۆتمەي داستىخان ئۇچۇن بىرقانچە جانىۋاردىن ۋاز كېچىپ ، قۇدا چۈشكەن بولدى . پەقەت مەخسۇم ھاجىمنىڭ بىر يىلدىن بېرى «سەكراتتا ياتقانلىقى»لا تويى مەرىكىسى ئۆتكۈزۈشكە كاشىلا تۇغدۇرۇپ تۇرۇۋاتاتتى .

— ھۇ بەڭگى ، — دېدى بازار بېگى خاتىپنىڭ بوغۇزىنى تېخىمۇ چىڭ بوغۇپ ، — ھەرقايسىڭ تېخى مېنى كۆزۈڭگە ئىلمىشىمىدىڭمۇ ، سەنلەرنىڭ ياخشى نېمىلەر ئەمەسلىكىڭلارنى بۇرۇنلا پەملىگەنىدىم ...

خاتىپ بازار بېگىنىڭ قولىغا ئېسىلغانچە كۆلۈمسىرەپ تۇراتتى ، ئۇ ئۇنىڭ ھازىرلا پەسكويىغا چۈشىدىغانلىقىنى بىلەتتى .

ھۆركىرىگەن ئاۋازدىن ھوشىغا كېلىشكەن يىگىتلەر قانداقتۇر بىر مەخلۇقنىڭ قولى خوجايىنىنىڭ گېلىدا تۇرغانلىقىنى كۆرۈشتى ـ دە ، يېقىلىپ ـ قوپۇپ قوللىرىنى ئۆتۈكلىرىنىڭ قونچىغا ئۇزىتىشتى . ئۇزۇن ئۆتمەي سىياسەت قىلغۇچىنىڭ بازار بېگى ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ ، تۇرغان يېرىدە قېتىپلا قېلىشتى .

بازار بېگىنىڭ قول پەيلىرى بارا ـ بارا بوشاشتى . بارماقلىرى خاتىپنىڭ ياقىسىدىن ئاجرىدى . ھېلىغىچە كۆلۈمسىرەپ تۇرغان خاتىپ بەقەسەم تونىنىڭ ياقىسىنى قېقىشتۇرۇپ پۈرلەشكەن يېرىنى تۈزىۋەتتى ـ دە ، بازار بېگىگە :

— گېپىمنىڭ مەنىسىگە چۈشەندىڭمۇ ئاغىنە ، بىلسەڭ ساڭا پايدىلىق گەپ قىلىۋاتىمەن ، تىكەننى كىرگەن يەردىن ئالماي ، ئەجەب سىقىپ كەتتىڭا ياقامنى ؟ — دېدى .

نادىرخان بايۋەچچە خاتا قىلىپ قويغىنىنى تەن ئالمىدى . ئۇنىڭ پۈتكۈل جىسمىغا تىترەك ئولاشتى .

— خەپ ، توختاپ تۇرۇش ، كۆرگۈلۈكۈڭنى بىر كۆرسەتمىسەم !

11 . تىرەكلىك ھويلا

ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، قەدىمىي غەربىي دىياردىكى 36 بەگلىكنىڭ بىرى بولغان چىرىيە بوستانلىقى ئۆز ۋاقتىدا چېدىر ۋە باشقا ھەر خىل ناملاردا ئاتىلىپ، تەكلىماكان دەشتىنىڭ خېلى ئىچكىرىسىگە جايلاشقانىكەن. بۇ قەدىمىي بوستانلىقنىڭ قانداق سەۋەبلەر بىلەن ھازىرقى ئورنىغا، يەنى چىرىيە دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىغا قاراپ يەتمىش نەچچە كىلومېتىر سۈرۈلگەنلىكى توغرىسىدا مۇنداق بىر رىۋايەت ئېغىزدىن ـ ئېغىزغا كۆچۈپ يۈرىدۇ :

كىتابىمىزدىكى ۋەقەلەر يۈز بېرىۋاتقان دەۋردىن بىر مىڭ نەچچە يۈز يىلچە بۇرۇن تەكلىماكاندىكى چىرىيە بوستانلىقى پايانسىز كەتكەن كۆككۆلمەيدان بولۇپ، چىرىيە دەرياسى، چاقار دەرياسى ۋە ئۇلۇغساي دەرياسىنىڭ ئەلۋەك سۈيى مول ھوسۇللۇق ئېكىنزارلىقلارنى، باغۋارانلارنى سۇغىرىپ تۇرىدىكەن. گىرەلىشىپ كەتكەن ئېرىق ـ ئۆستەڭلەر تا ئۇيۇق سىزىقىغىچە يېتىپ بارىدىكەن. باراقسان ئۈجمە يوپۇرماقلىرى بىلەن يېتىشتۈرۈلىدىغان پىلە ۋە مەشۇتلار، جەننەت مېۋىلىرىدەك شېرىن مېۋىلەر يىراق ـ يىراقلارغا توشۇلۇپ تۇرىدىكەن. ئاسىيادىكى ھەرقايسى دۆلەتلەرگە ۋە ئىچكى جۇڭگو تۇزلەڭلىكىگە قەرەللىك ۋە قەرەلسىز قاتناپ تۇرىدىغان سودا كارۋانلىرى بۇ يۇرتنىڭ يىپەك گەزلىمىلىرىنى، ئەلتېرىلىرىنى، قۇرۇق يېمىشلىرىنى، پاختىلىرىنى جاھانغا تونۇتۇپ، خۇش پۇراق ماتېرىياللار، ئۈنچە ـ مەرۋايىت، چىنە ـ قاچا ۋە ئۆي جابدۇقلىرىنى ئەكېلىدىكەن. ئالاھىدە گېئوگرافىك ئورۇن ۋە يولنىڭ يىراقلىقى بۇ يۇرتنى دۈشمەنلەرنىڭ يامان نەزىرىدىن ساقلاپ تۇرىدىكەن.

«ئاينىڭ ئون بەشى قاراڭغۇ، ئون بەشى يورۇق» دېگەندەك، كۈنلەرنىڭ بىرىدە كۈتۈلمىگەن ئاپەت توساتتىن بۇ يۇرتقا خىرىس

قىپتۇ ، كۈنپىتىش تەرەپتىن بىسىپ كەلگەن قاراڭغۇلۇق قۇياش يۈزىنى قارايتىپتۇ . ئاسمان گۈمبىزى قازاننىڭ تىگىدەك قارىيىپ ، دەھشەتلىك بوران كۆتۈرۈلۈپتۇ . ئارقىدىنلا قۇم يامغۇر يىغىپ ، ئىكىنزارلىقلارنى ، باغۇ بوستانلارنى كۆمۈشكە باشلاپتۇ . پۇقرالار بۇ بورانىنى ئۆتۈپ كىتەر دەپ كۈتۈشۈپتۈيۇ ، ساپسېرىق قۇم ئوشۇقلىرىغىچە ئۆرلەپ ، ئىشىكلىرىنى كۆمۈپ ، يوللارنى چۆلگە ، تۈزلەڭلەرنى دۆڭگە ئايلاندۇرۇپتۇ .

قىيامەت قايىم بولۇپ ، بىشىغا ئاپەت كەلگەنلىكىنى بىلگەن خالايىق جان قايغۇسىغا چۈشۈپ ، دۇئا - تەلەپ قىلىپ بىقىپتۇ . نالە - زار قىلىشىپ ، ئۆيدىكىلەر تالاغا ، تالادىكىلەر ئۆيلىرىگە يۈگۈرۈشۈپتۇ . قىيا - چىيا ساداسى پەلەككە يىتىپ ، ۋەھىمىلىك ئاۋازلار ئەرشىئەلاغا ئۆرلەپتۇ .

يۇرتتا كۆپنى كۆرگەن ، جاھاننىڭ ئىسسىق - سوغۇقىنى بىشىدىن ئۆتكۈزگەن ، يىشى يۈزلەردىن ھالقىغان بىر ھۆرمەتلىك مويسىپىت بار ئىكەن ، يۇرت ئەھلىنىڭ تويىمۇ ، ماتىمىمۇ ئۇنىڭ مەسلىھەتىسىز ئۆتمەيدىكەن . خالايىق ئاخىر ئاسمانغا قاراپ ، قارا بولۇتلارغا سەپسىلىپ ، قارا بوراننىڭ گۈرۈلدىشىنى ئاڭلاپ تەپەككۇر ئاسمىنىدا پەرۋاز قىلىۋاتقان بۇ ئەۋلىيا سۈپەت مويسىپىتنىڭ ئالدىغا كەپتۇ - دە : «ھۆرمەتلىك بوۋا ، سەن يۇرتىمىزنىڭ تۈۋرۈكىسەن ، بوۋىمىزنىڭ بوۋىسى ، ئەقلىمىزنىڭ كۆزىسەن ، نىمە قىلساڭ قىل ، بىزنى بۇ بالادىن قۇتۇلدۇر ، بۇ كۈھىقاپتىن خالاس قىل» دەپ ئىلتىماس قىلىشىپ ، ئايىغىغا يىقىلىپتۇ .

مويسىپىت تەقدىرىنىڭ تىزگىنىنى ئۆزىگە باغلىغان يۇرت چوڭلىرىغا ، پۇقرالارغا خىتاب قىلىپ :

— باللىرىم ، بۇ قارا بوران ياكى ئۈچ كۈندە ، ياكى يەتتە كۈندە توختايدۇ ، يەتتە كۈندىمۇ توختىمىسا 41 كۈندىن كىيىن ئاندىن توختايدۇ . مانا ئۈچ كۈن بولدى ، بۇ ئاپەت ئۆتۈپ كىتىدىغان ئەمەس ، مەسلىھەت مەندىن ، ھەرىكەت سىلەردىن . ھەر كىم ئۆز

جىنىنى ئۆزى جايلىسۇن ، شۇ ھامان ئۆيدىكىلەر تالاغا چىقىشلار ، 40 كۈنلۈك ئوزۇق ۋە 45 كۈنلۈك سۇنى دۈمبەڭلەرگە تېڭىشلار ، ھويلاڭلارغا يەتتە غۇلاچ ئېگىزلىكتە موما تىكلەڭلار ، بۇ مومىنى كېچە ـ كۈندۈز توختىماي چۆرگىلەڭلار ، كىمىكى مەن دېگەندەك قىلمىسا ، ئەجەل شەربىتىنى ئىچىشكە تەييارلانسۇن ، تىرىك قالارمەنمىكىن ، دەپ خام ـ خىيال قىلمىسۇن ، — دەپتۇ .

جامائەت بۇ مويسىپىت ئالدىدا «خوپ» دېيىشىپتۇيۇ ، بەزىلىرى : بۇ ئالجىغان بوۋاي ئاغزىغا كەلگەننى جۆيلۈيدۇ ، بىزنى ئەخمەق قىلىپ خامانغا قاتقان ئېشەكتەك چۆرگىلەتمەكچى بولۇۋاتىدۇ دەپ ئويلاپتۇ ۋە ئۆيلىرىگە كىرىپ خاتىرجەم يېتىشىپتۇ . باي ، دۆلەتمەن كىشىلەر ئۆي بىساتلىرىغا ، ئالتۇن ـ كۈمۈشلىرىگە ، روزىغارلىرىغا قىيماي ، ئۆيلىرىدىن ئايرىلغۇسى كەلمەپتۇ .

مويسىپىتنىڭ راست سۆزلەيدىغانلىقىغا چىنپۈتىدىغان ، ئۇنىڭغا ئىخلاس قىلىدىغانلار ھويلىسىغا ، تالا ـ تۈزگە موما قاداپ توختىماي چۆرگىلەشكە باشلاپتۇ . تىمەنلىرى ئاجىزلارنى يۆلەپتۇ ، ھارمىغانلار ھارغانلارنى يۈدۈپتۇ ، قورسىقى ئاچسا دۈمبىسىدىكى خالتىلىرىدىن نان ئېلىپ غاجىلىشىپتۇ ، ئۇسسىسا قاپاقلىرىدىكى سۇنى تېجەشلىك بىلەن ئوتلاپتۇ .

ئاخىر ھېلىقى مويسىپىتنىڭ دېگىنى راست بولۇپ چىقىپتۇ ، ئاردىن 41 كۈن ئۆتكەندىن كېيىن قارا بوران توختاپ ، كۆك ئاسمان ئۆز رۇخسارىنى كۆرسىتىپتۇ . قۇياشمۇ يەر ـ جاھاننى يورۇتۇپتۇ . چۆرگىلەۋاتقانلار قارىسا ئۆزلىرى ئېگىز ـ ئېگىز قۇم دۆڭلىرىنىڭ ئۈستىدە دۆڭدىن بىر غۇلاچ چىقىپ تۇرغان موما ياغاچىنى تۇتۇپ تۇرغۇدەك ، پۈتكۈل يۇرت مىقياسىدا ياكى يېشىللىقتىن ، ياكى دەل ـ دەرەختىن ، ئۆي ـ ئىمارەتتىن ئەسەر قالماپتۇ . ھۇرۇنلۇق قىلغانلار مال ـ دۇنيالىرى بىلەن بىللە نەچچە غۇلاچ قۇم ئاستىغا كۆمۈلۈپتۇ .

قىيامەتتىن بەتتەر بۇ قارا ئاپەتتىن ئامان قالغانلار تەلىيىنىڭ

ئـوڭـلــقىدىن زىيادە خۇشال بولۇشۇپتۇيۇ ، مېھرىبان قولۇم - قــوشنىلىرىدىن ، ئۆي - بىساتلىرىدىن ، يۇرت - خانىمانلىرىدىن مەھرۇم بولغىنىغا كۆڭلى بۇزۇلۇپ ، دادلىشىپتۇ . ئەمدى قەيەرگە بېرىپ ، قەيەردە تۇرۇشقا ئەقلى يەتمەي ، يەنە ھېلىقى مويسىپىتنى ئىزدەپ ، دۆڭمۇدۆڭ ، چوڭقۇرمۇچوڭقۇر يۈگۈرۈشۈپتۇ . ھېچكىم مويسىپىتنىڭ ئۆيىنىڭ ئورنىنى قىياس قىلالماپتۇ . تىرىك قالغانلار ئارىسىدىنمۇ تېپىلماپتۇ . ئاخىر ياشنىپ ھاسىغا چۈشۈپ قالغان كىشىنىڭ قىرىق نەچچە كېچە - كۈندۈز موما چۆرگىلەشكە چامى يەتمەيدىغانلىقىنى بىردىنلا يادىغا ئېلىشىپ ، كۆڭۈل يارىسى ئـەدەپـتـۇ ، يـىغلاپ يېشى قۇرۇپ كەتكەن كۆزلىرىگە يەنە ياش قاپلىشىپتۇ .

شۇ ئارىدا ئۇلار بارخاننىڭ ئۇستىدە كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ تۇرغان بىر چۆل توشقىنىنى كۆرۈپ قاپتۇ . بۇ توشقان ئېڭىرقىغان تـوپـقـا قـاراپ ئـىـشارەت قىلغاندەك ، ئالدى ئاياغلىرىنى ئېگىز كـۆتۈرۈپتۇ - دە ، بارخانلارنى ئارىلاپ ، كۈنچىقىشقىمۇ ئەمەس ، كۈنپېتىشقىمۇ ئەمەس قانداقتۇر بىر تەرەپكە قاراپ يۈگۈرۈپتۇ ، كۆز يېتىم يەرگە بېرىپ يەنە تەرەپلەرنى پەرق ئېتىشتىن مەھرۇم بـولـغان توپقا قاراپ ئىشارەت قىلغاندەك بولۇپتۇ ، يولىنى يەنە داۋاملاشتۇرۇپتۇ .

جامائەت ئارىسىدا ياشتا چوڭراق بىر ئەركەك بار ئىكەن . ئۇ ئۆز ۋاقتىدا ھېلىقى دانا مويسىپىت بىلەن داۋاملىق ئۇلپەت بولۇپ ، مـۇڭـدىـشــىـپ تـۇرىدىكەن . ئۇ توشقاننىڭ سىرلىق ئىشارىتىنى چۈشەنگەندەك بولۇپتۇ ، بۇنىڭدا بىر كارامەت بار دەپ ھېسابلاپ ، جـامـائـەتـكە «توشقان ماڭغان يول بىلەن مېڭىڭلار» دېگەن مەسلىھەتنى بېرىپتۇ . بۇ تەكلىپ جامائەتكىمۇ خوپ كەپتۇ . ئۇلار : «يـېـتـىـپ ئـۆلـگـۈچـە ، ئېتىپ ئۆلەيلى ، بېشىمىزغا كەلگەننى كـۆرەرمـىـز» دېيىشىپ ، توشقان بىلەن قارا كۆرۈنۈش ئارىلىق قالدۇرۇپ يولىغا راۋان بوپتۇ .

ئىلگىدە ئاشقان بەش كۈنلۈك سۇ ۋە بەش كۈنلۈك ئوزۇق

تۇگىگەن كۇنى چىڭقى چۇش مەزگىلىدە ئۇن جىنىنىڭ بىرى قالمىغان بۇ توپ ئاندا ـ مۇندا توغراق ۋە قومۇشلار بىلەن قاپلانغان بىر يەرگە يېتىپ كېلىشىپتۇ. هايال ئۆتمەيلا، بۇ يەرنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئەسلىدىكى يۇرتىغا ئېقىپ بارىدىغان چىرىيە دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنى ئىكەنلىكىنى بىلىۋاپتۇ.

ئوزۇق ـ تۈلۈك ۋە سۇ تۈگەپ، هېرىپ مادارى قالمىغاچقا، ئۇلارنىڭ سەپەرنى يەنە داۋاملاشتۇرۇشقا كۆزى يەتمەپتۇ، لېكىن بۇ يەردە قومۇش يىلتىزى كولاپ يەپ، ياۋا هايۋان تۇتۇپ ئوزۇقلىنىپ كۈن ئۆتكۈزگىلى بولىدىكەن. بۇنداق كۈننىڭ ئۇزاققا بارمايدىغانلىقىمۇ ئۇلارغا ئايان ئىكەن.

كۈنلەر ئۆتۈپتۇ، ئاچارچىلىق دەستىدىن ئۆلۈم ـ يېتىم كۆپىيىشكە باشلاپتۇ. ئوۋلايدىغان هايۋانلارمۇ ئۆلگىنى ئۆلۈپ، قاچىدىغىنى قېچىپ بوپتۇ. ئاشلىق بولمىسا هەممەيلەننىڭ قىرىلىپ تۈگەيدىغانلىقىنى بىلگەن هېلىقى كىشى مويسىپىت ئۇلپىتىنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە خالتىسىغا سېلىۋالغان ئۈچ ـ تۆت ئوچۇم داننى كۆپچىلىك ئالدىغا قويۇپتۇ ـ دە، ئۇلارغا قاراپ:

— «ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار» دەپتىكەن، يۇرۇتلار، زىرائەت تېرىشقا سۇ ئىزدەيمىز، — دەپ قىرانلىق دەۋرىگە يەتكەن بىرقانچە كىشىنى ئەگەشتۈرۈپ توغراقلىققا راۋان بوپتۇ. بىراق، دەريا قىنى قۇم بىلەن تولۇپ كەتكەنىكەن. ئۇلار مېڭىۋېرىپتۇ، مېڭىۋېرىپتۇ، بىر تامچىمۇ سۇ ئۇچرىتالماپتۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە هەرقايسىسى هەر تەرەپكە كېتىپ، يولدىن ئادىشىپتۇ. لېكىن، باشلامچى كىشى زادى ئۈمىدسىزلەنمەپتۇ، هەر قېتىم نىمجان هالەتتىكى يۇرت ئەهلىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرسە، ئۇنىڭغا بىر ئۇلۇش دەرمان قوشۇلىدىكەن، ئاپەت ئاغزىدىن قۇتۇلغان يۇرتداشلىرىنىڭ بۇ دۇنيادىن ئىز ـ دېرەكسىز يوق بولۇپ كېتىدىغانلىقىنى ئويلىسا، ئۆز بۇرچىنىڭ ئېغىرلىقىنى هېس قىلىدىكەن.

ئۇ ئەقلى بېشارەت بەرگەن، كۆڭلى تارتقان تەرەپكە قاراپ

يولىنى داۋاملاشتۇرۇۋېرىپتۇ . ئۆچكە تېرىسىدىن قىلىنغان چورۇقى تىتىلىپ كەتسە ، يالاڭ ئاياغ مېڭىپتۇ ، ھاسىسى كاردىن چىقسا ئۆمىلەپتۇ . ئارىدىن ئىككى كېچە ـ كۈندۈز ئۆتكەندىن كېيىن ئاپئاق قار بىلەن قاپلانغان قاراقورۇم تېغىنىڭ ئېتىكىگە يېتىپ كەپتۇ . ئۇ كۆزىدىن تارام ـ تارام ياش تۆكۈپ تۇرۇپ تاغقا خىتاب قىپتۇ :

«ئـى ئـاتىمىز قاراقورۇم ، ئانىمىز قاراقورۇم ، باغرىڭدىن ئەۋەتكەن شەربىتىڭ بىلەن چۆلنى باغ قىلدىڭ ، بىزنى بار قىلدىڭ . بىـز — سـېنىڭ پەرزەنتلىرىڭ ، سېنى ئېمىپ چوڭ بولدۇق ، ھىممىتىڭ بىلەن ئاۋۇدۇق . ساڭا ھەر چاغ تەشەككۇر ئېيتىپ ساڭا چىن كۆڭلـىمىزدىن سېغىـنىۋاتقان كۈنـلەردە تەقدىر بىزگە ئاپەت ئەۋەتتى . يۇرتىمىزدىن ئايرىلدۇق ، خانىۋەيران بولدۇق ، جېنىمىز بـوغـۇزىمىزغا كەلگەندە يەنە سەندىن شەپقەت تىلەيمىز ، سەندىن كەۋسەر سورايمىز ، ھىممىتىڭنى بىزدىن ئايىما ، بىزگە سۇ بەر ، ئـۆزۈڭ كۆكلەتكەن ، چېچەكلەتكەن ، مېۋىگە كىرگۈزگەن ھايات دەرىخىمىز ۋاقىتسىز نابۇت بولمىسۇن ، يۇرتىمىز نامۇنىشانسىز ، تۇپرىقىمىز ئادەمسىز قالمىسۇن ، بىزگە سۇ بەر ، بىزگە كەۋسەر بەر !»

شـۇ ھامان يالت ـ يۇلت قىلىپ چېقىن چېقىلىپتۇ ، ھاۋا دەھشەتلىك گۈلدۈرلەپ ، بۇلۇتلار بىر ـ بىرى بىلەن ئۇسۇشۇپتۇ . قـاراقورۇم تېغىنىڭ تىكىلىك چوققىسى ئورنىدىن قوزغالغاندەك بـوپـتـۇ . ئۇ كىشى لەرزىگە كەلگەن ۋۇجۇدىنى توختىتىۋېلىپ ، تىلاۋەتتىن بېشىنى كۆتۈرۈپ كۆزىنى ئاچقۇدەك بولسا ، ئالدىدا تاغ قىياپەتلىك ، چىرايىدىن كۆكلەم ئاپتىپىدەك نۇر يېغىپ تۇرغان بىر ئاقساقال تۇرغۇدەك ، بۇ ئاقساقال بىر قارىسا تاغقا ، بىر قارىسا ھـېـلـىـقـى ئۇلپەتدىشىغا ئوخشاپ كەتكۈدەك . بۇ ئاقساقال ئۆز ھاسىسىنى ياشانغان كىشىگە ھۆرمەت بىلەن تەڭلەپتۇ ۋە :

«بـۇ ھـاسـىنىڭ بىر ئۇچىنى تۇتۇپ ، بىر ئۇچىنى يەردىن ئۈزمەي قېرىنداشلىرى تۇرغان يەرگە قاراپ مېڭىۋەرسىلە ، ئاگاھ بـولـسـىـلاكـى ، زىنھار كەينىلىرىگە قايرىلمىسىلا ، ئىلتىجالىرى

ئىجابەت بولغۇسىدۇر » — دەپ چىقىن شولىسى ئارىسىدا كۆزدىن غايىب بوپتۇ .
تىلاۋەت قىلغۇچى : «بۇ نىمە كارامەت » دەپتۇ ، ھەيرانلىقىنى ئىچىگە يۇتۇپ ، ھاسا بىلەن يەر يۈزىنى سىزغىنىچە ، قېرىنداشلىرى قالغان تەرەپكە قاراپ مېڭىۋېرىپتۇ .
ئۇ ئىككى كېچە ـ كۈندۈز ئەمەس ، بەلكى ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىتتىلا قېرىنداشلىرىنىڭ قارىسىنى كۆرۈپتۇ . قېرىنداشلىرى تۇرغان يەرگە كەلگىلى ئاز قالغاندا ، شەيتان ۋەسۋەسىگە بېرىلىپ ، «كەينىمدە نىمە باردۇ ؟ » دېگەن خىيال بىلەن كەينىگە قاراپتۇ .
قارىسا ، خىسلەتلىك ھاسىنىڭ ئىزى تەگكەن يەر چوڭ دەرياغا ئايلىنىپ ، بۇ دەريادا ئۆركەشلەپ ئاققان سۇ ھاسىنىڭ ئۇچىنى سۆيۈپ كېلىۋاتقۇدەك . بىراق ، ئۇ كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىشى بىلەن تەڭلا ، دەريانىڭ سۈيى كەلگەن يېرىدىلا توختاپ قاپتۇ . بۇ كىشى ئاگاھنى قۇلىقىدا ساقلىمىغىنى ئۈچۈن ئۆزىنى كايىپتۇ ، ھاسىنى يەنە سۆرەپ بېقىپتۇ ، دەريا سۈيى قايتا ئاقماپتۇ . كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىماي يەنە بىرئاز ماڭغان بولسا ، دەريا سۈيى مۇنبەت تۇپراقلىق يەرگە ئېقىپ كېلەتتىكەن .
ئۇ كىشى ئارتۇقچە ئاھ ئۇرۇشنىڭ پايدىسى يوقلۇقىنى بىلىپ ، قېرىنداشلىرىنى دەريا سۈيى ئېقىپ كەلگەن يەرگە كۆچۈرۈپ كەپتۇ . زىرائەت تېرىپ شۇ يىللا ھوسۇل ئاپتۇ ، مال ـ ۋارانلار ئاۋۇپ ، ئادەملەر كۆپىيىپتۇ . شۇنىڭ بىلەن يېڭى بىر يۇرت پەيدا بوپتۇ . كېيىنكى كۈنلەردە بۇ يۇرتنىڭ ئەسلىي نامى «چېدىر » دېگەن سۆزنىڭ ئاخىرىغا «ماكان » ، «يەر » دېگەن مەنىنى بىلدۈرگۈچى «يە » قوشۇمچىسى ئۇلىنىپ «چېدىرىيە » دەپ ئاتىلىدىغان بوپتۇ . زاماننىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ بۇ يۇرت نامى «چىرىيە » دەپ ئاتىلىدىغان بولۇپ قالغانمىش ...
بەزى كىشىلەر «رىۋايەت دېگەن بەرىبىر رىۋايەت » دېيىشىدۇ . لېكىن رىۋايەتنىڭ ئاساسسىز پەيدا بولۇپ قالمايدىغانلىقىنىمۇ ھەممە

ئادەم بىلىدۇ. شۇ ۋەجىدىن، نۇرغۇن كىشىلەر مىراب بېگى سۇپۇرگەئاخۇننى تاغدىن سۇ ئەكەلگەن ھېلىقى كىشىنىڭ ئەۋلادى دەپ ھېسابلايدۇ. ئۇلارنىڭ دەلىللىشىچە، ئۆز ۋاقتىدا بۇ كىشى خىزىر ئىنئام قىلغان خىسلەتلىك ھاسىنى سۇ توختىغان يەرگە سانجىپ قويغانىمىش، بۇ ھاسا كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە يوپۇرماق چىقىرىپ يوغان بىر توپ تېرەككە ئايلانغانىمىش، بۇ كىشى يۇرتنى ۋە يۇرت جامائىتىنى قۇتۇلدۇرغان خىزىرنىڭ ھۆرمىتى ۋە خىسلەتلىك ھاسىنىڭ خاتىرىسى ئۈچۈن شۇ تېرەك ئەتراپىغا تام قوپۇرۇپ، ھويلا - ئارام قىلغانىكەن، دېيىشىپ سۇپۇرگەئاخۇننىڭ ھويلىسىدىكى يەتتە ئادەمنىڭ قۇچىقى يەتمەيدىغان، سايىسى ئۈچ مو يەرگە چۈشىدىغان تېرەكنى پاكىت قىلىپ كۆرسىتىدۇ.

نېمىلا بولسۇن، ئاشۇنداق بىر توپ تېرەكنىڭ سۇپۇرگە مىراب بېگىنىڭ ھويلىسىدا ھېلىمۇ قەد كۆتۈرۈپ تۇرۇۋاتقىنى راست. سۇپۇرگەئاخۇن كىچىك ۋاقتىدىلا بۇ تېرەكنىڭ قاچان تىكىلگەنلىكى ھەققىدە دادىسىدىن، بوۋىسىدىن سوراپمۇ كۆرگەن. بىراق، ئۇلار: «بىز تۇغۇلساق مۇشۇ پېتى تۇرغانىكەن» دېگەندىن ئۆزگە ھېچنېمىنى دەپ بېرەلمىگەن. دېمىسىمۇ، پەسىللەرنىڭ قاقشاتقۇچ ئىسسىق - سوغۇقىغا، خۇدانىڭ قۇتلۇق كۇنى تەكلىماكان تەرەپتىن ئۇرۇپ تۇرىدىغان قوم ئارىلاش بوراننىڭ زەربىسىگە چىداشلىق بېرىپ كەلگەن بۇ تېرەك — ئۇزاق ئۆتمۇشنىڭ شاھىتى، ئىنسانلار ئارىسىدىكى جاپا ۋە خۇشاللىقنىڭ گۇۋاھچىسى سۈپىتىدە تارىخ بىلەن تەڭ ياشىغان گىگانت ئادەمدەك كۆكرەك كىرىپ تۇراتتى. نامرات دېھقاننىڭ ياغ كۆرمىگەن قولىدەك يېرىلغان قوۋزاقلىرى دەرەخ غولىغا ياماشقان مىڭلىغان بوغما يىلاندەك تولغىما ھاسىل قىلىپ يۇقىرىغا ئۆرلەيتتى. ئۇيەر - بۇيەردىن قايناپ چىققان ئۆسمىلەر تېرەك شېخىغا ئېسىپ قويغان قالقانلاردەك تومپىيىپ تۇراتتى. ئاچماقلاردىن بۆرتۈپ چىققان ياپلاق پورلار تۇۋرۇككە قېقىلغان، ياغلىشىپ كەتكەن چىراغپايلارغا ئوخشايتتى. بوران زەربىدىن چورت ئۈزۈلگەن شاخلارنىڭ ئورنىدىن ئۆسۈپ يېتىلگەن

يېڭى نوتىلار توپا ياغدۇرۇپ تۇرىدىغان ئاسماننىڭ دەل كۆكسىگە نىشانلانغان نەيزىدەك بوي تارتىپ ئۆسمەكتە ئىدى . بەرگى تۆمۈر سىمدەك ياكى پەي تاردەك مەزمۇتلىشىپ كەتكەن ئالىقان چوڭلۇقتىكى مىڭلىغان - ئون مىڭلىغان يوپۇرماقلار ئاجىز شامالدىمۇ شۇ قەدەر ھەيۋەتلىك سادا چىقىراتتىكى ، بۇ سادا بەئەينى پۈتۈن يۇرت جامائىتىنىڭ ئاق مەسچىتتىكى پىچىرلاپ دۇرۇت ئوقۇشلىرىغا ۋە ئىسيان تەييارلاۋاتقان غايەت زور قوشۇننىڭ جەڭ ئالدىدىكى شىۋىرلاشلىرىغا ، قىلىچ بىلەشلىرىگە ئوخشايتتى . تېرەك غولىدىكى تونۇر ئاغزىدەك قارىيىپ تۇرغان كامارلار ئىنسانلار ئارىسىدىكى مۇشتۇمزۇرلارنىڭ چېكىدىن ئاشقان گۇناھ - كەبىرلىرى ئۈچۈن ئاگاھلاندۇرۇش بېرىپ ، چەكچەيگەن كۆزلەردەك ھەيۋەتلىك ئىدى .

خۇددى نەۋرىسىنىڭ نەۋرىسىنى كۆرگۈچە ياشاپ كېلىۋاتقان بىر بوۋاي بالىۋاقا ، نەۋرە - چەۋرىلەر بىلەن بىللە تۇرۇۋاتقاندەك ، قېرى - ياش ، چوڭ - كىچىك تېرەك ۋە باشقا ھەرخىل دەرەخلەر بىلەن قاپلانغان بۇ بوكلۇك ھويلىنىڭ دەرۋازىسى كۈنچىقىش تەرەپكە قارايتتى . دەرۋازىدىن كىرگەن ھەرقانداق كىشى يەتتە قەدەم ماڭار - ماڭمايلا ھېلىقى قېرى تېرەكنىڭ ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇرغان يىلتىزلىرى ئارقىلىق يەرنى قاماللاپ تۇرغان يوغان غولىغا دۈچ كېلەتتى - دە ، تەبىئىي ھالدا بەزىلىرى ئوڭ تەرەپ ، بەزىلىرى سول تەرەپ بىلەن ئايلىنىپ ئۆتكەندىن كېيىن ، ئايۋاننىڭ پېشايۋان ئاستىدىكى ئىككى قاناتلىق ئىشىكىنى كۆرەلەيتتى .

گۈگۈم ، تاغ تەرەپتىن كەلگەن قوغۇشۇن رەڭلىك بۇلۇتلار بىلەن تەكلىماكان تەرەپتىن سۈرۈلگەن بوز مانانلار ئۆزئارا سىڭىشىپ ، يەر يۈزىگە سايە تاشلاۋاتقان چاغ .

ئەتىگەندىلا يېتىپ كەلگەن سەككىز تاشلىق سەل سۈيىنى تەقسىم قىلىپ بولۇپ قايتىپ كەلگەن سۈپۈرگەئاخۇن ھارغىن تېنىنى سۆرەپ ھويلىغا كىرىپ كەلدى - دە ، ئادىتى بويىچە قېرى

تېرەكنى باشتىن ـ ئاخىر بىر كۆزىتىپ چىققاندىن كېيىن، كەتمىنىنى پېشايۋان ئاستىغا قويدى. مەھەللە بويىچە ئەڭ چوڭ ھېسابلىنىدىغان بەش جىگدىلىق كەتمەن مىراب بېگىگە كېچە ـ كۈندۈز ھەمراھ ئىدى. ئۇ ئىشكتىن چىقسىلا ئۇنى دولىسىغا سېلىۋالاتتى. يول بويلىرىدا، ئېرىق بويلىرىدا سۇ بۇزۇپ كېتىش ئېھتىمالى بولغان جايدا توختاپ، ھېچبولمىسا ئىككى ـ ئۈچ كەتمەن توپا تاشلاپ قوياتتى.

— ھارمىسىلا بېگىم!

كەتمەنىنىڭ «گۈپ» قىلغان ئاۋازىدىن ئېرىنىڭ قايتىپ كەلگەنلىكىنى پەملىگەن چىنارئايىم ئايۋان ئىشىكى ئالدىغا چىقىپ مىراب بېگىدىن ھاردۇق سورىدى.

— ئىنشائاللا.

مىراب بېگى كۈندىن ـ كۈنگە ياداپ كېتىۋاتقان، چاچلىرىغا ۋاقىتسىز ئاق كىرىشكە باشلىغان كۆيۈمچان ھەمراھىغا كۈلۈمسىرەپ قويدى. ئۇستۈېشىنى يېشىپ، ئۆزىگە ئىچ ئاغرىتقاندەك قاراپ تۇرغان چىنارئايىمغا تۇتقۇزدى ـ دە، تاھارەت ئېلىپ نامىزىنى ئوقۇۋالغاندىن كېيىن داستىخان ئالدىغا كېلىپ باداشقان قۇرۇپ ئولتۇردى.

سوپۇرگەئاخۇن بىلەن چىنارئايىم كۆيۈپ ـ پىشىپ 30 يىلغا يېقىن ۋاقىتنى ئىناقلىق ۋە مېھرىبانلىق ئىچىدە ئۆتكۈزدى. كىشىلەر ئۇلارنىڭ بىرەر قېتىممۇ سەن ـ پەن دېيىشىپ قالغىنىنى ياكى قىزىرىشقانلىقىنى بىلمەيدۇ. ئەينى چاغدا توي بولۇشتىن بۇرۇن بۇ ئىككىيلەن يۈز كۆرۈشمىگىنى راست. بىراق، سوپۇرگەئاخۇن دادىسىغا خۇداغا ئىشەنگەندەك ئىشەنگەچكە، ئېقى كېلىشىدىغان ئۇلپەتدىشىنىڭ قىزى چىنارئايىمنى خوتۇنلۇققا ئېلىپ بېرىش تەكلىپىنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل كۆرگەن.

«ئوغلۇم، — دېگەنىدى ئۇ چاغدا دادىسى سوپۇرگەئاخۇنغا، — راست گەپنى قىلسام، قۇدىمىز ئانچە باي ئادەملەردىن ئەمەس، لېكىن خۇداغا شۈكۈر، باشقىلارنىڭ قولىغا

قاراپمۇ قالمايدۇ، نىيىتى دۇرۇس، ھۆرمىتى زىيادە كىشى، چىنارئايىممۇ پاھ دېگۈدەك چىرايلىقمۇ بالا ئەمەس. چىراي دېگەنگە سۇ قۇيۇپ ئىچكىلى بولمايدۇ. نىكاھ دېگەن ئۆمۈر سودىسى، ئىككىڭلار كېلىشىپ ئۆتسەڭلارلا مەن رازى. بىزدىن كېيىن قالساڭلارمۇ ئۇ ساڭا ھەمقان بولالايدۇ!»

سۇپۇرگەئاخۇن تويى بولۇپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئايالىنىڭ ھەقىقەتەن كۆڭلىدىكىدەك ئوبدان جورا ئىكەنلىكىنى بىلدى. ئۇ، ئۆي ئىشىغا كەلگەندە ماھىر، ئاش ـ تاماقتا ئۇستا، ئىگىلىككە كەلگەندە ئۆزدىن قېلىشمايدىغان قولداش بولۇپ چىقتى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ ساۋاتلىق، بىلىمدان، خېلى ـ خېلى كىتابلار ئۇستىدە گەپ ئاچالايدىغانلىقى ئۇنىڭغا بەك يېقىپ كەتتى.

دادىسى ۋاپات بولغاندىن كېيىن سۇپۇرگەئاخۇنغا بىردىنبىر يار ـ يۆلەكتە بولغىنى يەنىلا چىنارئايىم بولدى. ئۇ ئېرىگە بەكمۇ كۆيۈنەتتى، ئۇششاق ئۆي ئىشلىرىدىن تارتىپ، ئىگىلىكتىكى چوڭ ئىشلارغىچە ئېرىگە ئاجايىپ توغرا مەسلىھەتلەرنى بېرەلەيتتى. ئەسلىدە، سۇپۇرگەئاخۇن مىراب بېگى بولغاندىن كېيىن، ئائىلە ئىگىلىكىنى مەھەللە مەكتىپىدە ئوقۇۋاتقان يالغۇز ئوغلى مۇھەممەتئەلىگە تۇتقۇزماقچى بولغان. بۇنىڭدا ئايالىنىڭ كېسەلچان ئىكەنلىكىنى كۆپرەك كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەنىدى.

بىراق، چىنارئايىم ئېرىنىڭ بۇ قارىشىغا قوشۇلمىدى. ئۇ ئوغلىنى قەشقەر مەدرىسىگە ئوقۇشقا ئەۋەتىش، ئائىلە ئىگىلىكىنى بولسا، غوجىدار نىيازقۇل بىلەن بىرلىكتە ئۇستىگە ئېلىش پىكرىدە چىڭ تۇردى.

سۇپۇرگەئاخۇن ئايالىنىڭ ھەقىقەتەن قالتىس ئويلىغانلىقىغا ئىشەندى ۋە بۇ تەكلىپنى تارتىشمايلا ماقۇل كۆردى. مانا، ئەمدى ئوغلى قەشقەردە ئوقۇۋاتقىلى ئۈچ يىلدىن ئېشىپ قالدى. ئىگىلىكمۇ ئايالىنىڭ جان كۆيدۈرۈشى بىلەن بىر ئوبدان باشقۇرۇلماقتا ئىدى. ئۆز پۇقرا ئۇچۇن كۆيدى ـ پىشتى بولۇپ بېشىنى قاشلىغۇدەك پۇرسەت چىقىرالمىغان يەردە ئايالىنىڭ كېسەل

تېنىنى سۆرەپ يۈرۈپ ئېگىلىكىنى جوڭقۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆرگەن مىراب بېگى مۇشۇنداق ھەمراھنى ئۆزىگە قوشۇپ قويغان رەھمەتلىك دادىسىغا ئىچ - ئىچىدىن شۈكۈر - رەھمەتلەر ئېيتاتتى.

دادىسىدىن مىراس قالغاندىن بېرى بىر تال تۈۋرۈكى ياكى بىرەر تال ۋاسىسى ئۇيان - بۇيان قىلىنىپ باقمىغان ئاسما ئايۋاننىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى ئازادە، يورۇق خانا مەخسۇس سۇپۇرگەئاخۇن ئۈچۈنلا سەرەمجانلاشتۇرۇلغانىدى. سۇپۇرگەئاخۇن كەچلىك غىزادىن كېيىن خانىسىغا كىردى - دە، تام بويلىتىپ ياسالغان ئويۇقتا تىزىلغان كىتابلارنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇ ئالدى بىلەن قوتاز قۇيرۇقى يەلپۈگۈچى بىلەن كىتابلارنىڭ ئۈستىدىكى نېپىز بىر قەۋەت توپىنى قېقىۋەتتى ۋە ئەلىشىر نەۋائىينىڭ «چاھار دىۋان»ىنى سۇغۇرۇۋېلىپ، تاختا ئۈستىگە قويۇپ «فەۋائىدۇلكىبەر» دىۋانىنى ئاچتى.

دادىسىنىڭ كىتابخۇمارلىقى كىچىكىدىنلا ئۇنىڭغا ئۆز تەسىرىنى سىڭدۈرۈپ ئۈلگۈرگەن. ئۇنىڭ نەزىرىدە، خىزىردەك بىلەرمەن، پەرىشتىدەك مېھرىبان، ئاق كۆڭۈل ھېسابلىنىدىغان دادىسى نەزەر خوجىكام مەھەللىدىكى بارماق بىلەن سانالغۇدەك ساۋاتلىق كىشىلەرنىڭ بىرى ئىدى. دېھقانچىلىقنىڭ ئالدىراش دەۋرى ئۆتۈپ كەتكەندە، بولۇپمۇ قىشنىڭ ئۇزۇن كېچىلىرى ئۇ مۇشۇ خانىدا تەڭتۇشلىرى بىلەن كىتاب سۆھبىتى قىلاتتى. سۆھبەتداشلىرى ئارىسىدا ئورتاقچىلارمۇ، مالايلارمۇ، ئىمام - مۇئەززىنلەرمۇ بولاتتى. سۇپۇرگەئاخۇن يەتتە - سەككىز ياش چاغلىرىدىمۇ ئەنە ئاشۇنداق كېچىلەرنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزۈپ، جەڭنامىلەر ۋەقەلىكلىرى ئارىسىغا شۇڭغۇپلا كېتەتتى. ئاتا - ئانىسىنىڭ ئەللەيلىرىگىمۇ، گوللاشلىرىغىمۇ ئۇنىمايتتى. قايسىبىر داڭلىق شەخسلەر، رىۋايەتلەردىكى قەھرىمانلار ۋە مەشھۇر ۋەقەلەر ئۈستىدە بولغان تالاش - تارتىشلارنى قۇلاق سېلىپ ئاڭلايتتى.

كېيىنچە ئۇ مەھەللە مەكتىپىدە ئوقۇپ ساۋاتىنى چىقاردى، مەدرىسىدە ئوقۇپ بىلىمىنى چوڭقۇرلاشتۇردى. دادىسىدىن كېيىن

قېلىپ ئىگىلىككە مىراسخورلۇق قىلىپلا قالماي ، دادىسىنىڭ يۈز نەچچە پارچە كىتابىغىمۇ ۋارىسلىق قىلدى .

ئۇنىڭ كۆڭلى بولۇپمۇ «چاھار دىۋان»غا بەك يېقىن تۇراتتى . كىتاب ئوقۇشقا چولىسى تەگمىگەن كۈنلىرىمۇ ئۇنىڭ توپىسىنى قېقىپ ، سارغىيىپ كەتكەن ۋاراقلىرىنى چېكىپ قوياتتى .

قايسىبىر يىلى ئىلچىدىن كەلگەن بىر ئوقۇمۇشلۇق ئادەم ئۇنىڭ ھۇزۇرىدا مېھمان بولدى . سۆھبەت داۋامىدا ئۇ گۈزەللىكتە تەڭدىشى يوق غەزەللەردىن بىرقانچىنى ئوقۇدى . بۇ غەزەللەردىن ھۇزۇرلىنىپ ، قانغۇدەك زوق ئالغان سۈپۈرگەئاخۇن بۇ غەزەللەرنىڭ مۇئەللىپىنى سوراپ قالدى . ئۇ كىشى شېئىرىيەت ئىلمىنىڭ تەڭداشسىز ئۇستىسى ، سۆز سەنئىتىنىڭ كامالەتكە يەتكەن ئەللامىسى ئەلىشىر نەۋائىينىڭ① مۇبارەك نامىنى ئېغىزىغا ئېلىپ ئۆتتى ۋە بۇ گۈزەل غەزەللەرنى «چاھار دىۋان»دىن يادقا ئېلىۋالغانلىقىنى ئېيتتى .

بۇ مەشھۇر نام سۈپۈرگەئاخۇنغا بالىلىقىدىن باشلاپلا تونۇش ئىدى . ئۇ ، بۇ ئۇلۇغ شائىرنى چىن دىلىدىن ھۆرمەتلەيتتى ، ئۆزىگە غايىبانە ئۇستاز بىلىپ ، ئۆزىمۇ ئانچە ـ مۇنچە قەلەم تەۋرىتەتتى .

سۈپۈرگەئاخۇن ئۇ كىشىدىن «چاھار دىۋان»نى قەيەردىن تېپىش مۇمكىنلىكىنى سورىدى .

— بۇ كىتاب قىممەتتە ئالتۇنغا باراۋەر تۇرىدۇ ، ئاسماندىكى زۆھرە يۇلتۇزنى قولغا كىرگۈزمەكتىنمۇ قىيىن ، — دېدى

---

① ئەلىشىر نەۋائىي — ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر ، مەشھۇر شائىر ، ئاتاقلىق ئەرباب . ئەلىشىر نەۋائىي مىلادىيە 1444 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى ھىرات شەھىرىدە (ھازىرقى ئافغانىستان تەۋەسىدە) دۇنياغا كېلىپ ، 1501 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى 60 يېشىدا يەنە شۇ شەھەردە ئالەمدىن ئۆتكەن . ئۇنىڭ «خەزائىنۇل مەئانى» ، «دىۋان فانى» ، بەش پارچە يىرىك داستاندىن تۈزۈلگەن «خەمسە» قاتارلىق ئەسەرلىرى بار . ئۇ يەنە داڭلىق ئىلمىي ، نەزەرىيىۋى ئەسەرلەردىن «تارىخى مۇلكى ئەجەم» ، «ھالاتى سەئىدھەسەن ئەردەشىر» ، «مەجەلىسۇن نەفائىس» ، «لىسا نۇتتەير» ، «مۇھاكىمە تۇل لۇغەتەين» ، «مىزانۇل ئەۋزان» ، «سىراجىلمۇسلىمىن» ، «مەھبۇبۇلقۇلۇب»لارنىڭ مۇئەللىپىدۇر .

ھېلىقى كىشى . سوپۇرگەئاخۇن بىر كۆرۈپ ئاشىق بولغان نازىنىنىنى ئىككىنچى قېتىم كۆرەلمىگەندەك ، بۇ نازىنىننىڭ ئىشقىدا سەكپارە بولۇپ ، ئازاب چەككەندەك ئولتۇرۇپ كەتتى .
بىراق ، ھېلىقى كىشى :
— ئاڭلىسام ، ئىلچىدىكى زۇنۇنقارىم دېگەن كىشىدە بۇ كىتاب بارئىمىش ، زۇنۇنقارىم ئىلىم بىلەن ئانچە خۇشى يوق ، مال - دۇنيانىڭ كەينىگە كىرىپ كەتكەن ئادەم . ئەپسۇسكى ، ئۇ بۇخارادىن ئوقۇپ قايتقان بىر يېقىنى ھەدىيە قىلغان بۇ كىتابنى پەقەت كۆز - كۆز قىلىش ئۈچۈنلا قولدىن چىقارمايۋاتىدۇ ، — دېدى .
شۇنىڭدىن كېيىن سوپۇرگەئاخۇن ئۆزى كۆيۈپ قالغان مەشۇقىنىڭ كەينىگە چۈشكەن ئاشىقتەك ، بۇ كىتابنىڭ كەينىگە چۈشتى .
كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئىلچىدىكى ھېلىقى ئوقۇمۇشلۇق كىشىدىن خەۋەر كېلىپ قالدى . ئېيتىلىشىچە ، زۇنۇنقارى كىمكى دەريا سۈيىنى دەريا قاسنىقىدىن يەتتە غۇلاچ ئېگىزلىككە جايلاشقان 70 مو يەرگە چىقىرىپ بەرسە ، شۇ 70 مو يەرنىڭ يېرىمىنى ھەدىيە قىلىمەن ، دەپ جامائەت ئالدىدا مەيدىسىگە ئۇرغانىكەن . پەرھادكەبى ھەقىقىي ئاشىق شېرىن سۈپەت مەشۇقىنىڭ ۋىسالى يولىدا بىستون مىساللىغ مۇشەققەت تېغىنى يېرىپ ، ئەھرىمەن دىۋىنىڭ ئۇۋىسىغا كىرىشتىنمۇ يانمايدۇ . بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان سوپۇرگەئاخۇن خەۋەر كېلىپ ئەتىسىگىلا ئىلچىگە ئاتلاندى ، زۇنۇنقارى بىلەن يۈرت قازىسىنىڭ گۇۋاھلىقى ئاستىدا توختام تۈزۈپ ، ئىشقا كىرىشتى . دادىسىدىن ئۆگەنگەن ۋە ئۆزى توپلىغان تەجرىبە ئۇنىڭغا تازا ۋاقتىدا ئەسقاتتى . ئۇ ئوڭدىسىغا يېتىپ پۈتىنىڭ ئۇچىغا قاراش چارىسى بويىچە ، دەريا يامزىلىدىن قىيپاش ئۆستەڭ ئېلىپ ، ھېلىقى 70 مو يەرگە ئاخىر سۇ چىقاردى - دە ، يەر ئىگىسىدىن 35 مو يەرنى ئۆزىگە ئايرىپ بېرىشنى تەلەپ

قىلدى . يەر دىسە جىنىنى بىرىدىغان زوڭوڭقارى تازا تەڭلىكتە قالدى ، يەر ئەمەس ، نىمە سورىسا شۇنى بىرىمەن دەپ يەنە مەيدىسىگە ئۇردى ...

سۇپۇرگەئاخۇن چىنارئايىم دەملەپ بەرگەندە قويۇپ قويغان چاينى بىر ئوتلىۋالدى ـ دە ، «چاھار دىۋان»نى تولۇپ تاشقان كۆچلۈك ھېسسىيات بىلەن ئوقۇشقا باشلىدى :

كىمسەن ھەرگىز كۆرمەدى چۇن ئەھلى دەۋراندىن ۋەفا ،
ئولكى دەۋران ئافەتىدۇر ، نې تەمەئ ئاندىن ۋەفا .

جانۇ ئۇمرۇمدۇر ، ئول ئاي گەر بىۋەفا بولسا نې تاڭ ،
قايدا كۆرمىش كىمسە ھەرگىز ئۇمر ئىلە جاندىن ۋەفا .

گەر ۋەفا قىلساڭ ئېرۇر ئاندىنكى باردۇرسەن پەرى ،
يوقسە ، كىم ئالەمدە كۆرمىش نەۋئى ئىنساندىن ۋەفا .

ۋەھكى ، دەۋران ئەھلىدىن جۇز بىۋەفالىغ كەلمەدى ،
ھەرنېچەكىم كۆردىلەر مەن زارۇ ھەيراندىن ۋەفا .

چۇن ۋەفا گۇل بەرگى دەۋران باغىدا ئاچىلمادى ،
بىر چىھەتتۇر كىمكى ئىستەر بۇ گۇلىستاندىن ۋەفا .

كىمسە كۆڭلىن ، كىمسەدىن ئىستەپ ۋەفا ، ئالدۇرماسۇن ،
كىم ماڭا خۇد يەتمەدى ئول كۆڭلۈم ئالغاندىن ۋەفا ؟

ئەي نەۋائىي ، گەر ۋەفاسىز چىقتى ئول سۇلتانى ھۇسن ،
تاپتىڭ ئەلدىنكىم ، تىلەرسەن ئەمدى سۇلتاندىن ۋەفا ؟

مىراب بېگىنىڭ يۈرەك باغرىدىن ئېتىلىپ چىققان ئاۋاز ئۆيدىن ئايۋانغا ، ئايۋاندىن تۈن قاراڭغۇلۇقىغا تارىدى . ئارقىدىنلا بۇ بوم ئاۋازغا چىنارئايىمنىڭ زىل ئاۋازى جور بولۇپ ، يۈرەك نەغمىسىگە ئايلاندى . لېكىن ، بۇ نەغمە ساداسىدىكى مەردانىلىك چىقىپ تۇرغان خىتاب ئارىسىغا بىر خىل تىترەك ، غەمكىن سادامۇ ئارىلاشقانىدى . بۇ ھويلىدىن ، بۇ يۇرتتىن پەرۋاز قىلغان ھەرقانداق ساداغا 1000 يىللاردىن بېرى شاھىت بولۇپ كېلىۋاتقان قېرى تېرەك مىراب بېگىنىڭ ھېسسىياتىغا ئورتاقلاشقاندەك ، زۇلمەت بىلەن بىر تەن بولغىنىچە سۈكۈت ساقلىماقتا ئىدى .

12 . خالىس زاراخەتمە

پەيشەنبە كۈنى بامدات نامىزىدىن كېيىن يۇرت ئىچى خۇددى قىيان كېلىدىغاندەكلا ئۆرتۈپە بولۇشقا باشلىدى . بەزىلەر مەسچىتتىن چىقىپ ئۆيلىرىگە قايتىشقا ئۈلگۈرمەيلا ، بەئەينى ئۇۋىسى بۇزۇلغان چۈمۈلىلەردەك ، مەھەللە ـ مەھەللىدىن ، كوچا ـ كوچىلاردىن كېلىپ ئۇلۇغ يول بىلەن مازار كەنتىگە قاراپ كېتىۋاتقانلارنىڭ قاتارىغا قوشۇلۇپ كېتىشتى .

بەزىدە يول بىلەن ، بەزىدە ئۇدۇل كەلگەنلا ئېتىزنىڭ قىرلىرى بىلەن مېڭىۋاتقانلار ئارىسىدا پۇقرالارنىڭ ھەرقايسى قاتلىمىدىكىلەرنىڭ ھەرقاندىقى تېپىلاتتى . خېلى ھاللىقلارمۇ ، ئۆز تىرىكچىلىكىدىن ئېشىنالمايدىغانلارمۇ ، بۈگۈننى تاپسا ئەتىلىكى ئۈچۈن قايغۇرىدىغانلارمۇ بار ئىدى . ياشلار ياشانغانلارنى يۆلەپ ، ئانىلار بالىلارنى يېتىلەپ ، «ئاخىرقى نىشانغا قېنى كىم بالدۇر بارالايدۇ» دەپ بەسلەشكەندەك بىر ـ بىرىدىن ئۆزۈپ كېتىشكە تىرىشاتتى . سەلدەك ئېقىپ كېتىۋاتقانلارنىڭ ئايىغىدىن توزۇغان توپا قۇرغاق ھاۋا بىلەن قوشۇلۇپ ، بۇلۇتلارغا يېقىنلىشاتتى ـ دە ،

يەنە ئۆز ماكانىغا قىيمىغاندەك يەر يۈزىگە تاشلىنىپ ، ساقال تارتىپ قالغان قوناقلىقلارنى بوز رەڭ پەردە ئاستىغا يوشۇراتتى .

ئىككى - ئۈچ ھەپتىدىن بېرى يېغىپ ئۆتكەن بىرقانچە قېتىملىق ئۆتكۈنچى يامغۇر ۋە سۇپۇرگەئاخۇن بۆلۈپ بەرگەن سەل سۈيىدە كۆكەرگەن ئوت - چۆپلەر بىلەن تويۇپ ، ھارامزادىلىشىپ قالغان ئېشەكلەر قۇيرۇقلىرىنى خادا قىلىپ ، جاھاننى بېشىغا كىيىپ ھاڭرىشاتتى . ھۇرۇن توړپاقلارغا مىنىپ ھەدەپ دېۋىنىپ كېتىۋاتقانلار ئارىسىغا شىنادەك قىستۇرۇلۇپ يول ئېچىپ ، ئالدىغا ئۆتۈپ كېتەتتى . ئېشەكنىڭ سۆڭگىچىگە قونۇپ ئولتۇرغان كەپىسىز باللار ئېشىكىنىڭ چاپقۇرلۇقىدىن پەخىرلىنىپ ، توړپاقلىقلارنى ۋە پىيادىلەرنى مازاق قىلغاندەك ، ئېغىزلىرىنى پۇرۇشتۇرۇپ ھىجىياتتى .

كىمىلەردۇر كەلگەن يېرىدە ئولتۇرۇپ قالاتتى - دە ، كەشلىرىگە توشۇپ كەتكەن قۇمنى تۆكۈۋېتىپ ، ئۇزاپ كېتىۋاتقان توپقا يېتىشىۋېلىش ئۈچۈن جېنىنىڭ بارىچە يۈگۈرەيتتى .

«سېيىت ھاجىم ئىمام جەئفەر تەيران مازارىدا كاتتا زاراخەتمە ئۆتكۈزۈپ ، دۇئا تەلەپ قىلغۇدەك» دېگەن خەۋەر تارقالغان بىر ھەپتىدىن بېرى پەيشەنبە كۈنىنىڭ يېتىپ كېلىشىنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتكەن بۇ كىشىلەر كۈتە - كۈتە ئاخىر بۇ كۈنگە ئۇلاشقانىدى . توپنىڭ ئالدىنى تالىشىپ كېتىۋاتقانلار ئارىسىدا زاراخەتمىدە بېرىلىدىغان بىر ئاياق ئۇماچ ۋە كىچىككىنە بىر پارچە كالا گۆشىنىڭ تەمەسىدە كېتىۋاتقانلارمۇ يوق ئەمەس . ئىككى يىلدىن بېرى چىشى گۆش قارىسى كۆرۈپ باقمىغان ، كېپەك ئۇمىچىدىن ئۆزگە سىرىق قوناق ئۇنىدا ئېتىلگەن ئۇماچ ئىچىپ باقمىغانلارنى بۇ تەمەيى ئۈچۈن ئەيىبكە بۇيرۇغىلىمۇ بولمايتتى .

ناھايىتى ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان ھېيت - بايراملىرىنى شاد - خۇرام ئۆتكۈزۈپ ، بىر نان تاپسا مېھمىنىنىڭ ئالدىغا ئاچىقىدىغان ، بىر - بىرىدىن ھېچنېمىسىنى ئايىمايدىغان بۇ خەلق

ئىجتىمائىيلىقىنىڭ ئەڭ يۇكسەك چوققىسىدا تۇرۇشقا ئادەتلەنگەنـ
دى . باش ـ كۆزى هۆكۈمرانلارنىڭ قامچىسىدىن خالاس بولۇپ ،
دۇمبىسى ئاپتاپ كۆرگەن ، تەبىئەتنىڭ سېخىيلىقى بىلەن يامغۇر
يېغىپ ، باياشات ـ مەمۇرچىلىق بولغان يىللىرى قۇربان هېيت ،
روزى هېيتلىرىنى خۇشال ـ خۇرام ئۆتكۈزگەندىن ئۆزگە ، بارائەت
كېچىسى تۈنەپ ، خەتمقۇرئان قىلىشاتتى . ياش باللار قاپاق
كۆيدۈرۈپ كېچىلىك سورۇن تۈزىشەتتى ، سەنئەتكارلار ئۆز
هۈنەرلىرىنى نامايىش قىلىشاتتى . كۆكلەم كېلىپ ، يەر ـ جاهان
ئويغانغان ئايلاردا نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزۈپ ، يېڭى تېرىلغۇنى
كۈتۈۋالاتتى . قۇملۇق ئارىسىغا جايلاشقان لاچىن ئاتا پاششايىمغا
بېرىپ سەيلە قىلىشاتتى . جۇمە كۈنلىرى قاراباغ دەپ ئاتالغان
مەيداندا ئوغلاق تارتىشىپ ، چەۋەندازلارنىڭ غەلبىسىگە باركاللا
ياغدۇراتتى . كۈز كۈنلىرى قوناق ئاقلاۋاتقان مەزگىللەردە خامان
بەئەينى بىر سەنئەت سەھنىسىگە ئايلىناتتى . جۇۋىنى تەتۈر كىيىپ ،
يۈزىگە نىقاب تاقاپ هەرخىل سۈرەتتە ياسانغان ئويۇنچىلار «غاز
ئويۇنى» ، «چېچىپ چۇمبۇس ئويۇنى» قاتارلىق ئويۇنلارنى
ياسىشاتتى . ئويۇن كۆرگەچ ، بىر ئاخشامدىلا بىر ـ ئىككى خامانىنىڭ
قونىقىنى ئاقلىۋېتەتتى .

خامان پەسلى ۋە قىش كېچىلىرى يۇرت راۋابچىلىرى «قويچى
راۋابى» دېيىلىدىغان ئۈچ تارلىق راۋابلىرىنى چېلىپ بەيگىگە
چۈشەتتى . ئۆزلىرى توقۇغان قوشاقلار ، ئۆزلىرى ئىجاد قىلغان
مۇزىكىلار بىلەن دەرد ـ مۇڭلىرىنى تۆكەتتى . مېهرىبانلىقىنىڭ ،
ۋاپادارلىقىنىڭ كۈيىگە كۈيلىشەتتى .

مەكتەپ باللىرىمۇ ساۋاقلىرىنى تۈگىتىپ بولۇپلا ئۇلۇغ
يولنىڭ كەڭ يېرىگە جەم بولاتتى ـ دە ، «كۈيەك توپ» ، «چەۋگەن
توپى» ، «گاگا ـ چۈك» ئويۇنلىرىنى ئوينىشاتتى . ئۇلار ئارىسىدا
تەپكۈچىنى يەرگە چۈشۈرمەي 100 نى تېپەلەيدىغان ، ئارقىمۇئارقا
30 كاللا چىقىرالايدىغان ماهىرلارمۇ بار ئىدى . هەر كەچلىكى

مەھەللە ـ مەھەللىلەرنى باللارنىڭ چۇقان ـ سۈرەنلىرى بىر ئالاتتى ...

مانجۇلارنىڭ قانلىق قامچىسى، ئابلىزقارىنىڭ غالچىلىق مەنتىقىسى، تۇيۇقسىز باستۇرۇپ كەلگەن ئاغرىق ـ سىلاقنىڭ قورقۇنچى پۈرانى بىر بۇردا نان ۋە جان قايغۇسىغا مەھكۇم قىلدى. بەختىراماس چۇرۇقلىشىپ، دانلىشىۋاتقان قۇشقاچ توپى ئارىسىغا مۈشۈك كىرىپ كەلگەندەك، قايناق سورۇنلارنىمۇ توزۇتۇۋەتتى. سۈسىزلىق مەشرەپ ۋە باراۋەت ئۆتكۈزۈلۈپ تۇرىدىغان باغۋارانلارنى سولدۇردى، تېرىلغۇلارنى ۋەيران قىلدى. كىشىلەرنىڭ يۈرىكى خۇددى مۇزخانىغا تاشلىۋېتىلگەن بىر پارچە گۆشتەك مۇزلاپ، ھېسسىياتتىن مەھرۇم بولدى. ئاتا ـ بوۋىلاردىن مىراس قالغان مۇقام ۋە خۇشاللىق ئوچاقلىرى كۇكۇم ـ تالقان قىلىۋېتىلدى.

ناخشا بۆشۈككە بۆلىنىپ، مۇقام بىلەن ئەللەي ئېيتىپ چوڭ قىلىنغان كىشىلەر سورۇن سېغىنغانىدى. بۈگۈنكى سورۇندا پەقەت مۈڭلۈك قىرائەت ئاۋازى ۋە بىر قاچا ئۇماچلا بولىدىغانلىقىنى، ھېچكىم مۇقام توۋلاپ، ناخشا ئېيتمايدىغانلىقىنى ئېنىق بىلىپ تۇرۇپمۇ ھەممەيلەن ئالغا ئىنتىلىشەتتى، بىر ـ بىرىدىن ئۆتۈپ كېتىشكە تىرىشاتتى.

كۈن نەيزە بويى ئۆرلىگەندە يۇرت جامائىتىنىڭ ئالدى ئىمام جەئفەر تەيران مازىرىنىڭ يېشىل كاھىشلار بىلەن زىننەتلەنگەن ھەيۋەتلىك دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەلدى. تاغدىن شىددەت بىلەن ئېتىلىپ كەلگەن سەل سۈيى ئۆستەڭلەرگە، ئۆستەڭلەردىن ئېرىقلارغا بۆلۈنۈپ، ئاخىر ئېتىزلىقلارغا يېتىپ سىڭىپ كەتكەندەك، قەبرىلەرنىڭ ئارىسىغا كىرىپ غايىب بولۇشتى.

بۇ مازار تولىمۇ كەڭ ۋە سۈرلۈك ئىدى. ئۈچ ھارۋا قاتارلىشىپ ماڭالىغۇدەك كەڭلىكتىكى دەرۋازىنىڭ ئىچكىرىسىدىن باشلىنىدىغان كۆك خىش ياتقۇزۇلغان يول تاكى 200 قەدەم نېرىدىكى چوڭ مەسچىتكىچە سوزۇلاتتى. يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە

ئۆلگۈچىنىڭ سالاھىيىتىنى ئېنىق كۆرسىتىپ تۇرىدىغان چوڭ ـ كىچىك قەبرىلەرنىڭ بېشىغا قويۇلغان ئېگىز خادىلار يانغىن چۈشكەن ئورماندىكى قالدۇق دەرەخ غوللىرىدەك قويۇق ئىدى. بەزى خادىلار ئۇچىغا ئېسىلغان يوغان تۇلۇملارنى كۆتۈرەلمەي، دوك كىشىدەك ئېگىلىپ قالغان، بەزىلىرى زامان جاپاسىغا چىدىمىغان يېتىمچىدەك سۇنۇپ، قويۇق يانتاق، قومۇشلار ئارىسىدا كۆمۈلۈپ ياتاتتى.

چوڭ دەرۋازا بىلەن مەسچىت ئارىسىدىكى 60 غۇلاچ ئەزانخانا بولۇپتۇ تاقىشىپ تۇراتتى. ئۆز ھۈنىرىدە كامالەتكە يەتكەن خارەتلەر[①] تەرىپىدىن يوغان ياغاچلار بىلەن ئۈچ بۇلۇڭ شەكلىدە قىلىپ ياسالغان بۇ ئەزانخانا يۇرت بويىچە ئەڭ ئېگىز قۇرۇلۇش بولۇپ ھېسابلىناتتى، ئادەتتە ناماز ئەزانلىرى مازار مەسچىتىنىڭ مۇنارىدا ئوقۇلاتتى. يۇرتنىڭ شۆھرىتىنى ئاشۇرۇپ تۇرغان ئەزانخانىنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈنمۇ ياكى ھېيت نامىزىنىڭ ئۇلۇغلۇقى ئۈچۈنمۇ، ئىشقىلىپ ھېيت نامىزىنىڭ ئەزىنىلا مۇشۇ ئەزانخانىدا ئوقۇلاتتى. يۇرتنىڭ ھەرقانداق يېرىدە تۇرۇپ قارىسىمۇ ئېنىق كۆرۈنىدىغان بۇ ئەزانخانىدا ئوقۇغان ئەزاننى ۋە «شاپپا ـ شاپپاڭ» ساداسىنى ئېنىق ئاڭلىغىلى بولغاچقا، نامازغا كېلەلمىگەن ئاجىز ـ ئورۇقلار، قېرىساللار ئۆيىدە تۇرۇپمۇ ھېيت نامىزىنى مەسچىت جامائىتى بىلەن بىرلا ۋاقىتتا ئۆتىيەلەيتتى.

سەكراتقا چۈشكەن ھەممە ئادەم تىرىك قالغانلارغا ئۆز مېيىتىنى مۇشۇ مازاردا قويۇشنى ۋەسىيەت قىلىشنى ئۇنتۇمايدىغان ۋە ئۇزۇن زامانلاردىن بېرى قازا تاپقانلارنىڭ مېيىتى قويۇلۇپ كېلىۋاتقان بۇ مازارنىڭ زاراتگاھلىقى 100 مودىن كەم ئەمەس ئىدى. يۇرت ئەھلىنىڭ ياكى ئاتا ـ ئانىسى، ياكى ئۇرۇق ـ

---

① خارەت — پارسچە «خررات» دېگەن سۆز بولۇپ، ياغاچ ئىشىنى قىلغۇچى دېگەن مەنىدە، خوتەندە ياغاچچى مەنىسىدە قوللىنىلىدۇ.

تۇغقانلىرى ، ياكى بالىۋاقىسىنىڭ قەبرىسى مۇشۇ زاراتگاھلىقتا بولاتتى .

ھۇۋلاۋاتقان ھۇۋقۇشلارنىڭ قورقۇنچلۇق ئاۋازى بېسىقىپ ، ئۇيقۇسىدىن ئەمدىلا ئويغانغان زاراتگاھلىق بىردەمنىڭ ئىچىدە قارىقويۇق گەۋدىلەر بىلەن تولۇپ كەتتى . مۇڭلۇق قىرائەت ئاۋازى ئەتىگەنلىك قۇياش بىلەن بىر يۈزى يورۇپ تۇرغان قەبرىگاھلىقنى قاپلىدى . ئۆپكىدەپ يىغلىغان ئاۋازلار ، دەمدەر ئۇنلىگەندەك تېلىقىپ قېلىشلار ماتەم سىمفونىيىسىگە ئايلىنىپ ، ھازا كەيپىياتىنى ھەسسىلەپ ئاشۇردى . قومۇش ، يانتاق ياكى قەبرىگە چېچىلغان ئۇرۇقلاردىن ئۇنۇپ چىققان بۇغداي مايسىلىرىنىڭ تۇۋى ئىسسىق كۆز يېشى بىلەن نەملەندى ، بولۇپمۇ ، ئاغرىق - سىلاقتا قازا قىلغان جانجىگەرلىرىنىڭ سىيماسى تېخى كۆڭۈل دەپتىرىدىن ئۆچۈپ كەتمىگەن ھازىدارلارنىڭ يىغىسى زاراتگاھلىقنى زىلزىلىگە كەلتۈرمەكتە ئىدى .

مەھەللىلەردىن كېلىۋاتقانلارنىڭ ئاياغ - ئۇچى تەڭشىلىپ بولغاندا ، مەسچىت ئالدىدىكى بوز توپىلىق مەيداندا زاراخەتمە باشلاندى . جامائەت ئۆزلىرىدىن بۇرۇن يېتىپ كەلگەن سېيىت ھاجى ، ئابلىزقارى ، ھاپىز ۋە باشقا يۇزلۇكلەرنىڭ باشچىلىقىدا ئۇستىگە قۇرئان كەرىم قويۇلغان ۋاقىتلىق ئىشىكتىن بىر - بىرلەپ ئۆتۈشكە باشلىدى .

مەيداننىڭ مەسچىتكە تۇتاش تەرىپىگە بەش ئوچاق قېزىلىپ ، ئوچاققا كېرىيە قازانچىلىرىنىڭ ھەدىيىسى — بەش داش قازان ئېسىلغانىدى . قازانلاردا نوكچە ئالتۇندەك ساپسېرىق سەۋزە ۋە ئاپئاق گۈرۈچ پورۇقلاپ قايناپ تۇراتتى .

قۇرئانى كەرىم ئاستىدىن بىرىنچى بولۇپ ئۆتكەن سېيىت ھاجى كەينىگە ئابلىزقارى ۋە باشقا جامائەتنى ئەگەشتۈرۈپ قازان بېشىغا كەلدى - دە ، ئايىقىنى چۆمۈچ تۇتۇپ تۇرغان ھىمىت قاشقىغا تەڭلىدى . بوز توپىلىقتا سېلىنغان بورا ئۇستىگە بېرىپ يۈكۈنۈپ

ئولتۇرۇپ «بىسمىللاھىررەھمانىر رەھىم» دەپ قوشۇقنى ئاغزىغا ئاپاردى.

ئابلىزقارى ۋە ھاپىزلارمۇ قاتتىق بورا ئۈستىگە يۈكۈندى. يانلىرىدا ئولتۇرۇپ ئۆلگۈرگەن پۇقرالارغا ئوغرىدىن ئەندىشە قىلغاندەك قاراپ قويۇپ، چىرايىنى پۈرۈشتۈردى، قىزىق شويلا بوغۇزىدىن ئۆتە - ئۆتمەيلا يۆتىلىپ، ھاسىراپ كەتتى.

بۇ يۇرتنىڭ زاراخەتمىسىدە، مەيلى ئۇ مازار ۋەخپىسىنىڭ كىرىمى بىلەن ئۆتكۈزۈلسۇن ياكى باي، نامراتلارنىڭ نامىدا ئۆتكۈزۈلسۇن ئوماچلا ئېتىلەتتى. ئوماچ قايمىقى ئۈستىگە قولاقچىلىك كالا گۆشى تاشلىناتتى. بۈگۈنكى بۇ زاراخەتمە يۇرت ئەھلىنىڭ تەسەۋۋۇرىدىن ھالقىپ كەتتى. شال تېرىلمايدىغان بۇ يۇرتتا، لوپ ياكى كېرىيە گۈرۈچى بىلەن ئوخشىتىپ ئېتىلگەن شويلا ھەممەيلەنگە تېتىدى.

زاراخەتمىدە شويلا مول ئىدى. ئۈزۈندىن بۇيان تاپسا تېرىق، تاپالمىسا كېپەك يەپ، بولمىسا گۈلە - قاق، كۆكۋاش بىلەنلا جېنىنى جان ئېتىپ كېلىۋاتقان كەمبەغەللەر بورىلاردا، مەسچىت تېمىنىڭ تۈۋىدە ئولتۇرۇپلا ئاش ئىچىشمەكتە ئىدى. نەچچە يۈز كىشىنىڭ ئاش سۈمۈرۈشلىرى نەچچە ئون كۈپ بىلەن دوغاپ ياساۋاتقاندەك تولىمۇ شەپىلىك ئاڭلىناتتى. دىمىق ئىسسىق، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئېغىزنى كۆيدۈرۈپ تۇرغان ئاش جامائەتنى چىلىق - چىلىق تەرگە چۆمدۈرگەنىدى.

بىردەملىك ئالدىراشچىلىقتىن كېيىن جامائەتنىڭ قورسىقىمۇ، كۆزىمۇ تويدى. ئاغزىنى ماتا كۆڭلىكىنىڭ يەڭلىرى بىلەن سۈرتۈپ، تاۋۇز يۇتۇۋالغاندەكلا تومپىيىپ چىققان قورسىقىنى سىلاۋاتقانلار ئابلىزقارىنىڭ ئۆزلىرىنى دىققەتكە جەلپ قىلىپ، دۇئاغا قول كۆتۈرگەنلىكىنى كۆردى.

— ئى، يۇرتىمىزنىڭ مۇسۇلمانلىرى، ئى، پېقىرلار، مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىغا بىساتىدىن نېسۋە ئايرىپ، پىسىۋىللا

زاراخەتمە قىلىپ ، پۇقرا دىلىغا ئىمان ، جىسمىغا قۇۋۋەت ئاتا قىلغان جانابىي سېيىت ھاجىمغا تەشەككۇر ئېيتىپ ، ئۇنىڭ ھەققىگە دۇئا قىلايلى ، ئاللاتائالا ئۇنىڭ بېشىدىن دۆلەت قۇشىنى يىراق قىلمىسۇن ، نېسىۋىسىنى كەڭ قىلسۇن ، ماللىرىغا بەرىكەت بەرسۇن ، ئامىن !

مۇشۇ زاراخەتمىگە داخىل بولغانلارنىڭ كۆپىنچىسى چىرىيە بوسۇغىسىدا تۇيۇقسىز پەيدا بولغان سېيىت ھاجى ۋە ئۇنىڭ كارۋىنىغىمۇ دەسلەپتە يۇرت قوينىغا بىر ئامال قىلىپ تۇمشۇقىنى تىقىۋېلىپ ، يېگىدىن ـ يېگى بالايىئاپەتلەرنى باشلاپ كېلىدىغان ، كۆزى ئېچىلغان پۇقرا تەرىپىدىن قوغلىۋېتىلگەن تەقدىردىمۇ تۈزىتىپ بولمايدىغان ۋەيرانچىلىق ، يۇيۇپ چىقارغىلى بولمايدىغان داغ قالدۇرۇپ كېتىدىغان يات تائىپىلەرگە قىياس قىلىپ ، ئۆچمەنلىك دېمىگەندىمۇ ، ئۇنىڭ ياخشىلىق ئەكېلىدىغانلىقىغا دەرگۇمان بولغانىدى . بىراق …

بىراق ، قوي قوتىنىغا كىرمەكنى قەستلىگەن چىلبۆرە يىراقتىنلا خىرىس قىلىپ ، ھۇۋلاپ كەلمەيدۇ . تام تېشىدىغان ئوغرىمۇ پېشانىسىگە قاشقا چاپلاپ ياكى «مەن ئوغرى» دەپ جاكارلاپ ئاندىن ئوغرىلىققا تۇتۇش قىلمايدۇ . پەقەت مال ئىگىسىنىڭ بىخۇدلىشىشىنى كۈتىدۇ . يولۋاسمۇ خىرىس قىلىپ ، چىشىنى كۆرسىتىشنى بىچارە جانىۋار «ئۇ كۈلۈمسىرەۋاتىدۇ» دەپ چۈشەنگۈچ داۋام قىلىدۇ . ئادەملەرنىڭ قۇۋۋلىرىمۇ يىرتقۇچ ھايۋانلاردىن قېلىشمايدۇ . ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئىككى ئاياغلىق ئادەمزات بولۇشىغا قارىماي ، تۆت ئاياغلىق ھايۋانلار قوللىنىدىغان ۋاستىلەرنىڭ ھەممىسىنى پىششىق ئىگىلىگەن . تېخى قادىر ئاللا ئۇلارغا ھايۋانلاردا بولمىغان زۇۋان ۋە ھايۋانلاردىن ئۈستۈن ئەقىل ـ ئىدراك ئاتا قىلغان . ھايۋانىي ۋەھشىيلىك ۋە ئادىمىي ئەقىل ـ زۇۋاننىڭ قوشۇلۇشىدىن پەيدا بولغان زىيادە قورقۇنچلۇق قۇۋۋلۇق ئۇلارغا يەنە ئۆز ئولجىسىغا

قانداق مۇئامىلىدە بولۇشنى ئۆگەتكەن .

دانىيال خوجا ، خوجا ئابدۇللا ئىشان① ئاتا ـ بالا چىرىيىدە پەيدا بولغاندىمۇ ئۆزلىرىنى «بالا گەردان پىر»② دەپ ئاتاپ ، پۇقرا بېشىدىكى دەرد ـ ئەلەمنى بىر سۈپكۈچ بىلەنلا يوق قىلىنىۋېتىدىغانلىقى توغرىسىدا كانىيى يىرتىلغۇچە جار سالغان . بۇ تەنتەنىلىك جاكارنىڭ تەسىرىدە ئۆزىنىڭ ئىقبال قۇياشىنى كۆرگەندەك ئېرىپ كەتكەن نۇرغۇن كىشىلەر بۇ كىشىلەرنىڭ ئايىغىغا باش ئۇرۇپ ، مۇرىت بولغان . كېيىنچە ئۇلار ۋە ئۇلاردىن قالغان يەرلىك «ئىشان»لار پۇقرانى مەزھەپ ۋە سۇلۇكلەرگە بۆلۈپ ، «كۆچانى سۇ خاراب قىلىدۇ ، خوتەننى پىتنە» دېگەندەك نىزا تېرىپ ، ئەل ئۆملۈكىنى ئىچكى جەھەتتىن خورىتىشقا باشلىغاندىلا ، پۇقرا ئۆزلىرىنىڭ نېمە قىلىپ قويغانلىقىنى ئازراق بىلىشكە باشلىغان . ئىشانلارنىڭ ئارقىسىدىن «خەپ» دەپ تىللاشقان .

قارايۈز ساتقۇن نىياز ھېكىم بەگ ۋە ئۇنىڭ خوجىسى③ خوتەن پادىشاھلىقىنى فەتھ قىلىشتىن ئىبارەت يامان غەرىزىنىمۇ كۆلكە ئارىسىغا يوشۇرغانىدى . ئۇلار دەسلەپتە ھەبىبۇللاخان خوجىنى «ھاجى ئاتام» دەپ ئاتىدى ۋە ئۇنى قىزغىن قۇچاقلاپ تۇرۇپ ، گۆر

---

① خوجا ئىسھاقى ۋەلىينىڭ نەۋرىسى ۋە ئوغلى ، دانىيال خوجا مىلادىيە 1659 ـ يىلى ھازىرقى سوۋېت ئۆزبېكىستانىنىڭ خوجەنت رايونىدا تۇغۇلغان . ئاتا ـ بالا ئىككىسى 1683 ـ يىللىرى ئەتراپىدا ئىلچى ، چىرىيە قاتارلىق جايلاردا ھەرىكەت قىلغان . ئەينى چاغدا ئۇلارغا قول بېرىپ ، پارتلاش خاراكتېرىدە كۆپەيگەن يەرلىك ئىشانلارنىڭ مازىرى ھازىر چىرىيە ناھىيىسىنىڭ ئىشانلىرىم كەنتىدە .

② بالا گەردان پىر — بالا ـ قازاغا مۇئەككەل پىر .

③ ئۇنىڭ خوجىسى —يەنى بەدۆلەت ، ئەسلىي ئىسمى مۇھەممەت ياقۇپ ، 1819 ـ يىلى تاشكەنت شەھىرىنىڭ جەنۇبىدىكى پىسكەنت يېزىسىدا تۇغۇلغان . نارمۇھەممەت قوشبېگى تاشكەنتكە ھاكىم بولغاندا ياقۇپبەگنىڭ ھەمشىرىسىنى ئۆز نىكاھىغا ئالغان . شۇ سەۋەبتىن ئۇ دەسلەپتە يۈزبېشى ، ھاكىم بولغان . 1864 ـ يىلى 45 ياش ۋاقتىدا بۇزرۇك خوجا بىلەن شىنجاڭغا كەلگەن . 1867 ـ يىلى ياز كۈنلىرىگىچە جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسىم جايلىرىنى قولغا كىرگۈزۈپ ، «يەتتە شەھەر خانلىقى»نى قۇرۇپ ، ئۆزىنى بەدۆلەت (بەخت ـ سائادەتلىك خان) دەپ ئاتىغان ياقۇپبەگ چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى زو زۇڭتاڭ باشچىلىقىدا ئەۋەتكەن كۈچلۈك جازا قوشۇنىنىڭ زەربىسى ئاستىدا ، 1877ـ يىلى تومۇز پەسلى رەبىيەل ئېيىنىڭ ئاخىرقى يەكشەنبە كۈنى كورلىدا زەھەر ئىچىپ ئۆلگەن .

ئاغزىغا سۆرىدى . ئارقىدىنلا «ھاجى ئاتامنى تېپىپ بەر» دەپ ئىلچىگە كەلگەن نەچچە مىڭ چىرىيىلىكنى بىر - بىرلەپ قىلىچتىن ئۆتكۈزدى . ئۆز پادىشاھىدىن ، ئۆز ۋەتىنىدىن ، قېرىنداشلىرىدىن ئايرىلغان خەلق زار - زار يىغلىدىيۇ ، كېيىنچە يات تائىپىلەر ئۆتكۈزگەن نەزىر ئېشىنى ئىشتىھا بىلەن يەپ ، ئۇلار سېلىپ بەرگەن مەسچىتلەردە ئىستىقامەت قىلىپ ئولتۇرۇۋەردى .

بۇنداق نەزىر ۋە «خەير - ساخاۋەت»مۇ ئۇزاققا بارمىدى . پۇقرا ھېچبىر ئىنسان بالىسى كۆرمىگەن خورلۇقلارغا دۇچار بولۇپ ، ئەتىۋارلىق قىزلىرى نىياز ھېكىم بەگنىڭ ئوردىسىغا ھەيدەپ كېتىلگەندىلا ، ئاندىن ئۆزلىرىنىڭ چىلبۆرىگە دۇچ كەلگەنلىكىنى تۇيۇپ قېلىشتى - دە ، يەنە «خەپ» دېيىشىپ ، لېۋىنى چىشلەشتى ...

مانجۇلار يەنە قايتىپ كەلدى . ئالۋان - سېلىق ئازراق يەڭگىللىدى ، پۇقرانىڭ بېشى ئاسمانغا تاقاشقاندەك بولدى ...

«ياز بار ، قىش بار ، ئالدىرىماڭ ئىش بار» دېگەندەك ، مانجۇلارمۇ قوتانغا كىرگۈچە يېيىشىپ كەلگەن قوي تېرىسىنى بىر يىل ئۆتمەيلا چۆرۈپ تاشلىۋېتىپ ، ئالۋان - سېلىقنى بولۇشىغا ئېلىپ ، ئەسلىي قىياپىتىنى ئاشكارىلىدى ...

ئاخىر ، تالاي قېتىم يىرتقۇچ چىشلىرىنى كۆرسىتىپ ، خىرىس قىلىپ كېلىۋاتقان يولۋاسنى ھجىيىۋاتىدۇ دەپ قاراپ ، ئوچۇق تورغان قاپقانغا ئۆز ئىختىيارىيلىقى بىلەن دەسسەپ ، يۈرەكئالدى بولۇپ قالغان پۇقرا سېيىت ھاجىنىمۇ مانا شۇنداق «گۇمانلىق مېھمان» قاتارىدا كۈتۈۋالغانىدى . ئۇنىڭ قالماقدۈك ھاشىرىدىكى سېخىيلىقى ، ئابدۇللا چاققاننىڭ تۇتقۇندىن قويۇپ بېرىلىشى ، ئازراق سۇنىڭ ئۆز ئىلكىگە ئۆتۈشى ، ياغلىما تىلدىن تۆكۈلگەن تەسىرلىك سۆزلەر ئاخىر تاۋار پەردىگە ئايلىنىپ ، بۇ سودا ئاقساقلىنى بېزەپ ، پۇقرانىڭ كۆزىگە «ئىمام جەئفەر تەيران تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن بەخت ئەلچىسى» قىلىپ كۆرسەتمەكتە ئىدى . بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە كۆز نۇرى ئېزىتقۇ تۇمانى بىلەن

تۇسۇلغان ، تېخى تونۇگۇنلا «يات تائىپىلەرنىڭ ئالدىمىغا تەمەت[1] چۈشمەيمىز » دەپ ئىمانىنى كېپىل قىلىپ قەسەم ئىچىشكەنلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئەمدىلىكتە ئابلىزقارى باشلاپ بەرگەن دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ ، زاراخەتمە شويلىسى بىلەن نەملەنگەن ئاغزى بىلەن يات تائىپىنىڭ «پۇقراپەرۋەر » ئەلچىسىگە ئاللادىن نۇسرەت تىلىمەكتە ئىدى .

داق بورا ئۇستىدە ھېلىغىچە چىدام ساقلاپ ، تەسۋى سىيرىپ ئولتۇرغان سېيىت ھاجى زاراخەتمە ئەھلىگە ئارتۇقچە ۋەز ئېيتمىدى . ئۆزى تونۇيدىغان ۋە تونۇمايدىغان پۇقرالارغا قايتا ـ قايتا كۆز سېلىپ ، كۆزىتىپ چىققاندىن كېيىنلا ئۇ ، ئارتۇقچە ۋەز ئېيتىشنىڭ ئەمدى زۆرۈرىيىتى قالمىغىنىنى چۈشەنگەنىدى . ئۇ ئۆمۈرلۈك خوسۇسىي مىزانى بويىچە ، سۈكۈت بىلەن يەتكىلى بولىدىغان مەقسەت ئۈچۈن بېشارەتنى ، بېشارەت بىلەن يەتكىلى بولىدىغان مەقسەت ئۈچۈن زۇۋانىنى ، زۇۋان بىلەن يەتكىلى بولىدىغان مەقسەت ئۈچۈن زورلۇقنى ئىشقا سالمايتتى ، مانا ئەمدى بىرقانچە تەڭگىلىك زاراخەتمە بېشارىتى بىلەن مەقسەت ۋىسالىغا كۆزى يەتتى . خىيالىدىكى ئۇلۇغ مەنزىلگە ئېلىپ بارىدىغان داغدام يولغا ئۇلاشتى ، قولىغا تۇكۇرۇپ ، ئىشەنچ قامچىسىنى ئېگىز كۆتۈردى ...

بىراق ، ئۇنىڭ يۇمۇلغاندەك تۈرغىنى بىلەن ھەممىنى كۆرىدىغان كۆزلىرى زاراخەتمە ئىشىغا دۈم چۈشكەن جامائەتنى بىرقانچە مەرتەم كۆزىتىپ چىقتى . قازان بېشى ، بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلارمۇ نەزەردىن چەتتە قالمىدى . ئۆلگەنلەر ھەققىدە خالىس دۇئا قىلغان بولۇپ ، شىھىتلىكتىكى ھېسابسىز قەبرىلەرنىڭ ئالدى ـ كەينىنى ئارىلاپ بولغان ھاپىز مەخسۇممۇ شىكاردىن ئولجىسىز يانغان ئۈۋچىدەك سولىشىپ قايتىپ كەلدى ۋە خوجىسىغا مەنىلىك ئىشارەت قىلدى .

---

[1] تەمەت — يەرلىك شېۋە ، ھەرگىز ، ئەسلا ، مۇتلەق دېگەن مەنىلەردە ئىستېمال قىلىنىدۇ .

«ئۇلار نېمىشقا كەلمىگەندۇ؟»
سېيىت ھاجىمۇ، ھاپىز مەخسۇممۇ توپ ئارىسىدىن سۇپۇرگە مىراب بېگىنى ئىزدەيتتى. ئابدۇللا چاققاننىڭ، سەپەر بوۋاينىڭ، تۆمۈرچىنىڭ ئىز ـ دېرىكىنى قىلاتتى. كۆز قارىچۇقى تۇن قاراڭغۇلۇقىدا چاشقان ماراۋاتقان ھۇۋقۇشنىڭ كۆز قارىچۇقىدەك توختاۋسىز مىدىرلايتتى.
ئۇلارنىڭ بۇ داغدۇغىلىق، «خالىس» زاراخەتمىگە داخىل بولماسلىقى سېيىت ھاجىنىڭ كۈنسېرى پىشىپ كېلىۋاتقان پىلانىنى خېمىغا ياندۇرغىلى تۇردى. ئۆز ۋاقتىدا ئۇ ئابلىزقارىنىڭ ئوتقاشتەك قىزىل گىلەملىرىنى تەپ تارتماي ئاياغ ئاستى قىلىشقا پېتىنغان ئۇ «ئەلچىلەر»نى يادىدا مەھكەم ساقلاش ئۇچۇن دەپتىرىنىڭ باش داڭزىسىغا تىركەپ قويغان، يەتتە قات يەرنىڭ تەكتىدە يىلان كۆشىسە تۇيۇپ تۇرىدىغان قىلنى 40 يېرىپ، 40 ئادەمنىڭ بويىنى باغلىيالايدىغان بۇ ئادەم تىزىملىكتىكىلەرنى كەلگۈسىدىكى كۈچلۈك رەقىبلىرى قاتارىدا كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەن، ھاپىزنىڭ سەپەر چاققان توغرىسىدىكى ئۇزۇن ھېكايىسىنى يەنە بىر قېتىم تىڭشاپ، سۇپۇرگە مىراب بېگىنىڭ تېگىنى جەددى ـ پۇشتىغىچە قويماي سۈرۈشتۈرگەنىدى.
ئۇ، «جاھاندا بىر پارچە لوق گۆشنى كۆرۈپ تۇرۇپ، ئىنىدەككە كەلمەيدىغان قارچىغا يوق، نەپسىنىڭ كەينىگە كىرىپ باش ئەگمەيدىغان پالۋان يوق» دېگەن گەپنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى، بۇ مەنتىقىسىنىڭ بۇ دورەم خاتا بولۇپ چىقىدىغانلىقىغا ھەم ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى، ئاخىرىدا ئۇ «ئۆزلۈكىدىن ئىنىدەككە كەلگەن» ھىممەت قاشقىدىن بېشىنى سىلاپ، دۇئا بەرگەن بولۇپ گەپ ئېلىپ باقتى. ئۇمۇ ھېچنېمە دەپ بېرەلمىدى.
ھەرقانداق يۇرتتا، ھەرقانداق تائىپە ئارىسىدا كۆڭۈلدىكىدەك ئۇنۇم بېرىپ كېلىۋاتقان چارىسىنىڭ نادان ئەل ئارىسىدا ئۆز كۈچىنى يوقاتقانلىقىدىن ھەيران بولغان ئاقساقال بېشىنى

ئىختىيارسىز چايقاپ قويۇپ ، تەسۋى مارجانلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن زاراخەتمىگە داخىل بولمىغانلارنىڭ جەمئىي 24 ئادەم ئىكەنلىكىنى ناھايىتى ئاسانلا ئىسپاتلاپ چىقتى .

پەسىل ھارۋىسىنىڭ ياز ۋە كۈز ئايلىرى پاسىلىدا چىپىپ كېتىۋاتقىنىغا قارىماي ، مازار ئەزانخانىسىنىڭ ئۈچىدا تومۇز ئاپتى بولۇپ تىكلەنگەن قۇياش تۆمۈرچىنىڭ كۆيۈكى پۈۋلىگەن يالقۇندەك ، ئاتەش تەپتىنى چاچماقتا ئىدى . قىزىق شويلا ئىچىپ ئىسسىق باسقان كىشىلەر قاقىرام ئىسسىقتا تۇرۇۋېرىپ زېرىكتى . ئابلىزقارىنىڭ ۋەز - نەسىھىتىنى ئاڭلاپ بولۇپ ، ئادىتى بويىچە قولىقىنىڭ ئىختىيارىنى سېيىت ھاجىغا تاپشۇرۇشقانلار ئۆزىگە ئاش بەرگەن مۆتىۋەرنىڭ ئىشىنى يەپلا تىكىۋېتىشنى ئەخلاق مىزانىغا خىلاپ دەپ ھېسابلاشقان ۋە ھېچبولمىغاندا ئۇنىڭ دېمەكچى بولغىنىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاش ئارقىلىق تەشەككۈرىنى ئىپادىلەش قارارىغا كېلىشكەندى .

سېيىت ھاجى بەش قازانغا تۆككەن گۈرۈچكە ئىچى ئاغرىغاندەك ، قوشۇمىسىنى تۈرۈپ تەسۋى سىيرىغىنى سىيرىغاندى . بۇ ھال جامائەتكە يەتكۈچە تەگلىك ئەكەلدى . بەزىلەر سېيىت ھاجىنىڭ ۋەزىنى كۈتىۋېرىپ تاملارغا ۋە تېرەكلەرگە يۆلەنگىنىچە ئۇيقۇغا كېتىشتى ، بەزىلەر پوتىسىنىڭ ئۇچى بىلەن پېشانىسىدە پەيدا بولغان تەر تامچىلىرىنى سۈرتكىنىچە ئەسنەشكە كىرىشىشكە باشلىدى . سېيىت ھاجىنىڭ يېنىدىن ئورۇن ئېلىشقانلارمۇ سەللا مىدىرلىسا يەل قېچىپ ئۇياتقا قالىدىغاندەك ، قىمىر قىلىشقىمۇ پېتىنالماي ۋاتاتتى .

«ئەنە كەلدى !»

«ئاتلىق كېلىشىۋاتىدۇ ...»

سېيىت ھاجى كەينىگە بۇرۇلۇپ ، دەرۋازا تەرەپكە قاراپ تەۋرىنىشكە باشلىغان جامائەتنىڭ پەس ئاۋازدا قىلىشقان گەپلىرىنى ئاڭلاپ ئۈلگۈردى . ئۇيقۇدىن ئەمدىلا ئويغاندەك كۆزىنى ئاچتى . ئابلىزقارىنىڭ ياردىمىدە ئورنىدىن تۇرۇپ چاك توزۇتۇپ

كېلىشۋاتقانلار تەرەپكە قارىدى . ئۇ ئۆزىچە : سۇپۇرگە مىراب بېگىلەر كېلىشۋاتسا كېرەك ، دەپ ئويلىغانىدى .

بىراق ، ئۇنىڭ قىياسى يەنە بىر قېتىم خاتا بولۇپ چىقتى . ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈۋاتقانلارغا قارىۋىدى ، ساپلا تونۇمايدىغان ئادەملەر ئىكەن .

نادىرخان بازار بېگىنىڭ تۆت ـ بەش يىگىتىنىڭ ھەمراھلىقىدا تۈپنى يېرىپ ، كۆزلىرى پىيالىنىڭ ئاغزىدەك چەكچىيىپ كەتكەن دادىسىغا قاراپ ئۇدۇل كېلىۋاتقىنىنى كۆرگەن خاتىپ «غىپ» قىلىپ ، پۇقرالارنىڭ دالدىسىغا يوشۇرۇندى . پۇقرالارمۇ ئەزرائىل سۈپەت بازار بېگىنىڭ ۋاقىتسىز پەيدا بولۇشىدىن كىمگىدۇر كېلىشمەسلىك كېلىدىغىنىنى جەزملەشتۈرگەندەك ، تېزلىكتە ھالقىسىمان دائىرە تۈزۈپ ، قولاقلىرىنى دىڭ قىلىشتى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم بەگ جانابلىرى ، — دېدى بازار بېگى ئابلىزقارىغا تەنە تەرىقىسىدە تەزىم قىلىپ تۇرۇپ ، — بالا ـ چاقىلىرى ، مال ـ دۇنيالىرى ئامانمىكىن !

بازار بېگىنىڭ كۈتمىگەن چاغدا پەيدا بولۇشىدىن خاۋاتىرلىنىپ قارا تەرگە چۆمۈلگەن ئابلىزقارى ئۇنىڭ تەنىسىنى چۈشەنمىدى بولغاي ، چوڭقۇر تەزىمدىن يۈرىكى سۇ ئىچىپ ، ئويلىمىغان يەردىن مازار تاۋىپىنى كۆڭلى خالاپ ، ئەدەپكە ئۆگەنگەن بۇ بايۋەچچىگە سالام قايتۇردى :

— ۋەئەلەيكۇمئەسسالام ئوغلۇم ، قادىر ئاللاغا مىڭ قەتلە شۈكۈركى ، پېقىرنىڭ بالا ـ چاقا ، مال ـ دۇنياسىغا ئامانلىق ھەمراھتۇر ، ئاللا ئۆز بەندىسىنى پاناھىدا ساقلايدۇ !

بازار بېگى دىمىغىنى قېقىپ قويۇپ ، بارغانسېرى تارىيىۋاتقان بوشلۇقنى قولىنى كەينىگە تۇتقان پېتى بىر ئايلىنىپ چىقتى ـ دە ، ئابلىزقارىنىڭ يېنىدا توختاپ ، سالام ـ سەھتىنى داۋاملاشتۇردى .

— ئەتىۋارلىق قىزلىرى بۈۋىمەريەم خېنىمغىمۇ ئامانلىق ھەمراھمۇ ، تۆگە ۋە مالايلار تىنچلىقمۇ ؟

ئابلىزقارىنىڭ يۈرىكى قارت قىلىپ قالدى . چىرايىدىن قان

قىچىپ ، پېشانىسىدە ئورناشمىغان تەر دانچىلىرى قوشۇمىسىنى بويلاپ سىرغىپ ، كۆز قۇيرۇقىغا كېلىپ توختىدى . بۇلجۇڭ گۆشلىرىنى تۇتۇپ تۇرغان پەيلەر ئىتائەتتىن باش تارتتى . يېقىندىلا تۇرغان مەسچىت قۇببىلىرى ، ئەزانخانا ، ھەيۋەتلىك قارا تېرەكلەر ئۆزىنى مەركەز قىلىپ پىرقىراۋاتقاندەك ھېس قىلدى . چۈنكى ، ئۇ خېلىدىن بېرى كەم دىدار بولۇپ قالغان بازار بېگىنى بۇنداق ناقۇلاي پەيتتە كېلىپ قالار ، دەپ خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەن ، كۆڭلەرنىڭ بىرىدە قويۇلۇپ قېلىشى مۇمكىن بولغان مۇنداق كەسكىن سوئالغا نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى . ئۇ جۆرئىتىگە مەدەت بېرىپ ، ئىشنىڭ ھەقىقىتىنى ئېيتىپ ، ئارىنى بىراقلا ئوچۇق قىلىۋەتمەكچىمۇ بولدى . ئۇچىدا كەلسە بىر چارەك ، تازا قىلسا چاي ئىچۈرگەندە ئەكەلگەن تۆگىلىرى بىلەن مالىيىنى ئەكېتەر دەپمۇ ئويلىدى .

بىراق ، ئۇ بىشەملىكتە ئۇچىغا چىققان ، ئاسمانغا پىچاق ئاتىدىغان بۇ نوچىنىڭ مىجەزىنى بەش قولدەك بىلەتتى . چىشىغا سەللا تېگىپ قويسا چاۋىسىنى يۇرت جامائىتى ئالدىدا چىتقا يېيىپ ، لەت قىلىشى ، ھەتتا مۇشت كۆتۈرۈپ غوۋغا قوپۇرۇشى ئېھتىمالغا يېقىن ئىدى . ئەگەر ھېچنېمە ئۇقمىغان ، بىلمىگەن كىشى بولۇۋالسىچۇ ؟

تار يولدا ئۇچرىشىپ قالغان رەقىبىنىڭ ئالدىدا دۇدۇقلاپ تۇرغان ئابلىزقارى نەزىرىنى ئۆزىنى يەۋەتكۇدەك گۆلىيىپ تۇرغان بازار بېگىنىڭ كۆزىدىن تەسلىكتە يۇلۇۋالدى ـ دە ، مەدەت تەمە قىلىپ ، سېيىت ھاجىغا تەلمۈردى .

سېيىت ھاجى بىللە دان تاتىلاۋېتىپ ، تۇيۇقسىز چوقۇشۇپ قالغان خورازلاردەك ئىرنەككە چىقىشقان بىر جۈپ رەقىب كۆز جېڭى قىلىشقان قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا ھاپىزنىڭ قۇلىقىغا يېقىن كېلىپ ئىككىلا ئېغىز پىچىرلىشى بىلەن ھەممىنى چۈشىنىپ يەتتى . ئەھۋالنىڭ بەكمۇ جىددىيلىكىنى بىلىپ سالا قىلماقچى

بولدى . ئۇ بازار بېگىنىڭ نامىنى خېلى بۇرۇنلا ئاڭلىغان ، ئۇنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلىدىغان داڭلىق بەڭگى ئىكەنلىكىنى بىلگەنىدى . سەللا بىخەستەلىك قىلىنسا ، ئابلىزقارىغىلا ئەمەس ئۆزىگىمۇ دەز كېتەتتى . بۇنداق چوڭقۇر دەزنى جايىغا كەلتۈرۈش ھېچكىمنىڭ قولىدىن كەلمەيتتى . مۇبادا يامان نەتىجە پەيدا قىلىش ئېھتىمالى بولغان بۇ مۇناسىۋەت پايدىلىق تەرەپكە تۇغرىلانسا ، كەلگۈسى ئۈچۈن يەنە بىر داغدام يول ئېچىلاتتى .

— ئى ، تەقۋادار مۇسۇلمانلار ، — دېدى سېيىت ھاجى تەسۋى تۇتۇپ تۇرغان قولىنى جامائەت تەرەپكە سوزۇپ ، — ئاللا يولىدا قىلىنغان تائەت - ئىبادەتلىرىڭلارنى يۇرت كاتتىلىرىنىڭ پىنھانە سۆھبەتلىرىگە رۇخسەتسىز قۇلاق سېلىش گۇناھى بىلەن يوققا چىقىرىشنى خالامسىلەر ؟

قورسىقى تويغاندىن كېيىن ئويۇن - تاماشا قىلىش ، ھېچبولمىسا ئىت تالاشتۇرغان سورۇندا قىستىلىشىپ تۇرۇپ قىزىقچىلىق كۆرۈشكە ئادەتلىنىپ كەتكەن پۇقرالارنىڭ ئۆزلىرىگە زۇلۇم سالغۇچى كاتتىلارنىڭ قانداق ئېلىشىدىغانلىقىنى بىر كۆرۈپ قويغۇسى بار ئىدى . دىققەت - ئېتىبارىنى ئابلىزقارى بىلەن كۆرەڭ بازار بېگىگە مەركەزلەشتۈرگەن كىشىلەر سېيىت ھاجىنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشىنى ئاڭلىمىدى . بۇ ھال سېيىت ھاجىنى تېخىمۇ ئۈنلۈكرەك ۋارقىراشقا مەجبۇر قىلدى .

— ھەي ياغاچ قۇلاق بەندىلەر ، — دېدى ئۇ بىرىنىڭ ئۈستىدىن بىرى ئارتىلىپ ئىككى رەقىبنى دەيدەيگە سېلىۋاتقاندەك پىچىرلىشىۋاتقان پۇقرالارغا قاراپ يېرىلىپ كەتكۈدەك بولۇپ ، — ئۇلۇغ مازايى - ماشايىخ تۇپرىقىدا تۇرۇۋاتقىنىڭلارنى بىلمەيۋاتامسىلەر ؟ بىراۋنىڭ سۆھبىتىگە ئىجازەتسىز داخىل بولۇش ناشايان ئىشلار ھېسابلىنىدۇ . بۇنداق ئۇلۇغ مازاردا ناشايان ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولغانلار روزى قىيامەتتە قارا يۈز قوپىدۇ ، كېتىڭلار ، ئۆيۈڭلەرگە بېرىپ توۋا - ئىستىغپار قىلىڭلار !

ئۇنىڭ پۇقرالارغا شۇنچە چىچىلىپ ، ئۇلارنى گۇناھى كەبىردە ئەيىبلىشى بۇ يەرگە كەلگەندىن بېرى تۇنجى قېتىم ئىدى .

يۇرت قازىسىنىڭ قىيامەت ئازابىدىن بېشارەت بېرىشى ۋە گۇناھلىق بولۇپ قېلىشىنىڭ قورقۇنچى بىلەن بىر قېتىملىق تاماشىنىڭ بەھرىدىن مەھرۇم بولغان پۇقرالار ئۆكۈنۈش ئىچىدە ئاستا ـ ئاستا تارقىلىشقا باشلىدى . كەشى بارلار پۇتىغا كەشىنى سېپىۋېتىپ ، كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراپ قويدى . ئېشەكلىكلەر مازار دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدا ئېشەكلىرىگە مىنىۋېتىپ ، زاراخەتمە بولغان يەردە ئالتە ـ يەتتە كالىنىڭ بىر يەرگە جەم بولۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈشتى .

مەھەللىگە قايتىۋاتقان جامائەت ئەمدى ئەتىگەندىكىدەك ئالدىرىمايتتى . ئۇلار ئابلىزقارى بىلەن بازار بېگى ئوتتۇرىسىدا شىپاسىز جاراھەتتەك قانداقتۇر بىر يوشۇرۇن نىزانىڭ بارلىقىنى قىياس قىلىشاتتى . بەزىلەر ھىممەت قاشقىنىڭ سېيىت ھاجىنىڭ خۇداگۇي ، پۇقراپەرەس ، ئاق كۆڭۈللۈكى توغرىسىدىكى قىزغىن سۆھبەتلىرىنى باش لىڭشىتىپ تەستىقلىشاتتى .

13 . كۈيئوغۇل بىلەن سۆھبەتلەر

مازار مەيدانىدا قېقىپ قويغان قوزۇقتەك قېتىپ قالغان ئابلىزقارى «قاشاڭ» پۇقرالارنىڭ قارىسى مازار دەرۋازىسىدىن يوقالغاندىن كېيىنلا يۈرىكى ئىزىغا چۈشۈپ ، چوڭقۇر تىن ئېلىۋالدى . ئۇ بايا يۈز بەرگەن قورقۇنچلۇق ھالەتنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈۋىدى ، تەنلىرى شۈركۈنۈپ كەتتى .

نېمىلا بولمىسۇن ، ئۇ ئەھلى يۇرتنىڭ كۆزىچىلا رەسۋايى ئالەم بولۇشتىن قۇتۇلغانىدى . مانا ئەمدى ئۇنىڭ يېنىدا «مۇشۇككە ئويۇن ، چاشقانغا قىيىن» دېگەندەك ، تاماشا كۆرۈشكە تەرەددۇت قىلغان پۇقرالارنى ۋاقتىدا ھەيدىۋېتىپ ، ئۆزىنى قۇتۇلدۇرغان

سېيىت هاجى ۋە شىجائەت جەھەتتە بازار بېگىگە تەڭ كەلگۈدەك ئوغلى تۇرۇپتۇ. شۇ ۋەجىدىن ئۇنىڭ يۈرىكى بارغانسېرى چوڭىيىپ، ئاچچىقى ئۆرلەشكە باشلىغانىدى. بازار بېگى بايىقىدەك ھۆرپەيسىلا، ئارىدىكى ئىشىنىڭ ئۆردىكىنى ئۇيان، غېزىنى بۇيان قىلىپ تاشلاپ، بازار بېگىنى كۆتىگە نەچچىنى تېپىپ ھەيدىۋېتەلەيتتى. خېلى كۈنلەردىن بېرى خورىكى ئۆسۈپ قالغان «قېيناتا»سىغا يۇرت جامائىتىنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى تونۇتۇپ، گېپى كەلسە سېيىت ھاجىنىڭمۇ بۇرنىنىڭ بېزىنى ئېلىپ قويۇش يۇرستىنى كۈتۈپ كېلىۋاتقان بازار بېگى بۇگۈنكى زاراخەتمىنى غەنىيمەت بىلىپ، چاقماق تېزلىكىدە يېتىپ كەلگەنىدى. ئۆزى بىلەن ئۇزەڭگە سوقۇشتۇرۇشقا جۇرئەت قىلغان سېيىت ھاجىنىڭ سۆزى بۇنچىلىك ئىناۋەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى ئۇ نەدىن بىلسۇن؟ يۇرت جامائىتى قوغلىۋېتىلىپ، ھەيۋە كۆرسىتىش شارائىتى يوق قىلىنغان بولسىمۇ، ئۇ يەنىلا ئۇزەڭگىدىن چۈشمەيۋاتاتتى. بىر ئابلىزقارىغا، بىر سېيىت ھاجىغا قاراپ ھومىيىپ، جېدەل پەيتىسىگە ئاۋۋال ئۇلار تەرىپىدىن ئوت يېقىلىشىنى كۈتەتتى. جېدەل چوڭىغا چىقىپ قالسىمۇ، مانجۇلاردىن گۇمپا ئۆگەنگەن نادىرخاننىڭ ئابلىزقارىنىڭ ھەممە ئادىمىنى بىر پەشۋا بىلەنلا سۈۋارىسىغا ياتقۇزۇۋېتەلەيدىغىنىغا ئىشەنچى كامىل ئىدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئوغلۇم...

ئىككى قولى بىلەن بېلىگە تايانغىنىچە، چىبلىشتا ئۆتۈپ چىققان پالۋاندەك جېدەل مارىلاپ ھۆرپىيىپ تۇرغان بازار بېگى ئاۋاز چىققان تەرەپكە قارىدى. كۈندىشى سېيىت هاجىنى كۆرۈپ، «ئەمدى نېمە دەيسەن؟» دېگەن قىياپەت بىلەن ئۇنىڭ كۆزىگە تىكىلدى. سالىمىنىمۇ ئىلىك ئالمىدى.

— باھادىر بازار بېگىنىڭ ۋە بايلارنىڭ بېيى، مۇسۇلمانلارنىڭ كاتتىسى بولمىش مەخسۇم ھاجىمىنىڭ داڭقىنى بۇ تەرەپلەرگە ئاياغ باسماستىنلا ئاڭلىغانىدىم، ئەپسۇسكى، تائەت - ئىبادەت ئىشقى تۇپەيلى زىيارەتلەرگە مۇشەررەپ بولالمىدىم، بوسۇغىلىرى

تاۋپىنى بەجا كەلتۈرەلمىدىم ، خۇداۋەندە كېرىمىنىڭ خاسىيىتى بىرلە ، ئۇلۇغ پەيشەنبە كۈنىدە مازايى ـ ماشايىخلارنىڭ تۇپرىقىدا ئۆزلىرى بىلەن ئۇچراشقىنىم ئۈچۈن ، ئۆزۈمنى پەخىرلىك ھېس قىلماقتىمەن .

خېلىدىن بېرى كۆزىنى يۇمۇپ تەسۋى سىيرىپ تۇرغان سېيىت ھاجى بازار بېگىنىڭ ئالدىغا كېلىپ كۈلۈمسىرىدى ، سۆز خالتىسىنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ ، يۇقىرىقى تەسىرلىك جۈملىلەرنى سېخىيلىق بىلەن تۆكۈۋەتتى ۋە يەنە :

— ئاللا ئىگەم يەر ـ جاھاننى ياراتقاندا يەر بىلەن ئاسماننى ، كېچە بىلەن كۈندۈزنى ، ئاي بىلەن يۇلتۇزنى بىر ـ بىرىگە باغلىدى ، سانسىز تائىپىلەر ئارىسىغا ئىسلام نۇرىنى چېچىپ ، مۇسۇلمانلارنى قېرىنداش قىلدى . شۇل قېرىنداشلىق مېھرىنىڭ ئۆزىلا بىزنىڭ ئۆچ ـ ئاداۋەت ، نىزا ـ ئىختىلاپ ھاۋاسىنى سومۇرمەسلىكىمىزگە دەۋەت قىلغۇچىدۇر ، غەزەپ شەيتانىنىڭ ئازدۇرۇشىدىن ئاگاھ بولۇپ ، ئۆزىگە ئۆزى ھاي بەرگەنلەرگە ، دوستلۇق خاھىشى بىلەن قېرىنداشلىق رىشتىنى چىڭىتقانلارغا ئاللانىڭ ئۆزى شەپقەت قىلىدۇ ... — دېدى .

بازار بېگى سېيىت ھاجىنىڭ يۇرۇش ـ تۇرۇشلىرىنى سۇرۇشتۇرۇپ كۆرگەن چېغىدا كىمدۇر بىرىنىڭ : «تاڭ سەھەردىن ناماز شامغىچە ، ناماز شامدىن تاڭ ئاتارغىچە تائەت ـ ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولىدىغان ، مال ـ دۇنيا ، ھاۋايى ـ ھەۋەستىن خالىي ئەۋلىيا سۈپەت ئادەم ئىمىش» دېگەن جاۋابىنى خاتىپىنىڭ مەلۇماتى بىلەن سېلىشتۇرۇپ كۆرۈپ ئىچىدە سوغۇق كۈلۈپ قويغانىدى . ئەمدى ئۇ رەقىبىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ ، ئۆمرىدە ئاڭلاپ باقمىغان مەنىلىك سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندا ، يۈرىكىدە لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان كۈنداشلىق ئوتىنىڭ بەئەينى سوغۇق سۇ سەپكەندەك ئۆچۈۋاتقىنىنى ئۆزىمۇ سەزمەيلا قالدى . دادىسىنى ھۆرمەت بىلەن ئېغىزغا ئېلىشنى قويۇپ تۇرسۇن ، ئۆزىنىڭ نامىنى يۇرت كاتتىسى ئالدىدا كۆكلەرگە ئۇچۇرۇشى ئۇنىڭ يۈرىكىگە تەسىر كۆرسەتمەكتە

ئىدى .
بازار بېگى سېيىت هاجىنىڭ ئىككى تال چوغدەك يېنىپ تۇرغان كۆزلىرىگە سەپسالدى . تىلىنىڭ توغرا ۋە دىلىنىڭ دۇرۇسلۇقىغا كېپىللىك بەرگەندەك پارقىراۋاتقان كۆزلەرنىڭ ئىشەنچ نۇرلىرىنى چېچىپ تۇرغانلىقىنى كۆردى . بۇ كۆزلەرنىڭ تېگىدىن خاتىپ ئېيتقاندەك ، شەھۋانىيلىقنىڭ ، شەھۋەتپەرەسلىكنىڭ ئىزناسىنىمۇ تاپالمىدى . ئۇ قوتاز قۇيرۇقىدەك پارقىراپ تۇرغان ساقاللارغا سەپسالدى . بۇ ساقاللار ئىمان بىلەن يۇيۇپ ، تارالغاندەك بىلىندى . ئۆزىنى سەبىي چاغلىرىدا ئاڭلىغان رىۋايەتلەردىكى ئەۋلىيا بوۋاينىڭ تىرىك سۈرىتى ئالدىدا تۇرغاندەك هېس قىلدى - دە ، ناماز سۈرىسىنىمۇ ئۇقمايدىغان تۇغما نەشىكەشنىڭ چىلىم سەيخانىسىدەك ئىسلىنىپ كەتكەن يۈرىكىگە ئىسلام قېرىنداشلىقى تەسىرىنى كۆرسىتىپ ، چەكچەيگەن كۆزلىرىنى ئەسلىگە قايتۇرۇشقا ، تۈگۈلگەن مۇشتلىرىنىڭ پەيلىرىنى بوشىتىشقا باشلىدى .
سېيىت هاجى بازار بېگىنى بىر - ئىككى كەلىمە سۆز بىلەنلا قورالسىزلاندۇرۇپ ، ئۇنىڭ جىسمىدا پەيدا بولغان هەربىر كىچىك ئۆزگىرىشلەرنىمۇ ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىپ تۇرۇپ ، ئابلىزقارىغا ئۇنىڭ ئېتىنى ئۆز قولى بىلەن يېشىپ كېلىشكە ئىشارەت قىلدى - دە ، بازار بېگىگە :
— ئوغلۇم ، مازايى - ماشايىخلارغا پەقەت دۇئا - تىلاۋەتلا جايىزدۇر ، بۇ خۇسۇسىي سۆهبەتنىڭ جايى ئەمەس ، هەرنېمە گەپ بولسا قەسىرگە قايتىپ قىلىشايلى ، قادىرئاللا دىلىمىزغا دوستلۇقنىڭ ئۇرۇقىنى چېچىپ ، بىخلاندۇرسا ئەجەب ئەمەس ، — دېدى .
ئۇ سۆزلىگەچ ، ئابلىزقارى يېتىلەپ كەلگەن تورۇق ئاتنىڭ تىزگىنىنى بازار بېگىگە ئېگىلىپ تۇرۇپ تۇتقۇزدى ، ئۈزەڭگىنى ئۇنىڭ ئايىغىغا توغرىلاپ بەردى .
تېخى هېلىلا بىر - بىرىگە خىرس قىلىشىپ كاپشىۋاتقان

ئىتتەك، يەپ كېتىشسىمۇ دەردى چىقمايدىغان رەقىبلەردەك خىرقىرىشىپ تۇرغانلار ئاتلىرىنى يورغىسىغا قويۇۋېتىپ، قىزغىن پاراڭ سېلىشقاچ قەسىرگە يېتىپ كېلىشتى ـ دە، ياسىداق مېھمانخانىنىڭ تۆرىدىن ئورۇن ئېلىشتى.

ئاتا مىراس قەسىرىنىڭ ئاتا مىراس خوجىدارى بولغان جاپپار موللا يېڭى خوجايىنىنىڭ ئىشارىسىنى بىر قاراشتىلا چۈشەندى. ئابلىزقارىدىن سوراپ ئولتۇرمايلا ئىشارەتنىڭ مەنىسىنى ئاشپەز، قاسساپ ۋە چاكارلارغا ئۇقتۇرۇپ ئۈلگۈردى. تام بويلىتىپ سېلىنغان كەڭ داستىخان ھەرخىل نازۇنېمەت — كاۋاپ، مېۋە ـ چېۋىلەر بىلەن تولدۇرۇلدى. ئېچىرقاپ كەتكەن ھەمداستىخانلار پولۇغا تۇتۇش قىلىشى بىلەن تەڭلا، ئەقلى نەپسىدىن غالىب كەلگەن سېيىت ھاجى ئاستا تاشقىرىغا چىقتى ـ دە، رەھمەت ئارقىلىق ئابلىزقارىنى چاقىرتقۇزدى.

— پېقىر ئۆزلىرى بىلەن بازار بېگى ئارىسىدا قانداقتۇر بىر چىگىش مۇناسىۋەتنىڭ بارلىقىنى تۇيۇپ تۇرۇپتىمەن، — دېدى سېيىت ھاجى جىددىي يوسۇندا، — قارىغاندا، ئۆزلىرىنىڭ تىلى تۇتۇقتەك قىلىدۇ، تەڭقىسلىقتىن قۇتۇلماق ئۈچۈن، يوشۇرۇن سىرلارنى يېپتىن ـ يىڭنىسىگىچە بىلىش زۆرۈردۇر. بۇ ھۆكۈمالارنىڭ كېسەلگە شەربەت بېرىشتىن بۇرۇن تومۇر تۇتۇپ، مىزاجىنى تولۇق بىلىشكە تىرىشقىنىغا ئوخشايدۇ.

— يوقسۇ ... يوقسۇ ...

سېيىت ھاجى سۆھبەتدىشىنىڭ كۆزلىرىگە تىك قارىدى ۋە:

— ئاغرىقنى يوشۇرساڭ، ئۆلۈم ئاشكارىدۇر! — دېدى.

— دەي دېسەم تىلىم كۆيىدۇ، دېمەي دېسەم دىلىم ...

— دېمىسىلە تىلمۇ كۆيىدۇ، دىلمۇ كۆيىدۇ، ھەممىسى تۈگەيدۇ!

— ماقۇل ... ماقۇل ... ئەسلىدە نېمىدەپ پوق يېدىمكىن، خوتۇن كىشىنىڭ گېپىگە كىرىپ ...

سېيىت ھاجى ئابلىزقارىنىڭ دۇدۇقلاپ تۇرۇپ

ئىيتقانلىرىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاپ، مۆلاھەمزە يىپلىرى بىلەن چېتىپ كۆردى ـ دە، قانائەت ھاسىل قىلغاندەك بېشىنى لىڭشىتىپ كۈلۈمسىرىدى. سېيىت ھاجىدىن ئاڭلايدىغان ھەرقانداق قاتتىق تەنبىھنى بېشىنى ساڭگىلىتىپ تۇرۇپ «بىلمەسلىكىم» دەپلا ئۆتكۈزۈۋېتىپ، باشقا كەلگەننى كۆرۈشكە تەييارلىنىپ تۇرغان ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ مۇرىسىگە شاپىلاقلاپ ئەركىلىتىشىدىن ھېچنېمە ئاڭقىرالمىدى. ئاغزىنى ئاچقان پېتى بىردەم مەڭدەپ تۇرۇپ قالدى ۋە يوغان قەدەملەر بىلەن مېھمانخانىغا قاراپ ماڭغان سېيىت ھاجىنىڭ كەينىگە ئەگەشتى.

بازار بېگى پەر ياستۇققا يۆلىنىپ، گۇمبەزدەك كۆپۈپ چىققان قورسىقىنى سىلاپ، موزاي مۆرىگەندەك كېكىرىۋەتكەندىن كېيىنلا داستىخان يىغىشتۇرۇلدى. سېيىت ھاجى سۆھبەت پەيتىنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى تۇيۇپ، ھېچنېمە ئۇقمىغان قىياپەتتە:

— پېقىرنىڭ قاشاڭ پىچاقتەك گاللىشىپ كەتكەن پىكرى ئىككى مۆتىۋەر ئارىسىدا قېرىنداشلىق مىزانىغا خىلاپ ئۇقۇشۇلماسلىقنىڭ بارلىقىنى تۇيۇۋاتىدۇ. بۇ ھال ئۆمۈر بويى شەيتان ۋەسۋەسىسىنى ئىمان تىغى بىلەن يوق قىلىپ، ئاداۋەت ئۇرۇقىنى مۇھەببەت ئاتەشى بىلەن قۇرۇتۇپ كەلگەن پېقىرغا بىر يىڭى بۇرچنى يۈكلىگەندەك تۇرىدۇ. پېقىرغا بۇ ئۇقۇشماسلىقنىڭ سەۋەبىنى بىلىش مۇمكىن بولارمىكىن؟ — دېدى مولىلىسىدىن ئەدەپ يەپ ياۋاشلىشىپ قالغان تالىپتەك جىمجىت ئولتۇرغان بازار بېگىگە قاراپ.

بازار بېگى ئوڭايسىزلانغان قىياپەتتە تەۋرەپ قويۇپ جاۋاب بەردى:

— تەقسىر، ئابلىزقارىم بىلەن ئارىمىزدا ھېچبىر نىزا، خۇسۇمەت يوق دېسەك ئاللا ئالدىدا يالغانچى، قارا يۈز بولۇپ قالىمىز، شۇغىنىسى بۇ ئۇقۇشماسلىقنىڭ ھەزرەتلىرى ئالدىدا تىلغا ئېلىپ ئولتۇرغۇچىلىكى يوق، زادىلا يوق.

— بايۋەچچەم، دۇرۇس دېدىلە، دۇرۇس دېدىلە.

بايا گەپكە لوقما سالماسلىق توغرىسىدا ئاگاھلاندۇرۇپ

قويمغىنىغا پۇشايمان قىلغان سېيىت ھاجى بازار بېگىنىڭ سۆزىنى ئۆزچە تەستىقلاپ ، ئىشنى بۇزۇۋاتقان ئابلىزقارىنى ئىشارەت بىلەن جىملەپ قويدى ۋە گېپىنى ئۇلىدى :

— تېرىق كىچىك بولسىمۇ بەربىر دان ، ئۇقۇشماسلىق كىچىك بولسىمۇ ، بەربىر نىزا ، كىچىك بولسىمۇ ، چوڭ بولسىمۇ ، قوياش زۇلمەت كېچىنى يورۇتقاندەك يورۇپ كەتكىنى تۈزۈك ، شۇنداقمۇ بايۋەچچە ؟

سېيىت ھاجىنىڭ ئارام بەرمەي قىستىشى بىلەن بازار بېگى بۇۋىمەريەم خېنىمغا چاي ئىچۈرۈش ۋەقەسىدىن باشلاپ ، داستىخان تاشلاپ قويغان تۆگىلەرگىچە ھەممىنى ئېيتىۋەتتى . بۇنى ئوچۇق ئېيتىشتىن مەقسەت بۇۋىمەريەم خېنىمنىڭ «ئىگىسى بار»لىقىنى سېيىت ھاجىغا ئۇقتۇرۇپ قويۇش ئۈچۈن ئىدى .

سېيىت ھاجى ئۇنىڭ بۇگۇنكى دەرغەزەپ بولۇشىنىڭ سەۋەبىنى سوراپ ئولتۇرمىدى . ئاڭلىغىنىدىن تىت - تىت بولۇپ كۆزىنى يۇمۇپ ، تەسۋىنى بىر قېتىم ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن ، غايىبتىن كەلگەن بېشارەتنى يەتكۈزۈۋاتقاندەك :

— ئادەمزاتنىڭ جۈپ بولۇپ ئۆتۈشى ئادەم ئەلەيھىسسالام بىلەن ھاۋا ئانامدىن قالغان ئۇدۇم ، مەخسۇم ھاجىمنىڭ ئوغلى بولمىش ئۆزلىرىنىڭ ئابلىزقارىمنىڭ قىزى بولمىش بۇۋىمەريەم خېنىم بىلەن باش قوشۇشلىرى ئاللاتائالا تەرىپىدىن لايىق كۆرۈلگەن ئىش ، كۈن بىلەن ئاي بىر بۇرجقا كەلگەندەك دۇرۇس ۋەقە ، بىلمىدىم ، ھەرقايسىلىرىنىڭ نىكاھ ئوقۇتۇپ ، بىر تەكىيىگە باش قويماسلىقلىرىدىكى توسالغۇ نېمىكىن ؟ — دېدى .

— مۇرۇۋۋەتلىك ئاتام بىتاب بولۇپ يېتىۋاتىدۇ . يەنە ئۆلىمالىرىمىز «يۇلتۇزلار ئۆز بۇرجىغا توغرا كەلمىگۈچە توي ھارام» دەپ پەتىۋا بېرىشتى .

بازار بېگى چوڭقۇر ئۇھ تارتىپ تۇرۇپ ئېيتقان بۇ ئىككى توسالغۇ ئەمەلىيەتتە مەۋجۇت بولمىغان باھانە ئىدى . بىرەر قىز - چوكانغا كۆزى چۈشۈپ قالدىمۇ ، ئۇ ئاتىسىنىڭ جان تالىشىۋاتقىنى بىلەنمۇ كارى بولماي ، قىلىدىغىنىنى قىلىۋېرەتتى . ھېچقاچان

ئۆلىمالاردىن پەتىۋا ئېلىپمۇ يۈرمەيتتى . پەقەت ھەيۋەتلىك قەسىر ، نەچچە مىڭ مولۇق تىرىلغۇ ، چاقار ، نۇر يايلاقلىرىدا يايلاپ يۈرگەن سان ـ ساناقسىز مال ـ ۋاران جانىپىدىنلا تاشلانغان داستىخان توي قىلسىمۇ ، قىلمىسىمۇ ئۆز كۆچىنى يوقاتمايتتى .

— پاھ ، — دېدى سېيىت ھاجى زوقلانغان قىياپەتتە ، — نېمىدېگەن ۋاپادار ئوغۇل ، نەقەدەر مەھكەم ئىسلام ئەقىدىسى ! ؟

ئۇ بىرلا ھەرىكەت بىلەن بازار بېگىنىڭ يېنىغا كەلدى ـ دە ھاياجان بىلەن :

— ئاللا سىلىگە نۇسرەت ئاتا قىلسۇن ، ئوغلۇم . جاھان بۇزۇلغان ، يامانلىق ئەۋج ئالغان ، ئاتا بالىغا ، بالا ئاتىسىغا باقمايدىغان بولۇپ قالغان بۇ زاماندا سىلىدەك تەقۋادار ، ۋاپالىق مۇسۇلمانلىرىمىزنىڭ بولغىنى تولىمۇ كاتتا ئىش . ئابلىزقارىمنىڭ سىلىدەك كۆيئوغلى بولغىنى ۋەجىدىن بېشى ئاسمانغا تاقاشسىمۇ ھەقلىق ، مۇنداق بولسۇن ، مانا بۇ ھاپىز مەخسۇم ئاقپاششا ئېلىدىكى مۇسۇلمانلار ئارىسىدا ئىلمى نوجۇم بويىچە داڭ چىقىرىپ ، شۆھرەت قازانغان . ئۇ ھەر كۈنى ، ھەر سائەتتە يۇلتۇزلارنى كۆزەتسۇن ، قاچانكى ئۇلۇغلاردىن بېشارەت بولۇپ ، مۇھەببەت يۇلتۇزى نىكاھ بۇرچىغا توغرىلانسا ئۆزلىرىگە خەۋەر قىلايلۇق ، خۇدا ئۆمرۈمنى بەرسە تويلىرىنى قىممەت باھالىق سوۋغا بىلەن قۇتلۇقلايمەن ، — دېدى .

سېيىت ھاجى ئۆز گېپىگە رازىمەنلىك بىلەن قۇلاق سېلىپ ، بېشىنى لىڭشىتىپ ئولتۇرغان بازار بېگىدىن كۆزىنى يۆتكىدى ـ دە ، ئابلىزقارىغا قاراپ :

— مۇبارەك بولسۇن قارىم ، ئاللا دۇئالىرىنى ئىجابەت قىلىپ ، مۇشۇنداق ئەخلاقلىق ، ۋاپادار كۆيئوغۇلنى ئۆزلىرىگە نېسىپ قىپتۇ . ئاللا بۇيرۇغان چاغدا بۇلارنىڭ بېشىنى قوشۇپ قويۇش مەقسىتىدە دەرھال توي تەييارلىقىغا كىرىشكەيلا ، قىز بالىنى ھەمراھىغا ئىمانى ۋە ئىپپىتى بىلەن تاپشۇرۇش بىز ئاتا بولغۇچىلارنىڭ زىممىسىدىكى قەرزدۇر . بۇۋۇمەريەم خېنىم تاھارەتسىز يەرگە دەسسىمىگەي ، كېچە ـ كۈندۈز ئاللا يولىدا

ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولغاي ··· — دېدى .
— دېگەنلىرى بەرھەق ··· بەرھەق ···
ئــابلىزقارىنىڭ دۇدۇقلىشى بىكار ئەمەس ئىدى . «سېيىت ھاجىم بىزنى ئەخمەق قىلىدۇ دېمىگەنىدىم . مانا ئەمدى دېگىنىم ئالدىمىزغا كەلمىدىمۇ» دەپ چالۋاقىغان ھەنپە خېنىم كۆز ئالدىدا پەيدا بولغانىدى .
بازار بېگىنى خاتىپنىڭ ھەمراھلىقىدا يولغا سېلىپ قويۇپ قايتىپ كىرگەن ئابلىزقارى بوسۇغىدىن ئاتلا ـ ئاتلىمايلا سورىدى :
— ھــۆرمــەتــلــىــك ھاجــىم ، قىزىمىزنى ئۆزلىرىگە تۇتقان تۇرساق ، يەنە كېلىپ ···
ئابلىزقارىنىڭ سۆزى تۈگىمەي تۇرۇپلا سېيىت ھاجى شۇنداق قــاقــاقلاپ كۈلۈۋەتتىكى ، پۈتۈن مۇسكۇللىرى لەرزىگە كېلىپ ، كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتتى . سېيىت ھاجىنىڭ ئۆز ھۇزۇرىغا ئــىــلــتــىــپات قىلغاندىن بۇيان ، بۇنچىلىك ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ كۈلگىنىنى بىر قېتىممۇ ئاڭلاپ باقمىغان ئابلىزقارى بۇ كۈلكىدىن ھېچنېمە چۈشىنەلمىدى .

14 . كۆز كەلدى

تەبىئەت ئۇن سەككىز مىڭ ئالەم مىقياسىدا يەتتە ئىقلىمنى ئاپىرىدە قىلىپ ، ئىقلىملار مىقياسىدىكى يۇرتلارغا مېۋىلىك دەرەخ تەقسىم قىلغاندا چىرىيىلىكلەرگە ئالاھىدە سېخىيلىق قىلغانمۇ ، ئــىشقىلىپ مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ كۆپلۈكى ۋە خىلمۇخىللىقىغا قــاراپ ، بــۇ قەدىمىي بوستانلىقنى قورۇق تېمى ياكى چىتلــىقى بولمــىغان بىر چوڭ باغ دېيىشكە بولىدۇ . دەرەخلەر ئىچىــدە ئۆرۈك دەرىخىنــىڭ كۆپلــۈكى كىشــىنى ھەيرەتتە قالدۇرىدۇ . ھەر يىلى 3 ـ ئاينىڭ ئاخىرى ۋە 4 ـ ئاينىڭ باشلىرى توپا كەنتىنىڭ يېنىدا ماڭلاپ تۇرغان بارخانلارنىڭ ئۈستىدە ياكى تۇزاقچى سېيىدا تۇرۇپ بۇ كەڭ باغقا نەزەر تاشلانسا ، پۈتۈن يۇرت ئاپئاق ئۆرۈك چېچىكى

بولۇپ كۆرۈندۇ . ئەقەللىيسى كەپسى ئالدىدا پۈت قويغۇدەكلا يېرى بولغان پېقىرنىڭمۇ بىرەر تۈپ ئۆرۈكى بولماي قالمايدۇ .
مېھنەتكەش پۇقرا بۇ زېمىندا ئۇزاق زامانلاردىن بېرى يېتىشتۈرگەن ئۆرۈك سورتلىرىنىڭ نامىنى ئاتاشقىمۇ خېلى ۋاقىت كېتىدۇ . خۇۋەينى ئۆرۈك ، جانانى ئۆرۈك ، خۇندەك ئۆرۈك ، مەڭلىشاھ ئۆرۈك ، ياغلىق ئۆرۈك ، سىرلىق ئۆرۈك ، قارا ياغلىق ئۆرۈك ، ئاق ياغلىق ئۆرۈك ، تاغ ئۆرۈكى ، قۇشقاچ ئۆرۈك ، تېرىما خۇۋەينى ئۆرۈك ، كۆك ئۆرۈك ، ئاق ئۆرۈك ··· دېگەن سورتلار 5 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ 8 ـ ئاينىڭ بېشىغىچە باغلاردا مەي باغلاپ تۇرىدۇ . چىرىيە ئۆرۈكىگە مەستلىكى كەلگەن ياكى ئۆرۈك تەمىگە تارلىقى تۇتقانلارنىڭ چىرىيىلىكلەرگە ئاچچىق ئۆرۈك » دەپ لەقەم قويۇۋېلىشىمۇ بىكار ئەمەس .
چىرىيە ئۆرۈكى ئادەتتە كونا ئاشلىق خالتىسىنىڭ تېگى كۆرۈنۈپ قالغان ، يېڭى ئاشلىق تېخى خامانغا چىقمىغان سېرىقتال مەۋسۇمىدا سارغىيىشقا باشلايدۇ ـ دە ، پۇقرالارنى قوشۇمچە يېمەكلىك بىلەن تەمىنلەيدۇ . كۆك غورا سېلىپ ئېتىلگەن ئۇماچ ياكى سىقماق ئاش ئاچچىق ـ چۈچۈك تەمى بىلەن كۆڭۈلنى كۆتۈرىدۇ . سارغايغان غورا سۇيۇقئاشقا ئالاھىدە تەم كىرگۈزۈۋېتىدۇ . شوخ باللار ، كېلىنچەكلەر ئالتۇندەك سارغىيىپ يەرگە تۆكۈلگەن ئۆرۈكلەرنى قول سېۋەتلىرىگە تېرىۋالىدۇ ـ دە ، ئۆگزىلىرىگە يېيىپ ، تومۇز قۇياشنىڭ كۈچلۈك تەپتى بىلەن قۇرۇتىدۇ . قىزىل ياقۇتتەك پارقىراپ تۇرىدىغان گۈللەر يوغان ـ يوغان چۇراڭ سېۋەتلەردە ساقلىنىپ ، گۈلە چىقمايدىغان يۇرتلارغا توشۇلىدۇ ياكى زۆرۈر قوشۇمچە يېمەكلىكلەر قاتارىدا قىش بويى ئىستېمال قىلىنىدۇ . ئاز كۆرۈلىدىغان قۇرغاقچىلىق ئاپىتىگە دۇچ كەلگەن چىرىيە پۇقرالىرى 1911 ـ يىلنىڭ يېزىنى بۇ يىلقى كەم ھوسۇل ئۆرۈكنىڭ ياردىمى بىلەن چىقىرىپ ، كۈز كۈنلىرىگە ئۇلىشىۋالدى . 6 ـ ئايلارنىڭ ئاخىرلىرىدا يامغۇر .ئۇسسىغا تېرىلغان كۆممىقوناق بىر قېتىملىق

يېيىق سۇيى بىلەنلا سارغىيىشقا باشلىدى . دان سۇيى بېرىلمىگەن ، كېچىكىپ تېرىلغان بۇ كەنجى قوناقلار بىقىمسىز قالغان يېتىمچىدەك رەزگى ۋە پاكار ئۆسكەن ، ئارىلاپ - ئارىلاپ تۇتقان چوڭ بارماق چوڭلۇقىدىكى ساناقلىقلا دېنى بار باشاقلارنى تورغاي ئوڭدا يېتىپمۇ بىمالال چوقۇلىيالايتتى .

خۇداغا شۇكۇر ، ئابلىزقارىنىڭ ئورتاقچىلىرىمۇ سېيىت هاجىنىڭ ئارىغا كىرىشى بىلەن شۇ يىلقى ئۇرۇقنى قەرز ئورنىدا گەدەنگە ئارتىش هېسابىغا بىر - ئىككى ئاي يېگۈچىلىك قوناققا ئېرىشتى . بىرەر يېرىم ئېتىزلىق يېرى بارلارمۇ تۆت - بەش چارەك دان ئالالىدى . يۇقرانىڭ تېنىگە ئانچە - مۇنچە ئەت قونۇپ ، هەر كۈنى بامداتقا ۋە پېشىنغا ئۇلگۈرىدىغان مېيىت نامىزىنىڭ سانىمۇ ئازىيىشقا قاراپ يۈز تۇتتى . خارابىيلىككە ئوخشاپ قالغان بازارمۇ هاۋا - جاهان ئىللىشى بىلەن تەڭلا ئۈچەكتىن چىقىپ ، ئۆملەشكە باشلايدىغان قۇرتلارغا ئوخشاش ، بىلىنەر - بىلىنمەس جانلىنىشقا باشلىدى . پەشخۇنلاردا قۇيرۇق يېغىدا يېقىلغان گۆشگىردىلەر كۆرۈنمىسىمۇ ، يۇزىگە پىياز ، سىيادان سۇرتۇلگەن ساپسېرىق قوناق زاغىرىسى پەيدا بولدى . كونا جۇۋا مەيدانىدىكى ئاشلىق بازىرىغا ئانچە - مۇنچە ئاشلىق كىرىپ تۇردى .

بىراق ، بىر - ئىككى ئايغىلا پايلايدىغان بۇ هال كۈزنىڭ ئاپتىپىدەك ۋاقىتلىق ئىدى . يۇقرا بېشىغا كەلگەن مالامەتلىك كۈنلەر تېخى ئۆتۈپ كەتمىگەن ، بۇ يىلقى قىش چىرىيە يۇقرالىرى ئالدىدىكى پىلسىرات كۆۋرۈكىدىنمۇ خەتەرلىك بىر ئۆتكەل ئىكەنلىكى ئۆز غېمىنى ۋە يۇقرا غېمىنى يەيدىغان هەربىر كىشىگە ئايان ئىدى .

ئۇنىڭ ئۈستىگە ، قول ناغرىسىنى داڭگىرلىتىپ يۇرتمۇيۇرت ئارىلاپ يۈرىدىغان ئەخمەت قاداقچى ئەكەلگەن «هۆكۈمەت لەشكەرلىرى ئارىسىدىكى قاراسپەچ دېگەن تائىپە غەليان كۆتۈرمەكچى بولۇۋېتىپتۇدەك ، هۆكۈمەت يۇقرا ئارىسىدىن ئەسكەر تۇتىدىكەن» دېگەن خەۋەر ئەل بېشىغا يېڭى ئىستىما ئۇلاشتۇرۇپ ،

خىلىلا دەككە ـ دۈككە پەيدا قىلدى . دېمىسىمۇ ، بىر چاغلاردا مانجۇلارنىڭ ئىلچىدىكى لەئزىسىدىن قېچىپ كەلگەن قادىر تۆمۈرچىنىڭ ھە ـ ھۇ دېيىشى بىلەن مانجۇلارغا ، ئابلىزقارىغا ئۆزلىرىنى تازا بىر كۆرسىتىپ ، «چوڭغا پىچاق سالغان سېرىقلىق» ، «خۇدادىن قورقماس جېرىقلىق» دەپ نام ئالغان بازارغا تۇتاش ئىككى مەھەللە جامائىتى مانجۇلارنىڭ ئۆزىدىن ئۆچ ئالماي قويمايدىغانلىقىنى بىلەتتى .

ئۇيان ئايلىنىپ ، بۇيان ئايلىنىپ ئابلىزقارىنىڭ قۇلىقىغىمۇ يېتىپ بارغان بۇ خەۋەر قەسىردە چوڭمۇ ئەمەس ، كىچىكمۇ ئەمەس بىر پاتىپاراقچىلىق پەيدا قىلدى . ئۇ جاپپار موللىغا ۋارقىراپ ـ جارقىراپ يۈرۈپ ، سېلىپ تاشلىغىلى خېلى ئايلار بولغان پەيلىك تەقىي ۋە مانجۇچە تاۋار پەرىجىنى تاپتۇرۇپ تەييار قىلدى . ئىلچى ، كېرىيىدە تۇرۇشلۇق دارېنلار چىرىيىگە ئۆرۈك سەيلىسىگە كەلگەندە ۋە چوڭ مۇراسىملاردا كاناي ـ سۇناي چېلىپ ، تەختىراۋان ئالدىدا كۆتۈرۈپ ماڭىدىغان ئەجدىھا سۈرەتلىك ئەلەمنى يۇيۇپ ، دەزماللاتقۇزدى .

ئۇ ئىچكىردىن كەلگەن چوڭ ـ كىچىك ئەمەلدارلارنىڭ ئەلنى ئىدارە قىلىش تەدبىرلىرىنى پىششىق ئۆزلەشتۈرگەچكىمۇ ، قانداق ھۆكۈمەتكە قانداق مۇئامىلىدە بولۇشنى ، قانداق چاغدا تۇگۈلۈۋېلىپ ، قانداق چاغدا سوزۇلۇشنى ناھايىتى ئوبدان بىلەتتى . يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ ئەلىمىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرمىگۈچە ، كونىسىدىن مېھرىنى ئۈزۈۋەتمەيتتى . نېمىلا بولمىسۇن ، ئۆزىگە بىر يوشۇرۇن چېكىنىش يولى قالدۇرۇپ قوياتتى . يېڭى ھۆكۈمەت ئەل ـ يۇرتنى تىنچىتىپ ، سەلتەنەت تەختىگە ئولتۇر-غاندىلا ئۇنداق ـ مۇنداق كىشىلەرنىڭ ئىلكىدە تېپىلمايدىغان قىممەت باھالىق سوۋغىنى كۆتۈرۈپ بېرىپ ، تەخت ئالدىدا تىز چۆكەتتى ـ دە ، يېڭى ئەلەم ۋە يېڭى مۆھۈرگە ئېرىشەتتى .

سېيىت ھاجى ئاقپاششا ئېلىنىڭ سودا ئاقساقىلى سۈپىتىدە ھۆزۈرىغا قەدەم تەشرىپ قىلغاندا ، دەسلەپتە ئۇ ناھايىتى

سەزگۈرلۈك بىلەن مۇئامىلىدە بولدى . لېكىن ، بۇ ئاقساقالنىڭ سوۋغا ـ سالىمى ۋە سۆھبىتى تەسىر قىلدىمۇ ، ئىشقىلىپ ، بىلىپ ـ بىلمەي ئۆز تىزگىنىنى ئۇنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرۇپ ، سىزغان سىزىقىدىن چىقمايدىغان ھالغا چۈشۈپ قالدى . ئەمەلگە جەددى ـ پۇشتىدىن تارتىپ كانا مىسالى مەھكەم چاپلىشىپ كەلگەن بۇ كىشى ئەسلىدە ئۆزىنىڭ كىشىلەر كۆڭلىدىكى ئىككىنچى ھۆكۈمرانغا ئايلىنىپ قېلىشىنى مۇتلەق خالىمايتتى . چالۋاقاپ جېنىنى ئالىدىغان خوتۇنىمۇ ، «قورسىقىدا ئۇمىچى يوق» ئوغلىمۇ بۇ ئاقىۋەتتىن ئۇنى تالاي قېتىملاپ ئاگاھلاندۇرغان . لېكىن ، ئۇ يىلتىزى بولمىغان بىر كىشىنىڭ يۇرت ئەھلى ئارىسىدا شۇنچىۋالا تېزلىكتە ئىناۋەت قازىنىپ كېتىدىغانلىقىنى زادى ئويلاپ باقمىغانىدى . بېشىنى سىلكىۋېتىپ ، ئۆز سالاھىيىتىگە نەزەر تاشلىغىنىدا ۋاقتىنىڭ ئاللىقاچان كېچىككەنلىكىنى ، ئىشنىڭ ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى بىردىنلا ھېس قىلىپ يەتكەن ئابلىزقارى : «ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق» دېگەن چىگىش مەسىلە ئۈستىدە نەچچە كېچە ـ كۈندۈز باش قاتۇرۇپ ئاخىر سېيىت ھاجى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنىڭ ، مانجۇلارنىڭ كەينىدىن قىلغان غەيۋەتلىرىنىڭ مانجۇلارنىڭ قۇلىقىغا يېتىپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ، سۇنىڭ ئېقىشىغا ، تۇكنىڭ يېتىشىغا قاراپ يول تۇتۇش قارارىغا كەلگەنىدى .

مېھمىنىنىڭ ئىختىيارىغا ئۆتۈپ كەتكەن ھۆكۈمرانلىق تىزگىنىنى قايتۇرۇۋېلىش ئارزۇسى كېچىدىمۇ غالىب كەلسە كېرەك ، بىرقانچە كۈندىن بۇيان ئۇ مانجۇلارنى چۈشەيدىغان بولۇپ قالدى . چۈشىدە ئۆزىنى مانجۇچە «يارىشىملىق» ئۈستۋاش كىيىپ ، كۆك ئەجدىھاغا مىنىپ كۆكتە پەرۋاز قىلىۋاتقان ھالدا كۆردى . بەزىدە قازا قىلغىنىغا خېلى زامانلار بولغان دادىسى تاۋار ـ دۇردۇن بىلەن بېزەلگەن تەختىراۋاندا ئولتۇرۇپ كۆز ئالدىدا پەيدا بولاتتى ـ دە ، بىردىنلا غايەت زور ئەجدىھاغا ئايلىنىپ ، كۆھقاپتەك يوغان ئاغزىدىن ئوت پۈركۈيتتى . ئۇ ئاتەشتەك ئوت

تەپتىدە ۋەيلۇن دوزاختا ئازابلانغاندەك ئازابلىنىپ، چۇشىدىن ۋارقىراپ - جارقىراپ ئويغىناتتى.

ئابلىزقارى سابىق ئىمام رەسۇلنى قەيەرلەردىنمۇ تېپىپ كېلىپ، قۇرئى ئاچقۇزۇپ، چۇشىگە تەبىر تەلەپ قىلدى. ئىماملىق ئورنىدىن چۇشۇرۇۋېتىلگىنىگە قورسىقىدا غوم ساقلاپ يۈرگەن رەسۇل چۇشكە تەبىر بېرىپ: «كىتابلاردا ئېيتىلىپدۇركى، ئەجدىھانىڭ ئوت پۈركۈگىنى پادىشاھنىڭ سىياسەت قىلغىنى، پادىشاھنىڭ يېقىن كۈنلەردە باشلىرىدا غەزەپ قىلىچىنى ئويناتمىقى بىگۇمان ئاقىۋەتتۇر» دەپ ئۇنى ھوشىدىن كەتكۈدەك قورقۇتۇپ، ئۈچىنى ئېلىۋالدى.

غوجىدار «مانجۇ ئەمەلدارلىرى كەلگۈدەك» دېگەن خەۋەرنى ئەكەلگەندە، ئۇ خوتۇنى بىلەن مۇھىم بىر ئىش ئۈستىدە مەسلىھەتلىشىۋاتاتتى. ئۇ، جاپپار موللىنى خوتۇنى بار يەردە شۇم ئېغىزلىق قىلغىنىغا كايىپ، كۆتىگە تەپكىلى تاس قالدى ۋە ئۇنى دەرھال ئىلچىگە ئاتلىنىپ خەۋەر ئۇقۇپ كېلىشكە بۇيرۇدى.

— مانا ... مانا، دېمىگەنمىدىم، مېنى خوتۇن كىشى دەپ گېپىمنى بىر پۇلغىمۇ ئالمايسىلەر، ئەمدى كۆرگۈلۈكۈڭلارنى تازا كۆرىدىغان بولدۇڭلار، خوپ بولدى. تازا خوپ بولدى! — دېدى خوتۇنى جاپپار موللىنىڭ قارىسى يوقىلىشىغىلا.

— ۋاي خېنىم، نېمىدىن قورقاتتۇق، — ئابلىزقارى يۈرىكىنى قىسىۋاتقان ئەندىشىسىنى يوشۇرۇپ تۇرۇپ، — سېيىت ھاجىدەك يۆلەنچۈك تاغ تۇرغان يەردە بىر تال سېرىق تۈكىمىزگە چېقىلالامتى ئۇلار! — دېدى.

— ۋاي قوۋۇرغام، ۋاي قوۋۇرغام، بېشىڭلىنى سىلكىۋېتىپ، ئويلاپ بېقىڭلا، سېيىت ھاجىم ھۆكۈمەت بولمىسا، ھۆكۈمەت چوڭمۇ يا سېيىت ھاجىم چوڭمۇ؟ — دېدى ھەنپە خېنىم تۇمشۇقىنى پۈرۈشتۈرۈپ تۇرۇپ.

ئۇنىڭ دېگىنى ئابلىزقارىغا بىر يېڭى گەپتەك تۇيۇلدى. خوتۇنى بىلەن كاجلارچە گەپ تالىشىپ، سېيىت ھاجىنىڭ مال -

دۇنياسىنى ، ئۇنىڭ قولىدىكى ئاقساقاللىق گۇۋاھنامىسىنى شىپى كەلتۇرگەن بولسىمۇ ، خوتۇنىنىڭ بۇ گېپىنى زادى رەت قىلالمىدى ـ دە ، ياۋاشلىق بىلەن ھەنىپە خېنىمدىن مەسلىھەت سورىدى :

— يات دېگەن بەربىر يات ، ئۇنىڭ ئۇستىگە دوستىمىزدىن دۇشمىنىمىز كۆپ ، مەسلىھەتنى ئۆز ئىچىمىزدە پىشۇرغىنىمىز تۈزۈك خوتۇن ، «قول سۇنسا يەڭ ئىچىدە» دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ ؟ ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق بۇ ئىشنى ؟

ھەنىپە خېنىم ئۆز مەسلىھىتىگە قول باغلاپ تۇرغان ئېرىنى مەنسىتمىگەندەك سوغۇق كۈلۈپ قويدى ـ دە ، ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا :

— ماڭا قاراڭلا ئادەم ، پۇقرادىن يىغىپ ھۆكۈمەتكە ئۆتكۈزمىگەن يەتتە ئايلىق باج ـ خىراجىتىنى تەخ قىلىپ قويۇڭلا ، پۇقرا بېشىغا چىچىپ ، يەنە يىغىڭلا ، ئۇلار كەلمەي قالسا ، ئارتۇق دۇنيا باشنى يارماپتۇ ، كېلىپ قالسا راۋاق ئالدىدا قارىسى كۆرۈنگەن ھامان ئالدىغا ئاچىقىڭلا ، ھۆكۈمەتكىمۇ باج ـ خىراج تۆلەيدىغان ئادەم كېرەك . ئەمەلدارلار ئالتۇن ، قاشتېشىنى بەكمۇ ياقتۇرىدۇ . بۇنى ئۇنتۇپ قالماڭلا . دۇنيادا نەپسىگە چوغ تارتمايدىغان ، قولى ئىچىگە ئېگىلمەيدىغان بەندە يوق ! — دېدى .

خوتۇنىنىڭ پىلانى ئابلىزقارىغا تازا خوپ كەلدى . ھەر كېچىسى باش توخۇ چىللاپ ئەل ئايىغى بېسىققاندىن كېيىن چاكارلارنى باشلاپ يۈرۈپ ، باج ـ خىراجىغا تۆلىنىدىغان مەنقۇلات-لارنى تەخلەشكە باشلىدى . ئەمدىلا تۆت ـ بەش چارەك قوناققا ئىگە بولۇشقان بىچارە پۇقرالار ئارىسىغا سىلىق يىغقۇچىلارنى ئەۋەتتى . قەسىرگە ياندىشىپ تۇرىدىغان توغرىقېغىل ، سېرىق ، جېرىق ، جاي ، توپا كەنتلىرىدىكى مەھەللىلەردىن ئەلياتقۇدىن تاڭ ئاتقۇچە ئىشەك قاققان شەپىلەر ئاڭلىنىپ تۇرىدىغان بولۇپ قالدى .

ئەمما ، شەنبە كۈنىگە تاڭ ئاتىدىغان كېچىسى زوھور ۋاقتىدا تەرەت سۇندۇرۇشقا چىققان سېيىت ھاجى ھويلىنىڭ مېھمانخانا

تەرپىدە يوغان بىر بوپىنى قوچاقلاپ كېتىۋاتقان ئابلىزقارى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى . ئىككى كۈندىن بېرى ھەر كېچىسى ئاڭلىنىپ قالىدىغان غەلىتە تاراق ـ تۇرۇقتىن بىنورماللىق ھېس قىلىپ ، تەئەججۈپلىنىپ يۈرگەن سېيىت ھاجى قەسىرگە كىرگەن ئوغرىمىكىن ، دەپ گۇمانسىرىغان قارا گەۋدىگە سىنچىلاپ قارىدى . ئۇ ساھىبخانىنى خاتا كۆرمىگەنلىكىگە ئىشەنچ قىلغاندىن كېيىنلا تاپانچىغا ئۇزىتىلغان قولىنى ئاستا يىغىۋېلىپ ، كۆز ئالدىدا بۇتتەك قېتىپ قالغان ئابلىزقارىغا تازا بىر سەپسېلىۋېلىپ ، قەستەنگە سورىدى :

— ۋاي ، قارىمغۇ بۇ ، مەن تېخى تام تەشكەن ئوغرىمىكىن دەپ قاپتىمەن .

— قىمەت باھالىق جۇۋامغا كۆيە چۈشۈپ قاپتىكەن ، قېقىۋېتەي دەپ ... — دەپ جاۋاب بەرگەچ ، تىترەپ تۇرغان قولى بىلەن بوپىنى «پوك پوك» قىلىپ ئۇرۇپ قويدى ئابلىزقارى .

— ھە مۇنداق دېسىلە ، — سېيىت ھاجى چاقچاق قىلغاندەك دېدى ،—كۆپرەك ئېھتىياتتا بولغايلا ، كۆيە دېگەن يامان نەرسە...

— خوش ... خوش ...

ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ گۇمان ئالمىغانلىقىغا ئىشەندى . تال باراڭلىرى كەينىدە مارىلاپ تۇرۇپ ، ئۇنىڭ مېھمانخانىغا كىرىپ كەتكىنىنى كۆرگەندىن كېيىنلا ئۆز ئىشى بىلەن مەشغۇل بولىۋەردى . چېچەنلىكتە تولىمۇ تۇرمايدىغان بۇ مېھمىنىنىڭ كۆزىگە توپا چېچىپ ، ئالداپ كېتەلىگىنىگە ئىچىدە تەمەننا پەيدا قىلغان ئابلىزقارى يوشۇرۇن ئىشىنىڭ ئاللىقاچان ئاشكارا بولۇپ بولغانلىقىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيۋاتاتتى .

تاڭ ئاتارغا توخۇ چىللىغاندا يېغىشقا باشلىغان سىم ـ سىم يامغۇر بىر ھەپتىدىن بېرى چىرىيە ئاسمىنىدىن كەتمەيۋاتقان سېرىق توپىنى ئۆزى بىلەن بىللە يەر يۈزىگە ئېلىپ چۈشتى ـ دە ، ئۆگزىلەرنى ، دەل ـ دەرەخلەرنى كاكىل لاي بىلەن بىر قەۋەت سۇۋاق بەرگەندەك كۆمۈۋەتتى . تومۇزدا تويغۇچە سۇمۇرۇۋالغان

ئىسسىقنى تارقىتىپ ئۈلگۈرمىگەن تۇپراقتا چۈشكەن تامچىلار سۈت رەڭ قويۇق تۇمانغا ئايلىنىپ ئۇپۇق بىلەن كەڭ ئاسمان ئارىسىنى تولدۇردى. قاراقورۇم تاغلىرى ئارىسىدىن سۈرمە رەڭلىك بۇلۇتلارنى ھەيدەپ كەلگەن سوغۇق شامال يەر بېتىگە قورسىقىنى سۈركىدى ـ دە، يەر ھارارىتىنى تۆۋەنلىتىپ، يېلىڭ كىيىنىشكە ئۆگىنىپ كەتكەنلەرنىڭ تېنىنى تىكەنلەشتۈرۈۋەتتى. تاسادىپىي تۆۋەنلەپ كەتكەن كىلىماتقا دۇچ كەلگەن يوپۇرماقلار زىيادە يۇك يۇدۇۋالغان ھامالدەك ئېگىلىپ، بېشىنى سالغاندى. تۇيدۇرماي يېتىپ كېلىدىغان كۆز ئايلىرىنىڭ سوغۇق شامىلىنىڭ تەھدىتىنى ھېسابقا ئالماي، تېخى تۇنۇگۈنلا بىخ يېرىپ چىققان يېڭى يوپۇرماقلار يىڭناغۇچ قانىتىدەك نېپىز، يۇمران جىسمى بىلەن پۇرلەشكەن قوقەند قەغىزىدەك يىغىلىپ، ئاۋازسىز داد ـ پەرياد سالماقتا ئىدى.

ئىلچى شەھىرىدە بىر ھەپتە تۇرۇپ، يامغۇر تامچىلاشتىن بۇرۇن قايتىپ كەلگەن ھاپىز بىلەن كىرپىك قاقماي باش قاتۇرۇپ تاڭ ئاتقۇزغان سېيىت ھاجى بۇ كۈنكى بامدات نامىزىنى مېھمانخانىدىلا ئوقۇۋالدى. لېكىن، ئۇ «مۇساپىرلارغا ناماز سۈننىتى جايىز ئەمەس» دەپ بامداتنىڭ پەرھىزىنىلا ئادا قىلدى ـ دە، ئابلىزقارى ئەكىرگەن داستىخان ئالدىدا ناشتىغا ئولتۇردى.

ئابلىزقارى سېيىت ھاجى ياخشى كۆرىدىغان ھالۋا ۋە جىنەستە مۇرابباسىدىن تەييارلانغان داستىخاننى يېيىۋېتىپ، قاپاقلىرى قانجۇقنىڭ يېلىنىدەك ساڭگىلاپ قالغان كۆزلىرىنى ئاستىرتىن سېيىت ھاجىغا تىكتى. سېيىت ھاجى ھەر كۈندىكىگە ئوخشاشلا قىپقىزىل جىنەستىنى ئاغزىغا سېلىپ، تامىقىنى قېقىپ تۇرۇپ يېيىشكە باشلىغاندىلا ئىرغاڭلاۋاتقان شاختىكى ئالمىدەك پۇلاڭشىپ تىترەپ تۇرغان يۈرىكى چېپىپ كېلىۋېتىپ بىردىنلا يورغىسىغا چۈشكەن ئاتتەك، ئۆز رىتىمىغا قايتتى.

سېيىت ھاجى بۈگۈن تولىمۇ خۇشال كۆرۈنەتتى. بىر كېچىدىلا ئون ياش ياشىرىپ قالغاندەك پېشانىسىدىكى ئۇششاق

قـورۇقـلارمـۇ تىندۇرۇلغان ئېرىقتەك يوقالغان . يۈزىمۇ ئەجىر قـىلـىـپ سـۇرتۇلگەن ئەينەكتەك نۇرلىنىپ كەتكەنىدى . چېكە چاچلىرى بىلەن تۇتىشىپ كەتكەن دامان ساقىلى خېنە قويغاندەكلا پارقىراپ تۇراتتى . سەل ـ پەل قىزىللىق چېنىپ تۇرغان كۆز ئېقى بىـلـەن قـورشالغان كۆز قارىچۇقى سۇ يېغىغا چىلانغان كۆمۈر پارچىسىدەك جۇلالىق ئىدى . ناشتا قىلىۋېتىپ ، بىر ئېغىز گەپكە بىر ئېغىز چاقچاق قوشۇپ كۈلگىنىدە بولسا ، جۇۋاننىڭ قايچىلىما يىـپ بىلەن تېرىلگەن قېشىدەك ئىنچىكە قارا قېشى سەكرەپ ـ سەكرەپ تۇراتتى .

تۇرۇپلا غايىب بولۇپ كېتىپ ، ئىككى ـ ئۈچ كۈندىن كېيىن ئـاسـمـانـدىن چۈشكەندەك پەيدا بولۇپ قالغان ھاپىزمۇ باشقىچە خۇشخۇي ، گەپدان بولۇپ كەتكەن ، نەچچە ئايلاردىن بېرى چۈۋۈلۈپ كەتكەن سېۋەتتەك تۇرىدىغان ساقىلىنى ئېدىتلاپ ياسىتىۋالغانىدى . ئۈسـتـىـدىـكـى نـەمەنگان بەقەسەمدىن تىكىلگەن تونىغا ھەۋەس قىلغاندەك يېڭىنىڭ ئۇ يەر ـ بۇ يېرىنى ھېچ مەقسەتسىزلا چېكىپ قوياتتى . قانداقتۇر بىر ھاياجان ئارام بەرمەيۋاتسا كېرەك . گاھ ئورنىدىن تۇراتتى ، گاھ باداشقان قۇرۇپ ئولتۇراتتى .

شـۇ ئـەسـنـادا دەرۋازا ئـالدىدا كىمنىڭدۇر رەھمەت بىلەن تاكاللىشىۋاتقان ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى .

— قاق ناشتىدا قارىمنى ئاۋارە قىلىشقا قانداق پېتىندىڭلار ، كېتىڭلار ، كېتىڭلار ...

— ياخشىلىقچە خوجاڭغا خەۋەر قىل ، بولمىسا ھېلى ...

— خـۇدا ئـېشەككە بىلىپ تۇرۇپ مۈڭگۈز بەرمىگەنىكەن ، مـۇبـادا سـاڭـا سامانلىقنىڭ ئاچقۇچى تېگىپ قالىدىغان بولسا ، قانچىلىك نوچىلىق قىلار ئىدىڭ ئەخمەق !

— پـۇقـرانى كېچىلەپ ئاۋارە قىلسا ھېچ گەپ يوق ، يەنە قارىمنى ئاۋارە قىلماڭلار ، دەيسىنا ، قوي سەندەك لالما ئىتنى !

— تولا نوچىلىق قىلىشما ، پوكىنىڭغا بىر قويىمەن ھېلى !

قـۇلاقـلـىـرىـنى دىڭگايتىپ ، بولۇۋاتقان گەپ ـ سۆزلەرگە

دىققىتىنى بۆلۈۋاتقان سېيىت ھاجى لىككىدە ئورنىدىن تۇردى ـ دە ، ئابلىزقارىغا قاراپمۇ قويماي مېھمانخانىدىن چىقتى .

كۆردىكى ، دەرۋازا ئالدىدا دېۋەيلىشىپ تۇرغانلار باشقا بىرى ئەمەس ، بەلكى دەپتىرىگە نامى تىركەلگەن ھېلىقى كىشىلەر ئىدى . ئۇلار بامدات نامىزىدىن تاراپ ، مەسچىت دەرۋازىسى ئالدىدا تۇرۇپ مەسلىھەتنى پىشۇرغاندىن كېيىن ، ئونبېشى ، يۈزبېشىلارنىڭ زۇلۇمىدىن نارازى بولۇپ ، ئابلىزقارى بىلەن ھېسابلىشىشقا كەلگەنلەر ئىدى .

— ھە ، نېمە ئىش بولدى ؟ — سورىدى قولىنى كەينىگە قىلىپ دەرۋازا بوسۇغىسىدا تۇرغان سېيىت ھاجى پۇقرالار بىلەن سالاملاشمايلا .

— «غوجامنىڭ قورسىقى توق ، پۇقرا بىلەن ئىشى يوق» دېگەن گەپكە مەن چىنپۇتتۇم ، — دەپ گەپ باشلىدى يېرىم كېچىدە مەڭلىك توخۇنىڭ ئېچىنىشلىق بولاڭ ـ تالاڭ قىلىنىشىغا شەخسەن شاھىت بولغان سوپۇرگە مىراب بېگى ، — پۇقرالارنىڭ ھالى مۇشۇنداق تۇرسا ، خەققە يەنە ئالۋان سېلىپ يۇرگىنى نېمىسى ئابلىزقارىمنىڭ ، ھۆكۈمەتنىڭ تۆپە ـ تۆپلەپ سېلىق يىغ دېگەن يارلىقى بولسا بىزگە كۆرسەتسۇن !

— مۇسۇلماننىڭ مۇسۇلمانغا ئىچى ئاغرىمىسا ، ئەمدى بىزگە كىمنىڭ ئىچى ئاغرىيتتى ؟

— مانا ماۋۇ دۇمبەمنى كۆرۈپ باقسىلا سېيىت ھاجىم ، — دېدى مەڭلىك توخۇ شارتلا قىلىپ ماتا چاپىنىنى سېلىپ ، — ئەگەر مىراب بېگىم ئونبېشىغا نەسىھەت قىلمىغان بولسا ، تېرەمنى تەتۈر سويامتىكىنتاڭ ؟

مەڭلىك توخۇنىڭ ئومۇرتقىسى مانا مەن دەپ چىقىپ قالغان ، دۇمبىسىدىكى قامچا ئىزى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى . قامچا ئىزىنىڭ ئۇ يەر ـ بۇ يېرىدىن تەپچىپ چىققان قان ئىككى ئىلىك پەسكە سىرغىپ چۈشۈپ ، قىزىل چوكىدەك قېتىپ قالغانىدى .

— قارىم ، نېمە ئىش بۇ ؟

سېيىت ھاجى دەرد ئېيتقۇچىغا ئىچى ئاغرىغاندەك ياقىسىنى چىشلەپ ئۇھ تارتىپ قويدى ـ دە، كەينىدە قول باغلىغىنىچە شۈمشىيىپ تۇرغان ئابلىزقارىدىن يەنە سورىدى:

— بۇنىڭ ئۆزى زادى نېمە گەپ؟ كېچىسى جۈۋىلىرىغا چۈشكەن كۆيە سىلىنى ئۇخلاتمىسا، سىلى جۈۋا قېقىپ بىزنى ئۇخلاتمىسىلا، ئونبېشىلىرى سېلىق سېلىپ پۇقرانى ئۇخلاتمىسا.

— پۇقرالارنى كۈندۈزى ئۆيىدىن تاپقىلى بولمايدىكەن، شۇڭا ...

— پۇقرالاردىن ۋاقتىنىچە سېلىق يىغماسلىق ۋەجىدىن بەرگەن مەسلىھەتىم ئۆزلىرىگە ياقمىدىمۇ، قازناق قۇرۇقدىلىپ قالمىغاندۇ تېخى؟!

ئابلىزقارى بۇ سوئالغا مۇشۇ يەردىلا جاۋاب قىلىشنىڭ ئەپسىزلىكىنى ھېس قىلدى ـ دە، ئىگىسىگە بىر بۇردا نان تاشلاپ بېرەرمىكىن دەپ تەلمۈرگەن كۈچۈكتەك يېقىن كېلىپ پەس ئاۋاز بىلەن:

— بۇ توغرىدا پىنھان پاراڭلاشساق ... — دېدى.

سېيىت ھاجى بىردىن ـ ئىككىدىن كېلىپ دەرۋازا ئالدىغا توپلانغان كىشىلەرگە كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى ـ دە، بېشىنى چايقىدى.

ئابلىزقارى ئاخىر جامائەت ئالدىدا ئېغىز ئېچىشقا مەجبۇر بولدى:

— ھۆرمەتلىك تۆرەم، پېقىرنىڭ بويىنى قىلدا باغلاقلىق، سېلىق يىغماسلىققا ماڭمۇ ئىلاج بولمىدى، ھېسابىتا كەلسە، ئىككى كۆزنىڭ بىرىنى ئويماي بولمايدىكەن.

— بۇنىڭ ۋەجى نېمىكىن؟

— ھۆكۈمەت سېلىق ئالغىلى يۇرتىمىزغا لەشكەر ئەۋەتكۈدەك، سېلىقنى ۋاقتىدا تاپشۇرمىساق ماڭمۇ كۈن يوق.

ئابلىزقارى ھازىدار ئادەم يىغلىغاندەك بەكمۇ بىچارە قىياپەتتە سۆزلەيتتى. ھەدەپ ماڭقىسىنى تارتىپ، كۆزىنى ئۇۋۇلايتتى.

— ھە، مۇنداق گەپ ئىكەن ـ دە! — سېيىت ھاجى بۇ خەۋەرنى ئەمدىلا ئاڭلاۋاتقان كىشىدەك دېدى، — بۇ چاتاقراق ئىش

ئىكەن، قارىمدىنمۇ ئاغرىنغىلى بولمىغۇدەك ...

سېيىت ھاجى لەسسىدە بولۇپ، بېشىنى چايقاپ قويدى. سېيىت ھاجىنىڭ ھېسداشلىقىغا ئېرىشكەن بولسىمۇ، لېكىن يۈرىكى قامچا يېگەن توسۇن ئاتنىڭ تۇياق ئاۋازىدەك دۈپۈلدىگىلى باشلىغان ئابلىزقارى ئۆز - ئۆزىگە دېدى:

«ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق بۇ ئىشنى؟ بېشىمنىڭ ئىچىمۇ قاتتى، تېشىمۇ ...»

ئۇ مانجۇلارنىڭ «ئۆلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك» دېگەندەك، سېلىق، سوۋغا - سالامنى ئېلىپ بولۇپ، ئۆزىگە يۈز - خاتىر قىلمايدىغانلىقىنى پەملىگەنىدى. مانجۇلارنىڭ ئۆزلىرىدىن يۈز ئۆرۈگەن ئەمەلدارنى قانداق ئەدەپلەيدىغانلىقى ئۇنىڭغا خېلى روشەن ئىدى.

— قانداق قىلاتتۇق؟ ھۆكۈمەت كىشىلىرى كەلسە ھېچكىم ئامان قالمايدۇ. «يېتىپ ئۆلگۈچە، ئېتىپ ئۆل» دەيدىغان گەپ بار. بىر ياقىدىن باش، بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ يۇرتىمىزغا قەدەم باستۇرمىساقلا بولىدىغۇ.

يەڭلىرىنى شىمايلىشىپ تۇرغان بىرقانچە يىگىت قادىر تۆمۈرچىنىڭ ھاۋا گۈلدۈرلىگەندەك تور بىلەن ئېيتقان بۇ سۆزىگە ئاۋاز قوشۇپ، چۇقان كۆتۈرۈشتى.

— مانا بۇ ئوغۇل بالىنىڭ گېپى!

— باش ئېگىپ تۇرۇپ جان بەرگۈچە، ياقىلىشىپ تۇرۇپ جان بېرىمىز!

— ياق ... ياق ...

— قەسىرىمنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا ئاغزىڭلارغا كەلگەننى دەۋەرمەڭلار، ماڭا بالا تېرىپ بېرەي دەمسىلەر؟! قاراپ تۇرۇپ تۇخۇمنى تاشقا ئۇرغان بىلەن بولمايدۇ، — دېدى ئابلىزقارى پۇقرالارنىڭ ئاۋازىنى توسۇپ قالماقچى بولغاندەك ئالقىنىنى ئالدىغا سوزۇپ.

— ئەمىسە قانداق قىلغۇلۇق؟

— ...

— ئەنە ئاۋۇ پۇقرانىڭمۇ، ئابلىزقارىمنىڭمۇ گېپى ئوخشاشلا

دۇرۇس ،— سېيىت ھاجى ھەر ئىككى تەرەپكە يان باسقاندەك خورسىنىپ قويۇپ ، ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، — كۇپپارلار دېگەن تاش يۈرەك بىر تائىپە ، لاي قورچاقنى خۇدا دەپ دەۋا قىلىدىغان بۇ بۇتپەرەسلەر دىنى ئىسلام بىلەن ئەلمىساقتىن باشلاپ ئۆچمەنلىشىپ كەلگەن . شۇ ۋەجىدىن ئۇلۇغ ئىشانلىرىمىزنىڭ كاللىسىنى كەسكەن ، بەزىسىنى قەپەسكە سولاپ ئۆز يۇرتلىرىغا ئاپىرىپ ئۆلتۈرگەن ، بۇ كۇپپارلارنىڭ قەھر - غەزىپىدىن ئاللانىڭ ئۆزى ساقلىغاي ! ئۇلارنىڭ مۆمىن مۇسۇلمانلارنى تىرىك تۇرغۇزۇپ ، يۈرىكىنى سۇغۇرۇۋېلىپ يېگەنلىكىنى پېقىر تالاي قېتىملاپ كۆرگەنمەن . راستمۇ ، يالغانمۇ ، ئۇلارنىڭ ئاتلىرىمۇ ئادەم يەيدۇ ، دەپ ئاڭلىدىم . ھاسىل كالام ، ئۈچ - ئاداۋەتنى نەزەردىن خالاس قىلمايدۇ ۋە ھەتتا نەۋرە - چەۋرىلىرىگە ۋەسىيەت قىلىپ قالدۇرىدۇ . سىلەر بۇ چاغدا ئۇلارنىڭ ئۇستىدىن ئىسيان - غەليان قىلدىڭلار ، مانا ئەمدى ئولپان تاپشۇرۇشتىن باش تارتىپسىلەر ، مانجۇرلار بۇنى ئۇنتۇپ قالدى دەمسىلەر ؟ ئۇلار كەلسە ، ئالدىدا ئات بېشىدەك ئالتۇن قويساڭلارمۇ قىلىدىغىنىنى قىلىۋېرىدۇ ، خوتۇن - قىزلىرىڭلارنى تارتىۋالىدۇ ، بالا - چاقاڭلارنى كاۋاپ قىلىپ يەيدۇ ، ئۆيلىرىڭلارغا ئوت قويىدۇ ، يۇرتۇڭلارنى خانىۋەيران ئەيلەيدۇ ، ئەركەكلىرىڭلارنى ئەسىر قىلىدۇ .

توپ ئىچى چىۋىن ئۇچسا ئاڭلانغۇدەك سۈكۈناتقا چۆمدى ، پەقەت سىم - سىم يېغىۋاتقان يامغۇرنىڭ يوپۇرماقلارنى تىترىتىشىلا جىمجىتلىقنى بۇزاتتى .

— كىتابول بەھرى دۆھرىدە ئېيتىدۇركى ، بۇ قىيامەت قايىم بولۇشنىڭ ئالامەتلىرىدىن بىرى ، يەجۇج - مەجۇجنىڭ[1] ئاشۇ

[1] يەجۇج - مەجۇج — «تارىخى ھەمىدىي»نىڭ ئىزاھاتىدا كۆرسىتىلىشىچە ، يەجۇج - مەجۇج — ئوتتۇرا ئاسىيادا ياشايدىغان ، ئىنسانىيەتكە بالا - قازا تۇغدۇرىدىغان ئەڭ قەدىمكى ئىككى بەدەۋى قەبىلە ئىكەن ، قەدىمكى يەھۇدىي ۋە خرىستىئان رىۋايەتلىرىگە ئاساسلانغاندا ، ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن (مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 356 - ، 323 - يىلى) ئۇلارنىڭ ئەتراپىغا بىر سېپىل سوقتۇرۇپ ، ئۇلارنى شۇ سېپىلغا بەند قىلىپ قويغانىكەن ، ئۇلار بۇ سېپىلدىن چىققان كۈنى قىيامەت قايىم بولىدۇ ، دېگەن گەپلەر بار .

بولۇشى ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەستۇر ، ئابلىزقارىم ئېيتقاندەك ، تۇخۇم بىلەن تاشنى چاقمەن دېيىش ئاقىلانىلىك جۈملىسىدىن ئەمەس ، مۇشت بىلەن مانجۇلارغا تەڭ كېلىش مۇتلەق قۇرۇق خىيالدۇر ...

— مەن ئۆتكۈر نەيزە سوقالايمەن ، سوققان قىلىچلىرىمۇ تۆمۈرنى كېسىدۇ ...

سېيىت ھاجى بىر قىسما كۈلۈپ قويۇپ تۆمۈرچى قادىردىن سورىدى :

— تەقسىر ، قىلىچ بىلەن مىلتىققا ، نەيزە بىلەن تەپپوغا تەڭ كەلگەن نەدە بار ؟

— بىزگە مانجۇلارنىڭ قولىدا ئۆلمەكتىن ئۆزگە ئامال يوقمۇ ئەمدى ؟

يۇقىرا ئارىسىدىن كىمدۇر سوئال قويدى .

ئابلىزقارىغا ئەتىگەننىڭ سالقىن شامىلى تەسىر قىلدىمۇ ياكى سېيىت ھاجىنىڭ دېگەنلىرى كۆڭلىگە قورقۇنچ سالدىمۇ ، لاغىلداپ تىترەشكە باشلىدى . كىمدۇر بىرى ئېچىنىشلىق ئۇھ تارتىپ قويدى . ئابلىزقارىنىڭ ئۇستىدىن شىكايەت قىلىپ كېلىپ ، سېيىت ھاجىنىڭ سۆزى بىلەن جان قايغۇسىنى يۇكلىۋالغان پۇقرالارنىڭ ئۈنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى . دېمىسىمۇ ، بۇنىڭدىن يەتتە يىل بۇرۇن مانجۇ لەشكەرلىرى بىلەن قىلىچ - توقماقلارنى كۆتۈرۈپ يۈرۈپ جان تىكىپ ئېلىشقان بولسىمۇ ، نۇسرەتنىڭ ئۆزلىرىگە يار بولمىغىنى راست ئىدى . مانجۇلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن ، پالانغان ، پالاقتا بېسىلغانلارنىڭ داد - پەريادى ھېلىمۇ قۇلاق تۈۋىدە جاراڭلايتتى . ئاشۇ قەتلىئامنىڭ مەنزىرىسىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەنلەر ئۆزىنى توختىتالماي بۇقۇلداپ يىغلامسىراشقا باشلىدى .

باياتىن بىرى بىرەر قىيىن سوئالغا جاۋاب ئىزدەۋاتقاندەك ، دەرۋازىنىڭ لەمپىسى ئاستىدا پېشانىسىنى تۇتقىنىچە خىيال سۈرۈپ تۇرغان سېيىت ھاجى بىردىن بېشىنى كۆتۈردى - دە ، ئابلىزقارىغا ،

ئاندىن يۈقىرالارغا قاراپ :

— مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە بىر ئاللانىڭ دەرگاھىدا بىللە ياشاپ ، ئورتاق بىر ئاللاغا تېۋىنغۇچى مۇسۇلمان مۇتلەق قاراپ تۇرالمايدۇ . بۈگۈنكى كۈندە مۆمىن مۇسۇلمانلىرىمىزنىڭ بېشىغا كۈن چۈشۈپ ، ھالى خاراب تۇرۇۋېتۇ ، پېقىرمۇ قېرىنداشلىرىمغا ئوخشاشلا ئازابلىنىۋاتىمەن ، يۈرىكىم ئېچىشىۋاتىدۇ ، ئاللا ئەڭ شەپقەتلىك ، ئاللاتائالا بەندىلىرىنى ھىدايەت قىلغۇچىدۇر ، ھىدايەت قىلغۇچىنىڭ بېشارىتى ۋە مۇھەممەت مۇستاپانىڭ دەۋىتى دىلىمغا ئىسلام مۇرىتلىرىنى پاناھىمغا ئېلىش نىيىتىنى سالدى . ئىسلامنىڭ ھەققى - ھۆرمىتى ، ئىسلام قېرىنداشلىقىنىڭ ئەھدى - پەيمانى بىلەن مۇشكۇلاتىڭلارنى ئاسان قىلىشقا ھەرقاچان تەييارمەن . قان تۆكۈش ھارام قىلىنغان بۇ ئايدا قىلىچ - توقماق كۆتۈرۈشتىن ھەزەر ئەيلەڭلار ، خالىساڭلار ، ۋەھشىي چېرىكلەرنى ئىمان قۇدرىتى بىلەن غال - غال تىترىتىشكە ، ئالدىڭلاردا تىز پۈكتۈرۈشكە ئامالىم باردۇر ، ئاللانىڭ بىرلىكىگە ۋە ئىسلامنىڭ بەرھەقلىكىگە ئىشىنىدىغانلار پېقىرنىڭ لەۋزىگىمۇ ئوخشاشلا ئىشەنچ قىلغاي ، ئامىن ! — دېدى .

بەزىلەرنىڭ ئەندىشىسى يېنىكلىگەندەك بولدى ، بەزىلەر سېيىت ھاجىنىڭ ۋەدىسىگە دەرگۇماندا بولۇشتى ، بەزىلىرى ۋاقتى - سائىتى كەلگەندە ئۇنىڭ كارامىتىنى بىر كۆرۈپ باقماقچى بولدى .

شۇنداق قىلىپ ، يۇقىرالار كەلگەن يولى بىلەن قايتىپ كېتىشتى .

ئىككىنچى بۆلۈم

يوشۇرۇن قىلتاق

تېشىپ تۇردى ياۋ كۆكسىنى نەيزىلەر،
لېكىن مەغلۇپ بولۇۋەردۇق ھەدېسە.
نېمە پايدا بېرەر باتۇر غەيرىتى،
بەختى - تەلەي ئاڭا مەدەت بەرمىسە.
تويىمىزدىن ھېچكىم ئامان قالمىدى،
ھەممىمىزدىن قان ئەيلىدى تېگىپ ئوق.
ئاۋۋال ئۈزۈم باشىدەك زىچ ئىدۇق،
كېيىن ئۈزۈم دانىسىدەك چېچىلدۇق.

شەيخ سەئدى: «گۈلىستان» دىن

15 . قورقۇنچلۇق چاغلار

يۈرەك ـ باغرىنى يېرىپ چىققان سۆيۈملۈك پەرزەنتلىرىنىڭ تىرىكچىلىكى ھەلەكچىلىكىدە سەھەر تۇرۇپ ، كەچ ياتىدىغان جاپاكەش دېھقاندەك ، باش باھار مەۋسۈمىدىن باشلاپ رېزىنكىدەك ئۇزىرىپ بارغان كۈندۈزلەردە پۈتۈنسۈرۈك يەتتە ئاي رىيازەت چەككەن قۇياشقا ئەمدى ھاردۇق يەتكەندەك قىلاتتى . ئۇ تومۇز كۈنلىرىدىكى ئاسمان گۈمبىزىنى قاق يېرىپ ئۆتىدىغان يولىنى ئاستا ـ ئاستا ئۆزگەرتىپ ، كوئېنلۇن تاغلىرىنىڭ ئاقۋاش چوققىلىرىنى يانداپ ماڭىدىغان بولۇپ قالدى . كۆككە ئىنتىلىپ تۇرىدىغان بۇ چوققىلاردىكى مەڭگۈلۈك قار ـ مۇزلار ئۆزىگە يېقىنلاشقان قۇياشنىڭ ئەڭ قىزىق ھارارىتىنى ئاچ كۆزلۈك بىلەن سۈمۈرۈۋاتقاندەك قىلاتتى . چوققىلا ئارىسىدىن قوتراپ چىققان سوغۇق بۇلۇتلار ئادەمزاتتىن رەشك قىلىپ ، بۇ ساھىبجامالنى تەبىئەت قۇچىقىغا قاراپ ناز ـ كەرەشمە قىلدۇرماسلىققا قەسەم ئىچكەندەك ، قارا سايىسى بىلەن قۇياش يۈزىنى مۇتتەھەملەرچە قامال قىلاتتى .

بۇ يىلقى كۈز يىللاردىكىدىن ئىلگىرى كەلدى . 10 ـ ئاي كىرەر ـ كىرمەستىنلا كەڭ تەبىئەتنىڭ ھۆسن ـ جامالىدا ئادەتتە ئۇششۇكتىن كېيىنلا پەيدا بولىدىغان ئالامەتلەر كۆرۈنۈشكە باشلىدى . بۇ ھال قىرانلىق دەۋرىگە قەدەم قويمايلا مومايغا ئايلىنىپ كەتكەن قېرى قىزنىڭ قورۇق باسقان چىرايىغا ئوخشايتتى .

كەنجى تېرىلغان چىلگە قوناقلىرى شېخىدىن تارتىپ كۆتىكىگىچە يىغىشتۇرۇلۇپ بولغان دالا يالىڭاچلىنىپ قالغان ، ھەر يىلى ئالاھازەل 10 ~ 11 ـ ئايلاردا باشلىنىدىغان ئىزغىرىن شامال

قىرلارنىڭ توپىسىنى سورۇپ ، تاشلىنىپ قالغان قوناق غازاڭلىرىنى سۆر - توقاي قىلىپ قوغلاپ يۈرەتتى . شامال ئالدىدا تۆگۈلۈۋالغان كىرپىدەك دومىلاپ يۈرگەن قامغاقلار ئېرىق - ئازگاللارغا تىقىلاتتى - دە ، بىر قات سېرىق توپا بىلەن دەپنە قىلىناتتى . ئاق يەر بىلەن بۇلۇتلۇق ئاسماننى تۇتاشتۇرۇپ پىرقىراۋاتقان قۇيۇن دالانى ، مەھەللىلەرنى ئارىلاپ ئۇچرىغانلىكى نەرسىلەرنى ئەجدىھادەك يۇتۇپ كېتەتتى .

يىل بويى بىر قېتىممۇ قانغۇدەك سۇ ئىچەلمىگەن دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى مەزگىلىگە يەتمەي تۇرۇپلا سارغايماقتا ئىدى . تۇرۇپ - تۇرۇپ پەيدا بولۇپ قالىدىغان رەھىمسىز كۆز شامىلىنىڭ زەربى بىلەن بەرگىدىن ئاجراۋاتقان يوپۇرماقلار مۆئەللەقتە بىر پەس لەيلەپ تۇرغاندىن كېيىن ، سۇسىز تۇپراقتىن رەنجىگەندەك يەرگە چۈشكۈسى كەلمەي ، شامال كەينىگە ئەگىشىپ قەيەرلەرگىدۇر سەپەر قىلاتتى .

يۇرت بېگى ، مىڭبېشى ، يۈزبېشىلارنىڭ ئېكىنزارلىق ، باغۋارانلىرى ھېلىمۇ كۆكىرىپ تۇراتتى . بىر پارچە تۇپراق ئۈستىدىكى بۇ ئىككى دۇنيا روشەن سېلىشتۇرما سۈپىتىدە كۆزگە چېلىقىپ ، تەقدىرنىڭ تەڭسىز قىسمەتلىرىنى ئاشكارا قىلاتتى .

«لەشكەرلىككە ئادەم تۇتىدىغان چېرىكلەر كەلگۈدەك» دېگەن گەپ بىر شۇم خەۋەرگە ئايلىنىپ ، بۈگۈنى ئەتىسىگە كۆزى يەتمەيۋاتقان پۇقرالارنى ئەندىشە ئىچىگە ئىتتىرگەن بولسا ، سېيىت ھاجىنىڭ قورقۇنچلۇق تەسۋىرى بىردەمدىلا جىمى ئادەملەرگە ئاڭلىنىپ ، يۇرت پايانىدا قارا قىيامەت مەنزىرىسىنى پەيدا قىلدى . چىڭ چېرىكلىرىنىڭ رەھىمسىزلىكىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن خەلقنى قىيامەت قورقۇنچىغا سېلىش ئۈچۈن ، سېيىت ھاجىنىڭ ئۇ چېرىكلەر ھەققىدىكى تەسۋىرلىرىنىڭ ئوندىن بىرىلا يېتەرلىك ئىدى .

بۇ قېتىم جېرىق ، توغرىقبېغىل ، سېرىق ، جاي مەھەللىسىدىكىلەرنىڭ كۆپى قادىر تۆمۈرچىنىڭ چېرىكلەر بىلەن

تىغمۇتىغ تۇتۇشۇش توغرىسىدىكى تەكلىپىگە قۇلاق سالمايلا قويدى. بەزى يېتىم ئوغۇل، تۇل خوتۇنلار ئۇنىڭ يۈزىدىن يۈزىگە: «بىر قېتىم قېتىقتا ئاغزىمىز كۆيگەن، تەقسىر، ئىشەكمۇ جىنىدا بىر قېتىم پۇتى سىيىلغان كۆۋرۈككە ئىككىنچىلەپ دەسسىمەيدۇ ئەمەسمۇ» دېيىشتى. ئابدۇللاچاققان، مەتقاسىم، تۇرسۇنمەت قاپاق، توختىمەت قۇتقۇ قاتارلىق ئون نەچچە ئادەمدىن باشقىسى ئوچۇقراق بىر گەپ قىلمىدى. خېلى جىگىرى بار دەپ ئىشەنگەنلەرمۇ: «قېنى قاراپ باقايلى، باشقا كەلگەندە باتۇر، دېگەن گەپ بار، ۋاقتى كەلگەندە ھە ـ ھۇ دېيىشمەيمىزمۇ» دەپ ئۆزىنى قاچۇردى. يېتەرلىك يۆلەككە ئېرىشەلمىگەن قادىر تۆمۈرچى ئاخىرىدا:

— ئىست، قويۇقلار سىلەرنى، مۇشۇ ھالىڭلارغىمۇ بىلىڭلارنى باغلاپ مەن ئەركەك دەپ يۈرۈپسىلەر، — دېدى ۋە بوينىنى تولغاپ، پېشىنى قېقىپ كېتىپ قالدى.

چىرىيە خەلقى ئادەتتە سۇپۇرگەئاخۇنغىمۇ، قادىر تۆمۈرچىگىمۇ «كۆپنى كۆرگەن، گەپ ـ سۆزلىرى ئىناۋەتلىك» دەپ ئىخلاس قىلىشاتتى. ئۆيىدە ماجىرا چىقىسىمۇ، بىرەر ئىشقا دۇچ كەلسىمۇ ئۇلارنى ئىزدىشەتتى. نەسىھىتىنى مۆھۈردەك بىلىشەتتى. بۇ دورەم بىشىغا جان قايغۇسى چۈشكەن پۇقرالار ھەرقايسىسى ئۆز ئالدىغا چوت سوقتى. بەزىلەر، بەزىلەرنىڭ بۇ نۆۋەت سىيىت ھاجىغا تايىنىشتىن ئۆزگە يول يوقلۇقى توغرىسىدا دەلىل ـ ئىسپات كەلتۈرۈپ ئېيتقان ۋەزلىرىگە راستتىنلا ئىشىنىپ قېلىشتى. يات يەردىن كەلگەن بولسىمۇ، بىرقانچە قېتىم ئاغزىدىن چىققان لەۋزىدە چىڭ تۇرۇپ، پۇقرا ئەمىنلىكى يولىدا مۇسۇلمانچىلىقنى بەجا كەلتۈرگىنىنى شىپى كەلتۈرۈپ، بولغۇسى پالاكەتتىن قۇتۇلۇش ئۈمىدىنى سىيىت ھاجىغا باغلاشتى.

يەنە بەزىلەر، بالا ـ چاقىسىنى باشلاپ تەكلىماكان چاتقاللىقىغا يوشۇرۇنۇپ، مالىمانچىلىق بېسىققاندىن كېيىن قايتىپ كېلىپ

تىرىكچىلىك قىلىشقا تەييارلاندى . كېچىلەپ ئورا كولاپ ، بار ئاشلىقىنى كۆپلەرگە قاچىلاپ كۆمۈپ تاشلىدى ياكى كاكىل لايغا قوشۇپ تاملارغا سۇۋىتىۋەتتى . بۇ ئۇلارنىڭ دۈشمەنلىرىنىڭ كۆزىنى بوياشتىكى ياخشى چارىسى ئىدى . قىيامەت ئۆتۈپ كەتكەندە مۇبادا تىرىك قالسا ، تامدىكى سۇۋاقنى سويۇۋالاتتى ـ دە ، سۇغا چىلاپ ، كېرەكلىك داننى ئايرىۋالاتتى .

يامان يېرى شۇ بولدىكى ، بۇ يىل كۈز كىرىشى بىلەن تەڭلا مەھەللىلەردىكى ئالما ، ئامۇت دەرەخلىرى ئىككىنچى قېتىم چېچەكلەپ كەتتى . بۇ غەلىتە ھالدىن ھەيران قېلىشقان قېرىساللار ئوقۇمۇشلۇق موللىلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ ، سەۋەبىنى ئۇقماقچى بولدى . موللىلارمۇ بوش كەلمىدى . ئۇلار قېلىن كىتابلىرىنى ۋاراقلاپ ، ئۆتمۈشتىن ، دىۋە ـ پەرىلەردىن شىپى كەلتۈرۈپ ، بۇ ھادىسىنى شۇملۇقنىڭ ، بالايىئاپەتنىڭ بەلگىسى ، دەپ تەبىر بېرىشتى .

چېرىك بالاسىنىڭ دەككە ـ دۈككىسىدە قالغان خەلق ئىككىنچى كېچىنى كىرپىك قاقماي ئۆتكۈزۈۋاتاتتى . ھەر ئۆيلۈك نۆۋەت بىلەن بىردىن قېرىندىشىنى تالا ـ تۈزگە چىقىرىپ ، ھەربىر شەپىگە ئىنچىكىلىك بىلەن قۇلاق سالدۇراتتى . بىر ـ بىرىگە رازىلىق بېرىشەتتى . ئىتلارنىڭ قاۋاشلىرى ، ئۈركۈگەن توخۇلارنىڭ قانات قېقىپ قاقىلداشلىرى كېچە قوينىدا سۈر پەيدا قىلماقتا ئىدى .

خام لاي بىلەنلا قوپۇرۇلغان قېلىن تامنى ئويۇپ ياسالغان ئوچاقتا ئاربىلاپ ـ ئاربىلاپ تاشلانغان يۇلغۇن چاراسلاپ كۆيمەكتە ، يۇلغۇن چوغىدىن ئېتىلىپ چىققان شولا خېلىدىن بېرى ياغىسىز ياتقان ساپال چىراغنىڭ ئىشىنى قىلىپ ، ئەل غېمى بىلەن بەند بولۇپ ، خىيال سۈرۈۋاتقانلارنىڭ چىرايىنى يورۇتماقتا ئىدى .

ھاۋا ئانچە سوغۇق بولمىسىمۇ ، قىلغىلى قىلىق تاپالمىغاندەك ئوچاققا قولىنى پات ـ پات قاقلاپ ئولتۇرغان ئابدۇللا بۇ سۈكۈناتقا چىداپ تۇرالمىدى ـ دە :

— بېگىم ، ئوتنىڭ تېشىدا كۆيگۈچە ئىچىدە كۆيگەن ياخشى ،

قادىر ئاخۇن ئاكام دۇرۇس دەيدۇ ، قورقۇنچاقلار قورقۇپ يېتىۋەرسۇن ، جان بىر ، قوۋۇرغا ئۇن سەككىز ، قانچىمىز بولساق شۇنچىمىز جەڭ قىلايلى . ئامان قالساق غازى بولىمىز ، ئۆلسەك شېهىت ! — دېدى .

— ياقسام تۇتارمىكىن ، كۆمسەم پىشارمىكىن دەپ ئولتۇرساق ئىش تاڭ ئاتمايدۇ ، — ئابدۇللانىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلىدى قادىر تۆمۈرچى ئوت چۇخچىلاۋاتقان شاخنى كۇلۇڭغا تاشلاپ قويۇپ ، — چېرىكلەر ياۋاشنى بوزەك قىلىدىغان ، يامانىدىن قورقىدىغان خەق ، ئون بەشلا ئادەم بولسا ئۇلارنىڭ ئوتتۇزىغا تېتىيتتۇق . ئۆزۈملا ئونىغا تېتىمىسام قولىقىمنى چالمىدا كېسىپ بېرىمەن !

— مانا بۇ قويىرۇقى بار ئۇقادىلىقنىڭ ئاتقان پورىنى قاراڭلار ، — دەپ چاقچاق قىلدى سوپۇرگەئاخۇن .

قادىر تۆمۈرچىنىڭ ئاتا - بوۋىسى ئۇقادى كەنتىدىن ئىدى . چېرىيىلىكلەر «ئۇقادىلىقنىڭ قۇيرۇقى بار ئىمىش» دېگەن گەپكە ئىشەنگەچكە ، سېرىق تەۋەسىگە كۆچۈپ كەلگىلى ئون نەچچە يىل بولغان بۇ تۆمۈرچى ھېلىمۇ «قۇيرۇقى بار ئۇقادىلىق» دېگەن لەقەمدىن قۇتۇلالمايتتى . مىراب بېگى چاقچاق بىلەن ھەمسۆھبەتلىرىنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرگەندىن كېيىن گېپىنى داۋاملاشتۇردى .

— لەشكەر تۇتقىلى كېلىدىغانلار سىلەر دېگەندەك ئازراق ئادەم بولسىغۇ بىر نۆرى ئىدى ، ئەمما چېرىك دېگەنلەر ئىتنىڭ تۈكىدەك تولا ، بىرى ئۆلسە ئونى كېلىدۇ ، بىر يىلىمۇ شۇنداق بولغان . خېلى ئەركەك تۈكى بار كىشىلەرنىڭمۇ قورقۇپ ، يۈرىكى سۇ بولۇپ كېتىپتىكەن .

سەپەر بوۋاينىڭ ئۆيى يەنە جىمجىتلىققا چۆمدى . ھېچنېمىدىن خەۋىرى يوق سۈت ئۇيقۇدا ئۇخلاۋاتقان ھەسەن بىلەن ھۈسەننىڭ تىنىقى بارغانسېرى ئۇلغايغىلى تۇردى . باياتىن بېرى ئۇندىمەي تامغا يۆلىنىپ ئولتۇرغان بوۋاي گەپكە ئارىلاشتى . ئۇ :

— تىرىك كىشىگە غەپلەتتىن ئارتۇق ئۆلۈم يوق ، يۇرتداشلار مۇشۇ كۈنلەردە غەپلەتنى ئۆزىگە دوست تۇتتى ، بىلىمنى باغلىغانلارنىڭ ھەممىسى بىر نىيەتكە كەلگەن بولساق ئوبدان بولاتتى . ئىككىگە بۆلۈنگەن ئەلنى نەس باسىدۇ ، ھېلىھەم قىلىچنى بىلەپ ، نەيزىنى تەييار قىلىپ قويساق ، لەشكەرنىڭ سانىغا قاراپ يول تۇتساق ئوبدانمىكىن ؟ — دېدى .

— ھوي ، بېشىمىزغا كۈن كەلگەندە سېيىت ھاجىم باشپاناھ بولالارمۇ ، ئۇلۇشكۇنغۇ گەپنى خېلى چوڭ قىلدى .

بۇ قادىر تۆمۈرچىگە يۆلىنىپ ئولتۇرغان باقىنىڭ ئۈنى ئىدى .

— گەپنى قىلماق ئاسان ، ھۆددىسىدىن چىقماق تەس ، — دېدى قادىر تۆمۈرچى ئۈنىڭغا بۇرۇلۇپ ، — چېرىكلەرنىڭ مىلتىقى ، تەپپوسى بار ، سىلەر تەڭ كېلەلمەيسىلەر ، دەيدۇ ، ئۇنىڭ ياكى چېرىكلەرنىڭكىدىن چوڭراق قورالى بولمىسا ، ياكى جىقراق ئادىمى بولمىسا ، نېمە بىلەن باشپاناھ بولالايتتى . كۆڭلىمىزنى ياساپ قويغان بولماي .

باقى سەل ئالدىغا سۇرۇلۇپ سۆھبەتداشلىرىغا قاراپ :

— ئۇنىڭدا بىرەر ھېكمەت بولسا كېرەك ، بولمىسا شۇنچىۋالا يۇرەكلىك گەپ قىلالماستى ، ئۆزىمۇ پۇقراپەرۋەر ئادەم ئىكەن ، بۇ قېتىممۇ بىرەر چارە بىلەن چېرىكلەرگە تاقابىل تۇرالىسا ئەجەب ئەمەس ، — دېدى .

سوپۇرگە مىراب بېگى يەنە خىيالغا پاتتى ، ئۇ سېيىت ھاجىنىڭ ئېغىر - بېسىق ، تەمكىن قىياپىتىنى ، قالماقدۆڭ ھاشىرىدىن تارتىپ ئابدۇللانى قويۇۋەتكۈچە بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەرنى بىرمۇبىر كۆز ئالدىغا كەلتۈردى . دېمىسىمۇ ، ئۇ تاكى بۇگۈنكى كۈنگە كەلگۈچە ئابلىزقارىدەك ئەمەلدارلارنى چەكلىيەلەيدىغان ئادەمنى زادى كۆرۈپ باقمىغانىدى . ھەرقانچە ئىنچىكە ئويلىسىمۇ ئۇنىڭدىن بىرەر ئېۋەن تاپالمايتتى . ئىككى ھەپتە مۇقەددەم ئىمام جەئفەر تەيران مازىرىدا پەيدا بولۇپ قالغان بىر مۇساپىرنىڭ ھىممىت قاشقا ، تۇرسۇن پالكۆزلەرگە : «چاقار تېغىدىكى ئىمام مەھدى ئاخىر زامان

تىرىلىپ قوپتى ، ئۇ سىلەرنىڭ ئاراڭلاردا ، سىلەر ئۇنى ھەر كۈنى دېگۈدەك كۆرۈپ تۇرىسىلەر ، ئۇ ئالدى بىلەن يۇرتۇڭلارنى ، ئاندىن پۈتكۈل ئۇن سەككىز مىڭ ئالەمنى ھىدايەت قىلىدۇ » دېگەن گېپىنى سېيىت ھاجى بىلەن باغلاپمۇ كۆرەتتى .

بىراق ، ئۇ يەنە سېيىت ھاجىنى ئەڭ قۇۋ ئالدامچىلاردىن بولۇپ قالمىسۇن يەنە ، دەپمۇ ئويلايتتى . ئۆزىنى ھەر دائىم سەگەك تۇتۇشقا تىرىشاتتى . ئۇنىڭ تېگى - تەكتىنى بىلگۈسى كېلەتتى . بەزىدە : «يات تائىپىلەرنىڭ ھەننىۋاسى يامان نىيەتلىكلەردىنمۇ ئەمەستۇ ، ئارتۇقچە گۇمانخور بولۇپ قالدىممۇ ، نېمە ؟ » دەپ ئۆزىگە ئۆزى سوئال قوياتتى .

ئۇ باقىنىڭ سۆزىگە ياكى ئۇنداق ، ياكى مۇنداق دەپ جاۋاب بەرمىدى . سېيىت ھاجىنى ياخشىمۇ ، يامانمۇ دېمىدى . مىراب بېگى يەتتە ئۆلچەپ بىر كېسىدىغان ، سۇنى كۆرمىگۈچە ئۆتۈك سالمايدىغان كىشى ئىدى .

— مېنىڭ ساقىلىم بىكارغا ئاقارغان ئەمەس ، — سەپەر بوۋاي ئۇچى يوق يىپتەك گىچماچىلىشىپ كەتكەن ساقىلىنى تۇتاملاپ تۇرۇپ دېدى ، — ھەرقايسىڭلاردىن قانچە ئون ئىشتاننى ئارتۇق يىرتقاندىمەن ، كېيىنچە گېپىمنى دۇرۇس ئىكەن دەپ قالساڭلارمۇ قالارسىلەر ، مەن ئۆمرۈمدە تىلى ھەسەلدەك تاتلىق نى - نى تائىپىلەرنى كۆرگەنمەن . سېيىت ھاجىغا ئارتۇقچە ئىشىنىپ كەتمەڭلار ، «ھايۋاننىڭ ئالىسى تېشىدا ، ئادەمنىڭ ئالىسى ئىچىدە» دەپ بىكار ئېيتمىغان كونىلار . ئۆزىمىزنىڭ جېنىغا ئۆزىمىز كۆيمىسەك كىم كۆيىدۇ ؟ مەنغۇ بىر پۈتۈم گۆرگە ساڭگىلىغان ئادەم ، تۆت كۈنلۈك ئۆمرۈم بارمۇ ، بەش كۈنلۈكمۇ …

ئەلپازىدىن قارىغاندا ، سەپەر بوۋاي مىراب بېگنىڭ گەپ قىلماي ئولتۇرغىنىغا ئاچچىق قىلىۋاتاتتى . ئۇ ھاياجان بىلەن سۆزلەۋاتقاندا ئاغزىدىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان تۈكۈرۈكى ئوت شولىسىدا دانە - دانە ئۈنچىلەردەك پارقىرايتتى . بىئاراملىقنى ئىچىگە سىغدۇرالمايۋاتسا كېرەك ، قادىر تۆمۈرچىمۇ بىردەم ئۇ

پۇتنى ، بىردەم بۇ پۇتنى بېسىپ ئولتۇرۇپ ، شەلپەرنى كۆرۈپ غەزەپلەنگەن بۇقىدەك پۇشۇلدايتتى .

— ئابدۇللا .

— خوش ، دادا !

— سەن مېنىڭ بالاممۇ ؟

مىراب بېگىدىن تەپ تارتىمۇ ياكى خىيالىنىڭ بىر بېشىغا چىـــقالمىدىمۇ ، باياتىن بىرى بېشىنى ئىچىگە تىقىپ ئولتۇرغان ئابدۇللا دادىسىنىڭ يېنىغىراق سۇرۇلدى . غەلىتە سوئالغا نېمەدەپ جاۋاب بېرىشنى ئۇقمىغاندەك گاڭگىراپ قالدى . چۈنكى ، ئۆزىنىڭ سەـپـەرچاقـقـانىنىڭ ئوغلى ئىكەنلىكىگە ئەزەلدىن گۇمان قىلىپ باقمىغانىدى .

— گەپ قىل دەيمەن ، زۇۋانىڭ نەگە كەتتى ؟ سەن مېنىڭ بالامـمۇ ئەمەسمۇ ؟

— شۇنداق دادا ، شۇنداق .

كـات سـانـدۇقـتىكى قىلىچىمنى ئېلىپ داتلىرىنى سۈرت ، ئۇستىرىنىڭ بىسىدەك بولغۇچە بىلە ، نەيزىنى ساپلاپ ئۆزۈڭ تۇت ، ئـۆز ۋاقـتىدىمۇ بىر ئۆزۈم 15 چېرىككە تېتىغانمەن . ياشىنىپ قـالـغـىـنـىـم بـىـلەن بۇ زاماننىڭ ياشلىرىدىن كەم تۇرمايمەن ، ئاڭلىدىڭمۇ ؟

— ئاڭلىدىم دادا ، ئاڭلىدىم .

— ئـەمـىـسـە نـېـمـىـگـە قاراپ ئولتۇرىسەن ، قوپمامسەن ئورنۇڭدىن ! ؟

ئابدۇللا ئۆچۈپ قالاي دېگەن ئوتنى چۆرىدەپ ئولتۇرغانلارغا «دادامنىڭ مىجەزى شۇنداق ، كۆڭلۈڭلارغا ئالمىساڭلار» دەپ ئەپۇ سورىغاندەك قاراپ قويۇپ ، ئۆينىڭ قىبلە تېمىدا توپا بېسىپ ياتقان كات ساندۇق تەرەپكە مېڭىۋىدى ، بوۋاي يەنە ئەسكەرتتى :

— گېپىمنى قۇلىقىڭدا مەھكەم تۇتۇپ ، سېرىقتىكى ھاشىم قـاغـىـغـا ، تـۇرسـۇن تـۆگـىـگە ، قاسىم چىلانغا ، كۆكمەتتىكى سادىرئاخۇن قاپاققا ، مەنسۇر توقۇمغا خەۋەر قىلىۋەت ، ماڭا بىر

يولۇقسۇن ، جەڭگە تازا يارايدىغان پالۋان يىگىتلەردە ئۇلار !

ئولتۇرغانلارنىڭ ئەس ـ يادى مۇشكۇل مەسىلە بىلەن بەند بولۇپ كەتمىگەندە ئىدى ، پاراققىدە كۈلكە چىقىپ كەتكەن بولاتتى . بوۋاي ئېيتىنى ئاتاپ ئۆتكەن كىشىلەرنىڭ ھەممىسى يەتمىشلەردىن ھالقىپ كەتكەن ، نەۋرە ـ چەۋرىلىرىدىن ، ھاسىسىدىن ئايرىلسا ھاجىتىدىن چىقالمايدىغانلار ئىدى . بۇلارنى يىگىت دەپ ئاللايتەن تىلغا ئالغىنىغا قارىغاندا ، بوۋاي يىگىت چاغلىرىدىكى ۋەقەلەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈۋاتقان بولسا كېرەك .

سۈپۈرگەئاخۇن بوۋاينىڭ كۆڭلىنى تامامەن چۈشىنەتتى . ئەمما ، بۇ قېتىمقى ئىش ئۇنچىۋالا ئاددىي ئەمەس ئىدى .

ئۇ ، ئىككى كۈندىن بېرى بايلار ، نامراتلار ئارىسىدىن نۇرغۇن كىشىلەر بىلەن ئۇچرىشىپ ، ئۇلارنىڭ رايىنى تىڭ تىڭلاپ باقتى . بەزىلەر سىيىت ھاجىنىڭ كاپالىتىگە ئېرىشىپ ، قان تۆكمەي قۇتۇلۇش يولىغا كىرمەكچى بولۇشۇپتۇ . ئۇ ، ئۆتكەن كۈنلەرنى ئەسلىتىپ ، يات تائىپىلەرنىڭ قىلمىشىنى كۈچىنىڭ بارىچە سۆزلىگەن بولسىمۇ ، لېكىن كىشىلەرنىڭ : «سىيىت ھاجىم قىلغان لەۋزىدىن يېنىۋالغىنى ، بىزنى ئالدىغىنى بارمۇ ؟» دېگەن سوئالغا كېسىپ بىرنېمە دەپ بېرەلمىدى ، كۆڭلىنىڭ بىر بۇرجىكىدە ئەگىپ يۈرگەن يوشۇرۇن ئاپەتنىڭ سايىسىمۇ يوقالمىدى .

ئۇ ھەمسۆھبەتلىرىگە نېمىلا بولمىسۇن سەگەك تۇرۇش ، كىم يېڭى خەۋەر ئاڭلىسا تېزلىكتە بىر ـ بىرىگە يەتكۈزۈش ، پۇقراغا زىيان كەلتۈرىدىغان ھەرقانداق باشباشتاقلىقتىن ساقلىنىش توغرىسىدا تولۇق دەلىللەر بىلەن نەسىھەت قالدۇرغاندىن كېيىن بوۋاينىڭ ئۆيىدىن يېنىپ چىقتى ۋە غاز كوچىسىغا كەلگەندە قادىر تۆمۈرچى بىلەن خوشلىشىپ ، چىملىق ئېرىقنى بويلاپ چوڭ يولغا چىقتى .

بۈگۈن ھاۋا خېلى ئوچۇق ئىدى . كەمتۈك ئاي يىراقتىن كۆرۈنۈپ تۇرغان قۇم بارخانلىرى ئۈستىگە تىكلەپ قويغان ئورغاقتەك ئاقىرىپ كۆرۈنەتتى . ئوچۇق ھاۋادا يەر يۈزىنى

قانغۇدەك كۆرۈۋالغۇسى كەلگەن مالائىكىلەرنىڭ كۆزلىرىدەك چاقناپ تۇرغان يۇلتۇزلار ئاسمان گۇمبىزىدە جىمىرلايتتى. ئاخىر شامالدا كۆتۈرۈلەلمىگەن لەگلەكتەك ئۇيەر ـ بۇ يەردە ئۈزۈپ يۈرگەن بۇلۇت پارچىلىرى ئېگىزرەك تېرەكلەرنىڭ شېخىغا تېگىپ پارچە ـ پارچە بولۇپ كېتىدىغاندەك كۆرۈنەتتى.

ھاۋانىڭ خېلى سوۋۇپ قالغىنىغا قارىماي كۇنسېرى كۆپىيىپ، پور تېرەكلەرنىڭ كامارلىرىغا ئۇۋا سېلىشىۋالغان ھۇۋقۇشلار ھۆكمەتكە چۇشكەن سوپىلاردەك بەس ـ بەس بىلەن ھۇۋلىشاتتى.

دەل شۇ چاغدا، ئات تۇيىقىنىڭ دۇپۇرلىگەن ئاۋازى خىيال سۈرۈپ كېتىۋاتقان سوپىرگەئاخۇننى بىردىنلا سەگەكلەشتۈرۈۋەتتى. ئۇ كۆردىكى، ئىككى ئات مېتالدىن قىلىنغان جابدۇقلىرىنى جاڭگىرلىتىپ، چوڭ يول بىلەن يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى.

ئاتلىرىنى يورغىسىغا قويۇۋېتىپ، يانمۇيان كېلىۋاتقان ئىككى يولۇچى چوڭ بىر توپ ئۆرۈك دەرىخىنىڭ ئىككى ئاچىمىقى ئارىسىدىن مارىلاپ تۇرغان سوپىرگەئاخۇننىڭ تۆت قەدەم نېرىسىدىن ئۆتۈپ كەتتى.

تۇن بالىسىدەك پەيدا بولغان يولۇچىلار بىر قاراشتىلا ئۇنىڭغا تونۇشتەك تۇيۇلدىيۇ، يۈزىنى كۆرۈشكە ئىمكان بولمىدى، ئوڭ تەرەپتىكىسى گەپ ـ سۆز يوق مانجۇ ئىدى. ئۇنىڭ پەي قادالغان تەقىيىسى، سەكىنىڭ بوينىغا ئېسىلغان تاراڭگۇدەك پىلدىرلاپ تۇرغان بىر ئۆرۈمە چېچى بۇنىڭغا ئوچۇق ئىسپات بولالايتتى. سول تەرەپتە ماڭغىنى سەللىلىك مۇسۇلمان بولۇپ، كىملىكىنى تەھقىقلەشتۇرمەك تەس ئىدى.

سوپىرگەئاخۇن يولۇچىلارنىڭ كىملىكى ئۈستىدە تولا ئويلىنىپ تۇرمىدى، لېكىن تەئەججۇپلىنىپ قالدى. «بۇ مۇسۇلمان كىم؟ نېمە ۋەجىدىن بۇ مانجۇ ئەل ئۇيقۇغا كەتكەندە يۇرتقا كىرىپ كېلىدۇ؟»

ئۇ، بۇ يولۇچىلارنىڭ قايسى دەرۋازىغا كىرىپ كېتىدىغانلىقىنى بىلمەك بولۇپ، ئۇن قەدەم يەرگىچە يۈگۈرۈپ باردى. بىراق، ئات يەنىلا ئادەمدىن تېز ئىدى. ئۇلار تاختا كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ ئۇچ يولنىڭ بىرىگە قايرىلغاندىن كېيىن ئاندىن ئىلچى يولىغا چۈشكەنلىكى ياكى سۇپۇرگەئاخۇن گۇمان قىلغان دەرۋازىغا ئاپىرىدىغان يولغا قايرىلغانلىقى ھەققىدە ئېنىق بىرنېمە دېگىلى بولاتتى.

سۇپۇرگەئاخۇن خېلى تىكىلىنىپ قالغان ھوكەرگە قاراپ قىشنىڭ قىستاپ كېلىۋاتقانلىقىنى پەملىدى، كونا چاپان، ئەسكى تېرىلەرگە يۆگەنگەن ھالدا دىر ـ دىر تىترىشىۋاتقان سەبىي باللارنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەچ، ئىشىكىنى پەم بىلەن ئېچىپ، پۈتىنىڭ ئۇچىدا دەسسىگىنىچە ئايۋانغا كىردى.

«چىرىس» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭلا چىراغ يورۇدى. قاراڭغۇدىن قىسىلغاندەك سۇكۇناتقا چۆمگەن ئايۋان ئۆزىنى ئاشكارا قىلدى. ئېرىنى كۈتۈپ كىرپىك قاقمىغان چىنارئايىمنىڭ گەۋدىسىنى چىراغپاي يېنىدا كۆرگەن سۇپۇرگەئاخۇن ئايالىنىڭ سالىمىغا سالام ياندۇرۇپ بولۇپ، تونىنى ئۇنىڭغا تۇتقۇزدى ـ دە، سۇپىدىكى چىراغنىڭ يېنىغا يانپاشلىدى.

— تولا ئەنسىرەپ يۈرىكىم سۇ بولۇپ كەتتى، شۇنچىۋالا كەچ قالامدىغان، — دېدى چىنارئايىم چاي قۇيۇۋېتىپ.

— ئەنسىرەيدىغانغا مەن كىچىك بالا بولمىسام، ئۇخلاۋەرسىڭىز بولماتتى.

سۇپۇرگەئاخۇننىڭ جاۋابىدىن چىنارئايىم ئېرىنىڭ كەيپى تازا جايىدا ئەمەسلىكىنى سەزدى ۋە چاندۇرماي:

— جاھان تىنچ ئەمەس، شۇڭا ··· — دەپ ئېرىنى چاي ئوتلاشقا دەۋەت قىلدى. بۇرۇنقى چاغلاردا ئۇ ئېرى ئىشىكتىن كىرگەن ھامان ئانچە ـ مۇنچە ئەركىلىۋالاتتى. بەزىدە ئارىدا چاقچاقمۇ بولاتتى.

— گېلىمدىن بىر نەرسە ئۆتمەيۋاتىدۇ.

سوپورگەئاخون زارلاندى ۋە چاينى بىرلا ئوتلاپ، پىيالىنى داستىخاننىڭ چېتىگە سوروپ قويدى.

— مۇھەممەتئەلىئاخون بالامدىن خەت كەپتىكەن، ئۇنىڭ سالامەت تۇرغانلىقىدىن ئۆزلىرىنى خۇشال قىلىۋېتەي دەپ شۇڭا ساقلاپ ئولتۇردۇم، بولمىسا ...

— ھە، مۇنداق خۇش خەۋەرمۇ بارمۇ تېخى؟

سوپورگەئاخون ئايالىغا قاراپ كۈلۈمسىردى، چىنارئايىم ئۇزاتقان قەغەزنى تارتىپ دېگۈدەك ئالدى.

ئۇ تۇمارچىلاپ قاتلانغان خەتنى ئالدىراپ ئېچىپ، ئوقۇشقا باشلىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى قارا سىياھ بىلەن تاناپ تارتقاندەك رەتلىك يېزىلغان خەتنىڭ قۇرلىرىدا يۈگۈرۈتتى. تۇرۇپ چىرايى باھار ئاسمىنىدەك ئېچىلىپ كېتەتتى، تۇرۇپ تۇتۇلاتتى. پېشانىسىدىكى چوڭقۇر قورۇق گاھ روشەنلىشىپ، گاھ تۇتۇقلىشاتتى.

ئۇ خەتنى ئىككى قېتىم ياندۇرمىلاپ ئوقۇغاندىن كېيىن، تاقەتسىزلىنىپ ئۆرە تۇرغان ئايالىدىن سورىدى:

— خەتنى ئوقۇپ چىققانسىز؟

— يوقسۇ، خەت ئۈستىگە سىلىنىڭ ئاتلىرى يېزىقلىق تۇرسا، مەن ئاچسام بولامدۇ؟ ئاتا - بالا ئارىسىدىمۇ بىر - بىرىگە دېيىشىدىغان گەپ بولىدۇ!

سوپورگەئاخون خەتنى ئايالىغا ئۇزاتتى.

خەتتە مۇھەممەتئەلى سالامەتلىكىدىن ئۇچۇر بەرگەندىن كېيىن، قەشقەردە بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەر ئۈستىدە توختالغانىدى. يېزىلىشىچە، قەشقەر قاراسىپەچىلىرى چىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى مەخپىي ھەرىكەت باشلاپ، پارىخور، جازانىخور، زۇلۇم - ستەمخور ئەمەلدارلارنى ئۆلتۈرۈپ، خەزىنىلەرگە ئوت قويۇپتۇ. پۇقرالار ئارىسىدا ھۆكۈمەتنىڭ جىنايىتىنى پاش قىلىپ، ئادالەت يولىدا كۆتۈرۈلۈشنى تەرغىب قىپتۇ. بۇ قاراسىپەچىلەرگە ھەمقام بولغانلار ئىچىدە يەنە مۇسۇلمان مۆتىۋەرلىرى ۋە پۇقرالىرىمۇ بار

ئىكەن . ھالاك بولۇشىدىن قورققان ئەمەلدارلار ئۇ تەرىپى ئاقسۇ ، كۇچادىن ، بۇ تەرىپى يەكەن ، خوتەندىن لەشكەر يۆتكەپ قەشقەردىكى قاراسىپەچىلەرنى تىنچىتىش كويىغا چۈشۈپتۇ . قەشقەردىن ئۆزگە يۇرتلاردىكى چىڭ ئەمەلدارلىرىمۇ ساراسىمە ئىچىدە قاپتۇ . ئۇ يۇرتلاردىكى چىڭ لەشكەرلىرى ئارىسىدىمۇ قاراسىپەچىلەرنىڭ ئادىمى بار ئىكەن .

خەتنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن ، سۇپۇرگەئاخۇننىڭ كاللىسىدا پەيدا بولغان تۇنجى سوئال : قەشقەردىكى چىڭ ئەمەلدارلىرى باشقا يۇرتلاردىكى لەشكەرلىرىنى قەشقەرگە يۆتكەپ جان قايغۇسىغا چۈشكەن تۇرسا ، كېرىيىدىكى يۇرىكى قېپىدىن چىققۇدەك بولۇپ كەتكەن مانجۇلار يەنە نېمىدەپ چېرىيىگە لەشكەر ئەۋەتمەكچى بولغاندۇ ؟ دېگەندىن ئىبارەت بولدى .

— مۇھەممەتئەلىئاخۇن بالام يالغان سۆزلىمەيدۇ ، — دېدى چىنارئايىم ئېرىنىڭ خىيالىغا پېتىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ ، — بۇ ھۆكۈمەتنىڭ لىڭشىپ قالغانلىقى راستتەك قىلىدۇ . مۇشۇنداق پۇرسەتتە كۆتۈرۈلۈپلا چىقساق بولمامتى ؟ مەن جېنىمدا ...

— سېيىت ھاجى يۇقرالارنى بەكمۇ قورقۇتۇۋەتتى . ئەمەلدە ھازىر بۇ ھۆكۈمەتنىڭ ئۇنچىۋالا كۈچى يوق . ئۇ مەن باشپاناھ بولمىمەن دەپ مەيدىسىگە مۇشتلاپتۇ ، ھىممەت قاشقىغا نېمە بولدىكىن ، مۇشۇ كۈنلەردە ئۇ ئۆيمۇئۆي يۈرۈپ سېيىت ھاجىنى ماختىغىنى ماختىغان . شۇنداق قىلىپ ، يۇقرالار ھۆكۈمەتكە مۇشت ئېتىشتىن يالتىيىپ قالدى .

— يۇقرالارغا مۇھەممەتئەلى بالامنىڭ خېتىنى ئوقۇپ بەرسەك ، ئۇلار ئىشىنەتتى ، ئوغلىمىزنىڭ قانداق بالىلىقىنى پۈتۈن يۇرت بىلىدۇ .

— مانا ماۋۇ دۇرۇس گەپ بولدى !

سۇپۇرگەئاخۇن تىزىغا شاپىلاقلاپ قويۇپ ، ئىتتىك ئورنىدىن تۇردى ۋە چىنارئايىمنىڭ قولىدا تۇرغان خەتنى قاتلاپ سەللىسىگە قىستۇرۇپ ، ئىشىككە قاراپ ئېتىلدى .

— هوي ، بۇ ئادەمنى ، تۇن ھەسسە بولۇپ قالغان تۇرسا ، يەنە قەيەرگە باراتتىلە ، ئەتىمۇ خۇدانىڭ قۇتلۇق كۈنىغۇ ؟

سۈپۈرگەئاخۇن ئايالىنىڭ گېپى بىلەن توختاپ قالدى ۋە يېنىپ كېلىپ سۇپىدا ئولتۇردى .

16 . «چېرىك كەلدى»

ھەشەمەتلىك بەگ قەسرىسى بىلەن يۇرت بازىرىنى باغلاپ تۇرىدىغان چوڭ يولنىڭ ھەر ئىككىلا تەرەپكە ئىككى يېرىم پوتەي كېلىدىغان يېرىدىكى ئەگمىگە توغرىقېغىل زاراتگاھلىقى جايلاشقان . كۈنگە ئۈچ - تۆتتىن گۆر قېزىلىۋېرىپ يۇمشاپ كەتكەن قۇمساز توپىلىرى دائىم سوقۇپ تۇرىدىغان بوران ياكى شامالنىڭ زورى بىلەن ئۇدۇللۇق ئۇچۇرۇلۇپ ، يوغان داش قازانغا ئوخشاپ قالغان بۇ زاراتگاھلىقنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى گىرۋىكىدە ئېرىپ كېتىۋاتقان چاقماق قەنتكە ئوخشاش قىڭغايغان بىر ۋەدەكلىك ئۆي كۆرۈنىدۇ .

كاكىل لايلىرى ئاجراپ چۈشۈپ قىپقىزىل يۇلغۇنلىرى كۆرۈنۈپ ، يېرىمىغىچە قۇم بىلەن كۆمۈلۈپ كەتكەن بۇ بىر ئېغىز ۋەيرانە ئۆيدە ھەممىگە تونۇشلۇق شەخس نۇرەك باخشى تۇرىدۇ .

نۇرەك باخشى قىرىق بەشلەردىن ھالقىغان ، ئوتتۇرا بوي ، قارامتۇل ئادەم . ياماق ئۇستىگە ياماق چۈشۈپ كەتكەن كورەك جۇۋىنى قىشمۇ ياز ئۇچىسىدىن ئايرىماي يۇرىدىغان بۇ كىشىنىڭ قىياپىتى كىشىگە باقىي ئالەمدىن كەلگەن تىرىك مۇمىيانى ئەسلەتسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ زېرەكلىكى ، چاققانلىقى ، چەبدەسلىكى ئادەمنى راستىنلا ھەيران قالدۇرىدۇ . چىرىيىدە كۆپ سانلىق پۇقرالارنىڭ لەقىمى ئۆز كەسپىگە ياكى ئالاھىدىلىكىگە ئۇيغۇن كەلمىگىنىدەك ، نۇرەك باخشىمۇ باخشى ئەمەس ، باخشىلىقتىنمۇ خەۋىرى يوق . چاقچاقتا كەلگەندە بولسا ، مەيلى توغرىقېغىل

مەھەللىسىدە بولسۇن ياكى بۇ مەھەللىگە تۇتاش مەھەللىلەردە بولسۇن، ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتىدىغان بىرەرى يوق. مۇبادا ئۇ تاۋاپ سەيلىسىدە ياكى جاراستاندا قويچى راۋابىنى چېلىپ قوشاق قاتىدىغان بولسا، يىغلاۋاتقانلار كۈلمەي، كۈلۈۋاتقانلار يىغلىماي مۇمكىن ئەمەس.

جىمى جانلىقلار قۇياش تەپتىنى خالاپ قالىدىغان ئەتىياز ۋە كۆز پەسىللىرىدە ئۇ ھاسىسىنى يېنىدا قويۇپ، تام تۈۋىدە ئاپتاپسىنىپ ئولتۇرغان قېرىلار بىلەن ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغىچە مۇڭداشسا، بەزىدە كۆيەك توپ[1] ئويناۋاتقان يىگىتلەرنىڭ ئارىسىدا پەيدا بولۇپ قالىدۇ. ئۇنىڭ قىزىق - قىزىق چاقچىقىغا ئىجىل بولۇپ كېتىشكەن يىگىتلەر نۇرەك باخشىنى ئۆز ئارىسىغا سۆرەپ كېلىپ، ئانىقاق ساقلاتقۇزىدۇ. كۆيەك توپ ئويۇنى تۈگىگەن ھامان بىرەرىنىڭ ئۆيىگە ئەكېتىشىدۇ.

كۆمىقوناق باشاقلىرى خامانغا يىغىلغان چاغ ئۇنىڭ ئەڭ ئالدىراش ۋاقتى ھېسابلىنىدۇ. كىمىكى نۇرەك باخشىنى خامىنىغا تەكلىپ قىلىپ كېلەلىسە، شۇ كىشىنىڭ خامىنىدىكى باشاق بىر ئاخشامدىلا سويۇلۇپ تۈگەيدۇ. ئۇنىڭ سىرلىق، قىزىقارلىق ھېكايە، رىۋايەتلىرىنىڭ جەلپ قىلىشى بىلەن خامانغا يىغىلغانلار ئۆزلىرىنىڭ قانچىلىك باشاق سويۇپ بولغانلىقىنى تۇيمايلا قالىدۇ.

بۇ ياۋاش، مۆمىن كىشىنىڭ ھېچقانداق كىرىمى يوقلۇقىنى بىلىدىغان ئاق كۆڭۈل خامان ئىگىلىرى ئۇنى قۇرۇق قايتۇرمايدۇ. ساپسېرىق قوناق ياكى تېرىق بىلەن تولدۇرۇلغان تەكىيە چوڭلۇقىدىكى بۆز خالتا ئالدىغا قويۇلغاندا، ئۇ گويا بۇ دانلارنى بىرەر ساخاۋەتچىدىن بىكارغا ئېلىۋاتقاندەك ياكى ھەدىيە تاپشۇرۇۋېلىۋاتقاندەك قايتا - قايتا رەھمەت ئېيتىپ، تەزىم قىلىدۇ. قولى ئوچۇق خامان ئىگىسىنىڭ بەختىنى تىلەپ، چىن

① كۆيەك توپ — توم يىپ بىلەن يۆگىلىپ، رەڭلىك يىپ بىلەن كۆز چىقىرىپ تورلىنىپ تىكىلىدىغان بىر خىل توپ. ئۇ، ئىككى گۇرۇپپىغا بۆلۈنگەنلەر ئارىسىدا تاختاي بىلەن ئۇرۇپ ئوينىلىدۇ.

كۆڭلى بىلەن دۇئا بېرىدۇ . قولى قىسقا ، رىۋايەتخۇمار كىشىلەرمۇ نۇرەك باخشىنىڭ ياردىمىگە ھەر زامان مۇيەسسەر بولالايدۇ .

ئۇنىڭ ئۆتكۈر چاقچاقلىرىنى ھار ئېلىپ تە بولغان ياكى مىتە[1] دە تەڭ كېلەلمىگەنلەر ئاغزىنى بۇزغانلىرىدا «پالاندى» ، «مۇغا»[2] دېگەندەك ئاھانەتلىك سۆزلەرنى ئىشلەتكەندىلا ئاندىن كىشىلەر نۇرەك باخشىنىڭ 19 - 20 يىللار بۇرۇن دامىكۇ يېزىسىدىن بۇ يەرگە كۆچۈپ كەلگەنلىكىنى يادىغا ئېلىشىدۇ . ئۇنىڭ سەرگەردان بولۇپ بۇ يەرگە كەلگەنلىكىنى ئۇنىڭ ھېلىغىچە ئۆيلەنمەي يۈرۈشى بىلەن باغلاپ قارايدىغانلارمۇ ئاز ئەمەس . بەزىلەر بۇ توغرىدا : «نۇرەك باخشى يىگىتلىك چاغلىرىدا ناھايىتى قاملاشقان ، راۋابنى بۇلبۇلدەك سايرىتىۋېتىدىغان بالا بولغاچقا ، بىر باينىڭ قىزىغا يېقىپ قاپتىكەنمىش ، ئۇمۇ باي قىزنى ياقتۇرىدىكەنمىش . بىراق ، ئۇلارنىڭ توي قىلىشىغا نۇرەك باخشىنىڭ يالغۇز ئانىسىمۇ ، قىزنىڭ ئاتا - ئانىسىمۇ قوشۇلماپتۇدەك ، ئاخىر باشقا بىر بايۋەچچىگە زورمۇزور ياتلىق قىلىنغان قىز توي ئاخشىمى ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋاپتۇ . باي بۇ ۋەقەنى نۇرەك باخشى بىلەن باغلاپ ، ئۇنى تازا دۇمبالاپ يېرىم ئۆلۈك قىلىپ تاشلىۋېتىپتۇ . ئۇ بىر كېچە - كۈندۈزدىن كېيىن ھوشىغا كېلىپ ، ئۆيىگە بارسا قېرى ئانىسى ئاللىقاچان جان ئۈزگەنىكەن . ئۇ ئاخىر ئانىسىنى دەپنە قىلىپ ، يالغۇز بېشىنى ئېلىپ دامىكۇدىن چىقىپ كەتكەنمىش» دېگەن گەپلەرنىمۇ قىلىشاتتى . بۇ گەپنىڭ راست - يالغانلىقىنى ئايرىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلىنغان نۇرەك باخشى لەۋلىرىنى چىشلەپ قويۇپلا پېشىنى قېقىپ كېتىپ قالاتتى . ئۇ ،

---

① مىتە — يەرلىك شېۋە ، چاقچاق مەنىسىدە قوللىنىلىدۇ .

② مۇغا — بىر خىل ياۋايى ھايۋان ، كۆپىنچە بېدىلىكلەردە بولىدۇ . چىرىيىلىكلەر ئارىسىدا «دامىكۇلۇقلار تارىختا قۇم ، قۇرغاقچىلىق ئاپىتى تۈپەيلى ئۈچ قېتىم كۆچۈپ ، ھازىرقى ئورنىغا كېلىپ قالغان ، تۆتىنچى قېتىم كۆچسە ئادەملىرى ‹مۇغا›غا ئايلىنىپ كېتەرئىمىش» دېگەن ئەپسانە تارقالغان . شۇڭا ، بەزىلەر دامىكۇلۇقلارنى چاقچاق قىلىپ «مۇغا» دېگەن لەقەم بىلەن ئاتاپمۇ قويىدۇ .

دەسلەپتە بۇ يۇرتتا پەيدا بولغان چاغلىرىدا توختى غوجىكامنىڭ ئۆيىدە يېتىپ - قوپۇپ يۈرگەن، راۋاب چېلىپ، نۇرغۇن قىزىقارلىق ھەرىكەتلەرنى قىلالايدىغان ئاق ئۆچكىسىنى ئوينىتىپ تاپقان ئازراق كىرىمى بىلەن بۇ باققۇچىسى يوق قېرىنىڭ ۋە ئۆزىنىڭ تۇرمۇشىنى قامدىغان. توختى غوجىكام قازا قىلىپ، ئۇنىڭ روزىغارىغا يىراق تۇغقىنى ۋارىسلىق قىلغاندىن كېيىنلا، ئۇ زاراتگاھلىق يېنىدىكى ۋادەكلىك ئۆيىنى سېلىۋالغانىدى.

ئۇ، بۇ يەردە تىكەندەك يالغۇز ئىدى. ئەجدادىدىن تارتىپ مۇشۇ يۇرتتا ياشاپ كەلگەن پۇقرالارنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىدىن قالغان يەرلىرى بارا - بارا باي - بەگلەرنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ بولغان يەردە، بۇنداق «كەلگۈندى» ئالىقانچىلىك تېرىلغۇ يەرگە ئېرىشەلىسۇنمۇ؟

زامان كۈندىن - كۈنگە ئەسكىلىشىپ، يۇرت خارابلىقتا، پۇقرا نامراتلىقتا يۇزلەندى. ئۇ يىلدىن - بۇ يىلغىچە قۇرغاقچىلىق، تەڭسىزلىك ئاپىتىدىن قاقشاپ يۈرىدىغان دېھقانلارنىڭ خامىنىغا تۆت تاغارمۇ باشاق يىغىلمايتتى، كىشىلەر ئويۇن - تاماشا، قىزىقچىلىق دېگەنلەرنى ئۇنتۇپ كەتكەچكە ئۇنىڭ كىشىنىڭ ئۇچىينى ئۇزگۇدەك قىزىق چۆچەكلىرىنى، شوخ راۋاب پەدىلىرىنى ئاڭلايدىغانلار، ئەقىللىق ئۆچكىسىنىڭ راۋابقا كەلتۈرۈپ ئوينىغان ئۇسسۇلىنى، ئىككى ئاياغلىق ئۆرە تۇرۇشىنى تاماشا قىلىپ بىرەر يېرىم نان، بىرەر يارماق تاشلاپ بېرىدىغانلار يوقىلىشقا قاراپ يۈز تۇتتى. يەنە كېلىپ يېشىمۇ ئۇلغىيىپ قالدى.

تىرىكچىلىك ھەۋىسى، كۈننىڭ سىرىقىنى بىر كۈن بولسىمۇ كۆپرەك كۆرۈش ئارزۇسى كىشىنى ھەر كويلارغا سېلىپ، ھەر ئىشلارنى قىلىشقا مەجبۇرلايدىكەن.

نۇرەك باخشى قېقىلىپ - سوقۇلۇپ يۈرۈپ، ئاخىر تۇرمۇش ئېھتىياجىنى قامداشنىڭ خېلى ئەپلىك بىر چارىسىنى تېپىۋالدى. ئۇ ئۆزىگە رەھمى كەلگەنلەرنىڭ كېچىسى بىكار تۇرىدىغان ئېشىكىنى سورىۋېلىپ، توزاقچى سېيىدىن تۇز توشۇپ كېلەتتى، ئەكەلگەن تۇزنىڭ يېرىمىنى ئېشەك ئىگىسىگە چۈشۈرۈپ بېرەتتى. قالغىنىنى

ۋەيرانە ئۆيىنىڭ بوّرجىكىگە يىغىپ ، بازار كۈنلىرى توّز بازىرىغا ئاپىرىپ ساتاتتى ، بەزىدە ساتىراشلىقمۇ قىلاتتى .

شۇنىڭ بىلەن ئۇ زاغرا بولسىمۇ ئاچ قالمايدىغان ، ماتا كىيسىمۇ يىلىڭ يۆرمەيدىغان بولدى . كۆرگەنلا كىشىگە ماختىنىپ ، رەندىلەنمىگەن تاختايدەك قاتتىق مەيدىسىگە ئۇرۇپ تۇرۇپ :

— چىرىيىدە ئابلىزقارى ئەمەس ، مەن چوڭ ، ئىشەنمىسەڭلار ئويلاپ بېقىڭلار ، پۈتۈن يۇرت پۇقرالىرى پېقىرنىڭ قولىدىن توّز يەۋاتىدۇ ،پېقىر بارچە پۇقرانىڭ بېشىنى سىلاۋاتىدۇ ! گېپىم يالغان بولسا ، بىرنېمىدەپ بېقىڭلار قېنى ؟ — دەپ چاقچاق قىلىپ قوياتتى .

ئۇنىڭ چاقچىقىنىڭ تېگىگە يەتكەن كىشىلەرنىڭ چىرايىدا كۈلكە پەيدا بولاتتى . بەزىلەر ئۇنى ئالمان ـ تالمان ئاگاھلاندۇرۇپ :

— «كېچىسى گەپ قىل قۇلاقنى قولاقتا يېقىپ ، كۈندۈزى گەپ قىل ئەتراپىڭغا بېقىپ» دەپتىكەن ، بۇ گەپنى ئابلىزقارىنىڭ ئادەملىرى ئاڭلاپ قېلىشتىن خۇدا ساقلىسۇن ، — دەيتتى .

ئەمما ، نۇرەك باخشىنىڭ ھەرقانداق قورقۇنچلۇق ئاگاھتىن پەرۋايى پەلەك ئىدى . «جان بىر ، قوۋۇرغا ئون سەككىز ، ئالسا كونا ئۆيۈم بىلەن توّت ـ بەش پارچە توّزنى ئالار» دەپ يولىغا كېتىۋېرەتتى .

تۈنۈگۈن قاش قارايغان مەزگىلدە مەھەللىدىن ئايرىلغان نۇرەك باخشى يېرىم كېچە بولغاندا توّزلۇق سايغا يېتىپ كەلدى ـ دە ، توّت ئاي مۇقەددەم تىكلەپ قويغان قارا تاشنى ئاسانلا تېپىۋالدى . ئۇچىدا يۇلغۇن ئوّسكەن ئۆي ئېگىزلىكىدىكى كىچىك دۆڭنىڭ يېنىغا توغرا كېلىدىغان بۇ يەر كىشىلەر ئادەتتە توّز كولايدىغان جايدىن خېلى يىراقتا بولسىمۇ ، لېكىن توّزى پۈتۈن ۋە ناۋاتتەك سۈزۈك ئىدى . باشقىلاردىن ئارتۇقراق جاپا چېكىدىغانلىقى ئۇچۇنلا نۇرەك باخشىنىڭ توّزى ئۇ بازاردىن ـ بۇ بازارغا ئېشىپ قالمايتتى .

ئۇ چولاق كەتمىنى بىلەن بىردەمنىڭ ئىچىدىلا يوغان ئۈچ

پارچە تاشتۇزنى قومۇرۇپ چىقاردى ـ دە ، چامبۇل ئېشەككە ئارتىپ مەھەللىگە قاراپ يول ئالدى .

كەپتەر تۇخۇمىدەك چوڭلۇقتىكى شېغىل بىلەن قاپلانغان ساي تىك ئۆرلىگەن تولۇن ئاينىڭ سوغۇق نۇرى ئاستىدا ئېخىمۇ كەڭ ۋە پايانسىز بولۇپ كۆرۈنەتتى . يىراقلاردا چەمبەرسىمان قارىيىپ تۇرغان ئۇپۇق سەتھى پۈتۈن ساينى دۈم كۆمتۈرۈلگەن قازان ئاستىدا تۇرغاندەك يۇمىلاق كۆرسىتەتتى . كۆز كۆنلىرىدىلا بولىدىغان سۈزۈك ئايدىڭ ئاسمان گۈمبىزىدىكى سان ـ ساناقسىز يۇلتۇزلارنىڭ كۆپىنچىسىنى خىرەلەشتۈرۈپ ، ئاپئاق شايى پەردىنىڭ كەينىگە يوشۇرغان ، پەقەت شالاڭ مېۋە تۇتقان بىر ساپاق ئۈزۈمگە ئوخشاپ كېتىدىغان ئۈكەر يۇلتۇزىلا ئۆز يېنىدا ئۈزۈپ يۈرگەن ئاي بىلەن ئۈزەڭگە چېقىشتۇرماقچى بولغاندەك جىمىرلاپ تۇراتتى . ئالەمدىكى ئۆمرىنى تامام قىلىپ ، ھاۋا قاتلىمىغا بۆسۈپ كىرگەن ئاقار يۇلتۇزلار كۆمۈشتەك ئىز قالدۇرۇپ ، ئاسمان ـ زېمىننى بىر ـ بىرىگە چېتىپ تۇرغان ئوت ئارغامچىدەك ، ھەيۋەتلىك كۆرۈنۈش ھاسىل قىلاتتى .

ساي سوغۇق ۋە جىمجىت ئىدى . كونا كورەك جۇۋىسىنى مەھكەم يۆگىنىپ ، قوللىرىنى قوۋۇشتۇرۇۋالغان نۇرەك باخشى ئۆزىگە تونۇش بولۇپ كەتكەن يولدا قىليورغىدەك يورغىلاپ كېتىۋاتقان ئېشەكنىڭ كەينىدىن سوكۇلداپ كېتىپ باراتتى . ئېشەكنىڭ ئايىغى ئاستىدىنلا ئۈچۈپ چىققان تورغايلار ، يۇلغۇن تۈۋىدىن قېچىپ كېتىۋاتقان ساي چاشقانلىرى تۈن نىسپى بولغاندا ئادەمزاتسىز سايدىن قورقماي ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بۇ يولۇچىغا ۋەھىمە سالالمايتتى .

نېمىشقىدۇر مۇشۇنداق ئايدىڭ كېچىلىرى تەنھا يول يۈرۈش نۇرەك باخشىغا باشقىچە بىر ھۇزۇر بەخش ئېتەتتى . ئۇ كەڭ سايدا يالغۇز كېتىۋاتقىنىدا ئۆزىنى شۇنچە ئازادە ۋە ئەركىن ھېس قىلاتتى . ساپ ھاۋادىن نەپەس ئالغانسېرى كۆكسى كېڭىيىپ ، ياشىرىپ قالغاندەك ، پۈتكۈل زېمىندا بىر ئۆزى ھەرىكەت

قىلىۋاتقاندەك تۇيغۇغا كېلەتتى ـ دە ، ياشلىق چاغلىرىدىكى تاتلىق ئەستىلىكلەرنى كۆز ئالدىدىن بىرمۇبىر ئۆتكۈزەتتى . قەلبىدىن ئۇرغۇپ چىقىپ ئارام بەرمەيۋاتقان ۋە جامائەت بار يەردە ئېيتقىلى جۇرئەت قىلالمايدىغان شوخ ناخشىلار ساي ئاسمىنىنى لەرزىگە كەلتۈرەتتى ...

زوھۇر ۋاقتىغا يېقىن قۇرۇپ كەتكەن قاغىلىق ئۆستىڭدىن ئۆتۈپ ، مەھەللىنىڭ دەرەخلىرى كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان چوڭ يولغا كەلگەندە ، نۇرەك باخشى گۇلاخما تەرەپتىن كېلىۋاتقان رەۋەندىلەرگە يولۇقۇپ قالدى ـ دە ، ئادەتنى بۇزۇپ ، كېچىلەپ يول يۈرگەن رەۋەندىلەردىن قىزىقىپ سورىدى :

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم كارۋان بېشى ، بىقارار يولغا چىققان بىلەن ئېشەك ـ قېچىرلىرىڭلارنى هاردۇرۇپ قويىسىلەر ، ئەمدى چىرىيە بازىرىغا چۈشەرسىلەر ؟ !

تۇيۇقسىز ئۇچراپ قالغان بۇ جىندەك يالغۇز يولۇچىدىن گۇمانسىراپ ئالاقزادە بولغان رەۋەندىلەر ئېشىكىنىڭ بوينىدىكى كولدۇرمىلىرىنى تۇتۇۋېلىشتى ۋە هاڭۋېقىپ تۇرۇپ قالدى . بۇ هالنى هېچ چۈشىنەلمىگەن نۇرەك باخشى :

— ھەرقايسىڭلار دامىكۇدىن كېلىۋاتامسىلەر ، دەڭنى بىلمىسەڭلار باشلاپ بارايمۇ ؟ — دېدى قىزغىنلىق بىلەن .

ئەسلى ئۇ ، بۇ رەۋەندىلەرنى دامكۇ كەنتىدىن كېلىۋاتسا كېرەك ، بىرەر تونۇش ئادەمنى ئۇچرىتىپ قالسام ئەجەب ئەمەس ، دەپ ئويلىغانىدى .

بىرەيلەن نۇرەك باخشىنىڭ يېنىغا يېقىن كېلىپ ئۇستۈبېشىغا بىر قۇر سەپسېلىپ قاراپ چىقتى . ئارقىدىنلا بىر چەتتە ياۋاشلىق بىلەن قۇيرۇقىنى شىپاڭشىتىپ تۇرغان چامبۇل ئېشەكنىڭ ئۈستىگە ئارتىلغان تاشتۇزنى كۆردى ـ دە ، يۈرىكى جايىغا چۈشتى بولغاي ، ناتونۇش يولۇچىنىڭ سالىمىغا جاۋاب قايتۇرۇپ بولۇپ :

— كېرىيەدىن بوغاز لەڭگەرنىڭ ئۇزۇمىنى ئېلىپ ئىلچىغا يولغا چىققاندۇق ، تونۇگۇن گۇلاخما بازىرىغا كەلسەك ، بازاردا

تىجارەتمۇ توختاپتۇ ، كوچىدىمۇ ئادەمزات يوق . بىر تونۇشىمىزنىڭ ئۆيىنى تېپىپ ئەھۋالنى ئۇقتۇق . كېرىيەدىن چىرىيىگە كېلىدىغان چېرىكلەر گۇلاخما بازىرىغا كېلىپ جاجاڭ قۇرغانىكەن . بىزمۇ ئەسلىدە گۇلاخمادا بىر كېچە قونماقچىدۇق . بۇ گەپنى ئاڭلاپلا مېلىمىزنى بۇلاڭ - تالاڭغا ئۇچراتمايلى دەپ يولىمىزنى داۋام قىلدۇق ، — دېدى .

ئۇلار چېرىكلەرنىڭ ئەڭ كىچىككەندە بۇگۈن چۈشتە چىرىيىگە يېتىپ كېلىشى مۇمكىنلىكى ، ئۆزلىرىنىڭ تاڭ ئاتقۇچە چىرىيە دائىرىسىدىن چىقىپ كەتمەكچى بولغانلىقى ئۇستىدە سۆزلەپ بولۇپلا ، ئېشەك ، قېچىرلىرىنىڭ ساغرىسىغا شەپقەتسىزلىك بىلەن قامچا ياغدۇرۇپ ، خىت دېسە خىت دەپ كېتىپ قالدى .

رەۋەندىلەر ۋە ئېشەك كارۋىنى توخۇ ماڭغانچىلىكمۇ شەپە چىقارماي ئىلچى يولىغا بۇرۇلدى - دە ، كۆزدىن غايىب بولدى . لېكىن ، ئۇلار قالدۇرغان مەلۇمات نۇرەك باخشىنىڭ قۇلىقى تۈۋىدە ئارقمۇئارقا يۈز بەرگەن پارتلاش ئاۋازىدەك توختاۋسىز جاراڭلىماقتا ئىدى .

«چېرىك كەلدى دېگەنلىك ئاپەت كەلدى دېگەن گەپ . بالا - قازا كەلدى دېگەن گەپ . ئۇلار يۇرتداشلارنى قاڭغىر قاقشىتىدۇغۇ ئەمدى» دېگەنلەرنى چاقماق تېزلىكىدە خىيالىدىن ئۆتكۈزگەن نۇرەك باخشى ھېچ ئىككىلەنمەيلا تارتقۇ ئارغامچىنى يېشىۋەتتى . تەڭنە چوڭلۇقىدىكى ئۈچ پارچە تۈز يۇمشاق توپىلىق يولغا خۇددى بىراۋ مۇدۇرۇپ ، ئورىغا چۈشۈپ كەتكەندەك ، «گۈپلا» قىلىپ چۈشتى .

ئۇ تۇكلىرى چۈشۈپ ، داسلانغان ياغاچ تېرىگە ئوخشاپ قالغان تەلپىكىنى ئېلىپ قايناۋاتقان قۇم قازاندەك بۇس ئۆرلەپ تۇرغان بېشىنى ، تامچىلاۋاتقان تەرىنى سۇرتتى - دە ، تەلپىكىنى قوينىغا تىقىپ ، بېلىگە باغلىۋالغان شوينىنى چىڭىتىۋالدى . ساغرىسىغا تۇك تۇزۇتۇپ ئۇرۇلغان ھۆل چىۋىقنىڭ زەربىسىگە چىدام بېرەلمىگەن چامبۇل ئېشەك كەينى پۇتلىرىنى كۆتۈرۈپ چىچاڭشىپ

قويدى ـ دە ، ئۈستىگە چەبدەسلىك بىلەن تاشلانغان ۋاقىتلىق ئىگە-
سىنى ئېلىپ مەھەللىگە قاراپ بار كۈچى بىلەن چاپتى .

«چېرىكلەر كېلىدىكەن» دېگەن ئەندىشىلىك خەۋەرنى ئاڭلاپ ، قىيامەت قايىم بولىدىغاندەك ساراسىمىگە چۈشۈپ ، قوشخانىغا سۆرەپ كېتىۋاتقان قويدەك داد ـ پەرياد چېكىپ ، ئەجەل سائىتىنى كۈتۈۋاتقان بەختسىز يۇرتداشلىرىنىڭ تەقدىرى نۇرەك باخشىنىڭ كۆز ئالدىدا گەۋدىلەنمەكتە ئىدى . ئۇ تېخى تۇنۇگۈنلا «ئۇلۇغ خۇدا ، چېرىك ئەۋەتكۈچە ۋابا ئەۋەتسەڭمۇ سەندىن يەنىلا رازى بولار ئىدۇق» دەپ ئاھ ئۇرغانلارنىڭ كۆز يېشىنى ئۆز قولى بىلەن سۈرتۈپ قويغانىدى . تۇغۇلغان يۇرتىغا بىر بېشىنى سىغدۇرالماي پاناھلانغۇدەك يەر ئىزدەپ يۇرگەنلەرنى كۆرگەندىن كېيىن ، هۆكۈمەتنىڭ بىرەر ئەمەلدارىنى ئۆلتۈرۈپ ، ئەزىز جېنىنى ئەل يولىدا قۇربان قىلىشقا قەسەم قىلىپ ، بىلەپ ، تەييارلىغان خەنجىرىنى كورەك جۇۋىسىنىڭ ئىچىگە ئېسىپ يۇرگىنىگە بىرەر هەپتە بولغان . شۇڭا ، ئۇ قىساس سائىتىنىڭ يېقىنلاپ كېلىۋاتقىنىدىن تولىمۇ مەمنۇن ئىدى . ئەقىل ـ پاراسەت بابىدا نى ـ نى بىلەرمەنلەردىن تۆۋەن تۇرمايدىغان بۇ ئادەم چېرىكىگە قاراپ بېسىپ كېلىۋاتقان يەجۈج ـ مەجۈجلەرنىڭ ئاپىتىدىن يۇرت خەلقىنى تېزرەك خەۋەرلەندۈرۈپ ، چوڭراق قىساس ئېلىش كويىدا ، قاراشەهەر ئاتلىرىدەك چېپىپ كېتىۋاتقان ئېشەكنى هەدەپ دېۋەتتى . تەقدىر ئۆزىگە قانات ئاتا قىلمىغىنىغا تىت ـ تىت بولاتتى .

ئۇ زاراتگاھلىقتىن هېچ ئەيمەنمەي كېسىپ ئۆتۈپ ، جىندەك يېگانە قىيسىيىپ تۇرغان ئۆيىگە كەلدى ـ دە ، ئېشەكنى باغلاشنىمۇ ئۇنتۇپ ئىشىكنى ئاچتى . بۇلۇڭدىكى لاقا ـ لۇقىلار ئارىسىدىن تۇگمەنچىلىك قىلغان دادىسىدىن قالغان بىردىنبىر مىراسىنى — ئۆز ۋاقتىدا كارامىتىنى تازا كۆرسەتكەن موڭگۇز بۇرغىنى تېپىۋالدى ، ئۆگزىگە چىقىپ بار كۈچى بىلەن پۈۋلىدى .

«دۇت ... دۇت ... دۇت ... »

بوغۇق ، ئەمما بوم بۇرغا ئاۋازى سوۋۇپ كەتكەن سەھەر ھاۋاسىنى تىترىتىپ ، ئۇزاق ـ ئۇزاقلارغا تارقالماقتا . تۆت تەرەپكە يۇزلىنىپ ، مەھەللىلەرگە ئاگاھلاندۇرۇش بېرىۋاتقان نۇرەك باخشى بۇرغا ئاۋازىنى بارغانسېرى ئەۋجىگە كۆتۈرمەكتە ئىدى . بىشەكشىرىن قوغۇندەك ئېسىلىپ كەتكەن قوۋۇزلىرى پېشانىسىدىن ئېقىپ چۈشكەن تەر بىلەن ھۆللەنگەن ، گۇرەن تومۇرلىرى ھېلىلا ئېتىلىپ كېتىدىغاندەك قىزارغانىدى . تۆمۈرچىنىڭ يەل توشقان كۇيىدەك كېڭەيگەن كۆكرەك قەپىسىگە تولغان ھاۋا بۇرغا ئارقىلىق چۆچەكتىكى باھادىرلارنىڭ تارتقان نەرىسىگە ئايلىنىپ ، بىنىھايەت كۇچلۇك سادا ھاسىل قىلماقتا ئىدى . بۇ سادادىن تىترەپ كەتكەن ئۇششۇك كاۋا يوپۇرماقلىرى بەستىدە مەرۋايىتتەك چاقناپ ، لىغىرلاپ تۇرغان شەبنەم تامچىلىرىنى تاشلىۋېتىشكە مەجبۇر بولاتتى .

سەممىي ئاگاھ ، مەردانە چاقىرىق ، قورقۇنچلۇق خەۋەرنى يۇكلەپ تارقالغان ئاۋاز توغرىقېغىل زاراتگاھلىقى بىلەن تۇتىشىپ تۇرىدىغان مەھەللىلەرنىڭ ھەممىسىگە يېتىپ باردى . سەھەر جىمجىتلىقىغا ئەسىر بولغان بازار ئاسمىنىمۇ دىر ـ دىر تىترىدى ...

— ھوي دادىسى ، قۇلاق سالسىلا ، بىر كىم بۇرغا چېلىۋاتىدۇيا ؟

چۈشىدە ئامراق ئوغلى بىلەن مۇڭدىشىپ ، چالا ئۇيقۇدا ياتقان چىنارئايىم ئالدى بىلەن ئويغىنىپ بۇرغا ئاۋازىنى ئىلغا قىلدى ـ دە ، ئېرىنىڭ بىلىكىنى ئاستا مىدىرلىتىپ تۇرۇپ دېدى .

مۇھەممەتئەلىنىڭ خېتىدىكى ھەربىر جۇملە ئۇستىدە قايتا ـ قايتا مۇلاھىزە يۇرگۇزۇپ چىققان سوپۇرگەئاخۇن ئەمدىلا تەكىيىگە يانپاشلاپ ، كۆزىنى يۇمغانىدى .

ئۇ ئايالىنىڭ پىچىرلاپ دېگۇدەك چاقىرغان ئاۋازىنى ئاڭلاپلا بېشىنى كۆتۈردى ۋە سەل زەن قويغاندىن كېيىن :

— راستىنلا بۇرغىنىڭ ئۇنىغۇ بۇ ، — دېدى ـ دە ، يەكتىكىنى

يېپىنچاقلاپ ، ئىتتىك تاشقىرىغا چىقتى .
ئۇ بۇرغا ئۇنىڭ توغرىقبېغىل مەھەللىسى تەرەپتىن كېلىۋاتقانلىقىغا ھۆكۈم قىلدى .
«بۇ نېمە ئىشتۇ؟ يا توغرىقبېغىل تەرەپتە تۆگمەن بولمىسا ، بۇرغا چېلىپ ئوينايدىغان باللار بۇنداق سەھەردە نېمە ئىش قىلسۇن؟» — دەپ ئويلىدى ئۇ ئەجەبلەنگەن ھالدا . سوپۇرگەئاخۇن دەرۋازىنىڭ ئالدىغا چىقىپ يەنە قۇلاق سالدى . ئاڭلىدىكى ، توغرىقبېغىل تەرەپتە خورازلار ۋاقىتسىز قىچقارماقتا ، ئىتلار قۇلىقىنى تولغىغاندەك قاۋاشماقتا ئىدى . ئىشىكلەرنىڭ ئېچىلىپ ، يېپىلغان ئاۋازىمۇ ئارىلاپ - ئارىلاپ ئاڭلىنىپ قالاتتى . كۈنچىقىش تەرەپ ئەمدىلا بېلىق قورسىقىدەك ئاقارغىنىغا قارىماي ، ئېشەكلەر ھاڭرىشاتتى ، كالىلار مۆرىشەتتى .
ھەدەپ كۈچىيىۋاتقان بۇرغا ئاۋازى ئەتىيازنىڭ يامغۇرلۇق ئاسمىنىدا گۈلدۈرلىگەن گۈلدۈرمامىدەك ياڭراق ياڭرىغۇ بېرەتتى . سوزۇلۇپ چىقىۋاتقان بۇ سادانىڭ قات - قاتلىرىغا قانداقتۇر تاسادىپىيلىق يوشۇرۇنغاندەك قىلاتتى .
— مەن توغرىقبېغىل تەرەپكە بېرىپ نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى ئۇقۇپ كېلەي ، كۆڭلۈم قانداقتۇر بىر كېلىشمەسلىكنى تۇيۇپ تۇرىدۇ ، — دېدى سوپۇرگەئاخۇن قۇلىقىنى ئاۋاز كەلگەن تەرەپكە توغرىلاپ تۇرغان ئايالىغا بۇرۇلۇپ .
چىنارئايىم ئېرىنىڭ خاھىشىغا نارازىلىق بىلدۈرمىدىيۇ ، بەك ئۇزاپ كەتمەسلىكنى ، يولدا پەخەس بولۇشنى جېكىلەپ قويدى .
مىراب بېگى توپا بىلەن توغرىقبېغىل چېگراسىدىكى سەگىتېرەك يېنىغا بېرىشىغىلا ، يامانلاپ ماڭغان خوتۇندەك بوپىسىنى قولتۇقلاپ ، پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ ئىتتىك كېلىۋاتقان ئىككى كىشىگە دوقۇرۇشۇپ قالدى . توغرىقبېغىللىق تۇرسۇنمەت لاپچى بىلەن شېرىپ قۇلاق «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دېگەن تورلۇق ئاۋازىدىنلا ئالدىدا تۇرغان كىشىنىڭ مىراب بېگى ئىكەنلىكىنى تونۇۋالدى ، يۈرىكى جايىغا چۈشكەندەك بولۇپ ، چوڭ بىر تىن

ئېلىۋالدى .

— بۇنچە سەھەردە سەپەر قاياققا ؟

ئۇلار : «سەن گەپ قىل ، سەن دە» دېگەندەك بىر ـ بىرىنى نوقۇشۇۋالغاندىن كېيىن ، شىرىپ قۇلاق دۇدۇقلاپ تۇرۇپ گەپ باشلىدى :

— نۇرەك باخشىنىڭ بۇرغىسىنى ئاڭلىمىدىلىمۇ بېگىم ، چېرىكلەر كېلىۋېتىپتۇ …

— نېمە دېدىلە ؟

— چې … چې … چېرىكلەر كېلىۋېتىپتۇ ؟

— قەيەردە كېلىۋېتىپتۇ ؟

— تۇنۇگۇن كېچە گۇلاخمادا قونۇپتۇ . ئاش ۋاقتىغا قالمايلا بۇ يەرگە يېتىپ كەلگۇدەك .

تۇرسۇنمەت لاپچى سوپۇرگەئاخۇننىڭ سوئالىغا تەمتىرىمەي جاۋاب بەردى . سوپۇرگەئاخۇن بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلاپ بىرئاز جىددىيلەشتى ، تۇرسۇنمەت لاپچىنىڭ بىرنى ئىككى ، ئىككىنى تۆت قىلىپ كۆرسىتىدىغان ئادىتىنىڭ بارلىقىنى نەزەرگە ئېلىپ يەنە سورىدى :

— چىنپىششىق گەپ قىلسىلا تۇرسۇنمەتئاخۇن ، چېرىكلەرنىڭ گۇلاخماغا كەلگەنلىكىنى كىم كۆرۈپتۇ ، بۇ گەپنى سىلىگە كىم دېدى ؟

— كىم … كىم … كىم دەيتتى …

تۇرسۇنمەت لاپچى ھەمراھىنىڭ تولا ۋالاقلاپ ۋاقتىنى ئۆتكۈزۈۋېتىپ ، سەپىرىگە ھالاقىت يەتكۈزۈشىدىن قورقتىمۇ ، ئۇنىڭ بىقىنىغا تازا كېلىشتۇرۇپ بىرنى نوقۇپ قويدى .

— نۇرەك باخشى تۇزغا بارغانىكەن ، قايتىپ كېلىشىدە ئۇچراپ قالغان رەۋەندىلەر شۇنداق دەپتۇ . بۇرغىنىڭ ئۇنىنى ئاڭلاپلا نۇرەك باخشىنىڭ يېنىغا باردىم . بۇ گەپنى ئۇنىڭ ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلىدىم .

سوپۇرگەئاخۇننىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ ، قوشۇمىسى

تـۇرۇلـدى ، ئۇ سەل ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن غەربكە ئېگىلگەن تولۇن ئاينىڭ ئاجىز شولىسىدا دىرىلدەپ تىترىگىنىچە بوپىسىنى مەھكەم قۇچاقلاپ تۇرغان ئىككىيلەنگە قاراپ :

— نەگە ماڭدىڭلار مۇشۇنچە قورقۇپ ؟ — دېدى .

— جېنىمىزنى جايلىغىلى بېگىم .

تـوخـۇ يـۇرەكلىك قىلىپ قېچىپ كېتىۋاتقانلىقى كۆرۈنۈپ تۇرغان بىچارىلەرنىڭ قىياپىتىگە ئېچىنغان مىراب بېگى :

— «يـېـتـىـپ ئـۆلگۈچە ، ئېتىپ ئۆل» دېگەن گەپ بار ، ئاغىنىلەر ، چېرىكلەر كەلسە قېچىپمۇ قۇتۇلالمايمىز ، يۇرتنى ئوت ئـىـچـىـگە تاشلاپ قويۇپ قېچىپ يۈرۈش ئوغۇل بالىنىڭ ئىشى ئەمەس ، ئالتە توك ـ توك چېرىكتىن قورقتۇق دېگىلى نومۇس قىلىڭلار …

— ئـەمدى … ئەمدى … چېرىكلەر سىلى دېگەندەك ئالتە بولسىغۇ …

ئۇلار مىراب بېگىگە تەزىم قىلغاچ كەينىچە مېڭىپ ، جاڭگال يولىغا سۇرۇلگىلى تۇردى . بۇ ھال سوپورگەئاخۇننىڭ سەپراسىنى ئۆرلىتىۋەتتى .

— ئىسىت ، ئاتاڭلارنىڭ سىلەرنى ئوغۇل بالا دەپ تۇغقىنى ، مـەن ئـەركـەك دەپ بـېـلـىـڭـلارنـى بـاغلاپ يۈرگۈچە ، ياغلىق ئارتىۋالساڭلار بولماسمىدى ، توخۇ يۈرەكلەر !

— ئەمدى … ئەمدى …

سوپورگەئاخۇن ئاچچىقىدىن يېرىلىپ كېتەي دېدى . ھەتتا يۇرت جامائىتىنىڭ بۇ قورقۇنچاقلاردەك لەقۋا ئىكەنلىكىگە زادىلا ئىشەنگۈسى كەلمىدى ، نۇرەك باخشى بىلەن كۆرۈشۈپ بۇ خەۋەرنىڭ قانچىلىك راستلىقىنى بىلىپ كەلمەك بولۇپ ، بۇرغا ئاۋازى كەلگەن تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى .

ئـۇ 200 قـەدەم ماڭمايلا قازان ـ قومۇچلىرىنى ئېشەككە يۈكلەپ ، خۇرجۇن ـ خالتىلىرىنى يۈدۈپ ، ماڭالايدىغان قېرى ـ چـۆرىـلـەرنـى يۆلەپ ـ يېتىلەپ كېتىۋاتقان بىر توپ كىشىنىڭ

ئالدىدىن چىقتى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ھوشۇر قاغا ، ناسىر ئاتقۇچىغا ئوخشاش ياپپاش يىگىتلەرمۇ بار ئىدى .

مىراب بېگى ئۇلار بىلەن سالاملاشقاندىن كېيىن قەستەن سورىدى :

— قەيەرگە كېتىپ بارىسىلەر ، قاق سەھەردىلا يولغا چىقىپسىلەرغۇ ؟

تۆت - بەش كىشى ئېشەكلىرىنى تارتقۇشلاپ يولنىڭ ئۇ تەرىپىگە ھەيدىدى - دە ، مىراب بېگىدىن قەستەن ئۆزىنى قاچۇرۇپ يولىنى داۋام قىلدى . مىراب بېگى بىلەن يۈزمۇيۈز دوقۇرۇشۇپ قالغانلار ئامالسىزلىقتىن جاۋاب بېرىشكە مەجبۇر بولدى :

— قەيەرگە بولاتتى بېگىم ، چېرىكلەر كېلىۋېتىپتۇدەك ، شۇڭا جاڭگالغا پاناھلانغىلى كېتىپ بارىمىز .

— ھەممىڭلار ئەل - يۇرتنى تاشلاپ قېچىپ كەتسەڭلار يۇرتنى كىم مۇھاپىزەت قىلىدۇ ، قېرى - چۈرىلەردىن كىم خەۋەر ئالىدۇ ؟

— يوقسۇ بېگىم ، كىمنىڭ كىندىك قېنى تۆكۈلگەن يۇرتىنى تاشلاپ سەرسان بولغۇسى بار ؟ لېكىن ، چېرىكلەر بۇ دورەممۇ قەتلىئام قىلىپ قالسا جاننى ساقلىماق تەسكە توختايدۇ ، شۇڭا ئىلاجىمىزنىڭ يوقلۇقىدىن ئەل - يۇرتنى خۇداغا ئامانەت قىلدۇق . ئامان بولساق يەنە قايتىپ كېلەرمىز ...

— نۇرەك ئاكامنىڭ ئۆيىنىڭ يېنىغا يىغىلغان جامائەت ئۆزلىرىنى سېپىت ھاجىنىڭ پاناھىغا ئېلىشىنىڭ پارىڭىنى قىلىۋاتىدۇ ، — دېدى ھوشۇر قاغا ھەمراھىنىڭ گېپىنى تارتىۋېلىپ ، — بىز تېگى - پۇشتىنى بىلمەيدىغان ياقا يۇرتلۇققا يالۋۇرۇشقا كۆڭلىمىز ئۇنىمىغانلىقى ئۈچۈنلا چۆل سەپىرىنى خالاپ قالدۇق ، ئۆزلىرىنىڭ بىزدەك گۇناھكار پۇقرالارنى ئەيىبكە بۇيرۇماسلىقلىرىنى ئۆتۈنىمىز بېگىم . خوش ئەمىسە ، خۇدا يەنە سالامەت ئۇچرىشىشقا نېسىپ قىلار ، مۇبادا چۆل - جەزىرىدە ئۆلۈپ - تارتىپ قالساق رازى بولارلا ، بىز سىلىنىڭ ياخشىلىقلىرىنى جىق كۆرگەن ...

مىراب بېگى ئۇلار بىلەن قول بېرىشىپ خوشلاشتى . ھوشۇر قاغىنىڭ كۆزىدىن تامغان ئىسسىق ياش قول دۈمبىسىگە كېلىپ چۈشۈشى بىلەنلا ئۆپكىسى ئۆرۈلۈپ ، يۈرىكى بىگىز سانجىغاندەك ئېچىشىپ كەتتى . كىندىك قېنى تۆكۈلگەن ماكانىنى تاشلاپ چۆل - جەزىرىلەردىكى يانتاق ، قورايلار ئارىسىدا ياۋايى ھايۋاندەك ھايات كەچۈرۈشكە مەجبۇر بولغانلارنىڭ قارىسى يوقالغۇچە قاراپ تۇرغان سوپۇرگەئاخۇن ئەمدى نۇرەك باخشى بىلەن ئۇچرىشىشنىڭ ھاجىتى قالمىغانلىقىنى ھېس قىلدى - دە ، سەپەر بوۋاينىڭ ئۆيىگە ئاپىرىدىغان چىغىر يولغا راۋان بولدى .

17 . غەلىتە باشپاناھلىق

مايسا رەڭ كاھىشلىق ھەيۋەتلىك قۇببىسى كۆككە تاقىشىپ تۇرىدىغان ئاق مەسچىتتە نەچچە ئون يىللاردىن بېرى بۇرچىنى ئىخلاسمەنلىك بىلەن ئادا قىلىپ كەلگەن چولاق مۇئەززىنىنىڭ ئەجەل قايغۇسى يۇرت بېشىدا ئەگىپ يۈرگەندىمۇ بەندىلەرگە بۇيرۇلغان مۇقەددەس نامازنى ئۇزۇپ قويغۇسى كەلمىدى . مۇبادا ئەزان ۋاقتى - قەرەلدە ئوقۇلماي قېلىپ ، بەندىلەر نامىزىنى قازا قىلىۋەتسە ، ئۇ ئۆزىنىڭ ئەڭ پاسىق ، گۇناھكار بەندىگە ئايلىنىپ ، روزى قىيامەتتە دوزاخنىڭ ئەڭ تېگىدە ھەق جازانىڭ چوڭغا گىرىپتار بولىدىغانلىقىنى بىلەتتى . قالغان ئۆمرىنىڭ ھەممىسىدە ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ ، دۇئا - تەلەپ قىلغان بىلەنمۇ ئاللانىڭ بۇنداق ئېغىر گۇناھنى مەغپىرەت قىلمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتەتتى .

360 كۈن تاھارەتسىز يەرگە دەسسىمەيدىغان بۇ مەزىن قوشنىلىرىنىڭ ئاللا - توۋىسى تەسىر قىلىپ قورقۇمسىراپ قالغان بالا - چاقىلىرىنى پەپىلەپ ، تىنچىتىپ قويدى ۋە تاھارەت يېڭىلاپ ، قانداقتۇر بىر سۈرىنى تەكرارلىغاچ ، مەسچىت تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى .

سەھەر ھاۋاسى ھېلىلا قار ياغىدىغاندەك تۇتۇق ۋە سوغۇق ئىدى . بىر كېچىدىلا يۇرت ئىچىنى ئارىلاپ بولغان ئوغرى ئۇششۇك كاۋا - قاپاق پېلەكلىرىنى داتلاشقان تۆمۈردەك قارامتۇل رەڭگە كىرگۈزۈپ ، يوپۇرماقلارنى تامامەن سولاشتۇرۇۋەتكەن ، ئېرىق - ئۆستەڭ بويلىرىدا كۆكلىگەن چىملارمۇ تىغ بىلەن قىرغىن قىلغاندەك سۇۋارىسىغا يىقىلغانىدى . دەل - دەرەخ شاخلىرىدىن ئۈزۈلۈپ چۈشكەن بىتەلەي يوپۇرماقلار يەر يۈزىنى مەھكەم باغاشلىغانىدى . مۇئەللەقتە قاپىقىنى تۈرۈپ ، قورسىقىنى سىلىپ تۇرغان پارچە - پارچە ئېغىر بۇلۇتلار ھازىرلا يەر يۈزىگە يىقىلىپ ، باغۋاران ۋە ئۈچارلىق - تىنالىقلارنى مىجىپ تاشلايدىغاندەك تۆۋەنلىگەنىدى .

ئۇششۇك پەيدا قىلغان بۇ كۆڭۈلسىز مەنزىرىلەر ۋە چاشقان تۆشۈكى ساراي بولغان يۇقرالارنىڭ قىيا - چىيالىرى مەزىنىنىڭ يۈرىكىگە قىزىق ياغ چاچقاندەك تەسىر قىلدى . ئۇ يول ئۈستىدە توختاپ - توختاپ ئۆتتى - دە ، تەرەپ - تەرەپكە ئۆزىنى ئۇرۇۋاتقان ئاجىز ، بىچارىلەرنىڭ ھالىغا ئېچىنىپ ، ئاللاغا : «بەندىلىرىڭنى كاپىرلار ئالدىدا شەرمىساز قىلمىغايسەن ، ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغايسەن» دەپ تېۋىنىپ قويدى .

يېشى يەتمىشلەرگە بېرىپ قالغان مەزىن ئۆمرىدە بۇنداق يامان كۈنلەرنىڭ بىرقانچىسىگە شاھىت بولغانىدى . تېخى تۈنۈگۈنكىدەك ئېسىدە ، ھىجرىيە 1324 - يىلى رەجەب ئېيىدا چىرىيە يۇقرالىرىنىڭ مەنچىڭ مۇشتۇمزورلىرىغا قارشى كۆتۈرگەن ئىسيانى تالاپەتكە يۈزلەنگەندىمۇ خۇددى بۈگۈنكىدەك ئېغىر مىنۇتلار ھۆكۈم سۈرگەنىدى . ئۇ چاغدا مانجۇخان ئۈستىمىزدە زۇلۇم - سىتەم قامچىسىنى ئوينىتقان زالىملارنى ئەدەپلەپ ، چىداشلىق بىرەلمەي قارشىلىق كۆرسەتكەن ئىسيانچىلارنى ئەپۇ قىلار ، دېگەن خام خىيال مەلھەمى بىلەن بىخۇدلاشقان خەلقنىڭ بىرمۇنچىسى ئەزىز باشلىرىدىن جۇدا بولغان . تىرىك قالغانلىرىمۇ خۇددى جامالىدىن تۆمۈرچىدەك تۇتۇپ كېتىلگەنىدى . شۇ قىرغىندىن كېيىن «زالىمدا

رەھىم يوق» دېگەن ھېكمەتلىك سۆزنى توقۇپ چىققان پۇقرا بۇ دورەم خام خىياللىرىنى يەتتە قات ئاسماننىڭ قەھرىگە چۆرۈۋېتىپ ، جېنىنى ساقلاپ قېلىش تەدبىرلىرىنى ئۆز قولىغا ئالغانىدى .

چولاق مەزىن مۆمىن مۇسۇلمانلارنى بامدات نامىزىغا چاقىرىپ ، بار ئاۋازى بىلەن ئەزان قىچقارغان بولسىمۇ ، مەسچىتكە ئېلىشىپ قالغان ئىككى ـ ئۈچ تەلۋە نامازخاندىن ئۆزگە ھېچكىم كەلمىدى . ساخاۋەتچى مۇسۇلمانلارنىڭ ۋەجى بىلەن ئالەمگە ئاپىرىدە بولغاندىن تارتىپ ، ئەقەللىيسى بىر ۋاخ نامازمۇ ئۈزۈلۈپ قالمىغان ، قىرائەت ۋە مۇڭلۇق سۇرە ئاۋازى ھەرمەھەل ياڭراپ تۇرىدىغان بۇ مەسچىتنىڭ ئەمدىلىكتە بىردىنلا چۆلدەرەپ قالغانلىقى مەزىنگە ئەلەم قىلدى . ئۇ ئەزانخانىدىن سالماق قەدەملەر بىلەن چۈشۈپ مەسچىت ئىچىگە سەپسالدى .

تانابتەك سەپراس بولۇپ ، پۈتۈن ۋۇجۇدىنى ئاللاغا تاپشۇرۇپ ، جىمى ئىخلاسى بىلەن ناماز ئوقۇيدىغانلار دەسسەپ تۇرىدىغان بورا ، گىرىمسەن يورۇپ تۇرغان مەسچىتتە تېرىمسىز قالغان بوزدەك ئاقىرىپ كۆرۈنەتتى . تىنىقى بوغۇلغان ئادەمنىڭ چىرايىدەك كۆكىرىپ تۇرغان تاملار ھېچقانداق ئەكس سادا قايتۇرمايتتى . «ئاللاھۇ ئەكبەر» دېگەن تەكبىر بىلەن تەڭلا ھەق ئىگىسىگە تەزىم بىلدۈرۈپ ، ئوتلۇق ئىمان بىلەن مەنەن ئىخلاسىنى ئىزھار قىلىدىغان نامازخانلار توگول ، مېھراب ئالدىدا ئۆرە تۇرىدىغان ئىماممۇ مۇقەددەس بۇرچىدىن باش تارتقانىدى .

نامازنى تەرك ئەتكەن ، مۇسۇلمانچىلىقتىن باش تارتقان بۇ يۇرتقا ئاللا تەرىپىدىن ئەۋەتىلىدىغان ئاپەتتىن ، جازادىن قورقتىمۇ ياكى مەسچىت ئەنئەنىسىنىڭ تۇيۇقسىز ئۈزۈلۈپ قالغانلىقىدىن كۆڭلى يېرىم بولدىمۇ ، مەزىننىڭ كۆزلىرىگە ياش قاپلاشتى .

ئۇ ، ئۆزى ئىمام بولۇپ ، بارى ـ يوقى ئىككى نامازخان بىلەن بامدات نامىزىنى ئادا قىلدى ۋە كۇپۇرلارنىڭ كۆڭلىگە ئىنساپ ، دەردمەن پۇقرالارغا ئاسايىش تىلەپ دۇئا قىلىپ بولغاندىن كېيىن تاشقىرىغا چىقتى ، كۆڭلى قالغان مەسچىت جامائىتىنىڭ ئىز ـ

دېرىكىنى قىلىپ 200 قەدەمچە نېرىدا تۇرغان قەسىر تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى .

كونا كۆتۈرۈلىدىغان چاغ بولۇپ قالغىنىغا قارىماي ، قەسىر دەرۋازىسى تېخى ئېچىلمىغان ، دەرۋازىنىڭ ئېچىلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈۋاتقان ئەللىك ـ ئاتمىشچە كىشىنىڭ كۆزلىرى قاپقارا ئېغىر قاناتلارغا تىكىلگەنىدى . كېچىچە ئۈششۈپ كەتكەن پېلەكلەردەك سولغان مىسكىن ئالامان دەرۋازا ئېچىلسا ، ئۆزلىرىگە پاناھلىق ئىشىكى ئېچىلىدىغاندەك ، بېسىپ كېلىۋاتقان ئاپەتلىك كۈنلەرنىڭ ۋەھىمىسىدىن بىر يولىلا خالاس بولىدىغاندەك بىر ـ بىرىنى جەينەكلىشىپ ئالدىغا سۈرۈلەتتى . بوينىنى سوزۇپ قارىشاتتى . ئۆرە تۇرۇشقا مادارى يېتىشمىگەن ياشانغانلار ۋە ئىگە ـ چاقىسى يوق تۇل خوتۇن ، يېتىم باللار قەسىر تېمىغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ ، ئېڭىكىنى تىزىغىنچە شەپقەتچىسىنىڭ مەرھەمىتىگە تەلمۈرمەكتە ئىدى .

ھېمىت قاشقا قەسىر پەلەمپىيىنىڭ ئەڭ يۇقىرى باسقۇچىدا تۇرۇۋېلىپ ، بارماق سۆڭەكلىرى كۆرۈنۈپ تۇرغان مۇشتۇمى بىلەن دەرۋازىنى ئۇرۇپ ، دەرۋازىۋەننى ھەدەپ تىللايتتى . بۇ يەردە ۋەدە قىلىنغان پاناھلىقتا ئېرىشەلمەي ، يۈگۈرگەندەك تېز ئۆتۈپ كېتىۋاتقان قىممەتلىك پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويۇپ ، مانجۇ لەشكەرلىرىنىڭ قىرغىنىغا دۇچار بولۇپ قېلىشتىن ئەنسىرەۋاتقانلار گاھ ـ گاھ كەينىگە بۇرۇلۇپ يول ئېغىزلىرىغا ، چىغىر يوللارغا قورقۇمسىراپ قاراپ قوياتتى .

بىراق ، دەرۋازا قاناتلىرى ماغدۇر ـ ماجالسىز بىچارە ئادەمنىڭ يېلىنىپ ـ يالۋۇرۇشلىرىغا ، داد ـ پەريادىغا پىسەنت قىلماي قاراپ تۇرغان باغرى قاتتىق ئادەمدەك مىدىرلاپمۇ قويمايتتى . قاناتلاردا ساڭگىلاپ تۇرغان يوغان ئىككى قارا ھالقا بېشىغا كونا كەلگەن پۇقرالارنى مازاق قىلىپ ھىجىيىۋاتقان ياكى تىنچلىقنى بۇزدۇڭ ، دەپ چەكچىيىۋاتقان كۆزلەرنى ئەسكە سالاتتى .

چولاق مەزىن دۇگدەرىشىپ ، شام تىكىلگەندەك تۇرۇپ كەتكەن

ئادەملەر ئارىسىغا سىغدىلىپ كىردى ۋە ئۇدۇل كەلگەن بىر كىشىدىن سورىدى :

— بۇ يەردە نېمە قىلىپ يۈرىسىلەر ؟ ئابلىزقارىم ياكى سېيىت ھاجىم سىلەرنى چايغا چىللاپتۇمۇ يا ؟

ئۆزى تۇۋلىغان ئەزاننى ئېتىبارسىز قالدۇرۇپ ، ئۇلۇغ بامدات نامىزىنى قازا قىلغان ئىمانى سۇس كىشىلەرگە قارىتا نارازى بولغان مەزىننىڭ تىكەنلىك ئىبارىلىرىدە خېلى تەئەددى بار ئىدى . ھېلىقى كىشى ئازراق ھودۇققاندىن كېيىن ، ئۆزىنى ئوڭشىۋېلىپ جاۋاب بەردى :

— يۇرتنى تاشلاپ كېتىشكە كۆزىمىز قىيمىدى مەزىن ئاخۇنۇم ، ئاسمانغا چىقىپ كېتىلى دېسەك ، ئاسمان يىراق ، يەرگە كىرىپ كېتىلى دېسەك يەر قاتتىق ، نېمە ئامال ، ئاخىر سېيىت ھاجىدىن پاناھلىق تىلەپ كەلدۇق .

— سېيىت ھاجىم پاناھلىق ۋەدە قىلغانمىدى ؟

چولاق مەزىن يەنە تەئەددى قىلدى .

— سېيىت ھاجىم بېشىڭلارغا كۈن چۈشكەندە مېنى ئىزدەڭلار دەپتىكەن دەپ ئاڭلىدۇق ، — دەپ جاۋاب بەردى يەنە بىرەيلەن گەپكە ئارىلىشىپ ، — ھاجىمنىڭ دەردمەنلەرنىڭ دەردىگە يېتىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىمىزغۇ ؟

— غەلەت گەپ قىلماڭلار ، بەندىنى بىر ئاللادىن ئۆزگە ھېچبىر ئىنسان پاناھىدا ساقلىيالمايدۇ . ئاللا بۇيرۇغان پەرھىزنى ئادا قىلمىغاننىڭ ئۇستىگە ، بىر بەندىدىن مەدەت تىلەشنىڭ ئۆزى كۇپۇرلۇق ، ئاللاتائالا بەندىسىنى پاختا ئىچىدە چوغ ساقلىغاندەك ساقلىغۇچىدۇر . بۇ توغرىسىدا ھەدىستىمۇ رىۋايەت بار …

— لېكىن ، مەزىن ئاخۇنۇم ، ئاللا «يارىتىشتا مەن ياراتتىم ، يارىلىشىڭ ئۆزۈڭدىن» دېگەن ئىكەنمىش . بەندىگىمۇ سەۋەب قىلماق لازىم . ئامان بولساق بىر ۋاخ ناماز قازاسىنى 100 ۋاخ بىلەن تولدۇرۇۋالارمىز .

چولاق مەزىن بۇ بىنامازلاردىن ئاچچىقىنى يېتەرلىك دەرىجىدە

چىقىرىۋالغىنى ئۇچۇنمىكىن، كېيىنكى گەپ قىستۇرغۇچىغا گەپ ياندۇرۇپ ئولتۇرمىدى. ئاغزىنىڭ ئۇچىغا كەلگەن: «باشقا بىر چارە بىلەن سەۋەب قىلماي، بىر يات تائىپىگە باش ئۇرغىنىڭلارنى قارىمامدىغان» دېگەن سۆزنى يۇتۇۋەتتى.

— ئىچكىرىدە سېيىت ھاجىمنىڭ ئۇنى چىقىۋاتىدۇ.

— كەينىڭلارغىراق تۇرۇڭلار جامائەت، قىستالماڭلار!

— ئەنە دەرۋازا شاراقلاۋاتىدۇ!

سۇنايلىنىپ ياتقان ھالسىزلار تامغا يۆلىنىپ ئولتۇردى، ئولتۇرغانلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى، ئۆرە تۇرغانلار ئالدىغا ئىنتىلىشتى. دەرۋازا ئۆتكۈن ئۆتكەندەك غارقىراپ ئېچىلدى. غوجىدار جاپپار موللىنىڭ رۇخستى بىلەن ھويلىغا كىرىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشكەن پۇقرالار پاكىز، رەتلىك كىيىنىپ كۆزىنى يۇمغان پېتى ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تەسۋى سىيرىپ تۇرغان سېيىت ھاجىنىڭ جامالىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدى.

ئۇنىڭ ئوڭ يېنىدا ھاپىز مەخسۇم قولىنى كەينىگە تۇتقان پېتى گىدەيگەن، بېشى سەل - پەل قىيسايغان بولۇپ، يېرىم يۇمۇق كۆزىدىن ئەۋلىيا - ئەنبىيالار بىلەن غايىبانە سۆھبەت قۇرۇۋاتقاندەك ئالامەتلەر چىقىپ تۇراتتى. بىر كېچىنىڭ ئىچىدىلا ئىككى ئىلىك يىگىلەپ، بىر ئاي قورساق ئاغرىقى تارتقان بىماردەك ئورۇقلاپ كەتكەن ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ كەينىدىنرەك ئورۇن ئالغان، خاتىپ بەگزادىمۇ ئۆڭسۈلى ئۆچكەن ھالدا تال باراڭلىقنىڭ تۈۋرۈكىگە يۆلىنىپ تۇراتتى.

ئىككى - ئۈچ كۈندىن بېرى قەسىردە يۈز بېرىۋاتقان چۈشىنىكسىز ھادىسىلەردىن، مەخپىي پىلانلاردىن خەۋەرسىز ھالدا: «چېرىكلەر كەلسە، كەلگەندە كۆرمەمدۇق» دەپ بەخىرامان يۈرگەن ئابلىزقارى زوھۇر ۋاقتىدا چېلىنغان بۇرغا ئۈنىنى ئاڭلاپلا، چاكىرى رەھمەتنى نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى ئۇقۇپ باققىلى نۆرەك باخشىنىڭ يېنىغا ئەۋەتكەنىدى. «چېرىكلەر كەلگۈدەك» دېگەن خەۋەردىن ئۇ ئەس - ھوشىنى يوقىتىپ قويغىلى تاس - تاماس قالدى. ھاپىز

مەخسۇمنىڭ : «چېرىكلەر كەلسە تاپشۇرالمىغان باج - خىراج ھېسابىغا قازناقلىرىنى قۇرۇقداپلا قالماي ، ئۆي - ۋاقا ، مال - دۇنيالىرىنىمۇ تارتىۋېلىشى مۇمكىن» دېگەن سۆزى بىلەن تەڭ خاتىپمۇ ئىشىنىڭ چىگىغا چىقىپ قالىدىغانلىقىنى بىلىپ يەتتى . كەلگۈسىدىكى خوجايىنلىق ئورنىدىن ۋ ھەددى - ھېسابسىز مال - دۇنيانىڭ مىراسخورلۇقىدىن كۆڭلىنى توق تۇتۇپ يۈرگەن بىلەن ، ئەمدى قورقۇنچقا ، ساراسىمىگە چۈشكەنىدى .

تاڭ سەھەردىن بېرى پۇتى كۆيگەن توخۇدەك بىئارام بولۇپ ، قازناقتىن قازناققا قاتراۋېرىپ ئابلىزقارىنىڭ بېشى تاشتەك قېتىپ كەتتى . ئاخىرىدا بىرەر ئەقىل كۆرسىتەرمىكىن دېگەن ئۈمىدتە خوتۇنىنىڭ يېنىغا كىرىپمۇ باقتى . ئۇنىڭدىنمۇ چىدىغۇسىز دەشنامدىن ئۆزگە ، بىرەر پايدىلىق مەسلىھەت چىقمىدى . «كۆتۈرەلمىسەڭ ساڭگىلىتىۋال» دېگەندەك ، ئوغلىنىڭ تاپا - تەنىلىرىنىمۇ ئۇنىڭغا ھار كەلدى . مانجۇچە كىيىم - كېچەك كىيىپمۇ ، ئەجدىھا سۈرەتلىك ئەلەمنى ئاسمان - پەلەك لەپىلدىتىپمۇ قۇتۇلالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ ، بىر يەردىن ئۆلۈم خېتى كەلگەندەك پۇچۇلىنىپ كەتتى - دە ، ئاخىر سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا كىرىپ ناله - زار قىلدى .

— مۇرۇۋۋەتلىك ھاجىم ، بىر ئاللا ۋە بىر ئۆزلىرىدىن ئۆزگە ھېچقانداق يۆلەنچۈكۈم يوق . رەھىم قىلىپ كەمىنىلىرىنى باشپاناھلىققا ئالسىلا ، ئاتا - بوۋامدىن قالغان ، ئۇشۇقۇمغا چالما تىزىپ يۈرۈپ يىغقان دۇنيادەپىنىلىرىم تۈگىشىدىغان بولدى . خۇدا ھەققى ، ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ ھەققى ، باش - كۆزلىرىنىڭ سەدىقىسى ئورنىدا پېقىرغا بىر يول كۆرسەتسىلە ...

تۆردىكى جايىنامازدا كۆزلىرىنى يۇمغان پېتى تەسۋى سىيرىپ ئولتۇرغان سېيىت ھاجى ناله قىلغۇچىنىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىغاندەك ، بىر ئېغىزمۇ زۇۋان سۈرمىدى . ئۇنىڭ قايسى سۆرىنى ئوقۇپ ، نېمىلەرنى پىچىرلاۋاتقانلىقىنى بىر ئاللادىن ئۆزگە ھېچكىم بىلمەس ئىدى .

— قـۇل دېسلە قۇللىرى بولاي ، ماڭغان يوللىرىنى كۆز يېشىم بىلەن نەملەپ ، ساقىلىم بىلەن سۈپۈرەي ، قادىر ئاللا گۇۋاھ بـولـۇپ تـۇرۇپتۇ ، 30 پارە قۇرئان ئالدىدا قىلغان سۆزۈمدىن تېنىۋالسام قىيامەت كۈنى گۆرۈمدىن قارا يۈز قوپاي ...

سـېيىت ھاجى مېھمانخانىغا ئىتتىك كىرىپ كەلگەن ھاپىز قـۇلىقىغا نېمىلەرنىدۇر پىچىرلىغاندىن كېيىنلا كۆزىنى ئاچتى ، ئـالـدىـدا بـېـشـىـنـى سـېـلىپ ئولتۇرغان ئابلىزقارىنى ئەمدىلا كـۆرۈۋاتـقاندەك ئۇنىڭغا ئوبدان بىر قارىۋالدى ـ دە ، ئورنىدىن تۇرۇپ ، دەرۋازىنى ئېچىشقا ئىجازەت بەردى . دەرۋازا ئېچىلغاندا پۇقرالارنىڭ كۆرگىنى بايام تەسۋىرلەنگەن ھالەت ئىدى .

— ئەدەپ ... ئەدەپ ...

شامال سوققان قومۇشلۇقتەك داۋالغۇپ ، قايناۋاتقان قازاندەك چۇرۇقلىشىۋاتقان جامائەت ھاپىز مەخسۇمنىڭ قول شىلتىپ تۇرۇپ ۋارقىرىشى بىلەن تەڭلا تىمتاس بولۇپ قالدى .

— ئـالـلانـىـڭ مـەرھـمىتى بىلەن ئەۋلىيالىق دەرىجىسىدە تـۇرغـان ، يـەتـتە ئىقلىم ، ئون سەككىز مىڭ ئالەمدىكى ھەممە ۋاقىئاتلاردىن خەۋەردار بولمىش سېيىت ھاجىم رەئىيەنىڭ بېشىغا كـېلـىـۋاتـقـان قىيامەت بەختسىزلىكىدىن خەۋەر تاپتى . ئەمدى ھاجىمنىڭ مۇبارەك ئاغزىدىن ئىككى كەلىمە سۆز ئاڭلايلى .

ھاپىز خوجايىنغا قاراپ بېشىنى قىيسايتىپ كۈلۈمسىرىدى . سېيىت ھاجىنىڭ كۆزى بىر تال يىپتەك ئېچىلدى . ئازاب ئوچىقىدا ئـۆرتـىنىۋاتقان ئادەمدەك ، كۆكرەك قەپىسىنى چىڭ تولدۇرۇپ چوڭقۇر بىر ئۇھ تارتىۋېلىپ ، تىترەپ تۇرغان ئاۋاز بىلەن :

— كىتابى ھەدىستە «ئاللاتائالا ھەربىر ئىشتا ئۆز بەندىسىگە يـاردەم بـېـرىـدۇ» دېـيـىـلگەن . ئاللا بەندىلىرىنى ئۆز پاناھىدا ساقلىغۇچىدۇر . مۇشكۇللىرىڭلارنى ئاسان ئەتكۈچىدۇر . يەنە بىر كىتابتا : «ئەگەر كىشىلەردە مەيلى پادىشاھلىق ھوقۇقى بولسۇن ياكى باشقا مەنسەپلەردە تېگىشلىك مەرتىۋىدە بولسۇن ، شۇ ھوقۇق ۋە مەرتىۋە نىسبىتىدە ئاجىزلارنىڭ ، ھال ئېيتىپ كەلگۈچىلەرنىڭ

ھاجەتلىرىنى راۋا قىلىپ بېرىشى پەرھىزدۇر » دەپتۇ . يەنە بىر ھەدىستە : «مۆمىن كىشىنىڭ كۆڭلىگە خۇرسەنلىك يەتكۈزۈشنىڭ ئۆزى ساۋاب جەھەتتە ئادەم ۋە پەرىلەرنىڭ قىلغان ئىبادەتلىرىگە باراۋەردۇر » دەپ قەيت قىلىنغان .

مانا ئەمدى ، مۆمىن پۇقرالىرىمىزنىڭ ئەمىنلىك قۇياشى قانخورنىڭ زۇلۇم بۇلۇتى بىلەن توسۇلۇپتۇ . كەمىنە مۆئمىنگە شۇنداق ئايان بولدىكى ، كاپىرلاردا نە ئىنساپ ، نە ئەدلى - ئادالەت يوق ، بۇ تائىپىلەر كەلسە ئېشىڭلارغا توپا چېچىپ ، بالىنى ئاتىسىدىن ، ئەركەكلەرنى مەھبۇبىدىن ئايرىيدۇ . ياپىسىغا قەتلىئام يۈرگۈزۈپ ، مۇسۇلمانلارنىڭ قېنىنى دەريا قىلىپ ئاققۇزىدۇ . كۆرۈپ تۇرۇپسىلەركى ، يۇرت بېگى ئابلىزقارىمۇ پۇقرالىرىنىلا ئەمەس ، ئۆزىنى ھىمايە قىلىشتىنمۇ ئاجىزدۇر ، — دېدى .

چىدىغۇسىز مۇسىبەتكە دۇچار بولغاندەك يىغا - زار قىلىشقا باشلىغان پۇقرالارنى بىر پەس ئۆز ئەركىگە قويۇۋەتكەندىن كېيىن ، سېيىت ھاجى سۆزىنى يەنە داۋام قىلدى :

— مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىمنىڭ ئاھ - زارى پەلەك گەردىشىدىن ئاشتى . بۇ ئاھۇزار ئالدىدا يۈرىكىم سۇ بولۇپ كەتتى . ئاللاتائالا يۇرت پۇقرالىرىنى ئۆز پاناھىمغا ئېلىپ ، بۈيۈك ئىسلام ھەيۋىتى ، ئىمانىنىڭ غايىب ، ئەمما تەڭداشسىز كۈچى بىلەن تارمار قىلىشنى دىلىمغا سالدى .

—باشپاناھىمىز سېيىت ھاجىمنىڭ ھەققىدە دۇئا قىلايلى ! — ئامىن ...

تولا يىغلاپ يېشى قۇرۇپ كەتكەن كۆزلەردىن ئۈمىد نۇرى چاقنىدى . پۈرلىشىپ كەتكەن يۈزلەردە ھاياتلىق ئاپتىپى بالقىدى . دۇئادىن كېيىن سېيىت ھاجى يەنە دېدى :

— ھەممىڭلار «سەۋەب قىلساڭ ، سېۋەتتە سۇ توختايدۇ» دېگەن ماقالنى بىلىسىلەر ، شۇنداقمۇ ؟ ! قانخورلارنىڭ ۋەھشىيىتىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن بىزگە سەۋەب قىلماق لازىم ، مەسىلەنسىگە ئېيتايلۇق ، پېقىرنىڭ باشپاناھلىقىغا ئېرىشمەكنى

خالىغانلارنىڭ ئۈچ تەڭگە خىراج تەييارلاپ ، ئۇلۇغ ئاقپاششا ئېلىنىڭ پۇقرالىق گۇۋاھنامىسىنى ئېلىشى شەرتلەرنىڭ شەرتى ، سەۋەبلەرنىڭ سەۋەبىدۇر . كىمكى ئاقپاششانىڭ گۇۋاھنامىسىگە ئېرىشىپ ، ئۆزىنى ئۇ زاتنىڭ پۇقراسى دەپ بەيئەت قىلسا ، ئۇ پۇقرا ھەرقانداق ئاپەتتىن ئاماندۇر ، قۇدرەتلىك ئاقپاششانىڭ نامىنى ئاڭلىغان ھەرنە زوراۋان تىز پۈكمەي مۇمكىن ئەمەس . قادىرئاللا بۇ كارامەتنى پات ـ ئارىدا ئالدىڭلاردا ئايان قىلىدۇ . كىمكى بۇ سۆزۈمنى غەلەت دەپ ھېسابلاپ ، كۆڭلىگە تېرىقچىلىك شەك كەلتۈرسە ، ئۇل كىشى ھەرقانداق باشپاناھلىقتىن مەھرۇمدۇر !

سىپىت ھاجى سۆزىنى تۈگىتىپ ، رەئىيەگە مەغرۇر قىياپەت بىلەن قارىغاچ ئاستا كەينىگە بۇرۇلۇپ ، سالماق قەدەملەر بىلەن مېھمانخانا تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى . گۇۋاھنامە ھەققىگە ئۈچ تەڭگە تەسەررۇپ قىلىنىدىغانلىقىنى ئاڭلىغان ھاجەتمەنلەرنىڭ زوۋانى تۇتۇلۇپ ، نائۈمىدلەرچە ئاھ تارتىشتى .

مۆردىدەك تاتىرىپ تۇرغان ئابلىزقارىغا غايىبتىن جان كىرگەندەك بولدى . ئۇ ئىتتىكلا ھاپىز مەخسۇمنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ ، يېلىندى :

— ھېلىغۇ ئۈچ تەڭگە ئىكەن ، 3000 تەڭگە تۆلەشكىمۇ رازىمەن ، قېنى ، ئاقپاششانىڭ ھېكمەتلىك گۇۋاھنامىسىنى تۇتىيا بىلىپ ، پاتراق كۆزۈمگە سۈرەي !

— ماڭىمۇ بىرنى ئىلتىپات قىلسىلا مەخسۇم .

باياتىن بېرى ئىككىلىنىپ تۇرغان ھىممەت قاشقا بىردىن غەيرەتكە كەلدى ـ دە ، توپ ئارىسىدىن چىقىپ خاتىپنى ئىتتىرىپ دېگۈدەك ھاپىز مەخسۇمنىڭ ئالدىغا كەلدى . ئۇنىڭ قولىدا قالماقدۆڭ ھاشىرىدا سىپىت ھاجىدىن ئىنئام ئالغان كۈمۈش تەڭگە پارقىراپ تۇراتتى .

ئالدىرىماڭلار ، بىردىن ـ بىردىن كېلىڭلار !

ھاپىز مەخسۇم ھويلىغا شىرە قويۇپ ئولگۇرگەن خەتچىگە مەلۇم قىلغىلى باشلىدى :

— نام ـ شەرىپى ئابلىزقارى ، شەھىرى ئەندىجاندا تۇغۇلغان ، بـالاغــەت يــېشىدا شەھىرى قەشقەرگە ئۆتۈپ ، كېيىن چىرىيىدە يەرلەشكەن .

— بـەگزادە خاتىپ ، پەدەرى مۇبارەك ئابلىزقارى ئەندىجان مۇھاجىرى ، مۇھاجىر نەسلى مۇھاجىر ھېسابلانمىشتۇر .

ھىمىتئاخۇن سەپەر ئوغلى ، قاچانكى بىر قۇتلۇق مىنۇتتا ئاقپاشىشا ئېلىنىڭ سەمەرقەنت شەھىرىدە تەۋەللۇت بولغان . 30 يىلدىن بېرى بۇ يۇرتقا مۇھاجىر .

جــان دېــگەن تاتلىق نەرسە ، قالماقدۆڭ ھاشىرىدا رىيازەت چەكـكـەنـلـەرنـىـڭ ئـەمـدى ئامىتى ئوڭدىن كەلگەنىدى . ئۇلار ئارىسىدىكى ھەدىيە ئالغان تەڭگىلىرىنى خەجلەشكە كۆزى قىيماي ئىشتانلىرىنىڭ كارىكىدا ، يانچۇقلىرىدا ساقلاپ كەلگەنلەر بىر ھازا ئـارىــسـالدى بولدىيۇ ، ھىمىت قاشقىنىڭ يولىنى تۇتۇپ ، ھاپىز مەخسۇمنىڭ ئالدىغا كېلىشكە مەجبۇر بولدى .

— نـۇرۇلــلا ھەمدۇللا ئوغلى ، شەھىرى ئوشتا تۇغۇلغان ، بالاغەتكە يەتكەندىن كېيىن مازار شېرىپ زىيارىتى بىلەن بۇ مەنزىلدە تۇرۇپ قالغان !

— تـۇردى ســاقــال ، ئـاتــىـسى شەھىرى ئەندىجاندىن ، شۇ سەۋەبتىن مەزكۇر ھەم مۇھاجىر جۈملىسىدىندۇر !

— سۇلايمان ئوغلى ھاشىم ، بوۋىسى نەمەنگانلىق سودىگەر .

— ئاۋۇت كۆكبېشى ، قوقەند مۇھاجىرى .

— ...

«ئـېــشەكنىڭ ساغرىسىغا ئاپتاپ چۈشسە ، قولۇڭنى قاقلا» دېگەن ھاقارەتلىك تەمسىلنىڭ ھىمايىسىدە يات تائىپىگە پۇقرايى ـ تەۋەلىك بىلدۈرگەن ئادەملەر مۆلدۈر بولۇتىدەك بېسىپ كېلىۋاتقان ئـاپـەت قورقۇنچىدا بۇ لەنىتى گۇۋاھنامىگە قول ئۇزاتتى . قول ئــۇزاتقاندا ، قارا خەت بېسىلغان ئالىقانچىلىك سېرىق قەغەزنىڭ نـېـمـىــلـەردىــن بېشارەت بېرىدىغانلىقى ئۇستىدە كاللا قاتۇرۇپ ئولتۇرمىدى . ئىلاجىنىڭ يوقىدىن بۇ تۇزكورلارچە تەۋەككۇلگە يول

قويغان ئەقىلىلىق كىشىلەر قولىنى كۆيدۈرۈپ تۇرغان گۇۋاھنامىنى پۇكلەپ، پۇرلەپلا ئىشتانلىرىنىڭ يانچۇقىغا، سەللىسىنىڭ قېتىغا قىستۇرۇشتى. ئەيىبلىك ئىش قىلىپ قويۇپ، ئۇياتقا قالغان كىشىدەك بىر - بىرىدىن كۆزلىرىنى قاچۇرۇشتى.

— تا قىيامەتكىچە يادىڭلاردا بولسۇن، ھەرقايسىڭلار ئۇلۇغ ئاقپاشاغا ئىختىيارىڭلار بىلەن بەيئەت قىلدىڭلار، 30 پارە قۇرئان ئالدىدا بارمىقىڭلارنى ئەھدىڭلارغا ۋەكىل قىلىپ رويخەتتىكى نام - ئەمەلىڭلار ئۈستىگە باستىڭلار، كىمىكى پادىشاھنىڭ كىم دېگەن سوئالىغا دۇچ كەلسە، ئاقپاشا دەپ جاۋاب بەرسۇن، پايتەختنىڭ قەيەر دېسە، ئۇرۇنبورگ[1] دېسۇن. ئامىن!

تولا ۋالاقلاپ ئاغزىغا كۆپۈك كېلىپ قالغان ھاپىز دۇئاغا قول كۆتۈردى. تۇيۇقسىز ئاڭلانغان دۇپۇرلىگەن ئاۋاز ۋە ئۇششاق باللارنىڭ «چېرىك كەلدى، قاچ!» دەپ ۋارقىراشلىرى دۇئاغا خالار - خالىماس قول كۆتۈرگەن كىشىلەرنى چۆچۈتۈۋەتتى. سارنىڭ چاڭگىلىغا دۇچ كەلگەن چۈجىدەك تىترەپ ياكى قېچىشنى، ياكى ۋارقىراشنى بىلمەي يۈرىكى ئېغىشقا باشلىغان پۇقرا يول تەرەپكە بۇرۇلۇپ قاراشقا ئاران جۈرئەت قىلالىدى.

توخۇدەك كىچىك ۋە جىنازىدەك ئۇزۇق ئاتلارغا مىنىشكەن ئوتتۇزچە چېرىك پۈپۈكلۈك تەقىي كىيىۋالغان باشلامچىسىنىڭ

---

[1] ئۇرۇنبورگ — رۇسىيە ئىمپېراتورى پېتىر I (مىلادىيە 1696 - يىلىدىن 1725 - يىلىغىچە ئىمپېراتور بولغان) نىڭ زامانىسىدا رۇسىيە 1708 - يىلى سەككىز مەمۇرىي گوبېرنىيىگە بۆلۈنگەن، مەمۇرىي جەھەتتىن ھازىرقى ئۆلكىگە يېقىن كېلىدىغان بۇ گوبېرنىيىلارغا گوبېرناتور (باش ۋالىي) لار قويۇلغان.

پېتىر I نىڭ ۋاقتىدا دوندىن ئورال بويلىرىغا كۆچۈپ كېلىپ ئورۇنلاشقان قازاق، رۇسلار بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن، پېتىر I نىڭ بۇيرۇقى بىلەن 1720 - يىلى يايىق دەرياسىنىڭ بويىغا ھەربىي قورغانلار سېلىنغان. ئۇرۇنبورگ دەپ ئاتالغان بۇ شەھەر ئەنە شۇ چاغدىن تارتىپ رۇسلار، قازاقلار، باشقىرتلارنى باشقۇرىدىغان گېنېرال گوبېرناتور تۇرىدىغان شەھەرگە ئايلانغان. تارىختا تورغاي ئوبلاستىغا قارىغان چاغلىرىمۇ بولغان. ئۇرۇنبورگ — تاشكەنت تۆمۈر يولى ياسالغاندىن كېيىن چارروسىيىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مۇسۇلمان رايونلىرىغا قارىتىلغان سودىسى، سىياسىتى جەھەتتە مۇھىم ئورۇندا تۇرغان.

كـەيـنـدىن ئەگىشىپ كەلمەكتە ئىدى . ئۈستىدىكى قارا كالتە چاپىنىنىڭ ئالدىدىكى سېرىق دۈگمىلەكچە كىچىككىنە قالقاندەك كـۆرۈنەتتى . ئۇزۇن قونداقلىق قارا مىلتىق كۆتۈرۈۋالغان ئون نـەچچـىسىدىن ئۆزگىلىرى نەيزە ۋە قىلىچ بىلەن قوراللانغان ، ھەممىلا چېرىك گويا تاللىۋالغاندەكلا پاپا ۋە ياشانغانلار ئىدى .

سـالپايغان ، روھسىز چېرىكلەر ئاتلىرىنى مېڭىشىغا قويۇپ بېرىپ ، ئۇدۇل قەسىر دەرۋازىسى ئالدىغا كەلدى . ھېلىقى چېرىك بـاشچىسى ئالدىغا ھېچكىم چىقمىغاندىن كېيىن ئاتتىن چۈشمەي تۇرۇپ ، ئۇزەڭگىنىڭ يېنىدا خۇددى پەرۋانىدەك پىرقىراپ يۈرگەن ياش تىلماچقا ئىشارەت قىلدى . تىلماچ قەددىنى رۇسلاپ ، پۈتىنى جۈپلىگەندىن كېيىن ۋارقىرىدى :

— كـېرىـيە ناھىيىسىنىڭ ئالتىنچى جەرىكلىك چېرىكچى ئامبىلى جۇ دارېن جانابلىرى كەلدى !

تـىـلـماچ ئارقمۇئارقا ئىككى مەرتەم ۋارقىرىغان بولسىمۇ ، ھاڭغىرقاي ئوچۇق تۇرغان دەرۋازىدىن ھېچكىم چىقمىدى . بۇ ھال ھار كەلدىمۇ ياكى رەسمىيەت شۇنداقمۇ ، جۇ دارېن ئالدى بىلەن ئاتتىن چۈشتى ـ دە ، لەشكەرلىرىنى كەينىگە سېلىپ ، مېكمىيانلارنى ئەگەشتۈرۈپ كېتىۋاتقان بازغىنغان خورازدەك دەرۋازا بوسۇغىسىدىن ئاتلىدى .

— كېرىيىنىڭ ئالتىنچى جەرىكلىك چېرىكچى ئامبىلى جۇ دارېن كەلدى !

— ھىم ، جۇ دارېن كەپتۇمۇ ؟ — دېدى ئابلىزقارى رەسمىيەت ئـۈچۈن كۆرۈشۈپ قويماقچى بولۇپ چېرىك باشلىقىنىڭ ئالدىغا كەلدى ، — ھە ، نېمە خىزمەت دارېن جانابلىرى ؟

قـۇرغـۇيـدىـن قـورقـقان قۇشقاچتەك دۈگدەرشىپ تۇرغان پۇقرالار ئابلىزقارىنىڭ بىھۆرمەتلىك قىلىپ ، چېرىكلەرنىڭ چىشىغا تېگىپ قويۇشىدىن ئەندىشە قىلىشقا باشلىدى .

ئـابـلـىزقارى چېرىكچى ئامبالنىڭ ئالدىدا قولىنى كەينىگە تۇتقىنىچە تۇراتتى . ئۇنىڭ ئەتىگەنكى ھالىدىن ئەسەرمۇ قالمىغان ،

خۇددى رەھمەتكە سۆزلىگەندەك، دىمىغىدىلا گەپ قىلاتتى.
— كەمىنە چېرىكچى ئامبال، كېرىيە ئامبىلىنىڭ يارلىقى بىلەن يېتىپ كەلدىم.
— قېنى، يارلىقنى ئوقۇڭ!
تىلماچ جۇ دارېننىڭ قولىدىن بىر سېرىق لىپاپىتىكى يارلىقنى ئالدى - دە، ئۈنلۈك ئوقۇشقا باشلىدى:
«مەقسەت - مۇددىئا ئۇشبۇ يارلىق بىلەن روشەن بولغايكى، چىرىيە پۇقرالىرى ۋە چىرىيىگە ھۆكۈمىتىمىز تەرىپىدىن تەيىن قىلىنغان بەگ ئابلىزقارى يەتتە ئايدىن بېرى تېگىشلىك غەللە - پاراقنى خەزىنىگە تاپشۇرۇشتىن باش تارتقىنى ۋەجىدىن تۆۋەندىكىلەرنى بۇيرۇپ، ئالاھىدە پەرمان قىلىمەن: يۇرت بېگىنىڭ جىمى تەئەللۇقاتى باج - خىراج ھېسابىغا ھۆكۈمەت خەزىنىسىگە يېزىلسۇن. بەگلىك مۆھۈرى تارتىۋېلىنسۇن! غەللە - پاراق تاپشۇرۇشتىن قاچقان، ئىتائەتتىن چىققان پۇقرالار ئارىسىدىن 100 چېرىك تۇتۇلسۇن، مەزكۇر يارلىققا بويسۇنمىغان ھەرقانداق كىشى ئاسىيلار قاتارىدا ھەپسىگە ئېلىنسۇن.»
يارلىقنىڭ ئۇستىگە بېسىلغان تۆت بۇرجەك يوغان مۆھۈرنى كۆرگەن ئابلىزقارىنىڭ چىرايى يەنە قانسىرىتىلغان ئۆپكىدەك ئۆڭدى، ئۇ بىردەم چېرىكچى ئامبالغا، بىردەم ھاپىز مەخسۇمغا قاراپ ئالاقزادە بولۇپ، نېمە قىلارىنى بىلمەي قالدى. بايامقى توڭ مۇئامىلىسى ئەمدى قانداق نەتىجە بېرىدىغانلىقىنى چۈشەنگەندەك، چىرايىغا زورمۇزور كۈلكە يۈگۈرتۈپ، ئىگىسىگە ئەركىلىگەن مۈشۈكتەك سۇۋانغىلى تۇردى:
— جۇ دارېن، جۇ دارېن...
ئامبالنىڭ بۇ تەرىقە قاتتىق سىياسەت قىلغىنى ۋە ئابلىزقارىنىڭ مۇز تەلەت چېرىكلەرگە ئۆزىنى ئۆزى تۇتۇپ بەرگەنلىكىدىن قورققان پۇقرالارنىڭ تېنىدىن دەرمان قاچتى. «ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق» دېگەندەك مەنە بىلەن ئاستىرتىن بىر - بىرىگە قارىشىۋاتقانلار قېچىپ كەتمىگىنىگە پۇشايمان يېمەكتە،

ئۆزلىرىنى چىرىكلەرنىڭ ئالدىغا تاشلاپ بەرگەن ھىممەت قاشقىنى ۋە سېيىت ھاجىنى ئىچىدە تىللاشماقتا، گېزى كەلسە دەرۋازىدىن ياكى تامدىن غىپپىدىلا قېچىپ قۇتۇلۇشنىڭ يوللىرىنى ئىزدەپ ئەتراپىغا مارىلاپ باقماقتا ئىدى. ھېچكىممۇ تەرلەپ كەتكەن قوللىرىدا جۇپتەك نەملىشىپ تۇرغان گۇۋاھنامىنى چىقىرىپ ئۆزلىرىنىڭ ئاقپاششانىڭ پۇقراسى ئىكەنلىكىنى ئىپلان قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايتتى.

— ھە، نېمە ئىش بولدى بۇ يەردە؟ يولۇڭلارغا ماڭماي قاراپ تۇرۇشىسىلەرغۇ؟

بۇ چېرىكلەرنىڭ ئالدىدا پەيدا بولغان سېيىت ھاجىنىڭ پۇقرالارغا قارىتىپ ئېيتقان سۆزى ئىدى.

— بۇ ... بۇ ...

ئابلىزقارى يەنە دۇدۇقلىغىلى تۇردى. يارلىقنىڭ مەزمۇنىدىن ئىشتىن بۇرۇنلا خەۋەر تېپىپ بولغان سېيىت ھاجى چېرىكچى ئامبال ئالدىدا تەنتەنىلىك ھالدا جاكارلىدى:

— كەممىنە سېيىت ھاجى ئاقپاششا مەملىكىتىنىڭ مۇشۇ يۇرتتا تۇرۇشلۇق سودا ئاقساقىلى بولىمەن، كېرىيە ئامبىلىنىڭ چىرىيىدىكى مۇھاجىرلىرىمىزغا سېلىق سېلىپ، باج - خىراج ئالماقچى بولغانلىقىغا قاتتىق نارازىلىق بىلدۈرىمەن!

چېرىكچى ئەمەلدار سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىدا ئىككى ئايىغىنى جۈپلەپ تىك تۇردى - دە، سەركەردىگە مەلۇمات بېرىۋاتقاندەك جاراڭلىق تەلەپپۇز بىلەن:

— مۇبارەك ناملىرى ئامبالغا ۋە پېقىرغا ئۇزۇندىن بۇيان تونۇش، ئۇقۇشماسلىق بولمىسۇنكى، ئۇشبۇ يارلىق پەقەت خاقانى چىن پۇقراسىغىلا قارىتىلغان. ئاقپاششا مۇھاجىرلىرىغا كەلسەك ... — دېدى.

— ئىككى مەملىكەت ئوتتۇرىسىدىكى مۇجاھىدە مەزمۇنلىرى ۋە جاھان ئارا خارجى قائىدىلەر بويىچە بولغاندا، بىر مەملىكەت ھۆكۈمىتىنىڭ ئىككىنچى بىر مەملىكەت پۇقراسىغا باج - سېلىق

سېلىش ھەقلىق ئەمەستۇر ، — دېدى سېيىت ھاجى تەمكىن ئاھاڭدا ، — چېرىيىنىڭ بېگى بولمىش ئابلىزقارىم ۋە قولىدا گۇۋاھنامىسى بولغانلىكى ئادەملەرنىڭ ھەممىسى مۇھاجىرلاردۇر . جانابلىرىغا مالال كەلمىسە ، پۇقرالىرىمىزنىڭ ئۆزىدىن سوراپ كۆرسۇن .

ئابلىزقارى سەللىسىنىڭ قېتىدىن سىياھى ئەمدىلا قۇرۇغان گۇۋاھنامىنى چىقاردى ۋە بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇرۇپ ، چېرىكچى ئامبالغا ھۆركىرىدى :

— مانا بۇ ئىسپات ، پېقىر تۇغۇلما ئاقپاشا پۇقراسى ، ماڭا خاقانى چىننىڭ ئەمرىنى تۇتماق جايىز ئەمەس ، شۇنداقمۇ جۇ دارېن !

— ئەمىسە ، ئەمىسە ، پۇقرالارغىچۇ ؟

ھاپىز مەخسۇم پۇقرالارغا ئىشارەت قىلىۋىدى ، ھىمىت قاشقا چېرىكچى ئامبالنىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ كەلدى ۋە گۇۋاھنامىنى ئۇنىڭ كۆزىگە تىققۇدەك بولۇپ :

— گۇۋاھنامىنى ئۆز كۆزلىرى بىلەن كۆرۈپ باقمىغۇچە ئىشەنمەيدىغان ئوخشايدىلا دارېن ، مانا پېقىر ئاقپاشا پۇقراسى ، شۇ مەملىكەتنىڭ سەمەرقەنت شەھرىدە تەۋەللۇت بولغانمەن ، — ئۇ جامائەت تەرەپكە قاراپ سورىدى ، — سىلەر كىمنىڭ پۇقراسى ؟

— مانا مەنمۇ ئاقپاشا پۇقراسى ، ئەندىجاندىن كەلگەنمەن !

— مەنمۇ شۇنداق ، دادام قوقەندلىك !

— مەنمۇ شۇنداق …

— توپ ئىچىدىكى كۆپ سانلىق كىشىلەرنىڭ قولىدا ئوخشاش رەڭدىكى بىر ۋاراق قەغەز تۇرغانلىقىنى كۆرگەن چېرىكچى ئامبال سېيىت ھاجىغا :

— ئىشەندۇق ، ئىشەندۇق ، ئۆزگە مەملىكەت پۇقرالىرىغا ئالۋان سالغىلى ھەددىمىز ئەمەس . ئەمما … ئەمما … — دېدى .

— ھە ، ئاقپاشا پۇقراسى ئەمەسلەر ئۈستىدە ئامبالنىڭ ھۆكۈمىنى ئىجرا قىلىمىز دېمەكچىمۇ ؟

سېيىت ھاجى چېرىكچى ئەمەلدارنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىدىغاندەك، ئاغزىغا گەپ سېلىپ بەردى.

— شوڭداق ... شوڭداق ...

سېيىت ھاجى بىردەم ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن:

— بار مەسلىھەت ئىش قىلايلى، موڭداق بولسوڭ، جو دارىن كىمنىڭ گوۋاھنامىسى بار، كىمنىڭ يوق دەپ سوراپ، ئىنقىلاپ ئاۋارە بولمىسوڭ، يەنە ئىككى ھەپتىگىچە خاقان پوقراسى كىم، ئاقپاشىشا پوقراسى كىم دېگەنلەرنى يورت بېگى رويخەت قىلىپ، ئامبالغا يوللىسوڭ، ئاقپاشىشا پوقراسى ئەمەسلەر ئوستىدە ھوكۇمىتىمىزلارنىڭ يۈرگۈزىدىغان سىياسىتىگە بىز زىنھار ئارىلاشمايلوق. دېگىنىم دورۇسمو؟

— دورۇس ... دورۇس ...

بو كېڭەشنى ئۆز قولىقى بىلەن ئاڭلىغان پوقرالار بېشىنى بىسىپ تۇرغان چوڭ تاغنىڭ بىردىنلا غولاپ چوشكەنلىكىنى ھېس قىلىشتى. گوۋاھنامە ئېلىشقا كۆڭلى ئونىمىغان ۋە ياكى ئۈچ تەڭگىلىك بىساتى يوق تەڭقىسلىقتا قالغانلارنىڭ بېشىغا بولسا، يەنە بىر تاغ يىقىلدى. يەنە ئىككى ھەپتىدىن كېيىن تەقدىر ئىلاھى بېشىغا نېمە كونلەرنى سالىدىغانلىقىنى ئويلاپ غەمگە موپتىلا بولدى.

چېرىكلەر مېھمانخانىغا باشلىنىپ، ئەجەل سائىتى يېتىپ كەلگەن قوي - قوزىلار جان ئاچچىقىدا مەرەشكە باشلىغان چاغدا بېشىنى ئېگىز كوتورۇۋالغانلارمو، بېشىنى ئىچىگە تىقىۋالغانلارمو ئۆي - ئۆيلىرىگە تارقاشتى.

جامائەت يول ئاچىلىغا كەلگەندە مەزىن: «مانا مەن دېمىگەنمو، سېيىت ھاجىم لەۋزىدە تۇردى ئەمەسمو» دەپ ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەۋاتقان ھىمىت قاشقىغا قاراپ يەپ كەتكودەك ئالىيىۋالدى.

18 . ساداققا چۈشكەن ئوق

سۈپۈرگەئاخۇن ئەڭ يېقىن چىغىر يول بىلەن ساراڭنىڭ چىپىچىدەك قالايمىقان ساڭگىلاپ تۇرغان كاۋا پىلەكلىرى بىلەن چۇمكەلگەن ۋەيرانە ئۆيگە يېتىپ كەلگەندە ، تاڭ يورۇپ قالغانىدى . بىر ياز ئەجىر قىلىپ كۆكلەتكەن يېشىل ھاياتلىقنى بىر ئاخشامدىلا نابۇت قىلىشقا پېتىنغان لەنتى ئۈششۈككە قېيىدىغان قۇياش تەبىئەت قوينىدىكى ئېچىنىشلىق ھالغا توغرىدىن ـ توغرا نەزەر سېلىشتىن باش تارتقاندەك ، ئۆز يورۇقلۇقىنى قاپاق سالغان ئاسماندىكى سۇر بۇلۇتلارنىڭ ۋاستىسى ئارقىلىقلا تارتماقتا ئىدى .

ئۇ كەڭ دېڭىزدا قويۇق تۇمان ئارىسىدا قېلىپ ، نىشانىنى ئىلغا قىلالماي لەڭگەر تاشلىغان كېمە كەبى يېگانە تۇرغان ئۆيدىن ئاتا ـ بالا ئىككىيلەننىڭ تاكاللاشقان ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالدى .

— شەيتان ئازدۇردىمۇ سېنى ئابدۇللا ، يۈگۈرگىن ، نۇرەك باخشىغا دە ، بۇرغىسىنى ئەكېلىپ بىزنىڭ ئۆگزىگە چىقىپ چالسۇن . ئۆزىنى ئەركەك چاغلاپ يۈرگەنلەر بۇ يەرگە جەم بولسۇن ، مانا مەن قىلىچنى بىلەپ ئۇستىرىدەك قىلىۋەتتىم . چېرىكلەرنى تاختا كۆۋرۈكتىن بىر قەدەممۇ سىلجىتماي قاپسىۋالىلى !

سەپەر بوۋاي شارتىلدىتىپ قىلىچ بىلىگەچ ئوغلىغا كايىماقتا ئىدى . ئارقىدىنلا ئابدۇللانىڭ غودۇڭشىغان ئاۋازى چىقتى :

— ئوبدان دادا ، مېنىڭ گېپىمگىمۇ قۇلاق سالسىلا ، بۇرغىنى ھەرقانچە چالغان بىلەنمۇ مەيدىسىگە مۇشتلاپ مەيدانغا چىقىدىغان مەرد تايىنلىق ، «يالغۇز ئاتنىڭ چېڭى چىقماس» دېگەن گەپ بارغۇ ، تاشقىرىدا قاچىدىغانلار قېچىۋاتىدۇ ، يوشۇرۇنىدىغانلار يوشۇرۇنۇۋاتىدۇ ، بەزىلەر سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا پاناھلىق تىلەپ

بارغۇدەك تېخى، مېنىمۇ تولا تەڭلىككە سالمىسىلا!
— نېمە دېدىڭ، قاچقۇنلار قەيەرگە جۆنەپتۇ؟
— ئۇقمىدىم، ئىشقىلىپ پىتىرىشىۋاتىدۇ!
— ھېلىقى كەلگۈندىدىن پاناھلىق تىلىگۈدەكمۇ تېخى؟
— شۇنداق دېيىشىۋاتىدىغۇ.
— ماڭا يول باشلا! — دەپ گۈركىرىدى بوۋاي ئاۋازىنى يەنە كۆتۈرۈپ، — ئاتا - بوۋىسىنىڭ قەبرىسىنى تاشلاپ قېچىشنى راۋا كۆرگەن نومۇسسىزلارنىڭ يۈزىگە تۈكۈرىمەن، ئىززەت - ھۆرمىتىنى قايرىپ قويۇپ، يات تائىپىدىن پاناھلىق تىلىگەنلەرنىڭ ئۇشۇقىنى چاقىمەن، ئىست، ئىست، چىرىيىلىكلەر شۇ ھالغا چۈشۈپ قاپتۇمۇ ئەمدى، يۇر!
ئارقىدىنلا ئابدۇللا يالۋۇرغىلى تۇردى:
— جېنىم دادا، گېپىمنى ئاڭلىسىلا، پۇقرالار ھازىر ئۇڭ - سولنى تاپالمايۋاتىدۇ، ئۇلارنىڭ پاراكەندە كۆڭلىگە ئازار بېرىپ نېمە قىلىمىز، «ئۆزۈڭنى بىل، ئۆزگىنى قوي» دېگەن گەپ بىكار ئېيتىلمىغان، ئۇلارمۇ بىلگىنىنى قىلسۇن، بىزمۇ بىلگىنىمىزنى قىلايلى.
— سېنىڭچە، ئەل - يۇرتنى چېرىكلەرگە تاشلاپ بېرىمىزما؟ ئاتا - بوۋىلارنىڭ روھىنى رەنجىتىمىزما؟ بۇ بىكار گەپنى قوي، قېرى جېنىمنى تىكىپ قويدۇم، چىرىيىلىكلەر ئاسان ئالني بولىدىغان خەق ئەمەس!
— دادا، ئۆزلىرىنى بېسىۋالسىلا.
— ئۆزۈمنى بېسىۋالماي نېمە قىپتىمەن؟ ياكى مەنمۇ ھېلىقى توخۇ يۈرەكلەردەك قۇيرۇقۇمنى چاترىقىمغا قىسىپ قېچىپتىمەنمۇ؟ ياكى سېيىت ھاجىنىڭ ئايىغىغا باش قويۇپتىمەنمۇ؟ ياكى ...
بوۋاينىڭ ئاۋازى تۇيۇقسىز ئۈزۈلۈپ قالدى. تاشقا چۈشكەن قىلىچ جاراڭلاپ كەتتى.
سۇپۇرگەئاخۇن كىرىپ كەلگەندە، چىرايى شامدەك تاتىرىپ كەتكەن بوۋاي ئابدۇللانىڭ قۇچىقىدا ياتاتتى. ھەسەن بىلەن ھۈسەن

بۇرنىنى كولىغاچ، كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ ھاڭۋېقىپ قاراپ تۇرۇشاتتى.

ئۇ بوۋاينىڭ نېمە بولغانلىقىنى سورۇشتۇرۇپ ئولتۇرمىدى. ئىتتىك بېرىپ، نوگاي بىلەن سۇ ئەكەلدى ـ دە، بوۋاينىڭ لەۋلىرىگە تەگكۈزدى.

بوۋاي مۇزدەك سوغۇق سۇنىڭ تومۇر ـ تومۇرلىرىغا تەسىر قىلىشى بىلەن كۆزلىرىنى تېز ـ تېز چىمچىقلاتتى ـ دە، ئۆزىنى يۆلەپ نوگاي تۇتۇپ تۇرغان مىراب بېگىگە، ئاندىن ئوغلىغا قارىدى. ئىككى قولى بىلەن يەرگە تايىنىپ، ئىنجىقلاپ ئاياغقا تۇردى، بورا ئۈستىدە ئۆتكۈر بىسلىرىدىن جازبىلىك شولا چېچىپ تۇرغان قىلىچنى تېپىۋالدى. ئاجىزلىقىنى چاندۇرۇپ قويغىنىنى تەن ئالغۇسى كەلمىگەندەك، ئوغلىغا قاراپ بېشىنى چايقاپ، تۇمشۇقىنى پۇرۇشتۇردى:

— ئىست، ئىست، نېمە بولۇپ كەتتى بۇ چىرىيىلىكلەر، — دېدى ئۇ سوغۇق كۈلۈپ قويۇپ، — تېرىق ئۇننىڭ خېمىرىدەك، پاختىلىقنىڭ قۇمىدەك زادى قام كېلەلمەيۋاتىدۇيا؟ بىز ياش چاغدا ...

سۇپۇرگەئاخۇننىڭ شۇ تاپتىكى ھېسسىياتى بوۋاينىڭكى بىلەن ئوخشىشىپ كېتەتتى. يۈرىكى يېرىلغۇدەك بولۇپ قېچىۋاتقانلار ئۇنىڭ ئوغىسىنى قايىنىتىپ، تېرىكتۇرگەنىدى. بىراق، تىنچ تۇرمۇش كەچۈرۈش ئەركىدىن مەھرۇم بولغانلارنىڭ مۆك ـ زارى ئۇنى قېچىش يولىنى بىردىنبىر ئامانلىق يولى دەپ ھېسابلاپ، چۆل ـ جەزىرىنى زالىملار ئالدىدا تىز پۈكۈشتىن ئەلا بىلگەنلەرنىڭ كۆڭلىنى چۈشىنىشكە قىستايتتى. شۇڭا، ئۇ قاچقۇنلارنى ئۇچراتقان چېغىدا ئۇلارنى تىل قامچىسى بىلەن رەسۋا قىلىپ، يۈزىگە تۈكۈرۈۋېلىش ۋەسۋەسىسى ئۈستىدىن غالىب كەلگەنىدى.

نادان پۇقرالاردىكى نادانلىق تۈپەيلى تۇغۇلغان ۋەتەن قىممىتىنى كەم ساناش، مىللەت غۇرۇرى دېگەن قىممەتلىك

نەرسىگە سەل قاراش ، ئۆز قەدرىنى چۈشەنمەسلىك خاھىشلىرى تارىخ تەرىپىدىن پاك ۋىجدان ئۈستىدە قالدۇرۇلغان داغ ئىدى . بۇ داغ لەنەتلىك تەقدىر زەربىسى بىلەن سۇندۇرۇلغان جاسارەتتىن ، ئاسارەت ئاتەشى بىلەن كۆيدۈرۈلگەن جەڭگىۋارلىقتىن قېلىپ قالغان كۈل — قۇللۇقتىن بېشارەت بېرەتتى .

دېمىسىمۇ ، قاراقورۇم تاغلىرىنىڭ كۆكسىدىن ئۇخچۇپ ئاققان چىرىيە دەرياسىنىڭ شەربىتىنى ئىمىپ ئاۋۇغان ، بۇ دەريا ۋادىسىدا بۇ تەرىقە شۆھرەتلىك ماكانىنى گۈللەندۈرگەن چىرىيە خەلقىنىڭ ئۆز ئەمگەك مېۋىسىنى ئۆز قولىدا تۇتۇپ يېگەن چاغلىرى بەكمۇ ئاز بولدى ، يىللارسېرى ئۇساللىشىۋاتقان تەبىئەت ئۇلارنىڭ قاۋۇل ، زەبەردەس جىسمىدا مۇشەققەت ئىزلىرىنى ، تىلىم - تىلىم يېرىقلارنى پەيدا قىلسا ، كۆن بىلەن تۇندەك ئالمىشىپ تۇرىدىغان سۇلالىلەرنىڭ رەھىمسىز سىياسەتلىرى يۈرىكىدە ساقايماس يامان يارىلارنى قالدۇردى .

بەزەن - بەزەن يانار تاغ مىسالى پارتلاپ تۇرىدىغان قەھر - غەزەپلىك كۆتۈرۈلۈشمۇ شەپقەتسىز باستۇرۇشلار ئارقىسىدا بىردەملىك ھادىسىگە ، شېرىن ئەستىلىككە ئايلىنىپ قالدى . بۇنداق پارتلاشنىڭ كۈچى ھارغىنلىق يەتكەن قەلبلەردە بارغانسېرى ئاجىزلاپ كەتتى ، ئۇرغۇپ تۇرىدىغان تۇيغۇ ھالسىزلاندى ...

بۇنداق ھالسىزلىقا ئەمدى شەربەتى شىپامۇ ، مەجۇنى كۆمىلىيامۇ تەسىر قىلماس بولۇپ قالغان ، پەقەت روھنى قۇۋۋەتلەندۈرۈشلا بىردىنبىر ئەملەش چارىسى ئىدى . بىراق بۇ چارە كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچىلا ئەمەس ، بەلكى مەلۇم پۇرسەت ئىچىدە ئاندىن ئۆز كۈچىنى كۆرسىتەلەيتتى .

— ئاكا ، خاپا بولمىسىلا ، پۇقرانى ئەيىبكە بۇيرۇغىلىمۇ بولمايدۇ ، — دېدى بىر پەس ھۆكۈم سۈرگەن جىمجىتلىقتىن كېيىن سوپۇرگەئاخۇن بوۋاينىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ .

— نېمىشقا ئەيىبكە بۇيرۇغىلى بولمايدىكەن ئۇلارنى «جاندىن كەچمىسەڭ جانانغا يەتكىلى بولمايدۇ» ئەمەسمۇ ؟ — دېدى ھاسىغا

تاينىپ دۇمچىيىپ ئولتۇرغان سەپەر بوۋاي . ئۇ ھېلىمۇ توختىماي تىترەپ ، چوڭ ـ چوڭ تىن ئېلىۋاتاتتى .

سۇپۇرگەئاخۇن شەرەت قىلىپ ، تامغا ئالدىنى قىلىپ ئۆرە تۇرغان ئابدۇللانى يېنىغا ئولتۇرغۇزدى . سەللىسىنىڭ ئارىسىدىن مۇھەممەتئەلىدىن كەلگەن خەتنى ئېلىپ ئوقۇۋېتىپ ، خەت مەزمۇنى ئۈستىدە ئۇدۇللۇق مۇلاھىزە يۈرگۈزۈپ كېلىپ ، ئاخشام كۆرگەنلىرىنى بىرمۇبىر بايان قىلدى ۋە گۇمانىنى ئوتتۇرىغا قويدى :

— ئۇزۇندىن بېرى غەللە ـ پاراق ئېلىشنىلا بىلىپ ، بۇ يۇرتقا دەسسىمەيدىغان بولۇپ قالغان ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىنىڭ ئەمدى بىردىنلا چېرىك ئەۋەتكىنىگە تولىمۇ ھەيران بولۇۋاتىمەن . قەشقەردىكى ھۆكۈمدارلار سەلتەنىتىنى ساقلاپ قېلىش كويىدا يىراق ـ يېقىندىكى چېرىكلىرىنى ئوردا ـ قەسىرلىرى ئەتراپىغا توپلاۋاتقاندا ، كېرىيىدىكى ئەمەلدارلارنىڭ چېرىكلەرنى ئۆز يېنىدا تۇتماي بۇ يەرگە ئەۋەتكىنى قىزىق .

— ئىشقىلىپ نېمە دېسەڭلار دەڭلار ، مەن يېگەن تۇز سىلەر ئىچكەن سۇدىنمۇ كۆپ ، — گەپكە ئارىلاشتى سەپەر بوۋاي سەپراسى ئۈستىدىن غالىب كېلىپ ، — راست ، بۇنىڭدا سىر باردەك قىلىدۇ ، ھىممەتئاخۇن قاشقىدىن گەپ ئېلىپ باقسام ، «چېرىكلەر كەلگۇدەك ، پۇقرالارنى بۇلاپ ، لەشكەر تۇتقۇدەك» دېگەن گەپنى ئالدى بىلەن ھاپىز تارقاتقانىكەن ، ئەجەب ئىش ، چېرىكلەرنىڭ نېمە قىلىدىغىنىنى ئۇلار قانداق بىلىدىغاندۇ ؟ ئاق خان بىلەن قارا خان بىر ئىشتان كىيىپ يۈرەمدۇيا ؟

— شۇنى دەيمەنا ؟ !

— چېرىك كەلدى ! چېرىك كەلدى !

ئالدىدا نۇرەك باخشى ، كەينىدە قادىر تۆمۈرچىنىڭ شىددەت بىلەن ئېچىلغان ئىشىكتىن ۋارقىراشقان پېتى كىرىپ كېلىشى بوۋاينىڭ سۆزىنى ئۈزۈپ قويدى ، ئۆيدىكىلەرنىڭ ھەممىسى تەڭلا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى . سەپەر بوۋاي يېرىم غۇلاچ ئۇزۇنلۇقتىكى

قىلىچىنى دەرھال قولىغا ئېلىپ سورىدى :

— كىمدىن ئاڭلاپ كەلدىڭلار ، نۇراخۇن ؟

— چېرىكلەرنىڭ قەسىرگە كىرىپ كەتكىنىنى ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆردۇق ، ئالدى بىلەن ئابلىزقارى بىلەن گەپلەشسە كېرەك .

بۇ گەپنى ئاڭلاپ سوپۇرگەئاخۇن بىلەن سەپەر بوۋاي خۇددى كېلىشىپ قويغاندەك بىر ـ بىرىگە قاراشتى . ھەر ئىككىسىنىڭ چىرايىدىن : «قانداق قىلىش كېرەك ؟» دېگەن سوئال ئىپادىسى ئوخچۇپ چىقتى .

— بۇنداق بولسا قانداق ؟ — دېدى سوپۇرگەئاخۇن كۆپچىلىككە قاراپ ، — پۇقرا باج ـ سېلىقنى ئۆز ۋاقتىدا تۆلەپ تۇرغان ، لېكىن ئۇقۇشمىغىچە ، ئابلىزقارى ئۇنى ھۆكۈمەتكە تاپشۇرماپتۇ . ئەگەر چېرىكلەر ئابلىزقارى بىلەن دەيدىغاننى دېيىشىپ ، ئالىدىغاننى ئېلىپ ، كەشنى كەلگەن يېرىگە توغرىلىسا ، بىزمۇ ئۇلارغا قول سالمايلى ، مۇبادا پۇقرالارنىڭ بىر تال مويىغا چېقىلىدىكەن ، ئۇ چاغدا گەپ باشقا ، «ئاللا» دەپلا مەيدانغا چۈشەيلى ، ئانا ـ مانىسىنى كۆزىگە كۆرسىتەيلى ، بۇ گېپىم خوپمۇ ؟

ئابدۇللا بىلەن نۇرەك باخشى دەرھال ماقۇل كۆرۈشتى . سەپەر بوۋاي بىلەن قادىر تۆمۈرچى قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، چېرىكلەرگە قارشى دەرھال ئاتلىنىش تەرەپدارلىرى بولسىمۇ ، لېكىن بۇ مەسلىھەت سوپۇرگەئاخۇننىڭ ئاغزىدىن چىققانلىقى ئۈچۈن بىردىنلا رەت قىلىشقا ئامالسىز قېلىشتى .

— ھەي ••• سىلەرنى ، — دېدى سەپەر بوۋاي كۆڭلىدىكى نارازىلىقىنى يوشۇرالماي ، — راستىنلا بۇ زاماندىكى ئادەملەر بارغانسېرى توخۇ يۈرەكلىشىپ كەتتىيا ؟ ئىماملارنىڭ غەزىپىگە ئۇچراپ ، ھەممىمىزنى كۆنلەردىن بىر كۈنى يەر يۇتمىسا ھېساب ئەمەس .

ئۇنىڭ سۆزى تۈگەش بىلەن تەڭ ئۆيگە مەزىن كىرىپ كەلدى .

ئۇ ئاددىيلا پاتىھە قىلغاندىن كېيىن ، چىرىكلەرنىڭ ھېچكىمگە چېقىلماي قايتىپ كەتكەنلىكىنى خەۋەر قىلىشىدى ، كۆپچىلىك قولاقلىرىغا ئىشەنمەيلا قالدى .

— غەلەت سۆزلەۋاتمايدىغانلا مەزىن ئاخۇنۇم ؟ — دەپ سورىدى سەپەر بوۋاي ھەيران بولغان ھالدا ، — قوي قوتىنىغا گۆش يەيمەن دەپ كىرگەن چىلبۆرىنىڭ ئاغزىنى قان قىلماي چىقىپ كەتكىنى نەدە بار ؟ مەن ئۆمرۈمدە پۇقراغا رەھمى كەلگەن چىرىكنى كۆرۈپ باقمىغان !

چولاق مەزىن بوۋاينىڭ گۇمانخورلۇقىدىن خاپا بولدىمۇ ياكى باشقا بىر دەردى بارمۇ ، چىرايى بۇلۇتلۇق ئاسماندەك تۇتۇلغانىدى . ئۇ ، بوۋاينىڭ سۆزىنى جاۋابسىز قالدۇردى - دە ، مەيۇسانە ئاھاڭدا :

— بىر مۇنچە ئادەم ئاقپاشاغا پۇقرا بولۇپ ، گۇۋاھنامە ئالدى ، ھەر قايسىلىرىنى بۇ خەۋەردىن ۋاقىپلىنىپ قالسۇن دەپلا بۇ يەرگە كېلىشىم ، — دېدى .

— نېمە دېدىلە ؟ ئىسسىتمىلىرى ئۆرلەپ قالمىغاندۇ ئاخۇنۇم ؟ — تېخىمۇ ھەيران قالغان سوپۇرگەئاخۇن بۇ سوئالنىڭ ئاغزىدىن قانداق چىقىپ كەتكەنلىكىنى تۇيماي قالدى .

— يوقسۇ ، ئاللاغا شۇكۇر تەندۇرۇسمەن ، — دېدى مەزىن رەنجىگەن تەلەپپۇزدا ، — ئوتتۇز نەچچە پۇقرانىڭ گۇۋاھنامە ئالغىنى راست ، بۇ سۆزنىڭ راستلىقىغا ئىمانىم كېپىل .

سوپۇرگەئاخۇن سېيىت ھاجىنىڭ ھاجەتمەن پۇقراغا مۇھاجىرلىق گۇۋاھنامىسى سېتىش بەدىلىگە پاناھلىق بەرگەنلىكى ، خان چىرىكلىرىنىڭ ئابلىزقارى ئىككى ھەپتىدىن كېيىن يوللايدىغان رويخەت بويىچە ئىش كۆرۈش شەرتى بىلەن قايتىپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلىغاندا ، شاۋقۇن سېلىپ كۆۋەجەۋاتقان دەريا دولقۇنىدەك قايناپ - تاشقان غەزىپىنى زادىلا باسالمىدى . ئۇنىڭ ۋە ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا قوي تېرىسىگە ئورىنىپ ، قوي ئارىسىغا كىرىۋالغان ئاچ بۆرە — سېيىت ھاجىنىڭ ئەسلىي قىياپىتى بىردىنلا ئاشكارىلانغانىدى .

19 . سۇرۇك مەزگىلىدىكى سورۇقچىلىق

تەتۇر چۆرگىلەۋاتقان پەلەك ۋە قارغىش تەگكۇر تەقدىرنىڭ مالامىتى تەشۋىشىدە تا دوزاخ بوسۇغىسىغىچە قىستاپ بېرىلغان يۇرت چېرىكلەرنىڭ قارىسى يوقىلىشى بىلەنلا ئاستا ـ ئاستا جانلىنىشقا باشلىدى . ئالدى بىلەن ئۆلۇم تەشۋىشىنىڭ نىمە ئىكەنلىكىنى ئۇقمايدىغان باللار ، ئاندىن كېيىن يۇرىكى ھېلىمۇ دۇپۇلدەپ تۇرغان چوڭ كىشىلەر زۇلمەتتەك قاراڭغۇ گەمىلەردىن ، ئەسكى تاملىقلاردىن ، سامانلىقلاردىن بېشىنى چىقىرىپ ، تالا ـ تۈزگە ئېھتىيات بىلەن سەپسالدى ـ دە ، تاشقىرىغا چىقىشتى ، ھالال بىلەن ھارامنى ئايرىپ ئولتۇرمايلا ھەممىنى ھاپ ئېتىپ كېتىدىغان چېرىكلەرنىڭ بالادەك نەپسىدىن ساقلىنىش مەقسىتىدە ئاغزىغا مەھكەم قاپلىۋېتىلگەن كۆشۈكلەردىن ئازاد بولغان مال ـ چارۋىلارنىڭ ھاڭرايدىغانلىرى ھاڭرىدى ، مەرەيدىغانلىرى مەرىدى . مەھەللە ـ مەھەللىلەردىن تىرىكلىكنىڭ ساداسى كۆتۇرۇلدى .

تەبىئەت دۇنياسىدا تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن جىمجىتلىقتىن چۆچۈشۈپ ، كامارلىرىغا مەھكەم بېكىنىۋېلىشقان ئاق قۇشقاچلارمۇ بىر ـ بىرىگە ئۆز تىلى بىلەن بۇ يېڭى جانلىنىشتىن خەۋەر بېرىشتى ـ دە ، سوغۇق كۆك توپىلىق يوللارغا ، ئېتىز قىرلىرىغا ئۇچۇپ چۈشۈپ ، تىرىكلىككە تۇتۇش قىلدى .

چولاق مەزىن يەنە مەسچىت مۇنارىسىغا چىقتى ، ئۇنىڭ يىغلاۋاتقاندەك چىققان تىترەك ئاۋازى قارا بوران ياكى دەھشەتلىك قۇيۇن ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىنكى سۇكۇنات ھالىتىدە تۇرغان چىرىيە ئاسمىنىنى زىلزىلىگە كەلتۇردى .

قايتا ـ قايتا غۇسۇل ـ تاھارەت ئېلىپ ، قازا بولغان نامىزىنى

ناماز ئەسرگە قوشۇپ ئادا قىلىش يولى بىلەن روزى قىيامەت ئازابىدىن ساقلاپ قالغان ئىگىسىگە ھەمدۇسانا ئېيتىپ ، گۇناھىنى تىلەش ئۈچۈن مەسچىتكە كەلگەن جامائەتنىڭ چىرايىدا پەيدا بولغان خاتىرجەملىك پاتلا ھەسرەتلىك ئالامەتلەر بىلەن ئالماشتى . قىلىچلىرىنى قىنىدىن چىقارمايلا كەشىنى توغرىلاشقان چېرىكلەرنىڭ خەلق بېشىغا سالىدىغان زۇلۇم - ستەملەرنى ئىككى ھەپتىلىك سۈرۈكنىڭ كەينىگە قويغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر ھايال ئۆتمەيلا نۇرەك باخشى بۇرغا چالغاندىن باشلاپ تاكى قۇياش قۇم بارخانلىرى ئۈستىگە كەلگۈچە يوشۇرۇنۇپ ياتقان كىشىلەرنىڭ سەمىگە يەتتى ، ئۇلارنىڭ كۆڭۈل ئېتىزىغا ئەندىشە ئۇرۇقلىرىنى چاچتى . ئەسردىن ئۇزاق ئىككى ھەپتىنىڭ ساراسىمىدە دىققىتى چېچىلغانلارنىڭ بەزىسى نامازدىن ئازغانلىقىنىمۇ سەزمەي قېلىشتى .

ناماز ئەسردىن پارغ بولغان جامائەت باشلىرىنى سالغىنىچە مەسچىت ئالدىغا چىقىشتىيۇ ، ھېچكىم ئالدىراپ تارقىمىدى . مەسچىت ئالدىدىكى چوڭ يولدا تۆتتىن ، بەشتىن بولۇپ ، ئۆتكەن ۋەقەلەر ۋە بولىدىغان ۋەقەلەر ئۈستىدە پاراڭلىشىۋاتقانلارنىڭ سۆھبىتى قىزىپ كەتتى .

پۇقرالىق گۇۋاھنامىسىنىڭ يېرىمىنى ماتا سەللىسىنىڭ قېتىدىن چىقىرىپ ، پادىشاھلارنىڭ سەلتەنەت تاجىغا ئوخشىتىپ قىستۇرۇۋالغان ھېمىت قاشقىنىڭ غەم - غۇسسىدىن ئەسەر بولمىغان چىرايى ياز ئەتىگىنىدىكى ئاسماندەك ئېچىلىپ كەتكەنىدى . تار پېشانىسىدىكى ئىرماش - چىرماش چوڭقۇر قورۇقلار يوقالغان ، كەيپىمۇ ئوشۇقى ئالچە چۈشكەن قىمارۋازدەك ساز ئىدى . ئىچ - ئىچىگە پاتماي كەتكەن خۇشاللىقى تېپىپ چىققانمۇ ، سارغىيىپ كەتكەن چىشلىرى روشەن كۆرۈنۈپ تۇراتتى .

ئۇ ئىككىلا قولىنىڭ چوڭ بارمىقىنى بېلىگە باغلىۋالغان كەندىر شوينىسى ئۈستىدىن ئۆتكۈزۈپ ، بېلىنى تىرىگىنىچە بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى پىشقان ۋائىزلاردەك ھېكايە قىلماقتا ئىدى .

— ۋاي - ۋۇي ، بۇگۇنكى تاماشىنى دېمەيسىلەر ، سېيىت ھاجىم

ئــۆزىنى شۇنداق كۆرسىتىۋىدى ، چېرىكچى ئامبال قورقىنىدىن تىزلانغىلى تاسلا قالدى . چېرىكلەرنىڭ ھالىچۇ تېخى ، ھەممىسى بــىــردىــنــلا بــەزگــەك بــولــۇپ قالدىمىكىن دەپتىمەن ، لاغىلداپ تىترەۋاتامدۇ ...

ئــۇ سۆزلەۋېتىپ قوللىرىنى بېلىدىن ئاجرىتىۋالاتتى ـ دە ، ھاۋادا پۇلاڭلىتاتتى ، تەڭنىدىن تېشىپ چىققان سوپۇن ماغزىپىدەك كۆپۈك ئۆرلەپ قالغان ئاغزىدىن چېچىلغان تۇكۇرۇكلەر ئاغزىنى ئېچىپ تۇرغانلارنىڭ ئاغزىغا ياكى يۈز ـ كۆزلىرىگە چاچرايتتى .

— ئاڭلاپ تۇرۇڭلار جامائەت ، گەپنىڭ قىزىقى تېخى مايەردە ، سېيىت ھاجىم ئۆزىنىڭ ئاقپاشانىڭ سودا ئاقساقىلى ئىكەنلىكىنى بــىــر ئــاشــكــارىلىۋىدى ، چېرىكلەرنىڭ يۈرىكى قېپىدىن چىقىپ كــەتــكۇدەك بولدى . ھاجىم بىز ئاجىزلارغا ئىنئام قىلغان مۇنۇ گۇۋاھنامىنىڭ قانچىلىك كۈچى بار ئىكەن دېمەمسىلەر ؟ ھەيھات ، ئــاقــپــاشــا پــۇقــراسـى دېــگــەنــدىــن بــۇ چېرىكلەر شۇنچىلىك قورقۇدىكەنكى ، «ئەيىۇ ، ئەيىۇ» دېيىشىپلا كەتتىغۇ تاڭ . ئاخىر نــېمە بولدى دېسەڭلار ئۇنىمۇ دەپ بېرەي ، ئاقپاشا پۇقراسىغا چېقىلىشقا ھەددىمىز يوق ، دېيىشكىنىچە بىزگە 30 تەزىم قىلىپ قايتىپ كېتىشتى ، شۇنداقمۇ ، شۇنداق ئەمەسمۇ ؟

گۇۋاھنامە ئالغانلارنىڭ ھېچبىرى ھىمىت قاشقىنىڭ سوئالىغا لام ـ جىم دېمىدىيۇ ، كۆرپىگە سېيىپ قويۇپ ئىزا تارتقان بالىدەك ، ھۇپپىدە قىزارغىنىچە بىراۋنىڭ كەينىگە ئۆزىنى ئالدى .

— ھىمىتئاخۇننىڭ تىلى چىقىپ قاپتۇغۇ ، بىر يەردىن كەلگەن ۋايــىــزمــىــكــىن دەپتىمەن ، — مەسچىت دەرۋازىسىنى قولۇپلاپ بــولــۇپ ، توپ ئارىسىغا قىسىلىپ كىرىپ كەلگەن چولاق مەزىن زاڭلىق قىلغان ئاھاڭدا دېدى ، — «قازان تەكتىم كۇمۇش دېسە ، چــۆمــۈچ ئۇنــداقتا مەن نەدىدىم» دەپتــىكەن ، ســىــلى بار يەردە بىزمــۇ بار ، قۇلىقىمىزغىمۇ ماز تىقىقلىق ئەمەس ئىدى ، گەپىكە قانات ـ قۇيرۇق چىقىرىۋەتتىلىغۇ تازا !

قوللىرىنى قوۋۇشتۇرۇپ ۋەز ئاڭلاپ تۇرغان جامائەت بىر ـ

بىرىگە قارىشىپ پىچىرلىشىشقا باشلىدى . بەزىلەر قەستەنگە يۆتىلىپ ، بۇرنىنى تاشلىدى ، بەزىلەر ئىچىگە سىغدۇرالماي قالغان كۇلكىسىنى كۇلەلمەي ، تاشالمايۋاتقان قازاندەك پىخىلداپ قالدى .

بۇ ھالدىن ئوڭايسىزلانغان ھىمىت قاشقا ياغاق تېرە تەلپىكىنى ئېلىپ يۈزىنى سۈرتكەن بولۇپ ، ئۆزىنى سەل تىنچلاندۇرۇۋالدى - دە :

— ئالىمادىس يالغان ئېيتقان بولسام ، قارا يۈز بولۇپ كېتەي مۇئەززىن ئاخۇنۇم ، ئۆزلىرى ئۈچ تەڭگىگە چىدىماي گۇۋاھنامە ئالمىدىلا ، پىخسىقلىقلىرىغا باقماي ئەمدى مېنى يالغانچىغا چىقىرىۋاتامدىلا نېمە ؟ — دېدى تۇلۇمدىن توقماق چىققاندەك مەزىنگە ئالىيىپ .

— ئىست نادانلىق ، ئىست نادانلىق ...

چولاق مەزىن ئۇنىڭ كۆزىگە كىرىۋېلىپ تۇرۇپ سوغۇق كۇلدى ، بېشىنى چايقىغاچ ، توپ ئارىسىدىن چىقىپ كەتتى . ئۇ ، ھىمىت قاشقا بىلەن مۇنازىرىلىشىشنى خالىمىغان ۋە مەيداننى ئەپسىز كۆرگەندى .

— بايام دېگەنلىرىم راستمۇ ، يالغانمۇ ؟ قېنى ، گۇۋاھنامە ئالغانلار لىللا گەپ قىلىپ بېقىڭلار ...

ھىمىت قاشقىنىڭ گېپىگە ھېچكىم پەرۋا قىلمىدى ، گۇۋاھنامە ئالغانلارمۇ نېمىدىنىدۇر قورۇنۇۋاتقاندەك ، ئۇنىڭ سوئالىغا بىرنېمىدەپ جاۋاب بەرگۈسى كەلمىدى .

— تېخى سىلەر بىلمەيسىلەر ، — دەپ ۋارقىرىدى چولاق مەزىنىنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ تارقىلىپ كېتىۋاتقانلارنىڭ كەينىدىن بوينىنى سوزۇپ تۇرۇپ ۋارقىراپ ھىمىت قاشقا ، — سىلەر بىلمەيسىلەر ، ئاقپاشىشا پات ئارىدا ئون سەككىز مىڭ ئالەم ، يەتتە ئىقلىمنىڭ سەلتەنەت تەختىدە ئولتۇرغۇدەك . «قېشىڭدا كىم بولسا چىرايلىقىڭ شۇ ، بېشىڭنى كىم سىلىسا ماشايىقىڭ شۇ» دېگەن گەپ بار ، چېرىكلەرنىڭ دەردىنى تارتقۇچە ، ئۈچ تەڭگىنىڭ مەرىدىن كەچكۈلۈك ...

نېمىلا دېگەنبىلەن ، ھىممەت قاشقىنىڭ ۋارقىراپ تۇرۇپ دېگەن گېپى ئۇزاپ كېتىۋاتقانلارنى قوغلاپ يەتتى – دە ، سەزگۈر قۇلىقىدىن كىرىپ مېڭىسىدىن ئورۇن ئالدى . دۇنياغا تۆرىلىشى بىلەنلا ئارتۇقچە ئاق كۆڭۈللۈك يۈكىنىگە يۆگىلىپ ، ئازاب تۈگمىنىدە تۆپە – تۆپىلەپ ئېزىلىپ ، سەزگۈسىنىڭ يېرىمى يوقالغان بىر بۆلەك كىشىلەر بۇ سۆزلەرنىڭ ئۆزى ئانچە ئېتىبارغا ئېلىپ كەتمەيدىغان ھىممەت قاشقىنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقانلىقى بىلەن ھېسابلىشىپ ئولتۇرمىدى . دەرۋەقە ، ئاقپاشىشا پۇقراسى بولغانلارنىڭ چېرىكلەرنىڭ قىلىچ سىياسىتىدىن ئامان قالغانلىقى دەر ھەقىقەت ، راست ئىدى . خۇدا بۇيرۇسا ئۇلار ئىككى ھەپتىدىن كېيىنمۇ يەنە ئامان قېلىۋېرەتتى .

«قايىم بولۇش سائىتى كەينىگە سۇرۇلگىنى بىلەن ، قىيامەت بەربىر قىيامەت . ئۇ ھامان قايىم بولماي قالمايدۇ ، يەنە كېلىپ ئۇنىڭ سۇرۇكى بەكمۇ قىسقا ، ئىككى ھەپتە دېگەن كۆزنى يۇمۇپ – ئاچقۇچىلا ئۆتۈپ كېتىدۇ ، ئۇنىڭدىن كېيىن ، ئۇنىڭدىن كېيىن ...»

ئۆلۈم ، پاراكەندىچىلىك — ئادەمزات ئۇچۇن ، بولۇپمۇ ئەقىل – پاراسەت كۆزى نادانلىق پەردىسى بىلەن توسۇلۇپ قالغان ئادەمزات ئۇچۇن تېخىمۇ قورقۇنچلۇق بولسا كېرەك . ئالىقانچىلىك قەغەزنىڭ ھىمايىسىدە ئۆلۈم ، پاراكەندىچىلىك ۋەھىمىسىدىن بىر يولىلا قۇتۇلۇپ قالغانلارغا بەزى كىشىلەرنىڭ زوقى كېلىشتى . سېيىت ھاجىنىڭ «ئادەمگەرچىلىك» ۋەجىدىن ئىلتىپات قىلغان خاسىيەتلىك گۇۋاھنامىسىگە مەستلىكى كەلدى . ئۇلار :

— بالا – قازا تۇيدۇرمايلا يېتىپ كەلسە «ئەلھۆكمىلىللا» دېمەي چارە يوق . چېرىكلەر قاچان كېلىپ بوغۇزىمىزغا قىلىچ سۇركەركىن دەپ دەككە – دۈككىدە يۈرگۈچە ، گۇۋاھنامە ئالساق ئالايلىيا ، قالغىنىنى كېيىن كۆرەرمىز ، يامان ئىش قىلمىساقلا بولدىغۇ ، — دېيىشتى – دە ، ئۆتنە – يېرىم قىلىپ بولسىمۇ گۇۋاھنامە ئېلىش قارارىغا كېلىشتى .

نەق پۇلى بارلار نەق پۇل تۆلىدى ، نەق پۇلى يوقلار پۇلغا يارىغۇدەك سەرەمجانلىرىنى ئېلىشىغا ساتتى ، رەنىگە قويدى . ئۈچ تەڭگىگە چاغلىق ۋەجى يوقلار ئابلىزقاريدىن ئېيىغا يېرىم تەڭگە ئۆسۈم تۆلەش شەرتى بىلەن قەرز ئېلىپ ، گۇۋاھنامە سېتىۋالدى ـ دە ، ئۆزلىرى ئاڭلاپ باقمىغان بىر شەھەرنىڭ پۇقراسى بولۇپ كۆڭلى تىندى ...

«ئاقپاشا» ، «نىكولەي» دېگەن گەپلەر ئېغىزدىن ـ ئېغىزغا كۆچۈپ ، قۇلاقتىن ـ قۇلاققا ئاڭلاندى . قەشقەرنىڭ ئالدى كېلىپ ـ كېتىۋاتقان مەيلەر ، سۆلىتى زىيادە بەگزادىلەر ، باغلاقلىق تۇرغان ئات ـ ئېشەكلەر بىلەن مىسلى قايناق بازارغا ئايلىنىپ كەتتى . يېقىنى گۇلاخمادىن تارتىپ ، يىرىقى دامىكۇغىچە بولغان كەنتلەردىكى يۈزبېشى ، ئاقساقاللار ، مال ـ دۇنياسىنى مانجۇلارنىڭ بۇلاڭ ـ تالىڭىدىن ساقلاپ قېلىشنىڭ ئامالىنى ئىزدەپ يۈرگەن دۆلەتمەنلەر نامدار ئىشانغا قول بەرگىلى كەلگەن سادىق مۇرىتلاردەك قەشقەرنىڭ ئالدىدا پەيدا بولۇشتى .

«ئاقپاشا پات ئارىدا يەتتە ئىقلىمنىڭ سەلتەنەت تەختىدە ئولتۇرغۇدەك» دېگەن سۆزلەرگە چىنپۇتۇپ ، بەخت ـ ئىقبالىغا يول ئاچماقچى بولغانلارمۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىشتى . بىر چاغلاردا ئەقىل ـ ئىدراكىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئىش قىلماي ، يات تائىپىلەر قۇرۇپ قويغان ئوچۇق قىسماقنى چوقۇپ ، ئۆمۈرلۈك پۇشايمانغا قالغىنىنى يادىدىن چىقارمىغان يۇرت ئاقىللىرىنىڭ كەسكىن ئاگاھلاندۇرۇشىمۇ ، يات تائىپىنىڭ جۇۋىسىدا تەرلىنىشتىن جاھىلانە باش تارتىپ تۇرغان بىرمۇنچە پۇقرانىڭ ئىبرەتلىك نەسىھەتلىرىمۇ ئۇلارغا تەسىر قىلمىدى . بىر قېتىم ئەمەس ، بەلكى بىرقانچە قېتىم پاتقاققا پاتقان «ئېشەك» پاتقاققا پاتقان يەرگە يەنە دەسسىدى .

ئاتا مىراس سەلتەنىتىنىڭ ، نىجات ـ ئىقبالىنىڭ بىردىنلا ھالاكەت گىردابىدىن قايتىپ ، تەلەي چوققىسىغا ئۆرلەپ كەتكەنلىكىدىن خۇشال بولۇۋاتقان ئابلىزقارىنىڭ يالىقى يېرىلىپ ،

ئاغزى قۇلاق تۈۋىگىچە يەتتى . پۇقرانىڭ «تاپتىن چىققانلىقى» ، مانجۇلارنىڭ ھەيۋىسى تۆپىلى تەكتى ساراغا چۇشۇپ قالغان ئىناۋىتىنىڭ بىر ئۆرۈلۈپلا ئاسمانغا تاقاشقانلىقى ئۇنى تولىمۇ يايرىتىۋەتتى .

ئۇ ، چىرىكلەر كەتكەن كۈنى كەچقۇرۇن جەددى - جەمەتىنى ئۆز خانىسىغا چاقىرتقۇزدى . سېيىت ھاجىدىن ئالىبۇرۇن بېشارەت بولغان مېھماندارچىلىق ئىشىنىڭ ھازىرلىقىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ كېلىپ :

— ئالدى بىلەن ياراتمىش ئىگەمگە ، ئاندىن قالسا روسۇلىللانىڭ ئەۋلادى بولمىش سېيىت ھاجىمغا رەھمەتلەر بولسۇن . مانا بۈگۈن بۇ خاسىيەتلىك سائەتتە چىرىكلەرنىڭ دۇنيا - دەپىنىلىرىمىزنى تارتىۋېلىپ ، نەسلىمىزنى قۇرۇتۇۋېتىشتىن ئامان قالدۇق ، دوست - دۈشمەن ئالدىدا شەرمىسار بولمىدۇق ، راست گېپىمنى قىلسام ، ئاتام رەھمەتتىمۇ پېقىرغا بۇنچىلىك مېھرىبانلىق كۆرسەتمىگەن . ئەل ئارىسىدا «قول قولنى يۇسا ، قول يۈزنى يۇيۇپتۇ» دېگەن گەپ بار ، پېقىر ھاجىمنىڭ بۇ ئاتىدارچىلىقىغا ئۇبدان مىننەتدارلىق بىلدۈرسەك ، دېگەن يەرگە كەلدىم . قېنى ، ھەرقايسىڭلارمۇ بىرنېمە دەڭلار ، قانداق قىلساق ھاجىمنى ئۇبدان رازى قىلغىلى بولار ؟ — دېدى .

خېلى كۈنلەردىن بېرى ئېرىنىڭ ھۇزۇرىغا قەدەم باسماس بولۇپ كەتكەن ھەنىپە خېنىممۇ بۈگۈنكى كېڭەشكە ئىختىيارەن قاتناشقانىدى . خوتۇنىنىڭ يالۋۇرۇپ ، يېلىنىشىنى تەلەپ قىلمايلا ئۆز ئىتائىتىگە كىرىپ ، گېپىنى قۇلاق سېلىپ ئاڭلاۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ئابلىزقارى پۇقرا ئالدىدىكى ئىناۋىتىلا ئەمەس ، بەلكى ئەرلىك ھۆرمىتىنىڭمۇ ئۇسۇپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى :

— گەپ قىلمايسىلىغۇ ، خوتۇن ، مېھمان تەييارلىقى دېگەن خوتۇن كىشىنىڭ ئىشى ، قېنى بىرنېمە دەپ بېقىڭلا ، — دېدى ئۇ ئۆمرىدە ئايالىغا تۇنجى قېتىم ئۇنلۈكرەك قىلىپ .

— نېمە دەيدۇ ماۋۇ كىشى ، مېھمان سىلىنىڭ مېھمىنىڭلا ،

ئۇنىڭ ياخشىلىقىنى كۆرسەڭلا سىلى كۆردۈڭلا ، يەنە مېنى هازىرلىق قىل دەيسىلىيا تېخى ! — دېدى ھەنىپە خېنىم بويىندا شاپتۇل قېقىپ .

— ئاپلا ماۋۇ خوتۇننى ، ئەر - خوتۇن دېگەننىڭ ئارىسىدىمۇ سېنىڭ - مېنىڭ دېگەن گەپ بارمۇ ، ھاجىمنىڭ شۇنچە كۆپ ياخشىلىقىنى كۆرگەن تۇرساق ، يەنە ئاغزىغا توپا سۇركەۋاتقىنىنى ، توۋا قىلدىم ، توۋا …

ئېرىنىڭ ياقىسىنى چىشلەپ ، بېشىنى چايقاۋاتقىنىنى كۆرگەن ھەنىپە خېنىم تازا بولغان ئارپا خېمىرىدەك سويۇلۇپ تۇرغان ساغرىسىنى يارغۇنچاقنىڭ تېشىنى چۆرۈگەندەك چۆرىدى ۋە ئېرىگە تەتۈر قاراپ تۇرۇپ دېدى :

— تاي - تاي گەزماللار ئىلكىدە تۇرۇقلۇق ، قوشناچىمغا بىرەر - ئىككى كىيىملىك ھىندىستان چىتى سوۋغا قىلىۋېتەي دېمىگەن ئادەمنى ياخشىلىق قىلدى ، دېگىلى بولامتى ئەمىسە ؟

— ۋاي - ۋۇي ، خوتۇن خەق دېگەن لاتىنىڭ قولى دېگەن گەپ بىكار ئەمەس ئىكەن - دە . مۇبادا ھاجىم جەمەتىمىزگە ئاتىدارچىلىق قىلمىغان بولسا ئالتۇن جابدۇقىڭلىدىنمۇ ، سۇلەيسۇن تۇمىقىڭلىدىنمۇ ، كۆپە جۇۋاڭلىدىنمۇ قۇرۇق قالامتىڭلا خوتۇن ، كىيمىگەننى كىيىۋالغىلى بولىدۇ ، ئىنساپ قىلىڭلا ئىنساپ ، مۇشۇ گېپىڭلىنى ھاجىم ئاڭلاپ قالسىزە …

ئېرىنىڭ چىرايىنىڭ پۇرمە خالتىدەك پۇرلىشىپ ، سىم بۇرۇتىنىڭ تالىشىۋاتقان مۇشۇكلەرنىڭ بۇرۇتىدەك لىكىلداشقا باشلىغىنىنى كۆرگەن ھەنىپە خېنىم ئوغلىنىڭ ئارىغا كىرىشى بىلەن ئۇنىڭ ھارامزادىلىكىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىۋېتىش نىيىتىدىن يېنىپ قالدى - دە ، ئاچچىقىنى زورىغا يۇتۇۋەتتى .

ئۇ ئېرى بىلەن ياقىلىشىپ قالسا ، ئېرىنىڭ يۈزسىزلىك قىلىپ قويۇشىدىن ئەنسىرىدى . ئابلىزقارىنىڭ ئۆز ۋۇندىن بېرى ئۇنىڭ يوغانچىلىقلىرىغا چىداپ ، ئەمرىدە ساقلاپ كېلىشىنىڭ سىرىنى ھەنىپە خېنىم بەكمۇ ئوچۇق بىلەتتى . ئۇ ئېرىگە مەسلىھەت بېرەلەيتتى ، ئېرىنى سىزغان سىزىقى بويىچە ماڭدۇراتتى . ئېرىمۇ

شۇنچىلىك ئاقىل خوتۇنىنىڭ بولغانلىقىدىن رازى ئىدى . ئەمدىچۇ ، ئەپتىدىن قارىغاندا ئالمادىس ياقىلىشىپ قالغۇدەك بولسا ، ئابلىزقارى قېيناتىسىدىن قورقىدىغاندەك قىلمايدۇ . سېيىت هاجىنىڭ كۈندىن - كۈنگە ئۆسۈپ كېتىۋاتقان ئىناۋىتى ئېرىنى مانجۇلارنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالغان يەردە ، ئىقلىمشاھنىڭ ھەيۋىسىدىنمۇ ، ئۆزىنىڭ ھەيۋىسىدىنمۇ ئەلۋەتتە ساقلاپ قالالايدۇ - دە !

ئەلەڭ - سەلەڭ بولۇپ ، خۇمارلىشىپ تۇرغان كۆزلىرىدىن مەستلىك ئالامەتلىرى كۆرۈنۈپ تۇرغان خاتىپ بەگزادىنىڭ سۆھبەتكە ئارىلىشىشى ئارىدىكى قاتمال ھالەتنى بۇزۇپ تاشلىدى . ئۇ باياتىن بېرى بۇرجەككە قىسىلىپ ، ئاغزىدىن شالا ئېقىتىپ ئولتۇرغىنى بىلەن ، پاراڭلارنىڭ راۋاجىغا يېقىندىن دىققەت قىلغانىدى . ئۇ تىلى قىسقىراپ قالغان ئانىسىغا ئىچ ئاغرىتتى - دە ، ئەپلىك يول بىلەن ياردەم قولىنى سۇندى :

— ھۆرمەتلىك دادا ، دېگەنلىرى تامامەن دۇرۇس ، بىز ھاجىمنىڭ ياخشىلىقىنى كۆپ كۆردۇق ، ئەمدى ئۇنىڭغا لايىقىدا جاۋاب قايتۇرمىساق بولماس ، قېنى ئىش بولسا تاپىلاۋەرسىلە ، پېقىر پەرمانلىرىغا ھازىر …

خاتىپ ئادەتتە ھەممە ئىشتا ئانىسىنىڭ تەرىپىنى ئالاتتى . بۈگۈن بىردىنلا دادىسى تەرەپكە ئۆتتى . ۋاپادار ئوغلىنىڭ ئۆزىنى قىيىن ئەھۋالدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈنلا مۇشۇنداق قىلىۋاتقانلىقىنى ھەنىپە خېنىم چۈشىنىپ ئولتۇراتتى .

خاتىپ بەگزادە ئانىسىنىڭ كۆزىگە كەچۈرۈم سورىغان قىياپەتتە قاراپ قويۇپ ، رەھمەت كەلتۈرگەن بىر چىنە دوغاپنى جاۋغىيىدىن ئېقىتىپ تۇرۇپ كۆتۈرۈۋەتتى - دە ، يەنە دېدى :

— مېنىڭچە ، دادا ، پولۇغا ئۇلاي گۆشى باسلى ، ئېيىق تاپىنى تېپىپ قالساقمۇ ئەجەب ئەمەس ، جاپپار موللام تونۇر كاۋىپى قىلغىلى يېشىغا يەتمىگەن پاقلاندىن تەييار قىلسۇن !

— مانا … مانا … يارايسەن ئوغلۇم ، يارايسەن ، ئوغۇل بالا دېگەن مەرد بولمىقى كېرەك ، مەردلىك — خوتۇن كىشى بىلەن

ئەر كىشىنى ئايرىيدىغان بىر ئالامەت!

ئابلىزقارى ئوغلىنىڭ مۈرىسىنى قېقىپ قويۇپ دېدى. ھەنىپە خېنىم ئېرىنىڭ بۇ گەپ ئارقىلىق ئۆزىنى چېقىۋېلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، ئارتۇقچە گەپ قىلمىدى.

— غوجىدار قېنى؟

— لەببەي بېگىم!

ئىشىك تۈۋىدە خېلىدىن بېرى ساقلاپ تۇرغان جاپپار موللا يېنىك قەدەملەر بىلەن كىرىپ كەلدى ـ دە، ئاراشتىلا قول باغلاپ تۇردى.

— قېنى موللام، ئايغىمىزنى ئىتتىك قىلىلى، تاغلىقلار تۆت ئېيىق تاپىنى، تۆت ئۇلار يەتكۈزۈپ بەرسۇن، كاۋاپ قىلىدىغان پاقلاننى ئۆزۈڭلا بېرىپ خىللاپ تۇتۇپ كېلىڭلا، پۇرسەت ئۆتۈپ كەتمىسۇن، ھۆل مېۋە ـ چېۋىلەر گەمىدە بارغۇ؟

جاپپار موللا چىقىپ كېتىۋېتىپ، تۇيۇقسىز بىر ئىشنى يادىغا ئالغاندەك كەينىگە بۇرۇلۇپ ئابلىزقارىدىن سورىدى:

— قارىم، مېھمانلارنىڭ ئالدىغا مانجۇچە پەرىجە، تەقمى كىيىپ چىقامدىلا ياكى ...

— يوق يېمە! — ئابلىزقارى ھەرە چېقىۋالغاندەك سەكرەپ كەتتى ۋە بىگىزدەك ئىنچىكە كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى غوجىدارنىڭ بۇرنىنىڭ ئۇچىغا تاقاپ تۇرۇپ ۋارقىرىدى، — قايسى زاماننىڭ گېپىنى قىلىۋاتىسەن دۆت؟! ئاشۇنداق سەت بىرنېمىلەرنى كىيگىلى مېنى ئېلىشىپ قالدى دەپ ئويلاۋاتامسەنيا؟

بېشىدىن بىر قاپاق سۇنى دۈم كۆمتۈرۈۋەتكەندەك چىلىق ـ چىلىق تەرگە چۆمۈلۈپ ئۈلگۈرگەن غوجىدار دۇدۇقلاپ تۇرۇپ:

— خاپا بولمىسىلا، بېگىم، بىلمەسلىكىم، ئۇنى ھەزرەتلىرى كىيىپ قالسا تەخلەپ قوياي دېۋىدىم، ئۇنداقتا بۇ سەت نېمىنى مالايلارغا تاشلاپ بېرەيلى، بۇزۇپ، خوتۇنلىرىغا ئىشتان تىكىپ بەرسۇن، — دېدى ئابلىزقارىغا يېلىنغان قىياپەتتە.

يېرىلىپ كەتكۈدەك چىڭقالغان ئابلىزقارى باياتىنقىدىنمۇ بەكرەك تېرىكىپ ۋارقىرىدى:

— نېمىدەپ جۆيلۈيسەن نان قېپى؟! بەگلەر كېيدىغان ئۈستۈاشتا مالايلار ئىشتان تىكىپ كىيسۇن دەمسىنا؟!

— بەربىر سىلى كىيمىگەندىكىن دەيمىنا ...

— كىم ساڭا كىيمەيمەن دەپتۇ ساراڭ، تولا ئۇستاتلىق قىلماي، ئۇنى ئوبدان قاتلاپ ساندۇققا سېلىپ قوي، چېرىكلەر دەرۋازامنىڭ ئالدىدىن كەتكىنى بىلەن ئىلچىدىن كەتتىمۇيا؟

— كەتمىدى، بېگىم، كەتمىدى ...

ئابلىزقارى تورۇسقا سەپسېلىپ، شالاڭ ساقىلىنى سىلاپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىن يەنە تۈيۈقسىز:

— ھە، بىلدىم، دۆردۈن ئەگىنمىنى مالايلارغا ئىشتان قىلىپ كىيگۈزۈپ قويۇپ، مانجۇلارغا مېنى شۇنداق قىلدى دەپ چاقىماقچى بوپسەن - دە، تۈزكور! بىلىپ قوي، مانجۇلارغا گەپ توشۇيدىكەنسەن، ئىشەككە تەتۈر مىندۈرۈپ، بازارمۇبازار سازايە قىلىمەن ... — دېدى.

جاپپار موللا قورققىنىدىن ئىشتىنىغا چىقىرىۋەتكۈدەك بولدى - دە، كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى.

— چېچىلمىسىلا، مۇسۇلمان، چېچىلمىسىلا، بۇ يەرگە كەلسىلە، بىر پىيالە چاي ئىچىۋالسىلا.

— ئاچچىقىدىن تامدەك تاتىرىپ كەتكەن ئېرىگە كۆيۈنگەندەك، — دېدى ھەنپە خېنىم.

— خاپا بولمىسىلا، دادا، ئۇنىڭ ئۆزلىرىگە يامانلىق قىلغىلى جېنى ئۇن ئەمەس!

ئابلىزقارى بىرمۇنچە تەسەللىلەردىن كېيىن تەسلىكتە تىنچلاندى - دە، كۆرپە ئۈستىدە باداشقان قۇرۇپ، تامغا يۆلەندى. قولىغا پىيالىنى ئېلىپ پۈۋلەپ - پۈۋلەپ چاي ئوتلاشقا باشلىدى. خاتىپ سورىدى:

— مېھمانلارغا قاچان خەۋەر قىلىمىز، دادا؟

— ئەتە بامداتتىن كېيىن خەۋەر قىلىلى، جاپپار دېگەن بۇ لەقۋا ھېچ ئىشنى قاملاشتۇرالمايدۇ، مېھمانلارنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن ئۆزۈڭلا خەۋەر قىلساڭ بولارمىكىن، بالام.

— باش ئۇستىگە ، دادا ، كىملەرگە خەۋەر قىلىمىزكىن ؟ ئابلىزقارى ئويلىنىۋېلىپ جاۋاب بەردى :

— قېنى ، ئاناڭ بىرنېمە دەپ باقسۇن ، بۇنداق كاتتا سورۇنغا كىملەرنى چىللاش زۆرۈرلۈكىنى ئاناڭ ئوبدان بىلىدۇ .

ئېرىنىڭ يەنە ئۆزىدىن مەسلىھەت سوراشقا باشلىغىنىنى كۆرگەن ھەنىپە خېنىم بىر كىم قولتۇقىدىن قىچىقلاۋاتقاندەك تولغىنىپ ، ناينىاقشىپ ئېرىنىڭ يېنىغىراق سۈرۈلدى ـ دە :

— باشقىنىمۇ ئۆزۈڭلا بىرنېمە دەڭلا ، مېنىڭچە ، نادىرخاننى چىللاپ قويساق بولارمىكىن ؟ — دېدى .

— بولمايدۇ ، بولمايدۇ .

ئېرىنىڭ بۇنداق كەسكىن رەت قىلغانلىقىغا خاپا بولغان ھەنىپە خېنىم ئۇنىڭ ساقىلىغا ئېسىلماقچى بولدىيۇ ، پايدىسىز ۋەزىيەتنى ھېسابقا ئالدى .

— مېنىڭ تۇغقانلىرىمغا سىلى نېمانچە ئۆچ ؟ ئۇنداق قىلماڭلا ئادەم ، مېھمان چىللىغىنىمىزنى ئۇ ئاڭلاپ قالسا ، خاپا بولۇپ يۈرمىسۇن يەنە .

— خاپا بولسا ، بولىۋەرمەمدۇ ، ئۆز ۋاقتىدا مېنىمۇ خاپا بولار دېمىگەنتىغۇ !

— شۇنداق قىلىلى ، دادا ، ئانام دۇرۇس ئېيتىدۇ . ئۇنى چىللاپ قويمىساق بولماس .

— تېزىنى باسسا مېزى ، مېزىنى باسسا تېزى قوپتىغۇ ، سەنمۇ قوپتۇڭمۇ ئەمدى ، بولمايدۇ دېدىممۇ ، بولمايدۇ . بۇنداق كاتتا سورۇنغا ئاقپاشا پۇقراسى بولغان يۈز ـ ئابرۇيلۇق ئادەملەرنىلا چىللايمىز ، ئۇنداق نەشكەشنى چىللاپ يۈرسەك ، ھاجىمنىڭ ئالدىدا سەت ئەمەسمۇ ؟

ئابلىزقارى جىلىخور خوتۇنىنىڭمۇ ، مەمەدان ئوغلىنىڭمۇ ئۆز قارارىغا قارشى چىقىشقا پېتىنالمايۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ يەنە تەنتەنىلىك ھالدا :

— يادىڭلاردا بولسۇن ، بۇ يۇرتنىڭ بېگى بۇگۈندىن باشلاپ ئاقپاشا پۇقراسى ، بۇنىڭدىن كېيىن ئاقپاشا پۇقراسى ئەمەسلەر ئۆزىدىن ھېزى بولسۇن ، بوسۇغامغىمۇ دەسسىمىسۇن ! — دېدى .

20 . تور يېيىلماقتا

قەسىرنىڭ كونا ـ يېڭى خوجايىنلىرى بىر كېچە ـ كۈندۈز داۋام قىلغان شاھانە زىياپەتتىن كېيىن ، يوغىناپ كەتكەن قورساقلىرىنى ساڭگىلىتىشىپ ، بوغاز كالىدەك ئېغىرلىشىپ قالغان مېھمانلارنى ئۇزىتىپ چىققاندا ، كەچكى قۇياش تاغ تەرەپتىن توختىماي ئۇرۇۋاتقان سوغۇق شامال بىلەن بىللە كۆتۈرۈلگەن قويۇق چاڭ ئارىسىغا يوشۇرۇنغانىدى . قەسىر سېپىلىنىڭ قوقتىسىدىن ئۇشقىرتقان ئاۋاز چىقىۋاتاتتى . تامغا چاپلىشىپ ئۆسكەن ئېگىز سەگىتېرەكلەرنىڭ يالىڭاچلىنىپ قالغان شاخلىرى نېپىز قوۋزاقلىرىدىن ئۈتۈپ كېتىۋاتقان نەم ، سوغۇق شامالدىن ئۆزىنى قاچۇرماقچى بولغاندەك توختىماي ئىرغاڭلىشاتتى . قاياقتىندۇر تېرىپ كەلگەن قوناق شېخى ياكى چاۋار ـ چاتقاللارنى يۇدۇۋالغان دۈگدەرەشكەن كىشىلەر قەسىر ئالدىدىكى يولدىن ئەيمىنىپ ئۆتۈشەتتى .

— داستىخىنىمىز لايىقلىرىدا بولمىدى ، خاپا بولۇشمىسىلا ، خۇدايىمغا ئامانەت .

— يوقسۇ ، يوقسۇ ، ئۇنداق دېگىلى بولامدىغان ، ھەرقايسىلىرىنى بەك ئاۋارە قىلىپ قويدۇق . يېگەن تۇزىمىز بىزدىن يانمىسا ، خۇدادىن يانار ...

بىرمۇنچە تۇزۇت گەپلەردىن كېيىن مەپىلىك كەلگەنلەر مەپىلىرىگە جايلاشتى . ئاتلىقلار ئاتلىرىغا مىنىشتى . مەپىلىك ۋە ئاتلىقلار تاختا كۆۋرۈككە كەلگەندىلا ئۈچ يولغا بۆلۈنۈپ ، يوق بولدى .

— قانداق ، زىياپىتىمىز كۆڭۈلدىكىدەك بولدىغۇ دەيمەن ، — سورىدى مېھمانخانىغا قايتىپ كىرىپ تەكيىگە يانپاشلىغاندىن كېيىن سىيىت ھاجى ھاپىز مەخسۇمغا قاراپ .

ھاپىز يېڭى دەملەنگەن بىر چەينەك چاينى ئابلىزقارىنىڭ قولىدىن بوسۇغا ئۈستىدىلا تاپشۇرۇۋېلىپ، ئۇنى باشقا بىر ئىشقا بۇيرۇۋەتتى ـ دە، چەبدەس قەدەم بىلەن سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— بەك ئوبدان بولدى، بەك ئوبدان بولدى، دېگەنىبىلەن ئۆزلىرىنىڭ پەمى ھەقىقەتەنمۇ قالتىس، پېقىر بۇنىڭغا بۇگۈن يەنە بىر مەرتەم ئىشەندىم، — دەپ جاۋاب بەردى كوركىرىتىپ چاي قۇيۇۋېتىپ.

سېيىت ھاجى ساقىلىنى سىلاپ، تاڭلىيىنى قېقىپ قويۇپ، ماختانغاندەك:

— بۇ تېخى ئاددىي ئىشلار، بۇنداقلارنى دەريا بويىغا ئاپىرىپ، سۇغارماي ئەكېلىشكە كۆپ كۈچ كەتمەيدۇ ئەمەسمۇ؟ — دېدى.

— مەن سىلىگە دېمىگەنمۇ، ھاجىم، بۇ يۇرتنىڭ خەلقى بەك ساددا، قۇرتتەك ياۋاش، پاختىدەك يۇمشاق، ئەل قىلماق تولىمۇ ئاسان دەپ، مانا دېگىنىمدەك بولدى. ھېلىغۇ سىلى بار، بۇرۇن مەن جىنىمدا بۇلارنىڭ بۇرنىغا تۇيدۇرماي چۇلۇك ئۆتكۈزگەن تۇرسام ... — دېدى.

— ياق، ياق، ياق، — دېدى سېيىت ھاجى قولىنى سىلكىپ قويۇپ، — زامان ئوخشاشمايدۇ، بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە بۇلارنىڭ كۆزى ئېچىلىپ قالدى. ئەمدى ساددا دېگىلى بولمايدۇ بۇ خەقلەرنى. پېقىر بۇ يەرگە كارۋان تارتىشتىن بۇرۇن سودا قىلىپ ئۇ تەرەپلەرگە بېرىپ قالغانلاردىن ھازىرقى خوتەنلىكلەرنىڭ مىجەز ـ خۇلقى توغرىسىدا كۆپ گەپلەرنى ئاڭلىدىم. ئۇلار سىرتىدىن قارىغاندا، ياۋاشتەك تۇرغىنى بىلەن ئىچى كۈچلۈك، مۇبادا ئاني تاپمەن دېسەڭ سېنى ئەسلا كەچۈرمەيدۇ. بىرنى بىر دەيمىز دەپ، ئۆز ئەقىدىسىدە چىڭ تۇرۇپ، سەن بىلەن جان تىكىپ ئېلىشىدۇ. ئۇنداق چاغلاردا بۇلار بىر ئاپەت، توسقىلى بولمايدىغان بىر سەل. تۈركىستان تارىخىغا نەزەر تاشلايدىغان بولساق، بۇنداق ئىشلار ئاز ئەمەس.

مەسىلەن ئالايلۇق ، سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان 12 يېشىدا ئەبۇ نەسىر سامانى بىلەن تونۇشۇپ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىپ ، تاغىسى هارۇن بۇغراخاننى قەتل قىلغاندىن كېيىن خانلىق تەختىگە ئولتۇرغان . دىنى ئىسلامنىمۇ خاقانلىق پەرمان يولى بىلەن يۇرگۈزۈشكە باشلىغان . بىراق ، بۇغراخان خوتەن دىيارىنى پەتهى قىلغىلى قوشۇن ئەۋەتكەندە ، بۇلار هەرگىز بوي بەرمىگەن ، تالاي لەشكەر ۋە لەشكەر بېشىنى شېهىت قىلغان ، ئىسلام لەشكەرلىرى ئاخىرىدا مۇبارىزە مەيدانىدا هىيلە ئىشلىتىپ ، خوتەن لەشكەرلىرىنىڭ چوڭى سەنسۇىل دېگەننى ئالدىن كولاپ نىقابلاپ قويۇلغان خەندەككە دەسسىتىپ يوق قىلىش يولى بىلەنلا مەقسەتلىرىگە يەتكەن .

— خوتەنلىكلەر نېمىلا دېگەنبىلەن تەقدىرىگە تەن بېرىپتۇغۇ ئاخىر .

سېيىت هاجى ئادەتنى بۇزۇپ سۆزىگە لوقما سالغان شېرىكىگە قاراپ هومىيىپ قويۇپ ، گېپىنى داۋام ئەتتى :

— نەدىكىنى ، يۇسۇپ قادىرخان قەشقەرىيىگە خوجا ئوبۇلقاسىم بىغەم قەشقەرىنى سەردار قىلىپ قويۇپ ، قاراخانىيلارغا قارشى كۆتۈرۈلگەن تاشكەنت ، پەرغانە تەرەپلەرگە لەشكەر تارتىپ كەتكەن چاغدا خوتەنلىكلەر ئىسلامدىن يېنىۋالغان . ئۆزى يېنىۋېلىپلا قالماي ، قەشقەرلىكلەرنىمۇ ئىسلامدىن چىقىرىپ ، بۇتقا چوقۇندۇرغان .

— توۋا قىلدىم ، كونا چاپان ئىچىدە دۇگدىيىشىپ يۈرگەن بۇ خەقلەرنى ياۋاش چاغلىغىلى بولمايدىكەن .

— دۇرۇس ياۋاش چاغلىغىلى بولمايدۇ . دېمەكچىمەنكى ، يۇسۇپ قادىرخان قەشقەرىيىنى قايتا پەتهى قىلىپ ، 40 مىڭ لەشكەر ۋە نۇرغۇن ئىماملار بىلەن خوتەنلىكلەرنىڭ ئۈستىگە قايتا يۈرۈش قىلغان . ئاردىن ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتۈپ ، قانلىق ئۇرۇش داۋامىدا ئىسلام لەشكەرلىرى قىرىلىپ تۈگەي دېگەندىلا خوتەن دىيارىنى بەيئەت قىلدۇرغان . خوتەنلىكلەر مانا مۇشۇنداق جاهىل

خەقلەر .

سېيىت ھاجى تەكىيىدىن كۆتۈرۈلۈپ ، تامغا يۆلەندى ۋە پەي تەكىيىنى نېرىراق ئىتتىرىپ قويۇپ جىددىي تۈس ئالدى :

— چىرىيىنىڭ ھەربىر تېشى ئۆزگە يۇرتتىن كەلگەنلەرنىڭ قېنى بىلەن بويالغان . ھەربىر زەررە تۇپرىقى سىرتتىن جاھات ئېچىپ كەلگەنلەرنىڭ يېشى بىلەن نەمدەلگەن . ئاشۇ قېتىمقى جەڭدە شېھىت بولغان يىگىرمە نەچچە مىڭ لەشكەرنى قويۇپ تۇرايلى . مەشھۇر لەشكەر باشلىقلىرى ۋە سىپاھلاردىن ئىمام نەسىرىددىن ، ئىمام موئىددىن ، ئىمام زوھۇرىددىن ، ئىمام قەۋمىددىن ، قاسىم ئۇشلارنىڭ قەبرىسى مانا مۇشۇ يۇرتتا ياتىدۇ . بۇ قەبرىلەر ۋە بۇ كەڭ شېھىتلىكتىكى مازارلارنىڭ خادىلىرى بىزنى قورال كۆچى بىلەن ئەمەس ، ئەقىل كۆچى بىلەن ئىش كۆرۈشكە ئۈندەيدۇ .

ئولتۇرغان يېرىدە خۇددى ھەيكەلدەك قېتىپ قالغان ھاپىز ياقىسىنى چىشلىدى ـ دە ، خورسىنىپ :

— ياپىرىم ، بۇ خەقلەرنىڭ يامانلىقىنى ، پۈتكۈل تۈركىستاننى ئۆزىگە قارام قىلىپ ، شۆھرەت قازانغان قۇدرەتلىك لەشكەرلەرنى شۇ ھالغا كەلتۈرۈپتۇ ـ دە ، «شېھىدانە خوتەن» دېسە نېمىشقا مۇنداق دەيدىكىن دەپتىمەن ؟ ! — دېدى .

— يەنە بار تېخى ، — سېيىت ھاجى بېشىغا بىراۋ قىلىچ تەڭلەپ تۇرغاندەك قورقۇنچقا چۈشكەن ھاپىز مەخسۇمنى مەسخىرە قىلغاندەك سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، — بەدۆلەت ئائىلىرى خوتەن پادىشاھى ھەبىبۇللاخان خاننى ھىيلە شارابى بىلەن مەستۇ مۇستەغرەق ئەيلەپ خوتەننى پەتھى قىلغاندا ، ئىلچىغا بېرىپ «ھاجى ئاتامنى تېپىپ بەر» دەپ غوۋغا قىلىپ ، غازاتچىلار بىلەن كالتەك ، چوماق ئارقىلىق تۇتۇشقان نەچچە تۈمەن ئادەمنىڭ يېرىمى چىرىيىلىك ، بۇلار مانا مۇشۇنداق توپىلاڭچى خەق ، ئاچچىقى كەلسە خۇدادىنمۇ ، ئۆلۈمدىنمۇ قورقمايدۇ .

— ئەمىسە ، ئەمىسە ... — ھاپىز ئۇستىدىن ئېغىر بىرنەرسە بېسىپ تۇرغاندەك ئىنجىقلاپ تۇرۇپ سورىدى ، — ئەمىسە ھاجىم نېمىدەپ باشقا بىر يۇرتنى خالىماي ، بۇنداق نائەھلى يۇرتنى خالاپ

قالدىلىكىن؟

سېيىت ھاجى ھەمراھىغا ئىشارەت قىلىپ، ئىشىك - دېرىزىلەرنى مەھكەم ياپقۇزۇۋەتكەندىن كېيىن جاۋاب بەردى:

— پېقىر ئەزەلدىن ئاجىز رەقىب بىلەن ئېلىشىشنىڭ مەززىسى يوق دەپ قارايمەن. مەسىلەنسىگە ئالساق، بالىغ ئادەم تۇرۇپ، بىر سەبىي بالا بىلەن تۇتۇشۇشتىن نېمە لەززەت؟ چوڭ ئادەمنىڭ غالىب كەلمىكىغۇ تەھقىق. بىراق، چوڭ ئادەم بۇنىڭلىق بىلەن باتۇر ھېسابلانمايدۇ - دە!

— دۇرۇس ... دۇرۇس ...

— سىلى مۇھەممەت سىدىق زەلىلى[1] دېگەن بىر چوڭ شائىرنىڭ نامىنى ئاڭلىغانمۇ؟

— مۇھەممەت سىدىق؟ مۇھەممەت سىدىق دەيدىغان ئادەمدىن نەچچە ئوننى تونۇيمەن، شۇغىنىسى، — ھاپىز بېشىنى ئالىقانلىرى ئارىسىغا ئېلىپ، چوڭقۇر ئويلانغان قىياپەتتە بىر پەس تۇرۇۋالغاندىن كېيىن دېدى، — شۇغىنىسى زەلىلى، شائىر دېگەن ئادەملەرنىڭ نامىنىمۇ ئاڭلىمىغان، ئۆزىنىمۇ تونۇمايمەن، تەقسىر.

— ۋاي - ۋۇي، نادان بىلەن سۆھبەت قۇرۇشقۇ ئۇنىڭ قولىقىغا ساتار چالغاندەكلا بىر ئىش، زەلىلى دېگەن تەخەللۇس، شائىر دېگەن غەزەل توقۇيدىغان ئادەم دېگەن گەپ. ئۇقتىلىمۇ؟

---

① مۇھەممەت سىدىق زەلىلى — 18 - ئەسىردە ئۆتكەن مەشھۇر شائىر، ئەينى چاغدىكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ يىرىك نامايەندىسى. ئۇ مىلادىيە 1674 - يىلى يەكەندە دۇنياغا كەلگەن. 40 يېشىدا مەلۇم ئىجتىمائىي سەۋەبلەر تۈپەيلى مازار - ماشايىخلار زىيارىتىنى خالاپ قالغان ۋە قەشقەر مەشھەتتە ئۈچ يىل تۇرغاندىن كېيىن ئانا يۇرتى — يەكەنگە قايتىپ كەلگەن. ئۇ ئىنىسى دەلىلى ۋە ئاغىنىسى موللا غەزەلنىڭ ھەمراھلىقىدا ئىككىنچى قېتىم سەپەرگە ئاتلىنىپ خوتەنگە كەلگەن. خوتەننىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ئېلىپ بارغان زىيارەت - سەپەرلىرىنىڭ تەسراتىنى 2800 مىسرالىق «سەپەرنامە» داستانىغا كىرگۈز-

گەن. مىلادىيە 1720 - يىللىرى يېزىلغان بۇ داستاندا خوتەن دىيارىنىڭ ھەرقايسى بۆلەكلىرىنى ئۆز ئالاھىدىلىكىگە يارىشا يۈكسەك ۋەتەنپەرۋەرلىك ھېسسىياتى بىلەن تەرىپلىگەن.

شائىر 1755 - يىلى 80 يېشىدا خوتەندە ۋاپات بولغان. نامى ئۇلۇغلانغان يەرلىك خەلق تەرىپىدىن «ئالتۇن مازار»غا دەپنە قىلىنغان.

— ئۇقتۇم ... ئۇقتۇم ...

— ئون نەچچە يىل مۇقەددەم ، ئاشۇ مۇھەممەت سىدىق زەلىلى شائىرنىڭ «سەپەرنامە» دېگەن داستانى قولۇمغا چۈشۈپ قالدى . «سەپەرنامە» نى ئوقۇغاندىن كېيىن يۈرىكىمگە بىر ئوت ـ ئىشتىياق چۈشتى ، ئۇ شائىر چىرىيە دىيارىنى قانداق ماختىغان دەيدىلا ؟

چىرە چۇنان مەۋئىد نېكۇ سىرىشت ،
ياد بىرۇر ئابى ھاۋاسى بېھىشت .
تۆت تەرىپى چىرە ھەممە باغلار ،
كۆرمىگەن ئادەم يۈرەكى داغلار .
مېۋىسى ھەددىدىندۇر ئانىڭكى فۇزۇن ،
نەشپۈتۇ ، شاپتۇلۇ ھەم ئۈزۈم ، قوغۇن .
قىش كۇندە ئالما ، چىلان قاقىدۇر ،
مېۋە مەھەللىسىدە چىرە تاقىدۇر .
جەننەت بولسا ئەگەر تېگىدە تۇرۇر ،
پەيزى ـ فوتۇئى جان رەكىدە تۇرۇر .

سېيىت ھاجى بۇ مىسرالارنى ھاياجان بىلەن ئۈنلۈك ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن :

— مانا بۇ چىرىيىنىڭ 190 يىلچە بۇرۇنقى سۈرىتى ، بۇ سۈرەت پېقىرنى توپتوغرا ئون نەچچە يىل قىزىقتۇردى ، ئۇخلىساممۇ ، قوپساممۇ كۆز ئالدىمدىن زادى نېرى كەتمىدى . كۆڭلۈمگە بۇ جەننەتتىن پەيزى ئېلىش ۋەسۋەسىسىنى سالدى . بۇ بۇ يۇرتقا كېلىشىمدىكى بىر خۇسۇسىي سەۋەب ، — دېدى .

— ھە ، گەپ مۇنداق ئىكەن ـ دە ، ئەمدى چۈشەندىم ، چۈشەندىم ...

— بۇمۇ بىر سەۋەب ، بىراق بۈيۈك ئاقپاشا ئېلىنىڭ مەنپەئىتىگە لايىق چوڭ ئىش قىلماق ئۈچۈن ، مۇشۇنداق بىر يۇرتنى تاللىماق لازىم . بۈگۈنكى زاماندا ھەممە مەملىكەت مۇداپىئە

نەزىرىنى چېگرىغىلا قاداۋاتىدۇ ، چېگرىغا كېلىپ ئوسۇرساڭمۇ ئۇلار سېنى تـوپ ئاتتى دەپ ئەيىبلەيدۇ ، ھازىر چېگرىنىڭ خېلىلا ئىچكىرىسىگە جايلاشقان بۇ يۇرتتا نېمىلا قىلساق قىلىۋېرىمىز . پەقەت يەرلىك ھۆكۈمەتكە ئازراق مەنپەئەت بەرسەڭلا ، ئۇ ساڭا ئىش قىلىپ بېرىدۇ .

— دۇرۇس ، دۇرۇس . مانا بۇ قېتىم كېرىيە ئامبىلى بىزگە ماسلاشقاندەك .

— شۇنداق ، مال ئەشيا جەھەتتە باغ دېسە بېغى بار ، تاغ دېسە تېغى بار بۇ يۇرت بىزنى ئالاھىدە قىزىقتۇرىدۇ . مەسىلەنىسىگە ئېيتساق ، بايا زىياپەتتە دېگەندەك ، ئىمامىلىرىم كەنتىدە ئالتۇن قېزىش ئىشىنى پات يېقىندا باشلىۋېتىمىز ، ئىككى تاغ كەنتىدىن چىققىدىغان قاشتېشى ، چارۋا مەھسۇلاتلىرى بىزگە بەك زۆرۈر بولغان نەرسىلەردۇر . ئەتە ـ ئۆگۈن گىلەم كارخانىمىز ئىشقا كىرىشىپ كەتسە ، ئۇنىڭدىن كېلىدىغان پايدىنىڭ ھېسابى يوق . گۇلاخمانىڭ پاختىسى ، چىرىينىڭ قۇرۇق مېۋىلىرى سودىگەرلىرىمىزنىڭ ھەۋىسىنى كەلتۈرىدۇ .

— بىراق ، ھاجىم ، — دېدى ھاپىز ئېڭىكىنى يۆلەپ ئولتۇرۇپ ، — بايام دېگەن گەپلىرىگە قارىغاندا ، بۇلار بىلەن مۇئامىلە قىلىش خەتەرلىك ئوخشايدۇ ، ئىشىمىزنى كۆڭۈلدىكىدەك ئەمەلگە ئاشۇرۇشتىن شۈبھىلىنىپ قېلىۋاتىمەن . ئىلكىمىزدە بۇلارغا تاقابىل كەلگۈدەك ياراغ يوق تۇرسا .

سېيىت ھاجى ئورنىدىن تۇردى ، قىپقىزىل گىلەم سېلىنغان كەڭرى سۇپا ئۈستىدە مېڭىپ يۈرۈپ :

— بەش بارماقنى بىراقلا ئاغزىمىزغا تىققىلى بولمايدۇ ، ياراغ ھازىر بولمىسا ، كېيىن بولۇپ قالىدۇ ، ئەمما ئەقىللىق ئادەم قىلىچىنى ئالدىراپ قىنىدىن چىقارمايدۇ ، — دېدى .

— ئۇنداقتا ...

— دېمىدىمۇ ، بىز بۇ يەردە يۈسۈپ قادىرخاننىڭ يولىنى تۇتمايمىز ، بەلكى بەدۆلەت ئالىيلىرىنىڭ يولىنى تۇتىمىز .

— ئۇ ئالىيلىرى قانداق يول تۇتقانىدىكىن ؟
— قانداق يول تۇتاتتى ، خوتەنلىكلەرنىڭ قىلىچ ـ نەيزە بىلەن بويسۇندۇرالمىغان قەلبىنى دىنىي ئېتىقاد مايىللىقى بىلەن ئەيۋەشكە كەلتۈرگەن ! رىۋايەتلەردىن مەلۇمكى ، نىياز ئىشىكئاغىسى ھەبىبۇللاخانغا ئەجەل شەربىتى ئىچۈرۈپ ، نۇرغۇن ئادەمنىڭ قېنىنى دەريا قىلىپ ئاققۇزۇپ ، خوتەن تەختىدە ئولتۇرغان بولسىمۇ ، پۇقرانىڭ مەنەن مايىللىقىنى زادى قولغا كەلتۈرەلمىگەن . بىرنى ئۆلتۈرسە ، مىڭى تىرىلىپ قوپقان . ئىسيان ، قوزغىلاڭ زادى بېسىقمىغان . ئاخىرىدا ئۇ خوتەنلىكلەرنىڭ مىجەز ـ خۇلقىنى پۇختا بىلىۋالغاندىن كېيىن ، خەزىنىدىن ئانچە ـ مۇنچە پۇل ئاجرىتىپ ، ماڭدامدا بىر مەسچىت سالغان . مازارلارنى تىكلەپ ، ئىستىقامەتنى باشلىۋەتكەن . ئوردىدىمۇ نۇرغۇن راست ـ يالغان قارىيلارنى قىرائەت قىلدۇرغان . شۇنىڭ بىلەن پۇقرانىڭ كۆڭلى ئېرىپ ، كالتەك ـ توقماقلىرىنى تاشلاپ ، ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولۇپ ، ئىسيان قىلىشنى ئۇنتۇپلا كەتكەن . مانا بۇ يۇرتنىكى ئىمام جەئفەر تەيران مازىرى ھەم شۇ چاغدا كېڭەيتىلىپ ، بۈگۈنكى ھەيۋەتنىگە كىرگۈزۈلگەن ، رەسمىي تەزكىرە تۈرغۇزۇلغان . ئاڭلاشلارغا قارىغاندا ، نۇرى كەنتىدىكى تۆت ئىماملىرىم مازىرىنى نىياز ھېكىم بەگ ئىشىكئاغىسى ئۆز خىراجىتى بىلەن زىنئەتلەپ ، 40 قوينىڭ گۆشى پاتقۇدەك داش قازان ياساتقانمىش ، ھەتتا ئۆزى بۇ مازار زىيارىتىدە بوپتىكەنمىش .
— ھە ، مۇنداق دېسىلە ، ھاجىمنىڭ نۇرغۇن تەدبىرلىرىنى پېقىر بۈگۈنگىچە چۈشەنمەپتىكەنمەن تېخى ، — دېدى ھاپىز ۋە تۇيۇقسىز بىر ئىشنى يادىغا ئالغاندەك سورىدى :
— بايا زىياپەتتە ئىسلام ئەقىدىسىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملەش ۋەجىدىن يۇرت پۇقرالىرىغا بىر كاتتا مەدرىسە بىنا قىلىپ بېرىمەن دېگەنلىرىدە ، مەن كەم ئەقىل تېخى ھەيران بوپتىمەن . مەدرىسە بىنا قىلىپ بۇ نادانلارنىڭ كۆزىنى ئېچىپ قويساق ، قانداق بولار دەپ غەم يەپتىمەن . ئەمدى چۈشەندىم ، چۈشەندىم .

— پىقىرنى مەدرىسە سىلىپ ، قارىغۇنىڭ كۆزىنى ئېچىپ قويسا كېرەك ، دەپ ئويلاپ قاپتۇلا ـ دە ! — دېدى سېيىت ھاجى ھاپىز مەخسۇمنى زاڭلىق قىلغاندەك پىخىلداپ كۈلۈپ كېتىپ ، — ئەيسانىڭ ئېشىكى مەككىگە 40 قېتىم بارسىمۇ ، يەنە ئېشەكلىكىچە قېلىۋېرىدۇ . شۇنىڭغا ئوخشاش ، قارىغۇ يەنە قارىغۇ پېتىچە تۇرىۋېرىدۇ ۋە يېتىلىگەن يېرىگىگە ياق دېمەيلا مېڭىۋېرىدۇ ! — سېيىت ھاجى بىردەم توختىۋالغاندىن كېيىن شېرىكىگە سوئال قويدى . — سىلى قارچىغا بىلەن ئوۋ قىلىپ باققانمۇ مەخسۇم ؟

بۇ تۇيۇقسىز قويۇلغان غەلىتە سوئالنى نېمىدەپ چۈشىنىپ قالدىكىن ، ھاپىز كۆزىنى بىردەم چىمچىقلاتقاندىن كېيىن جاۋاب بېرىپ :

— يوقسۇ ، ئۆمرۈمدە بىرنى ئىككى قىلمەن دەپلا يۈرگەن ئادەممەن ، ئۇنداق چاكىنا ئىشلار بىلەن ھەپىلەم يوق ، توشقان گۆشى دېگەن تولا نېمىغۇ ، شۇنچە جاپا تارتىشنىڭ نېمە ھاجىتى ، — دېدى .

ئۇ سېيىت ھاجىنى ئۆزىنى سىناۋاتىدۇ دەپ ئويلاپ قالغانىدى .

ھا ... ھا ... ھا ...

سېيىت ھاجىنىڭ قاقاقلاپ كۈلۈشىدىن ئۇ ھەيران قالدى .

— شىكار قىلىپ ئوۋ ئوۋلاش توشقان گۆشى ئۈچۈنلا ئەمەس . بۇ بەكمۇ كۆڭۈللۈك بىر ئىش ، ئادەمگە ئەقىل ئۆگىتىدۇ ، ئېتىلىپ كېلىۋاتقان قارچىغىدىن قاچقان توشقاننىڭ جان ئاچچىقىدا ئۆزىنى ھەر تەرەپكە تاشلىشىنى ، قارچىغىنىڭ چاڭگىلىدىكى ئېچىنىشلىق ھالىتىنى كۆرۈشنىڭ ئۆزى بىر راھەت ـ دە !

— ئۇنداقتا ئۆزلىرى بۇ جەھەتتىن نۇرغۇن نەرسىلەرنى بىلىدىكەنلا ـ دە ، ھاجىم ؟

— پىقىر ياشلىقىمدىن باشلاپ قارچىغا ئويناپتىم . ياشلىقىمدىلا ئەمەس ، تېخى مەملىكەتتىن بۇ تەرەپلەرگە كارۋان تارتقۇچە خارەزمىنىڭ چۆللىرىدە پۇرسەت بولسىلا قارچىغا قوشلايتتىم . قارچىغىنىڭ ئۆزىنى ئالساق ، ئوۋ قىلمىغان چاغلاردا

بېشىغا قارا قاپچۇق كىيگۈزۈپ، قاراڭغۇ ئۆيدە ساقلاشقا توغرا كېلىدۇ. ئۇ قىلىدىغان جانىۋارنى كۆرگەندىلا ئۇنىڭ بېشىدىكى قاپچۇقنى ئېلىۋېتىپ، گاھ دەپ قوشلايمىز ـ دە، ئۇ ئۇدۇل بېرىپ ئولجىغا چاڭگال سالىدۇ. مۇبادا، ئادەتتە زۇلمەت ئىچىدە ساقلانمىسا، ئۇ جاھاننىڭ رەڭدارىنى بىلىۋالىدۇ ـ دە، كۆرسەتكەن يېرىڭگە قاراپ ئېتىلمايدۇ، ھەتتا قۇشلىغۇچىنىڭ كۆزىنى چوقۇۋالىدۇ. مانا بۇ ساڭا رەئىيەنى ئاسارەت ئىچىدە تۇتۇشقا ئۆگىتىدۇ.

— دۇرۇس، دۇرۇس، ھاجىم قالتىس جۇمۇ.

— ياق، قالتىس دېگىلى بولمايدۇ، چۈنكى پېقىر قول ئاستىدىكىلىرىگىمۇ ھەم مۇشۇنداق ئەقىلنى ئۆگىتىپ كېتەلمىدى ـ دە!

ھاپىز سېيىت ھاجىنىڭ بۇ سۆزىنىڭ تېگىگە يېتەلمىدى، كۆزلىرى چەكچىيىپ، ھاڭۋېقىپلا قالدى.

— مەخسۇم، — دېدى سېيىت ھاجى گاڭگىراپ تۇرغان شېرىكىگە، — ئۆزلىرى بىر قېتىم ئوۋغا چىقىپ كەلسىلە بولىدىغاندەك قىلىدۇ.

— مەن ... مەن بۇ ئىشنى قىلىپ باقمىغان، ئەپلەشتۈرەلمەيدىغانلىقىمنى تۇيۇپلا تۇرىمەن، ھاجىم.

— ياق، ھازىر توشقانلارمۇ سەمرىپ قالدى، تۇتماقمۇ تەس ئەمەس، خاتىپ بايۋەچچىنىڭ قارچىغىسى يامان ئەمەستەك قىلىدۇ.

— يوقسۇ، يوقسۇ ھاجىم، باشقا ھەر ئىشقا بۇيرۇسىلا پەرمانبەردارلىق بىلەن ئورۇنداي، مېنى ئوۋغا چىققىن دېمىسىلە، بىر كۈن ئاۋارە بولۇپ بىرمۇ توشقان ئوۋلىيالمىسام، قايسى يۈزۈم بىلەن ئالدىلىرىغا كېلەلەيمەن! — سېيىت ھاجىنىڭ بايام «قارچىغا قۇشلىغۇچىنىڭ كۆزىنى چوقۇيدۇ» دېگەن سۆزىدىن قورقۇپ كەتكەن ھاپىز يالۋۇرغان ئاھاڭدا:

— سىلىنىڭ ئوۋلايدىغانلىرى توشقان ئەمەس، بەلكى ئادەم! ئادەم! — دېدى.

سېيىت ھاجى تامغا ئالدىنى قىلىپ تۇرۇپ، «ئادەم» دېگەن سۆزنى كۈچلۈك ئۇرغۇ بىلەن سوزۇپ ئېيتتى:

— ئادەم؟

— ھەئە ئادەم، — سېيىت ھاجى شېرىكىنىڭ ھەرقانچە قىلغان بىلەن بۇ سۆزنىڭ تېگىگە يېتەلمەيدىغانلىقىغا ئىشەندى ـ دە، دېمەكچى بولغانلىرىنى يالىڭاچلا ئېيتتى، — توشقان، تۈلكە ئوۋلاشنىڭ ئادەم ئوۋلاش بىلەن نۇرغۇن ئوخشايدىغان يەرلىرى بار. بىراق، بۇ قېتىم ئوۋلايدىغانلىرى راستتىنلا ئادەم. بۈگۈنكى زىياپەتتە نۇرغۇن ئىشلارنى يۈرگۈزىمىز، دېدۇق ئەمەسمۇ؟ قورۇلۇش قىلىدىغانغىمۇ، ئالتۇن كانى ئاچىدىغانغىمۇ، شايى ـ ئەتلەس، گىلەم ئۇستىخانىلىرىنى يۈرگۈزىدىغانغىمۇ ئۇلارنىڭ قولى كېرەك. ئاڭلىساق، ئۇ يەردە سەرسان بولۇپ يۈرگەنلەرنى 200 دىن ئاشىدۇ دەيدۇ. تېخى ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئۇستا ھۈنەرۋەنلەرمۇ بار ئىكەن. خاتىپ بايۋەچچە يول باشلاپ بەرسۇنىۇ، كۆزگە كۆرۈنمەي ئۆز قۇشىنى ئوۋغا سالسۇن، سىلى ئۇلارغا چېرىكلەرنىڭ ھەيۋىمىزدىن قورقۇپ قاچقانلىقىنى دەۋەرسىلە، پۇقرالىق گۇۋاھنامىسى ئالسا تېخى ياخشى، ئالمىسىمۇ كېرەك يوق، پەقەت قايتىپ كەلسىلا بولىدۇ، قالغىنىنى كېيىن توغرىلارمىز!

— ئىچكىرى ئۆلكىدىكى مانجۇ خانىنىڭ يىقىلغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ زامانىنىڭ ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى توپتوغرا ئېيتساملا...

— ھە؟! — سېيىت ھاجى تۇيۇقسىز چۆچۈپ، ئارقىسىغا داجىپ كەتتى، — نېمىدەپ پوق چاينايدىلا، بۇ گەپنى سىلىگە كىم دېدى؟

— ھېچكىم... ھېچكىم...

سېيىت ھاجى بىر يالماپلا يوتۇۋېتىدىغان ئەلپازدا ھاپىز مەخسۇمنىڭ ئالدىغا قىستاپ كەلدى ـ دە، ئۇنىڭ چېقىر كۆزىگە قاتتىق تىكىلدى. تونۇشقان ئىككى يىلدىن بېرى ئادەتتە ناھايىتى سىلىق مۇئامىلىدە بولىدىغان، مۇلايىم، تەقۋادار خوجايىنىنىڭ بۇ دەرىجىدە غەزەپلەنگەنلىكى ئۇنىڭ تېنىدىن دەرمانىنى قۇرۇتۇۋەتتى.

ئۇ ھەرقانچە ئۇرۇنۇپ كۆرگەن بولسىمۇ ، سېيىت ھاجىنىڭ ئۆلۈمگە تىكىلگەن قارچىغىنىڭ كۆزىدەك ئۆتكۈر ، قورقۇنچلۇق نۇر چاقنىتىپ تۇرغان كۆزىدىن قۇتۇلالمىدى .

— ھېلىقى كۈنى … ھېلىقى كۈنى …

— ھېلىقى كۈنى نېمە بولدى ؟ ھە !

ھاپىز قەدەممۇقەددەم تاپ بېسىپ قىستاپ كېلىۋاتقان سېيىت ھاجىدىن قورقۇپ مەھكەم يېپىقلىق تۇرغان ئىشىككە يۆلىنىپ قالغاندىلا ، ئاندىن راستىنى ئېيتىشقا مەجبۇر بولدى :

— ھاجىم ، قوللىرى يامان ئىش قىلىپ قويدى . مەن يوق ئىدىم ، مەن شەيتاننىڭ كەينىگە كىردىم . ئالدىلىرىدا يۈزۈم يوق …

ئۇ ئۆزىنى ئۆزى تەستەكلەپ ، يۈزى ئانارنىڭ دانىسىدەك قىزىرىپ كەتكەندىلا خوجىسىنىڭ ئالدىغا گۈپپىدە يىقىلدى .

— ھېلىقى كۈنى ، دە … دە … دەۋرىش كېلىپ كەتكەن كۈننىڭ ئەتىسى … ئۆزلىرى تاھارەت ئالغىلى چىقىپ كەتكەنلىرىدە ھېلىقى … ھېلىقى پوپكىدىكى … خە … خەتنى نېمىكىن دەپ ئېلىپ ئوقۇپ … ئو … ئوقۇپ ساپتىمەن .

ئۇ يەنە ئۆزىنى ئۆزى كاچاتلاپ ھۆكىرەپ يىغلاپ تۇرۇپ كەچۈرۈم سورىغىلى تۇردى .

سېيىت ھاجىغا ھەممە ئىش ئايان بولدى . ئەسلىدە ئۇ قەشقەردىكى كونسۇل ئەپەندىدىن ھېلىقى دەۋرىش ئەكەلگەن مۇھىم خەتنى ئوغرىلىقچە ئوقۇۋالغانىكەن . تەرەتكە بارسىمۇ بىللە ئېلىپ يۈرىدىغان ، ھەتتا بەدىنىنىڭ مۇھىم بىر ئەزاسىغا ئايلىنىپ كەتكەن ئەپچىل سېرىق پوپكىنى بۇ شەيتاننىڭ ئېچىپ قويىدىغانلىقى ئۇنىڭ ئۇخلىسىمۇ چۈشىگە كىرمەيتتى .

بۇ مۇھىم خەتتە 1911 - يىلى 10 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ۋۇچاڭ شەھىرىدە چىڭ ھۆكۈمىتىگە قارشى پارتلىغان چوڭ كۆلەملىك قوزغىلاڭنىڭ[1] تەپسىلاتى ۋە ئېچكى ، خارجى ئىشلارغا بولغان تەسىرى يېزىلغان بولۇپ ، سېيىت ھاجىغا بېرىلگەن مۇھىم

---

① «شىنخەي ئىنقىلابى»نى كۆرسىتىدۇ .

ۋەزىيىتىنىڭ يېڭى يۈزلىنىشى قوشۇمچە قىلىنغان . پوپكىدا يەنە كونسۇلغا يوللىنىدىغان بىر قىسىم ھۆججەتلەر ، سانلىق مەلۇماتلار ، مۇھىم پىلان لايىھىسى بار ئىدى .

دەسلىپىدە ، بۇ مۇھىم پارتلاش خاراكتېرلىك خەۋەردىن خەۋەردار بولغان سېيىت ھاجىنىڭ گۇلقەقەلىرى ئېچىلىپلا كەتتى . مەنچىڭ ھۆكۈمىتى ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن پەيدا بولىدىغان بوشلۇق ، قالايمىقانچىلىقنى ئۆز پىلانى ئۈچۈن تازا قۇلاي پۇرسەت دەپ ھېسابلىدى . يوليورۇق بويىچە قەدەمنى تېزلىتىپ ، يېڭى ھۆكۈمەت تەختكە چىققۇچە مەقسەت ـ مۇرادلىرىنى ھاسىل قىلىپ ، چىرىيە ئاسمىنىدا ئۆزگىچە بىر ئەلەمنى جەۋلان قىلدۇرۇشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تونۇپ يەتتى .

سېيىت ھاجى دەۋرىش قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ ، پات ـ پات تۈن قاراڭغۇسىدا پەيدا بولۇپ تۇرىدىغان ئالاقىچىنى ئۈزىتىۋەتكەندىن كېيىن ، جايناماز ئۈستىدە كۆزىنى يۇمۇپ يېرىم كۈن ئولتۇرۇپ قايتا ـ قايتا ئويلاندى . ئويلانغانسېرى مەنچىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئاغدۇرۇپ تاشلانغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەرنى ئاشكارىلاشقا بولمايدىغانلىقىنى چوڭقۇر تونۇپ يەتتى ـ دە ، بۇ گەپنى ئىنس ـ جىنغا تىنمىدى .

چۈنكى ، پۇقرالار ئۆزى خېلى كۆپ پۇل خەجلەپ تەكلىپ قىلىپ كەلگەن مانجۇ چېرىكلىرىدىن ئىبارەت يوغان توقماقنىڭ ھەيۋىسى بىلەنلا گۇۋاھنامە ئېلىۋاتاتتى . ئەگەر بۇ خەۋەر ئاشكارىلىنىپ قالىدىغان بولسا ، گۇۋاھنامە ئالماق تۈگۈل ، ئالغانلارمۇ خۇددى يۇسۇپ قادىرخان زامانىسىدىكىدەكلا لەۋزىدىن يېنىۋېلىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى . شۇڭا ، ئۇ بۇ خەۋەرنى 15 كۈنگىچە ياكى ئۇنىڭدىن ئۇزۇنراق مەخپىي ساقلاش قارارىغا كەلدى .

ئۇ بۇگۈنكى زىياپەتنى پەقەت تورنى تېخىمۇ كەڭرى يېيىش ، يۇرت ئەھۋالىنى تىڭ تىڭلاش ئۈچۈنلا ئالاھىدە ئۇيۇشتۇرغانىدى . سېيىت ھاجى بىرمۇنچە يۇرت كاتتىلىرىنىڭ خېلى ئاسانلا ئىنىدەككە كەلگەنلىكىدىن رازى بولدىيۇ ، زىياپەت ئەھلىدىن

ئاڭلىغان بەزى ئەھۋاللاردىن دەككە ـ دۈككىگە چۈشتى . سۈپۈرگە مىراب بېگى قايتا ـ قايتا تەكلىپ قىلىنىسىمۇ «ساقلىقىم يوق» دېگەن باھانە بىلەن تەكلىپنى رەت قىلدى . ئۇنىڭ ئابدۇللا چاققان ، نۇرەك باخشى ، چولاق مەزىن ، قادىر تۆمۈرچى ، ھەتتا ئىماملىقتىن بىكار قىلىنغان رۇسۇل دېگەنلەر بىلەن پىنھاندا مەجلىس قۇرۇپ ، ئۆزىگە زىت گەپ ـ سۆزلەرنى تارقىتىپ يۈرگەنلىكىنى ئاڭلاپ تولىمۇ سەگەكلەشتى . بۇغۇ مەيلى ، ئۇلارنىڭ قولىدا يەتتە يىل بۇرۇن مانجۇلارغا قارشى قوزغالغان چاغدا قالغان قىلىچ ـ نەيزىلەرنىڭ بارلىقى ئۇنى چۆچۈتتى . مۇبادا ئۇلار تۇيۇقسىز كۆتۈرۈلۈپ قالسا ، تاقابىل تۇرۇشقا ئامالسىز قالىدىغانلىقى بىر خۇداغا ، بىر ئۆزىگە ئايان ئىدى . ئۇ قورال ـ ياراغ ۋە ئادەم سوراپ كونسۇلغا يازغان مەكتۇپنى ھېلىقى دەرۋىشتىن يوللىۋەتكەن بولسىمۇ ، بۇ قورال ـ ياراغنىڭ يېتىپ كېلەلىشىگە ئانچە ئىشەنچ قىلالمايۋاتاتتى . تېخىچە مانجۇلارنىڭ قول ئاستىدا تۇرۇۋاتقان يوللار ، مانجۇلارنى ئۆچ كۆرۈپ ، ئۇلارنىڭ پېيىگە چۈشۈپ ، ھەممىلا يەردە قۇتراپ يۈرىدىغان قاراسىپەچلەر قورال ئەكەلگەن كارۋاننى بۇلىماي قويمايتتى .

سېيىت ھاجى ئاقپاششا مەملىكىتىگە ئەڭ يېقىن ، ئەڭ خاتىرجەم تاغ يولى بىلەن كارۋان ئەۋەتىش پىكرىگە كەلدى ۋە مال ـ دۇنيا دېسە جېنىنى ئايىمايدىغان نادىرخان بازار بېگىنى يادىغا ئالدى . يەنە كۆزىدىن يوقاتمىسا بولمايدىغان بىرقانچە پۇقرانى كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزدى .

ئۇ سۈپۈرگەئاخۇننىڭ قەشقەردىكى ئوغلىنىڭ بۇ تەرەپلەرگە يۈرۈشۈپ تۇرىدىغان كارۋاندىن پات ـ پات خەۋەر ـ نامە ئەۋەتىپ تۇرىدىغانلىقىنىمۇ ئاڭلىدى . ئۇ ھېلىقى خەۋەرنىڭ بۇ يۇرتقا ۋاقىتسىز تارقىلىپ كېتىشىدىن ئەندىشە قىلىپ ، قەشقەردىكى كونسۇلغا گەپ ئەۋەتكەن ۋە بەشتوغراق تەرىپىدىن كېلىدىغان ئىلچى يولىنىڭ ئاغزىنى ساقلاش ئىشىنى تېخى تۈنۈگۈنلا خاتىپ بەگزادىگە 20 تەڭگە بىلەن قوشۇپ تاپشۇرغانىدى ...

ھاپىزنىڭ بۇ خەۋەرنى بىلىپ قالغانلىقى، يەنە كېلىپ بۇ خەۋەرنى جاڭگالدا يۈرگەنلەرگە ئېيتماقچى بولغانلىقى ئۇنىڭ ئەرۋاھىنى قىرىق گەز ئۇچۇرۇۋەتتى. ئۇ: «خۇدايا شۈكۈر، ھېلىمۇ ھەم بالدۇرراق ئۇقۇپ قالغىنىم، بولمىسا بۇ ئەبلەخ چاتاقنى تېرىيدىكەن ـ دە!» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى ـ دە، ۋارقىرىدى:

— ئۆز خوجىسىنىڭ مەخپىيىتىگە قول سېلىش ئاللا ئالدىدا كەچۈرگۈسىز گۇناھ ئۆتكۈزگەنلىك!

توۋا قىلدىم، توۋا قىلدىم، ئەمدى بۇنداق ئىشنى ئىككىنچى قىلمايمەن، ھاجىم.

سېيىت ھاجى شېرىكىنى جاسۇسمىكىن دەپ گۇمان قىلدىيۇ، لېكىن ئۇنىڭ جاسۇس ئىكەنلىكىگە ئىشەنمىدى. چۈنكى، ئۇ گېنېرال گوبېرناتورنىڭ ئۆزىگە قوشۇپ قويغان ئادىمى ئىدى، شۇنداقتىمۇ ئۆزىدىن ئۆزگە ھېچكىمگە ئىشەنمەيدىغان سېيىت ھاجى ھاپىزنى قەسەم قىلدۇرماقچى بولدى ـ دە، قۇرئانغا ئىشارەت قىلدى.

— مۇبادا بىلگەنلىرىم ئاغزىمدىن چىقىپ كەتسە، خوجامغا تۇزكورلۇق قىلسام، 30 پارە قۇرئان جېنىمنى تۇتسۇن، جايىم دوزاختا بولسۇن!

سېيىت ھاجى كۈلۈمسىرىدى، ھازىر ئۇ پەقەت كۈلۈمسىرىيەلەيتتى. بۇرۇنقى چاغلاردىكىدەك، مەخپىيەتنى بىلىۋالغۇچىنىڭ توۋسىغا، قەسىمىگە قاراپ تۇرماي ئۇزۇل ـ كېسىل يوق قىلىۋېتىش ھازىر قولىدىن كەلمەيتتى. ئۇ تىترىكى ئەمدىلا بېسىلىشقا باشلىغان ھاپىز مەخسۇمغا قاراپ:

— ئوۋ ئەتىدىن قالمىسۇن، ئۇقتىلىمۇ؟ — دېدى.

— جەزمەن دېگەنلىرىدەك بەجا كەلتۈرىمەن ھاجىم.

ھاپىز ئىككى پۈكۈلگۈدەك بولۇپ تەزىم قىلىپ، يەنە بىر نېمىلەرنى دەپ قەسەم قىلدى.

21 . «دۆلەت قۇشمۇ ياكى قۇزغۇنمۇ»

ئايغى ئۈزۈلمەيۋاتقان بەختسىز كەچۈرمىشلەر بىلەن كۆڭلى سۇنغان چىرىيە نامراتلىرى روزى ھېيتنىڭ قانداق كېلىپ كەتكىنىنى بىلمىگىنىدەك ، ئارىدىن يەتمىش نەچچە كۈن ئۆتۈپ ، قۇربان ھېيت ئايىمىنىڭ قانداق كېلىپ قالغانلىقىنىمۇ تۇيمايلا قېلىشتى . رەھىمسىز ۋابا ئىلاھى ئىبلىس قولىنى ئۇزاتقاندىن باشلاپ تا بۈگۈنكى كۈنلەرگىچە ، ئۇلارنىڭ قورسىقى تويغۇدەك بىر ۋاخ غىزا يېيىشنى ھېيت ئورنىدا ھېسابلاشقا ئۆگىنىپ كەتكەنلىكى بۇنىڭ بىر سەۋەبى ئىدى .

يۇرتتا ئاسايىشلىق ، پۇقرا كۆڭلىدە ئەمىنلىك بولغان يىللىرى بۇنداق ئۇلۇغ ئايەمنىڭ مۇبارەك قەدىمىگە ھەركىم تەقەززالىق بىلەن تەلمۈرەتتى . بىرەر ھەپتە ، ھەتتا بىرەر ئاي بۇرۇن باشلىنىدىغان ھېيت ھازىرلىقى ھارپا ئاخشىمى ئەڭ يۇقىرى پەللىگە چىقاتتى . گۈگۈم بىلەن تەڭ ئىمام جەئفەر تەيران مازىرىغا جەم بولغان جامائەت مازار مەيدانىدىكى بوز توپىلىقتا ھەرخىل سورۇنلارنى تۈزۈشەتتى . مەشھۇر خەلق ناخشىچىلىرى ، راۋابچىلار ، ۋەقەشۇناسلار جامائەتنىڭ «قايناپ» دېگەن ساداسى ئىچىدە ئۆز كارامەتلىرىنى نامايىش قىلاتتى . ئىشانلار ۋە ئۇلارنىڭ مۇرىتلىرى مەسچىت يېنىدىكى چوڭ خانىقادا ھۆكمەت ئوقۇشۇپ ، كېچە شاۋقۇنىغا شاۋقۇن قوشاتتى . تارىخنىڭ سىرلىق سەھىپىلىرىنى ئۆز ئاڭلىغۇچىلىرىغا ئايىماي تەقدىم قىلىدىغان ۋايىزلار سۆزمەنلىكى بىلەن ھەر كىمنى ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى . جامائەت تاڭغا يېقىن ئولتۇرغان يېرىدىلا ئۇيقۇغا كېتەتتى ۋە شېرىن چۈشلەرنىڭ قۇچىقىدا تازا ئەركىلەشكە باشلىغانلىرىدا مەزىنىنىڭ ئەزىنى ياكى قولۇم ـ قوشنىلىرىنىڭ نوقۇپ قويۇشى بىلەن ئويغىنىپ ، ئالدىراپلا

غۇسۇل ـ تاھارەت ئېلىشىپ ، نامازنىڭ ئالدىنقى سېپىنى تالىشىپ ، مەسچىتكە ئېتىلاتتى .

بىراق ، ھەرقانچە قىلغان بىلەن تۆت ـ بەش مىڭغا يېقىن جامائەتنىڭ بىرەر مىڭ ئادەم سىغىدىغان مەسچىتتىن ئورۇن ئالالىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى . يەنە نەچچە مىڭى مەسچىت تېشىدىكى مەيداننىڭ بىرەر يېرىدىن بىر تاپانلىق جاي تېپىشاتتى ـ دە ، كۆك توپا ئۈستىدىلا ناماز ئوقۇيتتى .

ھېيت نامىزىدىن پارىغ بولغان جامائەت ئالدى بىلەن مازار يېنىدىكى ناغرا ـ سۇناي ساداسىغا چۆمۈلگەن كىچىك بازارغا كېلەتتى . ئەكەلگەن قىڭراقلىرىنى قىل يارغۇدەك چاقلىتىپ بولۇپ ، كەنتكە قاراپ سەلدەك ئاقاتتى ۋە مەھەللىلەرگە تاراپ كېتەتتى . ئۇزۇن ئۆتمەي پۈتلىرى چۇشلىپ قۇربانلىق قىلىنىۋاتقان قويلارنىڭ جان ئاچچىقىدا سوزۇپ ـ سوزۇپ مەرەشلىرى ھويلا ـ ھويلىلاردىن ئاڭلىنىشقا باشلايتتى .

دەل مۇشۇنداق چاغلاردا ھېيتلىق كىيىملىرىنىكىيىشكەن ئوغۇل بالىلارنىڭ ، تال ـ تال قىلىپ ئۆرۈلگەن چاچلىرىنى مەجنۇنتالدەك لەپىلدىتىپ ، تەتۈر ئېسىلغان قوينىڭ ئەتراپىدا چۆرگىلەپ يۈرگەن قىزلارنىڭ خۇشاللىقى تازا ئەۋجىگە يېتەتتى .

ئۆزىنىڭ ھېيتلىق كىيىملىرىنى تەڭتۇشلىرىگە كۆز ـ كۆز قىلىشنى كۈتۈپ ئۇزۇن كېچىنى تەسلىكتە تاڭ ئاتتۇرغان بالىلار سېمىز قوي گۆشى قازانىغا تىقىلىشى بىلەنلا كوچىلارغا چىقاتتى ـ دە ، رەڭمۇرەڭ بويالغان تۇخۇملىرىنى چىشىغا ئۇرۇپ تۇرۇپ ، ئۆزگە رىقابەتچى چاقىراتتى . ھېيتلىق پۇللىرىنى ئاغىنىلىرىنىڭ كۆزىچىلا ئۈنلۈك ئاۋاز بىلەن سانايتتى . شوخ كۈلكىلەر ، بىر ـ بىرىنىڭ ئايىمىنى تەبرىكلەش ئاۋازلىرى بىلەن قوشۇلۇپ پۈتۈن يۇرتنى خۇشاللىق دېڭىزىغا چۆمدۈرەتتى ...

بۇ يىلقى قۇربان ھېيت ئايىمى تازا قاملاشمىغان بىر چاغقا توغرا كېلىپ قالدى . ھاپىز مەخسۇمنىڭ «خۇش خەۋەر» يەتكۈزۈشى بىلەن جاڭگالدىكى ھايۋانلارچە ھاياتنى ئاخىرلاشتۇرۇپ

قايتىپ كەلگەنلەر ئۇرۇق ـ تۇغقان ، دوست ـ يارەنلىرى بىلەن جەم بولغان بولسىمۇ ، قول ئىلكىدە ئازراق ۋەجى بارلاردىن ئۆزگىلەر ئالەمدىن ئۆتكەن ئەجدادلىرىنىڭ روھىغا ئاتاپ چوجىگە چاغلىق بىر نەرسە قۇربانلىق قىلالمىدى . ماتا ياكى تولىمىدىن قىلىنغان ئىشتانلىرى چاۋار ـ چاتقال ۋە تىكەنلەرنىڭ ئىلمۇبىلشى بىلەن تىلىم ـ تىلىم يىرتىلىپ ، قارا ، ئورۇق پاقالچاقلىرى كۆرۈنۈپ قالغان بىچارىلەرنىڭ ھېيتلىق كىيىم كىيىشكىمۇ قۇربى يەتمىدى . ئۆتكەن چاغلاردىكى كۆڭۈللۈك ئەسلىمىلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈش بىلەن ئاۋارە بولۇۋاتقان ، غەملەنگەن ، پۈتۈن ئوزايىغا يىغا ئۇلاشقان سەبىي باللار ئاپتاپتا يورۇپ تۇرغان تام تۈۋىدە خۇددى ئىگە ـ چاقىسىز يېتىمدەك ، ئېڭىكىنى تىرەشكەن ھالدا ئولتۇرۇشاتتى .

سوپۇرگەئاخۇن ھېيت نامىزىنى ئۆتەپ بولغاندىن كېيىن ، دادىسىنىڭ قەبرىسى ئالدىدا خېلى ئۇزاق ئولتۇرۇپ قالدى . ئوقۇلىدىغان سۈرىنىمۇ بىرنەچچە قېتىم تەكرارلىدى . قاچاندۇر بىر چاغلاردا دادىسىنىڭ ئۆزىگە قىلغان بىر قېتىملىق ياخشىلىقىنى ئۇنتۇمىغان ھاشىم قاپاق دېگەن يالغۇز دېھقاننىڭ قەرەللىك سۇ قويۇپ تۇرۇشى بىلەن كۆكلەپ قالغان تېرەك خادىسىغا ياشلىنىپ تۇرغان كۆزىنى تىكتى . دادىسىنىڭ بومبا ساقال ، دائىم كۈلكە چىقىپ تۇرىدىغان چىرايىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى . ئۇنىڭ پۇقرالارغا ئاتىدارچىلىق قىلىدىغان خىسلىتىنى ئويلىدى . «ئوغلۇم ، ئادەم ئادەم بىلەن ئادەم ، ھەممە ئادەم يارىتىلىشتا تەڭ يارىتىلغان ، رىزقىمۇ ئوخشاش تەقسىم قىلىنغان ، زوۋۇلىسىمۇ تەڭ ئۇزۇلگەن ، بىراق ، بەزىلەر بەزىلەرنىڭ رىزقىغا خوجا ، توقلارغا قارىغاندا ئاچلار كۆپ ، ئەڭنى پۈتۈنلەرگە قارىغاندا يالىڭاچلار كۆپ ، سەن ئۆمرۈڭدە يوقسۇلنىڭ ياتىمىنى ئېلىپ ئۆت ، ئۇنىڭ قولىقىڭغا ئەزان ، چەت قولىقىڭغا تەكبىر ئېيتىپ ئېتىڭنى سوپۇرگەئاخۇن دەپ قويغىنىمۇ بىكار ئەمەس ، ئەلگە سوپۇرگىدەك خىزمەت قىل ، تەمەسىز بول ، ئەلدىن يانمىسا ، خۇدادىن يانىدۇ»

دىگەن سۆزىنى يادىغا ئالدى .

ئۇ ، راستتىنلا دادىسىنىڭ بۇ ۋەسىيىتىنى ئۆزىگە قىبىلىنامە قىلدى . بۇ يىل كۆز كىرىشى بىلەن چىرىيە دەرياسىدىكى ، قالماقدۆڭ ئۆستىڭىدىكى سۇ ئۇزۇلۇپ قالدى . قۇدۇقلارنىڭ سۇيىمۇ خۇددى ئەجدىھا دەم تارتىپ كەتكەندەك قۇرۇپ كەتتى . يۇقرانىڭ بېشىغا كەلگەن بۇ موھتاجلىققا چىداپ تۇرالمىغان سۇپۇرگەئاخۇن ئاخىر ئۆز تەجرىبىسىگە تايىنىپ ، توغرىقېغىل مەھەللىسىدىكى ئۆستەڭ بويىدىن بىر قۇدۇق ئورنىنى تاللىدى - دە ، ئىككى ھەپتە ئۇزۇلدۇرمەي ئىشلەپ ، ئاخىر سۇ چىقاردى . ئىچىدىغان سۇدىن بولسىمۇ ئامىتى كەلگەن يۇقرا ئۇنىڭغا كۆپتىن - كۆپ رەھمەتلەر ئېيتتى . ئۇ خۇددى سۇپۇرگىگە ئوخشاش خىزمەت قىلدىيۇ ، رەھمەت تەمە قىلمىدى . . .

ئۇ مازارغا يېقىنلا يەردىكى ئاغىنىسى ئابدۇكېرىمنىڭ تېرەكلىكىدىن بىلەك تومۇلۇقىدا ئىككى تال خادا كېسىپ كەلدى - دە ، بىرىنى مەرھۇم دادىسىنىڭ قەبرىسىگە ، يەنە بىرىنى قېيناتىسىنىڭ قەبرىسىگە قويدى . يەنە ئۆزىگە تونۇشلۇق بولغان بىرقانچە قەبرىلەرنى ئارىلاپ ، ئۇلارنىڭ روھىغا ئاتاپ قىسقىلا دۇئا قىلىپ بولۇپ ، مەھەللىگە قاراپ يول ئالدى . قەبرىستانلىقتىكى مۇڭلۇق قىرائەت ، ئېچىنىشلىق مۇناجات ، يىغا - زارلار ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى ئېرىتىپ ، يۈرىكىنى خېلىلا ئەزگەنىدى .

ئۇ ھويلىنى سۈپۈرۈپ سۇ چېچىپ ، خۇددى چىنىدەك پارقىرىۋەتكەن چىنارئايىمنى كۆرۈپلا ھېيتىنى مۇبارەكلىدى :

— ئايىمىڭىزگە مۇبارەك بولسۇن ، ئايىم !

— ئۆزلىرىدىن كەلسۇن ، بېگىم !

سۈپۈرگەئاخۇن ئەتىگەندىلا يۇراتقان ياغىنىڭ سۇس ھىدى تېخى تارقىلىپ بولمىغان ئايۋاندا چارسىلداپ كۆيۈۋاتقان ئوتنى كۆرۈپ ئايالىنىڭ قۇربانلىق قىلىشنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈۋاتقانلىقىنى پەملىدى - دە ، ھويلىنىڭ بىر تەرىپىدىكى ئېغىلدىن ئورۇق - سېمىزلىكى جايىدا بولغان بىر يوڭلۇق توقلىنى سۆرەپ چىقتى .

چىنارئايىم توقلىنىڭ پۇتىنى باغلاشقا ياردەملەشكەن بولسىمۇ، ئىرى «ئاللاھۇئەكبەر» دەپ پىچاقنى قولىغا ئېلىشىغىلا ئۆزىنى چەتكە ئالدى.

ئەسلىدە سۇپۇرگەئاخۇن كۆن ئۆرلىگەندىرەك سەپەر بوۋايلارنىڭكىنى ئالدى بىلەن پاتىھە قىلماقچى ۋە قايتىشىدا بوۋاينى، ئۇنىڭ بالا ـ چاقىلىرىنى باشلاپ كېلىپ ھېيتلاتماقچى بولغانىدى. بىراق، ئۇ تۇپراق بېشىدىن قايتىپ كىرىۋاتقاندا، شۇ تەرەپكە كېتىۋاتقان بوۋاينى يىراقتىن كۆرۈپ قالدى. ئۇنىڭ مازار كەنتىگە بېرىپ كېلىشى ئۈچۈن خېلى ۋاقىت كېتەتتى. شۇڭا، ئۇ ئوچاقنىڭ ئوتىنى كۈچلىگاچ ئايالى بىلەن پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى.

— سېيىت ھاجى ئابلىزقارى بىلەن شېرىكلىشىپ ئۇ تەرەپلەرگە كارۋان ماڭدۇرۇشقا تەرەددۇت قىلىۋاتقۇدەك، يېقىندا پۇقرالار ئارىسىدىن كارۋان ئالغۇنىغا ئادەم تاللايدىكەن، دېگەن مىش ـ مىش پاراڭلار بار، — دېدى سۇپۇرگەئاخۇن قولىنىڭ كەينى بىلەن ئوت يالقۇنىنى توسۇپ تۇرۇپ، باياتىن بېرى: ئوغلىمىز مۇھەممەتئەلى يېنىمىزدا بولغان بولسا ھېيتلىق گۆشتىن بىر توغرام ئاغزىغا سالاتتى ئەمەسمۇ دەپ مىشىلداپ كۆز يېشى قىلىپ ئولتۇرغان چىنارئايىم گەپ قىستۇرۇپ:

— بۇ كەلگۈندى يەنە نېمە يامانلىقلارنى ئويلاۋاتىدىكىنتاڭ، — دېدى.

سۇپۇرگەئاخۇن ئادەتتە ئايالىدىن گەپ يوشۇرمايتتى، ئۆزى تېگىگە يېتەلمىگەن ۋاقىئاتلارنى ئايالىغا سۆزلەپ بېرەتتى ۋە گاھىدا ھەيران قالغۇدەك چۈشەنچىلەرنى ئاڭلاشقا مۇيەسسەر بولاتتى. ئۇنىڭ ھازىر ئايالىغا ئېيتىپ بېرىۋاتقىنى تۈنۈگۈن تونەكتە قۇلىقى ئۇزۇن ھېمىت قاشقىدىن ئاڭلىغان گەپلەر ئىدى.

— ئىشقىلىپ بۇلار پۇقراغا ياخشىلىق ئويلىمايدۇ، بەئەينى شەيتاندەك، كىشىلەرنى ئازدۇرغىنى ئازدۇرغان، قايسى كۈنى مەن بارمىغان زىياپەتتە تېخى بىر كۆمەك[1] قۇرۇپ، باشلىق سايلاپ

[1] كۆمەك — بىر يامان مەقسەت ئۈچۈن ئۇيۇشقان گورۇھ.

چىقىپتۇمىش ، ئاقپاششاغا پۇقرا بولغانلار سىيىت ھاجىنىڭلا ئاغزىغا قارىشى لازىم ئىكەن .

ئىرىننىڭ گېپى ئۇزۇلمەستىنلا چىنارئايىم سۆزلەپ كەتتى :

— شۇنچە ئۇزاق مەملىكەتتىن كەلگەن بىر يات تائىپە مۇشۇنداق كۆمەك تۈزەپ يۈرسە ، كېرىيە ئامبىلىنىڭ كارى بولمىغىنىغا ھەيرانمەن ، لەشكەر دېسە لەشكىرى ، ياراغ دېسە يارىغى بولغاندىكىن ، بىچارە پۇقرانى بوزەك ئېتىپ يۈرگۈچە ، يامان بولسا ، ئاشۇلارنىڭ ئەدىپىنى بەرسە بولمامدىغاندۇ ؟

سۈپۈرگەئاخۇن دىمىغىدا كۈلۈپ قويۇپ :

— مەن بىر لەتىپە ئېيتىپ بېرەي ، بولامدۇ ؟ — دېۋىدى ، چىنارئايىم رازىلىقىنى بىلدۇرۇپ ، بېشىنى لىڭشىتتى .

— بۇرۇنقى زاماندا بىر ئادەم بار ئىكەن ، — دەپ لەتىپىنى باشلىدى سۈپۈرگەئاخۇن ، — ئۇ بىر كۈنى بازاردىن بىر ئېشەك سېتىۋاپتۇ . ئېشەكنى ئەكېلىپ ئېغىلغا سولاپ قويۇپتۇ ـ دە ، ئۇخلاشقا يېتىپتۇ . لېكىن ، ھېلىقى ئېشەك ھاڭراۋېرىپ زادى ئارام بەرمەپتۇ . ئاغزىغا توۋرا كىيگۈزۈپ بېقىپتۇ ، يەنە بولماپتۇ ، ئاخىر ئېشەكنى ئىگىسىگە ياندۇرۇپ بېرىپ پۇلىنى ئېلىۋالماقچى بولۇپ ، بېدىكىنى ئىزدەپتۇ ، بېدىك ئېشەك ساتقۇچىغا قانچە سۆزلەپ باقسىمۇ ، ئېشەك ساتقۇچى ئېشەكنى ياندۇرۇۋالغىلى ئۇنىماپتۇ . ئېشەك ئىگىسى نائىلاج نەسىردىن ئەپەندىنىڭ ئالدىغا بېرىپ ، ھاڭراپ ئارام بەرمەيدىغان ئېشەك ئۈستىدىن داد ئېيتىپتۇ . ئەپەندى كۈلۈپ كېتىپ :

— بۇنىڭ چارىسى ئاسان ، ئېشەكنىڭ كۆتىنى بىر چىراغلىق ياغدا ياغلاپ قويۇڭلا ، — دەپتۇ .

ئېشەك ئىگىسى ئەپەندى ئېيتقاندەك قىپتۇ . قارىسا ، ئېشەك ھاڭرايمەن دەپ تازا چىڭقالسا ، يەل ئۇنىڭ كۆتىدىن چىقىپ كېتىۋاتقۇدەك ، شۇنداق قىلىپ ، ئېشەك ئىگىسىمۇ خاتىرجەم ئۇخلىيالايدىغان بولغانىكەن .

ئەر ـ خوتۇن ئىككىسى بىر ھازا كۈلۈشكەندىن كېيىن ،

سوپورگەئاخون چوشەندۈرۈپ :

— ئامبالمۇ ئاشۇ ئىشەككە ئوخشاش ھاڭرايدىغىنىدىن ، سىيىت ھاجى ئۇنىڭ ئاغزىنى ياغلاپ تۇرسا ، ھاڭرايمەن دەپ ھەرقانچە كۇچىگەن بىلەنمۇ ھاڭرىيالمايدۇ ـ دە ! — دېدى .

— ھوي ، قازان تاشتى !

سوپورگەئاخون تۇۋاقنى كۆتۈردى ـ دە ، ئايالىنىڭ قولىدىكى چۆمۈچنى تارتىۋېلىپ قازاننى سورۇدى ، ئاپئاق كۆپۈك يوقالدى .

— ئاڭلاشلارغا قارىغاندا ، كىرىيە ئامبىلى پارىغا بەك ئامراق دېگەن گەپ بار ، ئۇغۇ سىيىت ھاجىنىڭ پارىسىنى يەپ ، ئۇنىڭ قىلمىشىنى كۆرسىمۇ كۆرمەسكە سالدى دەيلى ، خوتەن دوتىيىمۇ شۇنداق قىلارمۇ ؟

چىنارئايىم تالا ـ تۈزگە ئانچە تولا چىقمىغىنى بىلەن ، قوشنا ئاياللار بىلەن پات ـ پات ئۇچرىشىپ تۇراتتى . ھەرخىل پاراڭلار ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرىپ قالاتتى .

— خوتەن دوتىيى بەلكى بۇ ئىشلاردىن خەۋەر تاپمىغان بولسا كېرەك ، خەۋەر تاپسىمۇ خەق ئۆزىنى ئاقپاشىشا پۇقراسى دەپ تۇرۇۋالسا ئۇمۇ ئىلاجى قىلالماس . ئىشقىلىپ ، سىيىت ھاجىنىڭ نىيىتى يامان ، ئۇ تېخى ھاپىزنى ئەۋەتىپ ، سەپەرئاخون ئاكامنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ، ئۇنى ـ بۇنى كوچىلاپ يۈرۈپتۇ . بوۋاي ھاپىز مەخسۇم بىر يىللىرى ئابلىزقارى بىلەن شېرىكلىشىپ ماتا سودىسى قىلىپ يۈرگەن ئادەم شۇ دەيدۇ .

— ئۇ نېمىدەپ سىيىت ھاجى بىلەن تېپىشىۋالدىكىنە ؟

— بۇنىسى تېخى قاراڭغۇلۇق .

...

ئۇلار جىم بولۇپ قېلىشتى . تالادا ئەتىگەندىن باشلاپ چىقىۋاتقان سوغۇق شامال ھاسا تېرەكنىڭ قويۇق شاخلىرىنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ ئۇشقىرتىۋاتاتتى . ئوچاقتا كۆيۈۋاتقان ئوت پورۇقلاپ تۇرغان قازاندىن قويۇق ھور ئۆرلەتمەكتە ئىدى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم بېگىم !

بىراۋنىڭ دەرۋازىدىن كىرمەي تۇرۇپ ئۇنلۇك سالام بېرىشى بىلەن ئىككىيلەن تەڭلا ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى ـ دە، ئايۋان ئىشىكىدىن چىقتى. ھەر ئىككىسىلا سەپەر بوۋاينى ھېيتلاپ كەلدى دەپ ئويلاپ قىلىشقانىدى. بىراق، ئۇلارنىڭ كۆرگىنى قازاندەك سەللە ئوراپ، ئۆزۈن پەرجە كىيىۋالغان سېيىت ھاجى بىلەن ئابلىزقارى بولدى.

ئايەمنىڭ تۇنجى كۇنى بوسۇغىدىن بىرىنچى بولۇپ ئاتلىغان بۇ پاتىھەچىلەرنى كۆرگەن سۇپۇرگەئاخۇننىڭ كۆڭلى بىردىنلا غەش بولدىيۇ، لېكىن غەشلىكنى چاندۇرمىدى. ئۆرپ ـ ئادەت كۇچى ئۇنى مېھمانلىرىغا سالام بېرىشكە مەجبۇر قىلدى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام!

— ھېيتلىرىغا مۇبارەك بولسۇن، بېگىم!

— ئۆزلىرىدىن بولسۇن!

ئوپۇل ـ توپۇل رومىلىنى چۇشۇرۇپ ئۇلگۇرگەن چىنارئايىم ئۆزىنى سارايىنىڭ ئىچىگە ئېلىشىغىلا مېھمانلارمۇ ھويلىغا كىرىپ كەلدى. سېيىت ھاجى ھاسا تېرەكنىڭ ئەتراپىنى ئىككى قېتىم ئايلىنىپ، تېرەكنىڭ ھەربىر تال شېخىغىچە سەپسېلىپ چىقتى ـ دە، كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىۋەتكەندىن كېيىن:

— ھەيھات، قادىر ئاللانىڭ كارامىتى نېمىدېگەن ئۇلۇغ، بۇنداق زور، بۇنداق ئېگىز ئۆسكەن تېرەكنى پېقىر ئۆمرۈمدە كۆرمەپتىكەنمەن، چىنارمۇ بۇ ياكى تېرەكمۇ؟ — دېدى.

— تېرەك، تېرەك، بۇنى ھاسا تېرەك دەيمىز ھاجىم، — ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ كەينىدىن خۇددى سايىدەك ئەگىشىپ يۇرۇپ گەپدانلىق قىلىشقا باشلىدى، — بۇ تېرەك ئەۋلىيانىڭ ھاسىسىدىن كۆكلىگەنىكەن، بۇ بەكمۇ خاسىيەتلىك تېرەك ھاجىم...

— قادىر ئاللا ئۆز كارامىتىنى خالىغان يېرىدە، خالىغان شەكىلدە ئايان قىلىدۇ، بۇنداق كارامەتلىك نامايەندىنى ھۆرمەتلىك بېگىمنىڭ ھويلىسىدا ئايان قىلغان يەردە، بۇنىڭ خىسلىتى

بېگمگىمۇ تەئەللۇقتۇر . پاھ … پاھ … پاھ … نېمىدېگەن چوڭ تېرەك ، نېمىدېگەن كارامەت !

سېيىت ھاجى تېرەكنى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ماختىغاچ ، ئۆي ئىگىسىنىڭ تەكەللۇپىنى كۈتمەيلا ئايۋانغا كىرىپ كەلدى ـ دە ، كەڭ سۇپا ئۈستىگە راسلانغان داستىخاننىڭ ئالدىغا كېلىپ ، يۈكۈنۈپ ئولتۇردى .

— بىسمىللاھىر رەھمانىررەھىم … ئىلاھە ئامىن !

ئۇ نەپىس ۋە ساز ئاۋازى بىلەن پاتىھە ئوقۇغاندىن كېيىن ، چوڭ چىنە بىلەن كەلتۈرۈلگەن شورپىنى ئوتلاپ قويدى ـ دە ، ئابلىزقارىنى خوش ئېتىپ قويۇپ داستىخاندىكى گۆشكە قول ئۇزاتتى .

«ئىست سەپەر ئاكامنىڭ رىزقى ، ئىست !» — دېدى سۈپۈرگەئاخۇن ئىچىدە خورسىنىپ .

ھېلىمۇ ياخشى ، سېيىت ھاجى بىر چىشلەملا گۆشنى ئوبدان چايناپ يۇتقاندىن كېيىن ، دۇئاغا قول كۆتۈردى . بىر پۈت گۆشنى بېشىنى كۆتۈرمەي يالماۋاتقان ئابلىزقارىمۇ نائىلاج دۇئاغا قوشۇلدى .

سېيىت ھاجى دۇئادىن كېيىن چىقىپ كېتىشكە ئالدىرىمىدى . ئۇ پۇتىنى ئوڭلاپ ، باداشقان قۇرۇۋالغاندىن كېيىن ، ئايۋاننىڭ يوغان خەسىنى ، ۋاسلىرىنىڭ ياپساغا كەلتۈرۈلگەنلىكىنى ، نەقىشلەنگەن تۈۋرۈكنى بىر قۇر ماختاپ چىققاندىن كېيىن ، گەپنى باشقا ياققا بۇرىدى :

— ئىسلام ئۆلىمالىرىنىڭ ئادىتىمىز بايانىدا بىر دەك قەيت قىلىشچە ، ئۇلۇغ ئايەم كۈنىدە ئۇرۇق ـ تۇغقان ۋە ھەم تۇغقاندىن چارە يېقىنلىرىنى ئەڭ ئالدى بىلەن ھېيتلىماق لازىم . پېقىر يۇرتلىرىغا مۇساپىرمەن ، مۇساپىرچىلىق دەردىدە ئاۋارىمەن ، بۈگۈن نامازدىن كېيىنلا ئۆزلىرىنىڭ مۇبارەك قەدىمىگە تەلمۈردۈم ، تەلمۈردۇمۇ ، تەلمۈرۈپ كۆزۈمنىڭ گۆھىرى تالدى . ئاخىر ئۆزۈم بولسىمۇ پاتىھە قىلىپ كېلەي دەپ كەلدىم . قارىمنى

ھەمراھ قىلىنۋېلىشىمۇ شۇ ئۇدۇمنى ئەسلىتىش ۋە ئىبرەت قىلىش ئۇچۇن بولدى.

سۇپۇرگەئاخۇن ئەسلىدە: سېيىت ھاجى جەزمەن زىياپەتكە دەپ ئەۋەتكەن تەكلىپنى رەت قىلغىنىمنى ئېغىزغا ئالىدۇ، دەپ ئويلىغۇدى نەتىجىدە ئويلىمىغان يېرىدىن چىقتى. شۇڭا، ئۇ پاتىھەچىلەرنىڭ پاتراق چىقىپ كېتىشىنى تىلەپ، مۇنداقچىلا تۇزۇت قىلىپ قويدى:

— رەھــمــەت ھاجىم، نىيەتلىرىگە، ئەتىگەن دېگەندە ئىش كۆپرەك بولىدىكەن، يەنە كېلىپ، تۇپراق بېشىدا ئۇزۇنراق ھايال بولۇپ قالدىم.

— ئايەم كۈنى تۇپراق بېشىنى يوقلاپ ياخشى قىپتىلا، بالا دېگەن ئاتىنى دۇئادا بولسىمۇ ياد ئېتىپ تۇرماق لازىم.

— مىــراب بېــگىمنىڭ دادىسى بەك ئوبدان ئادەم ئىدى، «ياخشىغا كۆرۈم يوق، يامانغا ئۆلۈم» دېگەن گەپ راست ئىكەن، ۋاقىتسىز قازا تاپتى رەھمەتلىك، — ئابلىزقارى گەپ قىستۇردى.

— دېمەكچىمەنكى، — دەپ سۆز باشلىدى سېيىت ھاجى يەنە يۆتــىلــىــپ قــويــۇپ، — بېگىم باشقا يۇرتلارغا سەپەر قىلىپ باققانمىكىن؟

— يــوقــســۇ، پېقىر ئۆمرىدە يەر، سۇ بىلەنلا ھەپىلىشىپ يۈرگەن ئادەممەن.

— «كۈچۈكنىڭ بارىدا يۇرت كۆر، چىشىگنىڭ بارىدا گۆش يە» دېگەن گەپ بار. ئوغۇل بالىغا سەپەر يارىشىدۇ، پېقىر تېخى ئــۆزلــىرىنى ئاقپاشىا ئېلىنى ۋە باشقا ئالدىن كەتكەن ئەللەرنى كۆرگەن بولۇشلىرى مۇمكىن دەپتىمەن.

— يوقسۇ، كۆرمىگەن.

— دېمەكچىمەنكى، ئاقپاشىا ئېلىنىڭ شۆھرىتىنى ئاڭلىغان بولغىيتتىلە ھېچبولمىسا.

— ئاڭلىشىمغۇ ئاڭلىغان ...

— ھە، مانا ئوبدان گەپ، ئاقپاشىا مەملىكىتى بەئەينى سىلى

ئاڭلىغاندەك ، شۆھرەتتە مەشھۇر ، داڭ ـ تونۇشلۇقى جاھانغا تارقالغان بىر مەملىكەت ، دېڭىزىدا پاراخوتى بار ، يول يۈرگەنلەر پويىزغا ئولتۇرىدۇ ، زاۋۇت دېگەنمۇ تولا گەپ ، ھەي ، نېمىسىنى دېسەم بولار ، ئۇ مەملىكەتتە ياشىغانلار جەننەتتە ياشىغاندەك ئۆتىدۇ...

— يۇرتىمىز راستىنلا نامرات ، يول ماڭغاندا ئېشەك تاپالىغانغا خۇش بولىمىز ، بولمىسا پىيادىلا .

— دۇرۇس ... دۇرۇس ...

سېيىت ھاجى ساھىبخانىنىڭ تەنىسىنى چۈشەنمىدىمۇ ياكى خۇپسەنلىك قىلدىمۇ ، ئىشقىلىپ قاش ـ كۆزىنى ئويىنىتىپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى .

— دۇرۇس دەيدىلا ، بۇ يۇرت بەكمۇ قالاق ، مەئىشىتى يامان .

— ھۆرمەتلىك ھاجىم ، ئەمىسە سىلى نېمىدەپ شۇ راھەت ئىچىدە مەئىشەتنىڭ مېغىزىنى چاقماي ، بۇنداق قالاق يۇرتتا جاپا چېكىپ يۈرۈيدىلا ؟

سۇپۇرگەئاخۇننىڭ ئويلىمىغان يەردىن قويغان سوئالى خۇددى كەچ كۈز شامىلى ئۇششۇگەن يوپۇرماقنى سۇپۇرۇپ تاشلىغاندەك ، سېيىت ھاجىنىڭ چىرايىدىكى كۈلكە ۋە كۆرەڭلىك ئالامەتلىرىنى بىر يولىلا سۇپۇرۇپ تاشلىدى . ئۇ نەپەس يولىغا تونۇپ قاپلىشىپ قالغاندەك ، بىر پەسكە جىمىپ قالدى ـ دە ، ئۆزىنى ئوڭشىۋېلىپ :

— دېمەكچىمەنكى ... بۇ ... بۇ باشقا ـ باشقا گەپ ، ئىلگىرى كەتكەن ئۇلۇس جاھالەتتە قالغان ئۇلۇسنىڭ قالاقلىقتىن قۇتۇلۇشىغا ياردەمدە بولماق لازىم . ئۇلارنىڭ نادانلىقتا قالغان دىلىغا مەرىپەت نۇرىنى چېچىپ ، قالاق ئىگىلىكىنى گۈللەندۈرمەك كېرەك . مۇسۇلمان قېرىنداشلار ئۈچۈن تېخىمۇ شۇنداق ، تېخىمۇ ... — دېدى .

ئابلىزقارى ئۆچكە ساقىلىنى تىترىتىپ تۇرۇپ ، سېيىت ھاجىنىڭ گېپىنى كۈچلەندۈرمەكچى بولدى :

— ھاجىم يۇرتىمىزغا مەرىپەت ئۇرۇقىنى ئەكەلدى ، مانا بۇ

كەمدە ئۇنى تېرىيمەن ، چېچەكلىتىمەن دەپ رىيازەت چېكىۋاتىدۇ ، هاجىمنىڭ بۇ ياخشىلىقى بەندىدىن يانمىسا ، ئاللادىن يانغۇسىدۇر !

— بۇنداق مەرپەت قۇرۇپ كەتسۇن ! — سۇپۇرگەئاخۇن خۇددى بۇرگە چېقىۋالغاندەك بىئارام بولۇۋاتقان ئىككىيلەننىڭ كۆزلىرىگە نۆۋەت بىلەن تىكىلىپ قويۇپ دېدى ، — ئەل - يۇرتنى ئازدۇرۇپ ، ئاقپاشاغا پۇقرا قىلىش مەرپەت تارقاتقانلىق بولامدىكەن ئۆزى ؟ !

— شۇنداق … ياق … ياق .

سېيىت هاجى ئاغزىغا كەلگەننى سۆزلەپ قىزىشىۋاتقان ئابلىزقارىنىڭ ئىشنى بۇزۇپ قويۇشىدىن ئەنسىرەپ ، ئۇنىڭ تىزىنى ئاستا بېسىپ قويدى ۋە زورىغا كۈلۈمسىرىدى :

— زالىم مانجۇلارنىڭ پۇقرانى قەتلىئام قىلىشىدىن ساقلاپ قالماق ئۈچۈن ، ئۇلارنى كامالەتكە تەڭداشسىز ، زېمىنى كۈنچىقىشتىن كۈنپېتىشقىچە سوزۇلغان بۈيۈك ئاقپاشا سەلتەنىتىنىڭ سايىسىگە جەم قىلماق ئەڭ ئۇنۇملۇك چارىدۇر ، ئاقپاشا پۇقراسىنىڭ خاقانى چىن پۇقراسىغا ئەبەدىلئەبەد مەنسۇپ بولمايدىغان مەرپەتتىن ۋە مەئىشەتتىن خالىغىنىدىن ئارتۇق مەنپەئەت ئالمىقى شەكسىزدۇر . هاسىل كالام ، پېقىر پەقەت ئاقىل كىشىلەرگىلا مانا مۇشۇ هەقىقەتتىن ئاشكارا بېشارەت بەردى . بۇ بېشارەت ئاقىللار ۋە ئاقىللارچە يول تۇتىدىغانلار ئۈچۈن كۈندۈزدەك ئايان ، قۇياشتەك روشەن ، نادانلار ۋە تەقدىرى نادانلىقتىن پۈتۈلگەنلەر ئۈچۈن يۇلتۇزسىز كېچىدەك قاراڭغۇدۇر .

سۇپۇرگەئاخۇن سېيىت هاجىغا قاراپ سوغۇق كۈلۈپ قويدى . كۆزلىرىدىن ئوچاقتا كۆيۈۋاتقان ئۆرۈك ئوتۇنىدىن چاچرىغان ئوت مىسالى ئوت چاچراشقا باشلىدى . ئابلىزقارى چىرايىدىن غوجىسىنىڭ مەنىلىك سۆزلىرىنىڭ تېگىگە يېتەلمەي ، مەنسىتمەسلىك ئالامەتلىرى چىقىپ تۇرغان سۇپۇرگەئاخۇنغا جىددىي يوسۇندا :

— مىراب بېگىم ، ئەقىللىق ئادەم تۇرۇقلۇق هاجىمنىڭ

بېشارىتىنى چۈشەنمىگەنلىرىگە ھەيرانمەنكى، پۇرسەت غەنىيمەت، باشلىرىغا قوناي دەپ قالغان دۆلەت قۇشىنى كەم ئەقىللىق قىلىپ ئۈركۈتۈۋەتمىسىلە، — دېدى.

— دۆلەت قۇشىمۇ، قۇزغۇنمۇ، كىم بىلىدۇ؟ بەلكىم، دۆلەت قۇشى سۈرىتىدە نىقابلانغان قۇزغۇنمىكىن دەيمەن، قونۇۋالغاندىن كېيىن كۆزۈمنى چوقۇيدىغانلىقىنى تۇيۇپ تۇرۇۋېتىمەن...

ئابلىزقارى تەلۋىلەرچە ۋارقىرىغان پېتى يەڭلىرىنى شىمايلىدى. سېيىت ھاجىنىڭ تاتىرىپ، بەكمۇ ئوسال ئەھۋالدا قالغىنىنى كۆرگەندىن كېيىن بولسا، ئاۋازىنى تېخىمۇ ئۆرلەتتى ۋە مەيدىسىگە مۇشتلاپ تۇرۇپ:

— ئاقپاشا پۇقراسى بولغان يۇرت بېگىنىڭ ئەمرىدىن باش تارتقان ئادەم مىراب بېگى بولالمايدۇ! — دېدى.

سوپۇرگەئاخۇن قولىنى كەينىگە تۇتۇپ تۇرۇپ مەردانە قىياپەتتە:

— يات تائىپىنىڭ يالىقىغا باغلانغان ئىت بولغۇچە، كەتمىنىمنى چېپىپ، پۇقرالىقىمنى قىلغىنىم تۈزۈك، ھەشقاللا! — دېدى.

— بەس! بەس!

سارايدا تۇرۇپ، تالاش - تارتىشلارنىڭ ھەممىسىنى ئېنىق ئاڭلاپ، ئۆزىنى ئاران بېسىپ تۇرغان چىنارئايىم ئاخىر تاقەت قىلالمىدى - دە، ئايۋاندا پەيدا بولۇپ، ئايۋاننىڭ ئىشىكىنى چوڭ ئېچىپ قويۇپ، مېھمانلارغا:

— قېنى ھۆرمەتلىك مېھمانلار، ھېيت پاتىھەسى ھېيت پاتىھەسىچە بولسۇن، مەرھەممەت! — دېدى.

—دۇرۇس... دۇرۇس، خان قۇشناچىم دۇرۇس ئېيتتى، — سېيىت ھاجى ئابلىزقارىغا ئەيىبلەش نەزىرىدە قاراپ قويدى، ئۇنى ئولتۇرۇشقا دەۋەت قىلىپ، — ئۇلۇغ ئايەم مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىمىزنىڭ خۇشال جەم بولۇپ، قېرىنداشلىق رىشتىنى مەھكەملەپ، نىزا - خۇسۇمەتلەرنى يوق قىلىشقا يارىتىلغان، بۇ

تەرىقە كۆڭۈلسىزلىككە يول بېرىش ، شەيتاننىڭ ۋەسۋەسىسىگە كىرىپ دوزىخنىڭ يولىنى تۇتماق بىلەن باراۋەر . بايام پەيغەمبىرىمىزنىڭ بىپەرۋالىقى تۇپەيلى ، ئابلىزقارىم ھۆرمەتلىك بېگىمىزنىڭ كۆڭلىگە ئازار بېرىپ قويدى ، مىراب بېگىم دىنىي قېرىنداشلىقنىڭ ھەققى - ھۆرمىتى ئۈچۈن ئەپۇ قىلىپ ، ئاداۋەت ، گىنە تۇتمىغايلا ... — دېدى .

سېيىت ھاجى كۆزىنى يۇمۇپ ، قىرائەت باشلىدى ، ئۇنىڭ ئاۋازى گۈلدۈرمامىلىق يامغۇردىن كېيىنكى غۇر - غۇر شامالدەك ئايۋان ئىچىنى ئارىلىدى ، كۆڭۈللەردە كۆتۈرۈلگەن دولقۇنلارمۇ تىنچىغاندەك بولدى .

22 . «قارچىغا» ھەققىدە پاراڭ

بۇ جاھان شۇنداق جاھان ئىكەنكى ، بىرى ئۆلسە ، بىرى تىرىلىدىكەن ، بىرى كۈلسە ، بىرى يىغلايدىكەن . كۈلگەنلەر يىغلاۋاتقانلارنىڭ بېشىدا بىپەرۋا ياڭاق چېقىپ يەيدىكەن ، يىغلىغاننىڭ يىغىسىدىن گويا جاننى يايراتقۇچى نەغمە - ناۋا ئاڭلىغاندەك ھۇزۇرلىنىدىكەن ، بەزىدە تېخى يىغلىغۇچىنىڭ كۆز يېشىنى سۈرتۈپ قويغان بولۇپ ، يۈزىنى تاتىلىۋېلىشقا پۇرسەت تاپىدىكەن ...

«ئۆچكە جان قايغۇسىدا ، قاسساپ ياغ قايغۇسىدا» دېگەندەك ، تاغارلار قۇرۇقدىلىپ ، ياغ قاپاقلىرى ياغسىراپ قالغاندا يېتىپ كەلگەن بۇ ھېيت نامراتلارغا غەمكىنلىك ۋە مىسكىنلىك ئەكەلدى . سېيىت ھاجىغا بولسا تېپىلغۇسىز غەنىيمەت پۇرسەتنى ئاتا قىلدى . ئۇ تەخسىز مۇجاھىدىنىڭ ھاقارەتلىك ماددىلىرىنى بېشىغا سايە قىلىپ ، يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ دەخلى - تەرۇزى ۋە ئەمر - پەرمانلىرىدىن مۇستەسنا بولغان سودا ئاقساقىلى سۈپىتىدە بۇ دىيارغا ئاياغ باسقاندىن بۇيان ، خالىغان يەردە ئاشكارا بولۇشنى

بىئەپ ھېسابلاپ، خۇددى ئولجىسىنىڭ يېقىنلاپ كېلىشىنى كۈتۈپ دالدىدا ياتقان تۈلكىدەك پەيت كۈتمەكتە ئىدى. بىرەر ئايدىن بۇيان بۇ تۈلكە ئۇۋۇسىدىن بېشىنى چىقىرىشقىمۇ باشلىغانىدى، ھىدى كېلىشى بىلەن تەڭلا ئۇۋۇسىدىنمۇ چىقتى-دە، يەنە ھىد ھىدلاپ ئۆز ئولجىسىنىڭ ماكانىغا قەدەر بېشىنى تىقىشقا جۈرئەت قىلدى.

ھېيتلاش دېگەن بۇ باھانە 360 كۈننىڭ ھەر قاندىقىدا تېپىلىۋەرمەيتتى. ئۇ ئالدى بىلەن سوپۇرگەئاخۇننىڭ ئۆيىگە كېلىپ، ئۇنى چېكىپ كۆرۈش مەقسىتىگە يەتتى. ئۇنى چىشلىگەن پېتى ئۆز ئوۋىسىغا ئەكېتەلمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ قەيىرىدىن چىشلەشنى بىلىۋالدى.

سېيىت ھاجى يەنە سەپەر بوۋاينىڭ ئۆيىگىمۇ باردى. ئۇ بۇ يەردىن لالما ئىتتەك قوغلانغان بولسىمۇ، دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ، چىرايىدىكى كۈلكىنى ئۆچۈرمىدى. ئۆينىڭ سىرتىدىلا تۇرۇپ، ئاللادىن بۇ بوۋايغا ئۇزۇن ئۆمۈر ئاتا قىلىشنى، مال-دۇنيا بېرىشنى تىلىدى.

نۇرەك باخشىنىڭ پارقىراپ تۇرغان «بالاخور» بۇرغىسىنى ئۇيان-بۇيان ئۆرۈپ تاماشا قىلدى. دۇئا قىلىۋېتىپ، ئۇنى پات ئارىدا كۇكۇم-تالقان قىلىۋېتىدىغانلىقىنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى...

ئۇ بەزى كۆك نامراتلار مەھەللە كۇلالچىلىرى ياسىغان قوپال ھېجىر بىلەنلا تۇتقان قۇدۇق سۈيىنى مەككە مۇكەررەمدىكى ئابىزەمزەم قاتارىدا تەرىپلەپ، ھېلىلا چۆلدىن كەلگەن تەشنا كىشىدەك بىر كۆتۈرۈشتىلا ئىچىۋەتتى. ساھىبخانىلار ئۇنىڭ قاتتىق بورا ئۈستىدە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ قىلغان قىرائىتى بىلەن كۆزىگە ياش ئېلىشتى. نامراتنى نامرات كۆرمەيدىغان، نەزىرىدە، پۇقراپەرۋەرلىكتە نۇشىرۋان ئادىلدىن[1] قېلىشمايدىغان بۇ زاتنىڭ

① نۇشىرۋان ئادىل — مىلادىيە 224-يىلى قۇرۇلغان ئىران ساسانىيلار سۇلالىسىنىڭ 20-پادىشاھى بولۇپ، تارىختا ئۆزىنىڭ ئادالەتپەرۋەرلىكى بىلەن «نۇشىرۋان ئادىل» دەپ شۆھرەت قازانغان.

پاتمەسىنى ئالغان ھەممەت قاشقىنىڭ كۆز يېشى كۆكلەم يامغۇرىدەك قۇيۇلدى .

— ھە ، سورايمەن دەپ ئۇنتۇپ قالغىلى تاس قاپتىمەن ، — دېدى سېيىت ھاجى يېقىندىلا ياسىتىۋالغان ياسىداق مەيدە ئۆزى بىلەن يانمۇيان ئولتۇرغان ھاپىز مەخسۇمغا ، — قارچىغا بىلەن ئوۋ ئوۋلاشتىن ھاسىلاتلىرى نېمە ؟

سېيىت ھاجى توغرىقېغىل ، سېرىق ، توپا مەھەللىلىرىنى ھېيتلاپ بولغاندىن كېيىن ، ئابلىزقارىنى تاشلاپ قويۇپ ، ھاپىزنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىۋالغانىدى . چۈنكى ، ئۇلارنىڭ نۆۋەتتىكى ھېيتلايدىغان نشانى ئاددىي پۇقرالارنىڭكىگە ئوخشمايتتى .

— ھاسىلاتىم شۇكى ... ھاسىلاتىم شۇكى ...

شېرىكىنىڭ بىر نەرسە دەپ بېرەلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن سېيىت ھاجى ئۆز سوئالىغا ئۆزى جاۋاب بېرىپ :

— قارچىغا ئاۋۋال ئولجىسىنىڭ تۇرغان جايىنى ، يۈگۈرۈش سۈرئىتىنى ، يوشۇرۇنماقچى بولغان چاتقاللىقىنى ، جۇغىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتىپ ، ئاندىن ئولجىسىغا قاراپ تۈيۇقسىز ئېتىلىدۇ . قارچىغا ئۈچۈن ئولجىنى كۆزىتىش بەكمۇ مۇھىم ، ئولجىنى كۆزىتىش ئۇنىڭغا ئولجىغا قامال سېلىش بىلەن ئوخشاش دەرىجىدە ھۇزۇر بېغىشلايدۇ ! — دېدى .

— دېگەنلىرى بەرھەق ، راستتىنلا شۇنداق ئىكەن ...

— دېمەكچىمەنكى ، ئولجىنى ئوبدان كۆزەتمىگەن قارچىغا قانچە كۈچلۈك ، قانچە زېرەك بولسىمۇ ، ئولجا ئەمەس ، بەلكى بىر تۇتام پاخالنى چاڭگاللاپ قالىدۇ .

— بەرھەق ... بەرھەق ...

— بىر تۇتام پاخالنى چاڭگاللايدىغان ، ھەتتا ئولجىنى قاچۇرۇپ قويىدىغان ئىقتىدارسىز قارچىغىنى ئىگىسى ئەتىۋارلىمايدۇ ، ئۇنى باشقىلارغا سېتىۋېتىدۇ ، ھەتتا بوغۇزلىۋېتىدۇ...

— دەل شۇنداق ، ئۇنداق قارچىغىدىن ئىككى سەر گۆشى چىقىدىغان قۇشقاچ ياخشى ...

سېمىز تورۇق ئاتنىڭ تىك تۇتۇپ كېتىۋاتقان بويندىكى قوڭغۇراقلارنىڭ ، كۈمۈش جابدۇقلارنىڭ بىر خىل رىتىمدا جىرىڭلاشلىرى ، يۇمشاق توپىلىق يول بىلەن كېتىۋاتقان مەپىنىڭ تەۋرىنىشلىرى يوغان بىر بوغچىغا ئوخشاش تۈگۈلۈپ ئولتۇرغان ھاپىزنى ئۇيقۇ ئالىمىگە ئەكەتتى . مەپە پەشتىقىغا قونۇۋالغان رەھمەتنىڭ قامچىسىنى ئارىلاپ ـ ئارىلاپ قارسىلدىتىپ قويۇشلىرىمۇ ئۇنىڭ ئۇيقۇسىغا دەخلى قىلالمىدى .

ئاغزىنى مىدىرلىتىپ ، تەسۋى سىيرىش بىلەن بەند بولۇۋاتقان سېيىت ھاجى سازلىقتىكى قاقىردەك بېشىنى تۈكلىرى ئۇزۇن جۇۋىسىنىڭ ئىچىگە تىقىۋېلىپ ، يېنىك خورەك تارتىۋاتقان ھاپىز مەخسۇمغا يىرگەنگەندەك ھومىيىپ قويدىيۇ ، گەپ قىلمىدى .

مەپىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى روجەككە تارتىلغان يېشىل شايى پەردىنى قايرىپ ئۇرۇپ تۇرغان سوغۇق شامال بىلەن سەگەكلىشىپ قالغان سېيىت ھاجى مەخمەل ئۈستىڭىنىڭ تاختا كۆۋرۈككە كەلگەندىلا رەھمەتكە بۇيرۇدى :

— مەخسۇم ھاجىنىڭ سارىيىغا ھەيدەڭ !

مەپە ئادەملىرى شالاڭ كوچىدىن ئۆتۈپ ، كونا جۇۋا مەيدانىدىن كۆنپېتىش تەرەپكە قايرىلدى ـ دە ، نادىرخان بازار بېگى تۇرۇشلۇق سارايىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ توختىدى . سېيىت ھاجى تېخىچە پۇشۇلداپ ئۇخلاۋاتقان شېرىكىنى نوقۇپ ئويغاتتى ـ دە ، رەھمەتنىڭ ياردىمىدە مەپىدىن چۈشۈپ ، دەرۋازىنىڭ يان ياغىچىغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ ، سوغۇق شامالدىن پاناھلىنىۋاتقان زەڭگىدەك قارا چىراي دەرۋازىۋەننىڭ ئالدىغا كېلىپ ، سالام بەردى :

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ، بازار بېگى ھۇزۇرىدا بارمىكىن ؟

ئەزمىلىك بىلەن ئورنىدىن تۇرغان دەرۋازىۋەن سېيىت ھاجىنىڭ تاپىنىدىن بېشىغىچە سەپسېلىپ چىققاندىن كېيىن جاۋابەن دېدى :

— بولۇشىغۇ بار ، لېكىنزە ، بېگىم تونۇمىغان ئادەمنى كىرگۈزمە ، دەپ قاتتىق تاپىلىغانىدى .

سېيىت ھاجىنىڭ دەرۋازا ئالدىدىن نەتىجىسىز قايتىپ كەتكۈسى كەلمىدى . بازار بېگىنىڭ ھۇزۇرىدا ھېيت پاتىھەسى قىلىشىنىڭ ئۆزى ئۇنىڭغا ھەر تەرەپلىمە ئوڭايلىق يارىتىپ بېرەتتى . ئۇ بىر چالمىدا ئىككى ياكى ئۇنىڭدىن ئارتۇق پاختەك سوقۇشنىڭ تەمەسىدە نەچچە كېچىلەرنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزدى . خاتىپنى تالاي قېتىملاپ گەپكە سېلىپ ، بازار بېگى ئۇستىدە ئەتراپلىق كۆزىتىشلەر ئېلىپ بارغاندىن كېيىنلا بۇ شەخسنىڭ ئۆزىنىڭ شەخسىي تۇرمۇشىدىمۇ ، ئۇلۇغ ئىشىدىمۇ كەم سانىغىلى بولمايدىغان توسالغۇ ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتتى . ئالدى بىلەن بىر توپ ئەن رەخت بەدىلىگە ئىندەككە كەلگەن ھەنپە خېنىم ئارقىلىق ئۇنىڭدا دەز پەيدا قىلغاندىن كېيىن ، ھېيت باھانىسى بىلەن بۇ توسالغۇنى ئۇزۇل - كېسىل تۈگىتىشنىڭ تۇنجى قەدىمىنى باستى .

سېيىت ھاجى ھاپىزغا ئىشارەت قىلىۋىدى ، ھاپىز بىرنەچچە يارماق چىقىرىپ دەرۋازىۋەنگە تۇتقۇزدى ، دەرۋازا ئېچىلدى .

تورۇسى ۋاسا جۇپ قىلىپ سېلىنغان بۇ چوڭ ئۆي خۇددى ئەمدىلا ئوت يېقىلغان تونۇردەك ياپيېشىل ئىس بىلەن توشۇپ كەتكەنىدى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم !

ئىككى - ئۈچ ئاغىنىسى بىلەن سورۇن قۇرۇپ ئولتۇرغان بازار بېگى بىر قاراشتىلا سېيىت ھاجىنى تونۇدى - دە ، ئالدى بىلەن چاقىرىلمىغان بۇ مېھماننى باشلاپ كىرگەن دەرۋازىۋەنگە ئالىيىپ قويدى .

— ھېيتلىرىڭغا مۇبارەك بولسۇن ، بازار بېگى .

نادىرخان بازار بېگى نېمىلا دېگەنبىلەن تەسۋى سىيرىپ تۇرغان بۇ رەقىبىنى كۆرۈپ ھودۇقمايمۇ قالمىدى . ئۇ ئاغىنىلىرىگە ئىشارەت قىلىپ ، پۇرقىراپ ئىس چىقىپ تۇرغان چىلىمنى يوشۇرۇشقا ئۈلگۈرگەن بولسىمۇ ، لېكىن ئۆيدىكى قاڭسىق نەشە

پۇرىقى ھەممىنى ئاشكارا قىلىپ تۇراتتى .

— ئۆزلىرىنىڭمۇ ھېيتلىرىغا مۇبارەك بولسۇن ، ھاجىم !

سېيىت ھاجى تەكەللۇپ بويىچە تۆردىكى گىلەم ئۈستىگە ئۆتۈپ ئولتۇردى ۋە پاتىھە ئوقۇپ ، دۇئا قىلدى . ئۇ بازار بېگىنى تېخىمۇ ئۇيالدۇرماقچى بولغاندەك ، يەكتەكنىڭ يېڭى بىلەن تۇرۇپ - تۇرۇپ بۇرنىنى تۇسۇپ ، كۆز ئالدىنى يەلپۈپ قوياتتى .

— ئەمدى … ئەمدى … ياشلىق دېگەن مۇشۇنداق بولىدىكەن ، ئانچە - مۇنچە چېكىپ كۆڭۈل ئاچمىساق …

سېيىت ھاجى «ھېچ ۋەقەسى يوق» دېگەندەك كۈلۈمسىرىدى - دە ، گەدىنىنى قاشلاپ تۇرۇپ ئوڭايسىزلىنىۋاتقان بازار بېگى :

— دېمەكچىمەنكى ، ياشلىق دېگەننىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق يارىشىقى بولىدۇ ، لېكىن بۇنى گۇناھ دېگىلى بولمايدۇ ، چۈنكى دىنىي ئەھكاملاردىمۇ نەشە - تاماكا چېكىشنى مەكروھ دېگەنۇ ، ھارام دېمىگەن . ھارام دەپ مەنئى قىلىنغان نەرسە بىلەن مەشغۇل بولۇش گۇناھتۇر . مەكروھ بىلەن مەشغۇل بولغانلىق گۇناھ جۈملىسىگە كىرمەيدۇ . مەسىلەن ئالساق ، پېقىر ھەج سەپىرى قىلغاندا ئەرەبلەرنىڭمۇ بىر غۇلاچ كېلىدىغان ئۇزۇن چىلىم بىلەن تاماكا چەككىنىنى كۆرگەنمەن ، — دېدى .

سېيىت ھاجى ئالدىغا كېلىپ ياش ئېقىپ تۇرغان كۆزلىرىنى ئۆزىگە قاداپ ، خاتىرجەملىنىشكە باشلىغان بازار بېگىگە ۋە ئۇنىڭ ئاغىنىلىرىگە قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدى :

— تارتىنىپ قېلىشمىسىلا ، پېقىر قورسىقى كەڭ ئادەم ، مەھەللە مولىلىرىدەك جاھىل پىكىرلىك ئەمەس ، چېكىدىغانلىرىنى چېكىۋەرسىلە ، بىز مۇڭدىشىۋېرەيلى ، ھەر ئىش ئۆز يولى بىلەن ئەمەسمۇ ؟

— دۇرۇس … دۇرۇس …

بارغانسېرى قويۇقلىشىۋاتقان ئىس ئۆي ئىچىنى خۇددى گۈگۈم مەزگىلىدەك قاراڭغۇلاشتۇرۇشقا باشلىدى . سېيىت ھاجى بىلەن

بازار بېگىنى يالغۇز قويۇشقا تىرىشىپ ، بازار بېگىنىڭ ئاغىنىلىرىنى گەپ بىلەن باغلاپ تۇرۇۋاتقان ھاپىز تۇرۇپ - تۇرۇپ يۆتىلىپ كېتەتتى . سېيىت ھاجى بولسا ئوڭۇشلۇق كېتىۋاتقان سۆھبەتتىن مەمنۇن بولغاچ ، ئۆي ھاۋاسىنى ئاچ كۆزلۈك بىلەن ئۆپكىسىگە تولدۇراتتى . ھاۋادىكى قويۇق نەشە ھىدى ئەستىلىكلىرىنى غىدىقلاپ ، ئۇنىڭ دەل مۇشۇنداق ئۆيدىن باشلانغان مۇستەقىل ھاياتىنىڭ كارتىنىلىرىنى ئالدىغا يايماقتا ئىدى .

سېيىت ھاجى ئاۋات ئېلچى شەھىرىدە تۇغۇلدى . ئۇ ئېسىنى بىلگەندە ئانىسى ئاللىبۇرۇن ئاخىرەتكە سەپەر قىلغان ، ئاتىسى جامالباي شايى - ئەتلەس ئېلىپ - ساتقاندىن تاشقىرى ، كىچىكرەك بىر سارايىنى باشقۇرۇپ يۈرەتتى . ساراي كىچىك بولغىنى بىلەن ، ئاۋات كوچىسىنىڭ دوقمۇشىغا جايلاشقانلىقتىن بولسا كېرەك ، كىرىمى يامان ئەمەس ئىدى . ئېلچىگە كېلىپ - كېتىپ تۇرىدىغان ھىندى ، ئافغان ۋە باشقا مۇسۇلمان ئەللەرنىڭ سودىگەرلىرى بۇ سارايغا چۈشۈشكە ئامراق ئىدى . سېيىت يەتتە ياشقا تولغاندىن باشلاپ ، دادىسىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە پۇل تېپىشنىڭ ئامالىلىرىنى ئۆگىنىشكە كىرىشتى . ئۇ ھەر كۈنى ئاتخانىلارنى ، تۆگەخانىلارنى زېرىكمەي ئارىلاپ چىقىپ ، ئوقۇرنىڭ بۇزۇلغان جايلىرىنى تېپىۋالاتتى - دە ، بۇ پاكىتلارنى كارۋان خىزمەتچىلىرىنىڭ كۆزىگە كۆرسىتىپ تۇرۇپ ، زەخمىگە لايىق تۆلەم تەلەپ قىلاتتى ، ئۇنىڭ قولىغا تۆت - بەش يارماقتا چاغلىق بىرنېمە تۇتقۇزۇپ قويغانلار ئاسانلا قۇتۇلۇپ كېتەتتى . پىخسىقلىق قىلغانلار ياكى بۇ «كىچىك ماڭقا»نىڭ يولسىز تەلىپىنى پەرۋايىغا ئالمىغانلار تۈگمەس بالاغا گىرىپتار بولاتتى . سېيىت ئۇلارنىڭ پۇتىغا بوغما يىلاندەك يامىشىپ ، چىرقىراپ يىغلاپ يېتىۋالاتتى ياكى بولمىسا خىزمەتچىلەر تۇيماي قالغاندا ئېشىغا تۆگە قومۇلىقى تاشلىۋېتەتتى ، ياكى توپا چېچىپ ، يېگەنلىرىنى ھارام قىلاتتى .

بەزىدە ئۇ ئېغىل ۋە ئوقۇرلارغا قانچە سەپسالسىمۇ ، بۇزۇلغان يەرنى تاپالمايتتى . ئاخىرىدا ھېچكىم تۇيماي قالغاندا ، ئوقۇرنىڭ

بىرەر تاختىيىنى تاش بىلەن ئۇرۇپ سۇندۇراتتى ـ دە ، مۇتتەھەملىك قىلىپ ، ئۇچ ـ تۆت يارماق ئۇندۇرۇۋالاتتى . ئات ـ ئېشەكلەرنىڭ ئارىسىدا قوغۇنلۇققا كىرگەن ئوغرىدەك تىمىسقىلاپ يۈرۈپ ، ھەربىر تۈۋرىدىن بىرەر ئوچۇمدىن بوغۇز ئېلىۋېلىپ ، يوغان بىر سېۋەتكە تۆكەتتى . پۇلنىڭ ۋە بوغۇزنىڭ ھېسابىنى قىلىپ بولغان كۈنلەردە ، دادىسى ئۇنىڭغا ئانچە ـ مۇنچە بىرنېمە ئايرىپ بېرىپ ، «ئۆزىدەك ئادەم بولغان» ئوغلىنى مۇكاپاتلايتتى .

بۇ سارايدا يەنە ئۆز زامانىسىدا بولىدىغان بۇزۇقچىلىقلارنىڭ ھەممىسى تېپىلاتتى . يېقىن ـ يىراقتا داڭقى پۇر كەتكەن تاۋكا چەت ئەللىك سودىگەرلەرنىلا ئەمەس ، يۇرت ـ يۇرتلاردىكى مەيدىسىگە مۇشتلاپ يۈرىدىغان داڭلىق قىمارۋازلارنىمۇ ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى . جامالباي تاۋكادىكى قىمارۋازلارنىڭ بېشىدا پەرۋانىدەك چۆرگىلەپ يۈرۈپ چوتۇر ئالاتتى . ۋاقتى ـ سائىتى كەلسە ، ئۆزىمۇ ئوشۇقنى قىرلاپ تۇرۇپ : «دەتتىكام پىرىم» دەپلا ئېتىۋېتەتتى ـ دە ، كۆپىنچە ھاللاردا ئاتقان ئوشۇقى ئالچە قوپاتتى . بۇنداق چاغلاردا چوتۇر ئېلىشمۇ ، چىلىم سۈيىنى يېڭىلاپ ، نەشە سېلىپ تۇتۇپ ، چاي پۇلىنى ئېلىشمۇ سېيىتقا ئوڭچە قالاتتى .

سەككىز ياشقا كىرگەن يىلى ئۇنىڭ ھاياتىدا ناھايىتى چوڭ ئۆزگىرىش يۈز بەردى . دادىسى بىر كۈنى ئەنديجان رەستىسىدە ئۆي بىسات تۇتۇپ تۇرۇۋاتقان بىر سودىگەرنى كۈتۈۋالدى . ئۇنى تاۋكا كۆرمىگەن قىمارۋاز چاغلاپ ، بابلاشنىڭ كويىغا چۈشۈپ ، ئوڭچە تاۋكا قۇردى . كىم بىلسۇن ، تۇنجى قېتىمدىلا جامالباي ئۇتتۇرۇپ قويدى ، كاللىسى نەشە بىلەن قىزىپ كەتكەنلىكتىنمۇ ياكى شەيتىنى غالىب كەلدىمۇ ، بارى ـ يوق تەڭگىسىنىڭ ھەممىسىنى تاۋكاغا قويدى ، تەلىيى يەنە تەتۈردىن كەلدى . چىلىمنى يەنە بىر سۈمۈرگەندە ئۇنىڭ مېڭىسىدە بىر يامان پىكىر ئويغاندى ـ دە ، پۈتكۈل سارايىنى ئاتخانا ، تۆگەخانا بىلەن قوشۇپ دوغا تىكتى . پىرىنىڭ نامىنى تىلغا ئېلىپ ، ئوشۇقنى ئېتىپ ، مەيدىسىگە ئۇردى ...

جامالباينىڭ كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشتى. تۆت تام چاقپەلەكتەك چۆرگىلەپ، تورۇس بىلەن يەر ئاستىن - ئۈستۈن بولدى. ئۇ دەردكە پايلىماي قولىنى ئۆتۈكىنىڭ قونچىغا ئۇزىتىۋىدى، ھېلىقى سودىگەرنىڭ يېنىدا رۇستەمدەك قاۋۇل يىگىتلەردىن تۆت - بەشى تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، بىراقلا ھوشىدىن كەتتى.

جامالباي ھوشىغا كەلگەندە، ئۆزىنى توختى ناۋاينىڭ دۇكىنى يېنىدىكى يۇندا تۆكىدىغان پاتقاقلىقتا كۆردى. ئۇ ھەممە ۋەجىنىڭ، ھەتتا ئۆزىنىڭمۇ تۈگەشكەنلىكىنى بىلدى. كۆزىنى ئېچىپ بېشىدا مىشىلداپ تۇرغان ئوغلىنى كۆرۈپ، ئايىغىنى يالاۋاتقان بىر سەت ئىتنى ھەيدىۋېتىشكە ماغدۇرىنىڭ ھەممىسىنى يىغىپ ئىشارەت قىلدى - دە، لەۋلىرىنى ئاران مىدىرلىتىپ تۇرۇپ:

— ئوغ... ئوغلۇم. مەن تۈگەشتىم، ھۆد دەس تۈ... گەشتىم، سەن يېتىم بولۇپ قالدىڭ، ئۇز... ئۇنتۇما مېنى ھېلىقى... سودىگەر تۈگەشتۈردى. سەن بىر سۈپۈرگە، بىر سو... سوغا ئېلىپ، ھېلىقى سودىگەرنىڭ ئىشىك ئال... ئالدىنى سۈپۈرگىن، سۇ چاچقىن... قالدىسىنى... قالدىسىنى... — دېدى.

جامالباي ھەسرەت ئىچىدە كۆز يۇمدى. شەھەر ئاخۇنلىرى ئۇنى «نەشە چېكىپ ئۆلدى، نامىزىنى چۈشۈرۈش گۇناھ» دەپ يۇيۇپ، تارىغلى ئۇنىمىدى. باغرى يۇمشاق توختى ناۋاي بىلەن ئۇنىڭ شاگىرتلىرى مېيىتنى زاراتگاھلىققا ئاپىرىپ دەپنە قىلدى.

سېيىت دەسلەپىدە مەرھۇم دادىسىنىڭ ئاخىرى چۈشىمىگەن ۋەسىيىتىنى زادى چۈشىنەلمىدى. ئاتامنى ۋەيران قىلغان ئادەمنىڭ ئىشىكىنى سۈپۈرۈپ، سۇ چېچىپ يۈرەمدىمەن، دەپ ئويلىدى - دە، زاراتگاھلىقتىن قايتىپلا ئۇدۇل سارىيىنىڭ ئالدىغا باردى. سارايدىكى ناتونۇش دەرۋازىۋەنلەر ئۇنى سۆڭەك ھىدلاپ ئىشىك ئالدىغا كېلىپ تىمىسقىلاپ يۈرگەن ئىگە - چاقىسىز قوتۇر كۈچۈكنى ھەيدىگەندەك ھەيدىۋېتىشتى. ئۇنىڭ سەبىي، ئەمما زامان ئەسكىلىكلىرى بىلەن بۇلغانغان كىر قەلبىدە دادىسىنى قان يىغلىتىپ ئۆلتۈرگەن، ئۆزىنى ماكانسىز، پاناھسىز قىلىپ كوچىغا

تاشلىۋەتكەن ھېلىقى سودىگەرگە تونجى قېتىم نەپرەت تويغۇسى ئويغاندى . پەقەت شۇ چاغدىلا قىساس ئېلىش غەرىزى ئۇنىڭ كاللىسىغا كىرىپ كەلدى . دادىسىنىڭ ئۆلۈم ئالدىدىكى بىرقانچە ئېغىز سۆزى تولۇق مەنىسى بىلەن كۆز ئالدىدا ئاشكارا بولدى .

ھېلىمۇ ياخشى ، ئۇ يەتتە - سەككىز يارماقنى دادىسىنىڭ تارتىۋېلىشىدىن ئەنسىرەپ ، ساراي ئېشىدىكى تام تۆۋىگە كۆمۈپ قويغانىكەن . ئۇ دەرۋازىۋەننىڭ كۆزىنى باغلاپ ، بىر بېسىپ ، ئىككى بېسىپ تام تۆۋىگە باردى ، تەرەت قىلغان بولۇپ زوڭزايدى - دە ، پۇللىرىنى تېپىۋېلىپ ، كىچىككىنە بىر سوغا ۋە بىر سوپۇرگە سېتىۋالدى . شۇ كېچىسى ئۇ دادىسىنىڭ ئۆلۈمى ئۈزىتىلغان ناۋايخانىنىڭ تونۇر بېشىدا بىر كېچىنى تەسلىكتە تاڭ ئاتقۇزدى - دە ، تاڭ يورۇشىغىلا سورۇشتۇرۇپ يۈرۈپ ، ھېلىقى سودىگەرنىڭ قورۇسىنى تېپىۋالدى .

زامانىسىدا ئىلچى شەھىرى بويىچە كۆزگە چېلىققۇدەك ھەشەمەتى بار بۇ قورۇنىڭ دەرۋازىسى كۈنچىقىشقا قارايتتى ، دەرۋازىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئاسمان - پەلەك ئېگىز ئىككى تۈپ ياغاچ دەرىخى بار ئىدى ، ياغاچ دەرىخىنىڭ قويۇق يوپۇرماقلىرى دەرۋازا ئالدىدىن ئۆتىدىغان توپىلىق يولنىڭ ئوتتۇرىسىغىچە سايە تاشلايتتى .

تۇنجى كۈنى ئۇ دەرۋازىنىڭ ئالدىنى پاك - پاكىز سۈپۈردى ، ھايۋان تېزەكلىرىنى ئۈۋۈقىغىچە قويماي تېرىپ ، ئەخلەتلىككە تۆكتى . 200 قەدەمچە كېلىدىغان كۆلدىن سۇ ئەكېلىپ ، يامغۇر ياغقادەك تەكشى چېچىپ چىقتى . ئۇ ، ئەمگىكىدىن قانائەت ھاسىل قىلدىيۇ ، لېكىن خىيلىغىچە كۈتۈپ تۇرسىمۇ ، ئۇنىڭ بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولمىدى .

ئىككىنچى ، ئۈچىنچى ، تۆتىنچى كۈنلىرىمۇ شۇنداق قىلىۋەردى . سېپىت بۇنىڭلىق بىلەن كۆڭلىنى سوۋۇتمىدى ، بەلكى سۈپۈرگەن دائىرىنى تېخىمۇ كېڭەيتتى ، سۇنى تېخىمۇ جىق چاچتى .

پەقەت بەشىنچى كۈنىگە كەلگەندىلا ئادەتتە دەرۋازىدىن كۆپرەك

كىرىپ ـ چىقىپ تۇرىدىغان، ئۇ «بەلكى گاچا بولسا كېرەك» دەپ قىياس قىلغان چوڭ ياشلىق بىر كىشى دەرۋازىدىن ئىتتىك قەدەملەر بىلەن چىقىپ كەلدى ـ دە، سىيىتنىڭ قولىدىن خۇددى ئوغرى تۇتۇۋالغاندەك «كاپلا» قىلىپ تۇتۇپ، يېتىلىگىنىچە هويلىغا ئەكىردى.

هويلا سىيىتنىڭ پەرىزىدىن تاشقىرى ئەمەس ئىدى. دالان بىلەن ئايۋان ئارىسىدىكى پېشايۋانغا ئالتە ـ يەتتە توپ گەزمال تاشلاپ قويۇلغان، دالاننىڭ بىر تەرىپىدە تايلانغان يۇڭ ئۈستىگە بېسىۋېتىلگەن تېرىلەر دۆڭدەك دۆۋىلىنىپ تۇراتتى.

— ئېتىڭ نېمە؟

پېشايۋان سۇپىسىغا سېلىنغان كۆرپىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇپ، نېمىنىدۇر يېزىۋاتقان 39 ـ 40 ياشلار چامىسىدىكى بۇرۇتلۇق كىشى سورىدى بېشىنى شىرە ئۈستىدىكى قەغەزدىن كۆتۈرمەي تۇرۇپ.

— ئېتىم ... ئې ... ئېتىم سىيىت.

ئاتا ـ ئاناڭ يوقمۇ؟

سودىگەر يەنە بېشىنى كۆتۈرمىدى. سىيىت ئۆزىنى مۇشۇ كۇنلەرگە گىرىپتار قىلغان بۇ كىشىنى تونۇمايتتى. قايسى كۈنى ئۇ دادىسى بىلەن تاۋكادا ئۇچراشقاندا، تاڭگازا ئېلىپ يەيمەن دەپ چىقىپ كېتىپ بەكمۇ كەچ قايتقانىدى. سىيىت رەقىبىگە جاۋاب بەردى:

— ئاتا ـ ئانام ئۆلۈپ كەتكەن.

سودىگەر ئۇنىڭغا لاپ قىلىپ قاراپ قويدى. شۇ چاغدىلا سىيىت رەقىبىنىڭ بوغداي ئۆڭلۈك، ساقال ـ بۇرۇتىنى پاكىز ياساتقان، خېلى سۆلەتلىك بىر كىشى ئىكەنلىكىنى كۆردى.

— ئىشىك ئالدىمنى سۈپۈرۈشتىن مەقسىتىڭ نېمە؟

— جانابلىرىنى ياخشى ئادەم دەپ ئاڭلىدىم، قىلىدىغان ئىشىم بولمىغاندىكىن، ئۆزلىرىنىڭ ئىشىكىنى سۈپۈرۈپ بولسىمۇ دۇئالىرىنى ئالاي دېدىم.

— دۇئادىن نىمە چىقىدۇ؟
— ساۋاب، ياخشى كىشىلەرنىڭ دۇئاسى يېتىمنى مۇرادىغا يەتكۈزىدۇ، دېيىشىدۇ.

سودىگەر ئالدىدا تەلمۈرۈپ تۇرغان بالىنى ئۇنتۇپ، ئۆزى بىلەن ئۆزى گەپلىشىۋاتقاندەك پىچىرلاپ، بارماقلىرىنى ئېگىپ بىرنېمىلەرنى ھېسابلىدى ۋە قومۇش قەلىمىنى قەغەزگە تەگكۈزۈپ تۇرۇپ يەنە سورىدى:

— قولۇڭدىن نېمە ئىش كېلىدۇ؟
— ھەممە ئىش كېلىدۇ غوجام، يەر سۈپۈرۈش بولامدۇ، سۇ سېپىش بولامدۇ...
— بۇنى بىلىمەن، يەنە نېمە ئىش قىلالايسەن دەيمەن؟ ئات بېقىشنى بىلەمسەن، بېدە توغراپ، بوغۇز تەييارلاشنىچۇ؟
— بىلىمەن غوجام، بىلىمەن، مەن بۇرۇن...

سېيىت ئاغزىنىڭ ئۇچىغا كېلىپ قالغان گەپنى ئىتتىكلا يۇتۇۋەتتى. ئەگەر كىچىكىدىن باشلاپ ئات ئېغىلى بىلەن ھەپىلىشىپ چوڭ بولغىنىنى ئېيتىپ سالدىمۇ، بۇنىڭدىنمۇ خەتەرلىك سوئاللارغا دۇچ كېلىدىغانلىقىنى، بۇ يەردىن ساراي ئالدىدىن قوغلانغاندەك قوغلىنىدىغانلىقىنى تۇيۇپ قالدى.

— ھە، بۇرۇن نېمە بولغان؟
— بۇرۇندىن باشلاپ ئات بېقىشنى ئويلايتتىم.
— قولۇڭ ئەگرى ئەمەستۇ؟
— يوقسۇ غوجام...

شۇنداق قىلىپ، ئۇ سودىگەرنىڭ ھوزۇرىدا تۇرۇپ قالدى. ھويلا ـ ئارامنى كۈنگە ئۈچ قېتىم سىرىپ ـ سۈپۈرۈپ، ئەينەكتەك پارقىرىتىۋەتتى. ۋاقتى ـ قەرەلىدە ئوت ـ سامان، يەم ـ بوغۇز بېرىپ، ئات ـ قېچىرلارنى تولۇمدەك سەمرىتىۋەتتى. كەم سۆز غوجىدار بىلەنمۇ چىقىشىپ قالدى. سېيىتنىڭ ئىشچانلىقى، چەبدەسلىكى سودىگەرگىمۇ ياراپ كەتتى. ئۇ چۆپقەتلىرىگە:

«باشتىلا كۆزۈم خاتا كۆرمەپتىكەن، مۇشتتەك تۇرۇپلا ھەممە ئىشنى سۇدەك يۇرۇشتۇرۇۋاتىدۇ» دەپ ماختاپ بىرىدىغان بولۇپ قالدى.

بۇ سودىگەرنىڭ قولىدا خوتۇن توختىمايتتى، ئۇ ئويۇن - تاماشىغا شۇنچىلىك ئامراق ئىدىكى، شەھەردىكى ئۈچ دۇكىنىنى ۋاكالەتچىگە، ئۆي ئىگىلىكىنى سىيىتقا تاشلاپ قويۇپلا ئىككى - ئۈچ كۈنلەپ چىقىپمۇ كېتەتتى. تاشقىرىدىن نەشە چېكىپ، مەست - ئەلەس قايتىپ كەلگەنلىرىدە ئۆزى تاپشۇرغان ئىشنى جايى - جايىدا تەخلەپ قويغان سىيىتقا مەستلىكى كېلىپ بەزىدە تېخى «ئوغلۇم» دەپ بېشىنى سىلاپمۇ قوياتتى. دادىسىنىڭ ئالايغان كۆزلىرى، كۆكىرىپ كەتكەن لەۋلىرى، تىترەۋاتقان بارماقلىرى ۋە قولدىن كەتكەن مال - مۈلكى كۆز ئالدىدىن بىردەممۇ كەتمەيۋاتقان سىيىت بۇنداق چاغلاردا «دادىسى» نىڭ قۇچىقىدا ئەركىلىگەچ، چىشىنى غۇچۇرلىتاتتى. تىنىمسىز دۈپۈلدەپ تۇرغان يۈرىكى قىساس ئوتىدا ئۆرتىنەتتى.

ئۇ كۈتكەن ۋاقىت ئاخىر كېلىپ قالدى. سىيىت 15 ياشقا تولغان يىلى سودىگەر بار ۋەجىنى پۇلغا ئايلاندۇرۇپ، ھەج سەپىرىگە ئاتلاندى. بۇ كىچىككىنە شەھەردىكى مەنىسىز - مەززىسىز ھايات ۋە تاپاۋەتسىز تىجارەت ئۇنىڭ كۆڭلىگە سەپەر ھەۋىسىنى سالغانىدى.

— ئوغلۇم، — دېدى بىر كۈنى سودىگەر تاشقىرىدىن كەيپى چاغ ھالدا قايتىپ كىرىپ، — يۇرت كۆرۈشنى خالامسەن؟ ئەگەر خالىساڭ، ماڭا ياردەمدە بول، توخۇ كاتىكىدەك بۇ كىچىك شەھەردە تارتىشقۇدەك يەنە نېمە بار دەيسەن؟ ئاتامۇ ئەندىجان شەھرىدىن كېلىپ بۇ يۇرتتا تۇرۇپ قاپتىكەن، خالىساق، ھەج سەپىرىدىن كېيىن تۇغقانلىرىمىزنى ئىزدىۋالارمىز، — دېدى ۋە قىرلىق يېتىپ قالغان غوجىدارىنى ئۇنداقچى، مۇنداقچى دەپ يامانلاپ بەردى. بەش ۋاخ نامازنى تاشلىمايدىغان، مۇسۇلمانچىلىقنى ئۇنتۇمايدىغان

غوجىدارنىڭ ھەجگە بىللە ئاپىرىش توغرىسىدىكى ئۆتۈنۈشلىرىمۇ بىكارغا كەتتى. بۇنداق قۇلاي پۇرسەتنى قولدىن بەرگۈسى كەلمىگەن سىيىت بىچارە غوجىدارنىڭ ھەممە «قىلمىشى»نى سودىگەر ئالدىدا پاش قىلىۋەتتى...

ئۇلار ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى خۇرجۇنغا تولدۇرۇپ، ھەجگە ئاتلاندى. سانجۇ يولى بىلەن خېلى كۈنلەر ماڭغاندىن كېيىن، پاكىستان تەۋەسىگە ۋە ئۇ يەردىن بومبايغا كەلدى. پاراخوتقا ئولتۇرۇپ، دېڭىز سەپىرىنى باشلىدى. يەنە بىر سەپەر يول بېسىپ، ئەرەبىستاننىڭ جىددە شەھىرىگە يەتتى.

ئۇلار جىددىگە كەلگەندە ھەج مەزگىلى بەكمۇ قىستاپ قالغانىدى. شۇنىڭ بىلەن سودىگەرنىڭ نەشە ئىسىدىن قارىداپ كەتكەن لەۋلىرى دەرھال ھەرىكەتكە كەلدى، ئالتۇن - كۈمۈشلىرىنى، ئۆزى تاغدەك ئىشىنىدىغان سىيىتنى سارايۋەنگە ئامانەت قىلىپ، «لەببەيكە، ئاللاھۇممە لەببەيكە» دەپ سەل كەبى ئېقىۋاتقان ئادەم توپىغا قوشۇلۇپ مەككىگە يۈرۈپ كەتتى.

دېگەندەك، سىيىتنىڭ ئامىتى ئوڭدىن كەلدى. تەقدىر ئۇنىڭغا ئەندىجانلىق بىر تاۋاپچى مۇسۇلماننى ئۇچراشتۇردى. ئۇلار تۈنجى تونۇشۇشتىلا سىردىشىپ، چىقىشىپ قالدى. 49 - 50 ياشلارغا بېرىپ قالغان، قارىماققا كۆن بويى ئىستىقامەت بىلەنلا ئۆتىدىغاندەك كۆرۈنىدىغان بۇ كىشى ئالتۇن - كۈمۈشنىڭ گېپىنى ئاڭلاپلا ھەج ھەۋەسىدىنمۇ ۋاز كەچتى - دە، سىيىت بىلەن تىلنى بىر قىلىپ، سارايۋەننى بىر ئاماللار بىلەن ئالداپ، دۇنيادەپىننى قولتۇقلاپلا تىكىۋەتتى.

— ھازىر مۇشۇ شەھەردە پىنھان تۇرۇپ تۇرسىلى، كۆرىدىغان تاماشا بار تېخى، — دېدى سىيىت شەيتاندەك ھەييار يولدىشىغا، — بۇ تاماشىنى كۆرمەي دەپ مەن چەكمىگەن ئازاب قالمىدى، ئەمدى پەيتى كەلدى.

ھەج - تاۋاپ ئىشلىرى ئاخىرلاشتى. سودىگەر ئېھرامدىن چىقـ-

ـشقا ئۆلگۆرمەيلا جىددە شەھىرىگە قايتىپ كەلدى .

ئۆ دەسلەپتە سارايۋەننىڭ ئىپتىقانلىرىغا زادىلا ئىشەنمىدى ۋە «ئالتۇن ـ كۆمۈشلىرىمنى چىقىرىپ بەر ، بولمىسا قازىخانىغا بارىمەن ، يۈزۈڭگە كۆيە سۈرتۈپ ، سازايى قىلغۇزىمەن» دەپ پوپوزا قىلىپ باقتى . ئاخىرىدا ئەرز قىلىشقا توغرا كەلدى . ئىناۋەتلىك ئىككى نەپەر گۇۋاھچىنىڭ قازىنىڭ ئالدىدا «پالانى ئامانەت قىلغان مال ـ دۇنيانى ئوغلى پالانىنىڭ ئەكەتكىنى راست» دەپ گۇۋاھلىق بېرىشى بىلەن دەۋا سودىگەرنىڭ زىيىنىغا ئاخىرلاشتى .

سودىگەرنىڭ بارمىغان رەستە ، ئارىلىمىغان سارايلىرى قالمىدى . سېيىت خۇددى بىر ئەپسۇن بىلەن غايىب بولىدىغان دىۋىلەردەك قەيەرلەرگىدۇر يوقالغانىدى .

«مال ـ دۇنيانىڭ بىر ئۇچى بىلەكتە ، بىر ئۇچى يۈرەكتە» دېگەن گەپ راست بولسا كېرەك ، بۇ ئىش سودىگەرگە ئاتا ـ ئانىسىدىن ئايرىلىپ قالغاندىنمۇ بەتتەر تەسىر قىلدى . كوچا ـ كوچىلاردا يۈرۈپ : «ئىت باقماي ، ئادەم بالىسى باققانىنىڭ جازاسى شۇ» دەپ ۋارقىراپ يۈرۈپ ، ئېلىشىپ قالدى .

بىر كۈنى ئۇ كوچىدىلا يىقىلدى . ئاغزىدىن كۆشەۋاتقان كالىنىڭ ئاغزىدىن چىققان كۆپۈكتەك ئاق كۆپۈك ئۆرلىدى ، لەۋلىرى كۆكەردى ، كۆزلىرى ئالايدى ، بارماقلىرى تىترىدى ... ئاخىرىدا چۈشىنىكسىز بىر نەرسىلەرنى پىچىرلاپ بولۇپ ئېچىنىشلىق يوسۇندا جان ئۈزدى ...

نەچچە كۈندىن بېرى ئەرەبچە كۆڭلەك كىيىپ ، بېشىغا چەمبىرەكلىك ئاق ياغلىق ئارتىپ ، «دادىسى»نىڭ كەينىدىن قالماي ئەگىشىپ يۈرگەن سېيىت «ھاجى» يۈز بەرگەن پاجىئەلىك تاماشىنى ئاخىرغىچە كۆرۈپ ، پۇخادىن چىققاندىن كېيىنلا ، جىددە يۇرتىدىن ئايرىلىپ ، ئەنجان شەھىرىگە يېتىپ كەلدى ـ دە ، تېپىۋالغان «تۇغقانلىرى»نىڭ ياردىمى بىلەن «ئەنجان پۇقراسى» بولۇپ ، ئوقۇشقا كىرىش پۇرسىتىگە ئېرىشتى .

بىراق ، ھېلىقى چۆپقىتى بىلەن ئۇلجا بۆلۈشۈشكە توغرا كەلگەندىلا چاتاقنىڭ چوڭى چىقتى . ئالتۇن - كۈمۈشنىڭ ئۇندىن يەتتىسىگىمۇ قانائەت قىلمىغان چۆپقەت ئۇنداق - مۇنداق ئادەملەردىن ئەمەس ئىكەن . ئۇنىڭ «رەسۋا قىلىمەن» دەپ ھەيۋە قىلىشى بىلەن سېيىت ھاجى ئۆمۈچۈك تورىغا ئىلىنىپ قالغان چىۋىندەك ، بىر سىرلىق تور ئىچىگە تاشلاندى . بۇ تور ئىچىدە تەربىيە كۆردى . خۇددى ئۆزى داۋاملىق دەپ يۈرگەندەك ، خوجايىنى قەيەرگە قارىتىپ «گاھ» دېسە ، شۇ ياققا قاراپ ئۇچۇشنى ئۆگەندى ، ئۇچۇپ بېرىپ ، ئولجىنىڭ نەق كۆزىگە قامال سالدى . ھەر قېتىملىق «ئوۋ»دىن كېيىن مۇكاپات تەرىقىسىدە تاشلاپ بېرىلىدىغان بىر پارچە شەررەك گۆش يېگەنسېرى تاتلىق تېتىشقا باشلىدى ...

يىراق يەردىن قۇشلانغان بۇ قارچىغا ئاخىر چىرىيىدىن ئىبارەت بۇ «ئولجا» ئۈستىگە قونغان ۋە بۇگۈن يەنە ئوۋغا چىقىپ ، نادىرخان بازار بېگىنىڭ ھۇزۇرىدا ئولتۇرماقتا ئىدى ...

ئۇلار ئۇزۇن پاراڭلاشتى . بازار بېگىنىڭ ھەمسۆھبەتلىرىنى يوقلاڭ گەپلەر بىلەن مەلىكە قىلىپ ئولتۇرغان ھاپىز ئۇلارنىڭ پارىڭىنى ئاڭلىيالمىغاچقا ، مەپىگە چىقىپ بولغاندىن كېيىنلا سېيىت ھاجىدىن سورىدى :

— بۇ نەشكەشنى بەك جاھىل دەپ ئاڭلىۋىدىم ، ئىندەككە كېلىدىغاندەكمۇ ؟

— ھا ... ھا... ھا...

سېيىت ھاجى كۈلۈۋەتتى . ئۇ كەيپى ساز ھالدا :

— تام تېشىدىغان ئوغرىمۇ تامنىڭ ئاجىز يېرىدىن تېشىدۇ ، بۇ بايۋەچچىنىڭ ئاجىز يېرى مال - دۇنياغا ئامراقلىقىدا ، بىز بۇ تامنىڭ ئاجىز يېرىنى تاپتۇق - دە ، بىر كۈچەپلا قەغەز تەشكەندەك «پوسسىدە» تېشىۋەتتۇق ! — دېدى .

— راستمۇ ؟

— مال - دۇنيا ئالدىدا شەيتانمۇ ئازىدۇ ئەمەسمۇ ؟

23 . «چەككە چىكىلدىماق»

— ئەيىۋەنناس ، ئىشىتىڭلار ئاۋمۇ خاس ، مەندىن دىمەكلىك ، سىلىدىن ئىشتمەكلىك ، ئاقپاشىشا پۇقراسى ، خاقانى چىن پۇقراسى بولمىش بالىغ ئەركەكلەرنىڭ جىمىسى پىشىن نامىزىدىن يارىغ بولۇپ كونا جۇۋا مەيدانىغا جەم بولسۇنلار ، كىمكى جەم بولمىسا ...

يوغان قارا ئۆكۆزگە جايلىشىۋېلىپ ، ناماز بامداتتىن كېيىنلا مەھەللە ئارىلاپ ۋارقىراشقا باشلىغان جاكارچى چۇش بىلەن تەڭ بازارغا ئەڭ يېقىن بولغان تۇزاقچى مەھەللىسىگە يېتىپ كەلگەندى . بېشى خاپاندەك يوغان ، بوينى ئون ياشار بالىنىڭ بېلىدەك توم ، بەستى - قامىتى ساندۇقتەك سېمىز كەلگەن بۇ جاكارچىنىڭ چىڭقىلىپ تۇرۇپ ۋارقىرىغان ئاۋازى شۇنچىلىك توم ۋە ياڭراق ئىدىكى ، قۇلىقى تۇۋىدە توپ ئاتسىمۇ تۇيمايدىغان ئايشەمخان مومايمۇ ھاسىسىغا تايانغان پېتى ئىشىكى ئالدىغا چىقىپ ، نېمە ۋەقە بولغانلىقىنى ئۇقۇپ باقماقچى بولدى .

جاكارچى ۋارقىرىغان چاغدا مانجۇلاردىن قالغان رەسىم - ئادەت بويىچە لېگەنگە ئوخشاپ كېتىدىغان تۇچ جاڭنى توختىماي ئۇراتتى . جاڭنىڭ سەت ئاۋازى قۇلاق - مېڭىنى يېگۇدەك رەۋىشتە يىراق - يىراقلارغا تارىلاتتى .

— ھوي موللامۇھەممەت جاكارچى ، پۇقرالارنى يىغىپ نېمە قىلغۇدەك ئۇلار ؟

جاكارچى ئالىقىنى بىلەن كانايچە ياساپ ۋارقىراپ گەپ قىلىۋاتقان ئايشەمخان مومايىنىڭ ئوغلى مەتقاسىمغا ئالىيىپ قويدىيۇ ، جاۋاب بەرمىدى . مەتقاسىم خېلى يەرگىچە ئەگىشىپ ، سوئالىنى تەكرارلاۋەرگەندىلا :

— ئىشقىلىپ ھەرقايسىڭنى تويغا چاقىرمىسا كېرەك، قالغىنىنى بارغاندا كۆرمەمسەن! — دېدى موللامۇھەممەت جاكارچى تەنە ئارىلاش.

دوقا دېگەن لەقىمى بولغاچقا دوقا بولۇپ قالغانمۇ ياكى دوقا بولغانلىقى ئۈچۈن بۇ لەقەم سىڭىپ قالغانمۇ ئىشقىلىپ، مەتقاسىمنىڭ پېشانىسى بىر سويما چاپلاپ قويغاندەك بۆرتۈپ چىققاندى. دېھقانچىلىقنىڭ قاتلاڭچىلىق مەزگىللىرىدە مەدىكارچىلىق قىلىپ، باشقا چاغلاردا تارماق، بۇقۇسا قاتارلىق ئۇششاق سايمانلارنى ياساپ سېتىپ جېنىنى جان ئېتىدىغان بۇ يىگىتنى «دوقا» دېگەن لەقىمى بىلەنلا كۆپ كىشىلەر تونۇيتتى. مەتقاسىمنى پەقەت دوقىسى بولغانلىقى بىلەن تونۇش بولۇپ كەتكەن دېسە ئۇۋال بولار، ئۇ يەنە ئۆز ھۈنىرىدە ئادىل، خالىس ئىدى. ئۇنىڭ ئالدىراقسانلىق نۇقسانىنى مەرھۇم دادىسىمۇ، قېرى ئانىسىمۇ، تەڭتۇشلىرىمۇ تۈزىتىپ كېتەلمىگەن، ئۇ ياسىغان نەرسىلىرىنى بازارغا ئاچىقاتتىيۇ، خېرىدار ساقلاشقا زادى تاقەت قىلالمايتتى. يولدا كېتىۋاتقان كىشىنى چاقىرىپلا ئېلىشىغا ساتاتتى ۋە بىردەمدىلا باشقا بىر يەردە پەيدا بولاتتى. گەرچە يېشى يىگىرمە ئىككىلەرگە ئۆلىشىپ قالغان بولسىمۇ، قولى قىسقا بولغاچقا، تېخىچە ئۆيلىنەلمىگەنىدى.

مەتقاسىم بۇلۇتلار ئارىسىدا تۇرغان كۈنگە قاراپ چۈش بولغانلىقىنى تەسلىكتە ئىلغا قىلدى ـ دە، ئانىسىغا ئېيتىپ قويۇپلا بارغانسېرى يىراقلاپ كېتىۋاتقان موللامۇھەممەت جاكارچىنىڭ كەينىگە ئەگىشىپ، بازار تەرەپكە يول ئالدى. ئۇنىڭ بەربىر قىلىدىغان زۆرۈر ئىشى يوق بولغاچ، پېشىن نامىزىنى بازاردىكى جامە مەسچىتىدە ئۆتەپلا كونا جۇۋا مەيدانىغا بېرىپ، زادى نېمە يېڭىلىقلارنىڭ بارلىقىنى بىلگۈسى كەلگەنىدى.

چىرىيە بازىرىغا يېقىن مەھەللىلەردىكى ئەركەكلەرنىڭ كۆپىنچىسى مەتقاسىم دوقا ئويلىغاندەك ئويلىدى. ئۇلارمۇ ئىككى ـ

ئۆچتىن بولۇپ ، بازارغا قاراپ يول سالدى . مانجۇلار مانا مۇشۇنداق پەرمان جاكارلىغاندا ، «نىمە بولسا ، باشقىلاردىن ئاڭلىغۇالىمىزغۇ تېخى» دەپ بىپەرۋالىق قىلىپ قويۇپ ، ئۆلگۈدەك تاياق يېگەنلىكىنى ئۇنتۇمىغانلار قولىدىكى زۆرۈر ئىشلىرىنىمۇ تاشلىدى . يۇرت بېگىنىڭ جاكارىنى ئاڭلىمىغانلارغا بۇ جاكارنى خالىسلىق بىلەن يەتكۈزۈشتى .

خېلى چاغلاردىن بۇيان چۆلدەرەپ تۇرغان كونا جۇۋا مەيدانى پېشىن نامىزىدىن كېيىن مىغ - مىغ ئادەم بىلەن توشتى . يىغىلغانلار ئارىسىدا ئاتىلىرى يېتىلىۋالغان سەبىي باللارمۇ ، هاسىسىغا تايىنىپ يىلتىزى بوشاپ قالغان قېرى دەرەختەك تىترەپ تۇرۇۋاتقان قېرىلارمۇ ، پۇۋلىسىلا ئۇچۇپ كەتكۈدەك ياداپ كەتكەن كېسەلمەنلەرمۇ تۇراتتى .

پۇقرالارنىڭ ئۇستۇېشى شۇنچىلىك كونا ۋە رەزگى ئىدىكى ، جاهاندا بار بولغان دىۋانىلەرنىڭ هەممىسى مۇشۇ مەيدانغا يىغىلغاندەكلا قىلاتتى . كونا جۇۋا مەيدانى بۈگۈن راستتىنلا كونا جۇۋىلىقلار بىلەن تولغان بولۇپ ، ئادەتتە ناغرىخانا دەپ ئاتىلىدىغان ئېگىز ئۆگزىدە تۇرۇپ قارىغاندا ، مەيدان خۇددى ئەخلەت دۆۋىسىگە ئوخشايتتى .

بۈگۈن خۇداغا شۈكۈر ، هاۋا ئانچە سوغۇق ئەمەس ، نىمە ۋەقە بولىدىغانلىقىنى پەملەشكەن كىشىلەر بويۇنلىرىنى ئۇزۇنراق سوزۇشقا ، قوللىرىنى چىقىرىپ ئىشارەت بىلەن قوشۇپ گەپ قىلىشقا جۇرئەت قىلىشماقتا ئىدى .

مەتقاسىم تۆت - بەشتىن غۇجمەك بولۇۋېلىپ ، نېمىلەر ئۇستىدىدۇ قىزىشىپ سۆزلىشىۋاتقان كىشىلەر ئارىسىنى ئارىلاپ يۇرۇپ ، ئاران دېگەندە سۇپۇرگە مىراب بېگىنى تېپىۋالدى - دە ، ئۇنىڭغا ۋە ئۇنىڭ يېنىدا تۇرغان ئابدۇللا چاققانغا سالام بەردى . قادىر تۆمۈرچى ، نۇرەك باخشىلارمۇ گۇررىدە كېلىشىپ ، تونۇشلۇقى بار بۇ يىگىتكە سالام بەردى .

— خېلىدىن بېرى كۆرۈشەلمىدۇق ئۇكام، نېمىلەرنى قىلىپ يۈرسەن؟

سۈپۈرگەئاخۇن ئوغلى مۇھەممەتئەلىدىن بىر - ئىككى ياشلا پەرق قىلىدىغان بۇ خارەت يىگىتكە سەنلەپ گەپ قىلاتتى.

— نېمە قىلاتتىم بېگىم، — جاۋاب بەردى مەتقاسىم گەدىنىنى قاشلاپ تۇرۇپ، — ھەرقايسىلىرىنىڭ دۇئاسى بىلەن تىرىكچىلىك قىلىپ يۈرۈپتىمىز.

— ئايشەمخان ئاچامنىڭ تېنى ساقتۇ؟

— ھەي، نېمىسىنى دەيدىلا، يەيدىغان رىزقى بار ئوخشايدۇ، قولىقىمۇ ئېچىلىپ كېتىۋاتسا كېرەك، بايام ئۇ موللامۇھەممەت جاكارچىنىڭ ئاۋازىنى مەندىنمۇ بۇرۇن ئاڭلاپتۇ، خارەتچىلىك قىلىپ ئولتۇرسام، ھاسىسىنى توكۇلدىتىپ كىرىپ: «ئوغلۇم ئاڭلىدىڭمۇ، جاكارچى ۋارقىراۋاتىدۇ» دەيدۇ تېخى.

مەتقاسىمنىڭ گېپى بىلەن چىرايلارغا كۈلكە يۈگۈردى. نۇرەك باخشى:

— موللامۇھەممەت جاكارچىنىڭ ئۈنىنى ئاناڭلا ئەمەس، يەتتە قات ئاسماننىڭ ئۈستىدىكى پەرىشتىلەرمۇ ئاڭلايدۇ، — دېدى.

كونا جۇۋىدا قارا قورايدەك تۇرۇشۇپ كەتكەن پۇقرالار مەخمەل ئۈستىگە تەرەپكە قاراشتى. ئاسمان - پەلەك چاڭ - توزان توزۇتۇپ پەيدا بولغان ئىككى ھەشەمەتلىك مەپە خۇددى بەس - بەسكە چۈشكەندەك تېزلىك بىلەن كونا جۇۋا مەيدانىغا يېتىپ كەلدى - دە، ئادەملەر ئارىسىدىن يېرىپ ئۆتۈپ، ناغرىخانا ئالدىدىكى پەشتاق يېنىغا كېلىپ توختىدى. ھازىرلا يۈز بېرىدىغان، تىرىكچىلىكى بىلەن قانداقتۇر مۇناسىۋەتى باردەك تۇرغان بۇ كاتتا يىغىلىشنىڭ مۇددىئاسى ئۈستىدە تۈرلۈك قىياسلارنى قىلىشىۋاتقان كىشىلەر تاقەتسىزلىنىشكە باشلىدى.

يۇرت كاتتىلىرى نەچچە يۈز جۈپ كۆزنىڭ نازارىتىدە مەپىدىن چۈشتى - دە، ئۈچ باسقۇچلۇق پەلەمپەي بىلەن پەشتاققا چىقتى.

جـامائـەتـكـە تـونـۇشلۇق بولغان نادىرخان بازار بېگىنىڭ ئالدىنقى مـەيدىن ، سېيىت ھاجىنىڭ كەينىدىنلا ئۆملەپ چىققىشى پۇقرالار ئـۇچۇن شۇ قەدەر يېگىلىق بولۇپ تۇيۇلدىكى ، ئۇلار ھەيران بولغان ھالدا بىر ـ بىرىگە قاراپ كۆز بېقىشىۋالدى . پىچىرلاشقان ئاۋازلار خۇددى شارقىراتمىنىڭ شاۋقۇنىدەك مەيدانىنى بىر ئالدى .

— تىنچلىنىڭلار ، جامائەت تىنچلىنىڭلار !

پـەشـتـاقـتـا تـۇرغـانـلار ئـۇسـتـۈبىشىدىكى چاڭ ـ توزاننى قېقىشتۇرغاچ ، جۇۋىسىنى ، سەللىسىنى تۈزەشتۇرۇپ ، تەكەببۇرانە قـىـيـاپـەتتە جامائەتكە يۈزلەندى . ئابلىزقارى ئورۇق قوللىرىنى خۇددى لەگمەن سوزغاندەك ھەرىكەتلەندۈرۈپ تۇرۇپ ، چىرقىراق ئـاۋاز بـىـلـەن ۋارقىرىدى . قوماچ قورۇغاندەك قىزىپ كەتكەن كىشلەر بىردىنلا جىمىقتى . ئابلىزقارى سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

— ئى جامائەت ، ئاقپاشا پۇقرالىرى ھەم خاقان پۇقرالىرى ، ھەرقايسىڭلارنى بۇ يەرگە جەم قىلىشتىن مۇددىئا شۇكى ، بۇگۇنكى كـۇنـدە ئـاقپاشا مەملىكتى بىلەن سودا ـ سېتىق ئالاقىسىنى ئـورنـىـتىش ، سودا تاپاۋتى بىلەن پۇقراغا مەنپەئەت يەتكۈزۈش ۋەجـىـدىـن كـارۋان ئـەۋەتـىش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلدى ، ھەممىگە ئايانكى ، تۆگە ۋە قېچىر ئادەمنىڭ يول باشلىشىغا موھتاج ، يۇرت نامىدىن يوللانغان بۇ كارۋان خىزمەتچىلەرنىڭ قوغدىشىغا موھتاج . دېـمـەكچىمەنكى ، كارۋانغا خىزمەت قىلىش ئىشى ئەلۋەتتە يۇرت پـۇقـرالىرنىڭ زىممىسىگە يۈكلەنگەندۇر . ئاۋامنىڭ بۇ ئىشنى كىمنىڭ زىممىسىگە تەيىن قىلىش مەسىلىسىدە ، پېقىر ۋە پېقىرنىڭ دىيانەتلىك ئۇستازى بولمىش سېيىت ھاجىم ئادالەت يولىنى تۇتۇپ ، ئاللانىڭ بەندىلىرىگە تەڭ كۆزدە قاراشنى دۇرۇس دەپ بىلىدۇ ...

بىر ـ بىرىگە سىغدىشىپ ، ئىختىيارسىز ھالدا پەشتاققا يېـ قىنلىشىۋاتقان كىشىلەرنىڭ ئاغزى قۇشقاچ كامىرىدەك ئېچىلماقتا . بەش ئەزا سەزگۇسىنىڭ ھەممىسى قۇلىقىغا جەملەنمەكتە ئىدى .

— بـىـز خـەقـلـەرنىڭ ئارىسىدا قەدىمدىن قالغان «چەككە

چىكىلدىماڭ» دېگەن بىر خاسىيەتلىك گەپ بار. يەنە كېلىپ چەكىنىڭ كۆزى يوق، مۇبادا چەك كىمگە چىقىدىكەن ئۇ ئۆز پېشانىسىدىن كۆرسۇن، چەككە چىكىلدىغانلار جامائەت ئىشىدىن باش تارتقان ھېسابلىنىپ، ئەبەدىلئەبەد لەنەت، نەپرەتكە قالغۇسىدۇر.

ھاپىز مەخسۇمنىڭ كارۋان بېشى بولىدىغانلىقىنى، كارۋان خىزمەتچىلىكىگە ئارانلا بەش ئادەمنىڭ تاللىنىدىغانلىقىنى ئاڭلىغاندا، كىشىلەرنىڭ قەپەس شادىسىغا ئۇرۇلۇۋاتقان تاقەتسىز قۇشتەك دۈپۈلدەۋاتقان يۈرەكلىرى بىردىنلا جايىغا چۈشتى. ئۇستىدىن تاغ ئۆرۈلۈپ چۈشكەندەك يېنىكلەپ قالغانلار «مۇشۇنچىلىكلا ئىش ئىكەنغۇ» دېيىشىپ، خاتىرجەملىك ھېس قىلىشتى. بۇ چاغدا ھەر كىمنىڭ كۆڭلىدە: «نەچچە يۈز ئادەم ئىچىدە بىرەر چەكنىڭ ماڭا چىقىپ قېلىشى زادىلا مۇمكىن ئەمەس» دېگەن بىر ئىشەنچ مۇتلەق ھۆكۈمران ئورۇندا تۇراتتى.

توپ ئارىسىدىن: «چەكنى تېزرەك تارقاتسۇن، ئۆيدە زۆرۈر ئىشىمىز بار ئىدى» دېگەن ئاۋازلار ئاڭلىنىشقا باشلىغاندا، ئابلىزقارى يۆتىلىپ قويۇپ، جامائەتكە:

— ھاجىم ئېيتىدۇرلەركىم، ئاقپاشا ئېلىدىكى پۇقرالار ھەرقانداق ئالۋان - ياساقتىن ئازاد ئىكەن. شۇنىڭغا مۇناسىپ بۇ يەردىكى ئاقپاشا پۇقرالىرىمۇ ھەرقانداق ئالۋان - ياساقتىن ئازاد قىلىنمىقى لازىمدۇر. ئەگەرچەندە، ئاقپاشا پۇقرالىرى ئىچىدىن كىمكى كارۋان بىلەن يۈرۈپ، ئۇ ئەلنىڭ كارامەتلىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ، ساياھەت ۋە تاپاۋەت قىلىشنى ئىختىيار قىلسا، بۇنىڭغىمۇ رۇخسەتتۇر ۋە تەشەككۇرلەر ئېيتىلغۇسىدۇر. ئۇنداقلار قايتىپ كەلگەندىن سوڭرە، ئەڭ شەرەپلىك ئاقپاشا پۇقراسى سانىلىدۇ، شۇنداقلا تېگىشلىك ئىنئام بېرىلىدۇ، مۇبادا خالىمىسا زورلۇق يوقتۇر، — دېدى.

— مانا مەن، — باياتىن بىرى سېيىت ھاجى بىلەن

نىمىلەرنىدۇر پىچىرلىشىپ تۇرغان نادىرخان بازار بېگى چوڭ بىر قەدەم تاشلاپ ئابلىزقارىنىڭ ئالدىغا ئۆتتى ۋە جۇۋىسىنى قايرىپ، گۆشلىرى ساڭگىلاپ تۇرغان مەيدىسىگە ئۇرۇپ تۇرۇپ دېدى، — ئانام مېنى ئوغۇل بالا دەپ تۇغقان، مەن ئۇنداق قورقۇنچاق لىكتاسىملاردىن ئەمەس، پېقىر كارۋاننى ھەرقانداق قاراقچىلاردىن مۇداپىئە قىلىپ، قارارگاھقا يەتكۈزۈشكە كېپىل، مۇبادا چۆل قاراقچىلىرىغا تۆگىنىڭ بىر تال تۈكىگە چاغلىق بىر نەرسە ئالدۇرۇپ قويسام، نادىرخان دېگەن ئېتىم ئۆچۈپ كەتسۇن!

ئۇ غالىب پالۋان قىياپىتىدە، پەشتاقنى بىر ئايلىنىپ چىقتى ـ دە، مەيدىسىگە يەنە بىرنەچچىنى مۇشتلاپ قويدى.

— يەنە پېقىرمۇ بار!

كىشىلەر ئاۋاز چىققان تەرەپكە قاراشتى ۋە پەشتاقنىڭ ئۇ تەرىپىدىن كىشىلەرنى ئۇيان ـ بۇيان ئىتتىرىپ كېلىۋاتقان ھىمىت قاشقىنىڭ ۋىجىك گەۋدىسىنى كۆرۈشتى. ئۇ پەشتاقنىڭ ئالدىغا كېلىپ، يۇرت كاتتىلىرىغا چوڭقۇر تەزىم قىلغاندىن كېيىن:

— ھەرقايسىلىرى رۇخسەت قىلىشسىلا پېقىرمۇ يۇرت ئىشى ئۈچۈن كۈچىنى ئايىمايدۇ. مېنى كۆسەيدەك ئورۇق بىرنېمىكەن دەپ قېلىشمىسىلا، تۆگە يېتىلەشنى، غىزا تەييارلاشنى ئوبدان بىلىمەن، ھاجىمنىڭ جىق ياخشىلىقىنى كۆردۇم، يەنە كۆرەرمەن دېگەن ئۈمىدتىمەن، ئانچە ـ مۇنچە ئىنئام ئېلىپ كۈنۈمنى كۈن ئەتسەم ئەجەب ئەمەس! — دېدى.

— بەللى، يارايسىلەر يۇقرالىرىم، يارايسىلەر، — سېيىت ھاجى بازار بېگىنىڭ مۈرىسىگە ئۇرۇپ تۇرۇپ كۈلۈمسىرىدى، — شان ـ شەرەپلەر بولسۇن سىلەرگە، ئاقپاشا پۇقراسى دېگەن مانا مۇشۇنداق مەرد، مانا مۇشۇنداق قورقماس كېلىدۇ، پۇقراچىلىقنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئادا قىلىدۇ!

بازار بېگى مەغرۇر قىياپەتتە پۈتكۈل جامائەتكە بىر ـ بىرىگە دېگۈدەك قاراپ چىققاندىن كېيىن، سېيىت ھاجىنىڭ كەينىگە

ئۆتۈپ تۇردى . تەلىپى ماقۇللانغان ھەممەت قاشقىمۇ پەشتاقتىكىلەرگە يەنە بىر تەزىم قىلىپ ، تۇرغان يېرىدە قېقىپ قويغان قوزۇقتەك تىك تۇرۇپ ، ئابلىزقارىنىڭ كېيىنكى سۆزىگە قۇلاق سالدى .

— ئى شۆھرەتلىك ئاقپاشا پۇقرالىرى ، ئاراڭلاردىن چىققان نادىرخان بايۋەچچىدەك مەردۇمەردانىلەردىن ، ھەممەت قاشقىدەك مۆمىن پۇقرادىن پەخىرلىنىڭلار ، بېشىڭلار ئاسمانغا تاقاشسۇن !

ئۇ قولىنى شىلتىپ قويۇپ ، ئاۋازىنى تېخىمۇ كۆتۈردى :

— قولىدا گۇۋاھنامىسى بار بولغان ئاقپاشا پۇقرالىرى ، سىلەرگە ئۆيۈڭلەرگە قايتىپ ، مەئىشىتىڭلار بىلەن مەشغۇل بولۇشقا ئىجازەت . بىراق ، ئاقپاشا پۇقراسى بولمىغانلار تۇرغان يېرىڭلاردىن مىدىرلىغۇچى بولماڭلار ، چەك ئېلىشنى ھازىرلا باشلايمىز !

— دېمىدىممۇ ؟ ئاقپاشا پۇقراسى بولغانىنىڭ پايدىسىنى ئەمدىغۇ كۆرگەنسىلەر ، يۈرۈڭلار ، يەنە نېمىگە ھاڭۋېقىپ تۇرىسىلەر !

يۇرت كاتتىلىرىنىڭ كۈتۈلمىگەن شاپائىتىگە ئېرىشكەن «ئاقپاشا پۇقرالىرى» يا كېتىشنى ، يا تۇرۇشنى ئۇقماي ، بىر پەس مەڭدەپ قېلىشتىيۇ ، ئاخىر ۋارقىراپ - جارقىراپ يۈرگەن ھەممەت قاشقىنىڭ ئارقىسىغا كىرىپ ، توپ ئىچىدىن ئايرىلىپ چىقىپ كەتتى . ئۇلار ئۆز قۇلىقىغا ئىشەنمىگەندەك ، كونا جۇۋا مەيدانىنىڭ تېشىغا چىقىپ بولۇپ يەنە كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراشتى . سېيىت ھاجى ۋە ئابلىزقارىنىڭ چىرايلىرىدىن ئىشەنچ ئالامەتلىرىنى كۆرگەندىن كېيىنلا ، ئارقىسىدىن بىراۋ ھېلىلا قوغلاپ كېلىپ ، كارۋان ئالۋىنغا تۇتۇۋالىدىغاندەك يۈرەكئالدىلىق بىلەن كوچا - كوچىلارغا ئۆزىنى ئېلىپ ، بىردەمدىلا كۆزدىن يىراق بولۇشتى .

پەشتاقتا «نەسىھەتكە كۆنۈپ گۇۋاھنامە ئالمىغاندىكىن ، كۆرگۈلۈكۈڭلارنى كۆتۈڭلار» دېگەندەك مەسخىرىلىك

كۆلـۈپ ، گىدىيـىپ تۇرغـان لەنتـىلەرنىڭ بىر پـارچە تۇپـراقتا تـۈغـۈلـــۈپ ، ئـىسـىق ـ سوغۇقنى تەڭ بىشىدىن كەچۈرۈپ ، تەقدىرنىڭ قىسمىتىنى تەڭ تارتىپ كېلىۋاتقان كىشىلەرنى ئىككى گۇرۇھقا بۆلۈپ ، ئوتتۇرىدا بىر سېپىل پەيدا قىلغان قىلىقلىرى سۈپۈرگە ئاخۇن ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدا تۇرغانلارنىڭ يۈرىكىدە غەزەپ ۋۇلقانىنى پەيدا قىلدى . ئەسلىدە سۈپۈرگەئاخۇن پەشتاققا ئىتىلىپ چىقىپ ، سېيىت ھاجى ۋە ئابلىزقارى بىلەن يۈزمۇيۈز تۇرۇپ زاكونلاشماقچى ، ياقىسىدىن ئېلىپ پەشتاقتىن سۆرەپ چۈشۈپ ، قىلمىشلىرىنى يۈزىگە سالماقچىدى . بىراق ، ئۇ ئۆزىنى يەنە زورىغا باستى . مۇبادا ئەنە شۇنداق قىلىدىغان بولسا تەلىيى «ئوڭ»دىن كېلـــىپ كارۋان ئالۋىنىدىن قۇتۇلۇپ قالغان يۇرتداشلىرىنىڭ كۆڭلىدە ئۇقۇشماسلىق پەيدا قىلىپ قويۇشى مۇمكىن ئىدى .

«تۇفىي ... »

نۇرەك بـاخـشـىـنـىڭ پەشتاق تەرەپكە قاراپ «شالاقىدە» تـۈكـۈرۈشـى ۋە جـامـائـەتـىـنـىڭ پـىخىلداپ كۈلۈشلىرى بىلەن قـۇيـرۇقىنىڭ ئاستىغا يانتاق قىستۇرغان ئېشەكتەك چىچاڭشىپ كـەتـكـەن ئـابـلـىـزقـارى بـىرنېمە دېيىشكە تەمشىلىپ ئاغزىنى ئـۆمـەلـىـدى ، بىراق سېيىت ھاجىنىڭ يۆتىلىپ قويۇشى بىلەن پەيلىدىن ياندى . سېيىت ھاجى يۇقىرالارنىڭ ئۇندىمەي تۇرغانلىقىغا قاراپ ، ئۇلارنى ئاقپاششا يۇقىراسى بولمىغىنىغا پۇشايمان قىلىۋاتسا كېرەك ، دەپ ئويلاپ قالغان چېغى ، جامائەتكە قاراپ :

— ئـى مـۇسۇلـمانلار ، ھەدىسلەردە قەيت قىلـىـنـدۇكى ، پادىشاھنىڭ ئەمرىنى تۇتماقلىق ۋاجىپ جۇملىسىدىندۇر ، يەنە «جان — تەنىنىڭ ، تەن — پادىشاھنىڭ» دېگەن ھېكمەتلىك گەپمۇ بار ، ھاسىل كالام ، ئابلىزقارى يۇرت مەنپەئىتى ئۈچۈن كارۋان ماڭدۇرۇش ، كارۋانغا خىزمەتچى تاللاش نىيىتىگە كەلگەنىكەن ، يۇقىرا بۇ بەگنىڭ خاھىشىنى ۋاجىپ ھېسابلىشى لازىمدۇركى ، پېقىر ھـەم بـۇنىڭغا مەدەتكاردۇر . ئۇ ئاقپاششا يۇقىرالىرىنى ئاقپاششا

ئېلىنىڭ ئادىتى بويىچە بۇنداق ئالۋاندىن ئازاد دەپ ھېسابلىندى، بۇ ھەم پېقىرغا، پېقىرنىڭ پۇقرالىرىغا كۆرسىتىلگەن ھۆرمەتتۇر. دېمەكچىمەنكى، پېقىرنىڭ كۆڭلى پاختىدىن يۇمشاق، قىلدىن ئىنچىكە بولغىنىدىن، خاقان پۇقرالىرىنىڭمۇ بۇ تەرىقە زېمىستاندا يول ئازابى تارتىشىنى ئەسلا خالىمايمەن. كۆردۇڭلاركى، ئاقپاششا پۇقرالىرىدىن بولغان نادىرخان بايۋەچچەم ۋە ھەتتا ئاۋامنىڭ ئەڭ تۆۋىنىدە تۇرغۇچى ھىمەتئاخۇنمۇ ئەسلى بۇ جاپانى تارتىشقا لايىق ئەمەس ئىدى. خەيرىيەت، ئۇلارنىڭ ئارزۇ - مۇددىئاسىمۇ خاقان پۇقرالىرىنى بۇنداق ئازابلىق سەپەردىن ئازاد قىلىشتۇر. بۇ دىياردىن قورۇلغىچە بولغان يول نى ئازاب، نى خەتەر! ئى پۇقرالار، ھېلىھەم ۋاقتى كەچ ئەمەس، ئاقپاششاغا پۇقرا بولۇڭلار - دە، چەك ئېلىپ ئازاب تارتىش خەۋپىدىن بىر يولى قۇتۇلۇڭلار، قېنى كىم ئىختىيار قىلىپ گۇۋاھنامە ئالىدۇ؟ دېمەكچىمەنكى ... — دېدى.

— ھۆرمەتلىك تەقسىرلەر، تولا سۆزلەپ ئاغزىڭلارنى ئۇپراتماڭلار، — سوپۇرگەئاخۇن نۇرەك باخشىنى ئىتتىرىۋېتىپ پەشتاققا يېقىنلاشتى - دە، سېيىت ھاجىنىڭ كۆزىگە قاراپ سوغۇق كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ دېدى، — تارقىتىدىغان چېكىڭلارنى تارقىتىڭلار، پېشانىگە كەلگەننى كۆرىمىز، خۇدا خالىسا تېخى ئەسسالامۇئەلەيكۇم دېيىشىۋالىدىغان چاغلارمۇ كېلىدۇ ...

سېيىت ھاجى سوپۇرگەئاخۇننىڭ چىرايىدا ھېلىقى كۈنى كۆرگەن غەزەپ ئالامەتلىرىنى يەنە كۆردى، خۇددى غورا چاينىغاندەك يۇزىنى پۇرۇشتۇردى - دە، ئابلىزقارىغا ئىشارەت قىلدى. ئۇ سوپۇرگەئاخۇننىڭ يۇمشىمايلا قالماي، پۇقرالارنىمۇ ئازدۇرۇپ ئىش تېرىشىدىن ئەندىشە قىلىپ قالغانىدى.

پەشتاق ئۇستىدىكىلەر ئۆرۈتۆپە بولۇشۇپ، بۇ مۇشكۈل ۋەزىيەتنى بىر - بىرىگە ئىتتىرىشتى. ئاخىرىدا ئابلىزقارى نەچچە تۇتام چىغ سېلىنغان بىر مىس چۆگۈننى پەشتاق ئالدىغا قويدى ۋە:

— مانا كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر جامائەت، چىغنىڭ بىر ئۇچى چۆگۈننىڭ ئىچىدە، بىر ئۇچى تېشىدا، بۇنىڭ ئىچىدە ئۇچ تال چىغنىڭلا تۆۋەنكى ئۇچى قارا رەڭدە بويالغان، كىمكى ئۇچى قارا چىغنى ئالسا، ئۇ چەككە چىكىلدىمىسۇن، ئۆز پېشانىسىدىن كۆرۈپ، كارۋانغا ئىستائەتمەنلىك بىلەن خىزمەت قىلسۇن، يۇرتىمىزنىڭ قائىدىسى بويىچە ئۇچ تال قارا چىغ ئاشكارا بولۇپ بولغان هامان چەك ئېلىش توختىتىلىدۇ ... — دېدى.

سېيىت هاجى كۆزىنى يۇمۇپ تۇرۇپ دۇئا قىلغاندىن كېيىن، چەك ئېلىشقا رۇخسەت بېرىلدى. «هەر ئىش بېشى بىلەن» دېگەن ئەقىدىگە ئىخلاس قىلىدىغانلار ئالدىراپ چۆگۈن ئالدىغا كەلدى ـ دە، چەك ئېلىشقا باشلىدى. بىردەمنىڭ ئىچىدە ئىككى چەك ئاشكارا بولدى. سېرىق مەهەللىسىدىن كەلگەن ئىككى دېهقان ئاللا ـ توۋا قىچقارغىلى تۇردى.

— ۋاي ئەمدى قانداق قىلاي، قۇشقاچىنىڭ بالىلىرىدەك قىزىلىگۆش تۆت بالام بار ئىدى، قىشنى قانداق ئۆتكۈزەر بۇ بىچارىلەر؟ ...

— ۋاي شور پېشانەم، 80 ياشقا كىرىپ قالغان بىچارە دادامنى كىم باقىدۇ ئەمدى؟ هەممە كەلگۈلۈك بىزگىلا كېلەمدۇ بۇ جاهاندا؟

سۇپۇرگەئاخۇن نەس باسقان چىغنى مەهكەم سىقىمداپ تۇرۇپ، قېرىندىشىغا ماتەم تۇتقاندەك قايغۇغا چۆمگەن كىشىلەرگە قاراپ ئىچىنى ئاغرىتتى، سۇپا ئالدىدا تۇرغان بىر توپ كىشىلەر ئارىسىدىن تۇنجى بولۇپ چەككە قول ئۇزاتتى.

— چىقتى، چەك چىقتى!

سۇپۇرگەئاخۇن تەۋەككۇل قىلىپ بىر تال چىغنى سۇغۇرۇشىغىلا چىغ ئېلىشۋاتقانلارغا كۆزلىرىنىڭ پۈتكۈل قۇۋۋىتىنى جەملەپ تىكىلىپ تۇرغانلار ئارىسىدىن خاتىپ بەگزادە بىرىنچى بولۇپ ۋارقىراپ تاشلىدى. ئوغلىنىڭ تەنتەكلىك قىلىپ،

چاندۇرۇپ قويۇشىدىن ئەنسىرەپ تۇرغان ئابلىزقارى چىغ چۆگۈنىگە چاشقانغا ئىتىلغان گۈزگىنەكتەك ئىتىلدى - دە ، چۆگۈننى مەھكەم قۇچاقلاپ تۇرۇپ تۇۋلىدى ...

— كارۋان ئالۋىنىغا ئۈچ ئادەمدىن ئارتۇقى لازىم ئەمەس ، ئەمدى چەك ئېلىش هاجەتسىز ، نېرى تۇرۇڭلار ، پەشتاق ئالدىغا توپلىنىشۇالماڭلار دەيمەن !

ئۇ تۈگمەندىكى تۈگمەنچىدەك ۋارقىرىغاچ ، چىغ چۆگۈننى كەينىدە تۇرغان هاپىزغا سۇنۇۋەتتى . هاپىز ئۇنى ئوغرىدەك چەبدەسلىك بىلەن قەيەرلەرگىدۇر يوشۇردى .

— بىزمۇ چەك ئالىمىز .

— بىزگە نېمىشقا چەك بەرمەيدىكەن ؟

— يۇرتنىڭ ئەزەلدىن تارتىپ داۋام قىلىپ كەلگەن قائىدىسىنى بۇزماقچىمۇ سىلەر ، — دەپ هۆركىرىدى نادىرخان بازار بېگى سوقۇشقاق چۈجە خورازدەك هۇرپىيىپ تۇرۇپ ، — بايام نېمىشقا مۇشۇ گەپنى قىلمايسىلەر ، چەك چىقسا چىدىمىدىڭلارمۇ ئەمدى !؟ مەندەك مەيدەڭلەرگە مۇشتلاپ چىقىشقىغۇ پېتىنالمايسىلەر !

نادىرخان بازار بېگىنىڭ يەڭلىرىنى شمايلاپ ، ئەلپازىنى بۇزۇپ هۆركىرىشى بىلەن سۇپىدىكىلەرنىڭ هەممىسىگە جان كىردى . ئۇلارمۇ خۇددى بازار بېگىگە ئوخشاش يەڭلىرىنى شمايلاپ ، پەستىكىلەرگە دېۋەيلەشتى .

بۇ چاغدا سۇپۇرگەئاخۇن بارى - يوقى ئاران ئىككى غېرىچلا كېلىدىغان ، لېكىن زامانلاردىن بېرى زالىملارنىڭ ئىرادىسىنى نەچچە يۈزلىگەن ئاجىز پۇقرالارغا تېڭىپ ، جاپا جاڭگىلىدا زار - زار قاقشاتقان قارا ئەنلىك چىغقا تىكىلىپ ، قىمىر قىلماي تۇراتتى . قارىماققا ئۇ يۈرىكىدىن ئېتىلىپ چىققان غەزەپنى كۆزىگە توپلاپ ، كۆز نۇرى بىلەن بۇ لەنەتلىك چىغنى كۆيدۈرۈپ كۈل قىلىۋەتمەكچى بولغاندەك قىلاتتى . ئادالەتسىزلىكنى ئادالەت قىلىپ كۆرسىتىپ ،

ئادالەتنى ئادالەتسىزلىككە ئىتائەتمەنلىك بىلەن بويسۇندۇرىدىغان ، نەچچە ئەۋلاد ھۆكۈمرانلارنىڭ ھىيلىدىن ياسىغان ھالۋىسىنى ئېچىرقاپ كەتكەنلەرگە ئۆز ئىختىيارىيلىقى بىلەن يېگۈزۈپ كەلگەن بۇ چىغقا نەپرەت ياغدۇراتتى .

«ھەي ، زالىملارنىڭ بۇ ھىيلىسىنى نېمىشقا چەك تارتىشتىن بۇرۇنلا ئېچىپ تاشلاپ ، ئۇلارنى خەلقىئالەم ئالدىدا لەت قىلمىدىم ـ ھە ؟ »

سۈپۈرگەئاخۇن ئۆز نۆۋىتىدە يەنە ئۆزىگە نەپرەت ياغدۇراتتى ، يەنە بىر ياقتىن بۇ قارا ئەنلىك ئاپەتنى باشقا بىر غېرىب ـ غۇرۋاغا ئەمەس ، ئۆزىگە نېسىپ قىلغان قىسمەتكە شۈكۈر قىلاتتى . ئۇ : مۇبادا بۇ لەنىتى چىغ ھېلىقى كىشىلەردەك كۈنى تەس بىراۋغا چىقىپ قالغان بولسا بەكمۇ ئەپسۇسلىنارلىق ئىش بولار ئىدى . مېنىڭ ھەم ھال ـ كۈنۈم يامان ئەمەس ، ئۆيدە چىنارئايىم بار ، بىرەر ـ ئىككى ئايلىق ئالۋان يىغلاپ ـ قاقشاپ يۈرۈپ ئۆتۈپمۇ كېتەر ، دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى ۋە قايتماق بولۇپ ئۇن ـ تىنسىزلا كەينىگە بۇرۇلدى .

— مىراب بېگىم ، توختىسىلا !

سۈپۈرگەئاخۇننىڭ قارا ئەنلىك چەككە قاراپ تۇرۇپ ، خىيالىدىن نېمىلەرنى ئۆتكۈزگەنلىكىنى پەملىگەن ئابدۇللا سۈپۈرگەئاخۇننى يېڭىدىن تارتقۇشلاپ توختىتىۋالدى ـ دە ، تېز ـ تېز قەدەملەر بىلەن پەشتاق ئالدىغا كېلىپ :

— بىر ئېغىز گېپىم بار ئىدى ، قىلىۋالسام بولامدۇ ؟ — دەپ سورىدى پەشتاقتىكىلەرگە قاراپ .

نادان پۇقرالارنى ئۆز رازىلىقى بىلەن تاللىۋالغان بىر تال چىغ بىلەنلا ئىندەككە كەلتۈرىدىغان ئەپچىل چارىنىڭ بۇ دورەممۇ ئۇيلىغىنىدەك نەتىجە بەرگەنلىكىگە ئىشىنىپ ، مەيگە قاراپ مېڭىشقا تەرەددۇت قىلىۋاتقانلار گۇلدۇرمامىدەك ئاڭلانغان بۇ ئاۋازدىن چۆچۈپ ، قانداق ھەرىكەت قىلىۋاتقان بولسا ، شۇ قىياپەت

بىلەن قېتىپ قېلىشتى .

— بىر ئېغىز گېپىم بار ئىدى ، قىلىۋالسام بولامدۇ ؟ — دەپ تەكرارلىدى ئابدۇللا چاقىقان يەنە .

— ئىش تۈگىدى ۋەسسالام ، يەنە نېمىدەپ ئەزمەڭنى ئەزمەكچىسەن ؟

— ئابلىزقارىنىڭ ئۆزىنى توساتتىنلا سەنلەپ چۈشكەنلىكىگە قورسىقى كۆپكەن ئابدۇللا ۋۇجۇدىغا ئولاشقان تىترەكنى بېسىپ تۇرۇپ :

— مۇبادا چەك چىققانلارنىڭ تۈغقانلىرىدىن بىرى ۋاكالىتەن ئالۋان ئۆتەشنى ئىلتىماس قىلسا رۇخسەت قىلىنامدىكىن ؟

— ئەلۋەتتە رۇخسەت قىلىنىدۇ ، — ئابدۇللانىڭ سوئالىنى «شۇنچىلىكلا گەپ ئىكەنغۇ» دەپ ھېسابلىغان ئابلىزقارى كەسكىنلا جاۋاب بەردى ، — تۇغقىنىغا ۋاكالىتەن بۇنداق جاپالىق ئالۋانغا ئۆزىنى تۇتۇپ بەرگەن ئەخمەقنى پېقىر زادىلا كۆرمەپتىكەنمەن ، ھا ... ھا ... ھا ...

— شۇنداق ئەخمەق چىقىپ قالسىچۇ ، قارىم ؟

— چىقىپ قالسا ؟ — ئابلىزقارى ئابدۇللانى مازاق قىلغاندەك ئەتراپىدىكىلەرگە قارىۋېلىپ دېدى ، — چىقىپ قالسا ، ئۆزىنىڭ شورى !

ئابلىزقارى مەززىسىز سوئال - جاۋابلار بىلەن ئۆزىنى ئاۋارە قىلىشنى خالىماي ، پەشتاقتىكىلەرگە مەيگە چۈشۈپ قايتىش تەكلىپىنى بەردى - دە ، يەنە ھېلىقى پەلەمپەيگە ئايىغىنى قويۇشىغىلا ئابدۇللانىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى .

— ئالدىراشمىسىلا تەقسىرلەر ، پېقىر ئابدۇللاچاقىقان سۇپۇرگە مىراب بېگىنىڭ ئورنىدا كارۋان ئالۋىنىغا بېرىشنى خالايمەن ، بايام سىلى ئېيتقان ئەخمەق دەل مەن ئۆزۈم !

ئابدۇللاچاقىقانىڭ تۇيۇقسىز جاكارلانغان مەردانە قارارى پەشتاقتىكىلەرگىمۇ ، پەستە تۇرغان جامائەتكىمۇ خۇددى ئوچۇق

هاۋادا گۈلدۈرماما گۈلدۈرلىگەندەك تەسىر قىلىپ ، ھەممەيلەننى تەمتىرىتىپ قويدى . چۆچۈپ كەتكەن سوپۇرگەئاخۇن ئۆز قولىقىغا ئىشەنمىگەندەك چەبدەس قەدەم بىلەن ئابدۇللانىڭ يېنىغا كەلدى - دە ، ئۇنىڭ كۆزىگە سەپسالدى . ئابدۇللانى جىن چاپلاشتىمۇ دېگەن گۇمان بىلەن سىلكىپ باقتى .

بىراق ، ئابدۇللاچاققان بۇ سۆزنى چىن دىلىدىن چىقىرىپ ئېيتقانىدى . ئۇنىڭ سوپۇرگەئاخۇنغا ، يۇرتداشلىرىغا قاراپ خاتىرجەم كۈلۈمسىرەپ قويۇشى بۇنىڭغا گۇۋاھلىق بېرەتتى .

ئابلىزقارىمۇ ئاخىر ئۆز قۇلىقىغا ئىشىنىشكە مەجبۇر بولدى ۋە كاللا ئىشلەتمەيلا بېرىپ قويغان جاۋابى بىلەن ئۆز نەزىرىدىكى گالۋاڭ پۇقراغا ئالدىنىپ قالغىنىنى تۇيۇپ ، زۇۋانى تۇتۇلدى . نۇرغۇن باش قاتۇرۇشلار ئارقىلىق قۇرۇپ چىققان خىيالىي ئىمارەتنىڭ كۆتۈلمىگەندە يۇز بەرگەن يەر تەۋرەش بىلەن بىردىنلا ۋەيران بولغانلىقىنى ، بۇ ئىمارەتنى قايتا قۇرۇپ چىقىشنىڭ ئابلىزقارىنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغانلىقىنى سەزگەن سېيىت ھاجىنىڭ ئەقلىگە يەنە بىر ئوي كەلدى . ئۇ ئابدۇللانىڭ گېپىگە چايناپ باقمايلا ھەدەپ قويغىنىغا ئابلىزقارىنى ئىچىدە تىللاپ تۇرۇپ كاۋاك ئىزدىدى :

— قارىم دېگەندەك ، قېرىنداشلار ۋە ياكى قانداش تۇغقانلار بىر - بىرىگە ۋاكالىتەن ئالۋانغا ماڭسا بولىدۇ ، بىراق پېقىرنىڭ بىلىشىچە ، ئابدۇللائاخۇننىڭ مىراب بېگى بىلەن تىرىقچىلىكمۇ تۇغقانچىلىقى يوق ، شۇنداق ئىكەن . ئىلتىماس قىلغۇچىنىڭ ئىلتىماسى ئەقىلغىمۇ ، ئادەتكىمۇ سىغمايدۇ ۋە ھەتتا ئاڭلاشقىمۇ ئەرزىمەيدۇ !

— مانا ، مانا ، ھاجىم يامان يەردىن تۇتتى ، گەپنىڭ بولىدىغان يېرىنى قىلدى ، ئابدۇللانىڭ لەقىمى چاققان ، مىراب بېگىنىڭ بولسا تۆگە ، بۇ تۇغقانچىلىقنىڭ يوقلۇقىنىڭ ئىسپاتى ، شۇنداقمۇ جامائەت ؟

سېيىت ھاجى كۆرسىتىپ بەرگەن كاۋاكقا دەرھال بېشىنى ئۇشلاپ، ئۇمىلەپ كىرىۋالغان ئابلىزقارى گۆھەر تېپىۋالغاندەك خۇشال بولۇپ كەتتى ـ دە، جامائەتتىن يەنە سورىدى:

— مىراب بېگى بىلەن ئابدۇللاچاققانىنىڭ تۇغقانلىقىغا قېنى كىم گۇۋاھلىق بېرەلەيدۇ، قېنى كىم؟

بۇ سوئالغا پۇقرا ئىچىدىن ھېچكىم جاۋاب بېرەلمىدى. دېمىسىمۇ، بۇ ئىككىيلەننىڭ ھېچقانداق تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىنىڭ يوقلۇقىنى ھەممەيلەن بىلەتتى.

— مانا ئەمدى ئاغزىڭ تۇۋاقلاندىمۇ، ئەمدى ئۇسماڭغا قاندىڭمۇ، تاۋۇزۇڭ قولتۇقۇڭدىن چۈشتىمۇ؟

— يوقسۇ، پېقىرنىڭ ئاغزى ھەرگىز تۇۋاقلانمايدۇ، خۇدا ئاغزىمنى گەپ قىلسۇن دەپ بەرگەن، بۇنى تۇۋاقلاش ھېچكىمنىڭ قولىدىن كەلمەيدۇ.

— ئەمىسە گەپ قىلە قېنى، ئاغزىڭ تۇۋاقلانمىغىنىنى بىر كۆرەي!

ئابدۇللاچاققان ئابلىزقارى بىلەن تاكاللىشىشنى بىھۇدە ئاۋارىچىلىك دەپ ھېسابلىدى بولغاي، ئۇدۇل سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا بېرىپ دانە ـ دانە قىلىپ:

— مالال كەلمىسە ئۆزلىرىدىن سوراپ باقاي، سىلى ئاقپاشاغا پۇقرا قىلىۋەتكەن چىرىيىلىكلەرنىڭ ئاقپاشا تائىپىسى بىلەن تۇغقانچىلىقى بارمىدى؟ — دېدى.

سېيىت ھاجى ئابدۇللانىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ كۆزىنى تازا بىر چەكچەيتتىيۇ، يەنە يۇمۇۋالدى، پەشتاقتا قىمىر قىلماي تۇرۇپ تەسۋى مارجانلىرىنى بارماقلىرى ئارىسىدىن ئۆتكۈزۈشكە، لەۋلىرىنى بىراۋنى قارغاۋاتقاندەك مىدىرلىتىشقا باشلىدى. ئابدۇللا ھېلىقى سوئالنى قايتا تەكرارلىدى:

— گېپىم قۇلاقلىرىغا كىرىۋاتامدۇ ھاجىم، ئەجەب ئۆرە تۇرۇپ ئۇخلاۋاتىدىلىيا؟

جامائەت ئارىسىدا كۆلكە كۆتۈرۈلدى . سۈپۈرگەئاخۇنمۇ ، ئابدۇللامۇ جامائەتكە قوشۇلۇپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى . ئۆزۈندىن بۇيان گۆرىستان جىملىقىدا غىرىبسىنىپ قالغان كونا جۇۋا ئاسمىنى بىردىنلا جانلىنىپ كەتتى . كىشىلەر بىر ئېغىز گەپ بىلەنلا ھېچكىمگە گەپ بەرمەيدىغان يۇرت كاتتىلىرىنىڭ ئەدىپىنى تازا بېرىپ ، پۇقرانىڭ ئابرۇيىنى كۆتۈرگەن قېرىندىشىغا بارىكاللا ياغدۇرۇشتى ۋە كۈلكىسىنى تېخىمۇ ئەۋجىگە كۆتۈردى .

مۇشۇكتىن قورققان چاشقاندەك تىپىرلاپ قالغان ئابلىزقارى سېيىت ھاجىغا ئېگىلىپ تۇرۇپ :

— ھاجىم ، بۇ ساراڭلارنىڭ گېپىنى كۆڭۈللىرىگە ئالمىسىلا ، ساراڭ بوپتۇ بولار ، ساراڭ ، — دېدى ۋە ئۇقۇۋاتقان سۈرىسىنىڭ ئاخىرىنى چۇشۇرەلمىدىمۇ ـ نېمە ، تېخىچە كۆزىنى ئاچماي تەسۋى سىيرىۋاتقان سېيىت ھاجىنى قارىغۇنى يېتىلىگەندەك يېتىلەپ مەپە تەرەپكە ئەكەتتى .

ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىنكى بىر ئەتىگەن نېپىز كۈل رەڭ بۇلۇت پەردىسى كەينىدىكى قۇياش سۇرتۇپ پارقىرىتىۋېتىلگەن تۈچ لېگەندەك پارقىراپ تۇرغىنى بىلەن ، ھاۋا يەنىلا سوغۇق ئىدى . ئاق باش قاراقورۇم تاغلىرىنىڭ مۇزدەك سوغۇق دېمىنى ھاپاش قىلىپ كەلگەن رەھىمسىز جەنۇب شامىلى كۆڭۈلسىز مەھەللىلەرنى ئارىلاپ يۇرۇپ ، كونا چاپانلىقلارنى ئالدى بىلەن ئۆز قەھر قۇچىقىغا ئالاتتى ـ دە ، ئۇششۇك ھەرىدەك نەشتەر سانجىپ ، يىلىكىنى توڭلىتىۋەتكۇدەك ھەيۋە بىلەن ئۇشقىرتاتتى .

ئۇچۇپ كېتىۋېتىپ ، كۆتۈلمىگەندە مۇئەللەقتىكى بىر پارچە مۇزغا ئايلىنىپ قېلىشتىن قورقۇپ كەتكەنمۇ ، ئادەتتە يوللاردا ، خامان ئىزلىرىدا گۇگۇلىشىپ دانلايدىغان پاختەكلەرمۇ ، ئەخلەتلىكلەردە ، تام تۈۋلىرىدە دىكىلدىشىپ يۇرۇپ ، تىنىمسىز ۋىچىرلىشىدىغان قۇشقاچلارمۇ ، ئاسماننىڭ قەھرىگە چىقىۋېلىپ تۇرلۇك ئويۇنلارنى ئوينايدىغان موللاقچى كەپتەرلەرمۇ

مۆكۈۋېلىشقانىدى .

— 12 ـ ئاي كىرەر ـ كىرمەي تۇرۇپ بۇنداق سوغۇق بولۇپ كەتسە ، بۇ يىل قىشتا جەزمەن ئادەم ئۆلىدىغان ئوخشايدۇ ، — دېدى كارۋانلارنى كۈتۈپ تۇرغان بىرەيلەن .

— ئاغزىڭغا مۇشت ! خۇدا ھەممىمىزنىڭ ئۆمرىنى بېرىدۇ ، ئاغزىڭنى تولا ئۇششۇتمە !

سەپەر بوۋاي ئانچىكىم ئېيتىلغان بۇ گەپكە راستىنلا قايناپ كەتتى .

ئۇنىڭ سوغۇقتىن كۆكىرىپ كەتكەن لەۋلىرى گەپ قىلغاندا ئانچە قولىشىپ بەرمەيۋاتاتتى . پەقەت ۋۇجۇدىلا ئەمەس ، قىرو باغلاپ ، پاختىدا ئېشىلگەن قوپال يىپقا ئوخشاپ قالغان ساقاللىرىمۇ توختىماي تىترەيتتى . ئۇ ئەسكى لاتىلارغا ئورالغان نەۋرىلىرىنى ئەبجىقى چىقىپ كەتكەن جۇۋىسىنىڭ ئىككى پېشى بىلەن يۆگەپ تۇرغاچقا ، سوغۇق شامال ئۇدۇل كېلىپ مەيدىسىگە ئۇرۇلاتتى .

— ئادەمنىڭ ئاغزى دېگەندىن سائەت چىقىدۇ ، قېرىنداشلىرىمىزنى سەپەرگە ئۇزىتىدىغان چاغدا بۇنداق يامان گەپنى قىلمىغۇلۇق .

سەپەر بوۋاي بارغانسېرى ئەزۋەيلەۋەردى . پەقەت بىر ئېغىز گەپنى ئويلاشمايلا قىلىپ قويۇپ ، بالاغا قالغان ھېلىقى كىشى ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ ، ناماقۇل بولغاندىلا بوۋاي غوتۇلداشتىن توختىدى .

دېمىسىمۇ تاغدەك يۆلىكى ، بىردىنبىر ئوغلى ئابدۇللانى يىراق سەپەرگە ئۇزىتىۋاتقان چاغدا بوۋايغا بۇنداق گەپلەر يامان تەسىر قىلماي قالمايتتى ، يۈرىكىنى بېسىپ تۇرغان غەم ـ ئەندىشىلەرنى بارغانسېرى ئېغىرلاشتۇرۇپ ، كۆڭلىنى يېرىم قىلاتتى .

چەك تاشلانغان كونى يۇرت كاتتىلىرى ئىگىسىدىن دۇمبا يېگەن ئىت قۇيرۇقىنى چاترىقىغا قىستۇرۇپ ئۈۋىسىغا كىرىۋالغاندەك ، مەيگە ئۆزلىرىنى جايلاشتۇرۇپلا بەدەر

تىكىۋەتكەندىن كېيىن، كونا جۇۋا مەيداندا قالغانلار يوتىلىرىغا مۇشتلاپ تۇرۇپ تازا كۈلۈشتىيۇ، بىر پەستىن كېيىن بىر ـ بىرىگە قاراشقىنىچە تۇرۇپ قېلىشتى. ئۇلار باشقا نەرسىنى ئەمەس، ئابدۇللانىڭ ئىمجان دادىسىنى ۋە نارەسىدە ئىككى بالىسىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشكەنىدى.

سۇپۇرگەئاخۇن ئابدۇللانىڭ مۈرىسىگە قولىنى قويۇپ تۇرۇپ:

— مەن بىلىمەن ئابدۇللا، بايام ھېلىقى نائەھلىلەرنىڭ ئەدىپىنى بېرىش ئۈچۈنلا شۇنداق دەپ قويدۇڭ، شۇنداقمۇ؟ — دېدى.

ئابدۇللانىڭ چىرايى جىددىي تۈس ئالدى. ئۇ سۇپۇرگەئاخۇننىڭ قولى ئۈستىگە ئالقىنىنى قويۇپ تۇرۇپ:

— پېقىر بۇ گەپنى چىنپىششىقلادىن دېدىم، بۇنىڭغا ھەيران قالىدىغان نېمىسى بار، بىز تۇغقان ئەمەسمۇ يا؟ — دېدى ۋە سۇپۇرگەئاخۇننىڭ كۆزىگە تىكىلدى.

— سەن بىلەن بىز نېمىشقا تۇغقان بولالمايدىكەنمىز ئۇكام؟ ئەمما تۇغقانچىلىق باشقا گەپ، چاقچاق باشقا گەپ.

— پۇقرانىڭ بېشىدا ئوت كۆيۈۋاتقان بۇنداق چاغدا سىلى يۇرتتىن ئايرىلسىلا بولمايدۇ مىراب بېگىم. سېيىت ھاجى بىلەن ئابلىزقارىمۇ سىلىنى پۇقرادىن يىراق قىلىش ئۈچۈنلا بۇ ئويۇننى ئويىنىغانلىقىنى بىلمەيۋاتامدىلا؟

— بۇنىغۇ بىلىۋاتىمەن، ئەمما مەن كەتسەم سەن بار ئەمەسمۇ، باشقا يۇرتداشلارمۇ بار ئەمەسمۇ، ئەمدى نېمىدىن غەم قىلغۇلۇق ئۇكام؟

— ياق ... ياق، سىلى كۆپنى كۆرگەن ئادەم، پۇقرانىڭ بېشىغا كۈن چۈشسە، دۇرۇس مەسلىھەت بېرەلەيدىلا، گەپ شۇنداق بولسۇن، سەپەرگە مەن بېرىۋېرەي، ئۆلمىسەك، خۇدا سالامەت كۆرۈشكىلى نېسىپ قىلار.

— ھوي، قېرى داداڭنى، نارەسىدە بالىلىرىڭنى تاشلاپ

كـەتكـــنـــڭ بىلەن بولامدۇ؟ بولدى قوي، مۇنداق چاقچاقنى قىلىشۋەرمە!

— خۇدا ھەققى، چاقچاق قىلىۋاتقىنىم يوق، ئۆيدىكىلەرنىڭ ھالــىدىن سىلىمۇ خەۋەر ئېلىپ تۇرۇۋاتىدىلىغۇ، يۇرتداشلارمۇ قاراپ تۇرماس، ئەلۋەتتە.

— ئۇغۇ شۇنداق، لېكىن ياشلىق قىلما ئۇكام، چاقچاق قىلما دېگەندىكىن چاقچاق قىلما.

— ...

ئىككىيلەننى ئارىغا ئېلىۋېلىپ، دەتالاشلارغا قۇلاق سېلىپ تـۇرغـانـلارمۇ راستتىنلا تەڭلىكتە قالدى. چىن گەپنى قىلغاندا سـۇپـۇرگـەئـاخۇن كەتسە، ئۇلار ھاسىسىدىن ئايرىلغان قارىغۇغا ئوخشاپ قالاتتى. ئەگەر ئابدۇللانىڭ دېگىنىدەك بولىدىغان بولسا، ئۆزلىرى ئۇچۇن تازا ئوبدان ئىش بولاتتىيۇ، سەپەر بوۋاي بىلەن ئىككى بالا خۇدانىڭ يولىدا تاشلىنىپ قالاتتى.

ئاخىر ئۇلار شۇ سۆرەشكىنىچە كونا جۇۋا مەيدانىدىن ئۇدۇل سەپەر بوۋاينىڭ يېنىغا كەلدى ـ دە، بوۋاينىڭ ئالدىدا ھەر كىم ئۆز دەلىللىرىنى تولۇق شەرھلەشتى ۋە ئەڭ ئاخىرىدا ئۆزلىرىگە پايدىلىق ھۆكۈم چىقىرىپ بېرىشنى تىلىگەندەك، بوۋاينىڭ سۆزىگە قۇلاق سېلىشتى.

باشتا بوۋاينىڭ كۆزلىرى توپا بىلەن تىندۇرۇۋېتىلگەن بۇلاق كـۆزىـدەك ئاستا ـ ئاستا نەملەشتى، تۇرۇپلا ئىككى تامچە ياش مەڭزىگە سىرغىپ چۈشتى. ئۇ يىقىلغان تامدەك تۇيۇقسىزلا ئوغلىغا تاشلاندى.

— يارايسەن ئوغلۇم، مانا ئەمدى ئادەم بوپسەن! — دېدى ئـۇ ئـوغلىنى باغرىغا مەھكەم بېسىپ تۇرۇپ، — سېنى قاچان مۇشۇنداق ئادەم بولار دەپ كۆپ كۈتتۈم، كۈتۈپ مۇشۇ ياشقىچە ياشىدىم. مانا ئەمدى ئەل ـ يۇرتنىڭ قەدرىنى بىلىپسەن، ئەل ـ يـۇرتنىڭ غېمىنى ئۆز غېمىم دەپ بىلىپسەن. ئەمدى ئۆلسەممۇ

ئارمىنىم يوق ، بار ئوغلۇم ، بار ، مەندىن ، بالىلىرىڭدىن غەم قىلما ئالدى بىلەن خۇدايىم ، ئاندىن قالسا مىراب بېگىم بار .

بوۋاي ساراڭ بولۇپ قالغاندەك بىردەم ئاۋازىنى قويۇۋېتىپ يىغلىدى ، بىر دەم كىچىك بالىدەك قاقاقلاپ كۈلدى . ئابدۇللانىڭ پېشانىسىگە قايتا ـ قايتا سۆيۈپ كەتتى . ئاخىرىدا نېمە دېيىشىنى بىلمەي بىر چەتتە قاراپ تۇرغان سۇپۇرگەئاخۇنغا :

— بۇ كۈنلەردە ئەل ـ يۇرت سىلىدىن ئايرىلسا بولمايدۇ بېگىم ، بۇ پەسەندىلەر يەنە نېمە شۇملۇقلارنى ئويلىدى تېخى ، ئابدۇللا كىمنىڭ ئوغلى دېسە ، سەپەر چاققانىنىڭ ئوغلى دېگۈدەك بىلەن ئىش قىپتۇ ، ئوغۇل بالا دېگەن پېشانىسىگە پۈتۈلگەننى كۆرگۈلۈك ، ئۇمۇ پېشانىسىگە نېمە پۈتۈلگەن بولسا شۇنى كۆرەر ... — دېدى .

ھاياتنىڭ تالاي قېتىملىق سىناقلىرىدىن ئۆتۈپ تۇرمۇشنىڭ ئىسسىق ـ سوغۇقىنى يەتكۈدەك تارتقان بۇ بوۋاي كۆڭلىگە قانداقتۇر بىر پېشكەللىكنى كەلتۈرگەنىدى . ئۇ خىيالىدىن لاپلا قىلىپ كەچكەن يامان بېشارەتنى ئاغزىدىن چىقارمىدى ، ئۇنى ئىككىنچى كۆز ئالدىغا كەلتۈرمەسلىككە قەسەم قىلدى . ئۆلۈم ـ يېتىم تۇغرىسىدىكى مۇنداقچىلا ئېيتىلغان سۆزگە بوۋاينىڭ شۇنچىۋالا تېرىكىپ كېتىشىدىكى سىرمۇ مانا مۇشۇ يەردە ئىدى .

سۆھبەتتىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان زىمىستان سوغۇققا پەرۋا قىلماي ، بەشتوغراق يولى ئاغزىدىكى باشلەڭگەرگە ئەتىگەندىلا يېتىپ كەلگەن كىشىلەر قەسىر تەرەپتىن كېلىۋاتقان تۆگىلەر قاتارىنى كۆرۈپلا تەۋرىشىپ كەتتى . ئەسلىدە كارۋان قەسىرىدىنلا قوزغىلاتتى . لېكىن ئابلىزقارى تونۇگۈنكى پېشىن نامىزىدىن كېيىنلا پەرمان جاكارلاپ ، ئۇزاتقۇچىلارنى قەسىرگە يېقىن يولاشتىن مەنئى قىلغان ، ھەتتا يىغا ـ زار قىلىشنىمۇ ئىسلام ئەقىدىلىرىگە خىلاپ ، دەپ ئېلان قىلغانىدى .

كارۋان ئالۋىنىغا چەك چىققانلارنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقان ،

بالا ـ چاقا ، دوست ـ يارەنلىرى نىمىلا بولمىسۇن ، ئۇزاق سەپەرگە كېتىۋاتقان كىشىلەرنى ئاخىرقى دىدار بىلەن ئۇزىتىپ قويۇش ئۈچۈن خېلىدىن بېرى بۇ يەردە ساقلىماقتا ئىدى . بۇلار ئارىسىدا كەنتتىن ئوغرىلىقچە قېچىپ چىققان «ئاقپاشىشا پۇقرالىرى»مۇ بار ئىدى .

كارۋان مۇزلاپ كەتكەن كولدۇرمىسىنى دەز كەتكەن جاغدەك گومبۇرلىتىپ لەڭگەرگە يېقىنلاپ كەلدى . ئالدىنقى تۆگىنىڭ چۇلۇۋۇرنى بېلىگە باغلاپ ، ئېشەكلىك كېلىۋاتقان ھېمىت قاشقا بىرىنچى تۆگە ئۈستىدە قاما تەلپەك كىيىۋالغان ، بېشىنى جۇۋىسىنىڭ موينىرى ئارىسىغا چۆكۈرۈپ تىك قويۇلغان سامان تاغىرىدەك ئولتۇرغان ھاپىز مەخسۇمنىڭ جېدەللىشىشىگە پىسەنت قىلماي ، ئېشىكىدىن چۈشتى . خۇددى ئادەملەرگە ئوخشاش پەرىشان كۆرۈنگەن تۆگىلەرمۇ توختاپ قېلىشتى .

— تۇغقانلىرىڭلار بىلەن خوشلىشىۋېلىڭلار ، قانغۇدەك دىدارلىشىۋېلىڭلار !

ھېمىت قاشقىنىڭ ئاۋازى خۇددى يەر تېگىدىن چىقىۋاتقاندەك ئاجىز ئىدى . ئۇنىڭ ئەپتىدە بۇرۇنقى مەردانىلىكتىن ئەسەرمۇ قالمىغان ، بەلكى تۇغقانلىرىغا ئۇزۇن زامان كۆرۈشمىگەندەك تەشنالىق بىلەن ئېتىلغان كىشىلەر ئارىسىدىن ئۆزىگە خوش دەيدىغان بىرەر ئىنساننىڭ چىقمىغىنىنى كۆرۈپ ، ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم تۇغقاننىڭ ، بۇرادەرچىلىكنىڭ قەدرىگە يەتكەن بولسا كېرەك ، جىلە بولغان ھاپىزنىڭ ئىزا ـ ئاھانىتىگە پىسەنت قىلماي قۇچاقلىشىپ ، چاپلىشىپ كەتكەن كىشىلەرگە قاراپ كۆڭلى بىر قىسما بولدى ۋە ھېلىقى گېپىنى يەنە تەكرارلىدى :

— تۇغقانلىرىڭلار بىلەن خوشلىشىۋېلىڭلار ، قانغۇدەك دىدارلىشىۋېلىڭلار ، جان دېگەن تەندە ئامانەت ، كىم بار ، كىم يوق ؟ ...

سۇپۇرگەئاخۇن ئابدۇللا مىنگەن ئېشەكنى يېتىلىگەن پېتى

كارۋاننىڭ ئەڭ ئاخىرىدا كەلمەكتە ئىدى . ئىككى سەبىي بالىنى قانات ئاستىغا ئالغان سەپەر بوۋاينىڭ ئۆزلىرىگە قاراپ يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقىنىنى ئۇلار تەڭلا كۆرۈشتى ـ دە ، ئېشەكنى تاشلىغىنىچە شـــالدەك يۈگۈرۈپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا باردى . قادىر تۆمۈرچى ، قولىدا ئىككى دانە پىشۇرۇلغان تۇخۇمنى تۇتۇۋالغان نۇرەك باخشى ، چولاق مەزىن ، مەنتاقاسىم دوقا دېگەنلەرمۇ پەيدا بولۇپ ، بالىلىرىنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرغان ئابدۇللاغا ئاقيول تىلەشتى .

— ئۇكام ئابدۇللا ، پەخەس بول ، خۇدا سېنى ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي ، — دېدى سۇپۇرگەئاخۇن ئابدۇللانىڭ قولىنى مەھكەم سىقىمداپ تۇتۇپ .

سۇپۇرگەئاخۇننىــڭ ئاۋازىنــىڭ تىترىشىدىن ، ئۆپكىدىشىـــدىن ئــۇنــىــڭ ياش تۆكۈۋاتقىنىـــنى پەملەپ قالـغان بوۋاينــىڭ سەپرا پــىــلــتــىسـىـگە يەنە ئوت تۇتــاشتى . ئۇ غەزەپــلــەنگەن شــىردەك ھــۆرپــەيــدى ـ دە ، ھاسىسىنى يەرگە سانجىپ تۇرۇپ ۋارقىراپ كەتتى :

— كىم ئۇ ياش تۆككەن ؟ ھاسام بىلەن تازا ئەدىپىنى بېرىمەن ھېلى !

ھــېــلــىــلا ھــۆڭــرەپ يــىــغلاپ تاشلايدىغان ئەلپازدا تۇرغان سۇپۇرگەئاخۇن دەرھال ئۆزىنى بېسىۋالدى ، كەيپىياتنى يۇمشىتىش ئۈچۈن ئىككى بالىنىڭ زاڭىقىنى ئالىقىنى بىلەن كۆتۈرۈپ تۇرۇپ سورىدى :

— داداڭــلار ســەپــەرگــە كــېتىۋاتىدۇ ، سىلەر يىغلامسىلەر بالىلىرىم ؟

ئالدى بىلەن ھەسەن چاقماقتەك سۆزلەپ جاۋاب بەردى :

— يىغلىمايمىز ، بوۋام يىغلاش ئەسكىنىڭ ، قورقۇنچاقنىڭ ئىشى دېگەن !

— بىز يىغلىمايدىغان ، پالۋان ئادەم بولىمىز !

ھــۈســەن قــارلــىــغــاچــتــەك ۋىچىرلاپ ئاكىسىنىڭ سۆزىنى

تولۇقلىدى .

ھەممىت قاشقا ئېشىكىگە مىنىپ ، ساغرىسىغا بىر ياغاچ سانجىۋىدى ، ئېشەكمۇ ، تۆگىلەرمۇ ئېغىر قەدەملىرىنى ئاستا يۆتكەشكە باشلىدى . باياۋانغا قاراپ بارغانسېرى ئېتتىكلەپ كېتىۋاتقان كارۋان ۋە ھاپىزنىڭ قامچىسى ئاتىدىن بالىنى ، قېرىنداشتىن قېرىنداشنى ، يۇرتداشتىن يۇرتداشنى ئايرىدى . قەدەممۇقەدەم يىراقتا قېلىۋاتقان يۇرت ، يۇرەكلەرگە مەھكەم ئورنىشىپ كەتكەن ئەل مېھرى كارۋان بىلەن كېتىۋاتقانلارنى بۇرۇلۇپ - بۇرۇلۇپ كەينىگە قاراشقا ، كۆزلىرىدىن ئىسسىق ياشلىرىنى تۆكۈشكە مەجبۇر قىلدى .

— خۇداغا ئامانەت !

— ئۇلۇغ خۇدا ئامان قىلسۇن !

سۇپۇرگەئاخۇن ئابدۇللانى كۆزى قىيمىغان ھالدا ئۇزىتىپ قويدى - دە ، كارۋان كەتكەن تەرەپكە ھېلىغىچە قاراپ تۇرغان سەپەر بوۋاينى باشلاپ ، تۇنۇگۇن كەچتە كېلىشىۋالغىنى بويىچە ئۆيىدە تۇرغۇزۇش ئۈچۈن ئەكەتتى .

24 . كېيىنكى ۋەقەلەر

مىلادىيە 1911 - يىلىنىڭ ئاخىرى ۋە 1912 - يىلىنىڭ باشلىرىدا زۇلمەتلىك شىنجاڭ تارىخىدا ئاجايىپ يېڭىلىقلار ، شۇنداقلا مىسلىسىز داۋالغۇشلار يۈز بەردى .

ئەسىرلەردىن بېرى ئاۋام بېشىدا قانلىق قامچا ئوينىتىپ ، چىرىكلىكتە ئۇچىغا چىققان چىڭ ئىستىبداتىغا قارشى كۆتۈرۈلگەن ۋۇچاڭ قوزغىلىڭىدىن كېيىن ، جۇڭگونىڭ ئۇچتىن ئىككى قىسىم ئۆلكىلىرى ئارقا - ئارقىدىن مۇستەقىللىق جاكارلىدى . زىمىستان قىشنى قوغلاپ ، ئويقۇدا ياتقان كۆللى مەۋجۇداتلارنى ئىللىق تەپتى بىلەن ئويغاتقۇچى باھار شامىلىنى تەبىئەت ۋە تەبىئەتتىن تاشقىرى ھەرقانداق كۈچ توسۇۋالالمىغىنىدەك ، بۇ ئىنقىلابنىڭ ئۇچقۇرىنىمۇ

ھېچكىم توسۇپ قالالمىدى .

بۇ چاغدا ، 1875 - يىلى زو زوڭتاڭنىڭ يەتتە شەھەر ھاكىمىيىتىگە جازا يۈرۈشى قىلغۇچى قوشۇنى بىلەن بىللە كەلگەن ، چيەنلۇڭ خان زامانىسىدا ئىچكىرى جۇڭگودا ئەل ئىچىدە تەشكىللەنگەن گېلاۋخۇي ئەزالىرى تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىدىكى ھەرقايسى شەھەرلەردە چىڭ ئىستىبداتى ئۈستىدىن مەخپىي تېررورلۇق يۈرگۈزۈپ ، زۇلۇم ئوچاقلىرىنى پاراكەندە ۋە ئەمەلدارلارنى ئالاقزادە قىلماقتا ئىدى . يەتتە شەھەر ھاكىمىيىتىنى تالاپەتكە يۈزلەندۈرۈپ ، ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملىۋالغۇچە بولغان ئارىلىقتا پۇقرا ئۈستىدىكى باج - سېلىقنى ئاز - تولا يەڭگىللىتىپ ، ئەلنىڭ كۆزىنى بويىغان ، لېكىن پۇت تىرەپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىنلا قولىدىن كەلگەنلىكى ئەسكىلىكلەرنىڭ ھەممىسىنى قىلغان زو زوڭتاڭنىڭ ئەپت - بەشىرىسىنى ئاشكارا كۆرگەن ئۇيغۇرلار ، تۇڭگانلار ، قىرغىزلارمۇ بۇ تەشكىلات بىلەن بىللە ھەرىكەتلىنىپ ، چىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ پېيىنى سىرقىرىتىۋاتاتتى .

ئىچكىرى جۇڭگو ئۆلكىلىرىنىڭ مۇستەقىللىق ئېلان قىلىشى چىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭدىكى ئەمىرى يۈەن داخۇا[1] نىڭ ئۈۋىسى بولغان ئۈرۈمچىدە پۈرسەت كۈتۈپ ياتقان ئىنقىلابىي پارتىيە ئەزالىرىغىمۇ چوڭ تۈرتكە ئەكەلدى .

1912 - يىلى 12 - ئاينىڭ 28 - كۈنى يېرىم كېچىدە ليۇ شيەنجۈن باشچىلىقىدىكى ئىنقىلابىي پارتىيە ئادەملىرى ئۈرۈمچىدە تۇيۇقسىز قوزغىلاڭ كۆتۈردى . ليۇ شيەنجۈننىڭ ھەربىي ئىشداشلىرى ئارىسىدىن چىققان توخۇ يۈرەك خائىنلارنىڭ مەخپىيەتلىكنى پاش قىلىپ قويۇشى ئارقىسىدا ئاللىقاچان

---

① يۈەن داخۇا — يەنە بىر ئىسمى شىڭ شۈن ، ئەنخۇي ئۆلكىسىنىڭ خۇياڭ ناھىيىسىدىن ، ئەمەلدار ئائىلىسىدە تۇغۇلغان . گۇاڭشۈي خانىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە شەرقىي ئۈچ ئۆلكە ئالتۇن - كان مەھكىمىسىنىڭ دۈبەنى بولغان . كېيىن خېنەنگە ھەربىي - مەمۇرىي ئەمەلدار بولۇپ يۆتكەلگەن ، ئۇنىڭدىن كېيىن شىنجاڭغا ئەمىر بولغان .

تەييارلىنىپ تۇرغان ھىيلىگەر يۈەن داخۋا شەھەر مىقياسىدا ھەربىي ھالەت يۈرگۈزۈپ، قوزغىلاڭچىلارنى قانلىق باستۇرۇۋەتتى.

بۇ قېتىمقى ئەمەلگە ئاشمىغان سىياسىي ئۆزگىرىشتە 143 نەپەر سەپدىشىنىڭ جېنىدىن جۇدا بولغانلىقىنى كۆرگەن ۋەن شاڭچۈن قاتارلىق قوزغىلاڭچىلار قان ئازگاللىرىدىن ئۆمىلەپ قوپۇپ، ئىلىغا قېچىپ باردى ۋە فېڭ تيېمىن، لى ياچۈەنلەر[1] بىلەن كۆرۈشۈپ، يۈەن داخۋا ئۈستىدىن يىغلاپ تۇرۇپ دەرد تۆكتى.

شۇ چاغلاردا چىڭ قوشۇنلىرى ئارىسىدا پائال ھەرىكەت ئېلىپ بېرىۋاتقان ياڭ زەنشۈي (ياڭ مازا)، فېڭ تيېمىن، لى ياچۈەنلەر دەرھال باش قوشۇپ، «يېتىپ ئۆلگۈچە، ئېتىپ ئۆلۈش» قارارىغا كېلىشتى - دە، ئىلى گېنېرال مەھكىمىسىنىڭ يۈرىكى ھېسابلىنىدىغان كۈرەدە 1912 - يىلى 1 - ئاينىڭ 7 - كۈنى ئىنقىلاب ئوتىنى يالقۇنجاتتى. جاھىل ھەربىيلەرنى رەھىمسىزلىك بىلەن باستۇرۇپ، قورال - ياراغ ئامبىرىنى تىنچ يول بىلەن ئۆزىگە قارىتىشقا مۇۋەپپەق بولۇپ، ئىلى ۋەزىيىتىنى كونترول قىلدى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ مىللىي زۇلۇمى ۋە مىللىي كەمسىتىشىدىن تويۇپ تۇرغان ھەرمىللەت خەلقى ئىنقىلابىي پارتىيىنىڭ بۇ كۈرىشىنى باركۈچى بىلەن قوللاپ - قۇۋۋەتلىدى. مەشھۇر بايلاردىن ھۈسەنباي بىلەن ياقۇپباي ئۆلارنى ئۆتۈك ۋە ئېگەر - توقۇم بىلەن تەمىن ئەتتى.

1 - ئاينىڭ 8 - كۈنى چۈشتىن بۇرۇن سائەت توققۇزدا ئىلى يېڭى دۇدۇ مەھكىمىسى قۇرۇلدى، جىنايەتلىك ئەجدىھا سۈرەتلىك بايراق يۇلۇپ تاشلىنىپ، سۇن جۇڭسەن ئەپەندى ئۆزى لايىھىلىگەن بەش رەڭلىك، بەش بالداقلىق بايراق چىقىرىلدى.

ئۇ چاغدا ئىچكىرىدىكى ھەرقايسى ئۆلكىلەر ئۆز ئالدىغا يۇرت سوراۋاتقىنى بىلەن، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى خانى پۇيى تېخى

[1] فېڭ تيېمىن، لى ياچۈەن — ئىلى شىنخەي ئىنقىلابىنى تەشكىللىگۈچى ھەربىي سەركەردىلەر.

تەختتىن چۈشمىگەندى . پۈيدىن ئۈمىدىنى ئۈزمىگەن يەن داخۋا ئىلى ھۆكۈمىتىنىڭ جۇمھۇرىيەتنى ئېتىراپ قىلىپ ، ھەققانىيەت يولىغا مېڭىش توغرىسىدىكى تېلېگراممىسىنى جاھىللىق بىلەن رەت قىلدى ، ئۈرۈمچى ۋە ئۈرۈمچى ئەتراپىدىكى قوشۇنلىرىنى توپلاپ ، ئىلى ئىنقىلابچىلىرى ئۈستىگە ئاتلاندۇردى .

ئىلى ئىنقىلابى غەلىبە قازانغاندىن كېيىن ، ئىلى ئىنقىلابچىلىرى ياڭ زەنشۈينىڭ : «يەنىلا كونا ھۆكۈمەتنىڭ ئىناۋىتىدىن پايدىلىنىش ، شۇ ئارقىلىق تۆيۈقسىز قوزغالغان ئىنقىلابنىڭ تەسىر كۈچى تۈپەيلى ھەربىيلەر ۋە جامائەتنىڭ ئېڭىدا پەيدا بولىدىغان تاسادىپىيلىق تۈيغۇسىنى پەسەيتىش» توغرىسىدىكى تەكلىپىگە ئاساسەن ، ئۆز ۋاقتىدا چىڭ ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن تەيىنلەنگەن ئىلى گېنېرالى گۇاڭ فۇنى ئۆلۈم بىلەن قورقۇتۇپ ، يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ دۇدۇلىقىغا سايلىغان بولسىمۇ ، ئۆلۈۋاتقان ھۆكۈمەتنىڭ سادىق مالىيى بولغان يەن داخۋانىڭ ھېسداشلىقىنى قوزغىيالمىدى . ئۇ يەنىلا ئىلىدىكى قوشۇنغا بېرىلىدىغان مائاش ۋە تەمىناتنى بىراقلا توختاتتى .

بۇ ھال ئىلى ئىنقىلابچىلىرىغا مىسلىسىز ئېغىر قىيىنچىلىقلارنى كەلتۈردى . يەن داخۋا قوزغالغۇچە ، ئۈرۈمچىگە قاراپ ئالدىن يۈرۈش قىلىش قىزغىنلىقى ئۆتتەك يېلىنجاپ تۇرسىمۇ ، لېكىن ئەمدىلا ئەل قىلىنغان ، ھېلىمۇ تەۋرىنىپ تۇرغان ھەربىيلەرنىڭ قورسىقىنى تويغۇزۇش ۋە مائاش بىلەن تەمىنلەش چوڭ بىر مەسىلە بولۇپ قالدى .

شۇنىڭدىن خېلى بۇرۇنلا تەسىس قىلىنغان ، خەنزۇ ۋە ئۇيغۇر يېزىقلىرىدا نەشر قىلىنىدىغان «يېڭى بەيخۇا گېزىتى»نىڭ سەھىپىلىرىدە زېمىن كېڭەيمىچىلىكى چۈشىنى كۆرگەن ئاقپاشانىڭ ئاتلىق كازاك سولداتلىرىنى كىرگۈزۈش يولى بىلەن قورغاس دەرياسىنىڭ سۇ بايلىقىنى قارىنىغا بېسىۋالغانلىقىنى غەزەپ بىلەن پاش قىلغان ئىلى ئىنقىلابچىلىرى ، ئاخىر يەنىلا چاررۇسىيە ئالدىغا تىلەمچىلىك خالتىسىنى كۆتۈرۈپ بېرىشقا مەجبۇر بولدى .

چارروسىيىنىڭ داۋشىڭ بانكىسىدىن 550 مىڭ سەر پۇل قەرز ئالدى. بۇنداق پۇرسەتنى تىلەپمۇ تاپالماي يۈرگەن چارروسىيە ھۆكۈمىتى ئىچكى ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقىغا غەرق بولغان شىنجاڭدىكى ھەرىكەتلەرنى دەرھال يېڭى بىر بالداققا كۆتۈردى.

XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى، XX ئەسىرنىڭ باشلىرى جاھانگىرلىك باسقۇچىغا كىرگەن جاھان كاپىتالىزمى سىرتقا كاپىتال چىقىرىش قەدىمىنى تېزلىتىشكە باشلىغاندىن بېرى، بىر قاتار تەڭسىز شەرتنامىلەرنىڭ سايىسىدە سودا تورلىرىنى شىنجاڭنىڭ ئىچكى جايلىرىغىچە كېڭەيتىپ، 40 ناھىيىنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك سودا ئاقساقاللىرىنى تۇرغۇزۇپ بولغان چارروسىيە بۇ ئەپچىل پۇرسەتتىن جېنىنىڭ بارىچە پايدىلىنىشقا باشلىدى، سودىگەر ياكى سودا ئاقساقىلى قىياپىتىدە نىقابلانغان ھەرخىل كىشىلەر ھەممىلا يەردە يامراپ كەتتى.

ئۆز زامانىسىدا كېرىيە ناھىيىسىگە قارايدىغان، لېكىن قەدىمىي يىپەك يولىنىڭ بايى، مۇنبەت بەلۋېغىغا جايلاشقان يىگىرمە نەچچە مىڭ ئاھالىلىك[1] چىرىيە كەنتىگە سەل بۇرۇنلا تۇمشۇقىنى تىقىۋالغان سېيىت ھاجى ئەمدىلىكتە خۇددى مۇنبەت تۇپراققا تاشلانغان يانتاق ئۇرۇقىدەك ناھايىتى تېزلىكتە كۆكلەپ، شاخلاپ قالغانىدى. ئەل - يۇرت مەنپەئىتىنى خۇشامەت تەخسىسىگە ئېلىپ، مىللەت ئايىغىغا كويزا - كىشەن تەڭلەپ كەلگەن يات تائىپىگە تىرناقچىلىك ئەمەل ھېسابىغا ئۇستەك قىلىپ بېرىۋېتىدىغان تۈزكورلار بۇ يانتاقنى ساتقۇنلۇق سۈيى بىلەن سىراپ ئېتىپ، ئاسىيلىق ساداقىتى بىلەن پەرۋىش قىلدى:

ئۇ، پوتلىكاشاڭ، ئاچ كۆز بازار بېگىنى ئەرزىمەس يەمچۈكنى قۇربان قىلىش ھېسابىغا سۈيىقەست قارمىقىغا ئىلىندۇردى. چەك

---

① تارىخىي ھۆججەتلەردە خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ئاھالىسى 1776 - يىلى 44 مىڭ 603 ئىدى. 1909 - يىلىغا كەلگەندە كۆپىيىپ 419 مىڭ 122 كىشىگە يەتكەن، دېيىلگەن. كېيىنكى سان كىتابىمىزدىكى ۋەقە يۈز بېرىۋاتقان مەزگىلدىكى سان بىلەن بەكمۇ يېقىن، بەزىلەر شۇ چاغلاردا چىرىيىدە 20 مىڭدىن ئارتۇق، 30 مىڭغا يېقىن ئاھالە بار ئىدى، دېيىشىدۇ.

تاشلاش ھىيلىسى ئارقىلىق، «قورقۇنچلۇق» سۈپۈرگەئاخۇننى قاپقانغا دەسسەتتى. كەلگۈسى ئىشنى قورال بىلەن كاپالەتكە ئىگە قىلىشنى ئويلاپ، «بىر چالما بىلەن ئۈچ پاختەكنى سوقۇش» مەقسىتىدە ئاقپاششا ئېلىگە كارۋان ئەۋەتتى. كارۋان تۆگىلىرى بەشتوغراق يولى ئاغزىدا غايىب بولۇشغىلا بۇ يەردە كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان ۋەقەلەر ئارقىمۇئارقا يۈز بەرگىلى تۇردى.

يۇرت بۇسۇغىسىدا پات ـ پات پەيدا بولۇپ قالىدىغان ھېلىقى دەرۋىش سېيىت ھاجىنىڭ ھۇزۇرىدا بىر كېچە تۇرۇپ قايتقاندىن كېيىنلا تەرەپ ـ تەرەپتىن يېتىپ كەلگەن سودىگەرلەر چىرىيە بازىرىدا خۇددى توخۇ پېتىدەك يامراپ كەتتى. چىنە ـ قاچا، قايچا ـ پىچاق دېگەندەك كۈندىلىك لازىمەتلىكلەرگە قىزىقىپ قالغان پۇقرالار جازانىخور سودىگەرلەردىن «نىكۇنەي پۇلى» قەرز ئالدى. بۇ بازاردا ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقىچە سودا ـ تىجارەت بىلەن مەشغۇل بولۇپ كەلگەن چوڭ ـ كىچىك تىجارەتچىلەر ئىككى ھەپتىگە بارا ـ بارمايلا دۇكانلىرىنى تاقاشقا مەجبۇر بولدى. ئۆزىنى دەخلىسىز ھېسابلاپ يۈرىدىغان رەسۇل ئىمامۇ بىر تۇل خوتۇننىڭ ئىككى تېرىسىنى سېتىۋالغىنى سەۋەبلىك نادىرخاننىڭ ئورنىغا بازار بېگىنىڭ مەنسىپىگە دەسسىگەن خاتىپ بايۋەچچە تەرىپىدىن رەھىمسىزلەرچە بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىنىپ، مەدرىسە قۇرۇلۇشىغا ھەيدەلدى.

سېيىت ھاجى پات ـ ئارىدا يەر ـ جاھاننىڭ ئاستىن ـ ئۈستۈن بولىدىغانلىقىنى، گۇۋاھنامىنى تېڭىپ تارقىتىشنىڭ ئانچە ئەھمىيىتى قالمىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، گۇۋاھنامىنىڭ باھاسىنى بىردىنلا 20 تەڭگىگە كۆتۈردى ـ دە، گۇۋاھنامە ئېلىشنى رەت قىلغانلارنى، قۇربى يەتمىگەنلەرنى توققۇز كۈنلۈك تاغ ئارىسىدىكى ئالتۇن، قاشتېشى كېنىغا ۋە قەسرىنىڭ يېنىدىلا ئىش باشلىغان شايى ـ ئەتلەس، گىلەمچىلىك ئۈستىخانىلىرىغا ئەۋەتىپ، ئەدىپىنى بەردى. ئۆز ئىشىغا خەۋپ يەتكۈزۈش ئېھتىمالى بولغان گۇمانلىق كىشىلەرنى مەدرىسە قۇرۇلۇشىدا كېچە ـ كۈندۈز نازارەت ئاستىدا

ئىشلەتتى . قەيەرلەردىندۇر «تەكلىپ» قىلىپ كېلىنگەن ئابدۇراخمان كۆك كۆز دېگەن كىشى قامچا تۇتقان ھالدا ئىش بېشىدا خۇددى روچىۋىندەك ئايلىنىپ يۈرىدىغان بولدى . كىشىلەر ئارىسىدا : «ئۇ مۇسۇلمان بولغان يات تائىپە ئىكەن» دېگەن گەپلەرمۇ تارقالدى .

يامان غەرەزلىك كىشىنىڭ ئىشى راۋاج تاپسا ، شەھۋانىيىتىمۇ تەڭ قوزغىلىدىغان ئوخشايدۇ . كارۋان قوزغىلىشى بىلەنلا سېيىت ھاجى ئاستا - ئاستا قىلىق چىقىرىشقا ، خوتۇن جىنىستىكىلەرنىڭ قارىسىنى كۆرسىلا قاش - كۆزىنى ئوينىتىشقا باشلىدى . پەقەت زىناخور ، شەھۋەتپەرەس ئەركەكلەردىلا بولىدىغان بۇ ھالنى ئەڭ بۇرۇن سېزىپ قالغان ھەنپە خېنىم بىر كۈنى ئېرىگە مۇنداق تەكلىپ بەردى :

— ھوي ئادەم ، قىزىمىزنى تۇغقانلارنىڭكىدىن قايتۇرۇپ كەلسەك ئوبدان بولاتتى . ھاجىمنىڭ ئۇنىڭغا ئىچ پەش تارتىپ قالغىنى يادىڭلىدىمۇ ؟

ئابلىزقارى زاراخەتمە بولغان كۈنى يۈز بەرگەن كىچىككىنە كۆڭۈلسىزلىكتىن كېيىن ، سېيىت ھاجىنىڭ تەكلىپى بويىچە ئىلچىدىكى تۇغقىنىنىڭكىگە ئاپىرىۋېتىلگەن قىزىنى بىردىنلا يادىغا كەلتۈردى . خوتۇنىنىڭ ئۆلگۈدەك يامان كۆرىدىغان بۇۋۇمەريەم خېنىمنى بىر چىرايلىق ئاغزىغا ئالغانلىقىنى ئاڭلاپ ، نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى چۈشەنگەندەك :

— ماڭا يەنە باش ئاغرىقى تېرىپ بېرەي دەمسىلە خوتۇن ؟ سېيىت ھاجىم قىزىمىزنى ئاللىقاچان يادىدىن چىقىرىۋەتكەن تۇرسا ، بىكاردىن - بىكار يەنە خاپىچىلىق تېرىغاننىڭ نېمە پايدىسى ؟ نادىرخان قايتىپ كەلسە ، ئىشنىڭ چوڭى چىقىدۇ تېخى ياكى سىلى بۇ تۇغقىنىڭلارغا گەپ ئاڭلىتالمساڭلا ، — دېدى .

— نادىرخان قايتىپ كەلسە ئۇنىڭ ئىشىنى ئوڭشاشنى ماڭا قويۇڭلار ، ئەتىكى قۇيرۇقتىن بۈگۈنكى ئۆپكە ياخشى ئەمەسمۇ ، ھاجىمنىڭمۇ خىيالىغا بىرنېمە كىرىپ قالغاندەك تۇرىدۇ .

ھەنپە خېنىم ئەمدى سېيىت ھاجىنىڭ كۆڭلىنى - كۆڭگە ئۇسىۋاتقان ئابرۇيىغا، تويلۇق ئۈچۈن كېلىدىغان رەختلەرگە قىزىقىپ قالغانىدى. مۇبادا نادىرخان قايتىپ كېلىپ بىرەر چاتاق تېرىغۇدەك بولسا، گۇناھنى ئېرى ئۈستىگە دۆڭگەپ قويسىلا ئىش پۈتەتتى.

ئابلىزقارى خوتۇنىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ:

— ھاجىمغا خىيال كىرىپ قاپتۇ دېدىڭلىمۇ، قويۇڭلا بۇنداق بىكار گەپنى، كېچە - كۈندۈز ئاللانىڭ ئىشقىدا دۇئا - تىلاۋەت بىلەن ئۆتىدىغان ئەۋلىيادەك پاكىز ئادەمنىڭ كۆڭلىگە ئۇنداق خىياللار يېقىن يولامدۇ؟ — دېدى ۋە قورقۇمسىراپ بېشىنى چايقىدى.

ھەنپە خېنىم كۆكسىنى تىترىتىپ تۇرۇپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

— دۇنيادا گۆش يېمەيدىغان مۈشۈك يوق. يەنە كېلىپ، ئۆي - ئوچاقلىق بولۇش، بالىۋاقا تېرىش ئۇلۇغلىرىمىزدىن قالغان ئادەت. سىلىزە راستىنلا قاپاقۋاش جۇمۇ، كاللاڭلا تۇزۇكرەك ئىشلىمەيدۇ!

ئابلىزقارى خوتۇنىنىڭ مەسلىھىتىنىڭ نۇرغۇن قېتىملاپ ئۆزىگە پايدا كەلتۈرگەنلىكىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى - دە، ئاخىر ئۇنىڭ دېگىنىچە ئىش تۇتماققا ماقۇل كەلدى.

بىراق، ئۇ سېيىت ھاجىدىن ئاتىسىدىن ھېيىققاندىنمۇ بەتتەر ھېيىققاچقىمۇ، بىرنەچچە قېتىم ئۆزىگە غەيرەت بېرىپ، ھېلىقى گەپنى ئاغزىدىن چىقارماقچى بولدىيۇ، لېكىن يەنە قاملاشتۇرالمىدى. خوتۇنىنىڭ كۆڭلىگە يەتتە ۋاخ سۆيلەپ تۇرۇشى بىلەن قولاي پەيت كۈتۈپ يۈرگەندە، بۇ پەيت ئاخىر يېتىپ كەلدى.

— ئەتىياز كېلىۋاتىدۇ. قۇرت - قوڭغۇزلارمۇ جېنىدا تىرىلىۋاتىدۇ، قارىسىلا ئاۋۇ قۇشقاچلارنى، تۇمشۇقىنى سۈركىشىۋاتامدۇ، بەلكى يېقىندا ئۇۋۇا تۇتۇپ، بالا چىقارسا كېرەك، — دېدى سېيىت ھاجى ئابلىزقارىغا مەدرىسە قورۇلۇشى

ئــورنىدىن قايتىپ كېلىۋېتىپ ، ئۇجمە شېخىدا ۋىچىرلىشىۋاتقان قۇشقاچلارنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ .

ئۇ ، قېرى قىز بولسىمۇ ، لېكىن قاش ـ كۆزى يامان ئەمەس چــوڭ بولغان بۇۋىمەريەم خېنىمنى يادىدىن چىقىرىۋەتمىگەنىدى ، پەقەت ۋاقتى ـ سائەتنىڭ يېتىپ كېلىشىنىلا كۈتەتتى . بۇۋىمەريەم خــېنىم ئۆزى بىلەن بىر قەسىردە تۇرىۋەرسە قولىدىن ھەر بالا كــېلــىــدىــغــان نــادىــرخــان بــازار بــېــگىنىڭ گۇمانىدىن خالىي بولالمايدىغانلىقىنى ، ھەتتا ئالدىراپ توي قىلىۋېلىپ ، ئۆزىنى ئاق يــەردە قــويــىدىغانلىقىنى بىلگىنى ئۈچۈن ، ئۇ ئابلىزقارىغا ئۇنى ۋاقتىنچە كۆزدىن يىراق تۇتۇش تەكلىپىنى بەرگەنىدى .

ئــابــلــىــزقــارى قــۇشــقــاچــلارنىڭ ۋىچىرلىشىپ ، پەيلىرىنى پاخپايتىپ ، قوغلىشىشىنى تاماشا قىلغاندەك ھەۋەسلىنىپ قاراپ قويدى ۋە كۆزىنى يۇمۇپلا بۇ گەپنى دەۋەتتى :

— ھــاجىمنىڭ خوتۇن ـ بالىلىرى بۇ يەردە يوق . خوتۇن ـ بالا دېــگــەنىنىڭمۇ مېھرى باشقىچە ، ئە ··· ئەگەرچەندە ھاجىمنىڭ كۆڭلى خــالــىــســا ، بــۇ ··· بــۇ ··· بــۇۋىــمەريەم بىلەن توي قىلىپ قويساق ، شەرىئەتتە بىر ئەركەككە ئۈچ خوتۇن ھالال بولغاندىكىن ···

— نەبى ئەلەيھىسسالاممۇ بىرقانچە خوتۇن ئالغان ، — دېدى ســېــيــىــت ھاجى ئابلىزقارىنىڭ گېپىگە جاۋابەن ، — بىزنىڭغۇ ســاقــىــلــىمىزغا ئاق سانجىپ قالدى . لېكىن ، قوناقنىڭ پۆپۈكى ئــاقــارسا ، مەدىكى قاتىدۇ دېگەن گەپلەرمۇ بىكار ئەمەس ، يەتتە خوتۇن ئېلىشقا چامىمىز يەتمىسىمۇ ، بىرەر خوتۇننىڭ ھۆددىسىدىن چىقالىغۇدەك ماغدۇر تېخى بىزدە بار .

— شۇنداق ، شۇنداق ···

ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ ئالدى ـ كەينىگە ئۆتۈپ ، ئۇنىڭ ھەربىر ئېغىز سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ تۇردى . شۇنداق قىلىپ ، ئارام بەرمەيۋاتقان قورقۇنچىنى ئاشكارا قىلىۋەتتى .

— بۇۋىمەريەم خېنىمغۇ ھاجىمنىڭ تاھارىتىگە سۇ ئىسسىتىپ بــەرســە بــۇنــىڭ ساۋابى ئۆزىگىمۇ ، بىزگىمۇ بولار ، بېشىمىزمۇ

ئاسمانغا تاقىشار ، لىكىنزە ، لىكىنزە ، ھېلىقى ھارامدىن بولغان نادىرخان قايتىپ كەلسە ، يەنە ئۆتكەنكىدەك ئاسمانغا تېپىپ چاتاق تېرىپقۇ يۈرمەس ؟

— قايتىپ كەلسە ؟ — سېيىت ھاجى تەسۋىسىدىن بىرقانچە مارجاننى تېز - تېز ئۆتكۈزۈۋەتتى ۋە ھەيران بولغان قىياپەتتە سورىدى ، — كۈننىڭ كۈنپېتىشتىن چىققىنىنى كۆرگەنمىدىلە ، ئۆستەڭدىكى سۇنىڭ كەينىگە ئاققىنىنى ئاڭلىغانمىدىلە ؟

— يوقسۇ ، يوقسۇ ، پەقەت ئاڭلىمىغانىكەنمەن ، بۇ مۇمكىن ئەمەس - دە !

— شۇنداقمۇ ؟ — سېيىت ھاجى جاۋابتىن قانائەت ھاسىل قىلىپ كۈلۈپ قويدى ۋە گەپنى بۇرىدى ، — ئىشقىلىپ پېقىر ھۇزۇرلىرىدىكى بىر مېھمان ، مېھمان دېگەن قوينىڭ قوزىسىدەك ياۋاشكى ، ئۇ ساھىبخانىنىڭ ھەرقانداق ھىممىتىنى ئەسلا رەت قىلمايدۇ .

— ھەممە ئىش مېھماننىڭ خاھىشى بويىچە بولىدۇ ، ھاجىم ، ئەقىللىق ساھىبخان ئەلۋەتتە مېھمىنىنىڭ خاھىشىنى چۈشەنمىكى ، ئۇنىڭ بويىچە ئىش كۆرمىكى زۆرۈر . ھېلىغۇ بىر قىزىمىز بار ئىكەن ، ئون قىزىمىز بولسىمۇ ئۆزلىرى ئۇچۇن تەسەددۇق !

ئابلىزقارىنىڭ سۆزى تۈگىگۈچە ئۇلار قەسىرگە كېلىپ قالدى . ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنى مېھمانخانىدا يالغۇز قالدۇرۇپ ، قاناتلانغاندەك تېزلىك بىلەن خوتۇنىنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ ، بۇ يېڭىلىقتىن ئۇنى خۇشال قىلىۋەتتى .

ئۇلار شۇ كۈنلا مەسلىھەتنى پىشۇرۇپ ، توي كۈنىنىمۇ بېكىتىپ ئۈلگۈردى . ئارىدىن ئۈچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن چىرىيە تارىخىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن كاتتا توي بولۇپ ئۆتتى .

شۇنىڭدىن باشلاپ ، بەزمە زىياپەت تەكلىپلىرى سېيىت ھاجىنىڭ ھۇزۇرىغا خۇددى قار ئۇچقۇنلىرىدەك ئۇچۇپ كەلگىلى تۇردى . ئۇنىڭ ھىندى گەزلىمىلىرى ۋە كەشمىر ، پەرەڭ ياغلىقلىرى بىلەن ئىسكەتكە كىرىپ ، ناز - كەرەشمىنى خېلى جايىدا

قاملاشتۇرالايدىغان بولۇپ قالغان رەپىقىسىنى مەپىگە ئولتۇرغۇزۇپ ، قەيەرلەرگىدۇر كېتىۋاتقىنىنى كۆرگەن قىرىساللار بىر - بىرى بىلەن : «خۇدايا توۋا ، ئۇنى ئەۋلىيا دەپ يۈرۈپتۇق . ئەسلىدە مۇنداق ئادەم ئىكەنغۇ ، ئۇ تېخى شەيتان ساندۇقىدىن چىققان غەزەللەرنى ئاڭلار ئىمىش» دەپ پىچىرلىشىپ ، ياقىسىنى چىشلەيدىغان بولۇپ قالدى .

ئۇ بىر كۈنى بۇرۇنقىدىن بەكرەك بېزەلگەن مېھمانخانىدا كونسۇل ئەپەندى قەشقەردىن كەلگەن بىر سودىگەردىن ھەدىيە قىلىپ ئەۋەتكەن پاتېفوننى ئاڭلاپ ئولتۇراتتى . دەرۋازىۋەن ئابدۇراخمان كۆك كۆزنىڭ ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشكىلى كەلگەنلىكىنى مەلۇم قىلدى .

پاتېفوننىڭ يوغان كانىيىنى «شەيتان ساندۇقى»دىن قانداق ئاۋاز چىقىدىغانلىقىنى زادىلا ئەقلىگە سىغدۇرالماي ، بويۇنلىرىنى سوزۇپ ، تىنىقلىرىنى ئىچىگە بەند قىلىپ ئولتۇرۇشقان قېيناتا ، قېيىنانىسىغا قارىتىپ ، بىر تال ئەنجۈرگە ئوخشاپ كېتىدىغان تۇرۇپكىنى قارا بوغداي ئۇنىدا يېقىلغان كاكچىدەك قارا پلاستىنكا ئۈستىگە توغرىلاپ تۇرغان سېيىت ھاجى :

— كىرگۈزۈۋەت ! — دېدى چىرايىنى بىر قىسما قىلىپ . ئۇ ھېلىغىچە ئۆزى بىلەن ئامراق خوتۇنىلا بەھرە ئېلىپ كېلىۋاتقان پاتېفوننى بۈگۈنلا ئاشكارىلىغان ۋە كارامەت كۆرسىتىپ ، ئۇلارنى ھەيران قالدۇرماقچى بولغانىدى .

ئابدۇراخمان ئىشىكتىن كىرىپلا سېيىت ھاجىنىڭ ئىجازىتىنى كۈتمەي ، سۇپىنىڭ لېۋىدە ئولتۇردى . ئۇنىڭ ئىككى تال يېشىل پۇرچاقتەك چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى دېرىزىنىڭ قاپقاقلىرى ئېتىۋېتىلگەن غۇۋا ئۆيدە بىرەر جىددىيلىكتىن بېشارەت بەرگەندەك ، غەلىتە پارقىراپ تۇراتتى .

ئۇ يوغان بەستىنى قىمىرلىتىپ ، ئەستەرلىك يەكتەكنىڭ ياقىسىنى ئېچىۋەتتى ۋە خۇددى ئىسسىقلاپ قالغاندەك يەلپۈنۈپ تۇرۇپ :

— هاجىم ، ئىش چاتاق ! — دېدى .

— نەدىكى گەپنى قىلىپ يۈرىدىلا ئەپەندىم ؟ — چىرايىدىن كەيپسىزلەنگەنلىكى روشەن بىلىنىپ تۇرغان سېيىت هاجى ئابدۇراخمان ئىشىبېشىنىڭ بوز جۇۋىنىڭ پېشىدەك تۈكلۈك مەيدىسىگە قاراپ قويۇپ ، پەرۋاسىز سورىدى .

ئۇ خۇددى سوغۇق سۇ سېپىلگەندەكلا ئۆزىگە كېلىپ ، قۇلاقلىرىنى دىڭلاپ ، بىر پاتېفونغا ، بىر ئابدۇراخمانغا سەپسېلىپ ئولتۇرۇشقان ئىككىيلەنگە قاراپ قويۇپ ، ئابدۇراخمانغا يەنە دېدى :

— قېنى ئەپەندىم ، ئۇسساپ كەتكەن ئوخشايدىلا ، ماۋۇ چاينى ئوتلىۋەتسىلە ، ئاندىن كېيىن ئالدىرىماي سۆزلەشمەمدۇق .

سېيىت هاجى ئۆزىنىڭ ئالدىدىكى سوۋۇپ كەتكەن بىر پىيالە چاينى قەلەندەرلەرگە نان تاشلاپ بەرگەندەك دوككىدە قويۇپ قويدى ۋە پاتېفون تۇرۇپكىسىغا قول ئۇزاتتى . بۇ هال ئابدۇراخماننىڭ چىرايىدىكى تەمكىنلىك ئالامەتلىرىنى بىراقلا سۈپۈرۈپ تاشلىدى . ئۇ پىيالىنى سېيىت هاجىنىڭ ئالدىغا زەردە بىلەن قويۇپ قويغاندىن كېيىن :

— جانابلىرى مۇبادا پېقىرنىڭ گېپىنى چاقچاق دەپ چۈشەنگەن بولسىلا بۇ مەيلى ، بۇنىڭغا پەقەت بىر ئېغىز ئاگاهلاندۇرۇشنىڭ ئۆزىلا كۇپايە ، ئەگەر گېپىمگە قەستەن ئېتىبارسىز قارىغان بولسىلا ، بۇنىڭ ئاقىۋىتىنى مۆلچەرلەش قىيىن ، — دېدى ئورنىدىن تۇرۇپ پەگاھتا مېڭىۋېتىپ .

قانداقتۇر تەھلىكە ئۇرغۇسى بىلەن ئېيتىلغان بۇ سۆز يەتتە قات يەرنىڭ تېگىدە يىلان كۆشىسىمۇ تۇيۇپ تۇرىدىغان سېيىت هاجىغا پاتلا تەسىر قىلدى . ئۇ دەرهال ئابدۇراخماننىڭ سۆزىگە قۇلاق سالغان قىياپەتكە كىردى - دە ، مىجەزى يوقلۇقىنى باهانە قىلىپ ، بايامقى سۆزىنى يەنە بىر تەكرارلاشنى ئىلتىماس قىلدى .

— ئىش چاتاق ، قۇرۇلۇش قىلىۋاتقان يەردىكى هارامزادىلەردىن ئوتتۇز نەچچىسى خوتەن دوتيىگە ئۇستىمىزدىن ئەرز قىپتۇ !

— ھە ، ئەرز قىپتۇمۇ ، مەن تېخى ئالەمنى مالەم قىلىۋەتىمىكىن دەپتىمەن .

سېيىت ھاجى چوڭقۇر بىر تىن ئېلىۋېلىپ ، سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

— ئۆلگەندىن كېيىن سورى ياسىن ئوقۇغانىنىڭ پايدىسى يوق ، ھازىر جۇمھۇرىيەت ئېلان قىلغان ئىلىملىقلار بىلەن ئەمىر يوەن داخۇا تەلكە تېغىنىڭ بۇ تەرىپىدە ئۇرۇش قىلىۋاتىدۇ ، خوتەن دوتىيى بولامدۇ ، قەشقەر تىتەيى بولامدۇ ، ھەممىسىنىڭ كۆزى ئاشۇ ئۇرۇشتا . پېقىر بېشى يانجىلغان يىلاننىڭ قۇيرۇقى مىدىرلىغىنىنى ئۆمرىدە كۆرمىگەن . ئەتىگىنى ئاخشىمىغا كۆزى يەتمەيۋاتقان دوتەيىنىڭ ئالتە توك ـ توك ئىغۋاچىنىڭ دەۋاسىنى سوراشقا نەدە چولىسى تەگسۇن !

سېيىت ھاجى ئۇز سۆزىدىن ئۆزى خۇشال بولغاندەك پىسىڭگىدە كۈلۈپ قويدى . ئابدۇراخمان ئىشىبېشىنىڭ ئارتۇقچە ئەندىشىخور ، قورقۇنچاق ئادەم ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتىپ قويماقچى بولغاندەك ئۇنىڭ مۇرىسىگە يېنىك ئىككىنى شاپىلاقلىدى . ئابدۇراخمان سېيىت ھاجىنىڭ خېنىملارنىڭكىدەك ئاپئاق قولىنى مۇرىسىدىن ئاستا ئېلىپ تاشلىدى ـ دە ، سوغۇق كۈلۈمسىرەپ :

— بۇگۇنكى كۈندە پەقەت غەپلەت ئۇيقۇسىدا ياتقان ئادەملەرلا جانابلىرىدەك مەززىسىز دەللىلەر بىلەن ئۆزىنى ئالدايدۇ ، ئىلى جۇمھۇرىيەتچىلىرىنىڭ ئىلى بىلەن ئۇرۇمچى ئارىسىدىكى قۇمبۇلاق ، كۈلئۆتەڭ دېگەن يەرلەردە تۇتۇشۇۋاتقىنىغۇ راست ، ئەمما جانابىي ھاجىم ئىلى جۇمھۇرىيەتچىلىرىنىڭ قانداق ئادەملەر ئىكەنلىكىنى تازا ئوبدان ئۇقمىسا كېرەك . ئۇلار ئىسيان كۆتۈرۈپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا لىۇ چىمىڭ قاتارلىق 13 كىشىنى خوتەن ۋە قەشقەردە باش كۆتۈرۈۋاتقان قاراسېپەچ دېگەنلەر بىلەن ئالاقە باغلاشقا ئەۋەتكەن . ئۇلارنىڭ ھەيۋىسىدىن چۆچۈپ كەتكەن قەشقەر تىتەيى يوەن خۇڭيۇ ھازىر جۇمھۇرىيەتنى ئېتىراپ قىلىشقا تەييارلىنىۋاتىدۇ . خوتەن دوتىيى تاڭ يۇنجۇڭمۇ ئۇلارغا مايىل

بولۇۋاتسا كېرەك . بۇنداق يامان چاغدا بۇ هارامزادىلەرنىڭ ئەرزى بىزنى بىرەر پالاكەتكە يولۇقتۇرمايدۇ ، دەپ هۆددە قىلالامدىلا ؟ مۇبادا خاقانى چىن لەشكەرلىرى كارۋان يىتىپ كېلىشتىن بۇرۇن بۇ يەرگە مۇداخىلە يۈرگۈزسە قوللىرىدا ئۇلارغا تاقابىل تۇرغۇزدەك ئادەم ۋە ياراغ بارمۇ ؟ — دەپ سورىدى .

سېيىت هاجى كۆتەكتەك يوغان بەستى ۋە تەڭنىدەك قورسىقىدىن كىشىگە «پەقەت يەپ - ئىچىش ئۈچۈنلا دۇنياغا تۆرەلگەن بەتبەشىرە بىر نېمىكەن» دېگەن تەسىراتنى بېرىدىغان ئابدۇراخماننىڭ ئىشىنىشىنىڭ مۇنچىۋالا كۆپ نەرسىلەرنى بىلىدىغانلىقىغا تولىمۇ هەيران قالدى .

ئابدۇراخماننىڭ «لەشكەرلەر مۇداخىلە يۈرگۈزسە» دېگەن سۆزىنى ئاڭلاپ چۆشىدە قارا باسقان ئادەمدەك تەرلەپ كەتكەن ئابلىزقارىمۇ «بۇ ئەمدى نېمە گەپ» دېگەن مەنىدە كۆزلىرىگە تىكىلگەن خوتۇنغا مەيۇسانە قاراپ قويۇپ ، ئەجدىها سۈرەتلىك بايراقتا دېدەكلەرگە ئىشتان تىكىپ بەرمەكچى بولغان غوجىدارنى ئىچىدە قارغاشقا باشلىدى . «خۇداغا شۈكۈر ، هېلىمۇ ئەقلىمنى ئىشقا سېلىپ ، قارا نىيەت غوجىدارنىڭ دامىغا چۈشمىگەنىكەنمەن ، ئەگەرچەندە ... » دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى ۋە غىپپىدىلا تالاغا چىقىپ ، رەهمەتكە ئەلەم ، تەقىيە ۋە پەرىجىلىرىگە قاراپ بىقىشنى تاپشۇرۇپ قايتىپ كىردى - دە ، ئىككىيلەن ئارىسىدىكى سۆزنىڭ ئۇرانىغا سەزگۈرلۈك بىلەن قۇلاق سالدى .

سېيىت هاجى ئىشنىڭ چاتاقلىقىنى هېس قىلىپ قالدى . ئۇ بىر مىنۇتقا كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن ، «سەن تاز دېگۈچە مەن تاز دەۋالاي» دېگەندەك ، ئەيىبنى ئابدۇراخمانغا دۆڭگىمەكچى بولدى ، «قېنى نېمە دەيسەن» دېگەن نەزەر بىلەن جاۋاب كۈتۈپ تۇرغان ئابدۇراخمانغا ئۇننى كۆتۈرۈپ دېدى :

— شۇنداقمۇ بىخۇدلۇق قىلغان بارمۇ ئەپەندىم ؟ سىلىنى ئىش بېشىدا تۇرغاندىكىن ، چاتاق چىقماس دەپ ئويلاپتىمەن . «ئىشەنگەن تاغدا كېيىك ياتماپتۇ» دېگەن شۇ ئىكەن - دە ، ئۆز ۋەزىپىسىنى

تولۇقى بىلەن ئادا قىلمىغان ئادەمنى كونسۇلغا مەلۇم قىلماي بولمايدۇ، كونسۇل ئۆزى بىر نېمە دېسۇن بۇ ئىشقا!

— ھاھ ... ھاھ ... ھاھ ...

ئابدۇراخمان كۆك كۆز كۇلگەندە، ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايى مۇرىسىدىن تۇتۇپ سىلكىگەندەك تەۋرىنىپ كەتتى. ئۇ كۇلكىسىنى تەسلىكتە بېسىۋالدى ـ دە، كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى سېيىت ھاجىغا چېنەپ تۇرۇپ:

— ۋاي ئەخمەق مۇسۇلمانلارەي، سىلەرنىڭ مېڭەڭلار ئاناڭلار بۆشۈككە بۆلەپ تەۋرەتكەن چاغدىلا چايقىلىپ كەتكەن ـ دە، بولمىسا مۇشۇنداق ئەخمىقانە گەپلەرنى قىلىپ يۈرەمسىلەر؟ — دېدى.

— ھە، نېمە؟

ئابدۇراخمان سېيىت ھاجىنىڭ ئۆڭۈپ ۋارقىرىشىغىمۇ، ئابلىزقارىنىڭ سىم بۇرۇتلىرىنى تىترىتىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىشىگىمۇ قىلچە پەرۋا قىلماي، مەسخىرە ئاھاڭدا سورىدى:

— كونسۇل ئەپەندىم مەن تۇرغان يەردە سىلىنىڭ گەپلىرىگە ئىشىنەرمۇ؟ ھاھ ... ھاھ ... ھاھ ...

— بۇ ... بۇ ...

گىلەم ئاستىغا سېلىنغان قومۇش بورىدىن «غىچ ـ غىچ» ئاۋاز چىقىرىپ، قەپەسكە سولانغان قاپلاندەك پۇشۇلداپ مېڭىپ يۈرگەن سېيىت ھاجى ئابدۇراخماننىڭ ئۆزىگە ئىشەنگەن ھالدا قىلغان گېپىدىن قۇلاق تۈۋىگە راسا كېلىشتۈرۈپ بىر مۇشت يېگەندەك دەلدۈگۈنۈپ كەتتى، ئادىتى بويىچە ئۆرە تۇرغان پېتى كۆزلىرىنى يۇمۇپ، تەسۋى مارجانلىرىنى بارماقلىرى ئارىسىدىن ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى.

ئۇ كونسۇل تەرىپىدىن مەخسۇس ياردەمچىلىككە ئەۋەتىلگەن بۇ ئېيىقتەك يوغان، غورا قاپاق ئادەم بىلەن تېخى يېقىندىلا تونۇشقان، ئۇنىڭ قولىنى ئامبۇردەك قىسىپ، مۇغەمبىرانە نەزەر بىلەن قاراشلىرىدىنلا خوجايىنلاردا بولىدىغان تەكەببۇرلۇقنى ھېس قىلغان. ھەممە ئادەم ۋە ھەممە نەرسىنى گۇمان دائىرىسىنىڭ

سىرتىدا قالدۇرمايدىغان سېيىت ھاجى ئۇنىڭ بىلەن بىللە كەلگەن يەتتە ـ سەككىز كىشىنىڭ بەزىسىدىن چاندۇرماي گەپ ئېلىپ باققان بولسىمۇ، ئۇنىڭ تېگى ـ تەكتىنى بىلىشكە مۇيەسسەر بولالمىغاندى. ئەمدى تېپىشماقتەك سىرلىق بۇ كىشىنىڭ سۆزىدىن قانداقتۇر بىر يوشۇرۇن بېشارەتنى سېزىپ قالدى ـ دە، خاۋاتىرلىنىشكە باشلىدى. بىراق، ئۇ گۇماننى ئالدىراپ ئاشكارىلىماسلىق قارارىغا كېلىپ، كۆزىنى ئېچىپ كۈلۈمسىرىدى.

— ھې ـ ھې … كونسۇل ئەپەندىم قالتىس ئادەم جۇمۇ قالتىس ئادەم، — دېدى سېيىت ھاجى باشمالتىقىنى چىقىرىپ تۇرۇپ، ئۇنداق قابىل ئادەم كەمدىن ـ كەم تېپىلىدۇ جۇمۇ …

— ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق، ھاجىم؟

ئابدۇراخمان زەدىۋالغا يۆلىنىپ، بىر پۇتىنى سۇپىنىڭ يان ياغىچىغا قويۇپ بەخىرامان يەلپۈنۈپ ئولتۇرۇپ، يېنىغا كېلىپ باداشقان قۇرغان سېيىت ھاجىدىن سورىدى.

— ئەمدى … ئەمدى، ئۆزۈم تەدبىر قوللىناي ئەمدى.

— قانداقراق تەدبىر قوللانغۇلۇق؟

— قانداق بولاتتى؟ قانچىلىك بەدەل بېرىشتىن قەتئىينەزەر، دوتەينىڭ ئاغزىنى ياغلايمەن ـ دە!

— دوتەينىڭ ئاغزىنى ياغلاپ بولغۇچە چاتاق چىقىپ قالسىچۇ؟

— بۇنى … بۇنى …

— ھا … ھا … ھا …

ئابدۇراخمان يۇغلۇق كۆكسىنى بېسىپ تۇرۇپ كۈلۈپ تاشلىدى، سەللىسىنىڭ قېتىدىن قاتلانغان سامان قەغەزنى چىقىرىپ، سېيىت ھاجىغا ئۇزىتىپ تۇرۇپ:

— ئالدى بىلەن مۇنۇنى كۆرۈپ باقسىلا! — دېدى.

سېيىت ھاجى يەكتىكىنىڭ ئىچ يانچۇقىدىن بىر كۆزلۈك كۆزەينەكنى ئېلىپ كۆزىگە تارتتى ـ دە، قەغەزنى ئېچىپ ئوقۇشقا باشلىدى. ئۇ قەغەزگە قارا سىياھ بىلەن يېزىلغان ئەرزنى زىر ـ زىۋەرىگىچە كۆرۈپ چىقىپ ۋارقىراپ تاشلىغىلى تاس ـ تاماس

قالدى ، كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ تۇرۇپ سورىدى :

— نېمە كارامەت بۇ ؟ بۇ ئەرزنى دوتەيىنىڭ يېنىدىن قايتۇرۇپ كەلدىلىمۇ ؟

— يوقسۇ ، — دېدى ئابدۇراخمان ماختانغان هالدا ، — بۇنى يالاڭتۆشلەر ئىلچىغا ئۆتىدىغان كارۋاندىن يوشۇرۇن يوسۇندا يوللىغانىكەن . ئادەملىرىم ئاختۇرۇپ تېپىۋاپتۇ ، بۇنداق ئىشلارنى هېچكىمگە تۇيدۇرماي قىلدۇق دېگەن بىلەن پېقىرنىڭ ئالقىنىدىن قېچىپ قۇتۇلمىقى تەس !

سېيىت هاجى ئۆز ياردەمچىسىنىڭ ئانداق - مۇنداق ئادەم ئەمەسلىكىگە يەنە بىر قېتىم ئىشەندى ، هېلىغىچە سۇپا يان ياغىچىنىڭ ئۇستىدە ئولتۇرغان ئابدۇراخماننى ئالمان - تالمان تۆرگە تەكلىپ قىلدى ، ئۇنىڭغا ئوبدان بىر قاراپ قويۇپ ، ئەرزگە ئىمزا قويغانلارنىڭ ئىسىملىكىگە كۆز يۈگۈرتتى .

— هۇ ئەبلەخلەر ، تۇزكورلار ! — دېدى ئۇ چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ ، — كەڭچىلىك قىلغاننى بىلمەيدۇ تېخى ، سۇپۇرگە ، نۇرەك باخشى ، قادىر تۆمۈرچىلەرغۇ مەن بىلەن دۈشمەنلىشىپلا كەلگەن خۇمپەرلەر ، ماۋۇ رەسۇلنىڭ ، مۇئەززىننىڭ نېمە قىلغىنىدۇ بۇ ، بۇ نەس باسقان يۇرتتا ئوڭلۇقراق ئادەملەر يوقمۇ نېمە ؟

سېيىت هاجى ئىتتىك پەگاهقا چۈشتى - دە ، مەسلىك پۇتىنى كەشىگە سېپىپ ، ئابلىزقارىنىڭ ياردىمىدە تونىنى كىيدى .

— قەيەرگە هاجىم ، شۇنچە ئالدىراپ ؟

جىلە بولغىنىدىن ئارانلا نەپەس ئېلىۋاتقان سېيىت هاجى سۇپىدىن قوزغالماي ئولتۇرغان ئابدۇراخماننىڭ سوئالىغا جاۋاب بەردى :

— قەيەرگە بولاتتى ؟ تازا تېتىغۇدەك بىر ئەدىپىنى بەرمىسەم بۇ ئوغرىلارنىڭ ، تېخى مېنىڭ ئۇستۇمدىن ئەرز قىلغۇچە بوپتۇمۇ ؟ !

— بەس ، هاجىم !

سېيىت هاجى بولۇپ ئۆتكەن گەپلەردىن هېچنېمىنى

ئاڭقىرالمىسمۇ ، ئۆزى بىلەن تەڭ غەزەپلىنىپ ، قامچىسىغا تۈكۈرۈۋاتقان ئابلىزقارىنى بىر تەرەپكە قايرىپ ، ئابدۇراخمانغا قارىدى .

— بەس ھاجىم ، بەس ! چورۇق بىلەن خامپىغا سەكرىگەننىڭ ھېچقانداق پايدىسى يوق . قۇمۇل ۋىلايىتىنىڭ قوراي دېگەن يېرىدىكى پۇقرالار يېقىندا تۆمۈر خەلپە دېگەن باشلامچىسىنىڭ دەۋىتى بىلەن شامەخسۇت ۋاڭغا① قارشى كۆتۈرۈلدى . ۋاڭ دېگەن نېمە؟ بۇنى سىلى بەلكى بىلمەيدىلا ، ئۇ خېلىدىن بېرى بىۋاستە خاقانى چىن ھۆكۈمىتىگە قاراپ كەلگەن تەڭداشسىز ھوقۇقلۇق ، قورال - ياراغلىق ئىگە ھۆكۈمران . مانا ئەمدى ئاددىي پۇقرالارمۇ ئۇنىڭغا مۇشت تەڭلەشكە پېتىنىۋاتىدۇ . سوپۇرگە دېگەننىڭ يۇرت - يۇرتتا ئادەملىرى بار ، ئۇلار بۇ خەۋەرنى ئۇقمايدۇ دەمدىلا ؟ مۇبادا جىم ياتقان يىلاننىڭ بېشىغا دەسسەپ قويساق ، يىلان چاققىلى نەشتىرىنى تەڭلەپ كەلسە ، زادى نېمە بىلەن ئۆزىمىزنى مۇھاپىزەت قىلىمىز ؟

— نېمە بىلەن بولاتتى ، مانا مۇشۇنىڭ بىلەن !

«جىلە بولغان ئىت تامدىن سەكرەپتۇ» دېگەندەك ، ئەرزىنىڭ

---

① شامەخسۇت — قۇمۇل ۋاڭى بېشىرۋاڭ ۋاپاتىدىن كېيىن ، 1867 - يىلى ئۇنىڭ ئوغلى غۇلام مۇھەممەت قۇمۇل ۋاڭلىقىغا تەيىنلەنگەن . لېكىن ، ئۇ تۇغما ئەما ، پالەچ بولغاچقا ، ھاكىمىيەت ئىشىنى بېشىرۋاڭنىڭ كىچىك خوتۇنى مېھرىبانۇ ۋاكالىتەن باشقۇرغان . غۇلام مۇھەممەت 1869 - يىلى ۋاپات بولغاندىن كېيىن ، مېھرىبانۇ خانلىق يارلىقى بىلەن ۋاڭلىقنى رەسمىي ئۈستىگە ئالغان . ئۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرلىرىدا ھاكىمىيەتنى كىمگە قالدۇرۇش مەسىلىسى ئۈستىدە جىق باش قاتۇرۇپ ، ئاخىرىدا بېشىرۋاڭنىڭ تەيجىسى ھەم يېقىن تۇغقىنى تاجىدىنىنىڭ ئوغلى مەخسۇت بەگنى ۋاڭ نامزاتلىقىغا لايىق كۆرۈپ ، كۈيئوغۇل قىلىۋالغان . مەخسۇت ئىككى يۈزلىمىلىك ۋاستىلەر بىلەن ئاخىر 1876 - يىلى ۋاڭلىق تەختىگە چىققان ، ئىسمىغا «شاھ» سۆزىنى قوشقان . ئۇ ۋاڭلىق تەختىدە ئولتۇرغان ئەللىك نەچچە يىل داۋامىدا قۇمۇل خەلقىغە ھەددى - ھېسابسىز زۇلۇملارنى سالغان . چوڭ خەلق قوزغىلىشلىرىنى دەھشەتلىك تۈردە باستۇرغان . چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى ئۇنىڭ «تۆھپە»سىنى قوبۇل قىلىپ ، ئۇنىڭ مەرتىۋىسىنى ئۇدا 18 قېتىم ئۆستۈرگەن .

شامەخسۇت مىنگونىڭ 17 - يىلى (1928 - يىلى) 5 - ئاينىڭ 10 - كۈنى 81 - يېشىدا ئۆلگەن (مىنگونىڭ 19 - يىلى 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ئۆلگەن دەيدىغانلارمۇ بار) . شۇنىڭ بىلەن قۇمۇلدا 323 يىل ھۆكۈم سۈرگەن ۋاڭلىق تۈزۈمى زاۋاللىققا يۈز تۇتقان .

گېپىنى ئاڭلىغان سېيىت ھاجى تەمكىنلىكىنى يوقاتقانىدى . ئۇ ئابلىزقارىنىڭ قولىدىن قامچىنى تارتىۋېلىپ ، پولاڭلىتىپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى .

— يېقىندىن بۇيان ھاجىمىنىڭ كاللىسى ئەيش ـ ئىشرەت بۇسلىرى بىلەن گاراڭلىشىپ ، ئانچە ئىشلىمەس بولۇپ قېلىۋاتىدۇغۇ دەيمەن ، — ئابدۇراخمان بىر بېسىپ ، ئىككى بېسىپ پەگاھقا چۈشتى ، سېيىت ھاجىنىڭ قولىدا سويلاپ تۇرغان قامچىنى ئاستا قولىغا ئالدى ـ دە ، ئابلىزقارىغا تۇتقۇزۇپ قويۇپ دېدى ، — مۇبادا بۇ ئەھۋال كونسۇل ئەپەندىنىڭ سەمىگە يېتىپ قالسا ئۇ شۈبھىسىزكى ، خاپا بولماي قالمايدۇ ، ئۇنىڭ ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلىپ ، زىممىسىدىكى تاپشۇرۇقنى يادىدىن چىقىرىپ قويغان كىشىنى ۋە توشقان ئالالمىغان قارچىغىنى قانداق يامان كۆرىدىغانلىقى ئۆزلىرىگىمۇ ئايان بولسا كېرەك !

سېيىت ھاجى كونسۇلنىڭ گېپى چىقىشى بىلەنلا ئالدىغا دار ئارغامچىسى تاشلانغاندەك ھودۇقتى . «ئەگەر بۇ نائەھلى ئۇستۇمدىن نازارەت قىلىشقا ئەۋەتىلگەن بولسا ، — دەپ ئويلىدى ئۇ كۆزلىرىنى يۇمۇپ تۇرۇپ ، — يوق يەردىن تۆك ئۈندۈرۈپ ، كونسۇلغا ئاغزىغا كەلگەننى مەلۇم قىلسا ئۇ چاغدا ...»

— ئەمىسە پېقىرغا قانداق مەسلىھەت بېرىدىلا ؟

— قامچە يەنىلا يەرلىك بەگنىڭ قولىدا تۇرغىنى تۈزۈك ، ئۆچكىنىڭ چۈپۈرىدىن ئارغامچا ئېشىپ ، يەنە ئۆچكىنىڭ بويىنىدىن باغلاش ، ئۆزىنىڭ يېغىدا ئۆزىنى قورۇش ھەممە تەدبىرلەرنىڭ ئۇلۇغراقىدۇر . لېكىن ، سىلىدەك ئادەمگە ھەسەلدەك تاتلىق گەپ ، كۆلۈمسىرەپ تۇرغان چىراي ، مۇڭلۇق قىرائەت ئاۋازىدىن ئۆزگە ۋاستە بىكىرەكتۇر . ھازىرچە بۇ ھارامزادىلەر ئەرزىنى سورايدىغان دوتەيىنىڭ يولىغا كۆزلىرى تېشىلگۈدەك بولۇپ قاراۋەرسۇن ، كارۋان قايتىپ كەلگەندە ئاندىن ئۇلار بىلەن ئالدىرىماي ھېساب ـ كىتاب قىلىشىۋالىمىز ، گېپىم دۇرۇسمۇ ھاجىم ؟

— دۇرۇس ··· دۇرۇس ···

سېيىت ھاجىنىڭ ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپلا كەتتى . «مانا كۆرۈڭ ، غوجامنىڭ غوجىسى بار ، دېگەندەك بولۇۋاتقىنىنى ، — دەپ ئويلىدى ئۇ ئابدۇراخماننىڭ كونسۇل بىلەن ناھايىتى يېقىن ئالاقىدە ئىكەنلىكىدىن ھېچ گۇمانلانماي ، — بولمىسا ئۇ شۇنچىۋالا مۇھىم خەۋەرلەرنى نەدىن بىلەتتى ؟ ! ئۇنىڭ ئۆزىنى تۇتۇشلىرىمۇ تامامەن باشقىچە . »

سېيىت ھاجى ئابدۇراخماننىڭ بۇ يەرگە كەلگەن بىر ئايدىن بېرى ئۆزىگە كۆز ـ قۇلاق بولۇپ يۈرگەنلىكىگە قىلچە شۈبھە قىلمىدى . ئۇنىڭ ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلىپ ، بۇرچىنى ئادا قىلالمايۋاتقانلىقى توغرىسىدىكى ئەيىبلەشلىرىنى كۆڭلىدە ئېتىراپ قىلماي تۇرالمىدى . لېكىن ، ئۇ ئابدۇراخماننىڭ ئۆزى مىڭبىر مۇشەققەتلەرنى چېكىپ ، ۋۇجۇدقا چىقىراي دەپ قالغان ئىشىغا ئوڭچە خوجايىن بولۇپ قېلىش ئېھتىمالىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگىنىدە ، پۈتۈن جىسمىدىكى قان يېرىلىپ كېتەي دەپ قالغان تومۇرلىرىدا غەليان كۆتۈرۈپ ، بېشىغا قويۇلدى ، كۆز ئالدى غۇۋالاشتى . كېكىردىكىمۇ سۇسىز قالغان بىنەمدەك قۇرۇپ ، كۆپۈپ كېتىۋاتقان تىلى ئاغزىغا قاپلاشتى . ئىتتىن قورققان قەلەندەرنىڭ يۈرىكىدەك ئەنسىز دۈپۈلدەۋاتقان يۈرىكىنى ئاران سىغدۇرۇپ تۇرغان گەۋدىسى تىترەپ كەتتى ، ئاياغلىرى خۇددى ئېرىپ كېتىۋاتقاندەك بوشاشتى .

كۆز ئالدىدىن چاقماق تېزلىكىدە ئۆتۈپ ئۈلگۈرگەن تارىخ كارتىنىلىرى سېيىت ھاجىنى بۇ نۇقتىغا ئىشىنىشكە مەجبۇر قىلغاندا ، ئۇ بۇرۇنقى چاغلاردا ئۇنۇم بەرگەن نۇرغۇن چارىلەرنى خىيالىغا كەلتۈردى ـ دە ، ئۆزىگە : «ھازىرچە چاندۇرۇپ قويۇشقا بولمايدۇ ، قالغىنىنى كېيىن كۆرىمىز ، قويۇق تىكەن بىلەن قاپلانغان جاڭگالدىن ئۆتۈشتىمۇ ، ماڭماي تۇرۇپ يول تاپقىلى بولمايدۇ» دېگەن بۇيرۇقنى بەردى .

— ئېيتقانلىرى تامامەن دۇرۇس ، ئەپەندىم ، — دېدى ئۇ تەسۇسىنى چاقانلىق بىلەن سول قولىنىڭ بېغىشىغا سېلىپ ، ئاپتاپتەك ئېچىلىپ ، — دېمەكچىمەنكى ، ھەرقانچە زور ئىمارەتنىڭ ئۆگزىسىنىمۇ لىم كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ ، لىم بولسا تۈۋرۈككە تايىنىدۇ ۋە شۇنىڭدەك بىزنىڭ قۇرۇۋاتقان ئىمارىتىمىزمۇ ھەم لىمغا ، ھەم تۈۋرۈككە موھتاج …

ئۇلار قەسىر دەرۋازىسىدىن ئاتلىق چىقىپ كەلدى ، كۆرۈشمىگىلى ئۇزۇن بولغان قەدىناسلاردەك پاراڭلاشقاچ ، مەدرىسە قۇرۇلۇشچىلىرى ئارىسىغا يېتىپ كېلىپ ، ئاتلىرىدىن چۈشۈشتى . بىر - بىرىنىڭ كىملىكىنى باياتىنلا تونۇپ يەتكەن بۇ ئىككى كىشى يۈرگۈزۈۋاتقان كاتتا ئىشلىرىنى تاماشا قىلىش ئىستىكى بىلەن ھاشارچىلار ئارىسىنى ئارىلاشقا باشلىدى . ئابدۇراخمان ئىشىبېشى تۇتقۇزۇپ قويغان قامچىنى خۇددى جەننەتكە كىرىدىغان دەستەكتەك مەھكەم سىقىمدىۋالغان ئابلىزقارى ئۇلارنىڭ كەينىدىن كەربالانىڭ كوچۇكىدەك سوكۇلداپ ، قاپىقىدىن قار ياغدۇرغىنىچە تاپ بېسىپ كېلىۋاتاتتى .

ئەتىياز ئايلىرى كىرىپ قالغاچقا ، بۈگۈنكى ھاۋا خېلى ئىللىق ئىدى . شاختىن - شاخقا سەكرەپ ۋىچىرلىشىۋاتقان قۇشقاچلار قاپاقتېرەك بەرگىنى ئەمدىلا يېرىپ چىققان تىرناقچىلىك پوتلىنى ئاچ كۆزلۈك بىلەن تالىشىپ ، بىر - بىرىگە رەھىمسىزلىك بىلەن پەشۋا ئۇرۇشاتتى . گۈنسىز پارقىراۋاتقان قۇياش قىزىل خىشتىن قوپۇرۇلغان مەدرىسە تېمىنى قان رەڭگىدە يورۇتماقتا ئىدى . مەدرىسە يېنىدىن ئۆتىدىغان ئېرىقنىڭ كۆكىرىپ قالغان چىملىق قېشىدا ئولتۇرۇپ ، تارقىتىپ بېرىلگەن قاتتىق زاغرىنى غاجىلاۋاتقان پۇقرالار ئۆزلىرىگە قاراپ كېلىۋاتقانلارنى كۆردىيۇ ، لېكىن پەرۋاسىز ھالدا ئولتۇرۇۋەردى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم مۇسۇلمانلار !

— …

— ھوي بەتبەختلەر ، سالامغا سالام قايتۇرمايدىغانغا شۇنچىۋالا يوغىناپ كېتىشتىڭمۇ ھەرقايسىڭ ؟

ئابلىزقارى چۇجە خوراز چىللىغاندەك ئىنچىكە ، سەت ئاۋاز بىلەن ۋارقىراپ ، جامائەت يېنىغا دېۋەيلەپ كەلدى ـ دە ، ئوق يىلاندەك تولغىنىپ تۇرغان قامچىنى نۇرەك باخشىنىڭ بېشىغا تەڭلىدى . شۇ ئارىدا قويۇندەك تېزلىكتە يېتىپ كەلگەن سوپۇرگەئاخۇن ئابلىزقارىنىڭ قولىنىڭ بېغىشىنى ئامبۇردا قىسقاندەك قىسىۋىدى ، ئابلىزقارى ۋارقىرىۋېتىشكە تاس قالدى . ئاندىن ئالاق ـ جالاق بولغان كۆزلىرىنى سوپۇرگەئاخۇنغا قاداپ :

— سەن ••• سەن ••• مىرابلىقىڭدىنغۇ قۇرۇق قالدىڭ ، ئەمدى جېنىڭمۇ ئارتۇقلۇق قىلغان ئوخشىمامدۇ ساڭا ! ؟ — دېدى دۇدۇقلاپ تۇرۇپ .

سوپۇرگەئاخۇن مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى ۋە ئۇندىمەي يېقىندىلا تۇرغان ياغاچ دۇۋىسىگە قاراپ ماڭدى .

بۇ يەردىكى مۇشەققەتلىك ئەمگەك سوپۇرگەئاخۇننى خېلىلا ھارغۇزدى . ئۇ ئىككى يىلدەك تۇيۇلغان ئىككى ئاي ئىچىدە ئون ياش قېرىپ كەتكەندەك مۇكچەيدى . بىراق ، تاغلىق كەنتلەردىن ئۇچ ئادەمنىڭ غۇلىچى يەتمەيدىغان توم ، ئۇزۇن ياغاچلارنى قوتاز ۋە تۆگىلەرگە سۆرىتىپ ئەكېلىش ، ئۇنى ئابدۇراخماننىڭ تەلىپى بويىچە تاراشلاپ ، تۆت ئادەم بويى ئېگىزلىكتىكى تام ئۇستىگە ئاچىقىش چاقچاق قىلىدىغان ئىش ئەمەس ئىدى . ئۇ ھەر كۈنى كۆز باغلانغاندىلا ئۆيىگە قايتىپ ، سەپەر بوۋاي ۋە ئۇنىڭ بالىلىرىغا ھەمراھ بولاتتى . ئابدۇللانىڭ يوقلۇقىنى چاندۇرماسلىققا تىرىشىپ ، بوۋاي بىلەن كېچىلەپ مۇڭدىشاتتى . سوبھى كۆتۈرۈلۈپ ، تاڭ ئاقارغاندىلا يەنە ئىش ئورنىغا جۆنەيتتى .

ئۇ ئەسلىدە بۇنداق جاپالىق مېھنەتتىن باش تارتار ۋە يامىنى كەلسە جانىنى ئالىقانغا ئېلىپ ، مەيدانغا چۇشەر ئىدى . ئاھانەتلىك قۇللۇقنىڭ ، ئاچچىق يۇتۇپ كۈن ئۆتكۈزۈشنىڭ مالامىتىدىن بۇ

ھەم ئاسانغا توختار ئىدى . بىراق ، شايىچىلىق ئۇستىخانىسىغا تۇتۇلۇپ كېتىش خەۋپى ئىچىدە تۇرغان سەپەر بوۋاي ئۇچۇنلا ئۇ يېرىلاي دەپ قالغان ۋولقاننى ئىچىگە سىغدۇرۇپ ، ۋىجدانىنىڭ ئەيىبلىشىگە چىداپ ، بۇرۇقتۇرمىلىق سۇكۇناتىنىڭ ئۇپرىتىشلىرىغا چىشىنى چىشىغا قويۇپ بەرداشلىق بېرىۋاتاتتى . قادىر تۆمۈرچى ، نۇرەك باخشى قاتارلىق جىگەرلىك ئادەملەرنىڭ ئىسيان توغرۇلۇق ئەسكەرتىشلىرىگە قۇلىقىنى يوپۇراتتى . سۇكۇت ساقلايتتى . ئۇ ئادالەت قىلىچىنى كۆتۈرۈپ مەردلەرچە مەيدانغا چىقىشتىن قورقاتتىمۇ ؟ ياق ، قورقۇش دېگەن نەرسە ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا بولۇپ باققان ئەمەس ، مۇبادا مەيدانغا چىققىنىدا ، قازايىقەدەر نۇسرەت قېچىپ قالسا ، دادىسىنىڭ ، پەرزەنتلىرىنىڭ ، يۇرت ئەھلىنىڭ ئامانلىقىنى ئۆزىگە تاپشۇرغان ئابدۇللا نېمىدەپ ئويلار ؟ ئۆزىنىڭغۇ كارى چاغلىق ، شۇ مۇكچەيگەن مويسىپىت ، شۇ يېتىم پەرزەنتلەر نېمە قىسمەتلەرگە دۇچار بولار ؟

سوپۇرگەئاخۇن ۋاقىت تۇلپارىنىڭ تېزرەك چېپىشىنى ، ئابدۇللانىڭ قايتىپ كېلىشىنىلا كۈتەتتى .

قېرىغىنىنى بىلەن قېنى قىزىپ تۇرىدىغان سەپەر بوۋاي سوپۇرگەئاخۇننىڭ كۆڭلىدىكىنى تۇيۇپ قالدى . ئۇ ئۇنىڭ قولىنى مەھكەم تۇتۇپ تۇرۇپ ، ئۇنىڭدىن ئىككى ئالەم رازى ئىكەنلىكىنى ، ئۆزى بىلەن كارى بولماي ، ئالۋاستىلارنى قوغلاپ چىقىرىشقا ماقۇل كېلىشىنى ئۆتۈندى .

سوپۇرگەئاخۇن ئابدۇللانىڭ ئەتە ـ ئۆگۈنلا كېلىپ قالىدىغانلىقىنى ئېيتىپ ئۆز قارارىنى ئۆزگەرتىشتىن پەم بىلەن باش تارتقان بولسىمۇ ، لېكىن بوۋاينىڭ كۆزىچىلا بىر ئەرز يېزىپ ، قەشقەر تىدۇسىغا تەگسۇن دەپ ئىشەنچلىك كىشىلەردىن ئوغلى مۇھەممەتئەلىگە ئەۋەتىپ بەردى . شۇنىڭ بىلەن بوۋاي ئاز ـ تولا بېسىقىقان بولدى . ئۇ كارۋان يولىغا قارايتتى ، ئابدۇللانى سېغىناتتى ، ئابدۇللانى كۈتەتتى ...

قىلمەن دېگىنىنى قىلالماي، ئۆزىنى ھاقارەتلەنگەندەك ھېس قىلغان ئابلىزقارى پۇقرالارنىڭ ئۆزىگە نەپرەتلىك كۆلكىلەرنى ھەدىيە قىلىپ، سوپۇرگەئاخۇننىڭ كەينىدىن كېتىۋاتقىنىغا زادى چىداپ تۇرالمىدى ـ دە، پۇقرانىڭ بۇرۇنقىدەك ئىتائەتمەن ئەمەس، بەلكى تېگىپ كەتسىلا پارتلايدىغان ھالەتكە كېلىپ قالغانلىقىنى سېزىپ تۇرغان ئىككىيلەندىن مەدەت تىلىگەندەك:

— ماۋۇ ... ماۋۇ ئۆلەرمەنلەر پېقىرغا قول سالدى، جاجىسىنى بىر بەرمىسەم خەپ! — دېدى.

سېيىت ھاجى ئۆز ئىشىنى قولىغا ئېلىشقا باشلىغان پۇقرالار تەرەپكە قاراپ دېۋەيلەۋاتقان ئابلىزقارىنى توختىتىۋالدى ۋە ئۇنى ئەدەپلىگەندەك:

— قامچا كۆتۈرمەك ئاجىزلارنىڭ ئىشىدۇر، ئاقىللارغا قامچا كۆتۈرۈش جايىز ئەمەستۇر. ئاللاتائالا پۇقراغا بىر جۈپ قۇلاق ئاتا قىلغان، ئۇلارنىڭ دەردىگە دەرمان بولغۇچى ئاقىل ئاغزى بىلەن سۆزلەپ، قۇلاق ئارقىلىق گەپ ئۇقتۇرىدۇ. ئاجىز پۇقرا بېشىدا جازا قامچىسىنى ئوينىتاماسلىق كېرەك ئىدى، — دېدى.

ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ سۆزىنى ئاڭقىرالمىغاندەك، كۆزلىرىنى چىمچىقلاتتى، دەرھال ئابدۇراخمان ئىشىبېشىغا بۇرۇلۇپ:

— بايا ... پېقىرغا ... قامچا ... — دەپ غودۇڭشىدى.

— بەس!

ئابلىزقارىنىڭ نېمە دېمەكچى بولغىنىنى چۈشەنگەن ئابدۇراخمان ئۇنىڭ ئاغزىنى يىغىشتۇرماقچى بولدى ـ دە:

— ھاجىمنىڭ گېپى ئورۇنلۇق، قېنى، پۇقرالارنىڭ قانداق ئىشلەيدىغانلىقىنى كۆرۈپ كېلەيلى ئەمدى، — دېدى.

ئابلىزقارىنىڭ «تۆگىنى ئۇسسۇلغا سالسا، بىر تاختا قوغۇننى بۇزۇپتۇ» دېگەندەك ئىش قىلىپ قويۇشتىن يانمايدىغانلىقىنى بىلگەن سېيىت ھاجى قەدىمىنى ئىتتىكلىتىپ، ياغاچ كۆتۈرۈپ

كېتىۋاتقان سوپۇرگەئاخۇننىڭ كەينىدىن يېتىشىۋالدى ـ دە :
— يۇرت بېگى دېگەن پۇقرانىڭ ئاتىسىغا ئوخشايدۇ ، ئۇ گاھىدا بالىلىرىنى ئەركىلىتىدۇ ، بەزىدە بالىلىرىنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتىپمۇ قويىدۇ . ئابلىزقارىنىڭ بايامقى گېپىنى ئېغىر ئالمىسىلىكەن ، مىراب بېگىم ! — دېدى يالۋۇرۇش تەلەپپۇزىدا .
— پېقىر مىراب بېگى ئەمەس ، يۇرت بېگىنىڭ بالىسىمۇ ئەمەس !
سوپۇرگەئاخۇن ئۆشىنىسىدىكى ياغاچنى تام تۇۋىگە زەردە بىلەن تاشلىدى ـ دە ، ھېجىيىپ تۇرغان سېيىت ھاجىغا قاراپمۇ قويماي ، گۇس ـ گۇس دەسسەپ يۇرۇپ كەتتى .

25 . كارۋان قايتىپ كەلدى

كىرپىكلىرى ئىلىنغان ھامان چۆل تەرەپتىن كۆتۈرۈلىدىغان سېرىق بوران ، كۆزىگە تىقىلغان قۇم ، كەينىدىن ئۇرۇلغان رەھىمسىز زەرب بىلەن تىك يار لېۋىدىن يىقىلىش ، قاپقارا ھاڭ ، ئۇنىۋسىز تىركىشىش ، ھاڭ تېگىدە ئاغزىنى كۆھىقاپتەك ئېچىپ ياتقان ئەجدىھا ، خەنجەردەك ئۆتكۈر چىشلار ، ئېچىنىشلىق ۋارقىراش ...
سەپەر بوۋاي ئاخشامدىن بېرى تۇزۇكرەك ئۇخلىيالمىدى ، ھاسا تېرەكنىڭ قۇرۇپ قالغان بىر تال شېخىنى قونداق قىلىۋالغان كەندىرچا خوراز چىللىماستىن بۇرۇنلا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى .
ئىمان ھۇرۇلگەن پىچاقنى تەكىيە ئاستىغا باستۇرۇپ ياتقىنىغا قارىماي ، ئۆزىنى تون بويى قورقۇتۇپ چىققان چۇش كارتىنىلىرى دۇرۇت ئوقۇغاچ ، غۇسۇل ـ تاھارەت ئېلىۋاتقاندىمۇ ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن زادىلا نېرى كەتمىدى . تاڭغا يېقىن ئېچىلىپ كەتكەن ئاسماندىكى پارقىراق يۇلتۇزلارنىڭ ئايۋان شادىلىرى ئارىسىدىن

چۈشۈۋاتقان يورۇقىدا سەپەر بوۋاي پەگاھتىكى ئۆزرىقنى سىلاشتۇرۇپ يۇرۇپ تىپىۋالدى ـ دە، تەرەت ئېلىپ جايىنامازغا كېلىپ ئولتۇردى. قىبلە تەرەپكە يۈزلىنىپ، دۇئاغا قول كۆتۈرۈشى بىلەنلا كۆز چاناقلىرىدا پەيدا بولغان ياش بىردەمدىلا كۆز جىيەكلىرى ئارقىلىق مەڭزىگە ئېقىپ چۈشتى. تېخىچە دۈپۈلدەپ تۇرغان يۈرىكىنىڭ قات ـ قاتلىرىدىن ئاپىرىدە بولۇپ، بىلىنەر ـ بىلىنمەس تىترەۋاتقان جىسمىنى يېرىپ چىققان ئىلتىجا ئۇنىڭ قاردەك ئاپئاق يۇرۇت بىلەن قورشىلىپ تۇرغان لەۋلىرى ئارىسىدىن ئېتىلىپ چىقتى.

«ئى، كېرەملىك خۇدا، — دېدى ئۇ بوينىنى سەل قىيسايتىپ، ئېگىز گىرەك قاراپ، — بىقوۋۇل بەندەڭنى كۆرۈنەر ـ كۆرۈنمەس بالا ـ قازادىن، يامانىڭ يالاسىدىن، تۆھمەتخورنىڭ تۆھمىتىدىن، پىتنىخورنىڭ پىتنىسىدىن ساقلىغايسەن! بىچارىلەرگە رەھىم قىلغۇچىمۇ ئۆزۈڭسەن، ئۆز بەندەڭنى ھىمايەڭ بىلەن ساقلاشقا قادىرسەن، سەندىن باشقا تېۋىنغۇچۇم، مۇرەببىم يوق، سەندىن ئۆزگە يۆلەنچۈكۈم يوق، ئۆزۈڭدىن ئوغلۇم ئابدۇللاغا، يېنىمدىكى يېتىملىرىگە، ئاچ ـ زار قالغان قېرىنداشلىرىمغا ئاسانلىق تىلىدىم! ...»

ئۆزۈنىسىغا يەتتە قەدەم كېلىدىغان سۈپىنىڭ بىر تەرىپىدە ياتقان سۈپۈرگەئاخۇن بوۋاينىڭ يامغۇر پەسلىدىكى قىيان سۈيىدەك ئۇلغىيىۋاتقان كۆز يېشىغا ئەگىشىپ كۆتۈرۈلۈۋاتقان مۇڭلۇق مۇناجىتى بىلەن ئويغىنىپ كەتتى. ئۇ ئىتتىك كۆزىنى ئېچىپ باشلىقىنى كىيگەچ، جەينىكى بىلەن تەكيىنى تىرەپ بېشىنى كۆتۈردى ـ دە، بوۋاي ۋە ئۇنىڭ نەۋرىلىرى ياتقان تەرەپكە قارىدى.

شىپاڭنىڭ شادىلىرى ئارىسىدىن ئېتىلىپ كىرگەن ئىككى يول شولا جايىنامازدا ئولتۇرغان بوۋاينىڭ يۈزىنى گىرىمسەن يورۇتۇپ تۇراتتى. پاك قەلبىنىڭ چوڭقۇر يېرىدىن ئورۇن ئالغان ھىدايەتچىسىگە تەلپۈنۈپ، بۈيۈك ئېتىقاد دەقىقىلىرىدە سۇدەك

ئېرىپ كېتىۋاتقان بوۋاينىڭ مەڭزىدە توختاپ قالغان ئىككى تامچە ياشتا كۆمۈشتەك نۇرلىنىپ تۇرغان بىر جۈپ يۇلتۇز ئەكس ئېتەتتى. بۇ بىر جۈپ يۇلتۇز تۇرۇپ پەسكە سىرغىيتتى ـ دە، ئۇنىڭ ئورنىنى تەسۋىنىڭ سەدەپ مارجانلىرىدەك سىيرىلىپ چۈشكەن ئىككى نۇر توچكىسى ئىگىلەيتتى. بۇ ئىككى توچكا يەنە ھايال ئۆتمەيلا ئىككى تال سۆزۈك مەرۋايىت بىلەن ئورۇن ئالماشتۇراتتى.

سۈپۈرگەئاخۇن ئالمان ـ تالمان كىيىنىپ، پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسىگىنىچە تامغا ئويۇپ ياسالغان ئوچاق يېنىغا كەلدى ـ دە، مورا بېشىدىن گۈڭگۈرت ئېلىپ كۆل ئارىسىدا يېلىنجاپ تۇرغان چوغقا تەگكۈزدى. تېرىق چوڭلۇقىدىكى يېشىل يالقۇن بارغانسېرى چوڭىيىپ، گۈڭگۈرتنىڭ بىر بېشىغا تۇتاشتى. ئايۋان تۈۋرۈكىنىڭ ئادەم بويى ئېگىزلىكىگە چاپلانغان چىراغپايدىكى قارا چىراغقا ئوت يېقىلدى، چىراغ پىلىكىدىن كۆتۈرۈلگەن قاپقارا ئىس خۇددى بىر تال قارا تاياقتەك ئۇدۇل تورۇسقا تاقىشىپ، چۈچىلىدەك قارىيىپ كەتكەن ۋاسلارنى بويلاپ يېيىلىشقا باشلىغاندىن كېيىنلا ئايۋان ئىچى كۈن پاتقاندىن كېيىنكى دالادەك، غۇۋا نۇرغا تولدى.

ئۇ پانىي دۇنيانىڭ بارلىق رەھىمسىزلىكلىرىنى، جاننى ئۇپراتقۇچى مۇشەققەت ـ رىيازەتلىرىنى تامامەن ئۇنتۇپ، ياراتقۇچىسى بىلەن يۇغۇرۇلۇپ كەتكەن بوۋاينىڭ قاشتېشىدىن ئويۇپ ياسالغان ھەيكەلدەك تۈيغۇ بېرىدىغان گەۋدىسىگە، ئاندىن ئۇنىڭ يېنىدا يېنىك پۇشۇلداپ، شېرىن چۈشلەر بىلەن چىلىشىپ ئۇخلاۋاتقان باللارغا زەن قويۇپ قارىۋالدى. تاھارەت ئېلىپ، بوۋاينىڭ يېنىغا جايناماز يېيىپ، يۈكۈنۈپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، گۇرجەكتىن يوغان ئالقانلىرىنى جۈپلەپ، بوۋايغا ھەمدۇئا بولدى.

سەپەر بوۋاينىڭ بىر ھەپتىدىن بۇيان كەم سۆز، جىمغۇر بولۇپ قالغانلىقى سۈپۈرگەئاخۇننى خېلى ئەندىشىگە سېلىپ قويدى.

ئۇيان ئويلاپ - بۇيان ئويلاپ ئاخىر ئۇنى يېشى ئۇلغىيىپ قالغانلىقى سەۋەبلىك ساقىسىز بولۇپ قالدىمىكىن دېگەن گۇمانغا كەلدى . بىر كۈنى كەچتە ھېرىپ - ئاچقىنىغا قارىماي ، مەدرىسە ئىش ئورنىدىن ئۇدۇل سېرىق مەھەللىسىگە باردى - دە ، ئۆزى ئىخلاس قىلىدىغان داڭلىق تېۋىپنى باشلاپ كېلىپ ، تومۇرىنى تۇتقۇزدى .

— ئارتۇقچە ئەندىشە قىلىشمىسىلا ، — دېدى تېۋىپ تومۇر تۇتۇپ ئۇنى - بۇنى سورىغاندىن كېيىن ، — سەپەرئاخۇنىنىڭ تېنىدە ھېچقانداق مۇزەررەت يوق ، ئەتىياز كۈنى دېگەندە ئادەمنىڭ يىلىكى سۇيۇلۇپ كېتىدىغان گەپ ، پەقەت گېلىغا قۇۋۋەتلىك يەپ بەرسىلا بولدى .

بۇ گەپ بىلەن سۇپۇرگەئاخۇنىنىڭ ئەندىشىسى خېلى ئازايدى . بوۋاينى ئۆز ئاتىسىدىنمۇ چارە كۆرىدىغان چىنارئايىم سەپەر بوۋاي ياخشى كۆرىدىغان غىزالارنى چامىسى يەتكەن دەرىجىدە مەززىلىك قىلىپ تەييارلىدى ۋە ئۇنى ئەتىۋار مېھماندەك كۈتۈشكە باشلىدى .

سۇپۇرگەئاخۇن بىلەن چىنارئايىمنىڭ ئۆزى ئۈچۈن بۇ تەرىقە پـايپېتەك بولۇپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرگەن بوۋاي خىجىل بولغان ھالدا :

— ئــۆز پۇشـتـۇمـدىــن تــامـغــان پـەرزەنتلىرىممۇ ماڭا بۇنچە ياخشىلىق قىلماس ئىدى . سىلەردىن ئىككى ئالەم رازىمەن ، ھال - ئــەھۋالىڭلارمۇ چاغلىق ، مېنى دەپ بۇنچە ئاۋارە بولماڭلار ، — دەيتتى - دە ، «ئىشتىھايىم يوق تۇرىدۇ» دېگەن تەكەللۇپ بىلەن ئاتايەن تەييارلانغان غىزالارنى بىرەر قوشۇق تېتىپ كۆرۈپلا بولدى قىلاتتى .

كۈندۈزلىرى ئۇنىڭ قولى بىكار تۇرمايتتى . چىنارئايىمنىڭ ئۇنىمىغىنىغا قارىماي ، پالتىچاقنى ئېلىۋېلىپ ئوتۇن پارچىلايتتى ، توخۇلارغا دان چاچاتتى . ئاخشاملىرى سۇپۇرگەئاخۇن بىلەن بىردەم مۇڭدىشاتتى - دە ، نەۋرىلىرىگە ھېكايە - چۆچەك ئېيتىپ بېرىپ ئۇخلىتىپ قويۇپلا جايىنامازدا ئولتۇراتتى . ئېغىر ياتقۇ بولغاندىن

كېيىنلا تەكىيىگە يانپاشلايتتى .
سوپۇرگەئاخۇن ئالدىنقى كۈنى كەچتە سەپەر بوۋاينىڭ نەۋرىلىرىگە چۆچەك ئېيتىپ بېرىۋېتىپ ، كۆز يېشىنى سۈرتۈۋاتقانلىقىنى تۇيۇپ قالدى ـ دە ، بىردىنلا كۆڭلى بۇزۇلدى ، نامەلۇم بىر هارارەت يۈرىكىگە سۇۋۇنۇپ ئۆتۈپ كەتتى . ئۇ بوۋاينىڭ يېنىغا بېرىپ ، ئىككى ئېغىز تەسەللى بېرىش ئويىغا كەلدى . بىراق ، بۇ ئويىنى يەنە ئۆزىچە ئىنكار قىلىۋەتتى . بوۋاينىڭ تىزلىرىغا بېشىنى قويۇپ ، دادىسىنى پات ـ پات تىلغا ئېلىپ خەقىش قىلىۋاتقان نەۋرىلىرىگە قاراپ مېھرىبان ئوغلىنى يادىغا ئېلىپ ، سېغىنىش ئوتىدا ئازابلىنىۋاتقانلىقى ئۇنىڭغا مەلۇملۇق ئىدى . مۇبادا سۆھبەت ئارىسىدا ئابدۇللانىڭ ئېتى ئېغىزغا ئېلىنىپلا قالسا ، بوۋايمۇ ، ئۆزىمۇ قەلبىنى ئۆرتەۋاتقان جۇدالىق يالقۇنىنى باسالماي هۆكرەپ يىغلاپ تاشلىشى مۇمكىن ئىدى . بۇ جۇدالىق يارىسىغا هېكىم لوقماندەك دانا تېۋىپنىڭ ئەڭ شىپالىق شەربىتىمۇ ، جەننەتتى فىردەۋسنىڭ تائاملىرىدەك مەززىلىك غىزالارمۇ كار قىلمايدىغانلىقىغا سوپۇرگەئاخۇن تامامەن ئىشىنەتتى .
يېڭى بىر مۇشەققەتلىك كۈندىن بەلگە بېرىپ چىللىغان خورازنىڭ ئاۋازى بېسىقماستىنلا هويلىنىڭ دەرۋازىسى جىددىي تاقىلداپ كەتتى . تۇيۇقسىز شۇنداقلا خىلىلا شەپىلىك چىققان بۇ ئاۋازنى ئىككىيلەن تەڭلا ئاڭلىدى ـ دە ، ئەجەبلەنگەن نەزەر بىلەن بىر ـ بىرىگە قارىشىپ قوللىرىنى دۇئادىن چۈشۈرۈشتى .
— مەن نۇرەك باخشى ، دەرۋازىلىرىنى چاپسان ئاچسىلا بېگىم ، مەن نۇرەك باخشى ...
سوپۇرگەئاخۇن نۇرەك باخشىنىڭ يىغىتلەرنىڭكىدەك چاڭىلداپ تۇرىدىغان ياڭراق ئاۋازىنى بىر ئاڭلاشتىنلا تونۇۋالدى ، سەندەل كەشىنى پۇتىغا سېپىپلا دەرۋازىغا قاراپ يۈگۈردى .
بۇ چاغدا كۈنچىقىش تەرەپ كۆزگە تاشلانغۇدەك ئاقىرىپ

قالغانىدى . خورازلارنىڭ چىللاشلىرى ، ئىتلارنىڭ ئۈزۈپ - ئۈزۈپ قاۋاشلىرى يىراقلاردىن ئاڭلىنىپ تۇراتتى . سەھەرنىڭ سوغۇق شامىلى ئادەمنى شۈركۈندۈرەتتى .

— شۇنچە سەھەردە كېلىپ قاپتىلا نۇراخۇن ، چىرىڭ كەلمىگەندۇ يەنە ؟ — سورىدى سۈپۈرگەئاخۇن تاقىتىنى ئارانلا بېسىپ ، سالام - سەھەتتىن كېيىن چاقچاق ئارىلاش .

— ئىلاھىم كۆرسەتمىسۇن ئۇ چىرىكلەرنى ، — نۇرەك باخشى سۆزلەۋېتىپ توختىماي ھاسىرايتتى ، گەپلىرىمۇ ھە دېگەندىلا ئۈزۈلۈپ قالاتتى ، — بۇ دورەم خۇش خەۋەر ئەكەلدىم ... كارۋان كېلىۋاتىدۇ ، كارۋان ! رەۋەندىلەر توپا مەھەللىسىگە ئاش ۋاقتىغا يېقىن يېتىپ كېلەرمىكىن دەيدۇ !

سۈپۈرگەئاخۇن نۇرەك باخشىنىڭ يالغان سۆزلىمەيدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى . ئۇ ھاياجانلىق تىترەك ئاۋازى بىلەن :

— ئاغزىڭغا مۇشتەك ياغ ! — دەۋەتتى .

— بېگىم ، بۇرغىنى ئۆگزىگە چىقىپ تۇرۇپ راسا بىر چېلىۋەتمەيمۇ ، يۇقرالار خەۋەر تېپىپ كارۋاننىڭ ئالدىغىلا چىقىشسۇن ، — دېدى نۇرەك باخشى يېنىدا تۇرغان ئىشىكنىڭ نۇقتىسىدىن تۇتۇپ تۇرۇپ .

— يوقسۇ ، يوقسۇ نۇراخۇن ، يۇقرالارغا ئاغزىمىزدىلا خەۋەر قىلىلى ، كارۋاننىڭ ئالدىغا چىقىدىغىنىمىزنى ئابدۇراخمان كۆك كۆز بىلىپ قالدىمۇ ، يولىمىز توسۇلدى دېگەن گەپ !

سۈپۈرگەئاخۇن نۇرەك باخشىغا خوش دېيىشكىمۇ ئۈلگۈرمەي كەينىگە بۇرۇلدى ، ئۇقتەك ئېتىلغان پېتى ئايۋانغا كىرىپ كېلىپ ، پەگاھتا نېمە ۋەقە يۈز بەرگەنلىكىنى بىلىشكە تەقەززا بولۇپ تۇرغان بوۋاينى قۇچاقلاپ يىغىتىۋەتكىلى تاس - تاماس قالدى .

— كارۋان قايتىپ كېلىۋېتىپتۇ سەپەرئاخۇن ئاكا ، تېز بولسىلا ، باللارنى كېيىندۈرەيلى ! قېنى سىلى ، چىنارئايىم ؟

چىنارئايىم دەرۋازا قېقىلغاندىلا ئويغىنىپ كەتكەنىدى . ئۇ

كارۋان كېلىۋېتىپتۇ دېگەن خەۋەرنى ئاڭلاپ ، چالا ئۇيقۇلۇق ھالدا كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىشىپ تۇرغان باللارنى كىيىندۇرۇۋاتقاندا ئىرىنىڭ چاقىرغان ئاۋازىنى ئاڭلىدى .

— لەببەي !

— ئوبدان خوتۇن ، — دېدى ئوبدانلا ھاياجانلانغان سوپۇرگەئاخۇن يار ئېلىپ كەتكەن ئېغىزنى توسۇشقا قوماندانلىق قىلىۋاتقاندىكىدەك ئۇنلۇك ئاۋازدا ، — مەن سەپەرئاخۇن ئاكام بىلەن باللارنى ئېلىپ ئابدۇللائاخۇننىڭ ئالدىغا چىقاي ، سىلى راسا ئوخشىتىپ بىر سۇيۇقئاش ئەتكەچ تۇرۇڭلا ، بىچارە ئابدۇللا ئىسسىققىنا ئىچىپ ھاردۇقىنى چىقىرىۋالسۇن ، يەنە قاتلىما پىشۇرۇپ قويۇشنىمۇ ئۇنتۇماڭلا !

— ئەجەبمۇ تولا تاپىلاپ كەتتىلىغۇ ئادەم ، ئابدۇللائاخۇن ئۆزۈمنىڭ ئىنىسى تۇرسا ، قانداق قىلىشنى بىلمەيدۇ دەپ ئويلاپ قالدىلىمۇ نېمە ؟ — دېدى چىنارئايىم ئېرىگە ئەركىلىگەن ئاھاڭدا .

نۇرەك باخشى سوپۇرگەئاخۇننىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە شاتۇردەك تېزلىك بىلەن ئۇدۇل كەلگەن ئىشىكنىڭ بىرىنى قېقىپ تۇرۇپ ۋارقىرىدى :

— كارۋان قايتىپ كېلىۋاتىدۇ ، چىرىيلىك بولساڭ تۇغقانلىرىڭنىڭ ئالدىغا چىق !

— كارۋان قايتىپ كېلىۋاتقانمىش !

— تۇغقانلىرىمىزنىڭ ھالى نېچۇك بولدىكىن ؟

ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ، دوست - بۇرادەرلىرى كەتكەن تەرەپكە قاراپ كۆزى تۆت بولغانلارنىڭ كۆپىنچىسى بۇ خەۋەرنى ئۇزۇنقا قول ئۇزاتقانلىرىدا ياكى جاينامازدا ئولتۇرۇپ مۇناجات ئوقۇۋاتقىنىدا ئاڭلاشتى . ئالۋانغا تۇتۇلۇپ قەھرىتان سوغۇقتا سەپەرگە چىقىشقا مەجبۇر بولغانلارنىڭ ئەمەلدە ئەل بېشىغا كەلگەن مۇشەققەتلىك ئىشنى بىر ئۆزىلا تارتىۋاتقانلىقىنى چۈشىنىدىغان كىشىلەر ئۇلار بىلەن ھېچقانداق تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى

بولمىسمۇ ، ھېچ ئىككىلەنمەيلا توپا مەھەللىسىگە قاراپ ئاتلاندى ۋە كۆن كۆتۈرۈلمەستىن بۇرۇنلا مەھەللىنىڭ غەربىدىكى باشتېرەك دەپ ئاتىلىدىغان يالغۇز تېرەكنىڭ يېنىغا جەم بولۇشتى .

ئېگىزلىكى 40 — 50 گەز كېلىدىغان ، ئىككى مولۇق يەرگە سايە تاشلايدىغان باشتېرەك چىرىيە بوستانلىقى بىلەن تەكلىماكان دەشتىنى ئايرىپ تۇرىدىغان تەكشىلىككە جايلاشقانىدى . تېرەك ئەتراپىدىكى يىل بويى يوپۇرماق توختىمايدىغان يۇلغۇن ، سۆكسۆك ، قامغاق ئۈسۈملۈكلىرى ئەمدىلەتىن ياشىرىشقا باشلىغان ، قوي مايىقى ۋە تۆگە قۇمىلىقى بىلەن ئارىلىشىپ تۇرغان قۇمساز توپا ئارىسىدىن ئۇشلاپ قويغان قوزۇقتەك بۆرتۈپ چىققان قومۇش نوتىلىرى ھەدەپ بېسىپ كېلىۋاتقان قۇمغا بوي بەرمەسلىككە قەسەم ئىچكەندەك چوڭقايماقتا ئىدى .

باشتېرەكنىڭ يوغان غولىغا يۆلىنىپ تۇرغانلار ، بىر ـ بىرىنى قولتۇقلىشىۋالغانلار قېتىپ قالغان دەريا ئۆركىشىدەك مىنگىشىپ ياتقان بارخانلار ئارىسىدىن ئۆتىدىغان يولغا تەقەززالىق بىلەن كۆز تىكەتتى . ئايىغى يېنىك باللار بارخانلارغىچە يۈگۈرۈپ بېرىشىپ ، ئۇنىڭ ئۈستىدە بوۋاقنىڭ كوكۇلىسىدەك غۇژمەك ئۆسكەن يۇلغۇن تۈۋىگە چىقىپ كارۋان يولىغا بويىنىنى سوزۇپ قارىشاتتى . كۆككە تاقىشىدىغان سەگۈلەرگە ، ئاجىز شاخلارغا چىقىپ قۇشقاچ ۋە تورغاي تۇخۇملىرىنى ئېلىشتا داڭقى بار ئۇچ ـ تۆتەيلەن باشتېرەككە چىقىپ كارۋاننىڭ كېلىۋاتقانلىقىدىن ئەڭ بۇرۇن خەۋەر بېرىش كويىدا ئۆزىنى سىناپ كۆرۈشەتتىيۇ ، ئىككى ئادەم بويى ئۆرلىمەيلا يۇمشاق قۇم ئۈستىگە «گۇپ» قىلىپ يىقىلىپ ، ئۇچىيى ئۈزۈلگۈدەك قاقاقلاپ كۈلۈشەتتى .

باشتېرەك تۈۋىدىكى پۇقرالار «كارۋان كېلىۋاتىدۇ» دېگەن خەۋەرنىڭ راست ـ يالغانلىقىنى ئېنىقلاش مەقسىتىدە نۇرەك باخشىنى ئىزدەپ يۈرگەندە ، باشتېرەك غولىغا قۇلىقىنى چاپلاپ تۇرغان مەتقاسىم سۇس ئاڭلىنىۋاتقان كولدۇرما ئاۋازىنى ئىلغا

قىلالىدى ۋە كارۋاننىڭ يېقىنلاپ قالغىنىدىن ئىشەنچلىك خەۋەر يەتكۈزدى .

كارۋان يولىغا ئىنتىزار بولۇپ تۇرغانلار «ئەنە كەلدى ، مانا كەلدى» دېيىشىپ چۆل تەرەپكە قاراپ قاش بۇزغان سەلدەك ئېقىپ بىرەر يۈز قەدەم ئىچكىرىلىگۈچە ، كارۋان ئۆلارنىڭ كۆز ئالدىدا ئاسماندىن چۈشكەندەك پەيدا بولدى .

كىشىلەر ئالدى بىلەن ئالدىنقى تۆگىنىڭ چۇلۇۋۇرىنى بېلىگە باغلاپ ، قولىنى قوۋۇشتۇرۇپ ، يالاڭ ئاياغ ھالدا كېلىۋاتقان ھىممەت قاشقىنى ، تۆگە ئۈستىدە گىدىيىپ ئولتۇرغان ناتونۇش كىشىلەرنى كۆردى . ئادەملەر توپى كارۋان بىلەن كېلىۋاتقان تۇغقانلىرىغا ، يۇرتداشلىرىغا ئېتىلدى ، چۆل قوينىنى ئۆزلىرىنى پاناھىدا ساقلاپ تۇغقانلىرى بىلەن سالامەت كۆرۈشۈشكە نېسىپ قىلغان ئاللاغا بېغىشلىغان تەشەككۈرلەر ، ۋىسال سائەتلىرىدە ئۇرغۇپ چىققان خۇشاللىق ۋە ھاياجان يىغىسىنىڭ سادالىرى بىر ئالدى . قۇچاقلىشىپ ، كۆز يېشى دەرياسىغا غەرق بولغان كىشىلەر كارۋاننى يۇرتقا تاڭ ئېتىشتىن بۇرۇن يەتكۈزۈش مەقسىتىگە يېتەلمەي جىلە بولغان ھاپىزنىڭ قامچىسىغا ۋە تىل - ئاھانەتلىرىگە ھېچ پىسەنت قىلمايتتى .

ھەسەن بىلەن ھۈسەننى يېتىلەپ كېلىۋاتقان سۈپۈرگەئاخۇن ئۇدۇل كەلگەن يۇرتلۇقلىرى بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشكەچ ، تۆگىلەر قاتارىنى بويلاپ سۈرۈلمەكتە ئىدى . نۇرەك باخشى يۆلەپ كېلىۋاتقان سەپەر بوۋايمۇ سالام بەرگەنلەرگە سالام قايتۇرغاچ ، سۈپۈرگەئاخۇنغا ئەگىشىپ كېلىۋاتاتتى .

سۈپۈرگەئاخۇننىڭ تەقەززالىق تىكىلىپ تۇرغان كۆزى رۇخسەتسىزلا چۆكۈۋېلىشقان تۆگە ئەتراپىدىكى مىغ - مىغ ئادەملەر ئۈستىدە بۇركۈتنىڭ كۆزىدەك چاپسانلىق بىلەن يۈگۈرەيتتى .

ئۇ بىرەر چىرايىنىمۇ نەزەردىن قاچۇرماي زەن قويۇپ كۆزەتكەنچە ، ئەڭ ئاخىرقى تۆگىنىڭ يېنىغىمۇ يەتتى . ئىزدىگەن

ئادىمىنى — قوشۇما قاشلىق، بۇغداي ئۆڭلۈك، بەستىدىن مەردانىلىك يېغىپ تۇرىدىغان يىگىتنى تاپالمىدى. يامانلار ھېيىقىدىغان، ياخشىلار ۋاپادارلىق مېھرى ۋە كۆكلەم ئەكسىنى كۆرۈپ تۇرىدىغان قوي كۆزلەرنى ئۇچرىتالمىدى.

— سۈپۈرگەئاخۇن ئاكا، دادام قەيەردە، ئۇ كۆرۈنمەيدۇغۇ؟

— ئاۋۇ ئادەم دادامغا زەپمۇ ئوخشايدىكەن!

— سۈپۈرگەئاخۇن ئاتىلىق مېھرىنى يۈرىكىگە تېڭىپ، قانچە ئاخشاملارنى سېغىنىش تۇيغۇسى بىلەن ئۆتكۈزگەن، دادىسىنى چۈشىدە كۆرگەنلىرىدە نەچچە قېتىم تاتلىق كۈلۈپ، بوۋىسىنىڭ ساقىلىغا قولى تېگىشى بىلەنلا ئويغىنىپ كەتكەن باللارنى ئاۋۇندۇرۇپ قويۇپ، ئادەملەر توپى ئارىسىنى چاقماقتەك يېرىپ يۈرۈپ ئۇچرىغانلا كىشىدىن: «ئابدۇللائاخۇننى كۆردۈڭلارمۇ؟» دەپ سوراشقا باشلىدى.

كارۋان ئالۋىنىدىن قايتىپ كەلگەنلەر نېمىشقىدۇر ئۇنىڭ سوئالىدىن ئۆزىنى قاچۇراتتى. بىرەر ئەسكى ئىش قىلىپ قويغاندەك ۋە ياكى كۈچلۈك شولىغا دۈچ كەلگەندەك، ئۇنىڭ كۆزلىرىگە قادىلىپ قارىيالمايتتى. ئانىسىنى يىتتۈرۈپ قويغان قوزىچاقلاردەك ھەريان چېپىپ، بۆلەك ئېغىلغا سولانغان بوتىلاقلاردەك بوزلاپ يۈرگەن باللارنىڭ كەينىدىن قاراپ ئوتلۇق ئۇھ تارتىپ، كۆزلىرىگە ياش ئالاتتى، لەۋلىرىنى چىشلەيتتى.

— ئابدۇللائاخۇن قەيەردە؟

— دادامنى كۆردۈڭلارمۇ ئاكىلار؟

— ...

بىر قورقۇنچلۇق يامان پەرەز سۈپۈرگەئاخۇننىڭ مېڭىسىگە رۇخسەتسىزلا كىرىپ كەلدى ـ دە، ئۇنىڭ تومۇر ـ تومۇرلىرىنى بويلاپ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى سىرقىرىتىپ، يۈرىكىگە چاڭگاھتەك قامال سالدى. ئۇ بۇ پەرەزنى ھەيدەپ باقتى، قوغلاپ باقتى، لېكىن ئۇ ئۇنىڭ ھەربىر ئۇگىسىگە چاپلىشىۋالغاندەك، زادى نېرى كەتمىدى.

ئۇ قامچىسىنى قارسىلدىتىپ، توغرا كەلگەندىلا كىشىنى ئۇرۇۋاتقان ھاپىزنىڭ ئالدىغا كەلدى ـ دە، كەسكىن ئاھاڭدا:

— بۇ باللارنىڭ دادىسى قېنى؟ — دەپ سورىدى.

ھاپىز ھەسەن بىلەن ھوسەنگە قاراپ چىقتى ـ دە، پەرۋاسىز قىياپەتتە تۇرۇپ:

— بۇ يېتىمئوغلاقلارنىڭ دادىسىنىڭ كىملىكىنى نەدىن بىلەي؟ — دېدى.

— تولا خۇپسەنلىك قىلما مۇتتەھەم، ئابدۇللا قېنى دەۋاتىمەن.

— ھە ئابدۇللاچاققانمۇ؟ ئۇ خۇدانىڭ دەرگاھىغا كەتتى، تىلىكى ئىجابەت بولغان بولسا ھازىر ئۇ جەننەتتە تويغۇدەك نانغا ئېرىشىپ قالغاندۇ؟

— نېمە دېدىڭ؟ يەنە بىر دېگىنە شۇ گېپىڭنى!

— توغرىسىنى ئېيتسام، ئۇ خۇدانىڭ بەرگىنىگە شۈكۈر قىلماي، ئۆزىنى ياردىن تاشلاپ ئۆلۈۋالدى، — دېدى ھاپىز بەخىرامان ھالدا، — بۇنداق ناشۈكۈرلەرگە جەننەت نەدە تۇرۇپتۇ، ئۇ بەلكى دوزاخ ئوتىدا كۆيۈۋاتىدىغاندۇ!

— تۇفي!

سۇپۇرگەئاخۇن ھاپىزنىڭ يۈزىگە تازا كېلىشتۇرۇپ بىرنى تۈكۈردى ـ دە، يىغلامسىراشقا باشلىغان باللارنى يېتىلەپ، كەلگەندىن بېرى ھېچكىم بىلەن كارى بولماي، بىر چەتتە خىيالغا پېتىپ ئولتۇرغان ھىمىت قاشقىنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇنىڭ يېنىغا سەپەر بوۋاي، نۇرەك باخشى، تۆمۈرچى قادىر ئاخۇنلارمۇ پەيدا بولدى. ھاپىزنىڭ شۇم گېپىنى بايا ئۇلارمۇ ئاڭلىغان ۋە يېرىلىپ كېتىشكە تەييار بولۇپ قالغانىدى.

سۇپۇرگەئاخۇن ھىمىت قاشقىدىن ھال ـ ئەھۋال سورىغاندىن كېيىن، زوڭزىيىپ ئولتۇردى ـ دە، سورىدى:

— ھىمىتئاخۇن ئاكا، ئابدۇللائاخۇنغا زادى نېمە ئىش بولدى؟

هاپىزنىڭ گېپىگە زادى ئىشەنگۈم كەلمەيۋاتىدۇ ، ماۋۇ نارەسىدە بالىلارنىڭ يۈزى ئۈچۈن بولسىمۇ راست گەپ قىلسىلا !

قارىيىپ ، مومىدىن ياسالغان ھەيكەلگە ئوخشاپ قالغان ھىمىت قاشقا ۋەتۋەرىكى چىقىپ كەتكەن چاپىنىنىڭ پېشى بىلەن ئېچىلىپ قالغان يوتىسىنى ئالمان ـ تالمان يۆگىۋالدى . سۈپۈرگەئاخۇنىنىڭ ئۆزىگە ئادەم قاتارىدا كۆرۈپ سالام بەرگىنى ۋە ھال ـ ئەھۋال سورىغىنى سەۋەبلىك ئېرىپ تۇرغان كۆڭلى بىردىنلا بۇزۇلدى ـ دە ، تارام ـ تارام ياش تۆكۈپ تۇرۇپ :

— ھاپىزنىڭ دېگىنى راست ، ھاپىزنىڭ دېگىنى راست ، ئاللا ئۇنى ئۆز دەرگاھىغا ئەكەتتى ··· — دېدى .

— ھۇ ئۆلگۈر تاپ ، كۆتۈڭ يەرگە چاپلىشىپ قالدىمۇ سېنىڭ ، قوپ ، تۆگىنى تارت دەيمەن ! ئاقپاشىشا پۇقراسى دېگەن مۇشۇنداق لامزەللە ، لېگتاسما بولامدۇ ؟

تاراسلاپ تەگكەن قامچا ھىمىت قاشقىنىڭ كونا تەلپىكىنىڭ يۇڭىنى خۇددى ئاتقۇچىنىڭ دۈكىنىدىن توزۇغان پاختىدەك توزۇتۇۋەتتى . ئۇ ھاپىزغا ھومىيىپ قويۇپ ، تۆگە چۇلۇۋۇرىنى بېلىگە باغلىدى ـ دە ، تۆگىلەرگە بۇيرۇق قىلدى . بۇ جاپاكەش مەتەنلىك بۇيرۇقىغا ئۆگىنىپ كەتكەن تۆگىلەر ئۇنىڭ تاياق يېگىنىگە ئىچ ئاغرىتقاندەك ، بوزلىشىپ ئاياغقا تۇرۇشتى .

— ۋاي دادام ، ۋاي مۇرەببىيىم دادام ، بىزنى تاشلاپ قەيەرگە كەتتىڭ دادام ؟ ! ···

كارۋان مەھەللىگە قاراپ يول ئالدى ، كارۋانغا خۇددى جىنازىغا ئەگەشكەن نامازخانلاردەك ئەگىشىپ كېلىۋاتقان پۇقرالار ئىچىدە بېشىنى سىلىپ مېڭىشىۋاتقان بوۋايغا ۋە بوۋىسىنى قۇچاقلاپ ئاھ ئۇرۇپ كېتىۋاتقان نارەسىدە يېتىملارغا قاراپ ياقىسىنى يىرتمىغان ، كۆز يېشى قىلمىغان بىرمۇ ئىنسان قالمىدى . تەقدىرگە ئوقۇلغان لەنەت ـ نەپرەتلەر ، لەنىتى زالىملارغا ياغقان قارغىشلار ، نالە ـ زارلار بىر خىل رىتىمدا گۇمبۇرلەۋاتقان

گۇلدۇرماما ئاۋازىدەك غولداپ ئىچىنىشلىق بىر ماتەم ساداسىغا ئايلاندى ـ دە ، پۈتكۈل چىرىيە زېمىنىغا گويا تاغ كەلكۈنىدەك يامراپ كەلدى .

مەغرىب ئۇپۇقىدا مىنگىشىپ تۇرغان قۇم بارخانلىرى ئارقىسىدىن ئۇلۇغ ئاش ۋاقتى بىلەن تەڭ كۆتۈرۈلگەن مانان كۆك ئاسمان گۈمبىزىنى تۆكۈلگەن غازاڭ رەڭگىدە سارغايتتى ، ئۇزۇن ئۆتمەي قۇياشنىمۇ ئۆز قارىنىغا يۇتۇپ كەتتى . شامال ئىلاھى كۇھىقاپنىڭ ئاغزىنى ئېتىپ تاشلىدىمىكىن ، ئەتىگەندىن بېرى غۇيۇلداپ ئۇرۇۋاتقان شامال چىپپىدىلا توختىدى ، يەر ـ ئاسمان ئارىسىدا سۇرلۇك بىر سۈكۈنات پەيدا بولدى . كەڭ ئاسمان گۈمبىزىنى ئۆز ئىلكىگە ئېلىپ ، سىل كېسىلىگە گىرىپتار بولغان بىتابىنىڭ چېھرىدەك سارغايتىپ تۇرغان ماناندىن يەر يۈزىگە تۆكۈلگەن كۆزگە كۆرۈنمەس زەررىلەر ئۆرۈك دەرىخىنىڭ شاخلىرىدا ئاندا ـ مۇندا ئېچىلغان تۇنجى چېچەكلەرنىڭ قىزغۇچ رۇخسارىنى بىر قەۋەت نېپىز توپا بىلەن خۇنۇكلەشتۈرۈپ ، كۆكلەم ئەلچىسىنىڭ يارقىن نۇرىنى ئۆچۈرۈشكە باشلىدى .

جىنايەتلىك كارۋاننى جىرىق مەھەللىسىگە كەلمەستىنلا كەينىدە قالدۇرغان هازىچىلار كۈتۈلمىگەن زەربىدىن ئۆزىنى يوقىتاي دەپ قالغان سەپەر بوۋاينى يۆلەشتۈرۈپ ، دەرۋازىدىن كىرىپ كەلگەندە ، «ۋاي دادەي» ئاھاڭىغا غىڭشىغاچ ، خېمىر پىلتە قىلىۋاتقان چىنارئايىم ئوچاق يېنىدىكى تۇۋرۇككە يۆلەنگىنىچە قېتىپ قالدى . ئۇ كىرىۋاتقانلارنىڭ چىرايىغا ئىتتىك زەن سېلىپ چىقتىيۇ ، ئابدۇللانىڭ ئوت يېنىپ تۇرغان كۆزلىرىنى ، مەغرۇر چىرايىنى كۆرمىدى . سەپەر بوۋاينىڭ بىر سائەت ئىچىدىلا شىرىنىسىنى شورىۋالغان شاپتۇلدەك پۈچۈلۈپ كەتكەن چىرايىدىن ، نارەسىدە باللارنىڭ ياش داغلىرى قېتىپ قالغان مەڭزىدىن ، ئېرىنىڭ قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىدىن ھەممە ئەھۋالنى چۈشەندى بولغاي ، ئۆزىنى توختىتالماي قوشاق قېتىپ يىغلاشقا باشلىدى :

— ۋاي شور پېشانە ئىنىم ، جاھان سىلىگە باقمىدىمۇ ئىنىم ، بىچارە دادىلىرىنى ، نارەسىدە بالىلىرىنى تاشلاپ كەتتىلىمۇ ئىنىم ، كېچە - كۈندۈز يولىلىرىغا تەشنا بولغان قارچىغىدەك بالىلىرىنىڭ مەڭزىگە بىر سۆيۈۋالسىلىچۇ ئىنىم ... ۋاي ئىنىم ...

سەبىي باغرى يېتىملىكنىڭ دەردىدە زەردابقا تولۇپ ، ماتەم چاڭگىلىدا تىتىلىپ كەتكەن ھەسەن بىلەن ھۈسەننى باغرىغا مەھكەم بېسىپ ، ئېچىنىشلىق داد - پەرياد قىلىۋاتقان چىنارئايىمنىڭ مۇڭلۇق ئاۋازى ھازىدار مويسىپىتتەك سۈكۈتتە تۇرغان ھاسا تېرەكتىن ھالقىپ ئۆتۈپ ، پۈتۈن مەھەللىگە تارىلىپ كەتتى . قانتىدىن ئايرىلغان لاچىندەك قىيقاس سېلىۋاتقان سۈپۈرگەئاخۇن ياش دەرياسىغا غەرق بولدى ، ئابدۇللانىڭ ئۆلۈمىدىن خەۋەر تاپقان ئەر - ئايال يۇرت پۇقرالىرى بىردەمدىلا ھويلىغا توشۇپ كەتتى .

— يىغلاشمىسىلا خانلىرىم ، غوجىلىرىم ، ھەممىمىز ئاللانىڭ دەرگاھىدىن كەلدۇق ، يەنە ئاللانىڭ دەرگاھىغا كېتىمىز ، رىزقىمىز ئاللانىڭ خاھىشىغا باغلىق ، ئۆلگەنگە يىغلاش ئاللانىڭ تەندە ئامانەت قويغان جاننى ئەكەتكەنلىكىگە نارازى بولغانلىق بولىدۇ ، يىغلاشمايلى ، يىغلاشمايلى ...

ھازىدارلار قايتىپ كېلىشى بىلەن تەڭ سۈپۈرگەئاخۇننىڭ ھويلىسىدا خۇددى يەردىن ئۈنۈپ چىققاندەكلا پەيدا بولغان رەسۇل ئىمام ماتەمدارلار ئارىسىدا ئارىلاپ يۈرۈپ ، يىغا - زار قىلىۋاتقانلارغا تەسەللى بەرگەچ ، سۈپىغا چىقىپ يۈكۈنۈپ ئولتۇردى - دە ، پاتىھە ئوقۇشقا باشلىدى .

ئارىدا ئابدۇراخمان كۆك كۆز ئەۋەتكەن ئىككى ئادەم قامچىسىغا تۈكۈرگەن پېتى يېتىپ كېلىپ ، پۇقرالارغا : «ئۆز بېشىمچىلىق قىلىپ ئىش توختاتتىڭ» دەپ خېلى سىياسەت قىلىپ باقتى ، لېكىن تۈگۈلگەن مۇشتلاردىن ، گۈلەيگەن كۆزلەردىن ئەيمىنىپ ، بەدەر تىكىۋېتىشتى .

بىر كۈن داۋام قىلغان يىغا ئاۋازى قاش قارايغاندا ئاستا -

ئاستا ئۆچۈشكە باشلىدى . رەسۇل ئىمامنىڭ كىشىلەر تەرىپىدىن ئۇنتۇلۇپ كېتەي دېگەن قىرائىتى قارىلىق تۇتۇپ جايناماز دا ئولتۇرغان جامائەتنىڭ يۈرىكىنى تىترەتتى . ئۇنىڭ ئەركەك مىجەزى ئايالللارنىڭ ئاۋازىدەك ئىنچىكە ، تاشلىقتا بادرا سۆرىگەندەك ئېگىز - پەس چىقىدىغان ئاۋازى بۇ چاغدا ھېچكىمگە يېقىمسىز بولۇپ تۇيۇلمىدى .

— تالاغا چىقسام ، دەرۋازا ئالدىدىكى ئۇجمە تۈۋىدە بىر قارا نەرسە تۇرىدۇ ، — دېدى ئېرىنىڭ قولىقىغا پىچىرلاپ ئاق ياغلىق سېلىۋالغان چىنارئايىم ، — كىم دېسەم ، مەن دېمەيدۇ ، يۈرىكىم قېپىدىن چىقىپ كەتكىلى تاسلا قالدى ، باشقا بىر نەرسىمىكىن دېسەم تېخى ...

ئۇ سۆزلەۋېتىپ ، ھېلىغىچە شىددەت بىلەن دۈپۈلدەۋاتقان يۈرىكىنى ئىزىغا چۈشۈرمەكچى بولغاندەك ، كۆكسىنى بېسىپ قويدى . ئاياللىنىڭ چىرايىنىڭ باشقىچە بولۇپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەن سۇپۇرگەئاخۇن قولىلىرى بىلەن يەرنى تىرەپ ، كەينىچە سۈرۈلۈپ سۇپىدىن چۈشتى - دە ، ھېچكىمگە تۇيدۇرماي تالاغا چىقتى .

تالا خېلى قاراڭغۇ ئىدى . بىر ھازا تىكىلىپ قارىغاندىلا كۆنچىقىش تەرەپكە قاراپ چۇمۇلە ماڭغاندەك ئاستا سۈرۈلۈۋاتقان مانان ئارىسىدىن يىراقتىكى تاغ بېشىدىكى كۆيۈۋاتقان چىراغتەك پىلدىرلاۋاتقان يۇلتۇزلاردىن تۆت - بەشىنى كۆرگىلى بولاتتى . قۇدۇق چىغىرىقىنىڭ قارغىشخور بالا يىغلاۋاتقاندەك غىچىرلىشىدىن ئۆزگە ھېچقانداق تىۋىش ئاڭلانمايتتى .

ئۇ ئەتراپقا سىنچىلاپ قاراپ چىققاندىن كېيىن ، چىنارئايىم ئېيتىپ بەرگەن ئۇجمە دەرىخى تۈۋىگە قارىدى . شېخىنى كېسىۋېرىپ ، بىر تال كۆتەككىلا ئايلىنىپ قالغان يوغان چېقىر ئۇجمىنىڭ تۈۋىدە راستىنىلا بىر قارا گەۋدە تۇرغاندەك قىلاتتى . تۇغۇلغاندىن باشلاپ ئەتە - ئاخشاملىرى بۇ ئۇجمە دەرىخى يېنىدىن

كۆرمەك قېتىملاپ ئۆتۈپ ھەربىر كامار، ھەربىر چوقاتماقمۇ كۆزىگە سىڭىپ قالغان سوپۇرگەئاخۇن بۇ گەۋدىنى ئاسانلا سېزىۋالدى ۋە ۋارقىرىدى:

— كىم؟

— ...

ئۇنىڭ ياڭراق ئاۋازى تۈن قوينىغا سىڭىپ كەتتى. ھېلىقى گەۋدىدىن ھېچقانداق سادا كەلمىدى. ئۇ يەنە ۋارقىرىدى:

— كىم ئۇ يەردە تۇرغان؟

قارا گەۋدە سەل ـ پەل مىدىرلىغاندەك قىلدى. ئاسلان مياڭ-لىغاندەك بىر ئاجىز، مىسكىن ئاۋاز سوپۇرگەئاخۇننىڭ قۇلىقىغا كىرگەندەك بولدى.

ئۇ كەينىدىن چىقىپ كەلگەن چىنارئايىمنىڭ قولىدىن پىلدىرلاپ يېنىپ تۇرغان قارا چىراغنى ئېلىپ، چېقىر ئۇجمە تۈۋىگە ئاستا ـ ئاستا يېقىنلاپ باردى. ئۇجمىگە يۆلىنىپ تۇرغان گەۋدىنى ئېنىق كۆردى، ئۇنى تونۇدى ۋە توۋلىۋەتتى:

— ھوي، ھىمىتئاخۇن ئاكامغۇ بۇ، بۇ يەردە نېمە قىلىپ تۇرىدىلا؟

موللىسىدىن ئەدەپ يېگەن كىچىك بالىدەك بېشىنى سىلىپ، تىرنىقىنى كولاپ تۇرغان ھىمىت قاشقا چىراغ يورۇقىدىن كۆزىنى قاچۇرغاندەك، زادى ئۇستۈن قارىيالمايتتى. ئاشقىنىڭ قۇراق جەندىسىدەك كونا چاپان ئىچىدە تۇرغان بەستى شىۋىرغانغا دۇچ كەلگەن غازاڭدەك تىترەيتتى. ئۇ ئۇجمە دەرىخى تۈۋىدە خېلى ئۇزۇن تۇرغان بولسا كېرەك، كاداڭ جىگدە قوۋزىقىدەك قارىداپ، يېرىلىپ كەتكەن يالاڭ ئاياغلىرى يىغىلىپ قالغان قۇمساز توپىغا خېلى چوڭقۇر پېتىپ كەتكەنىدى.

ئۇ سوپۇرگەئاخۇننىڭ ئۆز يېنىغا كەلگىنىنى كۆرۈپ، قۇشقاچ چاڭگىسىدەك تىتىلىپ كەتكەن تەلپىكىنى قولىغا ئالدى ۋە چوقىقىسىدىن ئۆچكە چۇپۇرىدا ياسىغان تەپكۈچتەك بۆرتۈپ چىققان

بىر تۈتام يۇڭنى سىلاشقا باشلىدى . سۈپۈرگەئاخۇن «ھېمىتئاخۇن» دەپ خىتاب قىلغاندىن كېيىنلا ئاغزى ئۈمچەيدى ، يول - يول توغرا سىزىقچىلار بىلەن تولغان لەۋلىرى تىترىدى ، كۆزلىرى نەملەشتى .

سۈپۈرگەئاخۇن ئۇنىڭ بۇ ھالىغا زادى چىداپ تۇرالمىدى - دە :

— بۇ يەردە تۇرغانلىرى نېمىسى ھېمىتئاخۇن ئاكا ، يۇرسىلە ئۆيگە ، — دېدى ئۇنىڭ يېڭىنىڭ بىر تال يىپ بىلەنلا تۇتىشىپ قالغان بىر يېرىنى تارتىپ تۇرۇپ .

— يوقسۇ ، يوقسۇ !

— نېمىشقا ئەمدى ، تۇزۇت قىلمىسىلا ھېمىتئاخۇن !

— تۇزۇت قىلىشقا ھەددىم ئەمەس بېگىم ، — ھېمىت قاشقىنىڭ كۆزى سۈپۈرگەئاخۇنغا يالۋۇرغان نەزەردە تىكىلدى ، — ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشۈۋالدىم ، مەرھۇم ئابدۇللائاخۇنغا بىر پاتىھە قىلىپ كېلەي دېۋىدىم ، خۇش بولاي بېگىم ، ئۆيگە كىرمەي ، ئۆيگە كىرسەم يۇرتداشلىرىمنىڭ يۈزىگە قانداق قارايمەن ؟ ئۇلارغا قانداق يۈز كېلەلەيمەن ؟

سۈپۈرگەئاخۇن بىلەن چىنارئايىم بىر باغلام قورايغا ئوخشاپ قالغان بۇ زامان بىچارىسىنى ئۆيىمىغىنىغا قارىماي ئايۋانغا باشلاپ كىردى ۋە دەرھال داستىخان سالدى . يەنە بىرقانچە كىشى داستىخاندا ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇشتى .

ھېمىت قاشقا جامائەتنىڭ زورلىشى بىلەن بىر قاچا سۈيۇقئاشنىڭ يېرىمىنى ئىچىپلا «كۆڭلۈم تارتمايۋاتىدۇ» دېگەن ئۆزرە بىلەن دۇئا قىلدى - دە ، رەسۇل ئىمامنىڭ قىرائىتىگە قۇلاق سالدى .

قۇرئان كەرىمنىڭ جازىبىلىك قىرائىتى ئىككى قولىنى تىزى ئۈستىگە قويۇپ ، بېشىنى سەل قىيسايتىپ ئولتۇرغان ھېمىت قاشقىنىڭ قەلب ئىشكىنى شىددەت بىلەن قېقىشقا باشلىدى ، ئىشىك ئېچىلدى . ئۇنىڭ نەزىرىدىكى ئەتىگەنلىك ئوچۇق ھاۋادا پارلىغان قۇياشتەك ئوتلۇق ، قاشتېشىدەك سۈزۈك ،

پەرشتىدەك پاكىز بولغان ئىمان نۇرى خۇنۇك قەلب ئۆيىنى بىردىنلا يورۇتۇۋەتتى . ھەقىقەت سۈيى بىلەن سۇغىرىلغان ئەۋرىشىم ، چىۋەر قوللار ئۇنىڭ روھىنى ئاستا سۇغۇرۇۋالدى ۋە جىمى گۇناھى ـ كىبىرلەردىن خالاس قىلىپ ، ئۇنى ئانا قارنىدا قايتا ئاپىرىدە قىلدى . شەپقەتلىك ۋە كارامەتلەر ئىگىسى ئۇنى قايتىدىن تۆرەلدۇرۇپ ، گەۋدە ئىگىسىنىڭ ئەينەن سۈرىتىگە كەلتۈردى ـ دە ، قايتا تەۋەللۇت قىلدۇردى . يېڭى جان ۋە يېڭى تەن شۇ دەرىجىدە پاك ۋە بىغۇبار ئىدىكى ، ئۇ ئۆزىگە كۆرسىتىلگەن مېھرىبانلىقنى مۇسۇلمانچىلىقنىڭ توپ نېگىزى دەپ چۈشىنىپ ، ھەرقانداق تۇزكورلۇقنى ئىككى ئالەملىك گۇناھ دەپ بىلدى . بۇ يېڭى جان ۋە يېڭى گەۋدە شۇ قەدەر ئېسىل ئىدىكى ، ئۇ تىرناقچىلىك يالغاننى ئاما ـ خاستىن پىنھان تۇتۇشنى ئۆمۈرلۈك بىدئەت دەپ قاردى . شۇنچىلىك نومۇسخور ئىدىكى ، ئۆز قوۋمىغا ، ۋەتىنىگە ساداقەتسىزلىك قىلىش بۇ ئالەمدىمۇ ، قىيامەتتىمۇ كەچۈرەلمەيدىغان گۇناھ ئىكەن دەپ تونۇپ ، نومۇس ئوتىدا كۆيۈپ ، خىجالەت يالقۇنىدا ئۆرتەندى .

ھېمىت قاشقىنىڭ توختىماي ئۆپكىدەۋاتقىنىنى كۆرگەن مەتقاسىم ئۇنىڭ يېنىغا يېقىن كېلىپ سورىدى :

— ھېمىتئاخۇن ئاكا ، نېمە دەرد يەتتى سىلىگە؟ بىز ئۆز تۇغقانلىرى ، نېمە گەپلىرى بولسا ئېيتىۋەرسىلە !

— قولىمىزدىن كەلسە ، ھەمدەم بولىمىز !

— قېرىنداشلىرىم ، تۇغقانلىرىم ، — دېدى ھېمىت قاشقا ۋە پاڭگىدە ئېتىلىپ كەتتى . سۆپۈرگەئاخۇنغا ئۆزىنى تاشلاپ ھۆكرەپ يىغلاشقا باشلىدى ، — مېنى ئەپۇ قىلىڭلار ، مەن سىلەردىن ، يۇرتۇمدىن يۈز ئۆرۈدۈم ، ئۇلار ماڭۇ نىجاسەتنى يە دېسە ، يېدىم ...

ئەسلىدە ، كارۋان قەسىردىن كىرىشى بىلەنلا كارۋان خىزمەتچىلىرىنىڭ ھەممىسى تەقىپ ئاستىغا ئېلىنىپ ، سولاپ

قويۇلۇپتۇ . خۇپتەن نامىزىغا تاھارەت ئېلىش باھانىسىدە تاشقىرىغا چىــقــىــۋالغان ھىمىت قاشقا تەقىپ ئاستىدىكىلەرنىڭ ياردىمىدە رەھمەتنىڭ كۆزىنى غەلەت قىلىپ ، بەدەر تىكىۋېتىپتۇ ـ دە ، ئىچىگە تولۇپ كەتكەن دەرد ـ ئەلەمنى تۆكۈۋېلىش ئۈچۈن ئۇدۇل مۇشۇ يەرگە كەپتۇ .

— ئــۆزلــىــرىنى بېسىۋالسىلا ئاكا ، سىلى بىر يامان ئىش قىلغانلىرى يوققۇ !

— ئادەم دېگەن خام سۈت ئەمگەن نېمە ، سېيىت ھاجىنىڭ مــۇشــۇنداق يامان غەرەزلىك ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلگەن بولسىلا گۇۋاھنامىمۇ ئالماس ئىدىلە !

— رەھمەتلىك ئابدۇللائاخۇندەك بىرەر پېشكەللىككە ئۇچرىغان بولسىلىمۇ ھېچنېمە دېگىلى بولمايتتى ، ھېلىمۇ ساق ـ سالامەت قايتىپ كەپتىلا .

— ياق ، ياق قېرىنداشلىرىم ، — دېدى ھىمىت قاشقا كۆز يېشىنى ئېرتىپ تۇرۇپ ، جىددىي تەلەپپۇز بىلەن ، — مەن ئەمدى بىلدىم ، بۇلار يامان غەرەزلىك ئادەملا ئەمەس ، بەلكى چىلبۆرىلەر ئىكەن ، چايانلار ئىكەن ، خۇنخورلار ئىكەن !

سوپۇرگەئاخۇن ھىمىت قاشقىنىڭ گېپىنىڭ تېگىدە يەنە گەپ بارلىقىنى پەملىدى ـ دە :

— ھىمىتئاخۇن ئاكا ، جان دېگەننىغۇ ئاللا خالىسا بېرىدۇ ، خالىسا ئالىدۇ ، ئاللادىن بىر ئىزنى قىل تەۋرىمەيدۇ ، لېكىنزە ، كۆپۈرلۈق بولسىمۇ سورىۋالاي ، ئابدۇللائاخۇننى ئۆزىنى قاشتىن تاشلىۋالدى ، دېگەن گەپكە ھەرگىز ئىشەنگۈم كەلمەيۋاتىدۇ ، بۇ ئىشقا سىلە نېمە دەيلا ؟ — دەپ سورىدى .

— دۇرۇس ··· دۇرۇس ، ئۇ ئۇنداق ئادەملەردىن ئەمەس !

ھىمىت قاشقا كۆزىگە : «قېنى ئاكا ، راست ـ يالغانغا ئۆزۈڭ گــۇۋاھلىق بەر ، بىز ساڭا ئىشىنىمىز » دېگەندەك ئۆتكۈر نەزەر بىلەن تىكىلىپ تۇرغان كۆزلەرگە بىرمۇبىر قاراپ چىقتى ـ دە ،

ئىچىنى رەھىمسىز قۇرتتەك غاجىلاپ، بىئارام قىلىۋاتقان سىرنى بىراقلا تۆكىۋەتتى. رەسۇل ئىمامىمۇ قىرائىتىنى كەلگەن يېرىدە توختىتىپ، ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇردى ...

ساندۇق - ساندۇقلاپ مەشۇت - گەزلىمىلەرنى نادىرخان بازار بېگى بىلەن بىللە قوشۇپ قورۇلىنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى تىكىشلىك چۆپقەتلىرىگە ئۆتكۈزۈپ بەرگەن ھاپىز مەخسۇم بىر كېچە ئىچىدىلا تۆگىلەرگە قانداقتۇر يۈكلەرنى ئارتقۇزدى - دە، قايتىش سەپىرىگە قەدەم قويدى. ئەسلىدىكى تۆگىلەرگە يەنە شۇ باراۋىرىدە تۆگە ۋە قانداقتۇر ئادەملەر قوشۇلغان كارۋان ئۈچ كۈنلۈك سەپەردىن كېيىن بىر قونالغۇغا كېلىپ چۈشكۈن قىلدى.

يىلاندەك ئەگرى - توقاي ۋە تۆگە دۈمبىسىدەك ئېگىز - پەس يوللاردا پۈتۈن بىر كۈن بۆشۈكتىكىدەك تەۋرىنىپ مېڭىپ بەللىرى سىرقىراپ كەتكەن خىزمەتچىلەر تاشتەك قېتىپ كەتكەن نان ۋە سوغۇق سۇ بىلەنلا قورسىقىنى ئاچە - مۇنچە ئەستەرلىگەندىن كېيىن، قۇرۇپ كەتكەن چۆپلەر ئارىسىغا كىرىپ، تاۋۇزدەك تۈگۈلگىنىچە كۆزلىرىنى يۇمدى.

دالا خۇددى چوڭ مۇزخانا ئىچىدەك سوغۇق ئىدى. كۈتۈلمىگەندە توڭلاپ ئۆلۈپ كېتىشىدىن ئەندىشە قىلغان ھىممىت قاشقا ئابدۇللانىڭ يېنىغا بېرىپ، بارى - يوق چاپانلىرىنى ئۈشىنىشكە تاشلاپ، تۆگە چۆمىنى بېشىغا قويۇپ ياتتى. ئۇ يۈرتتىن ئايرىلغاندىن بېرى خۇددى نېمىسىنىدۇر يوقىتىپ قويغاندەك كۈن بويى مۆڭلۈق ئۆھ تارتىدىغان بولۇپ قالغانىدى. ئابدۇللا ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتىپ، بىر چاپىنىنى بەردى ۋە مۆكىداشقاچ ئۇيقۇغا كەتتى.

ئېھتىمال يېرىم كېچە بولسا كېرەك، پۈتۈن ئۇزايىغا نەشتەردەك سانجىلىۋاتقان سوغۇق ھىممىت قاشقىنى ئويغىتىۋەتتى. ئۇ بۇنداق سوغۇق ھاۋادا ئۇخلاپ قېلىشنىڭ توڭلاپ ئۆلۈش بىلەن باراۋەر ئىكەنلىكىنى پەملىدى ۋە جەينىكى بىلەن يېنىدا ياتقان ئابدۇللانى نوقۇدى:

— ھوي ، تۇرغىن ئىنىم ، تۇرغىن ، مۇڭداشقاچ مېڭىپ يۈرۈپ تېنىمىزنى ئىللىتمىساق بىكاردىن ـ بىكار توڭلاپ ئۆلىدىغان ئوخشايمىز ...

بىراق ، ھىمىت قاشقىنىڭ جەينىكىگە ھېچ نەرسە ئۇرۇنمىدى . ئاخىر ئۇ بىرلا دومىلاپ كەينىگە قارىۋىدى ، كۆزىگە تۆگە چۆمى ۋە بىر چاپاندىن ئۆزگە ھېچنېمە كۆرۈنمىدى .

شۇ ئەسنادا ، ئۇ نېرىراقتا كىمدۇر بىرىنىڭ بىراۋنى دۆشكەلەۋاتقان ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالدى ـ دە ، قوزۇپ قالغان قورايلار ئارىسىدىن ئارىلىغىنىچە ئاۋاز كەلگەن ياققا قاراپ ماڭدى .

ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇنىڭ كۆزىگە تۆت گەۋدە چېلىقتى . ئۇ بىر ئازگالغا جايلىشىۋېلىپ ، پېتىپ كېتىۋاتقان ئاي يورۇقىدا ئالدى تەرەپكە نەزەر سالغاچ ، قۇلىقىنى دىڭ قىلدى .

ھاپىزنىڭ سوغۇق كۇلۇپ تۇرۇپ ئېيتقان گېپى ھىمىت قاشقىنىڭ قۇلىقىغا كىردى :

— ئەمدى تىركەشكىنىڭمۇ بىكار يىگىت ، تۆگىلەرگە ئارتىلغان يۈكنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلىۋالغانىكەنسەن ، بۇ مەخپىيەتنى ئۇدۇل گۆرۈڭگە بىللە ئەكەتكىنىڭ تۇزۇك ، پېقىر مەخپىيەتنى ساقلاشنىڭ چارىسى نېمە ئىكەنلىكىنى بەكمۇ ئوبدان بىلىدۇ ! ھازىرلا تىك ياردىن يىقىلىسەن ـ دە ، ئۆزۈڭنى ئاللانىڭ دەرگاھىدا كۆرىسەن !

ئابدۇللانىڭ قول ـ پۇتى ئىسكەنجىگە ئېلىنىپ ، ئاغزىغا بىر نەرسە قاپلانغان بولسا كېرەك ، چۈشىنىكسىز بىرنېمىلەرنى دەپ تىركەشكەندىن كېيىن ئاۋازى بىردىنلا كۆتۈرۈلدى :

— چۆچۈرنى خام ساناشما ، جىمى مەخپىيەتلىرىڭ ھامان بىر كۈنى ئاشكارا بولماي قالمايدۇ . سەللىلىك يىرتقۇچلار ، قولۇڭدىن كەلگىنىنى قىلىش ، سەن ئالۋاستىلارغا يالۋۇرىدىغان ئاغزىم يوق !

— ئوبدان گەپ قىلدىڭ يىگىت ، پېشانەڭگە پۈتۈلگەننى كۆرمەي ئىلاجىڭ يوق ، قانچە ۋارقىرىساڭمۇ ئاۋازىڭ ھېچ يەرگە

يەتمەيدۇ . ساڭا بۇ چۆلدە ھېچكىممۇ ياردەم بېرەلمەيدۇ . ياردەم بەرمەكچى بولغانلارمۇ ئۆزىنى يار تۇۋىدە كۆرىدۇ .

ھىممەت قاشقا قالايمىقانلىشىشقا باشلىغان پىكرىنى ئۆز ئىزىغا سېلىپ ئېتىلىپ چىقماقچى بولغاندا ، يار ئۈستىدە تۆت گەۋدىنىڭ ئۈچىلا قالغان ۋە ئابدۇللانىڭ ئاۋازىمۇ ئۆچكەنىدى .

نېمە ئىلاج ، ھىممەت قاشقا قانچىلىك غەزەپلەنسىمۇ يەنىلا شۇ ئاجىز ، ئورۇق ، ماغدۇرسىز ھىممەت قاشقا ئىدى . چۇمۇلە ھەرقانچە قىلغىنى بىلەن ئۆزىدىن نەچچە يۈز ھەسسە چوڭ پىلغا تەڭ كېلەلىسۇنمۇ ؟

ئىنسان قېلىپىدىن چىقىپ كەتكەن ۋەھشىيلەرنىڭ رەزىل قىلمىشىغا شاھىت بولۇپ ، كولتوك قار بىلەن تولغان ئورىدا يېتىپ ، كۆز يېشى بىلەن كەكە ساقىلىنى نەملەۋاتقان ھىممەت قاشقا ئەقلىنىڭ بىردىنلا ئۆسۈپ قالغانلىقىنى ، ئەمدى ھېچكىممۇ ئېتىبار بىلەن قارىمايدىغان ھىممەت قاشقا ئەمەس ، بەلكى دۇنيادا كەم بولسا زادى بولمايدىغان ئادەملىكىنى ھېس قىلغاندەك بولدى . چۈنكى ، جىنايەتلىك كارۋاننىڭ ھەقىقىي ئەپت ـ بەشىرىسىنى يۇرتداشلار ئالدىدا ئاشكارا قىلىش بۇرچى ئۆز ئۈستىگە يۈكلەنگەنىدى . ئۇ بۇ كېچىدە يۈز بەرگەن پاجىئەگە بىردىنبىر گۇۋاھ ئىدى ! شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئىشتىنىنىڭ يانچۇقىنى ئاختۇرۇپ يۈرۈپ ، پۇقرالىق گۇۋاھنامىسىنى تاپتى ـ دە ، ئۇنىڭغا نەپرەت بىلەن قاراپ چىققاندىن كېيىن ، پارچە ـ پارچە قىلىپ ، قار ئۇچقۇنلىرىغا ئارىلاشتۇرۇۋەتتى ...

ئابدۇللانىڭ ئېچىنىشلىق كەچۈرمىشىنى ئاڭلاۋېتىپ ، ئاللىبۇرۇنلا مىشىلداپ يىغلاشقا باشلىغانلار ھىممەت قاشقىنىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەنلا ئايۋاننى بېشىغا كىيگۈدەك نالە ـ زار قىلدى . بېشىغا كەلگەن قىسمەتكە كۆكسىنى مەردلەرچە كېرىپ بېرىپ ، جېنىنى قۇربان قىلىشتىنمۇ ئايانمىغان ، ھاياتىي بەدىلىگە ئەل ـ يۇرت قەدرىنى ساقلاپ ، دۈشمەنگە تىز پۈكمىگەن قېرىنداشنىڭ

جۇدالىق دەردى سۈپۈرگەئاخۇننىڭ يۈرىكىنى پارە - پارە قىلىپ تاشلىدى. ئابدۇللانىڭ كونا جۇۋا مەيدانىدىكى كەسكىن قىياپىتى، خوشلىشىش ۋاقتىدىكى زورىغا كۈلۈمسىرەۋاتقان كۆرۈنۈشلىرى كۆز ئالدىغا كەلگەندە بولسا، ياش دەرياسىغا غەرق بولۇپ، ماتەم ئوچۇقىدا ئۆرتەندى. «نېمىدەپ ئۇنىڭ تەلپىگە ماقۇل كەلگەندىمەن» دەپ يۈزمىڭ پۇشايمانلار يېدى. ئابدۇللانىڭ ئۆلۈمى سەۋەبى بىلەن ۋۇجۇدىدا قايناۋاتقان غەزەپ ئىسيان ئارزۇسى شەكلىدە ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈۋاتقان چاغدا سەپەر بوۋاي ھاسىسى بىلەن تۈۋرۈككە بىرنى سالدى - دە، كۆزىدىكى ياش دېغىنى يېڭى بىلەنلا ئېرتىۋېتىپ:

— بولدى يىغلاشماڭلار، قانچە كۆز يېشى قىلغان بىلەنمۇ ئابدۇللائاخۇن بالام تىرىلىپ قوپمايدۇ. ئەمدى باشقىلارمۇ يىغلاپ باقسۇن! — دېدى.

— قېرىنداشلار، مەرھۇم ھايات ۋاقتىدا يىغلاشنى بەك يامان كۆرىدىغان، ئۇنىڭ روھىنى ئارام تاپقۇزىمىز دېسەك، سەپەرئاخۇن ئاكام ئېيتقاندەك، باشقىلارمۇ يىغلاپ باقسۇن، — سۈپۈرگەئاخۇننىڭ ئاۋازى بارغانسېرى كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى، — ئاغزىدىن ئىمان، قولىدىن تەسۋى چۈشمەيدىغان بۇ قاتىللاردىن قانغا قان، جانغا جان تۆلىتىۋالماي بولمايدۇ!

— دۇرۇس، يۇرت بىزنىڭ، يەر، سۇ بىزنىڭ، يات تائىپىلەرنى سۈپۈرۈپ تاشلاپ، نومۇسنى ئاقلايمىز!

— سۈپۈرگەئاخۇن ئاكا، بىز نېمە قىل دېسىڭىز شۇنى قىلىمىز!

— سەپەر ئاكا، دۇئا بېرىڭ، ھازىرنىڭ ئۆزىدە ئانىسىنى كۆزىگە كۆرسىتىمىز ئۇ جاللاتلارنىڭ!

ئايۋان ئىچى كۈچلۈك ئوتتا قايناۋاتقان داش قازاندەك قايناپ كەتتى. مۇشتلار تۈرۈلدى، كۆزلەردىن غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاقنىدى. بەزىلەر قولىغا چىققانلىكى نەرسىلەرنى ئېلىپ،

سوپۇرگەئاخۇن بىلەن سەپەر بوۋاينى ئورنىۋېلىپ ، دۇئا تەلەپ قىلىشتى .

— قېنى ئاتلىنىڭلار ئەزىمەتلەر ، پېقىرنىڭ قىساسىنى ئېلىشنىمۇ ئۇنتۇماڭلار . ئۇ هارامزادىلەر مېنىڭ ئىماملىقىمنى تارتىۋالدى . تىرىكچىلىك يولۇمنى توسۇۋەتتى ، — دەپ ۋارقىرىدى غەزەپلەنگەن رەسۇل ئىمام .

جاننى ئالىقىنىغا ئالغان پۇقرالارنىڭ ئىشىك تەرەپكە قاراپ ئوقتەك ئېتىلغانلىقىنى كۆرگەن هىمىت قاشقا ئىتتىك ئورنىدىن تۇردى ۋە قوللىرىنى كېرىپ تۇرۇپ :

— ئالدىرىماڭلار ، ئالدىرىماڭلار قېرىنداشلار . ئۇ جاللاتلارنى سەل چاغلاپ ، چورۇق بىلەن خامپىغا سەكرىسەك بولمايدۇ . ئۇلار يۇك ئارىسىغا يوشۇرۇپ نۇرغۇن قورال - ياراغ ئەكەلدى . كارۋان بىلەن بىللە كەلگەن ئادەملەرلا يىگىرمە نەچچىدىن ئاشىدۇ . مۇبادا مۇشۇ پېتىمىز بىلەن يۇگۈرۈپ بارىدىغان بولساق … — دېدى .

— بۇ گەپلىرى راستمۇ ، هىمىتئاخۇن ؟

هىمىت قاشقا ئېيتقانلىرىنىڭ راستلىقىغا قۇرئان تۇتۇپ قەسەم ئىچىپ بېرەلەيدىغانلىقىنى بىلدۈرگەندىن كېيىن ، سوپۇرگەئاخۇن قوشۇمىسىنى تۇرۇپ ، بىرئاز ئويلىنىۋېلىپ :

— ئۇنداق بولسا ، بۇ ئىش ئۇستىدە پىششىقراق ئويلانماي بولمايدۇ ، بۇرۇنقى ئاچچىق ساۋاق تېخى يادىمىزدىن چىققىنى يوق ، — دېدى .

ئۇلار قىساس ئېلىش ئىشى ئۇستىدە سەگەكلىك بىلەن خېلى ئۇزۇن كېڭەشتى . چاندۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن ، هىمىت قاشقا دەرهال قەسىرگە قايتىپ كېتىدىغان ، بامدات نامىزىغا ئاق مەسچىتكە بېرىپ ، ئابدۇللانىڭ ئۆلۈش سەۋەبىنى جامائەت ئالدىدا ئاشكارىلايدىغان ، ئاندىن كۆپچىلىك مەسچىتتىنلا قوزغىلىدىغان بولۇپ ، بىر قارارغا كېلىشتى . قادىر تۆمۈرچى كېچىلەپ نەيزە ، قىلىچ سوقۇشقا ، سوپۇرگەئاخۇن پالۋانلارنى جەملەپ ، چاچما

ئـوقـلـۇق مـلتىقلارنى تەخلەپ ، بامدات نامىزىدىن بۇرۇن ئاق مەسچىتكە يېقىنراق بولغان بىرەر دالىدا يوشۇرۇنۇپ ، «ئاللاھۇئەكبەر» دېگەن سادا ئاڭلىنىشى بىلەنلا قوزغىلىشقا تەيىن قىلىندى .

ئاسمان بۇلۇتلۇق ئىدى . تىمتاسلىق ئىچىدىكى تۈن قوينىغا بىردىنبىر ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان ھۇۋقۇشلارلا جاھان ئىسسىق ـ سوغۇقىدىن مۇستەسنا بولغان پادىشاھلاردەك ، ھېچنېمىدىن خەۋەرسىز ھالدا توختىماي ھۇۋلايتتى . كىمنىڭدۇر ئاچ قالغان خورىزى بىرەر شۇملۇقتىن ئاگاھ بەرگەندەك ئۈزۈپ ـ ئۈزۈپ چىللايتتى .

يول بويلىرىدىكى قاتار تېرەكلەر 18 ياشلىق يىگىتتەك كۆچىگە كېلىپ ، خۇددى پەيدەك يەڭگىللىشىپ قالغان ھىممەت قاشقىغا ئۇنى ئۇلۇغ ئىشقا ئۈزىتىۋاتقان قاراۋۇللاردەك تۇيۇلاتتى . ھاۋا قاراڭغۇ بولسىمۇ ، ئۇنىڭ كۆزى خۇددى كېچىنىمۇ كۆرىدىغان بولۇپ قالغاندەك ، كەڭ يولنىڭ كىچىككىنە ئوڭغۇل ـ دوڭغۇلىنىمۇ ئېنىق پەرق ئېتەتتى . ئۇ غايىبتىن كەلگەن كۈچنىڭ بىرەر كارامىتىگە مۇشەررەپ بولۇپ ، كەچتىن بېرى ئېلىپتەك تۈزلىنىپ قالغان قەددىنى رۇسلاپ مېڭىپ ، ئەتە پەيدا بولىدىغان ھاياجانلىق مەنزىرىلەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى .

تاغ قىيانىدەك ئۇلۇغ ئېقىن ، ئېقىن زەربىسى بىلەن كۆمپەيكۈم بولۇپ ، لەنەت سۇيىگە غەرق بولۇۋاتقان قەسىر ، ئادالەت دارى ئارغامچىسىنىڭ ئالدىدا ئۆلۈكتەك سارغىيىپ ، بەزگەكتەك تىترەپ ، ئەزرائىلنىڭ ئالىقىنىدا تۇرغاندەك قورقۇپ كەتكەن سېيىت ھاجى ، ئابلىزقارى ، ھاپىز مەخسۇم ۋە يەنە ...

ھىممەت قاشقا يول بويىدا خۇددى ئۆرە تۇرغان دېۋىدەك قارىيىپ تۇرغان سۆگەت كەينىدىن غىل ـ پال پەيدا بولۇپ ، يەنە غايىب بولغان قارا گەۋدىنى كۆرۈپ ، چۆچۈپ كەتتى ۋە قەدىمىنى توختىتىپ ۋارقىرىدى :

— كىم سەن ؟

قارا گەۋدە تەرەپتىن سادا بولمىغاچ ، كۆڭلى بىر نەرسىدىن خاۋاتىرلىنىپ ، ئۆزىنى يولنىڭ يەنە بىر تەرىپىدىكى ئېرىق بويىغا ئېلىۋىدى ، «مەن ئەزرائىل» دېگەن ئاۋاز بىلەنلا ، بىر كۈچلۈك قول كېكىردىكىنى ئامبۇردەك قىستى .

ھــمــىــت قاشقا ھەرقانچە يۇلقۇنۇپمۇ بۇ كۈچلۈك قولنىڭ ئــىــسكــەنجــىــسىدىن ئۆزىنى ئاجرىتالمىدى . ۋارقىراي دېۋىدى ، كېكىردىكى ئۈزۈلۈپ كەتكەندەك ، ئاۋاز چىقمىدى .

— راستىڭنى ئېيت ئەبلەخ ، سۈپۈرگىگە نىمدەپ كابىشىدىڭ ؟

ھــمــىــت قــاشقا گەپ سورىغۇچىنىڭ ئاۋازىنى تونۇغاندەك قىلدى . بىراق ، ئۇنىڭ بۇزى پوتا بىلەن ئورالغان بولغاچقا ، ئېنىق تونۇيالمىغان بولسىمۇ ، خىرىس قىلغۇچىنىڭ ئاللانىڭ قۇدرىتىنى نــامــايان قىلغۇچى ئەزرائىل ئەمەس ، بەلكى ، سېپىت ھاجىنىڭ ئەمرىنى بەجا كەلتۈرگۈچى جاللات ئىكەنلىكىگە ئىشىنىپ :

— ھــېــچــنــېــمــە دېمىدىم ، سەنلەر قەتل قىلغان بىگۇناھ قېرىنداشىمغا ھازا تۇتتۇم ! — دېدى .

— راستىڭنى دەمسەن يوق !

— ...

ئىككى فارا گەۋدە جېنىنىڭ بارىچە تىركىشىۋاتقان ھمىت قاشقىنى تېرەككە نىقتاپ تۇرۇپ گېلىنى چىڭ سىقتى ـ دە ، تىنىقى ئۈزۈلگەنلىكىگە ئىشەنگەندىن كېيىن ، جەسەتنى تاپ سۆرىگەندەك سۆرەپ ، سۈپۈرگەئاخۇنــنىــڭ ئۆيىنىڭ كەينىگە ئەكېلىپ تاشلىۋەتتى .

ئۈچىنچى بۆلۈم

غەزەپ تاشقىنى

ئاق يۈزلەر قارا بولدى، يۈرەكلەر يارا بولدى،
دەرد-ئەلەمنى تارتقان خەلق يات يەرگە بارار بولدى.

ماكانىدىن ئايرىلىپ، ياتقان يەر تالا بولدى،
مەسلىھەت قىلمىغان ئىشلار بۇ باشقا بالا بولدى.

ئاق خان بىلەن قارا خان ئىتتىپاق ئىكەن باشتا،
كەڭكىكە بايان ئېلىپ كېمە ياسىدۇق قاشتا.

سېيىتمۇھەممەت ھېيتمۇھەممەت
ئوغلى: «كۆچ - كۆچ قوشاقلىرى» دىن

26 . قانلىق پەيشەنبە

كۆمقاپ ئاغزىنى ئۈچ كۈندىن بېرى مەھكەم ساقلاۋاتقان شامال ئىلاھىغا ئەمدى هارغىنلىق يەتكەن بولسا كېرەك، يۇرت ئاسمىنىدا ئۇيۇپ تۇرغان مانان تاڭغا يېقىن ئۇيۇر - ئۇيۇر پادىلاردەك كۆچۈشكە باشلىدى. تاھارەتكە سۇ ئىسسىتىلىۋاتقان ئۆيلەرنىڭ مورىسىدىن تىك كۆتۈرۈلۈۋاتقان تۈتۈن كۆچۈۋاتقان مانانلارنىڭ كەينىدىنلا ئۆرۈلگەن كۈچلۈك هاۋا ئېقىمى بىلەن يېلاندەك تولغىنىپ، چاڭ - توزان ئارىسىدا غايىب بولدى. ياپيېشىل جالا ئېسىشقان سۆگەت تالليرى خۇددى تارغاق بىلەن تارىغاندەك كۈنچىقىش تەرەپكە ئېگىلىپ، قۇياشقا «تېزرەك ئالەمنى يورۇت» دەپ ئىلتىجا قىلغاندەك، بېشىنى لىڭشىتتى. يۇمران يوپۇرماقلىرىنى بوران زەربىسىدىن قوغداپ، ئاپەتكە بوي بەرمەيۋاتقان سۆۋادان تېرەكلەر تاكى يىلتىزىغىچە لەرزىگە كەلدى. باھار پەسلىنىڭ تىنچ بىر پۈرسىتىنى كۈتۈپ، بىر كېچىنىڭ ئىچىدىلا پورەكلەپ ئېچىلغان ئۆرۈك، شاپتۇل چېچەكلىرىنىڭ كۆزىگە توپا تىقىلدى...

ئۆتكەن پەيشەنبىدىن بېرى قىزىتمىسى ئۆرلەپ، ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغان چولاق مۇئەززىن ئابدۇللاچاققانىنىڭ ئۆلۈمى توغرىسىدىكى شۇم خەۋەردىن تۈنۈگۈن ئاخشام ئېغىر ياتقۇدىلا خەۋەر تاپتى. ئۇ خەۋەر ئەكەلگەن نۆرەك باخشىنى ئۇزىتىپ قويغاندىن كېيىن زادىلا ئۇخلىيالمىدى. ئىسلام تەرىقەتلىرىنى تىلىدىن چۈشۈرمەيدىغان، ئەمما دىلىدا مۇسۇلمانچىلىقتىن قىلچە ئەسەر بولمىغان ئۇ مۇناپىقلارنىڭ رەزىللىكلىرىدىن ئەل - جامائەتنى بۇرۇنراق خەۋەردار قىلمىغىنىغا ئۆزىنى ئۆزى كايىدى.

«ئۇلۇغ ئاللانىڭ ئىنسانىنى هىدايەت قىلغۇچى دىنىنى

مۇشرىكلارنىڭ بۆلغىشىغا چەك قويۇش، ئاسىيلار بېشىدا غازات قىلىشنى ئويىنىتىش پەيتى يېتىپ كەلدى. بۇنىڭ ئۈچۈن جان تەسەددۇق» دەپ ئويلىدى ئۇ قەتئىي ئىرادىگە كېلىپ.

ئابدۇللا كارۋان ئالۋىنىغا كەتكەندىن كېيىن، ئۇ سەپەر بوۋاينى پات - پات يوقلاپ تۇردى. چىڭ مۇستەبىتلىرىگە قارشى قوزغىلاڭدىكى ھەر ئىككىيلەنگە ئورتاق بولغان ئۇنتۇلماس كەچۈرمىشلەرنى يادىغا ئېلىشتى. بەزىدە سوپۇرگەئاخۇن بىلەن ئىلىمنىڭ ھەرقايسى تارماقلىرى بويىچە قىزغىن مۇنازىرىلەر قىلىشتى. ئۇ ھەر قېتىم مۇنازىرىدە ئاچا يولغا كىرىپ قالغاندا، سوپۇرگەئاخۇننى ماختاپ:

— پېقىر ئىلىم ساھەسىدە ئۇنداق - مۇنداق ئۆلىمالارنى ئانچە كۆزگە ئىلىپ كەتمەيدىغان ئادەم، بىراق ئۆزلىرىنىڭ ئالدىدا قانداقتۇر بىر تالىپتەك ھېسقا كېلىپ قالىمەن، بۇ نېمىشقىدۇ، — دەيتتى. ئارقىدىنلا ئىككىيلەن كۆڭۈل - كۆكسىدىن چىقىرىپ كۈلۈشۈپ كېتەتتى.

«يۇرت قارچىغىسى» — ئابدۇللانىڭ ئۆلۈمى توپەيلى قەلبىدە پەيدا بولغان ماتەم ۋە يات تائىپىلەرنىڭ مۇشتۇمزورلۇقى سەۋەبلىك تۇغۇلغان غازات ئارزۇسى مەدەت بولغان بولسا كېرەك، ئۇ ئانچە كۆچىمەيلا ئورنىدىن تۇردى - دە، تاھارەت ئېلىپ تالاغا چىقتى.

چولاق مۇئەززىن بوراننىڭ دەھشەتلىك گۈرۈلدىگەن ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئاسمانغا قاراشقا پېتىنالمىدى، ئۆتكۈن ئۆتكەن ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىدى ئىچىدە ئۇ «ئايەتۇلكۇرسا»نى ئوقۇۋېتىپ.

ئۇ مەدرىسىدە ئوقۇۋاتقان ۋاقتىدىلا تالىپلارنىڭ: «چىلتەنلىرىم قارا بوران چىقىرىپ ئاسماندىن ئۆتىدۇ، گۈلدۈر - غاراس قىلغان سادا ئۇلار ئولتۇرۇپ ئۆتكەن ھارۋىلىرىنىڭ ئۈنى، جاراڭ - جۇرۇڭ قىلغان ئاۋاز قىلىچ - نەيزىلەرنىڭ ساۋۇت - قالقانلارغا ئۇرۇلغان شەپىسى، كىمكى ئۆتكۈن ئۆتكەندە ئاسمانغا قارايدىكەن، تۇرغان يېرىدە تۇرۇپلا قېتىپ، مۇردىغا ئايلىنىدۇ، ئاسمانغا قاراپ قاۋىغان ئىتمۇ ئاغزىنى ئاچقان پېتى ئۆلۈپ قالىدۇ»

دېيىشكىنىنى ئاڭلىغانىدى .

ئۇ توختىماي ئۇرۇلۇۋاتقان قۇم دانچىلىرىدىن يەكتىكىنىڭ پېشى بىلەن يۈز - كۆزىنى دالدا قىلىپ ، 15 يىلدىن بېرى كۈنگە بەش قېتىم مېڭىپ ئۆگىنىپ كەتكەن يول بىلەن ئاق مەسچىت يېنىغا كېلىۋالدى .

بۇ چاغدا تەبىئەت قوينىدا غەلىتە بىر ھال يۈز بەرگەن . بوران ھېسابسىز قاغىنىڭ قانىتىدەك ، يەر - زېمىن ئۈستىنى قاراڭغۇلاشتۇرۇشقا ئۇرۇنسىمۇ ، قۇياش ھېچنېمىدىن تەپ تارتمايدىغان جاسارىتى بىلەن ئۆز ئادىتى بويىچە يېڭى بىر تاڭغا يول ئاچماقتا ئىدى . كۈنچىقىش تەرەپ قۇياش بىلەن بوران ، يورۇقلۇق بىلەن زۇلمەت ئېلىشقان چاغدا قان تۆكۈلگەندەك سۇس قىزارغان ، بۇ قىزىللىق بورانىنىمۇ ، زۇلمەتنىمۇ چېكىندۈرمەكتە ئىدى .

ئۇ مەسچىت دەرۋازىسىنى ئېچىپ ، مۇنارنىڭ كىرىش ئېغىزىدا قارا چىراغنى ياندۇردى - دە ، ئۈچەيدەك تار ۋە تىك پەلەمپەيلەرنىڭ باسقۇچلىرىغا مەزمۇت قەدەملەر بىلەن دەسسەپ ، خۇددى يەتتىنچى ئاسماندىكى ئۇلۇغلارنىڭ دىدارىغا مۇشەررەپ بولۇش ئارزۇسىدا ئەرشىئەلاغا ئۆرلەۋاتقان پەرىشتىلەردەك ھاياجانلىق ھېسسىيات ئىچىدە ئەزانخانىنىڭ چوققىسىغا چىقتى . چىراغنى ئويۇققا قويۇپ ، يەكتىكىنىڭ ياقىسىنى تۈزەشتۈردى ۋە قەددى - قامىتىنى يىكتەك رۇسلاپ ، چولاق قولىنى قۇلىقىغا تەگكۈزدى .

«ئاللاھۇئەكبەر ، ئاللاھۇئەكبەر ، ئەشھەدۇ ئەنلا ئىلاھە ئىللاللاھۇ ، ئەشھەدۇ ئەنلا ئىلاھە ئىللاللاھۇ ...»

چولاق مۇئەززىنىنىڭ يۈرىكىدىن ئېتىلىپ چىققان ياڭراق ، مەردانە سادا قۇتراۋاتقان بورانىنىڭ ئاچ بۆرىدەك ھۇۋلاشلىرىنى بېسىپ كەتتى .

بۇ ئۇنىڭ ئۆمرىدە ئىككىنچى قېتىم مانا مۇشۇنداق چىن ئىشتىياق بىلەن ئەزان ئوقۇپ ، غەپلەتتە ياتقانلارنى ئويغىتىپ ، مۇقەددەس پەرھىزنى ئادا قىلىشقا ، ھەق بىلەن ناھەقنى ئادالەت تارازىسىدا ئۆلچەپ ، بىر ياقىدىن باش چىقىرىشقا ، زالىملارنىڭ

ئۈستىگە كەلگەن مىسالى باستۇرۇپ بىرىشقا چاقىرىشى ئىدى .

تۈنجى قېتىمقىسى ئەلۋەتتە بۇنىڭدىن يەتتە يىل مۇقەددەمكى ئىش . بۇ چاغدا ئۇ جامائەتنى مانا مۇشۇنداق ياڭراق ئەزان بىلەن غازات مەشئىلىنىڭ ئوتى يېقىلغان مانا مۇشۇ مەسچىتكە جەم قىلغانىدى .

شۇ قېتىم ئۇ ئوڭ قولىنىڭ بەش بارمىقىدىن ئايرىلىپ قالغان . بىراق ، بۇ قېتىم نېمىسىدىن ئايرىلىدىغانلىقى ئۈستىدە قىلچە ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا ، ئىككىنچى ئەزاننى بۇرۇنقىسىدىنمۇ زىيادە ئىشتىياق بىلەن توۋلىدى .

ئاجىز دەرەخلەرنى يىلتىزى بىلەن قومۇرۇپ تاشلىغان بوران ئېتىقادىغا سادىق بولغان جامائەتنىڭ يولىنى توسۇپ قالالمىدى . بۈگۈنكى بامدات نامىزىنىڭ ئەھمىيىتىدىن خەۋەر تاپقانلارمۇ ، تاپمىغانلارمۇ دېگەن قەرەلىدە مەسچىتكە يىغىلىپ ، سەپراس بولۇپ تۇرۇشتى .

بامدات نامىزى بەكمۇ تەنتەنىلىك ۋە سۈرلۈك ئوقۇلدى . خۇددى بەزى جامائەت ئويلىغاندەك سىيىت ھاجى بوران سەۋەبىدىن مەسچىتكە كېلەلمىگەچكە ، چولاق مۇئەززىننىڭ ئىمامەتچىلىك قىلىشىغا توغرا كەلگەنىدى .

مۇئەززىن ناماز ئوقۇۋېتىپ ، ئۆتكۈر كۆزلىرى بىلەن تاناپ تارتقاندەك تۈز تۇرغان ھەربىر سەپنى ۋە سەپ ئىچىدىكى ھەربىر ئادەمنى تەكرار كۆزىتىپ چىققان بولسىمۇ ، مەسلىھەت بويىچە مەسچىتكە تۈنجى بولۇپ كېلىپ ، ئالدىنقى سەپتىن ئورۇن ئالماقچى بولغان ھىممىت قاشقىنى زادى ئۇچرىتالمىدى .

«ئۇ ئاغرىپ يېتىپ قالغانمىدۇ؟ ئەزاننى ئاڭلىيالماي قالدىمىكىن ياكى سۈپۈرگەئاخۇننىڭ تاپىلىغانلىرىنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويغانمىدۇ؟»

بامدات نامىزى ئوقۇلۇپ بولدى ، ئەمدى جامائەتنى توختىتىپ بولمايدىغانلىقىنى بىلگەن چولاق مۇئەززىن سەپ ئالدىدىكى تەقەززا ، بىئارام بولۇۋاتقانلارنىڭ «ئەمدى قانداق قىلىمىز؟» دېگەن

مەنىدىكى قاراشلىرىغا كۆلۈمسىرەش بىلەن جاۋاب بەردى ـ دە ، مېيىت نامىزىغا ئەزان ئوقۇدى . ھىممىت قاشقىنىڭ ۋەزىپىسىنى ئۆزى ئۈستىگە ئېلىپ ، جىنازا نامىزى چۈشۈرۈشنىڭ قائىدىلىرىنى ئادا قىلغاندىن كېيىن :

— مەسچىتىمىزنىڭ تەقۋادار جامائەتلىرى ، ئى پاك مۇسۇلمانلار ، شۇ تاپتا كىمنىڭ نامىزىنى چۈشۈرگەنلىكىمىزنى بىلمەيۋاتامسىلەر ؟ مەسچىتتە مېيىت ياتقۇزۇلغان جىنازىنى كۆرمىگىنىڭلەرگە ھەيران بولۇۋاتامسىلەر ؟ ئوقۇۋېلىڭلاركى ، بىز مەسچىتىمىزنىڭ ئىخلاسمەن جامائىتىنىڭ بىرى ، يۇرتىمىزنىڭ ئېسىل ئوغلانى قېرىنداشىمىز ئابدۇللائاخۇننىڭ نامىزىنى چۈشۈرۈۋاتىمىز . ئۇنىڭ تېنى ئۆز زېمىنىنىڭ تاغلىرى ئارىسىدا ياتىدۇ . روھى ئاللىبۇرۇن جەننەتتىن جاي تاپتى . نامى بولسا تىلىمىزدا ! — دېدى .

مۇئەززىننىڭ ئىلگىرىكىگە زادىلا ئوخشىمايدىغان كەسكىن تەلەپپۇز بىلەن قىلغان سۆزىگە ۋە تېپىشماقتەك تۇيۇلغان جىنازا نامىزىنىڭ تەكتىگە يېتەلمەي ئەقلى لال بولغان بىر بۆلۈك جامائەت ئابدۇللانىڭ ئۆلۈمى توغرىسىدىكى شۇم خەۋەرنى ئاڭلاپ ، ھەيرانۇھەس قالدى . چولاق مۇئەززىن دېمىنى تولۇقلىغاچ ، پۇقرالارنىڭ كەيپىياتىنى كۆزىتىپ چىققاندىن كېيىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

— بىزدە «قازاغا رىزا» دېگەن گەپ بار ، ئەمما ھەرقانداق مۇئەللەق قازانىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق سەۋەبى بولىدۇ . قېرىنداشىمىز ئابدۇللائاخۇن بەزىلەر دېگەندەك ياردىن ئۆزىنى تاشلاپ ئۆلۈۋالدىمۇ ؟ ياق ، ھەممىمىزگە بەش قولدەك ئايانكى ، ئۇ ئۇنداق قورقۇنچاقلار زاتىدىن تۆرەلمىگەن . ئەمىسە ، مەرھۇمنىڭ جېنىغا بىراۋ زامىن بولدىمۇ ؟ زامىن بولدى ، بىگۇناھ قېرىنداشىمىز ناھەق كەتتى ...

15 ـ 20 ئادەمنىڭ ماتەم قوشاقلىرىنى ئېيتىپ ، پوتلا ـ ماڭقىلىرىنى ئېقىتىپ جىنازا كۆتۈرۈپ مەسچىتكە كىرىپ كېلىشى

مۇئەززىنىمۇ، جامائەتنىمۇ قاتتىق تەئەججۈپلەندۈردى. يېقىن - يىراق مەھەللىلەردىن بىرەر كىمنىڭ قازا قىلغانلىقىدىن ئەسلا خەۋىرى بولمىغان مۇئەززىن گېپىنى توختىتىپ، غەلىتە ماتەمدارلارغا ھەيرانلىق نەزىرى بىلەن قارىدى.

— ۋاي قېرىندىشىم، دۈشمەن جېنىڭغا قەست قىلدى قېرىندىشىم، ۋاي بىچارە قېرىندىشىم...

— ئاقپاشىشانىڭ مۆمىن پۇقراسى ئىدىڭ قېرىندىشىم، پۇقرانى دەپ كۆلپەت تارتقاندىڭ قېرىندىشىم، ۋاي قېرىندىشىم...

ئۇنىڭغا تېخىمۇ غەيرىي تۇيۇلغىنى شۇ بولدىكى، قاردەك ئاپئاق يوپۇق يېپىلغان جىنازىنى رەھمەت ۋە ئابلىزقارىنىڭ بىرقانچە مالىيى كۆتۈرگەن، جىنازىغا ئەگەشكەنلەر ساپلا «ئاقپاشىشا پۇقرالىرى» بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بىرقانچە ئونبېشى، يۈزبېشىلارمۇ بار ئىدى.

چولاق مۇئەززىن دەسلىپىدە: قەسىردىكىلەردىن بىرەرىنىڭ رىزقى تۈگىگەن ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىدىيۇ، چىرايىدىن جاللاتلىق يېغىپ تۇرغان خاتىپ بازار بېگى دۆشكەلەپ كېلىۋاتقان سەپەر بوۋاينى كۆرۈپ، بۇ قىياسىنىمۇ ئىنكار قىلدى.

كېلىۋاتقانلار ئاسماننى ئۆرۈۋەتكۇدەك يىغا - زار قىلىشقان پېتى جىنازىنى جامائەت ئارىسىدىن ئۆتكۈزۈپ ئۇدۇل خاتىپ مۇنبىرى ئالدىغا ئەكەلدى - دە، چولاق مۇئەززىننىڭ ئالدىغا قويدى.

چولاق مۇئەززىن بورنىڭ كۆتۈرۈلۈپ قالغان بۇرجىكىگە پۈتلىشىپ يىقىلىپ كەتكىلى تاس قالغان سەپەر بوۋاينى ئىتتىك بېرىپ يۆلىۋالدى ۋە ئۇنىڭدىن:

— بۇ كىمنىڭ مېيىتى؟ — دەپ سورىدى.

خاتىپ ئاغزىنى ئۆمەللىگەن سەپەر بوۋاينى ئىتتىرىۋەتتى - دە، چالۋاقاپ تۇرۇپ:

— ئاقپاشىشا پۇقراسى ھىمىتئاخۇن قاشقىنى خاقانى چىن پۇقرالىرى ئۆلتۈرۈۋەتتى، — دېدى.

مۇئەززىن خاتىپنىڭ گېپىدىن ھېچنېمە چۈشىنەلمەي ، ھاسىسىغا تايىنىپ ، قوشۇمىسىنى تۈرۈپ تۇرغان سەپەر بوۋايغا سوئال نەزىرىدە تىكىلدى .

— ئۆز قېرىندىشىنى ئۆزى ئۆلتۈرىدىغانغا چىرىيىلىك سارالڭ بولۇپ قالمىدى ، — دېدى بوۋاي جامائەتكە ئاڭلىتىپ تۇرۇپ ، — بۇ يەردە بىر ئويۇن بار . ھېمىتئاخۇننىڭ قاتىلىنىڭ كىم ئىكەنلىكى ئاللاغا ئايدىڭ !

چولاق مۇئەززىننىڭ سەزگۈر مېڭىسى دەرھال ئىشقا كىرىشتى . تەسەۋۋۇر كۆچى بىلەن سەپەر بوۋاي ئېيتقان «ئويۇن» نىڭ تېگىگە يەتكەندەك بولدى . ئەھۋال ئۇنىڭ قىياسىدىكىدەك بولغاندا ئىش تازا چىگىشغا چىققان ، قان تۆكۈلۈش ئېھتىمالى بەكمۇ يېقىنلاپ قالغانىدى .

ئۇ ، مۇۋاپىق بىر چارىنى تېپىپ ، قەستەن چاتاق تېرىماقچى بولغان سېيىت ھاجىنىڭ سۈيىقەستىگە تاقابىل تۇرۇش ۋە بۇ ئەھۋالدىن مەسچىتكە يېقىنلا يەردىكى كونا ئۆيدە يېرىم كېچىدىن بېرى مۆكۈنۈپ يېتىۋاتقان سوپۇرگەئاخۇنلارنى خەۋەرلەندۈرۈش ئۈچۈن بىر ئاز ۋاقىت كېرەكلىكىنى ھېس قىلدى . ئۆزىنى بېسىۋېلىپ ، جامائەتكە سەپراس بولۇشنى ئېيتتى .

مۇئەززىننىڭ ناماز چۈشۈرمەكچى بولغانلىقىنى كۆرگەن خاتىپ كۆكۈيۈن چاقچان ئېشەكتەك چىچاڭشىپ كەتتى :

— چۆچۈرىنى خام سانىما چولاق ، — دېدى ئۇ مۇئەززىنگە مۇشتىنى چىنەپ تۇرۇپ ، بۇنداق ئاسان ئىش نەدىكەن ؟ ھېمىت قاشقىنى كۆمۈۋەتسەكلا ئىش تۈگەيدۇ دەپ ئويلامسەن ؟ ئالدى بىلەن ئۇنى ئۆلتۈرگەن قاتىلنى چىقىرىپ بېرىش ، ئاندىن كېيىن ئالدىرىماي گەپلىشىمىز !

چولاق مۇئەززىننىڭ بۇ يولسىزلىقتىن ئەرۋاھى قىرىق گەز ئۇچتى ـ دە ، خاتىپنىڭ قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىگە تىكىلىپ تۇرۇپ :

— ئۆلگەن ئادەمنى بۇنچىۋالا خارلاشنىڭ ئاللا ئالدىدا

— كەچۈرگۈسىز گۇناھ بولىدىغانلىقىنى بىلمەمدىڭلا بەگزادەم ؟ — دېدى ئۇ زەردە بىلەن .

— گۇناھ بولامدۇ - يوقمۇ ؟ بۇنىڭدىن پەرۋايىم پەلەك ، ئالدى بىلەن قاتىلنى تېپىپ ، تېرىسىنى تەتۈر سويۇش كېرەك . ئاقپاشىشا پۇقراسىنى ئۆلتۈرگەنلىك ئاقپاشىشاغا مۇشت كۆتۈرگەنلىك !

خاتىپ جىنازىنى قورشاپ تۇرغان كىشىلەرگە تەرىنى تۇرۇپ ، شۇنداق بىر ئالىيىۋىدى ، ئۇلار : «ئاقپاشىشا پۇقراسىنى ئۆلتۈرگەن قاتىلنى تاپماي قويمايمىز !» دەپ ئالىتاغىل جارقىراشتى .

— ھەي جامائەت ، ئاڭلىمىدىم دېمەڭلار ، — خاتىپ ياغلانمىغان كانايىنىڭ ئۇنىدەك سەت ئاۋاز بىلەن ۋارقىرىدى ، — ئاقپاشىشا پۇقراسى بولغان ھىمىتئاخۇننى كىم ئۆلتۈردى ؟ بىلمەمسىلەر ، مەن سىلەرگە دەي ، ئۇنى ئاقپاشىشا پۇقرالىرىغا ئۆچمەنلىك قىلغۇچى سوپۇرگە تۆگە ئۆلتۈردى . ئۆلۈكنى ئۆيىنىڭ ئارقىسىدىكى ئېرىققا تاشلاپ قويۇپ ، گۇناھىدىن قورقۇپ قېچىپ كەتتى .

ئۇ سەپەر بوۋاينىڭ ياقىسىنى تۇتۇۋېلىپ ، كۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ سورىدى :

— قېنى ، گۇۋاھلىق بەر قېرى ، سوپۇرگە تۆگىنىڭ ھىمىتئاخۇننى ئۆلتۈرگىنى راستمۇ ؟

— تۆھمەت !

— ھە ، ئەمىسە دېگىنە ، ھىمىتئاخۇننىڭ جەسىتىنى ئۇنىڭ ئۆيى ئارقىسىدىكى ئېرىقتىن تېپىۋالغىنىمىزدىنمۇ تانالماسسەن ؟

— تۆھمەت !

— ئەمىسە سوپۇرگە نېمىشقا قېچىپ كېتىدۇ ، ئۇنىڭ شېرىكلىرى قەيەرگە كەتتى ؟ دەپ باقە !

— دېگەنلىرىڭنىڭ ھەممىسى تۆھمەت ، سوپۇرگەئاخۇن ئادەم ئۆلتۈرگىنى يوق ، قېچىپ كەتكىنىمۇ يوق !

بوۋاي خاتىپنىڭ قولىدىن ئاجراش مەقسىتىدە يۇلقۇنۇپ باقتىيۇ ، ياۋا توڭگۇزدەك كۈچى بار بەگزادىنىڭ چاڭگىلىدىن

بوشنالمىدى ، شۇنداقتىمۇ خىرقىراپ تۇرۇپ ، جىنىنىڭ بارىچە ۋارقىراپ :

— جامائەت ، بۇ داپ يۈز يالغانچىنىڭ گېپىگە ئىشەنمەڭلار ! ھەممەت قاشقىنىمۇ ، ئوغلۇم ئابدۇللائاخۇنىمۇ ··· مۇشۇ ئىپلاسلار — ··· دېدى .

«چىدىمىغان ئىشتانغا چىقىرىپتۇ» دېگەندەك ، سىرنىڭ پاش بولۇپ قېلىشىدىن قورققان خاتىپ بازغاندەك مۇشتىنى باش ئۈستىدىن ئايلاندۇرۇپ كېلىپ بىرنى سىلىۋىدى ، بوۋاي ئىككى - ئۈچ قەدەم نېرىسىغا بېرىپ تىك موللاق چۈشتى . بۇرنىدىن بۇلاقتەك ئېتىلىپ چىققان قان ئاپئاق بۇرۇت - ساقاللىرىنى شەلپەردەك قىزارتىۋەتتى .

— ئى جامائەت ، ئۇرۇڭلار بۇ ئىپلاسنى ! ئابدۇللائاخۇنىمۇ ، ھەممەت قاشقىنىمۇ ئۆلتۈرگەنلەر مۇشۇ ، — مۇشت ئاتمەن دەپ دەلدۈگۈنۈپ كەتكەن خاتىپ ئۆزىنى ئوڭشاپ بولغۇچە چولاق مۇئەززىن مۇنبەرگە چىقىپ قانغا مىلىنىپ ياتقان سەپەر بوۋايغا قاراپ غەزەپ ئوتىدا يېنىۋاتقان جامائەتكە دېدى ، — ئاللانىڭ ئۆيىدە قان تۆككەن جوھۇتلارنى تالاغا سۆرەپ ئاچىقىڭلار ! كۆزى ئوچۇق كەتكەن قېرىنداشلىرىمىز ئۈچۈن قىساس ئېلىش پۇرستى كەلدى ، ئاللاھۇئەكبەر !

ئۇ سۆزىنى تۈگىتىپلا يىرتقۇچلارچە غالجىرلاشقان خاتىپنىڭ قولىغا مەھكەم ئېسىلدى . مۇنبەر ئالدىغا ئېتىلىپ چىققان جامائەتنىڭ بەزىسى سەپەر بوۋاينى يۆلىسە ، بەزىسى قاپقاندىن قۇتۇلۇشقا ئۇرۇنۇۋاتقان بۆرىدەك ئالچاڭلاۋاتقان خاتىپنىڭ قولىغا چىققان يېرىدىن قاماللاپ ، تاپنى سۆرىگەندەك سۆرەپ ، مەسچىتنىڭ ئالدىغا ئاچىقىشتى . خاتىپقا ئەگىشىپ ھازىدار قىياپىتىگە كىرىۋالغان «ئاقپاششا پۇقرالىرى»مۇ بۇركۈتتىن ئۈركۈنگەن تۈلكىدەك ھەرقايان پىتىراپ ، جانلىرىنى دالدىغا ئېلىشتى .

— قېرىندىشىمىزغا قەست قىلغان جوھۇت سەنمۇ ؟ !

— يوغان گەپ قىلغان ئاغزىڭ مۇشۇمۇ ؟ !

— سەپەرئاخوننى ئۇرغان قولۇڭ مۇشۇمۇ ئىپلاس !
ئۇزۇندىن بېرى يىغلىپ قالغان دەردىنى بىراقلا چىقارماقچى بولغان پۇقرالار خاتىپنىڭ باش - كۆزىنى بىردەمدىلا گوداڭدىن چىققان ئىتقا ئوخشىتىۋەتتى . قولى يەتكەنلەر قولى بىلەن ئۇردى . پۇتى يەتكەنلەر پۇتى بىلەن تەپتى . خاتىپقا ئۇلاشقان ئادەملەرنىڭ تولىلىقىدىن قولىمۇ ، پۇتىمۇ يەتمىگەنلەر ئۇنىڭ ئاتمىش پۇشتىدىن ، يەتمىش پۇشتىغىچە تۇتۇپ تارتىپ ، پۇخادىن چىققۇدەك تىللىۋېلىشتى .
— ۋايجان ، ئادەم بارمۇ ، مېنى قۇتۇلدۇرۇڭلار ، دادا … ئانا ! …
قىلغان - ئەتكەنلىرى بۇرنىدىن بۇلاق بولۇپ ئېقىۋاتقان خاتىپنىڭ داد - پەريادى ئۇزاق - ئۇزاقلارغىچە تارالدى . ئاللىنقاچان كۆرىدىغىنىنى كۆرگەن خاتىپ بىلەن ھەپىلىشىپ يۈرۈشنىڭ ئەھمىيىتى قالمىغانلىقىنى چۈشەنگەن چولاق مۇئەززىن مەسچىت پەشتىقىغا چىقىپ جاكارلىدى :
— ئى باتۇر پۇقرالار ، يۇرتىمىزنى پوكىنىغا باسقان ، قېرىنداشلىرىمىزنى ئۆلتۈرگەن يىلان - چايانلار ئەنە ئاۋۇ يەردە ، — ئۇ قەسىر تەرەپكە قولىنى چېنىدى ، — يىلان - چايانىنىڭ ئۇۋىسىنى ۋەيران قىلىپ ، بېشىنى يانچمىغۇچە بىزگە ئاسايىشلىق يوق ! قېنى ، قولۇڭلارغا چىققاننى ئېلىڭلار ، كەرەملىك ئاللا بىزگە مەدەت قىلغۇچىدۇر ! …
شۇ ئارىدا قەسىرگە يېقىنلا بىر يەردىن «پاڭ» قىلغان ئاۋاز ئاڭلاندى .
مىلتىق ئاۋازىدىن چۆچۈگەن پۇقرالار پەشتاقتا تۇرغان مۇئەززىننىڭ سۆزى چورتلا ئۈزۈلگەنلىكىنى ، ئاندىن كېيىن قىپقىزىل قان ئوخچۇپ چىقىۋاتقان مەيدىسىنى مەھكەم قامالاپ ، تەڭپۇڭلۇقى بۇزۇلغان لەگلەكتەك سەنتۈرۈلۈۋاتقىنىنى كۆردى .
توپ ئارىسىدىن ئىلدام يۈگۈرۈپ بارغان نۇرەك باخشىمۇ ئۇنى يۆلىۋېلىشقا ئۈلگۈرەلمىدى . مۇئەززىن كۆزىنى جامائەتتىن ئۈزمەي

تۇرۇپ : «لائىلاھە ئىللەللاھۇ مۇھەممەدۇن روسۇلىللا» دەپ ئۈنلۈك ۋارقىرىدى ـ دە ، ئۆگزىدىن تاشلىغان كۆتەكتەك ، مەسچىت بوسۇغىسىغا يىقىلدى .

نېمە ئىش بولغانلىقىنى ئاڭقىرالمىغان جامائەتنىڭ بىر قىسمى كۆرگەنلا تەرەپكە بەدەر قېچىشتى ، بەزىلىرى مەسچىت ئالدىدىكى سەينادا دالاغا تاشلانغان تاپتەك سوزۇلۇپ ، ۋايجانلاپ ياتقان خاتىپنى ئاچچىقى بىلەن بىر ـ ئىككىنى تېپىپ قويۇپ ، قانغا مىلىنىپ ياتقان مۇئەززىننى كۆتۈرگەن پېتى يىقىندىكى ئەسكى تاملىق ئارىسىغا ئۆزىنى ئالدى .

چولاق مۇئەززىننى يىقىتقان مىلتىق ئاۋازىنىڭ ئەكس ساداسى بېسىقماستىنلا مەسچىت ۋە قەسىرگە ئوخشاشلا 200 قەدەم يىراقلىقتا روبىرو تۇرغان تاشلاندۇق ئۆينىڭ ئۆگزىسىدىنمۇ گۇمبۇرلىگەن ئوق ئاۋازى ئاڭلىنىپ ، ھاۋارەڭ ئىس كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى .

بۇ يەرگە تاڭ ئاتارغا يېقىن بورانىنىڭ ھىمايىسىدە خېلى ئەپلىك جايلىشىۋالغان سۇپۇرگەئاخۇن ، قادىر تۆمۈرچى ۋە بىرقانچە پالۋانلار چاچما ئوقلۇق مىلتىق بىلەن قەسىر تەرەپكە ئوق ئېتىۋاتاتتى .

ئۇلار ئەسلىدە ، ئۇ جاللاتلارنىڭ ھىممەت قاشقىنى ئۆلتۈرۈپ ، بىر قەدەم ئالدىدا قول سالىدىغىنىنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەن ، پەقەت مەسچىتتىن قوزغىلىپ چىققان جامائەتنى ۋە نۇرەك باخشىنىڭ بۇرغىسىنىڭ ئاۋازىنى كۈتمەكتە ئىدى . بىراق ، نەتىجە ئويلىمىغان يەردىن چىقىپ قالدى . ئۇلار مۇئەززىن ئوق تېگىپ يىقىلغاندىن كېيىن ئوق چىقارمىسا بولمايدىغانلىقىنى بىلدى . قەسىر تەرەپتىن ئاڭلىنىۋاتقان مىلتىق ئاۋازىمۇ بارغانسېرى قويۇقلىشىشقا باشلىدى .

مىلتىق ئاۋازىدىن ۋە مۇئەززىنىنىڭ كۆكسىدىن بۇلدۇقلاپ ئېتىلىپ چىققان قاندىن قورقۇپ قېچىشقان پۇقرالار بىر پەستىن كېيىن ئەقلىنى يىغىۋالدى ـ دە ، كونا ئۆيدىن مىلتىق

ئېتىمۋاتقانلارنىڭ سوپۇرگەئاخۇنلار ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ، خېلى روھلىنىپ قالدى. كىمدۇر بىرى بىر قوچاق نەيزە ئەكېلىپ ياش ۋە قاۋۇل ئەركەكلەرگە تۇتقۇزدى. نۇرەك باخشىمۇ ئون نەچچە قىلىچنى ئىختىيار قىلغانلارغا تارقىتىپ بەرگەندىن كېيىن، جەڭگە كىرىشكە ئالدىراپ تۇرغانلارغا قاراپ:

— ئەي باھادىر چىرىيىلىكلەر، قېرىندىشىمىز ئابدۇللانى، مۆمىن مۇسۇلمان ھىمىتئاخۇننى، ئاغزىمىزغا ئىمان سالغان مۇئەززىن ئاخۇنۇمنى ئۆلتۈرگەن قان ئىچەرلەر ئەنە ئاشۇ قەسىردە، ئاللا يولىدا غازات قىلايلى، ئۆلسەك شېھىت، ساق قالساق غازى، ئاللاھۇئەكبەر! — دەپ توۋلىدى.

ئۇ تۇمەن مىڭ جەڭچىنى جەڭگە چاقىرغاندەك، پەشتاققا چىقىپ، بۇرغىسىنى راسا كۈچەپ چالدى. ئىسراپىلنىڭ نەرىسىدەك كۈچلۈك سادا ياڭرىدى.

«دۈت ... دۈت ... دۈت ...»

«— ئاللاھۇئەكبەر، ئاللاھۇئەكبەر، ئاللاھۇئەكبەر!»

نۇرەك باخشىنىڭ بۇرغىسىنىڭ جاسارەت بېغىشلىغۇچى ئاۋازى ئەزىمەتلەرگە ئىلھام بەردى. ئۇلار باش ئۈستىدىن ۋىژىلداپ ئۆتۈۋاتقان ئوقلارغا پىسەنت قىلماي، دەرھال ئورۇن يۆتكىدى ـ دە، 50 قەدەم ئالدىدىكى ياغاچ دەرەخزارلىقنىڭ يېنىغا بېرىپ جايلىشىپ، ھۇجۇمغا ئۆتكەنلەرنى مۇھاپىزەت قىلدى.

قەسىردىكىلەر ئوت كۈچىنى ياغاچلىقتىكى مەركەزلەشتۈردى. نۇرەك باخشىنىڭ باشلامچىلىقىدا يولۋاستەك ئېتىلىپ كەلگەن پۇقرالار مەسچىت ئالدىدىكى بوشلۇقتا تېخىچە ئىگراپ، ئېشەكتەك ئېغىناپ ياتقان خاتىپنى ئەكېتىشكە كەلگەن بىر توپ كىشىلەر بىلەن تۇتۇشۇپ قالدى. تەئەججۇپلىنىدىغان يېرى شۇ ئىدىكى، پۇقرالارغا ھېچقانداق تونۇشلۇقى بولمىغان بۇ كىشىلەرنىڭ قامىتى قاۋۇل، تۇرقى تامدەك ئىدى، قىلىچۋازلىق ۋە نەيزىۋازلىقتا كەلگەندە توشقاندەك تاقلاپ، يولۋاستەك ئوخچۇيتتى.

قىلىچ بىلەن قىلىچنىڭ يالت ـ يۇلت ئۇچقۇن چىقىرىپ

جاراڭلاشلىرى ، گىرەلەشكەن نەيزىلەرنىڭ پاراس - پۇرۇس سۇنۇشلىرى ، ئىككى تەرەپنىڭ ئۇر - چاپلىرى مىلتىق ئۇنى ۋە بورانىنىڭ گۇرۇلدىشى بىلەن قوشۇلۇپ ، ئەجەل شاۋقۇنىغا ئايلانغان ، يالقۇنلۇق تەكبىر بىلەن قۇچاقلاشما جەڭنىڭ قايناپ تۇرغان يېرىگە ئۆزىنى پەرۋانىدەك ئۇرۇۋاتقان يۇقرالار ئۆلۈپ - تىرىلىشىگە باقماي جەسۇرلۇق ، جانبازلىق كۆرسەتمەكتە ئىدى . ھەر ئىككىلا تەرەپ بۇ قايىنامغا ئوق ئۇزۇشكە پېتىنالمايتتى . كۇن چۇشكە يېقىنلاشقاندا ، قەسىرنىڭ مەسچىت تەرەپتىكى يان تېمىدىن بىر سۇڭگۇچ ئېچىلدى - دە ، سۇڭگۇچتىن يەنە بىر توپ ناتونۇش قورالىقلار ئېتىلىپ چىقتى . قىساس تېغى بىلەن يەر چىشلىگەن دۇشمەنلەرنىڭ ئورنى ئۆلار بىلەن تولۇقلاندى . كۆۋەجەپ تۇرغان دەريادىكى قايىنامدەك غۇژمەكلىشىپ كەتكەن توپنىڭ مەركىزىدە قالغان خاتىپ خۇددى ماھىر چەۋەندازلارنىڭ ئارىسغا تاشلانغان ئوغلاقتەك ، قولدىن قولغا ئۆتۈپ تۇردى . جەڭ بارغانسېرى شىددەتلىك تۇس ئالدى .

پېشىن نامىزىغا ئەزان چىقىدىغان چاغدا جەڭ ۋەزىيىتىدە ئۆزگىرىش بولۇشقا باشلىدى . يۇقرالار سېپى يىراق - يېقىندىن ئۆزىنى جەڭگە ئاتاپ كېلىۋاتقانلار بىلەن زورىيىپ تۇرسىمۇ ، ئاخىر ئۆلارنىڭ ئاددىي قىلىچلىرى ئالاھىدە ياسالغان ھەربىي قىلىچلارغا تەڭ كېلەلمىدى . كەتمەن سېپى تۇتۇپ كۆنگەن قوللار نەيزە سېپىغا ماسلىشالمىدى .

— ئىش يامىنىغا ئۆرۈلۈۋاتىدۇ ، ئوق ئاتقاچ ئۆيدىن چىقىپ يۇقرالارنى مۇھاپىزەت قىلىلى ، — دېدى يۇزى پورۇخ ئىسى بىلەن قارىداپ ، زەڭگىگە ئوخشاپ قالغان سۇپۇرگەئاخۇن جانپىدالىق كۆرسىتىۋاتقانلارغا قاراپ .

سۇپۇرگەئاخۇن مەرھۇم ھىممەت قاشقىنىڭ : «سېيىت ھاجى نۇرغۇن سەرخىل قورال - جابدۇق ۋە بىرمۇنچە ئادەم ئەكەلدى» دېگەن سۆزىگە ئەمدى ئىشەندى . قەسىردىكى مىلتىقلار شۇنچىلىك تېز ۋە توغرا ئېتىلاتتىكى ، نەچچە تال ئوق ئۇنىڭ قۇلاق تۇۋىدىن

ئەجەل ناخشىسىنى توۋلاپ ئۆتۈپ كەتتى، ھەتتا تۆمۈرچىنىڭ بىر قۇلىقىمۇ ئۇشكە قويغاندەك تېشىلىپ كەتتى. ئۇ ئارقىمۇئارقا گۈمبۈرلەۋاتقان ئاۋازلارغا قاراپ ئۇلارنىڭ مىلتىقلىرىنى ئۆزلىرىنىڭكىدەك ئاغزىدىن ئوق - دورا قاچىلىنىدىغان مىلتىقلاردىن ئەمەس، بەلكى ئارقىمۇئارقا ئاتقىلى بولىدىغان مىلتىق دەپ قىياس قىلدى.

ئۇ ئۆكۈپ - تاتىرىپ ئادەم سىياقىدىن چىقىپ كەتكەن رەسۇل ئىمامغا مىلتىققا ئوق - دورا قاچىلاپ بېرىشكە بۇيرۇق قىلىنىۋاتقاندا، مەسچىت ئالدىدىكى پوملاقلىشىۋاتقان پۇقرالارنىڭ جاي مەھەللىسى تەرەپكە سۈرۈلۈۋاتقىنىنى كۆرۈپ قالدى. دۈشمەنلەرنىڭ ئۇلارنى سۈر - توقاي قىلىپ كېتىپ بارغانلىقى ئۇنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ تاملىرى غەلۋىرنىڭ شىرىسىدەك ئۆتمىتۆشۈك بولۇپ كەتكەن كونا ئۆينى تاشلاپ چىقىپ، چېكىنىپ كېتىۋاتقانلارنى قوغداش قارارىغا كەلدى. ئۇنداق بولمىغاندا، نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ قوغلاپ كېلىۋاتقانلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىش ئېھتىمالى كۆزگە كۆرۈنۈپلا تۇراتتى. سۈپۈرگەئاخۇن:

— قېنى، ئوق ئاتقاچ چېكىنىڭلار، ئاۋۇ قىلىچلىقلارنىڭ كەينى تەرىپىدىن بېرىپ ئەدىپىنى بېرەيلى، ئايىغىڭلارنى ئىتتىك قىلىڭلار! — دەپ بۇيرۇق بەردى ۋە ئۆزى ئۆيدىن ئەڭ ئاخىرىدا ئايرىلدى.

مىلتىقچى ۋە ئوق - دورا قاچىلىغۇچىلاردىن بولۇپ ئون نەچچە كىشى دەرەخلىكلەرنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ، قەسىردىكىلەرنىڭ ئوقىدىن پاناھلانغاچ، پۇقرالارنىڭ كەينىدىن قوغلاپ كېتىۋاتقانلارنىڭ ئىزىغا چۈشتى.

ئۇلارغا ئايان ئىدىكى، قوغلىغۇچىلارنىڭ دەل كەينىدىن ئوق ئۈزۈشكە بولمايتتى. بولمىسا چاچما ئوق پۇقرالارغا زەرەر يەتكۈزۈپ قويۇشىمۇ مۇمكىن ئىدى. ئېرىقلاردىن، قىر تۈۋىدىن، تاملارنىڭ ئارقىسىدىن يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقانلارغا يول كۆرسىتىپ

كىلىۋاتقان سوپۇرگەئاخۇن :

— بىر ئامال قىلىپ ئۇ ئەبلەخلەرنى پۇقرالاردىن ئايرىۋېتەيلى ، ئەگەر ياخشىسى يان تەرەپتىن پەيدا بولۇپ ، ئۇلارغا قارىتىپ تەڭلا ئوق چىقارساق ، ئۇلار بۇ يەردىمۇ يوشۇرۇنۇپ تۇرغان مىلتىقلىقلار بار ئوخشايدۇ ، دەپ بەدەر تىكىۋېتىدۇ ، — دېدى ۋە ئۇلارنى باشلاپ بىر قۇرۇق ئۆستەڭگە شۇڭغۇدى .

كۈن كەچ بولغانسېرى ، بوران كۈچىيىپ كەتتى . بوراننىڭ زەربىسىگە تاكى يېرىم كېچىدىن بېرى مەردلەرچە كۆكرەك كېرىپ قارشىلىق كۆرسىتىۋاتقان تېرەكلەرنىڭ بەزىلىرى «قاراس ـ قۇرۇس» قىلىپلا قاق بېلىدىن ئۇزۇلدى . گەرچە كۈن پاتىدىغان چاغ بولمىغان بولسىمۇ ، ئاسمان قاراڭغۇلىشىپ ، توپا ـ چاڭ قويۇقلىشىپ كەتتى .

— ئېتىڭلار !

تۆت ـ بەش مىلتىقتىن تەڭلا ئوت ئېچىلدى . راست دېگەندەكلا ، «يان تەرىپىمىزدە بۆكتۈرمە بار ئوخشايدۇ» دەپ ئويلاپ قېلىشقان قەسىر نۆكەرلىرى ئالاقزادە بولۇپ ، ئالدى ـ كەينىگە باقمايلا بەدەر قاچتى ، شۇنىڭ بىلەن سوپۇرگەئاخۇن ۋە ئۇنىڭ مىلتىقچى ئەزىمەتلىرى پۇقرا بىلەن دۈشمەننىڭ ئارىسىغا كىرىۋېلىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتى .

مىلتىقچىلارنىڭ ئەڭ كەينىدە كېلىۋاتقان تۆمۈرچى قۇم چاچقاندەكلا تېگىۋاتقان توپا ئېقىمىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ ، ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ يېتىپ كەلدى ـ دە ، سوپۇرگەئاخۇنغا قەسىردىن چۈۋۈلۈپ چىققان مىلتىقچىلارنىڭ يەنە قوغلاپ كېلىۋاتقىنىدىن خەۋەر بەردى .

— چاتاق بوپتۇ ، — دېدى سوپۇرگەئاخۇن ئالدىدا بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغان نۇرەك باخشىغا ، — بۇرغاڭنى چال ئاكا ، توزۇپ كەتكەن پۇقرالارنى توپلاپ ، مازار كەنتىدىكى كونا تۈگمەن كويلىسىغا بېرىپ بىزنى كۈتۈڭلار . بىز ئۇ خۇمسىلارنى مۇشۇ يەردىلا توسۇۋالىلى !

— بۆرغىنىڭ ئۈننى ئاڭلىيالمايدۇ ، ھېلىھەم خاتىرجەم بولسىلا بېگىم ، ئۇلارنى كونا توگمەنگە ئۆزۈم باشلاپ بارىمەن .

نۇرەك باخشى كەينىگە ياندى ـ دە ، قارا كۆرۈنۈش كېتىۋاتقان يۇقىرالارغا يېتىشىۋالماقچى بولۇپ ، كوچىنىڭ بارىچە يۈگۈردى .

سۇپۇرگە ئاخۇن ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرى قەسىر تەرەپتىن قەدەممۇقەدەم قىستاپ كەلگەن مىلتىقچىلار بىلەن جاي مەھەللىسىنىڭ ئايىغىدا بىر قەپەس ئېلىشتى . ھەممە ئەتراپ قاراڭغۇلۇق ئىچىگە يوشۇرۇنغان ۋە تەكلىماكاننىڭ كۆچمە قۇملىرىنى ئۇچۇرۇپ ، گۇرۇلدەۋاتقان بوران كۆز ئاچقۇزمىغاچقا ، ھېچكىمنىڭ ئاتقان ئوقى ھېچكىمگە تەگمىدى .

بىراق ، بەزى ئالامەتلەر ئىككى تەرەپنىڭ ئارىلىقى بەكمۇ قىسقىراپ قالغانلىقىنى ئىسپاتلىماقتا ئىدى . مۇبادا قاراڭغۇدا تىمىسقىلاپ يۈرگەن رەقىبلەر كوتۇلمىگەندە ئۇچرىشىپ قالسا ، ئىككى رەقىب يالغۇز ئاياغلىق كۆۋرۈك ئۈستىدە دوقۇرۇشۇپ قالغاندەك ھال يۈز بېرەتتى . بۇ ھال يۇقىرا مىلتىقچىلارغا تولىمۇ پايدىسىز بولاتتى ـ دە ، قىرغىنچىلىق كېلىپ چىقاتتى .

«بىز ھەرنېمە بولساقمۇ مەيلى ، — دەپ ئويلىدى سۇپۇرگەئاخۇن ، — لېكىن كونا توگمەن بېشىدا بىزنى كوتۇپ تۇرغان يۇقىرالار دۈشمەننىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتسە قانداق بولغىنى ؟ »

ئۇ ، چۈشتىن بۇرۇن نۇرەك باخشىدىن سەپەر بوۋاينىڭ يۇقىرالار ئارىسىدا بارلىقىنى ئاڭلىغان ۋە ئۇنىڭغا بۇ ئاجىز بوۋاينى نېمىلا بولمىسۇن ئوبدان ئاسراپ ، ھەر ئاماللار بىلەن چىنارئايىمنىڭ يېنىغا ئاپىرىپ قويۇشنى قاتتىق جېكىلىگەنىدى . «ئەگەر ئۇ بوۋاينى ئۆيگە ئاپىرىپ قويۇشقا ئامال قىلالمىغان بولسىچۇ ؟ »

ئاخىر ، ئۇ يېقىنىلا يەردە ئوق چىقىرىۋاتقان قەسىر نۆكەرلىرىنىڭ دىققىتىنى باشقا ياققا بۇرىۋەتتى ـ دە ، ئۇلارنىڭ كۆزىنى باغلاپ ، مىلتىقچىلارنى باشلاپ مازار ئۈستىگىنى

بويلىغىنچە كونا توگمەن بېشىغا قايتىپ كەلدى .

جاي مەھەللىسىنىڭ ئەتراپىدا خېلى قويۇق ئېتىلغان ئوق ئاۋازىنى ئاڭلاپ ، ئۆز ئادەملىرىدىن ئەندىشە قىلىپ تۇرغان پۇقرالار ئۇلارنى ئۈمىد ئەلچىسىدەك كۆرۈپ قارشى ئالدى . قول ـ ئاياغلىرى تېڭىلغانلار ، باش ـ كۆزىدىن ھېلىغىچە قان ئېقىۋاتقانلار ئۇلار بىلەن يىغلىشىپ تۇرۇپ كۆرۈشتى . سۈپۈرگەئاخۇن بۇرغىسىنى پوتىسىغا قىستۇرۇۋېلىپ ، قىزىق ـ قىزىق گەپلىرى بىلەن كىشىلەرنىڭ روھىنى ئاۋۇندۇرۇۋاتقان نۇرەك باخشىدىن سەپەر بوۋاينىڭ ئىز ـ دېرىكىنى قىلدى . ئۇ ، ئۇنىڭ ئايالىنىڭ يېنىغا تىنچ ـ ئامان ئاپىرىپ قويۇلغانلىقىنى ئاڭلىغاندىن كېيىنلا ئەندىشىسى يوقىلىپ ، يۈرىكى جايىغا چۈشتى .

سۈپۈرگەئاخۇن شىراقلىق مىلتىقىنى تىزىغا قويۇپ توگمەن كويلىسىدىكى كۆتەك ئۈستىگە ئولتۇردى ـ دە ، ئويغا پاتتى .

ئۆز مىلتىقچىلىرىنىڭ ھېچقانداق چىقىم تارتمايلا قايتىپ كەلگىنىنى كۆرگەن جامائەتنىڭ يۈرىكى خېلى جايىغا چۈشۈپ ، ئەنسىرەشتىن خالىي بولغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى بۇنىڭدىن كېيىن يۈز بېرىدىغان ۋەزىيەت ئۈستىدە ناھايىتى كەم ئويلىشاتتى . قەسىردىكىلەر ئادىمىنىڭ ۋە ئەسلىھەلىرىنىڭ سەرخىللىقىغا ئىشىنىپ يۇرت بويىچە تىنتىش ئېلىپ بېرىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى . ئۇ ھالدا پېتىراپ كەتكەن كىشىلەرنىڭ ئۆز مەھەللىلىرىگە قايتىشى مۇمكىن ئەمەس ، لېكىن كىچىككىنە مازار كەنتىدىكى دېھقانلار ئىككى يۈزچە ئۆي ـ ماكانىسىز ، ئاش ـ ئوزۇقسىز كىشىلەرنى باقالامدۇ ؟ ئۇلارنىڭ بالا ـ چاقىلىرى ، قېرىسال ئاتا ـ ئانىلىرى قانداق قىلىدۇ ؟ دۈشمەن قولىغا چۈشۈپ قالماقتىن ئۆزگە يول قالمىدىمۇ ؟

سۈپۈرگەئاخۇن ئاخىرقى ئويىدىن ئۆزىمۇ چۆچۈپ كەتتى . «ياق ، قىرىلىپ تۈگىشىسەك تۈگىشىمىزكى ، دۈشمەنگە ئۆزىمىزنى تۇتقۇزمايمىز » دەپ قەتئىي نىيەتكە كەلدى ئۇ ئاخىرىدا .

ئۇ قورسىقىنىڭ غولدۇرلاپ ، مەيدىسىنىڭ ئېچىشىۋاتقانلىقىنى

ھېس قىلدى ـ دە ، ئۆزىنىڭمۇ ، پۇقرالارنىڭمۇ تاڭ ئاتقاندىن بېرى ئاغزىغا چىگىتچىلىك بىر نەرسە سالمىغانلىقىنى يادىغا ئالدى .

توساتتىن يېقىنلا بىر يەردە «گۇم» قىلىپ ئېتىلغان مىلتىق ئاۋازى ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى . ئارقىدىنلا تېخى بايىلا «ئەھۋالنى تىڭ تىڭلاپ كېلىمەن» دەپ 200 قەدەم نېرىسىدىكى كۆجۈم دەرەخلىكىكە كىرىپ كەتكەن قادىر تۆمۈرچىنىڭ نەرە تارتقاندەك ۋارقىرىغان ئاۋازىنى ئاڭلىدى :

— سېپىت ھاجىنىڭ جاللاتلىرى كەلدى . ئۆزۈڭلەرگە ھېزى بولۇڭلار !

سۇپۇرگەئاخۇن بىر پېيىغا دورا ۋە بىر پېيىغا پېتىر قاچىلانغان خۇرجۇننى بېشىغا قويۇپ ئۇيقۇغا كەتكەن رەسۇل ئىمامنى ئويغاتتى :

— ئىمام ، ئوق ـ دورا تەلمۇ ؟

— تە ··· تەل ئەمەس ، 10 ـ 12 قېتىم ئاتقىلى يېتەر !

سۇپۇرگەئاخۇن تېخىچە كۆزىنى ئۇۋۇلاۋاتقان رەسۇل ئىمامنىڭ قولىدىن خۇرجۇننى سىلكىپ تارتىۋالدى ـ دە ، پۇقرالارغا كويلا ئىچىدە قىمىر قىلماي يېتىشنى بۇيرۇپ ، دەرەخزارلىققا قاراپ قاپلاندەك ئېتىلدى .

ئۇ مىلتىققا ئوق ـ دورا قاچىلاش بىلەن ئاۋارە بولۇۋاتقان قادىر تۆمۈرچىنىڭ يېنىغا چۆكتى ـ دە ، سورىدى :

— قانچىلىك ئادەمدەك قىلىدۇ ، بەرداشلىق بېرەلەمدۇق ؟

— ئىش چاتاقراق تۇرىدۇ ، — دېدى تۆمۈرچى ئوق ـ دورىنى غىپچىدىۋېتىپ سۇپۇرگەئاخۇننىڭ سوئالىغا توغرىدىن ـ توغرا جاۋاب بېرىشنىڭ ئورنىغا ، — تاپقا يوپۇرۇلغان تازقارىدەك كېلىۋاتىدۇ بۇ جوھۇتلار ، چاپسان بولسىلا بېگىم ، بۇلارنى ماڭا قويۇپ بېرىپ ، ئەل ـ جامائەتنى خاتىرجەمرەك بىر يەرگە يۆتكەپ كېتىشنىڭ ئامالىنى قىلسىلا !

— قەيەرگە يۆتكەيمىز ، شۇ تاپتا چىرىيىنىڭ قەيىرى خاتىرجەم ؟

— قــانداقلا بولمىسۇن كونا تۆگمەن بېشىغا قايتىپ بېرەر ئامالىنى قىلسىلا !

شۇ چاغدا قارشى تەرەپنىڭ 50 قەدەممۇ كەلمەيدىغان يەرگىچە قىستاپ كەلگەنلىكى مەلۇم بولدى . ئوق ئاۋازىمۇ قويۇقلاشتى .

— هازىر بــىرلا چارە چۆلــگە قاراپ قېچــىشلا مۇمكــىن . بىــر كېچە ـ كۈندۈز ماڭغاندا ، بەشتوغراققا بارغىلى بولىدۇ ، قالدىسىنى شۇ يەرگە بارغاندىن كېيىن ئاندىن بىرنېمە دېيىشەرمىز ، — دېدى سۈپۈرگەئاخۇن ۋارقىراپ تۇرۇپ .

— ســىلى نېمە دېسىلە شۇ ، ئىزداهام جامائەتنىڭ قېشىغا قــايتــسىلا ، بۇلارنى مەن بىردەم توسۇپ تۇرۇپ ، ئارقىلىرىدىن يېتىمەن .

مــازار كەنتى چىرىيىنىڭ ئەڭ چېتىگە جايلاشقاچقا ، ئۇنىڭ قۇملۇققا تۇتىشىدىغان ئۇچ تەرىپى ئوچۇق ئىدى . سۈپۈرگەئاخۇن بايام كىشىلەرنى بۇ يەرگە چېكىندۈرۈشنى قارار قىلغاندىمۇ مازار كەنتىنىڭ مۇشۇ ئەپچىل شارائىتىنى كۆزدە تۇتقانىدى .

قادىر تۆمۈرچى قارشى تەرەپتىكىلەرنىڭ جەددى ـ جەمەتىنى ئــاتــاپ تــىللاپ تۇرۇپ ، بىر پاي ئوق ئېتىشۋەتكەندىن كېيىن ، مىلتىقىغا ئوق ـ دورا قاچىلاۋاتقان سۈپۈرگەئاخۇنغا كەسكىن تۇردە ئىلتىماس قىلدى :

— خــۇدا هــەقــقــى بــېگىم ، پۇقرالارنى دەرهال بۇ يەردىن ئەكەتسىلە ، يەنە بىردەم كېچىكسەك هەممىمىز يات تائىپىلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىمىز !

ئۇ ، تۆمۈرچىنىڭ كەسكىن ئىلتىماسى بويىچە ئوق ـ دورىسىنى مــىلــتــىقى بىلەن قوشۇپ ئۇنىڭغا قالدۇردى ـ دە ، قارشىلىق كۆرسىتىش بىلەن ئاۋارە بولۇۋاتقان تۆمۈرچىگە قىيماسلىق نەزىرى بىلەن قاراپ قويۇپ ، كەينىگە بۇرۇلدى ...

كونا تۆگمەن بېشىدىكى كەسكىن جەڭ ئەتىسى تاڭ ئاتقۇچە داۋام قىلدى . قەسىردىن كەلگەنلەر ئاخىر كونا تۆگمەن بېشىنى ئىگىلەشكە مۇۋەپپەق بولدى . ئۇلار ئوق ـ دورىسى تۈگەپ ، قانغا

مىلىنىپ ھوشسىز ياتقان قادىر تۆمۈرچىنى قولغا چۈشۈرگەن چېغىدا پۈتۈن بىر كېچە پەقەت بىرلا ئادەم بىلەن ئېلىشىپ چىققانلىقىنى بىلدى ـ دە ، جېنى تۆمۈردەك چىڭ تۆمۈرچىنىڭ جاسارىتىگە ۋە ھېيلىسىگە ھەيرانۇھەس قالدى .

بوران توختاپ ، كۈن چېچىلىشقا باشلىغاندا ، ئۇلار پۈقرالار غايىب بولغان چۆلگە بىر ھازا تىكىلىپ تۇردى ، كەتكەنلەرنىڭ ئۈسسۈزلۈق دەستىدىن قىرىلىپ تۈگەيدىغانلىقىغا ھۆكۈم قىلىپ ، تېخىچە ھوشىغا كەلمەيۋاتقان تۆمۈرچى بىلەن كونا تۈگمەن كۆلىسىدا بېشىنى چۈمكەپ تىترەپ ياتقان پېتى قولغا چۈشكەن رەسۇل ئىمامنى ئېلىپ ئۆۋىسىغا قايتىشتى .

27 . تۈلكە يولۋاسنىڭ پېيىدا

— ھۇ لامزەللەر ، نان قېپىلار ! — دەپ چېچىلدى ئابلىزقارى ئۆيىگە باش ـ كۆزى قانغا بويالغان ھالدا كىرىپ كېلىشكەن جاپپار موللا ۋە يەنە بىر كىشىنى كۆرۈپ ئەلپازىنى بۇزۇپ ، — سەنلەرنى باقىقۇچە بىر ئىت بالىسى باقسام بولماسمىدى ! ؟ ھېچبولمىسا دەرۋازامنى ساقلاپ بېرەر ئىدى ، مانا بۈگۈن ئىككى كۈن بولدى . «پۇۋ» دېسە ئۇچۇپ كېتىدىغان بىر قېرىنىمۇ تۇتالمايۋاتىسىلەر ، ھاجىمنىڭ بۇنىڭغا ئاچچىقى كېلىۋاتىدۇ !

جاپپار موللا ئوق بىلىكىنى سىلاپ ، چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ ئىڭراپ قويدى ۋە ئابلىزقارىغا يېقىنلىشىپ :

— تۇتتۇق بېگىم ، تۇتتۇق ، ئەكېلىپلا سولىۋەتتۇق ، شۇغىنىسى بۇ قېرى بەكمۇ كۈچلۈك ئىكەن ، ئۇنى ئۆگزىدىكى كەپتەرخانىنىڭ ئارقىسىدىن تېپىۋالغان چېغىمدا بىلىكىمگە بىر سالماسمۇ ، سۇنۇپ كەتكىلى تاس قالدى . ھېلىقى چىنار دېگەن قانجۇقنىڭ يامانلىقىنى دېمەمدىغان تېخى ، يۈزىمىزنى تاتىلاپ ... —

دېدى بىر كاتتا ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقارغاندەك تەلەپپۇز بىلەن .
— بولدى ، بولدى ، تۇتۇپ كەلدىڭلارمۇ ئىشقىلىپ ؟
— تۇتۇپ كەلدۇق ، تۇتۇپ كەلدۇق ، بېگىم .
— چىقىڭلار ، ئەمدى سىلەرنىڭ ئىشىڭلار تۈگىدى .
جاپپار موللا بوسۇغىدىن ئاتلاپ بولۇپ يەنە كەينىگە بۇرۇلدى ـ دە ، ھەجىيىپ تۇرۇپ ئابلىزقارىغا :
— قارىم ، ياق ، بېگىم ، ھېلىقى ... ھېلىقى ... — دېدى .
— ھېلىقى نېمە ؟ نېمىدەپ پوقىقىنى ئېزىدۇ بۇ ؟
— سەپەر سەپرانى تۇتۇپ بەرگەنلەرگە 30 تەڭگە ۋەدە قىلغانىدىلە ...
ئابلىزقارى پەگاھتا تۇرغان جاپپار موللىنىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ باردى :
— يەنە نېمە 30 تەڭگە ؟ يەيدىغانمۇ مەندىن ، كىيىدىغانمۇ مەندىن ، يەنە قارنىڭ تويمايۋاتامدۇ ؟ چىقىش ، كۆزۈمدىن يوقىلىش !
— ماقۇل ... ماقۇل ... مەن كۆزلىرىدىن يوقىلاي ... ھازىرلا يوقىلاي ...
تۆردە چالا بوغۇزلانغان توخۇدەك تېپىچەكلەپ ، سۇنۇپ كەتكەن قوۋۇرغىسىنى تاڭدۇرۇۋاتقان خاتىپ سەپەر بوۋاينىڭ تۇتۇپ كېلىنگىنىنى ئاڭلاپ جان ئاچچىقىدا ۋارقىرىدى :
— ئەمدى قولۇمغا چۈشتىمۇ ئۇ پوق ساقال قېرى ، ئالدىمغا ھازىر قىلىڭلار ، بۇ ھارامزادىنىڭ تېرىسىنى تۇلۇمچىلاپ سويۇپ ، ئىچىگە سامان تىققۇزىمەن ، دەرھال ئەكېلىڭلار !
— جېنىم ئوغلۇم ، بىردەم چىدا ، ئالدى بىلەن سۇنغان قوۋۇرغاڭنى تاڭدۇرۇۋال . ئۇ قېرىنى ئېشەككە تەتۈر مىنگۈزۈپ ، بىر جۇمە سازايى قىلىپ ، ئاندىن جاجىسىنى بېرىمىز ، ئۇنىڭ جېنىنى ئۆز قولۇڭ بىلەن ئالىسەن ، ھەددىدىن ئاشقان گادايلارغا ئىبرەت قىلىسەن !

ئابلىزقارى خاتىپنى يۆلەپ ئولتۇرغان خوتۇنغا ئىشارەت قىلىۋىدى، ئۇ تالاغا قاراپ توۋلىدى:

— هوي رەھمەت، بەگزادەڭگە چىلىم كەلتۈرمەمسەن؟

تېۋىپ، دادىسىنىڭ، ئانىسىنىڭ كۆزىچىلا نەشە چېكىۋاتقان خاتىپقا ۋە ئابلىزقارىغا قاراپ ھەيران بولغان ھالدا:

— بۇ... بۇ... بۇ نېمە ئىش؟ — دەۋەتتى بۇرنىنى قولى بىلەن توسۇپ تۇرۇپ.

— سۆيدۈك پۇرىغان ئىشەكتەك قىلىپ كەتكىلى بۇ يەردە بىر كىمنىڭ ئەۋرىتى ئېچىلىپ قاپتۇمۇ موللام؟ — دېدى ئابلىزقارى تېۋىپقا كۆزلىرىنى ئالايتىپ تۇرۇپ.

تېۋىپ ھەنىپە خېنىمنىڭمۇ ئۆزىگە ئالىيىۋاتقىنىنى كۆرۈپ سەل قورقۇپ قالدى ۋە ئۈنچىقماي ماتاغا تۇخۇم ئېقى سۈۋاشنى داۋام قىلدى.

— ھوي، بىرىنىڭ ئاۋازى چىقىۋاتىدۇغۇ تالادا، قاراپ بېقىڭلار!

ئابلىزقارى خوتۇنىنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن دىككىدە پەگاھقا چۈشتى ـ دە، ئىشىك يوچۇقىدىن تالاغا سەپسىلىپلا ئوغلىغا:

— چاپسان بول بالام، ئۇ نېمەڭنى يىغىشتۇرغىن، ھاجىملار كېلىۋاتىدۇ، چاپسان بول دەيمەن! — دېدى.

خاتىپ دادىسىنىڭ گېپىگە پىسەنت قىلماي، چىلىمنى يەنىمۇ قاتتىقراق شورىغىلى تۇردى. ئۇ دادىسىنىڭ: «خۇش بولۇپ كېتەي بالام، ئۇن تەڭگە بېرەي، بۇ قاملاشمىغان قاپىقىڭنى يىغىشتۇرغىن، يۈزۈمنى يەرگە قاراتما» دەپ يالۋۇرۇشىنىمۇ پەرۋايىغا ئالمىدى.

ئۆلۈشكۈنكى جەڭدىن كېيىن خاتىپ «قالتىس باھادىرلىق كۆرسەتتىم» دەپ تەمەننا پەيدا قىلىپ، ھېچنىمىنى ۋە ھېچكىمنى كۆزگە ئىلمايدىغان بولۇپ كەتكەن، ھازىرمۇ كاللىسىدا «سېيىت ھاجىنىڭ ۋە دادامنىڭ كەتمىنىنى چاپىمەن دەپلا مۇشۇنچە دىشۋارچىلىقلارغا يولۇقتۇم. ئەمدى ھەر نېمە قىلسامۇ ئۇلار

غىڭ ـ پىڭ قىلماسلىقى كېرەك» دېگەن بىر ئوي بار ئىدى .
سېيىت هاجى بىلەن ئابدۇراخمان يوغان بىر بوپىنى كۆتۈرۈۋالغان هاپىزنى ئەگەشتۈرگىنىچە كىرىپ كەلدى ـ دە ، ئابلىزقارىنىڭ تەكەللۇپى بىلەن تۆرگە چىقىپ جايلاشتى .
سېيىت هاجى چىلىمنى دىرىلدىتىپ تىترىتىپ بەك چېكىۋاتقان خاتىپقا هەۋەسلەنگەندەك قاراپ قويۇپ :
— مۇشۇ بىرنېمىنى پۇرىسام كۆڭلۈم ئېلىشىپ ، هۆ قىلغۇم كېلىپلا كېتىدۇ ، — دەپ ۋايساپ قويدى .
— ئو ... ئوغلىمىز هۆددەس كەيىپ قىلمايدىغان هاجىم ، — ئابلىزقارى پەگاهتا تۇرۇپ «سەن بىرنېمە» دەپ قانچە ئىشارەت قىلسىمۇ كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ قاراپ تۇرغان خوتۇنىغا هومىيىپ قويۇپ دېدى ، — سۇنغان قوۋۇرغىنى تاڭغاندا بەك ئاغرىپ كېتىدىكەن ، شۇڭا ... تېۋىپ موللام ئاززاق كەيىپ قىلسا ، ئاغرىقىنى تۇيمايدۇ دېۋىدى .
— راست ... تېۋىپ موللام شۇنداق دېگەن ...
باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان سېيىت هاجى تېۋىپنىڭ ئابلىزقارىغا نارازىلىق بىلدۇرگەندەك قاراپ قويغانلىقىنى سېزىۋالدى ۋە قاقاقلاپ كۈلۈپ ، ئابلىزقارىنىڭ كۆڭلىنى ياساپ قويماقچى بولۇپ :
— مۇبادا كېسەلگە شىپا بولىدىغان بولسا هارامىنىمۇ يېمەي ئامال يوق ، بۇنى ئاللا كەچۈرىدۇ ، هېچ ۋەقەسى يوق ، هېچ ۋەقەسى يوق . دېمەكچىمەنكى ، خاتىپئاخۇن بازار بېگى ئاقپاششا پۇقراسى دېگەن شۆھرەتلىك نامغا مۇناسىپ ئىش قىلىپ ، ئاقپاششا پۇقراسىنى قەتل قىلغان چاتاقچىلار بىلەن بولغان جەڭدە تولىمۇ باتۇرلۇق كۆرسەتتى ، — سېيىت هاجى «يەنە نېمە دەيسەنكى» دېگەندەك كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ چىلىم شوراپ ئولتۇرغان خاتىپنى ئېڭىكى بىلەن ئىما قىلدى ، — كۆپ رىيازەت ۋە ئەزىيەت چەكتى . بەگزادىنىڭ بۇ تۆهپىسىنى كونسۇل ئەپەندىگە مەلۇم قىلىش بىلەن بىللە ، ئازغىنە مال بىلەن هال سورىماقچىمىز ، —

دېدى .

— شۇنداق ··· شۇنداق ···

سېيىت ھاجى يۆتىلىۋېلىپ سۆزىنى داۋام قىلدى :

— بۇ ھەدىيە ئاز بولسىمۇ ، ئاقپاششانىڭ ئۆز پۇقراسىغا بولغان مەرھەمىتى دەپ بىلگەيلا .

ھاپىز پەتنۇس ئەكەلدۇرۇپ ، بوپىنى ئاچتى . ھەممەيلەننىڭ كۆزى كۆز چېقىپ تۇرىدىغان پەرەڭ گەزلىمىلىرىگە ، تۇندىكى يۇلتۇزدەك پارقىراپ تۇرغان ئۇنچە - مەرۋايىتلارغا ، ئاقپاششانىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن بىر باغلام تىزىغا چۈشۈپ تامشىنى تامشىپ كەتتى . مۇشۇنداق ئېسىل ماللار ئۇچىدىمۇ ، چۈشىدىمۇ خىيالىدىن چىقمايدىغان ھەنىپە خېنىمنىڭ گەزلىمە ۋە زىبۇزىننەتلەرنى ئېتىلىپ بېرىپلا باغرىغا باسقۇسى كېلىپ كەتتى . نادىرخان «باي» بولۇپ كېلىشكە كەتكەندىن بېرى ، بازار بېگىملىك مەنسىپىنى قولىغا ئالغان خاتىپنىڭ ھازىر يېنى خېلىلا توم ئىدى . ئەمدى دادىسىنىڭ تۆت - بەش تەڭگە پۇلىغا قىزىقىپمۇ ئولتۇرمايتتى . ئۇنداق - مۇنداق سوۋغا - سالامنى نەزەرگە ئالمايتتى .

لېكىن ، ئۇ قوۋۇرغىسىنى ئۇۋۇلاش بىلەن ئاۋارە بولۇۋاتقان تېۋىپنى بىرلا ئىشارە بىلەن ئىشىدىن توختاتتى - دە ، ئېتى بىلەن قارىسى ئارىلىشىپ ، خۇمارلىشىپ كەتكەن كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىۋېتىپ ، پەتنۇسقا بەئەينى مالغا باھا قويماقچى بولغان سىنچى سودىگەردەك تىكىلدى .

ھەنىپە خېنىم :

— ھەشقاللا ئەمسە ، ئۇنچە بەك كايىپ كەتمىسىلىمۇ بولاتتى ، ئوغلىمىزنىڭ بېشىنى ئوڭشاپ قويغاندا لازىم بولار ، — دەپ پەتنۇسنى كۆتۈرۈپ ، ساندۇق يېنىغا بارديۇ ، خاتىپنىڭ مەقسەتلىك يۆتىلىشى بىلەن ئۇنى ئوغلى يانپاشلىغان تەكىينىڭ يېنىغا قويۇپ قويدى .

— راست دېگەندەك ، خاتىپ بازار بېگىنى ئۆيلەپ قويساق بولاتتى . بىرەر يەرگە گۈل قويۇپ قويدۇقمۇ قارىم ؟

ئابلىزقارى سېيىت ھاجىنىڭ سۆزىگە جاۋابەن :

— «ئېشەك ئالساڭ يېقىندىن ئال ، قىز ئالساڭ يىراقتىن» دېگەن گەپ بار ، كۆزىمىزنى يىراققىراق تىكىپ تۇردۇق ، يۇرت تىنچىغاندىراق بىرنېمە دەرمىز ! — دېدى .

— دۇرۇس ، بەكمۇ ئوبدان خىيال قىلىشىپتىلا ، ئالدى بىلەن ئەل ـ يۇرتنى تىنچلاندۇرايلى ، ئۇنىڭدىن كېيىن بىزمۇ قاراپ تۇرماسمىز ! ئۇ تەرەپلەردە شۇنداق نازىنىن قىزلار باركى ، ھەي ... ھەي ...

— ۋاي قويسىلا ، ئۇ تەرەپلەرنىڭ قىزلىرىنى ، چېچى سېرىق ، كۆزى كۆك دەيدۇ ، ئاڭلىسام ...

سېيىت ھاجى خۇددى يىڭنە ئۈستىدە ئولتۇرغاندەك قىمىرلاپ ، بىئارام بولۇۋاتقان ئابدۇراخماننىڭ ھەنپە خېنىمنىڭ گېپىدىن خاپا بولۇپ قالغانلىقىنى سەزدى ۋە گەپنى بۇرىدى :

— سەپەر سەپرانى تۇتۇپ كەلدى دەيدىغۇ ، راستمۇ ؟

— شۇنداق ھاجىم ، ئادەملىرىمىنىڭ قولىدىن شەيتانمۇ قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ ، ئاسمانغا چىقىپ كەتسە تاپىمىزدىن ، يەرگە كىرىپ كەتسە ، كوكۇلىسىدىن تارتىپ چىقىمىزدۇ !

— ئۇ قاقۋاشنىڭ كاللىسىنى چېقىپ ، مېڭىسىدە ئۈتۈكۈمنى ياغلىمىسام دەردىم چىقمايدۇ مېنىڭ ، — خاتىپ ئۇلارنىڭ گېپىگە ئارىلاشتى .

سېيىت ھاجى ھاپىز ئارقىلىق تېۋىپنى چىقارغۇزۇۋەتكەندىن كېيىن :

— دۇرۇس ، دۇرۇس ئېيتىدىلا بەگزادە ، بىراق ، ئۇنى ئاستا ـ ئاستا ئۆلتۈرسەك دەيمەن ، — دېۋىدى ، ئابلىزقارى :

— ئاستا دەمدىلا ، بۇنداق جېدەل ئۇرۇقىنى بىراقلا يوق قىلمىساق ، يەنە جىم ياتمايدۇ ، ئۇ قېرى شۇنداق يامانكى ، ئۆز ۋاقتىدا ... — دەپ دۇدۇقلىدى .

ئۇ گېپىنىڭ داۋامىنى ئېيتىشقا پېتىنالمىدى .

— كونسۇل بىزنى جېدەللىتىۋاتىدۇ ، سودىگەرلەر بىلەن

پوتۇشكەن شايى ـ ئەتلەس توختامىنىڭ ۋاقتىمۇ توشاي دەپ قالدى . مەشۇت تارتىدىغان ، شايى ـ ئەتلەس توقۇيدىغانلارنىڭ كۆپىنچىسى كۆرگەن كۈنگە قانائەت قىلماي قىچىپ كەتتى .

— ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق ؟

— مىنىڭچە ، سەپەر سەپرانى بەك بالدۇر يوق قىلىۋېتىشتىن پايدا يوق ، ئۇنى ئۇستىخانىغا ئېلىپ بارساق ، قالغان ـ قاتقان پوقراغا مەشۇت تارتىشنى ، شايى ـ ئەتلەس توقۇشنى ئۆگەتسە .

— مۇبادا ئۇ يەنە قېچىپ كەتسچۇ ؟

— ھەددى ئەمەس ، كۈندۈزى ئۇستىخانىدا ئىشلەيدۇ ، كېچىسى بۇ يەرگە ياندۇرۇپ كېلىپ سولاپ قويىمىز ـ دە !

— بۇمۇ بولىدىغان گەپ ئىكەن ، شۇنداق قىلامدۇق ئوغلۇم ، ئۆزۈڭ بىر نېمىدەپ باقە ! ؟

خاتىپ قاپاقتەك ساڭگىلاپ كەتكەن بېشىنى ئاستا لىڭشىتتى ، شۆلگەي ئېقىۋاتقان كالپۇكىنى غەلىتە بىر تۇستە مىدىرلاتتى...

سېيىت ھاجى يېرىمەن ئۆلۈك بولۇپ قالغان قادىر تۆمۈرچى بىلەن توخۇ يۈرەك رەسۇل ئىمامنى تۇتۇۋېلىپ ، بىرەر مەملىكەتنىڭ زېمىنىنى ئۆزىگە قارىتىپ پادىشاھىنى باش ئەگدۈرگەندەك گىدىيىپ قايتىپ كەلگەن ئابدۇراخماندىن چاتاقچى پوقرالارنىڭ قوملۇق چېتىدە كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچىلا غايىب بولغانلىقىنى ئاڭلىغاندىن بېرى ئۆزىنى تولىمۇ بىئارام ھېس قىلىشقا باشلىدى . ئۇ چىرىيە زېمىنىنىڭ ئاقپاشىشا پوقرالىرىنىڭ قولىغا ئۆتكەنلىكى ھەققىدە كونسۇلغا خۇش خەۋەر يەتكۈزۈپ ئىنئام ئېلىشقا ئالدىراۋاتقان ئابدۇراخمان بىلەن دەل مۇشۇ مەسىلە ئۇستىدە قىزىرىشىپ قالدى .

— تۇيۇپ تۇرۇپتىمەنكى ، بۇ چاتاقچىلار پەقەت تەشنالىق دەستىدىنلا ئادەمزاتسىز چۆلدە تامامەن قىرىلىپ تۈگەيدۇ . مۇبادا بىرى تىرىك قالىدىغان بولسا ، قولىقىمنى كېسىپ بېرەي ، — دېدى ئابدۇراخمان مەيدىسىگە مۇشتلاپ تۇرۇپ .

— پېقىر بۇ يۇرتقا قەدەم تاشلاشتىن بۇرۇن بۇ خەقلەر ئۇستىدە كۆپ ئاڭلاپ ، كۆپ مۇلاھىزە قىلغىنىمنى سىلىگە

ئېيتقاندىم. بۇ خەقلەر ياۋاشتەك تۇرغىنى بىلەن نىيىتىدىن ئاسانلىقچە يانمايدۇ. بىر مەقسەتنى كۆزلىگەنىكەن، كۆزلىگىنىگە يەتمىگۈچە توختىمايدۇ. مۇبادا چۆلدىن سالامەت چىقىپ كېتىپ، ئايىغى پاتقۇچىلىكلا يەر تاپالىسا، شۇ يەردە تۇرۇپ يۇلغۇندەك كۆكلىنۋالىدۇ-دە، بىزگە ھەربىر دەقىقىدە تەھلىكە سالالايدۇ، ھازىر بۇ چاتاقچىلارنىڭ مۇشۇ سەپىرىدە بارىدىغان، تۇرىدىغان مەنزىلىنى ئۇقۇش بىزگە ھەممىدىن مۇھىم.

ئۇنىڭ ئابدۇراخمانغا قىلغان سۆزلىرى ئاخىر كېلىپ ئۆز بېشىدا نۇرغۇن قورقۇنچلۇق خىياللارنى پەيدا قىلدى. ئۇيقۇدىنمۇ، تاماق-غىزادىنمۇ تۇزۇكرەك لەززەت ئالالمايدىغان يەرگە يەتتى. يۈرىكىمۇ خۇددى پىلىشقاق ئاتتەك تۇرۇپ-تۇرۇپلا رىتىمىدىن ئازىدىغان بولۇپ قالدى.

ئۇ ئابلىزقارىنىڭ ئۆيىدىن قايتىپ چىقىپ، جايناماز ئۈستىدە خېلى ئۇزۇن ئولتۇرغاندىن كېيىن، تۇيۇقسىز قادىر تۆمۈرچىنى يادىغا ئالدى.

«دۇرۇس، — دېدى ئۇ ئۆز-ئۆزىگە پىچىرلاپ، ئۇنى نېمىلا بولمىسۇن زۇۋانغا كىرگۈزۈش كېرەك. ئۇ، چاتاقچىلارنىڭ قەيەرگە كەتكەنلىكىنى جەزمەن بىلىدۇ. مۇبادا چاتاقچىلار يەتتە قات يەرنىڭ تېگىگە كىرىپ كەتكەن تەقدىردىمۇ تاپمايدىغان بولسام، ماڭا ئاراملىق يوق ئوخشايدۇ.»

سېيىت ھاجى قاچقانلارنى ئىزدەپ تېپىپ، بىرتەرەپ قىلىش ئىشىنى ئۆزى باش بولۇپ ۋۇجۇدقا چىقىرىش ئۈچۈن ئۆيىدە قادىر تۆمۈرچىنى خۇپىيانە سوراق قىلدى.

ئۈچ-تۆت قوراللىق ئادەم كىشەنلەنگەن ئايىغىنى ئاران سۆرەپ كېلىۋاتقان تۆمۈرچىنى ھەيدەپ، مېھمانخانىغا ئەكىردى.

— بۇ نېمە قىلغىنىڭلار زالىملار؟ مۇسۇلمان بالىسىنىمۇ مۇشۇنچە قىينىغان بارمۇ؟ — دېدى سېيىت ھاجى تۆمۈرچىنىڭ ھالىغا ئىچ ئاغرىتقاندەك ئالدىراپ، ئۇنى ھەيدەپ كىرگەنلەرگە سىياسەت قىلىپ، — مۆمىن بەندىگە ئازاب يەتكۈزگۈچى تۆمۈر-

تەسەكلەرنى هازىرلا يوق قىلىڭلار .

— قېنى ، سۈپىغا چىقسىلا قادىرئاخۇن ، — دېدى ئۇ يەنە پۈت ـ قولللىرىدىكى كويزا ـ كىشەنلەر ئېلىۋېتىلگەن تۆمۈرچىگە خۇشامەت تەلەپپۇزى بىلەن .

قادىر تۆمۈرچى دەسسەپ تۇرغان يېرىدىن قىمىر قىلىپمۇ قويمىدى . ئۇ دۈشمىنىنىڭ كۆزىگە قاراشنى گۇناھ ھېسابلىغاندەك ، يۈزىنى تام تەرەپكە قىلىپ تۇراتتى .

ئۇنىڭ قايتا ـ قايتا قىلىنغان تەكەللۇپقا پىسەنت قىلمىغىنىنى كۆرگەن سېيىت هاجى كۈلۈمسىرەشتىن ھۆرپىيىشكە ئۆتتى ۋە سوراقنى ئەگىتىپ قىلىشقا باشلىدى :

— ئاڭلىسام ، ئۇقادىلىقلارنىڭ قۇيرۇقى بار دەيدۇ ، قۇيرۇقى ئىتنىڭكىگە ئوخشامدۇ ياكى مۈشۈكنىڭكىگە ئوخشامدۇ ؟

تۆمۈرچى چىدىغۇسىز دەرىجىدە ئاغرىپ ، ئازابلاۋاتقان بېلىنى رۇسلىۋېلىپ ، ھەزىلگە ھەزىل بىلەن جاۋاب بەردى :

— ئىتنىڭكىگىمۇ ئەمەس ، مۈشۈكنىڭكىگىمۇ ئەمەس ، يولۋاسنىڭكىگە ئوخشايدۇ .

— ئەمدى چاقچاقنى قويۇپ ، رەسمىي گەپكە كۆچەيلى ، — دېدى گەپتە چۇشۇپ كەتكەن سېيىت هاجى يەنە ھەييارلارچە كۈلۈمسىرەپ ، — مانجۇلار يىقىلدى . كونىلار «ئاكاڭ كىمنى ئالسا يەڭگەڭ شۇ» دەپ بىكار ئېيتمىغان ، ئاقپاشىا بېشىڭلارنى سىلاپ قويای دېسە ، ئەجەب هارامزادىلىك قىلىۋاتىسىلەرغۇ ! ؟

— بىز ئىلگىرىمۇ بېشىڭلارنى سىلايمىز دەپ ، بېشىمىزنى يېرىۋەتكەنلەرنى جىق كۆرگەن . شۇڭا بېشىمىزنى ھىمايە قىلمىساق بولمايدىغان بولۇپ قالدى .

سېيىت هاجى چىرايىدىن تارتىپ سۆڭىكىگىچە ئىسلىشىپ ، قارىيىپ كەتكەن ئاددىي بىر تۆمۈرچىنىڭ شۇنچىۋالا چەك باستۇرۇپ گەپ قىلالايدىغانلىقىغا ھەيران بولۇپ يەنە سورىدى :

— بۇنداق يارىماس گەپلەرنى كىمدىن ئۆگەنگەن ؟

— ئەگەر ، ئۆگەندى دېيىلسە سۈپۈرگە مىراب بېگىمدىن

ئۆگەندىم .

— ئۇ قەيەردىن ئۆگىنىپتىكەن ؟

— قــەيەردىن ئۆگىنىپتىكەن ؟ مىراب بېگىمنى بىلمەيدىغان ئوخشايدىلا ، ئۇ سىلىدەك ئادەمدىن يەتتىنى قاتلاپ يانچۇقىغا بىر سالىدۇ ! تېخى …

— بەس !

سېيىت ھاجى كۆزىنى يۇمۇپ تەسۋى سىيرىشقا باشلىدى . بىر پەستىن كېيىن كۆزىنى ئاچماي تۇرۇپ تۆمۈرچىگە :

— گەپنىڭ توغرىسىنى ئېيتاي ، سۇپۇرگىنىڭ چاتاقچىلىرى قەيەرگە كەتتى ؟ ئەگەر ئېيتىپ بەرسىلە ، بىساتلىرىمنىڭ تېگىنى ئالدىلىرىدا قويىمەن ، مۇبادا رەت قىلسىلا ، ئاتىدارچىلىق قىلمىدى دەپ پېقىردىن رەنجىمىسىلە ! — دېدى .

— مــەن نــەدىــن بــىلەي ، ياخشىسى ، ئۆزلىرى ئەۋلىيالىق مــەرتــىۋىــسىدىكى زات بولغاندىكىن ، بىرەر كارامەت ئىشلىتىپ تېپىۋالارلا !

— يــەنــە بــىر سوراي ، «خانىنىڭ دورى ئۇچ» دەپتىكەن ، چاتاقچىلار قەيەرگە كەتتى ، مەسىلەن ، قايسى تەرەپكە ؟

— خانىنىڭ دورى ئۇچ بولسا ، پېقىرنىڭكى بىر ، بىلمەيمەن دېــدىممۇ ، بىلمەيمەن ، ئامبۇردا قىسىپ تارتساڭلارمۇ ئاغزىمدىن چىقىدىغىنى مۇشۇ بىرلا گەپ !

— ئاچىقىڭلار بۇ قارا زەڭگىنى ، كۆرگۈلۈكىنى كۆرسىتىپ قويۇڭلار !

دورغىلار ئاياغلىرىنى كېرىپ ، قولى بىلەن بىلىنى تايىنىپ تۇرغان تۆمۈرچىنى قايتا كىشەنلەپ ئاچىقىپ كېتىشتى . سېيىت ھــاجــى دورغـــىلار ئـارىــســدىـكــى گــەۋدىلىك كەلگەن بىرىنى توختىتىۋالدى ۋە قۇلىقىغا بىرنېمىلەرنى دەپ پىچىرلىدى …

يــېــرىــم كــېچە بىلەن ئويغىنىپ ، تالادىكى ھەربىر شەپىگە دىــقــقــىــتــىــنى بۆلۈپ ، ۋاقىتنى ئۆتكۈزگەن سېيىت ھاجى تاڭ سۈزۈلۈشىگىلا تالاغا چىقتى . قەسىر تېمىدىن ئارتىلىپ چۈشكەن

ئـالـمـا شىخىدا بىر تۆتام پاختـىـنى ئارتىپ قويغاندەكلا قويـۇق ئىچىلـىپ كەتكەن چىچەكـلەر باشقىچە كۆرۈنـۈپ ، ئىمامـى جەئفەر تەيران مازىرىـدىكى يۇلـغۇن شىخىـغا ۋە كونا تۇگمەنـگە ئەرز ـ داد ياكى جىن ـ شاياتۇنلارنى قوغلاش مەقسىتىدە ئىسىپ قويۇلغان لاتا قورچاق ۋە پاختىلار كۆز ئالدىغا كەلدى .

ھەتتا قەسىر دەرۋازىسى يېنىدىكى مەجنۇنتاللاردىن ساڭگىلاپ چۈشـكـەن جالالىق شاخلارمۇ ئۇنىڭ كۆزىگە بىراۋنى يۇتلىشىپ يىقىلسۇن دەپ قەستەن تاشلانغان كۆك ئارغامچا بولۇپ كۆرۈندى . «بـۇ نـىـمە بولغىنى ، كۆزۈم ئاجىزلاپ كەتكەنىمدۇ ياكى چۈش كـۆرۈۋاتـامـدىـمـەن ؟ » دەپ ، بـۇرنـىـنىڭ ئۇچىنى خىلى قاتتىق چـىـمـدىۋىدى ، بۇرنى خۇددى ھەرە چاققاندەكلا ئاغرىپ كەتتى . كۆزىنى ئۇۋۇلىۋېتىپ قارىۋىدى ، ھېلىقى تاللار ئەمدى بىر ئۇچى ھالقىسىمان سىرتماقلارغا ئايلاندى .

سەگـىتىپ ەكلەرنىـڭ شاخلىرىـنى بېزەپ تۇرغان تەڭگىسـىمان يوپۇرمـاقلار يېنـىك شامالدا شىلدىرلـىغاندا بولسـا ، ئۇ ئەتراپـىغا ئالاق ـ جالاق بولۇپ نەزەر سالدى ۋە «ئوچۇق ھاۋادا گۇلدۇرماما گۇلدۇرلىگىنى نېمىسى ؟ » دېگەندەك ، قۇلىقىنىمۇ كولاپ باقتى .

— يەنە شۇ ئاق پاختا ، سىرتماق ، گۇلدۇرماما ...

— ۋاي ئادەم بارمۇ ، قادىر تۆمۈرچى قېچىپ كېتىپتۇ ، ۋاي خالايىق ...

ھـېـلـىقى گەۋدىلىك دورغىنىڭ قەسىر ھويلىسىنى بېشىغا كـىيىپ ۋارقىرىشى ئۇنىڭغا پاشىنىڭ غىڭشىغىنىچىلىكمۇ تەسىر قـىلمىدى . ئابلىزقارىدىن تارتىپ رەھمەتكىچە ھويلىغا يۈگۈرۈپ چىقىشقاندىلا ئاندىن دورغىدىن خۇپسەنلىك بىلەن سورىدى :

— تـۆمـۈرچـى قـېـچـىپتۇمۇ ؟ قانداق قېچىپتۇ ، قاچانراق قېچىپتۇ ؟

— ھەپىسدىن قانداق قېچىپ چىققانلىقىنى ئۇققىلى بولمايدۇ . ئـىـزغا قارىغاندا ، سېپىلدىن ئارتىلىپ ، تاڭ ئاتماستىنلا قاچقان

بولسا كېرەك .

— خۇداغا مىڭ شۈكۈر ، ھېلىمۇ قېچىشنىڭ ئالدىدا بىرەرىمىزنىڭ گېلىنى سىقىۋەتمەپتۇ !

سېيىت ھاجى دەرۋازا تەرەپكە قاراپ يۈگۈرگەن دورغىلارنى ، چاكارلارنى توختىتىۋالدى .

— قوغلىماڭلار ، بۇ ئىشنى پېقىرغا قويۇپ بېرىڭلار !

سېيىت ھاجى تۆمۈرچىنى قوغلاشقا رۇخسەت قىلمىغىنىغا ئۇچۇقتىن - ئوچۇق نارازى بولۇپ ، سەۋەبىنى كوچىلاۋەرگەن ئابلىزقارىنى مېھمانخانىغا باشلاپ كىرىپ :

— ھۆرمەتلىك قارىم ، ئەگەر تۇغۇۋاتقان مېكىيان ئۇۋىسىنى يۆتكەپ ، تۇخۇمىنى باشقا بىر يەرگە تۇغۇپ يۈرگەن بولسا ، ئاشۇ تۇخۇملارنى تاپماقچى بولسىلا قانداق چارە قىلىشلىرى مۇمكىن ؟ — دەپ سورىدى ، پەس ئاۋازدا .

ئابلىزقارى سەللىسىنى كۆتۈرۈپ بېشىنى تاتىلىدىيۇ ، خېلىغىچە خىيال سۈرۈپمۇ بىر نەرسە دەپ جاۋاب بېرەلمىدى .

— ئۇنداق بولسا ، پېقىرنىڭ چارىسىگە قۇلاق سالسىلا ، ئالدى بىلەن مېكىياننىڭ كۆتىگە ئاچچىق تۇز لېپىي سۈركەپ ، پۇتىغا شوينا باغلاپ قويۇۋەتكۈلۈك ، شۇ چاغدا مېكىياننىڭ تۇغقۇسى كېلىدۇ - دە ، ھېچنېمىگە قارىماي يېڭى ئۇۋىسىغا قاراپ يۈگۈرىدۇ . ئۇ پۇتىغا باغلانغان شوينىنىڭ كەينىدە ئىز قالدۇرۇپ كېلىۋاتقىنىغا ئەسلا دىققەت قىلمايدۇ ، شۇ چاغدا ...

— ھە ، مۇنداق گەپ ئىكەن - دە ، — ئابلىزقارى سېيىت ھاجىغا بولغان قايىللىقىنى ئىچىگە سىغدۇرالماي تولۇلىۋەتتى ، — ئەمدى بىلدىم ، ئەمدى بىلدىم !

— ئەمىسە بىلگەن بولسىلا دەرھال رەسۇل ئىمامنى مېھمانخانىغا ھازىر قىلسىلا ، — دېدى سېيىت ھاجى ۋە ، — بۇ پاراڭ خۇدادىن باشقا ئىككىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدىلا قالسۇن ، — دەپ قوشۇپ قويدى .

28 . چۆلدىكى توغراق

توغراق — تۇرلۇك ـ تۈمەن خىسلەتلەرنى ئۆز جىسمىدا جەم قىلغان ئاجايىپ خاسىيەتلىك دەرەخ . تەبىئەت دۇنياسىدىكى مەۋجۇداتلارنىڭ خىسلەتلىرىگە ئادالەت كۆزى بىلەن قارايدىغان ، كۆڭلى ـ كۆكسى دېڭىزدەك كەڭ كىشلەرنىڭ ھەرقاندىقى توغراقنىڭ بۇ خىسلەتلىرىگە قايىللىق بىلدۈرمەي قالمايدۇ .

ئۇ ئىشچان ، باتۇر ، ئۈمىدلىك ئۇيغۇر خەلقىنىڭ يېشىل ئابىدىسىدەك ، چۆل ـ جەزىرىلەردە قەيسىرانە قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ ، ئۇنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا تارلىقى تۇتۇپ ، ئۇنى تەبىئەت ئالىمىدىن يوق قىلىشقا ئاتايىن ئاپىرىدە بولغان ، ياۋا توڭگۇزدەك چىرقىراپ ، قۇتراپ تۇرىدىغان بورانمۇ ئۇنى كۆمۈۋېتەلمەيدۇ . ئۇ يەر چوڭقۇرلۇقىدىن ئوزۇق سۈمۈرۈۋالىدۇ ـ دە ، مەۋجۇتلۇقىنى دۈشمىنىنىڭ كۆزىگە كۆرسىتىپ قويماقچى بولغاندەك ، بارغانسېرى باراقسانلاپ ، ئاسمان ـ پەلەك بوي سوزىدۇ . تۇۋىدە بوران باشلاپ كەلگەن قۇم دۆۋىلىرى بىر گەز ئۆرلىسە ، ئۇمۇ كۆك قەھرىگە قاراپ بىر گەز كۆتۈرۈلىدۇ . لەنتى بىچارە قۇم پەستە قالىدۇ . توغراق بولسا ، ھامان ئېگىزدە تۇرىدۇ ۋە قېلىن يوپۇرماقلىرىنى شىلدىرلىتىپ ، ئۆزىنى چاغلىمىغان قۇم ئۈستىدىن مەسخىرە قىلىپ كۈلىدۇ .

تەقدىر تارازىسىدىكى ھەقنى ناھەق ، ئادالەتنى جاھالەت بېسىپ كەتكەن چاغلاردا بوران ، قۇمنىڭ ئامىتى ئوڭدىن كېلىپ قالىدىغان چاغلارمۇ بولىدۇ ، بوران كۆھقاپتىن ئوق شىددىتىدە ئېتىلىپ چىقىپ ، توغراق دېگەن بۇ جاھىل نەرسىنى تۈپ يىلتىزىدىن قومۇرۇپ ، نەسلى بىلەن قوشۇپ قۇرۇتۇۋەتمەكچى بولىدۇيۇ ،

نىھايەت ئۇنىڭ بىر تال شېخىنى سۇندۇرۇشقا مۇۋەپپەق بولالايدۇ. لېكىن، بوران بىلمەيدۇكى، سۇنغان شاخ ئاخىرقى بىر تال قوۋزىقى ئۈزۈلمىگەن ئەھۋال ئاستىدا يەنىلا ياشناۋېرىدۇ، بەلكى ئۆز تۇپرىقى ئىنئام قىلغان شىپالىق ئابىكەۋسەر بىلەن يارىسىنى پات ئارىدا ساقايتىپ، بورانغا قارشى كۆكرەك كېرىدۇ. مۇبادا بىرەر تۈپ توغراق چورتلا ئۈزۈلۈپ، يىقىلغان تەقدىردىمۇ، ئۇ يەنىلا بوراندىن ئۆچ ئېلىشنى يادىدىن چىقارمايدۇ ـ دە، بوران ۋە قۇم ئالدىدا توغرىسىغا يېتىۋېلىپ، مۇھاپىزىتى دائىرىسىدىكى بوستانلىقلارنى، بوستانلىقتا ياشىغۇچى ئادەمزاتنى ئاپەتتىن ساقلايدۇ.

بىنا بولۇش تارىخى ھاياتلىق ئىراسىنىڭ قايسى دەۋرىگە توغرا كېلىدىكىن، ئىشقىلىپ، چىرىيە كەنتى بىلەن لوپ بوستانلىقى ئارىسىدىكى بىپايان دەشتىنىڭ دەل كىندىكىدە كۆكىرىپ تۇرغان بىر پارچە ئىپتىدائىي توغراقلىق ئۆزىدەك جاپاكەش ۋە ئۈمىدلىك بىر توپ مۇساپىرغا قۇچىقىنى كەڭ يايدى، نائىلاج يۇرتىدىن ئايرىلىپ، سەرسانلىق قايناملىرىدا قايناپ، ئۆچ كۆڭلۈك گۆر ئازابى دەستىدىن جېنى ھەلقۇمىغا كەلگەن مۇساپىرلار ئاخىر بۇ توغراقلىقتا يېتىپ كەلدى.

— «ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار» دېگەن گەپ بىكار ئەمەس ئىكەن، — دېيىشتى بەزىلەر ئۇسسۇزلۇقتىن سېغىزدەك قۇرۇپ، قۇشقاچ كامىرىدەك ئېچىلىپ قالغان ئاغزىنى تەسلىكتە گەپكە كۆندۈرۈپ، — يەيدىغان رىزقىمىز بار ئوخشايدۇ!

دېيىشىمۇ، 4 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا قىزىپ كەتكەن قۇمغا دەسسەش — قىزىتىلغان تۆمۈرگە دەسسىگەندىنمۇ ئارتۇق ئازاب ئىدى. ئانچە ـ مۇنچە كۆزگە چېلىقىپ قالىدىغان سالما، پاتمىچۇقلاردىن ئۆزگە ھېچبىر جان ـ جانىۋار ئۇۋا سالمايدىغان بۇ چۆلدە ئەسىرلەردىن بېرى سۇ كۆرمەي ياتقان ئاچ كۆز قۇملار كىشى بەدىنىدىكى سۇ تەركىبىنى بىردەمدىلا ئۆزىگە تارتىپ، يىگىلەپ كەتكەن قۇرۇق مۇردىغا ئوخشىتىپ قوياتتى.

قاچ ـ قاچ بولغان ئاخشىمى ھېچكىم سۇ ئىلىنىشقا ئۇلـ. گۇرەلمىگەنىدى . ئۇلار پەقەت قولدىن ـ قولغا يۆتكەپ ئەكېلىنگەن چولاق مۇئەززىن بىلەن ھىممەت قاشقىنىڭ مېيىتىنى دەپنە قىلغىلى گۆر كولىغاندا قۇم تەكتىدىن چىققان قومۇش يىلتىزىنى چايناپ ، ئاز ـ تولا دەرمان تاپتى . قۇملۇقتا ئىچكىرىلەپ كىرگەنسېرى قومۇش يىلتىزىمۇ ئۇچرىمايدىغان بولۇپ قالدى . تەشنالىق ھەممەيلەننى ھارغۇزدى .

بىراق ، بۇ ھالسىز ئادەملەر ئانا ماكانىدىكى سۇزۇك بۇلاقلارنى ، سوغۇق سۇلۇق قۇدۇقلارنى سېغىنىدىمۇ ، ھاسىراپ كېلىۋېتىپ بەزەن ـ بەزەن كەينىگە قايرىلاتتى ـ دە ، كۆنچىقىش تەرەپكە قىيماسلىق نەزىرى بىلەن قاراپ قوياتتى . تەندۇرۇس ئادەملەرلا ئەمەس ، يەنە كۆزلىرىگە ئېغىر تالاپەت يەتكەچ ، نۇرەك باخشىنىڭ ياردىمى بىلەن ئىلگىرىلەۋاتقان بىر زەخمىدار كىشىمۇ قەدەمدە بىر دېگۈدەك توختاپ يۇرت تامان قايرىلىپ قارىۋېلىپ ، ئاندىن ئېغىر قەدەملىرىنى يۆتكەيتتى .

ئۇنىڭ بۇ قارىشى قىزىق تۇيۇلدىمۇ ياكى كەم ئەقىللىق قىلدىمۇ ، ئىشقىلىپ مۇساپىرلار توپىدىكى 14 ـ 15 ياشلاردىكى بىر بالا قاملاشمىغان بىر سوئال قويۇپ قالدى .

كۆزى كور بولمىسىدى كاشكى ، يۇرت تەرەپكە نېمىدەپ بۇنچە قاراپ كېتىدىكىن بۇ كىشى ؟

— كېتىۋاتقانلار سوئال قويغۇچىنىڭ چىرايىغا تەئەججۇپلۈك نەزىرى بىلەن سەپسىلىۋېلىپ باشلىرىنى چايقاشتىيۇ ، بۇرۇتى خەت تارتمىغان بالا بولغاچقىمۇ ، ئۇنى ساراڭلىقتا ـ ساددىلىقتا ئەيىبلەپ ئولتۇرمىدى . لېكىن ، ھېلىقى بالا بالىلىقىنى چاندۇرۇپ قويغىنىغا خىجىل بولغان بولسا كېرەك ، قۇلاقلىرىغىچە قىزىرىپ ، يەرگە قارىۋالدى . سۇپۇرگەئاخۇن ئۇنىڭغا خىيالەن تەسەللى بەردى :

«خىجىل بولما بالام ، سەن ئەجەبلەنگەن ئۇ كىشى ئانا يۇرتىغا تىكىلىپ قارىغىنىدا پۇتكۇل ۋۇجۇدى مىڭلىغان كۆزلەرگە ئايلىنىدۇ ، يۇرت دىدارىنى كۆزى بىلەنلا ئەمەس ، بەلكى ئانا يۇرتىغا

مۇھەببەت قويغانلاردىلا بولىدىغان ئالاھىدە بىر سەزگۈ بىلەنمۇ كۆرىۋېرىدۇ. سەن تېخى بىلمەيسەنكى، ئىنسان بالىسىنىڭ يىغلاپ تۇغۇلۇشىدا سەۋەب نېمە؟ شەيتان ئۇنىڭ چۆچۈرىدەك قۇلىقىغا پىچىرلايدۇ:

— ئى جان ئىگىسى، سەن كۆز ئاچىدىغان دۇنيانىڭ بورىنى بار، يامغۇرى بار، ئىسسىقى بار، سوغۇقى بار، كۆرىدىغىنىڭ مۇشەققەتتىن ئۆزگە نەرسە ئەمەس!

بوۋاق ئازدۇرغۇچى شەيتاننىڭ بۇ گېپىگە ئىشىنىدۇ ۋە ئانا قارنىدىن ئايرىلىپ، جەبىر - جاپالىق بىر دۇنياغا كۆز ئېچىۋاتقىنىغا ئاھ ئۇرۇپ، قىرقىراپ يىغلاپ كېتىدۇ. ئۇ يىغلايدۇيۇ، لېكىن ئانا يەر ئۇنى ئۆز قۇچىقىغا ئالىدۇ - دە، ساپ ھاۋاسى بىلەن نەپەسلەندۇرىدۇ. چوڭقۇر قاتلاملىرىدىن ئۆسۈپ چىققان قومۇشنى شەيتان ۋەسۋەسىگە ئىشىنىپ كەتكەن بوۋاققا شەپقەت ياغدۇرۇشقا ئەۋەتىدۇ... كىندىكىنى ئاۋايلاپ كېسىپ پۈتۈن سۈرۈك بىر جانغا ئايلاندۇرىدۇ. بۇ جان كىندىكىدىن تۇنجى تامچە قان تۆكۈلۈشى بىلەنلا يەر بىلەن تەقدىرداش بولۇپ كېتىدۇ ۋە تۇپراقتىن ئىبارەت كىندىك ئانىسىنىڭ قۇچىقىدا ئەركىلەشكە باشلايدۇ، ئەركىلەۋېتىپ چۈش كۆرىدۇ، چۈشىدە لەنىتى شەيتان ئۇنى يەنە ئازدۇرۇشقا ئۇرۇنىدۇ ۋە ئۇنىڭغا دەيدۇ:

— ئى سەبىي جان ئىگىسى، دۇنيا ھازىرچە سېنى ئەركىلىتىۋاتىدۇ. لېكىن، مەن ئاگاھ بەرگەن مالامەتلىك ئالامەتلەر پات ئارىدا زاھىر بولىدۇ!

بوۋاق چۈشىدىن چۆچۈپ ئويغىنىپ، يەنە يىغلايدۇ، ئەركىلىتىشكىمۇ، پەپىلەشكىمۇ پىسەنت قىلمايدۇ، ھەتتا «ئىككى يۈزلىمە»، دۇنياغا تۇغۇلۇپ قالغىنىغا پۇشايمان يەپ، قىزىيدۇ، ئاغرىيدۇ، قاقشايدۇ.

ئەمما، ئانا يەر ئۆز كىلىماتىنىڭ مۆجىزىسى سۈپىتىدە شىپالىق شامال ئەۋەتىپ، ئۇنى سەگىتىدۇ. ئانىنىڭ قولى

ئارقىلىق كۆز يېشىنى سۈرتىدۇ . ھالال سۈت ۋە ئابھايات بىلەن سەبىي قەلبىدىكى ، توغاچتەك مەڭزىدىكى ياش داغلىرىنى يۇيۇپ ، تەشنالىقىنى قاندۇرىدۇ ، كۈندۈزى كۈننى ، كېچىلىرى ئاي - يۇلتۇزنى بېشىدا دەۋر قىلدۇرۇپ ، ئۇنى ئوينىتىدۇ ، ئۇخلىتىدۇ . يۇمشاق يۆگەككە ۋە كۆرپىلەرگە يۆگەپ ئىسسىق - سوغۇقتىن ھىمايە قىلىپ ، تېنىگە ئەت ۋە بويىغا بوي قوشىدۇ . شۇنىڭ بىلەن بۇدرۇق بوۋاق تاتلىقىنا كۈلىدۇ - دە ، مەڭزىدە بەكمۇ چىرايلىق زىنىخلار پەيدا بولىدۇ . بىلەمسەن ، بوۋاقنىڭ بۇ تۇنجى كۈلكىسى ئانا يەرگە بولغان يۈرەك تەشەككۈرى ۋە رازىمەنلىكى ، كىندىكئانىسىنىڭ شەپقىتىگە تولىگەن تۇنجى بەدىلى ، يالغانچى شەيتانغا بىلدۈرگەن ئېتىرازى ۋە مەسخىرىسى . ئۇ يەنە بۆشۈككە قۇلىقىنى يېقىپ ، ئۇنىڭ غىچىرلىشىنى ، ياق ، مۇڭلۇق ناخشىسىنى ئاڭلايدۇ . ئانا تۇپراقنىڭ ئۇزاق تارىخىدىن ، ياخشى - يامان كەچۈرمىشلىرىدىن ھېكايەتلەر تىڭشايدۇ . بۆشۈكىدە يېتىپ كۆك ئاسمانغا ، ئاق بۇلۇتلارغا ، كەڭ تەبىئەتنىڭ رەڭمۇرەڭ بېزەكلىرىگە كۆز سالىدۇ - دە ، بۇ جىمى مۆجىزاتلارنى ئۆزىنىڭ تۇغقىنى ، كۈللى مەۋجۇداتنىڭ پەرۋىشكارى بولغان مۇقەددەس تۇپراقنى مېھرىبان ئانىسى دەپ بىلىپ ، ئۇنىڭغا مېھىر قويىدۇ . ئۆمۈر رىشتىسىنى ئەنە شۇ تۇپراق بىلەن چەمبەرچاس باغلايدۇ .

ھايات ۋە ھەممىنى بەرگەن ئانا تۇپراق ئىنسان نەزىرىدە شۇنچىلىك ئۇلۇغ ئورۇننى ئىگىلەيدۇكى ، بىرسىز بىرى ياشىيالمايدۇ ، ھەرقانداق ۋاپالىق ئادەم ئۇنى بىزنىڭ ھېلىقى شېھىتلىرىمىزدەك جان بەدىلىگە ئاسرايدۇ . ئەنە ئاۋۇ زەخىمدار كىشىدەك ئۇنىڭغا تويماي تەلمۈرىدۇ ، تەلپۈنىدۇ ...»

ئۇ پۇشايمان يېشى تۆكۈۋاتقان بالىغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ قويۇپ :

— خىجىل بولما ئوغلۇم ، ھېچ ۋەقەسى يوق ، بىلمىگەننى ئەمدى بىلىسەن ، سەن تېخى كىچىك ... — دېدى .

ئېغىزلىرىنى قاقىرامدا قالغان بېلىقنىڭ ئاغزىدەك ئېچىپ ،

ئـوشـۇقـىـغىچە قۇم كېچىپ كېلىۋاتقان مۇساپىرلارنى كۆرۈپ، ســۇپۇرگەئاخۇننىڭ كۆڭلى بۇزۇلدى. خەلقنىڭ بۇ ئېچىنىشلىق هــالــى، ئـۆلۈم گىـردابىدىكى جان تالىشىشلىرى شىددەت بىلەن سوقۇۋاتقان بورانغا ئايلىنىپ يۈرىكىدە يېنىۋاتقان قىساس ئوتىنى ئـۇلـغـايـتـتى. ۋىسالىدىن مەھرۇم بولغاندىن بېرى مىنۇتسېرى كۈچىيىۋاتقان يۇرت مۇھەببىتى قىساس ئوتى ئۈستىگە ياغ بولۇپ چېچىلغىلى تۇردى.

«ئـى پـەرۋەردىگار، يىلان - چايانلاردىن قان قەرزىمىزنى، ئەزىز يۇرتىمىزنى قايتۇرۇۋالغۇچە بىچارە بەندىلىرىڭنىڭ رىزقىنى بەر، جېنىنى تېنىدە ئامان قىل، — ئۇ بىر قېرىسال كىشىنى يــۆلەپ كېلىۋېتىپ ئاللاغا چىن يۈرىكىدىن ئىلتىجا قىلدى، — كۆرسىتىدىغان كارامىتىڭنى كۆرسەت، ئاتىغان شەپقىتىڭنى ئايان قىل!»

سۇپۇرگەئاخۇن ئېغىرلىشىپ كېتىۋاتقان ئاياغلىرىنى يۆتكەپ كــېــتــىــۋېــتــىپ، تەرەپ - تەرەپكە سەپسالدى. كۆزىگە ئاجىز - ئـورۇقـلارنـى يـۆلـەشـتـۈرۈپ كــېــلــىــۋاتــقان نۇرەك باخشى ۋە مەتقاسىملارنىڭ كەينىدە قالغان ئويۇم - ئويۇم ئاياغ ئىزلىرىدىن، يــىـراقلاردا خۇددى ئەزىم دەريادەك ئۆركەشلەۋاتقان ئېزىتقۇدىن، ئالىقانچىلىك بۇلۇت بولمىغان كۆك ئاسماندىن ئۆزگە، كارامەتكە هامىي بولغۇچى هېچقانداق ئالامەت كۆرۈنمىدى.

تــىلەك يەنىلا تىلەك بويىچە قالدى. سۇپۇرگەئاخۇن يىل - يــىللاپ يامغۇر بۇلۇتى يېقىن يولىمايدىغان، تونۇردەك يېلىنجاپ تۇرغان قۇرغاق ئاسماندىن يامغۇر كۈتۈشنىڭ ياكى ئاياغ ئاستىدىنلا بــىـر بۇلاقنىڭ بۇلدۇقلاپ ئېتىلىپ چىقىشىنى ئۈمىد قىلىشىنىڭ پەقەت قۇرۇق خىيال ئىكەنلىكىنى چۈشەندى - دە، ئاخىر مەرھۇم ئاتىسىنىڭ مۇنداق بىر سۆزىنى يادىغا ئالدى:

«مەيلى تاغلىق ۋە مەيلى قوقاستەك قىزىپ تۇرغان قۇملۇق بولسۇن، سۇ بولمايدىغان يەر يوق، — دېگەنىدى بىر چاغلاردا ئۇ توپا مەھەللىسىنىڭ ياقىسىدىكى قۇملۇققا دەسسەپ تۇرۇپ — گەپ

ئۇنى ئەقلىڭگە تايىنىپ تاپالىشىڭدا .»

سۇپۇرگەئاخۇن يول تاشاقاپ ، يۆنىلىشىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىن 100 قەدەمچە يىراقلىقتىكى ئاتايىن دۆۋىلەپ قويۇلغاندەكلا چوقچىيىپ تۇرغان بارخان يېنىغا كەلدى ـ دە ، قۇم ئارىسىغا قولىنى تىقتى ، نېمىنىدۇر كۆزەتتى . ئۇنىڭ تۇرۇلگەن قوشۇمىسى ئاستا ـ ئاستا بوشىشىپ ، كۆزلىرىدىن ئۈمىد ئۇچقۇنلىرى چاقناپ كەتتى .

— توختىئاخۇن ، مەتقاسىماخۇن ، بۇ يەرگە كېلىڭلار !

ئىككى پۇقرا بارخان يېنىغا يېتىپ كەلگەندە ، سۇپۇرگەئاخۇن قوقاستەك شىرىلداپ تۇرغان قۇمنى كولاپ ، خېلى چوڭقۇرلاشتۇرغانىدى .

— نېمىگە هاڭۋېقىپ تۇرىسىلەر ؟ سىلەرمۇ كولىمامسىلەر ؟

— بېگىم ، بۇ يەردە قىزىق قۇمدىن ئۆزگە هېچنېمە بولمىسا ، بىكار ئاۋارە بولۇپ نېمىمۇ قىلارمىز ؟

— كولاڭلار دېگەندىكىن كولاڭلار ، نېمە بارلىقىنى هېلى كۆرىسىلەر !

ئۈچەيلەن تەرلەپ ـ پىشىپ كولاشقا باشلىدى . زامانلاردىن بېرى ئۇخلاپ ياتقان يېرىدىن ئايرىلغۇسى كەلمىگەن جاهىل قۇم دانچىلىرى ئۆزلىرى هەيدەپ چىقىرىلغان كاتەككە قاراپ سۇدەك ئاقسىمۇ ، بوشاشماي هەرىكەتلىنىۋاتقان ئۈچ جۈپ قولنىڭ جاسارىتىگە ئاخىر تەن بەردى .

— هوي ، بۇ يەردىكى قۇم نەم ئىكەنغۇ بېگىم !

دەسلەپتە بىر تونۇر چوڭقۇرلۇقىدا كولانغان يەر هەش ـ پەش دېگۈچىلا چامغۇر ئۇرىسىدەك هالغا كېلىپ ، ئادەمنىڭ بېلىگە يەتكۈدەك چوڭقۇرلىدى . سۇپۇرگەئاخۇن بىر ئوچۇم نەم قۇمنى ئېلىپ چىڭ سىقىۋىدى ، قۇم بىر مونەككە ئايلاندى .

— ئەمدى بولدى قىلايلى ، — دېدى ئۇ ئىككىيلەنگە قاراپ ، — سەل تەخىر قىلىپ كۈتەيلى ، قېرىنداشلارمۇ بۇياققا كەلسۇن !

سۇپۇرگەئاخۇننىڭ نېمە قىلىۋاتقىنىنى زادى چۈشىنەلمەي ،

كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ تۇرغان توختىئاخۇن ئورەك تېگىدە بىر ئوچۇم كەلگۈدەك سىزما سۇنىڭ پەيدا بولغانلىقىنى كۆرۈپلا :

— سۇ ... سۇ ... سۇ ... — دەپ ۋارقىراپ تاشلىدى .

— سۇ ! سۇ ! مەيەرگە چاپسان كېلىڭلار ...

سۇپۇرگەئاخۇن بايا تەكشى كەتكەن قۇملۇقتا يېگانە تۇرغان بارخاننى كۆرۈپلا بارخان ئورنىدا قاچاندۇر بىر چاغلاردا قومۇش ياكى يۇلغۇن ئۆسكەن دەپ پەرەز قىلغان ۋە بۇنداق يەردە يەر ئاستى سۇيىنىڭ تېيىز بولىدىغانلىقىنى يادىغا ئالغان ، قولىنى قۇم ئارىسىغا تىقىپ كۆرۈپ ، قۇم تەكتىدىكى ھارارەتنىڭ قۇم ئۈستىدىكىگە قارىغاندا خېلىلا تۆۋەن ئىكەنلىكىنى تۇيۇپ ، ئورەك كولاش قارارىغا كەلگەنىدى .

موھتاجلىق دەردىنى تولا تارتقان ، كۆڭلى سۇنۇق كىشى ئادەمگەرچىلىكنى ئۆز نەپسىدىن ئارتۇق بىلسە كېرەك ، تولىمۇ ئاستا سىرغىپ چىقىۋاتقان سۇنى ھېچكىم بىر - بىرىدىن قىزغىنىشمىدى ، تىللىرى بىر غېرىچ ساڭگىلاپ قالغانلارمۇ ئالدى بىلەن ياشانغانلارغا ، ئاجىزلارغا نۆۋەت بېرىشتى .

سۇپۇرگەئاخۇن قۇم ئۆرىكىدىن چىققان قاڭسىق ، تۇزلۇق سۇنىڭ چاڭقىغانلارغا پەقەت بىردەملىكلا ئارام بېرىدىغانلىقىنى بىلگەچ ، كىشىلەرنى سۇنى كۆپ ئىچمەسلىككە ئاگاھلاندۇرۇپ تۇردى ، ئەڭ ئاخىرىدا بىر ئوچۇم سۇ ئېلىپ لەۋلىرىنى نەملىۋالغاندىن كېيىن ، ئۇلارنى باشلاپ يولىنى داۋام قىلدى ...

ئۇلار بەشتوغراق بوستانلىقىغا يېتىپ كەلگەندە ، قۇياش غەربكە ئېگىلگەن بولۇپ ، ھاۋا يەنىلا دىمىق ۋە قۇرغاق ئىدى . كۈنپېتىشتىن قوزغالغان تەڭگىسىمان بۇلۇت چۆل شامىلىدىن بېشارەت بېرىپ ، قۇياش يۈزىگە قاراپ يېپىلىۋاتاتتى .

مۇساپىرلار يىقىلغان توغراق كۆتەكلىرى ، چىرىپ قارىيىپ كەتكەن شاخ - شۇمبىلار ، غازاڭلار ئارىسىدىكى كىچىك كۆلچەككە قۇيۇلۇپ تۇرغان بۇلاق سۈيىدىن قانغۇچە ئىچىپ ، ھاردۇقىنى چىقارغاندىن كېيىن ، توغراقلىقنىڭ ئىچكىرىسىگە قاراپ

ئىلگىرىلىدى . چۈنكى ، بۇلاق سۈيى تەشنالىقنىلا قاندۇرالايتتىكى ، پوتىسىغا تۇگۇۋىلىشقا ئۈلگۈرگەن ئازغىنە يېمەكلىكلىرىنى ئاللىبۇرۇن يەپ تۈگەتكەن يۇقرالارنىڭ ئاچلىقىغا ئارا تۇرالمايتتى . قانداقلا بولمىسۇن ، يەيدىغان بىرەر نەرسە تېپىپ ، ھەددىدىن زىيادە ئىچكەن سۇ بىلەن لاسىدە بوشىشىپ كەتكەن تېنىنى قۇۋۋەتلەندۇرۇشى كېرەك ئىدى .

ئىپتىدائىي توغراقلىق ئىچكىرىلىگەنسېرى قويۇقلىشىپ باراتتى . رەھىمسىز تەبىئەتنىڭ ۋە ئۆزگىرىشچان كىلىماتنىڭ جەبرىگە چىداشلىق بېرىپ كەلگەن يوغان توغراقلار بىر - بىرىگە يۆلەنگەن ، نەچچە گەز ئېگىزلىكتىكى بوشلۇقتا ئىرماش - چىرماش گىرەلىشىپ كەتكەن شاخلار خۇددى غايەت زور سايىۋەندەك ، يەر يۈزىنى قاراڭغۇ قىلىپ كۆرسەتتى . توغراق تۈپلىرىنىڭ ئارىسىدا ئۆسكەن ئاقتىكەن ، قامغاق ، قومۇش ۋە چاتقال ئۆسۈملۈكلىرى شۇنچىلىك قويۇق ئىدىكى ، توغراقلىقنى ھەرقانداق جانلىقلارنىڭ يامان غەرەزلىك ھۇجۇمىغا توسقۇن پەيدا قىلماقچى بولۇپ ئاتايىن بىنا قىلىنغان چىتلاققا ئوخشايتتى .

تۇۋى غازاڭ ۋە قۇم قاتلاملىرى بىلەن ئادەم بويى ئېگىزلەپ قالغان توغراقلارنىڭ كامارلىرىدىن بېشىنى چىقىرىپ ، يۇملاق كۆزلىرىنى پىلدىرلىتىپ تۇرغان كېلەلەرگە قارىغان كىشىنىڭ تېنى ئىختىيارسىز جۇغۇلداپ كېتەتتى . يازنىڭ ھارارەتلىك تەپتى بىلەن كۆيۈپ ، تازا سارغىيىپ پىشقان زاغىرىدەك قىزىرىپ كەتكەن توپا ئارىسىدىن تۈيۈقسىز يۇگۇرۇپ چىققان ئۇزۇن قۇيرۇقلۇق سالما ، سەمرىپ كەتكەن چۆل چاشقىنى ئاياغ ئاستىدىنلا شىرىلداپ ئۆتكەندە بولسا ، تاغ يۈرەك ئادەمنىمۇ كېيىكتەك تاقلاپ ، ئەندىكىشكە مەجبۇر قىلاتتى .

مۇساپىرلار ئاز - تولا ئىزناسى بار چىغىر يوللارنى بويلاپ ، ئاقتىكەنلەرنى ئېھتىيات بىلەن قايرىپ كەلمەكتە ئىدى . ئۇلارنىڭ بىرمۇنچىسى سۇ بىلەن تۇپرىقى ماسلاشقان بۇنداق بوستانلىقتا ئادەمزاتنىڭ بولماسلىقى مۇمكىن ئەمەس ، دەپ باغلىنىشىش

دەرىجىسىگە يەتكەن بولسىمۇ ، لېكىن ھېلىغىچە ئادەمزاتقا تەئەللۇق ھېچقانداق ئىز ۋە نىشانە ئۇچرىتالمايۋاتاتتى .

— ۋايجان !

سۇپۇرگەئاخۇن بىرنەچچە پۇقرانى ئەگەشتۈرۈپ ، ئادەم بويى ئۆسۈپ كەتكەن ئاقتىكەنلەرنى توغراق تايىقى بىلەن خۇددى يۇڭ ساۋىدىغاندەك ساۋىداپ كېلىۋېتىپ يېقىندىلا بىر يەردىن چىققان ئەنسىز ئاۋازنى ئاڭلاپ ئىتتىك بۇرۇلدى ـ دە ، تولغىنىپ كۆتۈرۈلۈۋاتقان توپا ـ توزاننى كۆزلەپ ئوقتەك يۈگۈردى .

ئۇ يېتىپ كەلگۈچە ، بوغۇناقمۇ توغراق يوپۇرماقلىرىنى ياڭاق تاسقىغاندەك شاراقلىتىپ ئۆتكەن قۇيۇنسىمان شامال بىلەن قوشۇلۇپ ئۇچۇپ كەتتى . كۆردىكى ، توختىماي ئىڭراپ ، قاقشاۋاتقان نۇرەك باخشى توپا ـ چاڭغا كۆمۈلگەن پېتى يوغان قاپقانغا قىسىلىپ ياتاتتى . بېلىگە قىستۇرۇۋالغان بۇرغىسىغىمۇ توپا توشۇپ كەتكەن . ئۇ قازاننىڭ ئاغزىدەك يوغان قاپقاننىڭ قىسمىقى ئارىسىدا شۇرۇلداپ قان ئېقىۋاتقان پۇتىنى قۇچاقلاپ يېتىپ سۇپۇرگەئاخۇننى كۆرۈپ :

— ئوبدان بولدى بېگىم ، توغراقلىقتا ئادەم بار ئىكەن ، بولمىسا بۇ قاپقاننى جىن ـ شاياتۇن قويامتى ؟ ئادەم بار ئىكەن ، ئادەم بار ئىكەن ... — دېدى قالتىس بىر سىرنى يەشكەندەك خۇشال بولۇپ .

نۇرەك باخشىنىڭ ھۆكمىگە راستتىنلا قىل سىغمايتتى . ياۋايى ھايۋانلارنىڭ چىغىر يولىغا پەم بىلەن قويۇلغان بۇ قاپقان چىمەلتەك قول تومۇقىدىكى زەنجىر بىلەن كۆشەۋاتقان كالىدەك سوزۇلۇپ ياتقان بىر يوغان توغراق كۆتىكىگە باغلانغانىدى .

سۇپۇرگەئاخۇن نۇرەك باخشىنىڭ گېپىگە قۇلاق سېلىشقىمۇ ئۇلگۈرمەي قاپقانغا تاشلاندى ـ دە ، تۇتقامىش يېتىپ كەلگەن ھەمراھلىرىنىڭ ياردىمىدە قاپقاننىڭ قىسمىقىنى تەسلىكتە بوشىتىپ ، نۇرەك باخشىنىڭ ئوشۇقىنىڭ ئۈستىدىن خېلى ئېغىر جاراھەتلەنگەن پۇتىنى ئاجرىتىپ چىقاردى .

چىرايى تاتىرىپ كەتكەن ، لېۋىنى قاتتىق چىشلىۋالغان نۇرەك باخشى يەرگە خېلى تەسلىكتە ئاياغ باستى - دە ، ئاغرىقنى سەزمىگەندەكلا كۈلۈمسىرەپ ھېلىقى گېپىنى تەكرارلاۋەردى .

— توختاپ تۇرسىلا بېگىم ، — دېدى ئۇ سوپۇرگەئاخۇننىڭ قاپقاننى غەزەپ بىلەن ئېتىۋەتمەكچى بولغىنىنى كۆرۈپ ئالدىرىغان ھالدا ، — بۇ قاپقاننىڭ بىر يېرى كۆزۈمگە ئىسسىق كۆرۈنۈۋاتىدۇيا ؟

نۇرەك باخشى سوپۇرگەئاخۇننىڭ قولىدىن قاپقاننى ئېلىپ يەرگە قويدى ، ئۇنىڭ قىسمىقىنى كۈچ بىلەن قايرىپ تۇرۇپ ، ئۇ يەر - بۇ يېرىگە سىنچىلاپ سەپسېلىشقا باشلىدى . ئۇ قارىداپ كەتكەن قىسماقنىڭ ئىچكى يۈزىدىكى چوڭقۇر ئويۇلغان ئالتە بۇرجەك بەلگىنى كۆرۈپلا :

— تونۇدۇم ، تونۇدۇم ، بۇ جامالىدىن ئۇستامنىڭ سوققان قاپقىنى ، بۇنداق تەيلىك يوغان قاپقاننى شۇ كىشىلا سوقالايتتى ، — دېدى ۋە ھاياجانلانغان ھالدا ھېلىقى خاس بەلگىنى سوپۇرگەئاخۇنغا كۆرسەتتى .

— ھەي ، جامالىدىن ئاكام بەكمۇ ئۇستا تۆمۈرچى ئىدى ، — دېدى سوپۇرگەئاخۇن قاپقاننىڭ قىسمىقىدىكى بەلگىنى سىلاپ تۇرۇپ خورسىنغان ھالدا ، — ئۆز ۋاقتىدا مانجۇلار قوزغىلاڭچىلارغا قىلىچ - نەيزە سوقۇپ بەردىڭ دېگەن گۇناھنى ئارتىپ ، كاجۇۋىغا سولاپ ئەكەتكەنچە قايتىپ كەلمىدى بۇ بىچارە ، مانا ئارىدىن ئالتە - يەتتە يىلمۇ ئۆتۈپ كەتتى .

ئۇلار ئەل - يۇرت يولىدا ھۈنىرىنىمۇ ، جېنىنىمۇ ئايىمىغان مەشھۇر جامالىدىن تۆمۈرچىنى ياد ئېتىپ ، تەرىپىنى قىلىشتى - دە ، نۇرەك باخشىنىڭ قولتۇقىدىن يۆلىگىنىچە ، قان بەدىلىگە تېپىلغان چىغىر يولنى بويلاپ يۈرۈپ كەتتى .

ئۇلار چىغىر يول بىلەن بىرەر يۈز قەدەم ماڭار - ماڭمايلا ئاسمان - پەلەك توغراقلار بىلەن قورشالغان بىر پارچە بوشلۇققا چىقىپ قالدى . بەلگە كېلىدىغان يۇمران قومۇش ۋە چىم - چاتقاللار

قاپلاپ كەتكەن بۇ بوشلۇقنىڭ بىر تەرىپىدە تۇرغان كەپە ھەممەيلەننىڭ نەزىرىنى ئۆزىگە جەلپ قىلدى .

توغراق بادىرىسى ۋە قومۇش بىلەن يېپىلغان كەپىنىڭ يۇلغۇندىن توقۇلغان ئىشىكى قىيا ئېچىلىپ تۇراتتى . كەپىدە ئىككى ـ ئۈچ پارچە تېرە ، يوغان بىر قاپاق ۋە بىر دۆۋە لاتا ـ پۇتىدىن ئۆزگە تىرىك جان كۆرۈنمىگەندىن كېيىن ، سۈپۈرگەئاخۇن ئۇمىدسىزلەنگەن كۆزلىرىنى ھەر تەرەپكە تاشلاپ ، توغراقلارنىڭ تۈۋىدىن تارتىپ تۆپىسىگىچە كۆزىتىپ چىقتى ـ دە ۋارقىرىدى :

— بۇ يەردە ئادەم بارمۇ ؟ بىز چىرىيىدىن كەلگەن مۇساپىرلار ...

ئۇنىڭ ئالىقىنىنى كاناي قىلىپ تۇرۇپ توۋلىغان ئاۋازى «بۇ نېمە ئادەملەردۇ ؟» دەپ پىچىرلىشىۋاتقاندەك شىلدىرلىشىپ تۇرغان يوپۇرماقلار ئارىسىغا سىڭىپ ، غايىب بولدى . تۇپراقتىن بىخ يېرىپ چىققاندىن بېرى بۇنچىلىك كۆپ ئادەمنى كۆرگىنىگە ھەيران بولۇپ گىدىيىپ تۇرغان توغراقلار ھېچقانداق ئەكس سادا قايتۇرمىدى . چۆچۈپ كەتكەن چۆل قۇشلىرى ئۆزلىرى بىلەن خىلىدىن بېرى بىللە ئۆتۈۋاتقان بىر ئادەمزاتنىڭ كەپىسىنى ماراۋاتقانلاردىن خاپا بولغاندەك ، شاختىن ـ شاخقا قونۇپ ، ئۆز تىللىرىدا ئېتىراز بىلدۈردى .

بىرەر ئادەم بىلەن دىدارلىشىش تەقەززاسىدا قىلىنغان ھەرىكەتلەر ، ۋارقىراشلارنىڭ نەتىجىسى چىقمايۋاتقانلىقىنى كۆرگەن جامائەت ئۇمىدسىزلىك ئىچىدە بوشىشىپ كەتتى ـ دە ، بىرى بىرىنى دوراپ قومۇشلۇققا يانپاشلىدى . قۇياش غەرب تەرەپكە قىيسايغانسېرى شامال ئەدەشكە باشلىدى .

چىرىيە بىلەن ئىلچى ئارىسىدىكى بۇ دەشتتىن ھېچكىم كېسىپ ئۆتۈپ باقمىغاچقا ، ئىلچىغا يەنە قانچىلىك مۇساپە بارلىقىغا ھېچكىم بىرنېمە دېيەلمەيتتى . سەپەرنى ئىلچىغا قاراپ داۋام قىلىش يېرىم جان بولۇپ قالغان كىشىلەرگە يەنە نۇرغۇن دىشۋارچىلىقلارنى ئەكېلەتتى . ئىلچىغا يېتىپ بارغان بىلەنمۇ قانداق تەقدىرنىڭ كۈتۈپ

تۇرىدىغانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى، بولۇپمۇ يىقىندىن بۇيان ئىلچى تەرەپتىن كېلىدىغان خەۋەر ئۈزۈلۈپ قالغان بولغاچقا، بۆرىدىن قېچىپ، يولۋاسقا يەم بولۇش خەۋپىمۇ ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس ئىدى.

يۇمشاق قومۇشنى سىلىنچا قىلىپ، چىرىيە تەرەپكە كەچ قالغان بازارچىدەك ئالدىراپ كۆچۈۋاتقان مانانىنى كۆزەتكەچ ئولتۇرغان يانتاق نۇرەك باخشىنىڭ خىيالىغا بىرەر ئويى كىرىدى بولغاي، ئۇ قان سارقىپ تۇرغان پۇتىنى ئاستا يىغدى - دە، يېپىندىكىلەرگە ئۆزىنى يۆلەپ تۇرغۇزۇشنى ئىلتىماس قىلدى. ئاندىن بۇرغىسىنى ئېلىپ، قېقىپ، پۈۋلەپ پاكىزلىدى، ئاغزىغا تەگكۈزۈپ ئۆپكىسى توشقۇدەك چوڭ بىر نەپەس ئالدى.

«دۇت ··· دۇت ··· دۇت ···»

قۇياش نۇرىدىن مەھرۇم بولغان ھامان تېزلىكتە سوۋۇشقا باشلىغان ھاۋا بۇرغىنىڭ «دۇت ··· دۇت» قىلغان ساداسى بىلەن تەڭلا ھەرىكەتكە كەلدى. چاڭگىلاردا ئېچىرقاپ يانتاق بالىلىرىغا كەچلىك غىزا ئەكېلىپ، يىقىنلا يەردە ماراپ يۈرگەن قۇشلار بۇ زىلزىلىنىڭ ھەيۋىسىدىن ئۈركۈپ، ھاۋاغا تىك قاڭقىشتى - دە، بوشلۇق ئاسمىنىدا بىرقانچە نۆۋەت پىرقىراشقاندىن كېيىن يەنە شاخلار ئارىسىغا قايتىپ كېلىشتى.

«دۇت ··· دۇت ··· دۇت ···»

تولا كۈچەپ كەتكەنلىكتىن، بەستىدىكى جىمى قان چىرايىغا ئۇرۇپ، يۈز - كۆزىنى تېخىمۇ قارايتىۋەتكەن، چېكە تومۇرلىرى كۆپۈپ كەتكەن نۇرەك باخشى سۇپۇرگەئاخۇننىڭ نەسىھىتى بىلەنلا بۇرغىسىنى چۈشۈردى، نېمىندۇر ئىزدىگەندەك، تەرەپ - تەرەپكە كۆز يۈگۈرتۈشكە باشلىدى.

ئۇنىڭ ئۆتكۈر نەزىرى توساتتىن كەپە كەينىدىكى قويۇق ئاقتېكەنلىكتە توختاپ قالدى. تىكەن ئۈچىنىڭ مىدىرلىشى ۋە شىرىقلىغان ئاۋاز ئەتراپتىكىلەرنىڭمۇ دىققىتىنى قوزغىدى.

— كىم؟

— ···

ئاۋاز بىلەن تەڭ تىكەنلەرنىڭ مىدىرلىشى بىردىنلا توختاپ قالدى . لېكىن تىكەنلىكتە غىل - پال كۆرۈنگەن بىر پاخمىۋاش گەۋدە كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە كەپە يېنىدىكى قومۇشلۇقتا پەيدا بولدى - دە ، كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ قاراپ تۇرغانلارغا تازا بىر سەپسىلىۋالغاندىن كېيىن ، قولىدىكى كالتەكنى چۆرۈۋېتىپ ، ئۇدۇل نۇرەك باخشىغا قاراپ تاشلاندى .

ئۇلار كۆزلىرىدىن تەگ - تېگىگە تىكىلىشتى - دە ، چىرماشقان توغراق شاخلىرىدەك قۇچاقلىشىپ ، چاپلىشىپ كەتتى .

— نۇراخۇن ...

— جامالىدىن ئۇستام ...

ئۇستۇېشى تىتما - تىتما بولۇپ كەتكەن ، چېچى ئاشىقلارنىڭكىدەك ئۇزارغان ، ساقال - بۇرۇتى ئارىسىدىن ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرى بىلەن قاڭشارلىق بۇرنى ئاران كۆرۈنۈپ تۇرغان بۇ كىشىنىڭ نۇرەك باخشىغا بىرەر قەست قىلىشىدىن ئەنسىرەپ جىددىيلىشىپ تۇرغان كىشلەر ، «جامالىدىن ئۇستام» دېگەن گەپنى ئاڭلاپلا كۆز يېشى قىلىشىۋاتقان ئىككىيلەننى ئارىغا ئېلىۋالدى .

— ھوي ، راستىنلا جامالىدىن ئۇستام ئىكەنغۇ ، بۇ !

— مەن سۇپۇرگەئاخۇن ، يادىلىرىدىمۇ ، نەزەرغوجىنىڭ ئوغلى سۇپۇرگەئاخۇن !

— پېقىرنى تونۇدىلىمۇ جامالىدىن ئاكا ، مەن ...

تۆگە تاپىنىدەك قېتىپ كەتكەن قولىنىڭ دۈمبىسى بىلەن كۆز يېشىنى سۈرتۈۋاتقان جامالىدىن بوۋاي قول بېرىۋاتقان ھەربىر كىشىگە قاراپ بېشىنى لىڭشىتماقتا ئىدى . رەڭگىنى يوقاتقان ماتا كۆڭلىكىنىڭ تىتىلىپ كەتكەن يەڭلىرى شامالدا ئۇچۇشۇپ تۇراتتى .

— ھەرقايسىڭلارنى قانداقمۇ ئۇنتاي ، شۇ يەتتە يىلدىن بېرى چىرايىڭلارنى كۈندە 100 قېتىم كۆز ئالدىمغا ئەكېلىپ تۇردۇم ، — دېدى ئۇ سۇپۇرگەئاخۇنغا ۋە تونۇش چىرايلارغا تويماي

سەپسېلىپ تۇرۇپ ، — تەقدىر دېگەن مانا مۇشۇنداق نەرسە ، مېنى بىر سەۋەب بىلەن يۇرتۇمدىن ، يۇرتداشلىرىمدىن ئايرىۋەتتى . مانا بۈگۈن ئۆيلىنىمغاندا بۇ جەزىرىدە يەنە ھەرقايسىلىرى بىلەن ئۇچراشتۇردى . بۇ چۈشۈم ئەمەستۇ ؟

— ياق ، چۈشلىرى ئەمەس جامالىدىن ئۇستام ، خۇدانىڭ قۇدرىتى بىلەن يېڭىۋاشتىن دىدارلىشىپ ، مۇڭدىشىپ تۇرۇۋېتىمىز .

— راست گەپنى قىلسام ، كۆزۈم تورلىشىدىغان بولۇپ قاپتۇ ، ھەرقايسىلىرىنىڭ قارىسى كۆرۈنۈشىگىلا كەپمەنى تاشلاپ ئاۋۇ يوغان توغراقنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ تۇرغانىدىم . چىرايىڭلارنى كۆردۈمۇ ، تونۇيالمىدىم . مۇبادا نۇراخۇن بۇرغىسىنى چالمىغان بولسا ، ئۆزۈمنى قورقماي ئاشكارىيالايتتىممۇ ؟

— جامالىدىن ئاكا ، بۇرغامنىڭ ئۈنىنى ئۇنتۇپ قالماپسىدە تېخى ؟

— قانداقمۇ ئۇنتاي ؟ ھېلىقى يىلى دۆيۈز چېرىكلەرنىڭ ۋايجېنىنى چىقارغان چېغىمىزدا قۇلاق تۈۋىمىزدە ئاڭلىنىپ تۇرغان ئاۋاز ئەستىن چىقامتى ؟

جامالىدىن بوۋاي نۇرەك باخشىنىڭ بۇرغىسىنى قولىغا ئېلىپ ، ئۇنىڭدىن ئۆتكەن كۈنلەرنىڭ ئەستىلىكلىرىنى كۆرمەكچى بولغاندەك ، ئۆرۈپ - چۆرۈپ قاراپ چىقتى ۋە ئۇھ تارتىپ قويدى .

ئۇ مەيدىسىدە ساڭگىلاپ تۇرغان بىر باغ قورايدەك يوغان ساقىلىنى بارماقلىرى بىلەن تاراپ قويغاندىن كېيىن ، نۇرەك باخشىنىڭ سوپۇرگەئاخۇننىڭ ياردىمى بىلەن تەسلىكتە ئۆرە تۇرۇۋاتقىنىغا ئەجەبلەندى - دە ، ئايىغىدىن تامچىلاۋاتقان قاننى كۆرۈپلا چۆچۈپ كەتتى :

— نۇراخۇن ئۇكام ، پۇتلىرى ؟ ...

— ھە ، تېرىسىنى ئازراق سۈرۈۋەتتى بولغاي ، — دېدى نۇرەك باخشى كۆلۈمسىرەشكە تىرىشىپ نېرىراقتا تۇرغان قاپقاننى ئېڭەكى بىلەن ئىما قىلىپ ، — بۇمۇ ئوبدان بولدى ، مۇبادا مۇشۇ قاپقان ئۆزىنى ئاشكارىلىمىغان بولسا ، بۇرغا چېلىشمۇ يادىمغا كەلمىگەن

بولاتتى !

— ئەستاغپۇرۇللا ، مۇشۇ تۇرقىدا بەك خىجىل بولۇۋاتىمەن ئۇكام ، يۇرسىلە ، كەپىگە كىرىپ ئەمەن قويۇپ تېڭىۋېتىلى ، بۇ نـەرسە تېرىنى سورۇۋەتتى دېگىلى بولمايدۇ ، بۇرۇن كېيىكنىڭ پۇتىنى ئۇزۇۋېتىپ ئارام بەرمەيدىغان ، ھەي ...

جامالىدىن بوۋاي نۇرەك باخشىنى يۆلەپ كەپە تەرەپكە كېتىۋېتىپ ، باشقا پۇقرالارنىڭ تۇرغان يېرىدىن قوزغالمىغانلىقىنى كۆرۈپ :

— كېلىڭلار تۇغقانلار ، كېلىڭلار ، «ئاۋۋال تائام ، ئاندىن كالام» دەپتىكەن ، بارنى تەڭ يەپ ، قورسىقىمىزنى ئازراق ئەستەرلىۋالايلى ، ئاندىن كېيىن نە سەۋەب بىلەن بۇ دەشت ـ باياۋانغا كېلىپ قالغىنىمىزنى سۆزلىشەيلى . بۇ توغرىدا گەپلەشمىدۇقمۇ تېخى ؟ ! — دېدى .

جامالىدىن بوۋاي نۇرەك باخشىنىڭ يارىسىنى ئەمەن سۈيى بىلەن يۇيۇپ ، تازىلاپ بولغۇچە ، گۈگۈم پەردىسى توغراقلىق ئۈستىنى چۈمكەپ ئۈلگۈردى . كۈندۈزى ئوزۇق ئىزدەپ ھاردۇق يەتكەن قۇشلارنىڭ ئاۋازى بارا ـ بارا ئۆچۈپ ، ئۇنىڭ ئورنىنى كېلەنىڭ ، قۇرت ـ قوڭغۇزلارنىڭ چىرىلداشلىرى ئىگىلىدى . مۇشۇكىياپىلاقنىڭ ئۆتكۈر چاڭگىلىغا چۈشۈپ قالدىمىكىن ، يېقىنلا بىر يەردىن تۇلۇم چاشقاننىڭ جان ئاچچىقىدا ۋىچىرلىغان ئۈنى كەلدى .

كەپە جايلاشقان بوشلۇق ئوتتۇرىسىغا يېقىلغان گۈلخان ئاسمان ـ پەلەك توغراقلارنى تاكى ئۇچلىرىغىچە قىزارتىۋەتتى . يۇزلىرى ئەتىگەنلىك تاڭ شەپىقىگە يۇزلەنگەندەك قىزىرىپ ، جۇلالىنىشقا باشلىغان كىشىلەر گۈلخان گىرۋەكلىرىدىكى قوقاسقا كۆمۈلگەن تېرىق كۆمىچىنى پىشار ـ پىشمايلا ئېچىپ ، بەئەينى ياغلىق توقاچ يېگەندەك ئىشتىھا بىلەن يېيىشكە باشلىدى . كۆمەچ كۆمگىچىلىك قوقاس تەگمىگەن ياكى ئالمىدەك خېمىرنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ پىشۇرۇپ يېيىش ئۇيىدا نەپسىنى بېسىپ تۇرغانلارنىڭ

ئاغزىغا بولسا ، سېرىق سۇ يىغىلماقتا ئىدى .

— تۇغقانلىرىم ، ئاز بولسىمۇ كۆپكە تاۋاپ قىلىپ يەپ ، ئاللانىڭ ھەققىدە دۇئا قىلىڭلار ، ئېلىڭلار ، ئېلىڭلار ، — دەيتتى گۇلخان ئەتراپىدا تەرلەپ - پىشىپ كۆمەچ كۆمۈۋاتقانلارنىڭ يېنىدا تۇرۇپ جامالىدىن بوۋاي .

بوۋاي پاراڭ ئارىسىدا پۇقرالارنىڭ يۇرتتىن قوغلىنىشىنىڭ سەۋەبىنى ئاڭلىغاندا ، بازغاندەك مۇشتى بىلەن توغراق غولىغا زەردە بىلەن بىرنى سالدى - دە ، ئورنىدىن تۇرۇپ :

— ئاھ خۇدا ، نېمىشقىمۇ تەتۈر پېشانە بولۇپ يارالغاندىمىز ؟ — دېدى بارغانسېرى ئۆلغىيىپ ، ئېگىزلەۋاتقان گۇلخان يالقۇنىنىڭ ئۇچىغا تىكىلىپ تۇرۇپ ، — ئەمدى ئاقپاششا دېگىنى قاپتىكەنمۇ بىزنى بوزەك قىلمىغان ؟ !

يەتتە يىلدىن بۇيان كۆز ئالدىدىن بىردەممۇ نېرى كەتمىگەن سەپەر سەپرانىڭ ، ھۈنىرىنىڭ ۋارىسى قادىر تۆمۈرچىنىڭ بېشىغا كەلگەن مالامەتلەر ئۇنىڭ سەمىگە يېتىپ ، يۈرىكىدە بۇرۇقتۇرما بولۇپ ياتقان غەزەپ ئوتىنى تېخىمۇ ئۇلغايتتى . ئۇ سۇكۇتكە چۆككەن پۇقرالارنىڭ كۆزىگە بىردىنبىر قاراپ چىققاندىن كېيىن سوئال تەرىقىسىدە :

— ئەيىب بىز خەقتىمۇ بار ، كۆڭلىمىز مەشۇتتەك يۇمشاق ، ئىشىكىمىزنىڭ ئالدىغا كەلگەن ناتونۇش كىشىنى كىم ئىكەنلىكىنى سۈرۈشتۈرمەيلا ئۆينىڭ تۆرىگە باشلاپ ، تاپقان - تەرگىنىمىزنىڭ ھەممىسىنى ئالدىغا تۆكىمىز ، كۆلۈمسىرەپ قويسىلا ئىچ - قارنىمىزنى تەتۈر ئۆرۈپ بېرىمىز ، يالغان - ياۋىداق ۋەدىلىرىگە ئالدى - كەينىنى ئويلاپ ئولتۇرمايلا چىنپۇتۇپ كېتىمىز . كېيىن كۆزىمىزنى ئېچىپ قارىغۇدەك بولساق ، ئۇلارنىڭ گەدىنىمىزگە مەھكەم مىنىپ بولغانلىقىنى كۆرىمىزۇ ، پۇشايماننى ئالغىلى قاچا ئىزدەيمىز ، — دېدى .

جامالىدىن بوۋاي قەپەستىن قۇتۇلالماي تىت - تىت بولۇۋاتقان يىلپىزدەك پۇشۇلداپ ، گۇناھكارنى سوتلاۋاتقان قازىدەك قىياپەت

بىلەن بىر پەس تۇرۇۋالغاندىن كېيىن :
— ئۇنىمۇ دەيمىز ، بۇنىمۇ دەيمىز ، بىزدە ئۆلۈمدىن قورقمايدىغان ، ھەق يولىدا شېھىت بولۇشنى خالايدىغان ئەركەكلەر بەك ئاز ، بىر ياقىدىن باش ، بىر يەڭدىن قول چىقىرىدىغان ئادەت بىزدە يوق ، — دەپ غودۇڭشىپ قويۇپ سۇپۇرگەئاخۇنىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى .
— ئەمدى گەپنى سىلىدىن ئاڭلايمىز ئۇستام ، — دېدى سۇپۇرگەئاخۇن بىردەملىك جىمجىتلىقتىن كېيىن ، — سىلىنى بىز تېخى ...
— ھە ، مېنى ئۆلدى دەپ ئويلاپ قالدىڭلارمۇ ، ئاللا ئۆمرىمىزنى بەرسىلا ئۇنداق ئاسان ئۆلىدىغان ئىش يوق . چېرىكلەرگە يانداقچىلىق قىلىپ بېشىمىزدا ياڭاق چاققان ئابلىزقارىنىڭ يۈزىگە بىر تۈكۈرۈۋالمىسام كۆزۈم ئوچۇق كەتمەمدۇ مېنىڭ ! ؟
— ياق ، سىلىنى ئۆلدى دەپ ئويلايدىغان كىمنىڭ ھەددى ئىكەن ، بېگىم سىلىنى چېرىكلەر تۇتۇپ كەتكەندىن كېيىن قانداق بولدىكىن دەپ سورىغان گەپ .
بوۋاي نۇرەك باخشىغا ھومىيىپ قويۇپ جاۋاب بەردى :
— چېرىكلەر توپىلاڭچىلارغا قىلىچ ـ نەيزە سوقۇپ بەردىڭ ، دەپ شادىلىق ھارۋىغا سولاپ ئېلىپ ماڭغىنىنى سۆزلەپ ئولتۇرمىساممۇ بولار ، شۇ مېڭىشىمىزدا ئۈچ كۈندىن كېيىن ئىلچىغا كەلدۇق . مېنى سېپىل ئىچىدىكى ھەپسىگە سولاپ قويدى . ئۇ يەردە تۆت يىلچە يېتىپتىمەن ، ئۇنىڭدىن كېيىن تۆمۈرچىلىككە سالدى . لېكىن پۇتۇمدىن ئىشكەل ئېلىنمىدى . ئۆلۈپ ـ تىرىلىپ بىر يىل تۆمۈرچىلىك قىلغان بولدۇم ، نەيزە بىلەن قىلىچنى سۇغىرمايلا سوقۇۋەردىم ، سوقۇۋەردىم ، ئاخىرىدا بىر كۈنى بىر چېرىك قولىقىمغا پىچىرلىمامدۇ ، ئۇقسام ، جەڭ قىلغاندا مەن سوققان قىلىچ ـ نەيزىنى تۇتقان چېرىكلەر ياپىسىغا ئۆلۈپ توگەپتۇ ، شۇڭا ئۇلار مېنى سازايى قىلىپ ، ئاندىن كېيىن ئۆلتۈرمەكچى

بولغانىكەن ، توۋا خۇدايىم ، چىرىك دېگەننىڭمۇ كۆڭلى ئاقلىرى بار ئىكەن . شۇنىڭ بىلەن بۇ ئاق كۆڭۈل چىرىكنىڭ ياردىمىدە بىر كىچىسى پۇتۇمدىكى ئىشكەلنى سۇندۇرۇپ سېپىلدىن سەكرەپ قاچتىم ، شۇ قاچقانچە مۇشۇ توغراقلىققا كېلىپ ئاندىن تىندىم . قىشلىقلارغا باراي دېسەم ، چىرىكلەرنىڭ يەنە تۇتۇۋېلىشىدىن ، ھەرقايسىڭلارغىمۇ ئەزىيەت يېتىپ قېلىشىدىن قورقتۇم . بارماي دېسەم ، بۇ توغراقلىقتا ئۆلۈپ تۈگەشكۇدەكمەن ، شۇنىڭ بىلەن بىر كېچىسى يۇرۇڭقاشقا بېرىپ مەندىن نەچچە يىل بۇرۇن مۇشۇ قاپقاننى سېتىۋالغان بىر تونۇشۇمنى تېپىپ قاپقاننى سورىۋىدىم ، ئۇمۇ ماڭا ئىچ ئاغرىتىپ بېرىۋەتتى . توشقان ، كېيىك دېگەندەك ھايۋانلارنى تۇتۇپ يەپ جېنىمنى جان ئەتتىم ، كېيىنچە ئازراق ئۇرۇق تېپىپ كېلىپ ، ئاۋۇ يەردىكى بۇلاقنىڭ قېشىدىن بىرەر موچە بىنەم ئېچىپ ، ئانچە - مۇنچە دان ئالالايدىغان بولدۇم .

جامالىدىن بوۋاي تىترەك ئاۋازى بىلەن سۆزلىمەكتە ئىدى . لاپ - لاپ قىلىپ چۇشۇۋاتقان شولا ئۇنىڭ كۆز جىيىكىدە توختاپ قالغان ياشنى يورۇتاتتى .

— ئادەم بالىسىنىڭ يەيدىغان رىزقى تۈگىمىسە ئۆلمەيدىغان گەپ ئىكەن ، يۇرۇڭقاشتىكى تونۇشۇمنىڭكىگە بارمىغىلىمۇ بىرەر يىلدىن ئېشىپ كەتتى . ئاخىرقى قېتىم بارغىنىمدا ئۇ چىرىكلەرنىڭ ئادەم تۇتۇپ ئەسكىلىك قىلىۋاتقىنىنى دېۋىدى ، جاھاننىڭ كارى بىر گەپ بولار دەپ ھايۋانلار بىلەن ئۈلپەت بولۇپ ياشاۋاتىمەن ، تۇرغان تۇرقۇمنى ھەرقايسىڭلارمۇ كۆرۈۋاتىسىلەر . بايا سىلەردىن سېيىت ھاجى دېگەننىڭ قىلمىش - ئەتمىشىنى ئاڭلاپ يۈرىكىم مۇجۇلۇپلا كەتتى . ھەي ، ئازراق مەنسەپ بىلەن مەئىشەت بەرسە ، ئانىسىنى ئۆلتۈرۈپ بېرىشتىن يانمايدىغان ئابلىزقارى دوزىخنى قانداق قىلساق بولار ؟ …

— ھامانەم بىر كۈنى ئۇنىڭ كۆزىگە كۆرسىتىپ قويىمىزغۇ ئاخىر ، — دېدى بىرەيلەن بوۋاينىڭ سۆزىگە جاۋابەن .

بۇ گەپنى ئاڭلىغان جامالىدىن بوۋاي يەنە ئەزۋەيلەپ كەتتى .

ئۇ ئاۋاز كەلگەن تەرەپكە قاراپ قويۇپ:
— هامانەم بىر كۈنى، هامانەم بىر كۈنى، قاچان كېلىدۇ شۇ بىر كۈن، يېشىم ئاتمىشتىن ئاشتى، كۆزۈمنىڭ ئوچۇقچىلىقىدا كەلسە بولاتتىغۇ شۇ بىر كۈن! — دېدى.

29. ۋەھىمىلىك بىر پاي ئوق

ئۇلار قۇملۇق دەشتتە تۇيۇقسىز ئۇچرىشىپ قالدىيۇ، لېكىن بۇ ئۇچرىشىشتىن هېچبىرى تاسادىپىيلىق هېس قىلمىدى. بۇ چاغدا ئىشىك باقار دورغىلارنىڭ «ئۇيقۇغا كەتكەن» پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، قەسىردىن قېچىپ چىققان قادىر تۆمۈرچى ئۇزۇن ماڭمايلا قېرىنداشلىرىنىڭ ئىزىنى تېپىۋالغان ۋە بۇ ئىزنى بويلاپ ئوق تەگكەن كېيىكتەك ئاسقاقلاپ مېڭىپ، هېلىقى سۇ ئورنىغىچە يېتىپ كەلگەنىدى. سېيىت هاجى بىلەن بولغان سوئال ـ جاۋابتىن كېيىن، دورغىلارنىڭ ياردىمىدە تۆمۈرچىنىڭ ئىزىغا چۈشۈۋالغان رەسۇل ئىمام ئورەكتە ئاغزىنى نەملەۋاتقان تۆمۈرچىنىڭ خۇددى كۆمۈپ قويغان نەرسىنى ئىزدەۋاتقان قاغىدەك مىدىرلاپ تۇرغان كونا كۆرپە تەلپىكىنى كۆردى ـ دە، دۆڭنىڭ كەينىگە مۆكۈپ تۇرۇپ توۋلىدى:
— ئورەكتىكى كىم، نوچى بولساڭ ماراپ ياتماي ئالدىمغا چىق، سېيىت هاجىغا، ئابدۇراخمان كۆك كۆزگە بوي بەرمىگەن رەسۇل ئىمام دېگەن مەن بولىمەن!
ئاغزىنى نەملەپ بولۇپ، ئۇيەر ـ بۇ يېرىدە قان قېتىپ قالغان ئەڭگىنىنىڭ يىرتىقلىرىنى بىر ـ بىرىگە چىگىۋالغان تۆمۈرچى ئادەمزاتسىز باياۋاندا ئاڭلانغان ئاۋازدىن سەل چۆچۈدى، لېكىن، قولىغا سىڭىپ كەتكەن بۇ چىرقىراق، يېقىمسىز ئاۋازنى پاتلا ئىلغا قىلىۋېلىپ، ئورەك تېشىغا چىقتى ـ دە، ئايسىمان قۇم دۆۋىسى ئۈستىدە تۇرغان سەللىنى كۆردى، سەللە ئاستا ـ ئاستا

كۆتۈرۈلۈپ ، رەسۇل ئىمامنىڭ سوقچاق يۈزى ئاشكارا بولدى .

— ۋاي سىلىمدىلە قادىرئاخۇن ، — رەسۇل ئىمام دۆڭدىن چاڭغا بىلەن سىيرىلگەندەك ئىلدام چۈشۈپ كەلدى ۋە ئىچ ئاغرىتقان قىياپەتتە ئىككى قولىنى سەل - پەل ئالدىغا سوزۇپ تۇرغان تۆمۈرچىنىڭ قۇچىقىغا كومىدە تاشلاندى ، — يەيدىغان رىزقىم بار ئىكەن ، ئۇلۇغ خۇدا بەندىسىنىڭ دۇئايىنى ئىجابەت قىلدى ، ئاخىر سىلىنى تېپىۋالدىم ، ۋاي قولۇم ، ۋاي پۇتۇم …

رەسۇل ئىمامنىڭ ئۆز باغرىغا بېشىنى قويۇپ ، دادىسىغا دادلانغان كىچىك بالىدەك ھۆكرەپ يىغلاۋاتقىنىنى كۆرگەن قادىر تۆمۈرچىنىڭ يۈرىكىدە ئورەكتىكى سىزما سۇدەك پەيدا بولغان ھېسداشلىق يېشى كۆزىدىن سىرغىپ چىقتى . ئۇ رەسۇل ئىمامنىڭ كۆكرىپ كەتكەن يۈزىنى ۋە بىر پارچە قازان تۇتقۇچتەك پاسكىنا ماتا بىلەن بوينىغا ئېسىۋالغان بىلىكىنى سىلاپ قويۇپ :

— ئىت نەسلىدىن تامغان ئۇ تاش يۈرەكلەر تازا قىيناپتۇ سىلىنى ، قولىنىڭ سۆڭىكى سۇنمىغاندۇ ؟ — دەپ سورىدى .

ھېلىقى كۈنى ئەتىگەندە كونا تۈگمەن بېشىدىن قەسىرگە ھەيدەپ كېتىلىۋاتقاندا رەسۇل ئىمامنىڭمۇ يېقىنلا بىر يەردە تىل - تاياق ئاستىدا كېتىۋاتقىنىنى كۆرگىنى ئۇنىڭ يادىدا ئىدى .

— ۋاي قادىرئاخۇن ، نېمىسىنى دەي ئۇ دوزىخىلارنىڭ ، جەڭ بولغان كۈنى يۈرتنى تاشلاپ قېچىشقا كۆزۈم قىيماي ، پۇقرالارنى قوغلاپ كەلگەنلىكى دۈشمەننىڭ گېلىنى سىقىۋېرىپتىمەن . بىر چاغدا قارىسام يېنىمدا بىرمۇ ئادەم يوق ، شۇنداقتىمۇ نېمە بولسام مەيلى ، بۇ لەنىتىگە ئۆزۈمنى بىر تونۇتۇپ قوياي دەپ ئېلىشىۋېرىپتىمەنۇ ، ئاخىر ئابدۇراخمان كۆك كۆزنىڭ قولىغا چۈشۈپ قاپتىمەن . قەسىرگە ئاپىرىپ باش - كۆزۈمگە ئۇرىۋەردى ، مانا بۇ قولۇمنىمۇ كالتەكلەپ سۇندۇردى .

رەسۇل ئىمام سۆزلەۋېتىپ ، بىلىكىنى تۇتۇپ ، ئاغرىق ئازابىغا چىدىيالمايۋاتقاندەك ۋايجانلاپ ، ئىنجىقلاپ قويۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى :

— تونۇگۈن تاڭ ئاتارغا يېقىن قەسىر ئىچىدە قىيامەت قايىم بولغاندەك دوپۇر - دوپۇر بولۇپ كەتتى ، شۇنداق قۇلاق سالسام دورغىلار «قادىر تۆمۈرچى قېچىپ كەتتى» دېيىشىۋاتامدۇ . شۇنىڭ بىلەن ئۇلۇغ ئاللانىڭ نامىنى زىكرى قىلدىم ياكى ئۆلۈم ، ياكى كۆرۈم دېدىم - دە ، يۇرتداشلىرىمنىڭ مۇھەببىتى غالىب كەلدى ، ئىشىكنىڭ ئۇلگۈجىكىنى شۇنداق كۆتۈرۈۋىدىم ، شالاققىدە قىلىپ ئاجرىدى ، ئىنس - جىنغا تۇيدۇرماي تامنىڭ سوڭگۈچىدىن چىقىپ ، چۆل تەرەپكە قاراپ يول سالدىم ، مانا تېنىمدە ماغدۇر تۈگىگەندە قادىر ئاللا ئۆزلىرىگە ئۇچراشتۇردى . ئاللاتائالا ئىگەم بەندىسىنىڭ غېمىنى يەيدىكەن …

ئازاب چەككەن بۇ بىچارىنىڭ بىر - ئىككى ئېغىز گەپ بىلەن دەردىنى ئېيتىپ تۈگىتەلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن تۆمۈرچى :

— ئىمام ، ئۇ ئىبلىسلارنى چايناپ پۇركۈۋەتسەكمۇ دەردىمىز چىقمايدۇ ، كۈنىنىڭ بارىدا مېڭىۋالغىنىمىز تۈزۈكمىكىن ، شامال كۆتۈرۈلۈپلا قالسا ئالدىمىزدىكى ئىزلارنى كۆمۈۋېتىدۇ ، — دېۋىدى ، رەسۇل ئىمام :

— ئۇ ئىمانسىزلارغا ئاللاتائالا كۆرسىتىدۇ تېخى ، بىر كۈزىدىن ياش ، بىر كۆزىدىن قان ئاققۇزمىسا ھېساب ئەمەس ، توختاپ تۇر ئوغرىلار ! — دەپ زەردە قىلىپ قويۇپ ، ساق قولىنى بىراۋغا مۇشت ئېتىۋاتقاندەك شىلتىپ ، يەرگە قۇم توزۇتۇپ تۈرۈپ بىرنى تېپىۋالدى - دە ، تۆمۈرچىنىڭ كەينىگە كىرىپ يۈرۈپ كەتتى .

قادىر تۆمۈرچى مەھەللىنىڭ ياقىسىدىن قېچىپ چىقىۋاتقاندا سوندۇرۇۋالغان بىر تال تاياقنى ھاسا قىلىپ ، چورۇق تارتىلغان پۇتىنى ئاران يۆتكەپ كېتىۋاتاتتى . پېتىپ كېتەي دەپ قالغان قۇياشنىڭ قاندەك شولىسى ئۇنىڭ جاراھەتلەنگەن قولىقىنى قىزارتىۋەتكەن ، دەشت يۇزىدىكى كۈن بويى قىزىپ چىققان قۇمدىن تارىلىۋاتقان ئىسسىق ئاچ كۆزلۈك بىلەن ئىچكەن تۇزلۇق سۇنى باش - كۆزىدىن تەپچىرىتىپ ، يارىلىرىنى تۇز قۇيغاندەك ئېچىش-

تۇرماقتا ئىدى . چاچ ـ ساقاللىرى ئاپئاق شور بىلەن قاپلىنىپ ، كەچ كۈزدىكى قىرو باسقان چىغدەك ئاقىرىپ كەتكەن تۆمۈرچى بەزىدە توختاپ كەينىگە بىر نەچچە قەدەم ياناتتى ـ دە ، پۈتمىنى قۇمدىن تارتىۋالالماي قىينىلىۋاتقان رەسۇل ئىمامغا ياردەمدە بولاتتى .

بىراق ، ئەمدىكى ھەرقانداق مۈشەققەت مۇددىئاسىغا يول تېپىۋالغان رەسۇل ئىمامغا مۈشەققەت بولۇپ تۇيۇلمايتتى . ئۇ دەسلىپىدە سېيىت ھاجىنىڭ تاپشۇرۇقىنى زىممىسىگە ئېلىشتىن بويۇن تولغاپمۇ باقتى ، ئۇنىڭ بويۇن تولغىشى باشقا سەۋەبتىن ئەمەس ، بەلكى قادىر تۆمۈرچىدەك مۇھىم ئادەمنىڭ ئىزىغا چۈشۈشتىن قورققانلىقتىن ئىدى . ناۋادا ئۆكۈزدەك كۈچلۈك ، ھەربىر مۈشتى كىچىك بالىنىڭ بېشىچىلىك كېلىدىغان بۇ ئادەم ئۆزىدىن گۇمانلىنىپ قالدىمۇ ، بىردەمدە ئىقرارىغا كەلتۈرۈپ ، جېنىنى جەھەننەمگە ئۇزىتىۋېتىشىدىن قىلچە شۈبھىلەنمەيتتى . لېكىن ، كۆزىگە يەپ كەتكۈدەك تىكىلىپ تۇرغان سېيىت ھاجى ئالدىدا ئۇ يەنىلا ئاجىز كەلدى . ئاخىرىدا كاللىسىنى بىر سىلكىپلا ئەقىل تېپىپ ، چەپ قولىنى ئاززاق زەخمىلەندۈرۈپ ، باش ـ كۆزىنى كۆكەرتىپ قويۇشنى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئىلتىماس قىلدى .

— بەللى ، ئەقىللىق بەندە دېگەن مانا مۇشۇنداق ئاقىلانە ئىش قىلىدۇ ، ئاللانىڭ نامى بىلەن قەسەمكى ، پېقىرنىڭ دەۋتى بىلەن چەككەن رىيازەت ، ئەزىيەتلىرى پېقىردىن ئىش پۈتكەن ھامانەم يانغۇسىدۇر ...

سېيىت ھاجى ھەيۋە بىلەن ماختاش گىرەلىشىپ كەتكەن تەدبىرىنىڭ ئۈنۈم بېرىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ، ئايىغى ئاستىدا كۈچۈكلىنىپ يۈرگەن رەسۇلنى يەنە بىر قېتىم ماختاپ ، كۆكلەرگە ئۇچۇردى ـ دە ، ئۇنىڭ ئىلتىماسىنى بەجا كەلتۈرۈشكە ئىجازەت بەردى ...

«مېڭىسىنى دات بېسىپ كەتكەن تۆمۈرچى ، ئەقلىڭ قەيەرگە يېتەتتى ، — دەپ ئويلايتتى رەسۇل تۆمۈرچىنىڭ كەينىدىن سادىق

شكار ئىتىدەك سوكۇلداپ كېلىۋېتىپ ، — پېقىرنى قاچقۇنلارنىڭ قارارگاھىغا باشلاپ بارساڭلا بولدى ، قالغىنىنى ئۆزۈملا چۆندەۋېرىمەن ، پېقىرنىڭ ئاق مەسچىتكە ئىمام ، داڭلىق بايغا ئايلىنىپ ، دەۋران سۈرمىگىنىنى كۆر ، سەن بولساڭ تەقدىرنىڭ قۇلى ، زامانىنىڭ سارقىندىسى بولۇپ قېلىۋېرىسەن ! »

بىر - بىرىگە «ھەمدەرد» بولۇپ مۇشەققەتلىك مۇساپىنى تۈگەتكەن بۇ بىر جۈپ «ھەمراھ» ئوخشاش بىر يۇرتتىن ئوخشىمىغان مەقسەت بىلەن قېچىپ چىققان ئۈچىنچى كۈنى كەچقۇرۇن مەزگىلدە بەشتوغراق بوستانلىقىنىڭ گىرۋىكىگە ئۇلىشاي دەپ قالدى . لېكىن ، نېمىشقىدۇر تۇز كەتكەن قۇملۇق ئۈستىدە ئىككىيلەن تەڭلا ھالىدىن كەتتى .

توغراقلىقتىكى سىبسىق كۆلچەكنىڭ يېنىدىراق ئوزۇق ئىزدەپ يۈرگەن ئىككى مۇساپىر يۇرتى تەرەپكە تەلمۈرۈپ قاراۋېتىپ ، يىراقتا پەيدا بولغان ئىككى قارا چېكىتنى كۆرۈپ قالدى - دە ، ساداقتىن ئايرىلغان ئوقتەك تېزلىك بىلەن ئۇلارنىڭ يېنىغا يېتىپ كېلىشتى .

— ھوي ، بۇ قادىرئاخۇن ئۇستام ئىكەنغۇ ؟

ئىككىيلەن تاياققا تايىنىپ ئۆرە بولۇشقا ئىنتىلىۋاتقان تۆمۈرچى بىلەن قەدىناسلارچە قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى ۋە تۆمۈرچىنىڭ يېنىدا تاپتەك سوزۇلۇپ ، دۇم ياتقان رەسۇلنى يۆلەشكە باشلىدى .

رەسۇل ئۇستىخىنى يوق ئادەمدەكلا سىيرىلىپ چۈشەتتى . يۈزىدە تەر بىلەن بىللە ئۇيۇپ قالغان قۇم دانچىلىرى ئەينەك پارچىلىرىدەك پارقىرايتتى . كۆزلىرى بوغۇزلانغان قوينىڭ كۆزىدەك يېرىم يۇمۇلغان بولۇپ ، قارىچۇقلىرى تارتىلىپ كەتكەندەك قىلاتتى .

— بۇ بىچارە ھوشىدىن كەتتى ، ئاستا يۆلەڭلار ، قولىدىن ھېزى بولۇڭلار ، يارىسىمۇ ئانچە يېنىك ئەمەس ، — دېدى يۇرتداشلىرىنى كۆرۈپلا روھلىنىپ قالغان قادىر تۆمۈرچى رەسۇل

ئىمامنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ .

ئۇلارنىڭ بىرى قادىر تۆمۈرچىنى يۆلىدى ، يەنە بىرى ھېلىغىچە ھوشىغا كېلەلمەيۋاتقان رەسۇلنى تاغار يۇدۇگەندەك يۇدۇپ ، توغراقلىققا قاراپ مېڭىشتى .

قادىرئاخۇن ئۇستام ، ئەنە ئاۋۇ كىم ؟ — سورىدى بىرەيلەن توغراقلىقنىڭ گىرۋىكىگە يېقىنلىشىپ قالغاندا ، ئۆزلىرى تەرەپكە نېمە ۋەقە بولغانلىقىنى ئاڭقىرالماي كۆزىنى چىمچىقلىتىپ قاراپ تۇرغان جامالىدىن بوۋاينى كۆرسىتىپ تۇرۇپ .

قادىر تۆمۈرچى ئۇستىسىنى تونۇدى ۋە ئۇنىڭ ساقال - بۇرۇتلىرىنى سىلاپ تۇرۇپ كىچىك بالىدەك ئۇن سېلىپ يىغلاپ كەتتى . جامالىدىن بوۋايمۇ ئۆزىنى توختىتالماي يىغىغا قوشۇلۇپ ، شاگىرتىنىڭ كۆزلىرىگە ، ياردار جىسمىغا ئۇزاقتىن - ئۇزاق تىكىلدى ، ئۇلار ئۆپكىدەۋاتقاندا نېمە ئىش يۈز بېرىۋاتقىنىنى بىلمەكچى بولۇپ ، كۆزىنى ئاچقان رەسۇلمۇ ئوپۇل - توپۇل ئۆملەپ كېلىپ ئىككىيلەننىڭ ئارىسىغا قىستۇرۇلدى ...

ئۆتكەن - كەچكەنلەر ئۇستىدە ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي سۆزلىشىۋاتقان ئۇستا - شاگىرت يۇرتداشلىرى ئارىسىغا يېتىپ كەلگەندە ، ئۇلارنىڭ دىدارىنى بىر - بىرىدىن يوشۇرۇشقا ئالدىرىغاندەك بېسىپ كەلگەن گۈگۈم توغراقلىقنى ئۆز قۇچىقىغا ئالغانىدى . سوپۇرگەئاخۇن جامالىدىن بوۋاي بىلەن قادىر تۆمۈرچىنى كەپە ئالدىغا ئولتۇرغۇزغاندىن كېيىن ، بوشلۇققا دۈۋىلەنگەن ئوتۇنغا ئوت يېقىۋەتتى . گۈلخان دۈشمەن قولىغا چۈشۈپ كەتكەن يۇرتداشلىرىنىڭ ساق - سالامەت يېتىپ كەلگىنىنىڭ خۇشلۇقىدا ۋىسال شادلىقى ئۇرغۇپ تۇرغان جىلۋىلىك چىرايلارنى يورۇتۇۋەتتى .

مۇساپىرلار قادىر تۆمۈرچىنى خۇددى مەككىدىن قايتىپ كەلگەن ھاجىنى كۈتۈۋالغاندەك ئارىغا ئېلىۋالدى . جامالىدىن بوۋاي قاراڭغۇدا سىلاشتۇرۇپ يۈرۈپ ، قەيەردىندۇر تېپىپ كەلگەن ئەمەن يوپۇرمىقىنىڭ شىرنىسى بىلەن شاگىرتىنىڭ يارىسىنى يۇيۇپ ،

تېڭىپ بولغاندىن كېيىن بارغانسېرى ئېشىپ ، قىزىرىشقا باشلىغان يۈتىنى سۇنۇۋالغان نۇرەك باخشىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى ، قادىر تۆمۈرچىنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالدى .

— ماۋۇ يەرگە كېلىڭلار جامائەت ، مەيەرگە ، ئۇلارنى ئارامخۇدا مۇڭداشقىلى قويۇڭلار ، — دېدى جانلىنىپ قالغان رەسۇل ئىمام كىشىلەرگە خېلى چەتتىكى بىر توغراق تۈۋىنى كۆرسىتىپ .

مۇساپىرچىلىقتا ، ئارىسىدا بىر ئىمام پەيدا بولغىنىغا ئىچ - ئىچىدىن خۇشال بولۇۋاتقان كىشىلەر رەسۇلنىڭ گېپىنى خۇددى مەسچىتتە سەپكە چاقىرغاندىكىدەك ئىخلاسمەنلىك بىلەن ئاڭلىدى - دە ، ئۇ كۆرسەتكەن يەرگە يۆتكىلىشتى . دېمىسىمۇ ، ئۇلار يەتتە يىلدىن كېيىن كۆرۈشكەن قەدىناسلارنىڭ قىلىشىدىغان گەپلىرى ئاز ئەمەس دەپ ، ئۆزلىرىنى چەتكە ئېلىشنى ئويلاپ تۇرۇشاتتى .

ئىمام ساق قولىنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ تۇرۇپ ، قىرائەت قىلغاندىكىدەك تەمكىنلىك بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى .

— ھاي - ھاي ، تۇگمەن بېشىدا شۇنداق قاتتىق جەڭ بولۇپ كەتتىكى ، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مەككە مۇشرىكلىرى بىلەن ئوھۇد تېغىدا قىلغان جەڭمۇ① بۇنداق دەھشەتلىك بولماس ، ئوق «ۋىژ - ۋىژ» قىلىپ قۇلاق تۈۋۈمدىن ئۇچۇپ كېتىۋاتىدۇ ، ئەزرا-ئىل كۆزۈمگە كۆرۈنۈپلا تۇرىدۇ ، ئۆزۈمنىڭ بۇ تەرىقە قورقماس ئىكەنلىكىمگە ئۆزۈممۇ ھەيرانۇھەس قالدىم . مىراب بېگىم : «ھە ئىمام ، قېنى ئوق ، قېنى دورا» دەپلا تۇرىدۇ ، پېقىر بولسام بەكمۇ چەبدەسلىك بىلەن ئىشلەۋاتىمەن ، ئۆلۈم دېگەن نەرسە خىيالىمدىمۇ يوق ... بىر چاغدا قارىسام ئابلىزقارىنىڭ سولاقخانىسىدا

---

① ئوھۇد جېڭى — ھازىرقى سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى مەدىنە شەھىرىنىڭ يېنىدىكى بىر كىچىك تاغ بولۇپ ، بۇ يەردە مىلادىيە 625 - يىلى 3 - ئايدا مۇھەممەد پەيغەمبەر 1000 دىن ئارتۇق قوشۇن بىلەن ئىسلام دىنىغا كىرمىگەن ئەبۇ سوفىيان باشچىلىقىدىكى 3000 قۇرەيش مۇشرىكلىرىگە قارشى جەڭ قىلغان . بۇ جەڭدە شېھىت بولغان «ئوھۇد ئەھلى» دەپ ئاتالغان مۇسۇلمانلارنىڭ قەبرىسى مۇشۇ تاغنىڭ يېنىدا .

يېتىپتىمەن، ئايغىمدا چىدە، قولۇمدا ئىشكەل، خاتىپ ھارغۇچە ئۇردى، ئەمما بۇ يېقىرغا چىۋىن چاققانچىلىك تۇيۇلمىدى. ئابدۇراخمان كۆك كۆز دېگەن دوزىخى بىلىكىمنى چۇل - چۇل قىلىۋەتتى. چىشىمنى چىشلەپ، بىر ئىڭىزمۇ دادلىمىدىم، «ئاغزىڭغا قان كەلسە، دۈشمىنىڭنىڭ ئالدىدا تۈكۈرمە» دەيدۇ ئەمەسمۇ؟

رەسۇل ئىمام ئالدىنئالا يادلىۋالغاندەك، شۇنچە رەتلىك ھەم تەسىرلىك قىلىپ سۆزلەيتتىكى، ئىشتىياق بىلەن ئاڭلاپ ئولتۇرغانلار ئۇنىڭ ئاغزىدىن بىردەممۇ كۆز ئۈزەلمەيتتى. مۇبادا دوست تارتىدىغان شاگىرتلىرى بولغان بولسا، ئۇ جەڭنامىلەردىن رىۋايەت قىلغۇچى ۋايىزغىلا ئوخشاپ قالغانىدى.

— قاراڭغۇ چۈشۈپ، كېچىمۇ بولدى، ئىتىكاپتا ئولتۇرغاندەك ئولتۇرۇپ، شاپائەت قىلغۇچى ئىگەمدىن ئۇ جوھۇتلارنى جازالاشنى، بەندىسىگە ئاسانلىق بېرىشنى تىلىدىم. ئاھىم ئاللاغا يەتكەنمۇ نېمە، تاڭغا يېقىن «يائاللا، بەندەڭگە ئىلتىپاتىڭنى كۆرسەت» دەپ بىر ئاھ ئۇرۇۋىدىم، پۇت - قولۇمنى چۈشىۋەتكەن زەنجىر شالاقىدە قىلىپ بەندە - بەندىدىن ئاجراپ كەتتى. ئىشىكنىڭ زەنجىرىمۇ يەرگە چۈشتى. يائاللا، بەندەڭگە پاناھ بەرگەيسەن، دەپلا تامدىن سىيرىلدىم. قاچا ... قاچا ... ئاخىر قادىر ئاخۇنغا يېتىشىۋالدىم، ئۇنى يۆلىدىم، كېيىن نېمە بولغانلىقىمنى بىلمەيمەن بىر چاغدا قولىقىم تۇۋىدە: «ئىمام ئاخۇنۇم، كۆزلىرىنى بىر ئاچسىلا» دەپ يىغلامسىرىغان ئۈن ئاڭلانغاندەك بولدى، كۆزۈمنى ئېچىپ قارىسام، يۇرتداشلارنىڭ قۇچىقىدا يېتىپتىمەن ...

— شۈكۈر خۇدايىم، ئىمامنىڭ ئىمانى ئۇنى قوللاپتۇ!

— ئىمامنى ئەۋلىيالىق مەرتىۋىسىگە كۆتۈرۈلگەن چېغى!

— شۇنى دېمەمدىلا، پۇت - قولىدىكى زەنجىر - كىشەنلەرنى ئاللا بىر كارامەت بىلەن يوق قىلىپ، ئۇنى دورغىلارنىڭ كۆزىدىن غايىب قىلمىغان بولسا، ئابلىزقارىنىڭ ئۇ قەپىسىدىن قۇشقاچمۇ

قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ ئەمەسمۇ؟
— دۇرۇس ... دۇرۇس ...
ئىمامنىڭ ئالدىدا ئىشان ئالدىدىكى مۇرىتتەك ئىتائەت ساقلاپ ئولتۇرغانلار ئۇنىڭ باھادىرلىقىغا ئىچ - ئىچىدىن قايىل بولۇشتى. ئاللاغا يېقىن بولغان بۇ زاتنىڭ سۇرىتىنى كۆڭۈل دەپتىرىگە ئورناشتۇرۇۋالماقچى بولغاندەك، ئۇنىڭ مەغرۇرلۇق كۆلكىسى ئويناپ تۇرغان چىرايىغا ئىنچىكىلىك بىلەن سەپسېلىشتى ...
1912 - يىلىنىڭ 5 - ئېيى 6 - ئايغا ئۇلىشار - ئۇلاشمايلا توغراقلىقتا 7 - ئاينىڭ تومۇزى ئۆزىنى كۆرسەتتى. كەڭ بىر پارچە قوقاسلىقنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا تاشلاپ قويۇلغان بىر سىقىم كوكاتتەك تۇرغان بۇ بوستانلىق مەزگىلسىز ئۇرۇپ تۇرىدىغان ئىسسىق شامالنىڭ خورىتىشى بىلەن سارغىيىپ تونىنى ۋاقىتسىز يېپىنىۋالدى. قىزىل توپىلىق يەردە ئۆسكەن، يېتىم بالىدەك رەزگى، ئاجىز توغراقلارنىڭ ئۇچىدىكى يوپۇرماقلار ئوچاقتا تىقىپ تارتىۋالغاندەك قورۇلۇپ، سارغىيىشقا باشلىدى.
— توشقانلارمۇ، ئۇچار - قۇشلارمۇ ئۇۋىسىدىن چىقمايدىغان بولۇۋالدى. بۇگۇن يەنە ئاچ قالىدىغان بولدۇق، — دەپ خورسىندى ئىككى - ئۈچ يىگىت بىلەن ئوۋ قىلىشقا چىققان سوپۇرگەئاخۇن بىر كۈنى كەچقۇرۇن توغراقلىقنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى چاتقاللىقتا كېتىۋېتىپ.
— راست، كۈن تىكلەنگەندىغۇ ئاپتاپتىن قورقۇپ ئۇۋىسىدىن چىقىشمىسۇن، ھاۋا سەگىگەندىمۇ كۆرۈنمەيدۇيا، بۇ ھارامزادىلەر، — مەتقاسىم دوقا بېشىنى قاشلاپ غۇدۇراپ قويدى، — قانداق قىلارمىز ئەمدى بۇ گالنى؟
سوپۇرگەئاخۇن ئۇلۇغ - كىچىك تىنىۋالدى - دە، پوتىسىنى چېگىتىپ قويۇپ، چاتقاللىقلارنى ئارىلاپ ئەتراپنى كۆزەتكەچ، يۇرۇپ كەتتى.
دېمىسىمۇ، يۇز نەچچە ئادەمنىڭ بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىنكى ھالى بارغانسېرى خارابلاشماقتا ئىدى. نەچچە يىلدىن بېرى تۈنجى

قېتىم ئادەمزاتنى ، يەنە كېلىپ ئۆز يۇرتلۇقلىرىنى كۆرۈش ئامىتىگە ئېرىشكەن جامالىدىن بوۋاي ئىككى يىلدىن بېرى چىشىنىڭ كاۋىكىدا دېگۈدەك ساقلاپ كەلگەن ئاشلىقىنى يۇرتداشلىرىنىڭ ئالدىغا ھېچ ئاياپ ئولتۇرمايلا تۆكۈپ بەرگەن بولسىمۇ ، يۈز نەچچە ئادەمدە يۈز نەچچە ئېغىز ، يۈز نەچچە قورساق بار ـ دە !

توختىماي كورۇلداۋاتقان قورساق تاياق ـ توقماق كۆتۈرگەن كىشىلەرنى تەرەپكە يۈگۈرۈشكە مەجبۇر قىلغان بولسىمۇ ، دەككە ـ دۈككىگە چۈشكەن ھايۋانلار ، قۇشلار ھېچكىمگە ئۆزىنى تۇتقۇزمىدى .

ئاچلىق كىشىلەرنى قىيناشقا باشلىدى . دىمىق ھاۋادا دۇملىنىگەن قاسقاننىڭ ئىچىگە كىرىپ قالغاندەك بۇرۇقتۇرما بولۇۋاتقان مۇساپىرلارنىڭ بېشى ئېيسىلىپ ، ساقلىقى ناچارلاشتى . نۇرەك باخشىنىڭ يارىسىمۇ بارا ـ بارا شەلۋەرەپ ، تاكى تىزىغىچە يېتىپ كەلدى . تۇرۇپ ـ تۇرۇپ كاۋاپتەك قىزىپ ، مۇزدەك سوۋۇپ ، جامالىدىن بوۋاينىڭ كەپسىدىن نېرى بارالمايدىغان ھالغا چۈشۈپ قالدى . چۆلدىكى تۇرمۇشنىڭ ئۇپرىتىشىدىن بىزار بولۇپ ، ئاتا ـ ئانىسى ، بالا ـ چاقىسىنى سېغىنىپ ، يوشۇرۇن كۆز يېشى قىلىدىغانلارمۇ پات ـ پات كۆزگە چېلىقىپ قالاتتى .

«بۇنداق ھايۋان كۈننى كۆرۈپ ، ئۆلۈمنى كۈتۈپ ياتقۇچە تەۋەككۈل كەمىرىنى بېلىمىزگە باغلاپ ، سېيىت ھاجى بىلەن ئېلىشىپ بىر ياقىغا چىقايلى ، ياكى شېھىت بولارمىز ، ياكى غازى» دېگۈچىلەرمۇ بارغانسېرى كۆپەيگىلى تۇردى . ئەگەر سوپۇرگەئاخۇن بۇ ئومۇمىي تەلەپكە كۆنۈپ ، «قېنى ئەزىمەتلەر ، ئاتلىنىڭلار» دەپلا بەرسە ، كىرىچكە تىرەلگەن ئوقتەك تەييار بولۇپ تۇرغان مۇساپىرلار يۇرت تەرەپكە قاراپ بوراندەك يوپۇرۇلۇپ ، دۈشمەن ئۈستىگە باتۇرلارچە تاشلىنىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى .

شۇغىنىسى ، سوپۇرگەئاخۇن بۇنداق ئىجازەت بىلەن يۇرتداشلىرىنىڭ ھايات ـ ماماتىغا چېتىشلىق چوڭ ئىشتا يېنىكلىك قىلالمايتتى . دۇرۇس ، دەسلەپتە ئۇمۇ پۇقرالار ئويلىغاندەك

ئويلىغان ، ئويلىغانلىرىنى ھېچكىمگە تىنمىغىنى بىلەن جەڭ پىلانى ئۈستىدە ئەتراپلىق باش قاتۇرغان ، ھەتتا يامىنى كەلسە ، ئاخىرقى بىر تامچە قېنىنى كىندىك قېنى تۆكۈلگەن تۇپراققا ئاققۇزۇپ ، ئەجدادلىرىنىڭ خاكزارلىقىدىن مەڭگۈلۈك ئورۇن ئېلىپ ، ئانا يۇرت مېھرىنى قۇچاقلاش خىيالىدىمۇ بولغان ، لېكىن ...

«لېكىن ئادەمزات قوۋمىنىڭ ھايات يولىدىكى ئۇرۇنۇشلىرىدىن ئاخىرقى مەقسەت ئۆلۈم ئۈچۈنمۇ؟ ئەركىنلىك ، ئەمىنلىك ئىشتىياقىدا تىركىشىشتىن ئاداققى مۇددىئا باقىي ئالەمدىكى مەڭگۈلۈك تىنچلىقنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈنمۇ؟ ئۈمىدلىك ھاياتقا يول ئېچىشنىڭ ئىمكانى ئىلكىدە تۇرۇقلۇق ، ھايات قايىنىمىدىكى ساقلانغۇسىز مۇشەققەت ئاۋارىچىلىكىدىن بىر يولىلا قۇتۇلۇش كويىدا ئۆلۈمگە ئۆزىنى ئۇرۇشنىڭ ھاسىلاتى باھادىرلىقنىڭ بەلگىسىمۇ ياكى ئاجىزلىقنىڭمۇ ، ئاقىلنىڭ ئىشىمۇ ياكى ئەقىلسىزنىڭمۇ؟»

سۇپۇرگەئاخۇن تولا ئويلاپ ئاخىر قورال - ياراغ جەھەتتە ئۈستۈنلۈكتە تۇرۇۋاتقان ، ئالدىنقى قېتىملىق قارشىلىقتىن چۆچۈپ ، كېيىنكى ئېلىشىش ئېھتىمالىغا ھازىرلىق قىلىش پۇرسىتىنى قولدىن بېرىپ قويمايدىغان مەككار سېيىت ھاجىنىڭ ئۈستىگە يۈرۈش قىلىشنىڭ ھازىرچە تۇخۇمنى تاشقا ئۇرۇشتىن باشقا نەرسە ئەمەسلىكىنى تەھقىقلەشتۈردى - دە ، نىجاتلىق تېپىشنىڭ باشقا يوللىرى ئۈستىدە ئەتراپلىق ئىزدىنىشكە باشلىدى . ئەلچى تەرەپنىڭ ئەھۋالاتى قاراڭغۇلۇق بولسىمۇ ، لېكىن شۇ قاراڭغۇلۇق ئىچىگە شۇڭغۇپ كىرىپ ، قولدىن كەتكەن بىر پارچە ئالتۇن زېمىننى قايتۇرۇۋېلىشنى ياقلايدىغان ئادالەتپەرۋەر كىشىلەرنىڭ ، ھەتتا خوتەن دوتىيىنىڭ ياردىمىنى قولغا كەلتۈرۈشكە ئۇرۇنۇپ بېقىش قارارىغا كەلدى . بۇ قارار گەرچە نۇرغۇن قىزىققان كىشىلەرنىڭ رايىغا مۇخالىپ كەلسىمۇ ، لېكىن پەقەت مۇشۇ يوللا مېڭىش مۇمكىن بولغان بىردىنبىر يول بولۇپ تۇيۇلدى . ئۇ بۇ يولنى ئېچىشنىڭ بەسى مۇشكۈل ئىكەنلىكىنىمۇ

ئالدىنئالا ھېسابقا ئالدى . بۇرۇنقى ئاداۋەتنى يادىدىن چىقارمىغان دوتـەيىنىڭ ئۆز ئايىغى بىلەن ئالدىغا كەلگەن رەقىبلىرىدىن ئۆچ ئـېلىش ئېھتىمالى ئۇياقتا تۇرسۇن ، بۇ توغرىدا گەپ چىقسىلا : «دوتەيدىن مەدەت تىلىگۈچە ئۆلۈكىمىز چۆلدە قالسۇن» دەپ قايناپ كـېـتـىـدىـغـان جـامـالـىـدىـن بـوۋاينىڭ ھەيۋىسىمۇ يوغان بىر ئاگاھلاندۇرۇش بەلگىسى بولۇپ كۆز ئالدىدىن نېرى كەتمەيتتى . ئەل ـ يۇرت يولىدا تىرىك تۇرۇپ دوزاخ ئازابىنى تارتقان بۇ ئاقسا- قـالـنىڭ گېپىنى يېرىش ئابلىزقارىنىڭ قەسرىسىنى ئېلىشتىنمۇ تەسكە توختايدىغان مۇشكۇللەرنىڭ بىرى ئىدى .

«بىچارە سەپەر بوۋاي نىمە كۈنلەرنى كۆرۈۋاتىدىغاندۇ ، ھەسەن بـىـلـەن ھـۇسـەنچـۇ ؟» — سـۇپـۇرگـەئـاخۇن پۇرسەت تاپسىلا توغراقلىقنىڭ ياقىسىغا چىقىپ يۇرت تەرەپكە يۈزلىنەتتى ـ دە ، بـىـپايان قۇملۇقنىڭ ئۇ تەرىپىدىن ھاسا تېرەكنى ، ھاسا تېرەك تۈۋىدە ئېڭىكىنى تۈتۈپ ، مەرھۇم ئوغلىنىڭ سىيماسىنى ياد ئېتىپ ئـولـتـۇرغان سەپەر بوۋاينى ، باللارغا غىزا يىگۈزۈپ ، ئانىلىق مـېـھـرىـنى يەتكۈزۈۋاتقان چىنارئايىمنى كۆرمەكچى بولغاندەك ، ئۇزاقتىن ـ ئۇزاق قاراپ كېتەتتى . چۆلدە پەيدا بولغان قۇيۇن ياكى شامال ئۇچۇرۇپ كەلگەن مانان يۇرت بىلەن مۇستەھكەم باغلانغان نـەزىـرىـنـى رەھـىمسىزلىك بىلەن كېسىپ تاشلىغاندىلا كەينىگە بـۇرۇلـۇپ قـارىغاچ ، كەپە يېنىغا قايتاتتى ۋە بۇنداق سىغىنىش ئـوتـىـنىڭ بىر ئۆزىنىڭلا ئەمەس ، بەلكى جىمى يۇرتداشلىرىنىڭ ۋۇجـۇدىـدا كـۆيـۈۋاتقىنىنى ئويلىغىنىدا زىمىستىدىكى بۇرچىنىڭ نەقەدەر ئېغىرلىقىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلاتتى .

ئـۇ ، نـۇرغۇن قېتىملىق سۆھبەت ئارقىلىق تاش چىشلەپ تۇرغان جامالىدىن بوۋاينى ئادەم ئەۋەتىپ ، ئۇنىڭ يۇرۇڭقاشتىكى تـونۇشىنىڭ ھەمكارلىقىدا ئىلچىنىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇپ كېلىشكە ئـاران كـۆندۇردى . بوۋاينىڭ نىشانىنى ئالغان ئىككى كىشىنىڭ يۇرۇڭقاش تەرەپكە كەتكىنىگە مانا بۇگۈن سەككىز كۈن بولدى ، ئۇلارنىڭ يولىغا تەلمۈرگەن پۇقرالارنىڭ كۆزى تېشىلەي دېدى .

ھەر كىم ئۇلارنىڭ ئاش ـ تاماق ئەكەلمەيدىغانلىقىنى بىلەتتى . بىراق ، بىرەر نىجاتلىق خەۋىرى ئەكىلىشىدىن ئۈمىدلەنمەيمۇ قالمايتتى .

نۇرەك باخشىغا ئاز ـ تولا دەرمان بولغۇدەك بىرەر جانىۋار ئۇۋلاپ كېلىش جانىپىدىن ئىككى ـ ئۈچ ھەمراھى بىلەن توغراقلىقنىڭ ئىچكىرىسىگە كىرىپ كەلگەن سوپۇرگەئاخۇن كەچ كىرىۋاتقىنىغا قارىماي ، چاتقاللار ئارىسىدا ئارىلىماقتا ئىدى .

ئۇلار قومۇش تۈۋىدىن «پارت»لا قىلىپ قېچىپ چىققان كۆل رەڭ توشقاننى قورشاپمۇ ، قوغلاپمۇ ، كالتەك ئېتىپمۇ تۇتالمىدى ، يۇلغۇن شېخىنى ئېگىپ ، قۇرۇپ قويغان ساغانغىمۇ ھېچ نەرسە چۈشمىگەنلىكىنى كۆردى . ئاسماندا چوڭ ـ چوڭ يۇلتۇزلارنىڭ بەش ـ ئالتىسى كۆزگە ئېنىق تاشلانغۇدەك پارقىراشقا باشلىغاندا ، ئامالسىز قايتماقچى بولۇپ تۇراتتى ، كۈتۈلمىگەن بىر ۋەقە يۈز بەردى .

«گۇم» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭلا بىر تال ئوق سوپۇرگەئاخۇننىڭ قولاق تۈۋىدىن خۇددى قارا ھەرىدەك ۋىژىلداپ ئۆتۈپ كەتتى . بېشىنى شۇنداقلا قىيسايتتىيۇ ، ئۆزىنى دالدىغا ئېلىشمۇ يادىغا كەلمىدى .

«بۇ نېمە ئىش ؟ — دېدى ئۇ ئۆز ـ ئۆزىگە سوئال قويۇپ ، — بۇ چۆلدە بىزدىن باشقا يەنە كىم بولۇشى مۇمكىن ؟ نېمىشقا ماڭا قارىتىپ ئوق ئۈزىدۇ ؟ »

ئوق ئۈزگۈچى مىلتىقىنىڭ تەپكىسىنى يەنە بىر قېتىم بېسىشقا جۈرئەت قىلالمىدىمۇ ، 30 قەدەمدەك يىراقلىقتىكى توغراق ئارقىسىدىن ئىككى ئاق ئاتلىق گەۋدىنىڭ ئۆلەر ـ تىرىلىشىگە قارىماي چۆل تەرەپكە قاراپ قېچىۋاتقانلىقى كۆرۈندى . سوپۇرگەئاخۇن مېڭىسىدە تۇغۇلغان سوئالنى ئۆز پېتىچە قالدۇردى ۋە خۇددى ئۆزىگە ئوخشاشلا مەڭدەپ قالغان ھەمراھلىرىغا سەپسالدى . ئۇنىڭ بۇ قارىشىنى : «نېمىگە قاراپ تۇرىسىلەر ؟ قوغلاڭلار» دېگەن مەنىدە چۈشەنگەن ھەمراھلار ئىككى ـ ئۈچ

قەدەملا يۈگۈرۈۋىدى ، سۈپۈرگەئاخۇن ئۇلارنى توختىتىۋېلىپ :
— بولدى ، قويۇڭلار ، ئۇلار ئاتلىق ، بىز پىيادە ! — دېدى .
— ھەي ، مىلتىقنىڭ يوقلۇقى ، — دېدى ئۇلارنىڭ بىرى توغراقلىقتىن چىقىپ ، قۇملۇقتا ئۇزاپ كېتىۋاتقان ئاتلىقلارنىڭ قارىسىدىن كۆزىنى ئۈزمەي تۇرۇپ ، — مىلتىق بولغىنىدا بۇ ئۆلگۈرلەرنىڭ كاللىسىدىن تۆكلۈك ئېچىۋېتەتتىم !
— بۇ كىملەردۇ بېگىم؟ بىزدە نېمە قەستى باردۇ؟ — سورىدى يەنە بىرەيلەن توغراق غولىغا قولىنى تىرىگىنىچە خىيال سۈرۈۋاتقان سۈپۈرگەئاخۇنغا ، — ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمەيدىغانلا بىر ئىشقۇ بۇ؟
— كىملەر بولاتتى ، جىن - ئالۋاستىدۇ ، كۆزىمىزگە ئادەم سىياقىدا كۆرۈلگەن بولسا كېرەك !
— چاقچاق قىلىۋاتامدىلا بېگىم؟
چۆل ئالۋاستىلىرىنىڭ بايامقىدەك گۈلدۈر - غاراس شەپە چىقىرىپ ، ئاتلىق ئادەم سۈرىتىدە كۆرۈنىدىغانلىقىنى بىلمەيسىلەر !
ئۇلار كەينىگە قاراپ ماڭدى . سۈپۈرگەئاخۇن توغراقلىقتا يات ئادەملەرنىڭ پەيدا بولۇپ قالغانلىقىنى ئاڭلاپ قالسا ، قورقۇنچ ۋە پاتىپاراقچىلىقنىڭ جامائەت ئارىسىدا ۋابادەك تارقىلىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ ، ھەمراھلىرىغا چۆل ئالۋاستىسى توغرىسىدا سۆزلەپ بەرگەنىدى .
ئۇلار يۇرتداشلىرى ئىلچى سەپىرىدىن قايتىپ كەلگەن ئىككىيلەندىن ھاردۇق سوراۋاتقانىنىڭ ئۈستىدىنلا چۈشتى . سۈپۈرگەئاخۇن ئۈستۈۋېشى توپا - چاڭ بىلەن كۆمۈلۈپ ، لاي ئادەمگىلا ئوخشاپ قالغان ئىككىيلەن بىلەن قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى - دە ، ئۇلارنى باشلاپ كەينىگە كىردى .
بايىقى ئوق ئاۋازى ۋە سىرلىق ئىككى «ئالۋاستى» ئۇنى خېلى سەگەكلەشتۈرۈپ قويغاچقا ، مۇھىم پاراڭلاردا ئېھتىيات قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلىپ قالغانىدى .
سۈپۈرگەئاخۇن يۇرۇڭقاشتىن ئەكېلىنگەن دورا - دەرمەكنى

نۇرەك باشىغا يېگۈزۈپ بولغۇچە ، كەپىگە جامالىدىن بوۋاي ، رەسۇل ئىمام ، قادىر تۆمۈرچىلەرمۇ كىرىپ كەلدى . ئۇ سەپەردىن قايتقانلارغا سوئال نەزىرىدە تىكىلدى .

— خۇداغا شۈكۈر ، ئىلچىغا بارغىنىمىزمۇ ئوبدان بوپتىكەن ، — سۆز باشلىدى شاپ بۇرۇتى قۇلىقىغا قاشاغا ياماشقان چىڭگىلىكتەك يامىشىپ تۇرغان بىرەيلەن ، — جامالىدىن ئۇستامنىڭ تونۇشى بەكمۇ تۈزۈك ئادەم ئىكەن ، ئۇ بىزنى تىجارەت قىلغان بولۇپ ئىلچىغا ئەكىردى ، خېلى - خېلى ئىناۋەتلىك ، ئوقۇمۇشلۇق ئادەملەردىنمۇ تۆيدۈرماي گەپ ئېلىپ باقتۇق . چېرىكلەرنىڭ ئۇرۇمچىدىكى چوڭلىرى ئىلىدا ئىسيان كۆتۈرگەن لەشكەر باشلىقلىرى بىلەن چۆچەك دېگەن يەردە كېڭەشمە ئۆتكۈزۈپ ئاۋارە بولۇۋاتسا كېرەك ، قەشقەردىكى قاراسىپەچىلەرمۇ ھۆكۈمەتنىڭ ئىتائىتىدىن باش تارتىپتۇدەك .

— يەنە نېمىلەرنى ئاڭلىدىڭلار دەمسىلەر ، — ھېلىغىچە تەخىر قىلىپ ئولتۇرغان يەنە بىرەيلەن سۆز قىستۇرۇپ دېدى ، — بىز تېخى بىر ئوڭلۇق ئادەم بىلەن كۆرۈشۈپ قالدۇق ، ئۇ بىزچە گەپنى بەكمۇ بەلەن سۆزلىيەلەيدىكەن . ئۇنىڭ ئېيتىشىچە ، چېرىكلەر ئارىسىدا ئوبدان ئادەملەر كۆپىيىپ قاپتۇ ، بۇرۇن چېرىكلەرگە مۇشت كۆتۈرۈپ ھەپسىگە چۈشۈپ قالغانلارنىمۇ قويۇپ بەرمەكچى بولۇۋېتىپتۇ .

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ، يۈزىنى كەكرى چاينىۋالغاندەكلا پۈرۈشتۈرگەن جامالىدىن بوۋاي :

— قويىسىلا بۇ گەپلىرىنى ، ئۇنداق ئادەمنىڭ گېپىگىمۇ ئىشەنگىلى بولامدۇ ، چېرىكلەرنى ئىنساپىغا كەلدى دېگەن گەپ ، غالجىر ئىتنى ئادەم چىشلىمەيدىغان بولۇپ قالدى دېگەن گەپ بىلەن باراۋەر ، نەدىكى گەپنى قىلىپ ··· — دېدى .

— چېرىكلەر پۇقرالارغا ئانچە قاتتىق زۇلۇم سالمايدىغان بوپتۇمىش ، بۇ نېمە سەۋەبتىنكىن دېسەك ، ھۆكۈمەت سوراپ ئولتۇرغان تاڭ دارېن دېگەن كىشى خېلى پۇقراپەرۋەر ئەمەلدار

ئىمىش .
— يەنە نېمە گەپلەر بار ؟
— يەنە ... يەنە ... باشقا گەپلەرمۇ يوق ، بىر ئېغىز گەپ بار ئىدى ، دەۋالايمۇ ؟
سوپپورگەئاخۇن سۆزلىگۈچىگە «دەۋە» دېگەندەك ئىشارەت قىلدى . ئۇ ئىككى قولى بىلەن تىزىنى تارتىپ ، ئاچچىقىنى ئىچىگە يۇتۇپ ئولتۇرغان جامالىدىن بوۋاي تەرەپكە ئەيمەنگەندەك قارىۋېلىپ :
— غاچچىدە ئىلچىغا بېرىپ تاڭ دارىن دېگەنگە سېيىت ھاجى ئۈستىدە ئەرز بەرسەكمىكىن ، دەيمەن . ئىشىمىز ئوڭغا تارتىدىغىنىنى كۆڭلۈم تۇيۇپلا تۇرىدۇ ، — دېدى .
— جامالىدىن بوۋاي غال - غال تىترىگەن ھالدا ھېلىقى سۆزنى قىلغۇچىغا ۋارقىراپلا كەتتى ، — ئەمەلدارلارنىڭ قولىدىن پۇقراغا ياخشىلىق كەلگىنىنى سەن قەيەردە كۆرگەن ؟ مۇبادا يۇرتداشلارنىڭ قېنىنى ئىچكەن چېرىكلەرنىڭ ئالدىغا بېرىپ ، قول بېرىدىغان بولساڭ قىيامەتتە گۆرۈڭدىن توڭگۇز قوپىدۇ . ئۇ زالىملارنىڭ زۇلۇمىدىن مانا مەن ئۆلسەممۇ ئۆتمەيمەن !
جامالىدىن بوۋاي تالاغا قاراپ مېڭىۋىدى ، سوپپورگەئاخۇن يالۋۇرۇپ دېگۈدەك توختىتىۋېلىپ :
— ئۇستام ، چېرىكلەرنىڭمۇ ئوبدىنى يوق دېگىلى بولمايدۇ ، بىزنىڭ ئارىمىزدىن ئابلىزقارىدەك قارا يۈزلەرمۇ چىقىدۇ ، مانا سىلىدەك تۈزۈك ئادەملەرمۇ چىقىدۇ ئەمەسمۇ ؟ — دېدى .
— ئۇستام ، مىراب بېگىم بىزنى بىر قېتىممۇ زىيانلىق يولغا باشلىغان ئەمەس ، قېنى ئۇ بىر يول كۆرسىتىپ باقسۇن ، — دېدى نۇرەك باخشىنىڭ بۇرغىسىنى پىرقىتىپ ئويناپ ئولتۇرغان قادىر تۆمۈرچى .
— بۇ ، دۇرۇس گەپ ، — دېدى دورىنىڭ كۆچى بىلەن روھى سەل - پەل كۆتۈرۈلۈپ قالغان نۇرەك باخشى يېنىچە يېتىپ تۇرۇپ ، — بۇرۇنمۇ مىراب بېگىمنىڭ ئاغزىغا قاراپ كەلدۇق ،

ھېلىمۇ ھەم ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلىغىنىمىز تۇرۇك .
سوپۇرگەئاخۇن كۆڭلى قىلدىنمۇ ئىنچىكە بولۇپ قالغان جامالىدىن بوۋاينى قايىل قىلىشنىڭ تەسلىكىنى ئويلاپ ، ئاۋۋال بايا ئۇچراتقان «ئىككى ئالۋاستى» ھەققىدە سۆزلەپ بېرىپ ، ئىشنىڭ زىل يەرگە كېلىپ قالغانلىقىنى ئىزاھلاپ ئۆتتى .
— بايام مىلتىق ئۇننى ئاڭلىغاندەك قىلىۋىدۇق ، ئانچە ئېرەن قىلىپ كەتمەپتىمىز .
— ئۇ ئىككى ئادەم زادى كىمدۇ ، نېمىنى پايلاپ كەلدىكىنە بۇ يەرگە ؟
ئارقىمۇئارقا قويۇلغان سوئاللارغا جامالىدىن بوۋاينىڭ ئۆزىلا جاۋاب بەردى :
— پېقىر ئىككى يىلچە ۋاقىتتىن بېرى بۇ يەردە ئادەم تۇگۇل ئىنس - جىنىنىمۇ ئۇچراتمىغان ، سوپۇرگەئاخۇنغا ئوق ئۇزگىنىدىن قارىغانىدا ، ھېلىقى سېيىت ھاجى دېگەن نائەھلى ئەۋەتكەن پايلاقچىلار ئىكەنلىكىدە گەپ يوق .
— جەزمەن شۇ ، — دېدى نۇرەك باخشى ھازىرلا جەڭ بولىدىغاندەك بۇرغىسىنى قولىغا ئېلىپ ، — ئۇلار قەست قىلغىلى كەلگەن !
— ھەرقايسىڭلارنىڭ دېگىنى دۇرۇس ، پېقىر شۇنىڭغا ھەيرانكى ، ئۇ تائىپىلەر جاھاننىڭ بىر چېتىدىكى بۇ توغراقلىقتا ئىكەنلىكىمىزنى قانداق بىلىپ قالغاندۇ ؟
— بۇنى ئاللاتائالا بىلمىسە ، بىز نەدىن بىلەلى ؟ يا بىزنىڭ بۇ يەردە ئىكەنلىكىمىز ئۇلارنىڭ چۈشىدە ئايان بولغاندۇ !
كەپىدىكىلەر رەسۇل ئىمامنىڭ بۇ غەلىتە قىياسىغا ھەيران بولۇپ ، بىر - بىرىگە قاراشقان بولسىمۇ لېكىن ، دىققىتىنى پاتلا جامالىدىن بوۋاينىڭ ئاغزىغا قاراتتى :
— ئەمدى ئىش چاتاق ، ئۇ ئۇلگۇرلەر بۇ يەرنى بىلىپ قالدىمۇ ، بىزگە ئاراملىق بەرمەيدۇ . يۇرتداشلارنىڭ ئۇرۇشقۇدەك ھالى يوق تۇرسا ، قېنى سوپۇرگەئاخۇن ، بىرنېمە دېمىسىلە

بولمىغۇدەك ، قانداق قىلغۇلۇق ئەمدى ؟
— قېنى ئۇستام ، ئۆزلىرى كۆپنى كۆرگەن ئادەم ، ئۆزلىرى بىر نەرسە دەپ باقسىلا ، هازىر باشنىڭ ئىچىمۇ ، تېشىمۇ قاتتى .
جامالىدىن بوۋاي سوپورگەئاخۇننىڭ گېپىدىن سەل ئوڭايسىزلانغاندەك بولدى ۋە ھەممىيلەننىڭ ئۆزگە تەلمۈرۈۋاتقىنىنى كۆرۈپ :
— ئىلچىدىكى چېرىكلەرگە مەلۇم قىلىشتىن ئۆزگە يول قالمىغاندەك تۇرىدۇ ، «بېشىڭنى كىم سىلىسا ، ماشايىقىڭ شۇ» دەپتىكەن ، ئۇلۇغ خۇداۋەندە كېرىم چېرىكلەرنىڭ كۆڭلىگە ئىنساپ بەرگەن بولسا ئەجەب ئەمەس ! — دېدى .
تەڭ كېچە بولۇپ ، مۇساپىرلار شاخ - شۇمبا بىلەن ياسىۋالغان كەپىلەردە ئۇيقۇغا كەتكەن چاغدا ، ئۇلار كېڭەشنى بىر يەرگە پىشۇرۇشتى . سوپورگەئاخۇن بىلەن قادىر تۆمۈرچى جامالىدىن بوۋاينىڭ ھەمراھلىقىدا ئىلچى شەھىرىگە بېرىپ تاڭ دارىنىغا ئەرز تۇتىدىغان ، نۇرەك باخشى بىلەن رەسۇل ئىمام مۇساپىرلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالىدىغان بولۇپ كېلىشتى .

30 . سەكرات پەيتىدىكى پەم

مىلادىيە 1912 - يىلىنىڭ 5 - ئېيى زۇلمەتلىك تارىخ سەھىپىسىگە بورانلىق كېلىماتقا دۇچ كەلگەن دېڭىزدەك داۋالغۇش ۋەزىيىتى بىلەن كىرىپ كەلدى .
شۇ يىلى 2 - ئاينىڭ 27 - كۈنى جۇمھۇرىيەت جاكارلاشقا مەجبۇر بولغان شىنجاڭ ئەمىرى يۈەن داخۇا 4 - ئايغا كەلگەندە قەشقەرنىڭ ئىتائەتتىن چىققانلىقى توغرىسىدىكى تېلېگراممىنى تاپشۇرۇۋېلىپلا ، ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ھالاكەت گىردابىغا بېرىپ قالغانلىقىنى بىلدى . خۇددى يانار تاغدەك لاۋۇلداۋاتقان قۇمۇل

دېھقانلار قوزغىلىڭى[1] ئۇنىڭ يۈرىكىنى پوكۇلدىتىۋەتتى . 4 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئەمىرلىكتىن ئىستىپا بەرگەنلىكىنى ئېلان قىلىپ ، قەشقەر تىتەيى يۈەن خۇڭيۈنى شىنجاڭ دودۇلىقىغا كۆرسەتكەن بولسىمۇ ، يۈەن خۇڭيۇ قەشقەردىن ئايرىلىشنىڭ ھارپا ئاخشىمىدىلا قەشقەر قاراسىپەچىلىرى — بىيەن يۇڭفۇ ، ۋېي دېشىلار تەرىپىدىن قەتل قىلىندى . شۇنىڭ بىلەن بۇ رەزىل ئەمىرنىڭ تەڭرىتاغلىرىنىڭ جەنۇبىدىكى قارا قولى كېسىپ تاشلىنىپ ، يۈرتىدىشى يۈەن خۇڭيۇ بىلەن ھەمنەپەس بولۇپ ، ئىلى ئىنقىلابچىلىرى ئۈستىگە جازا يۈرۈشى قىلىپ ، قايتا تىرىلىش چۈشى تامامەن بەربات بولدى .

ھەر مىللەت قاراسىپەچىلىرىنىڭ ئاساسلىق پائالىيەت رايونى بولغان جەنۇبىي شىنجاڭدىن ئۈزۈلمەي كېلىۋاتقان يېڭى خەۋەرلەر ئۇنىڭسىزمۇ يۈرىكى قېپىدىن چىقىپ كەتكەن يۈەن داخۇانى تېخىمۇ ئالاقزادە قىلىۋەتتى .

1912 - يىلى 4 - ئاينىڭ 13 - كۈنى توپچى ئەسكەرلەر كوماند-

---

① قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى — 1912 - يىلى ياڭ زەڭشىن باشلىق ئىلى ئىنقىلابچىلىرى ئۆلكە مەركىزىگە قاراپ ھەربىي يۈرۈش قىلىپ ، ئۆز ۋاقتىدىكى شىنجاڭ ئەمىرى يۈەن داخۇانىڭ قوشۇنى بىلەن جىڭ ئەتراپىدا تۇتىشىپ قالىدۇ ۋە ئۆلكە ئارمىيىسى ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرايدۇ . يۈەن ئىلى ئىنقىلابچىلىرىنى باستۇرۇش ئۈچۈن يەرلىك فېئوداللار بىلەن تىل بېرىكتۈرۈشتىنمۇ يانمايدۇ . قۇمۇل ۋاڭى شامەخسۇتتىن ئەسكەر ئېلىپ ئالدىنقى سەپكە ئاتلاندۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ . شۇنىڭ بىلەن شامەخسۇت 1912 - يىلى ئەتىيازدا 200 ئەسكەرنى ئاتلاندۇرىدۇ . ئەسكەرلىككە تۇتۇلغان تۆمۈر خەلىپە يول ئۈستىدىلا مۇھاپىزەتچىلەرنىڭ قورالىنى تارتىۋېلىپ ، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ قورايغا قايتىپ كېلىدۇ .

شامەخسۇت كۈندىن - كۈنگە يالقۇنجاۋاتقان قوزغىلاڭ ئوتىنى ئۆچۈرەلمەي ، 1907 - يىلىدىكى توربۇلاق قوزغىلىڭىنى باستۇرغان جاللات يى شىڭفۇنى 2000 سەر كۆمۈشكە ياللىۋېلىپ ، قوزغىلاڭچىلارغا قارشى ئەۋەتىدۇ . لېكىن ، يى شىڭفۇ ئۆلتۈرۈلىدۇ . بۇ قوزغىلاڭنى باستۇرۇشقا يۈەن داخۇامۇ بىۋاسىتە قول تىقىدۇ .

سۇيىقەستچى ياڭ زېڭشىن يۇمشاق ۋاسىتىلەرنى ئىشقا سېلىپ ، قوزغىلاڭچىلار بىلەن ئەھدە تۈزۈپ ، تۆمۈر خەلىپىنى 1913 - يىلى 3 - ئايدا مەنسەپ بېرىش باھانىسىدە ئۈرۈمچىگە يۆتكىۋالىدۇ . كېيىن ئۇنى توپىلاڭ كۆتۈرمەكچى دېگەن بەتنام بىلەن يوشۇرۇن ھالدا ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ . شۇنىڭ بىلەن بۇ مەشھۇر دېھقانلار ئىنقىلابى مەغلۇپ بولىدۇ .

ـدىرى تاڭ يۈنىڭ يۈەن داخۇانىڭ ئاقسۇدىكى يۈرەك پارىسى — دوتەي چېن جىڭيۈەن ۋە كونشەھەر ئامبىلى ۋاڭ تەيفانى ئۆلتۈرۈۋەتتى .

5 - ئاينىڭ 4 - كۈنى كۇچا ئامبىلى ماۋ يىڭۋېي يەرلىك پۇقرالار تەرىپىدىن جەھەننەمگە يوللاندى .

يەنە شۇ ئاينىڭ 4 - كۈنى قاراشەھەر ئۇيغۇرلىرى زىياپەت بېرىش باھانىسى بىلەن ، قاراشەھەر ھاكىمى جاڭ شيەننى ئۆلتۈردى .

...

ئىلى تەرەپكە جازا يۈرۈشى قىلغان ئۆلكە ئارمىيىسى ئىلى - ئۈرۈمچى ئارىسىدىكى جىڭ ، شىخو ئەتراپلىرىدا تۇمشۇقىغا يەپ ، سورۇندا يېڭىلگەن نالايىق ئىتتەك قۇيرۇقىنى ئىچىگە تىقىپ قاچقان پېتى قايتىپ كەلدى . يۈەن داخۇانىڭ ئاخىرقى ئۈمىدىگە لايىق ، 5 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئىلى بىلەن ئۆلكە تەرەپنىڭ چۆچەكتە باشلانغان سۆھبىتى شىنجاڭنىڭ جەنۇب ، شىمالىنى ئايرىپ باشقۇرۇش مەسىلىسى ئۈستىدە قاتمال ھالغا چۈشۈپ قالدى . ئاخىر ئۇ يۈەن خۇڭيۇنىڭ ئاقىۋىتىگە قېلىشتىن ئەنسىرەپ ، يۈەن شىكەينىڭ بۇيرۇقىغا بويسۇندى ۋە ھاكىمىيەتنى ياڭ زېڭشىنغا ئۆتكۈزۈپ بەردى . شۇنىڭدىن كېيىن پوكىنىغا بېسىپ ياتقان ھەددى - ھېسابسىز ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى ئېلىپ قۇمۇل تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى .

ياڭ زېڭشىن مىلادىيە 1889 - يىلى تەشرىپدارلىققا ئۆتۈپ ، 26 يېشىدا بىر ناھىيىنىڭ ھاكىملىق مەنسىپىگە ئولتۇرغان ، ئۇزۇن ئۆتمەيلا يەنە سەنشى - گەنسۇ ئۆلكىلىرىنىڭ باش ۋالىيلىق مەنسىپىنى قولغا كىرگۈزۈۋالغانىدى . 1907 - يىلى چىڭ خاندانلىقىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن شىنجاڭغا كېلىپ ، ئىلگىرى - كېيىن قۇرۇقلۇق ئارمىيە مەكتىپىنىڭ مۇشاۋىرى ، ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ دوتىيى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن . ياشلىقىدىن باشلاپلا ئۆزىدە ئاجىز پۇقرالارغا تاش يۈرەكلىك ، خوجا ئاكىسىغا قۇيرۇق شىپاڭلىتىپ ، كاززاپلىق قىلىش قابىلىيىتىنى

يېتىلدۈرگەن بۇ قارانىيەتچى سىنشى تەيخۇنىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشكەن ۋە ئۆلكىنىڭ ئەدلىيە تەپتىشلىكىگە تەيىنلەنگەندى . ئىلى ئارمىيىسى بىلەن ئۆلكە ئارمىيىسى ئوتتۇرىسىدا ئۇرۇش پارتلىغاندىن كېيىن ، ئەسكىري ھوقۇقنى ئىگىلەشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تونۇپ يېتىپ يۈننەنلىك جىنايەتچى ما فۇشىڭنىڭ[1] قول ـ قانات بولۇشى بىلەن ، ئۈرۈمچىدىكى ھەرقايسى مەسچىتلەردىن ئەسكەر ئېلىپ ، مۇسۇلمان لەشكەرلەر باتالىيونىنى قۇردى . ئالدىنقى سەپكە بېرىپ ئۇرۇشقا قاتنىشىش باھانىسىدە ئۈرۈمچىنىڭ تېشىغا چىقىۋېلىپ ، ھەدەپ ھەربىي تەربىيە ئېلىپ باردى . شۇنىڭ بىلەن بىر تەرەپتىن ئەمەلىي كۈچ بىلەن يۈەن داخۇاغا بېسىم ئىشلەتسە ، يەنە بىر تەرەپتىن قۇدىسى ۋاڭ شۈيجىنى بېيجىڭغا ئەۋەتىپ ، سوۋغا ـ سالام ئارقىلىق ۋەتەن ساتقۇچ يۈەن شىكەينىڭ ئىشەنچىسىنى قولغا كەلتۈردى . ئۇنىڭ بۇ يېڭىلا تەختكە چىققاندا يىراق شىنجاڭدىن ساداقەتلىك تېلېگراممىسى يوللاپ ، بەيئەت بىلدۈرگىنىنى يادىدا ساقلاپ كەلگەن يۈەن شىكەي ، ئاخىر 5 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ياڭ زېڭشىننى ئۆلكە ئەمىرلىكىگە تەيىنلىدى . شۇنىڭدىن تارتىپ شىنجاڭنىڭ قاراڭغۇ تارىخىدا يەنە بىر زۇلمەتلىك دەۋر باشلاندى . خەلق قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ ئۈمىد ئاسمىنىدا ئەمدىلەتىن كۆرۈنۈشكە باشلىغان يۇلتۇزلار ئاسارەت پەردىسى بىلەن خىرەلەشكىلى تۇردى . تارىخ يەلكىنى خەلق دۈشمەنلىرىگە پايدىلىق تەرەپكە قاراپ سۈرۈلۈشكە يۈزلەندى .

بىراق ، ياڭ زېڭشىن ئەمىر بولۇۋالغان دەسلەپكى چاغلاردا ئۇنىڭ تەسىر دائىرىسى شىمالدا شىخودىن ، جەنۇبتا تۇرپاندىن ئاشمايتتى . تەڭرىتاغلىرىنىڭ جەنۇبىدىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھەققانىي كۈرەشلىرى ۋە قەشقەرنى مەركەز قىلغان قاراسىپەچلەر

① ما فۇشىڭ — يەنە بىر ئىسمى ما شىڭ . خۇيزۇ ، يۈننەن ئۆلكىسىنىڭ مىڭزى دېگەن يېرىدىن ، گۇاڭشۈينىڭ ئاخىرقى يىللىرى جىنايەت بىلەن شىنجاڭغا پالانغان . ياڭ زېڭشىن تەرىپىدىن ئەتىۋارلىنىپ ، خۇيزۇ قىسىملىرىنىڭ قوماندانى ، ھۆكۈمەت پۇل ئىدارىسىگە باش باشقۇرغۇچى بولۇپ تەيىنلەنگەن .

ھەرىكىتى ئۆز پائالىيىتىنى ئۆز ئىنىرتسىيىسى ھېسابىغا داۋام ئەتمەكتە ئىدى. ئۆلكە مەركىزىدە ھاكىمىيەت بايرىقى ئالماشقىنى بىلەن، يەنىلا پۇقرا شىللىسىگە مىنىپ تۇرغان چىڭ خانىدانلىقىنىڭ قالدۇق جاللاتلىرى جاي - جايلاردا مۇئەللەق ئەجەل بىلەن ئۆلتۈرۈلمەكتە ئىدى.

ئۆز ۋاقتىدا ئۆلكە ئەمىرلىكىگە تەيىنلىنىپ، يېڭى تەختىنى كۆزلەپ ئۈرۈمچىگە ئاتلىنىش ئالدىدا تۇرغان يۈەن خۇڭيۇنىڭ قاراسپەچلەر تەرىپىدىن يوشۇرۇن قەتل قىلىنىش ئېھتىمالىنىڭ بارلىقىنى سېزىپ قالغان چارروسىيە كونسۇلخانىسى يۈەن خۇڭيۇگە كونسۇلخانا نامىدىن مۇھاپىزەتچى ئەۋەتىپ، مۇھاپىزەت قىلىش تەكلىپىنى بەرگەنىدى. بىراق، ئۆزىنى جاھاندا بىر چاغلايدىغان يۈەن خۇڭيۇ بۇ تەكلىپنى رەھمەت ئېيتىپ تۇرۇپ رەت قىلدى ۋە ئاخىر ئەجەل شەربىتىنى ئىچتى. كونسۇل ئەمدى ئۈمىد نەزىرىنى يېڭى ئەمىر — ياڭ زېڭشىنغا تىكتى. بىراق، تۇرپاننىڭ جەنۇبىنى ئىختىيارىغا قارىتىشتىن تېخى يىراق تۇرغان بۇ ئەمىر ياردەم قولىنى سوزۇشقا ئاجىز ئىدى. ئۇنىڭ قانداق يول تۇتىدىغانلىقى ھەم نائېنىق ئىدى. شۇنىڭ بىلەن كونسۇل كەمدىن - كەم تېپىلىدىغان داۋالغۇش پۇرسىتىنىڭ تولىمۇ غەنىيمەت ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ، قوشقاچ تۇتىدىغان قار پەسلىنى ئۆتكۈزۈپ قويماسلىقنى ئەسكەرتىپ، سېيىت ھاجىنى ئالدىراتقىلى تۇردى.

«مەن ئالدىرايمەن كەتكىلى، ئىشكىم ئالدىرايدۇ ياتقىلى» دېگەندەك، كونسۇلنىڭ ئالدىرىتىشى بىر ئايدىن بېرى سارا سىمە ئىچىدە ئىلىك ئېتىدىن چۈشۈپ كەتكەن سېيىت ھاجىغا تەشۋىش ۋە ۋەھىمىدىن ئۆزگە ھېچنېمە ئەكەلمەيۋاتاتتى.

ئابدۇراخمان كۆك كۆز مەيدىسىگە قېقىپ تۇرۇپ:

— جېدەلخورلارنىڭ غوللۇق ئادەملىرىنى بىرلا جەڭ بىلەن كۆزدىن نېرى قىلدۇق. قالغانلىرى ئەمدى شىلتىڭ ئاتالمايدۇ، كۆل بويىدا تۇرغان مەدرىسىنى بىكار سالمىدۇققۇ، تالىپلارغا

«بىسمىللا» بىلەن «خوش - خوش»دىن تەلىم بەرسەك بولمىدىمۇ ، — دېگىنىدە ، سېيىت ھاجى سوغۇق كۈلۈپ قويۇپلا ، تەسۋى سىيرىشنى داۋام قىلىۋېرەتتى .

دۇرۇس ، ئۇلار يېڭىلا پۈتكەن مەدرىسىگە يۈز - ئابرۇيلۇق كىشىلەرنىڭ بالىلىرىنى يىغىپ ، ئۇلارغا يۈزبېشىلارنىڭ بايۋەچچىلىرىنى خەلپەت قىلىپ دەرس باشلىغىنىغا 10 — 20 كۈن بولدى . تىلى يۇمران بالىلارنىڭ ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان مۇدەررىسلەرگە ئەگىشىپ ، ئەتە - ئاخشاملىرى خەندەك ئوقۇغاندەك تەڭ ئاۋاز بىلەن : «پايىتەختىمىز قەيەردە ، ئۇرۇنبورگتا ، پادىشاھىمىز كىم ، ئاقپاشىشا» دەپ توۋلاشلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى .

كوئېنلۇن تاغلىرىدىن ئېقىپ كەلگەن تەبىئەت نېمىتىنى ئۆز ئىلكىگە ئېلىپ ، ئۇ ئاقما ئارغامچىنى ئۆزىگە پۇقرا بولغانلارنىڭ بوغۇزىغا سىرتماق قىلىپ سېلىپ ، ئۇلارنى ئالتۇن ، قاشتېشى كانلىرىغا سۆرەپ ئاپاردى . نۇرى ، چاقار كەنتلىرىدىن كەلتۈرۈلگەن يۈك بىلەن مىڭۋاتقان گىلەمچىلىك ئۇستىخانىلىرى ، كېرىيە ۋە يۇرۇڭقاشتىن ئەكېلىنگەن پىلە بىلەن يۇرۇشۇۋاتقان مەشۇت ، ئەتلەس - شايىچىلىق كارخانىلىرى قورۇلىنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى بازارلارنى تەمىن ئېتىپ تۇرسىمۇ ، لېكىن سېيىت ھاجىنىڭ كۆڭلىدىكى تەشۋىشنى زادىلا ئازايتالمىدى .

ئۆمۈرلۈك كەچۈرمىشى خاتىرىسىدىكى مۇشۇنىڭغا ئوخشاپراق كېتىدىغان ئەستىلىكلەر ئۇنى ئالدىراپ خۇشال بولماسلىققا ئاگاھلاندۇرۇپ تۇردى . بۇنداق ئاگاھلاندۇرۇش ھەددىدىن زىيادە سەزگۈر مىڭىسىدىكى ئىپتىدائىي تەشۋىش - ساراسىمە بىلەن قوشۇلۇپ ، ئۇنى تۇگىمەس قورقۇنچقا مۇپتىلا قىلدى . كۆزى يۇمۇلا - يۇمۇلمايلا قارا بېسىشقا باشلىغاندا ئۆزىنى يەردە ئەمەس ، بەلكى پىلسىرات كۆۋرۈكىدە كېتىۋاتقاندەك ، ھەر دەقىقىدە پارتلاش ئېھتىمالى بار يانار تاغ ئۈستىدە ئولتۇرغاندەك ھېس قىلىدىغان

بولۇپ قالدى .

«بۇ بەلكى ، قىرلىق يەتكەنلىكنىڭ ئالامەتلىرى بولسا كېرەك ، — دەپ ئويلايتتى ئۇ بەزىدە ئۆز تومۇرىنى ئۆزى تۇتۇپ بېقىپ ، — شۇ سەۋەبتىن ئەندىشىخور بولۇپ قالغاندىمەن . ئېھتىمال مەن ئويلاۋاتقان ئىشلار ئەسلىدە مۇنچە چوڭ ئەمەستۇ ۋە بەلكى ماڭا شۇنداق تۇيۇلۇۋاتىدىغاندۇ ؟ »

نىملا دەپ ئويلىسا ئويلىسۇن ، ئۇ ئاخىرىدا يەنە رەھىمسىز رېئاللىققا قايتىپ كېلىپ ، تىنچىق ھاۋادەك بۇنداق جىمجىت ۋەزىيەتنى ئۆزگەرتىشنىڭ يولى ئۇستىدە باش قاتۇرۇشقا مەجبۇر بولاتتى . ئۆمۈر تارىخىنى تىنماي ۋاراقلاپ ، تامغا مىنىپ ئولتۇرۇشتىن قۇتۇلۇشنىڭ شىپالىق دورىسىنى ئىزدەيتتى .

بىر كۈنى ئۇ گۇگۇم پەيتىدە قايتىپ كېلىۋېتىپ ، قەسىر سېپىلىنىڭ بۇرجىكىدە يىغلىپ قالغان غازاڭ ئارىسىدىن چىققان «شىرىق ـ شىرىق» شەپىنى ئاڭلاپ ئىختىيارسىز ھالدا ئىچ كىيىمىنىڭ يانچۇقىدىكى تاپانچىغا قول ئۇزاتتى ـ دە ، «كىم ؟» دەپ ۋارقىرىدى .

بۇنى كۆرگەن ئابدۇراخمان شۇنچىلىك قاتتىق كۈلۈپ كەتتىكى ، بۇ مەسخىرە كۈلكىسى ئۇدۇل بېرىپ سېيىت ھاجىنىڭ دۈپۈلدەپ تۇرغان يۈرىكىنىڭ بىغىشىغا خۇددى خەنجەردەك سانجىلدى .

— چاشقان ، چاشقاندىن شۇنچە قورققان بارمۇ ... ھا ... ھا ... ھا ...

ياردەمچىلىكتىن بارا ـ بارا رىقابەتچىگە ئايلىنىۋاتقان ئابدۇراخماننىڭ بۇ كۈلكىسى ئۇنىڭغا ھار كەلدى ـ دە ، ئىچ ـ باغرىنى بەئەينى ئوغا ئىچىۋالغاندەك ئادىتىۋەتتى . يۈز مىڭلاپ مەسخىرە ، مەنسىتمەسلىك ، تۆۋەن چاغلاش ئالامەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە يوشۇرغان كۈلكە ئۇنىڭ قۇلاق پەردىسىنى تىترىتىپ ، مېڭىسىنى قوچۇدى .

«ئۆمرۈمدە كىم مېنى مۇشۇنداق مازاق قىلىشقا پېتىنالىغان ،

كىم مېنى بۇنداق كۆزگە ئىلماسلىققا جۈرئەت قىلالىغان؟ مەن كىم؟ ئۇ كىم؟» ئەگەر ئۇ شەپىنى ئۆزىگە شەكلىسىز تەستەك ئۇرۇۋاتقان، ئۇستىنى تاغدەك بېسىپ، نەپىسىنى بوغۇۋاتقان بەشتوغراقتىكى چاتاقچىلار دەپ ئويلاپ قالمىغان بولسا، «چاشقانغا تاپانچا تەڭلىدى» دېگەن ھاقارەتلىك مازاققا قالارمىدى؟

«باياۋان تەرەپكە كەتكەن چاتاقچىلار سۇسىزلىقتىنلا قىرىلىپ تۈگەيدۇ» دېگەن ھۆكۈمى رەسۇل يەتكۈزگەن تۇنجى مەلۇمات بىلەن بەربات بولغان ئابدۇراخمان كۆك كۆز بىر دوملاپلا: «ئۇلار ئەمدى قايتىپ كېلىشكە پېتىنالمايدۇ» دېگەن يېڭى پەتىۋانى چىقاردى. بىراق، سېيىت ھاجى بوغۇزىغا قىلىچ تەڭلەپ تۇرسىمۇ بۇنداق ئەخمىقانە ھۆكۈمگە ئىشەنمەس ۋە ساراڭ بولۇپ كەتسىمۇ بۇنداق باللارچە ھۆكۈمنى چىقارماس ئىدى. ئۇ، ئابدۇراخماننىڭ پۈتۈن قورال ۋە جىمى ئادىمىنى ئىشقا سېلىپ، بەشتوغراقتىكى ئاپەتنى تۈپ يىلتىزىدىن قۇرۇتماقچى بولغان تەۋەككۇلچىلىكىنىڭ مەغلۇبىيەت بىلەن ئاخىرلىشىدىغانلىقىنى بىلگەچ، كېرىيە ئامبىلىدىن ئىبارەت كونا چۆپقىتىدىن ياردەم سوراش قارارىغا كېلىپ تۇرغاندا يەنە بىر شۇم خەۋەر ئاڭلاندى.

«كېرىيە ئامبىلى جاڭ ۋېنلىن دارىن[1] قاراسپەچلەر تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلۈپتۇ»، — دېگەن گەپنى كۆتۈرۈپ كەلدى بىر كۇنى ھاپىز مەخسۇم.

سېيىت ھاجىنىڭ گۆردىن ئېچىۋالغان مۇردىدەك سارغىيىپ، ئاتىسى ئۆلگەندەك قايغۇغا چۆككىنىنى كۆرگەن ئابدۇراخمان يەنە قاقاقلاپ كۈلۈپ، تېلىقىپ كەتتى - دە، چايناۋاتقان بىر كاپام پولۇنى تەسلىكتە يۇتۇۋەتكەندىن كېيىن، چاقچاق ئارىلاش:

— ئۇنچە مۇڭلىنىپ كەتمىسىلە ھاجىم، ئۇ بىرى ئۆلسە مىڭى تۇغۇلۇپ تۇرىدىغان خەق، ھا ... ھا ... ھا ... — دېدى.

سېيىت ھاجى ھاپىزنىڭ ئابدۇراخمانغا نېمىندۇر چۇشەندۇرمەكچى بولۇۋاتقىنىنى سەزگەن ھامان قولىنى بىر

① جاڭ ۋېنلىن — شۇ چاغدىكى كېرىيە ئامبىلى.

شىلتىدى ـ دە ، ئۇنىڭ بوغۇزىغا كېلىپ بولغان گەپنى يۇتقۇزۇۋەتتى ، داستىخاننىمۇ تاشلاپ تالاغا قاراپ ماڭدى . ئۇ چىرىيىلىكلەرنى ئىندەككە كەلتۈرۈش ئۈچۈن ، جاڭ دارىننىڭ ھالقىلىق پەيتتە قانچىلىك كۈچ چىقارغانلىقىنى رىقابەتچىسىگە سۆزلەپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق دەپ قارىغان ۋە شۇنىڭ ئۈچۈنلا ھاپىزنىڭ سۆزلىشىگە يول قويمىغانىدى .

ئۇ مېھمانخانا ئىشىكىنىڭ بوسۇغىسىدا مېھمانخانىغا ئىتتىك قەدەملەر بىلەن كىرىپ كېلىۋاتقان مەللە يەكتەكلىك ، سەللىسىنى چۆكۈرۈپ كىيىۋالغان ، دىقماققىنا كەلگەن بىر كىشىگە دوقۇرۇشتى ـ دە ، بىگىزگە ئۇسۇۋالغاندەكلا بىر قەدەم چېكىنىپ تۇرۇپ ، كىرگۈچىدىن :

— يېڭى گەپ بارمۇ ؟ — دەپ سورىدى .

— بار ... بار ... — ئۇ قامچىسىنى ئۆتۈكىنىڭ قونچىغا تىقىپ قويۇپ ، قويندىن چاسىلاپ پۈكلەنگەن بىر قەغەزنى چىقاردى ـ دە ، سېيىت ھاجىغا بېرىۋېتىپ دېدى ، — ھاجىمنىڭ ئۆز قولىغا تەگكۈزۈشۈمنى تاپىلىغانىدى . خۇداغا شۈكۈر ...

سېيىت ھاجى قەغەزنى گويا غايىب بولۇپ كېتىشىدىن ئەنسىرىگەندەك ، كاپلا قىلىپ ئالدى ـ دە ، تەرگە چۆمۈلۈپ ، ھاسىراپ تۇرغان كىشىگە ئىجازەت بېرىۋېتىپ ، ئۇدۇل ئىچكەركى ئۆيگە ماڭدى . ئۇ قەغەزنى ئېچىپ تۇرۇشىغىلا ئابدۇراخمانمۇ كىرىپ كېلىپ ، بويىنىنى غازنىڭ بويىندەك سوزۇپ قارىدى . سېيىت ھاجى ئۇنىڭغا «يالت» قىلىپ كۆز تاشلىۋېلىپ ، خەتنى پەس ئاۋاز بىلەن ئوقۇدى :

«ئەننى جانابىي ئىززەتلىك ۋە ھۆرمەتلىك ، مېھىر ـ شەپقەتلىك ، بىر كۆرمەككە ئارزۇلۇق بولغان ، مۇڭداشقىلى مۇڭلۇق بولغان ... »

تاقەتسىزلەنگەن سېيىت ھاجىنىڭ نەزىرى تەكەللۇپ قۇرلىرىدىن بىر سەكرەپلا مەقسەت سەھىپىسىگە كۆچتى .

«... ئوتتەك ۋە ئاتەشتەك قىزغىن سالىمىدىن كېيىن مەلۇم

بولغايكى ، جەھەننەمدىن زىيادە مۇشەققەتلىك بەشتوغراق دەشتىگە جەم بولغان چاتاقچىلار ئاچلىق ۋە تەشنالىق دەستىدىن تالاپەتكە يۈزلەندى . ئايان بولغايكى ، سۇپۇرگە تۆگە ، قادىر تۆمۈرچى ئۇقادىلىق جامالىدىن تۆمۈرچىنىڭ يول باشلىشى بىلەن ئىلچى دوتىيى تاڭ دارىنغا ھەزرەتلىرى ئۈستىدىن ئەرز بەرمەككە تۈنۈگۈن تاڭ سەھەردىلا يولغا راۋان بولدى . قالدى پۇقرانىڭ تەقدىرى پېقىر بىرلە نۇرەك باخشىغا تاپشۇرۇلدى . نۇرەك باخشى ياردار ھالەتتە جېنى تۈمشۇقىدا ، پېقىر كۆرسەتمىلىرى بويىچە پۇقرانىڭ مايىللىقىنى ئۆزۈمگە قارىتىۋاتىمەن . ئىنشائاللا ئاغزىمدىكى ئىمانىمنىڭ يۈزىنى قىلىپ ، لەۋزىمگە كىرسە ئەجەب ئەمەس . بۇ قاچقۇنلارغا قورال ـ ياراغتىن كۆرە ، يۈمشاق گەپ لازىمدەك قىلىدۇ . مەزكۇر مەكتۇپنى ئوقۇپ ، ئەقىل تۈگمىنىدە ئېزىپ ، كېيىنكى ئىشلارنىڭ رىجىسى بارىدا پېقىرنى ۋاقىپلاندۇرۇپ ، يول كۆرسەتمەكلىرىنى تىلەيمەن . ئېھتىيات جۈملىسىدىن پېقىرغا يوللانغان نامە ھېلىقى ئۈچ ئاچىماقلىق توغراقنىڭ كامىرىغا بەند قىلىنسا . ئاخىرىدا ، پېقىرغا ۋەدە قىلىنغان ئىمتىيازنى ئۇلۇغ ئاللا سەمىلىرىدىن يىراق قىلمىغاي ، نامە تامام ۋەسسالام . »

بىر ئايدىن بىرى سېيىت ھاجىنىڭ چىرايىدا تۈنجى قېتىم كۈلكە ئالامەتلىرى كۆرۈلدى . ئۇ خەتنى يېنىشلاپ ئوقۇپ چىقىپ ، ھەربىر ھەرپ ، ھەربىر سۆزنى ئىنچىكىلىك بىلەن دەڭسەپ كۆرۈپ ، رەسۇلنىڭ قولىدىن مۇشۇنچىلىك ئىش كېلىدىغانلىقىغا ھەيران بولغان ھالدا ئاقلىرى كۆپىيىپ قالغان ساقىلىنى تۇتاملاپ قويدى .

ئۇ ئابدۇراخماننىڭ بەشتوغراقتىكى پۇقرالارغا ئۆزى شەخسەن ئەسكەر تارتىپ ، جازا يۈرۈشى قىلىدىغانلىقى توغرىسىدىكى تەلىپىگە سوغۇق كۈلۈمسىرەش بىلەن جاۋاب بەردى ـ دە ، «ئەمدى مېنىڭكىنى كۆر» دېگەندەك ، ئىنچىكە بارماقلىرى بىلەن ، مەكتۇپنىڭ ئەڭ ئاخىرقى جۈملىلىرىنى كۆرسىتىپ قويدى . ئۇ ئابدۇراخماننىڭ ئاچلىق ۋە تەشنالىق دەستىدىن جان تالىشىپ

قالغان پۇقرالارنى ھېچ كۆچمەيلا قولغا چۈشۈرۈپ ، تۆھپىگە ئۆزى يالغۇز ئىگە بولۇۋېلىش كويىغا چۈشكەنلىكىنى تۇيۇپ تۇرماقتا ئىدى .

— پۇقرانى يوق قىلىۋېتىش بىزنىڭ مەقسىتىمىزئەمەس ، بەلكى ئۇنى ئىتائەتكە كىرگۈزۈپ كۆچىدىن پايدا ئېلىش ، «ئېشەكنىڭ گۆشى ھارام ، كۈچى ھالال» دېگەن گەپ دەل مۇشۇنىڭغا قارىتىلغان ! — سېيىت ھاجى ئۆزىگە مەنسىتمەسلىك بىلەن تىكىلىپ تۇرغان ئابدۇراخمانغا گويا «مېنىمۇ بىلىپ قوي» دېگەندەك مەنىدە قاراپ قويغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، — ئۆزلىرى پۇقراسىز پادىشاھنى ، لەشكەرسىز سەركەردىنى كۆرگەنمىدىلە تەقسىر ؟ !

ئابدۇراخمان ئۆز گېپىنى يورغىلاتماقچى ، مۆرىتى كەلسە سالاھىيىتىنى بىراقلا ئاشكارىلاپ ، تۆھپىنى ئۆز دەپتىرىگە يېزىش پەيتىنى ئۇستىلىق بىلەن ئىگىلىمەكچى بولۇپ تۇراتتى . سېيىت ھاجى سۆزىنى ئۇلىدى :

— چاتاقچىلار ئارىسىدا نۇرغۇن ھۈنەرۋەن بار ، ئۇلار تىنچ ئەل بولسا ، بىزگە بىھېساب پايدا بەرگۈسىدۇر . شۇ مەنىدىن ئالغاندا پايدىلىق ئادەملەردىن ئېپى بىلەن پايدىلانماي ، قوپاللىق بىلەن قىرغىن قىلىش كونسۇلنىڭ ئىرادىسىگە خىلاپتۇر ! — ئۇ سۆزىنى تۈگىتىپلا ئىشىكنى زەردە بىلەن ئېچىپ ، مېھمانخانىغا چىقتى .

سېيىت ھاجىنىڭ كۆزىگە جىندەك كۆرۈنۈۋاتقان ئابدۇراخماننىڭ كونسۇلنىڭ نامىنى توقماق قىلىپ تۇرۇپ قورقۇتۇشى ، بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ تەييار بولۇپ قالغان تۆھپىگە ئۇزىتىلغان قولىنى كېسىپ تاشلاش بولسا ، يەنە بىر تەرەپتىن كۈتۈلمىگەن ئوڭۇشسىزلىققا يۇزلىنىپ ، يېڭىلىپ قېلىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئىدى . ئۇ ئالدىنقى قېتىملىق ئېلىشىشتا چىرىيىلىكلەرنىڭ ئاسان بوزەك بولمايدىغان ، جاھىل خەق ئىكەنلىكىنى يەنە بىر قېتىم ھېس قىلغانىدى .

يەنە بەشتوغراققا ئۇرۇش ئوتى تۇتىشىپ قالسا ، بۇ ئوت ئىلچىنىڭ دىققىتىنى قوزغاپ خىلى ـ خېلى يەرلەرگىچە يامراپ

كېتىش ئېھتىمالى كۆزگە كۆرۈنۈپلا تۇراتتى . پەقەت بىرلا يول — يەنى «يەل مىلتىقى»نى ئىشقا سېلىش يولىلا ئۇنى نۇسرەتكە يۈزلەندۈرەلەيتتى . ئۇ چاغدا ئەرز قىلغانلارنىڭ ئەرزىمۇ كېچىككەن ھېسابلىناتتى .

سېيىت ھاجى مېھمانخانىدىن چىقىپ ، ئۇ يەردە كۆزلىرىنى تام تۆشۈكىدەك ئېچىپ قاراپ ئولتۇرغان ھاپىز مەخسۇمنى كۆز ئىشارىسى بىلەنلا قوغلاپ چىقاردى ـ دە ، كەينىدىن چىقىپ كەلگەن ئابدۇراخمانغا ئۇستىخانىدىكى سەپەر چاققان قاتارلىق گۇمانلىق ھۈنەرۋەنلەرنى ھېچبولمىسا بىر ھەپتىگىچە قاتتىق نازارەت قىلىشنى تاپشۇرۇپ ، جايىنامازغا كېلىپ ئولتۇردى . تەسۋىنى قولىغا ئېلىپ ، كۆزلىرىنى يۇمدى …

كۇنىگە نەچچە باغلام پىششىق مەشۇت ، توپ ـ توپ شايى ـ ئەتلەس ئىشلەپ چىقىرىدىغان ئۇستىخانا ئاق مەسچىت بىلەن قەسىر ئارىسىدىكى كونا خانىقاغا قوشۇپ سېلىنغان لاي تاملىق ، ئاددىي لاپاس ئۆيلەرگە جايلاشقان . مەشۇت تارتىدىغان ئوچاقلار ئۇستىخانىلار بىلەن قورشالغان تۆت چاسا مەيدانغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان . قاپقارا ئىس تۇرتۇپ تۇرغان ئالتە ئوچاققا ئېسىلغان يوغان داش قازانلاردا پىلە غوزەكلىرى توختىماي قايناپ تۇراتتى . قوللىرى سۇغا چىلىشىۋېرىپ كالا تامىقىدەك ئاقىرىپ كەتكەن ئۇستىلار ئوچاق بېشىدا زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ ، يۇمشاق پىلىلەرنى چوكا [1] بىلەن ئارىلاشتۇراتتى ـ دە ، چوكىغا ئېسىلىپ چىققان مەشۇتلار ئارىسىدىن بىر تال مەشۇتنىڭ ئۇچىنى تېپىۋېلىپ ، داۋانغا [2] سانجىلغان گېجەكتىن [3] خۇددى بىر تال نۇرەك ئۆتتۈۋاتقان يىپەككە ئەپچىللىك بىلەن چاپلايتتى . گېجەكتىن ئۆتكەن مەشۇت ئوچاق يېنىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان ئاياللار بار كۇچى بىلەن چۆرگىلىتىۋاتقان يوغان چاق [4] ئۇستىدىن چۇشكەن بەش تال تانابنىڭ كۇچى بىلەن يۇقىرى سۈرئەتتە پىرقىرىغۇچى مەشپىرىلەرگە [5] يۆگىلەتتى . توختىماي پىرقىراۋاتقان ئالتە چاقنىڭ ئاۋازى كىشىگە خۇددى ئۇۋىسىدىن چۇۋۇلۇپ چىققان بىر

---

①، ②، ③، ④، ⑤ — يەرلىك يىپەكچىلىك سايمانلىرى .

توپ ھەرىنىڭ غوڭۇلدىشىنى ئەسلىتەتتى .

ئوچاق بىلەن ئوچاق ئارىسىدىكى بىر پارچە بورا پاتقۇچىلىك جايدا بىرقانچە كىشى مەشىرىلەردىكى مەشۇتلارنى كىچىك غالتەكلەرگە يۆتكەپ ، تەلىگە[1] سېلىپ ، كالۋا قىلىۋاتاتتى . ئىككى ئۇستا تام بويلىتىپ قويۇلغان تىنىگە[2]نىڭ ئىككى تەرىپىگە يۈگۈرۈپ يۈرۈپ ئۆرۈش تارتىۋاتاتتى . ئاسقۇغا[3] ئورۇنلاشتۇرۇلغان نەچچە ئون غالتەكلەر ئۆرۈش تارتقۇچى ئۇستىلارنىڭ سۇرئىتىگە ئەگىشىپ ، شالاقلاپ ئايلىناتتى . كالۋا مەشۇتلار شاخار[4] ۋە خوشنا[5] ئىرىتمىسىدە قايناۋاتاتتى ، سەل چەتتىرەك ، قازاندىن چىققان ئاپئاق پىششىق مەشۇتلار ئۆز كالۋىسى بويىچە چوپىلار[6] غا ئىلىنىپ ، سىپتا پالازلارغا يېنىك ئۇرۇلۇپ ، قۇرۇتۇلۇۋاتاتتى .

ھويلىنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىگە جايلاشقان شايىچىلىق ئۇستىخانىسىدا بولسا باشقا بىر مەنزىرە ھۆكۈم سۈرەتتى . خۇددى نامازشام ۋاقتىدىكىدەك گىرىمسەن بۇ چوڭ ئۆيدە قاتار دەستىگاھلار ۋە ئاپئاق ئۆرۈشلەر خىرە - شىرە كۆرۈنەتتى . ساقىلى مەشۇتتىنمۇ بەكرەك ئاقىرىپ كەتكەن سەپەر بوۋاي دۇكانلارنى ئارىلاپ ، بىلىنىڭ ئاستىنى زەي ئورىلارغا سولاپ ، تەپكە[7] بىسى ، موكا ئېتىۋاتقانلارنى ئارىلاپ يۈرۈپ ، ھەر كىمگە پەس ئاۋازدا سۆزلەيتتى :

— ئابلىز ئاخۇن ئۇستام ، پەركا[8] نىڭ ئىككى تەرىپىدىكى تاشتىن بىردىن ئىلىۋەتسىلە ، ھىلىقىلار كۆرۈپ قالمىسۇن جۇمۇ !

— ماقۇل ئۇستام ، تاشنى ئىلىۋەتسەك ، دەپتىن[9] بەك يېنىك بولۇپ قىلىپ ، شايى بوش ، پاتىسىز چىقىپ قالارمىكىن ؟

— پاتىسىز چىقىپ قالسۇن دەپ شۇنداق دەۋاتىمەن ، دۈشمەننىڭ بىر تال تۈكىنى يۇلساڭمۇ ھېساب !

---

① ، ② ، ③ — يەرلىك يىپەكچىلىك سايمانلىرى .
④ ، ⑤ — يىپەك ئاقارتقۇچى ئىشقار ۋە ئۆسۈملۈكلەر .
⑥ ، ⑦ ، ⑧ ، ⑨ — يىپەك توقۇمىچىلىق دۇكىنىنىڭ بۆلەكلىرى

— خوش ··· خوش !

— نۇرمۇھەممەتئاخۇن ، ئۆرۈشكە ئاھا[1] پۇركۇپ ئاۋارە بولماي بولۇشچە توقۇۋېرەيلى ، ماقۇلمۇ ؟

— ماقۇل ، ماقۇل ، شۇغىنىسى ، ئاھا پۇركۇمىسەك ، نەخ ئۇزۇپ ئارام بەرمەيدۇ ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ···

— نەخ ئۇزسە ئۇزىۋەرمەمدۇ ، كارىمىز نېمە ، سېيىت ھاجىنىڭ شايى دەپ توقۇتقىنى ماتاغا ئايلىنىپ كەتسۇن ئىلاھىم !

— ھوي ئاۋۇ ئىككىڭلار كەرگۇ[2] نى ئېلىۋېتىپ تەپكىنى ئالدىرىماي بېسىڭلار !

مۇكچىيىپ قالغان بوۋاي تۇرۇپ ـ تۇرۇپ قاتتىق يۆتىلىپ كېتەتتى ۋە بېشىنى كۆتۈرۈپ ، ئۇستىخانىنىڭ ئىشىكى تۈۋىدە خۇددى ئىچ يەرلىكنىڭ ئاغزىغا قويۇلغان يوغان چالمىدەك ، ئەگرى قىلىچنى تىزىنىڭ ئۈستىگە توغرىسىغا قويۇپ مۆگدەپ ئولتۇرغان دورغىغا پات ـ پات قاراپ قوياتتى .

سوپۇرگەئاخۇنلار يۇرتتىن مۇساپىر بولۇپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىن چىنارئايىم يوشۇرۇپ قويغان ئازگالدىن تۇتۇۋېلىنغان سەپەر بوۋاي كەپتەر قۇيرۇقى قىلىپ باغلىنىپ ، قەسىرگە ئەكېلىندى . ئۆلتۇرىمىز ، ئۆلتۇرمەيمىز دېگەن دەتالاشتا ئاخىر سېيىت ھاجى ئۇتۇپ چىقتى ـ دە ، ئاللانىڭ شەپقىتى بىلەن ئۆلۈمدىن ئازاد قىلىنغانلىقىنى ئېيتىپ ، مۇشۇ قاراڭغۇ گۆرگە ئەكېلىپ تاشلىدى .

سەپەر بوۋاي سېيىت ھاجىنىڭ يەنىلا كاززاپلىق قىلىۋاتقىنىنى ، ئۆزىنى ئاللانىڭ يۈزى ئۈچۈن ئەمەس ، بەلكى كۈچىدىن ، ھۈنىرىدىن پايدىلىنىش ئۈچۈنلا ۋاقىتلىق كەچۈرگەنلىكىنى ئوبدان بىلەتتى . شۇڭا ، ئۇ «ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ» دېدى ـ دە ، ئۇستىخانىغا قامالغانلارغا ھەرخىل «ھۈنەر»لەرنى ئۆگىتىشكە باشلىدى .

دەسلىپىدە ئۇ تۇتۇپ كېلىنگەندىن تارتىپ ئىككى ھەپتىگىچە

---

① ئاھا — يىپەك توقۇشتا ئۆرۈشكە پات بەرگۈچى شىلىم .

② كەرگۇ — يەرلىك توقۇمىچىلىق سايمىنى .

جانجگەر نەۋرىلىرىنى كۆرەلمەي ، نۇرغۇن كىچىلەرنى سىغىنىش ئىلكىدە ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزۈۋەتتى . كەينىگە پايلاقچىدەك ئەگىشىپ يۈرىدىغان دورغا كۈندۈزى ئۇستىخانىنىڭ ئىشىكىنى توسۇپ ئولتۇرسا ، گۆگۈم چۈشۈشى بىلەن قەسىرنىڭ ئاتخانىسى يېنىدىكى ئۆيگە سولاپ ، تاڭ سۈزۈلۈشى بىلەنلا كۆز يېشىدەك سۈيۈق ئۇماچتىن بىر ھېجىر ئىچۈرۈپلا ئۇستىخانا تەرەپكە ھەيدەپ كېلەتتى . يول ئۇستىدە ئۇچرىغان تۇل خوتۇن ، قېرىساللارغا يىراقتىن سالام بېرىشكىلا رۇخسەت قىلاتتى . پەقەت ئۇستىخانا ئىشىكىدىن كىرىپ كەتكەندىن كېيىن «ھۈنەر» ئۆگىتىش زۆرۈرىيىتى ئۈچۈنلا ئېغىز ئېچىشىغا ئانچە ئارىلىشىپ كەتمەيتتى .
ئۇ تۇتۇۋېلىنغاندا بىچارە چىنار ئايىم بىراۋ يۈرەك - باغرىنى سۇغۇرۇپ كېتىۋاتقاندەك داد - پەرياد سالدى . دورغىلارغا يېلىمدەك يېپىشىۋېلىپ ، يۈز - كۆزلىرىنى تاتىلاپ ، توخۇ چوقۇلىغان شاپاقتەك ئالىچىپار قىلىۋەتتى ، تىل قامچىسى بىلەن ئۇردى . بىراق ، قىزىل قوناق شېخىدەك ئورۇق ، ئاجىز بۇ مەزلۇم ئۇچ دورغىغا تەڭ كېلەلەيتتىمۇ ؟
شۇ كۈندىن تارتىپ ، ئۇ مېھرىبان بوۋىسىنىڭ مېھرىدىن ئايرىلىپ ، ئۆزىنى قانات ئاستىغا ئالىدىغان ئانىسىنى يوقاتقان چۈجىلەردەك بىئارام بولۇۋاتقان ھەسەن بىلەن ھۈسەننى يېتىلەپ ، قەسىر ۋە ئۇستىخانا ئارىسىدا ئەگىپ يۈرىدىغان بولۇپ قالدى . كۆز ئالدىدا دائىم پەيدا بولۇپ تۇرىدىغان ئېرى ئۇنىڭغا غايىبانە : «بوۋاينى ساڭا ئىشىنىپ تاپشۇرۇۋىدىم ، ئەمدى ئۇ قېنى ؟» دېگىنىدە يۈزى لاپپىدە ئوت ئېلىپ ، خىجالەتچىلىكتىن ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالاتتى .
چىنارئايىم ئېرىنىڭ بوۋاينى جېنىدىن ئەتىۋار كۆرىدىغانلىقىنى ، جەڭ پاتىپاراقچىلىقىغا چىداشلىق بېرەلمەيدىغانلىقىنى ئوبلاپلا ئۆيگە ئەۋەتىۋەتكىنىنى ئوبدان بىلەتتى . بىراق ...
ئۇ ، بوۋاينىڭ نەۋرىلىرىگە ئانىلىق مېھرىنى يەتكۈزدى .

مۇڭلۇق چۆچەكلەرنى ئېيتىپ بېرىپ، گۆدەك قەلبىدە مەۋج ئۇرۇۋاتقان سېغىنىش ھېسسىنى ئازراق بولسىمۇ تىنچىتىشقا تىرىشتى. ئەمما، ھەر ئاخشىمى ئاي كۆتۈرۈلگەندە، يۇلتۇزلار ئايۋاننىڭ شىپاڭىدىن ماراپ قارىغاندا، باللار يوتقانغا بېشىنى تىقىۋېلىپ ئۈن - تىنسىز مىشىلداپ يىغلايتتى، چىنارئايىم ئەتىگىنى ئورۇننى يىغىشتۇرغاندىلا تەكىيە ئۈستىدىكى چىنىنىڭ ئاغزىچىلىك يەردىكى ھۆلنى كۆرۈپ، بۇنى بىلەتتى.

تۇغۇلغاندىن باشلاپ بوۋىسىدىن بىر قەدەممۇ ئايرىلىپ باقمىغان گۆدەكلەرنىڭ كۈندىن - كۈنگە جىمىغۇر، غەمكىن بولۇپ كېتىۋاتقانلىقى چىنارئايىمنى قەتئىي قارارغا كېلىپ، ئۇلارنى بوۋىسى بىلەن كۆرۈشتۈرۈشكە ھەيدەكچى بولدى.

چىنارئايىم ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم ئىرادىسىگە خىلاپ ئىش قىلىپ، سەپەر بوۋاينى قەسىردىن ئۈستىخانىغا، ئۈستىخانىدىن قەسىرگە ھەيدەپ يۈرىدىغان دورغىنى سېتىۋالماقچى بولدى. ئۇ زىبۇزىننەت ساندۇقچىسىدىن مەرھۇم ئانىسىدىن قالغان تەۋەررۈك بىلەزۈكنى ئالدى - دە، دورغىغا خۇپىيانە شۇڭغۇتۇۋەتتى.

بوۋاي بىلەن باللار قەسىر بىلەن ئۈستىخانا يولى ئارىسىدىكى كاداڭ ياڭاق تۈۋىدە يىغا - زار قىلىشىپ كۆرۈشكەندە، چىنار-ئايىمنىڭ چىرايىدا قانائەتلىنىش كۈلكىسى پەيدا بولدى.

— يىغلاشماڭلار باللىرىم، مېنىڭ ئەۋلادىم ھەرگىز يىغلىمايدۇ، داداڭلارمۇ يىغلىمىغان، سىلەرمۇ يىغلىماڭلار، — دېدى بوۋاي كۆز چانىقىنى تولدۇرغان ياشنى نەۋرىلىرىدىن يوشۇرۇپ تۇرۇپ.

باللار بوۋىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، يىغلىمايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ خوشلىشىشتى. بوۋاي ئالدىرىتىۋاتقان دورغىغا ھومىيىپ قويۇپ، باللار تەرەپكە بۇرۇلدى - دە:

— باللىرىم، ھېلىقى تۆگە بىلەن پاشىنىڭ ھېكايىسى يادىڭلاردىمۇ؟ — دەپ سورىدى. باللار جاۋاب بەردى:

— يادىمىزدا بوۋا، يادىمىزدا!

— هە ، يادىڭلاردا بولسا ئوبدان ، — دېدى بوۋاي كۆز يېشىنى سۈرتۈپ ، بىر چەتتە قاراپ تۇرغان چىنارئايىمغا لاپپىدە قاراپ قويۇپ ، قايتىڭلار ئەمدى ، چىنار ئاچاڭلار شۇ ھېكايىنى يەنە ئېيتىپ بەرسۇن !

ئۇلار ئايرىلىشتى . يېيىق سۇيىگە قانغان مايسىلاردەك جانلىنىپ قالغان چىنارئايىمنۇ ، بالىلارمۇ قەسىر دوقمۇشىدىن قايرىلدى . بوۋاينىڭ : «قىزىم ساڭا ئېيتاي ، كېلىنىم سەن ئاڭلا» دېگەندەك ، بېشارەت بىلەن تاپىلىغان سۆزى چىنارئايىمنىڭ كۆز ئالدىغا ھېلىقى چۆچەكنى باشلاپ كەلدى .

بوۋاينىڭ بالىلارغا ھەر كۈنى كەچتە ئېيتىپ بېرىدىغان بۇ چۆچەكنى سۈپۈرگەئاخۇنغىمۇ ، چىنارئايىمغىمۇ ياد بولۇپ كەتكەنىدى .

— بۇرۇن بۇرۇندىكەن ، تېرىق تۇلۇمدىكەن ، يېتىم بۇلۇڭدىكەن ، بىر سازلىقتا بىر پاقا بىلەن بىر پاشا ياشايدىكەن ، ئۇلار يېقىن دوستلاردىن ئىكەن ، — دەپ ھېكايىسىنى باشلايتتى ئۇ قولتۇقىغا بېشىنى تىقىپ ئولتۇرۇشقان نەۋرىلىرىنىڭ بېشىنى سىلاپ ، — بىر كۈنى بىر كۆرەك تۆگە سازلىققا كەپتۇ ـ دە ، پاقىنىڭ ھەمراھىنى دەسسەپ ئۆلتۈرۈپ قويۇپتۇ . پاقىنىڭ ئاھۇ ـ زارىغىمۇ پەرۋا قىلىپ قويماپتۇ ، پاقا لەۋلىرىنى چىشلەپ تۇرۇپ :

— خەپ توختاپ تۇر ، كۆنلەرنىڭ بىرىدە قىساسىمنى ئالمايدىغان بولسام ، — دەپ قەسەم قىپتىكەن ، تۆگە گىدىيىپ تۇرۇپ كۈلۈپ كېتىپتۇ ۋە :

— جۇغۇڭ قۇيرۇقۇمنىڭ ئۇچىچىلىكمۇ ، بىر تال قۇملىقىمچىلىكمۇ يوق ، يەنە قىساس ئالىمەن دەپ پو ئاتقىنىڭنى قارا سېنىڭ ، — دەپ ئىرغاڭلىغىنىچە كېتىپ قاپتۇ .

تۆگىنىڭ ئۆزىنى چوڭ چاغلاپ ، يوغانچىلىق قىلغانلىقىنى كۆرگەن پاقا بىلەن پاشىنىڭ تازا ئاچچىقى كەپتۇ ـ دە ، بىر تۈپ قومۇشنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ ، تۆگىدىن قىساس ئېلىش ئۈستىدە

مەسلىھەتلىشىپ ، گېپىنى بىر قىپتۇ .
پاشا «غىڭ ، غىڭ» قىلىپ ئۇچۇپ يۇرۇپ ، تۆگىنى بىر تاغنىڭ باغرىدىن تېپىۋاپتۇ ، كۆزىنى ئىككى - ئۈچ قېتىملا چېقىپ ، قارىغۇ قىلىپ تاشلاپتۇ . ھېچ نەرسىنى كۆرەلمىگەن تۆگە بارا - بارا ئۇسساپ ھالىدىن كېتىپ ، جېنى تومشۇقىغا كەلگەندە ، تويۇقسىز يېقىنلا بىر يەردە پاقىنىڭ كوركىرىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ قاپتۇ . پاقا بار يەردە جەزمەن سۇ بار ، ئەمدى تاپتىم ، دەپ ئويلاپ يىقىلىپ ، مۈدۈرۈپ پاقا بار يەرگە قاراپ مېڭىپتۇ . پاقىنىڭ ئۈنىمۇ ئاڭلىنىۋېرىپتۇ ، تۆگىمۇ مېڭىۋېرىپتۇ ، قارىغۇ تۆگە ئاخىر پاقا بار يەردىكى سۇنى تاپىمەن دەپ بىر يار لېۋىگە بېرىپ قاپتۇ - دە ، قەدىمىنى شۇنداق تاشلىشىغا ياردىن يىقىلىپ ، شۇ ھامانلا جان بېرىپتۇ .
— كىچىكنى كىچىك دەپ ، ئاجىزنى ئاجىز دەپ بوزەك ئەتكەن بىلەن ، پاقىنىڭ قىساسى تۆگىدە قالمايدۇ ، پۇقرانىڭ قىساسىمۇ ئابىلىزقارىدا قالمايدۇ ، سېيىت ھاجىدا تېخىمۇ قالمايدۇ ، — دەيتتى بوۋاي بالىلىرىغا .
سەپەر بوۋاي سوپۇرگەئاخۇن ۋە يۇرتلۇقلىرىنىڭ ھامان بىر كۈنى قايتىپ كېلىپ ، يۇرتنى قايتۇرۇۋالىدىغانلىقىغا خۇددى ئىمانىغا ئىشەنگەندەك ئىشىنەتتى . قادىر تۆمۈرچىنىڭ قېچىپ قۇتۇلغانلىقىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، ئۇنىڭ بۇ ئىشەنچىسى تېخىمۇ چىڭىدى . ئارام تاپسىلا كۆنپېتىش تەرەپكە قاراپ قېرىنداشلىرىنى ياد ئېتىدىغان ، ئۇلار ھەققىدە خەۋەر تىڭ تىڭلايدىغان بولدى . بىراق ، بارغانسېرى سىرلىق تۇس ئېلىۋاتقان ۋەزىيەت ۋە دورغىلارنىڭ ئىسكەنجىسى ئاستىدىكى شارائىت ئۇنى يۇرتداشلىرىنىڭ خەۋىرىنى ئۇقۇش ئىمكانىيىتىدىن مەھرۇم قىلدى .
— سەپەرسەپرا ، نان - پانلىرىڭنى ئېلىۋال !
ئىشىك توسۇپ ئولتۇرغان دورغا ۋارقىرىدى . چىنارئايىمنىڭ يەنە غىزا ئەكەلگەنلىكىنى پەملىگەن بوۋاي قاتار - قاتار سوزۇلغان

ئۆرۈشلەر ئاستىدىن بىشنى ئېگىپ ئۆتۈپ ئىشىك ئالدىغا باردى . ئۇ چىنارئايىمنىڭ ئىشىك سىرتىدا تۇرۇپلا ئۇزاتقان قولىدىن ياغلىقا چىگىلگەن غىزانى ئېلىپ تۇرۇشىغا ئابدۇراخمان كۆك كۆز ھويلىدا پەيدا بولدى ۋە ئاتتىن چۈشمەي تۇرۇپلا دورغىلارغا بۇيرۇدى :

— ماۋۇ قانجۇقنى ھەيدەپ چىقىرىڭلار ، كىمىكى ئۇنى ئۇستىخانىنىڭ ئەتراپىغا يىقىن يولىتىدىكەن ، ئۆزىنى جەھەننەمدە كۆرسۇن !

تاپانچىسىنى قولىغا ئالغان ئابدۇراخمانىنىڭ ئادەم يىگۈدەك ئەلپازدا تۇرغىنىنى كۆرگەن دورغىلار ئېتىلىپ كېلىپ ، سەپەر بوۋاينىڭ قولىدىن ياغلىقنى تارتىۋالدى ـ دە ، ئۇستىخانىنىڭ ئۆگزىسىگە چۆرۈۋەتتى . چىنارئايىمنىمۇ ئىتتىرىپ ، دۆشكەلەپ ھويلا دەرۋازىسىدىن قوغلاپ چىقاردى .

31 . قەسەمخور يەنە قەسەم قىلماقتا

ئىلچىغا ئاتلانغانلارنى كۆز يىشى بىلەن ئۇزىتىپ قالغان نۇرەك باخشى دورا ئۇزۇلۇپ قىلىشى بىلەن تەڭلا يەنە ھالسىزلىنىشقا يۈز تۇتتى . ئەمدىلا نىپىز قاقاچ باغلىغان جاراھەت ئاغزى يىڭىۋاشتىن شەلۋەرەپ ، داغلىغاندەك ئاغرىشقا باشلىدى ، تاكى يوتىسىغىچە يامرىغان ئىششىق ھەر ئىككىلا ئايىغىنى خۇددى تۈگمەن تىشى ئېسىپ قويغاندەكلا ئېغىرلاشتۇرۇۋەتتى .

«ئاھ ، لەنتى ئاغرىق ماجالىمنى سۇغۇرۇۋالمىغان بولسا ، مەن مۇشۇنداق تەييارغا ھەييار بولۇپ ياتىدىغان ، بىقوۋۇل بەندىمىدىم ؟ — دەپ ئويلايتتى ئۇ شوخ كىيىكتەك سەكرەپ ماڭالايدىغان چاغلىرىنى يادىغا كەلتۈرۈپ ، — يەنە كېلىپ تازا يامان چاغدا ھە ، تەقدىرنىڭ يەنە قانداق ئويۇنلىرى بارئىكىن ماڭا كۆرسىتىدىغان ؟ »

دېگەنىبلەن يىگىتلەرنىڭكىدەك شىددىتى ئۇنى ئۆز ھاجىتىدىن ئۆزى چىقىشقا ، ھەتتا تاياقتا تايىنىپ كەپە ئەتراپىدىن 20 — 30 قەدەم سىلجىشقا ئىمكان بېرەتتى . ئۇ كىملەردۇر ئەكەلگەن قارا مارجاندەك پارقىراپ تۇرغان قاراقاتنى قوبۇل قىلغۇسى كەلمەي ، توغراقلىققا كىرىپ ، ئۆز ئەمگىكى بىلەن ئۆزىنى قامداشقا تەرەددۇت قىلغاندا ، رەسۇل ئىمام شۇ ھامان يۈگۈرۈپ كېلەتتى ـ دە :

— ھوي ··· ھوي ، كەپىدىن چىقمىسىلا نۇراخۇن ، جاراھەتلىرى ئەدەپ كېتىدۇ . سوپۇرگەئاخۇن بېگىم پېقىرغا شۇنداق تاپىلىغان ، — دەيتتى ـ دە ، ئۇنى ئىتتىرگەنچە ئىتتىرىپ ، كەپىگە سولاپ قوياتتى . ئۆزى بولسا پۇقرالارنى قابىل سەرداردەك كەينىگە سېلىپ قەيەرلەرگىدۇر ئەكېتەتتى . غېجەك تارتقاندەك غىڭشىپ ، ئارام بەرمەيدىغان ئۆلگۈر پاشىلارغا ھەمراھ بولۇپ يالغۇز قالغان چاغلىرىدا ، ئۇ مۆڭگۈز بۇرغىسىنى قولىغا ئېلىپ ، ھەربىر سىزىقلىرىغىچە قاراپ چىقاتتى . ئۇنى ماتا كۆڭلىكىنىڭ پېشى بىلەن سۈرتۈۋېتىپ ، خۇددى خرۇستالدەك پارقىرىتىۋېتەتتى ـ دە ، دېمىنىڭ يەتمىگىنىگە قارىماي ، پۈۋلەپ «دۇت ··· دۇت» قىلىپ سادا تارتاتتى . ئادەم يامراپ كەتكەن توغراقلىقتىن قېچىپ كېلىپ ، كەپە ئەتراپىدىكى توغراق شاخلىرىدا قاناتلىرىنى سالپايتىپ ، تۇكلىرىنى پاخپايتىپ ئارام ئېلىۋاتقان قۇشقاچلار قىزىپ تۇرغان ھاۋانى تىترىتىۋاتقان بۇرغا ئاۋازىدىن چۆچۈپ ، ئورۇن يۆتكەشكە مەجبۇر بولاتتى .

سوپۇرگەئاخۇن بىلەن خوشلاشقاندا ، ئۇ كۆڭلى يېرىم بولغان ھالدا :

— خۇداغا ئامانەت ، قايتا دىدار كۆرۈشۇشكە نېسىپ بولمىسا پېقىردىن ئىككى ئالەملىك رازى بولارسىلەر ، كۆڭلۈڭلەرگە كەلگۈدەك ئىش قىلىپ قويغان بولسام ··· — دېگىنىدە ، سوپۇرگەئاخۇن ئۇنىڭ كۆز يېشىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ :

— بۇنداق گەپنى قىلمايدىغان نۇراخۇن ، ئادەم دېگەننىڭ ئاغزىدىن يەل ئەمەس ، سائەت چىقىدۇ ، — دەپ خاپا بولغانىدى .

ئاغزىدىن راستتىنلا سائەت چىقىپ كەتتىمىكىن ، ئۇنىڭ ھالى كۇنسېرى ئۇساللىشىپ ، ماغدۇر ـ دەرمانى تۈگەپ ، زەئىپلىككە قاراپ يۈزلەنمەكتە ، قانداقتۇر بىر يوشۇرۇن ۋەھىمە بېشىدا ئەگىمەكتە ئىدى . بۇ ئىپلاس كېسەلنىڭ ئەڭ يامان ئاقىۋىتى خىيالىغا كىرىپ كەلگىنىدە يۈرىكى بىر ئۆرۈلۈپ ، كۆزىگە ياش قاپلىشاتتى .

بۇنداق چاغلاردا ئۇ : «بۇ دۇنيانىڭ يەنە نېمە قىزىقى بولسۇن ؟ تارتىشىدىغان ، تاشلاپ كېتىشكە قىيمايدىغان يەنە نېمەم بار ئىدى ؟» دەپ يېرىم بولغان كۆڭلىگە تەسەللى بەرمەكچى بولاتتىيۇ ، ئارقىدىنلا بۇ خىيالنى كاللىسىدىن سۈرۈپ چىقىراتتى . ياشاشنىڭ قىممىتى كۆز ئالدىدا يېڭىۋاشتىن نامايان بولۇپ ، بارغانسېرى چوڭقىياتتى . رەڭمۇرەڭ قىزىقچىلىقلارغا — مۇھەببەت بىلەن نەپرەتكە ، زۇلۇم بىلەن قىساسقا ، ياخشىلىق بىلەن يامانلىققا ئۆز قوينىدىن ئورۇن بەرگەن بۇ دۇنيادا ئۆزىنى كەم بولسا بولمايدىغان بىر ئادەم ، دەپ ھېس قىلاتتى .

دۇرۇس ، جان — بەندىگە ئامانەت قىلىنغان نەرسە ، ئامانەتنى قاچان ، قەيەردە قايتۇرۇۋېلىش ھەق ئىگىسىنىڭ ئىشى . مۇبادا ياخشى كۈننىڭ يامىنى كېلىپ ، ئەزرائىل ھايات چىرىغىنى ياغسىراتسا ، ئامانەت ئىگىسى ئامانەتنى تەلەپ قىلسا ، ئۇنىڭغا ئىلاجىكامنىڭ ئۆيى يىراق . يەنە كېلىپ ، ئۇنىڭ بۇ دۇنيادا قېلىپ قالغۇدەك مال ـ دۇنياسىمۇ ، مېھرىنى ئۇزەلمەيدىغان بالا ـ چاقىسىمۇ ، بىرەر ئۇرۇق ـ تۇغقىنىمۇ يوق ، دۇنياغا كەلسىمۇ بولىدىغان ، كەلمىسىمۇ بولىدىغان ، لېكىن دۇنياغا ئاپىرىدە بولۇپ قالغىنى ئۈچۈنلا ياشىشىغا توغرا كەلگەن بىر ئەرزىمەس ھاشارات قانداق دەبدەبىسىز ئۆلۈپ كەتسە ، ئۇمۇ شۇنداق تىۋىشسىز كۆز يۇمىدۇ . ئۇنىڭدىن قالغان ئاددىي قەبرە تەبىئەت ھادىسىلىرىنىڭ تىلىنى بىلىپ بولمايدىغان بۇ زاماندا ئون كۈن ، بىر ئاي ، كۆپ بولسا بىر يىلدا تۈزلىنىپ كېتىدۇ ـ دە ، بۇ دۇنيادا شۇنداق بىر ئىنساننىڭ ياشاپ ئۆتكەنلىكىدىن ھېچقانداق نام ـ نىشان قالمايدۇ .

يـەنە خەيرىيەتكى ، ئۇنىڭ كۆڭلى قانداق ئالار ئىكەن دەپ غەم قىلىدىغان قېرى ئاتا ـ ئانىسى ، تۆلىيەلمەي قالارمەنمىكىن دەيدىغان بىر يارماقمۇ قەرزى يوق .

بىراق ، ئىككى نەرسە — مۇتەھەملەردىن ئېلىنىدىغان قىساس ۋە تـۇنـجـى مـۇھـەببىتىنىڭ قۇربانى بولغان بىر قەبرە ئۇنىڭغا ھەرقانداق شەكىلدىكى ئۆلۈمنى قورقۇنچلۇق قىلىپ كۆرسىتەتتى . بۇ ئالەمدىن تىنچقىنا خوشلىشىپ ، ھەتتا جەننەتكە كىرىپ كەتكەن تـەقـدىـردىـمـۇ ئىككى سادا ئۇنى نازۇنېمەتلەرنىڭ بەھرىدىن ۋە كەرەشمىلىك ھۆر ـ غىلمانلارنىڭ لەززىتىدىن مەھرۇم قىلاتتى .

— نـۇرەك بـاخـشـى ئـۆلـۈپتۇ ، ھېلىقى نۇرەك كەلگۈندى ئۆلۈپتۇ ! ھا ... ھا ... ھا ... نۇرەك باخشى ئۆلۈپتۇ ! قىساسمۇ ئۆلۈپتۇ ... ئۆلۈپتۇ ...

— نۇر ، مەن ساپ مۇھەببىتىمىز ئۈچۈن جېنىمنى قۇربان ئـەيلىدىم ، شۇ چاغدا سەن قەبرەمنى مەڭگۇ تاشلىماسلىققا ۋەدە بەرگەن ئەمەسمىدىڭ ، ھاياتىڭ ياپرىقىغا ئۇششۇك تېگىپ بەرگىدىن ئـۈزۈلـگـەنـدە مـاڭـا ھـەمراھ بولماقچى ئەمەسمىدىڭ ! ؟ ئەمدى قەبرەمنى ، قەبرەم ياتقان تۇپراقنى تاشلاپ كەتتىڭمۇ ؟ ۋاپاسىز ... ۋاپاسىز ... ۋاپاسىز !...

نۇرەك باخشى ئۆزىنى ئاللانىڭ دەرگاھىدا ، ياخشىلىق بىلەن يـامـانـلـىـق ، سـاۋاب بىلەن گۇناھ ئۈستىدە ھېسابات قىلغۇچى پەرىشتىلەر ئالدىدا دەپ قىياس قىلدى . بۇ چاغدا ئۇنىڭ يۈزى ئاق ، ئاق بولۇپمۇ قۇياشتەك نۇرانە ئىدى . چۈنكى ، ئۇ دۇنياغا كەلگەندىن تـارتـىـپ بـىرەر چۈمۈلىنىمۇ رەنجىتمىدى . ھېچكىمگە يامانلىق قـىـلمىدى . قۇربىنىڭ يېتىشچە كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى ئالدى ، بـېـشىنى سىلىدى ، تۇز بەردى ، شۇنداقتىمۇ ئۇ يۇرت ئالدىدا ، قىساسى ئالدىدا ، ئالەمدىن ياش كەتكەن يارى ئالدىدا يۈزى قارا ئـىـدى . قارا ، بولۇپمۇ قاغا قانىتىدىنمۇ ، قازان قارىسىدىنمۇ ، زۇلمەتتىنمۇ ئۆتە قارا ئىدى . پەرىشتىلەرنىڭ سوراق سوئالى ئالدىدا قـورقۇمسىز ، مەردانە ئىديۇ ، ۋىجدان ، لەۋزى ئالدىدا ئاجىز ،

بىچارە، ئۆلۈمتۈك ئىدى. ئاللا ئىمتىھان قىلىدىغان پىلىسىرات كۆۋرۈكىدىن يوغان، دادىل، مەزمۇت قەدەملەر بىلەن خۇددى شامالدەك ئۆتۈپ كېتەتتىيۇ، يۇرت ئالدىدىكى بۇرچ، ۋەدە ئالدىدىكى ۋاپا بىنا قىلىغان پىلىسىراتتىن بىر قەدەم باسا ـ باسمايلا موللاق ئېتىپ يىقىلاتتى ـ دە، تۇۋۋى يوق ھاڭغا چۈشۈپ، يىلان ـ چايانلارغا يەم بولاتتى ...

ئۇنىڭ قۇلاق تۇۋىدە غايىبتىن كەلگەن «ئۆلۈم — قورقۇنچاقلارغا بېرىلگەن جازا» دېگەن سادا ئاڭلاندى. يۇرتمۇ تارتىۋاتقان مۇشكۇلاتلىرىدىن شىكايەت قىلغاندەك بولدى، يىراقتىكى قەبرىدىنمۇ ئاۋاز كەلدى. كىمدۇر «ئۇ ئۆلۈپتۇ» دەپ مەسخىرىلىك كۈلدى. ئۇنىڭ مېڭىسى مىڭلىغان ھەرە كىرىۋالغاندەكلا زىڭىلداپ كەتتى ...

«ئى شەپقەتلىك، ھىدايەت قىلغۇچى ئاللا، سەندىن ئۆتۈنىمەن، پېقىرنى بەندەم دېسەڭ، يۇرت چېھرىنى ئىپلاس داغلاردىن خالاس قىلىپ، كىندىك قېنىم تۆكۈلگەن يەر بىلەن، ئۆزۈڭ قوشقان قېرىنداشلىرىم بىلەن، جانانىم ياتقان قەبرە بىلەن دىدارلىشىۋالغۇچە پۇرسەت بەر، دەرگاھىڭدىن ئارمان بىلەن كەلدىم، يەنە ئارمانسىز كېتەي!»

ئۇ قىمىرلىدى، ئۆزىنى مالائىكىلەر بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرۈۋالغاندەك يېنىك، روھلۇق ھېس قىلدى. تاياقنا تايىنىپ كەپە ئالدىغا چىقتى. چوغ سۈپەت يېلىنجاپ تۇرغان ئاسمانغا، بېشىنى بۇلۇتقا توغرىلاپ، تېزدىن ئۆسۈپ كېتىۋاتقان مەزمۇت توغراقلارغا بىر ـ بىرلەپ قاراپ چىقتى ـ دە، پوتىسىغا قىستۇرۇلغان قەدىناس بۇرغىسىنى ئېلىپ، كۆڭلىدە يېڭىدىن ئاپىرىدە بولغان ئۇمىدىنى ئايان قىلىش ئۈچۈن كۈنچىقىشقا، كۈنپېتىشقا قارىتىپ ھەۋەس بىلەن پۈۋلىدى.

«دۇت ... دۇت ... دۇت ...»

ئۇ ھەرنە توسالغۇلارنى تېشىپ ئۆتۈۋاتقان نەزىرى بىلەن كۆرۈپ تۇراتتىكى، ئانا يۇرت ئۇيقۇلۇق جاناندەك نازلىق

تولغىنىپ، ئۆزىگە تونۇش ئاۋازدىن ئۈمىد تېگىنىڭ ناۋاسىنى ئاڭلاپ، ئۇھ تارتماقتا ئىدى. ئۇنى زارىقىپ كۈتۈپ ياتقان ئامرىقى ۋىسال خەۋرىنى ئاڭلىغاندەك، كۆكسىنى تىترىتىپ، ۋىلىقلاپ كۈلەتتى. ئىلچى شەھىرىنىڭ قايناق بازىرىدا كېتىۋاتقان سۈپۈرگەئاخۇن ھەمراھلىرىنى نوقۇپ: «پاھ، مانا بۇ بىزنىڭ نۇرەك باخشى، ئۇ ئۆلمەپتۇ!» دەۋاتاتتى...

غەرب ئۇپۇقىدا ئۇيۇپ قالغان قان پارچىسىدەك قىزىرىپ لەيلىشىپ يۈرگەن بۇلۇت پارچىلىرى ئاستا ـ ئاستا قانسىرىغان ئادەمنىڭ چىرايىدەك سارغىيىشقا باشلاپ، ھەش ـ پەش دېگۈچە كۈل رەڭگە ئۆرۈلدى. مىنۇتسېرى روشەنلىشىۋاتقان يۇلتۇزلار كۆك قەھرىگە مىخلانغان زەر مىخلاردەك پارقىراپ، كەمتۈك ئاي كۆتۈرۈلۈشكە باشلىغاندا بولسا، ئۆزىنى گۇگۇم لىباسى قويىنىغا يوشۇرۇپ، سۈتتەك ئاق نۇر بىلەن سىڭىشىپ كەتتى.

«يۇرتلۇقلار ئەجەب قايتىپ كەلمەيدۇغۇ، بىرەر پېشكەللىككە ئۇچرىغان بولمىغىيدى؟» تىنچىق ھاۋادا خۇددى خۇمدانغا كىرىپ قالغاندەك قىينىلىۋاتقان نۇرەك باخشى چېكەتكىلەر بەس ـ بەستە چىرىلدىشىۋاتقان توغراقلىقىقا قاراپ تۇرۇپ ئۆزىگە سوئال قويىدى. قورسىقىنىڭ تولىمۇ ئېچىرقاپ كەتكەنلىكىنى سەزدى. ياخشى كۆڭۈل پۇقرالارغا تۇغۇلغان تەمەسىز ئۈمىدتىن ئۆزگە، ئىنسانىي مۇھەببەت ۋە يۇرتداشلىق مېھرى ئۇنى سېغىندۇرغانىدى.

ئۇ، ئۇن قەدەمچە ئىچكىرىلەپ توغراقلىققا قۇلاق سالدى. تۇرۇپلا لاپپىدە كۆيۈپ كېتىدىغاندەك ئىسسىق توغراقلىقتىن چېكەتكە، ھاشاراتلارنىڭ چىرىلدىشىدىن، ئاچچىق ۋە تىنچىقتىن پەرياد سېلىۋاتقان ھۇۋقۇشنىڭ ئاجىز ھۇۋلىشىدىن ئۆزگە ھېچقانداق سادا كەلمەيتتى. قورۇپ كېتىۋاتقان يوپۇرماقلارنى ساپايى چالغاندەك شىرىقلىتىپ تەبىئەتنىڭ تىرىكلىكىدىن بېشارەت بەرگۈچى شامالمۇ يوق. دۇنيا نۇرەك باخشىنىڭ ئەنسىز دۈپۈلدەۋاتقان يۈرىكىدىن ئۆزگە، ھېچقانداق تىرىكلىك نىشانىسى قالمىغاندەك سۈكۇناتقا غەرق بولغانىدى.

ئېغىر كۆنلەردە مۆرەببە بولغان قېرى شەيختىن ئايرىلغاندىن بېرى زاراتگاھلىق يېڭىدىكى ئاشۇ قىيسىق كەپىدە ئۆزۈن تۈنلەرنى، زېرىكىشلىك ئاخشاملارنى يالغۇز ئۆتكۈزۈشكە ئۆگىنىپ كەتكەن نۇرەك باخشى ئەتراپىنى قۇم قورشاپ تۇرغان بۇ توغراقلىقنىڭ جىمجىتلىقىغا چىداپ تۇرالمىدى. ئاخىر تەۋەككۈل قىلدى ـ دە، ئۆزى بىلىدىغان چىغىر يول بىلەن توغراقلىققا ئىچكىرىلەپ كىرىپ كەتتى. قويۇق شاخلار ئارىسىدىن بىلەپ پارقىرىتىلغان قىلىچ بىسىدەك ئېتىلىپ كىرگەن ئاي نۇرى تىكەن، چاتقاللار ئارىسىدىكى بۇ چىغىرنى سۇس يورۇتۇپ تۇراتتى.

ئۇ بىرەر يۈز قەدەمچە ئارىلىقنى توپتوغرا بىر ئاش پىشىم ۋاقىت سەرپ ئېتىپ بېسىپ بولغاندا، ئالدى تەرەپتىن بىر يورۇپ، بىر سۇسلىشىپ تۇرغان شولىنى كۆرۈپ قالدى ـ دە، يۈرىكىنى بېسىپ تۇرغان يوغان تاش ئاغدۇرۇلۇپ كەتكەندەك، يېنىكلىشىپ قالدى. پۈتۈن دەرمانىنى بىر پۇتىغا يۆتكەپ، سۇرئىتىنى ئىتتىكلەتتى.

ئۇ بىر ـ بىرىنىڭ دىدارىنى كۆرۈپ ئولتۇرۇش مەقسىتىدە يېقىلغان گۈلخاننى يىراقتىن چۆرىدەپ، شەلپەردىن نىقاب تارتقاندەك قىزىرىپ كەتكەن يۈزىنى پەسكە قارىتىپ، بېشىنى سىلىپ ئولتۇرۇشقان يۇرتداشلىرىنى كۆردى. كىمدۇر بىرىنىڭ ئېغىز راۋابىغا تەڭكەش قىلىپ ئېيتقان مۇڭلۇق ناخشىسىنى ئاڭلاپ، گۈلخاننىڭ ئون قەدەم نېرىسىدا قەدىمىنى توختاتتى ـ دە، توغراققا يۆلەندى.

كۆزلىرىڭنى يۇمغاندا، ئانام، ئانام، ئانام، ئانام،
ئۇخلاپ كەتتى دەپتىمەن، ئانام، ئانام، ئانام، ئانام.
جىنازىغا سالغاندا، ئانام، ئانام، ئانام، ئانام،
ئاتقا مىندى دەپتىمەن، ئانام، ئانام، ئانام، ئانام،
ۋاي ... بىچارە ئانام!
ئاھ ... رەھمەتلىك ئانام، كۆز نۇرۇم ئانام ...

نۇرەك باخشى شۇنداق زەن قويۇپلا ناخشا ئېيتقۇچىنىڭ ھېلىقى ئايشەمخان موماينىڭ يالغۇز ئوغلى مەتقاسىم ئىكەنلىكىنى بىلدى . ئادەتتە كەم سۆز ، جىمىغۇر بۇ يىگىتنىڭ يۇرتتا قالغان يالغۇز ئانىسى يادىغا يەتكەن بولسا كېرەك ، ئاغزىدىن ناخشا ئەمەس ، بىر پارچە داد ـ پەرياد ئوتى ئېتىلىپ چىقىۋاتاتتى . يۈرىكىگە پەۋەس تولۇپ كەتكەن سېغىنىش مۇڭلۇق ئاھاڭغا ، پەريادلىق ئىبارىلەرگە ئايلىنىپ ، جۇدالىق زارى تۆكۈلۈۋاتقان تىلىدىن يامراپ ، سەۋر قاچىسىدىن تاشماقتا ئىدى .

ئاھاڭ بىلەن ئارىلىشىپ كەتكەن يىغا ئاخىر غالىب كەلدى بولغاي ، ناخشا تۇيۇقسىز ئۈزۈلۈپ قالدى . ناخشىنىڭ ئاخىرى يىغا بىلەن داۋاملاشتى . مەتقاسىم يېنىدىكى بىرەيلەننىڭ قۇچىقىغا تاشلاندى .

— ئى جامائەت ، ئى مۆمىن مۇسۇلمانلار ، مەتقاسىماخۇندەك بىر تەمبەل يىگىتنىڭ ، سوقا ـ سەندەلدەك ، يېگەن ـ ئىچكەندەك بىر ئەركەكنىڭ كۆز يېشى قىلىۋاتقىنىغا ھەيران قىلىۋاتامسىلەر ؟ — توپ ئوتتۇرىسىدا پەيدا بولغان رەسۇل ئىمام گۈلخان تەپتىنىڭ گۇپۇلدەپ ئۆرۈلۈۋاتقىنىغا قارىماي ، قوللىرىنى سوزۇپ سۆزلەشكە باشلىدى ، — بىز مۇسۇلمانلارنىڭ ئاللانىڭ كارامىتى بىلەن بىر ئۇيۇل قاندىن ئانا قارنىدا ئاپىرىدە بولدۇق . مېھرىبان ئانىمىز توققۇز ئاي ، توققۇز كۈن قورساق كۆتۈرۈپ ، تولغاق يەپ بىزنى تەۋەللۇت قىلدى ، قىزىل قاندىن ئاق سۈت ئايرىپ بېرىپ ، بىزنى ئېمىتتى . تۈن بويى كىرپىك قاقماي يۆگىكىمىزنى قۇرۇقدىدى . ھالا بۇگۈنكى كۈنگە يەتكەندە ، ئۇلار قېرىپ ، دالدەك مۈكچەيدى ، چاچلىرى ئۈچتەك ئاقىرىپ ، كۆچىدىن قالدى . ئەپسۇسكى ، كۆرمىڭ ئەپسۇسكى ، ئۇلار ئۆز پەرزەنتىنىڭ ۋاپا بەدىلىگە يەتكۈزىدىغان پەرزەنتلىك مېھرىگە تەشنا بولۇپ ، بۇرچىمىز تۇپەيلى يەتكۈزىدىغان بىر بۇردا نېنىمىزغا ھاجىتى چۈشكەندە ، بىز ئۇلارنىڭ يېنىدىن نېرى كەتتۇق . موھتاجلىقتا سەۋەبكار بولدۇق . مۇشۇنداق چاغدا بىز يىغلىماي كىم

يــــغلايدۇ ، ۋاپاسىزلىقتا بىز پۇشايمان قىلماي ، كىم پۇشايمان قىلىدۇ ؟ ئانا ئۇلۇغ ، ئانىنىڭ دىلىنى رەنجىتكەن كىشى ئاللانىڭ قەھرىگە ئۇچرىغۇسىدۇر ...

رەسۇل ئـــمـــام جاۋغـــيىدا ماغزاپتەك ئاقىرىپ تۇرغان كۆپۈكلەرنى ئېرتىۋېتىپ ، گۇلخان ئەتراپىدا ھالقىسىمان شەكىل تۈزۈپ ئولتۇرغانلارغا كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى ـ دە ، ياش دەرياسىغا غـەرق بـولـۇپ ، ئېچىنىشلىق نالە ـ زار قىلىۋاتقان بىر بۆلەك كىشىلەرگە قاراپ تۇرۇپ ، سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

— يــغـلاڭـلار جـامـائـەت ، يىغلاڭلار ، پۇخادىن چىققۇچە يىغلىۋېلىڭلار ، كۆز يېشىڭلار مېھرىبان ئاتا ـ ئاناڭلارنى يىراق يۇرتتا بىر تال ئېتىبارسىز خەستەك تاشلاپ قويغان گۇناھىڭلارنى ئاز ـ تولا بولسىمۇ يېنىكلەتسە ئەجەب ئەمەس . ئانىسىدىن ئايرىلغان قوزىدەك بىئارام بولۇپ ، يىگەنىنىڭ ئاغزىغا ، كىيگەنىنىڭ ئۇچىسىغا تـەلـمـۈرۈۋاتـقـان ، تـاش يـۈرەك ئـاتـىـســـنـى قـارغـاۋاتـقـان پەرزەنتلىرىڭلارنىڭ ئىشتىياقىدا پارە ـ پارە بولۇۋاتقان يۈرىكىڭلارغا ئاز ـ تولا بولسىمۇ شىپالىق بېرەر . كۆز يېشى پۇشايمانىنىڭ دەلىـ ـلىدۇر . ئاللا بولسا پۇشايمان قىلغۇچىنىڭ پۇشايمىنىنى ، تۆۋا قىلغۇچىنىڭ ئىستىغپارىنى قوبۇل قىلغۇچى شەپقەتلىك زات !

مۇساپىـرلار ئېچـىدە كـىمـنىڭ ئاتا ـ ئانىسـى ، پەرزەنـتى ، ئۇرۇق ـ تۇغقىنى ، خۇدا قوشقان مەھبۇبى يوق ؟ ئۇلارنىڭ ئىككى ئايغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە پەيدىنپەي پەيدا بولغان تەركىدۇنيالىق ھەسرىتى ۋە جۇدالىق دەردى بىلەن توشۇپ قالغان سەۋر قاچىسى رەسۇل ئىمامنىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەنلا پاككىدە يېرىلىپ كەتتى . توپ ئىچىدە ھۆكرەپ يىغلىمىغان ھېچكىم قالمىدى . ماتەم شاۋقۇنى پـەلـەكـكـە يـەتـتى . ئۆچۈپ قالاي دېگەن گۇلخاننىڭ شولىسىدا قـىـزىـرىـپ ، ھېچكىمگە ئۆزىنى تەڭ قىلمايدىغان پالۋان سۇپەت كـىـدىيىپ تۇرغان توغراقلارمۇ بۇ ھازىغا قوشۇلغاندەك ، ياشلىق باھارىنى يوقىتىۋاتقان يوپۇرماقلىرىنى شىلدىرلىتىپ قويدى .

ھـاسـىـســـنى تـۇتـۇپ ، خىيال قۇشىنى ئۆز ئىختىيارىغا

قويۇۋەتكەن نۇرەك باخشى يۆلىنىپ ئولتۇرغان توغراقتا چاپلىشىپلا كەتتى .

«ۋاھ ، ئانا مېھرى دېگەن شۇنچىلىك ئۇلۇغمىدۇ ، پەرزەنت دېگەنچۇ ؟ » ئۇ ھەرقانچە ئويلاپمۇ ئۈچ ياش ۋاقتىدا ئۆزىنى تاشلاپ كەتكەن مەرھۇم ئانىسىنىڭ چىرايىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەلمىدى . دادىسى كۆز يۇمۇشتىن بۇرۇن «ئاناڭ بەكمۇ مۇلايىم ، ئوبدان مەزلۇم ئىدى» دېگەن سۆزنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان بولسىمۇ ، لېكىن ، ئۇنىڭ بىرەر چىراي ئالاھىدىلىكىنى ئېيتىپ بەرمىگەن . مۇبادا ئۇ ئانىسىنى ئۆزى بىلمىدىغان قانداقتۇر بىرەر ئومايىنىڭ قىياپىتىدە كۆز ئالدىغا كەلتۈرەلىگەن بولسا ، نېمىدېگەن بەختلىك بولار ئىدى - ھە ؟ ئۇ چاغدا ئۇ پۇقرالار ئارىسىغا ئېيتىلىپ بېرىپ ، ئۇلار بىلەن قۇچاقلىشىپ تۇرۇپ تازا بىر يىغلىۋالار ئىدى !

نۇرەك باخشى گۇناھسىز ئۆلۈپ كەتكەن سۆيگۈنىنىڭ قەبرىسى ئالدىدا ۋىجدانەن بەرگەن قەسىمىگە بىنائەن ، ئۆمۈرۋايەت ئۇنىڭغا قارىلىق تۇتۇپ ، ئۆيلىنىش ئويىدا بولمىدى . شۇ سەۋەبتىن پەرزەنتمۇ كۆرمىدى . پەرزەنت مېھرىنى ئۇ ھېلىغىچە ئۆزى ئامراق بولغان ، ھېكايە - چۆچەكلىرىنى بېرىلىپ تىڭشايدىغان بىرقانچە بالىغا بولغان ئامراقلىقى دائىرىسىدە چۈشىنىپ كەلدى ، توغراقتا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ «پەرزەنت مېھرى دېگەن ئەسلىدە مۇنداق ئىكەن - دە» دەپ قويدى ئىچىدە .

ئۇ ھۆكرەپ يىغلىيالمىغان بولسىمۇ ، يىغلاۋاتقان يۇرتداشلىرىغا ئىچى ئاغرىپ ، كۆزىگە بىرنەچچە قېتىم ياش ئالدى . رەسۇل ئىمامنىڭ ئۇلارغا تەسەللى بەرمەكتە يوق ، ئوت ئۇستىگە ياغ چېچىۋاتقانلىقىنى زادىلا چۈشىنەلمىدى ...

بۇگۈنكى بامدات نامىزىدا ئۈچ - تۆت كىشى «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ ئېڭىشكىنىچە ئىككىنچىلەپ ئورنىدىن تۇرالمىدى .

— مىدىرلىغۇدەك ماغدۇرىمىزنىڭ بارلىقىدا بۇ دوزاختىن چىقىپ كەتمىسەك ، ئاتا - ئانىمىزنىڭ ، بالا - چاقىلىرىمىزنىڭ دىدارىنى كۆرەلمەيدىغان ئوخشايمىز ، قېنى نۇراخۇن ، بۇنىڭغا بىرنېمە دېمىسىلە بولمىغۇدەك ! — دېدى بىرەيلەن ناماز

تۆگىگەندىن كېيىن كەپىنىڭ ئالدىغا كېلىپ . بۇ گەپ يەنە بىر قانچەيلەننىڭ گەپ خالتىسىنى تېشىۋەتتى . كىملەردۇر تېتىقسىز بىرنېمىلەرنى دەپ غودۇڭشىدى .

ئۆزىگە قانداقتۇر بىر سۈرلۈك ، سوغۇق نەزەر بىلەن تىك قادىلىپ تۇرغان كىشىلەرنىڭ كۆزلىرىدىكى ئالامەتلەرنى كۆزىگە سىغدۇرالمىغان نۇرەك باخشى كۆچىنىپ ئورنىدىن تۇردى ۋە چۈشەنچە بېرىشكە تەمشەلدى . تۈنۈگۈن كەچتە مۇساپىرلاردىن گۇلخان يېنىدىلا ئايرىلىپ قالغان ۋە بۈگۈن ناماز پارىغ بولۇشى بىلەنلا ئالۋاستىدەك غايىب بولغان رەسۇل ئىمام بىردىنلا پەيدا بولۇپ :

— نۇراخۇن بىلەن تاكاللاشماقچىمۇ سىلەر ؟ ئۇ سىلەرنىڭ كۆڭلۈڭلىدىكىنى چۈشىنەتتىمۇ يا ؟ ئۇنىڭ بۇ دۇنيالىق بىر بۇرغىسىدىن ئۆزگە يا ئاتا ـ ئانىسى يوق ، يا خوتۇن ـ بالىسى يوق ، بۇ ئادەمنى ئاۋارە قىلغىنىڭلار بىكار ، — دېدى .

ئۇ ھەقىقەتتنى چۈشەندۈرۈشكىمۇ ، رەددىيە بېرىشكىمۇ بىر قارارغا كېلەلمەيۋاتقان نۇرەك باخشىنىڭ سۆزلىشىگە ئىمكان بەرمىدى . كۆزلىرىدىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان مەمەدانە كۈلكە پۇقرالارنىڭ سوغۇق نەزەرلىرىگە قوشۇلۇپ شەكىلسىز ئامبۇرغا ئايلاندى ـ دە ، ساددا ، تۈز كۆڭۈل نۇرەك باخشىنىڭ تىلىنى قاتتىق ئىسكەنجىگە ئالدى .

— ئى مۆمىن مۇسۇلمانلار ، سەۋر قىلىڭلار ، كونىلار «سەۋر قىلساڭ غورىدىن ھالۋا پۈتەر» دېگەن ، — رەسۇل ئىمام نۇرەك باخشىنى بۇ سوغۇق نەزەرلەرنىڭ مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدۇرماقچى بولغاندەك ، پۇقرالارغا بۇرۇلۇپ دېدى ، — قېرىنداشلىرىنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە قولىدىن كېلىشىچە ياخشىلىق قىلىش — ئەھلى ئىلمي مۇسۇلماننىڭ خىسلەتلىرىنىڭ بىرىدۇر ، پېقىر تۈنۈگۈن كېچىدىن ئېتىبارەن ئۇيقۇمنى تەرك ئېتىپ ، قېرىنداشلىرىمغا نۇسرەت تىلىدىم ، ئاداشقان بەندەڭنى توغرا يولغا سال ، دەپ ئۆتۈندۇم . ئۇلۇغلار نامىدىن بېشارەت بولۇشىچە ، يېقىن كۈن ، يېقىن سائەتلەردە بىزنى بىر يولغا سالغۇسىدۇر . بۇ يول

ئەلۋەتتە تىكەنلەردىن خالىي ئەمەستۇر ۋە ئەمما ئۇ تىكەنلەر ئاللا بەخشەندە قىلغان يولىمىزنى توسالمايدۇ، شۇ يولنىڭ كۆز ئالدىمىزدا نامايان بولۇشىنى سەۋر بىلەن كۈتەيلۇق!

ئەتىگەندىلا ئوتلۇق شاردەك يىلىنجاپ كۆتۈرۈلگەن قۇياش ئىگىز توغراقلارنىڭ ئۇچى بىلەن تەڭلەشكەندە رەسۇل ئىمام كۈتكەن كارامەت يۈز بەردى. ئەتىگەندىن بېرى، ئۆزگە مەنەن ۋە جىسمانەن باغلانغان مۇساپىرلارنى يىپچى خوتۇننىڭ گىپىدەك كوتۇلداشلىرى بىلەن مەھكەم باغلاپ كەپە جايلاشقان بوشلۇقتىن بىر قەدەممۇ نېرى سىلجىتمىغان رەسۇل ئاتلارنىڭ كىشنىگەن ئاۋازىنى بىرىنچى بولۇپ ئاڭلىدى. بۇ تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن كارامەتتىن ئەقلى خىرەلىشىپ، ئاغزىنى ئىچىپ قالغان مۇساپىرلار «ئۇلار كىمدۇ؟» دەپ ئۇلگۇرگۇچە، «كارامەت» ئەلچىلىرى توغراقلىقتىن چىقىپ كەلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم جامائەت! — توغراقلىقتا يېتىپ كەلگەندىلا ئېتىدىن چۈشۈپ پىيادە كېلىۋاتقان سېيىت ھاجى كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىشىپ، داڭ قېتىپ تۇرغان پۇقرالارنى كۆرۈپلا ئوڭ قولىنى تەنتەنە بىلەن كۆكسىگە ئېلىپ، سەللە كىيگەن بېشىنى مۇلايىملارچە ئەگدى.

سېيىت ھاجىنى كۆرۈپلا پۇقرالارنىڭ تېزىكى قېتىۋېلىشتىن ئەندىشە قىلغان رەسۇل ئۆزىنى بىردىنلا ئاشكارىلاشنىڭ تولىمۇ پايدىسىز ئىكەنلىكىنى بىلگەچ، پۇقرا تەرەپتە تۇرغان قىياپەتتە ئوتتۇرىغا چىقتى. ئۇ قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، مەنسىتمىگەن قىياپەتتە سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە ئۇنىڭ باش - ئايىغىغىچە قاراپ چىققاندىن كېيىن سورىدى:

— ھاجىمنىڭ نېمە ۋەجىدىن بۇ تەرىقە مۇشەققەتلەرنى چېكىپ، باغرى سۇنۇق پۇقرالارغا سالام - سەھەت قىلغىلى كەلگىنىنى بىلگىلى بولارمۇ؟

سېيىت ھاجى بۇ سوئالغا جاۋاب بېرىشكە ئالدىراپ كەتمىدى. تەسۋىسىنى تولۇق بىر قاتار ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن، بېشىنى كۆتۈرۈپ رەسۇلغا ۋە مۇساپىرلارغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ قويۇپ:

— ئى ، ئاللانىڭ سادىق بەندىلىرى ، بىز يوقىلاڭ ئۇقۇشماسلىق تۈپەيلى دىدارىمىزدىن جۇدا بولغىلى خېلى كۈنلەر بولدى . ھەرقايسىلىرىنى قېرىنداشتىنمۇ چارە ، تۇغقاندىن ئەزىز كۆرگىنىمىز ئۈچۈن سېغىنىشىمىزنى زورىغا باستۇق . شەيتان ۋەسۋەسىسىگە كىرگەن ئابدۇراخمان ئىشىبېشى ھەرقايسىلىرىنىڭ كۆڭلىنى رەنجىتىپ ، گۇناھ قىلدى . پەقەت ئاللاتائالا بۇ سۇپەت گۇناھكارلارغا جازا بەرگۈچى ۋە ئازار يېگەن بەندىسىگە ئۆزرە ئېيتقۇچىدۇر . غايىبتىن مەلۇمكى ، قادىر ئاللا ھەممىمىزنىڭ كۆڭلىگە ئاداۋەت - ئازارنى ئۇنتۇپ ، دوستلىشىش كويىنى سالدى . مۇشۇ بېشارەت ۋە ئۇرۇق - تۇغقان ، ئاتا - بالا ، قولۇم - قوشنىلارنىڭ دەۋىتىلا بىزنى بۇ مۇشەققەتلىك سەپەرگە ئاتلاندۇردى . بۇ چۆلدە مۇساپىرلىقنىڭ دەردىنى تارتىشمىسىلا ، يۇرتتا قايتايلۇق ، بارنى تەڭ يەپ ، يوقنىڭ دەردىنى تەڭ تارتايلۇق ! — دېدى .

— دۇرۇس ... دۇرۇس ... — سېيىت ھاجىنىڭ ھەربىر قاراشلىرىدىن نېمە قىلىشنىڭ لازىملىقىنى بىلىۋېلىشقا ئۆگىنىپ كەتكەن ئابلىزقارى ھاپىزنىڭ قولىدىن بىر بولاقنى ئالدى - دە ، ئۇنىڭدىن ئۇسمانىي قۇرئاننى چىقىرىپ ، تاختايدەك قاتتىق مەيدىسىگە بېسىپ تۇرۇپ دېدى ، — مۇقەددەس قۇرئان شېرىپ ئالدىدا قەسەمكى ، پېقىر بۇ تۆت كۈنلۈك دۇنيادا ھېچبىر پۇقرانىڭ دىلىنى ئاغرىتمايمەن ، مۇبادا قەسەمنى ئادا قىلمىسام ، 30 پارە قۇرئان جېنىمنى تۇتسۇن !

يۇگۇرۇپ كەلگەن رەسۇل ئابلىزقارىنىڭ ئاغزىنى ئالىقىنى بىلەن توسۇۋالدى ۋە ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتقاندەك :

— ھوي بۇنداق گەپنى قىلمايدىغان ، سېيىت ھاجىمدەك بىر زات ئالدىمىزغا كېلىپ ، ئۆزرىخاھلىق قويغان يەردە بۇنچىلىك چوڭ قەسەم قىلمىسىلىمۇ بولاتتى ، پۇقرالىرىمىزمۇ ئىماننى دوست تۇتقان خەق . بۇ تەرىقە زاتنىڭ ساقال - سۇمبات بىلەن يۈز نەچچە قىزىل يۈز ئالدىدا قىلغان لەۋزىمۇ يېتىپ ئاشاتتىغۇ ، قانداق دېدىم جامائەت ؟ — دېدى .

— قۇرئان كەرىم مۇقەددەس ، قۇرئان كەرىم ئالدىدا قىلغان قەسەمدىن ھېچكىم تانالمايدۇ ، قېنى مۇسۇلمانلار ، يۇرت مۆتىۋەرلىرىنىڭ كۆڭلىگە ئىنساپ ، لەۋزىگە ھالاللىق تىلەپ دۇئا قىلىلى ، ئىلاھە ئامىن !

كەپىنىڭ يان ياغىچىغا يۆلىنىپ تۇرۇپ كىشىلەرنىڭ بىر - بىرلەپ دۇئاغا قول كۆتۈرۈۋاتقىنىنى كۆرگەن نۇرەك باخشى يىڭنە يۇتۇۋالغاندەك بىئارام بولۇپ كەتتى . كۆز ئالدىدا ھىممىت قاشقىنىڭ كۆكىرىپ كەتكەن چىرايى ، ئابدۇللانىڭ يېتىم بالىلىرى ، چولاق مۇئەززىنىنىڭ قانغا بويىلىپ ياتقان گەۋدىسى پەيدا بولۇپ ، ئۇنى ئەيىبلەشكە باشلىدى . ئۇ كەپە ياغىچىغا ھاسىسى بىلەن بىرنى ئۇرۇپ ، مۇساپىرلارغا ۋارقىرىدى :

— ھەي ئادەملەر ، قېرىنداشلىرىمىزنىڭ قانداق جان ئۈزگەنلىكىنى ، كىملەرنىڭ قولىدا ھالاك بولغىنىنى ئۇنتۇدۇڭلارمۇ ؟ ئابلىزقارى قانچە مەرتەم قەسەم قىلمىغان ، سېيىت ھاجى قانداق شېرىن ۋەدىلەرنى بەرمىگەن ! ؟

بەك كۈچەپ كەتكەنلىكتىن بولسا كېرەك ، ئۇنىڭغا ئىگىز توغراقلار بىردىنلا جانلىنىپ ، ئۆزىنى دەۋر قىلىپ چۆرگىلەۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ ، كۆزلىرىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلدى ، پۈتۈن جىسمىدىكى پەيلەر چورتلا ئۈزۈلگەندەك ، ئاستا سىيرىلىپ ، كەپىنىڭ قومۇش تېمىغا يۆلىنىپ قالدى .

سېيىت ھاجى يەنىلا كۈلۈمسىرەپ تۇرغىنى بىلەن ، رەسۇل ئىمامنىڭ چىرايى خۇددى غورا چايىنىغاندەك پۈرۈلۈپ كەتتى . ئۇ دۇئادىن قولىنى تاشلاپ ، نۇرەك باخشى تەرەپكە قاراپ ئېتىلغان تۆت - بەش كىشىنىڭ ئالدىنى توردى - دە ، ئۇلارغا قاراپ :

— نۇراخۇنىنىڭ گېپىگە چىنپۇتۇپ قالماڭلار ، ئۇنىڭ ئىسسىتمىسى بەلكى مېڭىسىگە چىققان بولسا كېرەك ، ئىختىيارىغا قويۇۋەتسەك ھېلىلا ئوڭشىلىپ قالىدۇ ، — دېدى .

— ئاتا - ئانىلىرىمىز ، خوتۇن - بالىلىرىمىز بەلكىم ئىشىك ئالدىغا چىقىپ بىزنى ساقلاپ تۇرىدىغاندۇ ، نۇراخۇنىنىڭ بولسا

ساقلايدىغان ھېچكىمى يوق . ئۇ خالىسا بىردەم تۇرۇپ كەينىمىزدىن يېتەر !

— دۇرۇس ، — مەتقاسىم دۇرۇس گەپ قىلدى .

— قېنى جامائەت ، قىلىچ ، نەيزە ، چوقماق دېگەنلەر شەيتان ۋەھشىيىتىدىن تۇغۇلغان ئۆچ - ئاداۋەتنىڭ قورالىرى ، ئۇنى تاشلاڭلار ، يۇرتىمىزغا ئاق دىلىمىزنى ۋە پاك قولىمىزنى ئېلىپ قايتايلى !

— مەرھەممەت !

...

نۇرەك باخشى ھوشىغا كەلگەندە ، كۆزىگە تۇنجى بولۇپ چېلىققىنى بوشلۇقتا قالايمىقان چېچىلىپ ياتقان ئىگىسىز قىلىچ - نەيزىلەر بولدى . ئۇ ، بۇنىڭدىن ھەممىنى ئېنىق چۈشەندى - دە ، يىقىلىپ ، توپا - چاڭغا مىلىنىپ توغراقلىق ئارىسىغا تاشلاندى .

«ھەي ئادەملەر ، ھەي ئەخمەق نادانلار ، ئۆتمۈش يادىڭدىن كۆتۈرۈلدىمۇ ، ھەر قېتىم ئالدانغىنىڭدا لەۋلىرىڭنى چىشلەپ ‹خەپ › دەيسەنۇ ، شېرىن - شېكەر يالغان ۋەدىلەر ئالدىدا ئەتىياز ئاپتىپىغا دۇچ كەلگەن قالدۇق قاردەك ئېرىپ ، قىساسىڭنى ، لەۋزىڭنى ئۇنتۇيسەن ، شۇڭا مەھكۇملۇق بويۇنتۇرۇقى بوينۇڭدىن مەڭگۈ چۈشمەيدۇ ، بۇگۈن يەنە ئالداندىڭ ! يەنە ئالداندىڭ ! »

ئۇ ئالدىنقى كۈنى ئاخشىمى ئېيتىلغان مۇڭلۇق ناخشىغا ۋە ھاياجانلىق ۋەزگە گۇۋاھ بولغان گۈلخاننىڭ ئۆچۈپ كەتكەن كۈلى ئۈستىدىن دەسسەپ ئۆتكەندە ، كۆز ئالدىنى توسۇپ تۇرغان گۇمان پەردىسى بىردىنلا كۆتۈرۈلۈپ كەتتى . پەردىنىڭ كەينىدە تولكىدەك ھىجىيىپ تۇرغان رەسۇل ۋە ئۇنىڭ بەتبەشىرىسى ئايان بولدى .

ئۇ توغراقلىقنىڭ چېتىگە كەلدى ، پايانسىز چۆلدە يۇرت تەرەپكە سوزۇلغان گىرىمسەن ئىزلارنى كۆردى - دە ، بۇرغىسىنى بىر نەچچە قېتىم چېلىۋەتكەندىن كېيىن ، غەزەپ بىلەن توۋلىدى :

«ھەي ساددا ، ئەخمەق ، گول جامائەت ! سىلەر ئالداندىڭلار ، ئاسىي رەسۇل سىلەرنى يولۋاسنىڭ ئاغزىغا تىقىپ بەردى ! مەن بۇنى سۇپۇرگەئاخۇنغا دەيمەن ، ئۇ سىلەرنى ... ئۇ ... »

32 . قانلىق ياش

ئۇلار كاۋاپداندەك قىزىپ كەتكەن جەزىرە يولنى تېزلىك بىلەن كەينىگە تاشلاپ ، سەپەرنىڭ ئىككىنچى كۈنى كەچقۇرۇن لوپ بوستانلىقىغا يېتىپ كەلدى ـ دە ، ئەل ئايىغى بېسىققان بىر غەنىيمەت پۇرسەتتە غىپپىدە قىلىپ يۇرۇڭقاش بازىرىغا كىرىۋالدى . يېڭى ، كونا مېھمانلار جامالىدىن بوۋاينىڭ تونۇشى بىلەن بوسۇغا ئۇستىدىلا قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى ، چاي ئوتلىغاچ ، قىزغىن سۆھبەتكە كىرىشىپ كەتتى .

بەدۆلەت زامانىسىدا چىرىيىدىن كېلىپ ، ئېسىل زىلچا ـ گىلەم ، رەڭدار شايى ـ ئەتلەسلىرى بىلەن داڭ چىقارغان بۇ بازاردا ئولتۇراقلىشىپ قالغان بەستلىك ، ساقاللىق بۇ كىشىنىڭ ئىسمى توختىمۇھەممەت بولۇپ ، ئاتمىشلارغا تاقاپ قالغىنىنى بىر قاراپلا تەخمىن قىلىشقا بولاتتى . مۇشۇ ياشقىچە پەرزەنت كۆرمىگەن بۇ كىشى ئايالى بىلەن گىلەمچىلىك ھۈنىرىگە تايىنىپ كۈننى قەدىر ئەھۋال ئۆتكۈزەتتى . ياشىنىپ قالغىنىغا قارىماي ، ھەرىكىتى چاققان ، كۆزلىرى روشەن ئىدى . گەپكە كەلگەندىمۇ خۇش پېئىل ، چاقچاقچىدەك قىلاتتى .

ئۇ ئۆزىدىن خېلىلا ياش كۆرۈنىدىغان ئايالىنى غىزا راسلاشقا بۇيرۇۋېتىپ ، قېتىپ كەتكەن كاكچىنى كاراسلىتىپ چايناپ ، ئىشتىھا بىلەن يۇتۇۋاتقان جامالىدىن بوۋايغا ھەۋەس بىلەن قاراپ بېشىنى چايقاپ ، ساقىلىنى تاراپ قويدى ۋە :

— توۋا ، ئادەم بالىسىمۇ مۇشۇنداق مەزمۇت بولىدىكەن . مەن تېخى ئۇستامنى چىرىيىگە كەتكەن بولسا كېرەك ، دەپ يۈرۈپتىمەن . شۇ دوزاخ چۆلدىمۇ يەنە راۋۇرۇس ، تەمبەل تۇرغىنىنى ، 32 چىشىنىڭ بىرىمۇ كەم ئەمەس ! — دېدى .

— ئالدى بىلەن ئالانىڭ ئىلتىپاتى ، ئاندىن قالسا

ھەرقايسىلىرىنىڭ دۇئاسى بىلەن مۇشۇنچىلىك تۇرۇۋېتىمىز ، — جامالىدىن بوۋاي بىر پىيالە چاينى كۆتۈرۈپلا ئىچىۋېتىپ ، ئاغزىنى بوشاتقاندىن كېيىن دېدى ، — چۆلدە ھايۋاننىڭ كۆڭلىنى كۆرگەن بولسامۇ ، قىساس ئېلىش ئويى بىر كۈنمۇ يادىمدىن چىققىنى يوق . زالىم چېرىكلەر بىلەن ئابلىزقارى دېگەن نائەھلى بېشىمىزغا نېمە كۈنلەرنى سالمىغان دەيلا !

ئۇلار نەچچە يىل بۇرۇن چېرىيىگە گىلەم ساتقىلى بارغاندا ئەكەلگەن قاپقاننىڭ يەنە نەچچە يىلدىن كېيىن ئۇنى سوققان تۆمۈرچىنىڭ ئۆزىگە قانداق ئەسقاتقانلىقى ، توغراقلىقتا تېنەپ قالغان مۇساپىرلار بىلەن جامالىدىن بوۋاينى قانداق ئۇچراتقانلىقى ئۈستىدە پاراڭلىشىۋاتقاندا ، غىزامۇ پىشىپ قالدى .

— توختىمۇھەممەت ئاكا ، — سۇپۇرگەئاخۇن ئۆزىدىن نەچچە ياش پەرق قىلىدىغان ساھىبخانىغا ھۆرمەت يۈزىسىدىن ئاكا دەپ خىتاب قىلدى ، — غىزالانغاچ پاراڭلىشايلى يا ، ۋاقىت بەك قىس تۇرىدۇ . توغراقلىقتا يۈرۈپ قۇلىقىمىز پاڭدەكلا بولۇپ قالدى . ئىلچىدا نېمە ئىشلار بولۇۋاتىدىكىنتاڭ ؟

توختىمۇھەممەت ئۇستا ئالاغورا سېلىپ ئوخشىتىپ ئېتىلگەن سۇيۇقئاشتىن بىر قوشۇق ئىچتى ـ دە ، غورىنىڭ ئۇچكىسىنى چىقىرىپ داستىخانغا قويغاندىن كېيىن ئالدىرىماي :

— خاتىرجەم بولۇڭلار تۇغقانلار ، ئۆتكەن ـ كەچكەنلەردىن ئۇقۇشۇپ باقتىم ، كېلىشكەنلارنى كۆڭلۇم تۇيغانىدى . ئىلچىنىڭ ئەھۋالى خېلى ئوڭشىلىپ قاپتۇمش . شەھەر دەرۋازىسىنىمۇ ئانچە قاتتىق توسۇپ كەتمەيدىكەن . دوتەينىڭ ئادەم ئۆلتۈرۈشىمۇ ئازلاپتۇ ، بەلكىم ھېلىقى قاراسىپەچ دەيدىغان تائىپىنىڭ كۆپىيىپ قالغانلىقىدىن شۇنداق بولسا كېرەك ، — دېدى .

سۇپۇرگەئاخۇن ئۆزىگە بەكلا تېتىپ كەتكەن سۇيۇقئاشنى ماختاپ قويۇپ :

— دوتەي بىلەن كۆرۈشۈشنىڭ ئامالىنى قىلغىلى بولارمۇ ؟ يۈزمۇيۈز تۇرۇپ شىكايەت قىلساق ئوبدان بولاتتى ، — دېدى ۋە

قوشۇقنى چىنىگە سېلىپ قويۇپ ، توختىمۇھەممەت ئۇستىغا سوئال نەزىرىدە تىكىلدى .

— دېدىمغۇ ، خاتىرجەم بولۇڭلار دەپ . پېقىرمۇ چىرىيە دەرياسىنىڭ سۈيىنى ئىچىپ چوڭ بولغان ، تۇغقانلىرىنىڭ بېشىغا كۆن كەلگەندە مەنلا ئەمەس ، ھەرقانداق ئەھلى مۇسۇلمان قاراپ تۇرمايدۇ .

ئۇ مېھمانلارنى ئاشقا زورلاپ تۇرۇۋېلىۋىدى ، سۈپۈرگەئاخۇن : «ياخشى تائام ئىشىپ قالغۇچە ، يامان قورساق يېرىلىپ كەتسۇن» دەپتىكەن ، دەپ ئۇچىنچى قاچىغا قول ئۇزاتتى . ئاشتىن بىر قاچىلا ئىچىپ بولدى قىلغان توختىمۇھەممەت ئۇستا ئاق سانجىغان بۇرۇتىغا يۇقۇپ قالغان ئاش سۈيىنى ئېرتىۋېتىپ :

— ئىلچىدا بىر تونۇشۇم بار ، ئۆزى ئاق كۆڭۈل ئادەم . بۇرۇن دوتەي يامۇلىدا چېرىك بولغانىكەن ، شۇ بىر ئامالىنى قىلار دەيمەن ، — دېۋىدى ، سۈيۇقئاشنى ئىشتىھا بىلەن ئىچىۋاتقان جامالىدىن بوۋاي چىنىنى داستىخانغا دۈككىدە قويدى ۋە قوشۇقنى چىنىگە تاشلاپ ، خۇيلىنىپ قالدى :

— تونۇشۇم بار دېسىلە تېخى بىرەر ئەھلى ئىلمى ئادەممىكىن دەپتىمەن ، يەنە شۇ چېرىك ئىكەنغۇ ، چېرىك دېگەننى يەتتە كۆن ئېقىن سۇغا چىلاپ قويسىمۇ ئېرىمەيدۇ ، دەيدىغان گەپ بار . ئۇنداق پاسىق بىرنىمىدىن ئۇمىد كۈتكۈچە توغراقلىقتا كەتكەنمۇ تۈزۈك ! — دېدى ئۇ قوللىرىنى ساقىلى ئۇستىدە ئالماشتۇرۇپ تۇرۇپ .

— ھا ... ھا ... ھا ...

توختىمۇھەممەت ئۇستا كۈلمەن دەپ قېقىلىپ كەتكىلى تاسلا قالدى . ئۇ بوينىنى تولغاپ ئولتۇرغان جامالىدىن بوۋاينىڭ ئالدىغا كەلدى ـ دە :

— كونا كېسەللىرى يەنە قوزغىلىپ قاپتۇغۇ ئاداش ، ئالدى بىلەن گېپىمنى ئاڭلىسىلا ، مەن تونۇيدىغان ئۇ كىشى چېرىك ئەمەس ، تىجارەتچى ، — دېدى .

مانجۇلارنىڭ گېپى چىقسىلا ئىچىلى قولىشىپ قالىدىغان جامالىدىن بوۋاينىڭ ئىشنى بۇزۇپ قويۇشىدىن ئەندىشە قىلغان سۇپۇرگەئاخۇن ئالمان ـ تالمان بوۋايغا نەسىھەت قىلىشقا باشلىدى :

— ئەمىسە نېمىدەپ تاڭ دوتەيىنىڭ ئالدىغا بېرىپ ، ئەرز قىلىمىز ؟ ئۇ تېخى چېرىكلەرنىڭ چوڭى ئەمەسمۇ ئۇستام ، قېنى ئالدى بىلەن بۇ ئۇستامنىڭ گېپىنى تولۇق ئاڭلاپ باقمامدۇق ؟

سۇپۇرگەئاخۇن توختىمۇھەممەتئاخۇننى بوۋاينىڭ گېپىدىن قېيىداپ قالارمىكىن دەپ ئەندىشە قىلىۋىدى ، بىراق ئۇ پىسەنتىگىمۇ ئېلىپ قويمىدى .

— قۇرۇق گەپكە مۇشۇك ئاپتاپقا چىقمايدۇ . شۇڭا ، ھەرقايسىڭلارنى دەپ ئاۋۇ گىلەمنى بۇگۈن كەچتىلا توقۇپ بولدۇق ، — ئۇ ئۆينىڭ بىر تەرىپىدىكى دەستىگاھتا تۇرغان لوڭقا نۇسخا گىلەمنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ دېدى ، — ئۇنى دۇكاندىن چۇشۇرۇپلا ئاپىرىپ ، ھېلىقى تونۇشۇمنىڭ قولى بىلەن دوتەيگە شۇڭغۇتۇۋېتىمىز ، شۇنىڭ بىلەن ئىش تامام ۋەسسالام !

— بۇنداق بولسا سىلىگە زىيان سالغان بولمايمىزمۇ ئاداش ؟

چىرايى بىردىنلا ئېچىلىپ كەتكەن جامالىدىن بوۋاي شارتتىدە كەينىگە بۇرۇلۇپ تونۇشىنىڭ بۇ مەردلىكىگە مىننەتدارلىق بىلدۇرگەندەك سورىۋىدى ، توختىمۇھەممەتئاخۇن ئۇلاپلا :

— ئەل ـ يۇرتنىڭ سېيىت ھاجى دېگەن ئاشۇ كەلگۈندىنىڭ تاپىنى ئاستىدا قالغىنىنى ئاڭلاپ ، بەكمۇ خورلۇقۇم تۇتۇپ كەتتى ئاداش ، ئۆزۈم شۇ يۇرتتا تۇغۇلۇپ ئۆستۇم ، مەرھۇم ئاتا ـ ئانامنىڭ قەبرىسىمۇ شۇ يەردە . ھەرقايسىڭلار ئەل ـ يۇرتنى يات تائىپىنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلدۇرىمىز دەپ شۇنچە جاپا چېكىۋاتقان يەردە ، مەن «ئۆزۈڭنى بىل ، ئۆزگىنى قوي» دەپ جىم يېتىۋالسام بولامدۇ ؟ ئەل ـ يۇرتقا ، ئاتا ـ ئانامنىڭ روھىغا قانداق يۈز كېلەلەيمەن ؟ ! — دېدى .

جامالىدىن بوۋاي ئۆزىگە كاتتا مېھرىبانلىق كۆرسەتكەن بۇ كىشىنى ئۆندە گەپ قىلىپ رەنجىتىپ قويغىنىغا ئۆكۈنگەندەك

بىشىنى ئەگدى . تۇغۇلغان يېرىنى ياد ئېتىپ ، ئاتا ـ ئانىسىنىڭ قەبرىسى ياتقان تۇپراقنىڭ ئىززەت ـ ھۆرمىتى ئۈچۈن بارىنى قۇربان قىلىشتىن يالتايمايدىغان بۇ كىشىنىڭ ئۆزىگە ئۆزى قويغان سوئالى سۇپۇرگەئاخۇننى قاتتىق ھاياجانغا سالدى .

باياتىن بېرى بولۇۋاتقان پاراڭلارغا قۇلاق سېلىپ ، كۆڭلىدە چوت سوقۇپ ئولتۇرغان قادىر تۆمۈرچى ئۆي ئىچىدىكى سۈكۈناتنى تۈگىتىپ سۆھبەتنى ئۆز ئىزىغا سالماقچى بولدى ـ دە :

— توختىمۇھەممەت ئۇستامغۇ ئوبدان ئويلاپتۇ ، دوتەي بىر پارچە گىلەمگە نەزەر كۆزىنى سالارمۇ ؟ — دېدى ئۆزىچە .

— نېمىشقا سالمايدىكەن ؟ — توختىمۇھەممەت ئۇستا كەيپىياتىنى جىددىيلەشتۈرۈپ قويغان گۇناھىنى ئاقلىماقچى بولغاندەك ، ئوچۇق چىراي بىلەن دېدى ، — «ئاچنىڭ كۆزى ئاشتا ، تازنىڭ كۆزى چاچتا» دېگەن گەپ بار . بۇ ئەمەلدارلار گىلەم ، قاشتېشى دېگەننى جېنىدىن ئەتىۋار بىلىشىدۇ . ئىلچىنىڭ مۇشۇ نەرسىلىرىنى دېمىسە ، شۇنچە ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ بۇ يەرگە كېلەرمىدى ؟

بۇ گەپ قىزىق تۇيۇلدى بولغاي ، ھەممەيلەن پاراقىدە كۈلۈۋېتىشتى . چىرايلاردىكى ئىپادىسىز ئالامەتلەر كۈلكە بىلەن تەڭلا غايىب بولدى .

— ئەمىسە ، ئەتە تاڭ بىلەن تەڭ يولغا چىقامدۇق توختىمۇھەممەت ئاكا ؟

— ئالدىرىماڭلار ، دەۋا دېگەن قېرىمايدۇ . بىرەر ـ ئىككى كۈن ئارام ئېلىپ ، ئادەم سىياقىغا كىرمىسەڭلار تاڭ دوتەي سىلىنى كۆرۈپ ئېيىق كېلىپ قالغان ئوخشايدۇ ، دەپ قېچىپ كەتمىسۇن يەنە !

— دوتەي قېچىپ كەتسە تېخى ياخشى ، — سۇپۇرگەئاخۇن چاقچاقىقا چاقچاق بىلەن جاۋاب بېرىپ دېدى ، — بەشتوغراقتىكى يۇرتداشلارنىڭ بىر كۇنمۇ چىدىغۇچىلىكى قالمىدى ، ئۇلار جىمى ئۇمىدىنى بىزگە باغلىغان تۇرسا ، بىز تەكىيىنى قىرلاپ ياتساق

قاملاشماس .
— شۇ كۈنلەردە يۇرۇڭقاش دەرياسىدا كەلكۈن بەك ئۇلۇغ ، سۇ تارتىلمىسا دەريادىن ئۆتۈش خەتەرلىك ـ دە !
— شۇنداق بولسىمۇ تەۋەككۈل قىلىپ باقايلى ، خۇدايىم ئۆز پاناھىدا ساقلار !
ئۆز يولىغا پۈتلىكاشاڭ بولغانلىكى توسقۇنلارنى رەھىمسىزلىك بىلەن يالماپ يۇتۇپ ، تومۇز تەپتىگە بەرداشلىق بېرەلمەيۋاتقان قارا قۇرۇم تاغلىرى ئارىسىدىن رەقىبىگە تاشلانغان قەھرىمان شىردەك نەرە تارتىپ كېلىۋاتقان تاغ سۈيى قىرغاقلىرى تارلىق قىلىۋاتقان يۇرۇڭقاش دەرياسىدا قۇلاقنى يارغۇدەك شاۋقۇن سېلىپ ئاقماقتا ئىدى . ئاقىرىپ تۇرغان مەغرۇر چوققىلار بىلەن تەشنالىقتىن تاتارغان تەكلىماكان دەشتىنى باغلاپ تۇرغۇچى ئەجدىھا سۈپەت لۆمشۈۋاتقان دەريا توپتوغرا 42 يىلدىن بۇيان ئۆز قىنىغا بۇنچىلىك ئۇلۇغ سۇنى سىغدۇرماقتا ئىدىكى ، زەرب بىلەن ئۇرۇلۇۋاتقان ئۇچقۇنلار قىرغاقتا تۇرۇپ قارىغان كىشىنىڭ كۆڭلىگە قورقۇنچ سېلىپ ، بېشىنى بەك تارتقاندەك پىرقىرىتاتتى . قەيەرلەردىدۇر ، ئۆتكۈر ئېقىمىنىڭ ئۈپرىتىشى بىلەن تەكتى كېسىلگەن سېرىق تۆپىلىق قىرغاقنىڭ گۈمۈرۈلگەن بىر پارچىسى ئۆركەشلەر ئۈستىگە شەپە بىلەن يىقىلاتتى ـ دە ، ئاسمان ـ پەلەك بۇژغۇن ئۆرلىتىپ ، بىلەي رەڭلىك سۇدا خۇددى قايناق سۇغا تاشلانغان بىر چاقماق قەنتتەك پاتلا ئېرىپ كېتەتتى . ئۈستى ـ ئۈستىگە مىنگىشىپ كېتىۋاتقان دولقۇنلار ئارىسىدا گاھ ـ گاھ يىلتىزى بىلەن قومۇرۇلۇپ تاشلانغان دەل ـ دەرەخلەر ، تۇرمەللەر ، ياغاچ ـ تاشلار غىل ـ پال كۆرۈنۈپمۇ قالاتتى .
ئۇلار كۈن چېچىلغاندا دەريا بويىغا يېتىپ كەلدى . توختىمۇھەممەت ئۇستا ھەمراھلىرىنىڭ شارقىراتمىدەك شارقىراپ ، شىددەت بىلەن ئېقىۋاتقان سۇغا قاراپ ، گەپ ـ سۆزسىز تۇرۇپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ ، نىيىتىدىن يېنىپ قالغان بولسا كېرەك دەپ ئويلىدى ـ دە :

— دېمەكچىمۇ ، گېپىمگە ئەمدىغۇ چىنپۇتكەنسىلەر ، بۇنداق بالايى ئەزىم سۇ ئادەمنىلا ئەمەس ، نار تۆگىنىمۇ بىر تال پاخالدەك ئېقىتىپ كېتىدۇ ، ياخشىسى ، كەلكۈن تارتىلغۇچە كۈتكىنىمىز تۈزۈك ، — دېدى . جامالىدىن بوۋاي ئۇنىڭ تەكلىپىنى كەسكىن رەت قىلدى :

— پېقىر يامۇلدىن قاچقاندا سۇ بۇنىڭدىن ئۇلۇغ ئىدى . ئادەم دېگەن باشقا كەلسە باتۇر بولۇپ كېتىدىكەن . قوغلاپ كەلگەن چېرىكلەردىن قۇتۇلاي دەپ شۇنچە ئۇلۇغ سۇغا تەۋەككۇل قىلىپ ئۆزۈمنى تاشلىۋىدىم ، خۇدانىڭ خەيرخاھلىقى بىلەن ساق ـ سالامەت بۇ قاتقا ئۆتۈۋالدىم . ھېلىھەم …

— جامالىدىن ئۇستام دۇرۇس گەپ قىلدى . بۇ كەلكۈننىڭ قاچان تارتىلىدىغانلىقى بىر ئاللانىڭ ئۆزىگىلا مەلۇم . «ئۇجمە پىش ، ئاغزىمغا چۈش» دەپ كۈتۈپ ياتساق ، قاچانغىچە ياتىدىغانلىقىمىزنى ھېچكىم بىلمەيدۇ ، ئاللانىڭ ھەققىدە دۇئا قىلىپ ، ئۆتۈپ كېتىدىغاننىڭ ئىشىنى قىلايلى ، بولمىسا ، بەشتوغراقتا قالغانلار ، يۇرتتىكى پۇقرالار ناھەق تۈگىشىپ كېتىدۇ ، ئۇستام !

سۇپۇرگەئاخۇننىڭ كەسكىن قارارى توختىمۇھەممەت ئۇستىغا تەسىر قىلدى بولغاي ، ئۇ ھەمراھلىرىنىڭ كۆزىدىن ئىشەنچ ۋە قەتئىيەتنى كۆردى ـ دە ، يېقىنلا يەردىن بىر قېرى سالچىنى تېپىپ ، بەش تەڭگە بېرىمەن دەپ ئۇنىڭغا يالۋۇردى .

— بويۇم بىلەن تەڭ ئالتۇن بەرسەڭلارمۇ بۇنداق ئۇلۇغ سۇغا سال سالمايمەن ، تۆت بالامنى يېتىم قىلاي دەمسىلەر يا ؟ !

توختىمۇھەممەت ئۇستا بۇ كاج سالچىغا گەپ يېگۈزۈشنىڭ تەسلىكىنى پەملەپ ، تۇلۇمدىن توقماق چىققاندەك گەپ قىلىدىغان سالچىنى ئېتىبارسىز قالدۇردى ـ دە ، كونا كېچىك يېنىدىكى كەپىدىن ئۆزىگە ئانچە ـ مۇنچە تونۇشلۇقى بار بىر تۇلۇمچىنى ئىزدەپ تاپتى . ئۇ ، سۇپۇرگەئاخۇن ئۆزىگە قانداق تەسىر كۆرسەتكەن بولسا ، ئۇنىڭغىمۇ شۇ ئۇسۇل بىلەن تەسىر كۆرسىتىش

ئۇچۇن، بۇ بىچارە دەردمەنلەرنىڭ بېشىغا كەلگەن جىمى كېلىشمەسلىكلەرنى قىسقا قىلىپ سۆزلەپ بەردى. تۇلۇمچى مەڭزىگە غىلدىرلاپ چۈشكەن ياشنى ئېرتىۋېتىپ، قازايىقەدەر كېلىشمەسلىك يۈز بېرىپ قالسا خۇن دەۋاسى قىلماسلىق شەرتى بىلەن توختىمۇھەممەت ئۇستىنى گۇۋاھلىققا تارتقاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ تەلپىگە كۆندى.

تۇلۇمچى ھۆل ئازگالغا تاشلاپ قويۇلغان بەش تۇلۇمنى سۆرەپ، قىرغاققا ئەكەلدى. بەشىيلەن قولمۇقول تۇتۇشۇپ، قوۋۇزلىرىنى كۆپتۈرۈپ، پۈۋلەشكە باشلىدى. قوينىڭ تۇلۇمچىلاپ سويۇلغان تېرىسىگە يەل توشۇپ، تۆت پۇتى ئۆرە بولدى. تۇلۇمچى تۇلۇملارنىڭ ئاغزىنى كالا تېرىسىدىن تىلىنغان تاسما بىلەن بوغۇپ بولۇپ، بىر ـ بىرلەپ تېپىپ، يەل قاچىدىغان ـ قاچمايدىغانلىقىنى تەكشۈردى ـ دە، قانائەتلىنىپ ھەممەيلەننى سەپكە تۇرغۇزۇپ، ئىككى رەكەت نامازنى بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن، ئېھتىيات قىلىدىغان ئىشلاردىن ئۇلارنى خەۋەرلەندۈردى.

«بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم، مۆمىن بەندىلىرىڭنى پاناھىڭدا ساقلىغايسەن!»

ئۇلار تۇلۇمچىنىڭ ئارقىسىدىن تومپىيىپ تۇرغان تۇلۇمنى مەھكەم قۇچاقلاپ، ئانىسىغا ئەگىشىپ سۇغا چۈشكەن ئۆردەك چۈجىلىرىدەك، قاينامغا ئارقىمۇئارقا ئۆزىنى تاشلاشتى. كۆزگە كۆرۈنۈپلا تۇرغان يامان ئاقىۋەتكە پىسەنت قىلمىغان بۇ تەۋەككۈلچىلەرگە قاراپ تۇرۇشقان بىر توپ كىشىلەر بىراۋ كۆز ئالدىدىلا قەتل قىلىنىۋاتقاندەك چۆچۈپ، چۇرقىرىشىپ كېتىشتى.

— تۇلۇمنى سۇنىڭ ئېقىشىغا قويۇپ بېرىڭلار، ئۇنى ھەرگىز قويۇۋەتمەڭلار!

دەريا قاسنىقىدىن قۇيۇندەك پىرقىراۋاتقان شىددەتلىك قاينام مەركىزىگە بارغۇچە ئۇلارنىڭ ئەڭ ئاخىرقى قېتىم چالا ـ پۇچۇق ئاڭلىغىنى تۇلۇمچىنىڭ ئاۋازىنىڭ بارچە تۇۋلاپ ئېيتقان مۇشۇ تاپشۇرۇقى بولدى.

ئۇلار ياكى ماقۇل، ياكى ياق دەپ جاۋاب قايتۇرۇشقا ئۈلگۈرەلمىدى. قايىنامدىن ئېتىلىپ چىققان ھەيۋەتلىك دولقۇن بىر چۆكۈپ، بىر لەيلەپ كېتىۋاتقانلارنىڭ ئۈستىگە خۇددى تاغدەك تاشلاندى. كىمدۇر ئۆزىنى تېگى يوق ئۆڭكۈرگە چۈشۈپ كېتىۋاتقاندەك ھېس قىلدى، كىمدۇر ئېغىرلىقىنى يوقىتىپ، ھاۋادا لەيلەۋاتقان پەيدەك، دولقۇننىڭ ئۇچىغا چىقىپ قالدى، يەنە كىمدۇر يوتىسىنىڭ بىر پارچە گۆشىنى كېسىۋالغاندەك ئاغرىۋاتقىنىنى تۇيۇپ، چىشىنى چىشىغا باستى ...

سوپۇرگەئاخۇن شىۋاقلىقلار ئارىسىدىن لېۋىنى چىشلەپ تۇرۇپ بېشىنى كۆتۈردى ـ دە، يۈزىگە چاپلىشىپ كەتكەن سىغىز لاينى سۈرتۈپ، كۆزىنى تەسلىكتە ئاچتى. ئېسىنى يىغىپ يېقىن ـ يىراققا شۇنداق قاراپلا ئۆزىنىڭ كونا كېچىكنىڭ قارشىسىنىڭ ئالاھازەل 500 قەدەمچە تۆۋىنىدە تۇرغانلىقىنى پەملىدى.

— جامالىدىن ئاكا، توختىمۇھەممەت ئۇستام، قادىرئاخۇن، سىلەر قەيەردە؟

تۇلۇمچى يېقىنلا بىر يەردىن تۇلۇمىنى سۆرىگەنچە يېتىپ كەلدى، توختىمۇھەممەت ئۇستىمۇ ئۆزىنىڭ تىرىكلىكىدىن بېشارەت بەردى. ئۇچەيلەن بىرلىشىپ، قالغان ھەمراھلىرىنىڭ ئىسمىنى توۋلىغانچە، ئېقىننىڭ تۆۋىنىگە قاراپ ماڭدى.

— سوپۇرگەئاخۇن، بىز ماۋۇ يەردە! مانا بىز ماۋۇ يەردە!

ئۇلار تۇلۇملىرىنى كەلگەن يېرىدىلا تاشلاپ، ئاۋاز چىققان يەرگە يېتىپ كەلگەندە، قادىر تۆمۈرچى جامالىدىن بوۋاينىڭ تەپچىرەپ قان ئېقىۋاتقان يوتىسىنى كۆڭلىكىنىڭ پېشى بىلەن تېڭىۋاتاتتى. ھەمراھلىرىنىڭ ئەندىشىلىك نەزەر بىلەن تىكىلىپ تۇرغىنىنى كۆرگەن بوۋاي ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى غەمدىن خالاس قىلماقچى بولغاندەك:

— نېمىگە قاراپ تۇرىسىلەر؟ ئەڭنىڭلارنى قۇرۇتۇشقا ھەرىكەت قىلىڭلار، مەن ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا تۇرۇپ كېتىمەن، —

دېدى .

ئۇلار يىراقتىن كۆرۈنۈپ تۇرغان مەسچىت قۇببىسىغا ، بالىخانىلارغا قاراپ تۇرۇپ كۆڭلى ـ كۆكسىدىن يايراپ كۈلۈشتى ـ دە ، تۇلۇمچى بىلەن خوشلىشىپ ، ئېلچى شەھىرىنى قارارلاپ مېڭىپ كەتتى .

ئۇلار ئاۋات رەستىلەردە ، مەززىلىك پۇراق دىماغقا ئۇرۇپ تۇرىدىغان ئاشپەزخانىلار جايلاشقان كوچىلاردا بىر دەقىقىمۇ توختاپ قالماي ، ئۇدۇل ھېلىقى ئوقەتچىنىڭ ئالدىغا باردى ـ دە ، مەقسەتنى بىر ـ بىرلەپ بايان قىلدى .

— مەن سىلەرنى ... شۇ ... تاڭ دوتەيىنىڭ ئالدىغا باشلايدۇ ، — دېدى ئۇ ئۇلارنىڭ كەچمىشىگە ئىچ ئاغرىتىپ ، ھېسداشلىق بىلەن ، — دوتەيىنىڭ ئالدىغا باشلاپ بارالمىسا مەن ... شۇ ... سىلەر قۇلىقىمنى ، كېسىۋېتىدۇ ، شۇ .

44 ـ 45 ياشلار چامىسىدىكى بۇ ئېلىپساتار بەكلا ئاق كۆڭۈل كىشى ئىكەن . ئۇ مېھمانلىرىنىڭ گېپىنى چۈشىنەلمەي قېلىشىدىن ئەندىشە قىلغاندەك ، سول قولى بىلەن سوزۇپ تۇرغان قۇلىقىغا ئوڭ ئالىقىنىنىڭ قىرىنى پىچاق قىلىپ سۈركىدى ـ دە ، ئۆزىچىلا كۈلۈپ تاشلىغان جامالىدىن بوۋاينىڭ ساقىلىغا مەستلىكى كەلگەندەك سىقىمداپ قويدى .

ئۇ مېھمانلارنىڭ ئالدىغا چاي قويۇپ ، نان كەلتۈردى ، ئاندىن ئاق كۆڭۈل تۇلۇمچى تۇلۇمنىڭ ئىچىگە سېلىپ ، دەريادىن ئۆتكۈزۈپ بەرگەن گىلەمنى قولتۇقلاپ چىقىپ كەتتى .

— بۇ بىرنېمە بىزنى ئالداپ ، كولدۇرلىتىپ يۈرمەس !

— كۆرمىدىلىمۇ ئۇنىڭ رايىشلىقىنى ؟ ئەسكى ئادەم ئەمەستەك تۇرىدۇ . ھېلىقى ئابلىزقارى دېگەنگە تېخىمۇ ئوخشىمايدۇ .

سۇپۇرگەئاخۇنلار پۇتۇشكىنى بويىچە ئەتىسى ناشتىدىن كېيىنلا دوتەي يامۇل ئالدىغا باردى ـ دە ، قائىدە بويىچە قىزىل سىرلىق دەرۋازا ئالدىدىكى يوغان دۇمباقنى ئۈچ مەرتەم ئۇردى . كۆپ ئۆتمەي دەرۋازا ئېچىلىپ ، پاكار ، سېمىز كەلگەن بىر ئەمەلدار

ئۇلارنى دەۋاخانىغا باشلاپ ماڭدى .
ئۇلار بادرا يوتوۋالغاندەك تىك كېتىۋاتقان ئەمەلدارغا ئەگىشىپ ، كالتە قىزىل چاپانلىق ، كەمەر بىلەن بېلى چىڭ باغلانغان ، بوتخانىدىكى ئارخاتلاردەك قېتىۋالغان چېرىكلەرنىڭ گىرەلەشتۈرۈلگەن ئايپالتىسى ئالدىدىن ئۆتۈپ ، دەۋاخانا دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا كەلدى .
— چىرىيە كەنتىدىن كەلگەن سوپۇرگە مىراب بېگى باشلىق بەش پۇقرا جانابلىرىنىڭ قوبۇلىنى كۈتىدۇ !
پاكار ئەمەلدارنىڭ مەلۇماتى يەنە بىر تەكرارلىنىپ ، دوتەيگە يەتكۈزۈلدى . دوتەيدىن ئىجازەت كەلدى بولغاي ، دەرۋازا ئىككىنچى ئوقتا چۆرگىلەۋاتقان جوۋازدەك غاچىلداپ ئېچىلدى .
— داد ، جانابىي دوتەي ئالىيلىرى !
«سوكۇت» ، «ئۆزۈڭلەرنى چەتكە ئېلىڭلار» دېگەن خەتلەر چاپلانغان ، ئىككى تاختاينىڭ ئارىسىدىكى قارا سىرلىق شىرە ئالدىدىكى ئېگىز يۆلەنچۈكلۈك ئورۇندۇقتا ئولتۇرغان ساڭگىلىما قاپاق — قېشىنىڭ تايىنى يوق ، كەكە ساقال دوتەي قېتىپ تۇرغان ئەمەلدارغا قاراپ قولىدىكى يەلپۈگۈچنى بىلىنەر - بىلىنمەس قىمىرلاتتى . بۇ ئىشارەت شىرە ئالدىدا تىزلىنىپ ئولتۇرغان سوپۇرگە ئاخۇنغا يەتكۈزۈلدى . ئۇ ئىككى قولى بىلەن قىپقىزىل گىلەمگە تايىنىپ تۇرۇپ شىكايەت باشلىدى :
— جانابىي ئالىيلىرىغا رىيازەت چېكىۋاتقان 20 مىڭ چىرىيىلىكنىڭ ئاھۇزارىدىن دادكى ، ئاقپاشا ئېلىدىن كەلگەن سېيىت ھاجى دېگەن بىر مۇتتەھەم يۇرتىمىزدا پەيدا بولۇپ ، پۇقرانى ھەزرەتلىرىنىڭ ئىتائىتىدىن چىقىشقا قىستىدى ، ئادەم ئۆلتۈرۈپ ، بايلىقىمىزنى بۇلاپ - تالىدى . ئىتائىتىگە كىرمىگەنلەرنى بوزەك قىلىپ قورال ئىشلىتىپ ، چۆللەرگە ھەيدىۋەتتى . مۇبادا بۇنداق يولسىزلىققا چەك قويۇلۇپ ، ۋاقتىدا تەدبىر كۆرۈلمىسە ، بۇ ئىنساپسىزنىڭ ناپاك قەدىمى پۈتۈن خوتەن دىيارىغا يەتكۈسىدۇر !

سوپۇرگە ئاخۇن خېلىدىن بېرى كۆكۈل يېپىغا مارجاندەك تىزىپ كېلىۋاتقان غەزەپلىك جۈملىلىرىنى بىرمۇبىر بايان قىلدى . قادىر تۆمۈرچى بىلەن جامالىدىن بوۋايمۇ ئۇنىڭ گېپىنى ئېچىنىشلىق كەچۈرمىش سۆپىتىدە كىشىنى يىغلاتقۇدەك دەرىجىدە تولۇقلاپ تۇردى . ئۇلار سۆزلەپ ئابدۇللاچاققانىنىڭ ، ھىممەت قاشقىنىڭ ، چولاق مۇئەززىنىنىڭ بىگۇناھ ئۆلتۈرۈلگەن يېرىگە كەلگەندە ، كۆزى چانقىدىن چىقىپ كېتەي دەپ قالغان دوتەي ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ـ دە ، سىياھداننى شىرەگە پاققىدە ئۇرۇپ ، كىملەرنىدۇر تىللىغاندىن كېيىن ، تىزلىنىپ ئولتۇرغان شىكايەتچىلەرگە :

— ئېيتقانلىرىڭلار راستمۇ ، مۇبادا يالغان چىقىپ قالسا بېشىڭلار كېتىدىغانلىقىنى بىلەمسىلەر ؟ — دېدى .

تىلماچىنىڭ ئاۋازى بېسىقار ـ بېسىقمايلا ئۇلار تەڭلا جاۋاب بېرىشتى :

— ئېيتقانلىرىمىز ئەزبىرايى خۇدا راست ، يالغان سۆزلىگەن بولساق بەشىمىزنىڭ جېنى جانابلىرىنىڭ قولىدا !

— گۇۋاھچىڭلار بارمۇ ؟

ئۇلار تۇيۇقسىز قويۇلغان بۇ سوئالغا نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى ئۇقماي ، بىر ـ بىرىگە گۇۋاھلىق بېرىشكە رازى ئىدىكى ، ئۆزلىرىدىن ئۆزگە بىرەر گۇۋاھچىنى تېپىشى زادىلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى .

شىرە ئالدىدا ئۇياقتىن ـ بۇياققا مېڭىپ يۈرگەن دوتەي بۇرۇتىنى سىلاپ تۇرۇپ ، بايامقى سوئالنى يەنە تەكرارلىدى .

— گۇۋاھچىڭلار بارمۇ ؟

ئەسلىدە ، دەۋا ـ دەستۇر ئىشلىرىدا شىكايەت قىلغۇچى مەلۇم ساندا مال ـ بىساتى بولغان بەشىنچى جەرىكلىكتىن يۇقىرى بىر ئابرۇيلۇق كىشىنى گۇۋاھلىقتىن ئۆتكۈزۈشى كېرەك ئىدى . بۇنداق گۇۋاھچى بولمىسا دەۋا سورالمايلا قالماي ، دەۋاگەر دەۋاخانىدىن ھەيدەپ چىقىرىلاتتى . ۋەزىيەتنىڭ قىل ئۇستىگە كېلىپ قالغىنىنى سەزگەن ھېلىقى پاكىنەك ئەمەلدار تەقىيىسىنى

روسلاپ كىيىپ، تونىنىڭ ياقىسىنى تۈزەشتۈردى ـ دە، بىردىنلا دوتەيىنىڭ ئالدىدا تىزلىنىپ تۇرۇپ گۇۋاھلىقتىن ئۆتتى:

— بۇنىڭدىن بىرىم يىل مۇقەددەم سىيىت ھاجىنىڭ قىلمىش ـ ئەتمىشلىرى جانابلىرىنىڭ سەمىگە يەتكەندە، پېقىر پەرمانلىرىغا بىنائەن چىرىيىگە بېرىپ، مەخپىي يوسۇندا تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان. ئەھۋالنىڭ ئېغىرلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، كېرىيە ئامبىلى جاڭ دارېن جانابلىرىنىڭ تەدبىر قوللىنىشىغا ھاۋالە قىلغان. مەلۇم بولۇشچە، جاڭ دارېن چەت ئەلدىن كەلگەن بۇ ئىغۋاگەرگە تەدبىر قوللانماقتا يوق، پارىسىنى يەپ، يول قويغان، ھەزرەتلىرىگىمۇ مەلۇم قىلمىغان، بۈگۈنكى كۈندە جاڭ دارېن قىلمىشىغا لايىق جەھەننەمدىن جاي تاپتى. ئەمدى بۇ يات تائىپىنىڭ قىلمىشلىرىغا چەك قويۇش ئىشى ھەققىي يوسۇندا دوتەي جانابلىرىنىڭ زىممىسىدىدۇر!

«ئېسىم قۇرۇسۇن» دېدى سوپۇرگە ئاخۇن يېنىدا تىزلىنىپ ئولتۇرغان پاكىنەك ئەمەلدارغا ئاستىرتىن كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىقاندىن كېيىن. بۇ چاغدا ئۇ، ئۆتكەن يىلى كەچ كۈزدە «يولۇچىمەن» دېگەن نام بىلەن چىرىيىدە بىر ھەپتىچە تۇرۇپ، كىشىلەردىن ئۇنى ـ بۇنى سوراپ يۈرگەن بىر كىشىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ ئۆلگۈرگەنىدى. ئۇ «يولۇچى»نىڭ بۈگۈنكى كۈندە ئۆزلىرىگە ئەڭ زۆرۈر چاغدا ياردەم قىلغىنىغا غايىبانە مىننەتدارلىق بىلدۈردى. لېكىن، ئۇ بۇ كۆرۈمسىز ئەمەلدارنىڭ خوتەن قاراسىپەچلىرىنىڭ مۇھىم بىر كاتتىۋېشى ئىكەنلىكىنى زادىلا خىيالىغا كەلتۈرەلمەيتتى.

— ئېھتىرام ئىلىك ئېلىندى!

تىزلىنىپ ئولتۇرۇۋېرىپ پۇتلىرى ئۇيۇشۇپ، بەللىرى سىرقىراپ كەتكەنلەر دوتەيىنىڭ ئىجازىتى بىلەن، پاكىنەك ئەمەلدارنى دوراپ قەددىنى رۇسلىدى ۋە يەڭلىرىنى قېقىۋەتتى.

تاڭ دوتەي دەۋاخانىنىڭ توغرىسىنىڭ قانچىلىك ئۇزۇن ئىكەنلىكىنى قەدەملەپ چىقماقچى بولغاندەك، يەلپۈگۈچىنى

توختاتماي ھەرىكەتلەندۈرۈپ مېڭىپ چىققاندىن كېيىن ، ئۆزىنىڭ پاتراق بىر قارارغا كېلىشىنى كۈتۈپ تۇرۇشقان ھېلىقى ئەمەلدارنى ۋە بەشەيلەننى كۆرمىگەندەك ئۆز - ئۆزىگە دېدى :

«لېكىننزە ، بۇ بەك چوڭ ئىش ، ئىككى مەملىكەتنىڭ خارجى مۇناسىۋىتىگە چېتىلىدۇ . سەللا ئېھتىيات قىلمىساڭ سېنى پالاكەت باسىدۇ . . . .»

مەلۇمچىنىڭ ئىشىك تېشىدا تۇرۇپ : « يەكەن شەھىرىنىڭ چېرىكچى ئامبىلى شيۇڭ گاۋشېڭ جانابلىرى دوتەي ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشۈشنى ئىلتىماس قىلىدۇ» دەپ توۋلىغان ئاۋازى بىلەن ، دوتەينىڭ خىيال يىپى ئۈزۈلدى . ئۇ ئىشىك تەرەپكە قارىماي تۇرۇپلا يەلپۈگۈچنى «شارت» قىلىپ ئېچىۋىدى ، 40 - 41 ياشلاردىكى تەمبەل كەلگەن سالاپەتلىك بىر ئەمەلدار دەۋاخانىدا پەيدا بولۇپ ، تىزلىنىپ سالام بەرگەندىن كېيىن ، بىر قىزىل رامكىلىق چوڭ لىپاپىنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ دوتەيگە سۇندى .

ئوت بىلەن سۇ ئارىسىدا تەمتىرەپ ، تەڭلىكتە قالغان دوتەي لىپاپىنى ئادەتتىكى ھۆكۈمەت ئالاقىسى دەپ قارىدى بولغاي ، پاكىنەك ئەمەلدارغا ئوقۇشقا بۇيرۇدى .

«جانابلىرىغا سالام ۋە ئېھتىرام ، قىرىنداشلار بىرلىكىنىڭ يارامىلىق ئادىمى ، خوتەنلىك مۇھەممەتئەلىنىڭ مەلۇماتى ۋە ئىشەنچلىك ئەمەلدارلىرىمىزنىڭ گۇۋاھلىقتىن ئۆتۈشىدىن ئايان بولدىكى ، ئاقپاشا مەملىكىتىدىن كەلگەن سودا ئاقساقىلى سىبىيت ھاجى ئاسىي بەگ ئابلىز قارى بىلەن بىرلىشىپ ، ئىككى مەملىكەت ئارىسىدىكى سودا نىزاملىرىغا خىلاپ ھالدا ھەزرەتلىرىگە قاراشلىق خوتەن دىيارىدىكى چىرىيە كەنتى پۇقرالىرىنى يولدىن چىقارغان ، پۇقرالىق گۇۋاھنامىسى تارقىتىپ ، غەللە - پاراقنى ئۆز ئىختىيارىغا ئېلىۋېلىپ ، ھۆكۈمەتكە قارشى پىتنە پەيدا قىلغان . مەزكۇرنىڭ قورالىق كۈچىنى تارمار قىلىپ ، زېمىننى ۋە پۇقرانى قايتۇرۇۋېلىپ ، كېيىنكىلەرگە ئىبرەت قىلىش يۈزىسىدىن يەكەن شەھىرىنىڭ چېرىكچى ئامبىلى شيۇڭ گاۋشېڭنى مەزكۇر يارلىق

بىلەن ھۇزۇرلىرىغا يوللىدۇق . سىبىت ھاجىنىڭ خورىكىنى يەرگە ئۇرۇپ ، ئاقىۋىتىنى ۋاقتىدا بىزگە مەلۇم قىلغايلا .
ئېھتىرام ئىلە : قەشقەر تىتەيى »

يارلىقتىن ئوغلىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىغان سوپۇرگەئاخۇن قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، «يارايسەن ئوغلۇم» دەپ ۋارقىراپ تاشلىغىلى تاس ـ تاماس قالدى . ئۆتكۈنچى كارۋاندىن بىر چاغلاردا خۇپىيانە ھالدا ئەۋەتكەن ئەرزىنى تاپشۇرۇۋېلىپ قەشقەر تىتەيىگە يەتكۈزگەن ئوغلىدىن چەكسىز ئىپتىخارلىق ھېس قىلدى . مانا ئەمدى ئۇنىڭ ئۆز قولى بىلەن قىلغان ياردىمى دادىسىنى قىيىن ئەھۋالدىن قۇتۇلدۇرماقتا ئىدى .
— چېرىكچى سەركەردە ھۇزۇرۇمغا چاقىرىلسۇن !
يارلىقنى قايتا ـ قايتا ئوقۇتۇپ ئاڭلاپ ، مەزمۇنىنى ئەستايىدىل ھەزىم قىلغان دوتەي يارلىقنىڭ مەخسۇس بىر چېرىكچى ئامبال بىلەن قوشۇپ ئەۋەتىلگىنىنى كۆرۈپ ، ئىشنىڭ جىددىيلىكىنى ھېس قىلدى ، خوتەن چېرىكچى سەركەردىسىنى باش سەركەردە ، شيۇڭ گاۋشېڭنى ياردەمچى سەركەردە قىلىپ ، ئۈچ كۈن ئىچىدە 50 چېرىك بىلەن چىرىيىگە جازا يۈرۈشى قىلىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى .

33 . قەپەستىكى مەھبۇس

ئانا قاغا ئۇچۇرما بولۇش ئالدىدا تۇرغان بالىسىغا ئۆمۈرلۈك نەسىھەت تەرىقىسىدە دەپتۇ :
— ئى بالام ، ئادەمزات دەيدىغان بىر تائىپە باركى ، ئۇنىڭ ھىيلىسىدىن ھەر ۋاقىت ئاگاھ بول ، ئۇ ئېڭىشكەن ھامان ئۇچۇپ كەت ، بولمىسا ئۇ ، يەردىن تاش ئېلىپ ئېتىپ ، سېنى ئۆلتۈرۈپ قويۇشى مۇمكىن !

— يوقسۇ ئانا ، — دەپ بىشىنى چايقاپتۇ قاغا بالىسى ، — ئادەمزاتنىڭ ھىيلىسى تولا ، يەرگە ئېڭىشمەستىن بۇرۇنلا ئۇچۇپ كېتمەن ، چۈنكى ئۇ تاشنى قوينىغا سېلىپ ئەكەلگەن بولۇشى ھەم مۇمكىن !

سىخىي ، كەرەملىك تەبىئەت چىرىيە پۇقرالىرىنى ئادەمزات تائىپىلىرىنىڭ مۇنەۋۋەرلىرى سۈپىتىدە ئاپىرىدە قىلىپ ، ئەقىل خەزىنىسىنى قاغا نەسلىدە بولمىغان ئېسىل جەۋھەرلەر بىلەن تولدۇرغان بولسىمۇ ، ئەپسۇسكى ئۇلارنىڭ بىر بۆلىكى مەلئۇنلارنىڭ ھىيلىسى ئالدىدا قاغا بالىسچىلىك سەزگۈر ۋە چىچەن بولالمىدى . ياخشىلىق بىلەن يامانلىق ئارىسىدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان كىشىلىك جەمئىيەتتە ياشاپ كەلگەندىن تارتىپ ، سانسىز قېتىملاپ ئالدىنىشنىڭ ئاچچىق ساۋىقى سۈپىتىدە بىر ـ بىرىنى «قەسەمخورنىڭ سۆزىگە ئەمەس ، كۆزىگە قارىغۇلۇق» دەپ ئاگاھلاندۇرۇپ كەلگەنلەر ئىچىدە كۆرۈمسىز ، ئېتىبارسىز نۇرەك باخشىدىن ئۆزگە ھېچكىم لەنتى قەسەمخورلارنىڭ كاززاپلىق ، ھىيلىگەرلىك ئالامەتلىرى مانا مەن دەپ چىقىپ تۇرغان كۆزلىرىگە ئەسلا دىققەت قىلمىدى . ئۆتمۈشىدىن خۇدۇكسىرەيدىغان ، بۇگۈنىگە ئىشەنچ قىلالمايدىغان ، ئەتىسىگە كۆزى يەتمەيدىغان لەۋزى ھارام بەندىلەر ئۈچۈن ئالايىتەن يارىتىلغان قەسەمخورلۇقتا نەشىگە خۇمار بولغاندەك ئۆگىنىپ كەتكەنلەر بۇ دورەم يەنە شەيتان ھەدىيە قىلغان ئاشۇ قورالى بىلەن ساددا ، ئاق كۆڭۈل كىشىلەر ئۈستىدىن نۇسرەت قازاندى . قۇرئان كەرىمگە كەلتۈرگەن ھاقارىتى بەدىلىگە روزى قىيامەت كۈنى تارتمىش دوزاخ ئازابىنى نۇسرەت تەنتەنىسى ئىچىدە تامامەن ئۇنتۇدى .

ھاسىل كالام ، ئالدىغانلارغا بېرىلىدىغان جازا نېسى قالدى ، ئالدانغانلارغا بېرىلىدىغان جازا بولسا نەقلەشتى . بەشتوغراقتىن ئالداپ كېلىنگەنلەر توپا كەتتىگە كىرە ـ كىرمەيلا قامچا ئوينىتىپ تەييار بولۇپ تۇرغان ئابدۇراخمان كۆك كۆزگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلىپ ، ئۇدۇل سېپىل ھاشارىغا ھەيدەپ بېرىلغاندا ، پۇقرا

يۈرىكى پۇشايماندا پۇچۇلاندى ، پۈتۈن جاھان كۆزلىرىگە قارا كۆرۈندى ...

ئىچىرقاپ كەتكەن ئىككى لالما ئىت يىراقتىن كۆرۈنگەن بىر تال سۆڭەككە ئېتىلىپ كېتىۋاتقىنىدا ، ھەرقانچە غالجىر بولۇپ كەتكىنىگە قارىماي ، بىر - بىرىگە خىرىس قىلىشمايدۇ ، ھەتتا سۆڭەككە ئورتاق بولماقنى قەستلىگەن ئۈچىنچى بىر ئىتقا بىللە ھۇجۇم قوزغايدۇ ، كۆزلىگەن ئولجىغا يېقىنلاشقىنىدا بولسا ئەھۋال باشقىچە ، ئۇلار دەھشەتلىك تۈردە قاۋىشىپ ، جېنىنى دوغا تىكىپ بوغۇشىدۇ ، چىشلىشىدۇ .

ئالدانغانلار بازار ئەتراپىغا بىنا قىلىش پىلانلانغان سېپىل ھاشارىغا بەند قىلىنىپ ، ئىككىنچى كۈنى سېيىت ھاجىنىڭ ھۇزۇرىدا باشلانغان ئىتلارچە تالىشىش تاكى چۈشكىچە داۋاملاشتى . بۇ تالىشىشقا سۆڭەك ئەمەس ، بەلكى ئابدۇراخمان كۆك كۆزنىڭ تۈيۈقسىز قەشقەر سەپىرىنى خالاپ قالغانلىقى سەۋەب بولدى .

— سۈپۈرگە باشلىق چاتاقچىلار ئىلچى شەھىرىدە قاتراپ يۈرۈۋاتقاندا ، مۆھتەرەم ئەپەندىمنىڭ ئالدىراپ سەپەرگە ئاتلانماقچى بولغىنىدىن تولىمۇ ئەپسۇسلانماقتىمەن ، — دەپ ئېتىراز بىلدۈردى سېيىت ھاجى دېگىنىدىن يانمايۋاتقان ئابدۇراخمانغا قاراپ چىرايىنى ئۆزگەرتمەيلا .

سېيىت ھاجى ھېسابسىز باھانە - سەۋەبلەرنى تەييارلاپ ، توسالغۇ تاش قىلىپ دۆۋىلىۋەتكەن بولسىمۇ ، ئۇنىڭ قارارىنى زادىلا ئۆزگەرتەلمىدى . ئابدۇراخماننىڭ گەپ ئارىلىقىدا : «ئۆتكەن قېتىم جىدەلخورلارغا مىشەك مانتىسىنىڭ تەمىنى تېتىتىپ قويمىغان بولسام ، بۇ دورەم ئۇلار شۇنچە ئاسان ئەيۋەشكە كېلەرمىدى» دېگەن سۆزىگە ئالاھىدە دىققەت قىلىپ ، قەشقەر سەپىرىنىڭ مۇددىئاسىنى ئىنتقلىۋالغان سېيىت ھاجى يەنە تىركەشمەكچى بولدى .

بۇ ھالدىن ئابدۇراخماننىڭ سەپرايى ئۆرلەپ ، جەھلى قاتتى :

— ھۆرمەتلىك ھاجىم ، خاتىرلىرىنى جەم قىلىسىلىكى ، كونسۇل بىلەن كۆرۈشكىنىمدە ، ئۆزلىرىنىڭ يوشۇرۇن

يېغىرلىرىنى ، خۇسۇسەن مۇھىم تاپشۇرۇقنى ئەستىن چىقىرىپ ، نەپسى بالا كەينىدە قورۇل تەرەپلەرگە خۇسۇسىي كارۋان ئەۋەتكەن سەۋەنلىكلىرىنى تاتىلاپ ئولتۇرمايمەن . لېكىن ، تۆھپە بىلەن مال - دۇنيانىڭ ئىككىسىنىڭ بىرىنىڭ پېقىرغا تەئەللۇق بولىدىغانلىقىنى ئۇنتۇمىغايلا !

چىڭ يېرىگە كەلگەندە ، ئابدۇراخمان ئارىلىقتىكى پەردىنى بىردىنلا ئېچىۋەتتى . سېيىت ھاجىنىڭ ئېچىلىپ قالغان يېغىرى خۇددى تۇز قۇيغاندەكلا ئېچىشىشقا باشلىدى . بۇ ئېچىشىش تولىمۇ ئازابلىق ۋە دەھشەت ئىدىكى ، تىرىك تۇرغۇزۇپ ، ئۇنىڭ جېنىنى ئېلىشى مۇمكىن ئىدى .

«ساقاللىمنىڭ ئاستىغا كىرىۋېلىپ ، پۇتكۇل سىرىمنى بىلىۋاپسەن ئەبلەخ ، ئەمدى بۇ دۇنيادا يا سەن تۇرىسەن ، يا مەن تۇرىمەن» — سېيىت ھاجى كۆڭلىدىن ئاشۇلارنى ئۆتكۇزدى ۋە تىك ياردىن غۇلاپ چۇشۇۋاتقاندەك ، ۋارقىرىۋەتكىلى تاس قالدى .

ئۇ مەسخىرە كۈلكىسى چاقناپ تۇرغان ئوسمىدەك كۆپكۆك كۆزلىرىنى ئۆزىگە سانجىپ : «ئەمدى قانداق قىلىسەن؟ چالماڭ سوغا چۇشتىغۇ» دېگەندەك ھىجىيىپ تۇرغان ئابدۇراخماننى نەق مەيداندىلا ئۇجۇقتۇرۇۋېتىپ ، يوخادىن چىقماقچى ، تىترەپ تۇرغان قولىنى يېنىغا ئۇزارتماقچى بولدىيۇ ، يەنە بۇ ئويىدىن يېنىپ قالدى . چۈنكى ، ئۇ ئۆزىنىڭ ئېيىقتەك تەمبەل ، تامدەك تەۋرىمەس بۇ ئادەمگە ئاسانلىقچە تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى بىلەتتى . سەللا بىخەستەلىك قىلسا ، قوراللىق تەھدىتكە دۇچ كېلىپ ، ئىككىلا ئامەتتىن مەھرۇم قالغاننىڭ سىرتىدا دوغا تىككەن ھاياتىنىمۇ ئۇتتۇرۇپ قويۇشى مۇمكىن ئىدى .

ياراتقان ئىگىسى ئۆمۈرلۈك بەخشەندە قىلىپ بەرگەن تەمكىنلىك ئۇنىڭ سەرراغا دۇچ كەلگەن دېڭىزدەك داۋالغۇۋاتقان كەيپىياتىنى تېزدىنلا ئۆز ئىزىغا قايتۇردى . ئاجايىپ كارغا يارايدىغان «كۈلۈمسىرەش»تىن ئىبارەت كۈچلۈك قورالىنىڭ بۇ رەقىبىگە كار قىلمايدىغانلىقىغا زادى ئىشەنمىدى . ئۇ تاشقا تېگىپ

بىسى يانغان پىچاقتەك گاللىشىپ قالغان ئەقلىنى بىلەپ، ئىتتىكلىتىش ئۈچۈن ۋاقىت كېرەكلىكىنى ھېس قىلدى. چىقىپ كەتكەن بۇلجۇڭ گۆشلىرىنى، پەيلىرىنى ئىختىيارىغا قويۇپ بېرىۋىدى، چىرايىدا قەدىناس دوست - يارەنلىرىگە يارالغاندەكلا تەبەسسۇمى، يېقىملىق كۈلكە پەيدا بولدى. ئۇ ئابدۇراخماننىڭ مۈرىسىگە بۇرادەرلەرچە ئۇرۇپ قويۇپ:

— چاقچاق، ھەممە گەپ چاقچاق، پىقىرنىڭ چاقچاقتا ئامراق ئادەم ئىكەنلىكى سىلىگە ئايدىڭ، سىلىمۇ چاقچاقتا كەلگەندە بوش كەلمەيدىلا جۇمۇ! قىخ - قىخ - قىخ ... — دېدى.

بۇنىڭ يالغان قىياپەت ۋە ساختا كۈلكە ئىكەنلىكىنى تۇيۇپ تۇرسىمۇ، لېكىن ئابدۇراخماننىڭ كۆڭلىدە سىپىت ھاجىدەك بىر كۇچلۇك رەقىبىنى يول قويۇشقا مەجبۇر قىلالىغىنى سەۋەبلىك ئالەمشۇمۇل تەمەننا پەيدا بولدى - دە، ئۇنىڭدىن چوڭراق كوزۇرنى ئوتتۇرىغا چىقىرىش خىيالىدىن ۋاز كېچىپ، يۇمشاپ قالغان ۋەزىيەتتىن ئەپچىللىك بىلەن پايدىلىنىش قارارىغا كەلدى. ھېچبولمىسا، قەشقەرگە بېرىپ كەلگۈچە بولغان بىر ئايچە ۋاقىت ئىچىدە ئۇنىڭغا تىنچ ۋەزىيەت لازىم ئىدى. ئۆزى قايتىپ كەلگەندە بولسا، سىپىت ھاجىنىڭ ئىشىنىڭ كونسۇل تەرىپىدىن توغرىلىنىپ بولىدىغانلىقىغا تاغدەك ئىشەنچ قىلاتتى.

— چاقچاق، راستىنلا چاقچاق، — دېدى ئابدۇراخمان سىپىت ھاجىنىڭ كۈلكە يېغىپ تۇرغان كۆزلىرىگە ئۇدۇل تىكىلىپ تۇرۇپ، — بۇ چاقچاق بولمىسا نېمە بولاتتى؟ سىلى بىلەن پىقىرنىڭ ئارىسىدا تالىشىدىغان ھېچ نەرسە مەۋجۇت ئەمەسقۇ!

ئابدۇراخمان ئەتىلا يولغا چىقىشنىڭ مۇمكىنلىكىنى ئېيتىپ، ئۇستىخانىغا بۇيرۇتۇپ قويغان گىلەمنى جېدەللەتكىلى چىقىپ كەتتى.

«ھىم، چاقچاق ئىمىش تېخى! غوجا ئاكاڭ ئەزەلدىن بۇنداق چوڭ ئىشقا چاقچاق قاتارىدا مۇئامىلە قىلغان ئەمەس، ئوت بىلەن ئويناشتىڭمۇ، ئەمدى كۆيۈپ كۈل بولمىغىنىڭنى كۆرەي!»

سېيىت ھاجىنىڭ يۈز مۇسكۇللىرى يەنە چىڭىپ كەتتى . چوڭ دەرۋازىدىن غالىبلارچە كىردەيگەن پېتى چىقىپ كېتىۋاتقان ئابدۇراخمانىڭ كەينىدىن ھومىيىپ «تۈفى» دەپ تۈكۈرۈپ قويدى ، چىشلىرىنى غەزەپ بىلەن غۇچۇرلاتتى .

«بىراق ، بۇ بىر زىل ئىش ، زادى قانداق يول بىلەن تاقابىل تۇرۇش كېرەك ؟»

ئۇ ئەتىدىن ـ كەچكىچە يېپىقلىق تۇرىدىغان جايىنامازغا ئولتۇردى ـ دە ، كۆزلىرىنى يۇمۇپ ، تەسۋىنى قولىغا ئالدى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ھاجىم !

سەندەل كەشىنىڭ «شىرىق ـ شىرىق» قىلغان تىۋىشىنى ئاڭلاپ چۆچۈپ ، كەينىگە بۇرۇلغان سېيىت ھاجى پەگاھتا قولىنى كۆكسىگە قويغان پېتى تۇرغان ھاپىزنى كۆرۈپ ، «نامازدا ئولتۇرغىنىمنى كۆرمىدىڭمۇ ؟» دېگەندەك ئالايدى .

— ھە ، نېمە گەپ ؟

— دېگۈدەك زۆرۈر گەپقۇ يوق ، ئەمدى ... مۇنداقلا ئولتۇرۇپ چىقاي دەپ كېلىۋىدىم .

سېيىت ھاجى ئىچىدە : «ۋاي لايغەزەلەي ، كىشىنىڭ بېشىدا ئوت كۆيۈۋاتسا ، سېنىڭ سالپىيىپ يۈرگىنىڭنى !» دەپ ئويلىدى ـ دە ، تەسۋى سىيرىشتىن توختاپ سورىدى :

— سېپىل سوقۇۋاتقان پۇقرالار قانداقراق ، چاتاق تېرىيدىغاندەك ئەمەستۇ ؟

— چاتاق تېرىغىلى جېنى ئون ئەمەس ، ئون ئادەمنىڭ ئارقىسىدا بىردىن دورغا قويدۇق ، تۇغقانلىرى بىلەن كۆرۈشۈشكىمۇ رۇخسەت قىلمىدۇق .

بىرنەچچە كۈندىن بېرى سېپىل سوقۇۋاتقان پۇقرالارغا نازارەتچىلىك قىلىۋاتقان ھاپىزنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ، سېيىت ھاجى بارماقلىرى ئارىسىدا توختىتىۋالغان بىر مارجاننى ئۆتكۈزۈۋەتتى .

— بۈگۈن كېچە مۇشۇ مېھمانخانىدا ياتامدىلا ياكى باشقا يەردە قونۇپ قالامدىلا ، ھاجىم ؟

— تازا غەلىتە سوئال بولدى ـ دە ، مۇشۇ ئۆيدە ياتماي يەنە نەدە ياتاتتىم ، تالادا ياتسام بولامتى يا ؟ — ھاپىزنىڭ نەدىكى گەپنى قىلىپ ئەرۋاھىنى ئۇچۇرغانلىقىغا تېرىككەن سىيىت ھاجى ئۇنى ھەيدەپ چىقارماقچى بولدىيۇ ، لېكىن بۇ قاملاشمىغان سوئالدىن ئۇشتۇمتۇت غەيرىيلىك ھېس قىلدى ، — ئەجەب قەيەردە ياتىدىغىنىمنى سوراپ قالدىلىغۇ ؟

گىلەم چۇچىسىنى ئويناپ ئولتۇرغان ھاپىز بېشىدىن بىر قاپاق سوغۇق سۇ قۇيغاندەك چۆچۈپ ، دۇدۇقلاپ قالدى :

— مۇنداقچىلا ... مۇ ... مۇنداقچىلا سوراپ قويدۇم ، باشقا ھېچ ... ھېچقانداق مە ... مەقسىتىم يوق ... ياق ... يە ... بەزمىگە بارغان يە ... يەردە قو ... قونۇپ قالامدىكىن دەپ ...

ھاپىزنىڭ تۇساتتىنلا جىددىيلىشىپ ، دۇدۇقلىشى سىيىت ھاجىنى تېخىمۇ قىزىقتۇردى ۋە ئۇنىڭ سەگەك نېرۋىلىرىدا گۇمان ئالامەتلىرىنى پەيدا قىلدى . ئۇ جايىنامازدىن سۇرۇلۇپ ، ھاپىزنىڭ ئالدىغا باردى ـ دە ، ئۇنىڭ قان قاچقان چىرايىغا ، تىترەپ تۇرغان ساقىلىغا ، قىزىرىپ كەتكەن سالپاڭ قۇلاقلىرىغا سەپسېلىپ قارىچۇقى ئەينەك ئۇستىگە قويغان ساقىدەك لىغىرلاپ تۇرغان كىچىك كۆزلىرىگە تىك قادالدى .

ھاپىز ئۇنىڭ قارىشىغا چىداپ تۇرالمىدى ، كۆزلىرىنى قاياققا ئېلىپ قاچىسىمۇ ئاجايىپ سىرلىق بىر نۇر چاچراپ چىقىۋاتقان دەھشەتلىك كۆزلەردىن قۇتۇلالمىدى . سىيىت ھاجىنىڭ كۆزىدىن ئوقتەك چاچراپ چىققان نۇر ئۇنىڭ كۆز پەردىسىنى تېشىپ ئۆتۈپ ، يۈرەك باغرىغا قادالدى . رەھىمسىز ئوق بىلەن بىللە تارالغان سوغۇق ئېقىم ئوق تەشكەن تۆشۈكتىن ئۆتۈپ ، پۈتۈن ۋۇجۇدىنى مۇزلىتىۋەتتى . پالاكەت مەنبەسى بولغان ئاشۇ كۆزلەر بارغانسېرى چوڭايدى ، پىيالىدەك ، چۆچەكتەك ، كاساڭدەك ، كۆلدەك بولدى ، ھاپىز ئاشۇ كۆزلەر ئىچىگە چۆكۈپ كەتتى ، نەپسى بوغۇلدى ، تۇنجۇقتى ...

— چــدديالمىدىم ، چدديالمىدىم ، بىر قوشۇق قېنىمدىن كــەچــسىلە ھەممىنى دەيمەن ، قالدۇرماي ئىقرار قىلىمەن ، مەن ئەسكى ، مەن تۇزكور ، مەن پاسىق ...

تــىترىكىنى زادى باسالمىغان ھاپىز مەخسۇم ئۆزىنى ئۆزى تــەســتــەكــلىدى ، سېيىت ھاجىنىڭ ئايىغىغا تاشلىنىپ ، پۇتىنى مــەھكەم قۇچاقلىدى . سېيىت ھاجى نىجاسەتتىن يىرگەنگەندەك ، پۇتىنى زەردە بىلەن سىلكىۋەتتى . ئۇ جانسىز مۇردىدەك ، گىلەم ئۇستىگە پالاققىدە يىقىلىپ ، يوغان بۇرنى شاپتۇلدەك مىجىلدى .

— راستىڭنى ئېيت ، راستىڭنى ئېيتمايدىغان بولساڭ !...

— راستىمنى ئېيتاي ،— دېدى ھاپىز ،— سىلىگە بىر كىشى قەست قىلماقچى ، قەست قىلماقچى !

— ھە ؟ !

— بۇ راست گەپ ، قەست قىلماقچى !

ســېــيــىت ھــاجــىدا ھېچقانداق جىددىيلىشىش ئالامەتلىرى كۆرۈلمىدى . ئۇ سەل ئويلىنىپ تۇرۇۋالدى ـ دە :

— ئىشىك ـ دېرىزىلەرنى يېپىۋەت ! — دېدى پەگاھتا پېرد- خوندەك پىرقىراپ يۈرگەن ھاپىز مەخسۇمغا بۇيرۇق ئاھاڭىدا .

— ھە ، ئەمدى ئالدىرماي سۆزلە ، ماڭا قەست قىلغۇچى كىم ، قاچان قەست قىلماقچى ، مەندە نېمە ئۆچى بار ئىكەن ؟

— سىلىنىڭ خىياللىرىغا كىرىپ چىقمىغانلا بىر ئادەم ...

ئۇلارنىڭ خۇپىيانە پارىڭى ئۇزۇن داۋام قىلمىدى . بىردىنلا ئــېــچــىلــىــپ كەتكەن چىرايىغا خاتىرجەملىك ، ھەتتا خۇشاللىق ئــالامــەتــلــىــرى بــالقىپ چىققان سېيىت ھاجى تۆش يانچۇقىدىن سائىتىنى چىقىرىپ قارىدى ـ دە ، ئىككى پۇكلىنىپ ، ئىتائەتمەن قولدەك قول باغلاپ تۇرغان ھاپىز مەخسۇمغا بۇيرۇدى :

— ئــابدۇراخمان ئەپەندىگە يەتكۈزسىلە ، بۇگۈن كەچقۇرۇن ھۇزۇرۇمغا قەدەم تەشرىپ قىلغاي ، ئۇنى يوللۇق تۇتۇپ ئۇزىتىپ قويىمەن .

— خوش ھاجىم ، خوش !

سېيىت ھاجى كەينىگە بۇرۇلۇۋاتقان ھاپىز مەخسۇمغا يەنە ئالاھىدە تاپىلىدى :

— خۇش خەۋەر يەتكۈزگەندە جەزمەن كۇلۇمسىرەش كېرەك ، مانا مۇنداق...

تۈن تەڭ بولغان چاغ ، ئاسماندا قارامتۇل بۇلۇتلار ئۆركۈگەن پادىلاردەك كۆچمەكتە ، بۇلۇتلار ئارىسىدا كۆز قىسىشىۋاتقان يۇلتۇزلارلا غۇۋا پىلدىرلاۋاتقان سانسىز چىراغلاردەك كىرىمسەن كۆرۈندۇ . تەبىئەتتە ئازراقمۇ شامال يوق . قەيەرلەردىدۇر تام كامارلىرىدا ، ئۆي پەرمانلىرىنىڭ يېرىقلىرىدا يوشۇرۇنۇپ ياتقان چېكەتكىلەر دېمى سىقىلغاندەك توختىماي چىرىلدىشىدۇ . پات - پات ھۆكمەتكە چۈشكەن ئاشىق سوپىلاردەك ھۇقۇلداپ قويىدىغان ھۇۋقۇش كېچە جىمجىتلىقىنى بۇزىدۇ .

دەل شۇ ئەسنادا قارا كېپەن كىيگەن ئەرۋاھتەك بىر گەۋدە قەسىرنىڭ تاغ تەرىپىگە جايلاشقان سۆگەتلىك ئارىسىدا پەيدا بولدى . شاخلىرى سەكسەنپۇتنىڭ ئاياغلىرىدەك يېيىلغان قېرى سۆگەتنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ ، قەسىر تەرەپكە قاراپ تامدىن ئارتىلىپ چۈشكەن ئۆرۈك شېخىدا ساڭگىلاپ تۇرغان ئاق پوتىنى كۆردى . ئەتراپقا زەن قويۇپ ، ھېچقانداق غەيرىي شەپە سەزمىگەندىن كېيىن ، كۆكۈچ پارقىراپ تۇرغان خەنجىرىنى ئۆتۈكىنىڭ قونچىغا جايلاشتۇردى - دە ، ئېرىق ئىچىدە يىلاندەك سويلاپ قەسىر تېمىنىڭ تۈۋىدىكى سۆڭگۈچ يېنىغا كېلىپ ، غايىب بولدى .

كېچە سۈكۈناتىغا چۆمگەن قەسىر ئىچى كىچىككىنە شەپىنىمۇ ئۆزىگە سىڭدۈرەلمەيدىغان دەرىجىدە سۈرلۈك ئىدى . ئاتخانىدا بولسا كېرەك ، كۈندۈزى ھۈرۈنلۈق قىلىپ ، تۈن ھەسسىسىدە ئىشتىھاسى ئېچىلىپ كەتكەن مەپە ئېتى بېدە چاينىماقتا . قونداقتا سىغدىشىپ ياتقان توخۇلار تومۇزدىن زارلانغاندەك تۈرۈپ - تۈرۈپ «غىق ، غىق» قىلماقتا ئىدى .

قارا گەۋدە ئۆزىگە بەش قولدەك تونۇش بولغان قىرلاردىن ، ئېرىقلاردىن ئاتلاپ ئۆتۈپ ، تال بارىڭى ئاستىغا كەلدى ،

مېھمانخانىدىن كېلىۋاتقان خورەك ئاۋازىنى نىشانلاپ ، قىيا ئېچىلغان ئىشىكتىن خۇددى ياغلاپ قويغاندەك «غىپلا» قىلىپ كىرىپ كەتتى .
ئۇ دېرىزە تۈۋىگە سېلىنغان تاۋار كۆرپىلەرگە چۆكۈپ ، يۈزىنى تامغا قارىتىپ ياتقان رەقىبىگە ئۆچمەنلىك نەزىرى بىلەن تىكىلدى ، ئۆتۈكىنىڭ قونچىدىن ئىككى غېرىچ كېلىدىغان خەنجىرىنى چىقىرىپ ، شېرىن چۈش ۋە خورەك بىلەن ئاۋارە بولۇۋاتقان كىشىنىڭ دۈمبىسىگە زەرب بىلەن سانجىدى . خەنجەرنىڭ ئۆتكۈر ئۇچى نەق يۈرەككە تەگدىمىكىن ، خەنجەر يېگۈچى قىمىرلاشقىمۇ ئۈلگۈرمەي ، قارا گەۋدە يەنە ئىككىنچى ، ئۈچىنچى خەنجەرنى ئۇردى ، يۇخادىن چىققۇچە قوچۇدى ، يەنە قوچۇدى .
ئۇ قان يۇقى خەنجىرىنى ئېغىشىپ تۇرۇپ ئۆتۈكىنىڭ قونچىغا سالدى ، قولىنى كەينىگە قىلىپ تۇرۇپ تەنتەنە قىلغان قىياپەتتە ئوڭ پۇتىنى سوزۇپ ياتقان جەسەتنىڭ بۇلدۇقلاپ ئېقىپ چىققان قاندىن قارىيىپ تۇرغان مۇرىسىگە قويدى ۋە كۈچەپ ئىتتەردى ، جان تالاشقاندا تەكىيىنىڭ قىرىغا كېلىپ قالغان جەسەت خۇددى قايتىدىن جان كىرگەندەكلا «پولتوڭ» قىلىپ دومىلاپ چۈشتى .
— ھە ! ؟
قارا گەۋدە دېرىزىدىن چۈشۈۋاتقان سۇس يورۇقتا يورۇپ تۇرغان جەسەتنىڭ يۈزىگە ئېغىشىپ قاراپ چۆچۈپ كەتتى . ئۇ قولىنى خەنجىرىگە ئۇزىتىشقىمۇ ئۈلگۈرەلمىدى . گەجگىسىگە تەگكەن كۈچلۈك زەرب بىلەن كۆزلىرىگە «يالت» قىلىپ ئىككى چوغ كۆرۈندى ، بۇرنى قىزىلمۇچ قويغاندەك ئېچىشتى ، كاللىسى گەجگىسىدىن ئاجراپ كەتكەندەك ، بېشىدىن ئاشۇرۇپ يەرگە ئۇرۇلۇپ چۇل - چۇل قىلىۋېتىلگەندەك تۇيۇلدى .
بۇلارنىڭ ھەممىسى بىر دەقىقىنىڭ ئىچىدىلا يۈز بەردى . قارا گەۋدە گۈپلا قىلىپ كەينىچە يىقىلدى .
— ئادەم بارمۇ ؟ قاتىلنى تۇتۇڭلار ! قاتىلنى تۇتۇڭلار ! ...
چۆچۈگەن توخۇلار قونداقتىن قاقاقلىغان پېتى ئۇچۇپ

چۇشۇپ ، چالا ئۇيقۇلۇق هالدا توۋلاپ ، جارقىراپ يۈرگەن رەھمەتنىڭ ئايىغىغا پۇتلىشىپ ، ھويلىنى بېشىغا كىيدى . ئاتخانىنىڭ يېنىدىكى سولاقخانا ئالدىدا مۆگدىشىپ ئولتۇرغان ئىككى دورغا سەپەر بوۋاينى قېچىپ كەتتى ، دەپ قالدى بولغاي ، ئويغىنىپلا «ئوغرى قاچتى» دەپ ۋارقىرىغىلى تۇردى . قورقۇپ ئېسىنى يوقاتقان ئابلىزقارى ئىشتانچاقلا ئېتىلىپ چىقىپ ، ئالدى تەرەپتىن كېلىۋاتقان بىر دورغىنى بىكاردىن ـ بىكار ئىككى تەستەك ئۇرۇۋەتتى . ئارقىدىنلا ئالەمنى بېشىغا كىيىپ ، ھەنىپە خېنىم ئادەملەر ئارىسىدا پەيدا بولدى ، جاپپار موللا ۋە باشقا مۇلازىملارمۇ ئۈۋىسىغا سۇ كىرىپ كەتكەن چاشقانلاردەك شىپىرلاشتى . ئىتلار ھاۋشىپ ، توغرىقېغىل كەنتىنى ۋەھىمە باستى .

سېيىت ھاجى قەتل قىلىنغۇچىنىڭ ۋە قاتىلنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى يوشۇرۇپ ئولتۇرمىدى . قەسىردە تاڭ ئاتقۇچە بېسىقمىغان يىغا ـ زار ، تاراق ـ تۇرۇقلار چالا ئۇيقۇلۇق ياتقانلىرىدا قۇلىقىغا كىرىپ قالغان كىشلەر بامدات نامىزىغا كېتىۋېتىپلا ھەممىدىن خەۋەر تاپتى .

— نادىرخان بازار بېگى كەتكەن يېرىدىن خۇپىيانە قايتىپ كېلىپ ، ئابدۇراخمان كۆك كۆزنى ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ ، سەككىز يېرىگە پىچاق سايتۇدەك .

— ئۆمرىدە تىرناقچىلىكمۇ ساۋابلىق ئىش قىلمىغان پاسىق ئىدى ، بۇ دورەم ئەجەب ئوبدان ئىش قىلىپتۇ يا ؟

— خوتۇندىن ، مەنسەپتىن ئايرىلىپ قالغىنىغا چىدىيالمىغان بولسا كېرەك ئېھتىمالىم !

— قىزىق گەپ ، بۇنىڭ ئابدۇراخمان بىلەن نېمە ئالاقىسى ؟

— كىم بىلىدۇ ، بەلكىم ئابدۇراخماننىڭ يەيدىغان رىزقى تۈگىگەن بولغىيدى ياكى يامانلىقى بېشىغا چىققاندۇ ؟

ئابدۇراخماننىڭ نامىزى چۈشۈرۈلىدىغانلىقى ئۈچۈنلا بامدات نامىزىنى ئاق مەسچىتتە ئوقۇشقا رۇخسەت قىلىنغان جامائەت تۇرلۇك غۇلغۇلىلار بىلەن كېتىۋاتقاندا جىنازىمۇ يېتىپ كەلدى .

يىپپىكى يوپۇق يىپىلغان جىنازىنىڭ ئالدى تەرىپىنى ھاپىز مەخسۇم بىلەن ئابلىزقارى كۆتۈرگەنىدى . كەينىدىكى ئىككى پۇتىنى خاتىپ بازار بېگى بىلەن رەھمەت كۆتۈرگەن . قايغۇغا پاتقان سېيىت ھاجى جىنازىنىڭ ئالدىدا داد ـ پەرياد ئۇرۇپ كەلمەكتە ئىدى . كۆزىدىن تۆكۈلگەن ياش ، تولا سۈرتۈپ قىزىرىپ كەتكەن بۇرنىدىن قۇيۇلغان پوتلا بىلەن قوشۇلۇپ بۇرۇتى ئۈستىدە توختاپ قالغانىدى . ئۇ كېتىۋېتىپ ، ئاھ ئۇرۇپ يىغلايتتى .

— ئاقپاشىشانىڭ قارچىغىسى ئىدىلە قېرىنداشىم ، بىزنى نېمىدەپ تاشلاپ كەتتىلە قېرىنداشىم ، سىلى كەتكۈچە بىز كەتسەك بولمامدۇ قېرىنداشىم ، ئاھ قېرىنداشىم ، باغرى يۇمشاق تۇغقىنىم ...

ھاپىزمۇ جىنازىنى كۆتۈرۈپ كېلىۋېتىپ ، توختىماي ئۆپكىدەيتتى ، سىلكىنەتتى ، قىزغۇچ كەلگەن قويۇق ساقىلى سۇ كەچكەن قوتازنىڭ قۇيرۇقىدەك نەملەشكەنىدى ...

قىل ئارغامچا بىلەن چەمبەرچاس قىلىپ باغلىۋېتىلگەن نادىرخان شەمى گۆردەك قاراڭغۇ ، ئىت ئۇۋىسىدەك سېسىق بىر ئۆيدە ھوشىغا كەلدى . قولىنى مىدىرلاتماقچى بولۇۋىدى ، بۇلجۇڭ گۆشلىرىگە پېتىپ كەتكەن ئارغامچا ئەسلا ئىمكان بەرمىدى ، ئىششىپ كەتكەن بېشىمۇ خۇددى ئۆزىنىڭ ئەمەستەكلا تۇيۇلدى . تىلىنى ئاستا مىدىرلىتىپ ، لەۋلىرىنى يالىۋىدى ، تۇزلۇق بىر تەم بىلەن تەڭلا كۆڭلى ئايىنىغاندەك بولدى . قاياقنى قارىسىلا زۇلمەت ، پەقەت ئىشىك تاختايلىرىنىڭ يوچۇقىدىن ئېتىلىپ كىرگەن پىچاق بىسىدەك يورۇقلۇق كۆزىگە تاشلانغاندىلا ، ئۇ ئۆزىنىڭ گۆردە ئەمەس ، بەلكى تىرىكلەر دۇنياسىدا ياشاۋاتقىنىنى تۇيدى . بىر ئايال كىشىنىڭ ئۆزىگە تونۇشتەك بىلىنگەن يىغا ئاۋازى ۋە چۈجە خورازنىڭ پات ـ پات قىچقىرىپ قويۇشلىرى گەجگىسىگە تەگكەن تاياق بىلەن تەڭلا ئىلكىدىن قېچىپ كەتكەن ئەس ـ ھوشىنى قايتۇرۇپ بەردى . پىكرىنى قانچە ئىشقا سېلىپمۇ خەنجەر ئاستىدىكى رەقىبىنىڭ تۇيۇقسىز ناتونۇش بىر كىشىگە ئايلىنىپ قالغانلىقىنى

زادىلا چۈشىنەلمىدى. ئاخىر: «بەلكى قورقۇنچلۇق يامان چۈش كۆرۈۋاتسام كېرەك» دېگەن يەرگە كەلدىيۇ، بۇ پەرىزى ئۆزى ياتقان ئۆينىڭ ئىشىكى قاتتىق مۇشتلىنىپ، نەۋرە ئاچىسىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىشى بىلەن ئۇزۇل - كېسىل بەربات بولدى.

— ئۆزۈڭگىمۇ قىلدىڭ، بىزگىمۇ قىلدىڭ، ئاقپاشانىڭ ئادىمىنى ئۆلتۈرگۈچە سورىقى يوق پۇقرادىن يىگىرمىنى ئۆلتۈرسەڭ بولماسمىدى؟! ۋاي شور پېشانەم، سەن ھاراملىق بىلەن تۇغقان بولغىنىمغا بۇرۇن - قۇلىقىمغىچە تويدۇم...

ئۇ مېڭىسىنى قوچۇپ ئارام بەرمەيۋاتقان بۇ قورقۇنچلۇق ئاۋازدىن قۇتۇلماقچى بولۇپ، قۇلىقىنى مەھكەم يوپۇردى. لېكىن، بۇ ئاۋاز يەنە ئاڭلىنىۋەردى. «ھەي قارا يۈز قانجۇق، ھەممە بالايى گەردانىغا مۇپتىلا قىلغان ئۆزۈڭ، سېيىت ھاجىنىڭ لاتا - پۇتىلىرىغا قىزىپ، مېنى يات ئەلگە بېرىپ باي بولۇپ كېلىش ۋەسۋەسىگە سالغانمۇ ئۆزۈڭ، گېپىڭگە كىرمىگەن بولسام سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىمغا چۈشكىلى ساراڭمىدىم؟! سەن مېنىڭ ئاچام ئەمەس، سەن دۈيۈز، سەن سېتىلما جەددال!» دەپ تىللاپ ئىچىنى بوشىتىۋالماقچى بولۇپ، يەنە يالتايدى.

ئاچىسىنى كىمدۇر بىرى دۆشكەلەپ، تۇرتۇپ كەتتى. قۇلىقى تىنچىپ قالغان نادىرخان بىرلا دومىلاپ تامغا يۆلەندى ۋە بىر پاي ئۆتۈككە تىقىلغاندەك كېرەككە كەلمەيۋاتقان پۇتىنى تەسلىكتە رۇسلاپ، قىسقا، ئەمما قورقۇنچلۇق كەچۈرمىشىنىڭ سۈرەتلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى.

... شۇنداق قىلىپ، تاغدەك ئىشىنىدىغان نەۋرە ئاچىسى شېكەر سۇيى بىلەن ئوسا قىلغان يۇرىكىگە سېيىت ھاجى تەرىپىدىن تاشلانغان ھىيلە - مىكىر ئۇرۇقى بىر دەمنىڭ ئىچىدىلا بىخ سۈردى. تەسەۋۋۇرىدا ئۆزىگە تەبەسسۇم قىلىپ، چاقىرىۋاتقان جەننەتتەك زېمىنغا بېرىپ، بىر ئەتىگەندىلا باي بولۇپ قايتىش چۈشىنى كۆرۈپ، مەيدىسىگە مەردلەرچە مۇشتلاپ، كارۋان بىلەن بىللە ئاتلاندى. ئۆلگۈر ھاپىز قورۇلدىن ئۆتۈپلا ئۇنى توڭگۇز تەلەتلىك

بىر كىشىگە خۇددى بىر تاي يۇڭنى ئۆتكۈزگەندەكلا ئۆتكۈزۈۋەتتى . كىم بىلسۇن ، كارۋاننىڭ قارىسى يوقىلىشىغىلا ئۇنىڭ ئېتىبارى ئاسماندىن يەرگە چۈشكەندەكلا چۈشۈپ كەتتى . ئارزۇ قىلغان نازۇنېمەت تۈگۈل ، قورسىقىنى تويغۇزۇشنىڭ ئۆزىمۇ بىر گەپ بولۇپ قالدى . پەقەت جان ئالغۇچى ئەزرائىل قۇلاي پەيتنى پايلاپ ، بېشىدا ئەگىپ يۈرگىنىنى چۈشەنگەندىلا ئۆزىنىڭ ئوچۇق تۇرغان قاپقانغا دەسسەپ ، بازار بېگىلىك مەنسىپىدىن ، پۇللۇق قىزدىن ئايرىلىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى .

ئۇنىڭ كاللىسىدىن تۈتۈن چىقىپ كەتتى . مال دېسە مېلى بار ، نام دېسە نامى بار پۈتۈن سۆرۈك بىر بايۋەچچە تۇرۇقلۇقمۇ ئەخمەقلەرچە ئالدانغىنىدىن تۈگمەس خورلۇق ھېس قىلدى . ئۆزىنى گوللاپ ئەكېلىپ ، بۇ تەرىقە قىسمەت قۇچىقىغا تاشلاپ كەتكەن ھاپىزنى قۇيرۇق شىپاڭلىتىپ تۇرغان ئىت تەرىقىسىدە كۆز ئالدىغا كەلتۈردى .

ئاخىر ئۇ دىۋانىلاردەك قەدىرسىزلىنىپ ، ئوغرىدەك يوشۇرۇنۇپ يۈرۈپ ، بىر ئاق كۆڭۈل مۇساپىر ئورۇسنىڭ ياردىمى بىلەن قورۇلدىن قېچىپ چىقتى ، ھاپىزدىن تارتىپ جەددال سۈپەت ئاچىسىغىچە قىرىپ تاشلاپ ، ئۆچ ئېلىشقا قەسەم ئىچتى ـ دە ، كەنت ئەتراپىغا يېتىپ كېلىپ ، ئەرۋاھتەك مۆكۈپ ياتتى .

ئۇنىڭ قىياسى خاتا چىقمىدى ، مەنسىپىنىڭ خاتىپقا ، پۇلدار قىزنىڭ تۆزكور سېيىت ھاجىغا تەئەللۇق بولۇپ كەتكەنلىكىنى بىلگەندە ، قىساس خەنجىرى رەشىك ئوتىدا تاۋلاندى .

ئۇ ئالدىنقى ئاخشىمى ئەلياتقۇدا قاراڭغۇلۇقتىن ئۆمىلەپ چىقتى ـ دە ، سېپىل سوقۇلۇۋاتقان يەردىن كىچىككىنە ئىش بىلەن قەسىرگە قاراپ يالغۇز كېتىۋاتقان ھاپىز مەخسۇمنىڭ كېكىردىكىنى بوغۇپ ، قوناقلىققا سۆرەپ كىردى . قورقىنىدىن كۆزلىرى ئالاق ـ جالاق بولۇپ كەتكەن ھاپىزنىڭ يۇڭلۇق بوينىغا خەنجىرنىڭ بىسىنى پاتۇرۇپ تۇرۇپ ، چىشلىرىنىڭ ئارىسىدىن چىقىرىپ :

— غوجاكاڭنى تونۇدۇڭمۇ؟ — دەپ سورىدى.
— ...
— كۆزلىرىڭنى يوغان ئېچىپ قارا مۇتتەھەم، نادىرخان بايۋەچچە دېگەن مەن بولىمەن!
— ھە؟!
نادىرخان بايۋەچچىنىڭ كېكىردىكىنى ساتىراشنىڭ گەز ئامبۇرىدەك سىقىپ تۇرغان كۈچلۈك بىلىكىدە ئىلەڭگۈچ ئۇچۇپ تۇرغان ھاپىز ئۇنىڭ قورقۇنچلۇق يېشىل نۇر چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىگە قاراپلا ھوشىدىن كەتكىلى تاس - تاماس قالدى. نادىرخان ئۇنىڭ ئىككى ئېڭىكىگە بىردىن تەستەك ئىنئام قىلىپ سەگىتكەندىن كېيىن:
— بىلىپ قوي، مەن سەندىن ئۆچ ئالىمەن، دۇنيادىن ئازاب تارتماي كېتەي دېسەڭ راستىڭنى ئېيت، سېيىت ھاجى كېچىلىرى قەيەردە ياتىدۇ؟ يېنىدا بۇۋىمەريەم بارمۇ - يوق، خاتىپ قەيەردە؟
ئۆزىنىڭ ئۆلۈك ياكى تىرىكلىكىگە جەزم قىلالمايۋاتقان ھاپىز نادىرخان بايۋەچچىنىڭ ئارقىمۇئارقا قويۇلغان سوئاللىرىنى چالا - پۇچۇق ئاڭلىدى - دە، لاغىلداپ تىترەپ يېلىنغىلى تۇردى:
— بىلمەسلىكىم، شەيتاننىڭ كەينىگە كىرىپ ئۆزلىرىگە ئەرەج ساپتىمەن. ئەمدى توۋا قىلدىم، بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە، ھەممىنى دەپ بېرىمەن، ھەممىنى ...
ھاپىزنى ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا يىغىشتۇرۇۋەتسە، ئۇخلاپ ياتقان يىلاننىڭ بېشىغا دەسسەپ، رەقىبىنىڭ چوكىنى قاچۇرۇپ قويىدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن نادىرخان ئالدى بىلەن ھاپىزدىن گەپ ئېلىۋېلىش قارارىغا كېلىپ، بىر قوشۇق قېنىدىن كېچىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى.
ھاپىز جېنىدىن ئۈمىد پەيدا بولغانلىقىغا مىڭ قەتلە شۈكۈر قىلىپ، سېيىت ھاجىنىڭ بەزىدە بەزمىگە بارغان يەردە قونۇپمۇ قالىدىغانلىقىنى، خوتۇنىنىڭ كۆپىنچە ھاللاردا ئىلچىدىكى تۇغقىنىنىڭكىدە تۇرىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، سېيىت ھاجى قەسىردە

قونغاندا سىپىلدىن ساڭگىلاپ چۈشكەن ئۆرۈك شېخىغا پوتىسىنى ئېسىپ قويۇشقا ۋەدە بەردى .
ئىشنى ئالدى بىلەن سېيىت ھاجىنى ئۆلتۈرۈشتىن باشلىماقچى بولغان نادىرخان ئاق پوتىنى كۆرۈپ ، ھاپىز مەخسۇم ئېچىپ قويغان سۇڭگۈچتىن ئۆمىلەپ ئۆتۈپ ، رەقىبلىرىنىڭ ئۆۋىسىغا كىرگەندى ...
نادىرخان قاراڭغۇ جاڭگالدا ئادىشىپ قالغان يولۇچىدەك ، ھەرخىل تېپىشماقلار بىلەن چېلىشىۋاتقاندا ، ئىشىكنىڭ تاراقلاپ ئېچىلىشى بىلەن تەڭ ئېتىلىپ كىرگەن تۆت چاسا شولىدىن كۆزىنى ئېلىپ قاچتى ـ دە ، بىرقانچە قېتىم يۇمچۇكلىگەندىن كېيىن يەنە قارىدى .
ئۇ تۆت چاسا شولىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا بەيگىدە ئۇتۇپ چىققان چەۋەندازنىڭ تەلەتىدىلا بولىدىغان قانائەت كۈلكىسىنى كۈلۈپ تۇرغان سېيىت ھاجىنى كۆردى ، ئۇنىڭغا چاشقانغا ئېتىلغان ھۇۋقۇشتەك ئېتىلماقچى بولۇۋىدى ، يەنە دومىلاپ كەتتى .
— ھا ... ھا ... ھا ...
— تۇفي !
— ھا ... ھا ... ھا ...
— نادىرخان بايۋەچچە سېيىت ھاجىنىڭ ئۆزىنىڭ مۇشۇ ھالغا چۈشۈپ قالغىنىنى مەسخىرە قىلىپ كۈلۈۋاتقىنىنى ياكى كىشىگە ئېيتقىلى بولمايدىغان باشقا بىر خۇشاللىقنىڭ بارلىقىنى زادىلا بىلەلمىدى ، شۇنداقتىمۇ قايناپ تۇرغان ياغقا تاشلانغاندەك تولغىنىپ ، ۋارقىراپ تاشلىدى :
— پېشانەڭ ئوڭ ئىكەن ئىپلاس ئالدامچى ، خەنجىرىمنىڭ قەھرىدىن ئامان قالدىڭ ؟ ئەمدى مېنى تېزرەك ئۆلتۈر !
— ھا ... ھا ... ھا ...
سېيىت ھاجى قوۋۇزلىرى تىلىپ كەتكۈچە كۈلگەندىن كېيىن ، يىراقتىراق قاراپ تۇرۇشقان دورغىلارنى نېرى كەتكۈزۈۋېتىپ :

— ئۇنداق ئاسان ئۆلۈم يوق بايۋەچچە ، پىقىر ئاقپاششانىڭ ئەلچىسىنى ئۆلتۈرگەن مۇھىم جىنايى پاكىتنى ئاسانلىقچە قولدىن چىقىرىۋەتمەيمەن . بۇ تىرىك پاكىتنى قەپەسكە سولاپ ، قەشقەردىكى كونسۇلغا يوللاپ بېرىمەن . ئۇ يەردە نېمىلا دەپ جۆيلۈگىنىڭ بىكار ، ئۇلار سېنى دارغا ئېسىپ ، تېرەڭنى تەتۈر سويىدۇ ، گۆشۈڭنى قاغا - قۇزغۇنلارغا تاشلاپ بېرىدۇ . ها ... ها ... ها ... ئىسىت ياش ئۆمرۈڭ ، ئىسىت ! — دېدى .

— ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىدا سورىۋالاي قارا يۈز ، ئورنۇڭدا نېمىشقا باشقا بىرى يېتىۋالغان ؟ مەن قانداق بولۇپ قولۇڭغا چۈشۈپ قالدىم ؟

— ئاللا بەندىسىنى ئاگاھلاندۇرۇپ ، يامان نىيەت بىلەن دىلى بۇلغانغانلارنى غەپلەتتە ئاشنا قىلغۇچىدۇر . ها ... ها ... ها ...

سېيىت ھاجى بالا ۋاقىتلىرىدا نەس باسقان ئات باقارلاردىن دېگىنىنى ئۇندۇرۇۋالغاندىمۇ بۇنچىلىك خۇشال بولۇپ كەتمىگەن بولغىيدى ، ئۇ ھېلىقى گەپنى قىلىپ ، نادىرخان بايۋەچچىنى خىيال قايىنىمىغا غەرق قىلدىيۇ ، ھاپىزنىڭ كۆزىدىكى مەخپىيەتنى قانداق ئۇستىلىق بىلەن بىلىۋالغىنىنى ، يوللۇق ھېسابىدا بويى بىلەن تەڭ شايى - ئەتلەس ، زىلچا - گىلەملەرنى ئالدىدا قويۇپ ، ئابدۇراخماننى قانداق قوندۇرۇپ قالغىنىنى ، قانداق قارا باستۇرغىنىنى ... ئەسلا ئېيتمىدى . بۇ سىرنى ئۇ بەلكى ئۆزى بىلەن بىللە ئۇ ئالەمگە ئەكېتىشى مۇمكىن ئىدى ...

34 . «يۇرت بىزنىڭ ، ھەقىقەت بىزنىڭ»

مىلادىيە 1912 - يىلى 6 - ئاينىڭ 22 - كۈنى .

خوتەن دوتىيى تاڭ يۇنجۇڭنىڭ دەستىكىنى ئېلىپ جازا يۈرۈشىگە ئاتلانغان چېرىكلەر تاڭ ئالدىدا قوزغىلىپ ، ئىلچى شەھىرى بىلەن لوپ بوستانلىقىنىڭ شەرقىي گىرۋىكىگىچە بولغان

مۇساپىنى نەق يېرىم كۈندە بېسىپ بولدى ـ دە، كۈن تىكلەنگەن مەزگىلدە چىرىيىگە تۇتىشىدىغان دەشت يولىغا قەدەم تاشلىدى.

تەبىئەت ئىلاھىنىڭ خەيرخاھلىقى تۇتۇپ كەتتىمۇ يا ئادالەت يولىدا قىلغان سەپەر ئاقىيوللۇق بولدىمۇ، ئەللىكچە چېرىك ۋە چېرىكلەرگە ئەگىشىپ يۇرتىغا قايتىۋاتقان ئاتمىشچە مۇساپىر پۇقرانىڭ بېشىغا سايە سېلىپ ئىلچى تەرەپتىن سۈرۈلۈپ كەلگەن يوغان بىر پارچە سۇر رەڭ بۇلۇت دەشت ئاسمىنىغا كېلىپ چىپپىدە توختىدى ـ دە، بىرلا سىلكىنىپ يەنە ئۈزۈپ كەتتى. قىزىپ تۇرغان قۇم ئۈستىگە ياغقان پۇرچاقتەك ـ پۇرچاقتەك يامغۇر قوقاسقا چۈشكەن سۇ تامچىسىدەك پاژ ـ پۇژ قىلىپلا پار زەررىلىرىگە ئايلىنىپ كەتكەن بولسىمۇ، ھاۋا ئانچە ـ مۇنچە سەگىگەندەك بولدى. بىمارنىڭ يۈزىدىكى ياۋا چېچەك ئاسارىتىدەك چېكىم ـ چېكىم توچكىلار بىلەن نەقىشلەنگەن قۇم بېتى توزغاقتەك توزۇشتىن توختاپ، شىپالىق يامغۇر شەربىتىنى ئىچىپ، ئىسسىتمىسى يانغاندەك تىنچلىنىپ قالدى. پەقەت، كۆز ئايلىرىنىڭ قارىسىنى كۆرمەيلا قىسقا ۋە ئېتىبارسىز ئۆمرى بىلەن خوشلىشىپ، يىلتىزىدىن بىمەھەل مەھرۇم بولغان تۇرالغۇسى يوق قامغاقلارلا ئاستا ـ ئاستا ئىسسىۋاتقان ئىسسىق شامال بىلەن تەڭ يۈگۈرۈپ، يۈرۈش قىلىۋاتقانلارنىڭ ئالدىدا خالىس يول باشلىغۇچىدەك دومىلايتتى.

ئوخشاشلا قارا ئاتقا مىنگەن بۇرۇتلۇق باش سەركەردە ۋە چېرىكچى ئامبال شيۇڭ گاۋشېڭغا ئەگەشكەن پىيادە چېرىكلەر قىلىچ ـ نەيزىلىرىنى يالت ـ يۇلت چاقنىتىپ، كۆمۈلۈپ كەتكەن كارۋان يولىدا قۇم كېچىپ كەلمەكتە. يوغان قاپاقلارنى يۈدۈۋالغان سۇپۇرگەئاخۇن، قادىر تۆمۈرچى ۋە جامالىدىن بوۋايمۇ قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز مىسالى سوزۇلغان سەپ بويلاپ قاتراپ يۈرۈپ، ئۇسسىغانلارنىڭ ئۇسسۇزلۇقىنى قاندۇرۇپ، ھارغانلارنىڭ يۈك ـ تاقلىرىنى كۆتۈرۈشكە ياردەملەشتى. كۆڭۈل ئاۋۇتقۇچى گەپلىرى بىلەن ئايرىلغىنىغا بىر ـ ئىككى يىل بولغان سۆيۈملۈك يۇرتىغا

تەلمۈرۈپ، ئۈمىد رىشتىسىنى نەزىرىدىكى ئادالەت جەڭچىلىرىگە باغلاپ كېلىۋاتقان ياياق پۇقرالارنى روھلاندۇرۇپ، ئاجىزلىرىنىڭ ھاجىتىنى رازىمەنلىك بىلەن بەجا كەلتۈرەتتى.

بىپايان خامانغا يېيىتىلغان تېرىقتەك سۇس سېرىق پارقىراۋاتقان قۇملۇقتا ئۈمىسلەۋاتقان قارا ئەجدىھادەك سوزۇلۇپ يۈرۈش قىلىۋاتقان قوشۇن لوپ بوستانلىقىدىن ئايرىلىپ ئۈزۈن ئۆتمەيلا بەشتوغراق تەرەپكە بۇرۇلدى. گەرچە يېرىم كۈنلۈك مۇساپە ئۈزىراپ كەتسىمۇ، ئۇ يەردىكى پۇقرالارنى سەپكە قوشۇۋالغاندىلا ئەل رايىنى ئۇتقىلى، جازا قوشۇنىنىڭ ھەيۋىسىنى ئۆستۈرگىلى بولىدىغانلىقىنى ئالدىن پەملىگەن دوتەي سوپۇرگەئاخۇننىڭ بۇ ھەقتىكى تەلىپىگە تارتىشىپ ئولتۇرمايلا ماقۇل كەلگەن ۋە يولغا چىقىشنىڭ ئالدىدا باش سەركەردىگە ئىنىق پەرمان بەرگەنىدى.

قىساس سائىتىنىڭ قەدەممۇقەددەم يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقانلىقى ئۈچۈنمىكىن، سوپۇرگەئاخۇن تولىمۇ ھاياجانلانغاندەك قىلاتتى. ئۇ تاپىنىنىڭ قىزىق قۇمدا قىزىرىپ كەتكىنىگە قارىماي، يول يۈرۈشكە ئەپلىك بولسۇن دەپ قاغجىراپ تارىشىدەك قېتىپ كەتكەن كېپىشىنى قولىغا ئېلىۋالغانىدى. ئىچىدىن تەسىر قىلغان دەرد ۋە تېشىدىن تەسىر قىلغان ھارارەت تۇپەيلى، ياغ قاپىقىدەك قارىداپ، پارقىراپ كەتكەن چىرايىدا يوشۇرۇپ بولمايدىغان ھاياجان ئالامەتلىرى ئەكس ئېتەتتى. ئۇ قۇملۇقتا ئەمەس، بەلكى مۇزلۇقتا تېيىلىپ كېتىۋاتقاندەك چاققانلىق بىلەن، قوشۇننىڭ كەينىگە سوڭدىشىپ ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ ئىلگىرىلەۋاتقان پۇقرالارنىڭ يېنىغا كېلەتتى - دە، ئۇلارغا:

— غەيرەت قىلىڭلار، ئالدىڭلاردا سىلەرنى ئىككى خۇشاللىق كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. بىرى، بەشتوغراقتا تۇرۇۋاتقان يۇرتداشلار بىلەن كۆرۈشىسىلەر، يەنە بىرى، يۇرتىڭىزنى ئۇرۇق - تۇغقان، بالا - چاقىلىرىڭلار بىلەن دىدارلىشىسىلەر! — دەيتتى.

ئۇ «چېرىك كېلىدىكەن» دېگەن ۋەھىملىك خەۋەر تارقالغاندا،

يۇرتىنى تاشلاپ چىقىپ كەتكەن بىر كىشى بىلەن پاراڭلىشىپ كېلىۋېتىپ ، چېرىكلەرنىڭ توساتتىن توختاپ قالغانلىقىنى كۆردى ۋە نېمە ئىش بولغانلىقىنى ئۇقۇپ باقماق بولۇپ سەپنىڭ بېشىغا قاراپ يۈگۈردى .

ئۇ يۈگۈرۈپ كېلىۋېتىپ ، باش سەركەردە مىنگەن ئاتنىڭ ئالدى ئاياغلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، نېمىدىندۇر خەۋەر بەرگەندەك كىشنەۋاتقانلىقىنى ، توختاۋسىز سىيرىلىۋاتقان تىزگىنىنىمۇ پەرۋا قىلماي چاپچىپ ، قوم توزۇتۇۋاتقىنىنى كۆردى - دە ، كەلگەن پېتى ئاتنىڭ ئېغىزدۇرۇقىغا ئېسىلدى .

تەرلەپ ، تۈكلىرى تىرىسىگە چاپلىشىپ كەتكەن ئات ئېغىزدۇرۇقىغا تۇگمەن تېشىدەك ئېسىلغان سۈپۈرگەئاخۇننىڭ زورى بىلەن سەل - پەل تىنچلانغاندەك بولدىيۇ ، ساغرىسىغا قامچا تېگىشى بىلەنلا يەنە كىشنەپ ، چاپچىپ ، بىر قەدەممۇ ئىلگىرىلىگىلى ئۇنىمىدى .

— ھوي ، ئاۋۇ دۆڭنىڭ كەينىدىكى يۇلغۇنلۇققا قاراپ بېقىڭلارچۇ ، — دېدى سۈپۈرگەئاخۇن ئاتنىڭ بېشىغا ئىككى قوللاپ ئېسىلىپ تۇرۇپ ، ئۇ باش سەركەردە بىرەر پالاكەتكە ئۇچرىسىلا ھەممە ئىش بۇزۇلۇپ كېتىدىغاندەك ئەندىشىگە چۈشكەنىدى .

باش سەركەردىنىڭ مەھرىمى يېڭى ئايسىمان قوم دۆڭنىڭ يېنىدا ئوتقاشتەك گۈللەپ تۇرغان بىر تۈپ يۇلغۇننىڭ كەينىگە ئۆتتى - دە ، قىسماققا دەسسىگەن كىيىكتەك تاقلاپ تۇۋلىۋەتتى :

— ھوي بۇ يەردە بىر ئادەم ياتىدۇ ، بېلىنىڭ ئاستىنى قوم بېسىپ كېتىپتۇ !

— «قورقانغا قوش كۆرۈنۈپتۇ» دېگەن مۇشۇ - دە ، ئىنس - جىن يوق بۇ چۆلدە ئادەم نېمە ئىش قىلسۇن ؟ بەلكى تەشنالىقتىن ئۆلگەن جەرەننىڭ ئۆلۈكىدۇ ياكى بولمىسا …

سۈپۈرگەئاخۇن ھېلىھەم چۆچۈپ جىم تۇرمايۋاتقان ئاتنىڭ ئېغىزدۇرۇقىنى مەھكەم تۇتۇپ تۇرۇپ ، ياردەملىشىشكە تەمشىلىپ كەلگەن قادىر تۆمۈرچىگە «ئۆزۈڭ بىر قاراپ باقمامسەن ؟»

دېگەندەك ئىشارەت قىلدى .

قادىر تۆمۈرچى شاش ئاتتىنمۇ بەكرەك چۆچۈپ كەتكەن مەھەرەمدىن يانداپ ئۆتۈپ ، ئۇ كۆرسەتكەن يەرگە كەلدى ۋە يۇلغۇننى قايرىدى .

— بۇ ··· بۇ ··· نۇراخۇن ئەمەسمۇ بۇ ؟ !

— نۇراخۇن ؟

سۇپۇرگەئاخۇن باش سەركەردىنىڭ ئېتىنى ئىختىيارىغا قويۇۋەتتى ـ دە ، تۆمۈرچىنىڭ سۆزىگە ھەيران بولغان ھالدا يۇلغۇننىڭ كەينىگە ئۆتتى ، شۇنداق قاراپلا كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ ، ئېڭىشتى .

قادىر تۆمۈرچى خاتا كۆرمىگەنىدى . ياتقىنى راستىنلا نۇرەك باخشى ئىدى . ئۇ تۇنۇگۈن كەچتە ياكى شۇ كۈنى ئەتىگەندە نەپەستىن قالغان بولسا كېرەك ، نېپىز بىر قەۋەت قۇم بىلەن كۆمۈلۈپ قالغان ئايىغىدىن تەپچىرەپ چىققان قان ۋە زەرداب قۇم ئۈستىدە ياغاچلىق بىر جىگەررەڭ مونەك ھاسىل قىلغانىدى ، ئۇ زېمىن تەكتىدىن چىقىۋاتقان قانداقتۇر بىر ئاجىز تىۋىشنى ئېنىقراق ئاڭلىۋالماقچى بولغاندەك بىر يۈزىنى يەرگە يېقىۋالغانىدى . قادىر تۆمۈرچى ئۆز قولى بىلەن سوقۇپ بەرگەن ئەگرى قىلىچىنىڭ سېپىنى مەھكەم سىقىمدىغان قولى باش ئۈستىگە تاشلانغان بولۇپ ، بۇ ھالەت خۇددى زۇلمەت پەردىسىنى يىرتماقچى بولۇپ تىغ كۆتۈرۈپ ، قىيقاس سېلىپ جەڭ قايىنىمىغا كىرىپ كېتىۋاتقان باھادىرنىڭ زەبەردەس قىياپىتىگە ئوخشايتتى . ئەزرائىلنىڭ قورقۇنچلۇق تەلەتى كۆزىگە كۆرۈنگەن چاغدا ئۇ ئاخىرقى نەرىسى ئارقىلىق قىساسى ئېسىي قالغان يۈرتىدىن كەچۈرۈم سوراپ ، ئۇ يەردىكى يالغۇز قەبرە بىلەن ئاخىرقى قېتىم خوشلىشىۋالماقچى بولغانمۇ ، سول قولىدىكى بۇرغىنىڭ بىر تەرىپى مۇھىم مەخپىيەتنى ئاشكارىلايدىغاندەك يېرىم ئېچىلىپ تۇرغان لەۋلىرىگە تېگىپ تۇراتتى . تاش تاشلانغان سۇ يۈزىدە پەيدا بولغان قاتمۇقات دولقۇنلاردەك قورۇقلار ئارىسىدا غۇۋا پارقىراپ تۇرغان قارىچۇقىدا

ئۆمۈرلۈك قايغۇ ـ ھەسرەت ۋە گىرەلىشىپ كەتكەن مۇھەببەت ـ نەپرەت بىر يولىلا ئۇيۇپ قالغانىدى . بۇرۇنقىدىن خېلىلا ئاقىرىپ قالغان چىرايىدىن كۆلۈمسىرەشكىمۇ ، نەپرەت كۆلكىسىگىمۇ ئوخشاپ كېتىدىغان بىرلا ئالامەت كۆرۈنەتتى . تەقدىر بىلەن باتۇرلارچە ئېلىشىپ ، مەردلەرچە جان بەرگەن بۇ ئىنسانغا ماتەم تۇتۇۋاتقان قىياپەتتە ئېگىلگەن يۇلغۇننىڭ ئۇچىدا لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان مەشئەلدەك قىزىرىپ تۇرغان بىر تۇتام چېچەك ئۇنىڭ مەيدىسىگە چۈشۈپ تۇراتتى .

بۇ دۇنياغا ئازاب چېكىش ، ساۋابلىق ئىش قىلىشقىلا تۆرەلگەن ، ئەمما مالامەت ئوقى بىلەن شىكەستىلىنىپ ، ئۆمۈر گۈلى توزۇغان بۇ يۇرتدىشىغا كۆز يېشى قىلىۋاتقان سۇپۇرگەئاخۇن ئۇنىڭ يۈزىگە چاپلىشىپ قالغان قۇم دانچىلىرىنى ئاۋايلاپ سۈرتۈۋەتكەندىن كېيىن ، بارماقلىرىنى بىر ـ بىرلەپ بوشىتىپ خىسلەتلىك بۇرغىنى قولىغا ئالدى ـ دە ، ئۇنىڭ پارقىراق يۈزىگە سىنچىلاپ قارىدى ، بىردىن قۇلاق تۈۋىدە بۇرغا ئاۋازى ياڭراپ كەتتى . يېقىنقى 20 يىلدىن بۇيانقى جاھالەتلىك تارىختىن ، كەچۈرمىشلەردىن خەۋەر بەرگۈچى بۇ بوم ، ئەمما ياڭراق ئاۋاز ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سېلىپ ، يۈرىكىدە غەليان كۆتۈردى . ئۇ غەليان بىلەن تەڭ پەيدا بولغان بىر خىل كۈچ تومۇر ـ تومۇرلىرىنى بويلاپ ئۇرغۇپ ، مۇسكۇللىرىنى ھەرىكەتكە كەلتۈردى .

— كۆن ئىسسىق ، جەسەتنى يۆتكىگىلى بولمايدۇ ، مۇشۇ يۇلغۇن تۈۋىگىلا دەپنە قىلىۋەتسەك بولامدىكىن ، — دېدى سۇپۇرگەئاخۇن نۇرەك باخشىنىڭ جىنىغا زامىن بولغان جاراھەتكە تىكىلىپ ، مېيىتنىڭ ئايىغىدا يۈكۈنۈپ ، بېشىنى گۇناھكاردەك سېلىپ ئولتۇرغان جامالىدىن بوۋايغا مەسلىھەت تەرىقىسىدە .

— يۇرتقا ئەكېتىپ ، ھەزرىتى مازار غوجامنىڭ قېشىغا قويساققۇ ئوبدان بولار ئىدى ، لېكىنزە ، ھاۋا بەك ئىسسىق ، جەسەت چىدىمايدۇ ، — بوۋاي ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ تاقەتسىزلىنىۋاتقان باش سەركەردىگە ۋە قىزىق قۇم ئۈستىدە يالاڭ ئاياغ يۈتلىرىنى

خۇددى تەپكە بىسۋاتقان بابكاردەك يۆتكەپ ، چىداشلىق بېرەلمەيۋاتقان پۇقرالارغا قاراپ قويۇپ دېدى ، — دېگەنلىرىدەك بولسۇن ، خۇدايىم رەھمەتلىككە جەننەت ئاتا قىلسا ، قەيەردە ياتسىمۇ ئوخشاش !

خېلىدىن بېرى كۈتۈپ كەلگەن ئۈمىد تېگىنىڭ شولىسى كۆرۈنگەن سائەتتە ئارمان بىلەن كۆز يۇمغان ئاددىي ، ئەمما ئۇلۇغ ئىنسانغا دەشت ئوتتۇرىسىدا كۆكلىگەن قەيسەر يۇلغۇن تۈۋىدىن يەرلىك قېزىلدى . مېيىت نامىزىنى ھەرقانداق چاغدىكىدىنمۇ تەنتەنىلىك چۈشۈرگەن مۇسۇلمانلار مەرھۇمنىڭ ھەققىدە ئۇزاقتىن - ئۇزاق دۇئا قىلىشقاندىن كېيىن ، كۆپكۆك ئاسماندا دومىلاۋاتقان قۇياش قۇم دېڭىزىدىكى سارغىيىپ تۇرغان ئۇپۇققا يېقىنلاشقاندا ، يولنى يەنە داۋام قىلىشتى .

نۇرەك باخشىنىڭ يەرلىكى ۋە يەرلىك مۇھاپىزىتىدە تۇرغان يۇلغۇنلۇق بارا - بارا يىراقتا قالدى . بىراق ، نۇرەك باخشىنىڭ ئۆيلىمىغان چاغدا ، ئويلىمىغان يەردە جان ئۈزگەنلىكىدىن ئىبارەت بۇ تاسادىپىيلىق سۈپۈرگەئاخۇننىڭ كاللىسىغا نۇرغۇن چىگىش ئويلارنى باشلاپ كەلدى .

«قانداق زۆرۈرىيەت ئۇنى بەشتوغراقتىن ئايرىلىشقا مەجبۇر قىلغاندۇ ؟ ئۇ نېمە مەقسەت بىلەن ئىلچى يولىنى تاللىۋالغاندۇ ؟ »

خىيالدىن تۇغۇلغان قىياس ، قىياستىن تۇغۇلغان ۋەھىمىلىك كۆرۈنۈشلەر يول بويى بېشىنى ئىچىگە تىقىپ كېلىۋاتقان سۈپۈرگەئاخۇننىڭ پىكرىنى تامامەن بەند قىلىۋالدى . ئۇ پات - پات بېشىنى سىلكىپ ، خىيالدا بىزار قىلغۇچى كۆكۈيۈندەك ئەگىپ يۈرگەن ، پۈرسەت تاپسىلا يۈرىكىگە نەشتەر سانجىپ ئازار بېرىۋاتقان ئويلارنىڭ قامىلىدىن قۇتۇلماقچى بولاتتىيۇ ، مەقسىتىگە زادىلا يېتەلمەيتتى .

قوشۇن ئىنغىر ئەلياتقۇنچە سەپەر قىلىپ ، بىر پارچە قويۇق چاتقاللىقنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدا ئۆسكەن يالغۇز توغراق تۈۋىگە

يېتىپ كېلىپ چۈشكۈن قىلغاندىمۇ ، ئۇ يەنىلا تىنچلىنالمىدى . قۇم تىقىقاندەك ئېغىرلىشىپ كەتكەن ئاياغلىرىنىڭ چېقىۋەتكەندەك سىرقىراپ ئاغرىشلىرى ، قورسىقىنىڭ تۆت - بەش پاقا كىرىۋالغاندەك كۈركىراشلىرى خىيالىغا زادىلا كىرىپ چىقمىدى . ئوخشاش بىر تىپىشماققا جاۋاب ئىزدەپ ئاۋارە بولۇۋاتقان جامالىدىن بوۋاي بىلەن قادىر تۆمۈرچىمۇ بىر بېسىپ ، ئىككى بېسىپ سۈپۈرگەئاخۇننىڭ يېنىغا كەلدى - دە ، قۇچاقلىۋالغان تىزىنىڭ ئۈستىگە ئېڭەكلىرىنى قويۇپ ، ئۈن - تىن قىلىشماي ئولتۇرۇشتى .

بۇ چاغدا ئوخشىمىغان ئۈچ كاللىدا ئوخشاش بولغان بىرلا خىيال ئەگىمەكتە ئىدى . لېكىن ، ئۆز جاۋابىدىن ئۆزگىلەرنى ئورتاقلاشتۇرۇشقا ھېچكىممۇ جۈرئەت قىلالمايتتى . قىياس دېگەن بەربىر قىياس - دە ، ئۇ پەقەت بەشتوغراققا يېتىپ بارغاندىن كېيىنلا ئىسپاتلىنىدىغان ، ئۇنىڭغىچە ئۆزىنىڭ سىرلىق ، ۋەھىملىك كۈچىنى زادىلا يوقاتمايدىغان بىر زىل نەرسە ئىدى .

كۆكتە بۇلۇت بىلەن مۆكۈشمەك ئويناۋاتقاندەك بىر كۆرۈنۈپ ، بىر كۆرۈنمەي ئۈزۈۋاتقان ئاي ئۈچەيلەننىڭ ئالدىدا بىراۋنىڭ سايىسىنى ئايان قىلدى . ئۇلار تەڭلا دېگۈدەك باشلىرىنى كۆتۈرۈپ ، كۆز نۇرىنى بىر يەرگە جەم قىلدى ۋە چېرىكچى ئامبالنىڭ يېنىدا ئۆرە تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ئالمان - تالمان ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئۇنىڭغا ھۆرمەت كۆرسەتتى .

— ئولتۇرۇڭلار ، ئولتۇرۇڭلار ، — دېدى ھېلىقى كۈنى دوتەي ئالدىدا ئۆزىنى شيۈك گاۋشېك دەپ ئاتىغان بەستلىك بۇ كىشى ئولتۇرۇشقا تەمشىلىپ .

بۇ كاتتا كىشىنىڭ توپا ئۈستىدىلا ئولتۇرماقچى بولغىنىنى كۆرگەن سۈپۈرگەئاخۇن تەكەللۇپ يۈزىسىدىن قاتتىقراق يەردىن ئورۇن كۆرسەتتى - دە ، ئۆزىمۇ ئىككىيلەنگە ئىشارەت قىلىپ ئۇنىڭ يېنىدىن ئورۇن ئېلىشتى ، نامازدا ئولتۇرغاندەك يۈكۈنۈشتى .

بىر كېچە - كۈندۈزلۈك سەپەر داۋامىدا ئۇلار شۇنى ھېس

قىلىشقانلىقىنى، ئات ئۈستىدە قويۇپ قويغان ھەيكەلدەك ئولتۇرىدىغان، سەپ بېشىدىكى مۇناسىپ ئورنىنى زادى قولدىن بەرمەيدىغان بۇرۇتلۇق باش سەركەردە مۇز چىراي، كەم سۆز ۋە تولىمۇ سورلۇك بىر ئادەم ئىدى. مەھرىمى ئۇنىڭ جىسمانەن بىر پارچىسىدەك، ھەمىشە ھاجىتىدە ئۇنىڭغا تايىناتتى. بىرەر ئىشى قورسىقىغا ياقمىدىمۇ، قىيسىق كۆزلىرىنى ئالايتىپ، ھومىيىپ، تىلسىز ئاھانەتلەردىن بىر تاغار ياغدۇراتتى. قول ئاستىدىكىلەر بىلەن ئارىلىق ساقلاشقا دىققەت قىلامدۇ ياكى باشقا بىر سەۋەب بارمۇ، يۇقىرىلار تۇگۈل، چېرىكلەر بىلەن، ھەتتا ياردەمچى سەركەردە بىلەنمۇ كەمدىن - كەم سۆزلىشەتتى.

بىراق، ياردەمچى سەركەردە مەيلى چىراي تۇرقىدىن بولسۇن، ئۆزىنى تۇتۇشلىرىدىن بولسۇن، باش سەركەردىگە ئانچە ئوخشاپ كەتمەيتتى. سوقچاق، ئاقپىشماق كەلگەن چىرايىمۇ كۆزگە سىڭىشلىق ئىدى. ئويچان كۆزلىرىدىن كۆپنى كۆرگەن، توختاملىق ئادەم ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇيغۇرچە سۆزنىمۇ ساپ قەشقەر تەلەپپۇزىدا راۋان سۆزلىيەلەيتتى. پۇرسەت يار بەرسىلا ئېتىدىن چۈشۈپ، پۇقرا ۋە چېرىكلەر بىلەن قاتارلىشىپ مېڭىپ، قىزغىن ئەھۋاللىشاتتى، ئۇنى - بۇنى سورۇشتۇرەتتى. كىملەردۇر ئالدىدا چېرىكچى ئامبال تۇرغىنىنى ئۇنتۇپ، ئەمەلدارلارنى، چېرىكلەرنى يامان سۆزلەر بىلەن تىللىغىلى تۇرسا، ئۇ دەرد ئىچىتقۇچىغا ئىچ ئاغرىتقاندەك ئۇھ تارتىپ قوياتتى. ئېگىرىنىڭ قوشبېشىغا ئېسىپ قويۇلغان سۇدىنىنى ئېلىپ، پۇقرالارغا خوش ئېيتىپ، يېمەكلىكى بىلەنمۇ ئورتاقلاشتۇراتتى. باش سەركەردىنىڭ ئەيىبلىگەن نەزەر بىلەن ئاگاھلاندۇرۇشلىرىغا پەرۋامۇ قىلمايتتى.

بولۇپمۇ چۈشتىن كېيىن، جەزىرىدە ئېچىنىشلىق جان ئۈزگەن نۇرەك باخشىنىڭ جەسىتىنى ئۇچراتقان پۇقرالار ئۆزىنى توختىتالماي يىغا - زار قىلىشقاندا، كىملەردۇر بىر چەتتە بېشىنى سىلىپ تۇرغان شىۋۇك گاۋشېڭنىڭ كۆزىدە ياش تامچىسىنىڭ

سىمابتەك لىغىرلاۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ۋە بۇ پەۋقۇلئاددە خەۋەر بىر دەمنىڭ ئىچىدىلا پۇقرالار ئارىسىغا تارىلىپ كەتكەن . چىرىكچى ئامبالنىڭ ئاددىي بىر پۇقراغا شۇ دەرىجىدە ئىچ ئاغرىتقىنىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنلەرنىڭ بىرى بولغان جامالىدىن بوۋايمۇ ھەيران بولغان ھالدا : «بىلمەسلىكىم توۋا ، چىرىكنىڭ ئىچىدىمۇ مۇشۇنداق باغرى يۇمشاق ئادەم بار ئىكەن» دەپ ، بارمىقىنى چىشلىگەنىدى .

شىيۇڭ گاۋشىڭ ئۇلارغا تەكەللۇپ قىلغاچ ، داق يەردە ئوبدان جايلىشىپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن ، ئۇنى ـ بۇنى سوراپ يۈرۈپ ، سوپۇرگەئاخۇننىڭ مۇھەممەتئەلىنىڭ دادىسى ئىكەنلىكىنى بىلگىنىدە ، خۇددى يىتتۈرۈپ قويغان تۇغقىنىنى تېپىۋالغاندەك خۇشال بولۇپ كەتتى . سوپۇرگەئاخۇندىن يېقىنلىشىپ ھال ـ ئەھۋال سورىغاندىن كېيىن :

— قارايمەن ، قارايمەن ، قارىغانسېرى بىر كىمگە ئوخشىتىپلا تۇرىمەن ، ھەي ، «كۆكۈل كۆرمىسە ، كۆز دېگەن تام تۆشۈكى» دېگەن گەپ بىكار ئەمەس ئىكەن ـ دە ! نېمىشقا دوتەينىڭ ئالدىدا كۆرۈشكەن چېغىمىزدا گەپ قىلمىدىلا ؟

سوپۇرگەئاخۇن خىجىل بولغاندەك پېشانىسىنى سىلاپ قويۇپ جاۋاب بەردى :

— ئۆزلىرىدەك بىر ئامبالنىڭ ئالدىدا تىلىمىزنى تارتمىساق بولامدۇ ؟ يەنە كېلىپ ، ئۇ چاغدا ئوغلۇم بىلەن تونۇشىدىغانلىقلىرى بىلمىگەچكە ئازراق تارتىنچاقلىق قىلدىم .

— مۇھەممەتئەلى بىلەن تونۇشقىنىمغا ئىككى يىلچە بولدى . ئۇ تالىپلار ئىچىدىكى جىگەرلىك ، ئەل سۆيەر يىگىتلەرنىڭ بىرى !

شىيۇڭ گاۋشىڭ مۇھەممەتئەلى بىلەن تونۇشۇشىنىڭ جەريانىنى ، ئىككىيلەننىڭ سوپۇرگەئاخۇن ئەۋەتكەن ئەرزنى تىتەيگە قانداق قىلىپ يەتكۈزگەنلىكىنى قىزىق قىلىپ سۆزلەپ بەردى .

چۆل كېچىسى تولىمۇ جىمجىت ئىدى ، بىر كېچە ـ كۈندۈزلۈك ھەرىپسىي يۈرۈشتە ھېرىپ ھالىدىن كەتكەن چېرىكلەرنىڭ تۇخۇ يۈرەك سەركەردىنىڭ بېشىدا تىكلەپ قويغان خادىدەك تىك تۇرۇپ

كۆزەت قىلىۋاتقىنىدىن ئۆزگىلىرى توغرا كەلگەنلا يەرگە مەلەقتەك يىقىلغان، پۇت ـ قوللىرىنى ھەمراھلىرىنىڭ ئۈستىگە تاشلىغان ھالدا ئۇشتەك چالغاندەك خىرىلداپ خورەك تارتىشماقتا ئىدى. بەزىلىرى يىراق سەددىچىنىڭ ئۇ تەرىپىدە قالغان يېقىن ـ يورۇقلىرى بىلەن مۇڭدىشىۋاتامدۇ، ئىشقىلىپ ئۇققىلى بولمايدىغان بىرنېمىلەرنى دەپ جۆيلۈيتتى. باش سەركەردىنىڭ تاپشۇرۇقىغا بىنائەن چېرىكلەر بىلەن خېلى ئارىلىق ساقلاپ، غوزمەك بولۇۋېلىپ تونەۋاتقان مۇساپىر پۇقرالار ئارىسىدا كىمنىڭدۇر ئۇيقۇسى قېچىپ قالغان بولسا كېرەك، تۇرۇپ ـ تۇرۇپ قۇرۇق يۆتىلىپ، تولىمۇ ئاستا ئۆتۈۋاتقان ۋاقىتنىڭ زېرىكتۈرۈشىنى ئۇنتۇشقا تىرىشاتتى. كىملەردۇر يۇرت تەرەپكە يۈزلىنىپ، ئىڭكىنى تىرەپ، بارچە زېمىنغا ئورتاق بولغان يوگۈرۈك ئاي رۇخسارىغا نېمىنىدۇر كۆرمەكچى بولغاندەك تىكىلىپ خىيال سۈرەتتى.

شيۆك گاۋشېڭنىڭ شامەخسۇت، يوەن داخۋا، تولكە ياڭ زېڭشىلارنىڭ دەھشەتلىك تۇردە باستۇرۇشىغا بوي بەرمەي، قوزغىلاڭ ئوتىنى كۆنسېرى لاۋۇلدىتىۋاتقان قومۇل دېھقانلىرى توغرىسىدىكى تەسىرلىك ھېكايىسى ئۇچەيلەننى قالتىس ھاياجانغا سېلىۋەتتى، بولۇپمۇ ئۇلار مانجۇلارغا، سېيىت ھاجى ۋە ئۇنىڭ ياللاقچىلىرىغا قارشى ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرىنىڭ داڭق ـ تۆھپىسى تاكى قەشقەر شەھىرىگىچە يېتىپ بېرىپ، ھەققانىيەتچى چېرىكلەر ئارىسىدا كۈچلۈك تەسىر قوزغىغانلىقىنى ئاڭلىغان چاغدا قانلىرى ئۇرغۇپ، ئېسىلگەن يۈرىكىدىن ئېتىلىپ چىققان ياش كۆز چاناقلىرىنى لىپمۇلىپ تولدۇردى.

قىزغىن ۋە سەمىمىي سۆھبەتلەر ئارىلىقتىكى خەندەكنى تولدۇرۇپ، تارتىنىش پەردىسىنى كۆيدۈرۈپ، كۆل قىلىۋەتتى. ئورتاق تىل ۋە ئوخشاش مەقسەت ئىككىلا تەرەپكە ئىشەنچ سوۋغىسىنى ئىنئام قىلدى. سۇپۇرگەئاخۇن شيۆك گاۋشېڭنىڭ ئوغلى مۇھەممەتئەلىنى كۆرگەن كۆزىگە تىكىلىپ ئولتۇرۇپ،

نۇرەك باخشىنىڭ خىسلەتلىرىدىن باشلاپ ، ئەل - يۇرت بېشىغا كەلگەن دىشۋارچىلىقلارغىچە قالدۇرماي سۆزلىدى . ئۇ نۇرەك باخشىنىڭ سىرلىق ئۆلۈمىنى بەشتوغراقتا تۇرۇۋاتقان مۇساپىرلارنىڭ تەقدىرى بىلەن باغلاپ ، پىكرىگە ئارام بەرمەيۋاتقان ئەندىشىسىنى ئاشكارا قىلغاندا ، شيۇڭ گاۋشېڭ مۇلاھىزە چاقمىقىنى ئوت ئالدۇردى ۋە مۇرەككەپ تېپىشماققا جاۋاب تاپقاندەك جىددىيلىشىپ :

— ئالامەتلەردىن قارىغاندا ياخشىلىق ئاز ، يامانلىق كۆپتەك قىلىدۇ ، باش سەركەردىگە ئىلتىماس قىلاي ، ھازىرلا يولغا چىقمىساق بولمىغۇدەك ، — دەپلا ئورنىدىن تۇرماقچى بولدى .

— يوقسۇ دارىن ، ھازىر يولغا چىقساق ، بەشتوغراققا تاڭ يورۇماستىنلا بېرىپ قالىمىز ، ئورمان ئىچى قاراڭغۇ ، ياخشىسى ، زوھور ۋاقتى بىلەن قوزغالساق بولارمىكىن ؟ يەنە كېلىپ ، سەركەردىنىڭ شېرىن ئۇيقۇدىن ۋاز كېچەلىشىمۇ ناتايىن .

— بۇمۇ بار گەپ ، — شيۇڭ گاۋشېڭ چېرىكلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ياتقان سەركەردە تەرەپكە قاراپ قويۇپ دېدى ، — ئەمىسە ، زوھور ۋاقتىغىچە مۇڭداشقاچ ئولتۇرمايلىمۇ ، كۆزىمىزگە بەربىر ئۇيقۇ كىرمەيدۇ ...

قاتمۇقات بۇلۇتلار قورشاۋىنى بۆسۈپ چىققان سەھەر قۇياشى قىزغۇچ نۇرلىرىنى ئايىماي چېچىشقا باشلىغان بولسىمۇ ، يېتىمنىڭ چىرايىدەك سارغىيىپ تۇرغان توغراقلىق ئۇيقۇسىنى ئاچالمايۋاتقان خامۇش ئادەمدەك ، جىمجىت ۋە ھەرىكەتسىز سوزۇلۇپ ياتاتتى . يۇزنى بېسىپ كەتكەن توپا دەستىدىن نەپىسى بوغۇلۇپ ، ھاياتلىق كاپالىتىدىن ئۇزۇل - كېسىل مەھرۇم بولغان غازاڭلار ئارىسىدا بىر تۇتام چۇۋۇق مەشۇتتەك ئېسىلىپ تۇرغان ئۆمۈچۈك تورلىرى بىر مەركەزدىن تەرەپ - تەرەپكە تارالغان شولىلاردەك پارقىرايتتى . تورنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا تاقەتسىزلىنىپ تۇرغان چوڭ ئۆمۈچۈكلا ئوۋشاق ھاشاراتلارنى ئۇيقۇسىدىن ئويغىتىپ ، نەپسى ئاۋارىچىلىكىدە تورغا ئىلىنىشقا ئىمكان بەرگەن تاڭغا تەنتەنە

قىلىپ ، ئۇزۇن ئايائغلىرىنى ئۇسسۇل ئوينىغاندەك ھەربىكەتلەندۇرەتتى .

چالا قۇرۇق بولۇپ قالغان شاخلىرىنى ئاران كۆتۈرۈپ تۇرغان توغراقلار نىمىدىندۇر ئۇمىدسىزلىنىپ بېشىنى ساڭگىلاتقان ئادەمدەك سالپايغان ، تەبىئەتنىڭ بوران ياكى چېقىنغا ئوخشاش جازالىرى بىلەن يىقىلىپ ، چۆل - چۆل بولۇپ كەتكەن قېرى ، پور كۆتەكلەر تۈن ۋە تاڭدىن بىخەۋەر ھالدا ئىچ - باغرى چۈۋۈۋۈپتىلگەن جەڭچىنىڭ جەسىتىدەك يېرىمى قۇمغا كۆمۈلگەن تەرزدە سوزۇلۇپ ياتاتتى . ئادەتتە ئاشۇ پور توغراقلارنى تىنماي چوقۇپ ھاياتلىق ساداسىنى تارقىتىدىغان ئۇچار قۇشلار يېڭى تاڭنى تۈيمىغانمۇ ياكى كاج تەقدىرنىڭ قۇربانى بولغان بىرەر بەختسىزگە ماتەم تۇتۇۋاتامدۇ ، ئىشقىلىپ قەيەرگىدۇر پاناھلانغان ، توغراقلىق ئاسمىنىدا تاڭ ئاپتىپىنىڭ كۆشەندىسىدەك قاپقارا قاناتلىرىنى لەپىلدىتىپ ، دائىرىسىمان چۆرگىلەپ يۈرگەن بىر توپ قاغا يامان خەۋەر ئەكەلگەن شۇم ئېغىز ئەلچىدەك ، ئەنسىز قاقىلدىشاتتى . سالقىن تاڭ شامىلى ئارىلاپ ئۆتكەن تىكەنلىكلەردىن ، قومۇشلۇقلاردىن زاراتگاھلىقتىكى تۈن بالىسىنىڭ شۇم ئاۋازىدەك ۋە ياكى بۆرىنى تارتىپ مىشىلداپ يىغلىغاندەك غەلىتە بىر شەپە كېلەتتى .

بوشلۇقتىكى مەنزىرە توغراقلىقتا تۈنجى بولۇپ ئېتىلىپ كىرگەن سۇپۇرگەئاخۇننى ھەيران قالدۇردى . تاپ بېسىپ يېتىپ كەلگەن جامالىدىن بوۋاي بىلەن قادىر تۆمۈرچىمۇ بوشلۇقتا كېلىپلا كەينىگە ئىككى قەدەم داجىپ كەتتى . ئۇچەيلەننىڭ ھاڭۋېقىپ تۇرغانلىقىنى چۈشىنەلمىگەن چېرىكلەرمۇ بوشلۇق گىرۋىكىدە توختاشتى .

«بۇ نېمە كارامەت ؟ !»

جامالىدىن بوۋاينىڭ ھازىرلا ئۆرۈلۈپ كېتىدىغاندەك قىيسىيىپ تۇرغان كەپىسىنىڭ ئالدىدا سېپى سۇندۇرۇلغان نەيزىلەر ، بىسى ياندۇرۇلغان قىلىچلار ، كىرىچى ئۈزۈلگەن يالار

قالايمىقان چىپچىلىپ ياتاتتى . بوشلۇقتىمۇ ، توغراقلىقتىمۇ ئادەمزاتنىڭ قارىسى تۇگۇل ، سايىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى . خېلى كۈنلەردىن بۇيان سوۋۇپ ، كۆكىرىپ ياتقان دۆۋە - دۆۋە كۈل بۇ يەردىكى هاياتلىق گۈلخانىنىڭ خېلى بۇرۇنلا ئۆچۈپ كەتكىنىدىن نىشانە بېرەتتى . سۈپۈرگەئاخۇننىڭ يامان ئاقىۋەتكە گۇۋاھلىق بەرگۈچى ئالامەتلەرگە ئىشەنگۈسى كەلمىدى . ئۇ نۇرەك باخشىنىڭ خىسلەتلىك بۇرغىسىنى يادىغا كەلتۈردى - دە ، ئۇنى ئېلىپ توغراق كۆتىكىنىڭ ئۈستىگە چىقتى ، ئۆپكىسىنى پۈتۈن ئالەمدىكى هاۋانى سىغدۇرغاندەك كۆپتۈرگەندىن كېيىن ، چىڭقىلىپ تۇرۇپ پۈۋلەشكە باشلىدى :

«دۈت ... دۈت ... دۈت ...»

ئۇ كۈنچىقىشقا قاراپمۇ ، كۈنپېتىشقا قاراپمۇ پۈۋلىدى . تاغ تەرەپكىمۇ ، قۇملۇق تەرەپكىمۇ قاراپ چالدى . بىراق مۆھەببەت ، سېغىنىش ، ئاگاھلاندۇرۇش ، ئىلتىجا ئاهاڭى بىلەن تولغان بۇ كۈچلۈك ئاۋاز بۇرۇنقىدەك ئەكس سادا قايتۇرمىدى .

«ئاھ تاغلار ، بۇرغا ئاۋازىنى يەپ كەتتىڭمۇ ؟ ئاھ قۇملۇقلار ، ئاۋازىمنى ئاچ كۆز دانچىلىرىڭ ئارىسىغا يوشۇردۇڭمۇ ؟ قېنى مېنىڭ ئىلتىجايىم ، قېنى مېنىڭ كۈتكەن ئەكس سادايىم ، قېنى مېنىڭ قېرىنداشلىرىم ؟ ! »

شاتۇردەك يۈگۈرۈپ يۈرۈپ ، توغراقلىقنى چالا قويماي قىدىرىپ چىققانلار سالپايغان هالدا قايتىپ كېلىشتى - دە ، ئۈمىدسىز خەۋەر يەتكۈزدى :

— كۈنپېتىش تەرەپنى قويماي ئاختۇرۇپ چىقتۇق ، ئادەم يوق !

— ئۇ تەرەپتە ئات تۇيىقىنىڭ ئىزى تۇرىدۇ ، بۇ قانداق ئىشتۇ !

— هە ، ئات ئىزى ؟

سۈپۈرگەئاخۇن ئەجەبلەنگەن هالدا سورىدى . بۇ توغراقلىققا ئەقەللىيسى ئىككى يىلدىن بېرى ئات - ئېشەك كېلىپ باقمىغىنىنى

ئوبدان بىلىدىغان جامالىدىن بوۋاي تېخىمۇ ھەيران بولدى .
ئۇلار ئۆزلىرى تۇرغان بوشلۇقتىمۇ قومۇش تۇۋىگە خۇددى تامغىدەك بېسىلغان ئات ئىزىنى ناھايىتى تېزلىكتە بايقاپ قالدى . شۇنىڭ بىلەن تۇرلۇك - تۈمەن قىياسلار ئارىسىدا بىر قىياس باش كۆتۈردى . كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشمۇ قىيىن بولغان بۇ قىياس بىر ئۆرۈلۈپلا ھەقىقەتكە ئايلاندى .
سۇپۇرگەئاخۇن غايىبتىن كەلگەن بىر قول جىگەر باغرىنى بىر قامال بىلەن سۇغۇرۇۋالغاندەكلا ئازابلاندى . بوشلۇقنىڭ بىر تەرىپىدىكى دوڭغاق توغراقنىڭ كامىرىغا يوشۇرۇپ قويغان مىلتىقنى ئېلىپ ، ئۆشنىسىگە سالدى - دە ، چىرىيە يولىغا قاراپ ئاتلانغان قوشۇننىڭ ئالدىغا چۈشۈپ ، مەردانە قەدەملەر بىلەن يۈرۈپ كەتتى .

35 . ئەلچىگە «ئۆلۈم»

خوتەن دوتەي يامۇلىنىڭ جازا قوشۇنى ۋە يۇرتىغا قايتىپ كېلىۋاتقان مۇساپىرلار 6 - ئاينىڭ 24 - كۈنى چۈش مەزگىلى بىلەن چىرىيە بوستانلىقىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىگە جايلاشقان باشلەڭگەر بوسۇغىدا پەيدا بولدى . قارشى تەرەپتىن راۋۇرۇس كېيىنگەن ئالتە دورغىنىڭ قورشاۋىدا ، نالە - پەرياد قىلغاندەك غىچىرلاپ چىقىپ كەلگەن مەھبۇس ھارۋىسى نەچچە ئون جۈپ كۆزلەرنىڭ نەزىرىنى ئۆزىگە جەلپ قىلغۇچى بىر ئالامەت سۈپىتىدە ئۇلارنىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلگەندە ، سۇرلۇك باش سەركەردىنىڭ سورىقىغا دۇچ كەلدى :
— بۇ مەھبۇس كىم ، قەيەرگە ئەكېتىۋاتىسىلەر ؟
ئېھتىمال دورغا بېشى بولسا كېرەك ، قىزىل يۈز ، گەۋدىلىك ، سېرىق ساقاللىق بىرەيلەن ئات ئۈستىدە سالاپەتىنى كۆز - كۆز قىلىۋاتقاندەك گىدىيىپ ئولتۇرغان باش سەركەردىگە مەنسىتمىگەن

نەزەر بىلەن قاراپ قويدى ـ دە ، كۆزىنى ھەييارلارچە قىسىپ تۇرۇپ :

— مەھبۇسنىڭ كىملىكى بىلەن قىلچە چاتىقىمىز يوق ، لېكىن كىمكى ئاقپاشىشا پۇقراسىغا قارا سانايدىكەن ، كۆرەر كۈنى مانا مۇشۇنداق بولىدۇ ! — دېدى .

— قايسىبىر ھۆكۈمرانىنىڭ پەرمانى بىلەن كېتىۋاتىسىلەر ؟

— بۇ تەرەپلەردە سېيىت ھاجىمدىن قۇدرەتلىكرەك يەنە بىر ھۆكۈمرانىنى بىلمەيمىز .

— سېيىت ھاجى ؟ ! ...

دورغا بېشى سېيىت ھاجىنىڭ نامىنى قايتا ـ قايتا تەكرارلاۋاتقان سەركەردىگە قاراپ كۆرەلمىگەن ھالدا بېشىنى لىڭشىتىپ ، مۇرىسىنى ئويىنىتىپ قويدى ـ دە ، قول ئاستىدىكىلەرگە قوزغىلىشقا ئىشارەت قىلدى .

«دورغىسى مۇنداق بولسا ، خوجىسى قانداقتۇ» دېگەن سوئال بىلەن تېنى جۇغۇلدىغان سەركەردە دورغىلارنىڭ ئۆشنىسىدىكى ئىتتىكلىرى ھېلىلا زاۋۇتتىن چىققاندەك يالتىراپ تۇرغان يېپيېڭى بەشئاتار مىلتىقلارغا سىنچىلاپ قارىغىنىدا ، ئېغىۋاتقان يۇرىكىدىن قوزغالغان تىترەك يوغان قامىتىنى «زىر» قىلىپلا سىلكىپ ئۆتۈپ كەتتى .

— ھوي ، بۇ ھېلىقى پوچى بازار بېگى ئەمەسمۇ ؟

سەپنىڭ كەينىدە تۇرۇپ يۇرت تەرەپتىن كەلگەنلەر بىلەن باش سەركەردىنىڭ نېمىدۇر دېيىشىۋاتقانلىقىغا قىزىقسىنغان پۇقرالار بىردىن ـ ئىككىدىن بولۇپ سەپ ئالدىغا سۇرۇلدى . سۈپۈرگەئاخۇن مەھبۇس ھارۋىسىنىڭ ئېگىز قەپىسىدە پۇتلىرى زەنجىرلەنگەن ، بوينى تاقاقلانغان قىياپەتتە ئۆرە تۇرغان نادىرخاننى ئالدى بىلەن تونۇۋالدى . باش ـ كۆزى خېمىردەك ئىششىپ كەتكەن نادىرخان ئۆز ۋاقتىدا كونا جۇۋا مەيدانىدا بۇقىدەك ھۆركىرىگەن مەغرۇر نادىرخانغا زادىلا ئوخشىمايتتى . سېسىق قوناقتەك قارىداپ كەتكەن چىشلىرىنى چىقىرىپ ، ئۆزىگە قوللىرىنى چىنەۋاتقان كىشىلەرگە

قاراپ توختىماي ھىجىياتتى . نىجاسەتكە چاڭگال سالغاندەك مەيىنەتلىشىپ كەتكەن بارماقلىرىدىن تاياق ئۇشتۇغاندەك قاس چىقىرىپ تۇرۇپ ، قانداقتۇر بىر ئاھاڭغا غىڭشىيتتى . تۇرۇپلا يالاڭ بېشىنى ئىرغاڭلىتىپ ، بىر نەرسىدىن ئۈركۈگەندەك كەينىگە تاشلايتتى ـ دە ، قاسساپنىڭ قولىدا پۇتى چۇشەلگەن ئۆچكىدەك جارقىراپ ، ياش تۆكۈپ يىغلايتتى . تۇرۇپلا ھەزىلكەش ئادەمدەك قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتەتتى .

— ئۇ ساراڭ بولۇپ قاپتۇ !

— خوپ بوپتۇ . كۆرىدىغىنى شۇ ئىدى بۇ بەچچىغەرنىڭ !

— ئىشقىلىپ ئىت بىلەن ئىت تالاشقان گەپ ، — دەپ جاۋاب بەردى سوپۇرگەئاخۇن كىمنىڭدۇر : «ئۇ نېمە گۇناھ قىلغان بولغىيدى ؟ » دېگەن سوئالىغا ، — ئۆز ۋاقتىدا ئاقپاشىشا پۇقراسى مەن دەپ جاھانغا پاتماي كەتكەن ، ئەمدى شۇنىڭ جازاسىنى تارتىپ باقسۇن !

دورغا بېشى كۆتۈلمىگەندە بىرەر چاتاق چىقىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ قالدىمۇ ، باش سەركەردىگە مەھبۇس ھارۋىسىغا ئولىشىۋالغان پۇقرالارنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ :

— سىلەر نېمە قىلماقچى ؟ ھازىرلا يولنى بوشاتمايدىغان بولساڭلار ... — دېدى يۇڭلۇق قولىنى سىلكىپ .

باش سەركەردە دورغىلارنىڭ قولىدىكى مىلتىققا يەنە «يالت» قىلىپ كۆز يۈگۈرتۈۋالغاندىن كېيىن ، پۇقرالارغا يۈزلىنىپ :

— كىمىكى مەھبۇسنى بۇلىماقچى بولىدىكەن دەرھال ئېتىپ تاشلايمەن ، يولنى بىكارلاڭلار ! — دېدى زەردە بىلەن .

سوپۇرگەئاخۇن پۇقرالارنىڭ نىيىتىنى خاتا چۈشىنىپ ، ئورۇنسىز ئەندىشە قىلىۋاتقان سەركەردىنى : «ئۇ بۇلىغىلى تېپىلماسنىڭ خورمىسىمىكەن» دەپ چېقىۋالماقچى بولدىيۇ ، بىر ئېغىز گېپىنى ئاياپ قالدى . لېكىن ، توپ ئىچىدە پاراققىدە كۈلكە كۆتۈرۈلدى .

مەھبۇس بەند قىلىنغان كۆتەك ھارۋا نەشە ئۆتكۈزۈۋەتكەندەك جىــمــىــپ قــالغان بازار بېگىنى ئېلىپ ، قوللاق ـ مېڭىنى يەپ كــەتــكــۈدەك غىچىرلىغىنىچە چۆل يولىغا قاراپ يۈرۈپ كەتتى . سەركەردە ئۇزاپ كېتىۋاتقان دورغىلارنىڭ كەينىدىن بىر ھازا قاراپ تــۇرغاندىن كېيىن ، ئېچىشىۋاتقان كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ قويۇپ ، چىرىكلەرگە دىققەتتە تۇرۇشقا بۇيرۇق قىلدى . ئارقىدىنلا ۋەقەنى قــان تــۆكــمەي بىتەرەپ قىلىش ئىمكانىيىتىنى يارىتىش ئۈچۈن سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا ئەلچى ئەۋەتىلىدىغانلىقىنى ، ئەلچى قايتىپ كـېـلــىــپ ، نـەتــىـجىنى مەلۇم قىلغۇچە ھېچكىمنىڭ بىر قەدەم ئـىــلــگــىـرىــلـەپ ، قــارشـى تەرەپكە بېسىم پەيدا قىلىشىغا يول قويۇلمايدىغانلىقىنى جاكارلىدى . شۇنىڭ بىلەن ، ئالدىن نىشانلانغان قەددى ـ قامەتلىك ، سۆلىتى زىيادە ئىككى ئەلچى چىرىك سېيىت ھاجىغا يوللىنىدىغان مەكتۇپنى ئېلىپ ، تىزگىن سىيرىپ تۇرغان ئــاتلىرىنى ئويناقلىتىپ ، مەغرۇر قىياپەت بىلەن كەنت تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى .

سېيىت ھاجىنىڭ يېنىدىن يىغا قوپۇپ ، ئويلىمىغان يەردىن تۇمانلىششقا باشلىغان ئۇمىد ئاسمىنى تەقدىر ئىلاھىنىڭ يەنە بىر قــېتىم كۈلۈپ بېقىشى بىلەن بىردىنلا ئېچىلىپ كەتتى . تاۋاقتا تــەيــيار بولۇپ قالغان ئېشىغا قوشۇق تەگلىگەن ئابدۇراخمانمۇ ، جېنىغا تىكلىنىپ كەلگەن نادىرخان بايۋەچچىمۇ پەم بىلەن ئېتىلغان بىر چالمىدا يىقىلغان ئىككى پاختەك مىسالى ئارىدىن كۆتۈرۈلدى . خــوجــىــسىنىڭ بۇ تەرىقە قىسمەتكە قورۇل بولۇشى بىلەن يېڭى يۆلەنچۈككە ھاجىتى چۈشكەن قورالىق يىگىتلەر خۇددى بىراقلا سىيرىلغان تەسۋى مارجىنىدەك ، تۇرغان ـ پۈتكىنى بويىچە ئۇنىڭ ئىلكىگە ئۆتتى . «ئۇنىڭ مۈڭگۈزىگە ئۇرسا ، تۇيىقى سىرقىراپتۇ» دېــگەندەك . تۇغقىنىنىڭ كاساپىتىگە كېتىپ قېلىشتىن قورقۇپ قالغان ئابلىزقارى تېخىمۇ يۇمشاپ ، جەمەتى بىلەن كېلىپ ئۇنىڭ ئاياغ ئاستىغا يىقىلدى ... بۇ ئامەتلەردىن كۆڭلى سۆيۈنگەن سېيىت

هاجى ئەقلىنىڭ ئۆتكۈرلۈكىگە ، پېشانىسىنىڭ ئوچۇقلۇقىغا يەنە بىر قېتىم ئىشەندى . بېشىغا قونغان ئامەت قۇشىنىڭ ئەبەدىي ئۇچۇپ كەتمەيدىغانلىقىغا چىنپۈتۈپ ، يەتتە ئىقلىمغا پادىشاھ بولغاندەك كېرىلىپ كەتتى .

ئۇ نادىرخان بايۇەچچە ياتقان ھەپىسگە كىرىپ ، ئۇنىڭ قارچىغىنىڭ چاڭگىلىغا چۈشكەن تولكىنىڭ جان ئاچچىقىدا ئازابلانغىنىدەك رەللە بولۇشىدىن قانغۇدەك مەززە قىلىپ قايتىپ چىققاندىن كېيىن جايناماردا ئولتۇرۇپ ، تەۋەررۈك تەسۋىنى قولىغا ئالدى ۋە كۆزلىرىنى يېرىم يۇمدى . تەسۋى مارجانلىرى لۆمشۈۋاتقان يۆگىمەچ قۇرتىدەك مىدىرلاۋاتقان بارماقلىرى ئارىسىدىن ئون نەچچە مەرتەم ئۆتكەندىن كېيىن ، ئىگىسىنىڭ بوسۇغىسىغا بېشىنى قويۇپ ياتىدىغان سادىق ئىتتەك ياۋاشلاپ قالغان ھاپىز مەخسۇمنىڭ زىممىسىگە ئەتكى زىياپەتكە باغاق تارقىتىش ۋەزىپىسىنى يۈكلىدى .

ئۇلۇغ ئاش ۋاقتى بىلەن يېتىپ كەلگەن مېھمانلار قەسىر ئالدىدا تىترىشىپ تۇرۇپ ، كەچۈرگۈسىز جىنايەت ئۆتكۈزگەن شور پېشانە نادىرخان بايۇەچچىنىڭ مەھبۇس ھارۋىسىغا بەند قىلىنىپ ، قانداق ئاقىۋەتلەرگە مەھكۇم قىلىنغىنىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ ، ئۆمۈرۋايەت خاتىرىسىدىن چىقمىغۇدەك ئىبرەت ئېلىشتى . ھارۋا تاختا كۆۋرۈكتىن بۇرۇلغاندىلا ئاندىن تەكلىپ بويىچە مېھمانخانىغا كىرىپ ، داستىخانغا ئولتۇردى .

قاق ناشتىدا كۆڭۈلنى غەش قىلىدىغان بىر مەنزىرىگە داخىل بولۇپ قالغىنى ئۇچۇنمۇ ياكى تۈنۈگۈنلا ئۆز سېپىدە ئويناپ - كۈلۈپ يۈرگەن ، بۈگۈن بولسا قەپەستىكى مەھبۇسقا ئايلانغان بايۇەچچىنىڭ ساراڭلارچە كۈلۈشلىرى ، يۈرەكنى جىغىلدىتىۋېتىدىغان تەلەتى كۆز ئالدىغا كېلىۋالدىمۇ ، ئىشقىلىپ مېھمانلار خېلىغىچە ھور ئۆرلەپ تۇرغان قايماق چايغىمۇ ، نازۇنېمەتلەرگىمۇ قول ئۇزارتماي ئولتۇرۇپ قېلىشتى .

«جۇۋىلىقنى ئۇراي ، جۇۋىچىغا تور كەتسۇن» دېگەندەك مېھمانلىرىنى نادىرخاندىن ئىبارەت سۆزۈك ئەينەكتىن ئۆز تەقدىرىنى قانغۇچە كۆرۈۋالسۇن دەپ ئەتەي ئۆزىنى چەتكە ئالغان سېيىت ھاجى مېھمانخانىغا كىرىپ كېلىپ ھېچنېمە كۆرمىگەندەك ، ئۇقمىغاندەك ئوچۇق چىراي تەكەللۇپ قىلىشقا باشلىغاندىلا سورۇن كەيپىياتى ئاستا - ئاستا جانلىنىشقا باشلىدى .

— كىچىككىنە زۆرۈرىيەت بىلەن قوللىرىغا ئۆزۈم سۇ بېرەلمىدىم مېھمانلىرىم ، شۇنداق بولسىمۇ داستىخانغا مەرھەمەت قىلىشسىلا ، — دەيتتى سېيىت ھاجى ھەربىر كىشىنىڭ ئېتىنى ئاتاپ گەپدانلىق قىلىپ ، — ھەرقايسىلىرى بىلەن بىر داستىخاندا ئولتۇرۇش پېقىرغا كۆندە نېسىپ بولىۋېرىدىغان ئىش ئەمەس ، قەدەم تەشرىپ قىلغانلىرىغا بەكمۇ خۇش بولۇۋاتىمەن !

ئابلىزقارى پەگاھتا تۇرۇپلا بۇيرۇتما تاپشۇرۇۋېلىپ ، مۈكىدەك يۈرۈشۈۋاتقان خىزمەتكارلارغا غىزا تەرتىپىنى ئەسلىتىپ ، قەدەمدە بىر ئاگاھلاندۇراتتى . بەزىدە ئىشىك تېشىغا چىقىۋېلىپ ، لېگەنلەردە ئەكىرىلىۋاتقان مېۋە - چېۋىلەرنى ، ئۇنتقاشتەك قىزىرىپ پىشقان توغاچلارنى ، ياڭاق مېغىزىدەك سېرىق كاكچىلارنى ئۆز قولى بىلەن تۇزەشتۇرۇپ تىزاتتى . يامىاق كىيىم كىيگەنلەرنىڭ قولىدىكى لېگەن - تەخسىلەرنى تارتىۋېلىپ ، ئاشخانا بىلەن مېھمانخانا ئارىسىدا پايپېتەك بولۇپ يۈرگەن جاپپار موللىغا تۇتقۇزاتتى . تۇرۇپلا مېھمانخانىغا كىرىپ تاتلىق گەپلىرى بىلەن مېھمانلارنىڭ ئىشتىھاسىنى قوزغىماقچى بولۇۋاتقان سېيىت ھاجىنىڭ قۇلىقىغا يېقىن كېلىپ ، نېمىلەرنىدۇر پىچىرلاپ قوياتتى . ئۇ تەكەللۇپ سۆزلىرىنى خۇددى شاتۇتىدەك تەكرارلاپ ، مېھمانلارنى داستىخانغا ئىلتىپات قىلىشقا ئۈندەيتتى .

گۈلى گۈلىگە كەلتۈرۈپ تىزىلغان نازۇنېمەتلەر داستىخاننى شۇنچە باي قىلىۋەتكەنىدىكى ، سۆكەك - سۆڭەكلىرىدىن ئاجراپ پىشقان سېمىز پاقلان گۆشى ، تۇخۇم ئېقى ۋە دورا - دەرمەكلەر

بىلەن شىرە بىرلىگەن قىپقىزىل تونۇر كاۋىپى ، يىڭناغۇچنىڭ
قانىتىدەك نېپىز توغرالغان پىيازلىرى كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان پېتىر
مانتا ، ياغلىرى تەپچىرەپ چىققان گۆشگىردە مەززىلىك پۇراقلىرى
بىلەن مېھمانلارنىڭ دىمىغىنى غىدىقلاپ ، ئىشتىھاسىنى ئېچىۋەتتى .
مېھمانلار بىر - بىرىگە خوش ئېيتىشىنىمۇ ئۇنتۇپ بىر پارچىدىن
گۆشنى قولىغا ئېلىشقاندا ، بايىقى كۆڭۈلسىز كۆرۈنۈشتىن پەيدا
بولغان غەشلىكمۇ پاك - پاكىز ئەستىن كۆتۈرۈلدى . «غىزا
يەۋاتقاندا گەپ قىلغان يامان» دېگەن ئەقىدىگە ئېتىقادى كۈچلۈكمۇ
ياكى ئۆزىدىن ئۆزگە بارلىق ئادەم ئۇنتۇلدىمۇ ، ئىشقىلىپ ،
ھېچكىم ھېچكىمگە گەپ قىلمايتتى . يالاڭ ئاياغ سۇ كەچكەندە
چىقىدىغان غەلىتە شەپىلا زىياپەت تەرتىپىنىڭ قايسى دەرىجىگە
يەتكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ ، مېھمانخانىنى بىر ئالغانىدى .

دۇنيادا تولمايدىغان ئورا ، تويمايدىغان قورساق بولمىسا
كېرەك . ئۇزۇن ئۆتمەيلا «ئالسىلا ، باقسىلا» دەيدىغان تەكەللۇپلار
ئاڭلىنىشقا باشلىدى . ھېلىلا ھامامدىن چىققاندەك تەرلەپ ،
قىزىرىپ كەتكەن مېھمانلار نەشكەش خورەك تارتقاندەك
كېكىرىشىپ ، تامغا يۆلىنىشتى . ئابلىزقارىنىڭ ئىشارىتى بىلەن
كىرىپ كەلگەن ئىككى - ئۈچ مالاي قورسىقىنى قۇچىقىغا ئېلىپ ،
قومساز تويدا ئەتكەن لايدەك بوشىشىپ كەتكەن مېھمانلارنى
نوغۇچقا ئارتىلغان داستىخان بىلەن يەلپۈشكە باشلىدى . تائامنى يەپ
بولۇپ ، كالامنى كۆتمەيلا ئۇيقۇ ئالىمىگە سەپەر قىلىشقا
تەمشىلىۋاتقانلارغا ئىچ - ئىچىدىن ئۆچلۈكى كېلىۋاتقان سېيىت
ھاجى كۈچەپ تۇرۇپ بىرنى يۆتىلىۋىدى ، تام بويلاپ سۇۋارىسىغا
قىڭغايغانلار قۇلاق تۈۋىدە زەمبىرەك ئېتىلغاندەكلا چۆچۈپ ،
ئەسنەشكەن پېتى ئۆرە بولدى . سېيىت ھاجى پۇرسەتنى غەنىيمەت
بىلىپ ، قاشلىرىنى يىمىرىپ تۇرۇپ :

— پۇقرالىرىمىزنىڭ كاتتىلىرىنى ھۇزۇرىمىزغا چىللاشتىن
مەقسەت ، پېقىرغا كۆرسەتكەن ھىممەتلىرىگە تەشەككۇر بىلدۇرمەك

ئۇچۇندۇر . تەشەككۇر بىلەن بىللە ، يۇرتىمىزنىڭ كېيىنكى ئىشلىرى ئۇستىدە كېڭەشمەكمۇ مەقسەتلىرىمىزنىڭ زۆرۈر مەزمۇنىنىڭ بىرىدۇر ، — دېدى مېھمانلىرىغا ئەدەپ بىلەن .

— دۇرۇس ··· دۇرۇس ، كايىمىسلىمۇ بولاتتى ھاجىم ···

— بۇگۇنكى كۇنگە يەتكەندە ھۆكۇمەتسىز ، باشپاناھسىز قالغان بۇ يۇرتقا قويغان مەقسەت كۆچىتىمىز ھەربىرلىرىنىڭ پەرۋىش ـ ياردەملىرى بىلەن يىلتىز تارتىپ ، كۆكلەپ ، كۇتكىنىمىزدەك مېۋە بەردى . سۇپۇرگە قاتارلىق بىرنەچچىلا نادان بۇ دەرىخىمىزنىڭ سايىسىدىن بەھرە ئېلىشتىن باش تارتىپ قېچىپ كەتكەندىن ئۆزگە ، ھەممە پۇقرا ۋە ھەممە ئەھلى مۇسۇلمان بۇ دەرەخ سايىسىدىن ھۇزۇرلانماقتىدۇر . مەزكۇر دەرەخكە خىرىس قىلغۇچى تىكەنلەرمۇ يۇلۇپ تاشلانغانلىقى كۆزى بارلارنىڭ كۆزىگە كۆرۈندى . قۇلىقى بارلارنىڭ قۇلىقىغا ئاڭلاندى . شۇ كەمدە كەرەملىك ئاللا بىزگە شۇنداق بىر پۇرسەت ئاتا قىلدىكى ، ھەرقايسىلىرىنىڭ گۇۋاھلىقى ، ئىختىيارىيلىقىدىن ئۆتكۈزۈپ بىر مەكتۇپ تەييارلاپ ، خاقانى چىن ئىستىبلاسىدىن باش تارتىپ ، ئاقپاششاغا مەنەن ۋە جىسمانەن تەۋەلىك بىلدۈرۈش تولا زۆرۈردۇر . پېقىر ئىشىنىدۇكى ، ئاقپاششا پۇقراسى بولۇپ ئامەت كۆرگەن ئاقىل مېھمانلىرىمىز ئۆزىنىڭ پايدىسىغا تەييارلانغان بۇ ھۆججەتكە مۇبارەك بارماقلىرىنى بېسىشتىن باش تارتماس···

— ھېلىغۇ قەغەزگە شۇنداقلا قول باسىدىغان يېنىك خىزمەت ئىكەن ، بۇنىڭدىن مۇشكۇلرەك خىزمەت بۇيرۇلسىمۇ جېنىمىز تەسەددۇق ! — بىلەكلىرىنى جەينىكىگىچە تۇرۇپ ، بىگىز قولىنى يىكتەك رۇسلاپ تەييار بولغان ئابلىزقارى ئالدى بىلەن پەرمانبەردارلىق كۆرسەتمەككە ھازىرلىنىپ دېدى .

كىمدۇر بىرى بۇرنىغا ئارام بەرمەيۋاتقان روچىۋىنى ئالىقىنى بىلەن قورۇپ تۇرۇپ :

— شۇنچىلىكلا خىزمەت ئىكەنغۇ ، تېخى قولۇمدىن

كەلمەيدىغان بىر ئىشقا بۇيرۇمدىكىن دەپتىمەن ! — دېدى جۆيلۈۋاتقاندەكلا ئىڭراپ ، كۆزىنى ئاچماي ئولتۇرۇپ .

— نەچچە يەرگە قول قويىمىز ھاجىم ؟

— پەقەت بىرلا يەرگە ، شۇنداقلا ...

— ئاسان گەپقۇ بۇ ، 100 يەرگە دېسىلىمۇ ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا ...

مېھمانلارنىڭ جاۋابىدىن قانائەتلەنگەن سېيىت ھاجى قولنى يەنە بىر شىلتىۋىدى ، ھاپىز مەخسۇم قەغەز قويۇلغان پەتنۇسنى شۇ ھامان مېھمانلارنىڭ ئالدىدا ھازىر قىلدى .

— مەكتۇپنى ھەرقايسىلىرى بىر ئوقۇپ كۆرۈشەمدىلا ؟

— ياقەي ، خۇدا بىزنى قارىتۇرۇك قىلىپ ياراتقانىكەن ...

شۇ ئەسنادا مېھمانخانا ئىشىكى قاتتىق ئىتتىرىلدى . ئىشىكنى كەينىچە دەملەپ تۇرغان خاتىپ بازار بېگى تىك موللاق چۈشكىلى تاسلا قالدى .

— ھاجىم ... ھاجىم ، چا ... چا ... چاتاق چىقتى ، — دېدى مىلتىقنى مەھكەم قۇچاقلىۋالغان دەرۋازىۋەن دورغا تىلىنى ئۇسساپ كەتكەن ئىتنىڭ تىلىدەك بىر غېرىچ ساڭگىلىتىپ تۇرۇپ .

— قانداق چاتاق چىقتى ، دەججال قوپۇپتىمۇ ، توپان بالاسى كەپتىمۇ ؟

— يوقسۇ ھاجىم ، خاقانى چىننىڭ ئىككى چېرىكى كېلىپ ، ئۆزلىرىنىڭ قولىغا تاپشۇرىدىغان دەستەك بار دەپ دەرۋازا تۈۋىدە بېزىرىپ تۇرۇۋالدى !

— ھاھ ... ھاھ ... ھاھ ... قارا سەن توخۇ يۈرەكنى ، ئىشتىنىڭغىمۇ سىيىۋەتمىگەنسەن ؟

— يوقسۇ ... يوقسۇ ...

— ھە ، دەپ باقە ، چېرىكلەر كۇپپارمىكەن ياكى مۇسۇلمانمۇ ؟

— كۇپپار ئىكەن ، كۇپپار ئىكەن ، كۇپپار بولغاندىمۇ ئەسكىسى ئوخشايدۇ .

— كۆتىگە تۆتنى تېپىپ ھەيدىۋەت ئۇلارنى ، ئىشى بولسا ئەتە كەلسۇن ، — دېدى سېيىت ھاجى دورغىنى ئالدىرىتىپ .

— باش ئۇستىگە !

ئىككى ئاردا تەڭلىكتە قالغان دورغا ئىشىك تېشىغا چىقىپلا يەنە قايتىپ كىردى ـ دە ، تاپان چېلىپ تۇرۇپ مەلۇم قىلدى :

— ئۇلار كىردى ھاجىم ، ئۇلار كىرىۋاتىدۇ …

مۇگدەۋاتقانلار ئۇيقۇسىنى ئېچىپ بۇرجەككە قىسىلىپ ، مۇساپىرنىڭ كۇچۇكىدەك تۇگۇلۇۋالغانلار ئىشىككە توغرىلىنىپ بولغۇچە قىياپىتى قاتمال ئىككى چېرىك مېھمانخانىغا كىرىپ كەلدى ـ دە ، ئاياغلىرىنى جۇپلەپ تىك تۇرۇپ كىمنىڭ سېيىت ھاجى ئىكەنلىكىنى سورىۋالغاندىن كېيىن ، قىزىل خەتلىك يوغان لىپاپنى ئۇنىڭغا ئۇزاتتى .

بۇ چاقىرىلمىغان مېھمانلارنى ھەيدەپ چىقىرىشقا ئۇلگۇرەلمىگەن سېيىت ھاجى ئەلچى چېرىكلەرنىڭ تۇرقىغا بىر قۇر قاراپ چىققاندىن كېيىن :

— خېتىنى ئوقۇپ ، ئىمانىمنى بۇلغىمايمەن ، ئوقۇ ! — دېدى ۋە لىپاپنى قولىنى كۆيدۇرۇپ تۇرغان چوغنى تاشلىۋەتكەندەك ، چېرىكلەرگە تاشلاپ بەردى .

«قەشقەر تىتەيىنىڭ يارلىقى ۋە ئەلچى دوتېيى تاڭ دارېننىڭ پەرمانى بىلەن چېرىيە كەنتىگە چېرىك باشلاپ كەلمىش باش سەركەردىنىڭ مۇبارەك نامىدىن ئاگاھلاندۇرىمەنكى ، — ئېگىز بويلۇق چېرىكنىڭ بىرى لىپاپنى ئېلىپلا مەكتۇپنى چىقىرىپ ئۈنلۈك ئوقۇشقا باشلىدى ، — يات مەملىكەتتىن كېلىپ ، چېرىيە كەنتىدە ۋەقە تۇغدۇرۇپ ، خاقان پۇقراسىنى ئىتائەتتىن چىقارغان ئاقساقال سېيىت ھاجى ھازىردىن باشلاپ 12 سائەت ئىچىدە دەرھال … »

— جۆيلىمە !

سېيىت ھاجىنىڭ بويۇن تومۇرلىرىنى گۇرۇچ تىققان

هېسسىپتەك كۆپتۈرۈپ ۋارقىرىشى بىلەن چېرىكمۇ يارلىقنى ئوقۇشتىن توختاپ قالدى . مۈگدەپ ئولتۇرۇشقان مېھمانلارمۇ بىردىنلا سەگەكلەشتى .

— بۇلارنىڭ ساقىلىنى قىرقىپ ، ئاتلىرىنىڭ قۇيرۇقىنى كېسىپ ، كۆتىگە ياتاق قىستۇرۇپ ھەيدەپ چىقىرىڭلار !

سېيىت ھاجىنىڭ ئاۋازى بېسىقمايلا دۈپۈرلىشىپ كەلگەن بىر توپ قورالىلىق دورغا نېمە بولغانلىقىنى بىلەلمەي قالغان چېرىكلەرنى مەھكەم قاپسىدى ـ دە ، تارتقۇشلاپ ، ئىتتىرىپ ئاچىقىپ كەتتى .

ئۇلار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن تۇتقامىش ھاپىز مەخسۇم كىرىپ كەلدى :

—بولمىدى ، ھاجىم بولمىدى ، دوتەي يامۇلدىن كەلگەن لەك ـ لەك چېرىكلەر توپا مەھەللىسىدىكى باشلەڭگەردە سەپ ـ سەپ بولۇپ تۇرۇپ كېتىپتۇمىش . سېپىل سوقۇۋاتقان نادان پۇقرالار بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا قېچىپ كېتىپتۇ !

— شۇنداقمۇ ھىم ، بۇنىڭ قورققۇدەك نېمىسى بار ؟ !

چىرايى ئۆڭۈپ سۇت قەغىزىدەك تاتىرىپ كەتكەن سېيىت ھاجى ئۆزىنى قانچە تەمكىن تۇتۇپ باققان بولسىمۇ ، لېكىن مېھمانخانىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا مېھمانلىرىنىڭ كۆزىچىلا تاشلانغان بۇ بومبىنى پارتلاشتىن توسۇپ قالالمىدى . زامان ئاخىر بولغاندەك ئۆرتۆپە بولۇشۇپ ، تونلىرىنى ئوڭ ـ تەتۈر كىيىشىپ ، قامچىسىنى ئىزدەشكە باشلىغان مېھمانلار سېيىت ھاجىنىڭ سوغۇق كۈلكىسىگە دۇچ كەلدى :

— ئەزىز مېھمانلىرىم ، ياخشى كۈنلەردە بىللە بولۇپ ، يامان كۈنلەردە ئايرىلامدۇق ؟ — دېدى ئۇ تەلەتى بىر قىسىملا بولۇپ كەتكەن كىشىلەرگە بىرمۇبىر تىكىلىپ ، — ئەمدى قايتىمەن دەپ ئاۋارە بولۇشمىسىلا ، چېرىكلەرگە خەۋەر قىلىپ قويۇپ ، ئەمدى پېقىرنى تاشلاپ كەتمەكچى بولۇشامدىلا ؟ يوقسۇ ، يوقسۇ ! — ئۇ

ئارقىدىنلا ھاپىزغا بۇرۇلدى ، — مۇنۇ مۇھتەرەم مېھمانلىرىمغا بىردىن نەيزە ، بىردىن قىلىچ كەلتۈرۈلسۇن !

سېيىت ھاجى 12 ـ ئاينىڭ سوغۇقىدا يالىڭاچ قالغاندەك لاغىلداپ تىترەۋاتقان مېھمانلار بىلەن ئاۋارە بولۇۋاتقان پەيتتە ئابلىزقارى غېپپىدىلا قىلىپ تاشقىرىغا چىقىۋالدى ـ دە ، جاپپار موللىنى باراڭ ئاستىغا چاقىرىۋېلىپ :

— چېرىكلەر يەنە كەپتۇمىش ، ھېلىقى ئەلەم بىلەن پەرىجە تەيياردۇ ؟ — دەپ ئاستا پىچىرلىدى .

— تەييار قارىم ، تەقىيەمۇ تەييار …

نەچچە كۈندىن بېرى دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ ، توپا مەھەللىسى تەرەپكە بارلىق سەزگۈسى بىلەن دىققەت قىلىپ كېلىۋاتقان مەتقاسىم سېپىلغا لاي تاشلاۋېتىپ ، سۇس بۇرغا ئاۋازىنى بىرىنچى بولۇپ ئاڭلاپ قالدى ـ دە ، نىجات قۇياشى تۇغقاندەك ۋارقىرىۋەتتى :

— قېرىنداشلىرىم ، ئاڭلاۋاتامسىلەر ، نۇرەك باخشى بۇرغا چېلىۋاتىدۇ !

بۇ ئۈزى ئىشەنگەن لەنتى رەسۇل ئالدانغان پۇقرالارنى سېپىل ھاشارىغا تۇتۇپ بېرىپ قەسىرگە كىرىۋالغاندىن بېرى ، ئانىسىنى كۆرەلمىگەنىنىڭ ئۇستىگە ، تاپا ـ تەنە مالامەتلىرىدىن قورقۇپ ، ئۆچەككە چۈشكەن قۇرتتەك تۇگۇلۇۋالغان يىگىتنىڭ تۇنجى قېتىملىق ئېغىز ئېچىشى ئىدى .

شۇنىڭ بىلەن ، پۇقرالار كەتمەن ـ گۈرجەكنى تاشلىۋېتىشىمۇ ئۇنتۇپ ، ھاپىز زىياپەت بىلەن بولۇپ كەتكەن پۇرسەتتە توپا مەھەللىسى بوسۇغىسىدا تۇرغان يۇرتداشلىرى ئالدىغا قېچىپ كېلىشتى . ئۇلار بەشتوغراقتا ئايرىلىشقاندىن بېرى بېشىدىن ئۆتكەن كەچمىشلەرنى سۆزلىشىشكىمۇ ئۈلگۈرمەي كۆز يېشى قىلىشىۋاتقاندا ، ئەلچى چېرىكلەرمۇ قايتىپ كەلدى .

بۇ چېرىكلەرنىڭ دورا ـ دەرمەك سۈركەپ ، تاراپ ـ تىرمىلاپ پەرۋىش قىلىپ يېتىلدۈرگەن كەكە ساقىلى تۇنجى ئۇرۇم كۆدىدەك

چورتىلا قىرقىپ تاشلانغانىدى . ئاستىدىكى قاراشەھەر نەسلىدىن بولغان جەدە ئاتلىرىنىڭ كۆمۈرچەككە يەتكۈزۈپ كېسىۋېتىلگەن قۇيرۇقىمۇ كۆكۈيۈن ئارام بەرمەيۋاتقان چاترىقىغا قىسىقلىق تۇراتتى .

— بۇ نېمە ئىش ؟ — پىيازلىقتىكى قارانچۇقتەك سالپايغان ھالىدا كېلىۋاتقان چېرىكلەرنىڭ ئەلپازىغا قاراپ ، ئەلچىلىكنىڭ ئاقىۋىتىنى قىياس قىلىپ يەتكەن باش سەركەردە سەل چۆچۈگەندەك بولۇپ سورىدى ، — سېيىت ھاجى دەستەككە پىسەنت قىلماپتۇ ـ دە ، ئۇنداقتا …

— پىسەنت قىلمىسىغۇ مەيلىدى ، ئۆلتۈرۈۋەتكىلى تاس قالدى ، بىز ئۇچرىغان ھاقارەتمۇ ئۆلۈمدىن كەم ئەمەس .

— ئۇ يەردە يەنە نېمىلەرنى كۆردۈڭلار ؟

— قەسىر ئەتراپىغا سېلىنغان ئېگىز ھەم قېلىن سېپىلنى ، سېپىل ئۈستىدە بەشئاتار مىلتىقلارنى تۇتۇپ تۇرغان نۇرغۇن ئادەملەرنى كۆردۇق . يۇرت كاتتىلىرىمۇ بىزگە ئالدى بىلەن قول سېلىش ئۈستىدە مەسلىھەتلىشىۋاتقانىنىڭ ئۈستىگە كىرىپ قاپتۇمىز .

— ھىم …

باش سەركەردە كۆپ ئويلىنىپ تۇرمايلا قاقىرامدا قاقلىنىپ ئۆلتۈرغان چېرىكلەرنى دىققەتكە چاقىردى ـ دە ، كوماندا بەردى :

— ئارتقا بۇرۇل !

«ئارتقا بۇرۇل» دېگەن كوماندىنىڭ نېمىدىن دېرەك بېرىدىغانلىقىنى ئوبدان چۈشىنىدىغان شيۇڭ گاۋشېڭ سۈپۈرگەئاخۇن بىلەن سېلىشىۋاتقان پارىڭىنى توختاتتى ـ دە ، يۈگۈرۈپ بېرىپ باش سەركەردىنىڭ ئېتىنىڭ نوختىسىنى تۇتۇپ تۇرۇپ سورىدى :

— سەركەردە جانابلىرى ، نېمىشقا ئارقىغا بۇرۇلىمىز ؟

— بۇ تىوغىرىدا تاڭ دوتەيدىن پېقىرغا شەخسەن ھوقۇق

بېرىلگەن، ئىككى مەملىكەتنىڭ خارجى مۇناسىۋىتىگە چېتىلىدىغان بۇ چوڭ ئىشتا ئېھتىياتچان ۋە سەگەك بولۇشۇمنى جېكىلىگەن!

— ئۇنداقتا سىپىت ھاجىنى جازالاش توغرىسىدىكى پەرمانچۇ؟

سەركەردىنىڭ ئۈچ كۈنلۈك ئاپتاپتا تېزدىنلا قارىداپ، قارىقىرىمىغا ئوخشاپ قالغان يۈزىگە مەسخىرە كۈلكىسى ئولاشتى، ئۇ شيۇڭ گاۋشىڭغا:

— جانابلىرى ئاقىل سەركەردە سۇن زىنىڭ ھەربىي دەستۇرىنى[1] ئوقۇمىغان بولسىلا كېرەك، ھەربىي ئادەم كۆز ئالدىدىكى تالاپەتكە ھەرگىز ئۆزىنى ئۇرمايدۇ. دۈشمەن ئاجىز بولسا، ھۇجۇمغا ئۆتمەك كېرەك، قاچسا قوغلىماق كېرەك. ئۆزىنىمۇ، ئۆزگىنىمۇ بىلىش زۆرۈركى، دۈشمەن ئۆزىدىن كۈچلۈك بولسا، 36 تەدبىر[2] ئىچىدىكى پەشنى قېقىپ كېتىش يولىنى تۇتماق لازىمدۇر ... — دېدى تىلىنى چايناپ.

باش سەركەردىنىڭ بىردىنلا بەل قويۇۋەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، ئۈمىد يىپى ئۈزۈلگەن پۇقرالار گۇررىدە كېلىپ، غەزەپلىنىۋاتقان شيۇڭ گاۋشىڭنى ئورىۋېلىشتى، بەزىلەر ئاچچىقىغا پايلىماي يىغلاپ تاشلىدى.

— بۇ توخۇ يۈرەكنىڭ مۇشۇنداق قىلىدىغانلىقىنى كۆڭلۈم تۇيۇپلا تۇراتتى، — دېدى سۇپۇرگەئاخۇن ئاغزىنى قويۇۋېتىپ، —

---

① سۇن زى — يەنى سۇن ۋۇ، چۇنچيۇ دەۋرىدىكى مەشھۇر ھەربىي ئالىم، چى بەگلىكىدىن. ئۇ 13 بابلىق «ھەربىي دەستۇر» دېگەن كىتابنى يېزىپ چىقىپ ۋۇ ۋاڭىنىڭ ھۇزۇرىغا كەلگەن ۋە ۋۇ ۋاڭ تەرىپىدىن سەركەردىلىككە تەيىنلەنگەن، ۋۇ بەگلىكىنىڭ قوشۇنىغا قوماندانلىق قىلىپ چۇ بەگلىكىنى تارمار كەلتۈرگەن. ئۇ «ئۆزىنىمۇ، ئۆزگىنىمۇ بىلگەندە ھەممە جەڭدە غەلىبە قىلغىلى بولىدۇ» دېگەن ئىستراتېگىيىلىك ۋە تاكتىكىلىق جەڭ مىزانىنى ئىلگىرى سۈرگەن. «سۇن زى ھەربىي دەستۇرى» دېگەن كىتاب جۇڭگونىڭ ئەڭ بۇرۇنقى مۇنەۋۋەر ھەربىي دەستۇرى.

② 36 تەدبىر ئىچىدە پەشنى قېقىپ كېتىش ھەممىدىن ئەلا — بۇ بىر تەمسىل بولۇپ، بۇ تەمسىل ئەڭ دەسلەپ «جەنۇبىي چى بەگلىكى دەستۇرى، ۋاڭ جىڭزى تەزكىرىسى» دېگەن كىتابتا ئىشلىتىلگەن. كۈچلۈك دۈشمەنگە يولۇققاندا ياكى قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈپ قېلىپ تاقابىل تۇرۇشقا چارىسىز قالغاندا، پەشنى قېقىپ كېتىشنىڭ ئەڭ ياخشى ئامال ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.

بۇ قورقۇنچاقتا يالۋۇرۇپ ئاۋارە بولمايلى دارىن، ئۆزىمىزگە ئۆزىمىزنىڭ ئىچى ئاغرىمىسا، بىزگە ھېچكىمنىڭ ئىچى ئاغرىمايدىكەن بۇ جاھاندا.

— مەن دېمىدىمۇ، گېپىم راستمىكەن؟ — دەپ تاپا قىلدى جامالىدىن بوۋاي.

سۆپۈرگەئاخۇننىڭ سۆزى ۋە بەشتوغراقتىن ئېلىۋالغان نەيزە- قىلىچلارنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ جەڭگە جېنىنى تىككەن پۇقرالارنىڭ مەردانە سادالىرى شيۇڭ گاۋشېڭغا جاسارەت بېغىشلىدى بولغاي، ئۇ «قەدەملەپ مارش» دېگەن كوماندا بىلەن ئىلچى تەرەپكە قاراپ قەدەم تاشلىغان چېرىكلەرنىڭ ئالدىغا ئۆتتى- دە، غولىچىنى كېرىپ تۇرۇپ ئىلتىجا قىلدى:

— ھەي بۇرادەرلەر، ياردەمچى سەركەردەڭلار سىلەردىن ئىلتىماس قىلىدۇكى، بۇ بىچارە پۇقرالارغا ئىچىڭلار ئاغرىسۇن، ئاياغ ئاستى قىلىنغان زېمىنغا ئىچىڭلار ئاغرىسۇن! يۈرىكىدە ئازراق بولسىمۇ ھەققانىيەت ئوتى بارلار مېنىڭ ئارقامدىن مېڭىڭلار. سىلەر ئۇچۇن دوتەي ئالدىدا بېشىم بىلەن جاۋاب قىلىمەن!

سەپ ئىچىدىن يەتتە- سەككىز چېرىك ئايرىلىپ چىقتى ۋە شيۇڭ گاۋشېڭنىڭ يېنىغا كېلىپ، ئۇنىڭ بۇيرۇقىنى قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا شيۇڭ گاۋشېڭ يەكەن شەھىرىدىن ئۆزى بىلەن بىللە ئەكەلگەن جۇ شۈيتاڭ، ۋېي دېشى دەيدىغان ئىككى چېرىكتىن ئۆزگە، خوتەن دوتەي يامۇلىغا قاراشلىق چېرىكتىن يەنە بەش- ئالتىسى بار ئىدى.

— مانا بۇ قېرىنداشلىرىڭلاردىن ئۆرنەك ئېلىڭلار، يەنە كىم ئادالەت يولىدا جەڭ قىلىدۇ؟ سەنچۇ قېرىنداش؟

شيۇڭ گاۋشېڭ ئۆزگە ئەگەشكەن چېرىكلەرنىڭ بىرىنىڭ مۈرىسىگە شاپىلاقلاپ تۇرۇپ، ئۆزگىلەرگە چاقىرىق قىلدى ۋە سەپتىن يەنە بىر كىمنىڭ چىقمىغىنىنى كۆرۈپ، يەرگە قاراپ تۇرغان بىر ياش چېرىكنىڭ ئالدىغا كېلىپ سورىدى.

— پېقىرنىڭ يۇرتى گەنسۇدا، چېرىك بولسام ياشىنىپ قالغان ئاتا - ئانامنى باقارمەن دېۋىدىم، مۇبادا ئۆلۈپ كەتسەم ...

— سەنچۇ قېرىنداش؟

— پېقىر ئىچكىرىدىن قېچىپ كەلگەندە مۇسۇلمان قېرىنداشلارنىڭ ياخشىلىقىنى كۆپ كۆرگەن، ئەمدى ياخشىلىقنى ياندۇرىدىغان چاغ كېلىپ قاپتۇ، مەيلى چىقسام چىقاي! ئۇنداق تۇزكور بولۇپ كەتسەكمۇ بولماس!

باش سەركەردە ئىشىنىڭ چاتاقتا تارتىۋاتقىنىنى كۆرۈپ قوشۇنغا قوزغىلىش بۇيرۇقىنى بەردى ۋە شيۇڭ گاۋشېڭغا قاراپ غەزەپ بىلەن:

— قېنى كۆرەرمىز؟ — دەپ قويۇپ ئېتىنىڭ ساغرىسىغا زەردە بىلەن قامچا ئۇردى.

پۇقرالار دىيانەت ۋە ئادالەت يولىدىن باش تارتقان ۋاپاسىز قوشۇننى پۇتمەس - تۈگىمەس نەپرەت تاشقىنلاپ تۇرغان نەزىرى بىلەن ئۇزىتىپ قالدى - دە، ئۆز مەقسەتلىرى ئۇستىدە كېڭەشكە كىرىشىپ كەتتى. ناماز ئەسىرنى تامام قىلىپ، ئاللادىن نۇسرەت تىلەپ دۇئا - تىلاۋەت قىلغاندىن كېيىن ياكى غازى، ياكى شېھىت بولۇشقا ئىختىيار قىلىپ ئىككى يول بىلەن قەشقەرگە قاراپ ئاتلاندى. سۈپۈرگەئاخۇن بىلەن شيۇڭ گاۋشېڭ «ئاللاھۇئەكبەر» دېگەن ئىلھامبەخش سادانى پەلەككە يەتكۈزۈپ تۈۋلاۋاتقان پۇقرالارنىڭ ئەڭ ئالدىدا ماڭدى.

36. غەزەپ يالقۇنى

مىلادىيە 1912 - يىلى 6 - ئاينىڭ 25 - كۈنى.

قەھرلەنگەن پۇقرالارنىڭ بەھەيۋەت تاغلاردىن ئېتىلىپ كەلگەن كۆكلەم قىياندەك يامرىغان غەزەپ ساداسى ئالدىدا بىر تال رەزگى

غازاڭ مىسالى سۈرۈپ ـ توقاي قىلىنغان كەلگۈندىلەر جىنايەتكارانە ئۈۋىسىدا قامىلىپ ياتقىنىغا بىر كېچە ـ كۈندۈز بولاي دەپ قالدى. مۈشۈنداق بىر كۈننى تۆت كۆزى بىلەن كۈتكەن كىشىلەر چىراغ يورۇقىنى كۆرگەن پەرۋانىدەك ئېتىلىپ كېلىپ، مۇھاسىرىچىلەر قاتارىغا قېتىلدى. چىرىيە پۇقرالىرىنىڭ تىغ كۆتۈرگەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان گۇلاخما، دامىكۇ تەرەپلەرنىڭ پىدائىيلىرىمۇ بىر كېچىنىڭ ئىچىدىلا توغرىقېغىل مەھەللىسىگە يېتىپ كېلىپ، قەسىر سېپىلىنىڭ شىمال تەرىپىنى ئۆزلىرىنىڭ نازارىتىگە تاپشۇرۇشنى تەلەپ قىلىشتى. يوغان تەۋەڭلەرنى بېشىغا قوندۇرۇۋاتقان ناۋايلار پۇقرالار ئارىسىدا ئارىلاپ يۈرۈپ، يۇرت نومۇسىنى ئاقلاشقا ئۆزىنى ئاتىغان جەڭچىلەرنىڭ تېنىگە ماغدۇر، بىلىكىگە كۈچ قاتتى. لەنتى رودۇپايىلارنى شىللىسىدىن ئۇرۇپ چۈشۈرۈشكە قەسەم قىلغانلارنىڭ مەردانە نەرىسى تومۇز ئازابىنىڭ تېۋىپلىرى بولغان راخاپچىلارنىمۇ قەسىر ئەتراپىغا چىللاپ كەلدى. ئۇلار غالتىكىنى ئىتتىرىپ يۈرۈپ، ھېجىرغا تاشلانغان ناۋاتتەك سۈزۈك مۇزلارنى شىلدىرلىتىپ ئېرىتىپ، قايسىبىر نەيزىلىك پۇقراغا تەڭلەيتتى ۋە دەيتتى:

— جانىنىڭ راھىتى راخاپ، قانغۇدەك ئىچىۋېلىڭلار. ئالۋاستى ئۈۋىسىنى بۇزغۇچە يۈرىكىڭلارغا تەپ، تېنىڭلارغا دەرد يەتمىسۇن!

قىلىچ ـ نەيزە ياكى ئارا، پالتىلارنى كۆتۈرۈپ، ئۇياقتىن ـ بۇياققا يۈگۈرۈپ يۈرگەنلەرنىڭ ئارىسىدا چاچلىرى ئاقارغان مومايلارمۇ، بوۋايلارمۇ كۆرۈنەتتى. ئۇلار ئۇزۇن كۆڭلىكىنىڭ ئېتىكىگە تېرىپ كەلگەن ساپسېرىق كەھرىۋادەك ئۆرۈكلەرنى كۆتۈرۈپ يۈرۈپ:

— ئاغزىڭلارغا بىردىن سېلىۋېلىڭلار، چىرىيىلىكلەرگە ئۆرۈكتىن باشقىسى بىكار، ئېلىڭلار، ئېلىڭلار، چوڭنىڭ كۆڭلىنى قايتۇرماڭلار، — دېيىشەتتى ۋە نەۋرىلىرى تەييارلىغان تىزىق ـ تىزىق مېغىزلارنى ئۇلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزاتتى.

بىر ـ بىرىنى ئاگاھلاندۇرۇپ ۋارقىراشلار ، قىزىق تاماشىنى ئۆتكۈزۈۋەتكۈسى كەلمەي ، كىشىلەرنىڭ پۇتلىرىغا پۇتلىشىپ يۈرگەن بالىلارنىڭ چۇقان ـ سۈرەنلىرى ئاپتاپلىق ھاۋادا لەيلىشىپ يۈرگەن توپا ـ تۇمانلار بىلەن سىڭىشىپ ، ئاسمان گۈمبىزىنىڭ مەركىزىدىن غەرب ئۇپۇقى تەرەپكە سىلجىۋاتقان قۇياشقا قاراپ ئۆرلەيتتى .

شيۇڭ گاۋشېڭ بىلەن بىللە قەسىر دەرۋازىسىغا قارىمۇقارشى كېلىدىغان كونا تاملىقنىڭ كەينىدە تۇرۇپ ، ئادەم دېڭىزى بىلەن قورشالغان بۆرە ئۇۋىسىدىكى ھەربىر ئۆزگىرىشكە پۈتۈن زېھنى بىلەن كۆز تىكىۋاتقان سۇيپۇرگەئاخۇن ئۇ يەردە قامىلىپ ياتقان سەپەر بوۋاينى بىر دەقىقىمۇ يادىدىن چىقارمايتتى . بوۋاينىڭ كۆڭۈل خاتىرىسىدە ئۆز پېتىچە ساقلىنىپ قالغان سۈرەت ـ سىيماسىنى ھەر قېتىم كۆز ئالدىغا كەلتۈرگىنىدە ئەسەبلىرى بارغانچە جىددىيلىشىپ ، ئەندىشىسى بىر بالداق يۇقىرى ئۆرلەيتتى . قەسىر تەرەپكە تىكىلىپ قارىغانسېرى قېلىن تاملاردىن نەيزىدەك تېشىپ ئۆتكەن نەزىرى قان تامغان قىلىچنى كۆزلىرىدىن پۈتمەس غەزەپ تېشىۋاتقان بوۋاينىڭ بوغۇزىغا تاقاپ ، قانداقتۇر بىر قارا دەقىقىنى پايلاپ تۇرغان رەھىمسىز جاللاتقا چۈشكەندەك ، نەپىسى بوغۇلۇپ ، يۈرىكى تىنىمسىز تېپىچەكلەيتتى . قەسىر تەرەپتىن كۆزىنى شۇنداق ئۈزسىلا بوۋاينىڭ قىل بىلەن قىلىچ ئارىسىدا تۇرغان ھايات يىپى ئۈزۈلىدىغاندەك ئەندىشىلىك ھېس ئۇنىڭ پىكرىنى ئۆز ھۆكۈمرانلىقى ئاستىغا ئالغانىدى .

تۈنۈگۈن ئۇ ، بۇرغا نەرىسى ساداسى ئىچىدە كەنتكە كىرىپ كېلىۋېتىپ ، ھەسەن بىلەن ھۈسەننى يېتىلەپ ئالدىغا چىققان چىنارئايىم بىلەن يېرىم يولدىلا ئۇچرىشىپ قالدى . سېغىنغان قەلبلەردىن ئېتىلىپ چىققان مۇھەببەتلىك قاراشلار ئىككى جۈپ ئوتلۇق كۆزلەر ئارىسىدىكى بوشلۇقتا مەھكەم قۇچاقلاشتى . بىر ـ بىرىنىڭ دىدارىغا تىكىلگەن كۆزلەرگە خۇشاللىق ، ھاياجان يېشى

قاپلاشتى ...

ئېرىنىڭ ئۇلتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرىگە، پېشانىسىدىكى قورۇقلارغا، گىجەكلىشىپ ئۆسۈپ كەتكەن ساقال ـ بۇرۇتلىرىغا، ياغاق سۆڭەكلىرى بۆرتۈپ چىققان يۈزىگە، قان قېچىپ، بىلىق قاسىرقىدەك يىرىكلىشىپ كەتكەن مەڭزىگە قاراپ يىغىسىنى ئاران بېسىۋاتقان چىنارئايىم:

— بەكلا ياداپ كېتىپتىلا مۇسۇلمان، — دېدى ئىچىنى تارتىپ تۇرۇپ.

— ياراتقان ئىگەمگە مىڭ شۈكۈر مەزلۇم، ھېلىھەم ھەرقايسىڭلارنىڭ، ئەل ـ يۇرتنىڭ دىدارىغا نېسىپ قىلدى، — دېدى سۈپۈرگەئاخۇن چۆل ھاياتىنىڭ، زامان تەشۋىشلىرىنىڭ چىرايىدا قالدۇرغان ئىزلىرىنى رەپىقىسىنىڭ نەزىرىدىن يوشۇرۇشقا تىرىشىپ، — خۇدا بۇيرۇسا، بۇنداق مالامەتلىك كۈنلەر ئەمدى ئاخىرلىشار دەيمەن!

چىنارئايىم بېشىغا كەلگەن دىشۋارچىلىقلار توغرىسىدا ئېرىگە بىر ئېغىزمۇ تىنمىدى. ئۇ بۇرۇندىنلا ئېرى مەيلى يېنىدا بولسۇن ياكى بولمىسۇن، ھەرقانداق ئېغىرچىلىق تارتسىمۇ قىلچە زارلانمايتتى. بىراق، ئۇنىڭ كۆزگە تاشلانغۇدەك ئاقىرىپ كەتكەن چېكە چاچلىرى، سۇرمە سۈرگەندەك كۆكىرىپ تۇرغان ئاستىن قاپاقلىرىدىكى ئىرماش ـ چىرماش ئىنچىكە قورۇقلار، سۇمۇرۇۋالغاندەك ئىچىگە تارتىلىپ كەتكەن قوۋۇزلىرى، ئورۇقلاپ تەمبۇر بېشىغا ئوخشاپ قالغان يۈزى، ئامۇتتەك ئۈزىرىغان ئېڭىكى خۇددى تىلسىز مەلۇماتچىدەك، سۈپۈرگەئاخۇنغا ھەممىنى سۆزلەپ بەرمەكتە ئىدى. چىنارئايىم ئاشۇ ئالامەتلەرنىڭ جىسمىنى كۆلكە ئارىسىغا يوشۇرۇپ تۇراتتى.

ھازىرقى پەيتنىڭ مۇڭدىشىدىغان چاغ ئەمەسلىكىنى چۈشەنگەن سۈپۈرگەئاخۇن بۇزۇلۇپ تۇرغان كۆڭلىنى زورىغا تىنچلاندۇردى. نەزىرىنى رەپىقىسىدىن يۇلۇۋېلىپ، قوللىرىغا ئېسىلىپ، ئۆزىنى

قـوْچـاقلاپ توْرغان ئىككى نارەسىدىنىڭ بېشىنى سىلاپ قويۇپ، ئۇلارنىڭ بوۋىسىنىڭ ئەھۋالىنى سورىدى. ئۇ سەپەر بوۋاينى ئاغرىپ تارتىپ قالغان بولسا كېرەك، دەپ ئويلىغانىدى.

— بوبام ... بوبام ...

سوْپوْرگـەئـاخـوْن بـالـىلارنىڭ ئاغزىنى ئۇمچەيتىپ، ياش يوْگـوْرگـەن كـوْزلـىـرىـنـى چـىـنـارئـايـىـمـغـا تىكىپ، گەپ قىلالمايۋاتقانلىقىنى كۆردى ـ دە، تەقەززالىق، تەشۋىش تۆكۈلۈپ توْرغان كۆزىنى ئىتتىكلا رەيىقىسىگە قادىدى.

چـىـنـارئـايىم ئېرىگە يۈز كېلەلمەيدىغان بىر ئىش قىلىپ قـويـغاندەك، بېشىنى سىلىپ تىرنىقىنى كولاپ تۇرۇپ، سادىر بولغان ۋەقەنى يىپىدىن ـ يىڭنىسىغىچە سۆزلەپ بەردى. ئاخىرىدا دورغىلارنىڭ ئۈچ كۈندىن بېرى ئۆزىنى ياكى بالىلارنى بوۋاي بىلەن كۆرۈشكىلى رۇخسەت قىلمايۋاتقىنىنى ئېيتتى.

— ئى پاختا ئىچىدە چوغنى ساقلىغۇچى كەرەملىك ئاللا، شۇ بىچارە بوۋاينى ئۆز پاناھىڭدا ساقلاپ قالساڭ نېمە بولاتتى؟! — دېدى سوْپوْرگەئاخوْن ئالىقىنىغا بىر مۇشت ئۇرۇپ قويۇپ.

ئۇ، بۇ ھەسرەت ـ نادامەتنى ئاللاغا ئەمەس، بەلكى «ئەـ شەنچىگە يارىمىغان» رەيىقىسىگە ئېيتقاندەك، ئۇنىڭغا بىر قاراشلىق رەنـجـىـش، ئـاغرىنىش نەزىرىنى تەقدىم قىلدى ـ دە، يىنىدىن دۇپپۇرلىشىپ ئۆتۈپ كېتىۋاتقان پۇقرالار ئارىسىغا قوشۇلۇپ قەسىر تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى...

سوْپـوْرگـەئـاخـوْن غـەزەپ ساداسى بىلەن يەر ـ ئاسماننى تىترىتىپ، ئۇلۇغ يولغا پاتماي كېلىۋاتقان بۇ شىددەتلىك قىيان ئۇدۇل قەسىر ئۇستىگە باشلانسىلا، ئالۋاستى ئۇۋىسىنىڭ كۆزنى يـۇمـۇپ ـ ئاچقۇچە كۇكۇم ـ تالقان بولۇپ، يەر يۈزىدىن يوق قىلىنىدىغانلىقىغا زادى شۇبھە قىلمايتتى. لېكىن، ئۇ نەزىرىنى يىراققا تاشلىدى، شىۋىڭ گاۋشېڭ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، بىھۇدە قان تۆكۈلۈشنىڭ ئالدىنى ئېلىش، سەپەر بوۋاينى زىيانكەشلىكتىن

ساقلاپ قىلىش ئۈچۈن ، قەسرنى كۈچلۈك قورۇمغا ئېلىپ ، سېيىت ھاجىنى تەسلىم بولۇشقا ئۈندەش قارارىغا كېلىشتى . قادىر تۆمۈرچى ، جامالىدىن بوۋاي ، مەتقاسىملارنىڭ ھەربىرىنى بىردىن مەھەللە پۇقرالىرىغا باش قىلىپ ، ئۈچ تامغا تارقاتتى . ئۆزلىرى بولسا سىرىق مەھەللىسىدىن كەلگەن يۈزچە پۇقرا بىلەن دەرۋازا تەرەپنى قورشاۋ ئاستىغا ئالدى .

شۇنداق قىلىپ ، بىر كېچىمۇ ئۆتۈپ كەتتى . تاڭ يورۇشى بىلەنلا يا ئوقىغا باغلاپ قەسرگە تاشلانغان ئىككى دەۋەتنامىمۇ يەنە قۇمغا سىڭگەن سۇدەك ھېچ نەتىجىسىز يوقالدى . سەپەر بوۋاينىڭ ئۆلۈك ـ تىرىكلىكى توغرىسىدىمۇ دېرەك ئېلىشقا مۇمكىن بولمىدى . ئەتلەس ـ شايىچىلىق ئۇستىخانىسىدا ئىشلىگەنلەردىن بوۋاينىڭ ئەھۋالىنى سوراشتۇرۇپ كۆرگەن بولسىمۇ ، ئۇلار «تۈنۈگۈن چۈشتىن كېيىن ئالمان ـ تالمان يېتىپ كەلگەن ئىككىيلەننىڭ بوۋاينى قەسرگە ئەكەتكەنلىكىنى كۆردۇق» دېگەندىن ئۆزگە ھېچنېمە دەپ بېرەلمىدى .

كۆپنى كۆرگەن شيۇڭ گاۋشېڭنىڭ : «بۇ ئۇلارنىڭ سەپەر بوۋاينى گۆرۈ ئورنىدا تۇتۇپ تۇرماقچى بولغىنى ، شۇڭا بوۋاينى ھازىرچە ھېچنېمە قىلمايدۇ» دېگەن سۆزى بىلەن سۇپۇرگەئاخۇننىڭ ئەندىشىسى سەل ئازايغان بولسىمۇ ، لېكىن ۋەھىمىلىك كۆڭلى يەنە ئارام تاپالمايۋاتاتتى .

ئۇ ئۆز ۋاقتىدا ئۆزىگە : «مۇبادا كۆزۈم مىدىرلاپلا تۇرىدىكەن ، بوۋاينى ھېچكىمگە تاك ئېتىپ چەككۈزمەيمەن . مەرھۇم ئابدۇللائاخۇن يەتكۈزۈشكە ئۈلگۈرەلمىگەن پەرزەنتلىك بۇرچىنى ئەبەدىلئەبەد زىممەمگە ئالىمەن» دەپ قەسەم ئىچكەن ئەمەسمىدى ؟ يىراق تاغلار ئارىسىدىكى نىشانسىز قەبرىدىن ئۈچۈپ كېلىپ ، باش ئۈستىدىلا ئەگىپ يۈرگەن ئاغىنىسىنىڭ روھى ئەمدىلىكتە دادىسىنى خەۋپ ئىچىدە كۆرۈپ ، ئۇنى قەسەمخورلۇقتا ، يالغانچىلىقتا ، ۋاپاسىزلىقتا ئەيىبلىسىچۇ ؟ «ئىنسانپىڭغا ، ھىمايەڭگە تاپشۇرغان

بىچارە دادام قېنى؟» دېگەن كەسكىن سوراقلا ئۇ ئەمدى نېمىدەپ جاۋاب بېرىدۇ؟ مەھشەرگاھتا ئۇنىڭغا قانداق يۈز كېلىدۇ؟

تۇنۇگۇن ئايرىلغىنىغا ئۇزۇن بولغان يۇرتىغا سالامەت قايتىپ كەلگەن جامالىدىن بوۋاي ئۇرۇق - تۇغقانلىرى، يار - بۇرادەرلىرى بىلەن كۆرۈشتى. ئارقىدىنلا قەدىناس ئاغىنىسى، بىللە قان تۆككەن سەپدىشى سەپەرنىڭ ۋەھشىي دۈشمەن قولىغا چۈشۈپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ، يىغلىۋەتكىلى ئاز قالدى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆزىلا ئەمەس، بەلكى يەر - زېمىنىنىڭ، قۇياشنىڭ، بۇلۇتلارنىڭ، دەل - دەرەخلەرنىڭ ئۆزىگە بوۋاينىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلغاندەك تىكىلگەنلىكىنى تۇيمىدىمۇ؟ يۈرىكى تارغاقتا تاتىلانغاندەك، جىگىرى بېغىشىدىن ئۈزۈلگەندەك ئازاب ھېس قىلمىدىمۇ؟!

قەسىر قورشالغىنىغا توپتوغرا بىر كېچە - كۈندۈز بولدى. يالغۇز قېيىق مىسالى تۇرغان قەسىرنى شىددەتلىك دولقۇنلىرى ئارىسىغا ئېلىۋالغان قەھرلىك دېڭىزدەك داۋالغۇپ تۇرغان مۇھاسىرىچى پۇقرالار ئۆز جايىدا تۇرۇپ نامازدىگەر نامىزىنى ئوقۇشقا باشلىغاندىلا دەرۋازا ئۈستىدىكى قوۋقىدا بىرقانچە سەللىلىك باش كۆرۈندى. ئارقىدىنلا تالىپلارچە ئىنچىكە ئاۋازدا قىلىنغان قىرائەت ئاۋازى كەلدى. نامازدا تۇرغان پۇقرالارنىڭ ئەڭ نازۇك يېرىگە قىلىنغان بۇ قىرائەت ھۇجۇمى دۈشمەنىنىڭ بىر كېچە - كۈندۈزدىن بۇيان تۇنجى قېتىم ئۆزىنى كۆرسىتىشى ئىدى.

بۇنداق قىرائەت تەھلىكىسىدىن قىلىنغان ھالۋىغا غىققىدە تويۇپ كەتكەن پۇقرالارنىڭ بەزىسى ئالمان - تالمان قولىقىنى ئېتىۋېلىشتى. بەزىسى قەسىر تەرەپكە قاراپ دىمىغىدا كۈلۈپ قويدى. كىمدۇر بىرى «ئاللاھۇئەكبەر» دەپ بىرلا باشلاپ بېرىۋىدى، تۆت تەرەپتىن تەڭلا ياڭرىغان سادا ئۇزۇلمەي گۈلدۈرلەۋاتقان گۈلدۈرماما ئاۋازىغا ئايلىنىپ، پۈتۈن زېمىننى لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتتى.

بىراق ، كانىيى ئاغرىپ ، نەپسى ئۈزۈلگۈچە ۋارقىرىغان پۇقرا بەربىر بەرداشلىق بېرەلمىدى ، «ئاللاھۇئەكبەر » دېگەن سادانىڭ شـــالاڭلىشىشىغا ئەگىشىپ ، دەرۋازا ئۈستىگە مەجبۇرەن ھەيدەپ چىقىرىلغان بىتەلەي ياش تالىپلارنىڭ مۈڭلۈق قىرائىتى بارغانچە كـۈچـــيىشكە باشلىدى . بىرەر سۈرىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىسىلا بۇ دۇنـيـادا كـۆرۈۋاتـقـان قـــيامەت ئازابىنى ئۇنتۇپ ۋە قىيامەت قىسمىتىگە تەن بېرىپ ، ئۇ دۇنيا قىيامىتىنىڭ ئەندىشىسى بىلەن ئاۋارە بولۇشقا باشلايدىغان بەزى مۇسۇلمانلارنىڭ قەلبىدىكى ئىرادە قەلئەسى قىرائەت ئاۋازىنىڭ شەكىلسىز ، غايىب زەربىسى ئارقىسىدا قىڭغىيىشقا يۈز تۇتتى . قىرائەت قىلىپ تۇرۇپ تەڭلەنگەن ئەجەل قىلىچىغا ئاجايىپ ئىتائەت بىلەن بويىنىنى تۇتۇپ بېرىشكە ئۈگىنىپ كـەتـكـەن بـەزى پـۇقرالار ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ ، نەيزىسىنى چۆشۈردى ، بەزىلەرنىڭ چويۇن توپتەك تۈگۈلگەن مۇشتى بوشىشىپ كـەتـتـى . كـىـمـلـەردۇر ئۆزىنى جەڭ مەيدانىدا ئەمەس ، بەلكى مـەسـچىتتە تۇرغاندەك ھېس قىلدى بولغاي ، ئېرىپ كېتىۋاتقان ۋۇجۇدىنى باسالماي ، مىشىلداپ كۆز يېشى قىلغىلى تۇردى .

ئۆتكۈر نەزىرى بىلەن ھەممىنى كۆرۈپ تۇرغان سۈپۈرگەئاخۇن بۇ ھالدىن تولىمۇ غەزەپلەندى . ئۇ : «ئەي ساددا خەلقىم ، مەن پـەخـىـرلـــىـنـــدىغان خەلقىم ، دۈشمەنىنىڭ دوپپىمىزغا سالغان جـــىـگـدىسىنى پۈۋلىمەي ھاپ ئېتىپ كۆرگەن كۈنىمىز ئازمۇ؟ ئىسىت ، ئىست !» دەپ لەۋلىرىنى چىشلەپ ، بېشىنى چايقىدى ـ دە ، قىلىچىنى شارت قىلىپ قىنىدىن چىقاردى . ئۇ ، مۇشۇنداق كېتىۋەرسە پۇقرا قەلبىدىكى مۇداپىئە سېپىنىڭ تامامەن يىمىرىلىپ كـېـتــىـشى مۇمكىنلىكىنى پەملىگەن ۋە ئۆز قوۋمىنىڭ يېغىرى ئېچىلىپ قالغىنىغا شىيۇڭ گاۋشېڭ ئالدىدا ئىزا تارتقانىدى .

شـــيـۇڭ دارىن ، ئەمدى چىداپ تۇرغۇدەك يېرى قالمىدى . قەسىرگە تېگىش قىلايلى ، پۇرسەت قولدىن كەتمىسۇن ، — دېدى سۈپۈرگەئاخۇن شىيۇڭ گاۋشېڭغا قەتئىي قىلىپ .

سوپورگەئاخوننىڭ ساقلىنىڭ تىترەۋاتقىنىغا سەپسېلىپ تۇرغان شىيوڭ گاۋشېڭ ئۇنىڭ بۇنداق تاسادىپىي قارارغا كېلىشىنىڭ سەۋەبىنى ئوبدان چۈشىنەتتى . پۇقرانىڭ كۈچلۈك ئوت تەپتىگە دۇچ كەلگەن ياغدەك ئېرىپ كېتىۋاتقىنىغا ئۇنىڭمۇ ئاچچىقى كەلگەنىدى . بىراق ، قورال - ياراغ جەھەتتە ھەسسىلەپ ئەۋزەللىككە ئىگە بولغان دۈشمەنگە ئالدىراپ ئېتىلىش سەپەر بوۋايىغىمۇ ، پۇقراغىمۇ ياخشى ئاقىۋەت ئەكەلمەسلىكى مۇمكىن ئىدى . شۇڭا ، ئۇ كۆڭلىنىڭ بىر بۇرجىكىدە ساقلىنىپ تۇرۇۋاتقان كىچىككىنە ئۈمىدىنى يەنە بىر قېتىم تەسلىمگە دەۋەت قىلىپ كۆرۈش چارىسىگە باغلىدى - دە :

— خاننىڭ دورى ئۈچ دەپتىكەن ، يەنە بىر قېتىم دەۋەت قىلىپ كۆرەيلى . بۇ قېتىممۇ دەۋەتنى رەت قىلسا ، ئاندىن تېگىش قىلساقمۇ ئۈلگۈرىمىز ، — دېدى سوپورگەئاخونغا مەسلىھەت تەرىقىسىدە .

سوپورگەئاخون ئۇيان ئويلاپ - بۇيان ئويلاپ بۇ مەسلىھەتنىڭ خېلى ئورۇنلۇق ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى ، يېنىغا ئۈچ تەرەپنىڭ باشچىلىرىنى چاقىرتقۇزغاندىن كېيىن :

— بىر تەرەپتىن تەسلىم بولۇشقا دەۋەت قىلىلى ، بىر تەرەپتىن جەڭگە ھازىرلىنىلى . مۇبادا ئاخىرقى قېتىم يەنە جاھىللىق قىلسا ... — دېدى .

شۇنداق قىلىپ ، يەنە بىر دەۋەتنامە پۈتۈلۈپ ، يا ئوقى بىلەن قەسىرگە تاشلاندى . ئارىلىقتىن ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەيلا قىياستىن تاشقىرى پەۋقۇلئاددە بىر ۋەقە يۈز بەردى ، بەش غۇلاچ ئېگىزلىكتىكى خادىنىڭ ئۇچىغا چىگىلگەن بىر غەلىتە ئەلەم دەرۋازا بېشىغا كۆتۈرۈلۈپ ، ھارغىنلىق يەتكەن تازقارىنىڭ قانىتىدەك لەپىلدىگىلى تۇردى ، ئارقىدىنلا قىرائەت ئاۋازى بېسىقىپ ، داقا - دۇمباق ، ناغرا - سۇنايلارنىڭ ئۈنى ياڭرىدى . روشەنكى ، بۇ جاھىلانە دۈشمەنىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى دەۋەتكە قايتۇرغان

مۇتتەھەملەرچە جاۋابى ئىدى !
— بەگ دادا ، سوپۇرگەئاخۇن بەگ دادا …
— «بەگ دادا ؟ »
بىرنىمە دېيىشكە ئاغزىنى ئۆمەللىگەن سوپۇرگەئاخۇن ئىككى پەرزەنتى كۆز يۇمغاندىن بىرى «بەگ دادا» دېگەن يېقىملىق ، مۇھەببەتلىك خىتابنى ئاڭلاپ باقمىغىنى ئۈچۈنمىكىن ، قۇلىقىغا ئىشەنمىگەندەك تۇرۇپ قالدى ـ دە ، شارتلا كەينىگە بۇرۇلدى .
— بەگ دادا ، بوۋامنى بەك كۆرگۈمىز كەلدى ، ئۇنى تاپىلى يا …
ئۇ ، ئۆزىنى تۇنجى قېتىم «دادا» دەپ ئاتىغان ھەسەن بىلەن ھۈسەننى مەھكەم قۇچاقلاپ باغرىغا بېسىپ ، يۈز ـ كۆزىگە نەچچىنى سۆيدى ، كىچىك تۇرۇپ ئاتا ـ ئانا مېھرىدىن ئايرىلغان كۆڭلى سۇنۇق يېتىملارنىڭ يۈزى ئۇنىڭ ئىسسىق يېشى بىلەن يۇيۇلدى . يۈرىكىدىن تۇغان بۇزۇپ يامرىغان سۆدەك ئېتىلىپ چىققان ئاتىلىق مېھرى باغرىغا مەھكەم چاپلىشىۋالغان نارەسىدىلەرنىڭ دىل جامىغا قۇيۇلدى .
سوپۇرگەئاخۇن كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ تۇرغان باللارغا ، ئۇلارنى باشلاپ كەلگەن چىنارئايىمغا قەسەم بىرىۋاتقاندەك تىكىلىپ قاراپ ، كۆزىنى سۈرتتى ـ دە ، ئۈپۈق ئۈستىدىن قىيپاش چېچىلىۋاتقان قۇياش نۇرىدا ھېلىلا ئوتتىن تارتىۋالغاندەك قىزىرىپ كەتكەن قىلىچىنى قەسىر تەرەپكە شىلتىپ تۇرۇپ :
— ئېتىڭلار ، چېپىڭلار ، ئۇ كونا لاتىنى كۆرەرگە كۆزىمىز يوق ! — دەپ ئۈنلۈك توۋلىدى .
ئۇ شۇنداق دەپ توۋلىدى ـ دە ، يانپېشىدا خۇددى جان كىرگەندەك پىلدىرلاپ تۇرغان بۇرغىنى ئېلىپ پۇۋلەشكە باشلىدى .
«دۇت … دۇت … دۇت… »
بۇرغا ئاۋازى ئاسماندىن ، يەردىن ئەكس سادا قايتۇرۇپ ، ئابدۇللائاخۇننى ، نۇرەك باخشىنى ، ھىمىت قاشقىنى ، چولاق

مۇئەززىنىنى پۇقرالارنىڭ يادىغا سالدى . قانلىق قىساس ئوتى غەزەپلىك سادالارنى ئەرشىئەلاغا يەتكۈزدى . ئوق ئېتىلىۋاتقان سېپىلغا قاراپ مەردانە كۆكرەك كېرىپ ئېتىلغانلارنىڭ ئاياغ ئاستىدىن كۆتۈرۈلۈپ ، بۇرمىسىمان پىرقىراۋاتقان توپا - چاڭ بۇلۇتلار بىلەن قوشۇلۇپ قاندەك قىزارغان قۇياش يۈزىنى خىرەلەشتۈردى . ئاللانىڭ نامىغا قىلىنغان زىكرىلەر ، «ئۇر ، چاپ» سادالىرى ، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى دىمىق تومۇز ھاۋاسىنى تىترەتمەكتە ، ۋىژىلداپ ئۇچۇۋاتقان ئىبلىس ئوقلىرى بىلەن مەنچاناق ۋە سالغۇيلاردىن ئېتىلغان تاش بوشلۇقتىكى يېرىم يولدىلا بىر - بىرىنى خوراتماقتا ئىدى...

تۈنجى قېتىملىق شىددەتلىك ھۇجۇم تاكى گۇگۇم چۈشكۈچە داۋام قىلغان بولسىمۇ ، لېكىن ھېچقانچە نەتىجە چىقمىدى . قەسىر دەرۋازىسىنى قامالغا ئالغان مىلتىقچىلار ئارىسىدىن شيۇڭ گاۋشېڭنىڭ جۇ شۈيتاڭ دېگەن چېرىكى ئوق تېگىپ قازا تاپتى . يەنە بىر چېرىكمۇ قورسىقىدىن يارىلىنىپ قاتاردىن چىقتى . ئارقا سېپىلغا شوتا قويۇپ ياماشقان ئون نەچچە پۇقرا شوتا بىلەن بىللە غۇلىتىۋېتىلگەچ ، قولىدىن ، پۇتىدىن ناكار بولغانلارمۇ خېلى كۆپ بولدى . قېلىن تامنى تېشىپ ، يوچۇق ئېچىش مەقسىتىدە سېپىل ياقىلاپ كەتكەن مەتقاسىمنىڭ بىلىكى يېنىك جاراھەتلەندى . پۈتكۈل جەڭ تىركىشىش باسقۇچىغا كىردى .

دۈشمەنىنىڭ قولىدىكى مىلتىق تەسەۋۋۇردىكىدىنمۇ كۆپ ئىدى . مۇبادا بىرەر كەسكىن تەدبىر قوللىنىلمىسا ، ئۇلارنىڭ ئوت كۈچىنى بېسىپ چۈشۈش خېلى تەسكە توختايدىغاندەك قىلاتتى . يەتكۈدەك ئوزۇق - تۈلۈك ۋە باشقا لازىملىقلىرى تولۇق بولغان دۈشمەن نەچچە ھەپتە ، ھەتتا نەچچە ئايغىچە چىداشلىق بېرىپ ، مۇھاسىرىدىكىلەرنىڭ ئىرادىسىنى بوشاشتۇرۇۋېتىشى مۇمكىن ئىدى . قەسىرگە ئېقىپ كىرىدىغان ئېرىقنىڭ سۈيى ئاللىقاچان توختىتىۋېتىلگەن بولسىمۇ ، قەسىر ئىچىدە سۈيى ئەلۋەك

قۇدۇقنىڭ بارلىقىنى كۆپ كىشىلەر بىلەتتى .

سۇپۇرگەئاخۇن ، شىيۇڭ گاۋشىڭ ۋە ھەرقايسى تەرەپلەرنىڭ باشچىلىرى ھېلىقى كونا تاملىقتا جىددىي باش قوشتى . ھەركىم ئۆز تەھلىلىنى قويۇپ ، ئەقىل ـ پاراسىتىنىڭ جەۋھەرلىرىنى ئوتتۇرىغا تۆكتى . ئاخىرىدا يەنىلا سۇپۇرگەئاخۇننىڭ تەدبىرى ئەقىلغا مۇۋاپىق ئىكەن دەپ قارالدى . شىيۇڭ گاۋشىڭ بۇ تەدبىرگە بىرىنچى بولۇپ ماقۇللۇق بىلدۈردى .

— بۇ ئىشقا پېقىرنىلا قويۇڭلار ، — دېدى قادىر تۆمۈرچى مەيدىسىگە مۇشتلاپ تۇرۇپ ، — ئۇ مۇتتەھەملەرگە ئۆزۈمنى بىر تونۇتۇپ قويىمىسام خەپ !

ئۇ نەدىندۇر بىر ئۆكۈز توقۇمى تېپىپ كەلدى ـ دە ، توقۇمنىڭ ئۈستىگە ئون نەچچە قاپاق سۇ تۆكۈپ ، بولدى دېگۈچە نەملىدى . ھۆل توقۇمنى دۈمبىسىگە ئارتىپ ، بېشىنى ئىچىگە تىقىپ ، بىر باغلام قۇرۇق قوناق شېخىنى سۆرىگەنچە قەسىر دەرۋازىسىغا قاراپ ئۆمىلەپ يۈرۈپ كەتتى .

كېچە قاراڭغۇ بولسىمۇ ، لېكىن يەر يۈزىدە يۈز بەرگەن قىزىقچىلىقلارغا ھەيرانۇھەس قالغاندەك كۆزىنى چەكچەيتىپ تۇرغان يۇلتۇزلارنىڭ يورۇقى سارغۇچ قوناق شېخىنى دۈشمەن نەزىرىدىن يوشۇرۇشقا توسقۇنلۇق قىلاتتى . ئېرىقلارنىڭ قېشىدىن سەكرەپ ، دەل ـ دەرەخلەرگە سوقۇلۇپ سۈرۈلۈۋاتقان شاخ غەلۋىرىدە گۈلە تاسقىغاندەك شىرىقلاپ ، دۈشمەن سەزگۈسىنى ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى .

قادىر تۆمۈرچى دەرۋازىغا يەتكىلى 15 قەدەمچە قالغاندا پاڭ ـ پۇڭ قىلىپ ئوق ئېتىلىشقا باشلىدى . مىلتىقلارنىڭ ئاغزىدىن ھۇۋقۇشنىڭ كۆزىدەك پارقىراۋاتقان ئوت دەرۋازا ئالدىدىكى بوشلۇقنى خۇددى چېقىن چېقىلغاندەك پال ـ پۇل قىلىپ يورۇتتى . لېكىن ئەجەل ناخشىسىنى توۋلاپ كەلگەن ئوق ھۆل توقۇمنىڭ قاتمۇقات كىگىزلىرى ئارىسىغا كىرىپ سۇغا تاشلانغان تاشتەك

غايىب بولاتتى. قادىر تۆمۈرچى نۇرغۇن ئوقنى ئۆزىگە سۈمۈرۈۋالغان توقۇمنى قالقان قىلىپ، تاشپاقىدەك ئۆمىلەپ ئالغا سىلجىماقتا ئىدى. ھېچنېمە كار قىلمايدىغان بىر ئاچ سىرتلان ئۆزىگە قاراپ ئېتىلىپ كېلىۋاتقاندەك قورقۇنچقا چۈشكەن دۈشمەنلەر ئوت كۆچىنى ئاشۇ توقۇم ئۈستىگىلا مەركەزلەشتۈرگەنىدى. قوقتىلار ئارىسىدىن سىرغىپ چۈشكەن ئوتلار خۇددى ئاسماندىن ئېقىپ چۈشكەن ئاقار يۇلتۇزدەك ئاق ئىز قالدۇرۇپ، ئاشۇ تاشپاقىسىمان توقۇمغا جەم بولاتتى.

تۆمۈرچى ئۆمىلەپ يۈرۈپ ئاخىر دەرۋازا تۈۋىگە يېقىنلاپ باردى. ئۇ سۈپۈرگەئاخۇن، شيۇك گاۋشېڭ ۋە ئۇنىڭ باتۇر چېرىكلىرىنىڭ ئوت كۆچى ھىمايىسىدە توقۇم ئاستىدىن ئايرىلىپ چىقتى-دە، بىرلا ھەرىكەت بىلەن قوناق شېخىنى دەرۋازىنىڭ قىلىن قارا قانىتىغا يۆلىدى.

— ئەنە، ئۇ ئوت ياقتى!

— مانا ئوت ياقتى!

تېرىقتەك يالقۇن چۈشىلا قۇرۇپ قاقشال بولۇپ كەتكەن قوناق شېخى لاپپىدە ئوت ئېلىپ گۈرۈلدەپ كۆيۈشكە باشلايتتى-دە، دەرۋازا ھەش-پەش دېگۈچە بىر دۆۋە كۈلگە ئايلىنىپ، ھاڭغىرقاي يول ئېچىلاتتى. بۇ يول مۇھاسىرىچىلەرنى ئۈدۈل بۆرە ئۇۋىسىغا ئەكىرەتتى. ئۇ چاغدا...

شۇ ئەسنادا كۈتۈلمىگەن بىر ئىش يۈز بېرىپ، يۇلتۇزدەك پىلدىرلاۋاتقان ئوت يەرگە چۈشۈپ كەتتى. ھەممە ئۈمىدىنى ئاشۇ كىچىككىنە ئۇچقۇنغا باغلاپ، سەزگۈسىنى كۆزىگە توپلاپ قاراپ تۇرغانلار كۈتە-كۈتە، ئاخىر ئۈمىدسىزلەندى. تۆمۈرچىنىڭ ھېچقانداق ھەرىكىتى كۆزگە چېلىقمىدى، پاراسلاپ ئېتىلىۋاتقان مىلتىقلارنىڭمۇ ئۈنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى.

— قادىرئاخۇنغا ئوق تەگدى بولغاي، — دېدى بىرەيلەن ئۆھ تارتىپ قويۇپ، — ئاللا ئۇنىڭ جايىنى جەننەتتە قىلسۇن، — بەك

بەلەن ئادەم ئىدى ...

— ئاغزىڭغا مۇشت ! — دەپ ۋارقىرىدى سۇپۇرگەئاخۇن قاراڭغۇدا ھېلىقى گەپنى قىلغان كىمگىدۇر ھۆركىرەپ ، — ئاللا ئۇنى ئۆز پاناھىدا ساقلايدۇ !

سەپەر بوۋاي قەسىرگە ھەيدەپ كېلىنگەندىلا ، پات ئارىدا ئادەتتىن تاشقىرى بىرەر ۋەقەنىڭ يۈز بېرىدىغانلىقىنى سەزگەنىدى . ئۇ ئاتخانىنىڭ يېنىدىكى قاراڭغۇ ئۆيگە سولىنىپ ئۇزاق ئۆتمەي قەسىر ئىچىدىن ئاڭلىنىۋاتقان ئاچچىق ئاگاھلاندۇرۇشلار ، تىل شەمشىرىنى ئوينىتىشلار ، تاراق - تۇرۇقلارغا قاراپ يۈز بەرگۈسى ۋەقەنىڭ قاش بىلەن كىرپىك ئارىسىغا كېلىپ قالغانلىقىغا ئاسانلا ھۆكۈم قىلدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ ھېلىلا يەر تەۋرەيدىغاندەك ئەنسىزلىك بىلەن ئۇلغىيىۋاتقان ۋەھىمىلىك كەيپىيات ئىچىدىكى ھەربىر ئۇششاق تىۋىشنىمۇ دىققەت دائىرىسىنىڭ تېشىدا قالدۇرمايدىغان بولدى .

«بۇ نېمە ۋەقەدۇ ؟ ئۇلارنىڭ بۇنچىۋالا ساراسىمىگە چۈشكىنىگە قارىغاندا ... »

بوۋاي نۇرغۇن ئۇيقۇسىز تۈنلىرىنى مانا مۇشۇ ھەپسىدە ئۆتكۈزگەن ، پەقەت ئاتلارنىڭ زېرىكىشلىك كىشنەشلىرى ، قاشاڭ خورازلارنىڭ چىللاشلىرى بىلەنلا ھاياتلىقنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى بىلىش مۇمكىن بولىدىغان بۇ سىرلىق ، سۈكۈناتلىق دۇنيا ئۇ قامالغاندىن بېرى بۇ دەرىجىدە پاتىپاراق بولۇپ باقمىغانىدى . ئۆزىنى كۆپكۈندۈزدىلا ئۇستىخاندىن ھەيدەپ كېلىپ ، كېچىلىرىلا تۈنەيدىغان بۇ ھەپسىگە بەند قىلىپ قويۇشلىرىمۇ ئەھۋالنىڭ باشقا كۈنلەردىكىگە ئوخشىمايدىغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى .

بوۋاي تاشقىرىدىكى تىۋىشلارغا سەگەكلىك بىلەن قۇلاق سالغاچ ، خىيال تۇلپارىنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋەتتى . ئۇ مەزمۇت قاناتلىرى بىلەن قىياس تۇمانلىرىنى يېرىپ ئۆتۈپ ، تەپەككۇر ئاسمىنىنى بىر ئايلىنىپ چىقتى - دە ، تۈنجى خۇش خەۋەرنى ئېلىپ

قايتتى :

«سۆپۆرگەئاخۇن ، سۆپۆرگەئاخۇن قايتىپ كەلدى ! پەقەت سۆپۆرگەئاخۇن ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىلا بۇ ئالۋاستى ئۇۋىسىدا بۇ تەرىقە قورقۇنچ پەيدا قىلالايدۇ ! »

ئۇ بۇ خەۋەرگە ئىشەندى . راست ، پەقەت يۇرتلۇقلىرىلا ئاسارەت كۆكىدە قىساس چاقمىقىنى چاقتۇرۇپ ، جىنايەت ، ناشايان ئىشلار بىلەن توشۇپ كەتكەن بۇ گۆرنى كۆيدۈرۈپ ، كۇل قىلالايدۇ ! بەتبەشىرە قىياپىتىنى كۆلكە ، ئىمان پەردىسى كەينىگە يوشۇرۇپ ، بىراۋنىڭ يۇرتىغا قانلىق قولىنى ئۇزارتقان مەخلۇقلارنى ھالاكەت گىردابىغا غۇلىتالايدۇ ! ئۇ مانا مۇشۇ كۈننى ، مانا مۇشۇ سەلتەنەتلىك دەقىقىنى قانچىلىك سېغىنمىدى ـ ھە ؟ !

خەزىنە بولاپ قاچقان قاراقچىلاردەك دۈپۈرلىشىپ ھەپسە ئىشىكى ئالدىدىن ئۆتۈپ كەتكەن ئىككى دورغىنىڭ زامان ئاخىر بولىدىغاندەك ئەندىكىپ ، تىترەك ئاۋازى بىلەن : «سۆپۆرگە مىراب كەپتۇ» دەپ پىچىرلىشىشىنى ئاڭلىغان بوۋاينىڭ گۇلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى . ئارقىدىنلا ھەنىپە خېنىمنىڭ ئۇستىگە قايناق سۇ چېچىلغان قانجۇقتەك غىڭشىپ ، ئاللا ـ توۋا كۆتۈرگىنى ، سۈس قىيقاس ساداسى ئاڭلاندى .

قاراڭغۇ چۈشتى . ئۇمۇ خۇددى مۇھاسىرىچى پۇقرالارغا ئوخشاش ھاياجان بىلەن دۈپۈلدەپ سوقۇۋاتقان يۈرىكىنىڭ ساداسىنى تىڭشىغاچ ، زىنھار كۆز يۇممىدى .

تاڭ ئاتتى . كۈن تىكلەندى . كۈن غەربكە ئېگىلدى . مانا ئەمدى ئۇ نۇرەك باخشىنىڭ بورغىسىنىڭ تونۇش ، ئىلھامبەخش ئاۋازىنى ، مىلتىقلارنىڭ گۈپۈلدەپ ، ئوقلارنىڭ ۋىژىلداپ ئۇچۇشقىنىنى ئېنىق ئاڭلىدى .

بوۋاي مۇشۇنداق تەنتەنىلىك مىنۇتلاردا ئۆزىنىڭ ھېچ ئىش قىلالمىغىنىغا تولىمۇ ئەپسۇسلانماقتا ئىدى . قىچىشىپ كەتكەن قولىنى توختىماي ئۇۋۇلاپ ، قاراڭغۇ ھەپسىدە ئۇيان ـ بۇيان

ماڭاتتى . ئىشىك يوچۇقىدىن ئېتىلىپ كىرگەن پورۇخ ھىدىنى خۇددى ئەمدىلا ئېچىلغان ئەتىرگۇلنى پۇرىغاندەك ، ئاچ كۆزلۈك بىلەن پۇرايتتى . مىلتىق ئاۋازىغا قاراپ جەڭ ۋەزىيىتىگە باھا بېرەتتى . «ئېتىڭلار ، ئالۋاستىلارنىڭ يۈرىكىنى چەنلەپ ئېتىڭلار ، ئەزىمەتلەر» دەيتتى ۋە ھەق يولغا جانلىرىنى ئاتاشقان جەسۇر يۇرتداشلىرىغا غايىبانە مەدەت بېرەتتى . تۈرۈلۈپلا قوللىرىنى جۈپلەپ ئېگىز كۆتۈرەتتى - دە ، ئاللادىن پۇقراغا نۇسرەت تىلەيتتى .

سەپەر بوۋاي يىراقتىن كېلىۋاتقان مىلتىق ئاۋازىنىڭ بارا - بارا شالاڭلاپ ، ئاخىرىدا بىردىنلا توختاپ قالغانلىقىدىن تولىمۇ غەيرىيلىك ھېس قىلدى . ئۇ ياش چېغىدا خېلى - خېلى جەڭلەرگە قاتناشقان بولغاچقا ، شىراقلىق مىلتىق بىلەن بەشئاتار مىلتىقنىڭ ئۈنىگە قاراپ ، ئىككى تەرەپنىڭ ئوت كۈچى ئارىسىدىكى پەرقنىڭ كۆرۈنەرلىك چوڭ ئىكەنلىكىنى باياملا پەملىگەنىدى .

ئۇنىڭ پۈتىمۇ ، بارماقلىرىمۇ ، كۆزىمۇ ھەرىكەتتىن توختىدى . تىنىقىمۇ بىردىنلا ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى .

«ئاپلا ، بىزنىڭكىلەرگە پالاكەت يەتتىمۇ نېمە ؟ ئوق - دورىسى تۈگەپ قالغانمىدۇ ياكى ···»

ھەرخىل پەرەزلەر ئۇنىڭ جىددىيلىشىپ ، تارتىشىپ كەتكەن نېرۋىسىنى نەچچە مەرتەم كېزىپ چىقتى . ئۇ يەنىلا يۇرتلۇقلىرىنىڭ سېيىت ھاجىغا تەڭ كېلەلمەيۋاتقىنىنى پەملىدى - دە ، ھەپسىنىڭ ئۇ تېمىدىن بۇ تېمىغىچە مېڭىپ چىققاندىن كېيىن ، مېڭىسىدە لاپپىدە پەيدا بولغان ئەقىلنىڭ تۈرتكىسىدە تام ياقىلاپ ھەپسىنىڭ بۇرجىكىگە يېتىپ كەلدى . زامانلاردىن بېرى تاشلىنىپ ياتقان كونا ئوقۇردىن ئانچە كۈچىمەيلا ئىككى تاختاي ئاجرىتىۋېلىپ يەرگە قويدى . ئۆزىگە ياستۇق ئورنىدا خىزمەت قىلىدىغان كونا چاپىنىنىڭ ئەستىرىنى يىرتىپ ، قۇلاقچىلىك بىر پاختىنى سۇغۇرۇۋالدى ۋە تاختايلارنىڭ ئارىسىغا قويۇپ ، كۈچ بىلەن سۈركىگىلى تۇردى···

— ئادەم بارمۇ ؟ ۋاي ئادەم بارمۇ ؟ ئاتخانىغا ئوت كەتتى ،

ئوتنى ئۆچۈرۈڭلار ، ئىسسىت ئاتلىرىم ، ئىسسىت ئاتلىرىم ...

سەللىسىنى قەيەرلەرگىدۇر چۆرۈپ تاشلاپ ، يالاڭۋاش ، يالاڭ ئاياغ بولۇۋالغان ئابلىزقارى خۇددى ساراڭ بولۇپ قالغاندەكلا ۋارقىراپ ، ئۇدۇل مېھمانخانىغا كىرىپ كەلدى ـ دە ، دۇنيا غوۋغاسىدىن ئۆزىنى چەتكە ئالماقچى بولغاندەك ، ئاپئاق جايناماز ئۈستىدە كۆزىنى يۇمۇپ تەسۋى سىيرىپ ئولتۇرغان سېيىت هاجىنىڭ ئالدىغا دۈم چۈشتى . سېيىت هاجى يەر چىشلەپ يېتىپ توختىماي : «ئادەم بارمۇ؟ ئوت كەتتى» دەپ توۋلاۋاتقان ئابلىزقارىغا هومىيىپ قويدى ، جاينامازدىن سەكرەپ قوپۇپ تالاغا چىقتى .

كۆردىكى ، ئاتخانا ۋە ئاتخانا ئۈستىدىكى تاغدەك دۆۋىلەنگەن قۇرۇق پىچان قاپقارا ئىس پۇركۈپ ، چارسىلداپ كۆيۈۋاتاتتى . كېچە ئاسمىنىنى كۇندۇزدەك يورۇتۇپ ، ئاسمان ـ پەلەك ئېگىزلىككە يەتكەن يالقۇن خۇددى شامالچە بىلەن پۇۋلىگەندەك ئۇلغىيىپ ، ئاتخانىدىن قازناقلا ، قازناقتىن مېھمانخانىغا قاراپ يامرىماقتا ئىدى . بۇ ئوت ئالدىدا نە دۇرۇت ، نە ئىلتىجا ، نە هەيۋە ، نە ئادەم هېچبىر ئامالسىز ئىدى !

قورقۇنچ ، ئامالسىزلىق ، ئىقتىدارسىزلىق ئالامەتلىرى قېتىپ قالغان چىرايىنى قىلچە ئۆزگەرتمەي ، ئەجدىهادەك تولغىنىپ كۆيۈۋاتقان ئوتقا يۇزلەنگىنىچە تەسۋى سىيرىپ تۇرغان سېيىت هاجى ئاتخانىنىڭ يېنىدىكى ئۆينىڭ ئوت هۇجۇمىدىن خالىي ئىكەنلىكىنى كۆرۈپلا ۋەقەنىڭ تەكتىگە يەتكەندەك بولدى ـ دە ، ئۆزىنىڭ قانچىلىك چوڭ ، ئورنىنى تولدۇرۇپ بولمايدىغان سەۋەنلىككە يول قويغانلىقىنى چۈشەندى ، ئوتنىڭ بۇ كىچىك ئۆيگە ئەمدىلا تۇتىششقا باشلىغىنىنى سېزىپ ئاچچىق كۇلۇمسىرىدى .

ئۇ ، بۇ ئۆينىڭ كۆيۈپ كۇل بولۇشىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگۈسى بار ئىديۇ ، لېكىن پۇرسەت ئۇنىڭغا يول قويمايتتى . ئۇ ئاخىرقى ئۈمىدىنى هېلىلا ئاتخانىدىن قۇتۇلدۇرۇپ چىقىلغان

ئـارغـماقلارغا ۋە دەرۋازىغا باغلىۋىدى، دەرۋازىنىڭمۇ كۆيۈشكە باشلىغىنىنى كۆردى.

ئۇ ئەمدى ئىككى تەرەپتىن يالماۋۇزدەك قىستاپ كېلىۋاتقان ئوت ئـارىـسـىـدا قالدى. ئۆلۈمگە كۆزى يېتىپ، ياغلانمىغان چـىـغـرىـقـتەك چـىـرقـىرىشىۋاتقانلارنىڭ پەريادى ئۇنى ھوشىغا كـەلـتـۈردى. ئـوت ئـارىسىدىن چاڭگىلىنى سوزۇپ، تاماقنىڭ چىشلىرىدەك ئۇزۇن چىشلىرىنى ھىڭگايتىپ كېلىۋاتقان ئەزرائىلنى كـۆرگـەندە جان دېگەن نەرسىنىڭ شۇنچىۋالا تاتلىق، قەدىرلىك ئىكەنلىكىنى تۇنجى قېتىم ھېس قىلدى.

ئـۇ تـەسۋىنىڭ بىرقانچە مارجىنىنى بارماقلىرى ئارىسىدىن ھـەيدەپ چىقاردى ـ دە، قانداقتۇر بىر بوپىنى باغرىغا يېقىپ، يـېـنـىدىن شامالدەك ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ھاپىزنى توختىتىۋېلىپ، ئۇنىڭغا: «ھالىڭ شۇمىدى؟» دېگەندەك دىمىغىدا كۇلۇپ قويۇپ، قەستەنگە سورىدى:

— ئاۋۇ ئۆينى كۆردىلىمۇ؟

— كۆردۈم، كۆردۈم ...

— ئۇ يەرگە كىم قامالغان؟

— سەپەر سەپرا ...

— ھـە، ئـۇنـداق بـولسا، — دېدى سېيىت ھاجى ھاپىز مـەخسۇمنىڭ ئۇتلىگەن كاللىنىڭ يۈكلىرىدەك چالىشىپ كەتكەن ساقىلىدىن كۆزىنى ئۈزمەي، — سەپەر سەپرانى دەرۋازا ئۈستىگە ئاچىقىپ، چاتاقچىلارغا قارىتىپ تۇرغۇزسىلا ـ دە، دەرۋازىنىڭ قامىلىنى بوشاتسا، ئۇنى قويۇپ بېرىدىغانلىقىمىزنى جاكارلىسىلا!

— بۇ ... بۇ ... ئوت ...

سـېـيـىـت ھاجىنىڭ قولىنىڭ تون ئىچىگە ئۈزىتىلگىنىنى كـۆرگـەن ھـاپـىز بوپىنى تاشلىۋېتىپ كەينىگە بۇرۇلدى ـ دە، ئاتخانىنىڭ يېنىدىكى ئۆيگە قاراپ ئېتىلدى. ئەمدىلا ئوت تۇتاشقان ئىشىكنى بىرلا تېپىپ بىلەن ئېچىۋەتتى.

باش ـ كۆزلىرى قازانچىنىڭ چىرايىدەك قارىداپ ، قىيسىق كۆزىلا پىلدىرلاپ كۆرۈنۈپ قالغان ئابلىزقارى پۈت ـ قولىنى سىلكىپ ، رودۇپايىدەك چاپلىشىۋالغان خوتۇننى ئىرغىتىپ تاشلىدى ـ دە ، نەچچە كۈندىن بېرى ساتقۇنلۇقنىڭ بەدىلىگە مال ـ دۇنيا تەمە قىلىپ ، كەينىدىن قالماي ئەگىشىپ يۈرگەن رەسۇل ئىمامنى باشلاپ سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىغا كەلدى .

— ھاجىم ، مېھمانخانىغا ... مېھ ... مېھمانخانىغا ئوت تۇتاشتى ، ئە ... نە كۆيۈۋاتىدۇ ... ئۇ يەردىكى گەزماللار ، قىممەت باھالىق ...

سېيىت ھاجى ئالدىرىماي ، تەمتىرىمەي كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىدى . مېھمانخانىنىڭ راستىنىلا ئوت دېڭىزىغا غەرق بولغانلىقىنى كۆردى . توپ ـ توپ گەزماللار ، ئۆمرىدە كۆرمىگەن خەۋپ ـ خەتەرگە ئۆزىنى ئۇرۇپ يىغقان تەئەللۇقاتلىرى ، شاھانە ئۇستۇاشلار ، ئالتۇن باراۋىرىدە تۇرىدىغان قەدىمىي بۇيۇملار ، قىممەتلىك مەلۇماتلار ، ھۆججەتلەر كۆز ئالدىدىن قىممىتى ، رېتى بويىچە تىزىلىپ ئۆتتى . ھەربىر تەڭگىنىڭ قولىغا ئۆتۈش تارىخىغا چېتىشلىق بولغان ئىپلاس سودىلار ، ئالداشلار ، تۆكۈلگەن قان ـ ياشلار پارچە ـ پارچە جانلىق سۈرەتكە ئايلىنىپ ئايان بولدى .

بۇ نەرسىلەر ئەمدى ھاياتىنى دوغا تىكىپ ، ئەجەللىك تەرزدە ئۆتتۈرغان بۇ قارام قىمارۋاز ئالدىدا بىر تىيىنغا ئەرزىمەيدىغان ئەخلەت ـ چاۋارغا ئايلانغانىدى . چۈنكى : «رەقىبىم پېقىرنى ئۆلسۇن دەپ چوڭقۇر قۇدۇققا تاشلىۋەتسىمۇ ، قۇدۇق تەكتىدىن بىنەم ئېچىپ ، يۇرت بەرپا قىلىپ بەگ مەئىشىتىدە ياشاۋېرىمەن» دېگەن سۆزنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان ، نى ـ نى قىيىن ئۆتكەللەردىن ھېچ تۇسالغۇسىز ئۆتۈپ كېتىۋېرىمەن ، دەپ مەيدىسىگە مۇشتلايدىغان «باتۇر»نىڭ ئۆزىگە قەپەستەك تار بىلىنگەن بۇ دۇنيادا ھايات قېلىش ـ قالماسلىقى گۆرۈدە تۇرغان ئاشۇ ئېتىبارسىز بىر چالغىلا باغلانغانىدى . ئۇ تەقدىر ئاتا قىلغان بىر

كىشىلىك نىمەتكە شۈكۈر ـ قانائەت قىلماي ، بىراۋنىڭ زېمىنىغا ، باشقىلارنىڭ رىزقىغا چاڭ سالغانىنىڭ جازاسى ئۆزىگە قانداق قىسمەت ، قانداق جازا ھۆكۈم قىلىدىغىنىنى بىلمەيتتى . بىراق ، «ئەل قىساسى مىنەلھەق» دېگەن بىر ھېكمەتلىك سۆز قاچان ، قەيەردە ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرىپ قېلىشىدىكىن ، ئىشقىلىپ بۇ قىسمەت ، بۇ جازانىڭ ھېچبولمىغاندا ، چىدىغۇسىز دەرىجىدە ئاچچىق ئىكەنلىكىگە شەك كەلتۈرمەيتتى .

بەك چۆچۈپ ، چارچاپ كەتكەنلىكتىنمىكىن ، ئۇنىڭ بېشى قايغاندەك بولدى . تولغىنىپ ـ تولغىنىپ ئۆرلەۋاتقان ئوت تۆت ئەتراپىدا ئەمەس ، بەلكى كاللىسىدا كۆيۈۋاتقاندەك ، بېشى چىڭقىلىپ ، كۆزلىرى تورلاشتى . ھېسابسىز مال ـ دۇنيانىڭ كۆيۈپ كېتىۋاتقىنىغا چىداپ تۇرالمىغان ئىككىيلەننىڭ يەنە بىر قېتىملىق ئاگاھلاندۇرۇشى بىلەن كۆزىنى ئاچتى ـ دە ، ھاپىز ، خاتىپنىڭ ئالدىدا كۆكرىكىنى كەرگىنىچە كېتىۋاتقان سەپەر بوۋايغا ھەۋەس قىلغاندەك قاراپ قويغاندىن كېيىن ، ئىككىيلەنگە :

— ئېلىڭلار ، مال ـ دۇنيانى سىلەرگە ئاتىۋەتتىم ، باش ـ كۆزۈمنىڭ سەدىقىسى بولسۇن ! — دېدى .

تەلەتلىرى ئىنسانىيلىككە ئوخشىماي قالغان ئابلىزقارى بىلەن رەسۇل ئىمام بۇ سېخىيلارچە قارارنى چۈشىنەلمىگەندەك ، بىر ـ بىرىگە قاراپ تۇرۇپ قېلىشتى . سېيىت ھاجىنىڭ مىدىرلاپ تۇرغان ئاغزىغا تىكىلىشتى .

— تۇزۇت قىلماڭلار پۇقرالىرىم ، مېلىم سىلەرگە بەرىكەت قىلسۇن !

ئەگەر ئۇنىڭدا ئەۋلىيالىق كارامەت بولسا ئىدى ، مۇشۇ تاپتا دەھشەتلىك يەر تەۋرەش پەيدا قىلىپ ، يەتتە ئىقلىمنى ئۆزى بىلەن بىللە قوشۇپلا ھالاك قىلار ئىدى ياكى بىرلا ئەپسۇن ئوقۇپ ، ئۆزىگە ئۇمۇرلۇك ۋەيرانچىلىق كەلتۈرگەن ، مۇشۇ كۇنگىچە ئىنتىلىپ كەلگەن نىيەت ـ ئىقبالىنى تامامەن تۈگەشتۈرگەن بۇ يۇرتنى

يەر يۈزىدىن غايىب قىلىۋېتەر ئىدى . بىراق ، مىڭ ئەپسۇس ، يۈز مىڭ ئەپسۇس ، ئۆزىدە بۇنداق كارامەت يوق ئىدى .

مۇبادا زەھەردەك ئاچچىق ھالاكەت شەربىتىنى ئىچىش نېسىپ بولسىمۇ ، ئۇ چىدىيالايتتى . ئەمما ، ئۆزىدىن كېيىن كۆك ئاسماندا قۇياشنىڭ يەنىلا نۇر چېچىپ تۇرىدىغانلىقىنى ، ئادەمزاتنىڭ ، تەبىئەتنىڭ ئۆز يولى بويىچە ياشاۋېرىدىغىنىنى ، بۇ دۇنيانىڭ ئۆزىدىن ئېشىپ قالىدىغىنىنى ئويلىغىنىدا ، بۇ قىسمەتكە ئەسلا چىداشلىق بېرەلمەيتتى !

ئۇ بايىقى گېپىنى يەنە تەكرارلىدى . مال - دۇنيا ۋەسۋەسىسىدىن ئۆزگە ھەنىۋا تەشۋىشلەرنى يادىدىن چىقارغان ئىككىيلەن سېيىت ھاجىغا چوڭقۇر تەزىم قىلىپ ، تەشەككۈرىنى بىلدۈردى - دە ، بىر - بىرىدىن قىزغىنىپ دېگۈدەك يالقۇن بىلەن قورشىلىپ تۇرغان مېھمانخانا ئىشىكىدىن كىرىپ كەتتى . بىراق ، بۇ ھارام ، ئەمما سېخىيلارچە ئىنئام قىلىنغان مال بۇ بىتەلەيلەرگە بۇيرۇلمىغان بولسا كېرەك ، چۈچىلىغا ئايلانغان ئۆگزە «گۈپ» قىلىپلا بېسىپ چۈشتى . سېيىت ھاجى گۈمۈرۈلگەن مېھمانخانىغا قاراپ ساراڭلارچە كۈلۈپ كەتتى .

37 . «ئاھ خۇدا ، بىزنى نېمىدەپ ...»

ئادالەت بىلەن جاھالەت ئارىسىدىكى يەكمۇيەك ئېلىشىشتا قانغا بويالغان بۇ كېچە بىنىھايەت تەشۋىشلىك ۋە ۋەھىمىلىك ئىدى . گۈگۈم قاغىسى قارا قانىتىنى يېيىشى بىلەن تەڭلا قان مىسالى قىزارغان ئۇپۇق مەغرىبدە پەيدا بولغان ئەگىم ئاي جەڭ غەلۋىسى بىلەن تىترەپ ، پورۇخ ئىسى بىلەن تۇمانلاشقان يەر يۈزىگە بىرلا نىگاھ تاشلىدىيۇ ، خۇنۇك چېھرىنى ئەل كۆزىدىن يوشۇردى . قورقۇنچاقنىڭ كۆزىدەك چەكچەيگەن يۇلتۇزلار بۇ قانلىق تاماشىغا

تازا قىزىققان بولسا كېرەك ، مىجىلغان قالقاندەك دۈم كۆمتۈرۈلگەن ئاسمان گۈمبىزىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا جەم بولۇپ ، قەسىر ئۈستىگە تىكىلەنگەن . قەسىردىكى ئەمىنلىك ، ئاسايىشلىق دۈشمەنلىرىگە زامان ـ زامانلاردىن بېرى خۇسۇمەت ساقلاپ كەلگەن دەل ـ دەرەخلەر بولسا ، ئۆزلىرىنى زۇۋانسىز يارىتىپ ، ئەتراپىدىلا ياڭراۋاتقان غەزەپ ساداسىغا ئاۋاز قوشۇشتىن مەھرۇم قىلغان تەبىئەتكە قېيىدىغاندەك جىمغىنا غادىيىپ تۇراتتى .

ئەجەبا ، پۇقرانىڭ ئۈمىدىنى زىمىسىگە يۈكلەپ ، قەسىر تامان يۈرۈپ كەتكەن قادىر تۆمۈرچى بىر دەقىقىلىك غەنىيمەت پۇرسەتكە بېخىللىق قىلغان تەقدىرنىڭ زورى بىلەن تالاپەت ياستۇقىغا باش قويدىمۇ ؟ قىساس ئارزۇسىنى ئىبلىس ئوقىنىڭ قۇربانى بولمىش شېھىت جىسمىغا ھەمراھ قىلىپ ئاخىرەتكە بىللە ئەكەتتىمۇ ؟

سۇپۇرگەئاخۇننىڭ كۆڭلىگە جىمجىتلىق تۇپەيلى ، بىھېساب تەشۋىش ۋە غەشلىك قوشۇلغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ نى ـ نى يامان ئۆتكەللەردىن بۆسۈپ ئۆتكەن ، خەۋپ ـ خەتەر دېڭىزىدىن ئۈزۈپ چىققان بۇ شىر يۈرەك ھەمراھىنىڭ بۇنداق كېرەكلىك پەيتتە ئۆلۈپ كېتىدىغانلىقىغا زادى ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى . كۆز ئالدىدا يۈز بەرگەن بۇ رېئاللىقنى جاھىللارچە رەت قىلىپ ، بېشىنى چايقايتتى . «ئۇ بەلكى ئەپلىك پۇرسەتنى كۈتۈپ ياتسا كېرەك» دەپ ئۆزىگە تەسەللى بېرەتتى .

بىراق ، كۈتكەنسېرى شۇنچە ئاستا ئۆتۈۋاتقان ۋاقىت ئاخىر ئۇنىڭ كاللىسىدىكى تەسەللىلىك ئويلارنى بىر ـ بىرلەپ سىقىپ چىقاردى . رەھىمسىز ئەمەلىيەت غايەت زور قۇدرەتلىك كۈچكە ئايلىنىپ ، ئۇنىڭ جاھىلانە خىيالىنى بويسۇندۇردى . تۆمۈرچىگە باغلىغان ئۈمىدىنىڭ ئاخىرقى بىر تال يىپىمۇ چورتلا كېسىلدى !

ھېچقانداق كۈچنىڭ ، ھېچكىمنىڭ ئىرادىسىگە بويسۇنمايدىغان ۋاقىت دېگەن بۇ گىگانىت ئادەم بىر تەرزدىكى سالماق قەدىمى بىلەن پۇرسەت دالاسىنىڭ داغدام يولىدا يەنە ئاۋۋالقىدەكلا ئىلگىرىلەپ ،

يۇقىرا باشچىلىرىنىڭ تەقەززاسىنى تاقەت قىلىپ كۈتۈپ تۇرۇپتىكەن گىرداب ئىچىدىكى سۇغا ئوخشاش ئايلىنىپ كېتىۋاتقان بىر ياش يىگىتنىڭ ئاخىرقى ئۈمىدى . بىراق ، ئۇ تېخى خىزمەت تاپالمىغان ئىدى . ئاياغ ئىزىدىن قايتىپ ، ئىككى كۈن ئىچىدە ئۆزىنىڭ ئىشلىرىنى بېجىرىپ بولۇپ ، يۇقىرىغا قايتىپ كېلىپ ، ئاغزىنى ئاچالماي تۇرۇپ قالدى . بۇ ھال سۇپۇرگەئاخۇننىڭ ئاچچىقىنى تازا كەلتۈردى .

— پېقىرغا بىر قارا كىگىز تېپىپ بېرىڭلار ، ئۇتنى ئۆز قولۇم بىلەن يېقىۋېتىپ ، تۆمۈرچىنى ئەكېلەي ، — دېدى ئۇ كۆيگەندەك ئىچىشىپ ، ئاغرىپ كېتىۋاتقان گېلىنى سىلاپ تۇرۇپ پەس ئاۋاز بىلەن ، — ئەمدى كۈتمەيلى ، بولمىسا ...

ئۇ گېلىنى ياسىغان بولۇپ ، گېپىنىڭ ئاخىرىنى يۇتۇۋەتتى . ئەسلىدە ، ئۇ بىر ئىشتىن ئاسانلا زېرىكىدىغان ، كونا قاپاق ، كونا سوغىسىدىن ، ئون يارماقمۇ ۋەجى بولمىغان ئۆيىدىن ئورۇنسىز ئەندىشە قىلىدىغان يۇقىرىلارنىڭ بىردىن ـ ئىككىدىن بولۇپ توزۇپ كېتىش ئېھتىمالى بارلىقىنى ئېيتىپ ، ھەمراھلىرىغا بۇنداق ھالەتتىن ھەزەر ئەيلەشنى تاپىلىماقچى بولغانىدى .

سۇپۇرگەئاخۇننىڭ بۇنداق تەۋەككۇلگە ئۆزىنى ئۇرۇشنى ھېچكىم خوپ كۆرمىدى . ئارىدىن شيۇڭ گاۋشىڭ گەپكە ئارىلاشتى :

— ئەگەر شۇنداق زۆرۈرىيەت بولسا ، ئۇتنى مەنلا ياققىنىم ياخشى ، جەڭنىمۇ كۆپ كۆرگەنمەن ، تارتىشىدىغان بالامۇ ، كالامۇ يوق ، ئەمما ھازىرچە ماۋۇ نەرسىنىڭ كارامىتىنى بىر كۆرۈپ باقساق ، — ئۇ سۇپۇرگەئاخۇننىڭ يانپېشىدا تۇرغان ھېلىقى

بۇرغىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ دېدى ، — بۇ مۇڭگۈز بەكمۇ خاسىيەتلىك بىر نېمىدەك قىلىدۇ . ئۇنى چالساق ، قادىرئاخۇن ھاياتلا بولسا ، بىر نېمىدەپ جاۋاب بېرىدۇ ، مېنىڭچە !

— ئەستاغپۇرۇللا ، بۇنى نېمىشقىمۇ يادىمغا ئالمىغاندىمەن ؟

«دۇت ··· دۇت ··· دۇت ··· »

قەسىر تەرەپتىن كۆز ئۇزمەي تۇرغانلار قەسىرنىڭ ئىچكىرىسىدىن خۇددى قارا قۇيۇندەك تولغىنىپ كۆتۈرۈلگەن ئىسنى ، ئارقىدىنلا «گۇپپىدە» ئوت ئالغان پىچان دۆۋىسىنى كۆردى ـ دە ، خۇشاللىقىدىن تەڭلا دېگۈدەك ۋارقىراپ تاشلىدى :

— قاراڭلار ، قەسىرنىڭ ئىچكىرىسىدىن ئوت كۆتۈرۈلدى !

— ۋاي ، دەرۋازىمۇ كۆيۈۋاتىدۇ ، قادىرئاخۇن ئۆلمەپتىكەن !

ئاتىخانىدىن كۆتۈرۈلگەن ئوت بىردەمنىڭ ئىچىدە ئاسمانغا تاقاشقان چوڭ يانغىنغا ئايلاندى . ئېغىر جاراھەتلەنگەن تۆمۈرچى بۇرغىنىڭ ئىلھامبەخش ئۈنىنى ئاڭلاپ ، ئۆز ۋەزىپىسىنى ئورۇنداش ئۈچۈنلا ھوشىغا كەلگەن بولسا كېرەك ، دەرۋازىنىڭ قارا قاناتلىرىمۇ قوناق شېخىدىن كۆتۈرۈلگەن ئوت پەردىسى بىلەن قاپلاندى .

قەسىر ئەتراپىدا سانجاق ـ سانجاق تۇرۇپ كەتكەن مۇھاسىرىچىلەر ئارىسىدىن دۇشمەنگە تەشۋىش سالغۇچى ئوت بىلەن تەڭلا ئۆرلىگەن تەنتەنىلىك سادالار ئارىسىدا سۇپۇرگەئاخۇن ئالدى بىلەن ھاياتى خەتەر ئىچىدە تۇرغان سەپەر بوۋاينى ۋە قادىر تۆمۈرچىنى يادىغا ئالدى . يۈرىكى كۆكرەك قەپىسىنى بۆسۈپ چىقىپ كېتىدىغاندەك سەكرىگىلى تۇردى .

ئۇ پۈتكۈل قەسىر ئەتراپىنى يورۇتۇۋەتكەن يانغىنغا يۈزلىنىپ ، مۆجىزە تەرىقىسىدە يېتىپ كەلگەن قىساس مىنۇتلىرىغا تەنتەنە قىلىشىۋاتقانلار ئارىسىدىن «غىپپىدە»لا سۇغۇرۇلۇپ چىقتى ـ دە ، ئېگىشىپ ، ئۆمىلەپ سېپىل تۈۋىگە يېتىپ بېرىۋالدى . قەسىر مىلتىقلىرى جان قايغۇسىدا قالغان

پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ ، يانغىنغا كەينىنى قىلىپ ، قارىيىپ تۇرغان سىپىلغا خۇددى كاكىل لايدەك چاپلاشتى ۋە ئەمدىلا تام ياقىلاپ مېڭىشنى ئۆگەنگەن گۆدەكتەك ، بىر بىسىپ ، ئىككى بىسىپ دەرۋازا ئالدىغا كەلدى . يېنىدىلا كۆيۈۋاتقان كۇچلۇك ئوتتىن ئۆزىنى قاچۇرۇشقىمۇ ئامالسىز هالدا ياتقان قادىر تۆمۈرچىنى يۇدۇگەن پېتى ئەگرى ـ توقاي يۇگۇرۇپ ، هېلىقى كونا تاملىققا ئەكەلدى .

— مىلتىقلارنى ئوقلاپ ، قىلىچ ـ نەيزىلەرنى تەخلەپ تەييار بولۇڭلار ! دەرۋازا ئۆرۈلۈشىگىلا قەسىرگە بېسىپ كىرىمىز . ئىسىڭلاردا بولسۇنكى ، بىچارە سەپەر بوۋاي هېلىمۇ ئاشۇ يەردە !

سوپۇرگەئاخۇن شۇلارنى دېدى ـ دە ، كۆزىنى ئاران تەستە ئېچىپ ، ئىككى يەردىن تېشىلگەن مۇرىسىنىڭ ئاغرىقىنى هەمراهلىرىدىن يوشۇرماقچى بولغاندەك كۇلۇمسىرەپ ياتقان تۆمۈرچىنى بىراۋغا تاپشۇردى ۋە مىلتىقىنى ئېلىپ ئوقلاشقا باشلىدى .

ئۇ كۇچلۇك رەقىبىگە دۇچ كەلگەن قىساسكارلارغا مۆلچەرلىگۈسىز ياردەم كۆرسەتكەن ئۇلۇغ ئوتنىڭ باشقا يەردىن ئەمەس ، دەل هەپسە يېنىدىكى ئاتخانىدىن كۆتۈرۈلگەنلىكىگە قاراپ ، ئۆزى كېچە ـ كۇندۇز خاۋاتىرلەنگەن سەپەر بوۋاينىڭ هېلىمۇ هايات ئىكەنلىكىگە شەكسىز ئىشەنگەن ۋە ئۇنىڭ پەم ـ پاراستىگە ، جاسارىتىگە تۇمەن مىڭ مەرتەم ئاپىرىن ئوقۇغانىدى . بىراق ، «ئوت دېگەن رەهىمسىز نەرسە ، ئۇ دۇشمەن بىلەن دوستنى ، ياخشى بىلەن ياماننى ئايرىپ ئولتۇرمايدۇ . سەپەر بوۋاي يەنىلا خەتەر ئىچىدە» — دېگەنلەرنى ئويلىغان سوپۇرگەئاخۇن تەشۇىشى ئاشقانسېرى جىددىيلەشمەكتە ۋە بوۋاينى قۇتۇلدۇرۇشنىڭ ئامالىنى ئىزدىمەكتە ئىدى .

— قېنى باتۇر ئەزىمەتلەر ، كۆيۈۋاتقان دەرۋازىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ ، ئۇدۇل هەپسىگە ئۇسۇپ كىرمەكتىن ئۆزگە ئامال يوق .

بوۋاينى سالامەت قۇتۇلدۇرۇۋالساق ، دۈشمەننىڭ ئىشىنى ئوتقا قويۇپ بەرسەكلا كۇپايە .

سۇپۇرگەئاخۇن مىلتىقنى مۇرىسىگە تاشلاپ ، قىلىچىنى دەرۋازا تەرەپكە چېنەپ تۇرۇپ شۇنداق دېدى .

سەۋر قاچىسى تېشىپ تۇرغان يۈزلىگەن كىشى تاقەت دۇلدۇلىنى قامچىلىدى ـ دە ، ئوت ئەجدىھاسىنىڭ چاڭگىلىدا مىجىلىپ ، كونا تامدەك لىغىشىپ قالغان دەرۋازىنى كۆزلەپ ، خۇددى زەمبىرەك سۇمبىسىدىن ئايرىلغان ئوقتەك ئېتىلدى . گۇلدۇرماما سىياقىدا چۇقان كۆتۈرۈپ ، چاقماق سۈرئىتى باراۋىرىدە ئېتىلغان بۇ ئوق ئۆزىدە شۇ قەدەر قۇدرەت ۋە شىددەتنى جەم قىلغانىدىكى ، تۆت غۇلاچ قېلىنلىقتىكى سېپىلنى قوقەند قەغىزى قاتارىدا بۆسۈپ ئۆتۈپ ، قەسىر خانىمانىنى كۆكلەرگە ئېتىپ ، كۈل ياكى توزغاق سىياق توزۇتار ئىدى . شۇغىنىسى ، بۇنداق پۇرسەتلەر ئۇلارغا ۋاقتىنچە نېسىپ بولمىدى . سەپنىڭ ئالدىدا كېتىۋاتقان سۇپۇرگەئاخۇن كەينىدىن كېلىۋاتقان ھۇجۇمچىلارغا توختاش بۇيرۇقىنى بەردى . ئالدىدىكىسىنىڭ دۈمبىسىگە ئۇسۇپ ، بىر ـ بىرىنىڭ پۇتىغا پۇتلىشىپ دېگۈدەك ئىختىيارسىز ئالغا سىلجىپ تۇرغان جىسىمنى تەسلىكتە توختاتقانلار كېلىشىۋالغاندەك ، سېپىل قوقتىسىغا تىكىلىشتى ـ دە ، ئوت ئىچىدە ئۆزلىرىگە يۈزلىنىپ تۇرغان ئۈچ كىشىنى كۆرۈپ قالدى .

— ئى مۇسۇلمانلار ، سەۋر قىلىڭلار ! — دەپ ۋارقىراشقا باشلىدى ھاپىز مەخسۇم كۆكرەك كېرىپ تۇرغان سەپەر بوۋاينىڭ كەينىدىن يوغان بېشىنى چىقىرىپ تۇرۇپ تىترەك ئاۋاز بىلەن ، — ئاگاھلاندۇرايكى ، مۇرتەد چېرىكلەرنىڭ شەيتانى ئازدۇرۇشلىرىغا ئالدىنىپ ، قېرىنداشلىق ئەھدىگە خىلاپ ھالدا تىغ كۆتۈرگەن ئازغۇنلارنى جازالىغۇدەك كۈچ ـ قۇدرەت بىزدە باردۇر ، لېكىن مۇرۇۋۋەتلىك سېيىت ھاجىم ناھەق قان تۆكۈلۈشتىن ساقلىنىش تەرەپدارىدۇر . مۇبادا دەرۋازىنىڭ مۇھاسىرىسىنى

بوشتىپ ، مازار - ماشايىخلار زىيارىتىگە يول بەرسەڭلار ئاللا سىلەرگە ئەمىنلىك ئاتا قىلغۇسىدۇر . ئەگەرچەندە ياخشى نىيەتكە ياخشى ھەرىكەت بىلەن جاۋاب قىلمىساڭلار سەپەر سەپرامۇ ئاللانىڭ قارغىشىغا كەتكۇسىدۇر . ئالدى بىلەن ئاراڭلاردىكى چېرىكلەرنى ئۆلتۈرۈڭلار ، ئاندىن ئۇلار تۇتقۇزغان شەيتان قوراللىرىنى تاشلاپ ، ئۆيۈڭلارغا كېتىپ ، تىنچ - ئامان پۇقراچىلىقىڭلارنى قىلىڭلار !

ھاپىز بىلەن خاتىپ سېيىت ھاجىنىڭ سەكرات ئالدىدىكى ئاخىرقى ھىيلىسى ھېسابىدا سەپەر بوۋاينى سېپىل قوقتىسىغا ئاچىقىپ ، قۇتۇلۇش يولىنى ئىزدىمەكتە ئىدى .

ئالدى ۋە كەينىدىن ئۇرغان شولا بىلەن پۈتۈن ئەزايى يورۇپ تۇرغان سەپەر بوۋايغا بۇ ئالۋاستىلارنىڭ ئالدامچىلىقى بەكمۇ ئايان ئىدى . ئۇ بىرلا سىلكىنىپ ، كەينىدە ئىتتىن قورققان يېتىمچىدەك تىترەپ تۇرۇپ ، ئۆزىنى گەپ قىلىشقا زورلاۋاتقان لەنتىلەرنىڭ ئىسكەنجىسىدىن ئاجرىتىۋالدى - دە ، قوللىرىنى زەردە بىلەن پۇلاڭلىتىپ ، قىپقىزىل شولا بىلەن بىر يورۇپ ، بىر خىرەلىشىپ تۇرغان چىرايلارغا قاراپ ئاچچىق بىلەن ۋارقىرىدى :

— نېمىگە ھاڭۋېقىپ تۇرىسىلەر ؟ ! بۇ ئىت ئۇۋۇسىغا بۆسۈپ كىرىپ ، كەلگۈندى ئوغرىلارغا كۆرگۈلۈكنى كۆرسەتمەمسىلەر ؟ ! قىساس ...

خاتىپ بوۋاينى كەينىدىن قۇچاقلاپ ، ئاغزىنى مەھكەم ئېتىۋالدى . ھاپىز ئالدىراپ - تېنەپ ئۇنىڭ قوللىرىنى قايرىپ ، پۇتىغا بىرنى تەپتى ۋە بوۋاينى قوقتا ئۈستىدە تىزلاندۇرۇشقا ئۇرۇندى .

سۈپۈرگەئاخۇنمۇ ، ئۇنىڭ ھەمراھلىرىمۇ بوۋاينىڭ ئۆزلىرىگە قارىتىپ قىلغان يالقۇنلۇق خىتابىنى ئېنىق ئاڭلىدى ، سېپىل ئۈستىدىكى ۋەھشىيلەرچە قىلىقلارنى ئوچۇق كۆرۈپ ، لەۋلىرىنى مەھكەم چىشلىدى . ئۇلار قانداق قىلغاندا بوۋاينى قۇتۇلدۇرغىلى بولىدىغانلىقى ئۈستىدە دەماللىققا بىر قارارغا كېلەلمەي تېڭىرقاپ

تۇرغىنىدا ، ھاپىزنىڭ خىرقىراق ئۈنى ئاڭلاندى :
— ئەگەرچەندە بىر قەدەم ئالدىڭغا مېڭىشساڭ ، بۇ قېرىنى مۇشۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا بوغۇزلاپ تاشلايمەن !
ھاپىز ھەيۋە قىلغاچ ، بوۋاينىڭ بېشىنى كەينىگە قايرىپ ، يالتىراپ تۇرغان خەنجەرنىڭ ئۆتكۈر بىسىنى ئۇنىڭ ئاۋۋالقىدىن خېلىلا كىچىكلەپ ، قارىيىپ قالغان ساقىلىنىڭ ئاستىغا باستى .
كۆز ئالدىدىلا يۈز بېرىۋاتقان بۇ ئۆكتەملىكتىن چۆچۈپ كەتكەن سۈپۈرگەئاخۇننىڭ كۆزى چانىقىدىن چاچراپ چىقىپ كېتەيلا دېدى . خەنجەر بوۋاينىڭ بوغۇزىغا ئەمەس ، بەلكى ئۆز يۈرىكىنىڭ بېغىشىغا تاقالغاندەك تېپىرلاپ قالدى . ئۇنىڭ ئىلكىدىكى قىلىچمۇ ، مىلتىقمۇ ، ئەقلىمۇ ھېچ نەرسىگە كېرەككە كەلمىدى ! ئۇ نېمە قىلارىنى بىلمەي ، بۇرغىنى ئىختىيارسىز ھالدا لېۋىگە تەگكۈزدى ـ دە ، كۆزلىرىنى يۇمدى …
«دۇت … دۇت … دۇت … »
بوۋاي غەزەپلەندى ، جېنىنى ئالىقىنىغا ئالدى . بەلكى جېنىنى قۇربان قىلىپ ، ئۆزىنى ئاياش يۈزىسىدىنلا ھۇجۇمنى توختاتقان يۇرتداشلىرىغا داغدام يول ئاچماقچى بولدى .
ئۇ قولىنى غەزەپ بىلەن سىلكىپ ، خاتىپنىڭ قولىدىن ئاجرىۋالدى ، يەنە شۇنداق چەبدەسلىك بىلەن بوغۇزىنى ئېچىشتۇرۇپ تۇرغان خەنجەرنى ئۇرۇپ چۈشۈرۈپ ، رەقىبلىرىنىڭ بېشىنى قولتۇقىغا خۇددى تاۋۇز قىستۇرغاندەك قىستۇردى ـ دە ، كۈچىنىڭ بارىچە سىقىپ تۇرۇپ :
— ئوغلۇمنى ھالاك قىلغانمۇ ھەرقايسىڭ ، يۇرتداشلىرىمنى ۋەيران قىلغانمۇ ھەرقايسىڭ ، كۆرىدىغان كۈنۈڭ مانا ! — دېدى ـ دە ، ئىككىيلەننى سۆرىگەن پېتى سېپىلدىن ئۆزىنى ئاتتى .
ئۇلار ئەمدىلا يىقىلغان دەرۋازىنىڭ كۆيۈپ تۇرغان قاناتلىرى ئۈستىگە چۈشۈپ ، يالقۇن ئارىسىغا شۇڭغۇدى .

ئەمدى ھېچكىم ھېچكىمگە بۇيرۇق بېرىشنىڭ ھاجىتى قالمىدى. پۈتۈن سەپ بىلەن تەۋرەپ كەلگەن پۇقرالار يوتىسىدىن يارىلىنىپ بىھوش ياتقان سەپەر بوۋاينى ئوت ئىچىدىن تېپىۋالدى ـ دە، چاراسلاپ كۆيۈۋاتقان ياغاچلاردىن ئاتلاپ ئۆتۈپ، ھاڭغىرقاي ئېچىلىپ قالغان دەرۋازىدىن كىرىپ كېتىشتى...

قەسىردىن كۆتۈرۈلگەن قاپقارا ئىس ـ تۈتەك بىلەن تېخىمۇ قارىيىپ كەتكەن تۈن زۇلمىتى ئاجايىپ ۋەقەلەر يۈز بەرگەن سەلتەنەتلىك بىر كېچىنى باشتىن كەچۈرگەندىن كېيىن، كۈنچىقىشتىن قىستاپ كەلگەن سۈبھى نۇرىغا ئورۇن بەردى. شۇنىڭ بىلەن چىرىيە تارىخىنىڭ نەق پېشانىسىگە پۈتۈلمىش 1912 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنىگە تاڭ ئاتتى.

كېچىچە كۆيۈپ چىققان ئوت چىرىيە ئاسمىنىنى ماكان قىلىپ يېتىۋالغان جىمى بۇلۇت ۋە چاڭ ـ توزانلارنى كۆيدۈرۈپ تۈگەتكەنمۇ، ئىشقىلىپ، بۇ تاڭنىڭ ھاۋاسى ئادەتتىن تاشقىرى ئوچۇق ئىدى. تۈتاش ھاۋا رەڭ شايى بىلەن پۈركەپ قويغاندەك كۆكىرىپ تۇرغان كۆك گۇمبىزى خېلىلا ئېگىزلەپ قالغان، گۈپۈلدەپ ئۆرۈپ تۇرغان ئۆرۈك پۇرىقىغا ئارىلىشىپ كەلگەن بىر بەتبۇيغا ئۆز ئاستىدىن ئورۇن بەرگەنىدى. تاغ تەرەپتىن توختىماي ئۆرۈپ تۇرغان سالقىن شامال تېخىچە تۈنەپ تۇرغان چۈچىلىلەرنى، قوقاسلارنى قايتا ياندۇرماقچى بولغاندەك پۈۋلىمەكتە. خارابىلىكلەر ئارىسىدىن كۆتۈرۈلگەن كۆكۈچ تۈتۈنلەرنى ئوت تەپتى بىلەن قىزىرىپ كەتكەن تاملارغا ئۆرۈپ، تاكى تارىلىپ كەتكۈچە قوغلىماقتا ئىدى.

خارابە تاملارغا ئېسىلىپ تۇرغان لىملار قانداقتۇر بىر يېرىدە تېخىچە يىلىنجاۋاتقان چوغنىڭ خۇددى ئوت چىشلىق قۇرتتەك ئارام بەرمەي غاجىلىشى بىلەن ئۈپراپ، كۈتۈلمىگەندە ئۈزۈلۈپ چۈشەتتى ـ دە، ھېلىمۇ ھارارىتى كەتمىگەن كۆپكۆك كۈللەرنى

ئاسمانغا ئاتاتتی . ئۇ يەر ـ بۇ يەردە ئاتايەن تۆكۈپ دۆۋلەپ قويغان مورا كۈيسىدەك قارىيىپ تۇرغان يۇك قالدۇقلىرىدىن تارىلىۋاتقان سېسىق پۇراق دىماغنى ئېچىشتۇرۇپ ، ئادەمنى بىزار قىلاتتى . يوپۇرماق ۋە نوتىلىرىنى ئوت يالاپ كەتكەن بېدىشلەر تال باراڭلىق ئورنىدا بىر ـ بىرى بىلەن گىرەلىشىپ سوقۇشۇپ ، ھالىدىن كەتكەن قارا يىلانلاردەك ھەر تەرەپكە سوزۇلۇپ ياتاتتى . تام بويلاپ ئۆسكەن سەگتىرەكلەرمۇ شاخ ـ پۇتاقلىرىدىن ئايرىلىپ ، تۇجۇپىلەپ يۆگەپ ، تىكلەپ قويۇلغان قارا كىگىزگە ئوخشاپ قالغانىدى . يوشۇرۇلغان يېرىدىلا كۆمۈلۈپ قالغان ، چوڭ يانغىنىنىڭ تەپتىنى ئەمدىلەتىن سېزىشكە باشلىغان ئوق ـ دورىلار ناگان ـ ناگاندا گۈمبۈرلەپ ئېتىلىپمۇ قالاتتى . قەسىر سەيناسىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا يىغىلىپ ئەجەل سائىتىنى كۈتۈۋاتقان يېتى قولغا چۈشكەن يىگىرمە نەچچە ئادەم ھازىرغىچە شۇ يەردە سۇغا چۈشكەن مۈشۈكتەك دۈگدەرىشىپ تۇرۇشاتتى . يۈزىگە قارا سۈركەپ سازايى قىلىنغان گۇناھكارلارنىڭكىدەك قارىيىپ كەتكەن ، كىرپىدەك تۈگۈلۈۋېلىشقان بۇ كىشىلەر ئارىسىدىن تۆت چاسا ساندۇقتەك يوغان ھەنىپە خېنىمنى ئاسانلا تونۇۋېلىش مۇمكىن ئىدى . چاكار رەھمەتمۇ بىر يېشى تامامەن كۆيۈپ كەتكەن چاپانغا يۆگىنىپ ، پوتلىسىنى ئېقىتىپ ، شۈمشەرەپ تۇراتتى . تالىپلارنىڭ قارا قازاندەك سەللىسى چۇۋۇلۇپ ، ئوشۇقىدا ساڭگىلىشىپ يۈرەتتى . بەلكى پېشانىسىگە پۈتۈلگەن بۇ قەدەر ئوسال قىسمەتكە تەن بەرگەنمۇ ياكى ئەقلىدىن ئازغانمۇ ، يۈزبېشى ، مىڭبېشىلار يەرگە چاپلىشىپ دۈم يېتىشاتتى .

پۇقرالار تاڭ نۇرىدا يورۇپ كەتكەن خارابىزارلىققا يېيىلىپ ، كۆيۈپ كۈلگە ئايلانغان ئۆيلەرنى ، ئوتنىڭ كۆيدۈرگۈچى تەپتىدىن ئامان قالغان بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلارنى ، يېرىم كۆيۈپ ، قىڭغىيىپ ياتقان لاپاسلارنى ئاختۇرۇپ ، ئۆلۈكلەرنى ئۆلۈك پېتىچە ، تىرىكلەرنى تىرىك پېتىچە ئېنىقلاشقا كىرىشىپ كەتتى .

جاراھەتلەنگەنلەرنىمۇ كۆل ئارىسىدىن تارتىپ چىقىرىپ، سۇپۇرگەئاخۇننىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە مەھەللە تېۋىپلىرىنىڭ ئەملىشىگە تاپشۇرۇشتى. ئابلىزقارى بىلەن رەسۇلنىڭ ئۆلۈكى بولسا، كۆل خامىنىغا ئايلىنىپ كەتكەن ھېلىقى سىرلىق مېھمانخانا خارابىسىدىكى قارا تاۋۇتقا ئوخشاپ قالغان تۆمۈر قاپلىق ئورۇس ساندۇقىنىڭ يېنىدىن تېپىلدى. ئۆمرىنى مال ـ دۇنيا كويىدا كۆيدى ـ پىشتى بولۇپ ئۆتكۈزگەن بۇ تويىمىغۇرلار بىر يىلدىن بېرى ئۆزىنى تولىمۇ قىزىقتۇرۇپ كەلگەن بۇ ساندۇققا يالغۇز ئىگە بولۇشنىڭ كويىغا چۈشۈپ، ئاخىرقى دەملىرى قالغۇچە ياقىلاشقان بولسا كېرەك، كۆسەيدەك سوزۇلغان قوللىرى بىر ـ بىرىنىڭ كېكىردىكىدە تۇراتتى. ساندۇقنىڭ ئاچقۇچى ئابلىزقارىنىڭ ئۆكلىگەن كاللىنىڭ چىشىدەك ھىڭگىيىپ تۇرغان چىشلىرى ئارىسىدا چىشلەكلىك ئىدى.

ئۇلار جەمى كۆل دۆۋىلىرىنى، يوشۇرۇن ئورىلارنى، سۈڭگۈچلەرنى ئاختۇرۇپ چىققان بولسىمۇ، لېكىن سېيىت ھاجىنىڭ تىرىكىنىمۇ، ئۆلۈكىنىمۇ ئۇچرىتالمىدى. تىرىك بولسىمۇ، ئۆلۈك بولسىمۇ ئادالەت دارى ئالدىغا سۆرەپ ئاپىرىپ، جەمى كەلگۈندىلەرگە ئېسىدىن چىقمىغۇدەك دەرىجىدە بەرھەم بېرىش ئويىدا يۈرگەنلەر گۇمان قىلغانلىكى يەرنى ئالا قويىماي ئاختۇردى. خۇددى يىڭنە ئىزدىگەندەك ئىزدىدى. ئەمما، ئۇرۇنۇشلىرى بىكارغا كەتتى.

سۇپۇرگەئاخۇن بىرقانچە كىشىگە ئۆلۈككە ئاداۋەت تۇتماسلىقنى، جەسەتلەرنى ئۆلگۈچىنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىشنى، ئىگە ـ چاقىسىزلىرىنى بولسا، لايىقىدا دەپنە قىلىشقا تاپىلاپ تۇرۇشىغا تاڭ ئاتقاندىن بېرى كۆرۈنمەي كەتكەن جامالىدىن بوۋاي مىلتىقىنى ئۆشنىسىگە سېلىپ، ھاسىرىغان پېتى يېتىپ كەلدى ـ دە، پېشانىسىدىكى تەرنى ئېرتىپ تۇرۇپ:

— بىگىم ، قىزىل نىمچە ، يېشىل پەرىجە كىيگەن بىر مەزلۇم كىشى مۇزخانىغا كىرىۋاپتىكەن ، چىق دېسەڭ چىققىلى ئۇنىمىدى ، ئۆلۈكتەك زۇۋان سۈرمەي ياتقىنى ياتقان ! — دېدى .

— بۇ مەزلۇم كىم بولغىيدى ؟ قەسىردىكى خوتۇن جىنستىكىلەر بارماق بىلەن سانىغۇچىلىكلا ئاز تۇرسا ، — دېدى سۇپۇرگەئاخۇن بۇ مەلۇماتقا كۆڭۈل بۆلگەن ھالدا .

ئۇ كۆپ ئويلىنىپ تۇرمايلا جامالىدىن بوۋاي بىلەن بىللە مۇزخانىنىڭ بېشىغا يېتىپ كەلدى ۋە مەتقاسىمنىڭ قولىدىن ئوتقاشنى ئېلىپ ، مۇزخانىنىڭ تەكتىگە قارىدى . دېگەندەكلا ، قىزىل دوپپا كىيىپ ، تاۋار - دۇردۇنلارغا ئورالغان بىر مەزلۇم كىشى مۇز پارچىلىرىنىڭ ئارىسىدا تاۋۇزدەك تۇگۇلۇپ ياتقانىكەن .

زەبەردەس ئىككى يىگىت شوتىسىز مۇزخانىنىڭ چىدەلىرىگە خۇددى دارۋازلاردەك ئېسىلىپ ، قىش ئايلىرىدەك سوغۇق مۇزخانىنىڭ تېگىگە چۈشتى ۋە ھېلىقى مەزلۇم كىشىنى بىردەمدىلا تارتىپ چىقاردى . ئۆرە تۇرغۇچىلىك ماجالى قالمىغان بۇ كىشىنىڭ تاڭ قۇياشىنىڭ شولىسى بىلەن بارغانسېرى رەڭلىنىپ كەتكەن ئەڭنىنى كۆرۈپ كىمدۇر توۋلاپ تاشلىدى :

— ھوي ، بۇ بىر مانجۇغۇ ؟ !

— ئابلىزقارىمۇ نېمە ؟

سۇپۇرگەئاخۇن قىزىل تەقيە ، رەڭدار پەرىجە كىيىۋالغان بۇ كىشىنىڭ يۈزىنى توسۇپ تۇرغان ئالىقانلىرىنى ئېچىۋېتىۋىدى ، چىرايى تاتىرىپ ، سامان رەڭگىگە كىرىپ قالغان جاپپار موللىنىڭ بەشىرىسى جامائەت ئالدىدا بىردىنلا ئاشكارا بولدى .

— سەن مانجۇمۇ ؟

— خوش ... خوش پېقىر مانجۇ ؟ !

سۇپۇرگەئاخۇننىڭ تەنىلىك سورىقىغا شۇنداق دەپ جاۋاب بەرگەندىن كېيىن ، تىترىكىنى باسالمايۋاتقان جاپپار موللا بېشىنى ئاستا يۇقىرى كۆتۈردى - دە ، ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغان تونۇش

كۆزلەرنى كۆرۈپلا :

— ياق ... ياق ، پېقىر مانجۇ ئەمەس ، ئەلھەمدۇلىللا مۇسۇلمان ، ئەلھەمدۇلىللا مۇسۇلمان ، — دېدى ۋە يېڭىدىن ئىمان ئېيتقاندەك «لائىلەھە ئىللەللاھۇ مۇھەممەدۇن رەسۇلىللا» دەپ تەكرارلىغىلى تۇردى .

ئۇنىڭ ئەپتىدىن «چېرىك كەلدى» دېگەن سۆزگە ئىشىنىپ ، ئابىلىزقارىنىڭ ئۆز ئىگىدارچىلىقىغا تاپشۇرغان «قىممەتلىك» تەقىيە ، پەرىجىلىرىنى ئوغرىلىقچە كىيىۋالغانلىقىنى چۈشەنمەك تەس ئەمەس ئىدى . مەنقاسىم مۇزخانا تېگىدىن تېپىپ چىققان ئەجدىھا سۈرەتلىك ئەلەممۇ بۇنى ئىسپاتلاپ تۇراتتى .

جامالىدىن بوۋاي جاپپار موللىدىن سېيىت ھاجىنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلىۋىدى ، ئويلىمىغان يەردىن يىپ ئۇچىغا ئېرىشىپ قالدى . قەسىر خارابىسىنىڭ ھەممىلا يېرىدە ئەگىپ ، سېيىت ھاجىنى دارغا ئېسىشقا ئالدىراپ يۈرگەنلەرمۇ گۈررىدە يېتىپ كېلىپ جاپپار موللىنىڭ ئىقرارىغا قۇلاق سېلىشتى .

— بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسەڭلار ، مەن راستىمنى ئېيتاي . كېچىدە سېيىت ھاجى سەپەر سەپرا ، ياق ، ياق سەپەر ئاخۇن ئاكامنى ئېتىپ چۈشۈرگەندىن كېيىن پېقىرغا ئۇتتىن پاناھلانغۇدەك بىر يەر تېپىپ بەر ، سېنىمۇ ئۆزۈم بىلەن بىللە ئەكېتىمەن ، — دېدى . مەن ئۇنىڭغا خوتۇنۇمنىڭ كۆڭلەك ، ياغلىقىنى بەردىم - دە ، مۇزخانىغا باشلاپ باردىم ، كېچىنى تولىمۇ تەشۋىش ئىچىدە ئۆتكۈزدى ، تاڭغا يېقىن چىدەگە يامىشىپ چىقىپ ، بىردەم تىڭ تىڭلاپ تۇرغاندىن كېيىنلا غايىب بولۇپ كەتتى . ئۇ نائەھلى ۋەدىسىگىمۇ ۋاپا قىلمىدى . پېقىرنى تاشلاپ كەتتى ، سەئىد دېگەنمۇ شۇنداق ۋاپاسىز بولامدۇ؟ ...

— يوقىلاڭ گەپنى قىلىپ يۈرمەي ، گەپنىڭ بولىدىغان يېرىنى دە ، ئۇ ئەبلەخ قاچانراق قاچتى؟ ئۇستۇبىشىدا قانداق ئېگىن بار؟

سېيىت ھاجىنىڭ قاچقانلىقىنى ئاڭلاپلا تاپىنى قىچىششقا

باشلىغان جامالىدىن بوۋاي تاقەتسىزلىنىپ سورىدى . جاپپار موللا ئۇنىڭ يوغان مۇشتىغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويۇپ جاۋاب بەردى :

— ئۇ ۋاپاسىز تاڭ ئالدىدىلا قاچتى . خوتۇنۇمنىڭ قىزىل گۈللۈك ئاق چىت كۆڭلىكىنى كىيىپ ، گۈل تىككەن ياغلىق بىلەن يۈزىنى يۆگەپ قاچتى !

— ۋاي ئىسىت ، «ئەقىل كۆرمىسە ، كۆز دېگەن تام تۆشۈكى» دېگەن گەپكە ئەمدى چىنپىششىقلادىن ئىشەندىم ، — دەپ توۋلىۋەتتى مەتقاسىم پېشانىسىگە بىرنى ئۇرۇپ ، — شۇنداق بىر مەزلۇم كىشى ئالدىمدىن ئۆتۈپ كېتىۋىدى ، مېڭىشىغا قاراپ ئەجەبلەنگەنىدىم . بىراق ، كىملىكىنى سورۇشتە قىلمايلا ئۆتكۈزۈۋەتكەنىكەنمەن...

— قوغلايلى ، ئۇ پىيادە بولسا ئۇزاققا كېتەلمەيدۇ !

چىرىيىلىكلەرنىڭ ئات تاپقىنى ئاتقا ، ئېشەك تاپقىنى ئېشەككە مىنىپ ، «قاچقاننى قوغلا» دەپ سۈرەن كۆتۈرگىنىچە توپا مەھەللىسى تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى . «سېيىت ھاجى قېچىپتۇ» دېگەن خەۋەرنى ئاڭلىغانلىكى پۇقرا تورپاقتا ، ھەتتا كۆندۈرۈلمىگەن تەخەيلەرگە مىنىۋېلىپ — ئالدىن يۈرۈپ كەتكەن يۇرتلۇقلىرىنىڭ ئىزى بىلەن ئاتلاندى . يالاق قالغانلار پالتا ، توقماقلىرىنى ئويىنىتىپ «قوغلا ، تۇت» دېگەن چۇقان بىلەن بىر - بىرىگە مەدەت بېرىشكىنىچە يۈگۈرۈشتى . سالاپىتى ئادەمنى ئەيمەندۈرىدىغان سېيىت ھاجىنىڭ بۈگۈن شەرمەندە قاچقۇنغا ئايلانغانلىقىغا قىزىققان باللارمۇ ئۆزلىرىچە چىۋىقنى ئات ئېتىپ مىنىپ ، كوچا - كوچىلارغا چىقىۋېلىپ ۋارقىراشتى . ھويلىلىرىدىكى سايىلەردە ئاران - ئاران نەپەس ئېلىپ ئولتۇرغان قۇلىقى ئېغىر قېرىسالللارمۇ بۇ ھەيۋەت شاۋقۇننى ئاڭلاشتى ۋە دېمىنى يىغىپ تۇرۇپ «تۇت ، ئۇر» دەپ ئاۋاز قوشۇشتى . ئۇر - ئۇرغا قالغان چاشقاندەك شەرمىسار بولۇپ تىكىۋەتكەن يات تائىپىنىڭ ئىزىدىن پۈتۈن چىرىيە

قوزغالدى ، ئادالەت غەليانى باشلانغان ئىككى كۈندىن بۇيان سەگەك كۆزەتچىدەك تىك تۇرغان دەل ـ دەرەخلەر ئەتىگەنلىك سەلكىندە «قاچقۇن ھېلىلا مۇشۇ يەردىن ئۆتكەن» دەپ گۇۋاھلىق بەرگەندەك شىـــۋىــرلــــشىپ ، باشلىرىنى توپا مەھەللىسى تەرەپكە ئېگىپ ، قوزغــالــغــانلارغا يول كۆرسىتىشتى . كۈنچىقىش تەرەپتىن كۈن كــۆتۈرۈلۈشى بىلەن تەڭلا ئېتىلىپ چىققان پارچە ـ پۇرات ئاق بــۇلۇتلارمۇ يەر يۈزىدىن كۆتۈرۈلگەن ئاسمان ـ پەلەك بوغۇناققا ھــەمــراھ بــولۇپ ، كۈنپېتىشقا قاراپ سۈرۈلۈۋاتقان سۈرئىتىنى ئــــلداملىتىشقا باشلىدى ، ھەتتا ئوچۇق ھاۋادا موللاق ئېتىپ ، ئەركىن پەرۋاز قىلىشقا پۇرسەت تاپقان كەپتەرلەرمۇ يۇرتقا بىھېساب دىــشــۋارچىلىقلارنى باشلاپ كەلگەن تەكەببۇر قاچقۇننىڭ ئەمدى قانداق لەت بولىدىغانلىقىنى تاماشا قىلغۇسى كەلگەندەك قاناتلىرىنى «پاق ، پاق» ئۇرۇپ ، كۈنپېتىش تامان ئۇچماقتا ئىدى …

ئــۇلار ئــۇزۇن مـــاڭمايلا ئالاقزادە قاچقۇننىڭ ئاياغ ئىزىنى تــېــپـــىــۋېــلىشتى ، باشلەڭگەر بىلەن باياۋان چېگراسىدىكى كەڭ ئوچۇقچىلىقتىن ئۇنىڭ قارىسىنى كۆردى . شيۇڭ گاۋشېڭ بىلەن ياندىشىپ ، ئېتىغا ھەدەپ قامچا ئۇرۇپ ئەڭ ئالدىدا كېتىۋاتقان سىــۈپــۈرگــەئــاخۇن كەينىگە بۇرۇلۇپ ، ئەگىشىپ كېلىۋاتقانلارغا ۋارقىرىدى :

— ئاڭلىمىدىم دېمەڭلار ، قاچقۇننى تىرىك قولغا چۈشۈرۈپ ، يۇزىگە قازان قارىسى سۈركەپ ، يەتتە كۈنگىچە سازايى قىلىمىز . بىزنى ئاني تاپماقنى خىيال قىلغان باسقۇنچى تائىپىلەرگە يەتكۈچە ئىبرەت قىلىپ بولغاندىن كېيىن دارغا ئاسىمىز ، ھېچكىم ئۇنىڭ ئەجەللىك يېرىگە زەخمەت يەتكۈزمىسۇن !

يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان پۇقرالارنىڭ كۆزىگە بارغانچە روشەن تاشلىنىۋاتقان «ئايال» قاچقۇن چۆلگە ئۇلاشقاندىن كېيىنلا يولنى تاشلاپ چىقىپ ئۇدۇل كەلگەن بارخانغا ئۆلەر ـ تىرىلىشىگە باقماي يــامــاشــماقتا ، شارقىراتمىدەك ئېقىپ چۈشۈۋاتقان قۇم ئېقىمىغا

قارشى سۇ ئۈزۈۋاتقان مىيىپتەك قالايمىقان غۇلاچ ئاتماقتا ئىدى . بارخان چوققىسىغا ئەمدىلا يېقىنلىشاي دېگەندە قۇمنى قۇچاقلىغان پېتى پەسكە سىيرىلىپ كېتەتتى ـ دە ، ئەۋرەزدىن چىقالمايۋاتقان ئۈلۈمتۈك پاقىدەك كەينىچە موللاقلاپ بېرىپ ، يۇمشاق قۇمغا بېشىچە شۇڭغۇپ كېتەتتى . قۇم ئارىسىدىن ئۆمىلەپ چىقىپ يەنە يامىشاتتى ، يەنە موللاقلاپ بېرىپ تېخىمۇ پەسكە شۇڭغۇيتتى …

ئۇ ئەھۋالىنىڭ چاتاقلىقىنى ھېس قىلىپ ، قوغلاپ كېلىۋاتقانلارنىڭ قارىسىغا قارىتىپ «گۇم» قىلىپلا بىر پاي ئوق ئۈزدى . شامال سوققان ياپراقتەك تىترەپ تۇرغان تاپانچىدىن چىقىۋاتقان ئوق ھېچكىمگە تەگمىدى . يۇقىرىلار تىرىك تۇتۇش غەرىزىدە قاچقۇن يامىشىۋاتقان بارخان ئەتراپىغا ئورغاقسىمان يېيىلىپ ، كىچىك ـ كىچىك قۇم دۆۋىلىرىنى ، يۇلغۇنلارنى ، قورايلارنى ئۆزىگە توسۇق قىلىپ يېتىشتى ـ دە ، ئۇنىڭ ئوقىنى تۈگىتىش ئۈچۈن ئۈچ ـ تۆت سالۋا تەلپەكنى تاياققا كىيگۈزۈپ ، توسۇقنىڭ ئۈستىدە پۇلاڭلاتتى .

قۇۋلۇقتا تولىمۇ ھۇنەر ئۆگىتىدىغان قاچقۇن بۇ ھىيلىنى بايقاپ قالدىمۇ ، ئىككىنچىلەپ ئوق ئۈزمىدى . قاچقۇننىڭ ئۆلمەيدىغان يېرىگە ئېتىپ ، تىمجان ھالغا كەلتۈرۈپ تۇتۇش قارارىغا كەلگەن سۈپۈرگەئاخۇن مىلتىقىنى تاغاردەك كۆپۈپ تۇرغان ئاق ئۇزۇن كۆڭلەككە چېنەپ ، دىمىنى توختىتىپ تۇرۇشىغا ، ئۇنىڭ كۆرۈش سىزىقى ئۈستىدە بىر توپ ئاتلىق كىشى پەيدا بولۇپ ، بىر پەستىلا قورۇلغا ئېلىنغان نىشاننىڭ ئالدىغا ئۆتتۈۋالدى .

بۇ ئادەملەر ئاسماندىن چۈشتىمۇ ياكى يەردىن ئۈندىمۇ ؟ — دېدى سۈپۈرگەئاخۇن گەۋدىسىنى كۆتۈرۈپ ، مەيدىسىگە چاپلىشىپ قالغان قۇمنى قېقىشتۇرۇپ تۇرۇپ .

شىيۇڭ گاۋشىڭ دەماللىققا ئۈندىمىدى . ئۇ كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ ، كۈتۈلمىگەندە پەيدا بولۇپ قالغان ناتونۇش كىشىلەرگە

تازا سىنچىلاپ قارىۋالغاندىن كېيىن ئەجەبلەنگەن هالدا :

— بۇ دوتەي يامۇلىنىڭ چېرىكلىرىغۇ ، ئۇلار يەنە نېمىشقا كەلگەن بولغىيدى بۇ يەرگە ؟ — دېدى ئۆز - ئۆزىگە سۆزلەۋاتقاندەك قىلىپ .

— چېرىك ؟ ! ئۇلار بىزنى ئاجىز چاغلاپ قولقانات بولغىلى كەلگەن بولمىسۇن يەنە !

— بۇنى خۇدا ئۆزى بىلىدۇ ، ئۇلارغا بەلكى بۇنداق ۋىجدان ئاتا قىلىنمىغان بولسا كېرەك .

شيۇڭ گاۋشېڭ چېرىكلەرنىڭ سەكراتقا چۈشكەن قاچقۇننى يۆلەۋاتقانلىقىنى غىل - پال كۆرۈپ قالغاچقا شۇنداق دەۋاتاتتى . ئۇ بۇ غەلىتە هالنى ئىسپاتلاپ ئۇلگۇرگۈچە ناتونۇش ئادەملەر بىردەمنىڭ ئىچىدىلا پۇقرالارنىڭ ئالدىغا كېلىپ قالدى .

ئۇلار كۆردىكى ، كەلگەنلەر شيۇڭ گاۋشېڭ ئېيتقاندەك ، دوتەي يامۇلىنىڭ چېرىكلىرى ئىدى ، بىردىنلا تېتىكلىشىپ ، روھلىنىپ قالغاندەك كۆرۈنگەن ئىككى يۈزچە چېرىك ئالدىدا هېلىقى قورقۇنچاق باش سەركەردە ئىنچىكە ، ئۇزۇن بۇرۇتىنى سىلىغان پېتى ياغاچتەك قېتىپ تۇراتتى . ئۇنىڭ مۇنار ئۇستىدە تۇرۇپ پەسكە نەزەر تاشلىغاندەك مەمەدان قاراشلىرى ئۆتكەنكىگە زادىلا ئوخشىمايدىغان بىر قىياپەتنى نامايان قىلاتتى . ئات ئۇستىگە بەند قىلىنغان بۇ ئارخاتىنىڭ ئاخىر ئاغزى مىدىرلاشقا باشلىدى :

— مەنكى خوتەن دىيارىنىڭ چېرىكچى سەركەردىسى ئالىي پەرمانىنى شۇنداق يەتكۈزىمەنكى ، ئاقساقال سېيىت هاجىنىڭ تىنچ مەئىشەتىگە مالاللىق يەتكۈزۈپ ، ئىككى مەملىكەت ئارىسىدا نىزا - خۇسۇمەت پەيدا قىلغان قوراللىق مۇداخىلە دەرهال توختىتىلسۇن ! — دېدى ئۇ خۇددى تاماكا خالتىسىدەك ساڭگىلاپ قالغان قاپىقىنى سۈزۈپ تۇرۇپ ، — باشباشتاقلىق ۋەقەسىگە سەۋەبكار بولغان سۇپۇرگە ، هەربىي بۇيرۇقتىن باش تارتىپ نادان پۇقراغا بولۇشقان سابىق چېرىكچى ئامبال شيۇڭ گاۋشېڭ ، ۋىي

دېشى ، گۇناھىغا توۋا قىلمىغان جامالىدىن تۆمۈرچىلەر تۇتۇلۇپ قەشقەر تىتەيى جانابىي جاۋ داجۈي دارىبىنىڭ ھۇزۇرىغا يوللانسۇن . قالغان پۇقرا چاتاقچىلىرىنىڭ گۇناھى سۈرۈشتۇرۇلۇپ ، تېگىشلىك جازاغا تارتىلسۇن . مەزكۇر پەرمانغا بوي بەرمىگەنلەر شۇ مەيداننىڭ ئۆزىدىلا ئەدەپكە تارتىلسۇن !

ھۆل تامغا ئېيشەك تەپكەندەك ئاڭلانغان بۇ پەرمان تاقەتسىزلىنىپ تۇرغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسىنى سېھىرلەنگەندەك قاتۇرۇپ قويدى . بەزىلەر قۇلىقىغا ئىشەنمەي ، سەركەردىنىڭ نېمە دەۋاتقانلىقىنى يېنىدىكىلەردىن سوراپ كۆردى . كۆزلەر چەكچەيدى ، مۇشتلار تۈگۈلدى ، لەۋلەر تىترىدى ، بەزىلەر ئۆزىنى 6 ـ ئاينىڭ تومۇزىدا توڭلاۋاتقاندەك ھېس قىلدى .

— جانابىي سەركەردە ، بىزگە بىر ئاز مۆھلەت بەرسىلە ، قاچقۇننى تۇتۇۋالغىنىمىزدىن كېيىن نېمە دېسىلە ، نېمە قىلسىلا مەيلى ، — دېدى شيۇڭ گاۋشېڭ سەركەردىنىڭ ئېتىنىڭ ئالدىغا تىزلىنىپ تۇرۇپ .

سەركەردە مەھرىمىگە تۇمشۇقى بىلەن ئىشارەت قىلىۋىدى ، ئۇ بىر پەستىلا كۈمۈش جابدۇقلار بىلەن بېزىتىلگەن بىر قارا ئاتنى تىزگىنىدىن تۇتۇپ يېتىلەپ كەلدى .

سۇپۇرگەئاخۇنمۇ ، شيۇڭ گاۋشېڭمۇ ۋە باشقا پۇقرالارمۇ كۆزلىرىگە ئەمدى زادىلا ئىشىنەلمىدى ، ئىشىنەلمىدىلا ئەمەس ، ئىشىنىشكە جۈرئەت قىلالمىدى . كۆرۈۋاتقىنى چۈشمۇ ، ئوڭمۇ ، زادىلا بىلەلمەي قالدى !

بۇ چاغدا چېرىك ئەمەلدارلىرىنىڭ ئەگىنىنى ئالماشتۇرۇپ ئۆلگۈرگەن سىيىت ھاجى ئات ئۈستىدە خۇددى باش سەركەردىدەكلا قېتىپ ئولتۇراتتى . ئەڭ يامىنى ئۇ مەسچىتتە خاتىپ مۇنبىرىدە ئولتۇرغاندەكلا كۆلۈمسىرىمەكتە ، ھېچ ئىش بولمىغاندەك تەسۋى سىيرىماقتا ئىدى .

پۇقرالار ئارىسىدا ئارىلاپ يۈرگەن چېرىكلەرنىڭ قولىدىكى

مىلتىق ، نەيزە ، تاياق ـ توقماقلارنى قانداق ئەكەتكەنلىكىنى تۇيمىغانمۇ ، سۇپۇرگەئاخۇن مىلتىقنى ئىزدىدى ، لېكىن تاپالمىدى . ئۇ مىلتىقنىڭ قەدىرگە يەتتى ، ئۇ نەرسە بولغىنىدا تەپكىنى بىرلا بېسىۋېتىپ ئاندىن بېشىغا كەلگەننى كۆرەر ئىدى !

— دوتەي تاڭ دارېننىڭ رۇخستى قەيەردە قالدى ؟ ئادالەت قەيەردە قالدى ؟ — دېدى سۇپۇرگەئاخۇن باش سەركەردىنىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ بېرىپ .

باش سەركەردە يەنە چىرايىنى ئۆزگەرتمەي تۇرۇپ جاۋاب بەردى :

— تاڭ دارېن ؟ ئەمدى ئۇ تاڭ دارېن ئەمەس ، بەلكى ئادەتتىكى تاڭ يۇنجۇڭ ، ئۇنىڭ ئەتىكى تەقدىرى تېخى نامەلۇم !

— ئەمىسە بۇنداق ناھەق پەرماننى قايسى قارايۇز چۈشۈردى ؟

— بۇ يۈەن شىكەي[1] دازۇڭتۇڭنىڭ ، ئەمىر ياڭ زېڭشىن جانابلىرىنىڭ پەرمانى !

ئۇلار چالا ـ پۇچۇق ئاڭلىغان بۇ ئىسىملارنى ئاستا تەكرار-لىدى ، تەكرارلىغانسېرى ھەيرەتتە قالدى . بۇنداق ئادالەتسىز ، نومۇسسىز پەرمان چىقارغان ئادەملەر دېۋىدىنمۇ ، ئادەم يەيدىغان

---

[1] يۈەن شىكەي — يۈەن شىكەي (1859 — 1916) شىمالىي مىلىتارىستلارنىڭ كاتتىۋېشى ، خېنەن شاڭچېڭلىق ، ياش ۋاقتىدىلا يېڭىلىق ھەرىكىتىنىڭ مەنپەئىتىنى سېتىپ سىشى تەيخۇنىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشكەن ، گېرمانىيە تاجاۋۇزچىلىرىغا ماسلىشىپ ، يىختۇەن ھەرىكىتىنى قانلىق باستۇرغان . 1901 ـ يىلى لى خۇڭجاڭنىڭ ئورنىغا باش مۇپەتتىش بولغان . 1911 ـ يىلى شىنخەي ئىنقىلابى داۋامىدا جاھانگىرلىكنىڭ قوللىشى بىلەن ئىچكى كابىنېتنىڭ زۇڭلىسى بولۇۋېلىپ ، ئەسكەر چىقىرىپ ، ئىنقىلابىي پارتىيىگە ، سۇن جۇڭسەنگە تەھدىت سالغان ، جۇڭخۇا مىنگونىڭ ۋاقىتلىق دازۇڭتۇڭلۇق ئورنىنى قولغا كىرگۈزۈۋالغان ۋە بېيجىڭدا شىمالىي مىلىتارىستلار ھۆكۈمىتىنى تەشكىللىگەن . سۇن جۇڭسەن باشچىلىقىدىكى جازا قوشۇنىنى باستۇرۇپ ، دۆلەت پالاتاسىنى تارقىتىۋېتىپ ، مۇستەبىتلىك ھاكىمىيىتىنى يۈرگۈزگەن ، ياپون بىلەن ۋەتەن ساتقۇچى «21 ماددىلىق كېلىشىم»نى ئىمزالىغان . ئۆزىنى پادىشاھ دەپ ئېلان قىلىشقا تەييارلانغان . 1916 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى پادىشاھلىق تۈزۈمنى بىكار قىلىشنى ئېلان قىلىشقا مەجبۇر بولغان . شۇ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ئەيىبلىشى ئارقىسىدا قورقۇنچ ئىچىدە جان بەرگەن .

ياۋۇز ئەجدىھادىنمۇ ، قان شورايدىغان يەتتە باشلىق يالماۋۇزدىنمۇ سەت قىياپەتتە كۆز ئالدىغا كەلدى .

چۆچەكتە ئىمزالىنىۋاتقان «11 ماددىلىق كېلىشىم»نىڭ تۇتەك پەردىسى بىلەن ئىلى ـ شىنجاڭ ئىنقىلابىنىڭ ئوتىنى ئۆچۈرۈشكە مۇۋەپپەق بولغان قارانىيەت ياڭ زېڭشىننىڭ ۋەتەن ساتقۇچ يوەن شىكەي بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ ، ۋەتەننىڭ ئىززەت ـ ھۆرمىتىنى دەپسەندە قىلغانلىقى ئۇلارغا شۇ كۈنلەردىكى تارىختەك قاراڭغۇلۇق ئىدى .

باش سەركەردە پۇقرالارنى چەمبەرسىمان مۇھاسىرگە ئېلىپ تۇرغان چېرىكلەرگە پەرماننى ئىجرا قىلىش كوماندىسىنى بەردى ، ئۇلار خۇددى چۈجىگە ئېتىلغان سارەڭ ئېتىلىپ كېلىپ ، ئۇچەيلەننى چەمبەرچاس قىلىپ باغلىدى ـ دە ، توپ ئىچىدىن ئايرىپ چىقتى .

— ئۇلۇغ پەرماننىڭ داۋامى شۇلكى ، — دېدى باش سەركەردە تەقدىرنىڭ بۇ تەتۈرىسىگە يانغان چاقپەلىكىدە ئولتۇرۇپ ، بېشى قېيىپ ، تورلىشىپ كەتكەن پۇقرالارغا ئۇنلۇك قىلىپ ، — بەشىنچى جەرىكلىك ئەمەلدار ۋاڭ دارىن مۇشۇ پەرمان جاكار قىلىنغان كۈندىن باشلاپ چىرىيە پۇقرالىرىنىڭ ھۆكۈمرانىدۇر ، ھەر كىم ئۇنىڭ ھۆكۈمىدىن چىقماي ، ئەمرىنى تۇتقايكى ، ئىبرەت قامچىسى ئۇنىڭ بېشىدا ئوت ياندۇرمىسۇنلەر ! پەرمان تامام ۋەسسالام .

چېرىكلەر ئىككىگە بۆلۈندى ، بىر بۆلىكى ۋاڭ دارىن ئولتۇرغان تەختىراۋاننى كۆتۈرۈپ ، ئالدىدا داقا ـ دۇمباق ، كاناي ـ سۇناي چالغان پېتى كەنتكە راۋان بولدى ، بىر بۆلىكى مەيدىسىنى كېرىپ ، قېرىنداشلىرى بىلەن قەتئىيەت نۇرلىرى چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەنلا ۋىدالىشىپ مېڭىۋاتقان ئۇچەيلەننى ئالدىغا سېلىپ ، ئارغامچا بويى ئېگىزلەپ قالغان كۈن نۇرىدا قىزىتمىسى ئۆرلەشكە باشلىغان ئىلچى يولىغا قەدەم تاشلىدى .

يەر ـ زېمىن تۇيۇقسىز مۆڭگەك تورپاقتەك مۆڭۈپ ، بېشىغا توپا چېچىۋاتقان قۇم بارخانلىرى قوتاز كەبى ئۇسۇشكەندەك بولدى . ئاسماندىكى بۇلۇتلار يەرگە قونۇپ ، يەردىكى ھەممە نەرسىلەر بۇلۇتلار ئورنىدىن ئورۇن ئالدى . سۇپۇرگەئاخۇننىڭ كۆز ئالدى خۇددى قارا بوران بېسىپ كەلگەندەك تۇمانلاشتى ، سېپىل قوۋقىسىدىن ئۇچۇپ چۇشۇپ ئىككى نائەھلىنى دوزاخقا سۆرەپ كېتىۋاتقان سەپەر بوۋاي ، تەمبۇرنىڭ زىل تارىدەك جاراڭلىق ، زىل ئاۋازى بىلەن : «بەگ دادا» دەپ خىتاب قىلىۋاتقان پەرزەنتلەر ، ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرىگە مۇڭ تولغان چىنارئىيىم ، قان ئارىسىدا يېتىپمۇ كۇلۇمسىرەۋاتقان تۆمۈرچى كۆز ئالدىدا بىر يوللا ئايان بولدى . بويۇنلىرىغا تىلەمچىلىك خالتىسىنى ئېسىپ ، يۇرتتىن تېزىپ كېتىۋاتقان تونۇش دىۋانىلەرنىڭ «ھەق شەيدۇللا» دەپ ئاھ ئۇرۇپ ئىلتىجا قىلىشلىرى ، ئۆكسۈپ يىغلاۋاتقان قاقشال ھاسا تېرەكنىڭ ھالسىز شىۋىرلىشى ، گۆرىستانلىقتا ئايلىنىپ كەتكەن چىرىيە ئاسمىنىنى تۇن زۇلمىتىدەك قاپلاپ ، تاپ ئىزدەپ ئەگىپ يۇرگەن توك قاغىلارنىڭ ، خارابىزارلىقتا ئۇۋا سالغان ئۆلگۈر ھۇۋقۇشلارنىڭ شۇم ئاۋازلىرى قۇلاق پەردىسىنى تىترەتتى . گۆردىن تىرىلىپ قوپقان شېھىتلەر ئارمانلىق ئۇھ تارتىشتى ...

— خۇداغا ئامانەت قېرىنداشلىرىم ، ئامان بولساق يۇرت بوسۇغىسىدا ، ئۆلۈپ كەتسەك جەننەتتە كۆرۈشەرمىز .

سۇپۇرگەئاخۇن كېتىۋېتىپ كەينىگە بۇرۇلدى ـ دە ، يۇرت تەرەپكە قاراپ ئېھتىرام بىلەن تەزىم قىلىپ ، خوشلاشتى .

«دۇت ... دۇت ... دۇت ... »

پۇقرالار ئارىسىدىن سادا كەلدى . مەتقاسىم بولسا كېرەك ، تەۋەررۇك بۇرغىنى راسا ۋايىگە يەتكۈزۈپ چېلىۋەتتى . ئۇلاردىن كىمدۇر بىرى ئۇن سېلىپ يىغلاپ تاشلىدى :

— ئاھ خۇدا ، بىزنى نېمىدەپ بۇنچە تەتۈر پېشانە ياراتقانسەن !

خاتىمە

مىڭلىغان ئەل سۆيەر خەلقىنىڭ ۋەتەن ھەققى- ھۆرمىتى يولىدا يالقۇنجاتقان ئوت - ئاتەشى ، شۇنداق قىلىپ ، ئەڭ رەزىل ، ئەڭ ئىپلاس ، ئەڭ ۋەھشىيانە ۋاستىلەر بىلەن ئۆچۈرۈپ تاشلاندى . بىراق ، زۇلمەتلىك تۈن ئاسمىنىدا كۆز چېقىپ چاقناپ ئۆتكەن بۇ چاقماق ئۆز چاقنىشىدىن يىراق - يىراقلارغىچە شولا تارقاتتى . ئۇنىڭ گۈلدۈرمامىلىق ئاۋازى جاھان مىقياسىدا زىلزىلە پەيدا قىلدى .

زامانىسىدا ، ئىچكىرى جۇڭگودا چىقىدىغان «خەلق ئىستىقلال گېزىتى» ، «ۋاقىت گېزىتى» ، «جۇمھۇرى بۈيۈك كۈندىلىك گېزىتى» خەۋەر ۋە تەقرىزلەر ئېلان قىلىپ ، چىرىيە خەلقىنىڭ ھەققانىي كۈرىشىنى كەڭ تونۇشتۇردى . سان پېتېربۇرگتا نەشر قىلىنىدىغان «يېڭى دەۋر» ژۇرنىلىمۇ «چىرىيە ۋەقەسى»نىڭ ئۆتمۈشى ئۈستىدە ماقالە بېسىپ ، ئەپكار ئاممىنى كاززاپلارچە ئالدىدى .

ئىش بۇنىڭلىق بىلەن تۈگىمىدى . ۋەتەن ساتقۇچى يۈەن شىكەي ھۆكۈمىتى چەت ئەل ئاغدۇرمىچى كۈچلىرىنىڭ تەھدىتىگە قۇللارچە تىز پۈكۈپ ، شىنجاڭ ئەمرى ياڭ زېڭشىن ۋە قەشقەر تىدۇسى جاۋ داجۈيگە ئارقمۇئارقا تېلېگرامما يوللاپ ، «چىرىيە ۋەقەسى»نى تېزدىن بىر تەرەپ قىلىپ ، « جىنايەتچى»لەرنى قاتتىق جازالاشقا بۇيرۇق چۈشۈردى . شىنجاڭ دائىرىلىرى سۈپۈرگەئاخۇن ، شيۇڭ گاۋشېڭ قاتارلىق بىرمۇنچە ئادالەتپەرۋەرلەرنى «تۇتۇپ تۈرۈپ تەكشۈرۈش» دېگەن نام بىلەن قولغا ئالدى . خوتەن دوتيى تاڭ يۇنجۇڭنى بوشاڭلىقتا ئەيىبلەپ ، ئەمەلدىن ئېلىپ تاشلىدى . بيەن

يۈگفۈ باشلىق قەشقەر قاراسىپەچىلەرنى قوشۇن بويىچە ئۈرۈمچىگە چاقىرتىۋالدى .

مىلادىيە 1913 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى «چىرىيە ۋەقەسى»نى بىر تەرەپ قىلىدىغان ئاتالمىش «ئوچۇق سوت» قەشقەر شەھىرىدە باشلاندى . قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ تەپتىش ئەمەلدارى ، تىدۇسى ۋە يېڭى شەھەر ئامبىلى سوتچى بولدى . كىشىنى تولىمۇ ھەيران قالدۇرىدىغىنى شۇ ئىدىكى ، بۇ سوتتا سوپۇرگەئاخۇن ۋە شىيۇڭ گاۋشېڭ قاتارلىق 18 كىشى جاۋابكار ئورنىدا ، 26 نەپەر راست ـ يالغان ئاقپاشىشا پۇقرالىرى دەۋاگەر ئورنىدا تۇرغۇزۇل-غانىدى .

سوت زالى مۇنازىرە مەيدانىغا ئايلاندى ۋە بۇ مۇنازىرە بارغانسېرى كەسكىن تۈس ئالدى . راست ـ يالغان ئاقپاشىشا پۇقرالىرى قىلمىشىغا لايىق ئىت ئۆلۈمىدە ئۆلگەن 29 ئادىمى ئۈچۈن 80 مىڭ سەر خۇن ھەققى تۆلەپ بېرىشنى ، 180 پۇقرانى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىشنى يولسىزلىق بىلەن تەلەپ قىلدى . ئاقپاشىشا پۇقرالىرىنىڭ بۇ تەرىقە مۇتتەھەملىكىگە ۋە يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ غالچىلارچە يول قويۇشىغا غەزەپلەنگەن سوپۇرگەئاخۇن ئاخىر چىداپ تۇرالمىدى . ئۇ بىردىنلا دەۋاگەر ئورنىغا ئۆتۈپ ، تاجاۋۇزچىلىق چاڭگىلىنى چىرىيىگە ئۇزىتىپ خالىغىنىچە گۇۋاھنامە تارقاتقان ، ۋەھشىيلەرچە ئادەم ئۆلتۈرۈپ قانلىق ۋەقە پەيدا قىلغان سېيىت ھاجىغا ئۆلۈم جازاسى بېرىشتە چىڭ تۇردى[1] . سېيىت ھاجى بىرمۇنچە ئويدۇرما پاكىتلار بىلەن جىنايى قىلمىشىنى ياپماقچى بولدىيۇ ، مەقسىتىگە يېتەلمىدى . بۇ غەلىتە سوت ئاخىر ئۈزۈلۈپ قالدى[2] .

سوتتىن ھېچقانداق نەتىجە چىقىرالمىغان كونسۇل يەرلىك پۇقراغا ۋە يەرلىك ھۆكۈمەتكە بېسىم پەيدا قىلىش يۈزىسىدىن

---

① «شىنجاڭ جەمئىيەت تارىخىنى تەكشۈرۈش ماتېرىيالى» .
② سكرائىن : «ما جىيې قەشقەردە» 30 ـ باب .

قەشقەردە تۇرۇشلۇق سولداتلاردىن يەنە 1000نى كۆپەيتىپ، ھەربىي تەھلىكە پەيدا قىلدى. ھېچنېمىدىن ھېچنېمە يوق، قەشقەر شەھەر سېپىلىنى پارتلىتىپ يوغان بىر يوچۇق ئېچىۋەتتى. شۇ ئاردا «11 ماددىلىق تىنچلىق كېلىشىمى»دىن كېيىن زالىم، ئىككى يۈزلىمىچى ياڭ زېڭشىننىڭ ئىلى ئىنقىلابچىلىرىنى پارچىلاپ يوقىتىش ھىيلىسىنىڭ قۇربانى سۈپىتىدە قەشقەرگە ئەۋەتىلىپ، تىدۇلۇق ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇۋالغان ياڭ زەنشۈي (ياڭ مازا) «ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ» دېگەندەك، قۇرۇقلۇق ئارمىيە 1- بىرىگادىسىنى قەشقەرگە يۆتكەپ كەلدى. پۇقرا پىدائىيلىرى بىلەن قوشۇننى زورايتتى.

شۇ يىلى 7- ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا چار پادىشاھ ھۆكۈمىتى يېڭى شىكەي ھۆكۈمىتىگە ئۇلتىماتۇم تاپشۇرۇپ، قەشقەر تەپتىش ئەمەلدارى ۋاڭ بىڭكۈننى ئەمەلدىن ئېلىپ تاشلاشنى، «چىرىيە ۋەقەسى»نى تېزدىن ھەل قىلىشنى ئۆكتەملەرچە ئوتتۇرىغا قويدى. بۇ يولسىز تەلەپ جاھانگىرلارنىڭ ساخاۋىتىگە موھتاج بولۇۋاتقان يېڭى شىكەينى ئاسانلا تىز پۈكتۈردى.

ھاقارەتلىك «رۇسىيە - چىرىيە كېلىشىمى» ئاخىر 1913- يىلى 10- ئاينىڭ 1- كۈنى قەشقەردە رەسمىي ئىمزالاندى. جۇڭگو ھۆكۈمىتى كېلىشىم ماددىلىرىغا بىنائەن چار ھۆكۈمىتىگە 69 مىڭ سەر تۆلەم تۆلىدى. تاڭ يۈنجۈڭغا ناھايىتى ئېغىر جەرىمانە قويۇلدى. سۈپۈرگەئاخۇن، شيوڭ گاۋشېڭ باشلىق ئوتتۇز نەچچە بىگۇناھ پۇقرا ۋە چېرىكلەرگە تۆت يىللىقتىن 14 يىللىققىچە قاماق جازاسى بېرىلدى. جىنايىتى چېكىدىن ئاشقان سېيىت ھاجى بولسا ھېچ دەخلىسىز ھالدا ئۆز ئۆۋىسىغا قايتىپ كەتتى. ئاسارەتلىك تۈن تېخىمۇ قاراڭغۇلاشتى...

مىلادىيە 1917- يىلى 11- ئاينىڭ 7- كۈنى دۇنيا پرولېتارىياتىنىڭ ئۇلۇغ ئۇستازى لېنىن رەھبەرلىكىدىكى ئۇلۇغ ئۆكتەبىر سوتسىيالىستىك ئىنقىلابى ئالەمشۇمۇل غەلىبىگە ئېرىشىپ،

سوۋېت هاكىمىيىتى قۇرۇلدى، قان قەرزگە بوغۇلغان چار پادشاھ نىكولاي Ⅱ نىڭ مۇستەبىتلىك ۋە تاجاۋۇزچىلىق قارا قولى كېسىپ تاشلاندى. لېنىن ۋەكىللىكىدىكى سوۋېت ھاكىمىيىتى چار پادشاھنىڭ چەت ئەللەرگە تاڭغان بارلىق تەڭسىز شەرتنامىلىرى، كېلىشىملىرىنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلغانلىقىنى تەنتەنە بىلەن جاكارلىغاندىن كېيىنلا «چىرىيە كېلىشىمى» مۇناسىپ ھالدا كۈچىدىن قالدى. سوپۇرگەئاخۇن ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرىنىڭ تۆرمىدىن بوشىتىلغانلىقىنى ئاڭلىغان چىرىيە خەلقى تاكى قاغىلىقىقچە يېتىپ كېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ بۇ ئىپتىخارىنى، ئېگىلمەس ـ سۇنماس ئوغلانىنى داغدۇغا بىلەن قارشى ئېلىپ، بېشىدا كۆتۈرۈپ دېگۈدەك يۇرتىغا ئەكېلىشتى. ئۇنىڭ نامىمۇ خەلق قەلبىدىن مەڭگۈلۈك ئابىدە سۈپىتىدە ئورۇن ئالدى.

ئەل ئاغزىدا، سوپۇرگەئاخۇن قاماقتىن بوشىنىپ چىرىيىگە قايتىپ كەلگەندە، ئۆز يۇرتىنىڭ قۇمساز تۇپرىقىنى كۆزىگە سۈرتۈپ، دەرەخلەرنى مەجنۇنلارچە قۇچاقلاپ، قۇرۇپ كەتكەن قالماقدۆڭ بۇلىقىغا تىكىلىپ كۆز يېشى قىلغان، دېگەن گەپلەر بار.

1988 ـ يىلى مايدا ئۈرۈمچىدە تاماملاندى.

قوشۇمچە — 1

«تۇندىكى چاقماق» تىن كەلگەن تەسىرات

مۇھەممەت پولات

بىزنىڭ ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىمىز ئىجادىيەتتىكى بەزى مۇرەككەپ ئەمەلىي مەسىلىلەرنى مۇھاكىمە قىلىشتا، تالانت ۋە ئىقتىدارنىڭ ئۆزىگە خاس بەزى ئالاھىدە ھالەتلىرىنى تەتقىق قىلىشتا دىگەندەك سەزگۈر ۋە ئىلمىي بولالماي كەلدى. ئۇ تالانت ۋە ئىقتىدار مۇئەييەن ئىزچىللىق ۋە مۇقىملىق دەۋرىنى بېسىپ ئۆتكەندىن كېيىنلا، ئاندىن ئۆز كۈچىنى تولۇق نامايان قىلالايدۇ، دىگەن بىر تەرەپلىمىلىك پىكىرگە كۆپرەك مايىل بولۇپ، ئۇنىڭ كۇتۇلمىگەن تاسادىپىي ھالەتلەردىمۇ تۇيۇقسىز چاقنايدىغان ئەقلىي قۇدرەتكە ئىگە بولىدىغانلىقىنى نەزەردىن ساقىت قىلىۋەتتى. نەتىجىدە، بىزنىڭ بەدىئىي تەربىيىلىنىش ۋە ئىجادىي يېتىلىشنىڭ ئەنئەنىۋى يولىنى بېسىپ ئۆتمەيلا، ئەدەبىياتىمىزنىڭ تالانت مۇنبىرىدە پەيدا بولغان بىرمۇنچە ياش ئىقتىدارلىق ئاپتورلىرىمىز ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىمىزنىڭ مۇناسىپ ئىلمىي باھاسىغا ئېرىشەلمىدى. شائىر، يازغۇچى ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ تۇنجى رومانى «تۇندىكى چاقماق» ئەدەبىياتىمىزنىڭ يىرىك ئەسەرلەر ئىجادىيىتىگە بەكمۇ موھتاج بولۇۋاتقان بەدىئىي قەھەتچىلىك يىللىرىدا نەشر قىلىنغانىدى. لېكىن، ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىمىز بۇ كىتابقا قانچىلىك قىزغىن مۇئامىلىدە بولالىدى؟ ئۆزۈمنى ئالسام، مەنمۇ شۇ چاغدا بۇ كىتابنىڭ بەدىئىي مۇۋەپپەقىيىتىدىن گۇمانلىنىپ، ئۆز ۋاقتىدا ئوقۇپ چىقىشقا ئۇنچە قىزىقمىغانىدىم.

راستىنى ئېيتقاندا ، بۇنىڭغا يەنىلا ئەدەبىي تەنقىدچىلىكىمىزدىكى يۇقىرىقى بىر تەرەپلىمىلىك ئەنئەنىۋى كۆزقاراش سەۋەب بولغاندى . دېمىسىمۇ ، شېئىرىيەت ئىجادىيىتى بىلەن ئىزچىل شۇغۇللىنىپ ، ئەدەبىياتىمىزدا روشەن بەدىئىي ئىز قالدۇرغان بولسىمۇ ، لېكىن پروزا ئىجادىيىتىدە ئۆزىنىڭ بەدىئىي كۈچىنى تولۇق سىناپ كۆرۈشكە ئۈلگۈرەلمىگەن ياش بىر ئاپتورنىڭ تۇيۇقسىزلا يىرىك بەدىئىي رومان ئىجادىيەتچىسى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىشى سىزگە ھەقىقەتەن غەلىتە تۇيۇلىدۇ ـ دە ! شۇنداق قىلىپ ماڭا بۇ رومان بىلەن ئارىدىن ئون يىل ئۆتكەن بۇگۈنكى كۈندە يېڭىدىن ئۇچرىشىشقا يەنە پۇرسەت كەلدى . يەنە كېلىپ بۇنىڭغىمۇ ئاپتورنىڭ ئىككىنچى رومانى «داغ» دىن ئالغان بەدىئىي تەسىراتىم سەۋەب بولدى . ئاپتورنىڭ بۇ روماندىكى بەدىئىي رەڭدارلىق ، پېرسوناژلار خاراكتېرىدىكى چىنلىق تۇيغۇسى ، كىتابخان ئەقلىنى قاناتلاندۇرىدىغان بەدىئىي ، ئەقلىي ھېكمەت ئۇنىڭ بىرىنچى رومانىنى ئالاھىدە ۋاقىت چىقىرىپ ئوقۇپ تۇگىتىشىمگە تۈرتكە بولدى . ھېس قىلدىمكى ، ئاپتور تۇنجى رومانى بىلەنلا ، بەدىئىي ماھارەتنىڭ خىسلەتلىك بوسۇغىسىغا مۇۋەپپەقىيەتلىك قەدەم قويۇپ ، ئۆزىنىڭ بەدىئىي ئىجادىيەت خاسلىقىنى خېلى دەرىجىدە روشەن گەۋدىلەندۈرۈپ بولغانىكەن .

ئاپتور «تۇندىكى چاقماق» رومانىدا 1910 ـ يىلىنىڭ دەسلەپكى يېرىمىدا چىرىيىدە يۈز بەرگەن مەشھۇر تارىخىي ۋەقەنى قەلەمگە ئېلىپ ، قەھرىمان خوتەن خەلقىنىڭ چار پادىشاھ باسقۇنچى تائىپىلىرىنىڭ زوراۋانلىقىغا قارشى باتۇرانە كۈرەش قىلىپ ، ۋەتەن تۇپرىقىنىڭ مۇقەددەسلىكى بىلەن ئۆزلىرىنىڭ كىشىلىك ئىززىتىنى قوغدىغانلىقىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگەن . ئۇ رومانىدا ئەينى يىللاردا تارىختىكى بىر قاتار ۋەقەلەر بىلەن تارىخىي شەخسلەرنىڭ ھايات پائالىيەتلىرىنى ئادەتتىكى مەنتىقىي تەرتىپ بويىچە بايان قىلىپ بېرىشتەك ئەنئەنىۋى يولغا قاراپ ماڭمىغان . ئەكسىچە ، ئۇ ئەينى يىللار تارىخىنىڭ ماھىيىتىنى چوڭقۇر

ئىگىلەپ، ئۇنىڭ كىتابخانىلارغا تېخى تولۇق ئايان بولمىغان سىرلىق ئىچكى پەردىسىگە كىرىپ، ئۇنىڭ ھەقىقىي قىياپىتىنى مۇئەييەن بەدىئىي ئەقلىي كەڭلىكتە ئېچىپ بېرەلەيدىغان تىپىك ۋەقەلەر ئېقىمىنى يارىتىپ، ئاشۇ دەۋر تارىخىنىڭ ھەقىقىي ياراتقۇچىسى بولغان يەرلىك ئەمگەكچى خەلقنىڭ ۋەتەنىنىڭ بىرلىكى ۋە ئەمىنلىكىگە قوشقان غايەت زور بۈيۈك تۆھپىسىنى يورۇتۇپ بېرىش مەقسىتىگە يەتكەن. ئۇ رومانىنى ئۆزىنىڭ بەدىئىي غايىسىگە مۇناسىپ بولغان كەڭلىك ۋە مۇقىملىقتا ئىگە مۇكەممەل بەدىئىي قۇرۇلمىغا، ئىككى خىل ئىدىيە ۋە ئىككى خىل ئاڭنىڭ شەپقەتسىز ئېلىشىشىدىن تۇغۇلغان شىددەتلىك زىددىيەتلەر توقۇنۇشىغا، پېرسوناژلار پائالىيىتىنى تېخىمۇ يىغىنچاق ۋە مەركەزلىك ئېچىپ بېرىش ئىمكانىيىتىنى بېرىدىغان ئىخچام ۋە تۇراقلىق بەدىئىي سەھنىگە، كىتابخانغا ھەقىقىي چىنلىق تۇيغۇسى بېرىدىغان ئىنچىكە ۋە نازۇك تۇرمۇش تەپسىلاتلىرىغا ئىگە قىلىپ، پېرسوناژلىرىنىڭ پەقەت ئاشۇنداق مۇرەككەپ تارىخىي شارائىتتىلا تۇغۇلۇشى مۇمكىن بولغان ئالاھىدە خاراكتېرلىرىنى بارلىققا كەلتۈرۈپ، ئەسىرىنى يېڭىچە بىر ئىجادىي بەدىئىي يارقىنلىققا ئېرىشتۈرگەن.

روماندا ئەسەردىكى زىددىيەتلەر تەرەققىياتىدا مۇئەييەن ئورۇن تۇتىدىغان، ئەسەرنىڭ ۋەقەلەر ئېقىمىدا بىللە ھەرىكەت قىلىپ ئىدىيىۋى مەزمۇننى مۇناسىپ بەدىئىي مۇقىملىقتا ئېچىپ بېرىدىغان بىر گۇرۇپپا پېرسوناژلار ئوبرازى يارىتىلغان. يەنە كېلىپ ئۇلارنىڭ پۈتۈن ھەرىكەت پائالىيىتى بىر - بىرىگە تۈپتىن ئوخشىمايدىغان ئىككى خىل ھاياتىي غايىگە ئىگە بولغان ئىككى يېتەكچى پېرسوناژغا، يەنى ھەقىقەت ۋە ئادالەتنىڭ تىز پۈكمەس جەڭچىسى سۈپۈرگەئاخۇن بىلەن رەزىللىك ۋە پەسكەشلىكنىڭ كەم تېپىلىدىغان يىرگىنىشلىك تىپى سىيىت ھاجىغا تەبىئىي ھالدا باغلانغان. ئاپتور رومان پېرسوناژلىرىنىڭ بەدىئىي تەقدىرى بىلەن ئۆزىنىڭ بەدىئىي ماھارەت دەرىجىسىنى بەلگىلەيدىغان پېرسوناژلارنى بەكمۇ چىن، بەكمۇ ھەققانىي تەسۋىرلىگەن.

ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسىلا ھاياتتا ئۆزگىچە غايە ۋە ئىنتىلىشكە ئىگە بولغان كۆپ قىرلىق، مۇرەككەپ ئادەملەر بولۇپ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ تىرىكلىكىنى پەقەت ئەقىدە، ئېتىقادتىكى جاھىللىقىدا ھېس قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسىلا ئەينى يىللاردا رېئاللىقنى ئۆزلىرىنىڭ ھاياتىي ئېتىقادى بويىچە ئۆزگەرتىشنى، ئۆزىنىڭ بۇ ئەقىدىسىگە توسقۇن بولغان ھەرقانداق نەرسىنى شەپقەتسىز يىمىرىپ، ئۆزىنىڭ كىشىلىك قەدىر - قىممىتىنى يېڭىدىن نۇرلاندۇرۇشنى ئارزۇ قىلىدۇ. ئاپتور روماندا ئۆز پېرسوناژلىرىنىڭ بۇ ھاياتىي خاراكتېرلىرىنى بىر - بىرىدىن تۈپتىن پەرق قىلىدىغان ئىندىۋىدۇئال تۇرمۇش ھالەتلىرى بىلەن ئاشۇ پېرسوناژلارنىڭ ئۆزىگە خاس مۇناسىۋەت ئادەتلىرى ۋاستىسىدە كونكرېت ئېچىپ بېرىدۇ. ئۇلارنىڭ ھەرىكەت پائالىيەتلىرى بىلەن پىكىر چۈشەنچىلىرىنى ئۆز دەۋرىنىڭ مەنىۋى ئەقلىي تەرەققىياتىنىڭ ئەمەلىي سەۋىيىسى دائىرىسىدە تىزگىنلەپ، ئۇلارغا دەۋردىن ھالقىغان ھەرقانداق غەيرىي سۈپەتلەرنى بەرمەيدۇ. نەتىجىدە، ئۇنىڭ پېرسوناژلىرى كىتابخان كۆز ئالدىدا ئۆز دەۋرىنىڭ زىددىيەت توقۇنۇشلىرى قاينىمىدا تۇغۇلۇپ ۋايىغا يەتكەن، شۇ زامان، شۇ ماكاننىڭ ھەممە ماھىيەتلىك سۈپەتلىرىنى ئۆزىدە تولۇق گەۋدىلەندۈرگەن تارىخىي ھايات ئادەم سۈپىتىدە قەد كۆتۈرىدۇ.

روماندا تەسۋىرلەنگەن سۈپۈرگەئاخۇن ئۆز نېسىۋىسىنى ئۆز ئەمگىكىدىن تېپىشقا ئادەتلەنگەن ئىشچان، ھالال ئادەم. ئۇنىڭ ئۈچۈن ئەڭ مۇقەددەس نەرسە ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن، ئۆزى ئىشلەپ، ئۆزى گۈللەندۈرگەن خىسلەتلىك ئانا ماكان بىلەن ئۆزىنى ۋىجدان ۋە نومۇسقا ئۆگەتكەن جاپاكەش قېرىنداشلىرىنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتى، ئۇ ھەقىقەت ۋە ئادالەتنىڭ دائىملىق قۇربانى، زۇلۇم ۋە زورلۇقنىڭ ئۆمۈرلۈك دۈشمىنى. ئۇنىڭ دۈشمەنلىرىگە بولغان ئۆتلۈك نەپرىتى، ئۆز يېرىگە بولغان قايناق مۇھەببىتى، مۇشەققەتلىك جەڭلەردە كۆرسەتكەن باتۇرلۇق ۋە جاسارىتى، ئۆزى

باشلىغان مۇقەددەس كۈرەشنىڭ غايىۋانە غەلىبىسىگە بولغان ئۈمىد ئىشەنچى كىتابخانىغا گويا قەدىمكى خوتەننىڭ پايانسىز چۆللىرىدە كۆتۈرۈلگەن شىددەتلىك بوراننىڭ دەھشەتلىك ساداسى بىلەن، يۇرۇڭقاشنىڭ ئۇلۇغ كەلگۈسىنىڭ ۋەھىملىك شاۋقۇنى بىلەن، ئاقۋاش قاراقورۇمنىڭ قامەتلىك چوققىلىرىنىڭ ئۇلۇغۋارلىق ۋە مەغرۇرلۇقى بىلەن، شۇنداقلا دەردمەنلەرنىڭ پىغانلىق ئاھ ـ زارى ۋە بەختسىز ئاشىقلارنىڭ ئەلەملىك ھەسرىتى بىلەن تەبىئىي بىرىكىپ كەتكەندەك بىلىنىدۇ.

رومـاندا تەسۋىرلەنگەن چاررۇسىيە باسقۇنچى تائىپىلىرىنىڭ كـاتتىۋىشى سىيىت ھاجى ئەسەردىكى ھەممە پەسكەش، مۇناپىق ئـادەمـلـەرنىڭ، قەلبىدە ئىمان ۋە ۋىجداندىن ئەسەر بولمىغان، مەنئۇيىتى چىرىكىن، يىرگىنىشلىك ئادەملەرنىڭ تىرىك بەدىئىي سۈرىتى. ئۇ ئاغزىدىن ئىمان، قولىـدىن تەسـۋى چۈشـمەيدىغـان، مال ـ دۇنيا ئۈچـۈن ھەرقـانـداق پەسـكەشلـىك ۋە رەزىللىكتىن يانمايدىغان بۇلاڭچى، قاتىل. ئۇنىڭ شۇنچە يىراقتىن چىرىيىگە كېلىشى يەرلىك خەلققە قېرىنداشلىق ۋە مېھرىبانلىق يەتكۈزۈش ئـۈچۈن ئەمەس، بەلكى «تەڭرىنىڭ نەزىرى چۈشكەن» بۇ باي، خىسلەتلىك زېمىننى بۇلاش ـ تالاش، شۇڭا ئۇ كېلىپلا ئۆزىنىڭ كاززاپلىق ۋە ئالدامچىلىق ھۈنىرىنى ئىشقا سېلىپ، ئىككى سەپ بويىچە ئىش باشلايدۇ. ئۇ بىر تەرەپتىن، ساددا خەلقنى ساختا دىنىي ئەقىدە ۋە يالغان مېھرىبانلىق كۆرۈنۈشلىرى بىلەن ئالداپ ئۆزىگە رام قـىـلسا، يەنە بىر تەرەپتىن، مال ـ دۇنيا ئۈچۈن جېنىنى بېرىدىغان ئۆزىگە ئوخشاش ۋەتەن ساتقۇچى مۇناپىقلارنى خىيالىي ئامەت ۋە ئىمتىيازلارغا قىزىقتۇرۇپ ئۆز يېنىغا توپلايدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ يەرلىك خەلق نەزىرىدە تېپىلمايدىغان بىلىملىك ئەھلى مۇسۇلمانغا، قەلبى ئىنساپ ۋە دىيانەتكە تولۇق پەرىشتە سۈپەت يۇرت ئاتىسىغا ئايلىنىدۇ. بۇ ھال ئۇنىڭغا ناھايىتى زور ئامەت ئەكېلىدۇ. ئۇ يۇرتنى خالىغانچە بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىپ، ئالتۇن كـانى ئېچىپ، گىلەم كارخانىسى قۇرىدۇ. قاشتېشى ۋە يىپەك

سودىسى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ . ئاخىر ئۇ غەمخورلۇق ۋە ھىمايىگە موھتاج بولۇپ تۇرۇۋاتقان ساددا خەلقنى ئالداپ ، ئۇلارنى چاررۇسىيە پۇقرالىقىغا تىزىملاپ ، ئۆزىنىڭ يۇرتىنى ئۆمۈر بويىچە تالاپ يېپىشتەك رەزىل مەقسىتىگە يەتمەكچى بولىدۇ . ئاپتور سېيىت ھاجى ئوبرازىنى بەكمۇ جانلىق ، بەكمۇ تەبىئىي بولغان بەدىئىي خاسلىقتا ئىگە قىلىپ ، ئۇنىڭ ئەخلاقىي پەسلىكى بىلەن مەنىۋى زەئىپلىكىنى پەقەت ئۇنىڭ ئۆزىگىلا خاس بولغان ماھىيەتلىك تۇرمۇش تەپسىلاتلىرى نىگىزىدە ئېچىپ بېرىپ ، ئۇنى دەۋرنىڭ تىپىك ئىسلام فېئودالى دەرىجىسىگە كۆتۈرىدۇ . سېيىت ھاجى كۆرۈنۈشتە ئىسلام ئەقىدىلىرى بىلەن پاكلىق ۋە ھالاللىقنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان تەقۋادار ئادەم ، ئەمەلىيەتتە تۇرمۇشتىكى ھەممە مەنىۋى پەسكەشلىكلەرنىڭ ھالاكەتلىك مەنبەسى بولغان بالايى نەپسىنىڭ نەپرەتلىك قۇلى ، مال ـ دۇنياغا بولغان تەلۋىلەرچە ھېرىسمەنلىك ئۇنىڭ مۇقەددەس ھايات مىزانى . ھەرقانداق دىنىي ئېتىقاد ، ئىمان ۋە ئەقىدە ، ئەخلاق ۋە دىيانەت دېگەنلەر ئۇنىڭ بۇ مىزانى ئالدىدا بىر پۇل ، شۇڭا ئۇنىڭ قەلبىمۇ ھاياتىدەك ساختا ، ۋۇجۇدى ھەرقانداق مۇھەببەت ۋە كۆيۈمچانلىقتىن خالىي . تەبىئىيكى ، مۇنداق ئادەم ھەرقانداق ۋاقىتتا ھەرقانداق رەزىللىك ۋە پەسكەشلىكنى قىلىشقا قادىر . ئاپتور روماندا سېيىت ھاجى خاراكتېرىنىڭ مۇشۇ يادروسىنى ، ئۇنىڭ مەنىۋى ئەخلاقىي پەسلىكىنىڭ مۇشۇ ھالاكەتلىك مەنتىقىسىنى چىڭ تۇتۇپ ، ئۇنىڭ جىنايەتلىك ھاياتىنىڭ كىشىنى يىرگەندۈرىدىغان خۇنۇك مەنزىرىسىنى بەكمۇ ماھىرلىق بىلەن سىزىپ بېرىدۇ .

ئاخىرىدا ، رومانىنىڭ كىتابخاننى قايىل قىلىدىغان بىرنەچچە بەدىئىي پەزىلىتى ئۈستىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتمەي بولمايدۇ . رومانىنىڭ بەدىئىي ئۇسلۇبى ئۇنىڭ ئىدىيىۋى مەزمۇنىنىڭ كەڭلىك ۋە چوڭقۇرلۇقى ئاساسىدا تەبىئىي شەكىللەنگەن بولۇپ ، ئۇ ئەسەردىكى زىددىيەت توقۇنۇشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا ، خاراكتېرلار

تىركىشىشىنىڭ مۇرەككەپلىشىشى ۋە ئۆتكۈرلىشىشىگە ئەگىشىپ ئۈزلۈكسىز ئۆزگىرىپ بارىدۇ. رومانىنىڭ بەدىئىي ئىقمى بەزى جايلاردا دالا توغراقلىرىنىڭ شىلدىرلىشىدەك مەيىن، چۆل بۇلاقلىرىنىڭ كۆتۈرۈلۈشىدەك تىنىق ۋە سۈزۈك بولسا، بەزى سەھىپىلەردە باھار كەلكۈنىدەك شىددەتلىك، تون چاقمىقىدەك كەسكىن ۋە ئۆتكۈر تۈس ئالىدۇ. رومانىنىڭ بايان ۋە تەسۋىرلىرىدىكى بەدىئىي رەڭدارلىق، پېرسوناژ تىلىدىكى خاسلىق ۋە ئىندىۋىدۇئاللىق، ئەقلىي ھېكمەتلەرگە تويۇنغان بەدىئىي پەلسەپىۋى مۇھاكىمىلەر بىلەن رومان مەزمۇنىغا ماھىرلىق بىلەن سىڭدۈرۈلگەن ھەر خىل ئەپسانە ۋە رىۋايەتلەر ئەسەرنىڭ بەدىئىي ئېستېتىك قىممىتىنى تېخىمۇ ئاشۇرىدۇ.

قىسقىسى، شائىر، يازغۇچى ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ تۇنجى رومانى «تۇندىكى چاقماق» ئۇنىڭ ئىككىنچى رومانى «داغ» قا ئوخشاشلا پروزىمىزنىڭ كىتابخانىنى سۆيۈندۈرىدىغان ئىجادىي مۇۋەپپەقىيىتى قاتارىغا كىرىدۇ. مۇبادا بۇ ئىككى رومان بىر ئىجادىي يۈنىلىشكە قويۇلۇپ بىرلەشتۈرۈپ تەتقىق قىلىنسا، پروزىمىزنىڭ تارىخىي رومانچىلىق ئىجادىيىتىنىڭ تەرەققىيات يولىنى، ئۇنىڭ تۈپ خۇسۇسىيەتلىرى بىلەن ئېرىشكەن بەدىئىي مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى يېڭى بىر ئىجادىي نۇقتىدىن تېخىمۇ كەڭ بورۇتۇپ بەرگىلى بولىدۇ.

(«سىنجاك گېرىسى» دىن ئېلىندى.)

قوشۇمچە — 2

«تۇندىكى چاقماق» رومانى ھەققىدە

ئابدۇللا مەتقۇربان

«تۇندىكى چاقماق» رومانى ياش ۋە ئىقتىدارلىق شائىر، يازغۇچى ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ پروزا ژانىرى بويىچە يېرىك ئەسەر ئىجادىيىتىدىكى تۇنجى قەدىمى، پۇختا تاشلانغان بۇ قەدەم ياش يازغۇچىغا زور شەرەپ بەخش قىلدى. چۈنكى، بۇ رومانىڭ مۇۋەپپەقىيىتى ئەينى ۋاقىتتا ئاپتورنىڭ بەدىئىي تالانتىنى ئالاھىدە نامايان قىلغان «ئۈچ غەزەل»، «خوتەن قەغىزى»، «مۇقام ھەققىدە مۇخەممەس» قاتارلىق نادىر ئەسەرلىرىنىڭ مۇۋەپپەقىيىتىدىن زور دەرىجىدە ئېشىپ كەتتى. يۇقىرىقى ئەسەرلەر بىلەن «تۇندىكى چاقماق» رومانىنىڭ مەزمۇنى ئوخشاشلا ۋەتەنپەرۋەرلىكتىن ئىبارەت بولسىمۇ، ئەمما بۇ ئۇلۇغۋار ئىدىيە مەزكۇر رومانىدا يازغۇچىدىكى كۈچلۈك مىللىي ۋە تارىخىي مەسئۇلىيەتچانلىق روھى بىلەن بىرلىشىپ، تېخىمۇ تولۇق بىر پۈتۈنلۈك ھاسىل قىلدى.

«تۇندىكى چاقماق» رومانىدا تەسۋىرلەنگەن ۋەقەلىك 1911 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمى، 1912 - يىلىنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ چىرىيە يېزىسىدا مەنچىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ چىرىكلىكى، يەرلىك فېئودال بەگلەرنىڭ بولۇمسىزلىقى ۋە چەت ئەل تاجاۋۇزچى كۈچلىرىنىڭ بۆلگۈنچىلىك سۇيىقەستىگە قارشى كۆتۈرۈلگەن بىر قېتىملىق دېھقانلار ئىنقىلابىنىڭ جەريانىدىن ئىبارەت. مىللىتىمىزنىڭ ئىجتىمائىي تەرەققىياتى نۇقتىسىدىن قارىغاندا، بۇ قېتىمقى دېھقانلار ئىنقىلابى تارىختىكى كۆپ قېتىملىق

ئىنقىلاب دولقۇنىنىڭ كىچىككىنە بىر تامچىسىدىنلا ئىبارەت . ئەمما ، بۇ ئىنقىلاب تارىختىكى ھەرقايسى دەۋرلەردىن بۇيان شىنجاڭ زېمىنىدا يۈز بەرگەن كۆپ قېتىملىق دېھقانلار ئىنقىلابىنىڭ داۋامى ، بولۇپمۇ مۇشۇ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرا يىللىرىدا شەرقىي ، شىمالىي ۋە جەنۇبىي شىنجاڭدا چىڭ ئىستىبداتى ۋە يەرلىك بەگلىكلەرنىڭ زۇلمىغا قارشى كۆتۈرۈلگەن مىللىي ۋە دېموكراتىك كۈرەشلەرنىڭ ئايرىلماس بىر تەركىبىي قىسمى بولۇش بىلەن بىللە ، يېقىنقى زامان تارىخىمىزدا ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە . ئۇ ، ۋەتەنىمىزنىڭ بىر پۈتۈنلۈكىنى قوغداش ، مىللەتنىڭ ئىززەت ـ ھۆرمىتىنى ساقلاش ، تارىخ ئالدىدىكى بۇرچىنى ئاقلاش ، ئەۋلادلار ئالدىدا جاۋابكار بولۇش قاتارلىق ئۇلۇغۋار ھەم نازۇك مەسىلىلەردە مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ . ئەينى ۋاقىتتا چىڭ خاندانلىقىنىڭ چىرىكلىكى ، يۇەن شىكەي ھاكىمىيىتىنىڭ ۋەتەن ساتقۇچ سىياسىتى ، يەرلىك تۆرىلەرنىڭ قورقۇنچاقلىقى ۋە مىللىتىمىز پىسخىكىسىدىكى ئاجىزلىق قاتارلىق تۈرلۈك ئىچكى ـ تاشقى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن بۇ قېتىمقى ئىنقىلاب گەرچە ئەخلاقىي جەھەتتىن غەلىبىگە ئېرىشكەن بولسىمۇ ، لېكىن ماھىيەت جەھەتتىن يەنىلا مەغلۇپ بولدى . ئاپتور بۇ روماندا ئاشۇ قېتىملىق دېھقانلار ئىنقىلابىنىڭ شەكىللىنىش ۋە مەغلۇپ بولۇش جەريانىنى تەپسىلىي تەسۋىرلىدى ، ئىنقىلابنىڭ مەغلۇپ بولۇشىدىكى ئىچكى ـ تاشقى سەۋەبلەرنى بىرلەشتۈرۈپ تەھلىل قىلىپ ، بولۇپمۇ ئۇنىڭ ھەرىكەتلەندۈرگۈچ ئامىلى بولغان ئىچكى سەۋەبنى چوڭقۇر قازدى . مىللىتىمىز پىسخىكىسىدىكى تەجرىبىلەردىن ساۋاق ئالماسلىقتەك ئەڭ ئەجەللىك ئاجىزلىقنى ، خۇراپىيلىق ۋە ئىناقسىزلىقنى ، نادانلىق ۋە مەنىۋى قانائەتچانلىقنى پاش قىلدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ، مىللىتىمىز خاراكتېرىدىكى ئەڭ ئاساسىي ئالاھىدىلىك — جۇغراپىيىۋى شارائىت ۋە تۈرلۈك تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن كۆمۈلۈپ قېلىۋاتقان ئەجدادلىرىمىزدىكى سەمىمىيلىك ، مەردلىك ، مىللىي غۇرۇر ۋە ئۇنىڭدىن شەكىللەنگەن يۇرتپەرۋەرلىك

قاتارلىقلارنى قېزىپ، بەزى بەدىئىي ئوبرازلار ۋۇجۇدىدا كونكرېت ئىپادىلىدى. بۇ ياش يازغۇچى ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ مىللىي ۋە تارىخىي مەسئۇلىيەتچانلىق ئىدىيىسىنىڭ ۋە ئىزدىنىش روھىنىڭ مۇھىم ئىپادىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. كىتابخانلار دەل مۇشۇ نۇقتىدا بۇ ياش يازغۇچىغا ئۆزىنىڭ چوڭقۇر قايىللىق ھېسسىياتى بىلەن ھۆرمەت بىلدۈرىدۇ.

تەبىئەت دۇنياسىنىڭ ماھىيىتى ۋە ئىنساننىڭ تەبىئەتتىكى ئورنىنى تەتقىق قىلىش ھازىرقى زامان پەلسەپىسى ئالدىدىكى مۇھىم مەسىلە بولۇپلا قالماستىن، شۇنداقلا يەنە ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭمۇ ئالدىغا قويۇلغان مۇھىم مەسىلە. ئەدەبىيات ـ سەنئەتتە بۇ مەسىلە ئىنساننىڭ (كۆپىنچە ھالدا مىللەتنىڭ) تارىختىكى تەقدىرى مەسىلىسى سۈپىتىدە كونكرېتلىشىدۇ. ماركوس بىلەن ئايتماتوۋ ئەسەرلىرىدە قويۇلغان مەسىلىلەرمۇ ئاخىرقى ھېسابتا يۇقىرىقى نۇقتىغا يىغىنچاقلىنىدۇ. ئەدەبىيات ـ سەنئەتتە ئىنساننىڭ تەبىئەتتىكى ئورنى بىلەن مىللەتنىڭ تارىختىكى تەقدىرىنى ئانالىز قىلىش ھازىرقى دۇنيا ئەدەبىياتىنىڭ ئومۇمىي يېڭى يۈزلىنىشى بولۇپ، بۇ ھال ئەدەبىيات ـ سەنئەتنى پەلسەپىگە تېخىمۇ يېقىنلاشتۇردى. شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، ئەدەبىياتنىڭ پەلسەپىگە يېقىنلاشقانلىقى، ئۇنىڭ چاكىنىلىشىۋاتقانلىقىنى ياكى ئۆز ئالاھىدىلىكىدىن ياتلىشىۋاتقانلىقى بولماستىن، بەلكى ئۇنىڭ مەزمۇنىنىڭ تېخىمۇ بېيىۋاتقانلىقى ۋە يېڭىلىنىۋاتقانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ يەنە ئۆز نۆۋىتىدە ھازىرقى ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرى، بولۇپمۇ يىرىك ئەسەرلەردىن ئىنساننىڭ تەبىئەتتىكى ئورنى بىلەن تارىختىكى تەقدىرىدىن ئىبارەت مۇھىم مەسىلىدىن ھالقىپ كەتمەسلىكىنى، بەلكى يېڭى يۈكسەكلىك ۋە مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە چوڭقۇر ئىپادىلەشنى تەلەپ قىلىدۇ. «ئۇرۇش ۋە تىنچلىق»، «تىنچ دون» قاتارلىق مەشھۇر ئەسەرلەر كىتابخانلىرىمىزغا تونۇشلۇق بولغان، شۇنداقلا مەزمۇن جەھەتتىن يۇقىرىقى چوڭقۇرلۇققا يەتكەن ئەسەرلەر

ھېسابلىنىدۇ . بۇ ئەسەرلەردە گەرچە ئىنسانىنىڭ تەبىئەتتىكى ئورنى مەسىلىسى ئاشكارا تىلغا ئېلىنمىغان بولسىمۇ ، مىللەتنىڭ ئالاھىدە جۇغراپىيىۋى مۇھىت بىلەن تارىخىي شارائىتتىكى تەقدىرى چوڭقۇر مۇلاھىزە قىلىنىغان ، ئاشۇ ئالاھىدە ماكان ۋە زاماندىكى رۇس ، كازاك مىللەتلىرىنىڭ خاراكتېرىدىكى ئىككى تەرەپلىمىلىك — قورقۇنچاقلىق بىلەن قەھرىمانلىق ، قۇلچىلىق بىلەن ئىسيانكارلىق ، سەزگۈرلۈك بىلەن بىخۇدلۇق ئېچىپ بېرىلگەن ۋە بۇ ئامىللارنىڭ ئۇ مىللەتلەرنىڭ تەقدىرىگە كۆرسەتكەن تەسىرى تەسۋىرلەنگەن . «تۇندىكى چاقماق» رومانىدىكى مەسىلىمۇ دەل ئالاھىدە ماكان ۋە زاماندىكى مىللەتنىڭ تەقدىرى مەسىلىسىدىن ئىبارەت . كىشىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ئويغا سالىدىغان ۋە قايىل قىلىدىغان بىر نۇقتا شۇكى ، يۇقىرىقى مەسىلە بۇ روماندا يەككە ھالەتتە ئوتتۇرىغا قويۇلماستىن ، بەلكى ئادەمنىڭ تەبىئەتتىكى ئورنى مەسىلىسى بىلەن ئورگانىك ھالدا بىرلەشتۈرۈلگەن ئاساستا ئوتتۇرىغا قويۇلغان . نەتىجىدە ، ئادەمنىڭ خاراكتېرى ئۇنىڭ تەبىئەتتىكى پائالىيەتچانلىق رولى ۋە جۇغراپىيىۋى ئامىللار ، تارىخىي ئامىللار ، پسىخىك ئامىللار بىلەن بىرلىشىپ ، بىر خىل مۇرەككەپلىك ھاسىل قىلغان .

روماندا تەسۋىرلىنىشىچە ، جەنۇب تەرىپى كۆككە تاقاشقان قاراقۇرۇم تاغ تىزمىلىرى بىلەن ياندىشقان ، شىمال تەرىپى تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ جەنۇبىي گىرۋىكىگە تۇتاشقان ، غەرب تەرىپى پاختىلىق قۇملۇقى ئارقىلىق ئىلچى ۋە لوپ بوستانلىقىدىن ئايرىلىپ تۇرىدىغان ، شەرقىي تەرىپى — چىگىلىك يار سازلىقىغىچە سوزۇلغان چىرىيە يېزىسى ئۆز زامانىسىدا تەبىئىي مۇھىتىنىڭ ئەۋزەللىكى ، خەلقىنىڭ ئەقىل - پاراسەتلىك ۋە ئىشچانلىقى بىلەن ئاجايىپ كەڭرىچىلىك بىر ماكان بولغان . ئەمما ، بۇ جاي كېيىنچە تەبىئەتنىڭ بىر قېتىملىق دەھشەتلىك زەربىسى تۈپەيلىدىن پۈتۈنلەي خارابىلىككە يۈز تۇتقان . ئاشۇ قېتىمقى ئاپەت تەھدىتى ئالدىدا ، كۆپىنى كۆرگەن بىر مويسىپىتنىڭ گېپىنى ئاڭلىغانلار موما

ياغىچىنى چۆرگىلەش ئۇسۇلى ئارقىلىق ئامان قالغان؛ نەسىھەتنى ئاڭلىمىغانلار قۇم بورىنىنىڭ قۇربانى بولغان . . . ئاپەتتىن ئامان قالغۇچىلاردىن بىر كىشى تىرىكچىلىك زۆرۈرىيىتى تۈپەيلىدىن قاراقۇرۇم ئاتىنىڭ ئالدىغا ئەرز - ھال ئېيتىپ بارغان . ئەمما ، ئۇ كىشى تاغ ئاتا ھەدىيە قىلغان ھاسىنى سۆرەپ كېلىۋېتىپ ، تاغ ئاتىنىڭ نەسىھەتىگە خىلاپ ھالدا ئارقىسىغا شۇنداقلا بىر قارىغان - دە ، كەچۈرگىلى بولمايدىغان خاتالىقنى يول قويغان ، تاغ ئاتا ئىنئام قىلغان ھاياتلىق مەنبەسى — ئەلۋەك تاغ سۈيىنىڭ ناھايىتى زور بىر قىسمىدىن مەھرۇم بولغان . . . چىرىيىلىكلەر ئاشۇ ئادەمنىڭ سەۋەبى بىلەن جەنۇبقا قاراپ 70 كىلومېتىردەك سۈرۈلگەن بولسىمۇ ، ئەمما ئەۋلادتىن ئەۋلادقىچە قۇرغاقچىلىق ئاپىتىنىڭ دەردىنى تارتىشقا مەجبۇر بولغان . . . تاغ ئاتىنىڭ نەسىھتىگە خىلاپلىق قىلغۇچى ھېلىقى كىشى چىرىيە خەلقىنىڭ نىجات يولتۇزىمۇ ياكى ئۇنىڭ ئەكسىمۇ ؟ ⋯ بۇ ، چىرىيە يېزىسىنىڭ بىنا بولۇشى ھەققىدە ناھايىتى ئۇزۇن زامانلاردىن بۇيان خەلق ئارىسىدا تارقىلىپ كېلىۋاتقان بىر رىۋايەت ، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ تەكلىماكان ساھىلىدا قۇم كۆچۈش ئاپىتى ۋە ئۇنىڭدىن كېلىپ چىققىدىغان قۇرغاقچىلىق بىر خىل تەبىئەت ھادىسىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئىنساننىڭ ئىرادىسىگە باغلىق بولمىسىمۇ ، لېكىن يۇقىرىقى رىۋايەت ئادەم تەبىئىتىدە ئەجەللىك بىر ئاجىزلىق — ئەجدادلارنىڭ ۋەسىيىتىگە خىلاپلىق قىلىشنىڭ ئاقىۋىتىگە سەۋەبچى بولىدىغان كېسەل خاراكتېرىدىكى بىر ئاجىزلىقنىڭ مەۋجۇت ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ .

ئىسلامىيەتتىن تارتىپ چېك خانلىقنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىگىچە بولغان ئۇزۇن تارىخىي جەرياندا بىرقانچە قېتىم دىنىي ۋە مىللىي زۇلۇمغا دۇچ كەلگەن ، نۇرغۇن قانلىق ساۋاقلارغا ئىگە بولغان چىرىيە خەلقى ئۆز پىسخىكىسىدا گۈزەل ئەخلاق ھېسابلىنىدىغان ئاق كۆڭۈللۈك ، مېھماندوستلۇق قاتارلىقلارنى بىر خىل ئەنئەنە سۈپىتىدە داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن . قۇرغاقچىلىقتىن

ئىبارەت تەبىئىي ئاپەت بۇ يۇرتتا زامان ـ زامانلاردىن بۇيان ئۇزۇلمەي داۋاملىشىۋەرگەچكە ، كىشىلەر بارا ـ بارا تەقدىرگە تەن بېرىپ ، ھاياتىنى كاپالەتلەندۈرۈش ھەققىدىكى بارلىق ئۈمىدلىرىنى خۇداغا باغلىغان . نەتىجىدە ئاق كۆڭۈللۈك ، مېھماندوستلۇق ۋە تەقدىرگە تەن بېرىش ئىدىيىسى قوشۇلۇپ ، كىشىلەرنىڭ روھىي دۇنياسىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالغان ، بۇلار تارىختىن بۇيانقى بارلىق ئاچچىق ساۋاقلارنىڭ ئورنىنى ئىگىلىگەن . چىرىيىنىڭ ئالاھىدە جۇغراپىيىۋى شارائىتى تۈپەيلىدىن ، سىرت بىلەن بولىدىغان ئالاقىنىڭ قۇلايسىزلىقى ، خۇراپىي ئامىللارنىڭ كۆپلۈكىدىن ئەسلىدىكى ساپلىقىنى پەرقلەندۈرگىلى بولمايدىغان دىنىي ئەقىدە بىلەن بىرلىشىپ ، بىخۇدلۇقتىن ئىبارەت ئالاھىدە بىر خىل كېسەللىكنى كەلتۈرۈپ چىقارغان . بۇ كېسەل خەلقىمىزنى تالاي قېتىملاپ ئەستىن چىقمىغۇدەك ئاچچىق ساۋاققا ئىگە قىلغان بولسىمۇ ، ئەمما ئۇنىڭدىن تۈزۈكرەك ئىبرەت ئېلىنمىغان . شۇنىڭ بىلەن بۇ يۇرتنى تارىختىن بۇيان چىڭ ھۆكۈمرانلىرىدىن ئىبارەت مۇستەبىتلەر ئۆزۈن مەزگىل خالىغانچە ئاياغ ئاستى قىلغان ، ياقۇپبەگكە ئوخشاش ھەربىي مۇستەملىكىچىلەر ، سېيىت ھاجىغا ئوخشاش قارانىيەتچى غالچىلار ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلاش ھەرىكەتلىرى بىلەن كەڭ شۇغۇللانغان . ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ رەزىل مەقسەتلىرىنى ئىشقا ئاشۇرۇشتا ، ھامان ئاشۇ ئادەت كېسەللىكىدىن پايدىلانغان . دېمەك ، «تۇندىكى چاقماق»تا چىرىيىنىڭ ئۆزگىچىلىككە ئىگە تەبىئىي ئىقلىمى بەدىئىي ھالدا ئىنسانلاشتۇرۇلغان ؛ ئىلگىرىكى ئاۋات ھەم باياشات چىرىيە بوستانلىقىنىڭ تەبىئىي جەھەتتىن خاراب بولۇپ كېتىش ھادىسىسى بىلەن كېيىنكى ۋاقىتلاردا چەت ئەل مۇداخىلىچىلىرى تەرىپىدىن ئاياغ ئاستى قىلىنىشى ، ئىچكى جەھەتتىن قويۇق باغلىنىشلىققا ئىگە قىلىنغان ؛ بۇنداق تەبىئىي ھەم ئىجتىمائىي پاجىئەلەرنىڭ كېلىپ چىقىشىدا مىللىتىمىز خاراكتېرىدىكى بۇرۇنقى قانلىق تەجرىبىلەردىن ساۋاق ئالماسلىقتەك ئەڭ چوڭ ئاجىزلىق مۇھىم

مەنبە قىلىپ كۆرسىتىلگەن .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم چىرىيە خەلقى خاراكتېرىدىكى بۇ خىل ئاجىزلىقنى ئەڭ ئىپچىنىشلىق بىر خىل روھىي كېسەللىك سۈپىتىدە تەسۋىرلەپ ، بۇ كېسەللىكنىڭ نادانلىق ۋە مەنىۋى نامراتلىقتىن كېلىپ چىقىدىغانلىقىنى ، ئۇنىڭ خەلقنى ھەرقانداق يامان ئاقىۋەتكە ئېلىپ بېرىشى مۇمكىن ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈردى . بۇ ، ئاپتورنىڭ ئەينى ۋاقىتتا مىللىتىمىزدە خېلى ئومۇمىي خاراكتېر ئالغان روھىي كېسەللىككە قاراتقان تەنقىدى ، شۇنداقلا بۇنىڭغا سەۋەبچى بولغان چىڭ ھۆكۈمرانلىرىغا ، يەن شىكەي ھاكىمىيىتىنىڭ ساتقۇنلۇقىغا قاراتقان ئاچچىق مەسخىرىسىدىن ئىبارەت . گەرچە بۇ روماندا تەسۋىرلىنىدىغان تۇرمۇش چىرىيە يېزىسىنىڭلا تۇرمۇشى بولسىمۇ ، لېكىن تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىي ئېتەكلىرىدىكى ئۇيغۇر خەلقى بۇ ئەسەردىن ئۆزىنىڭ 1912 - يىلىدىن ئىلگىرىكى مەنىۋى قىياپىتىنى روشەن كۆرەلەيدۇ . چۈنكى ، بۇ ئەسەردە تەھلىل قىلىنىۋاتقان مىللىي خاراكتېر تار دائىرىدىكى چىرىيە خەلقى بىلەنلا چەكلەنمەستىن ، بەلكى ئۇنىڭدا يورۇتۇلغان ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسى ناھايىتى كەڭ مەزمۇننى ئىپادىلەيدۇ . دېمەك بەدىئىي ئەسەر شەكلى ئارقىلىق مىللەتنىڭ تارىختىكى تەقدىرىنى مۇھاكىمە قىلىش ، ئۇنى نوقۇل ۋە يەككە ھالدا ئانالىز قىلماستىن ، بەلكى شۇ مىللەتنىڭ تارىخىي ، ئىقتىسادىي ئەھۋالى ، جۇغراپىيىۋى شارائىتى ، تەبىئىي ئىقلىمى ، ئېتىقادى ۋە شۇ مىللەتنىڭ پسىخىكىسىنى تەتقىق قىلىش بىلەن بىرلەشتۈرۈپ ، ئۇنىڭدىن شۇ مىللەتنىڭ تەقدىرىگە ھەل قىلغۇچ تەسىر كۆرسىتىدىغان ئىجابىي ۋە سەلبىي ئامىللارنى تېپىپ چىقىش — «تۇندىكى چاقماق» رومانىنىڭ ئەڭ روشەن ئالاھىدىلىكى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ .

«تۇندىكى چاقماق» رومانى كىتابخانلارنى روشەن ئىندىۋىدۇئاللىققا ئىگە بولغان بىر يۈرۈش ئوبرازلار ئارقىلىق ئۆزىگە ئالاھىدە جەلپ قىلىدۇ .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم بەدىئىي ئىقتىدارى ئۇرغۇپ تۇرغان

شــجائەتلىك يازغۇچى . بۇ نۇقتىدا ئاپتورنىڭ ئىقتىدارى ئالدى بــىلــەن رومــانــدىــكــى هــەر خــىل خاراكتېردىكى شەخسلەرنىڭ ئــوبرازلىرىنى يارىتىشتا ئەڭ گەۋدىلىك ئىپادىلىنىدۇ . يازغۇچى بولۇپمۇ ئەسەردىكى ئاساسلىق شەخسلەرنىڭ ئوبرازىنى يارىتىشقا ئالاھىدە كۈچ سەرپ قىلغاچقا ، بۇ شەخسلەر بىر تەرەپتىن ئۆز خاسلىقىنى ، يەنە بىر تەرەپتىن يازغۇچىنىڭ خاسلىقىنى ئىپادىلەپ ، ئــۇيــغۇر هازىرقى زامان رومانچىلىقىدىكى ئوبرازلار سەھنىسىدە ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىدۇ .

چــىنلىق بىلەن ساختىلىق ، ياخشىلىق بىلەن قاباھەتلىك ، گۈزەللىك بىلەن خۇنۈكلۈكتىن ئىبارەت ئەخلاقىي ۋە ئېستېتىك كــاتېگورىيىلەر ، سوتسىئولوگىيە نۇقتىسىدىن ئالغاندا جەمئىيەت تــەرەققــيــاتــىغا تەسىر كۆرسىتىدىغان تۈپكى ئامىللار بولۇپ ، ئــەبــەدىــيــلــىــك خــۇســۇســيــيــتىگە ئىگە . ئەمدى بۇ ئۈچ جۈپ كاتېگورىيىنىڭ ھەربىرى ناھايىتى روشەن پاراللېللىق تۈسى ئالغان بولۇپ ، مەۋجۇتلۇق جەھەتتىن ئۇلارنىڭ بىر يەككە تەرىپى هامان ئــۆزىــنــىڭ قارشى تەرىپىنى شەرت قىلىدۇ . ئۇلارنىڭ بۇ خىل مــۇنــاسىۋىتى — سەۋەب نەتىجىلىك مۇناسىۋەتتىن ئىبارەت . بۇ مــۇناسىۋەتتە يۇقىرىقى ھەرقايىسى پاراللېل تەرەپلەر ئوتتۇرىسىدا كەسكىن زىددىيەت بولىدۇ . بۇ زىددىيەت جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھەرقايىسى باسقۇچلىرىدا ، ئىجابىيلىق بىلەن سەلبىيلىكتىن ئىبارەت ئــىككى قۇتۇپنىڭ كۈچ سىلىشتۇرمىسىنى هاسىل قىلىدۇ . بۇ ، ئــىــجــتــىــمــائــىــي تــەرەقــقىياتنىڭ مەڭگۈلۈك قانۇنىيىتى ۋە بۇ قانۇنىيەتنىڭ دائىملىق ھەرىكەت ھالىتىدىن ئىبارەت . «تۇندىكى چاقماق» رومانىدا يازغۇچى بۇ خىل قانۇنىيەت ھەم ئۇنىڭ ھەرىكەت ھالىتىگە تۇرتكە بولىدىغان ئىچكى زىددىيەتنى خاراكتېرى روشەن بولغان بىرقانچە شەخسلەر ۋۇجۇدىدا كونكرېتلاشتۇرۇپ ، ئۇلارنى ئــۆزگىچە بىر خىل پاراللېللىق مۇناسىۋىتىدە بەدىئىي سەھنىگە چــىــقــارغــان . نــەتــىــجــىــدە ئــۇلار بــەلــگىلىك جۇپلۇك هالىتى شەكىللەندۈرۈپ ، ئەسەر سۇژىتىنىڭ شەكىللىنىشى ، تەرەققىياتى

ۋە ئۆزگىچە بىر تەرەپ قىلىنىشىدا ، شۇنداقلا ئەسەرنىڭ بەدىئىي تەسىرچانلىق كۈچىنى ئاشۇرۇشتا مۇھىم رول ئوينىغان . بىز ئەسەرنىڭ تەربىيىۋى ئەھمىيىتى ۋە ئىجتىمائىي ئۇنۇمىنى مۇھىم شەرت قىلغان ئاساستا ، ئۇنىڭدا مۇھىم سالماقنى ئىگىلەيدىغان شەخسلەرنى پاراللېللىق نۇقتىسىدىن سەپكە تۇرغۇزساق ، ئۇ ھالدا مۇنۇ نەتىجىگە ئېرىشىمىز : سېيىت ھاجى — سوپۇرگە ئاخۇن ، ئابلىز قارى — ئابدۇللا چاقىقان ، نادىرخان بازار بېگى — نۇرەك باخشى ، رەسۇل ئىمام — قادىر تۆمۈرچى ، ھاپىز مەخسۇم — سەپەر بوۋاي ، ھېنىپە خېنىم — چىنارئايىم . بەدىئىي ئەسەرلەردىكى شەخسلەرنى بۇنداق پاراللېللىق خۇسۇسىيىتىگە ئىگە قىلىش ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئىجادىيىتىدە خېلى بۇرۇنلا ، يەنى ئۇنىڭ «دوستۇمنىڭ خاتىرىسى» ، «قارا ۋە ئاق»قا ئوخشاش داستانلىرىدا قوللىنىلغان ۋە ئۇنىڭدىن بەلگىلىك ئېستېتىك ئۇنۇم ھاسىل قىلىنغان . بۇ يەردە پەقەت شۇنى ئېيتىش كېرەككى ، بۇ خىل ئۇسۇلدا ئەسەر پېرسوناژلىرى ، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ئوي - خىياللىرىدىن تارتىپ سۆز ۋە ھەرىكەتلىرىگىچە ئىنتايىن ئىنچىكە سېلىشتۇرۇلىدۇ ، بۇ سېلىشتۇرمىدىن كىتابخان نېمىنىڭ ھەقىقىي گۈزەللىك ، نېمىنىڭ ھەقىقىي خۇنۇكلۇك ئىكەنلىكىنى ، نېمىنىڭ ياخشىلىقتىن ، نېمىنىڭ قاباھەتتىن دېرەك بېرىدىغانلىقىنى بىلىۋالالايدۇ ھەم ئۇنىڭدىن ئۆزىگە ئېھتىياجلىق بولغان نەرسىگە ئېرىشەلەيدۇ . مۇشۇ نۇقتىدىن يۇقىرىقى شەخسلەرنى تەھلىل قىلىدىغان بولساق ، سېيىت ھاجىنىڭ پۇتۇنلەي ساختىلىق بىلەن نىقابلانغان ، سۇيىقەست ۋە ھىيلە - مىكىر بىلەن تولۇپ كەتكەن تەبىئىتى ، سوپۇرگە ئاخۇننىڭ ھەقىقىي ئەل سۆيەرلىكىدىن ئىبارەت ئالىيجاناب پەزىلىتى بىلەن سېلىشتۇرۇلىدۇ . شۇنىڭدەك ئابلىز قارىدىكى فېئودال ئائىلە باشلىقلىق ، زومىگەرلىك بىلەن ئاسىيلىق پىسخىكىسى ئابدۇللا چاقىقاننىڭ ئەل - يۇرتنىڭ نومۇسىنى ئاقلاش يولىدىكى پىداكارلىق روھى بىلەن ، بازاربېگى نادىرخاننىڭ مەنمەنلىك ، ھاكاۋۇرلۇق پىسخىكىسى ، نۇرەك باخشىنىڭ مۇھەببەت -

نــەپرتى ئىنىق بولۇش ۋە ھاياتقا چوڭقۇر مۇھەببەت باغلاشتىن ئــىبــارەت خــاراكــتــېر ئالاھىدىلىكى بىلەن ؛ رەسۇل ئىمامدىكى قــورقــۇنــچــاقلىق ، ئاچ كۆزلۈك بــىــلەن بــىــرلــىــشــىــپ كــەتكەن خائىنلىق — قادىر تۆمۈرچىنىڭ شەخسىيەتسىز ۋە قورقۇمسىزلىقى بىلەن ؛ ھاپىز مەخسۇمنىڭ خوجايىنى سىيىت ھاجىغا قارىتا قۇللۇق پــىــســخــىكىسى — سەپەر بوۋاينىڭ كەسكىنلىكى بىلەن ؛ ھەنىپە خــېنىمدىكى بىشەملىك — چىنار ئايىمدىكى كۆيۈمچانلىق بىلەن ســېــلــىــشــتۇرۇلىدۇ . ئەگەر بۇ سۈپەتلەرنى يۇقىرىقى شەخسلەر خاراكتېرىنىڭ ماھىيەتلىك بەلگىسى دەپ ھېسابلىساق ، ئۇنداقتا بۇ بەلگىلەر پەقەت ئاشۇ ئادەملەرنىڭ ئۆز ئارا روشەن سېلىشتۇرۇلۇشى ئــارقــىلىقلا نامايان بولىدۇ . روماندىكى شەخسلەرنى پاراللېللىق نۇقــتىسىدىن بۇنداق سەپكە تۇرغۇزۇش ، بەدىئىي ئەسەرلەردىكى شەخسلەرگە مۇئامىلە قىلىشتا ، ئۇلارنى ئاددىي ھالدا «ئىجابىي» ۋە «سەلبىي» دەپلا ئايرىپ ، «سەلبىي» پېرسوناژلارنىڭ ئەسەردە تــۇتــقــان ئــورنىنى ئىنكار قىلىدىغان ، ئۇلارنىڭ ئېستېتىكىلىق مەزمۇنىغا سەل قارايدىغان بىر خىل قاراشقا ئېسىلىۋالغانلىقتىن دېــرەك بەرمەيدۇ ، بەلكى پاراللېل سىزىقلىرىنىڭ ئوڭ ۋە سول تــەرىــپــىــدە تــۇرۇۋاتــقــان شەخسلەرنىڭ ھەممىدىن بۇرۇن ئادەم ئــىــكــەنــلــىــكــىنى ئېتىراپ قىلىش ، ئاندىن ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدا ئىپادىلەنگەن خاراكتېر ئالاھىدىلىكلىرىنىڭ زادى نېمە ئىكەنلىكىنى چۈشىنىش كېرەكلىكىنى بىلدۈرىدۇ .

ئىجتىمائىي مەنپەئەتدارلىق ۋە ئېستېتىك قىممەت جەھەتتىن ئالغاندا ، «تۇندىكى چاقماق» روماندا سىيىت ھاجى ، سۈپۈرگە ئاخۇن ۋە ئابلىز قارى ئالاھىدە مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ . بۇ ئۈچ نەپەر شەخس روماندا قانداقتۇر بىرەر ئىجتىمائىي گۇرۇھقا ئەمەس ، بــەلــكى ئالدى بىلەن ئۆزىگە ۋەكىللىك قىلغاچقا ، يەنە كېلىپ ، ئەسەردە ئۇلارنىڭ خاسلىقى بىرقەدەر تولۇق ئىپادىلەنگەچكە ، پۈتۈن رومــانــدا ئــۇلاردىنمۇ مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىلغان ئوبرازلار ئاز ئۇچرايدۇ . ئەسەرگە باشتىن ـ ئاخىر ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن

كىرگۈزۈلگەن ئۈچ پارچە ھېكايە دەل يۇقىرىقى ئۈچ شەخسنىڭ خاراكتېرىنى ئوخشاش بولمىغان نۇقتىدىن ئېچىشتا مۇھىم رول ئوينايدۇ ، يەنى روماندىكى «قارچىغا» ھەققىدىكى ھېكايە سېيىت ھاجىنىڭ ، رىۋايەت ۋە قىسمەن ئەپسانە تۈسىنى ئالغان «ھاسا تېرەك» ھېكايىسى ، سۇپۇرگە ئاخۇننىڭ كومېدىيىلىك تۈسى ناھايىتى قويۇق بولغان «مانجۇچە تون» ھېكايىسى ئابلىز قارىنىڭ خاراكتېرىنى ئېچىشتا ئاچقۇچلۇق رول ئوينايدۇ .

«قارچىغا» ھەققىدىكى ھېكايىنىڭ باش قەھرىمانى سېيىت ھاجى بولۇپ ، ئۇ ، كىتابخانلارنىڭ كۆز ئالدىدا دائىم دېگۈدەك قازاندەك سەللىنى ئوراپ ، كۆزلىرىنى يۇمغىنىچە تەسۋى سىيرىغان ھالەتتە نامايان بولىدۇ . ئۇ ، ئەينى يىللاردا چاررۇسىيە جاھانگىرلىكىنىڭ ۋەتىنىمىزنىڭ بىر پۇتۇنلۇكىنى پارچىلاش سۇيىقەستىنىڭ ۋاستىچىسى — بىر جاسۇس . ئەينى ۋاقىتتىكى چېرىيىنىڭ پەۋقۇلئاددە سىياسىي ، ئىقتىسادىي ۋە جۇغراپىيىلىك مۇھىتىدا ، «يۇرت بېگى» ئابلىز قارى بۇ جاسۇسنىڭ تېگى - تەكتىنى سۈرۈشتۈرمەستىن ، بەلكى ئۇنى بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرىدۇ . سېيىت ھاجى شۆھرەتپەرەسلىك ، نادانلىق ۋە دۇنياخورلۇق ئابلىز قارىنىڭ ئەجەللىك ئاجىزلىقى ئىكەنلىكىنى بىلىۋالغاندىن كېيىن ، ھېچبىر كۈچىمەيلا ئۇنىڭ مەنىۋى باھادىرلىقىنى ، شۇنداقلا ھۆكۈمرانلاردىكى بىخۇدلۇق ، خەلقتىكى ئىرسىيەت خاراكتېرلىك ئادەت كېسەللىكى قاتارلىقلارنى چوڭقۇر تەتقىق قىلغاچقا ، بۇ يۇرتتا پەقەت ياقۇپبەگ ۋە نىياز ھېكىمبەگنىڭ يولىنى تۇتقاندىلا ، ئاندىن ئۆزىنىڭ جاسۇسلۇق ئارقىلىق يەتمەكچى بولغان بۆلاكچىلىق مەقسىتىنى ئىشقا ئاشۇرۇش مۇمكىنلىكىنى ھېس قىلىدۇ . ئۇنىڭ چوماقچىسى ھاپىز مەخسۇم بىلەن قىلىشقان سۆھبىتىدىكى تۆۋەندىكى بايانلار بۇ نۇقتىنى تولۇق ئىسپاتلايدۇ :

«— بۇيۇك ئاقپاشا ئېلىنىڭ مەنپەئىتىگە لايىق چوڭ ئىش قىلماق ئۈچۈن مۇشۇنداق بىر يۇرتنى تاللىماق لازىم . . . ھازىر چېگرىنىڭ خېلىلا ئىچكىرىسىگە جايلاشقان بۇ يۇرتتا نېمىلا قىلساق

قىلىۋېرىمىز . پەقەت يەرلىك ھۆكۈمەتكە ئازراق مەنپەئەت بەرسەڭلار ، ئۇ ئىش قىلىپ بېرىدۇ .» (رومان 263 ـ بەت)

«مال ـ ئەشيا جەھەتتە باغ دېسە بېغى بار ، تاغ دېسە تېغى بار بۇ يۇرت بىزنى ئالاھىدە قىزىقتۇرىدۇ . مەسىلەن ، بايام زىياپەتتە دېگەندەك ، ئىماملىرىم كەنتىدە ئالتۇن قېزىش ئىشىنى پات يېقىندا باشلىۋېتىمىز ، ئىككى تاغ كەنتىدىن چىقىدىغان قاشتېشى ، چارۋا مەھسۇلاتلىرى بىزگە بەك زۆرۈر بولغان نەرسىلەردۇر . ئەتە ـ ئۆگۈن گىلەم كارخانىمىز ئىشقا كىرىشىپ كەتسە ، ئۇنىڭدىن كېلىدىغان پايدىنىڭ ھېسابى يوق . گۇلاخمانىڭ پاختىسى ، چىرىيىنىڭ قۇرۇق مېۋىلىرى سودىگەرلىرىمىزنىڭ ھەۋىسىنى كەلتۈرىدۇ .» (رومان 264 ـ بەت)

«— چىرىيىنىڭ ھەربىر تېشى ئۆزگە يۇرتتىن كەلگەنلەرنىڭ قېنى بىلەن بويالغان ، ھەربىر زەررە تۇپرىقى سىرتتىن جاھات ئېچىپ كەلگەنلەرنىڭ يېشى بىلەن نەمدەلگەن . ئاشۇ قېتىمقى جەڭدە شېھىت بولغان 20 نەچچە مىڭ لەشكەرنى قويۇپ تۇرايلى ، مەشھۇر لەشكەر باشلىقلىرى ۋە سىپاھلاردىن ئىمامى نەسرىدىن ، ئىمامى مۇئىددىن ، ئىمامى زوھورىددىن ، ئىمامى قەۋمىددىن ، قاسىم ئۇشىلارنىڭ قەبرىسى مانا مۇشۇ يۇرتتا ياتىدۇ . قەبرىلەر ۋە بۇ كەڭ شېھىتلىكتىكى مازارلارنىڭ خادىلىرى بىزنى قورال كۈچى بىلەن ئەمەس ، ئەقىل كۈچى بىلەن ئىش قىلىشقا ئۈندەيدۇ .» (رومان 260 ـ ، 261 ـ بەت)

...

«— دېمىدىممۇ ، بىز بۇ يەردە يۈسۈپ قادىرخاننىڭ يولىنى تۇتمايمىز ، بەلكى بەدۆلەت ئالىيلىرىنىڭ يولىنى تۇتىمىز .

— ئۇ ئالىيلىرى قانداق يول تۇتقانىدىكىن ؟

— قانداق يول تۇتاتتى ، خوتەنلىكلەرنىڭ قىلىچ ـ نەيزە بىلەن بويسۇندۇرالمىغان قەلبىنى دىنىي ئېتىقاد مايىللىقى بىلەن ئەيۋەشكە كەلتۈرگەن ! رىۋايەتلەردىن مەلۇمكى ، نىياز ئىشىك ئاغىسى ھەبىبۇللاخانغا ئەجەل شەربىتى ئىچكۈزۈپ ، نۇرغۇن ئادەمنىڭ

قىنىنى دەريا قىلىپ ئاققۇزۇپ ، خوتەن تەختىدە ئولتۇرغان بولسىمۇ ، پۇقرانىڭ مايىللىقىنى زادىلا قولغا كەلتۈرەلمىگەن ، بىرنى ئۆلتۈرسە ، مىڭى تىرىلىپ قوپقان ، قوزغىلاڭ زادى بېسىقمىغان . ئاخىردا ئۇ خوتەنلىكلەرنىڭ مىجەز ـ خۇلقىنى پۇختا بىلىۋالغاندىن كېيىن ، خەزىنىدىن ئانچە ـ مۇنچە پۇل ئاجرىتىپ ، ماڭدامدا بىر مەسچىت سالغان . مازارلارنى تىكلەپ ئىستىقامەتنى باشلىغۇەتكەن . ئوردىدىمۇ نۇرغۇن راست ـ يالغان قارىلارنى قىرائەت قىلدۇرغان . شۇنىڭ بىلەن پۇقرانىڭ كۆڭلى ئېرىپ ، كالتەك ـ توقماقلارنى تاشلاپ ، ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولۇپ ، ئىسيان قىلىشنى ئۇنتۇپلا كەتكەن . مانا بۇ يۇرتتىكى ئىمام جەئفەر تەيران مازىرى ھەم شۇ چاغدا كېڭەيتىلىپ ، بۈگۈنكى ھەيۋەتكە كىرگۈزۈلگەن ، رەسمىي تەزكىرە تۇرغۇزۇلغان . ئاڭلاشلارغا قارىغاندا ، نۇرى كەنتىدىكى تۆت ئىماملىرىم مازىرىنى نىياز ھېكىمبەگ ئىشىك ئاغىسى ئۆز خىراجىتى بىلەن زىننەتلەپ ، 40 قوينىڭ گۆشى پاتقۇدەك داشقازان ياساتقانمىش ، ھەتتا ئۆزى مازار زىيارىتىدە بوپتىكەنمىش . » (رومان 264 ـ ، 265 ـ بەتلەر)

يۇقىرىقى بايانلاردا ، ئىچكى رۇسىيىدىكى يايىق دەرياسى بويىدىن گېنېرال گوبېرناتورنىڭ ئالاھىدە تاپشۇرۇقى بىلەن سودا ئاقساقىلى نامىدا چىرىيىگە كەلگەن سېيىت ھاجىنىڭ جاسۇسلۇقتىن ئىبارەت ياۋۇز تەبىئىتى خەلقىمىزنى ئىقتىسادىي جەھەتتىن تالان ـ تاراج قىلىش ، سىياسىي جەھەتتىن قۇل قىلىشقا ئۇرۇنۇشتىن ئىبارەت قەبىھ غەرىزى تولۇق ئاشكارىلىنىدۇ . يەرلىك كىشىلەر ئالدىدا ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ غەرىزىنى ناھايىتى چىرايلىق ناملار بىلەن نىقابلايدۇ . ھەدېسىلا ، خۇدا ، مۇھەممەد مۇستاپا ، «قۇرئان» ۋە ھەدىسلەردىن ۋەز ئېيتىپ ، ئاغرىق ـ سىلاق ۋە قۇرغاقچىلىق قاتارلىق تەبىئىي ئاپەتلەر ، شۇنداقلا مانجۇ ھۆكۈمرانلىرى بىلەن ئابلىز قارىنىڭ زۇلمى تۈپەيلىدىن ھاياتلىق بىلەن ماماتلىق بوسۇغىسىدا تەمتىرەپ ـ پىتىراۋاتقان ، بارلىق ئۈمىدىنى بىر ئاللاغىلا باغلىغان كىشىلەرنىڭ ئېتى بىلەن تېرىسى ئارىلىقىغا

كىرىۋالىدۇ . مەقسىتىگە يېتىش يولىدا سەۋرچانلىق بىلەن پۇرسەت كۈتۈش ، ئۆز ئوبيېكتى ھەققىدە چوڭقۇر مۇلاھىزە يۈرگۈزۈش ، ئوبيېكتىنىڭ ئەڭ ئاجىز يېرىدىن قول سېلىش — سېيىت ھاجىنىڭ تۈپكى خاراكتېر ئالاھىدىلىكى ھېسابلىنىدۇ ، ئۇنىڭ بۇ خىل خاراكتېرى باشتىن - ئاخىرى دىنىي خۇراپاتلىق ۋە خۇداگويلۇقتىن ئىبارەت قېلىن بىر قەۋەت پەردە بىلەن نىقابلانغان ، ئادەتتىكى كىشىلەر «سېيىت ھاجى» دېگەندە پەقەت ئاشۇ پەردىنىلا كۆرىدۇكى ، ئۇ پەردىنىڭ كەينىگە يوشۇرۇنغان ھىيلىگەرلىك ۋە زەھەرخەندىلىكنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرەلمەيدۇ . سېيىت ھاجى ئۈچۈن ئالغاندا ، چىرىيىدە ئابلىز قارى باشچىلىقىدىكى «يۇرت كاتتىلىرى» بىلەن «نادان پۇقرالاردىكى نادانلىق تۇپەيلى تۇغۇلغان ۋەتەن قىممىتىنى كەم ساناش ، مىللەت غۇرۇرى دېگەن قىممەتلىك نەرسىگە سەل قاراش ، ئۆز قەدرىنى چۈشەنمەسلىك» خاھىشلىرى ئۇنىڭ ۋەتىنىمىزنىڭ بىر پۈتۈنلۈكىنى پارچىلاش سۈيىقەستىنى ئىشقا ئاشۇرۇشى ئۈچۈن ، كەڭرى زېمىن ھېسابلىناتتى . شۇڭا ، ئۇ چىرىيىگە كېلىپلا ، «ئىگە - چاقىسىز قالغان پۇقرا»لارنىڭ بەگلىرىنى ئالدى بىلەن ئەيۋەشكە كەلتۈرسە ، رەئىيەنى بويسۇندۇرۇش ئۈچۈن ھېچقانچە ئىش كەتمەيدۇ ، دەپ ئويلاپ ، ئىنساندىكى دۇنياخورلۇقنىڭ بارلىق ئالاھىدىلىكلىرىنى ۋۇجۇدىغا مۇجەسسەملەشتۈرگەن ئابلىز قارىنى ئېچىرقاپ كەتكەن ئىتقا ئۇستىخان تاشلاپ بەرگەندەك ئۇسۇل بىلەن قولغا كەلتۈرىدۇ . ئارقىدىنلا يەنە ئاق مەسچىتنىڭ ئىماملىقى ۋە بۇ يۇرتنىڭ قازىلىق مەرتىۋىسىنى قوبۇل قىلىدۇ . مېنىڭچە بۇ قانداقتۇر تاسادىپىي توغرا كېلىپ قېلىش ئەمەس ، بەلكى ئابلىز قارىدىكى نادانلىق ۋە قۇلچىلىق بىلەن سېيىت ھاجىدىكى ھىيلىگەرلىكنىڭ بىر تۈز سىزىقتا كېلىشى نەتىجىسىدە ھاسىل بولغان مۇقەررەرلىكتىن ئىبارەت . سېيىت ھاجى ئۆز مەقسىتىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن ، بولۇپمۇ ئاق مەسچىتنىڭ ئىمامى بولغان مىنۇتتىن باشلاپ ، رەئىيەنىڭ نادانلىقتىن ئىبارەت ئاجىزلىقىنى تۇتۇۋېلىپ ھەرىكەت

قىلىشقا باشلايدۇ . قالماقدۇڭ ھاشىرىدىكى «شاپائەت» ، ئابدۇللا چاققاننى تۇتقۇنلۇقتىن قويۇپ بېرىش ، مازار كەنتىدىكى زاراخەتمە ، ئاقپاششانىڭ گۇۋاھنامىسىنى تارقىتىش ئارقىلىق پۇقرانى ئۆزى سېتىپ ئەكەلگەن چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرىنىڭ ئالۋىڭىدىن «قۇتقۇزۇش» قاتارلىقلار ئۇنىڭ پۇقرانى ئالداش ئۈچۈن قوللانغان ھەرىكەتلىرى ھېسابلىنىدۇ .

ئاتا مىراس قىساسكارلىق ، سېيىت ھاجى خاراكتېرىنىڭ يەنە بىر ئالاھىدىلىكىدىن ئىبارەت . بۇ نۇقتىدا سېيىت ھاجى ئۆزىنىڭ ماددىي ھەم مەنىۋى مەنپەئىتىگە زىيان يەتكۈزۈش ئېھتىمالى بولغان ھەرقانداق ئادەمدىن ئوخشىمىغان شەكىل ئارقىلىق قىساس ئالىدۇ . مەسىلەن ، ئەمدىلا سەككىز ياشقا كىرگەندە دادىسىنىڭ قىساسىنى ئېلىشقا دۇچ كېلىدۇ . بۇ چاغدا ئۇ تەبىئەتتىن تاشقىرى ئەقىل ـ پاراسەت ۋە سەۋرچانلىق بىلەن سەككىز يىل كۈتۈپ ، ئاخىرى ئەرەبىستاننىڭ جىددە شەھىرىدە كۆزلىگەن مەقسىتىگە يېتىدۇ ، ئۇنىڭدىن تونجى قېتىم چوڭقۇر قانائەت ھاسىل قىلىدۇ . . .

چىرىيىدە ئابلىز قارى بىلەن سوپۇرگە ئاخۇننىڭ كۈچ سېلىشتۇرمىسى ۋە ئۇنىڭدىن كېلىپ چىققان پەرق تۈپەيلىدىن سېيىت ھاجى سوپۇرگە ئاخۇننى كۆزدىن يوقاتمىسا بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ ، ئاقپاششا ئېلىگە يوللىنىدىغان كارۋان ئالۋىڭى ھىيلىسىنى ئويلاپ چىقىرىدۇ . ئويلىمىغان يەردىن ئابلىز قارىنىڭ ئىشنى بۇزۇپ قويۇشى بىلەن سوپۇرگە ئاخۇنغا زىيانكەشلىك قىلىش ھىيلىسى ئىشقا ئاشمايدۇ . ئەمما ، بۇنىڭ بىلەن بولدى قىلماي ، ئابدۇللا چاققاننىڭ جېنىغا زامىن بولىدۇ . چۈنكى ، ئابدۇللا چاققان بىرىنچىدىن ، كونا جوۋا مەيدانىدا پۈتكۈل يۇرت ئەھلى ئالدىدا سېيىت ھاجىنىڭ ھەيۋىسىنى قاتتىق سۇندۇرغان ، ئىككىنچىدىن بۇ سېيىت ھاجىنىڭ قورۇلدىن قورال يۆتكىگەنلىك سۈيىقەستىنى بىلىپ قالغانىدى . سېيىت ھاجى ئۇنىڭغا زىيانكەشلىك قىلىش ئارقىلىق ئالدى بىلەن سوپۇرگە ئاخۇننىڭ قانىتىنى سۇندۇرماقچى (ئابدۇللا چاققان سوپۇرگە ئاخۇننىڭ يېقىن

دوستى ، كۆچلۈك ياردەمچىسى ئىدى) ، ئاندىن سۇپۇرگە ئاخۇن ۋەكىلللىكىدىكى بارلىق ھەققانىيەت كۈچلىرىنىڭ ئىرادىسىنى ئاجىزلاشتۇرماقچى بولىدۇ...

قىرى قىز بۇۋىمەريەم خېنىمنى ئەمرىگە ئېلىپ ، ئابلىز قارىنىڭ بارلىق تەئەللۇقاتىغا «شەرىئەت يولى» بىلەن ئىگە بولۇش ، بۇنىڭ بىلەن بىر تەرەپتىن ، ئۆزىنىڭ شەھۋانىيلىقىنى قاندۇرۇش ، يەنە بىر تەرەپتىن ، ئەڭ مۇھىمى بۇ يۇرتتا مەزمۇت پۇت تىرەپ تۇرۇش ئۈچۈن ئىخمۇ پۇختا ئاساسقا ئىگە بولۇش مەسىلىسىدە سېيىت ھاجى بۇ يۇرتتا زومىگەرلىكتە ، ھاكاۋۇرلۇقتا ئۈچىغا چىققان بازار بېگى نادىرخانغا دۇچ كېلىدۇ . ئەمما ، بازار بېگىنىڭمۇ ئاچ كۆزلۈكتىن ئىبارەت ساقايماس كېسىلى بولۇپ ، سېيىت ھاجى ئۇنىڭ ئاشۇ كېسىلىگە رېتسېپ يېزىش (يەنى بازار بېگىنى رۇسىيىگە بېرىپ باي بولۇپ كېلىشكە دەۋەت قىلىش) يولى ئارقىلىق كۆزدىن يوقىتىدۇ .

چىرىيىدە ئۆز مەقسەتلىرىگە يارىشا ئىش يۇرگۈزۈپ ، بۇنىڭ بەدىلىگە كونسۇل ئەپەندىدىن لايىق مۇكاپاتقا ئېرىشىشتىن ئىبارەت ماددىي ۋە مەنىۋى مەنپەئەت مەسىلىسىدە ئابدۇراخمان كۆك كۆزدىن ئىبارەت ناھايىتى كۈچلۈك ۋە خەتەرلىك بىر رەقىب سېيىت ھاجىنىڭ ئالدىدا توغرا تۇرىدۇ . بۇ چاغدا سېيىت ھاجى ئەگەر خوجايىنلىرى ئالدىدا ئەجرىگە لايىق ئىنئامغا ئېرىشەلمىسە ، ئۆمۈر بويى كۆرسەتكەن تىرىشچانلىقلىرىنىڭ تامامەن كۆپۈككە ئايلىنىدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ ، قاتتىق بىئارام بولىدۇ . شۇنىڭ بىلەن بۇ رەقىبىنى ئۆزىدىن ئۈچ ئېلىش نىيىتىدە رۇسىيىدىن قايتىپ كەلگەن نادىرخاننىڭ قولى ئارقىلىق ناھايىتى ئەپچىللىك بىلەن يوقىتىدۇ .

شۇنىڭغا دىققەت قىلىش لازىمكى ، سېيىت ھاجى پۈتكۈل «تۇندىكى چاقماق» رومانىدا يارىتىلغان بىر يۇرۇش ئوبرازلار ئىچىدە ئۆزىنىڭ مول بىلىمى بىلەن ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىدۇ . گەرچە ئۇ ئىجتىمائىي مەنپەئەتدارلىق نۇقتىسىدىن سۇپۇرگە ئاخۇن

بىلەن ھاسىل قىلغان تەبىئىي پاراللېل سىزىقنىڭ قارشىسىدا تۇرسىمۇ، ئېستېتىكا نۇقتىسىدىن ئالغاندا، ئالدى بىلەن بىر ئادەم، يازغۇچى بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا تارىختىن بۇيانقى بارلىق دىنىي مۇداخىلىچىلەر ۋە ھەر خىل نىقابتىكى تاجاۋۇزچىلارنى ئەيىبلىسە، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنى جانلىق — تىرىك بىر ئادەم سۈپىتىدە تەسۋىرلەپ، ئۇنىڭ ئەقىل - پاراستىنى تولۇق نامايان قىلىدۇ. كىتابخانلار سېيىت ھاجىنىڭ، بولۇپمۇ ئابلىز قارى بىلەن قىلىشقان قىسقا - قىسقا پاراڭلىرى، ھاپىز مەخسۇم بىلەن بولۇپ تۇرىدىغان سۆھبەتلىرىدىن بۇ شەخسنىڭ ھەقىقەتەن مول تۇرمۇش بىلىمىگە، مەسىلىلەرنى مۇلاھىزە قىلىشتىكى ئالاھىدە ئىقتىدارىغا ھەيران قالىدۇ. دېمىسىمۇ، بۇ شەخسنىڭ چىرىيە ۋە پۈتكۈل شىنجاڭنىڭ ئىسلامىيەتتىن كېيىنكى تارىخى، چىرىيە خەلقىنىڭ پسىخىك قۇرۇلمىسى، روھىي ھالىتى ھەققىدىكى بايانلىرى كىشىنى چوڭقۇر ئويغا سالىدۇ، ھەتتا ئۇ ئېيتقان بەزى ئاچچىق ھەقىقەتلەر، ئېچىنىشلىق دەلىللەر كىشىنى قايىل قىلىۋېتىدۇ. بۇنداق چاغلاردا ئابلىز قارى بىلەن ھاپىز مەخسۇم ئۇنىڭ ئالدىدا بارغانسېرى كىچىكلەپ، بارا - بارا غايىب بولۇپ كېتىۋاتقاندەك بىلىنىدۇ. لېكىن، سېيىت ھاجىنىڭ تۇتقان يولى — ئانا ۋەتەنگە قارىتا ئاسىيلىق ۋە تۇزكورلۇق قىلىش يولىدىن ئىبارەت. چۈنكى، ئۇ بىلىملىك شەخس بولغاچقا، ئۆزىنىڭ نېمە قىلىۋاتقانلىقىنى ناھايىتى ئېنىق بىلىدۇ. ئەينى يىللاردىكى ئىلچىنىڭ ئۆزىنىڭ كىندىك قېنى تۆكۈلگەن ئانا تۇپراق ئىكەنلىكىنى، چىرىيىنىڭ بولسا ئۇنىڭ بىر قىسمى ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشىنىدۇ. ئەمما، بۇ ھەقتە ئويلاشنىمۇ خالىمايدۇ. ئەكسىچە، جېنىنىڭ بارىچە چارروسىيە جاھانگىرلىكىنىڭ جاسۇسلۇق كەتمىنىنى چېپىپ، ئانا ۋەتىنىنى ئاياغ ئاستى قىلىدۇ. بۇ خىل ئاسىيلىق ۋە جاسۇسلۇق ھەرىكىتىنى دەل يۇقىرىقىدەك ئالاھىدە ئىقتىدارى — ئۆزگىچە زېرەكلىكى ۋە مول بىلىمىگە تايىنىپ ئېلىپ بارىدۇ. مۇنداقچە ئېيتقاندا، ئۇنىڭ

بىلىمى جاھانگىرلىكنىڭ ئىلىمىزنىڭ بىرلىكىنى پارچىلاش مەقسىتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ. بۇنىڭدا ئۇ پۇقرالار ئارىسىغا ئىناقسىزلىق ئۇرۇقى چېچىش (چارۇسىنىڭ پۇقرالىق گۇۋاھنامىسىنى تارقىتىش) ۋە مىللەتلەر ئارىسىغا بۆلگۈنچىلىك سېلىشتىن ئىبارەت ئىنتايىن قەبىھ ئۇسۇللارنى قوللىنىدۇ. نەتىجىدە سېيىت ھاجى مىللەتنىڭ خائىنى ۋە دۈشمىنىگە ئايلىنىدۇ.

دېمەك، بۇ ئوبراز «تۇندىكى چاقماق» رومانىدا ناھايىتى مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. ئۇ ئىجتىمائىي مەنپەئەتدارلىق نۇقتىسىدىن ئالغاندا قاباھەت كۈچلىرىنىڭ ۋەكىلى، پسىخولوگىيە نۇقتىسىدىن مەنىۋى مۇكەممەللىكنى، ئېستېتىكا نۇقتىسىدىن ئالغاندا، بەدىئىي مۇكەممەللىكنىڭ، بەدىئىي گۈزەللىكنىڭ نەمۇنىسىدىن ئىبارەت. بۇنداق بولۇشى، بۇ ئوبرازنىڭ يۇقىرىقىدەك مەنىۋى مۇرەككەپلىكى تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن.

سۇپۇرگە ئاخۇن ئوبرازى ھەرقايسى جەھەتلەردىن سېيىت ھاجى بىلەن تەبىئىي پاراللېللىق شەكىللەندۈرىدۇ. يازغۇچى ئۆز قەلبىدىكى بارلىق ئىزگۈ ھېسسىياتىنى مۇشۇ ئوبراز ۋۇجۇدىغا چوڭقۇر سىڭدۈرگەن بولغاچقا، بۇ ئوبراز سېيىت ھاجى بىلەن قانۇنىي ھالدا ھۆسن تالىشالايدىغان ۋە ئۇنى بېسىپ چۈشەلەيدىغان مىللىي قەھرىمان خاراكتېرىنى ئالغان. بۇ ھال تەبىئىي يوسۇندا بۇ شەخسنىڭ مەزكۇر ئەسەردىكى باش قەھرىمانلىق ئورنىنى بېكىتكەن. سۇپۇرگە ئاخۇننىڭ باشتىن ـ ئاخىرى بۇ ئەسەردىكى بىرقانچە مۇھىم زىددىيەت ـ توقۇنۇشلارنىڭ مەركىزىگە قويۇپ تەسۋىرلىگەنلىكى بۇ نۇقتىنى ئىسپاتلايدۇ. بۇ زىددىيەت ـ توقۇنۇشلار مېنىڭچە تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

بىرىنچى، تەبىئەت بىلەن ئادەملەر ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت، بۇ، چىرىيىنىڭ ئالاھىدە جۇغراپىيىۋى شارائىتى، ئۆزىگە خاس تەبىئىي ئىقلىمى، كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭغا تۇتقان پوزىتسىيىسى تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن. چىرىيە يېزىسىدا ھاياتلىق رىشتىسى

تامامەن يەرگىلا باغلانغان كىشىلەر ئۈچۈن ئېيتقاندا ، سۇ مەسىلىسى ئىنتايىن مۇھىم مەسىلە ھېسابلىنىدۇ . بۇ يەردە تەبىئىي سۇ مەنبەسى ئىنتايىن كەمچىل بولغاننىڭ ئۈستىگە يىللىق ھۆل - يېغىن مىقدارىمۇ پەۋقۇلئاددە ئاز بولۇپ ، بۇ تۇپەيلىدىن كېلىپ چىقىدىغان ۋە يىلسېرى ئەدەپ كېتىدىغان قۇرغاقچىلىق ئاپىتى پۈتكۈل يۇرتتىكى ھاياتلىققا دائىم ئۆلۈم تەھدىتى سېلىپ تۇرىدۇ . قۇرغاقچىلىق ئاپىتى ۋە يىلسېرى يامانلىشىدىغان كىلىمات تۇپەيلىدىن تۈرلۈك نامدىكى يۇقۇملۇق كېسەل تارقىلىپ ، تەبىئەت بىلەن ئىنسانلار ئوتتۇرىسىدا ئۈزلۈكسىز داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان ھاياتلىق بىلەن ماماتلىقنىڭ جېڭىنى بارغانسېرى جىددىيلەشتۈرىدۇ . تەبىئەتنىڭ بۇنداق جازاسى تۇپەيلىدىن تالاي - تالاي كىشىلەر ئۆز ئەجىلى بىلەن ئۆلۈشكىمۇ ئۈلگۈرەلمەيدۇ . بۇنداق تەبىئىي ئاپەتلەرگە تىز پۈكمەي ، بەزى بۇلاقلارنىڭ كۆزىنى ئېچىپ ، 70 — 80 غۇلاچ چوڭقۇرلۇقتا قۇدۇقلارنى قېزىپ چىقىرىلغان كۆز يېشىچىلىك سۇغا ئابلىز قارىدەك يۇرت زومىگەرلىرى ئىگە بولۇۋالىدۇ . دېمەك ھاياتلىقنىڭ زۆرۈر بىر ئامىلى بولغان سۇ مەسىلىسى «تۈندىكى چاقماق» رومانىدا تەبىئەت بىلەن ئادەم ئوتتۇرىسىدىكى كەسكىن زىددىيەت سۈپىتىدە تەسۋىرلەنگەن ھەمدە ئاشۇنداق ئېغىر تەبىئىي مۇھىتتا ھاياتلىقنى قانداق كاپالەتكە ئىگە قىلىش مەسىلىسى ئوتتۇرىغا قويۇلغان . توغرا ، تەبىئەتنىڭ ئاشۇنداق دەھشەتلىك جازاسى تۇپەيلىدىن كۆپ ساندىكى كىشىلەر ياشاش ئۈمىدىنى خۇداغا باغلىغان ، بۇنىڭ بىلەن خەلق ئىچىدە ناھايىتى كۈچلۈك بولغان تەقدىرچىلىك قارىشى شەكىللەنگەن . ئەمما ، بۇنداق تەقدىرچىلىك قارىشى ھەرقانچە كۈچلۈك بولسىمۇ ، مىللىتىمىز خاراكتېرىدىكى قەيسەرلىك ۋە ئەمگەكچانلىق ، شۇنداقلا دانىشمەنلەرچە ئەقىل - پاراسەتنى كۆمۈۋېتەلمىگەن ، شۇڭا چىرىيە خەلقى ئۆزىدىكى بارلىق ئەقىل - پاراسەتنى ئىشقا سېلىپ ، ھەممە ئىمكانىيەتلەردىن پايدىلىنىپ ، تەبىئەت بىلەن كۈرەش قىلغان ۋە ھاياتلىقنى داۋاملاشتۇرغان .

سۇپۇرگە ئاخۇن دەل ئەينى يىللاردىكى چىرىيە خەلقىنىڭ بارلىق ئەقىل ـ پاراسىتىنىڭ سىمۋولى ھېسابلىنىدۇ . ئۇ ، قۇرغاقچىلىق ئىنتايىن يامان ئاقىۋەتلەرنى پەيدا قىلغان بۇ يۇرتتا تەقدىرگە تەن بېرىشنى نومۇس دەپ بىلىدۇ ، ئەكسىچە بۇ يۇرتنىڭ مىرابىيىگى بولۇش سۈپىتى بىلەن خۇددى قۇرغاقچىلىقنى ئۆزى كەلتۈرۈپ چىقارغاندەك ، يۇرت جامائىتى ئالدىدا بەكلا خىجىللىق ھېس قىلىدۇ . ئۆز تەقدىرىنى ئۆزىگە ئوخشاش مېھنەتكەشلەرنىڭ تەقدىرى بىلەن مەھكەم باغلاپ ، يۇرت ئەھلىنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ ، ئاپەتتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن زور تىرىشچانلىق كۆرسىتىدۇ ۋە مەلۇم نەتىجىگە ئېرىشىدۇ . بۇنىڭ بىلەن يۇرت ئەھلىنىڭ قەلبىدە ئابلىز قارى ، سېيىت ھاجى ۋە سۇپۇرگە ئاخۇن كۈچلۈك سېلىشتۇرما ھاسىل قىلىنىدۇ ، بۇ سېلىشتۇرمىدا سۇپۇرگە ئاخۇن ناھايىتى تېزلا ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەيدۇ ، خەلقنىڭ مايىللىقى ئۇنىڭغا بۇرۇلىدۇ ، نەتىجىدە بۇ شەخس بارا ـ بارا كۆپچىلىك كىشىلەرنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولىدۇ . بۇ نۇقتىدا سۇپۇرگە ئاخۇن كىتابخانلارنىڭ كۆز ئالدىدا تەبىئەت كۈچلىرىنى بويسۇندۇرغۇچى ئىنسان ئەقىل ـ پاراسىتىنىڭ ، ئىجادچانلىق روھىنىڭ سىمۋولى ھەم ئۇنىڭ نامايەندىسى سۈپىتىدە گەۋدىلىنىدۇ .

ئىككىنچى ، سېيىت ھاجى بىلەن پۇقرالار ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت ، بۇ زىددىيەت سېيىت ھاجىنىڭ ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلاش سۇيىقەستى بىلەن ئۇ سۇيىقەستنى ئىچىپ تاشلاش ، ئۇنى چەكلەش ۋە ئۇنىڭغا قارشى تۇرۇش ئوتتۇرىسىدا شەكىللىنىدۇ ھەمدە دەسلەپكى يوشۇرۇن ھالەتتىن بارا ـ بارا ئاشكارا ھالەتكە تەرەققىي قىلىپ ، ئاخىرى سۇيىقەستچىنىڭ ماھىيىتى ئاشكارىلىنىدۇ .

ئەگەر خەلق ئاممىسى بىلەن سېيىت ھاجى ئوتتۇرىسىدا ئېتىقاد نۇقتىسىدىن دىنىي بىرلىك بار دېيىلسە ، ئۇنداقتا سېيىت ھاجىدىكى ئېتىقاد پەقەتلا ئۇنىڭ جاسۇسلۇق نىقابىنى ، بۆلگۈنچىلىك غەرىزىنى يوشۇرىدىغان چۈمپەردىدىنلا ئىبارەت . سېيىت ھاجى ئاق

مەسچىتتىنىڭ ئىمامى ۋە يۇرت قازىسى بولغاندىن كېيىن ، ئۆزىنى بىر دىنىي ئۇستاز قىلىپ كۆرسىتىپ ، پۇقرالاردىكى نادانلىق ۋە ئېتىقاد مايىللىقىنى بىر خىل بوشلۇق ھېسابلايدۇ ، تۇرلۇك تەبىئىي ۋە ئىجتىمائىي ئاپەتلەر دەستىدىن ئېزىلىۋاتقان كىشىلەرگە تەھدىت سېلىپ ، ئۇلارنى يات ئەلنىڭ گۇۋاھنامىسىنى تارقىتىش ئارقىلىق ئالداپ ، چىرىينى شەپە چىقارمايلا چارۇسىيىنىڭ بېقىندىسىغا ئايلاندۇرماقچى بولىدۇ . بۇنىڭدىن مەلۇمكى ، سېيىت ھاجىنىڭ دىنىي ئېتىقادى پۈتۈنلەي ئۇنىڭ جاسۇسلۇقى ئۇچۇن خىزمەت قىلىدۇ .

گەرچە يەرلىك ئاھالىنىڭمۇ ئېتىقاد مايىللىقى خېلى كۈچلۈك بولسىمۇ ، يەنە ئۇلاردا ئىرسىيەت خاراكتېرىنى ئالغان ئاق كۆڭۈللۈك كېسىلى خېلى ئېغىر بولسىمۇ ، ئەمما ئۇلار مەنىۋى جەھەتتىن پۈتۈنلەي زەئىپلىشىش دەرىجىسىگە بېرىپ يەتمىگەن ، ئەكسىچە ، چىرىينىڭ ئالاھىدە جۇغراپىيىۋى مۇھىتى ، تەبىئىي ئىقلىمى ئۇلارنىڭ قەلبىدە ناھايىتى كۈچلۈك يۇرتپەرۋەرلىك تۇيغۇسى ئويغاتقان ، بولۇپمۇ بۇ جەھەتتىن مىرابېگى سوپۇرگە ئاخۇن ئانا يۇرتىنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتى ، مىللەتنىڭ غۇرۇرىغا ۋەكىللىك قىلىپ ، سېيىت ھاجى بىلەن كەسكىن ئېلىشىدۇ ۋە ئاخىرى مەنىۋى جەھەتتىن غەلىبە قىلىدۇ . بۇ غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈش جەريانىدا مىرابېگى كىشىلەرنى كۆز ئالدىدا پىشقان تەشكىلاتچى سۈپىتىدە نامايان بولۇپ ، ئۆزىنىڭ ئىستراتېگىيە ۋە تاكتىكا جەھەتتىكى مول ماھارىتىنى جارى قىلدۇرىدۇ ، جەڭ ۋەزىيىتىنىڭ بۇرۇلۇشىدا ، ئاخىرقى غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈشتە (گەرچە بۇ غەلىبە قىسقا ۋاقىتلىق بولسىمۇ) مۇھىم رول ئوينايدۇ . چۈنكى ، ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ئانا يۇرتنى جان تىكىپ قوغداش ، ئانا يۇرتنىڭ قەدرىگە ھەقىقىي يېتىش پەقەت مىرابېگى سوپۇرگە ئاخۇنغا ئوخشاش كىشىلەرنىڭ قولىدىنلا كېلىدۇ .

شۇنى مۇقەررەرلەشتۈرۈش كېرەككى ، 1912 - يىلى 25 - ئىيۇندىكى «چىرىيە ۋەقەسى» شىنجاڭدا ئىسلامىيەتتىن بۇيان

ئۈزۈلمەي داۋام قىلىپ كەلگەن مىللىي ۋە سىنىپىي ئىنقىلابنىڭ مۇھىم بىر تەركىبىي قىسمى بولۇپ، شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا ئالاھىدە ئورۇن تۇتىدۇ. ئەينى ۋاقىتتا ئىچكى ئۆلكىلەردە پارتلىغان شىنخەي ئىنقىلابىنىڭ تەسىرى بىلەن، تەڭرىتېغىنىڭ شىمالى ۋە جەنۇبىدا ئەمدىلا يوشۇرۇن پائالىيىتىنى باشلىغان «قارا سىپەچىلەر»نىڭ سانى ئىنتايىن ئاز ئىدى. ئۇلارنىڭ ئەزالىرى گەرچە بۇ قېتىمقى «چىرىيە ۋەقەسى»نىڭ پارتلىشىدا قىسمەن ۋاستىلىك رول ئوينىغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ ۋەقەنىڭ ئاساسىي كۈچى يەنىلا شۇ ۋاقىتتا چىرىيىدە سۇپۇرگە ئاخۇن ۋەكىللىك قىلغان ھەققانىيەتچى كۈچلىرى — سېيىت ھاجىنىڭ تاجاۋۇزچىلىق سىياسىتىگە، ئابلىز قارىنىڭ قۇلچىلىق، ساتقۇنلۇقىغا قارشى قوزغالغان يەرلىك دېھقانلاردىن ئىبارەت ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا كەسكىنلىشىپ مۇرەسسە قىلغىلى بولمايدىغان دەرىجىگە يەتكەن مىللىي ۋە سىنىپىي زۇلۇم بىلەن بۇ زۇلۇمغا قارشى تەبىئىي شەكىللەنگەن خەلقنىڭ ئىنقىلابىي كەيپىياتى بۇ ۋەقەنىڭ ئاساسىي ئامىلى ئىدى. ئىچكى ۋە تاشقى ئامىل نۇقتىسىدىن قارىغاندا، ئەينى ۋاقىتتىكى «قارا سىپەچىلەر»نىڭ مۇھىم بىر ۋەكىلى بولغان شيۇڭ گاۋشېڭنىڭ بۇ ۋەقەگە قاتنىششى پەقەت بىر خىل تاشقى ئامىل ھېسابلىناتتى. ئۇنىڭدىكى ئىچكى ئامىل — يەنىلا مىرابېگى سۇپۇرگە ئاخۇن باشچىلىقىدىكى دېھقانلار قوشۇنىدىن ئىبارەت. شۇڭا، بۇ قېتىمقى ۋەقەدە ئەخلاقىي جەھەتتىن غەلىبە قىلىندى، دەپ قارالسا، بۇ غەلىبە ئالدى بىلەن ھەققانىيەتچى سۇپۇرگە ئاخۇن ۋەكىللىك قىلغان دېھقانلارغا مەنسۇپ. دېمەك، سۇپۇرگە ئاخۇننى بىر مىللىي قەھرىمان دېسەك، ئالدى بىلەن ئۇ شۇ يەرلىك خەلقنىڭ قەھرىمانى، چىرىيىنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى پەۋقۇلئاددە جۇغراپىيۋى مۇھىتى، تەبىئىي ئىقلىمى، چىرىيىنىڭ ئۆزىگە خاس ئىقتىسادى، سىياسىي شارائىتى، مەدەنىيەت ئاتموسفېراسى، شۇنداقلا يەرلىك كىشىلەرنىڭ پىسخىك قۇرۇلمىسى يېتىشتۇرگەن مىللىي قەھرىماندىن ئىبارەت.

ئۈچىنچى ، ئابلىز قارى بىلەن خەلق ئاممىسى ئوتتۇرىسىدىكى
زىددىيەت تارىختىن بۇيان داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئەزگۈچىلەر
بىلەن ئېزىلگۈچىلەر ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنىڭ داۋامى بولۇپ ،
سۇپۇرگە ئاخۇن بۇ كۈرەشتە ئاھالىنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكىنى
ئىگىلەيدىغان ئېزىلگۈچى مېھنەتكەشلەرگە ۋەكىللىك قىلىدۇ . ئۇ
بىر تەرەپتىن ، ئاممىنى ئابلىز قارىنىڭ چېكىدىن ئاشقان يەرلىك
زومىگەرلىكىگە قارشى تۇرۇشقا ھەرىكەتلەندۇرسە ، يەنە بىر
تەرەپتىن ، ئابلىز قارىنىڭ مىللەتنىڭ مەنپەئىتىنى ساتىدىغان
جىنايىتىنى پاش قىلىدۇ . سۇپۇرگە ئاخۇن گەرچە بۇ يۇرتنىڭ
مىراببېگى بولسىمۇ ، يەنە كېلىپ ئۇنىڭ بۇ ئەمىلى ئابلىز قارىنىڭ
بەگلىك مەرتىۋىسىدىن خېلى ئۈستۈن تۇرسىمۇ ، ئۇ ئەزەلدىن ئۆز
نەپسىگە چوغ تارتمايدۇ ، ئەكسىچە داۋاملىق ھالدا ئۆز تەقدىرىنى
پۈتكۈل يۇرتنىڭ تەقدىرى بىلەن باغلاپ ، ھەمىشە ئەل - يۇرتنىڭ
غېمىنى يەيدۇ . پۈتۈن ئۆمرىنى ئىلىم ئېلىشقا ، پۇقرانىڭ روناق
تېپىشىغا ۋە يۇرتنىڭ گۈللىنىشىگە بېغىشلايدۇ . شۇڭلاشقا ، بۇ
يۇرتتىكى سېيىت ھاجىنىڭ زۇلمىغا تەن بېرىشنى خالىمىغان ۋە
ئابلىز قارى ، سېيىت ھاجىنىڭ زۇلمى ، زومىگەرلىكىدىن جاق
تويغان كەڭ خەلق ئاممىسى ، مىللىي ۋە سىنىپىي دۈشمەنلىرى
ئۈستىدىن غەلىبە قىلىش ۋە تەبىئەت ئۈستىدىن غەلىبە قىلىش
ئۈمىدىنى ئۆزلىرىنىڭ بۇ پەخىرلىك ئوغلانىغا باغلايدۇ ، ئۇنى
قوللايدۇ ۋە ئۇنىڭغا ھەمدەم بولىدۇ ، ئۇنىڭ ئەتراپىغا ئاڭلىق ھالدا
ئۇيۇشۇپ ، ئۇنى ئۆزلىرىگە مەنىۋى پاسىبان قىلىدۇ . ئابلىز
قارىنىڭ ئۇنىڭدىن تەپ تارتىشى ، سېيىت ھاجىنىڭ ئۇنىڭغا دەرھاللا
زەھەرلىك قولىنى سالالماسلىقىدا مۇتلەق كۆپ ساندىكى
پۇقرالارنىڭ ئۇنىڭغا بولغان مايىللىقى ئەڭ ئاساسىي ئورۇندا
تۇرىدۇ . سۇپۇرگە ئاخۇن قورقۇنچلۇق تەبىئىي ئاپەتكە دۇچ كەلگەن
بۇ يۇرتتا يۇرت ئەھلىنىڭ تەبىئىي ئاپەت ئۈستىدىن غەلىبە قىلىشىغا
باشلامچى بولۇش بىلەن بىللە پۇقرالارنىڭ قەلبىدە پەيدا بولغان
مىللىي ۋە سىنىپىي نارازىلىق ئوتىنى غايەت زور يانغىنغا

ئايلاندۇرۇپ، ھۆكۈمران كۈچلەرنىڭ كۆلىنى كۆككە سورۇيدۇ.

تۆتىنچى، خەلق ئاممىسىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى زىددىيەت. بۇ ئاساسلىقى مەنىۋى نامراتلىق، تەقدىرچىلىك ئىدىيىسى بىلەن ئۇلارغا يات بولغان كۈرەش ۋە ئەقىدە ئوتتۇرىسىدا يۈز بېرىدۇ. مىللىتىمىز پسىخىكىسىدىكى مەنىۋى كېسەللىك بىلەن ئۇنىڭغا قارشى بولغان باتۇرلۇق، مەردلىك، سەممىيلىك قاتارلىق ئىسىل پەزىلەتلەر تۆۋەن قاتلام خەلقىنىڭ ۋۇجۇدىدا گەۋدىلىك ئىپادىلىنىدۇ. سوپۇرگە ئاخۇن بۇ نۇقتىنى چوڭقۇر چۈشەنگەچكە، خەلقنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، ئۇلارنى ئورتاق كۈرەشكە دەۋەت قىلىدۇ. ئەينى ۋاقىتتىكى چىرىينىڭ تارىخىي شارائىتىدا بۇ مەقسەتكە يېتىش ناھايىتى مۈشكۈل ئىش بولۇپ، سەللا بىخەستەلىك قىلىنسا، خەلق ئىچىدە بۆلۈنۈش كېلىپ چىقىپ، ئۇ كېيىنكى مەقسەتكە يەتكىلى بولمايتتى. سوپۇرگە ئاخۇن دەل مۇشۇ تۈپەيلىدىن ناھايىتى كۆپ روھىي زىددىيەتلەرگە دۇچ كېلىدۇ، بەزىدە ھەتتا ئارىسالدى بولۇپ قالىدۇ. ئاخىرى، ئۆزى كۆكرەك كېرىپ چىقىشىنىڭ خەلقنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇش ۋە كۆزلىگەن مەقسەتكە يېتىشنىڭ ئەڭ ئۈنۈملۈك ئۇسۇلى ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر تونۇپ يېتىپ، ھايات ـ ماماتى بىلەن ھېسابلاشماي كۈرەشكە ئاتلىنىدۇ.

سوپۇرگە ئاخۇن گەرچە سېيىت ھاجى، چولاق مەزىن ياكى شيۇڭ گاۋشېڭلاردەك مەخسۇس ۋە مۇنتىزىم تەربىيە كۆرمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ قەلبىدە كىچىكىدىنلا چوڭقۇر يىلتىز تارتقان ئىلمىپەرۋەرلىك بىلەن خەلقپەرۋەرلىك ئىدىيىسى ئۇنىڭ تەبىئىتىدە پۇقرالارنىڭ دەردىگە يېتىش ۋە ھەق بىلەن ناھەقنى روشەن پەرقلەندۈرۈش ئىدىيىسىنى يېتىلدۈرگەن. ئۇ مۇشۇ ئىدىيىسىنىڭ تۈرتكىسىدە پۇقرالار ئارىسىدىكى مەنچىڭ ھۆكۈمرانلىرىغا ۋە ئابلىز قارىنىڭ زۇلمىغا قارىتا پەيدا بولغان ئۆچمەنلىك ۋە نارازىلىقنى ئەمەلىي ھەرىكەتكە ئايلاندۇرۇش لازىملىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان، بۇ، مۇشۇ زېمىندا تۇغۇلۇپ

ئۆسكەن ھەقىقىي يۇرت ئوغلانىنىڭ قەلبىدە ئويغانغان مەسئۇلىيەتچانلىق تۇيغۇسى بولۇپ، ھايات ـ ماماتلىقنىڭ جىددىي سىنىقىغا دۇچ كەلگەن ھالقىلىق پەيتتە بۇ تۇيغۇ سۇپۇرگە ئاخۇننى قەھرىمانلىق خاراكتېرىگە ئىگە قىلغان. دېمەك، يالقۇنلۇق يۇرتپەرۋەرلىك، كۈچلۈك مەسئۇلىيەتچانلىق — سۇپۇرگە ئاخۇن قەھرىمانلىق خاراكتېرىنىڭ ئەڭ تۈپ ئالاھىدىلىكىدىن ئىبارەت.

يۇقىرىقى تەھلىللەرگە ئاساسلانغاندا، سۇپۇرگە ئاخۇن ھەرقايسى جەھەتلەردىن تولۇق يېتىلگەن نورمال بىر ئادەم بولىسىمۇ، زۇرۇرىيەت تۈپەيلىدىن ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا چاقنىغان كىچىككىنە بىر ئۇچقۇن ناھايىتى تېزلا قۇدرەتلىك بىر يانغىنغا ئايلىنىدۇ. بۇ يانغىن تەبىئىي ھەم ئىجتىمائىي ئاپەتلەردىن قۇتۇلۇپ، يورۇقلۇققا، ئەركىنلىككە، بەختكە تەلپۈنۈۋاتقان كىشىلەرنىڭ يولىغا يورۇقلۇق، تېنىگە ھارارەت بېغىشلايدۇ: شۇڭلاشقا بۇ كىشىلەرگە نىسبەتەن ئېيتقاندا مىرابېگى سۇپۇرگە ئاخۇن بىر ئاددىي ئادەملا ئەمەس، بەلكى خەلق ئىچىدە يۈكسەك ئابرۇيغا ئىگە خەلق باشلامچىسى، شۇڭلاشقا سۇپۇرگە ئاخۇن بىلەن چىرىيە خەلقىنىڭ تەقدىرى بىر ـ بىرىگە چەمبەرچاس باغلانغان ۋە مۇستەھكەم بىر مەنىۋى قورغان ھاسىل قىلغان. سېيىت ھاجىدەك چەت ئەل جاسۇسلىرى، ئابلىز قارىدەك جاھالەت ھامىيلىرى ھەرقانچە قىلىپمۇ بۇ قورغاننى تەۋرىتەلمەيدۇ. ئەمەلىيەتتە سۇپۇرگە ئاخۇنغا ھاياتىي كۈچ بەخش ئەتكەن مەنبە دەل يۇرت ئەھلىنىڭ ئۇنىڭغا بولغان چوڭقۇر ئىشەنچى ۋە ئېتىقادىدىن ئىبارەت. بۇ، سۇپۇرگە ئاخۇن ئوبرازى ئىپادىلىگەن پەلسەپىۋى مەزمۇن ۋە ئۇنىڭ ئەھمىيىتىدىن ئىبارەت.

«تۇندىكى چاقماق» رومانىدىكى ئابلىز قارى ئوبرازىمۇ خېلى مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىلغان ئوبراز.

ئابلىز قارى ئەسلىدە بۇ يۇرتنىڭ ئاتا مىراس ھۆكۈمرانى بولۇپ، ئۇنىڭغا بۇ مەرتىۋە ئۆز ۋاقتىدا نىياز ھېكىمبەگ تەرىپىدىن تارتۇق قىلىنغان. لېكىن، كېيىنچە خوتەندە نىياز ھېكىمبەگنىڭ

ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلۇپ مانجۇ ھۆكۈمرانلىقى تىكلەنگەندە، كىچىكىدىن باشلاپلا ئۆز تەبىئىتىدە ئېقىمغا قاراپ ھەرىكەت قىلىش ئادىتىنى يېتىلدۈرگەن ئابلىز قارى بىردىنلا مانجۇلار ئالدىدا قۇيرۇق شىپپاڭلىتىپ، ئۇلارنىڭ ئىشەنچىگە ئىگە بولۇۋالىدۇ. مەنجۇلارغا ياخشىچاق بولۇش ئۈچۈن يۇرت ئىچىدە مىڭبېشىدىن يۈزبېشىغىچە بولغان ئەمەلدارلارغا مانجۇچە تون كىيىشنى، ھەتتا ئۇلارنىڭ ئۆزى بىلەن كۆرۈشكەندە بىر پۇتى بىلەن تىزلىنىپ ئولتۇرۇشنى بۇيرۇيدۇ. مانجۇ ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلۇش ھارپىسىدا ئۇ ئۆزى يۆلىنىۋاتقان تىرەكنىڭ يىقىلىپ چۈشۈۋاتقانلىقىدىن قاتتىق ۋايىم يەيدۇ ۋە ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنىڭ مانجۇ ھاكىمىيىتى بىلەن تەڭلا بەربات بولۇشىدىن ئەنسىرەپ ساراسىمىگە چۈشىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۇ ھۆكۈمرانلىق ئورنى لىڭشىپ قېلىۋاتقان خەتەرلىك بىر پەيتتە، سېيىت ھاجىدىن ئىبارەت «خۇدايى مېھمان» بىلەن ئۇچرىشىپ، ئاقپاششادىن ئىبارەت يېڭى يۆلەنچۈككە ئىگە بولغانلىقىدىن بەكمۇ خۇرسەن بولىدۇ. ئەينى ۋاقىتتا مانجۇلار تەرىپىدىن ھەدىيە قىلىنغان مانجۇچە تون ـ ئۇزۇن دۇردۇن پەرىجە ۋە پەيلىك تەقىيە، ئەجدىھا سۈرەتلىك ئەلەمنى چۆرۈپ تاشلاپ، ئۇستىگە بىر نەچچىنى دەسسەيدۇ (رومان 97 ـ بەت). دىمەك ئۇ نىياز ھېكىمبەگ زامانىدا مانجۇلار ئۇنداقچى، مانجۇلار مۇنداقچى دەپ ۋايىسىغان بولسا، مانجۇلار كەلگەندىن كېيىن ھەتتا جىنسىي ۋە ئىرسىيەتلىك بەلگىسى ھېسابلىنىدىغان ساقال ـ بۇرۇتلىرىنىمۇ ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن قىردۇرۇۋەتكەن. كېيىن چار پادىشاھنىڭ گېپىنى ئاڭلاپلا يەنە 180 گرادۇسلۇق بۇرۇلۇش ھاسىل قىلىدۇ، ئابلىز قارىدىكى بۇ خىل غالچىلىق ۋە قۇلچىلىق خاراكتېرى ئۇنىڭ سېيىت ھاجىغا يېلىنىپ دېگەن تۆۋەندىكى سۆزلىرىدە تېخىمۇ روشەن ئىپادىلىنىدۇ:

«— مۇرۇۋۋەتلىك ھاجىم، بىر ئاللا ۋە ئۆزلىرىدىن ئۆزگە يۆلەنچۈكۈم يوق، رەھمە قىلىپ كەمىنىلىرىنى باشپاناھلىققا

ئالسىلا ، ئاتا ـ بوۋامدىن قالغان ، ئوشۇقۇمغا چالما تىزىپ يۇرۇپ يىــغقان دۇنيادەپىنە توگىشىدىغان بولدى ، خۇدا ھەققى ، ئاتا ـ بــوۋىلــىرىنىڭ ھەققى ، باش ـ كۆزلىرىنىڭ سەدىقىسى ئورنىدا پىقىرغا بىر يول كۆرسەتسىلە ··· » (رومان 224 ـ بەت)

«— قۇل دېسىلە قۇللىرى بولاي ، ماڭغان يوللىرىنى كۆز يېشىم بىلەن نەمدەپ ، ساقىلىم بىلەن سۇپۇرەي ، قادىر ئاللا گۇۋاھ بــولــۇپ تــۇرۇپتۇ ، 30 پارە قۇرئان ئالدىدا قىلغان سۆزۈمدىن تېنىۋالسام ، قىيامەت كۈنى گۆرۈمدىن قارا يۈز قوپاي ··· » (رومان 225 ـ بەت)

سېيىت ھاجى ئابلىز قارىدىن دەل ئاشۇنداق يېلىنىش ۋە قەسەم ئىچىشنى كۈتەتتى .

مانجۇلار ۋە مانجۇچە تونغا مۇناسىۋەتلىك تۆۋەندىكى پارچىلاردا بۇ خىل خاراكتېر تېخىمۇ ۋايىغە يەتكۈزۈلىدۇ :

«— كــېــرىيىنىڭ ئالتىنچى جەرىكىلىك چېرىكچى ئامبىلى جۇدارىن كەلدى !

— ھــىــم ، جــۇدارىــن كــەپتۇمۇ ؟ ! — دېدى ئابلىز قارى رەسمىيەت ئۈچۈن كۆرۈشۈپ قويماقچى بولۇپ چېرىك باشلىقىنىڭ ئالدىغا كەلدى ، — ھە ، نېمە خىزمەت دارىن جانابلىرى ؟ » (رومان 231 ـ بەت)

«يارلىقنىڭ ئۈستىگە بېسىلغان تۆت بۇرجەك يوغان مۆھرىنى كــۆرگەن ئابلىز قارىنىڭ چىرايى يەنە قانسىرىتىلغان ئۆپكىدەك ئۆڭدى ، ئۇ بىردەم چېرىكچى ئامبالغا ، بىردەم ھاپىز مەخسۇمغا قاراپ ئالاقزادە بولۇپ ، نېمە قىلارىنى بىلمەي قالدى . بايىقى توك مۇئامىلىسى ئەمدى قانداق نەتىجە بېرىدىغانلىقىنى چۈشەنگەندەك ، چــىــرايىغا زورمۇزور كۈلكە يۈگۈرتۈپ ، ئىگىسىگە ئەركىلىگەن مۇشۈكتەك سۇۋۇنغىلى تۇردى :

— جۇدارىن ، جۇدارىن ··· » (رومان 232 ـ بەت)

بۇ ۋاراڭ ـ چۇرۇڭغا سېيىت ھاجىنىڭ ئارىلىشىشى بىلەن ئابلىز قارىغا كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە قايتىدىن جان كىردى :

«ئابلىز قارى سەللىسىنىڭ قېتىدىن سىياھى ئەمدىلا قۇرۇغان گۇۋاھنامىنى چىقاردى ۋە بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇرۇپ چېرىكچى ئامبالغا ھۆركىرىدى :

— مانا بۇ ئىسپات ، پېقىر تۇغۇلما ئاقپاشىشا پۇقراسى ، ماڭا خاقانى چىنىنىڭ ئەمرىنى تۇتماق جايىز ئەمەس ، شۇنداقمۇ جۇدارىن؟» (رومان 234 ـ بەت)

«جاپپار موللا چىقىپ كېتىۋېتىپ ، تۇيۇقسىز بىر ئىشنى يادىغا ئالغاندەك كەينىگە بۇرۇلۇپ ئابلىز قارىدىن سورىدى :

— قارىم ، مېھمانلارنىڭ ئالدىغا مانجۇچە پەرىجە ـ تەقىيە كىيىپ چىقاملا ياكى ...

— پوق يېمە ! — ئابلىز قارى ھەرە چېقىۋالغاندەك سەكرەپ كەتتى ۋە بىگىزدەك ئىنچىكە كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى غوجىدارنىڭ بۇرنىنىڭ ئۇچىغا تاقاپ تۇرۇپ ۋارقىرىدى ، — قايسى زاماننىڭ گېپىنى قىلىۋاتىسەن دۆت؟ ! ئاشۇنداق سەت بىر نېمىلەرنى كىيگىلى مېنى ئېلىشىپ قالدى دەپ ئويلاۋاتامسەن؟

بېشىدىن بىر قاپاق سۇنى دۈم كۆمتۈرۈۋەتكەندەك چىلىق ـ چىلىق تەرگە چۆمۈلۈپ ئۆلگۈرگەن غوجىدار دۇدۇقلاپ تۇرۇپ :

— خاپا بولمىسىلا بېگىم ، بىلمەسلىكىم ، ئۇنى ھەزرەتلىرى كىيىپ قالسا تەخلەپ قويای دېۋىدىم ، ئۇنداقتا بۇ سەت نېمىنى مالايلارغا تاشلاپ بېرەيلى ، بۇزۇپ ، خوتۇنلىرىغا ئىشتان تىكىپ بەرسۇن ، — دېدى ئابلىز قارىغا يېلىنغان قىياپەتتە .

يېرىلىپ كەتكۈدەك چىڭقالغان ئابلىز قارى باياتىنقىدىنمۇ بەكرەك تېرىكىپ ۋاقىرىدى :

— نېمە دەپ جۆيلۈيسەن نان قېپى؟ ! بەگلەر كىيىدىغان ئۇستۇۋاشنى مالايلار ئىشتان تىكىپ كىيسۇن دەمسىنا؟

— بەربىر سىلى كىيمىگەندىكىن دەيمەنا ...

— كىم ساڭا كىيمەيمەن دەپتۇ ساراڭ ، تولا ئۇستاتلىق قىلماي ، ئۇنى ئوبدان قاتلاپ ساندۇققا سېلىپ قوي ، چېرىكلەر دەرۋازامنىڭ ئالدىدىن كەتكىنى بىلەن ئېلچىدىن كەتتىمۇ يا؟

— كەتمىدى ، بېگىم ، كەتمىدى ...

ئابلىز قارى تورۇسقا سەپسېلىپ ، شالاڭ ساقىلىنى سىيلاپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىن يەنە تۇيۇقسىز :

— هە ، بىلدىم ، دۇردۇن ئەڭنىمنى مالايلارغا ئىشتان قىلىپ كىيگۈزۈپ قويۇپ ، مانجۇلارغا مېنى شۇنداق قىلدى ، دەپ چاقماقچى بوپسەن ـ دە ، تۇزكور ! بىلىپ قوي ، مانجۇلارغا گەپ توشۇيدىكەنسەن ، ئېشەككە تەتۈر مىندۈرۈپ ، بازارمۇ بازار سازايى قىلىمەن دېدى .» (رومان 254 ـ ، 255 ـ بەتلەر)

يۇقىرىقىلارغا ئاساسلانغاندا ئابلىز قارىنىڭ خاراكتېرى ، قورقۇنچاقلىق ، ئىككى يۈزلىمىلىك ۋە قۇلچىلىق پەلسەپىسىنى ئۆزگە مەزمۇن قىلغان تۇتامى يوق ، چېچىلاڭغۇ خاراكتېردىن ئىبارەت . ئۇنىڭ بۇ خاراكتېرى سېيىت هاجى بىلەن سېلىشتۇرۇلسا ، تېخىمۇ روشەنلىشىدۇ .

سېيىت هاجى مەنىۋى دۇنياغا ئىنتايىن باي ، بىلىملىك بىر شەخس . شۇڭلاشقىمۇ قۇۋلۇق ۋە هىيلىگەرلىك ئۇنىڭ خاراكتېرىدە ئاساسىي سالماقنى ئىگىلەيدۇ ، ئۇنىڭ ئۆزىنى بېسىۋېلىشقا ۋە ئۆزىنى نىقابلاشقا پەۋقۇلئاددە ماهىر ، ئاداۋىتىنىڭ كۈچلۈك ، قىساسكارلىقىنىڭ چوڭقۇر بولۇشى ، يەنە كېلىپ سېيىت هاجىنىڭ بۇ خىل روهىي كەيپىياتىنى يوشۇرۇشقا ئالاهىدە ماهىر بولۇشى دەل ئۇنىڭ خاراكتېرىدىكى قۇۋلۇقى بىلەن هىيلىگەرلىكى تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن ، بۇلارنىڭ هەممىسى روهىي ئامىللار بولۇپ ، بۇ ئامىللار سېيىت هاجى خاراكتېرىنى نىسپىي تۇراقلىققا ئىگە قىلىدۇ . ئەگەر بۇ بىر خىل تۇراقلىق روهىي مۇكەممەللىك دەپ ئاتالسا ، بۇ خىل روهىي مۇكەممەللىك ئابلىز قارىنىڭ ۋۇجۇدىدىن تېپىلمايدۇ . يېزا ئىگىلىكى ئاساسىي ئىشلەپچىقىرىش شەكلى هېسابلىنىدىغان بۇ يۇرتتا ، ئابلىز قارى روهىي دۇنياسىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدىن ئورۇن ئالغان تۇنجى ئامىل — ئۇششاق دېهقان ئېڭى ، يەنى شەخسىيەتچىلىك ۋە مەنپەئەتپەرەسلىكتىن ئىبارەت . بۇ خىل ئاڭ ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ تەرەققىي

قىلغان، بولۇپمۇ ئابلىز قارى بۇ يۇرتنىڭ ئاتا مىراس بېگى بولغاندىن كېيىن، ئۇ بايلىققا، ئابرۇي - مەرتىۋىگە ئىنتىلىپ، ئۇنىڭ ئاچ كۆزلۈكى بېخىللىقى تېخىمۇ كۈچەيگەن. ئۇ دەسلەپكى يوشۇرۇن ھالەتتىن ئاشكارا پائالىيەت شەكلىگە ئايلانغان ۋە يەنە ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ خىل ئاڭ ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا دەسلەپكى ئىزناسىنى يوقىتىپ، ئۇنىڭ ئورنىنى ئابلىز قارىچە قانۇنلۇق ۋە مەڭگۈلۈك ھېسابلانغان زومىگەرلىك ئىدىيىسى ئىگىلىگەن. لېكىن، ئەينى ۋاقىتتا بۇ خىل زومىگەرلىكنىڭ ئىجتىمائىي ئاساسى بارغانسېرى ئاجىزلاپ كەتكەچكە، بۇ ھال ئابلىز قارىنى مۇئەييەن ئىشەنچ ۋە ئېتىقادتىن مەھرۇم قىلغان. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ خاراكتېرىدە ناھايىتى روشەن تۇراقسىزلىق ۋە قۇلچىلىق شەكىللەنگەن. بۇنداق تۇراقسىزلىق ئۇنىڭدىكى تۇغما نادانلىق بىلەن بىرىكىپ، ئۇنى سېيىت ھاجىنىڭ قولىدىكى قورچاققا ئايلاندۇرۇپ قويغان، بۇ سېيىت ھاجىنى ئۆز سۇيىقەستىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئىنتايىن قۇلايلىق بولغان مەنىۋى ئاساس بىلەن تەمىنلىگەن. ئاقىۋەتتە ئابلىز قارى مىللەتنىڭ ھەم ۋەتەننىڭ مەنپەئىتىنى ساتىدىغان خائىنغا ئايلىنىپ كەتكەن. بۇ ئوبراز يۇقىرى ئېستېتىك قىممەتكە ئىگە، چۈنكى ئەسەردە بۇ ئوبراز نامايان بولغانلىكى جايدا قويۇق كومېدىيىلىك كەيپىيات ھاسىل قىلىدۇ ۋە ئۆزىدىكى نادانلىق، خاراكتېرىدىكى تۇراقسىزلىقى ئارقىلىق ھامان ھەجۋىي ئوبيېكتىغا ئايلىنىپ قاتتىق كۈلكە پەيدا قىلىدۇ. يازغۇچى ئۇنىڭدىكى زومىگەرلىك تەبىئىتى، نادانلىق ۋە خاراكتېرىنىڭ چېچىلاڭغۇلۇقىنى قايتا - قايتا تەكرارلاش ئارقىلىق، بۇ شەخسنى ھەجۋىي قامچىسى بىلەن قاتتىق قامچىلايدۇ. ئۇنىڭ ئەسەرنىڭ ئاخىرىدا خائىن رەسۇل ئىمام بىلەن سېيىت ھاجىنىڭ مال - مۈلكىنى تالىشىپ، ئورۇس ساندۇقىنىڭ ئاچقۇچىنى چىشلىگەن پېتى كۆيۈپ ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلغان كۆرۈنۈشى بۇنى يەنىمۇ ئىسپاتلايدۇ.

خۇلاسە قىلغاندا، تارىخىي رومان «تۇندىكى چاقماق» ياش

يازغۇچى ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ پروزا ژانىرى بويىچە يېرىك ئەسەر ئىجادىيىتىنىڭ تۇنجى مېۋىسى، گۈللىنىۋاتقان پروزا بېغىمىزغا ئۆزىنىڭ ئۆزگىچە تۈسى ۋە پۇرىقى بىلەن يېڭىچە ھۆسن قوشقان بىر تال گۈلى بولۇپ، ئۇ، يازغۇچىنىڭ يۇقىرى بەدىئىي ماھارىتىنى نامايان قىلدى. ئاپتور ئۇنىڭدا يېقىنقى زامان شىنجاڭ تارىخىدا مۇھىم ئورۇن تۇتىدىغان، لېكىن كۆپىنچە بۇرمىلىنىپ ۋە مۇئەييەنلەشتۈرۈلۈشتىن مەھرۇم بولۇپ كېلىۋاتقان «چىرىيە ۋەقەسى» نىڭ ئەسلىي ماھىيىتىنى، ئۇنىڭ جەريانىنى تارىخىي چىنلىق ھەم سەنئەت چىنلىقى نۇقتىسىدىن قايىل قىلارلىق ھالدا تەسۋىرلىدى. بۇ ۋەقەنىڭ كېلىپ چىقىشىغا سەۋەب بولغان ئىچكى ۋە تارىخىي زىددىيەتلەرنى يۇرەكلىك بىلەن قېزىپ چىقتى. بۇ قېتىمقى ئىنقىلابنىڭ ھەرىكەتلەندۈرگۈچ كۈچى بولغان دېھقانلار قوشۇنىنىڭ مەنىۋى قۇرۇلمىسىنى ئوپېراتسىيە قىلىپ، ئۇلاردىكى ئىرسىيەت خاراكتېرلىك ئادەت كېسەللىكىنى كۈچلۈك مەسئۇلىيەتچانلىق تۇيغۇسى بىلەن ناھايىتى ئېچىنارلىق ھالدا بايان قىلدى. تارىختىكى شۇنىڭغا ئوخشاش سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي تراگېدىيىلەرنىڭ ئاساسىي ئامىلىنى نامۇۋاپىق ئىجتىمائىي تۈزۈمدىن، شۇنداقلا يەرلىك كىشىلەرنىڭ مەنىۋى قۇرۇلمىسىدىن ئىزدىدى ۋە ئۇنى تېپىپ چىقتى. ئەسەرگە يەنە يەرلىك خەلق ئارىسىدا كەڭ تارقىلىپ يۈرگەن بەزى ئەپسانە ۋە رىۋايەت ئېلېمېنتلىرىنى كىرگۈزۈپ، ئەسەر مەزمۇنىنى ماكان جەھەتتىن كەڭەيتىپ، زامان جەھەتتىن سىتېرېئولۇق خۇسۇسىيەتكە ئىگە قىلدى. بۇ ئارقىلىق ئەسەرنىڭ سىغىمچانلىقىنى، بەدىئىي ئۈنۈمىنى، ئېستېتىك قىممىتىنى ئاشۇردى. بىر يۈرۈش تارىخىي شەخسلەرنىڭ ئوبرازىنى زور ماھارەت بىلەن پىششىقلاپ، ئۇلارغا بەدىئىي روھ ئاتا قىلىپ، قايتىدىن ھاياتلىققا ئىگە قىلدى. چەكلىك سەھىپە ئىچىدە بۇ شەخسلەرنىڭ ئوخشاش بولمىغان خاراكتېرلىرىنىڭ شەكىللىنىش، تەرەققىي قىلىش، تۈگەللىنىش جەريانىنى تولۇق ئىپادىلەپ ئۇيغۇر رومانچىلىقىنىڭ تەرەققىياتى

ئۇچۇن تۆھپە قوشتى .

ۋەتەنپەرۋەرلىك — ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا تارىختىن بۇيان داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئەنئەنىۋى تېما ، بۇ تېما «تۇندىكى چاقماق» رومانىدا يەنىمۇ راۋاجلاندۇرۇلدى ۋە يېڭىچە مەزمۇنغا ئىگە قىلىندى . بۇ ئەسەردە ئالغا سۈرۈلگەن تۈپ ئىدىيە — مەرىپەتپەرۋەرلىك بىلەن ۋەتەنپەرۋەرلىك ؛ ئۇنىڭدا تەسۋىرلەنگىنى — 1911 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمى ۋە 1912 - يىلىنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدىكى چېرىيە يېزىسىنىڭ تۇرمۇشى ؛ ئۇنىڭدا يېزىلغىنى — تارىخىي جانلىقلىققا ئىگە ئىنسانىنىڭ تەبىئەتكە تۇتقان ئورنى ۋە مىللەتنىڭ ، دۆلەتنىڭ تارىختىكى تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك مۇھىم پەلسەپىۋى مەسىلىدىن ئىبارەت .

(ئاپتورنىڭ «هازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى توغرىسىدا قىسقىچە بايان» ناملىق كىتابىدىن ئېلىندى . شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى ، 1994 - يىلى 8 - ئاي ، 1 - نەشرى .)

قوشۇمچە — 3

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىنىڭ بەزى ئالاھىدىلىكلىرى ھەققىدە

ئابدۇللا مەتقۇربان

20 - ئەسىرنىڭ 70 - يىللىرىنىڭ ئاخىرى ، 80 - يىللىرىنىڭ باشلىرىدا ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئۇيغۇر كىتابخانلىرىنىڭ نەزىرىدە خېلى يېتىلگەن بىر شائىر سانىلاتتى . چۈنكى ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىم شۇ مەزگىللەردە ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ يۇقىرى سەۋىيىسىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان «ئۈچ غەزەل» ، «مۇقام ھەققىدە مۇخەممەس» ، «خوتەن قەغىزى» ، «تارىم ئاقىدۇ» قاتارلىق لىرىك شېئىرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىرقانچە داستان ۋە شېئىر توپلاملىرىنىڭ ئاپتورى سۈپىتىدە كىتابخانلار قەلبىنىڭ ھۆرمەت تۆرىدىن ئورۇن ئالغان . 1983 - يىلى ئۇ «ئۈچ بولكا» ناملىق تۇنجى ھېكايىسى بىلەن پروزا ساھەسىگە كىرىپ كەلگەندىن كېيىن ، 1988 - يىلىغىچە «سىرلىق سەبدە» ، «تۇمانلىق دۇنيا» ، «قورقۇنچلۇق يەكشەنبە» قاتارلىق ھېكايە ۋە پوۋېستلارنى ئېلان قىلىپ ، بۇ ساھەدىمۇ ئۆزىنىڭ بەلگىلىك ئىقتىدارىنى نامايان قىلدى . ئەگەر «ئۈچ بولكا» نى ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ ئىجادىيەتتە شېئىردىن پروزىغا ئۆتۈشىدىكى بىر كۆۋرۈك ھېسابلىغاندا ، 1983 - يىلىدىن 1988 - يىلىغىچە بولغان ۋاقىتنى ئۇنىڭ پروزىدىكى ھېكايىدىن رومانچىلىققا ئۆتۈشىدىكى تەييارلىق باسقۇچى دېيىشكە بولىدۇ . چۈنكى ، بۇ يىللاردا ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ھېكايە ۋە پوۋېست تۈرى بويىچە بەزى سىناقلار ھېسابىغا كېيىنكى رومان ئىجادىيىتى ئۈچۈن كېتەرلىك بەدىئىي جۇغلانما ۋە تەجرىبە توپلىدى . نەتىجىدە 1988 -

يىلى «تۇندىكى چاقماق» رومانىنى ، ئارىدىن سەككىز يىل ئۆتۈپ 1996 - يىلى «داغ» رومانىنى ، يەنە 10 يىلدىن كېيىن «بوز دالا» رومانىنى يورۇققا چىقاردى . بۇ مۇناسىۋەت بىلەن كىتابخانلارنىڭ نەزىرىدە ئىلگىرىكى شائىر ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئەمدى يازغۇچى ئەبەيدۇللا ئىبراھىمغا ئايلاندى . شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ بۇ ئۈچ رومانىنى ئۇيغۇر تىلىدا كۆپلۈكنى بىلدۈرىدىغان «لار» ، «لىرى» قوشۇمچىلىرى بىلەن سۈپەتلەشنىڭمۇ ئىمكانىيىتى تۇغۇلدى . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىنى يەككە ھالدا ئوقۇغاندا ئوخشىمايدىغان تەسىراتقا ئېرىشكىلى بولغىنىدەك ، ئۇلارنى بىرىكتۈرۈپ ئوقۇغاندىمۇ ئۆزگىچە تەسىراتقا ئىگە بولۇش بىلەن بىللە ، ئۈچ رومانغا ئورتاق بولغان بەزى ئالاھىدىلىكلەرنى بايقاشقىمۇ بولىدۇ .

ھازىرغىچە نەشر قىلىنغان خېلى نۇرغۇن رومانلارغا ئوخشاش ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ بۇ ئۈچ رومانىمۇ تارىخىي تېمىغا بېغىشلانغان . ئالايلۇق ، «تۇندىكى چاقماق» رومانىدا 1912 - يىلىدىكى «چېرىيە ۋەقەسى» تېما قىلىنغان . 1912 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدىكى چېرىيە ، شۇنىڭدەك پۈتكۈل جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىنىڭ سىياسىي ئاتموسفېراسى ، بۇ ۋەقەنىڭ پۈتكۈل جەريانى ، ۋەتەن ساتقۇچ يۇەن شىكەي ھاكىمىيىتىنىڭ بولۇمسىزلىقى تۈپەيلىدىن بۇ ۋەقەنىڭ ئەقىلگە سىغمىغۇدەك دەرىجىدە ناھەق بىرتەرەپ قىلىنىشى تارىخىي چىنلىق ۋە زۆرۈر بەدىئىي توقۇلمىلار ياردىمىدە تەسۋىرلەنگەن . «داغ» رومانىدا 1866 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئوتتۇرا ئاسىيادا ئامىتى قاچقان ياقۇپبەگنىڭ ئېلىمىزنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرىپ ئاتالمىش «يەتتە شەھەر ھاكىمىيىتى» نى تىكلىگەنلىكى ، شۇ جەرياندا خوتەن پادىشاھى ھەبىبۇللا مۇپتىنى ئۆلتۈرۈپ ، «پادىشاھ»نىڭ خۇن دەۋاسىنى قىلىپ قىساس ئالغىلى يۇرت - يۇرتلاردىن كەلگەن 40 مىڭدەك قەھرىماننىڭ پىدائىينىڭ كاللىسىنى ئېلىپ خوتەننى ئىتائەتكە ئالغانلىقى ، مانجۇ ھۆكۈمرانلىقى دەۋرىدە يەكەندە ئىشىك

ئاغىسى بولغان ۋە ئۆزىگە يول باشلاپ خوتەننى ئىتائەت قىلدۇرۇشتا تۆھپە كۆرسەتكەن نىيازنى خوتەنگە ھاكىمبەگلىككە تەيىنلىگەنلىكى، شۇنىڭدىن كېيىنكى 10 يىلدا خوتەن دىيارىدا نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئىنسان قېلىپىدىن چىققان زۇلۇم - ستەمنى يولغا قويۇپ، خەلقنى قان يىغلاتقانلىقى يىپ ئۇچى قىلىنغان. ئۇنىڭغا يانداشتۇرۇپ، ئاشۇ 10 يىلدا ياقۇپبەگنىڭ «يەتتە شەھەر ھاكىمىيىتى» نى ساقلاپ قېلىش كويىدا جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەممىلا يېرىنى قانغا بوياپ، ئاخىر چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرى كېلىۋاتقاندا نىياز ھېكىمبەگنىڭ قارا قولى بىلەن كورلىدا ئۆلگەنلىكى، نىياز ھېكىمبەگنىڭ چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرىگە غالچىلىق قىلىش بەدىلىگە ئېرىشكەن يەكەننىڭ ئامباللىقىغا نارازى بولۇپ غەليان كۆتۈرگەندە سىرى پاش بولۇپ قېلىپ، جازاغا بۇيرۇلغانلىقى ۋە ئادەمسىز ئۆتەڭدە كېپەك دەرۋىش بىلەن ئايمۇھەممەد تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەنلىكى قاتارلىق ۋەقەلەر تەسۋىرلەنگەن. «بوز دالا» رومانىدا بولسا، ئۆتۈكەن تاغلىرى ئېتىكىدىكى ئۇرخۇن دەرياسى ۋادىسىغا جايلاشقان ئوردۇبالىق شەھىرى مەركەز قىلىنىپ، باش قەھرىمان قۇتلۇقنىڭ يېتىم قالغانلىقىدىن تارتىپ تۇنباغا تارخانغا باقما بالا بولۇپ ئۆسۈپ يېتىلىشى، تۇنباغا تارخان بۆكۈ قاغاننى جازالاپ قاغان بولغاندا قۇتلۇقنىڭ دەسلەپ مىڭبېشى، كېيىنچە تۇمەنبېشى، تۇنباغا قاغان ئالەمدىن ئۆتۈپ ئۇنىڭ ئوغلى تاراس تېكىن قاغان بولغاندا، ئېل ئۆگەسى بولغانلىقى، تاراس تېكىن بەگبارىس تەرىپىدىن قەستلەپ ئۆلتۈرۈلگەندە بەگبارىسنى جازالاپ گۆدەك ئايچۇرنى تەختكە چىقارغان بولسىمۇ، ئايچۇرمۇ ئۆلۈپ كېتىپ، ئاخىرى ئەل رايى بويىچە قاغان بولغانلىقىدىن ئىبارەت بىر پۈتۈن جەريان تەسۋىرلەنگەن. بۇ خانلىقنىڭ ئۆز زېمىنىنى ئۆتۈكەن ئېتەكلىرىدىن ئالتاي تاغلىرى، پۈتكۈل بېشبالىق ئەتراپى، قاغانبۇت ۋە زامانىسىدىكى «تۆت قەلئە» نىڭ ئىككىسىگىچە (يەنى كۇسەن ۋە بۈگۈنكى قارا شەھەرگىچە) كېڭەيتكەنلىكى، بۇ خانلىقنىڭ شۇنچە

كەڭ دائىرىدىكى قەبىلە ۋە قوۋملار بىلەن دۇشمەنلىشىشتىن ئۇلارنى ئۆزلىرىگە قارام قىلىپ دوستلىشىشى، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى تۇرلۇك ئىچكى نىزاھ، يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلاردىكى تۆر تالىشىشلار، ئۇيغۇر ئېلىنىڭ تاڭ ھاكىمىيىتىگە ئۆكتە قوپقان ئۆگىلۈك - سۆيگۈن توپىلىڭىنى تىنچىتىپ بېرىشى مۇناسىۋىتى بىلەن تاڭ چوڭ ئاستانىسى بىلەن بولغان قۇدا - باجىلىق ئالاقىلىرى، شۇنىڭدەك تاڭ ئوردىسىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى تۈرلۈك نىزاھلار كىرىشتۇرۇلۇپ، رومانىنىڭ سىغىمىنى خېلىلا ئاشۇرغان. «بوز دالا»دىكى يۇقىرىقى ۋەقەلىك ئۇرخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ بىر مەزگىللىك چىچىلاڭغۇلۇق ۋە تەۋرىنىشتىن مۇستەھكەملىنىپ، كېيىنكى يېرىم ئەسىردىن ئارتۇق گۈللەپ روناق تېپىشىغا ئاساس سېلىنغان ۋاقىتقا توغرا كېلىدۇ. ناۋادا پەرھات جىلاننىڭ «ئۇرخۇن شەجەرىسى» رومانىنى ئۇرخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ گۈللىنىشتىن ئاجىزلىشىش ۋە خارابىلىشىشىغىچە بولغان جەريانىنى تەسۋىرلىگەن دېسەك، «بوز دالا» روماندا دەل ئاشۇ گۈللىنىشكە ئاساس سېلىنغان جەريان بايان قىلىنىدۇ. ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىدا تەسۋىرلەنگەن ۋەقەلىكلەردىن مەيلى «چىرىيە ۋەقەسى» بولسۇن، مەيلى ياقۇپبەگ باسمىچىلىقى بولسۇن ياكى «بوز دالا» دىكىسى بولسۇن، ھەممىسى مىللىتىمىزنىڭ ئىجتىمائىي ئىگىلىك ۋە تارىخىي تەرەققىياتىدا خېلىلا سالماقلىق ئورۇن ئىگىلەيدۇ. ئاپتور ئۆز رومانلىرىدا يۇقىرىقى ۋەقەلىكلەرنىڭ يۈز بېرىش سەۋەبلىرى، جەريانى ۋە نەتىجىسى، شۇنىڭدەك ئۇلارغا مۇناسىۋەتلىك تارىخىي شەخسلەرنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشى، شۇ كونكرېت تارىخىي شارائىتتا ئوينىغان رولى، ئۇنىڭغا كۆرسەتكەن تەسىرى، تارىختا تۇتقان ئورنى قاتارلىقلارنى چوڭقۇر ئانالىز قىلىپ، تارىخىي ماتېرىيالىزم مېتودى بويىچە كۆزىتىپ ۋە بەدىئىي ئەدەبىياتنىڭ قانۇنىيىتى بويىچە ئوبرازلاشتۇرۇپ خېلى يۇقىرى بەدىئىي ئۇنۇمگە ئېرىشكەن. ئەمەلىيەتتە تارىخىي تېمىدىكى رومانلارغا قويۇلىدىغان تەلەپمۇ شۇ.

چۈنكى ، «تارىخىي تېمىدا يېزىلغان رومان ، چىن مەنىسىدىن ئېيتقاندا ، ھەم ھەقىقىي تارىخ ، ھەم بەدىئىي ئەسەر بولالىشى ، يەنى تارىخشۇناسلىق بىلەن رومانچىلىق سەنئىتىنىڭ جانلىق بىرىكمىسى بولالىشى ، ھەممىدىن ئاۋۋال تارىخىي چىنلىقنى ئاساس ۋە ئالدىنقى شەرت قىلىشى لازىم . مۇنداق ئەسەر مۇئەللىپتىن تارىخ ئىچىگە چوڭقۇرلاپ كىرىشنى ۋە تارىخ ئىچىدىن قاڭقىپ چىقىش ماھارىتىنى تەلەپ قىلىدۇ» ① ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىدا بۇ تەلەپلەر خېلى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇندالغان . مىللىي ۋە سىنىپىي ئېزىشكە قارشى تۇرۇش ، ئىچكى ئىناقلىقنى ، تاشقى باراۋەرلىكنى تەكىتلەش ، مىللەتپەرۋەرلىك ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىكنى ئىلگىرى سۈرۈش ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىنىڭمۇ ئاساسىي مېلودىيىسىنى تەشكىل قىلىدۇ . بۇلارنى مەدھىيە دەپ قارىغاندا ، بۇنداق مەدھىيە ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىدا كۈيلەشكە قارىغاندا تولىراق ئىنسان تەبىئىتى ۋە پسىخىكىسىدىكى ئاجىزلىقلارنى ئېچىپ تاشلاش شەكلى بىلەن ئىپادىلىنىدۇ . مەسىلەن ، «تۇندىكى چاقماق» رومانىدىكى ۋەقەلىك ئەسلىدىكى چىرىيە بوستانلىقىنىڭ قۇم ئاستىدا قېلىپ ، چىرىيە ئاھالىسىنىڭ ھاياتلىقىنىڭ تۈپ كاپالىتى بولغان سۇنى ئىزدەپ جەنۇبقا كۆچۈشى ۋە قاراقورۇم ئاتىنىڭ بېشارىتى بىلەن چىرىيە دەرياسىنىڭ شەكىللىنىشىدىن ئىبارەت ئىككى رىۋايەت ئاساسىغا قۇرۇلغان . ئەمەلىيەتتە بۇ ئىككى رىۋايەت ئىبرەت تۇسىنى ئالغان ئىككى ۋەقەگە چېتىلغان : بۇ يۇرتقا قۇم ئاپىتى كەلگەندە ، ئاھالىنىڭ كۆپىنچىسى 100 نەچچە ياشلىق بوۋاينىڭ نەسىھىتىگە قۇلاق سالماي ، قۇم ئاستىدا قېلىپ ھالاك بولغان . بوۋاينىڭ گېپىگە كىرىپ قۇمغا موما تىكلەپ ، ئۇنى توختىماستىن ئايلىنىش بەدىلىگە ھايات قالغۇچىلار سۇ ئىزدەپ جەنۇبقا كۆچكەندە ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى كۆپنى كۆرگەن بىر كىشى يۇرتقا سۇ تەلەپ قىلىپ قاراقورۇم ئاتىنىڭ ئالدىغا بارغان . قاراقورۇم ئاتا ئۇنىڭ تەلىپىنى بەجا كەلتۈرگەنىۇ ، ھېلىقى كىشى ھاسىسىنى سۆرەپ كېلىۋېتىپ يۇرتقا يېقىنلاشقاندا ، قاراقورۇم

ئاتىنىڭ نەسىھىتىگە پىسەنت قىلماي ئارقىسىغا قاراپ سېلىپ، قىيان بولۇپ شاۋقۇن سېلىپ كېلىۋاتقان سۇنىڭ ئۇزۇلۇپ قېلىشىغا سەۋەب بولغان. «داغ» رومانىدا خوتەندە يۈز بەرگۈسى ياقۇپبەگ يېغىلىقىدىن ئالدىن خەۋەر تاپقان كېپەك دەرۋىش خوتەنلىكلەرنى بۇ ئاپەتتىن خەۋەرلەندۈرۈپ قۇتقۇزۇش نىيىتىدە يەكەندىن ئالايتەن كېلىپ، ئەل ئىچىدە ئۇقۇمۇشلۇقلاردىن سانىلىدىغان قاۋۇل قازانچىنىڭ ئىككى ئوغلى بىلەن كەرىمقۇلغا بولغۇسى ئاپەتتىن پال شەكلىدە بېشارەت بەرسىمۇ، «خوش خەۋەر ئاڭلاپ كۈنۈپ كەتكەن، غەپلەت ياستۇقىنى قىرلاپ شېرىن ئۇيقۇدا ياتقان»[2]، «پايدا ئالسىمۇ سادىدىلىقىدىن ئالىدىغان، زىيان تارتسىمۇ سادىدىلىقىدىن تارتىدىغان»[3]بۇ كىشىلەر خوتەن دىيارىغا چىن دىلىدىن جان كۆيەرلىك قىلىۋاتقان بۇ دەرۋىشنىڭ گېپىگە قۇلاق سالماي، يادىدىن ئەبەدىي چىقمىغۇدەك، ھەتتا لەنىتى نىياز ھېكىمبەگمۇ «... قوشىيگى جانابلىرى ... كەمىنە قۇللىرى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئۆتۈنىمەنكى، قەتلىئامنى ئاخىرلاشتۇرىدىغان پۇرسەت كەلدى. قالغان مۇسۇلمانلارنىڭ بىر قوشۇق قېنىدىن كەچسىلە، ئۇلار ئىتائەتمەنلىك بىلەن پۇقرادارچىلىقىنى قىلسا»[4]دېيىشكە مەجبۇر بولغۇدەك قىرغىنغا گۇۋاھچى بولىدۇ، كېيىنچە گويا قاباھەتلىك چۈش كۆرگەندەك، ئۇشتۇمتۇت يۈز بەرگەن قەتلىئامنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ، دەرۋىشكە ئىشەنمىگەنلىكىگە مىڭ بىر پۇشايمانلارنى قىلىپ «دەرۋىش ئاتا نەدىسەن!» دەپ نالە قىلسىمۇ چىققان كۆز مەڭگۈ ئورنىغا كەلمەيدۇ. «بوز دالا» دا بولسا، تۇنباغا قاغان كونا ئۇلپىتى، تەختى يېنىغا يوشۇرۇنغان چايان سۇپەت بەگبارسىنىڭ يامان غەرىزى توغرىسىدا قۇتلۇقنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشلىرىغا قۇلاق سالماي، كېيىنكى نۇرغۇن كۆڭۈلسىز ۋە ئورۇنسىز ئاقىۋەتلەرگە سەۋەبچى بولىدۇ، ھەتتا ئۆزى ئىشەنگەن بۇ كىشى تەرىپىدىن قەستلىنىپ بىئەجەل ئۆلگىلى تاسلا قالىدۇ[5]. شۇنىڭ بىلەن «ئۆزۈمدىن كەتتى» دېگەن پۇشايمانلىق بىر ئېغىز گەپنى داۋاملىق تەكرارلايدۇ[6]. نادانلىق، ئارتۇقچە ئاق كۆڭۈللۈك، ئاقماللارغا

ئىشەنمەسلىك ، ۋەدىگە ۋاپا قىلىشقا سەل قاراش ، تەجرىبىدىن ساۋاق ئالماسلىق ، شۇ سەۋەبلىك ھەمىشە مەغلۇبىيەتكە يۈزلىنىش قىلىشلار مىللىتىمىز پسىخىكىسىدا ئاسان ئېرىمەيدىغان چوكمە ، يەنى كوللېكتىپ ئاڭسىزلىق شەكىللەندۈرگەن . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىدا دەل مىللىتىمىز پسىخىكىسىدىكى ئاشۇنداق ئاڭسىزلىق قېزىپ چىقىرىلىپ ، ئۇنىڭ ئۆتمۈش ۋە يېقىنقى زاماندا مىللىتىمىزگە كەلتۈرگەن ئاپەتلىرى ئوبرازلاشتۇرۇلىدۇ .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرى بەلگىلىك تارىخىي ماتېرىياللىق قىممىتىگە ئىگە . ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ يېزىۋاتقىنى مەيلى قايسى دەۋرنىڭ تارىخىي ۋەقەلىكلىرى بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، ئاپتور ماتېرىياللارنى بىرتەرەپ قىلىشتا ئالدى بىلەن بەلگىلىك ۋاقىت ئاجرىتىپ ، تېمىغا ئالاقىدار ماتېرىيال ۋە ساھەلەر بويىچە سىستېمىلىق ئۆگىنىپ ئالدىن قەلەم تەۋرىتىش ئادىتىنى شەكىللەندۈرگەن (بۇ تارىخىي تېمىدا ئەسەر يازغان ، يېزىۋاتقان ياكى يازماقچى بولغان باشقا قەلەم ساھىبلىرىغىمۇ ئورتاق تەلەپ) . مۇشۇ نۇقتىدىن ئەبەيدۇللا ئىبراھىم تېما ۋە ئۇنىڭغا ئالاقىدار تارىخىي ھادىسىلەرنىڭ چىنلىقىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن ، رومانلىرىدا تارىخىي ۋەقە ۋە تارىخىي شەخسلەرگە ئائىت نۇرغۇن مەلۇماتلارنى ئەسلىي مەنبە بويىچە ئىزاھلاپ كۆرسىتىدۇ . بۇنداق ئىزاھات ئۆرپ ـ ئادەت ، مەدەنىيەت قاتارلىق ساھەلەرگىچە تۇتىشىپ ، رومانلارنىڭ ماتېرىياللىق قىممىتىنى ئاشۇرىدۇ ۋە كىتابخانغا مول تارىخىي بىلىممۇ بېرىدۇ . ئەمما ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ بىزگە تەقدىم قىلىۋاتقىنى نەق تارىخنىڭ ئۆزى ئەمەس . بەلكى شۇ تارىخىي ۋەقەلىكنىڭ بەدىئىي بىرتەرەپ قىلىنىشىدىن پۈتكەن رومان . يەنە بىر تەرەپتىن ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئۆز رومانلىرىدا زورۇرى بەدىئىي توقۇلمىلار ۋاسىتىسى بىلەن تارىخىي ھادىسىلەر ۋە تارىخىي شەخسلەرگە قايتىدىن جان كىرگۈزىدۇ . بۇ يەردە دېيىلگەن بەدىئىي توقۇلمىلار ئاساسەن بايان قىلىنىۋاتقان تارىخىي ھادىسىلەرنىڭ مەنتىقىلىق تەرەققىياتىغا ماس

كىلىدىغان دراماتىك توقۇنۇش ، بۇ توقۇنۇشقا بىۋاستە قاتنىشىپ ئۇنى ئەۋجىگە كۆتۈرىدىغان شەخسلەر ، ئۇلارنىڭ پائالىيەت ۋە ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىرى قاتارلىقلارنى كۆرسىتىدۇ . ئىپادىلەش ئۇسۇلى جەھەتتىن بۇلار تاشقى دۇنيانىڭ ناتۇرال تەسۋىرىدىن ھالقىپ پېرسوناژلارنىڭ مۇرەككەپ مەنىۋىيىتىگە شۇڭغۇش ، ئۇنى ئىمكانقەدەر ئەتراپلىق ۋە چوڭقۇر قېزىشنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . «تۇندىكى چاقماق» رومانىدىكى ۋەقەلىكنىڭ قويۇق تراگېدىك تۇس ئېلىشى ، «داغ» رومانىدىكى ۋەقەلىكنىڭ ئاجايىپ دولقۇنسىمانلىقى ، «بوز دالا» رومانىدىكى تۇرمۇش كۆرۈنۈشلىرىنىڭ ناھايىتى كەڭلىكى ، ئابلىز قارىنىڭ ھاماقەت ۋە ئەككى يۈزلىمىلىكى ، سۇپۇرگەئاخۇننىڭ قەيسەرلىكى ، سېيىت ھاجى ۋە نىياز ھېكىمبەگلەرنىڭ مەككارلىقى ، كېپەك دەرۋىشنىڭ تاغدەك مالامەت ۋە تۆھمەتكە چىداپ قىساس ئېلىش ئۈچۈنلا ياشىغانلىقى ، بەگبارىسىنىڭ نەپسانىيەتچىلىكى ، ياغلاقار لىڭنىڭ خوجايىنىغا سادىقلىقى ، قۇتلۇقنىڭ بىر سۆزلۈكلۈكى … ئاپتورنىڭ يۇقىرى بەدىئىي دىت بىلەن پېرسوناژلار قەلب سىرلىرىنى ئېچىشقا ماھىر بولۇشى ، ئۈچ پارچە ئەسەرنىڭ بەدىئىي ئەسەر ئىكەنلىكىنى تولۇق پاكىتلار بىلەن تەمىن ئېتىدۇ .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىدا ۋەقەلىك ھەجىم جەھەتتىن كىچىكتىن چوڭغا ، ماكان جەھەتتىن يېقىندىن يىراققا ئۆتىدۇ . مەسىلەن ، بالدۇر يېزىلغان «تۇندىكى چاقماق» رومانىدا 1911 - يىلى يازدىن 1912 - يىلى يازغىچە بىر يىللا داۋام قىلغان «چىرىيە ۋەقەسى» تەسۋىرلىنىدۇ . ۋەقەلىكنىڭ بىر ئۇچى سۇپۇرگەئاخۇنلارنىڭ ئىزىدىن ئىلچىگىچە سوزۇلغان بولسىمۇ ، ماكان جەھەتتىن چىرىيە بىلەنلا چەكلىنىدۇ . بۇ ۋەقەلىك ئاساسەن مۇناپىق سېيىت ھاجىنىڭ چىرىينى چار پادىشاھنىڭ تەسەررۇپىغا ئېلىشقا ئۇرۇنۇشتەك رەزىللىكى بىلەن سۇپۇرگەئاخۇن باشلىق ئەل سۆيەرلەرنىڭ سېيىت ھاجى قىلمىشلىرىغا چەك قويۇشتىن ئىبارەت بىرلا لىنىيە بويىچە تەرەققىي قىلدۇرۇلىدۇ . «داغ»

رومانىدا 19 - ئەسىرنىڭ 60 - ، 70 - يىللىرىدا نىياز ھېكىمبەگنىڭ خوتەنگە ھاكىمبەگلىككە تەيىنلەنگەندىن كېيىنكى 10 يىللىق ۋەقەلىك ھاكىمبەگ ئوردىسى - ئىلچى مەركەزلىكىدە يېزىلىدۇ ۋە پۈتكۈل جەنۇبىي شىنجاڭ دائىرىسىگە يېيىلىدۇ . ئۈچ پارچە رومان ئىچىدە ئاپتورنىڭ ئەڭ كۆپ كۈچ سەرپ قىلغىنى «بوز دالا» ، «چىرىيە ۋەقەسى» بىلەن ئاپتورنىڭ «تۈندىكى چاقماق» رومانىنى يازغان ئارىلىقتىكى ۋاقىت پەرقى 70 يىل ، ياقۇپبەگ يېغىلىقى بىلەن «داغ» رومانى يېزىلغۇچە بولغان ئارىلىقتىكى ۋاقىت پەرقى 120 يىل . بۇ ئىككى ۋەقە يېقىنقى زاماندا يۈز بەرگەنلىكى ئۈچۈن ئۇلارغا ئائىت تۈرلۈك خاتىرە ۋە ماتېرىياللار خېلى كۆپ تېپىلىدۇ . ئەمما ، «بوز دالا»دا تەسۋىرلەنگىنى مىلادىيە 8 - ئەسىردە يۈز بەرگەن . ئۇنىڭ ئاپتورنىڭ بۇ رومانىنى يورۇقلۇققا چىقارغان ۋاقتى بىلەن بولغان پەرقى 1250 يىلدەك كېلىدۇ . ئۇ دەۋر ھەققىدىكى خاتىرە ۋە ھۆججەتلەر ئومۇمەن كونىچە خەنزۇ يېزىقىدا ساقلىنىپ قالغان . ئاشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا بۇنىڭدىن 13 ئەسىر ئىلگىرىكى ۋاقىت ھەققىدە ۋەقەلىك تەرتىپى تۇرغۇزۇپ ، بەدىئىي تەسەۋۋۇر ئارقىلىق تارىخىي چىنلىققا سادىق بولغان ئاساستا ئاشۇ يىراق دەۋرنىڭ خېلىلا رەڭدار بەدىئىي كارتىنىسىنى سىزىپ چىقىش يازغۇچىدىن مول تارىخ ۋە جۇغراپىيە بىلىمى ، مول تەسەۋۋۇر ۋە يۇقىرى بەدىئىي ئىقتىدار تەلەپ قىلىدۇ . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئۆگىنىشچان يازغۇچى بولغاچقا ، مەيلى قايسى دەۋر ھەققىدە يازمىسۇن ، ھەممىسىدە ئۆزىنىڭ مول بىلىمى ، كۈچلۈك تەسەۋۋۇرى ۋە يۇقىرى بەدىئىي ئىقتىدارىنى نامايان قىلىپ ، كىتابخانلارنى خېلىلا قانائەتلەندۈرىدۇ .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىدا خاراكتېرى ، خۇي - پەيلى بىر - بىرىنى تولۇقلايدىغان بىر يۈرۈش پېرسوناژلار ئوبرازى خېلىلا مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىلغان . ئۇلارنى تارىخىي شەخسلەر ۋە توقۇلما قىلىنغان شەخسلەر دەپ ئايرىشتىن باشقا يەنە ئەخلاق نۇقتىسىدا تۇرۇپ «ئىجابىي» ۋە «سەلبىي» دېگەن تۈرلەرگە ئايرىشقىمۇ

بولىدۇ . گەرچە «تۇندىكى چاقماق» رومانىدا سوپۇرگەئاخۇن ، ئابدۇللا چاققان ، سەپەر بوۋاي ، قادىر تۆمۈرچى ، نۇرەك باخشى ، «داغ» رومانىدا كېپەك دەرۋىش ، قاۋۇل قازانچى ، ئايمۇھەممەد ، ھەمدەم باتۇر ، «بوز دالا» دا قۇتلۇق ، ياغلاقار لىڭ ، تۇنباغا قاغان ، ئىنان قۇلى قاتارلىقلارغا ئوخشاش ئىجابىيلىققا ، ئاساسى ئېقىمغا ۋەكىللىك قىلىدىغان بىر يۈرۈش پېرسوناژلارنىڭ ئوبرازلىرىمۇ خېلى تەسىرلىك يارىتىلغان ؛ ئالدىنقى ئىككى رومان زاتەن تارىخىي تراگېدىيە بولسىمۇ ، بولۇپمۇ سوپۇرگەئاخۇن ۋە كېپەك دەۋرىشتەك ئۈمىدۋار كىشىلەرنىڭ بولغانلىقى بىلەن ئىككى رومانىڭ تراگېدىيىلىك يېشىمى كىتابخانلاردا ئۈمىدۋارلىق كەيپىياتى پەيدا قىلسىمۇ ، لېكىن سېيىت ھاجى ، نىياز ھېكىمبەگ ۋە بەگبارىس قاتارلىق ئوبرازلارنىڭ كىتابخانلارغا بېرىدىغان تەسىرى يۇقىرىقى «ئىجابىي» شەخسلەرنىڭكىنى بېسىپ چۈشىدۇ . ئىجتىمائىي مەنپەئەتدارلىق نۇقتىسىدىن ئالغاندا ، «تۇندىكى چاقماق» رومانىدىكى سېيىت ھاجى چارروسىيە جاھانگىرلىكىگە سېتىلىپ ۋەتىنىنىڭ مۇقەددەس زېمىنىدىن چىرىيىنى چار پادىشاھ تەسەررۇپىغا ئۆتكۈزۈپ بەرمەكچى بولغان ، يەنى يۈرتنى قوتانغا باشلىماقچى بولغان مىللىي مۇناپىق ؛ «داغ» رومانىدىكى نىياز ھېكىمبەگ تۇرغان - پۈتكىنى ھىيلە - مىكىر بىلەن تولۇپ كەتكەن ، ئۆمرى ئاجىزلارنىڭ بېشىغا دەسسەپ ، كۈچلۈكلەرگە يانتاياق بولۇپ ئۆتكەن سۈيىقەستچى . «بوز دالا» دىكى بەگبارىس تەخت تەمەسىدە ئەقلىدىن ئازغان ۋە شۇ يولدا ئەل دۈشمەنلىرى بىلەن يوشۇرۇن ئىتتىپاق تۈزگەن قارانىيەت ، مۇشۇ نۇقتىدىن يۇقىرىقى ئۈچ شەخس مەڭگۈلۈك لەنەت ئوبيېكتلىرى ، ياش ئەۋلادلارغا مەڭگۈلۈك سەلبىي دەرسلىك ھېسابلىنىدۇ . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ، بولۇپمۇ «تۇندىكى چاقماق» ۋە «داغ» رومانىدا ئاشۇنداق لەنەتكەردىلەرنى باش قەھرىمان سۈپىتىدە بەدىئىي سەھنىگە چىقىرىپ ، يۇقىرى بەدىئىي ئۈنۈم ھاسىل قىلغان . يامان غەرەز ، سۈيىقەست ، ھىيلە - مىكىر ۋە نەيرەڭۋازلىق جەھەتتە

يۇقىرىقى ئۈچ نەپەر شەخس بەزىدە بىر تۈز سىزىقتا كېلىپمۇ قالىدۇ. ئۇلار ئۈچىلىسى ئۆزى ئاياغ ئاستى قىلغان زېمىندا، يەنى سېيىت ھاجى ئىلچىدا، نىياز ھېكىمبەگ يەكەندە، بەگبارىس ئۆتۈكەن ئېتىكىدە تۇغۇلدۇيۇ، ئۈچىلىسى ئۆز قوۋمىغا، كىندىك قېنى تۆكۈلگەن ئانا تۇپراققا ئاسىيلىق قىلدۇ. ئاندىن قالسا، ئۇلار ئۈچىلىسى ئۆزلىرىنى ھامان نىقابلاپلا يۈردۇ. مەسىلەن، ھەممىشە قازاندەك سەللىنى ئوراپ، ئېغىزىدىن كالامى شېرىپ، قولىدىن تەسۋى چۈشمەيدىغان سېيىت ھاجى نادان پۇقراغا خۇداغا ئەڭ يېقىن تەقۋادار مۇسۇلمان ۋە خىزىر سۈپىتىدە كۆرۈنىدۇ. نىياز ھېكىمبەگ دائىم ئۆزىنى سەئىد ئەۋلادى سۈپىتىدە كۆرسىتىپ، ئەتراپىدىكىلەرنىڭ كۆزىنى بويايدۇ. شۇڭا، مانجۇلار ھۆكۈم سۈرگەندە «دۇڭ نىياز»، «ئەر شويە» (ئوتتۇرانچى بەگزادە)، خويزۇلار ھۆكۈم سۈرگەندە «ما نىياز» ⑦، ئۇيغۇرلار ئارىسىدا سەللە ـ تونلۇق تەقۋادار مۇسۇلمان بولۇپ ئوتتۇرىغا چىقالايدۇ. مانجۇلار قايتىدىن كەلگەندە بولسا، «يەنە ئۇزۇن چاچ قويۇپ، مانجۇچە ئۇستۇۋاش كىيىۋالىدۇ» ⑧. بەگبارىس ئۇيغۇر خانلىقى بىلەن شەرقىي ئاستانىنىڭ مۇناسىۋىتىگە چېتىلىدىغان، تۇنباغا قاغاندىن يوشۇرۇنچە قىلغان قۇرىقان ئاتلىرى سودىسىنىڭ جىنايىتىنى ياغلاقار لىڭغا دۆڭگەپ، قاغان ئالدىدا ئادالەتنى ياقىلىغۇچى قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ، ئاستىرتىن قۇتلۇققا زىيانكەشلىك قىلماقچى بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا بۇ ئۈچ نەپەر شەخس يەنە ئاجايىپ چېچەن ۋە تەدبىرلىك، سېيىت ھاجىنىڭ چىرىيە تارىخي ۋە نىياز ھېكىمبەگ ھەققىدىكى مۇلاھىزىلىرى، ئىسلام تارىخى ۋە دىنىي ئەھكاملار ھەققىدىكى ئەتراپلىق مەلۇماتى، نىياز ھېكىمبەگنىڭ شامالغا قاراپ يەلكەن كېرىشكە ماھىرلىقى، «يىقىلمايدىغان تامنى يۆلەش، يۆلىگەندىمۇ ئاۋامنىڭ دىققىتىنى قوزغىيالايدىغان داغدۇغا بىلەن يۆلەپ، ۋاقتى ـ سائىتى كەلگەندە مەيدىسىگە مۇشتلاپ تۇرۇپ مەن يۆلەپ تۇرغاچقىلا بۇ تام ئۆرە تۇرۇۋاتىدۇ دېيەلىشى، يىقىلىش ئېھتىماللىقىنى سەزگەن ھامان بۇ

تامنى پۈتۈن كۈچى بىلەن ئېتتىرىپ ، تام يىقىلغاندا بولسا ئۇنىڭ چاڭ ـ توزانلىرىدىن پايدىلىنىپ باشقا بىر تامنى يۆلەشكە باشلاپ ، ئۇ تام مەن ئېتتىرگەچكىلا يىقىلدى دەپ تام يىقىتقانلىق تۆھپىسىنى ئۆز دەپتىرىگە يېزىۋېلىشتىن ئىبارەت مەنتىقىسى» [9] ؛ بەگبارىسىنىڭ ئاتىسى ئاتاچۇق بۆرىنىڭ تەربىيىسىدە ۋۇجۇدىدا ئىلاھىي بۆرىنىڭ ئوۋ ئوۋلاش ماھارىتىنى يېتىلدۈرۈپ ، رەقىبلىرىگە ئاشۇ ئىلاھىي بۆرىنىڭ ئوۋدىكى ئۇسۇلى بويىچە تاقابىل تۇرۇشلىرى ... [10] بۇ ئۈچ نەپەر شەخسىنىڭ چېچەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ . ناۋادا ئۇلارنىڭ مۇنداق مول بىلىمى ، چېچەنلىكى توغرا يولغا ، ھالال ئىشلارغا سەرپ قىلىنغان بولسا ئىدى ، ئۇلار مىللىتىمىزنىڭ ئىلىم ـ پەن ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىغا ئاجايىپ تۆھپىلەرنى قوشقان ، ئەۋلادتىن ئەۋلادقا مەدھىيىلىنىپ تىللاردا داستان بولغان بولاتتى . ۋەھالەنكى ، ئۇلارنىڭ ئۈچىلىسى تامامەن ئەكسىچە يول تۇتقاچقا ، ئاقىۋەت خەلقنىڭ دۈشمىنىگە ئايلىنىپ تارىخنىڭ لەنەت تۈۋرۈكىگە مەڭگۈلۈك مىخلىنىدۇ . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم قەلىمى ئاستىدا بۇ شەخسلەر يۇقىرىقى ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن نوقۇللا ئەخلاقىي قىممەت يارىتىپ قالماي ، يەنە يۇقىرى ئېستېتىك قىممەتمۇ يارىتىدۇ . ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭ ھەقىقىي قىممىتىمۇ دەل مۇشۇ يەردە . ئۇيغۇر تارىخىي رومانلىرىدا يارىتىلغان ئوبرازلار سىستېمىسىغا قارىساق ، تولىراق سۇتۇق بوغراخان («سۇتۇق بۇغراخان») ، مەھمۇد كاشغەرىي («مەھمۇد قەشقەرى») ، بىلگە قاغان ، پانتېكىن («ئۇرخۇن شەجەرىسى») ، تۇمۇر خەلىپە ، خوجىنىياز پالگان («ئىز») قاتارلىق «ئىجابىي» شەخسلەر ئوبرازىنىڭ گەۋدىلىك ئورۇندا تۇرۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىمىز . بۇ تارىخىي رومانلىرىمىزدا سەلبىي شەخسلەرنىڭ ئوبرازىنى يارىتىشقا ئومۇمەن ئۇنچە كۈچ سەرپ قىلىنمايۋاتقانلىقىنى ، بەزى سەلبىي پېرسوناژلارنىڭ ئوبرازلىرى يارىتىلدى دېيىلگەندىمۇ ، ئۇلارنىڭ بەدىئىي قۇۋۋىتىنىڭ نىسپىي ھالدا ئاجىزلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم بۇ ئۈچ

نەپەر شەخسنىڭ خېلىلا مۇكەممەل بولغان ئوبرازى ئارقىلىق تارىخىي رومانچىلىقىمىز ئوبرازلار سىستېمىسىدا مەۋجۇت بولۇۋاتقان بۇ ھالەتنى مەلۇم دەرىجىدە ئۆزگەرتتى ۋە بۇ جەھەتتىكى بوشلۇقنى تولدۇردى . بۇ ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ ئاتالمىش «سەلبىي شەخس» لەرنىڭمۇ مۇكەممەل ۋە مۇرەككەپ قۇرۇلمىلىق ئادەم ئىكەنلىكىنى دىققەتتىن چەتتە قالدۇرمىغانلىقىنىڭ ئىپادىسى ، ئاپتورنىڭ بەدىئىي ئوبراز يارىتىشتىكى بىر ئۆزگىچىلىكى .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىدا كەچمىشى ھەر خىل بولسىمۇ قىسمىتى ئاساسەن ئوخشىشىپ كېتىدىغان ، ئۆز كەسپىگە پۇختىلىقى ، غۇرۇر بىلەن ياشىغانلىقى ئۈچۈن ئەل ھۆرمىتىگە ئېرىشكەن جالالىدىن تۆمۈرچى ، قاۋۇل قازانچى ۋە قۇتلۇقنىڭ دادىسى قاتارلىق كاسىپلار ئوبرازىمۇ خېلىلا تەسىرلىك يارىتىلغان . ئۇلاردىن «تۈندىكى چاقماق» رومانىدىكى جالالىدىن تۆمۈرچى چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرىگە قارشى قوزغالغان «توپىلاڭچىلار»غا نەيزە ۋە قىلىچ سوقۇپ بەرگىنى ئۈچۈن ئىلچىدا تۆت يىل قاماقتا ياتىدۇ . كېيىنچە ياخشى نىيەتلىك بىر چېرىكنىڭ ياردىمىدە ھەپسىدىن چىقىپ باشتوغراق چۆللۈكىدە يالغۇز ياشىغان بولسىمۇ ، سۆپۈرگەئاخۇنلار سېپىدە ئابلىزقارى قارا ئۆۋسىنىڭ كۈلىنى كۆككە سورۇپ ، ئاخىرىدا قولغا ئېلىنىپ سوراققا تارتىلىدۇ . «داغ» رومانىدىكى قاۋۇل قازانچى ئۆزىنىڭ تۆمۈرچىلىك ھۈنىرىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن ، شۇنىڭدەك ھەببۇللا پادىشاھنىڭ دەۋىتى بىلەن بىر دانە توپ (زەمبىرەك) ياسايدۇ . بۇ توپنى سىناق قىلىدىغان چاغدا ، ھەببۇللا پادىشاھ ئاچارچىلىق تۈپەيلىدىن تۆت باش كۆكۋاش ئوغرىلاپ قويغان بىر دېھقاننى تۇتۇۋېلىپ ، ئۆز «ئادالىتى» نى نامايىش قىلىش ئۈچۈن ھېلىقى دېھقاننى قاۋۇل قازانچى ياسىغان توپنىڭ ئىستوۋۇلىغا ئولتۇرغۇزۇپ جازالاپ كۈلىنى كۆككە سورۇيدۇ . بۇ ئىشتىن كېيىن قاۋۇل قازانچى ئۆزىنى گۇناھكار ھېسابلاپ ، بالىلىرىنىمۇ تاشلاپ قاراڭغۇ تاغدىكى بىر مازارغا بېرىپ ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ خۇدادىن گۇناھىنى

تىلەيدۇ . كېيىنچە ، نىياز ھېكىمبەگكە قارشى ئىسيان ئۇچۇن تاغ تەۋەسىگە كۆچ توپلاشقا چىققان ئوغلىغا ئەگىشىپ تاغدىن چۈشۈپ ، يورۇتقاش بويىدىكى قىرغىندا نىياز ھېكىمبەگنىڭ قولىدا — توپ ئوقىدا ئۆلۈپ كېتىدۇ . «بوز دالا» روماندىكى قۇتلۇقنىڭ دادىسىمۇ تۆمۈرچى بولۇپ ، ياغلاقارلارغا كېرەكلىك پالتا ـ قىلىچلارنى ۋاقتىدا ياساپ بەرمىدىڭ دېگەن ئەيىب بىلەن تۇتۇپ كېتىلىدۇ . تۇتقۇندىن چىقىپ ياغلاقارلاردىن ئۆچ ئېلىش كويىدا 30 يىللاپ پۇرسەت كۈتىدۇ . ئاخىر تاراس قاغاننى ئۆلتۈرۈشكە قاتنىشىپ تۇتۇلۇپ قالغاندا ، ئويلىمىغان يەردىن ئېل ئۆگەسى بولغان ئوغلى قۇتلۇق بىلەن ئۇچرىشىپ ، ئەمدى مۇرادىغا يېتىپ پۇخادىن چىققاندەك بولۇپ ، دىققەتسىز تۇرغان ئوغلىنىڭ خەنجىرى بىلەن ھاياتىنى ئاخىرلاشتۇرىدۇ . ئۈچ پارچە روماندىكى ئۈچ كاسىپنىڭ ئوخشاشلا تۆمۈرچى بولۇپ چىقىشى بىر خىل تاسادىپىيلىق بولسىمۇ ، ئۇلارنىڭ ئۆزگىچە ئاقىۋىتى ئۈچ پارچە رومانغا بەلگىلىك سېھىر بېغىشلايدۇ .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ ئۈچ پارچە رومانى بەزى ئىنچىكە پەرقلەرگىمۇ ئىگە . مەسىلەن ، بەدىئىي ئوبرازلاردىن يۇقىرىدىكى ئۈچ نەپەر لەنەتكەردىدىن سېيىت ھاجى بىلەن نىياز ھېكىمبەگ رەقىبلىرى بىلەن ھېچقاچان تىغمۇتىغ ئېلىشمايدۇ . رەقىبلىرىگە دۇچ كەلگەندە ئاساسەن ھىيلە ـ مىكرنى قورال قىلىدۇ . مىللەت مەنپەئىتىنى ، ۋەتىنىنى سېتىشنى نومۇس بىلمەيدۇ . بەگبارىسىمۇ ئالدامچىلىق ۋە سۇيىقەست بىلەن شۇغۇللانسىمۇ ، لېكىن سىرى پاش بولۇپ قالغاندا رەقىبلىرىدىن كەچۈرلىك تەمە قىلمايدۇ . سېيىت ھاجىدەك ئۆلۈمدىن قورقۇپ ئايالچە ياسىنىپ قېچىپ كەتمەيدۇ[11] ، نىياز ھېكىمبەگدەك جېنى تومشۇقىغا كەلگەندە رەقىبلىرى ئالدىدا تىزلىنىپ ئۆزىنى كاچاتلاپ بىر قوشۇق قېنىنى تىلىمەيدۇ[12] . بەلكى يېڭىلگىنىگە تەن بەرمىگەندىن سىرت يەنە قاراملىق قىلىپ رەقىبى قۇتلۇق بىلەن دۇئېل تەرتىقىسىدە ئېلىشىپ تەلىيىگە تەۋەككۈل قىلىدۇ[13] . بۇ ئۈچ نەپەر شەخس ۋۇجۇدىدىكى

بۇنداق نازۇك پەرق ، ئۇلاردىن سىيىت ھاجى بىلەن نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئۇيغۇر ئىجتىمائىي ئىگىلىك تەرەققىياتىنىڭ تىپىك ئېكىنچىلىك مەدەنىيىتى باسقۇچىدا ، بەگبارسنىڭ بىرقەدەر قەدىمىيرەك بولغان تىپىك يايلاق مەدەنىيىتى ۋە شۇنىڭغا ماس كېلىدىغان قىسمەن مۇقىم ئولتۇراقلاشقان ، قىسمەن كۆچۈپ يۈرىدىغان چارۋىچىلىق تۇرمۇشى باسقۇچىدا ياشىغانلىقى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك . چۈنكى ، سىيىت ھاجى بىلەن نىياز ھېكىمبەگ ۋۇجۇدىدا ئېكىنچىلىك مەدەنىيىتى مۇھىتىدا ياشايدىغان كىشىلەردە كۆرۈلىدىغان تىلى بىلەن دىلى ، سۆزى بىلەن ھەرىكىتى بىردەك بولماسلىق ، سامانىنىڭ تېگىدىن سۇ يۈگۈرتۈش قاتارلىقلار ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىسە ، بەگبارس ۋۇجۇدىدا يايلاق ئادەملىرىنىڭكىگە خاس بولغان مىجەزدىكى چۈسلۈق ، جاھىللىق ، قىمارۋازلارچە قارامىلىق ، شۇنىڭدەك مەردلىك قاتارلىقلار ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەيدۇ . دېمەك ، سىيىت ھاجى ، نىياز ھېكىمبەگ ۋە بەگبارستىن ئىبارەت بۇ ئۈچ نەپەر شەخسنىڭ ۋۇجۇدىدىكى بۇنداق نازۇك پەرقلەر ئۆز نۆۋىتىدە ئۇلارنى يۇقىرىقىدەك خېلى روشەن دەۋر ئالاھىدىلىكىگىمۇ ئىگە قىلىدۇ .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىنىڭ يەنە بىر گەۋدىلىك ئالاھىدىلىكى ئۇنىڭ تىلىدا كۆرۈلىدۇ . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومان ئىجادىيىتىگە شېئىرىيەتتە 20 يىللاپ جاپالىق ئىزدىنىپ بەلگىلىك مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشكەندىن كېيىن ئاندىن تۇتۇش قىلغان . ناۋادا ئاشۇ ۋاقىتتا ئەبەيدۇللا ئىبراھىم بەدىئىي ماھارەتتە بارغانسېرى پىشىپ يېتىلگەن دېيىلسە ، مېنىڭچە بۇ يەردىكى «ماھارەت» ۋە «يېتىلىش» ئۇنىڭ شەيئى ھادىسىلەرنى شائىرانە نەزەر بىلەن بايقاش ۋە كۆزىتىش ، شېئىري پىكرنى شەكىللەندۈرۈش ، ئۇنى كۆپلىيت ۋە مىسرالارغا تەقسىملەش ، ئۇلاردىن بىر پۈتۈن بەدىئىي قۇرۇلما ھاسىل قىلىش قاتارلىقلاردىن باشقا ، تىلىمىزدىن مۇۋاپىق پايدىلىنىش ۋە ئۇنى دەل جايىدا ئىشلىتىشنىمۇ كۆرسىتىدۇ . بۇنداق بەدىئىي ماھارەت ئۇنىڭ رومانلىرىدىمۇ

ئىپادىلىنىدۇ . ئۈچ پارچە رومانىنىڭ تىلى ئومۇمەن شېئىرىي تىل بولۇپ ، بۇنداق «شېئىرىي» لىق بولۇپمۇ ئاپتورنىڭ بايان تىلىدا روشەن ئىپادىلىنىدۇ . ئاپتور مەيلى ۋەقەلىك بايان قىلسۇن ياكى مەنزىرىلەرنى تەسۋىرلىسۇن ، ئۇلاردا تىلنىڭ توغرىلىقى ، دەللىكى ۋە ئېنىقلىقىغا يېتەرلىك ئەھمىيەت بەرگەندىن سىرت ، تىلنىڭ «شېئىرىيلىقى»غا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرگەن . «تۇندىكى چاقماق» بىلەن «داغ» دا بۇنداق «شېئىرىي» لىق ئاپتور بايانىدىن باشقا پېرسوناژلار دىئالوگىدىمۇ خېلى كۆپ ئۇچرايدۇ . ئۈچ روماندىكى تىلنىڭ «شېئىرىي»لىقى نۇقتىسىدىن بەزى بۆلەكلەرنى ئۈزۈپ ئالغاندا ، بۇنداق بۆلەكلەرنىڭ بەزىسى تەبىئىيكى شېئىرىي تۈسى قويۇق بولغان مۇستەقىل نەسر ياكى قاپىيىسىز شېئىر بولالايدۇ . مەسىلەن ، «چوڭ قوۋۇقى كۈنچىقىشقا يۈزلەنگەن ، تاڭ جىلۋىسى ، تاڭ قۇياشىنىڭ نۇرلۇق رۇخسارىنى ھەممىدىن ئاۋۋال تاماشا قىلالايدىغان ئوردۇبالىقمۇ دەل مۇشۇ ۋادىدىن ئورۇن ئالغانىدى . چېكى يوق ئوتلاق ، ياپيېشىل ئورمان ، تاختا ـ تاختا ئېكىنزارلىقلار بىلەن قورشالغان بۇ شەھەر كۆك دېڭىزدا لەيلەپ تۇرغان غايەت زور كېمىدەك ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى . تارام ـ تارام داغدام يوللار بۇ شەھەرگە تۇتىشاتتى ...

ئاقۋاش تاغلار ۋە جىرالاردىن ئېقىپ كېلىدىغان ئۇرخۇن دەرياسىمۇ بۇ زېمىننىڭ قان تومۇرى ، سۈتى ئەلۋەك ئانىسى ئىدى . ئوتلاق ھۆسنىگە كۈمۈش بەلۋاغدەك يارشىدىغان بۇ ئەزىم دەريا ئېتىز ـ قىرلارنى ، مال ـ چارۋىلارنى قاندۇرغاندىن كېيىن قەدىم ناخشىلارغا توۋلىغىنچە يۇرت شىمالىغا قاراپ ئېقىپ كېتەتتى .

زېمىن قاراۋۇلى ئۆتۈكەن تېغى ئوردۇبالىقنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدە ئاق تۇماق كىيگەن بەقۇۋۋەت يىگىتتەك ، مەردانە قىياپەتتە قەد كېرىپ تۇراتتى . پاناھ ئىزدەپ نە ـ نەلەردىن كۆچۈپ كەلگەن سەرسان بۇلۇت تاغ بېلىدىن ماكان تۇتۇپ ئويناپ يۈرەتتى .

يانباغىردىن باشلىنىپ دەريا بىلەن قۇچاقلاشقان يېشىل ئوتلاق تۇرلۇك ـ تۇمەن گۇل چېچىلغان كۆك تاۋاردەك رەڭدار ۋە كۆركەم

ئـــدى . تاقىر قىيا تۈۋىدىكى تاغ باغرىدا ئارچىزارلىق كۆكلەپ تۇراتتى . يانباغىر پەسلىگەنسېرى قېرى تاغ تېرەكلىرى ، تېۋىلغا ، ئازغانلار كۆپىيىپ باراتتى . ئازغانلار پاكار چاتقاللارغا ، چاتقاللار بولۇق ئوت ـ چۆپلەرگە ئورۇن بەرگەن يانتولۇقتا چاپچىپ يۈرگەن تېمەن تايلار ، ئويېر ـ ئويېر قوي پادىسى خۇددى كېچە ئاسمىنىدىكى چوڭ ـ كىچىك يۇلتۇزلاردەك ، ھەممە يەرگە تارالغانىدى . توقلۇق- ـتـــن شـوخـلـۇق قـىـلىۋاتقان يىلقىلارنىڭ بەس ـ بەس بىلەن كىشنەشلىرى ، كالىلارنىڭ مۆرەشلىرى ، قوي ـ ئۆچكىلەرنىڭ سۇناي چالغاندەك سوزۇپ ، مەرەشلىرى ئۇچقۇر چوپانلارنىڭ «ھايت ـ ھۇيت » لىرى بىلەن يۇغۇرۇلۇپ ، پۈتكۈل ئوتلاقنى چاڭ كەلتۈرەتتى . پاكار دۆڭلەرنىڭ تەسكەيدىكى ياغاچ ئۆيلەر ۋە ئۆچى ئۆچلۇق كىگىز ئۆيلەر ئاقۇچ تۇتۇن ئارىسىدا ، تۇمانلىق دېڭىزدىكى چاچما ئاراللاردەك چوقچىيىپ تۇراتتى . كۆشەۋاتقان كالىلارنىڭ ئـايـاغ ئـاسـتـــدىن ئۇچۇپ چىققان بوز تورغايلار كۆك قەرىگە چىقىۋېلىپ ۋىچىرلاپ قوياتتى » [14] .

«ئـۆتۈكەن تېغى ئاجايىپ بىر تاغ ، ئۇ تاغلا ئەمەس ، ئەل نەزىرىدە تەڭداشسىز ئىلاھ ، ئىلاھ نەزىرىدە بىر تىرىك ئىنسان . ئۆتۈكەن — بۇ تەڭداشسىز ئىلاھ ۋە ھىممەتلىك ئاتا ، چاپقۇر ئاتلىق ھـونـلارنى ، قوۋمى تولا دىل ـ تۇرالارنى ، جورجان ، باسمىل ، سىيانپىلارنى ، ئاق بوز ئاتلىق كۆك تۈركلەرنى ، سىر ـ تاردۇشلار ۋە خاكاسلارنى ، لاچىن سۈپەت ئۇيغۇر قوۋمىنى ئۆز ھېكمىتىدىن ئـاپـىـرىـدە قـىلىپ ، ئۆز باغرىدا ئاۋۇندۇردى . ئەلۋەك سۈيىدە ئـېـغـىـزلاندۇرۇپ ، ۋۇجۇدىغا كۈچ ـ مادار بەردى . كۆڭۈل ـ كـۆكـســنـى ئۆز قۇچىقىدەك كەڭ يارىتىپ ، ئىرادىسىنى ئۆز تېشىدەك مۇستەھكەم قىلدى ... » [15] . بۇلار شائىرانە تەپەككۇرنىڭ ، ئـۇنـىـڭـدىن تۇغۇلغان شائىرانە پىكىرنىڭ مەھسۇلى ، شۇنداقلا بۇلارنىڭ گۈزەل شېئىرىي تۈستە ئىپادىلىنىشى بولۇپ ، بۇلارنى قاپارتما ھەيكەل ياكى تىل بىلەن ھەرىكەتكە كەلتۈرۈلگەن سۈرەت دېگىلىمۇ بولىدۇ . چۈنكى ، بۇلاردا سۈرەتمۇ ، ئاۋازمۇ ، ھەرىكەتمۇ

بار ۋە ئۇلار تەبىئىي ھالدا بىرىكىپ بىر گەۋدىلىشىپ كەتكەن . يۇقىرىقى بايان ۋە تەسۋىرلەر كىتابخاندا ئانا تۇپراقنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىدىن زوقلىنىش ، ۋەتەننىڭ گۈزەل ۋە ئۇلۇغلۇقىدىن سۆيۈنۈش ، مۇشۇنداق ئەزىز تۇپراقنىڭ پەرزەنتى بولغانلىقىدىن چەكسىز پەخىرلىنىش ۋە كۈچلۈك ئىپتىخارلىنىش ھېسسىياتى ، ئۆتكۈر تىغدەك يۈكسەكلىك ۋە تەڭداشسىز ئالىيجانابلىق ھېسسىياتى ئويغىتىدۇ .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىنىڭ تىل ئالاھىدىلىكى يەنە ئاپتورنىڭ باش قەھرىمانىنىڭ مۇرەككەپ مەنىۋىيىتىنى كۆپىنچە شۇ باش قەھرىماننىڭ ئۆزىگە سۆزلىتىش يولى بىلەن ئىچىپ بېرىشىدە ئىپادىلىنىدۇ :

«... بۇمۇ بىر سەۋەب ، بىراق بۈيۈك ئاقپاشىشا ئېلىنىڭ مەنپەئىتىگە لايىق چوڭ ئىش قىلماق ئۈچۈن ، مۇشۇنداق بىر يۇرتنى تاللىماق لازىم . بۈگۈنكى زاماندا ، ھەممە مەملىكەت مۇداپىئە نەزىرىنى چېگرىغىلا قاداۋاتىدۇ . چېگرىغا كېلىپ ئوسۇرساڭمۇ ئۇلار سېنى توپ ئاتتى دەپ ئەيىبلەيدۇ . ھازىر چېگرىنىڭ خېلىلا ئىچكىرىسىگە جايلاشقان بۇ يۇرتتا نېمىلا قىلساق قىلىۋېرىمىز . پەقەت يەرلىك ھۆكۈمەتكە ئازراق نەپ بەرسەڭلا ، ئۇلار ساڭا ئىش قىلىپ بېرىدۇ ...

شۇنداق ، مال ئەشيا جەھەتتە باغ دېسە بېغى بار ، تاغ دېسە تېغى بار بۇ يۇرت بىزنى ئالاھىدە قىزىقتۇرىدۇ . مەسىلەنسىگە ئالساق ، بايام زىياپەتتە دېگەندەك ، ئىماملىرىم كەنتىدە ئالتۇن قېزىش ئىشىنى پات يېقىندا باشلىۋېتىمىز ، ئىككى تاغ كەنتىدىن چىقىدىغان قاشتېشى ، چارۋا مەھسۇلاتلىرى بىزگە بەك زۆرۈر بولغان نەرسىلەردۇر . ئەتە - ئۆگۈن گىلەم كارخانىمىز ئىشقا كىرىشىپ كەتسە ، ئۇنىڭدىن كېلىدىغان پايدىنىڭ ھېسابى يوق . گۈلاخمانىڭ پاختىسى ، چىرىيىنىڭ قۇرۇق مېۋىلىرى سودىگەرلىرىمىزنىڭ ھەۋىسىنى كەلتۈرىدۇ »[16] .

«ھەي بىچارە ئەخمەق ، پالانى پالانچى تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىپتۇ ،

دېگەنمۇ گەپ بولامدۇ ، ئۆتۈپ كەتسە نېمە بوپتۇ ؟ جاھاندا مەنپەئەت تۈگىگەن يەردىن قاچمايدىغان زادى قانچىلىك ئادەم بار ، مەنپەئەت بار يەرگە يۈگۈرمەيدىغان يەنە قانچىلىك ئادەم بار ؟ ئىشەنمىسەڭ ، ئــۆزۈڭگە سەپسېلىپ قاراپ باق ، قىزىڭنىڭ ھەققى - ھۆرمىتى ئــۈچۈن ئەمىر لەشكەرلىك مەنسىپىنى بىر پارچە لوق گۆشتەك ئـالـدىڭـغا تـاشلىۋىدىم ، قۇيرۇق شىپپاڭلىتىپ ئايىغىمغا باش قويمىدىڭمۇ ؟ ئەتراپىڭغا قاراپ باق ، قايسى زىرائەت سۇ بار يەرگە قاراپ يىلتىز سوزمايدۇ ؟ ئاسمانغا قارا ، قايسى قۇش دان بار يەرگە ئۇچمايدۇ ؟ ئەقىللىق قۇش دانلا بولىدىكەن ، قوناقمۇ ، بۇغدايمۇ ، تېرىقمۇ ، تاللاپ ئولتۇرمايدۇ ، ئىش تەۋرىتىپ دەۋران سۈرمەكچى بـولغان دانا ھاكىم ، مەنپەئەتلا بېرىدىكەن ، پادىشاھنى مۇرتەت ، مــۇسۇلمان دەپ ئايرىپ ئولتۇرمايدۇ . تېخىمۇ دانالىرى بولسا ، نـۇسـرەت كەتكەن پادىشاھنىڭ بېشىغا دەسسەپ ، نۇسرەت تاپقان پادىشاھنىڭ پېشىنى تۇتىدۇ . شاھلىق تاجى بىر شاھقىلا باقمەندە بولمىغىنىدەك ھاكىممۇ بىرلا پادىشاھقا قارام ئەمەس ، «قېشىڭدا كىم بولسا چىرايلىقىڭ شۇ ، بېشىڭنى كىم سىلىسا ماشايىخىڭ شۇ ، دېگەن تەمسىلمۇ بىكار چىقمىغان - دە ···» [17] .

«ئــىـقــرارمــەن ، ســەن بــىلەن خۇپىيانە تۇتۇشتۇم ، تابغاچ ئاسىيلىرىغا ئات بېرىپ ، تاڭ شاھىنى غۇلاتماقچى بولدۇم . نېمە ئـۈچـۈن ؟ دادام ئــېيتقاندەك ، مەنمۇ قاغان بولالايتتىم ، زەردار بولالايتتىم . ئاخىر نېمە بولدۇم ، قاغانمۇ ، زەردارمۇ بولالمىدىم ، قاغان قولىدا مەھبۇس بولغىلى تاس قالدىم . تانمايمەن ، ئۆزۈم ئۈچۈن تاراسىنىڭ دادىسىنى ئۆلتۈرمەكچى بولدۇم . تاراس مېنى ئۆلتۈرمەكچى بولدى . بىراق ، مەن ئۆلمىدىم ، بىر تۈپ ئەگرى قــارىـغـاي جــېنىمنى ساقلاپ قالدى . تاغ - جىرالاردا ، چۆل - جەزىرىلەردە سۇقۇنۇپ يۈرۈپ قىساس پۇرسىتىنى كۈتتۈم . بۆكۈ قــەبــىلــىسىگە بېرىپ بۇ پۇرسەتنى ئاخىر تېپىۋالدىم . ئېرىنى دادىسىدىن چوڭ بىلگەن ۋاپاسىز قىزىمنى ئۆلتۈرۈپ ، بىر يولىلا قىساس ئالدىم . لەشكەر ، سەردارلارنىمۇ بىر ھىيلە بىلەنلا بەند

قىلدىم . سەن بىلىسەن ، تابغاچلاردا «يەڭگەنلەر شاھ بولۇر ، يېڭىلگەنلەر قۇل » دەيدىغان بىر تەمسىل بار . مەن يەڭدىم ، شۇڭا قاغان بولدۇم ، سىلەر يېڭىلدىڭلار ، شۇڭا قۇل بولدۇڭلار . ساڭا كەلسەم ، بېشبالىقتىن قايتىپ كەلمەي ، تۇبۇتلەرنىڭ قولىدا جان بەرگىنىڭ ئوبدانراق بولار ئىدى . خەيرىيەت ، ھېلىھەم قايتىپ كەپسەن . بىر قۇلنىڭ قاغان ئالدىدا نېمە قىلىشى كېرەكلىكىنى ئوبدان بىلىسەن . ئامراق بالىلىرىڭمۇ مېنىڭ ئالىقىنىمدا تۇرۇپتۇ . قاراپ تۇرۇپ خەتەرگە ئۆزۈڭنى ئۇرمىغىنىڭ تۈزۈك » [18] .

يۇقىرىقى مىساللاردىن بىرىنچىسىدە سېيىت ھاجىنىڭ چار پادىشاھنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئېتىپ ، ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ۋەتەنىنى پارچىلاپ ، ئۇنىڭ مۇقەددەس بىر پارچىسى بولغان چىرىيىنى چار پادىشاھنىڭ تەسەررۇپىغا تاشلاپ بەرمەكچى بولغانلىقى ۋە شۇ نىيەتتە بۇ يۇرتنى خالىغانچە بۇلاپ ـ تالاۋاتقانلىقى ئېچىپ بېرىلگەن . ئىككىنچىسىدە نىياز ھېكىمبەگنىڭ كۈچلۈك شامالغا دۇچ كەلگەن يىلتىزسىز قامغاقتەك مەۋقەسىزلىكىدىن تولۇق بېشارەت بېرىلگەن . ئاخىرقىسىدا بولسا ، ئۆزىدە ھېچبىر قاغانلىق سالاھىيىتى ھازىرلىماي تۇرۇپ ، تەخت تەمەسىدە ئەقىلدىن ئازغان بەگبارسىنىڭ چايانلىق تەبىئىتى ئېچىپ بېرىلگەن . دېمەك ، پېرسوناژلارنى ئۆزىگە سۆزلىتىش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ نېمە قىلىۋاتقانلىقى ۋە نېمە قىلماقچى بولغانلىقىدىن ئۇچۇر بېرىش ، بۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ مۇرەككەپ مەنىۋىيىتىنى نامايان قىلىش يازغۇچى ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ تىل ئىشلىتىشتە يېتىلدۇرگەن ئادەتلىرىدىن بىرى بولۇپ ، بۇنداق ئادەت ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ رومانلىرىدىن باشقا يەنە بەزى ھېكايە ـ پوۋېستلىرىدا ، ھەتتا ئايرىم شېئىر ـ داستانلىرىدىمۇ ئۇچرايدۇ .

ئومۇملاشتۇرغاندا ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ رومانلىرىدا مىللىتىمىز 20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرى ، 19 ـ ئەسىرنىڭ 60 ـ ، 70 ـ يىللىرى ۋە 8 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا دۇچ كەلگەن دراماتىكىلىقى كۈچلۈك بەزى مۇھىم تارىخىي ۋەقەلەر

ئوبرازلاشتۇرۇلغان . 1912 ـ يىلىدىكى «چىرىيە ۋەقەسى» ، نىياز ھېكىمبەگ ھادىسىسى ، شۇنىڭدەك ئۇرخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ، بولۇپمۇ 8 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى چارىكىدە كۆچىيىشى قاتارلىقلار يىرىك بەدىئىي تۈر بولغان رومان نۇقتىسىدىن تېخى قولغا ئېلىنمىغان تېمىلار بولۇپ ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىم بۇلار ھەققىدە دادىللىق بىلەن ئىزدەندى . بەلگىلىك مۇۋەپپەقىيەتلەرگىمۇ ئېرىشتى . بۇ مۇۋەپپەقىيەتلەر يالغۇز ئەبەيدۇللا ئىبراھىمغىلا ئەمەس ، گۈللىنىۋاتقان ئۇيغۇر تارىخىي رومانچىلىقىغىمۇ تەۋە . يۇرتپەرۋەرلىك ، كەڭ مەنىدىكى مىللەتپەرۋەرلىك ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىك ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىنىڭ ئاساسىي مېلودىيىسىنى شەكىللەندۈرگەن . بۇ جەھەتتىن ئۇنىڭ رومانلىرىنى مىللىتىمىزنىڭ ئىجتىمائىي تەرەققىيات تارىخىدىكى ئوخشىمىغان ئۈچ دەۋر رېئاللىقىنى بەدىئىي ياقتىن چۈشىنىش ۋە ئىگىلەشتىكى خېلى تەسىرلىك قوللانما دېگىلىمۇ بولىدۇ . مىللىي كىملىك نۇقتىسىدىن ئۆزىمىزنى تېخىمۇ ياخشى چۈشىنىشتە ، بىزگە قىزىققۇچىلارغا ئۆزىمىزنى تېخىمۇ ياخشى چۈشەندۈرۈشتە بۇ رومانلارنىڭ رولىنى تۆۋەن مۆلچەرلەشكە بولمايدۇ . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىدا ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا ماكاندا تارلىقتىن كەڭلىككە ، زاماندا يېقىندىن يىراققا سەكرەش ئۇسۇلىنى قوللاندى . ئۇلاردا بەلگىلىك خاراكتېر ئورتاقلىقىغا ، شۇ جۈملىدىن خېلىلا يۇقىرى ئىبرەت قىممىتىگە ۋە ئېستېتىك قىممەتكە ئىگە بىر يۈرۈش تەسىرلىك بەدىئىي ئوبرازلارنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ياراتتى . ئۇ ياراتقان سېيىت ھاجى ، نىياز ھېكىمبەگ ، بەگبارىسقا ئوخشاش ئوبرازلار ئۇيغۇر پروزىسى ئوبرازلار سىستېمىسىدا خېلى ۋاقىتلارغىچە جۇلالىنىپ تۇرىدۇ .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ رومانلىرىنى تارىخىي رومانچىلىقنىڭ مۇكەممەل ئۆرنەكلىرى دېمىگەندىمۇ ، دراماتىكىلىقى كۈچلۈك بولغان ۋەقەلىكلەرنى تاللاش ، ئىبرەتلىك شەخسلەرنى باش قەھرىمان قىلىش ، ئۇلارنىڭ مەنىۋىيىتىگە چوڭقۇرلاپ كىرىش ،

ئۇلارنىڭ مونولوگ ۋە دىئالوگلىرى ئارقىلىق ئۇلارنىڭ سالاھىيەت ۋە خاراكتېرىنى روشەنلەشتۈرۈش ، بايان ۋە تەسۋىردە شېئىرىي تىلنىڭ سالمىقىنى ئاشۇرۇپ رومانلارنىڭ بەدىئىي قۇۋۋىتىنى تولۇقلاش قاتارلىقلارنى بۇنىڭدىن كېيىنكى تارىخىي رومانچىلىقتا تەجرىبە سۈپىتىدە سىناپ كۆرۈشكە بولىدۇ .

ئىزاھات :

① ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر : «ئىز» ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2000 ـ يىلى 8 ـ ئاي نەشرى 7 ـ بەت .

②③④⑦⑧⑨⑫⑰ ئەبەيدۇللا ئىبراھىم : «داغ» ، شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى ، 1986 ـ يىلى 8 ـ ئاي 1 ـ نەشرى ، 24 ـ ، 155 ـ ، 73 ـ ، 191 ـ ، 182 ـ ، 168 ـ ، 169 ـ ، 608 ـ ، 531 ـ بەتلەر .

⑤⑥⑩⑬⑭⑮⑱ ئەبەيدۇللا ئىبراھىم : «بوز دالا» ، مىللەتلەر نەشرىياتى ، 2006 ـ يىلى 4 ـ ئاي 1 ـ نەشرى ، 358 ـ ، 286 ـ ، 204 ـ 205 ـ ، 449 ـ ، 86 ـ 87 ـ ، 351 ـ بەتلەر .

⑪⑯ ئەبەيدۇللا ئىبراھىم : «تۇندىكى چاقماق» ، شىنجاڭ ياشلار ـ ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى ، *1988* ـ يىلى 8 ـ ئاي نەشرى ، *599* ـ ، *262* ـ 263 ـ بەتلەر .

(«شىنجاڭ يازغۇچىلىرى» ژۇرنىلىنىڭ 2008 ـ يىللىق 2 ـ سانىدىن ئېلىندى .)